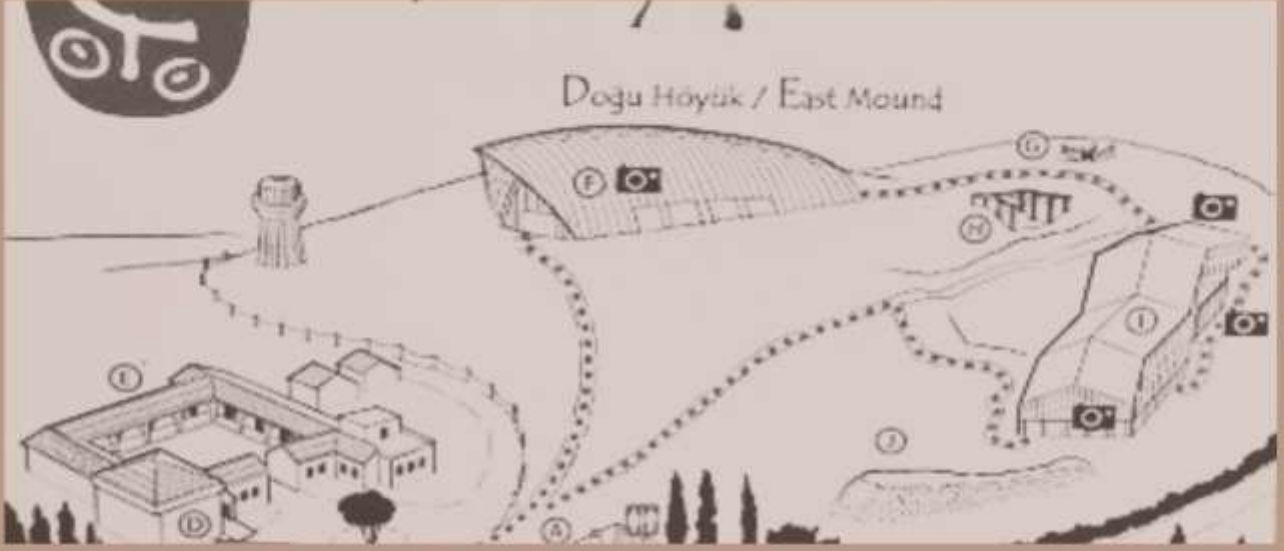

V. BİLSEL Uluslararası Çatalhöyük Bilimsel Araştırmalar Kongresi Kongre Kitabı

19-20 Nisan
2025

<https://bilselkongreleri.com>

5. BİLSEL INTERNATIONAL ÇATALHÖYÜK SCIENTIFIC RESEARCHES CONGRESS BOOK

19-20 APRIL 2025 KONYA/TÜRKİYE

EDITORS

Assoc. Prof. Dr. Nurlan Baigabylov
Assoc. Prof. Dr.İlyas ERPAY

02.05.2025

by BILSEL PUBLISHING

ISBN: 978-625-97089-8-0

**All rights of this book belong to BILSEL PUBLISHING.
The book is not intended for commercial profit.
It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.**

**Bu kitabın tüm hakları BİLSEL YAYINCILIK yayınevine aittir.
Kitap ticari bir kar amacı gütmemektedir.
Yayın etiği kurallarına uymak yazarın sorumluluğundadır.**

<https://bilselkongreleri.com/>

**All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed or transmitted in any form or by any means,
including photocopying, recording or other electronic or mechanical methods, without the prior written permission of the
publisher, except in the case of brief quotations embodied in critical reviews and certain other noncommercial uses permitted by
copyright law.**

CONGRESS ID

CONGRESS TITLE

5. BİLSEL INTERNATIONAL ÇATALHÖYÜK SCIENTIFIC RESEARCHES CONGRESS

DATE and PLACE

19-20 APRIL 2025 KONYA/TÜRKİYE

GENERAL COORDINATOR

Dr. BAHAR ALTUNOK

ORGANIZATION

**Bilgiseli Uluslararası Bilimsel
Araştırmalar Strateji Geliştirme
Kongre ve Org.Hizm.Tic.Ltd.Şti**

ORGANIZING COMMITTEE

Chairman of the Organizing Committee

Assoc. Prof. Dr. Nurlan Baigabylov

University Academician Representative

Prof. Dr. Süleyman GÖKSOY

Düzce Üniversitesi

Prof. Dr. Alaeddin BOBAT

Kocaeli Üniversitesi

Doç. Dr. Fuat LEBE

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi

Doç. Dr. Fatih KOÇYİĞİT

Dicle Üniversitesi

Dr. Emre ALTAŞ

Bartın Üniversitesi

Dr. Onur OKTAYSOY

Kafkas Üniversitesi

Dr. Derya KARATAŞ

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

CONGRESS ORGANIZING COMMITTEE MEMBERS

Prof. Dr. Mehmet Bayırlı
Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. Abdurrahman KARABULUT
Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan SERİN
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Prof. Dr. Ümit M. KOÇYİĞİT
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Fatih Mehmet KANDEMİR
Aksaray Üniversitesi
Prof. Dr. Karim KREIT
Cadi Ayyad University, Morocco
Prof. Dr. Mohammed Waheeb
Hashemite University, Jordan
Professor Dr. Nana Jincharadze
European University Georgia
Prof. Dr. Shemsije Demiri
High Economic School- Gostivar North Macedonia
Prof. Dr. Tinatin Mshvidobadze
Gori State University (Georgia)
Prof. Dr. Valbon Ademi
University of Tetovo, North Macedonia
Prof. Dr. Valentina Marinescu
University of Bucharest
Assoc. Prof. Dr. Irina-Teodora MANOLESCU
Alexandru Ioan Cuza University of Iasi, Romania
Assoc. Prof. Dr. Silviya Ivanova
Institute of Cryobiology and Food Technology, Bulgaria
Assoc. Prof. Dr. Daniela Matušiková
University of Prešov, Slovakia
Assoc. Prof. Dr. Abderrahmane Raji
Sultan Moulay Slimane University, Morocco
Assoc. Prof. Dr. Enida KUME
Aleksander Moisiu” University, Durrës, Albania
Assoc. Prof. Dr. BELOUFA
Nabil, IHFR, Algeria

Doç. Dr. Ebülfaz Ezimli
Naxçıvan Devlet Universiteti
Doç. Dr. Hakan Tahiri MUTLU
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Bahar ÇİFTÇİ
Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Ercan AYDOĞMUŞ
Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Ebru YILMAZ
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Çağatay YAMÇIÇIER
Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Dr. Alketa Çausi
Sport University of Tirana, Albania
Dr. Solomon Uchechukwu Eze
Nnamdi Azikiwe University
Dr. Mirjeta Cenaj
Sports University of Tirana, Albania
Dr. Israr Ali Khan
Institute of Numerical Sciences, Pakistan
Dr. Blerina Xhelaj
University “Ismail Qemali” Vlora- Albania
Dr. Sohayb Abdulkerim
Gaziantep University
Dr. Muhammad Faisal
Ministry of State and Frontier Region Govt of Pakistan
Dr. Çağrı GÜÇLÜTEN
Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi
Dr. Onur OKTAYSOY
Kafkas Üniversitesi
Dr. Mahmut ÇAMLICA
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Mustafa KAPLAN
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Dr. Doruk AYBERKİN
Bayburt Üniversitesi
Uzman Dt. İbrahim Tefik Gülşen
Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi

PARTICIPANTS COUNTRY

Albania/Algeria/ Australia /Azerbaijan / Bulgaria / Brazil/Germany/Hungary/India/Indonesia/ Jordan/
Kazakhstan/Kosovo /Malaysia /Morocco/Pakistan/Romania/ Slovakia /Ukraine /
Uzbekistan Vietnam/ Tunisia

SCIENTIFIC COMMITTEE

Prof. Dr. Karim KREIT
Cadi Ayyad University, Morocco
Prof. Dr. Mohammed Waheeb
Hashemite University, Jordan
Prof. Dr. Nana Jincharadze
European University Georgia
Prof. Dr. Shemsije Demiri
High Economic School- Gostivar North Macedonia
Prof. Dr. Tinatin Mshvidobadze
Gori State University (Georgia)
Prof. Dr. Valbon Ademi
University of Tetovo, North Macedonia
Prof. Dr. Valentina Marinescu
University of Bucharest
Prof. Dr. Alaeddin BOBAT
Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Hikmet Yeter ÇOĞUN
Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Perihan ÜNÜVAR
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Bayırlı
Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. Abdurrahman KARABULUT
Aydın Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan SERİN
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Assoc. Prof. Dr. Irina-Teodora MANOLESCU
Alexandru Ioan Cuza University of Iasi, Romania
Assoc. Prof. Dr. Silviya Ivanova
Institute of Cryobiology and Food Technology, Bulgaria
Assoc. Prof. Dr. Mokhtar NEBAB
University of Bumerdes ALGERIA
Assoc. Prof. Dr. Gergana Gozanska Plovdiv
University "Paisii Hilendarski", Bulgaria
Assoc. Prof. Dr. Ganaoui Maroua
University of Chadli Ben Djedid El-tarf and Souk Ahras
university, Algeria
Assoc. Prof. Dr. Abdullayeva Gultekin
Azerbaijan State Pedagogical University
Assoc. Prof. Dr. Məmmədova Könül Ələddin qızı
ADPU-Azerbaijan
Doç. Dr. Ebru YILMAZ
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Çağatay YAMÇIÇIER
Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Doç. Dr. Derya ÇAYIR
Sağlık Bilimleri Üniversitesi
Doç. Dr. H. Burçin HENDEN ŞOLT
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Doç. Dr. Pervin ERDOĞAN
Sivas Bilim ve Teknoloji Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem Gündoğdu AYTAÇ
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Dr. Mokhnane Tarek
Center for Scientific and Technical Research on Arid
Regions (CRSTRA) Omar El BERNAOUI, Algeria
Dr. K. Vignesh
Palar Agricultural College, Vellore, Tamil Nadu, India

Dr. Vo Trung Hau
Binh Duong Mot University, Vietnam
Dr. Le Thi Minh
Thu Dau Mot University, Vietnam
Dr. Amina Yahia
University of Oum El Bouaghi. Algeria
Dr. Haneen Vassel
Beit Berl College
Dr. Elmassi SAID
Cadi Ayyad University
Dr. Sahnoun ZENGH
University of Mustapha Stambouli Mascara, Algeria
Dr. Leila Bijos
Universidade Federal da Paraíba (UFPB), Brazil
Dr. Elharrar Noureddine
Higher Institute of Nursing Professions and Health
Techniques "ISPITS", Safi
Dr. Vicente Pironti
Open University Humaniza, Brazil
Dr. Vijay Singh
Himachal Pradesh University Shimla India
Dr. Abdelaati Soufiani
Higher Institute of Nursing and Health Technology
(ISPITS) of Kenitra
Dr. Alketa Çausi
Sport University of Tirana, Albania
Dr. Eyüp SIRAMKAYA
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Meryem Pir
Kocaeli Üniversitesi
Dr. Özlem PERVAN
Maltepe Üniversitesi
Dr. Özgür ERDAĞ
Kafkas Üniversitesi
Dr. Cansın CEYLAN
Kırklareli Üniversitesi
Dr. Melike YALÇIN
Aydın Kocatepe Üniversitesi
Dr. Sultan SARI
Ostim Teknik Üniversitesi
Dr. Çağrı GÜÇLÜTEN
Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi
Dr. Onur OKTAYSOY
Kafkas Üniversitesi

5. BİLSEL INTERNATIONAL ÇATALHÖYÜK SCIENTIFIC RESEARCHES CONGRESS, 19-20 APRIL, 2025 KONYA/TÜRKİYE

5. BİLSEL INTERNATIONAL ÇATALHÖYÜK SCIENTIFIC RESEARCHES CONGRESS

***19-20 APRIL, 2025
KONYA/TÜRKİYE***

CONGRESS PROGRAM

Join Zoom Meeting ID: 838 1396 3675

Passcode: 833339

Join Zoom Meeting

<https://us06web.zoom.us/j/83813963675?pwd=yjyGlswB2DdjbjUHiuMlbZcUoUP6b.1>

PARTICIPATING COUNTRIES

**Albania/Algeria/ Australia /Azerbaijan / Bulgaria / Brazil/Germany/Hungary/India/Indonesia/ Jordan/
Kazakhstan/Kosovo /Malaysia /Morocco/Pakistan/Romania/ Slovakia /Ukraine /
Uzbekistan Vietnam/ Tunisia**

IMPORTANT

- ◆ To be able to make a meeting online, login via <https://zoom.us/join> site, enter ID instead of “Meeting ID or Personal link Name” and solidify the session.
- ◆ The presentation will have 10 minutes .
- ◆ The Zoom application is free and no need to create an account.
- ◆ The Zoom application can be used without registration.
- ◆ The application works on tablets, phones and PCs.
- ◆ Speakers must be connected to the session 10 minutes before the presentation time.
- ◆ All congress participants can connect live and listen to all sessions.

TECHNICAL INFORMATION

- ◆ Make sure your computer has a microphone and is working.
- ◆ You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- ◆ Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.

ÖNEMLİ

- ◆ Kongremizde Yazım Kurallarına uygun gönderilmiş ve bilim kurulundan geçen bildiriler için online (video konferans sistemi üzerinden) sunum imkanı sağlanmıştır.
- ◆ Online sunum yapabilmek için <https://zoom.us/join> sitesi üzerinden giriş yaparak “Meeting ID or Personal Link Name” yerine ID numarasını girerek oturuma katılabilirsiniz.
- ◆ Sunumlar için 10 dakika süre ayrılmıştır.
- ◆ Zoom uygulaması ücretsizdir ve hesap oluşturmaya gerek yoktur.
- ◆ Zoom uygulaması kaydolmadan kullanılabilir.
- ◆ Uygulama tablet, telefon ve PC’lerde çalışmaktadır.
- ◆ Sunum yapacakların sunum saatinden 10 dk önce oturuma bağlanmış olmaları gerekmektedir.
- ◆ Tüm katılımcılar oturumlara online katılıp dinleyebilir.

Kongreye katılım zorunludur, katılım sağlamayan katılımcılarımıza Kongre Katılım Belgesi gönderilmeyecektir.

TEKNİK BİLGİLER

- ◆ Bilgisayarınızda çalışır durumda mikrofon bulunmalıdır.
- ◆ Zoom'da ekran paylaşma özelliği kullanılabilir.
- ◆ Katılım belgeleri kongre sonunda tarafınıza pdf olarak gönderilecektir.

5. BİLSEL INTERNATIONAL ÇATALHÖYÜK SCIENTIFIC RESEARCHES CONGRESS, 19-20 APRIL, 2025 KONYA/TÜRKİYE

19.04.2025
TÜRKİYE Local Time:10:30-12:00

HEAD OF SESSION: Phd, Doçent, Babayeva Malahat Ramiz kızı

SESSION-1 HALL-1

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
<i>Phd, Doçent, Babayeva Malahat Ramiz kızı</i>	ASPU,	<i>TÜRK HALK BİLİMLERİNİN MİTOLOJİK KARAKTERLERİNİN SINIFLANDIRILMASI SORUNU ÜZERİNE</i>
<i>Intizar Kamil gizi Karimova</i>	ALU,	<i>UNDERSTANDING THE DISTINCTIONS: CONVERSATIONAL ENGLISH VS. ACADEMIC ENGLISH</i>
<i>Phd Alieva Khoshbakht Tayyan kızı</i>	ADPU,	<i>MOMMAD SAID ORDUBADI'NİN HİCİV YARATICILIĞI</i>
<i>f.u.f.d. Ayten Heybatova</i>	<i>Azərbaycan Devlet Pedagoji Universiteti</i>	<i>ÇILDIRLI AŞAQ ŞENLIYIN YARADICILIĞINA SONSUZ MƏHƏBBƏTİN İFADƏSİ</i>
<i>Gülşən Ağarəzi qızı Novruzova</i>	<i>Bakı şəhəri Nəsimi rayonu Saleh Poladi adına 159 № -li tam orta məktəbi</i>	<i>ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCAN DİLİNƏ VERDİYİ ƏVƏZSİZ QIYMƏTİ</i>
<i>Şəhanə Müşviq qızı MAHMUDZADƏ</i>	<i>AMEA N.Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun dissertantı</i>	<i>MİFİK OBRAZLAR VƏ FOLKLORİZM MAGİK REALİZM ÜNSÜRÜ KİMİ</i>

5. BİLSEL INTERNATIONAL ÇATALHÖYÜK SCIENTIFIC RESEARCHES CONGRESS, 19-20 APRIL, 2025 KONYA/TÜRKİYE

19.04.2025
TÜRKİYE Local Time:10:30-12:00

HEAD OF SESSION: dosent, Rəhilə Hümətova

SESSION-1 HALL-2

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
<i>Dr. Ülker Bahşiyeve</i>	<i>ADPU</i>	<i>CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏNİN DRAMATURJİ YARADICILIĞI</i>
<i>Ulduz Fərhad Qəhrəmanova,</i>	<i>Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,</i>	<i>DRAM ƏSƏRLƏRİNDƏ ÜNSİYYƏT KODU</i>
<i>Prof. Dr. Elman Quliyev</i>	<i>Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti</i>	<i>MUSA CƏLİLİN LİRİKASI</i>
<i>Gunel Shefiyeva</i>	<i>Azerbaijan State Pedagogical University,</i>	<i>THE IMPORTANCE OF WARM-UP ACTIVITIES FOR LEARNING</i>
<i>dosent, Rəhilə Hümətova</i>	<i>Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti</i>	<i>METAFORLARLA İFADƏ EDİLƏN HƏQİQƏT</i>
<i>Könül Məmmədova</i>	<i>Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,</i>	<i>ŞAGİRDLƏRİN PSİXİ İNKİŞAFININ NİTQ İNKİŞAFINDAN ASILILIĞI</i>

5. BİLSEL INTERNATIONAL ÇATALHÖYÜK SCIENTIFIC RESEARCHES CONGRESS, 19-20 APRIL, 2025 KONYA/TÜRKİYE

19.04.2025
TÜRKİYE Local Time:10:30-12:30

HEAD OF SESSION: Doç.Dr. ƏBÜLFƏZ ƏZİMLİ

SESSION-1 HALL-3

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
<i>Doç.Dr. ƏBÜLFƏZ ƏZİMLİ İMAM DİKMƏN</i>	<i>Naxçıvan Dövlət Universiteti, Azərbaycan İslam tarixi, İlahiyyat üzrə araşdırmaçı-yazar Almaniya, Berlin</i>	<i>“QURANI-KƏRİM”DƏN GƏLƏN “İMUL-BƏYAN”: İNSANIN YAŞAM FƏZİLƏTİNƏ DAİR HÜQUQİ TƏLƏBLƏR ÜZRƏ ŞƏRHLƏR VƏ ELMİ-TƏTBİQİ ƏSALANDIRMALAR</i>
<i>Doç.Dr. ƏBÜLFƏZ ƏZİMLİ</i>	<i>Naxçıvan Dövlət Universiteti, Azərbaycan</i>	<i>MÖVLANA MƏHƏMMƏD FÜZULİ ŞEİR HAQQINDA: “ŞEİR LEYLI KİMİ DİLƏFRUZ”, “MƏCNUN KİMİ CİGƏRSUZ” OLMALI</i>
<i>Yüksel ÖZGÜN</i>	<i>İstanbul Sabahattin Zaim Universitesi</i>	<i>el-MECLİSİ’NİN HAYATI, ESERLERİ ve İLMİ KİŞİLİĞİ</i>
<i>Aruzhan BEKENOVA</i>	<i>Eurasian National University», Kazakhstan</i>	<i>HOW COMMUNISM AFFECTED RELIGION IN POLAND AND KAZAKHSTAN</i>
<i>Associated Professor Botagoz Kuppayeva</i>	<i>Kazakh National Agrarian Research University, Kazakhstan</i>	<i>VALUES OF KAZAKHSTAN SOCIETY</i>
<i>Doç. Dr. Ahmet GÖKDEMİR</i>	<i>İstanbul Üniversitesi,</i>	<i>TÜRKİYE’DE KIRÂAT KAVRAMLARINA DAİR AKADEMİK ÇALIŞMALAR</i>

19.04.2025

TÜRKİYE Local Time:10:30-13:00

HEAD OF SESSION: Prof dr med Manole COJOCARU

SESSION-1 HALL-4

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Durga M, DR. R Gowri.	GRT Institute of Pharmaceutical Education and Research. Tiruttani	MICROGREENS AS FUNCTIONAL FOODS: EMERGING EVIDENCE FROM HEALTH SCIENCE RESEARCH.
G.Harani R.Gowri, S.Ramanan.	Grt Institute Of Pharmaceutical Education And Research,Tiruttani	FURISTIC OR SCI-FIC IN IMMUNITY CURRENT SCENERIO
Flora Lamçja (Zeqaj) Eliona Sula	“A.Xhuvani” University, Elbasan.	DEPRESSION AND ITS IMPACT ON THE AGING PERIOD.
Dr.Gjergj Andrea , Dr.Fjoralba Mulgeci , Dr.Irisi Xure	Third Digestive and Surgical Clinic, University Hospital Center “Mother Teresa” Tirana, Albania	CASE REPORT: EPITHELIOID MELANOMA PRESENTİNG AS A NECK MASS
Marklin Muilin ¹ , Dr. Stephania Albert Jonglai	Kolej Vokasional Keningau,	A CONCEPTUAL FRAMEWORK: A THEMATIC ANALYSIS ABOUT BOTTOM-UP STRATEGIES & IMPLEMENTATION ON EVALUATION IN LISTENING SKILL
Dr.Gjergj Andrea Dr.Henry Beqiri Dr.Fjoralba Mulgeci Dr.Irisi Xure	Third Digestive and Surgical Clinic, University Hospital Center “Mother Teresa” Tirana, Albania	ABDOMİNAL MASSES İNİTİALLY SUSPECTED AS GISTS: SURGİCAL FİNDİNGS AND DEFİNİTİVE HİSTOPATHOLOGİCAL DİAGNOSİS
Major Gheorghe GIURGIU, Prof dr med Manole COJOCARU	Deniplant-Aide Sante Medical Center, Biomedicine, Bucharest, Romania Titu Maiorescu University,	NEW PSORİASİS DENİPLANT TREATMENT SHOWS EXCEPTIONAL CLİNICAL RESULTS
Bouزيد Assia Dahlal houssem Eddine Kouadria Sidahmed Mokhfi Fatima Zohra Arous Ali	Ibn Khaldoun University of Tiaret. Algeria.	STUDY OF THE MORPHOLOGICAL POLYMORPHİSM OF MORİNGA OLEİFERA SEEDS
Elona ZHIVA PRIFTI , Paola PINA	University of Elbasan Aleksandër Xhuvani	RISK FACTORS IN CEREBROVASCULAR ACCIDENTS
Shakul Hameed.N-Dr.V.Rakshana Dr.R.Srinivasan	Bharath Institute of Higher Education and Research, Chennai, Tamilnadu, India.	BIODIVERSITY AND CONSERVATION BIOLOGY
Yosra KHELIFI Safa BEJAOUİ Wafa TRABELSI Nejla SOUDANI	University of Tunis El Manar, 2092 Tunis,Tunisia	İNFLUENCE OF TRİFLURALİN -İNDUCED TOXICITY ON ANGUİLLA ANGUİLLA GILLS

5. BİLSEL INTERNATIONAL ÇATALHÖYÜK SCIENTIFIC RESEARCHES CONGRESS, 19-20 APRIL, 2025 KONYA/TÜRKİYE

19.04.2025
TÜRKİYE Local Time:10:30-12:00

HEAD OF SESSION: Dr. Blerina Xhelaj,

SESSION-1 HALL-5

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Valbona Caushi Eralda Zhilla	University of Tirana,	ASSESSİNG PROBLEM-SOLVİNG SKİLLS AMONG SECONDARY SCHOOL TEACHERS İN GJİROKASTËR: AN ANALYSIS OF DİSTRİBUTİVE STRUCTURE AND İMPLİCATİONS FOR PROFESSIONAL TRAINİNG
Sabina Sultana,	University Utara Malasia, Malaysia	ENHANCİNG PREPOSİTİON MASTERY: THE İMPACT OF DATA-DRİVEN LEARNİNG ON BANGLADESHİ EFL LEARNERS
Slambekova Tolkyň Aidana Azimbek	L.N. Gumilyov Eurasian National University,	İNTEGRATING VOLUNTEERISM İNTO THE CURRICULUM FOR SOCIAL EDUCATORS
Dr. Blerina Xhelaj, Dr. Elsjed Rexhaj	University “İsmail Qemali” Vlora	AHMET ZOGU FROM PRESİDENT TO “KİNG OF ALBANIANS”
Dr. BLERINA XHELAIJ, Msc. ARTA MEZURI	University “İsmail Qemali” Vlora	THE LIFE AND ACTİVİTY OF THE SCİENTİST FRANCİS BACON
Dr. Haneen Vasel	Beit Berl College,	EDUCATİONAL İNNOVATİON AND CHANGE MANAGEMENT İN ARAB İSRAELİ SCHOOLS
Ospanova Nazira Nurgazievna Master, Tolepbergen Aday Abayuly	Toraighyrov University, Kazakhstan,	DEVELOPMENT AND İMPLEMENTATİON OF A DİGİTAL EDUCATİONAL SERVİCE BASED ON GAMİFİCATİON TO ENHANCE STUDENTS’; COGNİTİVE ACTİVİTY

5. BİLSEL INTERNATIONAL ÇATALHÖYÜK SCIENTIFIC RESEARCHES CONGRESS, 19-20 APRIL, 2025 KONYA/TÜRKİYE

19.04.2025
TÜRKİYE Local Time:10:30-12:00

HEAD OF SESSION: Prof. Dr. hc Vicente Pironti

SESSION-1 HALL-6

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
PHD Student, BENKHAOUA Rayene Assistant Professor (Grade A), MESSIKH Ayoub	AUGUST 1955 SKIKDA , Algeria,	THE IMPACT OF ENVIRONMENTAL AWARENESS ON THE FORMATION OF GREEN ENTREPRENEURIAL INTENTION
Hendri Hermawan Adinugraha	UIN K.H. Abdurrahman Wahid Pekalongan, Indonesia	SHARĪA TOURISM MANAGEMENT IN INDONESIA
Dr.C.Vijai and Dr. Shailashri V. T.	Srinivas University,	THE IMPACT OF FİNTECH ON TRADİTİONAL BANKİNG MODELS
Dr.C.Vijai Ms. V. Uma Maheswari	Vel Tech Rangarajan Dr. Sagunthala R&D Institute of Science and Technology, India.	AI İN PERFORMANCE MANAGEMENT: MOVİNG FROM ANNUAL REVİEWS TO CONTİNUOUS FEEDBACK
Tayyaba Rizwan Muhammad Ammar Khan Amna Younas Hira Farhan	University of Management and Technology, Lahore	PARENTAL CONFLİCT, SELF-ESTEEM AND ATTİTUDE TOWARDS MARRİAGE AMONG YOUNG ADULTS
Dr. hc Vicente Pironti	Open University Humaniza	“DEVELOPMENT, APPLİCATION, AND OPTİMİZATION OF LARGE LANGUAGE MODELS (LLMS) FOR SOCIAL GOOD: ETHİCAL AI, GENEROSİTY CULTURE, AND SUSTAINABLE IMPACT”
Mohammed Waheeb	The Hashemite University. Jordan	DUBAİ İNSPİRES AJMAN İN TOURİSM DEVELOPMENT AND TOURİSM ECONOMİCS
Irina-Ana DROBOT	Technical University of Civil Engineering Bucharest,	DECORATED EGGS FROM OTHER CULTURES SHARED ON ONLINE SOCIAL MEDIA
Irina-Ana DROBOT	Technical University of Civil Engineering Bucharest,	BLACK ROSES: SCARCITY, CREATIVITY, UNIQUENESS?
Irina-Ana DROBOT	Technical University of Civil Engineering Bucharest,	USING PSYCHOANALYSIS TO UNDERSTAND POLITICS: THE EXAMPLE OF SPEECH ERRORS IN POLITICIANS’ SPEECH

5. BİLSEL INTERNATIONAL ÇATALHÖYÜK SCIENTIFIC RESEARCHES CONGRESS, 19-20 APRIL, 2025 KONYA/TÜRKİYE

19.04.2025

TÜRKİYE Local Time:10:30-12:00

HEAD OF SESSION: Prof. Dr. HASSAN ZARIOUH

SESSION-1 HALL-7

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Arabi Marwa	University of august 20,1955	ADVANCED PERFORMANCE OPTİMİZATİON OF WİND TURBİNE SPEED CONTROL USING DİFFERENT METAHEURİSTİC ALGORİTHMS
Arabi Marwa	University of august 20,1955	OPTİMAL PI-BASED MPPT CONTROL FOR VARIABİLE WİND TURBİNES: A COMPARATİVE STUDY
Borislav ABRASHEV Valentin TERZIEV	Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria,	METAL AIR BATTERİES-THE FUTURE OF ENERGY STORAGE
TALEB Mohamed Karim	USTO.MB University - Algeria	STUDY OF THE EVOLUTİON OF THE COASTLINE BY THE USE OF THE GIS AND DSAS TOOL CASE: THE SABLETTES BEACH - MOSTAGANEM (WEST ALGERIA)
Abu Tasiu, Dr. Muhammad Lamir Isah, Abdulbaisu Muhammed Rabiou, Zakariya'u Hashimu,	Abubakar Tatari Ali Polytechnic, Bauchi, Bauchi State, Nigeria;	ADVANCING NATIONAL SECURITY: THE STRATEGIC INTEGRATİON OF FACIAL RECOGNİTİON SYSTEMS IN NİGERİA'S CRITICAL INFRASTRUCTURE
Dr Fettouch Houari	University of Mostaganem, Alegeria.	PROPERTİES OF SOLUTİONS OF COMPLEX LİNEAR DİFFERENTİAL EQUATİONS
Dr Fettouch Houari	University of Mostaganem, Alegeria.	ANALYTİC PROPERTİES OF SOLUTİONS TO LİNEAR DİFFERENTİAL EQUATİONS
HASSAN ZARIOUH ADIL ZEROUALI AMRI	Mohammed I University, Morocco. (CRMEFO),	OPERATORS WİTH NORMAL ALUTHGE TRANSFORMS

5. BİLSEL INTERNATIONAL ÇATALHÖYÜK SCIENTIFIC RESEARCHES CONGRESS, 19-20 APRIL, 2025 KONYA/TÜRKİYE

19.04.2025

TÜRKİYE Local Time:10:30-12:00

HEAD OF SESSION: Professor Dr. Laura Diaconu (Maxim)

SESSION-1 HALL-8

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
PhD, Tetyana Y. Lykholat PhD, Oleh M. Marenkov Prof. Dr. Olena A. Lykholat Lecturer, Maksim O. Kvitko PhD, Oleh S. Nesterenko Prof. Dr. Yuriy V. Lykholat	Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine Kryvyi Rih State Pedagogical University, Kryvyi	CENTAUREA CYANUS L.: CULTIVATION TECHNOLOGY IN THE STEPPE CONDITIONS
Duong Tu Xuyen Assoc. Prof. Dr. Pham Duc Thuan	Vietnamese American Schools CanTho University	DEVELOPING COMMUNICATION AND COOPERATION COMPETENCIES FOR STUDENTS IN TEACHING AT HIGH SCHOOLS IN VIETNAM
Dr. Ardita Dylgjeri	University of Elbasan "Aleksandër Xhuvani"	THE ROLE OF NEOLOGISMS IN THE ALBANIAN POLITICAL DISCOURSE
Suada A. Dzogovic Ermina Hajdarpasic Selma Skenderovic	Haxhi Zeka Üniversitesi, Kosovo,	ETHICAL ORIENTATION AND CHALLENGES IN THE INTERNATIONAL BUSINESS ENVIRONMENT: AN INTERPRETATIVE MIXED APPROACH
Mgr. Tünde DZUROV VARGOVÁ, PhD. assoc. prof. Daniela MATUŠÍKOVÁ, PhD.	University of Prešov in Prešov, Slovakia	DETERMINANTS OF PRO-ENVIRONMENTAL INNOVATION IMPLEMENTATION IN TOURISM ENTERPRISES
Sándor FÖLDVÁRI	Debrecen University, Hungary	THE VISUAL REPRESENTATION OF THE STATE POWER IN THE MOSAIC OF THE SOUTH VESTIBULE IN THE HAGIA SOPHIA
Professor Dr. Laura Diaconu (Maxim)	"Alexandru Ioan Cuza" University of Iasi, Romania	THE RELATIONSHIP BETWEEN INCOME DISTRIBUTION AND AGGREGATE DEMAND. AN EMPIRICAL INVESTIGATION

5. BİLSEL INTERNATIONAL ÇATALHÖYÜK SCIENTIFIC RESEARCHES CONGRESS, 19-20 APRIL, 2025 KONYA/TÜRKİYE

20.04.2025

TÜRKİYE Local Time:12:30-14:00

HEAD OF SESSION: Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir Çakmak

SESSION-1 HALL-1

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
<i>Uzm.Süleyman YILDIRIM, Öğr. Gör. Ümit TOPCUOĞLU</i>	<i>Adana il Sağlık Müdürlüğü, Karabük Üniversitesi,</i>	<i>HASTANE ÖNCESİ ACİL SAĞLIK HİZMETLERİNDE ÇALIŞANLARIN İŞ GÜVENLİĞİ ALGISI</i>
<i>Uzm.Süleyman YILDIRIM, Öğr. Gör. Ümit TOPCUOĞLU</i>	<i>Adana il Sağlık Müdürlüğü, Karabük Üniversitesi,</i>	<i>HASTA ÖNCESİNDE KBRN ÖNEMİ VE BİLGİ GEREKSİNİMİ</i>
<i>Abdulkadir Çakmak</i>	<i>Amasya University</i>	<i>CORRELATIONS BETWEEN AIR POLLUTANTS AND ACUTE CORONARY SYNDROME SUBTYPES: A 6 YEAR ANALYSIS</i>
<i>Songül ÖZKAYA Dr.Öğr.Üyesi, Nilüfer YILDIRIM</i>	<i>Erzurum Şehir Hastanesi, Erzurum Teknik Üniversitesi,</i>	<i>MEME KANSERİ TANISI ALMIŞ KADINLARIN EŞ ŞİDDETİ DURUMLARI VE ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİ</i>
<i>Esra KANAR İNCE Dr.Öğr.Üyesi, Nilüfer YILDIRIM</i>	<i>Erzurum Şehir Hastanesi, Erzurum Teknik Üniversitesi,</i>	<i>ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN HPV ENFEKSİYONU VE AŞILARINA İLİŞKİN BİLGİ DÜZEYLERİ VE SAĞLIK İNANÇLARI</i>
<i>Prof.Dr. Muttalip ÇİÇEK Dr.Kenan KARADAĞLI Gülşah ÖZKULA</i>	<i>Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Siirt Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi</i>	<i>SCABIES PREVALENCE AND ASSOCIATED FACTORS IN TÜRKİYE IN THE LAST 20 YEARS: A SYSTEMATIC REVIEW</i>

5. BİLSEL INTERNATIONAL ÇATALHÖYÜK SCIENTIFIC RESEARCHES CONGRESS, 19-20 APRIL, 2025 KONYA/TÜRKİYE

20.04.2025

TÜRKİYE Local Time:12:30-14:00

HEAD OF SESSION: Dr., Burcu GÖKKAYA ERDEM

SESSION-1 HALL-2

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Sidar ALPŞEN	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi,	RÜZGAR TÜRBİNLERİNİN KURULUM MALİYETİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER
Rüstem METİN Prof.Dr.Ahmet GÜMÜŞÇÜ	Inönü İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü, ESOGÜ	ANASON KOKULU ZUFA'NIN (AGASTACHE FOENICULUM PRUSH KUNTZE) MORFOLOJİK KARAKTERİZASYONU VE VERİM ÖĞELERİNİN BELİRLENMESİ
Abdulkadir PELTEK Doç. Dr. Sema KARAKAŞ DİKİLİTAŞ Dr. Ferhat UĞURLAR	Harran Üniversitesi,	SERA BİTKİ ATIKLARINDAN ELDE EDİLEN KOMPOST İLE FARKLI AZOTLU GÜBRE DOZU KOMBİNASYONLARININ DOMATES (<i>Lycopersicon esculentum</i> Mill.) BİTKİ GELİŞİMİNE ETKİLERİ
Gülşah EŞLİK Prof. Dr. Bilsen TURAL Dr. Öğr. Üyesi. Erdal ERTAŞ	Dicle Üniversitesi Batman üniversitesi,	DEFNE YAPRAĞI (<i>Laurus nobilis</i> L.) EKSTRAKTI KULLANILARAK ALTIN NANOPARÇACIKLARIN YEŞİL SENTEZİ VE ÇOK YÖNLÜ KARAKTERİZASYONU
Res.Asst.Dr., Burcu GÖKKAYA ERDEM	Gaziantep University,	ENCAPSULATION TECHNIQUE IN THE FOOD INDUSTRY: A BRIEF OVERVIEW
Aygun ISRAYILOVA, Elvin İBRAHİMLİ Ulkar HASANOVA	Baku State University Azerbaijan State Oil and Industry University	EVALUATION OF ANTIBACTERIAL PROPERTIES OF B-LACTAM-CONTAINING SCHIFF BASES AGAINST STAPHYLOCOCCUS AUREUS STRAINS

5. BİLSEL INTERNATIONAL ÇATALHÖYÜK SCIENTIFIC RESEARCHES CONGRESS, 19-20 APRIL, 2025 KONYA/TÜRKİYE

20.04.2025

TÜRKİYE Local Time:12:30-14:00

HEAD OF SESSION: Prof. Dr. Rezzan ALİYAZICIOĞLU

SESSION-1 HALL-3

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
<i>Dr. Belgizar Karayığit</i>	<i>Ankara Üniversitesi</i>	<i>SOĞUK STRESE MARUZ BIRAKILAN BİBERDE KLOORJENİK ASİT UYGULAMASININ STOMA SAYISI, İNDEKSİ VE ORANI ÜZERİNE ETKİSİ</i>
<i>Research Assist. Dr. Seyma TETİK-RAMA</i> <i>Assist. Prof. Dr. Cengizhan CEYLAN</i> <i>Pharm. Beyza YILMAZ</i>	<i>Selcuk University,</i>	<i>ANALYSIS OF POTENTIAL DRUG INTERACTIONS OF FLUOXETINE USING SOFTWARE PROGRAMS</i>
<i>Research Assist. Dr. Seyma TETİK-RAMA</i>	<i>Selcuk University,</i>	<i>EFFECT OF INTRANASAL SUMATRIPTAN FORMULATION IN NITROGLYCERIN-INDUCED MIGRAINE MODEL IN RATS</i>
<i>Doç.Dr. Gülçin Algan ÖZKÖK</i> <i>Hasan Hüseyin AYCAN</i>	<i>Selçuk Üniversitesi,</i>	<i>ÇATALHÖYÜK BESLENME KÜLTÜRÜNDE TARIMIN ROLÜ VE DİYET ÇEŞİTLİLİĞİNE KATKISI</i>
<i>Doç.Dr., Gülçin ALGAN ÖZKÖK /</i> <i>Ramazan GÜN</i>	<i>Selçuk Üniversitesi,</i>	<i>ÇATALHÖYÜK'TE NEOLİTİK DÖNEM BESLENME KÜLTÜRÜ: TÜKETİM ALIŞKANLIKLARI, YEMEK HAZIRLAMA TEKNİKLERİ VE YİYECEK SAKLAMA YÖNTEMLERİNİN İNCELENMESİ</i>
<i>Prof. Dr. Rezzan ALİYAZICIOĞLU</i>	<i>Karadeniz Teknik Üniversitesi,</i>	<i>FLAVONOİDLERİN BİYOYARARLILIĞINI ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN İNCELENMESİ</i>
<i>Prof. Dr. Rezzan ALİYAZICIOĞLU</i>	<i>Karadeniz Teknik Üniversitesi,</i>	<i>KARAYEMİŞ'İN BİYOAKTİF ÖZELLİKLERİ VE SAĞLIK ÜZERİNE ETKİSİ</i>

5. BİLSEL INTERNATIONAL ÇATALHÖYÜK SCIENTIFIC RESEARCHES CONGRESS, 19-20 APRIL, 2025 KONYA/TÜRKİYE

20.04.2025
TÜRKİYE Local Time:12:30-14:30

HEAD OF SESSION: Dr. Öğr. Üyesi, Erdi Okan YILMAZ

SESSION-1 HALL-4

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
<i>Cemile YAZICI Prof. Dr., Murat SARAÇOĞLU</i>	<i>Erciyes Üniversitesi,</i>	<i>FEN BİLGİSİ ÖĞRETMENLERİNİN SIFIR ATIK YAKLAŞIMININ UYGULANMASINA YÖNELİK DENEYİMLERİNİN NİTEL İNCELENMESİ</i>
<i>Merve KONTAŞ UZCAN Prof. Dr. Suzan Suzi TOKATLI</i>	<i>Erciyes Üniversitesi,</i>	<i>MEHMET RAUF'UN EYLÜL ADLI ROMANININ SÖZ VARLIĞI VE SÖZLÜĞÜ</i>
<i>Aynur Bədəlova</i>	<i>Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,</i>	<i>HALİT ZİYA UŞAKLIĞIL'IN "AŞK-I MEMNU" ESERİNDE TOPLUMSAL YAPILAR VE KADIN KARAKTERLERİN İÇSEL ÇATIŞMALARI</i>
<i>Aibergenova Aidana Bakhytzhankyzy</i>	<i>Kazakh National Women's Teacher Training University</i>	<i>THE CONCEPT OF MAGICAL REALISM AND ITS STUDY IN KAZAKH LITERATURE</i>
<i>Dr. Öğr. Üyesi, Erdi Okan YILMAZ</i>	<i>Uşak Üniversitesi,</i>	<i>UZAKTAN EĞİTİM POLİTİKALARININ GELECEĞİ: YAPAY ZEKÂ TABANLI EĞİTİM TEKNOLOJİLERİ İŞİĞİNDA KURAMSAL BİR DEĞERLENDİRME</i>
<i>Doktora Öğrencisi Bayram DELEŞ Prof. Dr. Neriman ARAL</i>	<i>Ankara Üniversitesi,</i>	<i>YAPAY ZEKA İLE DESTEKLENEN ERKEN MÜDAHALE PROGRAMLARININ OTİZM SPEKTRUM BOZUKLUĞU ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ</i>
<i>Dr. Alan Reed LIBERT</i>	<i>University of Newcastle, Australia</i>	<i>WORDS FOR ANIMALS IN THE ARTIFICIAL LANGUAGES KONYA AND ILOMI</i>
<i>Doç. Dr. Dilshoda MUBARAKOVA</i>	<i>Kitle İletişim ve Gazetecilik Üniversitesi (Özbekistan)</i>	<i>ÖZBEKİSTAN'DA ÇOCUK VE KADIN ŞARKILARI</i>

5. BİLSEL INTERNATIONAL ÇATALHÖYÜK SCIENTIFIC RESEARCHES CONGRESS, 19-20 APRIL, 2025 KONYA/TÜRKİYE

20.04.2025

TÜRKİYE Local Time:12:30-14:30

HEAD OF SESSION: Doç. Dr. Mustafa ÖZGERİŞ

SESSION-1 HALL-5

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Dr. Öğr. Üyesi, Anıl LÖĞÜN	Atatürk Üniversitesi,	İTHALAT VE İHRACAT EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ: TÜRKİYE ÜZERİNE BİR UYGULAMA
Aysha Sevgi HAJALOGHLU 1 / Doç. Dr. Umut AKDENİZ	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi,	TÜRK DEVLETLERİ ARASINDA ORTAK SAVUNMA GİRİŞİMLERİ: HUKUKİ ÇERÇEVE VE İŞLETMESEL YAPI
Öğr. Gör. Dr., Gülten ŞENKUL Araş. Gör., Betül KARAKUŞ Begüm Eylül ÖZDAŞ	Başkent Üniversitesi,	BİST SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ENDEKSİ'NDEKİ ŞİRKETLERİN NİTELİKLİ EĞİTİME (SKA 4) KATKISI: TEKNOLOJİ ŞİRKETLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME
Öğr. Gör. Dr., Gülten ŞENKUL Begüm Eylül ÖZDAŞ Araş. Gör., Betül KARAKUŞ	Başkent Üniversitesi,	ÜRETKEN YAPAY ZEKA VE EĞİTİM: BİBLİYOMETRİK BİR İNCELEME
Araş. Gör. Dr. Merve BEYDEMİR	İnönü Üniversitesi	TÜRKİYE'DE YEŞİL BÜTÇELEME YAKLAŞIMININ PERFORMANS ESASLI PROGRAM BÜTÇE SİSTEMİYLE ENTEGRASYONU: MERKEZİ YÖNETİM BÜTÇESİ ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME
Dr. Leyla Akdoğan	Eğitim Bakanlığı-Hasanpaşa Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Çorum-Türkiye	DİJİTAL PAZARLAMA VE TÜKETİCİ DAVRANIŞI İLİŞKİSİ: TEORİK BİR BAKIŞ
Doç. Dr. Mustafa ÖZGERİŞ	Atatürk Üniversitesi,	TÜRKİYE'DE YAŞ KUŞAKLARININ KIRSAL REKREASYON TERCİHLERİ: KIRSAL TURİZMİN GELECEĞİ BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME

5. BİLSEL INTERNATIONAL ÇATALHÖYÜK SCIENTIFIC RESEARCHES CONGRESS, 19-20 APRIL, 2025 KONYA/TÜRKİYE

20.04.2025

TÜRKİYE Local Time:12:30-14:00

HEAD OF SESSION: Öğr. Gör., Abdurrahman DOĞAN

SESSION-1 HALL-6

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Anmar Balasim KADHIM Dr. Öğr. Üy. Didem KIVANÇ TÜRELİ	İstanbul Okan University,	NDNSIM SİMULATÖRÜNDE KARINCA KOLONİSİ ALGORİTMASINA DAYALI BİR SÜRÜ YÖNLENDİRME TASARIMI
Onur FİDAN Doç. Dr. Behçet DÜNDAR Dr. Öğr. Üyesi Emriye ÇINAR RESULOĞULLARI	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi,	BETON VE ASFALT ATIĞI İÇEREN KOLEMANİT KATKILI HARÇLARIN MEKANİK VE FİZİKSEL ÖZELLİKLERİNİN İNCELENMESİ
Öğr. Gör., Abdurrahman DOĞAN Prof. Dr., Kürşad GÖV Prof. Dr., İbrahim GÖV	Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Gaziantep Üniversitesi	DUAL-END SPINDLE İLE MODÜLER VE SERVİS ODAKLI TASARIM: ÇOK İSTASYONLU YORULMA TEST SİSTEMLERİ İÇİN YENİ BİR YAKLAŞIM
Arş. Gör. Abdullah TÜRK	Karadeniz Teknik Üniversitesi,	GEMİ İNŞA ENDÜSTRİSİ BLOK MONTAJ ÜRETİM HATTINDA KAYNAK KISITLI PROJE ÇİZELGELEME PROBLEMİ
Abdoul Aziz OUEDRAOGO	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi/Türkiye	E-TİCARETTE WEB SİTESİ TASARIMININ ÖNEMİ: TEKNOLOJİ KABUL MODELİ (TKM) ÇERÇEVESİNDE BİR İNCELEME
Orhan EKER Berkay MENDİ Doçent Doktor , İbrahim YAVUZ	Metal Otomotiv San. Tic. Ltd. Şti. Afyon Kocatepe Üniversitesi	VİRAJ DENGİ DEMİR ÇUBUKLARININ BÜKÜM AÇILARININ SONLU ELEMANLAR YÖNTEMİYLE İNCELENMESİ
Orhan EKER Berkay MENDİ Doçent Doktor , İbrahim YAVUZ	Metal Otomotiv San. Tic. Ltd. Şti. Afyon Kocatepe Üniversitesi	VİRAJ DENGİ ÇUBUKLARININ TASARIMINDA İÇİ BOŞ KESİT GEOMETRİSİNİN MEKANİK DAYANIM AÇISINDAN SONLU ELEMANLAR İLE İNCELENMESİ

5. BİLSEL INTERNATIONAL ÇATALHÖYÜK SCIENTIFIC RESEARCHES CONGRESS, 19-20 APRIL, 2025 KONYA/TÜRKİYE

20.04.2025

TÜRKİYE Local Time:12:30-14:00

HEAD OF SESSION: Dr.Öğr.Üyesi Cihat Çağdaş UYDUR

SESSION-1 HALL-7

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Dr.Öğr.Üyesi Cihat Çağdaş UYDUR	Trakya Üniversitesi,	GÜNEŞ SANTRALİ BAĞLANTI KAPASİTESİ ANALİZİ: TRAKYA ÜNİVERSİTESİ VAKA ANALİZİ
Dr.Öğr.Üyesi Cihat Çağdaş UYDUR	Trakya Üniversitesi,	YÜKSEK GERİLİM İLETİM HATLARI PERFORMANS ANALİZİ: FARKLI TÜR İLETKENLERİN KARŞILAŞTIRILMASI
Börteçine Ayşe ARMUTLU Prof. Dr., Ömerülfaruk ÖZGÜVEN	İnönü Üniversitesi,	LCC REZONANS DÖNÜŞTÜRÜCÜDE PWM VE PFM TABANLI HİBRİT KONTROL YAKLAŞIMLARININ KARŞILAŞTIRMALI PERFORMANS ANALİZİ
Börteçine Ayşe ARMUTLU Prof. Dr., Ömerülfaruk ÖZGÜVEN	İnönü Üniversitesi,	PWM-PFM HİBRİT KONTROLLÜ LCC REZONANS DÖNÜŞTÜRÜCÜLERDE GENİŞ ZVS ARALIĞI İÇİN MODELLEME VE SİMÜLİNK TABANLI GERÇEKLEŞTİRİLMESİ
Mehmet ÖZTÜRK Prof. Dr. Ömerülfaruk ÖZGÜVEN	Millî Eğitim Bakanlığı, İnönü Üniversitesi,	TÜRKÇE KONUŞMA TANIMADA MEL FREKANSI KEPSTRAL KATSAYILARI VE DOĞRUSAL ÖNGÖRÜLÜ KODLAMA YÖNTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI.

5. BİLSEL INTERNATIONAL ÇATALHÖYÜK SCIENTIFIC RESEARCHES CONGRESS, 19-20 APRIL, 2025 KONYA/TÜRKİYE

20.04.2025

TÜRKİYE Local Time:12:30-14:00

HEAD OF SESSION: Dr. Öğr. Üyesi, Ayhan YARDİMCİEL

SESSION-1 HALL-8

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Öğr. Görevlisi, Duygu DURMUŞ Dr. Öğr. Üyesi, Ayhan YARDİMCİEL	Kafkas University,	ORTA ARAS HAVZASI'NDA KÜLTÜREL YOLLAR
Dr. Öğr. Üyesi, Ayhan YARDİMCİEL Öğr. Görevlisi, Duygu DURMUŞ	Kafkas University,	DEMİR ÇAĞI'NDA DİNİ RİTÜELLER: MİNUAHİNİLİ ÖRNEĞİ
Büşra ÖCAL Doç. Dr. Erdener PEHLİVAN	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi,	ILLIADA VE ODYSSEIA'DA GEÇEN HİEROPHANİLER
Arş. Gör. Dr. Süheyla AYVAZ	Selçuk Üniversitesi	CARPE DIEM FELSEFESİNİN REKLAMLARDAKİ SÖYLEMSEL KURGUSU
Dr. Mustafa ÇİDEM	Bağımsız Araştırmacı	MASTURA TERİTORYUMU'NDAKİ SU KUYULARI
Aybiçe DEMİRKOL Dr. Öğretim Üyesi, Pınar ALGEDİK	Haliç Üniversitesi, Haliç Üniversitesi,	UTANCIN İNFERTİL KADINLARDA BENLİK VE BENLİK İDEALİ KAVRAMLARI İLE İNCELENMESİ
Dr. Öğr. Üyesi, Erdi TOPÇUOĞLU	Bartın Üniversitesi,	MEDENİYETİN "SİVİL" YÜZÜ: DEĞİŞEN DÜNYADA NEZAKET VE SİVİL TOPLUM ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

5. BİLSEL INTERNATIONAL ÇATALHÖYÜK SCIENTIFIC RESEARCHES CONGRESS, 19-20 APRIL, 2025 KONYA/TÜRKİYE

20.04.2025

TÜRKİYE Local Time:12:30-14:00

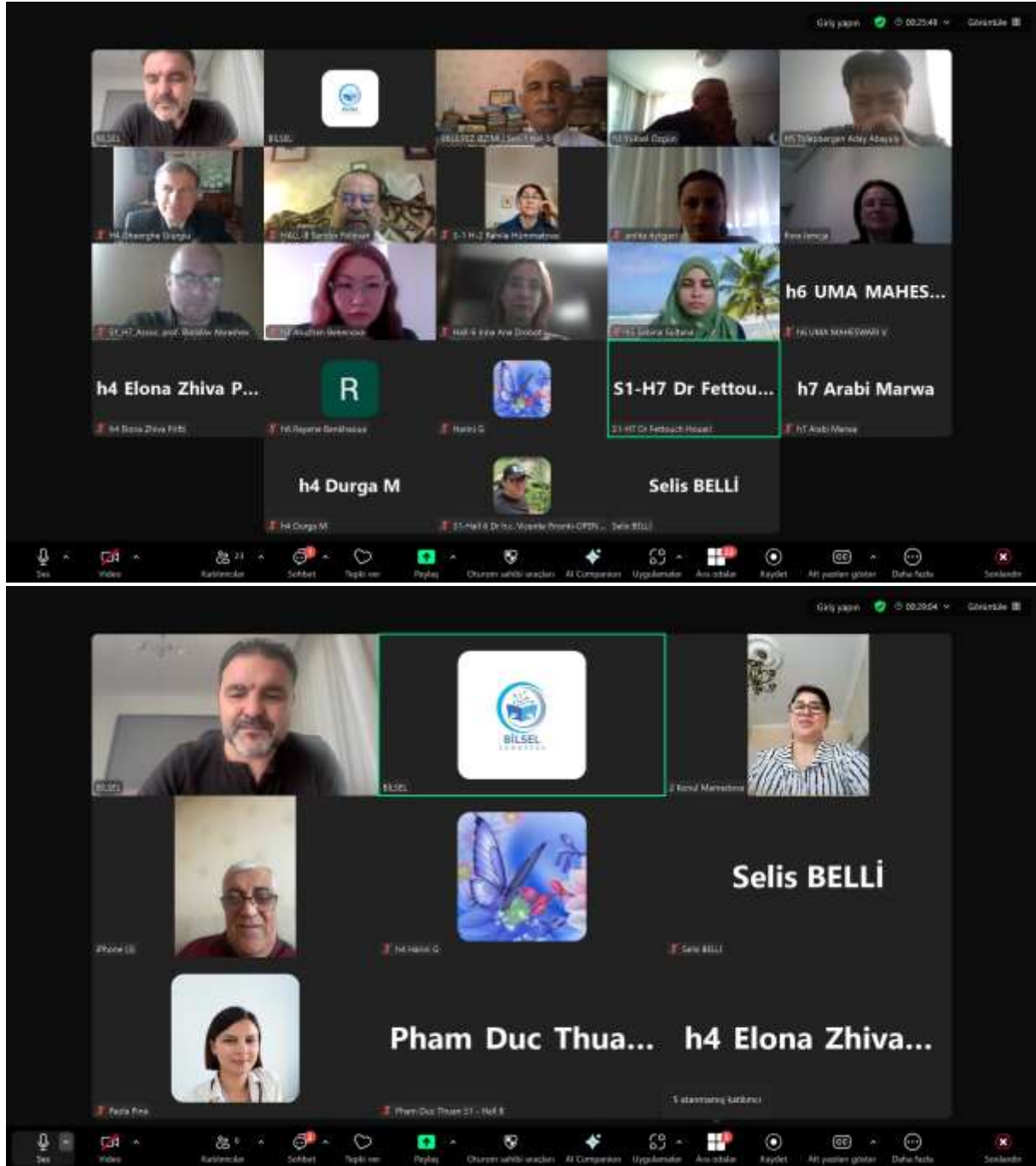
HEAD OF SESSION: Dr. Burak BUĞDAY

SESSION-1 HALL-9

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
<i>Dyt, Selis BELLİ</i>	<i>İstanbul Okan Üniversitesi,</i>	<i>DÜZENLİ OLARAK FITNESS YAPAN BİREYLER İLE SEDANter BİREYLERİN SON ÖĞÜN BESİN ZAMANLAMASI AÇISINDAN ANTROPOMETRİK ÖLÇÜMLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ</i>
<i>Lecturer Dr. Burak BUĞDAY</i>	<i>İnönü University,</i>	<i>EXERCISE AND NEUROPLASTICITY: PHYSIOTHERAPEUTIC APPROACHES TO MOTOR LEARNING PROCESSES IN THE GERIATRIC POPULATION</i>
<i>Araştırma Görevlisi İrem VALAMUR Doç. Dr. Anıl ÖZÜDOĞRU</i>	<i>Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi,</i>	<i>KRONİK NONSPESİFİK BEL AĞRILI BİREYLERDE ENGELLİĞİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER</i>
<i>Uzm. Dt. İbrahim Tevfik GÜLŞEN</i>	<i>Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi</i>	<i>PANORAMİK RADYOGRAFİLERDE YAPAY ZEKÂ DESTEKLİ OSTEOPOROZ TESPİTİNE YÖNELİK GÜNCEL YAKLAŞIMLAR</i>
<i>Uzm. Dt. İbrahim Tevfik GÜLŞEN</i>	<i>Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi</i>	<i>YAPAY ZEKÂ DESTEKLİ ÇÜRÜK TESPİTİNDE GÜNCEL DURUM: TANI DOĞRULUĞU VE KLİNİK UYGULANABİLİRLİK ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME</i>

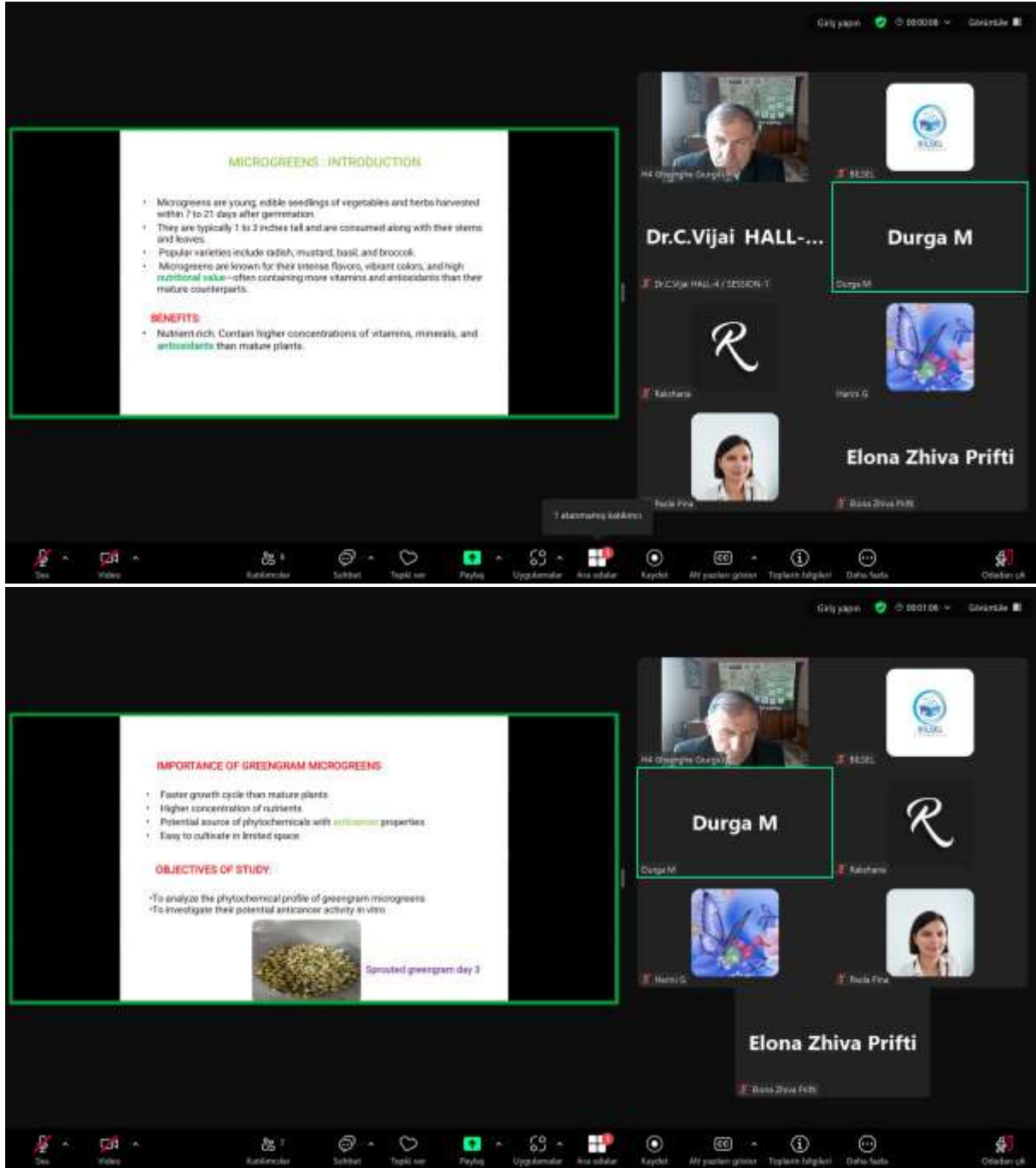
5. BİLSEL INTERNATIONAL ÇATALHÖYÜK SCIENTIFIC RESEARCHES CONGRESS, 19-20 APRIL, 2025 KONYA/TÜRKİYE

5. BİLSEL INTERNATIONAL ÇATALHÖYÜK SCIENTIFIC RESEARCHES CONGRESS, 19-20 APRIL, 2025 KONYA/TÜRKİYE

The screenshot displays a Zoom meeting interface for a virtual session. At the top, a header bar features the BİLSEL International logo and the text "BİLSEL INTERNATIONAL". Below this, the main video area shows three participants in a grid layout. The participants are identified by their names: "Hall 2-günel-nin...", "Selis BELLİ", and "Ulker Baxşıyeva...". Each participant's video feed is accompanied by their name and a small profile picture. The bottom of the screen shows a toolbar with various controls, including "Mute", "Unmute", "Chat", "Share Screen", "More Options", and "Leave Meeting". The interface is clean and professional, typical of a formal online conference.

The screenshot displays a Zoom meeting interface. The main window shows a presentation slide titled "MICROGREENS : INTRODUCTION". The slide content includes:

- MICROGREENS : INTRODUCTION**
- Microgreens are young, edible seedlings of vegetables and herbs harvested within 7 to 21 days after germination.
- They are typically 1 to 3 inches tall and are consumed along with their stems and leaves.
- Popular varieties include radish, mustard, basil, and broccoli.
- Microgreens are known for their intense flavors, vibrant colors, and high **nutritional value**—often containing more vitamins and antioxidants than their mature counterparts.
- BENEFITS:**
- Nutrient rich: Contain higher concentrations of vitamins, minerals, and **antioxidants** than mature plants.

Below the main window, there is a toolbar with icons for chat, video, screen sharing, and other Zoom controls. To the right of the main window, there is a sidebar showing participant thumbnails and names:

- Dr.C.Vijai HALL-...
- Durga M
- Elona Zhiva Prifti

The bottom of the interface shows a toolbar with icons for chat, video, screen sharing, and other Zoom controls.

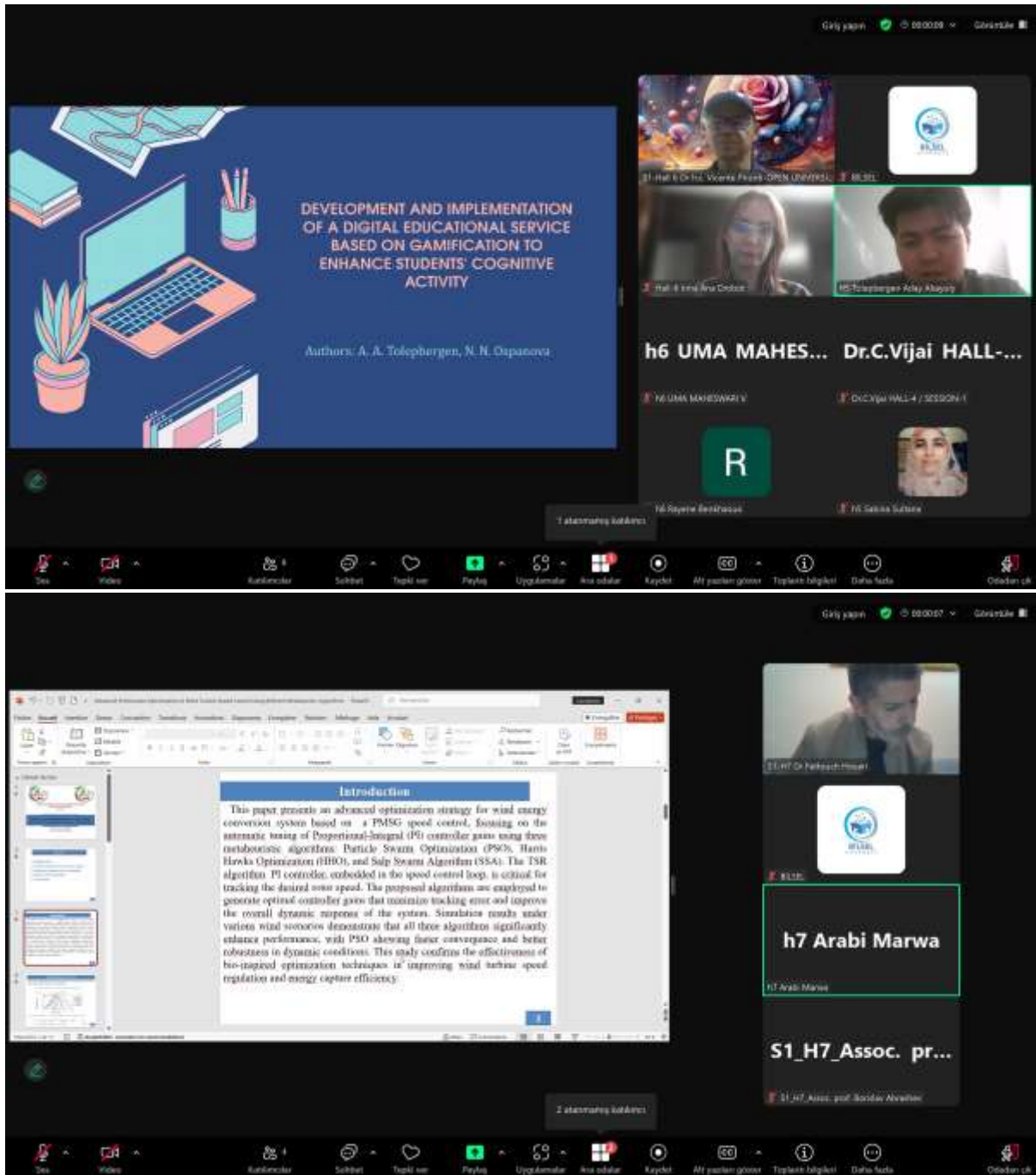
The second screenshot shows a presentation slide titled "IMPORTANCE OF GREENGRAM MICROGREENS". The slide content includes:

- IMPORTANCE OF GREENGRAM MICROGREENS**
- Faster growth cycle than mature plants.
- Higher concentration of nutrients.
- Potential source of phytochemicals with **antioxidant** properties.
- Easy to cultivate in limited space.
- OBJECTIVES OF STUDY:**
- To analyze the phytochemical profile of greengram microgreens.
- To investigate their potential anticancer activity *in vitro*.

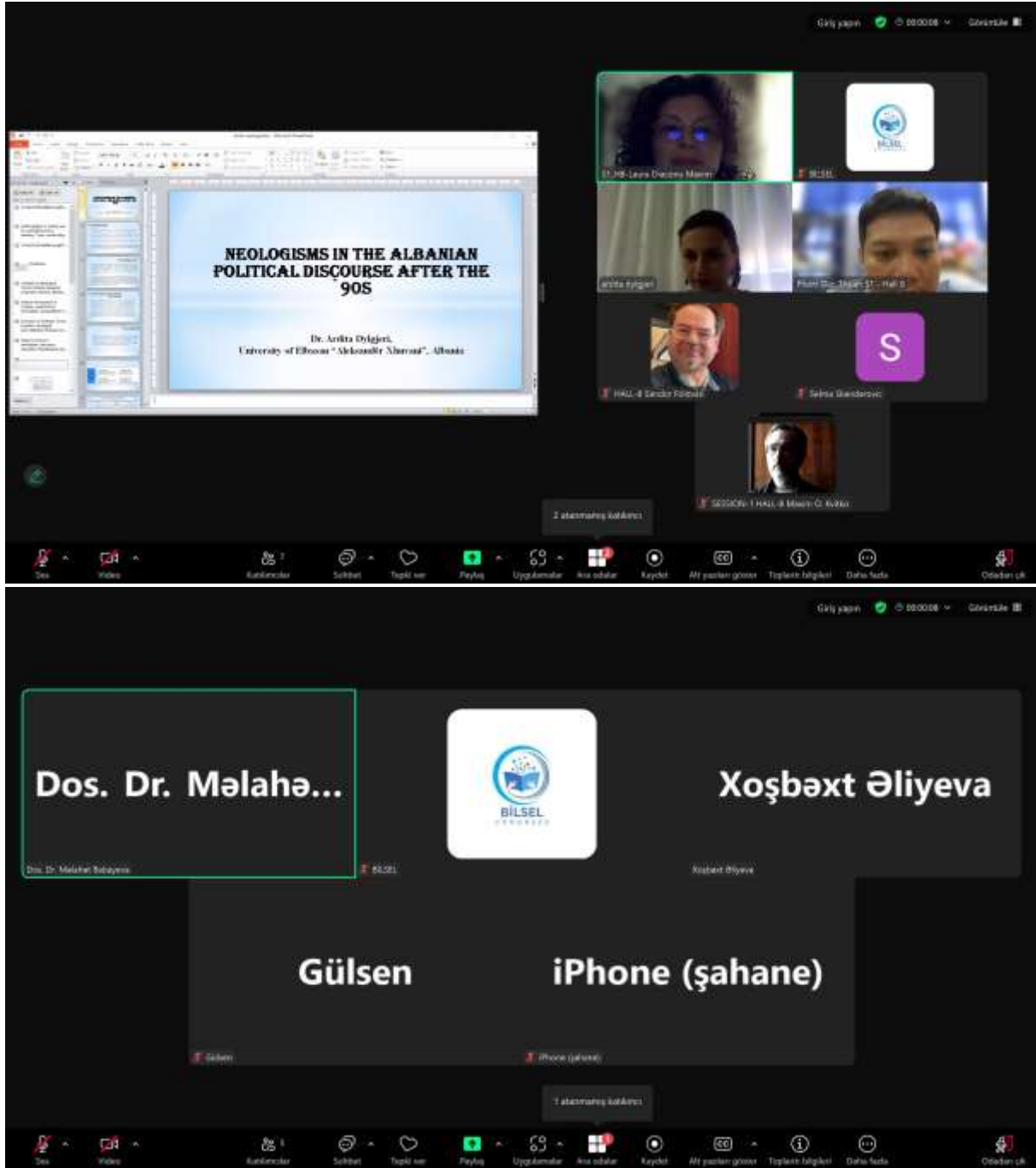
Below the main window, there is a toolbar with icons for chat, video, screen sharing, and other Zoom controls. To the right of the main window, there is a sidebar showing participant thumbnails and names:

- Durga M
- Elona Zhiva Prifti

The bottom of the interface shows a toolbar with icons for chat, video, screen sharing, and other Zoom controls.

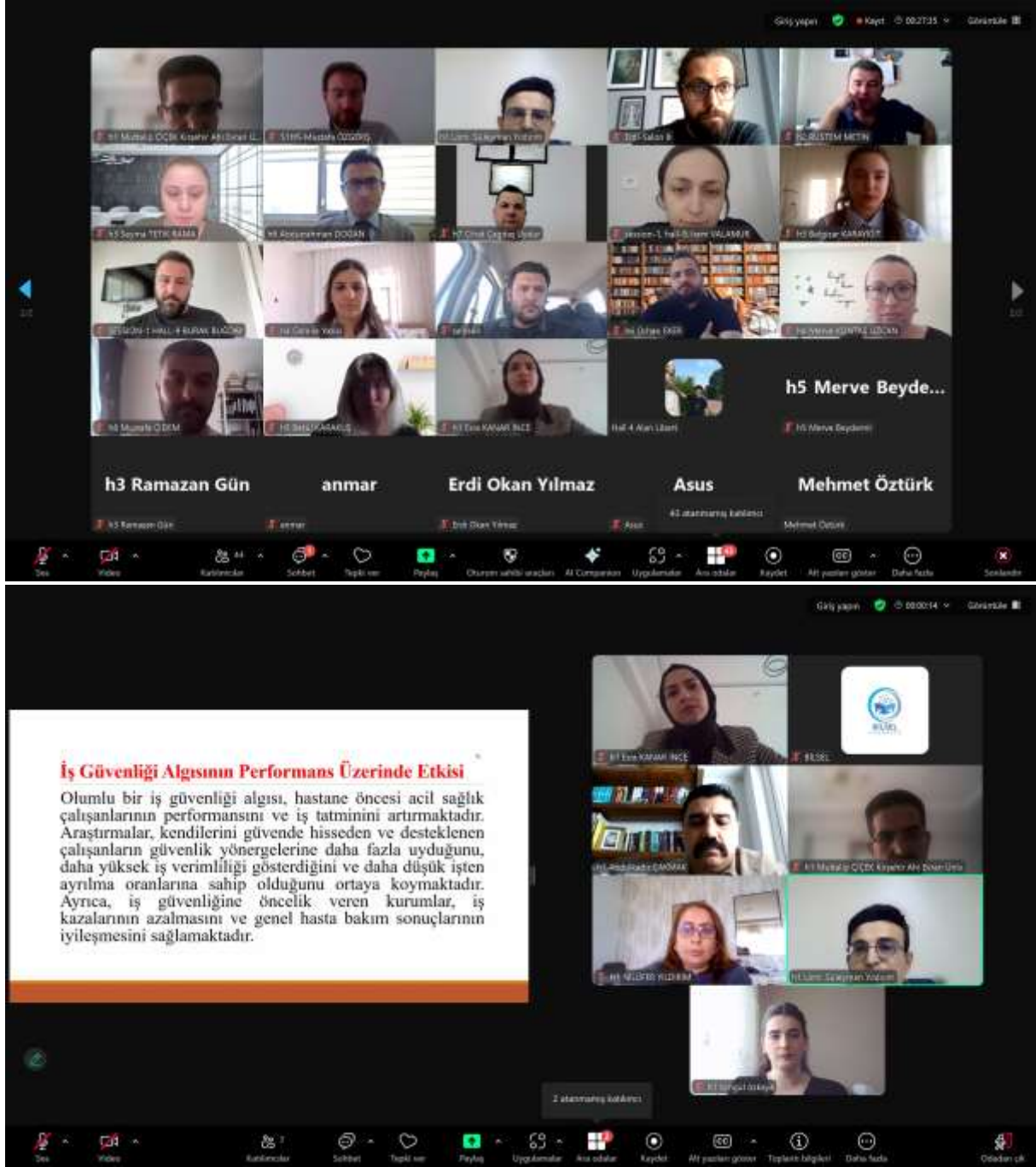
The screenshot displays a Zoom meeting interface. The main window shows a presentation slide titled "DEVELOPMENT AND IMPLEMENTATION OF A DIGITAL EDUCATIONAL SERVICE BASED ON GAMIFICATION TO ENHANCE STUDENTS' COGNITIVE ACTIVITY" by Authors: A. A. Tolopbergen, N. H. Ospanova. The slide features an illustration of a laptop, books, and a potted plant. The right side of the interface shows a gallery view of participants, including a large video feed of a man and several smaller thumbnails of other attendees. The bottom toolbar contains various Zoom controls like chat, video, and screen sharing.

5. BİLSEL INTERNATIONAL ÇATALHÖYÜK SCIENTIFIC RESEARCHES CONGRESS, 19-20 APRIL, 2025 KONYA/TÜRKİYE

h3 Ramazan Gün anmar Erdi Okan Yılmaz Asus Mehmet Öztürk

İş Güvenliği Algısının Performans Üzerinde Etkisi

Olumlu bir iş güvenliği algısı, hastane öncesi acil sağlık çalışanlarının performansını ve iş tatminini artırmaktadır. Araştırmalar, kendilerini güvende hisseden ve desteklenen çalışanların güvenlik yönergelerine daha fazla uyduğunu, daha yüksek iş verimliliği gösterdiğini ve daha düşük işten ayrılma oranlarına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, iş güvenliğine öncelik veren kurumlar, iş kazalarının azalmasını ve genel hasta bakım sonuçlarının iyileşmesini sağlamaktadır.

Görsel yapın
00:00:00
Görüntü

RÜZGAR TÜRBİNİ NEDİR?

- Rüzgâr, yeryüzünün ejit olmayan ısınması ve soğuması sonucu ortaya çıkan kuvvetlerin etkisi ile olujan hava hareketleridir. Rüzgâr enerjisi ile rüzgâr olujturan hava akımının sahip olujğu hareket enerjisidir.
- Rüzgâr enerjisinden elektrik üretme işlemi, rüzgârın kinetik enerjisinin elektrik enerjisine dönüştürülmesiyle yapılır.
- Rüzgâr enerjisi elde etmek için rüzgâr gücünün optimum seviyede olujğu bölgelere rüzgâr türbini kurulur. Optimum rüzgâr seviyesinden kaçır, rüzgârın yerden 10 - 50 metre yükseklikte, saatte en az 4m hızla esmesidir.

Görsel yapın
00:00:07
Görüntü

Soğuk stres (4°C) uygulamasına maruz bırakılan hibrit fidelerine yapılan 1 mM klorojenik asit uygulaması kontrol grubu (0 mM) ile karşılaştırıldığında 48. saatte, 2 mM klorojenik asit uygulaması kontrol grubu (0 mM) ile karşılaştırıldığında 24. saatteki yaprak alt yüzeyindeki stomata indeksinde, yaprak üst yüzeyinde ise 1 mM klorojenik asit uygulamasına 0. saatte ve 2 mM klorojenik asit uygulamasına ise 0. ve 24. saatte stomata indeksinde artış tespit edilmiştir (p<0.05).

Görsel yapın
00:00:07
Görüntü

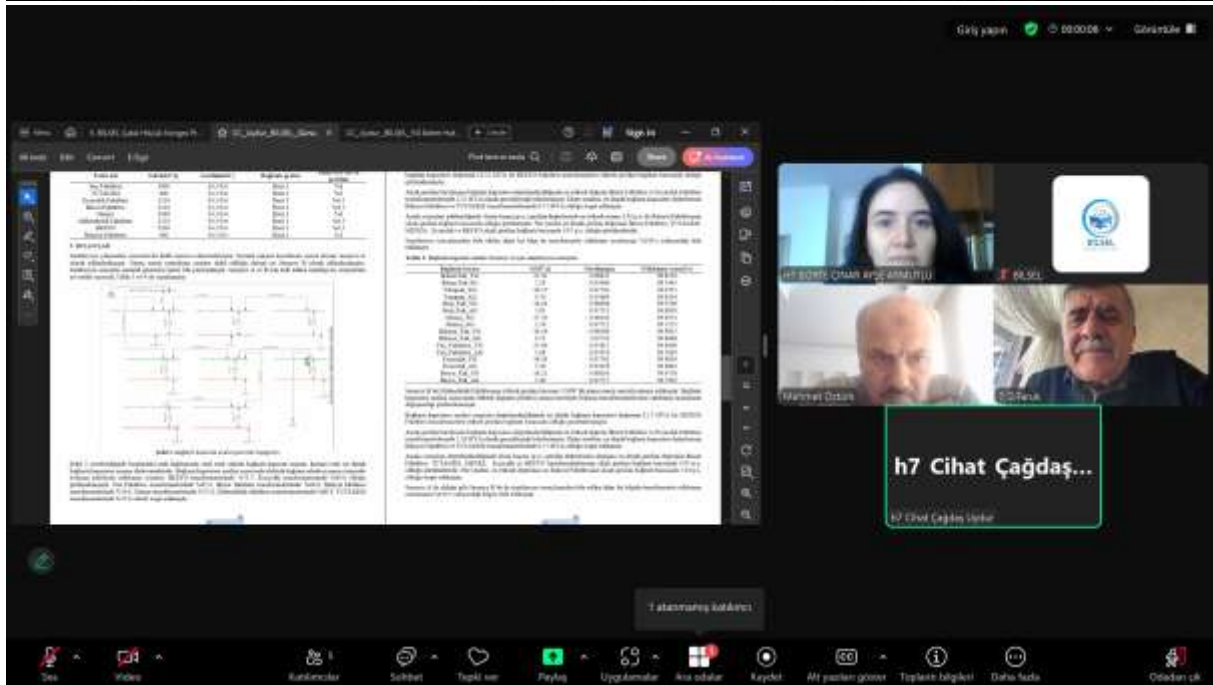

Zoom meeting interface showing a presentation slide. The slide content is as follows:

- Belirtilen sistemde spindile üretimi
- Spindle balansı alınması
- Bakım ve onarım kabiliyeti gerektirmesi

Gibi problemler ile yüzleşmesi durumu söz konusudur.

Zoom controls at the bottom include: Ses, Video, Katılımcılar, Sohbet, Takip ve, Paylaş, Uygulamalar, Araçlar, Kaydet, Alt panelleri gizle, Toplantı bilgileri, Daha fazla, Otomatik çık.

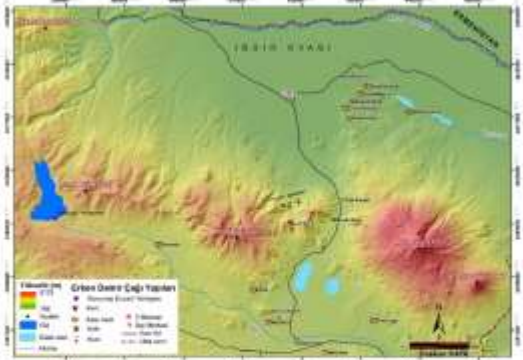

Zoom meeting interface showing a presentation slide. The slide content is as follows:

h7 Cihat Çağdaş...

Zoom controls at the bottom include: Ses, Video, Katılımcılar, Sohbet, Takip ve, Paylaş, Uygulamalar, Araçlar, Kaydet, Alt panelleri gizle, Toplantı bilgileri, Daha fazla, Otomatik çık.

Görüş yapın
00:00:07
Görüşme

h8 Mustafa ÇİDEM

h8 Mustafa ÇİDEM

h8 Mustafa ÇİDEM

h8 Mustafa ÇİDEM

h8 Mustafa ÇİDEM

h8 Mustafa ÇİDEM

h8 Mustafa ÇİDEM

h8 Mustafa ÇİDEM

1 atamamış katılımcı

Tez
Video
Ruhsunlar
Sohbet
Toplu ses
Paylaş
Uygulamalar
Ara odalar
Kayıt
Alt paneli göster
Toplamsal bilgi
Daha fazla
Oturaktan çık

Görüş yapın
Kayıt 00:00:07
Görüşme

Tartışma: Antropometrik Ölçümler

Literatüre göre:

Araştırma	Bulgular
Önen (2023)	Düzenli sporla bel ve kalça çevresi ölçülerinde anlamlı azalma görülmüştür ($p < 0.05$)
Örtaç (2018)	Sedanter kadınlarda egzersiz uygulamaları bel/kalça oranında anlamlı düşüş sağlanmıştır ($p < 0.05$)
Gökcal (2020)	Erkek bireylerde fiziksel aktivite düzeyi ile bel çevresi ve BKO arasında anlamlı fark saptanmıştır ($p < 0.05$)
Ross ve ark. (2015)	Fiziksel aktiviteyi, obez bireylerde bel çevresini anlamlı düzeyde azalttığı gösterilmiştir
İşçi (2011)	Spor yapmayan kadınların bel ve kalça çevresi daha yüksek bulunmuştur ancak fark anlamlı değildir. Spor yapma duruma göre BKO açısından da anlamlı fark saptanmamıştır.

Kaynak: 1) (2023), Antropometrik ölçümler ve egzersiz uygulamaları ile bel ve kalça çevresindeki değişimlerin araştırılması, Sağlık Bilimleri Dergisi, 1(1), 1-10. 2) (2018), Antropometrik ölçümler ve egzersiz uygulamaları ile bel ve kalça çevresindeki değişimlerin araştırılması, Sağlık Bilimleri Dergisi, 1(1), 1-10. 3) (2020), Antropometrik ölçümler ve egzersiz uygulamaları ile bel ve kalça çevresindeki değişimlerin araştırılması, Sağlık Bilimleri Dergisi, 1(1), 1-10. 4) (2015), Antropometrik ölçümler ve egzersiz uygulamaları ile bel ve kalça çevresindeki değişimlerin araştırılması, Sağlık Bilimleri Dergisi, 1(1), 1-10. 5) (2011), Antropometrik ölçümler ve egzersiz uygulamaları ile bel ve kalça çevresindeki değişimlerin araştırılması, Sağlık Bilimleri Dergisi, 1(1), 1-10.

h8 Mustafa ÇİDEM

h8 Mustafa ÇİDEM

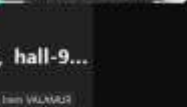
h8 Mustafa ÇİDEM

h8 Mustafa ÇİDEM

h8 Mustafa ÇİDEM

h8 Mustafa ÇİDEM

1 atamamış katılımcı

Tez
Video
Ruhsunlar
Sohbet
Toplu ses
Paylaş
Uygulamalar
Ara odalar
Kayıt
Alt paneli göster
Toplamsal bilgi
Daha fazla
Oturaktan çık

XXX

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

TÜRK HALK BİLİMLERİNİN MİTOLOJİK KARAKTERLERİNİN SINIFLANDIRILMASI SORUNU ÜZERİNE	6
UNDERSTANDING THE DISTINCTIONS: CONVERSATIONAL ENGLISH VS. ACADEMIC ENGLISH	13
ÇILDIRLI AŞAQ ŞENLİYİN YARADICILIĞINA SONSUZ MƏHƏBBƏTİN İFADƏSİ	16
ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCAN DİLİNƏ VERDİYİ ƏVƏZSİZ QİYMƏTİ	17
MİFİK OBRAZLAR VƏ FOLKLORİZM MAGİK REALİZM ÜNSÜRÜ KİMİ	19
CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏNİN DRAMATURJİ YARADICILIĞI	23
MOMMAD SAID ORDUBADI'NİN HİCİV YARATICILIĞI	26
DRAM ƏSƏRLƏRİNDƏ ÜNSİYYƏT KODU	30
MUSA CƏLİLİN LİRİKASI	33
THE IMPORTANCE OF WARM-UP ACTIVITIES FOR LEARNING	38
METAFORLARLA İFADƏ EDİLƏN HƏQİQƏT	40
ŞAGİRDŁƏRİN PSİXİ İNKİŞAFININ NİTQ İNKİŞAFINDAN ASILILIĞI	44
“QURANİ-KƏRİM”DƏN GƏLƏN “İLMUL-BƏYAN”: İNSANIN YAŞAM FƏZİLƏTİNƏ DAİR HÜQUQİ TƏLƏBLƏR ÜZRƏ ŞƏRHLƏR VƏ ELMİ-TƏTBİQİ ƏSALANDIRMALAR	46
MÖVLANA MƏHƏMMƏD FÜZULİ ŞEİR HAQQINDA: “ŞEİR LEYLİ KİMİ DİLƏFRUZ”, “MƏCNUN KİMİ CİGƏRSUZ” OLMALI	62
el-MECLİSİ'NİN HAYATI, ESERLERİ ve İLMİ KİŞİLİĞİ	68
HOW COMMUNISM AFFECTED RELIGION IN POLAND AND KAZAKHSTAN	84
VALUES OF KAZAKHSTAN SOCIETY	89
TÜRKİYE'DE KİRÂAT KAVRAMLARINA DAİR AKADEMİK ÇALIŞMALAR	98
MİCROGREENS AS FUNCTIONAL FOODS: EMERGING EVIDENCE FROM HEALTH SCIENCE RESEARCH.	105
FURISTIC OR SCI-FIC IN IMMUNITY CURRENT SCENERIO	106
DEPRESSION AND ITS IMPACT ON THE AGING PERIOD.	107
CASE REPORT: EPITHELIOID MELANOMA PRESENTING AS A NECK MASS	113
A CONCEPTUAL FRAMEWORK: A THEMATIC ANALYSIS ABOUT BOTTOM-UP STRATEGIES & IMPLEMENTATION ON EVALUATION IN LISTENING SKILL	118
ABDOMİNAL MASSES INITIALLY SUSPECTED AS GISTS: SURGİCAL FİNDİNGS AND DEFİNİTİVE HİSTOPATHOLOGİCAL DİAGNOSİS	119
NEW PSORIASIS DENİPLANT TREATMENT SHOWS EXCEPTIONAL CLİNICAL RESULTS	120
STUDY OF THE MORPHOLOGICAL POLYMORPHISM OF MORINGA OLEIFERA SEEDS	121
RISK FACTORS IN CEREBROVASCULAR ACCIDENTS	122
BIODIVERSITY AND CONSERVATION BIOLOGY	123
INFLUENCE OF TRİFLURALİN -INDUCED TOXİCİTY ON ANGUİLLA ANGUİLLA GİLLS	124

ASSESSING PROBLEM-SOLVING SKILLS AMONG SECONDARY SCHOOL TEACHERS IN GJËROKASTËR: AN ANALYSIS OF DISTRIBUTIVE STRUCTURE AND IMPLICATIONS FOR PROFESSIONAL TRAINING	125
ENHANCING PREPOSITION MASTERY: THE IMPACT OF DATA-DRIVEN LEARNING ON BANGLADESHI EFL LEARNERS	132
INTEGRATING VOLUNTEERISM INTO THE CURRICULUM FOR SOCIAL EDUCATORS	133
AHMET ZOGU FROM PRESIDENT TO “KING OF ALBANIANS”	134
THE LIFE AND ACTIVITY OF THE SCIENTIST FRANCIS BACON	135
EDUCATIONAL INNOVATION AND CHANGE MANAGEMENT IN ARAB ISRAELI SCHOOLS	136
DEVELOPMENT AND IMPLEMENTATION OF A DIGITAL EDUCATIONAL SERVICE BASED ON GAMIFICATION TO ENHANCE STUDENTS' COGNITIVE ACTIVITY	137
"THE IMPACT OF ENVIRONMENTAL AWARENESS ON THE FORMATION OF GREEN ENTREPRENEURIAL INTENTION.....	138
SHARIA TOURISM MANAGEMENT IN INDONESIA.....	139
THE IMPACT OF FİNTECH ON TRADİTIONAL BANKİNG MODELS	140
AI İN PERFORMANCE MANAGEMENT: MOVİNG FROM ANNUAL REVIEWS TO CONTİNUOUS FEEDBACK	150
PARENTAL CONFLİCT, SELF-ESTEEM AND ATTİTUDE TOWARDS MARRİAGE AMONG YOUNG ADULTS	160
DUBAİ İNPIRES AJMAN İN TOURİSM DEVELOPMENT AND TOURİSM ECONOMİCS	166
DECORATED EGGS FROM OTHER CULTURES SHARED ON ONLINE SOCIAL MEDIA	167
BLACK ROSES: SCARCITY, CREATIVITY, UNIQUENESS?	172
USING PSYCHOANALYSIS TO UNDERSTAND POLITICS: THE EXAMPLE OF SPEECH ERRORS IN POLITICIANS' SPEECH.....	175
ADVANCED PERFORMANCE OPTİMİZATION OF WİND TURBİNE SPEED CONTROL USİNG DİFFERENT METAHEURİSTİC ALGORİTHMS	179
OPTİMAL PI-BASED MPPT CONTROL FOR VARIABLE WİND TURBİNES: A COMPARATİVE STUDY	180
METAL AIR BATTERİES-THE FUTURE OF ENERGY STORAGE	181
STUDY OF THE EVOLUTİON OF THE COASTLINE BY THE USE OF THE GIS AND DSAS TOOL CASE: THE SABLETTES BEACH - MOSTAGANEM (WEST ALGERIA).....	182
ADVANCİNG NATIONAL SECURITY: THE STRATEGİC İNTEGRATİON OF FACIAL RECOGNİTİON SYSTEMS İN NİGERİA’S CRİTİCAL İNFRASTRUCTURE	183
ANALYTİC PROPERTİES OF SOLUTİONS TO LİNEAR DİFFERENTIAL EQUATİONS	196
PROPERTİES OF SOLUTİONS OF COMPLEX LİNEAR DİFFERENTIAL EQUATİONS.....	197
OPERATİORS WITH NORMAL ALUTHGE TRANSFORMS	198
CENTAUREA CYANUS L.: CULTİVATİON TECHNOLOGY İN THE STEPPE CONDİTİONS	199
DEVELOPİNG COMMUNİCATİON AND COOPERATİON COMPETENCİES FOR STUDENTS İN TEACHİNG AT HİGH SCHOOLS İN VİETNAM.....	201
THE ROLE OF NEOLOGİSMS İN THE ALBANİAN POLİTİCAL DİSCOURSE	207

ULUSLARARASI İŞ ORTAMINDA ETİK YÖNELİM VE ZORLUKLAR: YORUMLAYICI KARMA YAKLAŞIM	217
DETERMINANTS OF PRO-ENVIRONMENTAL INNOVATION IMPLEMENTATION IN TOURISM ENTERPRISES.....	218
THE VISUAL REPRESENTATION OF THE STATE POWER IN THE MOSAIC OF THE SOUTH VESTIBULE IN THE HAGIA SOPHIA.....	219
THE RELATIONSHIP BETWEEN INCOME DISTRIBUTION AND AGGREGATE DEMAND. AN EMPIRICAL INVESTIGATION.....	240
HASTA ÖNCESİNDE KBRN ÖNEMİ VE BİLGİ GEREKSİNİMİ	241
HASTANE ÖNCESİ ACİL SAĞLIK HİZMETLERİNDE ÇALIŞANLARIN İŞ GÜVENLİĞİ ALGISI.....	243
CORRELATIONS BETWEEN AIR POLLUTANTS AND ACUTE CORONARY SYNDROME SUBTYPES: A 6 YEAR ANALYSIS.....	246
MEME KANSERİ TANISI ALMIŞ KADINLARIN EŞ ŞİDDETİ DURUMLARI VE ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİ.....	257
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN HPV ENFEKSİYONU VE AŞILARINA İLİŞKİN BİLGİ DÜZEYLERİ VE SAĞLIK İNANÇLARI.....	258
SCABIES PREVALENCE AND ASSOCIATED FACTORS IN TÜRKİYE IN THE LAST 20 YEARS: A SYSTEMATIC REVIEW	260
RÜZGAR TÜRBİNLERİNİN KURULUM MALİYETİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER.....	267
ANASON KOKULU ZUFA'NIN (AGASTACHE FOENICULUM PRUSH KUNTZE) MORFOLOJİK KARAKTERİZASYONU VE VERİM ÖĞELERİNİN BELİRLENMESİ	269
SERA BİTKİ ATIKLARINDAN ELDE EDİLEN KOMPOST İLE FARKLI AZOTLU GÜBRE DOZU KOMBİNASYONLARININ DOMATES (<i>Lycopersicon esculentum</i> Mill.) BİTKİ GELİŞİMİNE ETKİLERİ.....	294
EFFECTS OF GREENHOUSE PLANT WASTE USED AS COMPOST AND DIFFERENT NITROGEN FERTILIZER DOSES ON TOMATO (<i>Lycopersicon esculentum</i> Mill.) PLANT GROWTH.....	295
DEFNE YAPRAĞI (<i>LAURUS NOBILIS</i> L.) EKSTRAKTI KULLANILARAK ALTIN NANOPARÇACIKLARIN YEŞİL SENTEZİ VE ÇOK YÖNLÜ KARAKTERİZASYONU	296
ENCAPSULATION TECHNIQUE IN THE FOOD INDUSTRY: A BRIEF OVERVIEW	303
EVALUATION OF ANTIBACTERIAL PROPERTIES OF β -LACTAM-CONTAINING SCHIFF BASES AGAINST STAPHYLOCOCCUS AUREUS STRAINS	311
SOĞUK STRESE MARUZ BIRAKILAN BİBERDE KLOROJENİK ASİT UYGULAMASININ STOMA SAYISI, İNDEKSİ VE ORANI ÜZERİNE ETKİSİ.....	312
EFFECT OF CHLOROGENIC ACID APPLICATION ON STOMA NUMBER, INDEX AND RATIO IN PEPPER EXPOSED TO COLD STRESS.....	313
ANALYSIS OF POTENTIAL DRUG INTERACTIONS OF FLUOXETINE USING SOFTWARE PROGRAMS.....	314
EFFECT OF INTRANASAL SUMATRIPTAN FORMULATION IN NITROGLYCERIN-INDUCED MIGRAINE MODEL IN RATS	315
ÇATALHÖYÜK'TE NEOLİTİK DÖNEM BESLENME KÜLTÜRÜ: TÜKETİM ALIŞKANLIKLARI, YEMEK HAZIRLAMA TEKNİKLERİ VE YİYECEK SAKLAMA YÖNTEMLERİNİN İNCELENMESİ.....	316
ÇATALHÖYÜK BESLENME KÜLTÜRÜNDE TARIMIN ROLÜ VE DİYET ÇEŞİTLİLİĞİNE KATKISI	327

KARAYEMİŞ'İN BİYOAKTİF ÖZELLİKLERİ VE SAĞLIK ÜZERİNE ETKİSİ.....	340
FLAVONOİDLERİN BİYOYARARLILIĞINI ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN İNCELENMESİ.....	347
FEN BİLGİSİ ÖĞRETMENLERİNİN SIFIR ATIK YAKLAŞIMININ UYGULANMASINA YÖNELİK DENEYİMLERİNİN NİTEL İNCELENMESİ	355
MEHMET RAUF'UN EYLÜL ADLI ROMANININ SÖZ VARLIĞI VE SÖZLÜĞÜ	374
HALİT ZİYA UŞAKLIĞIL'IN “AŞK-I MEMNU” ESERİNDE TOPLUMSAL YAPILAR VE KADIN KARAKTERLERİN İÇSEL ÇATIŞMALARI.....	375
THE CONCEPT OF MAGICAL REALISM AND ITS STUDY IN KAZAKH LITERATURE.....	379
МАГИЯЛЫҚ РЕАЛИЗМ ҰҒЫМЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНДЕГІ ЗЕРТТЕЛІУІ.....	380
UZAKTAN EĞİTİM POLİTİKALARININ GELECEĞİ: YAPAY ZEKÂ TABANLI EĞİTİM TEKNOLOJİLERİ İŞİĞİNDA KURAMSAL BİR DEĞERLENDİRME	386
YAPAY ZEKA İLE DESTEKLENEN ERKEN MÜDAHALE PROGRAMLARININ OTİZM SPEKTRUM BOZUKLUĞU ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	388
WORDS FOR ANIMALS IN THE ARTIFICIAL LANGUAGES KONYA AND ILOMI.....	396
ÖZBEKİSTAN'DA ÇOCUK VE KADIN ŞARKILARI.....	400
İTHALAT VE İHRACATIN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ: TÜRKİYE ÜZERİNE BİR UYGULAMA.....	405
TÜRK DEVLETLERİ ARASINDA ORTAK SAVUNMA GİRİŞİMLERİ: HUKUKİ ÇERÇEVE VE İŞLETMESEL YAPI.....	412
ÜRETKEN YAPAY ZEKA VE EĞİTİM: BİBLİYOMETRİK BİR İNCELEME.....	417
GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND EDUCATION: A BIBLIOMETRIC ANALYSIS	418
BIST SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ENDEKSİ'NDEKİ ŞİRKETLERİN NİTELİKLİ EĞİTİME (SKA 4) KATKISI: TEKNOLOJİ ŞİRKETLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME	419
THE CONTRIBUTION OF COMPANIES LISTED IN THE BIST SUSTAINABILITY INDEX TO QUALITY EDUCATION (SDG 4): AN ANALYSIS OF TECHNOLOGY COMPANIES	420
TÜRKİYE'DE YEŞİL BÜTÇELEME YAKLAŞIMININ PERFORMANS ESASLI PROGRAM BÜTÇE SİSTEMİYLE ENTEGRASYONU: MERKEZİ YÖNETİM BÜTÇESİ ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME	421
DİJİTAL PAZARLAMA VE TÜKETİCİ DAVRANIŞI İLİŞKİSİ: TEORİK BİR YAKLAŞIM	429
TÜRKİYE'DE YAŞ KUŞAKLARININ KIRSAL REKREASYON TERCİHLERİ: KIRSAL TURİZMİN GELECEĞİ BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME	439
NDNSIM SİMULATÖRÜNDE KARINCA KOLONİSİ ALGORİTMASINA DAYALI BİR SÜRÜ YÖNLENDİRME TASARIMI	449
BETON VE ASFALT ATIĞI İÇEREN KOLEMANİT KATKILI HARÇLARIN MEKANİK VE FİZİKSEL ÖZELLİKLERİNİN İNCELENMESİ.....	464
DUAL-END SPINDLE İLE MODÜLER VE SERVİS ODAKLI TASARIM: ÇOK İSTASYONLU YORULMA TEST SİSTEMLERİ İÇİN YENİ BİR YAKLAŞIM.....	476
MODULAR AND SERVICE ORIENTATED DESIGN WITH DUAL-END SPINDLE: A NEW APPROACH FOR MULTI-STATION FATIGUE TEST SYSTEMS.....	477
GEMİ İNŞA ENDÜSTRİSİ BLOK MONTAJ ÜRETİM HATTINDA KAYNAK KISITLI PROJE ÇİZELGELEME PROBLEMİ.....	488

E-TİCARETTE WEB SİTESİ TASARIMININ ÖNEMİ: TEKNOLOJİ KABUL MODELİ (TKM) ÇERÇEVESİNDE BİR İNCELEME.....	497
VİRAJ DENGİ DEMİR ÇUBUKLARININ BÜKÜM AÇILARININ SONLU ELEMANLAR YÖNTEMİYLE İNCELENMESİ.....	499
VİRAJ DENGİ ÇUBUKLARININ TASARIMINDA İÇİ BOŞ KESİT GEOMETRİSİNİN MEKANİK DAYANIM AÇISINDAN SONLU ELEMANLAR İLE İNCELENMESİ.....	505
GÜNEŞ SANTRALİ BAĞLANTI KAPASİTESİ ANALİZİ: TRAKYA ÜNİVERSİTESİ VAKA ANALİZİ.....	513
YÜKSEK GERİLİM İLETİM HATLARI PERFORMANS ANALİZİ: FARKLI TÜR İLETKENLERİN KARŞILAŞTIRILMASI.....	526
LCC REZONANS DÖNÜŞTÜRÜCÜDE PWM VE PFM TABANLI HİBRİT KONTROL YAKLAŞIMLARININ KARŞILAŞTIRMALI PERFORMANS ANALİZİ.....	536
PWM-PFM HİBRİT KONTROLLÜ LCC REZONANS DÖNÜŞTÜRÜCÜLERDE GENİŞ ZVS ARALIĞI İÇİN MODELLEME VE SİMÜLİNK TABANLI GERÇEKLEŞTİRİLMESİ.....	537
TÜRKÇE KONUŞMA TANIMADA MEL FREKANSI KEPSTRAL KATSAYILARI VE DOĞRUSAL ÖNGÖRÜLÜ KODLAMA YÖNTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI.....	538
DEMİR ÇAĞI'NDA DİNİ RİTÜELLER: MİNUAHİNİLİ ÖRNEĞİ.....	539
ORTA ARAS HAVZASI'NDA KÜLTÜREL YOLLAR.....	544
ILLIADA VE ODYSSEIA'DA GEÇEN HİEROPHANİLER.....	550
CARPE DIEM FELSEFESİNİN REKLAMLARDAKİ SÖYLEMSEL KURGUSU.....	551
DISCURSIVE CONSTRUCTION OF THE CARPE DIEM PHILOSOPHY IN ADVERTISEMENTS.....	552
MASTOURA TERİTORYUMU'NDAKİ SU KUYULARI.....	553
UTANCIN İNFERTİL KADINLARDA BENLİK VE BENLİK İDEALİ KAVRAMLARI İLE İNCELENMESİ....	555
THE CIVIL IN CIVILIZATION: REFLECTIONS ON CIVILITY AND CIVIL SOCIETY IN A CHANGING WORLD.....	557
DÜZENLİ OLARAK FITNESS YAPAN BİREYLER İLE SEDANTER BİREYLERİN SON ÖĞÜN BESİN ZAMANLAMASI AÇISINDAN ANTROPOMETRİK ÖLÇÜMLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	566
EVALUATION OF ANTHROPOMETRIC MEASUREMENTS IN TERMS OF MEAL TIMING OF THE LAST MEAL IN INDIVIDUALS WHO REGULARLY PERFORM FITNESS AND SEDENTARY INDIVIDUALS...	567
EXERCISE AND NEUROPLASTICITY: PHYSIOTHERAPEUTIC APPROACHES TO MOTOR LEARNING PROCESSES IN THE GERIATRIC POPULATION.....	568
KRONİK NONSPESİFİK BEL AĞRILI BİREYLERDE ENGELLİLİĞİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER.....	580
PANORAMİK RADYOGRAFİLERDE YAPAY ZEKÂ DESTEKLİ OSTEOPOROZ TESPİTİNE YÖNELİK GÜNCEL YAKLAŞIMLAR.....	581
YAPAY ZEKÂ DESTEKLİ ÇÜRÜK TESPİTİNDE GÜNCEL DURUM: TANI DOĞRULUĞU VE KLİNİK UYGULANABİLİRLİK ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME.....	583

TÜRK HALK BİLİMLERİNİN MİTOLOJİK KARAKTERLERİNİN SINIFLANDIRILMASI SORUNU ÜZERİNE

Phd, Doçent, Babayeva Malahat Ramiz kızı

ASPU, Edebiyat Bölümü

milababayeva@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0002-3600-8499>

Özet. Makalede, D. Karakurt, F. Bayat ve İ.V. Şahin gibi yazarların eserlerinde sunulan, genel olarak Türk mitolojisi ve özel olarak Türk mitolojisindeki mitolojik karakterlerin bireysel sınıflandırmalarının karşılaştırmalı analizi sunulmaktadır. Araştırma konusunun önemi, Türk halkının dünya görüşünde yer alan mitolojik karakterlerin genel kabul görmüş sistematik bir sınıflandırmasının bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Türk mitolojisi ve mitolojik karakterlerin incelenmesi doğrultusunda oldukça fazla sayıda eser ortaya konulmasına rağmen bazı yazarlar yaklaşık sınıflandırmalar sunarken, bazı çalışmalarda karakterleri sistemleştirme eğilimi görülmektedir, ancak bu eserlerin temel amacı Türk mitolojisindeki karakterlerin tam bir sınıflandırmasını yapmak değildir. Türk mitolojisi ve Türk folkloru alanındaki araştırmalar daha çok ansiklopedik ve ontolojik bir karakter taşımaktadır. Çalışmada mitolojik karakterlerin tipolojik özelliklerini ortaya koyan eserler incelenerek, Türk mitolojisinin karakter sisteminin sınıflandırılması yapılmıştır. Çalışmamızda ayrıca “Türk mitolojisi”, “Türk mitolojisi ve folkloru”, “Türk mitolojileri”, “Tengri” ve “Tengrianizm” gibi kavramlar hakkında da bazı düşünceler sunulmaktadır. Bu çalışmada temel araştırma yöntemi karşılaştırmalı analiz yöntemidir.

Anahtar kelimeler: Türk mitolojisi, Türk folkloru, mitolojik karakter, karakter grubu, tipoloji, sınıflandırma, dünya modeli.

TO THE QUESTION OF CLASSIFICATION OF MYTHOLOGICAL CHARACTERS OF TURKISH FOLKLORE

Abstract.

The article presents a comparative analysis of individual classifications of mythological characters of Turkic mythology in general and Turkish mythology in particular, presented in the works of such authors as D. Karakurt, F. Bayat and I.V. Stebleva. The relevance of the research topic is due to the lack of a generally accepted systematic classification of mythological characters presented in the worldview of the Turkish people. Quite a large number of works are presented in the direction of studying Turkic mythology and mythological characters, however, some authors offer approximate classifications, in other works there is a tendency to systematize characters, but the primary goal of these works is not to compile a complete classification of characters of Turkish mythology. Research in the field of studying Turkic mythology and Turkish folklore has more of an encyclopedic and ontological nature. In the course of the study, a review of works was conducted in which typological features of mythological characters were proposed, on the basis of which a classification of the character system of Turkish mythology was built. Also, our study provides some thoughts on such concepts as "Turkic mythology", "Turkish mythology and folklore", "Turkic mythologies", "Tengri" and "Tengrianism". The main research method in this work was the method of comparative analysis.

Key words: Turkic mythology, Turkish folklore, mythological character, group of characters, typology, classification, world model.

811.512

Mitoloji ve folklor, bir toplumun kültürel sisteminde merkezi bir yer tutar ve onların zihniyetini anlamının anahtarlarıdır. Mitler ve masallar, bir milletin nesillerini birbirine bağlayan, geçmiş yılların bilgeliğini ve deneyimini aktaran bağıdır. Mitler yalnızca kültürel değil, aynı zamanda değerli tarihsel bilgiler de içerirler: Mitolojik materyali inceleyerek, akraba ve uzak halklar arasındaki bağlantıları izleyebilir ve onlar için ortak olabilecek bir dönemi belirleyebiliriz.

Mitleri, efsaneleri ve masalları incelemenin ilk aşamasında bir dizi soru ortaya çıkar: “Mitoloji ve folklor nedir? Bu kavramlar eşdeğer midir? Temelleri nedir? Mitoloji, her şeyden önce, “bir halkın mitlerinin toplamı” ve “mitleri inceleyen bilim”dir [5]. Mitler, eski insanların dünyanın yapısı ve yaratılışı, doğal olaylar hakkındaki fikirleridir, bu tarihsel olarak bilimsel, dini, pratik, sanatsal bilgi unsurlarını birleştiren “kolektif bilincin ilk biçimidir” [3, s. 83]. Folklor, “sözlü halk sanatı”, “inançlar, gelenekler, ritüeller, şarkılar, masallar ve halkların yaşamına ait diğer fenomenler kümesidir” [8]. Folklor, “ilk sanatsal kolektif yaratıcılıktır” ve genellikle öğretici bir karaktere sahiptir. Mitoloji ile folklor arasındaki temel fark, mitin “dünya hakkında kutsal bilgi ve bir inanç nesnesi” olması, folklorun ise “sanat, yani dünyanın sanatsal ve estetik temsili” olmasıdır, inanmak gerekli değildir doğruluğu [3, s. 83]. Tarihsel olarak folklor daha yeni bir olgudur. Peki bu kavramları birleştiren şey nedir? Not: Mechkovskaya, “folklorun mitolojiden geliştiğini”, yani ortak bir kökene sahip olduklarının tartışılmaz olduğunu belirtiyor [3, s. 83]. Sonuç olarak mitolojik öğeler folklorda da yansır, bu öğelerin bir kısmı mitolojik karakterlerdir, mitlerden sözlü folklora aktarılmış imgelerdir. Mitolojik karakterler, özlerini koruyarak halk hikayelerinde “parçalanıyor” gibi görünseler de, bazen işlevleri de değişiyor.

Araştırmamızın konusunu, temeli eski Türk mitolojik düşüncelerine dayanan Türk mitolojisindeki karakterler oluşturmaktadır. Dolayısıyla Türk mitolojisinin temellerini ve özelliklerini inceleyen çalışmaları göz ardı edemeyiz. Türk mitolojisi ve mitolojik karakterlerin incelenmesi doğrultusunda oldukça fazla sayıda eser ortaya konulmasına karşın mitolojik karakterlerin tipolojik özelliklerinin belirlenmesine yönelik müstakil tam teşekküllü bir çalışma bulunmamaktadır. Bazı yazarlar yaklaşık sınıflandırmalar yaparken, bazı eserlerde karakterleri sistemleştirme eğilimi görülmektedir; ancak bu eserlerin temel amacı Türk mitolojisindeki karakterlerin tam bir sınıflandırmasını yapmak değildir. Araştırma konusunun önemi, Türk halkının dünya görüşünde yer alan mitolojik karakterlerin genel kabul görmüş sistematik bir sınıflandırmasının bulunmamasından kaynaklanmaktadır.

Mitoloji, akraba olan bir halk topluluğuna özgüdür ve bu nedenle genel olarak “Türk mitolojisi”, özel olarak da “Türk mitolojisi” demek daha doğrudur. Sahada çalışan araştırmacıların çoğu, Türk mitolojisinin “Tengri” gibi mitolojik bir karakterinin eşsiz bir işlevi olduğundan söz etmektedir. Örneğin, ünlü oryantalist S.G. Klyashtorny, Orhun stellerinin metinlerini inceledikten sonra, “Tengri’nin açık ayrımı” ve onun işlevlerinin evrenselliğinin, eski Türk dininin “tek tanrıcılığa yakın bir inanç” olarak değerlendirilmesine yol açtığı sonucuna vardı ve bu, “Tengriizm” veya “Tengrianizm” olarak adlandırılabilir [2, s. 124]. Rün yazıtlarının içeriğine göre Tengri, insanların, milletlerin ve devletlerin kaderlerini kontrol eden, her şeyi bilen ve her şeye gücü yeten “ebedi gökyüzü” olarak tasvir edilmektedir [11, s. 95]. S.M. Abramzon’a göre; “Eski Türkler arasında “tanrı” kavramının içeriği, yalnızca gökyüzü tanrılığından çok daha geniştir. Bu yüce tanrı, tüm astral fikirlerin bir sentezi olarak hareket ediyordu; “Evren” kavramına uygundur. Tanrı anlamında, tanrı yalnızca gökyüzüne uygulanmadı. Aynı zamanda güneşe (kun tanrı), aya (ajtanrı) ve dünyaya (tanrijar) da uygulandı ve gök ve yer tanrılarının ayrılmazlığına tanıklık etti” [1, s. 308]. Batı Türkleri - Savirler - parlak kişileştirilmiş tanrı “Tengri Han”ı tapıyorlardı, onun gökyüzü gibi muazzam büyüklükte olduğu hayal ediliyordu ve “unvan, evrendeki veya tanrılar panteonundaki baskın konumu belirtiyordu”.

Daha önce de değindiğimiz gibi mitoloji araştırmacıların özel ilgi alanına girmektedir. Aynı şey, Türk mitolojisi için de söylenebilir; Türk mitolojisi, Türk dili konuşan halkların geleneksel kültürüne, folkloruna ve edebiyatına nüfuz eden imgeler, olay örgüsü, motifler ve inançların hazinesidir. Bu alandaki araştırmalar daha çok ansiklopedik ve ontolojik niteliktedir. Bu alanda, J. Beidili’nin [15, 2003], bilinen tüm Türk mitolojik karakterlerini ayrıntılı bir şekilde açıklayan Türk mitolojisinin ansiklopedik sözlüğü gibi temel eserler öne çıkarılabilir; D. Karakurt’un [16] daha özlü bir ansiklopedik sözlüğü, aynı zamanda mitler ve mitolojik karakterler hakkında kısa bilgiler de sağlar; F. Bayat’ın Türk mitolojik sistemi adlı eserinin birinci cildi [13], Türk dünyasının modelini ve kozmogonik fikirleri ayrıntılı bir şekilde anlatırken, ikinci cildi

[14], Türk mitolojisindeki başlıca mitolojik kategoriler hakkında bilgi, "mitolojik ana" kavramının ayrıntılı bir analizi, "şeytanlar", "iyaler" vb. gibi karakter grupları hakkında bilgi içermektedir.

Bazı eserler bireysel mitolojik karakterlerin veya karakter gruplarının analizi şeklinde sunulmaktadır. Örneğin, İ.A. Khalipaeva'nın tezi. Araştırma konusu avcılık karakterleri, alt mitoloji karakterleri ve bir dizi başka karakter olan [10] ("Suv Anasy", "Perishte", "Yer Anasy" vb.) veya D.F. Hakimzyanov ve R.N. Sabirova [9, s. 65–68], Türk mitolojik kültüründeki kadın imgelerine adanmıştır.

Aynı zamanda farklı mitolojik sistemlere ait mitlerin ve mitolojik karakterlerin oluşum süreçleri açısından karşılaştırmalı analizini amaçlayan çalışmaların da yapıldığı görülmektedir. Örnek olarak D.M. Akman ve V.Ya. Koktana'nın "Türk ve Yunan Mitolojisinde Yeraltı Dünyasının Öğeleri" adlı makalesi gösterilebilir. Her iki mitolojinin alt dünyasının karakterlerinin ortak özelliklerini ve aralarındaki temel farklılıkları vurgulamıştır [12]. Ünlü folklorcu S. Yu. Neklyudov "Türk ve Moğol halklarının mitolojisi" [4, s. 183-202] iki halkın mitolojik sistemleri arasındaki ilişki sorunu gündeme getirilmekte ve mitolojik paralellikler ortaya çıkarılmaktadır.

Bu çalışmada öncelikli olarak mitolojik karakterlerin bilimsel olarak sınıflandırılması ve tipolojik özelliklerinin belirlenmesi deneyimiyle ilgilenmekteyiz. Yukarıda adı geçen araştırma eserleri arasında mitolojik karakterler sorununu az veya çok ortaya koyanlar da vardır. Bu eserlerden birkaçına daha yakından bakmak istiyorum. Analize, Fizuli Bayat'ın "Türk Mitolojisi Sistemi" [13] adlı eserinin birinci cildinin incelenmesiyle başlanmalıdır. Bu eserde Bayat, mitolojik karakterleri Türklerin mitolojik modeli bağlamında incelemektedir. F. Bayat, "kozmosun üçlü yapısı"nı, "üçlü bölünmeyi", yani mitolojik dünya da dahil olmak üzere dünyanın üçlü olduğunu belirtir: Üst – "gök", orta – "yer", alt – "yeraltı" – dünyadan oluşur. Her üç dünya da (cennet, yeryüzü ve yeraltı dünyası) farklı işlevlere sahip ruhlarla doludur. Yazar daha sonra bu dünyalara ait karakterleri anlatır ve isimlerinin farklı fonetik varyasyonlarına dikkat çeker. "Yüksek" dünya, göksel hükümdar olan "Gök Tengri"yi ve "göksel ruhları" içerir: Yakutlar bunlara "tangara" der, Sayan-Alтай Türkleri "kuday" ve "tengri" gibi adlandırmalara sahiptir, Çuvaşlar "tura"ya sahiptir - bunlar kural olarak "daha genç" tanrılardır, "Gök Tengri"nin yardımcısıdır. Gök ruhları, özellikle Sayan-Alтай Türkleri arasında çoğunlukla "Ülgen"in yardımcısı veya oğulları olarak tasvir edilirken, Yakutlarda ise gök ruhları "Yüryüng Ayu Toyon"un kardeşleri ve yardımcısı olarak tasvir edilmektedir. Antik kaynaklara göre "güneş", "ay", "yıldızlar" da göksel "tengri" veya göksel ruhlar olarak algılanıyordu.

Orta dünyanın ve yeryüzü ruhlarının başında "Yer-Sub" yer alır: "Yer-Sub" kompleksi "dağları, ormanı, suyu, koruyucu ruhları ve ata ruhlarını" içerir. Koruyucu ruhlar veya koruyucu ruhlar gözle görülmezler ve korudukları kişi veya şeyin yakınında yaşarlar. Yakutlar bu ruhları "iççi", Altaylar'da "ezi", Orta Asya, Azerbaycan ve Anadolu'da "iye, yani yiye", Moğolistan'da "edzen", Buryatlar'da ise "ejin" veya "izen" derler. Bunlara "evin, muhafazanın, eşyaların, tabiat olaylarının koruyucuları" da dahildir; Korudukları nesnelerin adlarına "noyon" veya "han" unvanı eklenerek anılırlar.

Alt, yeraltı dünyasının yöneticisi tüm kaynaklarda "Erklik" veya "Erlık" olarak anılır, hatta Moğol mitolojisinde yeraltı dünyasının efendisi "Erlık Han"dır. Yakutlarda bu görevi "Arsan Duolay", Kırgız destanında ise Kök Döo üstlenmektedir. Sayan-Alтай Türkleri genel olarak yeraltı dünyasının ruhlarına "körmesler" – "göze görünmezler" derlerdi, bunların hastalık ve ölüm nedeni olduğuna inanırlardı. İlginç olan, bütün alemlerin ruhlarının görünmez olmaları, fakat sadece alt alemin ruhlarına "körmesler" denmesidir. Yakutlar bu ruhları "abaası" diyorlar. Hem körmesler hem de abaaslar rol ve işlevlerine göre dünya modelinde simetri yaratırlar. F. Bayat da Altaylıların üst dünyanın ruhlarına "ışıklı ülgenler" (ışık saçan, ışık saçan tanrılar) dediklerini, çünkü eski Türklerin onları "saf, beyaz, ışıık" ile, alt dünyanın ruhlarını ise tam tersine "karanlık ve siyah" ile ilişkilendirdiklerini, böylece dünya modelinin "ikili" bir şekilde bölündüğünü kaydeder [13].

Ünlü Rus Türkolog İ.V. Stebleva'nın "Antik Türk dini ve mitolojik sisteminin yeniden inşasına doğru" [7] adlı eseri, yukarıda belirtilen üçlü yapıya dayalı antik Türk evren modelini sunmaktadır. Araştırmacı dünyayı "seviyelere" ayırır, her birine karşılık gelen mitolojik karakterleri yerleştirir ve bunların işlevlerini tanımlar. İ.V. Stebleva 'ye göre, "gök" ve "tanrı" anlamına gelen "Täñri", eski Türk mitolojisinin "en yüksek seviyesi"ne aittir; "tanrısallaştırılmış gökyüzü" olarak algılanıyor. "Täñri" gökyüzünün bir göstergesidir, eril prensibi yaratır, himaye eder, cezalandırır ve kişileştirir [7, s. [213–214]. "İkinci seviyede" "doğum, dişil ilke"yi kişileştiren, doğurganlık tanrıçası, bazen de çocukların koruyucusu olan

“Umaj” tanrısı yer alır. “Üçüncü seviye”de ise faydalı ve cezalandırıcı işlevi olan “Yduq jār sub (kutsal kara-su)” yer alır. F. Bayat gibi, I.V. Stebleva, bunun, eski Türklerin tapındığı “dağların, kayaların, nehirlerin, göllerin” ruhlarını da içeren bir ruhlar kompleksi olduğunu belirtiyor. Yazar, “atalar kültü”nü “dördüncü seviyeye”, yani ataların ruhlarına tapınmaya bağlar. Araştırmacı ayrıca Uygur Kağanlığı dönemine ait eski Türk fal kitabında bahsi geçen bir dizi nesneyi ayrıca vurguluyor: Sürekli hareket halinde olan “Alaatlyγ jol tāñrı” “alaca bir at üzerindeki kader tanrısı (kelimenin tam anlamıyla ‘yollar’); Ancak yüce tanrı olmayan ve insanlarla ilişki kurabilen “Tāñrı”; “Qara jol tāñrı” - “kaderlerin kara tanrısı (kelimenin tam anlamıyla ‘yollar’)” veya “kara yolun tanrısı”, “Erlik”e benzetilebilir. Aynı zamanda araştırma makalesinde bir fal kitabının analizinden türetilen ikili bir sistem sunulmaktadır [7, s. [214–221].

Daha önce incelenen eserlerde mitolojik karakterlerin tipolojisi, dünya sisteminin betimlenmesi çerçevesinde ele alınmış ve kısaca değinilmişken, D. Karakurt’un Türk mitleri sözlüğü [17] için aynı şey söylenemez; yazar, bu sözlüğünde önsöz olarak mitin bir olgu olarak kısa bir tanımını vermiş ve mitolojik karakterlerin bir sınıflandırmasını yapmıştır. Yazar, Türk kültüründeki mitolojik unsurları dört gruba ayırmayı öneriyor.

Birinci grup “ruhani varlıklar”dır. D. Karakurt’un da belirttiği gibi, bu gruba ait karakterler özünde koruyucu ruhlardır; ancak bunları insan “ruhu” ile karıştırmamak gerekir. Eski Türk halk inançlarına göre bitkilerin, hayvanların, hatta cansız varlıkların da bir ruhu vardır. Ancak bu ruhlar, insanlarda olduğu gibi sahipleriyle birleşmezler, onlara bağlı ve onları koruyan, ancak yine de onlardan ayrı bir olgu olarak düşünülmelidir. Yazar bu karakter sınıfında dört alt grup tanımlıyor.

Birinci alt grup “Tanrılar”dır; insan benzeri yaratıcı ve kontrol edici güçler. Erkek tanrılar sonuna “Han” sözcüğü eklenerek, tanrıçalar ise “Hanım” (Moğollarda “Hatan”) sözcüğüyle tanınır. Ayrıca “Toyun”, “Ata” ve “Hatun”, “Ana” gibi unsurlar da eklenebilir: “Alaz Han (Alaz Toyun, Alaz Ata)”, “Kübey Hanım (Kübey Hatun, Kübey Ana)”. Yazara göre Türk mitolojik sistemindeki “Tanrı” anlayışı Batı’daki anlayıştan farklıdır; Yunan ve Roma çok tanrılı din sisteminin Türk mitolojisi sisteminin inşa etmek için kullanmanın hatalı olduğunu ileri sürmektedir. D. Karakurt ise tanrılar panteonunu tanımlamada farklı bir yaklaşım sunmaktadır: Ona göre “yüce tanrılar”, koruyan, kollayan ruhlardır; onların ayırt edici özelliği diğer ruhlardan üstün olmalarıdır. Şamanizmde “melek” kavramı olsaydı, bunlara “melek” denebilirdi; bir tanesi hariç; “KayraHan” mutlak yaratıcıdır. “Tengri (Gök-Tanrı)” veya “Tura”, mutlak bir yaratıcıya olan inancın soyut bir kavramsallaştırmasıdır. Yazar, “Kayra Han”ın “Tengri” adı verilen her şeyi kapsayan yaratıcı gücün bir yansıması olduğunu ileri sürmektedir. “Tengri”, kendine özgü yapısıyla Türk inancını tevhide yaklaşıyor, ancak bu inanç sisteminin karmaşık bir yapıya sahip olduğu, diğer ilahi ruhların varlığının da önemli olduğu dikkate değer. D. Karakurt, halkın farklı algılarının yanı sıra Batılı araştırmacıların bu alandaki çalışmalarının, Tengricilik’in bazı çalışmalarda çoktanrıcılık olarak değerlendirilmesine yol açtığını ileri sürmektedir [17, s. 7].

D. Karakurt’un tanımladığı ikinci alt grup ise “Ata-Analar” adı verilen canlılardır: “Börü Ana (Kurt Ana)”, “Zıllant Ata (Yılan Ata)”, “Barak Ata”, “Yel Ata”, “Su Ana”. Bunlar doğanın yaratıcı gücüyle yaratılmış, çoğu zaman sembolik özellikler taşıyan canlı bir varlık formunda olan varlıklardır. İlahi niteliklere sahip oldukları için onlara da ‘tanrı’ denebilir.

Üçüncü alt grup ise “İyeler”dir; yaratığın yanında veya içinde bulunan koruyucu ruhlardır. Korudukları yaratıktan ayrılabilirler ama çok uzağa gitmezler. Yazar, bu ruhların kişisel özelliklerinin çoğu zaman açığa çıkmadığını, çünkü bunların sayısının çok fazla olduğunu belirtiyor. Pek çok doğal unsurun koruyucu bir ruhu vardır.

Dördüncü alt grupta ise yazar, birçoğu “İye” veya “Ruh” olarak değerlendirilebilecek “diğer soyut varlıkları” tanımlamaktadır. Ancak bu canlıların çok daha özgün nitelikleri ve işlevleri var. Bunlar: “Çor (Cin)”, “Abası (Şeytan)”, “Körmös (Hayâlet)”.

Yazar ikinci grubu “canlılar” adı altında oluşturuyor ve bunun içerisinde “insanlar” ve “hayvanlar/bitkiler” olmak üzere iki alt grup tespit ediyor. Yazar, “insanları” özlere itibariyle soyut olmayan efsanevi kişilikler olarak sınıflandırıyor. Bunlar çoğu zaman lider veya kahraman figürler olarak kabul edilirler: Olağanüstü yeteneklere ve insanüstü niteliklere sahiptirler, ancak insan özelliklerini kaybetmemişlerdir. İkinci alt grupta kutsal sayılan ve özel öneme sahip olan hayvanlar ve bitkiler yer alır. Bunlar hayvan ataları olabilir; ayrıca onlara insan özellikleri de atfediliyor. Kutsal hayvanlar arasında

“Bozkurt”, “Alageyik” ve “Bürküt”; bitkiler arasında ise “Ulu kayın” ve “Bayterek” ağaçları bulunmaktadır. Üçüncü grupta ise “hayal ürünü yaratıklar” yani “Albıs (Cadı)”, “Yelbeğen (Dev)”, “Tepegöz” gibi masal ve hayal kahramanları yer alır. Dördüncü grup, “cansız/maddi varlıklar”, özel bir anlam taşıyan veya kutsallık taşıdığına inanılan belirli nesnelerdir: “Kopuz”, “Ok”, “Otağ”, “AkDağ”, “Kanırmağı”. D. Karakurt, “Kut”, “Yom”, “Arpağ” gibi ayrı bir soyut “kavram” grubu tanımlamaktadır [17, s. [7–9].

D. Karakurt, I. Stebleva ve F. Bayat’tan farklı olarak, sadece eski Türk mitolojik katmanına değinmekle kalmıyor, aynı zamanda, görülebileceği gibi, sınıflandırmasına başka mitolojilerden karakterleri de dahil ediyor, yani Türk ve örneğin İran veya Arap karakterleriyle paralellikler kuruyor: “Yelbeğen (Dev)”, “Çor (Cin)”. Bu varyasyon daha sonraki Türk mitolojisinin veya Türk folklorunun karakteristiğidir. Türk mitolojisini Arap ve Fars mitolojisinin, bir ölçüde de Yunan mitolojisinin etkilediği bilinmektedir. Türk halklarının mitolojileri arasındaki farklılıklar tam da bu noktada ortaya çıkmaya başlar: Tarihsel olarak Türk halklarının coğrafyası oldukça geniştir, dolayısıyla zamanla başka halkların kültürlerinden etkilenmişler ve kendileri de kendilerine özgü hikâyeler üretmeye başlamışlardır. Bu, farklı karakterlerin varlığını, bazılarının işlevlerindeki farklılıkları açıklayabilir. Örneğin Oğuz kahramanlık destanı “Kitab-ı Dede Korkut”ta geçen “Tepe göz” karakteri tek gözlü bir devdir. Birçok araştırmacı, onun antik Yunan mitolojisindeki “Cyclops”a benzediğini belirtmektedir - “alının ortasında nazar boncuğu bulunan, fantastik bir yaratık” ve aynı zamanda bu karakter, Volga Türklerinin folklorunda yoktur [8]. Yapılan araştırmalara dayanarak D. Karakurt da “Türk mitolojisi” kavramı yerine “Türk mitolojileri” adlandırmasının kullanılmasını, “inanç unsurlarının farklılığı” dikkate alınarak önermektedir [16, s. 888–889]. Türk mitolojilerini bölgelere ve tarihî dönemlere ayırıyor, ayrıca hem Oğuz hem de Kıpçak Türk halklarının folklorunda önemli bir yer tutan en meşhur destan ve efsanelerini sıralıyor.

Özellikle I.V. Stebleva’nın bir başka eseri de ilgi çekicidir- “Bir masaldan alınan malzemelere dayalı Türk mitolojisi üzerine denemeler”, Türkiye topraklarından derlenen Türk mitolojik masalları ile Bulgaristan’ın Vidin şehri halkından derlenen masalların incelenmesi sonucunda yazılmıştır [7]. Bu masalların temel özelliği çağdaş bir tınıya sahip olması ve bazı olguların “modernleştirilmesi”dir. Dolayısıyla yazar, masalların daha sonraki ve değiştirilmiş versiyonlarını da araştırmış bulunmaktadır. I.V. Stebleva olarak, bu “modernlik dokunuşunun”, “bu masallardaki mitolojik karakterler nelerdir, bunlarda evrensel mitolojik öğeler korunmuş mudur yoksa kaybolmuş mudur, Türklerin dini ve mitolojik düşüncelerinin ortaya çıkışı ve varoluş bağlamı nedir ve masallara nasıl yansımıştır” sorusunu ele aldığımızda masalları daha da ilginç hale getirdiğini belirtiyor [7, s. 5–6]. Bu çalışmada masallardaki mitolojik karakterlerin özellikleri, işleyiş özellikleri ele alınmış ve bir karakterin niteliklerinin, rollerinin ve işlevlerinin değiştirilmesi sorunu gündeme getirilmiştir. Yazar, önsözde masalların yapısını kısaca anlatmış ve kahramanların işlevsel tiplerini belirlemiştir: “olumlu ve olumsuz kahramanlar”, “kahramanların yardımcıları”, “kahramanların rakipleri”. “Olumlu kahramanlar” arasında şunlar yer almaktadır: “şehzade veya padişahın en küçük kızı, beyin oğlu, fakir anne babanın oğlu veya kızı, çoğunlukla fakir bir anne, oduncunun kızı, bahçıvan, süpürgeci, yetim.” “Olumsuz karakterler” çoğu zaman “padişah, abla, kıskanç kızkardeşler, üvey anne, kaynana, yaşlı ebe” gibi kahramanlarla temsil edilir. “Kahramanların yardımcıları” işlevi doğaüstü varlıklar tarafından yerine getirilir: “şeytani karakterler – dev, peri, arap (kara cin), jady (cadı); kutsal güçlerin merkezi bir dervişti; aynı zamanda doğaüstü varlıklar olan hayvanlar.” “Kahramanların rakipleri” de şeytani yaratıklardır: “dev, peri, arap, şeytan, ejderha ve Türk karakteri Büyükbaba-Bahçıvan” [7, s. 7].

Yazar, yukarıda belirtilen kahraman tipolojisinden hareketle, Türk masalında evrensel mitolojik öğelerin kullanımının özelliklerine de değinerek, mitolojik karakterleri analiz ediyor ve bunların bazıları belirli gruplara ayırıyor. Öncelikle I.V. Stebleva, Türk masalının başkarakterinin hem yardımcısı hem de rakibi olan mitolojik karakterleri saptamıştır; bunlara “dev”, “arap” ve “peri” karakterleri de dahildir. Başlangıçta tüm bu karakterler şeytani ve olumsuz olsalar da, belirli koşullar altında ana karaktere yardımcı olabilirler. Yazarın, çalışma boyunca her karakterin tam bir tanımını verdiğinin belirtilmesi önemlidir [7, s. [8–16]. Bir sonraki grup ise “doğaüstü ve dünyevi unsurların sentezinin” yaşandığı karakterler olarak tanımlanabilir: “Kuş-adam”, “At-adam”, “Kedi-adam”. “Kuş-adam” insan görünümünde olan ama çoğu zaman güvercine dönüşen bir peridir, “at-adam” devalarla ilişkilendirilen ve bir insan ve bir at şeklinde hareket

eden “Çadır-Tiyar” ve “Bileiz” karakterleridir, “kedi-adam veya kedi” de örneğin padişah “Benli-Bahri”nin oğlu olan kediye dönüşen şeytani bir karakterdir [7, s. [30–44]. Yazar ayrıca bir kişiyle ilgili olarak yalnızca olumlu veya yalnızca olumsuz olan karakterleri belirler: olumlu olanlar “yaşlı cadı (jady)”, “ip yumağı olan dev”, “Deli-Gyudzhuk” – çift görünümlü ve bir cine yakın minik bir yaratık, olumsuz olanlar “Deniz Kızı”, “külünden yapılmış eşek”tir [7, s. [46–51]. Çalışmada ayrıca “evrensel bitki mitolojileri” – “ağaç”, “meyve”, “çiçekler” – ve “bitki dünyasıyla ilişkili mitolojik karakterler” – “uzun saçlı kız” ve “Büyükbaba-Bahçıvan” gibi gruplar da tanımlanıyor [7, s. [68–78]. Ayrıca eserde bireysel mitolojik karakterler ve kavramlar da analiz ediliyor: “derviş” – kutsal ve şeytani güçlerin birleşimi olarak; “ejderha, yılan” ve “sihirli kuş” - evrensel mitolojik öğeler olarak; “Topal Melek” - “antika bir alt tabaka” olarak; ve “kader” hakkındaki fikirler peri masallarına yansımıştır [7, s. 17–27, 80–94].

IV. Stebleva, “Türk Mitolojisi Üzerine Bir Deneme...” adlı yazısında, makalenin başında değinilen mitolojik karakterlerin mitolojiden folklorla “geçiş” sürecini bir bakıma anlatıyor. Yazar, mitolojik karakterlerin özlerini koruduklarından, küçük veya belirgin biçimsel değişikliklere uğradıklarından sıkça söz eder.

Bu nedenle bu çalışmada, araştırma konusu genel olarak Türk mitolojisi veya özel olarak Türk mitolojisi olan Türk ve yerli yazarların eserleri incelenmiş ve bu eserlerde sunulan mitolojik karakterlerin sınıflandırılmasının tipolojik özellikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Analiz sırasında, eski Türk mitolojik fikirlerinden başlayarak modern Türk folkloruna kadar mümkün olan tüm karakter yelpazesini kapsamaya çalıştık.

Nitekim Fizuli Bayat, “Türk Mitolojisi Sistemi”nin birinci cildinde mitolojik karakterleri Türklerin mitolojik modeli bağlamında incelemektedir [13]. Üçlü dünyayı simgeler: Üstteki “gök”, ortadaki “yer”, alttaki “yeraltı”. Ünlü Rus Türkolog İ.V. Stebleva’nın “Eski Türk din ve mitolojik sisteminin yeniden inşasına doğru” adlı eseri, yukarıda sözü edilen üç parçalı yapıyı temel alarak eski Türk evren modelini sunmaktadır. Araştırmacı dünyayı “seviyelere” ayırıyor, her birine karşılık gelen mitolojik karakterleri yerleştiriyor ve bunların işlevlerini tanımlıyor [7]. D. Karakurt, “Türk Mitleri Sözlüğü”nde önsözde miti bir olgu olarak kısaca tanımlamış ve diğerlerinden farklı olarak mitolojik karakterlerin bir sınıflandırmasını yapmıştır [17]. Yazar, Türk kültüründeki mitolojik unsurları dört gruba ayırmayı öneriyor: Sınıflandırma, karakterlerin ayırt edici özelliklerine ve işlevlerine dayanıyor. İ.V. Stebleva’nın bir başka eseri- “Türk Mitolojisi Üzerine Denemeler...” aynı zamanda tipolojik özellikler de taşımaktadır, yazar burada masallardaki karakterlerin işlev ve rollerindeki değişime dikkat çekmekte, evrensel mitolojiler hakkında bilgi vermektedir [7].

Ayrıca şunu da belirtmek mümkündür: Mitolojik karakterlerle folklorik karakterler arasında sıkı bir bağ ve süreklilik vardır; Sunulan sınıflandırmalar veya bunların ana hatları, yazarların temel aldıkları prensip ve izledikleri amaç bakımından farklılık göstermektedir; D. Karakurt’un önerdiği sınıflandırma, ele alınan sınıflandırmaların en ayrıntılı ve özel olanıdır; aynı zamanda Türk mitolojisinin “komşu” mitolojilerle olan bağlantılarını da yansıtır; Birçok yazar, karakterlerin isimlerinin farklı fonetik versiyonlarını önermiştir. Ayrıntılı bir tasnif yapmanın zorluklarından biri, belirli bir tarihî dönemin tanımlanması, ayrıca Türk halklarının mitolojileri ile Türk milletinin mitolojileri arasındaki kültürel ayrımdır. Bu çalışmanın kapsamlı olmadığını da eklemek gerekir; Bu konu hem mitolojik karakterlerin incelenmesi, tipolojilerin oluşturulması hem de bu alandaki mevcut malzemenin analiz edilmesi açısından daha fazla araştırmaya ihtiyaç duymaktadır.

Edebiyat

1. Абрамзон С.М. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи. Фрунзе: Кыргызстан, 1990. 480 с.
2. Кляшторный С.Г. Мифологические сюжеты в древнетюркских памятниках. // Тюркологический сборник. 1977. М., 1981. С. 117–138.
3. Мечковская Н.Б. Язык и религия: Пособие для студентов гуманитарных вузов. М.: ФАИР, 1998. 352 с.
4. Неклюдов С.Ю. Мифология тюркских и монгольских народов // Тюркологический сборник. М.: Наука, 1981. С.183–202.
5. Ожегов С. И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка онлайн (2015). URL: <http://slovarozhegova.Ru> (дата обращения: 21.03.2021)
6. Стеблева И.В. К реконструкции древнетюркской религиозномифологической системы // Тюркологический сборник. М.: Наука, 1972. С. 213–226
7. Стеблева И.В. Очерки турецкой мифологии: по материалам волшебной сказки. М.: Вост. лит., 2002. 101 с.
8. Ушаков Д.Н. Толковый словарь онлайн (2019).URL: <http://ushakovdictionary.ru/word.php>. (дата обращения: 21.03.2021)
9. Хакимзянов Д.Ф., Сабирова Р.Н. Женские мифологические образы в тюркской мифологической культуре // Вестник КазГУКИ. №4. 2016. С.65–68.
10. Халипаева И.А. Мифология тюркских народов: Эволюц. процессы: автореферат диссертации доктора филологических наук., Баку, 1995.
11. Худяков Ю.С. Об изображении божеств древнетюркского пантеона на памятниках искусства кочевников Южной Сибири и Центральной Азии эпохи раннего средневековья // Древности Сибири и Центральной Азии. №3 (15). Горно-Алтайск: 2010. С. 93–103.
12. Akman D.M., Köktan Ö.Ü.Y. (2019). Türk ve yunan mitolojilerindeki yeraltı âlemine ait unsurlar / The elements of the subterranean world in turkish and greek mythologies. Türk Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, (19), 209.
13. Bayat F. (2007).Türk Mitolojik Sistemi 1: Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi. Ötüken Neşriyat AŞ.
14. Bayat F. (2007). Türk Mitolojik Sistemi 2: Kutsal Dışı–Mitolojik Ana, Umay Paradigmasında İlkel Mitolojik Kategoriler–İyelerve Demonoloji. ÖtükenNeşriyat AŞ.
15. Beydili C. (2005). Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük, çev. Eren Ercan, Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
16. Karakurt D. (2012). Türk mitoloji ansiklopedisi. Açıklamalı-resimli Türksöylence sözlüğü. https://www.academia.edu/11557648/T%C3%BCrk_Mitoloji_Ansiklopedisi_Deniz_Karakurt_.
17. Karakurt D. (2011). Türksöylence sözlüğü.Açıklamalı Ansiklopedik Mitoloji Sözlüğü. e-Kitap: <http://frpnet.net/TurkSoylenceSozlugu.pdf>

UNDERSTANDING THE DISTINCTIONS: CONVERSATIONAL ENGLISH VS. ACADEMIC ENGLISH

FARKLARI ANLAMAK: KONUŞMA İNGİLİZCESİ VE DİL İNGİLİZCESİ AKADEMİK İNGİLİZCE

Intizar Kamil gizi Karimova
ALU, head teacher of the department
Phonetics of the English language
intizar.karimova@adu.edu.az
0000-0001-5830-6764

Özet

Akademik başarı için İngilizce'ye hakim olmak şarttır, ancak akademik İngilizce'de ustalaşmak, konuşma İngilizcesi'nde ustalaşmaktan çok farklıdır. Her iki İngilizce biçimi de kelime bilgisi ve dil bilgisi gibi ortak unsurlara sahip olsa da farklı amaçlara hizmet eder ve farklı kurallara uyar. Konuşulan ve yazılı İngilizce arasında bazı temel farklar vardır. Bu farklılık dil bilgisi, kelime bilgisi, cümle yapısı ve sözel olmayan ipuçlarının rolü gibi alanlarda kendini göstermektedir. Bu çeşitleri anlayarak, öğrenciler ve iletişimciler her iki İngilizce biçimini de daha etkili bir şekilde kullanabileceklerdir.

Anahtar kelimeler: akademik, konuşma, kelime bilgisi, dil bilgisi.

Key words: academic, spoken, vocabulary, grammar, verbal, non-verbal

Spoken English is completely different than Formal English which requires being attentive towards all the aspects. There are many distinctions between their usage and style. Written English is much more formal, structured, and follows grammatical rules. The writer can correct and revise the content and the immediacy of a response is not a factor. However, spoken English is informal, at times not grammatical, filled with contractions, slang, idioms, and even word fillers. There is no time and need to prepare or check the grammar. While speaking, there is no need paying attention which word can be chosen during a talk. However, Formal language requires being cautious choosing proper vocabulary. We use academic language in situations that are serious or that involve people we do not know well while Informal language is more commonly used in cases that are more relaxed and involve people whom we know well. Formal language is a must when we write; informal language is a need when we speak. Three main features can be listed:

Vocabulary and Tone:

Comprehending academic spoken English is a vital but complicated task for many users of English as an additional language. Vocabulary knowledge plays a crucial role in enriching understanding, but there are little known facts about the natura of vocabulary in academic spoken English.

In spoken English, speakers often use informal language. Contractions, and colloquial expressions are tools to make their daily conversations with friends, family, or workmates. For example, phrase like “have got “is common in casual conversations but would be considered too informal for academic writing. On the other hand, academic English calls for a more formal tone and wide range of vocabulary, characterized by precious language, complex sentence structures, and highly -disciplined terminology. For example, academic essays or research papers necessitate the use of different vocabulary and objective tone to demonstrate ideas properly and maintain credibility. There are a lot of words which are used in speaker’s daily life, however, In academic language all of them are considered a slang.

Grammar and Sentence Structure: While conversational English may be spoken with grammatical mistakes or avoiding from standard grammar rules, academic English require to adhere to strict grammatical conventions and sentence structures. In conversational English, individuals often use fragments, run-on sentences, or informal grammar to convey meaning quickly in informal contexts. However, grammatical accuracy, coherence, and clarity to communicate complex ideas effectively is a main priority of academic English.

Source Credibility and Citations: In academic English, scholars rely on evidence-based reasons and cite reputable sources to assist their requirements and ideas. Despite conversational English, where opinions or personal anecdotes may

play a crucial role to convey information, academic English has need of rigorous research and citation practices to preserve academic integrity and credibility.

Academic writing involves to be familiar with articles, books, or academic journals, and acknowledging the contributions of others through proper citation and referencing. Errors in to cite sources or provide accurate references in academic writing can result in plagiarism which a serious academic offense with potential consequences for students and scholars.

Differences Between Spoken and Written English – Comparison of Production and Perception in Spoken and Written English According to G.Brown and G.Yule., it is clear -cut that spoken and written language make somewhat various demands on language-producers [Brown, Yule, 1983]. Meanwhile, D.Crystal considered that spoken language is time-bound, dynamic, and transient while written language is space-bound, static, and permanent [Crystal, 2018:345].

Here are some examples that illustrate the differences between academic and spoken language across various aspects:

1. Vocabulary • Academic: "Utilize" • Spoken: "Use"
 2. Sentence Structure • Academic: "The results of the study indicate a significant correlation between the two variables." • Spoken: "The study shows that the two things are related."
 3. Tone • Academic: "It is imperative to consider the implications of this research." • Spoken: "We really need to think about what this research means."
 4. Use of Contractions • Academic: "It is essential to analyze the data thoroughly." • Spoken: "It's really important to look at the data closely."
 5. Clarity and Precision • Academic: "A substantial amount of evidence supports this hypothesis." • Spoken: "There's a lot of evidence that backs this idea."
 6. Complexity • Academic: "This phenomenon can be understood through a multifaceted lens that encompasses various theoretical frameworks". • Spoken: "We can look at this issue in many ways using different theories."
 7. Audience Awareness • Academic: "The findings elucidate the theoretical implications for future research." • Spoken: "What we found could really help with future studies."
 - Academic: "The findings were unexpected and necessitate further investigation". • Spoken: "I was surprised by the results, and we definitely need to look into it more".
 9. Anecdotes • Academic: "This topic has been widely researched in the literature." • Spoken: "I remember when we talked about this in class; it was really interesting!"
- These examples highlight how academic language tends to be more formal, precise, and structured, while spoken language is often more informal, personal, and conversational
8. Emotional Language
 2. Production – According to M.Gu and B.Ma, "Speaker can use 'voice quality' influence to make interlocutor easier to comprehend what the speaker is trying to express, whereas the writer cannot take advantage of this useful effect". Speakers can make use of "voice quality" effects with the help of facial expressions and gestural systems to make their ideas more understandable. For example, when a speaker says "right away" with a determined look and a powerful voice, he may express "immediately". However, if one says the same words with an angry look and violent voice, he might express his anger and rage. In addition to this, other phonetic characteristics like intonation and pitch can also make speakers' expression better in speaking [Dorothy, Rumisek, 2005:17].
 3. Perception – In spoken English, speakers receive immediate feedback from their interlocutors, allowing them to adjust their message in real-time based on reactions. Interlocutors can also perceive the speaker's emotions through intonation and facial expressions. In contrast, written English lacks this direct feedback, forcing writers to anticipate their audience's reactions. Consequently, writers must carefully consider their words to avoid misunderstanding, leading to greater pressure to communicate effectively. In academic language, certain elements are typically avoided to maintain clarity, formality, and objectivity. Here are some key aspects to steer clear of:
 1. Colloquialisms and Slang: Informal expressions can undermine the seriousness of academic work. For example: kids

2. Contractions: Words like “can’t,” “won’t,” or “they’re” are generally avoided; it’s better to use the full forms (e.g., “cannot,” “will not,” “they are”).
3. First-Person Pronouns: Depending on the discipline, using “I” or “we” may be discouraged to promote an objective tone.
4. Vague Language: Words like “stuff,” “things,” or “a lot” lack precision and should be replaced with more specific terms.
5. Emotional Language: Academic writing favors logical reasoning over emotional appeal, so expressions of strong emotion are usually omitted.
6. Overgeneralizations: Avoid sweeping statements without evidence; it’s important to support claims with data or references.
7. Anecdotes: Personal stories or anecdotes are typically not appropriate unless they serve a specific scholarly purpose. By steering clear of these elements, academic writing can achieve the clarity, formality, and rigor expected in scholarly communication.

In conclusion, the distinctions between academic and spoken language are significant and impact how we communicate in various contexts. Academic language is characterized by its formality, precision, and reliance on specialized vocabulary, making it suitable for scholarly discourse and formal writing. In contrast, spoken language tends to be more informal, spontaneous, and conversational, allowing for a more personal connection between speakers. Understanding these differences is essential for effective communication, as it enables individuals to tailor their language use to fit the audience and purpose, whether in academic settings, everyday conversations, or public speaking. Ultimately, mastering both forms enhances our ability to convey ideas clearly and engage meaningfully with others.

REFERENCES

1. Dorothy, E., Zemach, L. (2005). Cambridge University Press. – Cambridge: – 138 p.
2. Katherina, Lieber (2024). / Midwest University <https://www.quora.com/How-is-academic-English-different-from-conversational-English>
3. Schleppegrell, M.J. (1996). Conjunction in Spoken English and ESL Writing. / *Applied Linguistics*, – 17:271-285p.
4. Brown, G., Yule, G. (1983). Discourse analysis. – Cambridge: “Cambridge University” Press. – 288 p.
5. Crystal, D. (2018) The Cambridge Encyclopedia of the English Language (3rd ed.). – Cambridge: “Cambridge University” Press. – 582 p.

ÇILDIRLI AŞAQ ŞENLİYİN YARADICILIĞINA SONSUZ MƏHƏBBƏTİN İFADƏSİ

f.u.f.d. Ayten Heybatova
Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi
Edebiyat Öğretmenliği Teknolojisi Bölümü Öğretmeni
ayten.heybatova@adpu.edu.az

Qəşəm Camal oğlu Vəliyev Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universitetinin filologiya fakültəsinin məzunu olmuş, 1979-cu ildən 1997-ci ilə kimi Çıldırli aşiq Şenliyin həyatı, yaradıcılığı ilə bağlı araşdırma aparmış və 1993-cü ildə həmin mövzuda elmi işini uğurla müdafiə edərək, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dərəcəsi almışdır. “Çıldırli aşiq Şenlik” monoqrafiyasını sağlığında nəşr etdirmək tədqiqatçı Qəşəm Vəliyə nəsisə olmamış, onun əlyazmasına AMEA-nın Ədəbiyyat İnstitutunda yenidən baxılaraq filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Aftandil Ağbabanın elmi redaktorluğu və filologiya elmləri doktoru, professor Məhərrəm Qasımlının rəyi ilə, tədqiqatçının əmisi oğlu Yusif Loğman Əsgərovun sponsorluğu ilə çap olunmuşdur. Kitabın çapından 10 ildən artıq vaxt keçir. Otuz altı illik ömrünün iyirmi ilini Azərbaycan aşiq sənətinin qüdrətli nümayəndəsi Çıldırli aşiq Şenliyin həyat və yaradıcılığının öyrənilməsinə həsr etmiş folklorşünas Qəşəm Vəliyevi o dövrün filologiya fakültəsinin məzunları çox yaxşı xatırlayır, onun filoloji istedadının ən önəmli cəhətlərindən ağzı dolusu danışirlar.

Açar sözlər: Aşiq Şenlik, Qəşəm Vəliyev, ədəbiyyat, filologiya, Çıldırli, kitab

EXPRESSION OF ENDLESS LOVE FOR THE CREATIVITY OF THE CRAZY ASHUG SHENLİK

Gesham Jamal oglu Veliyev graduated from the Philology Faculty of the Azerbaijan State Pedagogical University, conducted research on the life and creativity of the crazy ashug Shenlik from 1979 to 1997, and in 1993 successfully defended his scientific work on the same topic, receiving a Ph.D. in philology. The researcher Gesham Veli was unable to publish the monograph “Crazy Ashug Shenlik” during his lifetime, but his manuscript was revised at the Institute of Literature of ANAS and published under the scientific editorship of Ph.D. in philology, associate professor Aftandil Agbaba, and with the approval of Ph.D. in philology, professor Maharram Gasimli, and with the sponsorship of the researcher's cousin Yusif Logman Asgarov. More than 10 years have passed since the book was printed. Folklorist Gasham Valiyev, who dedicated twenty years of his thirty-six-year life to studying the life and work of the powerful representative of Azerbaijani ashug art, Childyrli ashug Shenli, is well remembered by graduates of the philology faculty of that time, and they speak highly of the most important aspects of his philological talent.

Keywords: Ashiq Shenlik, Gasham Valiyev, literature, philology, Childyrli, book

Aşiq Şenliyin həyatı, poeziyası, dastan yaradıcılığı, Azərbaycan aşiq sənətinin müəyyən mühitləri və sair barədə müxtəlif zamanlarda M.H.Təhmasibin, M.Həkimovun, H.Hacıların, Q.Namazovun, H.İsmayılovun, M.Qasımlının, Ə.Axundovun, E.Məmmədovun, Ə.Şamilin və başqalarının tədqiqatlarında müəyyən epizodik fikirlər mövcud olsa da, bu fikirlər Qəşəm Vəliyev tərəfindən dolğunlaşdırılmışdır, boşluqlar doldurulmuş, nəticədə mükəmməl bir monoqrafiya ara-ərsəyə gətirilmişdir. Qəşəm Vəliyev monoqrafiyada Ağbaba – Çıldır uşaq mühitinin görkəmli nümayəndəsi Aşiq Şenliyin həyatı və yaradıcılığını müxtəlif istiqamətlərdən araşdırmış, daha çox ustad aşiqin sənətinə xələf-sələf kontekstindən yanaşmış, Anadolu aşığına söz sənətkarının gətirdiyi yenilikləri şərh etmiş, Türkiyə və eyni zamanda Azərbaycan folklorşünaslığında aşiq haqında hökm sürən boşluqları doldurmağı məharətlə bacarmışdır. “Çıldırli aşiq Şenlik” monoqrafiyası 3 fəsildən ibarət olmaqla, hər bir fəsillər qoyulan problemlərə Qəşəm Vəliyev diqqətlə yanaşmış, Azərbaycan folklorşünaslığının dəyərli və orijinal elmi axtarış və fikirləri ilə zənginləşdirmişdir. Qəşəm Vəliyev indi sağ olsaydı, bəlkə də neçə-neçə elmi-tədqiqat işləri ilə Azərbaycan ədəbiyyatının və onun böyük bir hissəsi olan folklorumuzu elmi-nəzəri fikirləri ilə zənginləşdirmiş olardı, hər halda ölüm buna imkan vermədi, yaratdığı bu dəyərli elmi mənbənin qiyməti də əvəzsizdir və bu mənbəyə görə o, daim xatırlanacaq, oxucuların yaddaşında əbədi məskunlaşacaqdır.

ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCAN DİLİNƏ VERDİYİ ƏVƏZSİZ QIYMƏTİ

Gülşən Ağarəzi qızı Novruzova
Bakı şəhəri Nəsimi rayonu Saleh Poladi
adına 159 № -li tam orta məktəbin direktoru

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin vahid ümumi məqsədə yönələn fəaliyyəti çoxşaxəlidir və həmin şaxələrdən birinin, Azərbaycan elmin və təhsilin, ədəbiyyat və mədəniyyət mühitinin inkişafında böyük dövlət adamının oynadığı rolun, bu istiqamətdə müəyyənləşdirdiyi siyasətin araşdırılmasına yönələn yeni kitabların yaranması zəruridir.

Azərbaycan Respublikasının dövlət dili Azərbaycan vətəndaşlarının işlətdiyi zəruri informasiya dilidir. Bu dil öz xarakterinə görə ondan istifadə edənlərin hamısı üçün ümumi olan əlamətlərlə səciyyələnməlidir. Başqa sözlə, dildən istifadə baxımından şifahi danışqda nitq fərqlərinin maksimum dərəcədə aradan qaldırılmasına səy göstərməlidir. Yazılı dildən istifadə zamanı isə hər kəs mövcud icbari normalara əməl etməlidir. Danışq dili ilə fərqlərin aradan qaldırılması və icbari normalara əməl etməklə danışq və yazı dilinin yaxınlaşmasına malik olmaq isə dövlət dilinin formalaşmasının başlıca prinsipidir. Bu vacib arqumentin yerinə yetirilməsi dil normalarını uzun ömürlü edir. Bu günkü informasiyaların sonrakı dövrlərə, gələcək əsrlərə maneəsiz ötürülməsini təmin edir. Bunsuz dövlət dilinin reallaşmasını təsəvvürə gətirmək də çətindir. Dövlət dili ümumiləşdirici, birləşdirici xarakterə malik olmaqla ümumi istifadə dilinə çevrilə bildiyi üçün burada ayrı-ayrı sosial qruplara xidmət edən üslublar da aradan qalxır. Dövlət dilinin yaranması və formalaşması prosesində ümumi normalar bazasında yeni funksional üslublar formalaşmağa başlayır. Dövlət dilinin formalaşması üçün bütövlükdə şifahi və yazılı dil arasında yaxınlığa nail olmaq birinci şərtidir. Çünki şifahi və yazılı dilin yaxınlığı dövlət dilinin yaradılmasının bazasını təşkil edir. Uzun dövrlərdən bəri dövlətçiliklə müşayiət olunan dillərin təcrübəsi bunu bir daha aydın göstərir. Bununla əlaqədar etiraf etmək lazımdır ki, yaxın şərq ölkələrinin dili kimi ərəb və fars dilləri tarixən özünəməxsus ənənələr qazanmışdır. Bu dillərə məxsus qədim yazılı mənbələrdən müasir dövrdə də maneəsiz istifadə edilir.

Açar sözlər: Heydər Əliyev, dövlət, lider, dövlət dili, qiymət

HE INVALUABLE VALUE OF THE GREAT LEADER HEYDAR ALİYEV TO THE AZERBAIJANI LANGUAGE

The activities of our national leader Heydar Aliyev, aimed at a single common goal, are multifaceted, and it is necessary to create new books aimed at studying one of these branches, the role played by the great statesman in the development of Azerbaijani science and education, literature and cultural environment, and the policy he defined in this direction.

The state language of the Republic of Azerbaijan is a necessary information language used by Azerbaijani citizens. This language, due to its nature, should be characterized by features common to all those who use it. In other words, in terms of language use, efforts should be made to eliminate speech differences to the maximum extent in oral communication. When using written language, everyone should follow the existing mandatory norms. Eliminating differences with the spoken language and having the convergence of spoken and written languages by following mandatory norms is the main principle of the formation of the state language. The implementation of this important argument makes language norms long-lived. It ensures the unhindered transmission of today's information to subsequent periods and future centuries. Without this, it is difficult to imagine the realization of the state language. Since the state language can become a language of general use by having a generalizing and unifying character, styles that serve separate social groups also disappear here. In the process of the creation and formation of the state language, new functional styles begin to form on the basis of general norms. Achieving proximity between the oral and written language as a whole is the first condition for the formation of the state language. Because the proximity of the oral and written language forms the basis for the creation of the state language. The experience of languages that have been accompanied by statehood for a long time clearly shows this. In this regard, it should be admitted that Arabic and Persian languages, as the languages of the Near Eastern countries, have historically acquired unique traditions. Ancient written sources belonging to these languages are still used without hindrance in modern times.

Keywords: Heydar Aliyev, state, leader, state language, price

Azərbaycan dili üçün indiyədək daha funksional olan sahə şairlərimizin, yazıçılarımızın, bədii sənət ustalarının yaratdığı ədəbi-bədii əsərlərdir. Azərbaycan dili məhz bədii əsərlərlə, eləcə də xalq yaradıcılığının məhsulu olan folklor nümunələri ilə dünyaya çıxmışdır. Başqa funksional sahələr üzrə dünyaya çıxmaq dövlət dilinin inkişafının növbəti mərhələlərindəki proseslərlə bağlıdır. Azərbaycan dilinin dünyaya çıxması prosesi bu dilin dünyada sərbəst işlədilməsi kimi başa düşülməməlidir. Hər hansı bir dilin dünyaya çıxmasında vacib şərt ondan ibarətdir ki, ökadə ayrı-ayrı funksional sahələrə məxsus informasiyalar dünyaya yayıldıqca bu informasiylar başqa dillərə tərcümə edilərək öyrənilir. Dilin nüfuzu isə dünya ictimaiyyətində tanınır və artır.

Azərbaycan dilinin bu sahədə funksionallaşmış dünyaya çıxmasında böyük siyasətçi, diplomat, müasir dünyanın ən məşhur dövlət xadimləri sırasında öz nüfuzu ilə seçilən və fərqlənən Heydər Əliyev və Heydər Əliyev məktəbinin ən uğurlu davamçısı, siyasətdə və diplomatiyada qalib gəlmək əzminə yiyələnmiş İlham Əliyevin çox böyük tarixi nailiyyətləri vardır. Bu gün dünyanın bir çox ölkələrində Heydər Əliyev və İlham Əliyevin siyasi və diplomatik təcrübəsinin öyrənilməsi öz zəruriliyini təsdiq edən bir zərurətə çevrilmişdir.

Müasir dövrdə Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi inkişafı funksional sahələrin genişlənməsi ilə həmahəng inkişaf edir. Dövlətçiliyin mövcud olmadığı mərhələdə isə funksional sahələrin genişlənməsinə zəmin də yaranmamışdır. Buna görə də Azərbaycan dilinin fəaliyyəti daha çox kitab, yazı və yazılı, mətnlərin dilini əhatə edən ədəbi dilin funksionallığı ilə məhdudlaşmışdır. Ona görə də doğru olaraq alimlər, tədqiqatçılar, mütəxəssislər Azərbaycan dilinin ən yüksək, ən normativ və daha funksional olan səviyyəsini ədəbi dil adlandırmışlar.

Ulu Öndər öz çıxışlarında bildirmişdir ki: "Azərbaycan Respublikasının öz torpaqlarını müdafiə etmək üçün böyük potensialı var. Ən böyük potensial bizim insanların Vətənə, torpağa bağlılığı, Vətəni, torpağı sevməsi və onu qorumaq hissidir. Bu, xalqımızın tarixi ənənələrindən irəli gələn hissidir. Güman edirəm ki, xalqımızın tarixi ənənələrimizi, keçmişimizi yada salaraq Azərbaycanın bu ağır vəziyyətdən çıxması üçün bundan sonra səmərəli tədbirlər görəcəkdir".

Yeni anlayışların istifadəsində ciddi problemlər yaranır. Dilə kənar təsirlər çoxalır, xüsusən, başqa dillərdən söz alma meylləri artır. Ən başlıcası isə budur ki, dilin informasiya funksiyası azaldıqca zəruri informasiya kimi başqa dillərə meyllərdə özünü göstərir. Şifahi dillə yanaşı yazılı dildə istifadə olunursa, onda dilin bu iki qolu arasında kəskin fərqlənmə müşahidə edilir. Yazılı dildən istifadə məkanı məhdudlaşır. Yazılı dil ancaq müəyyən məhdud sosial qruplar üçün anlaşılqı olur. Eyni zamanda yazılı dilin özünün gələcəyə informasiya ötürmə imkanları məhdudlaşır. Gələcək nəsillər milli və mənəvi keyfiyyətlərin mənimsənilməsində varislik imkanlarından məhrum olurlar. Bu hal yazılı və şifahi nitq arasında qeyri bərabərliyin yaranması dövlətçiliklə tənzim olunmayan bütün dillərdə labüddür. Başqa sözlə, dövlətçiliklə müşayiət olunmayan dillər bütövlükdə informasiya kəsadlığına məhkumdurlar. İnformasiya kəsadlığı dövlətçiliklə tənzim olunmayan dillərdə tarixi bir proses kimi də müşahidə edilir. Dil və dövlətçiliyin qarşılıqlı əlaqəsi prosesində ən vacib məsələ ondan ibarətdir ki, dövlətçilik milli dilə xidmət etsin, onun inkişafına təlimat versin. Onun informasiya imkanlarının zənginləşməsi üçün hüquqi bazaya çevrilsin, dil daxili normaların sabitləşməsi üçün münbit şərait yarada bilsin. Dil xalqın milli sərvətinə o vaxt çevrilə bilər ki, dövlət dilin keşiyində dursun. Dövlətçilik bu vacib funksiyayı daşıya bilmirsə dil özünün varislik keyfiyyətini itirir. Şübhəsiz ki, yad dilin vasitəsilə milli mənəvi keyfiyyətləri zamandan-zamana çatdırmaq olduqca müşkül bir işdir.

Ulu öndər Heydər Əliyev ana dilinə qayğısı və diqqəti sonrakı illərdə də davam etmişdir. "Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında" 18 iyun 2001-ci il tarixli fərman xüsusi yer tutur. İlk növbədə müstəqil Azərbaycan dövlətinin dil siyasətinin müəyyənləşməsi, formalaşması və möhkəmləndirilməsi baxımından müstəsna əhəmiyyət daşıyan bu tarixi fərman dövlət dili ilə bağlı hərtərəfli və geniş məlumatları özündə ehtiva edir.

Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi dil siyasətində bu məsələlər əsas yer tuturdu.

Sovet rejiminin milli respublikalardakı sərbəstliklər qarşısında bir çox maneələr yaratdığı bu dövrdə Azərbaycan dilinin Konstitusiyada dövlət dili kimi təsbit olunmasının bilavasitə təşəbbüskarı zamanın hadisələrini daha uzaqgörənliklə görən, duyan təhlil edən Heydər Əliyev olmuşdur. Heydər Əliyev ana dilini dövlət dili kimi tanıtmayla bunun arxasında Azərbaycanın müstəqilliyini, azadlığını, süverenliyini görürdü. Həyat sübut etdi ki, Heydər Əliyev gələcəyi doğru və düzgün qiymətləndirmişdir.

MİFİK OBRAZLAR VƏ FOLKLORİZM MAGİK REALİZM ÜNSÜRÜ KİMİ

Şəhanə Müşviq qızı MAHMUDZADƏ

AMEA N.Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun dissertantı

shahane.mushfiq@gmail.com

0009-0005-3318-7283

XÜLASƏ

Magik realizm, reallıq və fantastika elementlərinin birləşdiyi bir ədəbiyyat üslubu kimi tanınır və bu üslubda mifik obrazların real dünyada var olması və bir-biri ilə inteqrasiya etməsi xüsusi yer tutur. Bu məqalə "mifik obrazlar" və "folklorizm" anlayışlarını "magik realizm" ünsürü kimi araşdırır. Məqalədə mifik və folklorik obrazların, xüsusilə də Azərbaycan ədəbiyyatında "magik realizm"lə əlaqələnməsi müzakirə olunur.

Mifoloji şüur ictimai şüurun formalarından biri kimi ictimai-tarixi inkişaf prosesində meydana çıxmışdır. Qədim insanın hələ təbiətdən asılı olduğu dövrdə fəvqəltəbii qüvvələrin təsiri nəticəsində yaranmış ilkin emosional şüur formasıdır.

Folklor və mifik elementlər xalqın ənənəvi dünyagörüşünü və kollektiv təcrübələrini əks etdirir. Bu məqalədə folklorun və mifik obrazların bədii əsərlərdə necə magik realizmin əsasında formalaşdığı göstərilir. Məsələn, Azərbaycan ədəbiyyatında qədim mifik obrazların və nağılların istifadə edilməsi, ədiblərin insanın daxili aləmini və ətraf mühitlə əlaqəsini daha dərin şəkildə ifadə etməyə kömək edir.

Məqalə mifik və folklorik obrazların magik realizmin inkişafında necə rol oynadığını və bu üslubun ədəbiyyatdakı dərin mənalar yaratma potensialını izah edir.

Açar sözlər: mif, totemizm, avesta, folklor, mifoloji şüur

Giriş

Mifoloji şüurun məhsulu olan miflər hər bir xalqın milli mədəniyyətinin, milli özünüdərkini əsasını təşkil edir. Demək olar ki, bütün xalqların mənəvi həyatında miflərin özünəməxsus yeri var. İctimai inkişafın ilkin çağlarında meydana çıxan miflər dünya-insan münasibətlərini ibtidai və bəsit formada izah etmişdir. Mifologiya dedikdə, adətən, dünyagörüşünün ən qədim növü, ictimai şüurun ilkin forması anlaşılır, qədim insanların cəmiyyət, ümumilikdə bəşəriyyət və təbiət hadisələri haqqında düşüncələrinin məcmusu, biliklər sistemidir.

Dini, bədii, fəlsəfi şüur formalarının hər birinin mənbəyi də miflərdir. Mif insan təfəkkürünün başlanğıcı və təkamülü ilə bağlıdır. İlk mifik düşüncələr təbiət və insanın həyatı, mühiti, məişəti ilə bağlı olmuş və nəticədə insan təfəkkürünün təkamülünə ilkin şərait yaratmışdır. Mif bəşəriyyətin ilk nailiyyəti, ilk sistemli düşüncəsi və fəlsəfənin başlanğıcı hesab olunur. Uzun müddət mifologiya insan üçün dünyanı öyrənməyin yeganə yolu idi və bu yol insanın hiss və inanclarına əsaslanırdı.

Əsas hissə

Mürəkkəb və uzun bir inkişaf yolu keçən mifologiyanın ilkin formaları animizm, fətişizm, totemizm və antropomorfizmdir. Qədim insanların dünya, təbiət, heyvanat aləmi ilə bağlı ilkin görüşləri magiya - əfsun, animizm, totemizm, antropomorfizm və başqa şəkillərdə özünü göstərirdi. Mifoloji düşüncənin müxtəlif inkişaf mərhələləri müəyyən bir səviyyəyə çevrilmiş, bu xüsusi mərhələ keçdikdən sonra həmin mərhələyə məxsus düşüncə modeli mifoloji düşüncənin strukturunda izlər qoymuşdur. İlk insanlar hər bir təbiət hadisəsi və ya varlığın arxasında bir ruhun olduğunu düşünmüş və onu canlı hesab etmişlər.

İbtidai insanlar bəzi varlıqları, hər hansı bir heyvan və ya bitki növünü başqalarından fərqləndirməyə, onları qorumağa çalışmışlar. Öz yaradılışlarını bu varlıqlara borclu hiss edirdilər. Ya da bir tayfa üçün əsas qida mənbəyi olan heyvan və bitkilər haqqında düşüncələr tədricən insanların şüuruna təsir edir. Bu ən bəsit və ibtidai düşüncələr zamanla böyük bir insan topluluğunun inancına çevrilmişdir. Müxtəlif insan topluluğu tarixin gedişində artıq qan qohumluğu ilə deyil, inanc - totem ortaqlığı üzrə bir araya gəlirlər.

Müxtəlif tədqiqatçılar və sosioloqlar totemizmi dinlərin başlanğıcı və ya ibtidai din hesab edirlər. Hər bir qəbilə totemin adı ilə tanınır və onları birləşdirən bu müştərək addır. Totem qəbilənin hamisi, qoruyucusu hesab olunur, ən çətin məqamlarda insanlara yol göstərdiyinə, onları qoruduğuna inanılır. Totemizmlə bağlı bir sıra qadağalar, yəni tabular da meydana çıxmışdır ki, bunlardan biri də eyni qəbiləyə məxsus insanların bir-birilə evlənmələrinin yasaqlanmasıdır.

Bütün qədim xalqlar kimi Azərbaycan xalqının da klassik irsinin özəyini miflər və əsatirlər təşkil edir. “Ehtimal ki, qədim Azərbaycanlının da bədii təfəkkürü digər xalqlarda olduğu kimi eyni mərhələlər keçirmiş, ibtidai totemik obrazlar animistik təsəvvürlərlə, animistik təsəvvürlər isə sonradan əsatir və epik şeirin inkişafı üçün təkanverici mərhələ - təbiət kultu və ata-baba kultu ilə əvəz olunmuşdur”.

Azərbaycan klassikləri arasında çox az sənətkar tapılar ki, onun əsərlərində xalq dilindən, xalq ruhundan qaynaqlanan folklor motivləri olmasın. Yalnız öz xalqını, onun ruhunu, arzu və istəyini, eyni zamanda xalqın yaratdığı şifahi xalq nümunələrini, folkloru şərtləndirən qaynaqları gözəl bildikdə kamil və bitkin əsər yarana bilər. “Bütün dünya ölkələri şairlərinin ən yaxşı əsərləri xalqın kollektiv yaradıcılıq xəzinəsindən götürülmüşdür. Azərbaycan ədəbiyyatı çox qədim zamanlardan başlayaraq şifahi xalq ədəbiyyatı ilə bağlı inkişaf etmişdir. Xaqani, Nizami, Nəsimi, Xətai, Füzuli, Məsihi, Vəqif və başqalarının yaradıcılığında bunu aydın görürük”. Ümumiyyətlə, klassik Azərbaycan ədəbiyyatının əlimizə gəlib çatan bir çox nümunələri ana dilində deyil, Şərqi aparıcı dilləri olan ərəb və fars dillərində qələmə alınmışdır. Buna görə də əsərlərin ruhunda milli duyğu və düşüncələrimizi axtarmalıyıq. Hətta ana dilində qələmə alınan əsərlər də ərəb-fars dilindən alınmış qəliz izafət tərkibləri və ifadələri ilə zəngin idi.

Bütövlükdə Azərbaycan ədəbiyyatına diqqət yetirsək, ən qədim bədii abidələr qədim Midiya əfsanələri və “Avesta” hesab olunur. “Avesta” dini-bədii abidəsinin ən böyük əhəmiyyəti bu abidədə xalqın bizim eradan əvvəl VII əsrdə və sonrakı dövrə aid düşüncə sisteminin, təfəkkür tərzinin özünə yer tapmasıdır. 21 hissədən və hər bir hissəsi 72 fəsildən ibarət olan bu nəhəng abidədə mövcud cəmiyyətin bütün ədəbi-bədii xüsusiyyətləri öz əksini tapmışdır.

Türkdilli tayfaların dünyagörüşündə dünyada cərəyan edən hadisələrin xeyir və şər olaraq iki yerə ayrılması - dualizm geniş yer tuturdu. Türklərin dünyanın yaranması ilə bağlı miflərində kainatdakı bütün hadisələr tanrı Ülgen ilə Erlik - şər qüvvələrin hamisi arasında gedən mübarizəyə uyğun olaraq cərəyan edir. Bu dualist dünyagörüşü fəlsəfi-mifik əsər olan “Avesta”nın da əsasını təşkil edir. Bu görüşə görə, dünyada iki qüvvə - xeyir və şər qarşılaşır və bütün kainat bu iki qüvvənin mübarizəsində iştirak edir. Bütün kosmik aləm, təbiət hadisələri, heyvanlar aləmi, eləcə də insanlar öz xasiyyətlərinə görə xeyirlə şərin, daha doğrusu, Hörmüz və Əhrimənin mübarizəsində iştirak edir. Günəş, xeyirxah insanlar, işıq, aydınlıq, eləcə də su, at, süd verən heyvanlar, bar verən ağaclar xeyrin - Hörmüzün, qaranlıq, şər qüvvələr isə Əhrimənin xidmətindədirlər. Müxtəlif hissələrdən ibarət olan “Avesta”nın qədim layları daha çox şifahi xalq ədəbiyyatı ilə bağlıdır. Lakin, demək olar ki, abidə həm şifahi, həm də yazılı ədəbiyyata məxsus xüsusiyyətləri daşıyır. Əsərin bir hissəsi müəllifin fərdi yaradıcılıq məhsulu hesab olunur. ““Avesta” özünə qədərki anlayışları, inamları, folklor materiallarını birləşdirən mürəkkəb bir abidədir”. Əsərdə təqdim edilən ideyalar, mövzular xalqımızın ibtidai düşüncəsindən, təfəkkür tərzindən süzülüb gəlmişdir. Hiss olunur ki, buradakı ideologiya mifik düşüncədən hələ tam azad ola bilməmişdi.

Allahlar, kosmik cisim və hadisələr (ildırım, yağış, tufan və s.) hələ də güclü təsir qüvvəsinə sahib idi, xalq arasında güclü inam vardı. “Avesta” dini-mifik-fəlsəfi təfəkkürünə əsasən, kainat müqəddəs ruhun əkiz olan iki qütbü arasındakı mübarizənin üzərində qurulmuşdur. “Avesta”nın mərkəzində dayanan və onun əsasını təşkil edən bu mifik düşüncə tərzini cəmiyyətin idarə edilmə qanunları toplusunu yaratmışdır. Bu qanunlar mifik və dini düşüncələrin qovuşduğu şəkildə verilirdi. Qədim Atropatena və Albaniyada da cəmiyyət bu mifik düşüncələrdən doğan ilkin qanunlarla idarə olunurdu. “Avesta”da yer alan dərin humanizm və bəşəri fikirlər abidənin yarandığı məkan və zamanla məhdudlaşmamış, sərhədləri aşır geniş ərazilərə yayılmışdır. Ziddiyyətsiz, xoşbəxt cəmiyyət ideyaları önə çəkilmiş və klassiklərimizin yaradıcılığında da bu ideyaların əksini görə bilərik.

Dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi “Xəmsə”-sini yaradarkən məhz bu ideyalardan faydalanmış və təbliğ etmişdir. Bu həmin ideyalardır ki, Azərbaycan ərazisində yaşayan qədim türkdilli tayfaların düşüncələrində eynilə, ya da cüzi dəyişikliklərlə yaşayırdı. Ümumiyyətlə, Nizami Gəncəvinin yaradıcılığında zərdüştiliyin izləri ilə bağlı ətraflı tədqiqatların

sayı azdır. Nadir hallarda Nizaminin zərdüştiliklə əlaqələrinə toxunulmuş, əsərlərində bu və ya digər dərəcədə yer alan zərdüştilik terminləri, ayin və mərasimlərinin elementlərinə laqeyd yanaşılmışdır. Nizami əsərlərində zərdüştilik elementlərinə dörd fərqli formada rast gəlmək mümkündür:

1. Nizaminin özünün birbaşa zərdüştilik ədəbiyyatına və “Avesta”ya müraciət etməsi yolu ilə;
2. Nizaminin müraciət etdiyi mövzular, hadisə, rəvayət və mifoloji hekayətlər vasitəsilə;
3. Əsərlərində Zərdüştiliyin təsiri və izləri açıqca sezilən qədim filosofların fikir və ideyaları barədə danışarkən və onların əsərlərini şərh edərkən Nizaminin istər-istəməz zərdüştiliyə gedib çıxması;
4. İslam dini vasitəsilə

Xalq yaradıcılığının, xalq təfəkkürünün İntibah dövrü Azərbaycan ədəbiyyatının demək olar ki, bütün nümayəndələrinin yaradıcılığına təsiri açıq-aydın görünür. Sadə xalq dilində söylənmiş, xalqımızın səmimilik timsalı olan bayatılarımız, dastan və əsəirlərimiz, atalar sözləri və məsəllər, eləcə də nağıl və rəvayətlər Azərbaycan ədəbiyyatının istedadlı nümayəndələrinin istinad yeri olmuşdur. XII əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi hesab edilən Xaqani Şirvani də xalq ruhunu əks etdirən əsərlər qələmə almışdır.

Yaradıcılığının ilk illərində sarayla bağlı olsa da, bədii irsinə nəzər yetirdikdə Xaqani doğma xalqına yaxınlığı, xalq təfəkkürü və xalq yaradıcılığına bağlılığı ilə seçilir. Xalq yaradıcılığının əsasında duran mifik təfəkkürdən qidalanmış, mifik obraz və əsəirlərdən istifadə etmiş, atalar sözü və xalq deyimlərinə müraciət etmişdir: “Çoxları vaxtsız xoruzdur, çoxları gündüz şamı, Onları ağı olanlar öldürər, ya söndürər”. Nümunə olaraq gətirdiyimiz beytdə müəllif xalq təfəkküründə mövcud olan inama və məsələ işarə etmişdir. “Vaxtsız banlayan xoruzun başını kəsərlər” məsəlində irəli sürülən fikir şair tərəfindən məharətlə istifadə olunmuşdur. “Avesta”da xoruz Hörmüzün yaratdığı canlılardan biri hesab olunur və “Pəridar” adlanır. Xoruz “Avesta”da işığın qaranlıq üzərində qələbəsinin xəbərcisi olub səhərin açılmasını insanlara çatdırır.

Öz banlaması ilə şərin simvolu olan qaranlıq gecəni qovurdu. Zərdüştlüyə görə, ilk insan və hökmdar hesab olunan Kəyumərs divlər tərəfindən öldürülən oğlu Hüşəngin intiqamını almağa gedərkən bir ağ xoruzla qara ilanın vuruşmasına və xoruzun banlamasına şahid olur. Kəyumərs ilanı öldürür, xoruzun banlamasını isə xeyir əlaməti hesab edir. Daha sonra Kəyumərs xəstələnir və o, ölüm döşəyində olduğu axşamların birində xoruz vaxtsız banlayır.

Ölüm, xəstəlik kimi anlayışlar Əhrimən tərəfindən yaradılmışdı. Axşam özü də şər vaxtı hesab olunurdu. Beləliklə, insanlar Kəyumərsin ölümünü xoruzun şər vaxtı banlaması ilə əlaqələndirir və onun başını kəsirlər. Buna görə də həmin məşhur ifadə xalqımızın yaddaşına hopmuş, Xaqani kimi şairlərimiz də bədii ifadə vasitəsi kimi belə atalar sözü və məsəllərdən istifadə etmişlər. Bənzər ifadəyə Nizami Gəncəvinin də yaradıcılığında rast gəlirik: Vaxtsız yola çıxsan, pularlar, inan. Başını kəsərlər vaxtsız banlasan. Xaqani Şirvaninin folklor motivlərindən geniş istifadə etməsinə diqqət çəkən tədqiqatçı H.Araslı yazır: “...şairin anaya müqəddəs varlıq kimi yanaşaraq ona belə yüksək münasibət bəsləməsi Azərbaycan xalq dastanlarında, xüsusən “Kitabi-Dədə Qorqud”da gördüyümüz “Ana haqqı Tanrı haqqıdır” hökmü ilə səsleşir. Təsadüfi deyildir ki, “Aslanın erkəyi, dişisi olmaz” məsəlini şeirimizdə ilk dəfə Xaqani işlətməmişdir”.

Yazılı ədəbiyyat nümunələrində folklor motivlərindən istifadədən bəhs edərkən Orta əsr klassik Azərbaycan ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndəsi olan Nəsiminin adını çəkməmək olmaz. Folklor elementlərindən istifadə təhtəşşüri olaraq baş verir. Yalnız öz xalqının adət və ənənələrinə bağlı olan sənətkar folklor elementlərindən düzgün istifadə edərək kamil bir əsər ərsəyə gətirə bilər. Nəsiminin əsərlərinin dili də müasirləri ilə müqayisədə olduqca aydın və rəvandır. Bunun da ilk səbəbi şairin xalq yaradıcılığına dərin bələd olmağındadır. Şair əsərlərində bir çox xalq deyimləri, atalar sözü və məsəllərdən istifadə etmişdir ki, bu da əsərlərin dilini axıcı və rəvan etmişdir. Görkəmli tədqiqatçı H.Araslı da qeyd edir ki, Nəsimi şeirlərində şifahi xalq yaradıcılığından gələn və aşiq şeirində geniş yer tutan cinaslardan geniş istifadə etmişdir. İbtidai dini-mifik düşüncədən gələn mifoloji obrazlarla (Xızır, Pəri, Div və s.) Nəsimi yaradıcılığında tez-tez rastlaşırıq. Mifoloji təfəkkürdə, eləcə də dini dünyagörüşündə yer alan mövzulardan biri də əbədi həyat mövzusuudur. Dirilik suyu, əbədi həyatla bağlı dini-mifik obraz olan Xızır obrazına Nəsimi də dəfələrlə müraciət etmişdir. Xızır obrazının izlərinə qədim türk miflərində də rast gəlmək mümkündür. İslamaqədərki türk təfəkküründə Xızır yaz fəslinin gəlməsi ilə bağlıdır.

İslamın qəbulundan sonra Xızırın dirilik suyu içərək əbədiyyət qazanması Quran qissələrindən məlum olmuşdur. Hürufi şairə görə, insan da əbədi həyat qazana bilər. Yalnız kamil insan Xızır kimi dirilik suyunu içərək vüsala çata bilər ki, hürufilərə görə, həmin insan Fəzlullah Nəimidir.

Azərbaycan, ümumən türk folklorundan gələn, şər qüvvələrin ümumiləşdirilmiş obrazı hesab edilən Div obrazı klassik ədəbiyyatımızda geniş istifadə olunmuşdur. Zərdüştlükdə də div Əhrimənin yardımçısıdır, Ahuramazda ilə daimi mübarizədədir. Dahi şairimiz Nizaminin yaradıcılığında da div obrazına rast gəlirik. “Yeddi gözəl” poemasında div vasitəsilə xeyir və şər arasında mübarizənin mükəmməl təsvirini təqdim etmişdir. Qara geyimli hind qızının nəql etdiyi hekayədə div şər qüvvəni təmsil edir. Anteqonost mifoloji obraz olaraq simvollaşan Div Nəsimi yaradıcılığında da müəyyən yerə sahibdir.

Div dedikdə Nəsimi insandakı şər, mənfi keyfiyyətləri nəzərdə tuturdu. Nəsimi yaratdığı div obrazlarına, adətən, şeytan üçün istifadə olunan “divi-rəcim”, “divi-məlunsifət”, “divi-ləin” epitetlərindən istifadə edirdi. Şair insanı haqqa gedən yoldan yayındıran nəfsə münasibətini bildirərək div obrazını işlədir. Ümumilikdə qeyd etmək lazımdır ki, qədim Azərbaycan ədəbiyyatı, göründüyü kimi, mifik obrazlarla zəngin olmuşdur və bu da magik realizmin Azərbaycan ədəbiyyatında qədim dövrdən var olduğunun sübutudur.

Nəticə

Mifik və folklorik obrazlar magik realizmin bədii əsərlərdə istifadəsinin əsas elementlərindən biridir. Bu obrazlar real və qeyri-real dünyaların birləşdiyi, təbii ilə təbii olmayanın harmonik şəkildə bir araya gəldiyi bir məkan yaradır. Azərbaycan ədəbiyyatında mifik obrazların və folklorik motivlərin istifadə edilməsi, müəlliflərin cəmiyyətin ənənəvi və mədəni irsini təqdim etməklə yanaşı, eyni zamanda bu irsin modern təhlilini də ortaya qoymasına imkan verir.

Folklorizm və mifik obrazlar magik realizmdə insanın daxili və xarici dünyasını daha zəngin və çoxşaxəli şəkildə araşdırmağa kömək edir. Beləliklə, magik realizm yalnız bir ədəbiyyat üslubu kimi deyil, həm də cəmiyyətin tarixini, mədəniyyətini və psixologiyasını təhlil etmək üçün güclü bir vasitə olaraq çıxış edir.

Son olaraq, mifik obrazların və folklorizmin magik realizmin içindəki rolu, onların bədii dil və struktur baxımından zənginləşdirilməsini təmin edir və müasir ədəbiyyatda dərin mənalar yaratmağa imkan verir. Bu yanaşma, həm də ədəbiyyatın sosial və mədəni məsələləri ifadə etməsi üçün güclü bir alət kimi istifadə olunur.

MYTHICAL CHARACTERS AND FOLKLORISM AS A COMPONENT OF MAGICAL REALISM

Summary

Magical realism is recognized as a literary style in which elements of reality and fantasy are combined, and in which mythical characters coexist and integrate with the real world. This article explores the concepts of "mythical characters" and "folklorism" as components of "magical realism." The paper discusses the relationship between mythical and folkloric characters, particularly in Azerbaijani literature, and their connection to magical realism.

Mythological consciousness emerged as one of the forms of public consciousness during the process of socio-historical development. It is an early form of emotional consciousness that arose in the period when primitive humans were still dependent on nature and influenced by supernatural forces.

Folklore and mythical elements reflect the traditional worldview and collective experiences of a people. This paper shows how folklore and mythical characters form the basis of magical realism in literary works. For example, the use of ancient mythical characters and fairy tales in Azerbaijani literature helps writers express the inner world of humans and their connection to the environment in a deeper way.

The article explains how mythical and folkloric characters play a role in the development of magical realism and the potential of this style to create profound meanings in literature.

CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏNİN DRAMATURJİ YARADICILIĞI THE DRAMATURGY CREATİVİTY OF JALİL MAMMADGULUZADE

Dr. Ülker Bahşıyeva

ADPU-nun Filoloji fakültesinin

Edebiyatın tədrisi texnologisi

bölümünün baş öyrətım üyesi

ulker.baxsiyeva@mail.ru

ORCID İD 0000-0002-5994-2356

Özet

M.İbrahimovun "Böyük demokrat" adlı əsərinin "Ölülər və dəlilər aləmi" adlı başlığında C.Məmmədquluzadənin konkret olaraq "Ölülər", "Dəli yığıncağı" və "Anamın kitabı" adlı üç komediyası təhlil olunur. M.İbrahimov C.Məmmədquluzadə dramaturgiyasının təhlilini "Anamın kitabı" komediyası ilə tamamlayır. O, "Anamın kitabı"nı "Ölülər"dən sonra ideya və bədii kamilliyinə görə ən qiymətli əsər kimi səciyyələndirir.

Açar sözlər: C.Məmmədquluzadə, "Ölülər", "Anamın kitabı", dramaturgiya, millilik

Summary

In the title "The world of the dead and madmen" of M.Ibrahimov's work "The Great Democrat", three comedies of J. Mammadguluzade, namely "The Dead", "Crazy Meeting" and "My Mother's Book" are analyzed. It is no coincidence that J. Mammadguluzade's comedy "The Dead" was called a masterpiece of Azerbaijani drama in the research work. M. Ibrahimov completes the analysis of J. Mammadguluzade's drama with the comedy "My Mother's Book". He characterizes "My Mother's Book" as the most valuable work for its idea and artistic perfection after "The Dead".

Keywords: J. Mammadguluzade, "The Dead", "My Mother's Book", dramaturgy, nationality

GİRİŞ

M.İbrahimovun "Böyük demokrat" adlı tədqiqat əsərində C.Məmmədquluzadənin həm dramaturgiyası ("Ölülər və dəlilər aləmi"), həm də bədii nəsr ("C.Məmmədquluzadənin nəsr") müəyyən başlıqlar altında təhlil olunmuşdur.

"Ölülər və dəlilər aləmi" adlı başlıqda C.Məmmədquluzadənin konkret olaraq "Ölülər", "Dəli yığıncağı" və "Anamın kitabı" adlı üç komediyası təhlil olunur. Tədqiqat işində C.Məmmədquluzadənin "Ölülər" komediyasından danışılarkən onun Azərbaycan dramaturgiyasının şah əsəri adlandırılması təsadüfi görünmür. Düzdür, digər ədəbiyyatşünasların fikirlərində də bu cür dəyərləndirməyə rast gəlmək mümkündür. M.İbrahimov əsəri təhlil edərkən onun milli və bəşəri elə cəhətlərinə toxunur ki, məhz əsərin "şah əsər" dəyərləndirilməsi bütün komponentləri ilə üzə çıxır. Bu sırada müəllifin əsərdə Qoqol "Müfəttiş"indən gəlmə rus və ya Qərb xlestakovçuluğundan bəhrələnmək Şərq Xlestakovunu yaratma sahəsindəki uğuruna daha çox önəm verilir. "Ölülər"dəki Şeyx Nəsrullah simasında fırladaqçılığın, mənəvi eybəcərliyin, ikiüzlülüyn və s. daxilində Azərbaycansayağı "revizor" yaratmasını müəllifin dramaturji uğuru sayır. Baxmayaraq ki, M.İbrahimov əsəri 1937-ci ildə sovet repressiyalarının hələ başa çatmadığı illərdə yazmışdı, "Ölülər"dəki dinə olan münasibəti olduğu kimi şərh etməkdən çəkinməmişdi. "Ölülər" yalnız din əleyhinə çevrilməmişdir. O, ümumiyyətlə, cəhaləti, geriliyi, ikiüzlülüynü və yalanı ifşa edir. Avamlıq və nadanlığın nə kimi bəlalər olduğunu göstərir" (7, 136). Bütün bu cəhətlər əsərdəki obrazların təhlili vasitəsilə açılır və təqdim olunur. M.İbrahimov Şeyx Nəsrullah, İsgəndər, Hacı Həsən, Heydərağa, Kərbəlayi Fatma, Nazlı və digər obrazların təhlilini Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında dövryyəyə gətirməyin əsasını qoyanlardan biri oldu. M.İbrahimov "Ölülər" komediyasını təhlil edərkən ilk dəfə əsərə "həyat, varlıq və həqiqət" prizmasından yanaşmış və humanizm prinsiplərini C.Məmmədquluzadə sənəti üçün xarakterik hesab etmişdir. Çünki humanizm həqiqətpərvərlik deməkdir. Əsl humanizm yalanı, saxtakarlığı rədd edir. Humanizm idealları vətəndaşı da, sənətkarı da həyata və həqiqətə tərəf çəkir" (7, 143). M.İbrahimov C.Məmmədquluzadə humanizmini həm Nizamidən gəlmə ideya ilə bağlayır, həm realizmin şərti kimi götürür, həm də həyatla, ictimai varlıqla birbaşa əlaqə şəklində dəyərləndirir. Bu mənada "Ölülər"nin tipik şəraitin tipik hadisələrini əks etdirməsi və bir sıra obrazların məhz konkret həyatdan götürülməsi faktı əsərin nə

dərəcədə həyat həqiqətlərini əks etdirməsini təsdiqləyir. Məsələn, kefli İsgəndər obrazını yaradarkən C.Məmmədquluzadə yaxından tanıdığı bir neçə şəxslə görüşmüş, xarici görünüş və xasiyyətlərindən faydalanmaq istəmişdir. Akademik İsa Həbibbəyli bu sırada “rus dili müəllimi Mirzə Cəlil Mirzəyevin, yazıçı-publisist Eynəli bəy Sultanovun, İsgəndər Hacı Həsən oğlunun” və s. adlarını çəkir və “hüquqşünas Cümşüd Paşa Sultanovun “Ölülər” tragikomediyasının qəhrəmanı kefli İsgəndərin əsas prototipi” (5, 324) olduğunu bildirir.

M.İbrahimov “Dəli yığıncağı” ilə “Ölülər” arasında ideya və mövzu əlaqələrinin olduğunu xüsusi vurğulayır. Bu əsərlər müxtəlif dövrlərdə, yəni sosialist inqilabından əvvəl və sonra yazılmasına baxmayaraq hər iki əsərdə ideya yaxınlığı var idi. Əgər müəllif “Ölülər”də “ölülər” aləmini ifşa edirdisə, “Dəli yığıncağı”ndakı ideya Həzrət Əsrəf, Doktor Lalbiyuz, Hacı Məmmədəli, Hacı Nayib, Hacı Xudaverdi və s. obrazların simasında “dəliliyin” cəmiyyət üçün, insanlıq üçün yaratdığı faciəni açır. M.İbrahimov haqlı olaraq əsərdə “dəliliyin” şərti anlamda olduğunu qeyd edir. “Dəliliyin” mənəvi, ictimai, hətta siyasi fəsadlarını obrazların dili və hərəkətlərində diqqətə çatdırır. Qeyd edək ki, M.İbrahimov “Dəli yığıncağı” əsərini təhlil edərkən nədənsə qadın obrazlarına münasibət bildirməmişdir.

M.İbrahimov C.Məmmədquluzadə dramaturgiyasının təhlilini “Anamın kitabı” komediyası ilə tamamlayır. O, “Anamın kitabı”nı “Ölülər”dən sonra ideya və bədii kamilliyinə görə ən qiymətli əsər kimi səciyyələndirir.

“Anamın kitabı” əsərindəki mövzunu XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan həyatı üçün tipikliyi nəzərə alsaq, bu dövrdə milli azadlıq və milli müstəqillik ideyalarının əhəmiyyətli dərəcədə yer aldığının şahidi olarıq. M.İbrahimov “Anamın kitabı” əsərini təhlil edərkən C.Məmmədquluzadənin milli dil və mədəniyyət məsələlərinə toxunmasını məhz milli azadlıq və milli müstəqillik ideyalarının tərkibi kimi səciyyələndirir. “Anamın kitabı” komediyasında C.Məmmədquluzadə Azərbaycan xalqının tarixində daim çox canlı və kəskin məsələ olan dil və mədəniyyət məsələsinə toxunur. Lakin bu məsələ əsərin ictimai ideyasının ancaq bir cəhətidir. Əslində isə məsələ daha geniş və böyükdür. Azərbaycan xalqının milli azadlığı, milli intibah və yüksəlişi məsələləri əsərin başlıca ideyasıdır” (7, 147).

M.İbrahimovun bu yanaşmasında bir sıra milli məsələlərə obyektiv münasibətin təzahürü əks olunur. Əvvəla, C.Məmmədquluzadə ilə bağlı araşdırmanın yazılma tarixini (1937-1938) nəzərə alsaq, bu illərdə milli azadlıq və milli müstəqillik ideyalarından bəhs açmağın nə qədər çətin olduğu dərk ediləndir. İkinci, C.Məmmədquluzadə ruhu ilə M.İbrahimov ruhunun nə qədər üst-üstə düşdüyü diqqətdən yayınmır. C.Məmmədquluzadə Azərbaycançılıq ideyalarına xidmət olan “Anamın kitabı” və “Azərbaycan” adlı əsərlərini yazdı. M.İbrahimov da ötən əsrin 40-50-ci illərində milli dil təəssübkeşliyinin və Azərbaycan dilinə məhəbbətinin ifadəsi olaraq “Azərbaycan dili” (1945), “Azərbaycan dili dövlət idarələrində” (1956) və s. məqalələrini qələmə aldı.

M.İbrahimov “Anamın kitabı”nda Rüstəm bəy, Mirzə Məhəmmədəli və Səməd Vahidin simasında böyük dövlətlərin ideologiyasının əsirlərinə çevrilənləri ifşa edir. Bütün dövrlərdə olduğu kimi bu gün üçün də aktual olan Vətən parçalanmasının təhlükəsini ortaya qoyur. M.İbrahimov yazıçı idealına uyğun olaraq Zəhrabəyim və Gülbahar surətlərini Azərbaycanın bütövlüyünün simvolu kimi təqdim edir. O, C.Məmmədquluzadənin Azərbaycan bütövlüyü və birliyi ideyasını “Azərbaycan” əsərindən gətirdiyi sitatla tamamlayır. “Ax, gözəl Azərbaycan vətənim! Harada qalmısan? Ay torpaq çörəyi yeyən Təbrizli qardaşlarım, ay keçəpapaq xoylu, meşkinli, sərablı, goruslu və moruslu qardaşlarım, ay bitli marağalı, mərəndli, gülüstanlı bəradərlərim! ...Gəlin biz də bir dəfə oturaq və keçə papaqlarımızı ortalığa qoyub bir fikirləşək, haradır bizim vətənimiz?” (7, 460) M.İbrahimovun C.Məmmədquluzadənin “Azərbaycan”ından gətirdiyi sitatda elə məqamlar var ki, burada sovet ideoloji prinsipləri ilə uzlaşmayan çox cəhətlər diqqəti cəlb edir. Keçən əsrin 30-cu illərindən Sovet dövlətində siyasi və ideoloji baxımdan “SSRİ mənim vətənimdir” devizi dönməz və gündəlik həyat çağırışına çevrildiyi vaxt “ax, gözəl Azərbaycan vətənim” deyən C.Məmmədquluzadənin fikirlərini Azərbaycançılıq naminə sitat kimi istifadə edən M.İbrahimovun cəsarət və vətənpərvərliyi xüsusi heyranə doğurur.

Digər baxımdan bu sitatda parçalanmış Azərbaycanın ümumi mənzərəsi fonunda İran və indiki Ermənistan ərazilərində dədə-baba torpaqlarında yaşayan soydaşlarımıza “bir dəfə oturaraq” vətən birliyini təmin etmək diləyi qabardılır. Ümumiyyətlə, Azərbaycan dilinin müqəddəsliyi, Azərbaycan tarixi və xalqının qədimliyi, Azərbaycan mədəniyyətinin

zənginliyi, Azərbaycan torpaqlarının bütövlüyü M.İbrahimov milli görüşlərinin əsasını təşkil edir: “Azərbaycan dilinin tarixi də, böyük Azərbaycan xalqının və müqəddəs Azərbaycan torpağının tarixi qədər qədimdir” (8, 55).

KAYNAKLAR

1. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, I cild, Bakı: Yazıçı, 1978, 512 s.
2. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, II cild, Bakı: Yazıçı, 1978, 504 s.
3. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, III cild, Bakı: Yazıçı, 1979, 592 s.
4. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, IV cild, Bakı: Yazıçı, 1979, 596 s.
5. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, V cild, Bakı: Yazıçı, 1980, 339 s.
6. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, VI cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 376 s.
7. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, VII cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 332 s.
8. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, VIII cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 303 s.
9. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, IX cild, Bakı: Yazıçı, 1982, 664 s.
10. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, X cild Bakı: Yazıçı, 1983, 507 s.
11. İbrahimov M. Niyəsiz, necəsiz bir yazısan sən. Bakı: Yazıçı, 1985, 552 s.

MOMMAD SAID ORDUBADI'NİN HİCİV YARATICILIĞI

Phd Alieva Khoshbakht Tayyan kızı
ADPU, Edebiyat Öğretim Teknolojileri Bölümü
Aliyeva. hoshbext@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0002-3600-8499>

Mammad Said Ordubadi'nin edebi mirasının büyük kısmını hicivler oluşturmaktadır. Bu hicivler dönemin en önemli sorunlarını ve acılarını yansıtmaktadır. Yazar bu hicivlerin çoğunu "Hardamkhayal" mahlasıyla yayımlamıştır. Mesele şu ki, "Molla Nasreddin" dergisinde yayımlanan Ordubad, Culfa, İran ve Güney Azerbaycan'a ait materyaller M.S. Ordubadi tarafından yayınlanmış olup, "Hardamkhayal" mahlasıyla yayımlanmıştır. Yazar, gazetecilik eserlerinde zaman zaman Bakü şehrine ve diğer bölgelere de yer vermişse de, yukarıda adı geçen yerler esas olarak onun hiciv planının bölümlerini oluşturmuştur. Diğer örneklerde olduğu gibi, M.S. Ordubadi, hicivlerinde halkın manevi ve fikri hayatına, ideal hayat özelemlerine ilişkin görüşlerini dile getirmiştir. Söylediği her söz halkının iyiliği için önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Memmed Said Ordubadi, hiciv, tefrika, Molla Nasreddin dergisi, şiir

MAMMAD SAYID ORDUBADI'S SATIRE CREATION

The majority of Mammad SAYID Ordubadi's literary heritage is made up of satires. These satires reflect the most important problems and pains of the era. The writer published most of these satires under the pseudonym "Hardamkheyal". The point is that the materials on Ordubad, Julfa, Iran and South Azerbaijan published in the "Molla Nasreddin" magazine belonged to M.S. Ordubadi and were published under the pseudonym "Hardamkheyal". Although the writer sometimes featured the city of Baku and other regions in his journalistic activities, the above-mentioned areas mainly formed the sections of his satire plan. As in other examples, M.S. Ordubadi expressed his views on the spiritual and intellectual life of the people and their ideal living aspirations in his satires. Each of his words is important for the improvement of the well-being of his people.

Keywords: Mammad Said Ordubadi, satire, feuilleton, Molla Nasreddin magazine, poetry

Hiciv de mizah gibi güldürür ama aralarındaki farklar yerle gök arasındaki kadardır. Mizah sadece insanları eğlendirmek içindir, hiciv ise gazeteciliktir. Okuyucuyu dost ve düşmanlarıyla tanıştır, olumlu ve olumsuz insan karakterlerini, iyi ve kötü güçler arasındaki mücadeleyi öğretir, kötü alışkanlıklardan uzak durmasını öğütler, özgürce yaşamaya çağırır, cehaletin pisliğine bulanmış unsurlardan uzaklaştırır. Bayan Ordubadi, hicivlerinde ideolojik-sanatsal işlevin bütüncül bir sistem içinde ele alındığını ve ideolojik-sanatsal özelliklerin örgütlü bir biçimde sergilendiğini vurgular.

Bayan Ordubadi mesleğinde deneyimli ve profesyonel bir ustadır. Her işi bir usta gibi yapıyor, yüz kere ölçüyor, bir kere kesiyor ve sonuçta cilalanmış, düzeltilmiş, düzenlenmiş mükemmel eserler ortaya çıkarıyor ki, bu da onun Azerbaycan edebiyatında en üst seviyedeki yerini teyit ediyor.

Yüksek Lisans'ta Ordubadi'nin hicivlerinde, gülünç duruma düşenler çeşitli sınıflardan insanlardır. Bunların arasında hâlâ cehalet bataklığında boğulmakta olan cahiller, fakirleri köleleştiren ve onların cüzi servetlerini yağmalayan çarlık memurları, uydurma hükümlerle halkı aldatan sahte din adamları, sadece kızların değil, erkeklerin bile okumasını büyük bir günah sayan fanatikler, sıfır okuma yazma bilmelerine rağmen kendilerini alim gibi gösteren "millet düşkünleri", nezaketsiz davranıp edepsizlik yapan boşboğazlar, Rusçayı akıcı bir şekilde konuşabildikleri halde kendi dillerinde yazmayı gerçilik sayan "zekiler" vb. vardır. Örneğin yazarın "Milliyetçi Zekiler" adlı köşesi, sadece Rusça bildikleri için kendilerini çok zeki sanan, kolları ve bacakları kırık olmasına rağmen kendi dillerinde yazanları küçümseyenleri ifşa ediyor. Okuma salonunda birinci şahıs olarak konuşan bir yazar, bu aydınların genel hatlarını çizen bir kişiye Müslüman gazeteleri okumasını tavsiye ettiğinde, Müslüman gazetelerinin tek kuruş bile etmediğini söyler. Edebiyat bilgini Fariz Yunisli, M.S. Ordubadi'nin sahte din adamlarına karşı olumsuz tutumu. Alim, yazarın yaratıcı çalışmalarında ve gazetecilik faaliyetlerinde, gerçek İslam doktrinlerini olduğu gibi yayan gerçek ilahiyatçılara değil, sahte din adamlarına karşı duruşunu vurguladı ve yazarın münafıkları ifşa etmesinin nedenini açıkça açıkladı: "Ordubadi ilk eğitimini bir mollanın evinde aldı. Bu, o zamanın gereklerine uygundu. Ancak, ciddi ulusal-manevi kalkınma uğruna dinden ve şeriatın yararlanmadığı dönemde, yazarın aydınlanma için ayak bastığı yer adına "molla" kavramına karşı tutumu daha sonra tamamen değişti. Vatandaşlarının mutlu geleceği için yorulmadan mücadele eden seçkin şahsiyetlerin ideolojik yönünün zıt kutbunda, aynı zamanda gayretli bir manevi kanat da vardı. Ordubadi ayrıca Molla Nasreddin ideolojisinin ilkeleriyle "her bakımdan" tutarlı olan edebi stratejiyi başarıyla sürdürdü. "Ak başlı", "karanlık fikirli", "fasık", "eksik ulema" vb. Ordubadi, her daim dinsel fanatizme karşı mücadelecilik olmuş, isimleri ve hedefleri belirsiz olan, sıradan insanları gerçek İslam'dan ve inançtan uzaklaştıran molla toplumunun iç yüzünü açığa çıkarmıştır.

İslam hukukunda "sığa" evliliği diye bir şey yoktur; Sahtekar din adamlarının kendi şehvetlerini tatmin etmek için uydurdukları bir şeydi. Sadece bir cariyeniz var. Sahtekar din adamları, çoğu zaman kocaları ölmüş dul kadınları "dolandırır", onlara bir günlük ücret satın alır ve sonra "Sizi tanımıyorum bile" diyerek onları dışarı atarlardı. Bayan Ordubadi, "Molla" adlı hiciv şiirinde tam da bu konuya değinir ve hatta "sevgili-yoldaş" derken, burada başlıca olumsuz unsur olarak ele alınan molla, büyü yoluyla dört karısı olmasının yanı sıra, üç sevgilisi vardır ve bir gecede yedisizle de birlikte olduktan sonra, her seferinde yıkanıp temizlenir. Yazar, "Usuli-şer" derken, kirli mesleklerine uygun olarak "Usuli-şer" diyor, çünkü onlar, İslam dininin kökü ve dalları olan "Usuli-din" ve "Furuid" vb. ikiyüzlü din adamı (ahund, molla) yerine, şeriat-şeytan'a tapıyorlar. Bu şekilde, İslam dini kisvesi altında iğrenç faaliyetlerde bulunan şarlatanları ifşa ediyor, kimliklerini gösteriyor ve bunlar hakkında karar vermeyi okuyucuya bırakıyor.

Azerbaycan, bin yıldan fazla bir süredir Aşura günlerinde İmam Hüseyin önderliğinde Kerbela şehitlerini anıyor. Azerbaycan'da Sovyet iktidarı kurulana kadar "Şebbi" gösterileri camilerde ve meydanlarda yapılmaktaydı. Bu da kare performansların temeli olarak kabul edildi. Ancak sorun şuydu ki, Müslümanların camilerde toplanıp yas tuttuğu Aşure günlerinde, bazı serseriler bundan faydalanarak camiye gelenlerin ayakkabılarını ve hatta paralarını alıyor, camiye gelenler arasında panik yaşanmasına, istemeden birbirlerinin üzerine düşmelerine, bazen de küçük çocukların ayaklar altında çiğnenmesine yol açacak bir durum yaratıyorlardı.

"Romanovlar" hanedanının tam 305 yıl hüküm sürdüğü, Azerbaycan da dahil olmak üzere birçok ülkeyi işgal ettiği, yer altı ve yer üstü zenginliklerini gasp ettiği, halkını adeta köleleştirdiği bilinmektedir. Ancak dünyadaki bütün hegemonik hanedanlıklar gibi "Romanov Hanedanlığı" da 1917 yılında son bulmuş ve bütün mensupları kurşuna dizilmiştir.

İslam'ın Doğu dünyasında yayılmasından sonra kendi çıkarları doğrultusunda birçok sahte din adamı ortaya çıktı. Uydurdukları hükümler, kıssalar, sözler ve hadisler neticesinde bunlar, Kur'an-ı Kerim'in mübarek ayetlerinden ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) mübarek hadislerinden tamamen farklı bir şekilde sunulmuş, bu da İslam dinini bilmeyen insanlar arasında "İslamofobi" yaratmış, öyle ki evrensel, insancıl ve ilerici bir din olan İslam, bugün bile zaman zaman bir terör dini olarak değerlendirilmektedir. Her ne kadar M.S. Azerbaycan'ın Sovyet devleti olmasının ardından ateist ideolojinin baskısı altında ateizmi yansıtan bir dizi eser kaleme alan Ordubadi, dini medreselerde aldığı mükemmel din eğitimi nedeniyle hem Kur'an-ı Kerim'i hem de Hz. Muhammed'in mübarek hadislerini çok iyi biliyordu. Bu sebeple uydurma hadislere çok aşinaydı. "Sahte Hadisler" adlı köşesinde İslam Peygamberi adına uydurulan uydurma hadisleri konu alıyor. Yazar bu tefsirde, hiçbir din adamının peygamberimizin doğum ve ölüm tarihini kesin olarak bilmediğini, ancak peygamberi yakından görmüş gibi onun adına akıllarına geleni söylediklerini anlatır: "Kapazlı köyünün mollası olan merhum molla Gulamali, her zaman peygamberimizden, Allah'a yemin olsun ki, elinizle yemek yedikten sonra parmaklarınızı yalamanın büyük bir fazileti olduğunu rivayet ettiğini söylerdi. Biz de, 'Mullah bey, bunu nereden biliyorsunuz?' diye sorardık." O da şöyle cevap verirdi: Böyle bir hadis var. Şimdi aklıma şu geliyor: Peygamberin doğum ve ölüm tarihini tam olarak bilmeyen bir millet, yüz binlerce hadisin doğru mu yanlış mı olduğunu nasıl bilebilir?" [Ordubadi, 1907:6].

Yukarıda da belirttiğimiz gibi sadece Azerbaycan'da değil, Müslüman Doğu'nun her yerinde İslam adına konuşan, kendileri hakkında hadis, söz ve hüküm uyduran münafıklar vardı. Sıradan insanların zihniyetini öyle zehirlemişlerdi ki, birçok aile reisi, bir kızın okumasını, eğitim almasını, şiir yazmasını veya genel olarak toplum içinde herhangi bir yararlı işte bulunmasını günah ve yasak olarak görüyordu. Hacı Zeynelabidin Tağıyev'in 1901 yılında kız okulu açması sırasında, bunu engellemek isteyen sahte din adamlarının siyah bir grup oluşturduğu da bilinmektedir. Ancak Hacı, Mekke ve Medine şehirlerine adam göndererek oradaki müçtehitlerden kız çocuklarının İslam'da okumasının haram sayılmadığına dair belgeler aldırdı. Mesele şu ki, o kız okulunda eğitim gören kızların hepsi Azerbaycan'ın ilerlemesi için çeşitli alanlarda hizmetlerde bulunmuşlar ve kadınların da erkekler kadar bilgili olabileceğini, hatta daha güçlü doktorlar, mühendisler, avukatlar vb. uzmanların yetiştirilebileceğini herkese ispatlamışlardır.

1912 yılında Hacı Zeynelabidin Tağıyev, "Işık" ismiyle ilk kadın gazetesini kurdu. Gazete 68 sayı yayımlandı. 1923 yılında "Azerbaycan Kadınlar Şurası"nın yayın organı "Şark Kadini" yayımlandı. Dergimizde, M.S. Erdem ve diğer erkek yazarlarımızın kadın hakları mücadelesini konu alan öyküleri ve şiirleri yayımlandı. Ordubadi, kadınların yanı sıra.

İngiltere'nin yüzyıllardır ülkeleri işgal ettiği, bu ülkelerde katliamlar yaptığı, daha sonra da bu ülkeleri sömürge haline getirdiği biliniyor. 1918 yılında Taşnak Araratyan'ın daveti üzerine işgal amacıyla İran'ın Enzali limanından savaş gemileriyle Bakü'ye geldi ve şehri ele geçirdi. Ancak Memmed Emin Resulzade ve Ahmed Bey Ağaoğlu'nun Anadolu'da izledikleri maksatlı politikanın bir sonucu olarak, yiğit Türk ve Azerbaycan askerlerinden oluşan "Kafkas İslam Ordusu" tüm cephe boyunca savaşlar vermiş, önce Taşnaklar'ı ezmış, sonra Stepan Şaumyan'ın "Kara Meryem" vadisinde gönderdiği 18.000 kişilik Bolşevik ordusunu yenmiş ve nihayet Bakü'ye 5 kilometre uzaklıkta bulunan "Kurt Kapısı" yakınlarında 39 gün süren bir muharebenin ardından İngiliz ordusuna karşı muhteşem bir zafer kazanmıştır.

1858-1947 yılları arasında İngiliz sömürgesi olan Hindistan'da 20. yüzyılın başlarında veba ve veba hastalıkları yayılarak elli binden fazla insanın ölümüne yol açtı. M.S. "Hindistan'da Veba" adlı hiciv şiirinde, Ordubadi, İngilizlerin iç yüzünü, yönetimleri altındaki insanlara karşı duydukları saygısızlığı, onları hor görmelerini ve şovenist iddialarını ortaya koyuyor. Ayrıca, bu korkunç hastalığın Hindistan'ın "Pencap" bölgesinde (o zamanlar Pakistan da Hindistan'ın bir parçasıydı ve ancak 1947'de bağımsız bir devlet olmuştu) yayılmasını önlemek amacıyla hayırsever Hacı Zeynalabdin Tağıyev'in Fransa'da aşı hazırlattığını ve yüz binlerce aşığı oraya gönderdiğini de belirtmek gerekir. İşte o zaman bu amansız hastalıklar önlendi ve milyonlarca insan bu beladan kurtuldu. Ne yazık ki Pakistan hükümeti bunu takdir etmesine ve hatta Hacı Zeynalabdin

Taghlyev'in adını ders kitaplarına koymasına rağmen, Hindistan hükümeti bu iyiliğe karşılık Ermenileri desteklemiş ve Azerbaycan'a karşı asılsız suçlamalarda bulunmuştur.

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan'da deyim yerindeyse çobanlık iddiasında bulunan bir grup genç ortaya çıktı. Öldürmekte, kan dökmekte, insanları, özellikle de yoksulları öldürmekte erkekliği, cesareti, asaleti, gayreti ve şerefi gördüler. Bu kişiler, sahte din adamlarının örneğini izleyerek, ilim ve irfan edinmeyi de haram saymışlar, hatta bazı durumlarda hançerlerinin keskinliğini, onları eğitilmiş gençlerin kanına batırarak test etmişlerdir. Bu Tufaylılar da vatanın hürriyet ve bağımsızlığına karşıydılar. Zira Azerbaycan'da hürriyet galip gelseydi, adalet tesis edilecekti, herkesin hakkı korunacaktı ve o zaman bu suçlular mutlaka yakalanacak ve cezalandırılacaklardı.

Yüksek Lisans'ta Ordubadi'nin gençliğinde kadını bir meta olarak gören, haklarını ayaklar altına alan, kendisini İslam örtüsü altına gizleyen, din konusunda tamamen cahil insanlara beyaz yalanlar söyleyen hasta bir toplum vardı. Kadın haklarının eksikliği doğal olarak basın çalışanlarını, özellikle Molla Nasreddincileri çok rahatsız ediyordu. Cahil insanlarla hiciv yoluyla mücadele ettiler, derginin geniş platformunda kadın haklarını savundular ve hicivlerinde kadınların da erkekler gibi insan olduğunu, sadece kendi insanları için değil, tüm insanlık için yararlı şeyler yapabileceklerini vurguladılar. Şahane Müşfik, M.S. Müşfik de dahil olmak üzere Mollanasreddincilerin nasıl bir çizgi izlediğini okuyucuya kapsamlı bir şekilde sunuyor. Ordubadi, kadın haklarını korumak için hicivlerinde bu konuyu düzenli olarak vurgulamış, hicivsel ama kırılğan notlarla yazmıştır: "Ordubadi, o dönemin hiciv yazarlarının, özellikle Molla Nasreddinlerin tipik özelliği olan kadın hakları temasından kaçınmamıştır. Toplumda sık sık karşılaştıkları, birçok kişinin sıradan gördüğü ama kendilerinin yürek acısıyla karşılaştıkları Doğu kadınının haksız, köle durumuna ve Azerbaycan kadınının acı dolu hayatına karşı mücadele eden yazar, bu durumların doğrudan tanığı olmuştur. Şair, cahil ve cahil kalabalığın, kendilerinden çok daha yaşlı genç kızları, kendilerinden çok daha yaşlı erkeklerle evlendirmelerine, onları bilimden ve eğitimden uzak tutmalarına sert bir şekilde karşı çıkmış ve bunun gelecekte acı sonuçlarından bahsetmiştir.

Molla Nasreddin Hoca'nın takipçileri arasında M.S. Ordubadi, yazdığı mizah yazılarında kadın haklarını savunmuş, bu uğurda zaman zaman ölümü göze almış ama yılmamıştır; çünkü halkın deyişiyle çok önemli bir dava uğruna boyunlarına kefen geçirmişlerdir. Nihayet mücadelelerinin olumlu sonuçlarını verdiği zaman geldi. Kadın hakları iade edilmiş, kadınlar özgürleşmiş, artık kimse onları korkutamaz olmuş, 11 yaşında bir kızı evlendirmek kimsenin aklına gelmemiş, kadınlar erkeklerle omuz omuza faydalı işlerde çalışmış, her alanda başarı elde etmiş, sesleri yüksek kürsülerden duyulmuştur. Bu aslında vatanını ve milletini canından çok seven basın mensuplarının verdiği mücadelenin mantıksal sonucuydu.

DRAM ƏSƏRLƏRİNDƏ ÜNSİYYƏT KODU

Ulduz Fərhad Qəhrəmanova, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, “Ədəbiyyat” kafedrasında dosent əvəzi ulduzkahraman1@gmail.com,
Orcid ID: 0009-0003-4418-9319

Abstrakt:

Semiotika dilçilik elminin əsasında meydana çıxsada, sonrakı inkişaf tarixində nəzəri-humanitar elmlərlə bərabər daha geniş sahələri əhatə edə bilər.

Semiotikanın mərkəzi mövzularından biri, yəni predmetindən biri ünsiyyət modelidir. (kommunikasiya modeli-U.Q.) Ünsiyyət modeli adresant-adresat arasında olan informasiya mübadiləsidir. Ünsiyyət (kommunikasiya-U.Q.) informasiyası koddur, yəni kod ünsiyyətdir. Kod əslində qapalı sistemdir. Kod informasiyanın yalnız texniki vasitəsidir. Kod bilərəkdən müəyyənləşdirilmiş informasiyadır. (U.Q.) Ədəbiyyatın kodu sözdür. Kodlaşdırma gizli şifrələmədir.

Dram əsərlərində yalnız remarka hissəsi istisna olmaqla bilavasitə ünsiyyət kodu üzərində qurulub. Remarka isə dram əsərlərinin forma kodudur. Ünsiyyət kodu şərti işarələrə əsaslanan məlumat ötürmə vasitəsidir. Ünsiyyət kodu sözlər üzərində qurulur.

Dramaturgiyada hərəkətlə ünsiyyət kodu ilə 3 səciyyədə göstərilir: Monoloq, Dialoq, Poliloq

1.Monoloq: Bir personajın dilindən səslənən nitq aktıdır. İstənilən monoloqda adresat və adresant iştirak edir. Monoloq nitq aktıdır, mesaj ötürməyə köklənir. Monoloq 1 personaj tərəfindən oynanılan nitq aktıdır.

2.Dialoq: Dram əsərlərində iki personajın konfliktindən doğan danışqlar, hərəkətlər əsasında qurulur. Dialoq 2 personajın nitq aktıdır.

3.Poliloqlar: Poliloq kütləvi səhnələr zamanı müraciət edilən nitq formasıdır. Poliloq dialoqun bir variantı olub, bir neçə nəfərin danışığıdır, hərəkətdir, yəni 3 və daha çox personajın nitq aktıdır.

Açar sözlər: informasiya (kommunikasiya) kodu, dram əsərləri, nitq aktları

COMMUNICATION CODE IN DRAMATIC WORKS

Abstract:

Although semiotics emerged on the basis of linguistics, in its later development it can cover wider areas along with theoretical and humanitarian sciences.

One of the central themes, that is, one of its subjects, of semiotics is the communication model. (communication model-U.Q.) The communication model is the exchange of information between the addressee and the addressee. Communication (communication-U.Q.) information is a code, that is, the code is communication. The code is actually a closed system. The code is only a technical means of information. The code is deliberately defined information. (U.Q.) The code of literature is a word. Coding is a secret encryption.

Dramatic works are built on a direct communication code, with the exception of the remark part. Remark is the form code of dramatic works. Communication code is a means of transmitting information based on conventional signs. Communication code is built on words.

In dramaturgy, communication with action is shown in 3 characteristics with the code: Monologue, Dialogue, Polylogue

1. Monologue: It is a speech act uttered by a character. In any monologue, the addressee and the addressee participate. Monologue is a speech act, focused on transmitting a message. Monologue is a speech act played by 1 character.

2. Dialogue: In dramatic works, it is built on the basis of conversations and actions arising from the conflict of two characters. Dialogue is a speech act of 2 characters.

3. Polylogues: Polylogue is a speech form used during mass scenes. Polylogue is a variant of dialogue, it is a conversation and action of several people, that is, it is a speech act of 3 or more characters.

Keywords: information (communication) code, drama, speech acts

Semiotikada “mətn” adı altında istənilən işarələrin düşünülmesi ardıcılığı, bu işarələr ardıcılığının meydana çıxardığı ünsiyyət formaları, o cümlədən, mərasim, rəqs, ritual və s. kimi anlaşılar. İşarə isə “əşyanın, hadisənin, anlayışın məlumat mübadiləsi prosesində maddi ifadə olunmuş əvəzidir” (Əliyeva Şahanə, s.81) Semiotika dilçilik elminin əsasında meydana çıxsada, sonrakı inkişaf tarixində nəzəri-humanitar elmlərlə bərabər daha geniş sahələri əhatə edə bilər.

Semiotikanın mərkəzi mövzularından biri, yəni predmetindən biri ünsiyyət modelidir. (kommunikasiya modeli-U.Q.) Ünsiyyət modeli adresant-adresat arasında olan informasiya mübadiləsidir. Ünsiyyət (kommunikasiya-U.Q.) informasiyası koddur, yəni kod ünsiyyətdir. Kod əslində qapalı sistemdir. Kod informasiyanın yalnız texniki vasitəsidir. Kod bilərəkdən müəyyənləşdirilmiş informasiyadır. (U.Q.) Ədəbiyyatın kodu sözdür. Kodlaşdırma gizli şifrələmədir.

Dram əsərlərində yalnız remarka hissəsi istisna olmaqla bilavasitə ünsiyyət kodu üzərində qurulub. Remarka isə dram əsərlərinin forma kodudur. Ünsiyyət kodu şərti işarələrə əsaslanan məlumat ötürmə vasitəsidir. Ünsiyyət kodu sözlər üzərində qurulur.

- Adresant: informasiya ötürəndir.
- Adresat: informasiya qəbul edəndir.

Dram əsərlərində informasiya 2 formada olur. Məhz aşağıdakı bölgü dram əsərlərinə aiddir. Çünki poeziyada informasiya ötürülməsi fərqli yolla həyata keçirilir.

- Aktiv formada informasiya: İnformasiyanın personajların davranışı, fəaliyyəti vasitəsi ilə ötürülməsidir.
- Passiv formada informasiya: İnformasiyanın hər hansı personaj tərəfindən nağıl edilməsi, remarka vasitəsilə çatdırılmasıdır. Bu adresant (müəllif) tərəf də ola bilər.

Dramaturgiyada hərəkətlə ünsiyyət kodu ilə 3 səciyyədə göstərilir: Monoloq, Dialoq, Poliloq

1.Monoloq: Bir personajın dilindən səslənən nitq aktıdır. İstənilən monoloqda adresat və adresant iştirak edir. Sadəcə monoloji nitqdə adresat (informasiya qəbul edən, yəni tamaşaçı-U.Q.) passiv qalır, adresat (informasiya ötürən-U.Q.) önə çəkilir, aktiv qalır. Monoloq nitq aktıdır, mesaj ötürməyə köklənir. Monoloq 1 personaj tərəfindən oynanılan nitq aktıdır. Monoloq kodu 3 cür səciyyələnir.

1.Daxili monoloq: Səs eşidilmir, insanın daxilən öz-özünə müraciətdir. Ədəbiyyatşünaslıqda buna daxili konflikt deyilir. Daxili monoloq insan təfəkkürünün dağınıq formada olan daxili nitq aktıdır. Daxili monoloq “mən” modeli olub ədəbiyyatşünaslıqda özünü belə göstərir:

- Monoloq söyləyən personaj: Tamamilə təkdir, ətrafında adam yoxdur, yəni 1 personajın nitqidir.
- Monoloq söyləyənin ətrafında adamlar var, amma onu dinləyən yoxdur. Məsələn: Kefli İsgəndərin monoloqu.

2.Dialoq: Dram əsərlərində iki personajın konfliktindən doğan danışığılar, hərəkətlər əsasında qurulur. Dialoq 2 personajın nitq aktıdır.

3.Poliloqlar: Poliloq kütləvi səhnələr zamanı müraciət edilən nitq formasıdır. Poliloq dialoqun bir variantı olub, bir neçə nəfərin danışığıdır, hərəkətidir, yəni 3 və daha çox personajın nitq aktıdır.

Göründüyü kimi, monoloq, dialoq, poliloq dram əsərlərində personajların nitq aktları, ünsiyyət qəliblərinin çatdırılması yolları hesab edilir.

Dram əsərlərində dramaturji təhkiyə 2 yol ilə baş verir:

- Metatəhkiyə: Müəllifin hadisələri personajların nitqi və remarkalar vasitəsilə çatdırılması yolu ilə
- Personajların bir-birinə və ya özlərinə ünvanlanan təhkiyə yolu ilə

Ədəbiyyat:

1. Xəlil Əlimirzəyev, (2008) “Ədəbiyyatşünaslığın elmi-nəzəri əsasları”, Bakı
2. Mir Cəlil, Pənah Xəlilov,(2005) “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları”, Bakı, Çarşıoğlu
3. Məmməd Əliyev, (2000) “Ədəbiyyat nəzəriyyəsinin əsasları”, Bakı
9. Məhəmmədli Mustafayev, (2021) Ədəbiyyat nəzəriyyəsi, Bakı
4. Nizaməddin Şəmsizadə, (2012) “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi”, Bakı
5. Rəfiq Yusifoğlu, (2001) “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları”, Bakı
6. Rəhim Əliyev, (2008) “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi”, Bakı
7. Şahanə Əliyeva Ürfan qızı, Azərbaycan dramaturgiyasında semiotik kodlardan istifadə prinsipləri, f.ü.f.d. elmi dərəcəsinə almaq üçün təqdim edilən dissertasiya, Bakı, 2022, 147 səh.

MUSA CƏLİLİN LİRİKASI**Prof. Dr. Elman Quliyev****Azərbaycan, Bakı****Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti****Türkoloji mərkəzin Türk ədəbiyyatı bölməsinin müdiri****Orcid: 0000-0001-5413-9479****elman.guliyev1958@gmail.com****ÖZET**

M.Cəlil lirikası tatar poeziyasının zirvəsi hesab olunur. "Moabit dəftəri" şeirlər silsiləsi M.Cəlil yaradıcılığının zirvəsi və şairin qəhrəmanlıq ruhunun təəcəssümüdür. 1942-1944-cü illərdə həyatla ölüm arasında qələmə alınmış bu silsilədə vətənə sədaqət, qələbəyə inam, düşməyə nifrət hissləri poetik ümumiləşmədə əksini tapa bilmişdir. Musa Cəlilin müharibə dövrü yaradıcılığında ailə-məişət və sevgi mövzulu şeirləri daha çox şairin qəlbinə hakim kəsilən lirik duyğularının tərənnümünü əks etdirir. İlk baxışdan adama elə gəlir ki, Musa Cəlilbu şeirləri qələminə tikan sarılmış ölüm düşərgələrində yox, sanki müharibəsiz dünyanın sakit guşələrindən birində, ruhən bağlı olduğu azad vətəninə qələmə almışdır. Şairin əksər əsərləri onun bioqrafiyasından xəbər verir.

Anahtar kelimələr: M.Cəlil , şeir, vətən, dəyər, lirika

MUSA JALIL'S LYRICS**ABSTRACT**

M. Jalil's lyrics are considered the peak of Tatar poetry. "Moabit notebook" series of poems is the peak of M. Jalil's creativity and the embodiment of the poet's heroic spirit. In this series, which was written between life and death in 1942-1944, feelings of loyalty to the motherland, belief in victory, and hatred of the enemy were reflected in poetic generalization. Musa Jalil's wartime poems on family, household and love themes mostly reflect the praise of the lyrical emotions that dominated the poet's heart. At first glance, it seems that Musa Jalil wrote these poems not in the death camps surrounded by thorns, but as if in one of the quiet corners of the war-free world, in his free homeland, to which he is spiritually connected. Most of the poet's works tell about his biography.

Key words: M. Jalil, poetry, homeland, value, lyrics

GİRİŞ

Musa Cəlil XX əsr tatar ədəbiyyatında lirik şeirlər, epik poemalar, librettolar, felyetonlar və publisistik əsərlər və s. müəllifi kimi şöhrət tapmış, əməlləri ilə qəhrəmanlıq, dözümlü və Vətənə sədaqət simvoluna çevrilmişdir. Təsədüfi deyildir ki, Azərbaycanın xalq şairi S.Vurğun M.Cəlilin qəhrəmanlıq taleyini Bayronun, Petefinin və Yulius Fuçikin taleyi ilə eyniləşdirmiş, yaradıcılığı və hünərpərvər ölümü ilə ölməzliyə qovuşduğunu qeyd etmişdir.

M.Cəlil lirikası tatar poeziyasının zirvəsi hesab olunur. Onun lirikasının siyasi tutumu olduqca böyükdür. Uşaqlıq dövrünün keşməkeşləri, vətəndaş və Böyük Vətən müharibəsinin faciələri Musa Cəlil yaradıcılığında ağır qatı əmələ gətirmiş, siyasi pafosu gücləndirmiş, onu tribunşairə çevirmişdir.

Mənim həyatım-xalqın nəğəsi,

Mənim ölümüm-döyüş cəngəsi.

Demək olar ki, şairin əksər əsərləri onun bioqrafiyasından xəbər verir. Çünki M.Cəlil istərvətəndaş müharibəsi (20-ci illər), istərv Moskva oxuduğu (30-cu illər), istərvə də Böyük Vətən müharibəsi illərində (1941-1944) yazdığı şeirlərdə mövzudan asılı olmayaraq (müharibə, sevgi və s. mövzulu şeirlərində) hadisələri öz taleyi ilə bağlaya bilmiş, lirik hiss və siyasi baxışlarını ifadə etmişdir.

Çıxmaz yadından, Aysə, əzizim

*Çiçək dərməyə getdik ikimiz...
Seçib gülləri yaxana sancdım,
Az qala döndün alova, oda
Ağ gün rəmzidir, -dedim, -qızulgül,
Ağ günlərimiz hələ qarşıda.
("Xatirə", 11may, 1922)
və yaxud*

*Öldür! Diz çökməyəm qarşında, qatil!
Dustağam, ürəyim sənə qul deyil?
Başımı baltanla üzə bilərsən,
Fəqət ayaq üstə öldürməyən, bil!
("Qatilə", 1942)*

YÖNTEM

M.Cəlil böyük amal şairidir. O, özünü insanlığın əsgəri hesab edir. Azadlıq yolunda mübarizə aparmaqdan qorxmayan şair qul olmaq- dansa, ölməyi üstün tutur. M.Cəlilin 15 yaşında yazdığı "Müqəddəs diləklər" şeirində üsyankar şairin ictimai-siyasi baxışlarının yetkinliyi açıq-aşkar hiss olunur:

*Azad bir qüvətik, qalxıb uçarıq,
Ən uca, ən parlaq zirvələrdə biz,
Bütün xalqlar üçün yollar açarıq.
Bütün diləklərə yetərik şəksiz.*

*Ölüm-dirim cəngi getdiyi yerdə
Səmum da, tufan da bizi saxlamaz,
Assalar, kəssələr, öldürsələr də
Bizi heç bir zaman qul etmək olmaz.*

"Moabit dəftəri" şeirlər silsiləsi M.Cəlil yaradıcılığının zirvəsi və şairin qəhrəmanlıq ruhunun təəcəssümüdür. 1942-1944cü illərdə həyatla ölüm arasında qələmə alınmış bu silsilədə vətənə sədaqət, qələbəyə inam, düşmənin nifrət hissləri poetik ümumiləşmədə əksini tapa bilmişdir. Bu silsiləyə daxil olan "Yaz gələr", "Elim-obam", "Oğluma", "Yazıməciliyi" və s. kimi onlarla şeirlərdə vətən gözəlliklərinin tərənnümü ilə yanaşı, yurd həsrəti, vətənə qovuşmaq istəyi özünəməxsus ifadədə diqqəti cəlb edir, oxucunu təsirləndirə bilir.

*Səninçün burnumun ucu göynəyir,
Yarı canım qalıb o bağça-bağda.
Doğma yurd!
Qar altı yatan güllərin
Bahar günəşini arzulamaqda...*

"Moabit dəftəri" şeirlər silsiləsində şair qəlbinin dərinliklərində yeralan vətən sevgisini görməmək mümkün deyil. Qəribədir ki, M.Cəlil bu gündən sabaha yaşamaq ümidini itirsə də, qələbəyə olan inamını itirmir, düşmənin məğlub olacağına şübhəsiz yanaşır. Düşmən önündə yılmaməyi, vətən andına sadıq qalması, yurd üçün qurban getməyi hər şeydən uca tutan şair

“Quşcuğaz”, “Yalnız, yalnız azadlıq”, “Mə- nim nəğmələrim”, “Azadlıq” və s. şeirlərində əsl vətəndaş mövqeyini nümayiş etdirir, bir növ “nəğmələri ilə düşməni məhv etməyi” bacarır:

*Azad yaşamağı öyrətdi nəğməm,
Ölərkən əyilmə! söylədi təkrar.
Qəmli bir nəğməydi həyatım mənim,
Elə ölümüm də bir nəğmə olar.*

Musa Cəlil tikanlı məftilləri ərsə dayanmış ölüm düşərgəsindən xilas olmağı qeyri-mümkün saysa da, qəlbində daim nikbinlik və azad insan ruhu yaşadığının şahidi oluruq. Çoxsaylı şeirlərindəki qələbəyə inamı, cisminin olmasa da, ruhunun vətənə qovuşacağı ümidləri bu nik-binlikdən doğur, xəyalını vətənə bağlayır:

*Uç, mənim nəğməm ol, can quşcuğazım.
Budur son istəyim, diləyim mənim,
Özüm burda qalım,
(Özüm nəyəm ki?)
Təki xalqa çatsın ürəyim mənim.
("Quşcuğazım")*

və ya

*Mən qaranquş olsaydım, Qanadlanmış olsaydım,
Ayla ülkər batanda,
Dan ulduzu çıxanda,
Ay mənim yurdum, yuvam, Qucaqlayardım səni
Üzümə gün doğanda.
("Yalnız, yalnız azadlıq!")*

BULGULAR

Musa Cəlil şeirlərində düşməne nifrət hissi ümumbəşəri səciyyə da-şıyır. Müharibələrə, qan tökməyə etiraz, haqqın qələbəsinə inam onun poeziyasında şair ideali kimi səslənir:

*Qoy düşmən bilsin ki, içdiyi qanlar,
Axıtdığı yaşlar, kəsdiyi başlar.
Dönər intiqamın od qılıncına
Odu öz başına yağmaya başlar.*

Musa Cəlilin müharibə dövrü yaradıcılığında ailə-məişət və sevgi mövzulu şeirləri daha çox şairin qəlbinə hakim kəsilən lirik duyğularının tərənnümünü əks etdirir. İlk baxışdan adama elə gəlir ki, Musa Cəlil bu şeirləri qələminə tikan sarılmış ölüm düşərgələrində yox, sanki mü-haribəsiz dünyanın sakit guşələrindən birində, ruhən bağlı olduğu azadvətəninə qələmə almışdır:

və ya

Aylı bir gecədə, çay qırağında,

*Yenə canan ilə qoşayıq, qoşa.
Sarılır boynuma, oxşayır məni,
Bəxtəvər olmuşuq, verib baş-başa.*

*Açıram gözümü, gözəldir dünya,
Şadlıq, şənlik saçır işıqlı aləm,
Uçmaq istəyirəm əngin səmaya
Elə bil həyata təzə gəlmişəm.
("Birə", 1943)
("Sağalandan sonra", 1943)*

"Moabit dəftəri" kitabında yer alan "Xədicə" şeirinin maraqlı möv-zusu vardır: Bir gün Xədicə bağçaya gəzməyə gedir və gec qayıdır. Xədicənin bağçada gəzdiyini bilmədiyi üçün qarovulçu qapını bağlayır. Xədicə evə getmək üçün divardan aşmağa məcbur olur. Bu zaman onunpaltarı əmək hissəsindən cırılır. O, səhər tezdən işə getdiyinə görə ətəyinitikə bilmir. Ətrafdakılar bunun təzə dəb olduğunu zənn edib, öz ədəklərini həmin hissədən kəsib geyməyə başlayırlar. Şeirin son iki bəndində "yeni dəb macərasının" poetik mənalandırılmasındakı incə yumor diqqətdən yayınmır.

*Ay Xədicə, Xədicə!
Evə qayıtdın gecə,
Bir günün içindəcə
Dəb çıxartdın gör necə!
Qızlar, gecə gəzməyin,
Hasarları aşmayın,
Ədəkləri qısaldıb
- Dəbdir!- deyə çaşmayın!*

1943-cü ilin may ayında yazılmış "Aşiq və inək" şeirinin məzmununda sanki bir "Leyli və Məcnun" əfsanəsi yatır: Oğlanın sevdiyi qızahədiyyə etdiyi gül dəstəsi pəncərədən aşağı atılır. Bu zaman bir başqa inək gülləri yeyir. Bunu görən oğlan əsəbiləşir. Amma biləndə ki, sevdiyi qız həmin inəyin südündən, qaymağından istifadə edir, öz nəfəsi və gü-lün ətri inəyin südünə qarışsın deyərək inəyə yemək üçün gül dəstəsi gətirir:

*İnəyə baxdıqca təsəlli tapdım,
Yığdım təzə çiçək, təzə hədiyyə,
Qızın yox, inəyin yanına çapdım,
Öpdüm qaşqasından: Buyur, dedim, ye!*

SONUÇ

Musa Cəlil poeziyasının mövzu dairəsi genişdir. Zindanda ölümüngözlə qaş arasındakı məsafəsi şairin sevib-sevilmək, yaşamaq duyğularının ahəngini poza bilməmişdir. Ona görə də bu poeziyada onun bel- çikalı dostu Andre Timmermansa (“Yeni il dəftərləri”, “Hədiyyəm”), yuxularında, xəyallarında görüşdüyü, bağrına basdığı övladlarına (“Zindanda yuxu”, “Ana bayramı” və s.), məhəbbətin tərənnümünə (“Sevgilimə”, “Əzizim”, “Bəla”, “Qızın sevib seçdiyi”, “Sevgi”, “Bir qıza”, “Aşiq və inək”) və s. həsr etdiyi şeirlərində həyatdan zövq alan, yaşamaq eşqi ilə çırpınan ürəyinin döyüntülərini nəinki hiss edir, həm də insanlara təsirinin şahidinə çevrilirik.

Həyatda hər şeydən əzizdir mənə

Sənin məhəbbətin, sənin ülfətin.

Əgər gözləməsən, unutsan, gülüm,

Çətin yaşayaram cahanda, çətin!

Eşqin qarşısında diz çökür ölüm,

Üzmə ümidini, mənə gözlə sən.

Sudan, oddan çıxıb gələm, gülüm,

Əgər mənə sevsən, mənə gözləsən.

Musa Cəlilin bədii irsi tatar xalqının milli-mənəvi dəyərlərini zənginləşdirmiş, əbədiyaşar sənət nümunəsinə çevrilmişdir.

KAYNAKLAR

Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, ADPU, 2009.

Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatının yaradıcılıq problemləri. Bakı, ADPU, 2010 (həmmüəlliflərlə).

Quliyev E. Orta əsrlər türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2010.

Quliyev E. Şərq xalqları ədəbiyyatı (müntəxəbat). 2 cildə, Bakı, 2011.

Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2011

Musa Cəlil. Moabit dəftəri. Bakı, 1979

Musa Cəlil. Qəhrəmanlıq mahnıları. Bakı, “Azərnəşr”, 1957

THE IMPORTANCE OF WARM-UP ACTIVITIES FOR LEARNING

Azerbaijan-Baku, Gunel Shefiyeva

Orcid id: 0000-0001-5105-2749

agakishiyeva.g@mail.ru

Azerbaijan State Pedagogical University, Faculty of Philology, Foreign Languages Center

KEY WORDS: Warm-up activities, age, preferences and interests, learning objectives.

Warm-up is an activity, assignment, or assessment that students complete as soon as they enter the classroom. Warm-up activities are short activities for the beginning of lesson which help the students begin to think in English, review previously introduced materials and become interested in the lesson. Warm-up activities and bellringers should take about 5 to 10 minutes. These are intended to be short activities that can be completed independently. The purpose is to have a predictable start for the day, and can set students up for success by helping them focus and engage in material to warm up their brains. Velandia (2008) pointed out some principles to make up a warm-up activity. He emphasizes that the right time when a warm-up activity should be carried out is at the starting point of the class. It will make the students pay more attention to the lesson. That activity should be interesting enough for students to be engaged at the beginning of the lesson. Also, it must be short because it is considered a preparation stage for other stages of a lesson. That warm-up activity must be connected to the lesson topic; therefore, students can take part in different activities more easily to develop their language skill in other stages.

Warm-up activities help create a good relationship between learners and teachers, which contributes to making a successful learning process. Lassche (2005) supported that by developing rapport with students, teachers can help them share their ideas and opinions with more relaxed activities. The teachers should know the effectiveness of using warm-up activities which can create an opportunity for all students get to know each other and for the teachers to understand the general level of that class in the first lesson. Those activities help build the connection among the whole class.

Warm-up activities help motivate students. Many researchers have examined that motivation plays a very important role in a language class. By spending five or ten minutes for warmup activities, learners can be motivated from the beginning of a class (García & Martín, 2004). Learners' interest in class activities has an influence on their motivation. Learners will be interested in the lesson if class activities are interesting enough to attract them to the lesson. So, the warm-up activity used to motivate students should be interesting.

Warm-up activities also help attract attention. When people pay enough attention to something, they will learn quickly and more effectively. Thanks to warm-up activities, learners will pay attention and start to think of the topic or the new lesson. Moreover, students stop being distracted and focus their attention on the lesson. These kinds of activities lead the students to learn language effectively from the beginning.

It is important to be sure to consider these different factors when planning your warm-up:

1. Age + English Speaking Ability:

Younger students may require activities that are more interactive and visually engaging, while older students may prefer activities that are more focused on discussion and debate.

2. Preferences and Interests:

Different age groups and individuals may have different tastes and preferences for games and activities. It's important to choose an activity that will be engaging and enjoyable for the majority of the class.

3. Learning Objectives:

The warm-up activity should support and enhance the learning objectives of the lesson. For example, if you're reviewing a grammar structure, use an activity that can combine the new grammar point with their vocabulary from the same textbook unit.

Here are a few ways I use the following strategies to better engage with students from the very beginning of the lesson.

1. Wordle. Many students may be familiar with this online game in which you have to guess a five-letter word that changes daily. The word is the same for all players and you have six chances to guess the word. After you make a guess there are three possibilities and you will see that the colour of the tiles will change:

If the tile turns green it means that the letter is in the correct place in the word. If it turns yellow, this means that the letter is in the word but unfortunately not in the correct place. Finally, if it turns grey the letter is not in the word.

You could play the daily game online with your students, or search for a “wordle generator” to create your own five-letter-word game. That way, you can revise the previous words taught in class and give your students a challenge.

2. Show and tell. This is a great way to make students do presentations in a low-pressure way and can be done at the beginning or end of the class, or even at the end of the term. Assign a topic and ask the students to bring an object or a picture to class. Holding something in their hands will make them feel less nervous and more self-confident. They will do a 1 or 2-minute presentation about their object, depending on the size of the group. Encourage the class to ask follow-up questions to show their interest, and make the presenter more comfortable.

This activity can be adapted to all ages and levels. Some suggestions for show-and-tell ideas include: a family picture, your favourite book, a house tour video, a picture of your room, a memory from a trip, a magnet you bought on holiday, your favourite clothing item, your favourite board game, baby pictures, etc. This is a fabulous low-prep speaking and listening activity that helps students to learn more about their peers.

3. Name ten. This simple game can be done at either the beginning or end of the class. Students can work in pairs or ideally in small groups. Give each group a piece of paper and a pencil. Say a category and students try to write as many words as possible that match the category. The first group to finish with the highest number of words will win the round, if the words are correct!

An alternative challenge is if different groups have the same word listed, it doesn’t count for any of the teams. But if they have been original enough and write a word no one else has written, they would score a point. For example, if there are three teams: A, B, and C and the category is “red object” and groups A and B have strawberry, this word doesn’t give them points. If only group C wrote ladybird, then they would score one point.

Some example categories which are included in the classroom: ball sports, fun things to do on Saturday, green fruits and vegetables, red objects, animals that lay eggs, or things you have in your bedroom.

4. Brainbox. Brainbox is a fun card game that tests memory and observation. It consists of a set of 55 cards with pictures on one side and questions related to those images on the other side.

This game can be easily adapted in the English class using flash cards or posters you may have in your classroom. First of all, create a large pile of flashcards or posters – they can be ones left from previous years or about random themes, but this is exactly what we want. Ideally, they represent a situation and not a single object, otherwise it could be difficult to elicit enough language from students.

Prepare 5–6 questions considering the target vocabulary or grammatical structures you want your students to practise. Show students one flash card for 10 seconds, and then ask them the questions. If you are using large posters, you can extend the time according to the complexity of the image. This activity can be done in pairs, groups or as a whole class. Once they know the dynamic of the activity, students themselves can write the questions to test each other.

Engaging warm-ups do not need to be limited by subject matter alone. A cold open, like a trivia question or interesting image, can spark conversation and boost student involvement. It requires no more than five minutes of class time but yields lasting benefits by creating a stronger student community with increased participation in the classroom.

METAFORLARLA İFADƏ EDİLƏN HƏQİQƏT

Rəhilə Hümətova

f.ü.f.d., dosent, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti Filologiya fakültəsi Azərbaycan dili və onun tədrisi texnologiyası bölümü, rahilahummetova@gmail.com
ORCID 0000-0003-2521-6361

Açar sözlər: metafor, poetik düşüncə, qartal, Aşıq Azaflı

ÖZET

Dildə metaforik vahidlərin yaranması təfəkkür hadisəsidir, yəni insan şüurunun əşya və hadisələr arasındakı qarşılıqlı məntiqi əlaqələrin dərk edilməsi ilə bağlıdır. Gerçəkliyin müxtəlif predmetləri arasında mövcud olan əlamət oxşarlığı, bənzərliyi bir əşyanın adını digəri üçün də işlətməyə imkan verir. Məcəzin daha mürəkkəb növü olan metafor da müqayisə, oxşatma əsasında yaranır. Metafordakı mürəkkəblilik ondakı mücərrədlikdən, yəni qarşılaşdırılan əşyaların birinin iştirak etməməsindən yaranır. Aşıq Azaflının lirikasında məcəzin ən mürəkkəb növü olan metafora işlənmə intensivliyinə görə üstün mövqedədir. *Qartal* metaforik obraz olaraq aşıq-şairin duyğularına hakim kəsilir. *Qartal* aşığın poeziyasının şah kəlməsi, ilham pərisi, vüqarlı duruşu, əyilməzliyidir. Əzəmət simvolu qartal həm təşbeh, həm də metaforik obraz kimi aşığın könül rübabının sarı simlərini ehtizaza gətirir. “Qoca qartal” və “Qartal” gəraylıları semantik yükünə, şairin poetik duyğularının, gerçək hisslərinin təsvirinə, həmçinin mətnaltı məna tutumuna görə çox böyük maraq doğuran əsərlərdir: *Uca Qafqaz dağlarında, Gəzdin aşı-aşa, qartal. Zalım ovçu vurdu səni, Düşdün zildən qaşa, qartal.* İlk baxışda misraların semantik yükü reallıqdan xəbər verir. Zalım ovçunun qartalı vurmasında, onun zildən qaşa düşməsində qeyri-adi heç nə yoxdur. Lakin az sözlə dərin mənalar yaratmağa qadir olan Azaflının əsl niyyəti bir qədər dərinədir. Uca Qafqaz dağlarında qanad çalan qartal Azərbaycandır. Qanadlarını gərmiş qartal xəritədən də açıq-aydın görünür. Zalım ovçunun da ünvanı bəllidir: Azərbaycanın azadlığını əlindən almış Sovet imperiyası. Düz yetmiş il Azərbaycan “zildən qaşa” düşərək yaşayıb. Aşığın elə bir şeiri tapılmaz ki, onun misralarında iki-üç və daha çox metafor işlənməsin. Əsərlərinin böyük əksəriyyəti siyasi xarakterlidir. Bu baxımdan metaforlarla danışmaq nisbətən “təhlükəsiz” görünür. Pulun, “dayı”nın at oynatdığı, tulaların şirləri parçaladığı gerçək həyatın təsviri “Sən danış” qoşmasının əsas ideyasını təşkil edir. Azaflının poetik düşüncələri, dinləyənlərə, oxuculara çatdırmaq istədiyi ağırlı fikirlər metaforlar kontekstində daha qüvvətli səslənir: *Mən də qurdlardan olsaydım lələ, Bir quzum sürüdən itməzdə hələ. Qarğa qartal gəzir əlində tələ, Şiri parçalayır tula, sən danış.* Məqalədə Azaflı lirikasında bənzərsiz metaforlardan bəhs edilmişdir: *Bayquş layla çalan dünya; Çaqqal hırıldar; Dəryalar lal olar; Qayalar inildər; Zaman cilovu çəkir; Cəhalət tətik çəkir* və s.

Məcəzin mürəkkəb, üslubi mətləbin ifadəsində ən təsirli poetik kateqoriya olan metaforlar aşığın bədii nitqinə əsrarəngiz çalarlar bəxş edir.

GİRİŞ

Bədii nitqdə məcazlardan istifadə etməmək qeyri-mümkündür. Çünki bədii ovqat yaratmaq, ədəbi qəhrəmanın daxili duyğularını, hiss və həyəcanını, sevinc və kədərini emosional, təsirli bir dillə çatdırmaq, öz fikir və düşüncələrini oxucu ilə bölüşdürmək yalnız sözün təsir gücü ilə, onun müxtəlif mənə çalarlarında işlənməsi ilə bağlıdır. Axı bədii ədəbiyyat həyatı obrazlı şəkildə əks etdirən söz sənətidir. Bədii ədəbiyyatda məcazın müxtəlif növlərindən istifadə olunur. Onların ən geniş istifadə olunan növləri metafora, epitet, metonimiya, snekdoxa və təşbehdir.

ARAŞDIRMA

“Qartal” yenə də metaforik obraz olaraq aşıq-şairin duyğularına hakim kəsilir. Əvvəlki sətirlərdə qeyd etdiyimiz kimi, “qartal” aşığın poeziyasının şah kəlməsidir. Qartal Azaflının ilham pərisidir, vüqarlı duruşu, əyilməzliyidir. Əbəs yerə Azaflı “Qoca Qartal” adlandırılmır. Əzəmət simvolu qartal həm təşbeh, həm də metaforik obraz kimi aşığın könül rübabının sarı simlərini ehtizaza gətirir. “Qoca qartal” və “Qartal” gəraylıları semantik yükünə, şairin poetik duyğularının, gerçək hissələrinin təsvirinə, həmçinin mətnaltı mənə tutumuna görə çox böyük maraq doğuran əsərlərdir. “Qartal” gəraylısını nəzərdən keçirək: *Uca Qafqaz dağlarında, Gəzdin aşı-aşı, qartal. Zalım ovçu vurdu səni, Düşdün zildən qaşa, qartal.* İlk baxışda misraların semantik yükü reallıqdan xəbər verir. Zalım ovçunun qartalı vurmasında, onun zildən qaşa düşməsində qeyri-adi heç nə yoxdur. Lakin az sözlə dərin mənalar yaratmağa qadir olan Azaflının əsl niyyəti bir qədər dərinədir. Uca Qafqaz dağlarında qanad çalan qartal Azərbaycandır. Qanadlarını gərmiş qartal xəritədən də açıq-aydın görünür. Zalım ovçunun da ünvanı bəllidir: Azərbaycanın azadlığını əlindən almış Sovet imperiyası. Düz yetmiş il Azərbaycan “zildən qaşa” düşərək yaşayıb: *Şirin-şirin dindirdilər, Qəmdən-qəmə mindirdilər, Zirvələrdən endirdilər, Bəxtin dəydi daşa, qartal.* Bəndlər sıralandıqca semantik dinamika sanki gizlin-dən açığa doğru hərəkət alır. Bu misraların ifadə etdiyi üslubi məqsədi dərk etmək daha asandır. Misralar qeyri-müəyyən şəxsi cümlələr şəklində qurulsa da, ayıq oxucu “qeyri-müəyyən şəxsin” kimliyini bilir, tanıyır. “Şirin-şirin dindirdilər, Qəmdən-qəmə mindirdilər” üslubi təzad təşkil edir. “Qəmdən-qəmə mindirənlər zirvələrdən endirməyi” də çox gözəl bacarırlar. Və burada antiteza üslubi antonimlərlə (mindirdilər-endirdilər) davam edərək frazeoloji vahidlə məntiqi sonluğa təkan verir. Frazeoloji vahid qafiyə düzü-mündə iştirak etməsə də, bütövlükdə mətnin semantikasına təsir edən ən mühüm poetik vasitədir. “Bəxti daşa dəyən”, metaforik obraz kimi canlandırılan Azərbaycandır (məlumdur ki, metaforada müqayisə olunan tərəflərdən biri iştirak etmir). *Aşıq aqlar elat deyın, Şahin quşlar qanad deyın. Çırpınırsan həyat deyın, Can verirsən haşa, qartal. Azaflıynan bax çaqlara, Yaralısan, dön sağlara, Bir də uç, qon o dağlara, Vaxt gəlinə yaşa, qartal.* 1918-ci ildə yaradılan və cəmi 23 ay yaşayan ADR-in Qızıl Ordu tərəfindən işğal olunması tarixi cinayət idi və biz bunu yaşadığımız. Bu tarixi faktı, məlum həqiqəti təkrarlamaqdan uzağıq. Sadəcə o məşum illəri misraların şərh üçün xatırladıq. Sovet imperiyası – Moskva Azərbaycanın sərvətinə sahib çıxdı, düşünən beyinləri (Ə.Cavad, H.Cavid, M.Müşfiq, A.İldırım, Y.V.Çəmənzəminli və yüzlərlə başqaları) məhv etdi, sürgünlərdə çürütdü. “Şahin quşların” qanadını qırdı. Azərbaycan uzun müddət müstəqil, azad həyat üçün çırpındı. Möhürbənd nikbin yalvarış, istəklə, əsl vətənpərvər oğul erki ilə tamamlanır. “Qoca Qartal”–Azaflı gəraylının birinci və ikinci bəndində felləri xəbər formasının şühudi keçmiş zamanında verir (gəzdin, vurdu, düşdün, dindirdilər, mindirdilər, endirdilər, bəxtin dəydi daşa). Hadisə və proseslərin olub-bitdiyi zaman, həmçinin aşığın da hərəkətlərin cərəyan etdiyi dövrə şahidliyi feillərin məhz şühudi keçmiş zamanda olmasını qətiləşdirir. Üçüncü bəndin hərəkət bildirən vahidləri indiki zamandır (çırpınırsan, can verirsən). Bu, bir təsadüf ola bilməz. 1970-80-ci illərdə gizli olsa da, azadlıq səsləri eşidilirdi və Azaflı onu duyurdu. Azərbaycanı azad görmək istəyənlərdən, bəlkə də, birincisi elə Azaflının özü idi. Əsərləri də bunu sübut edir. Bu cür siyasi xarakterli şeirlərinə görə dönə-dönə təhlükəsizlik idarələrinə çağırılır, ifadəsi alınır, zindanlara atılır, əsərləri mətbuat üzü görmürdü. Bütün bu məhrumiyyətlərə baxmayaraq, Azaflı axına qarşı kürək çəkməkdən yorulmurdu. Üçüncü bənd hadisələrin davam etdiyi dövrün reallıqlarını bildirdiyindən fellərin indiki zamanda verilməsi təbiidir. Gəraylının möhürbəndində hadisələrin gələcəkdə icrası nəzərdə turulur, baxmayaraq ki, konkret zaman bildirən qrammatik forma yoxdur. Feillər (bax, dön, uç, qon, yaşa) əmr formasının II şəxsinin təkindədir. Azaflı qartal –Xəzərin üzərinə əylərək su içmək istəyən Qartal –Azərbaycana yalvarır: Əvvəlki çağlara – azad vaxtlara bax, ayağa qalx! (“Dur ayağa, ya azad ol, ya tamam yan, Azərbaycan! M.Şəhriyar). Yaralı olsan da (sovetlərin işğalına işarədir), özündə qüvvə

tap, “sağlara” dön. “Sağlar”ın çox dərin məcazi mənası vardır. Aşıq bu sözlə “Bir qartalın qanadıyıq, Bir millətin damadayıq, Bir babanın övladıyıq, Sizin ellər, bizim ellər” söylədiyi Türkiyəyə işarə vurur. Axırıncı misralarda aşığın şeir rübəbi sanki “Cəngi” üstündə köklənir, qəti döyüşə çağırış misraların ruhuna hakim kəsilir. Azad gələcəyə dərin inam bəsləyən Azaflı “qartala” üz tutur, yenidən uçub dağ zirvələrinə qonmağı və “vaxt gəlincə yaşamağı” xahiş edir, yalvarır.

Azaflının metaforalarla zəngin olan hər iki gəraylısı dillər əzbəridir, toyların, şənliklərin bəzəyidir. Xüsusilə “Qoca Qartal” – “Azaflı dübeytisi”! Hər ikisində Azərbaycanın – uca Qafqaz dağlarında qanadlarını gərən Qartalın taleyi vərəqlənir.

Aşığın elə bir şeiri tapılmaz ki, onun misralarında iki-üç və daha çox metafora işlənməsin. Əsərlərinin böyük əksə-riyyəti siyasi xarakterlidir. Bu baxımdan metaforalarla danışmaq nisbətən “təhlükəsiz” görünür. Pulun, “dayı”nın at oynatdığı, tulaların şirləri parçaladığı gerçək həyatın təsviri “Sən danış” qoşmasının əsas ideyasını təşkil edir. Azaflının poetik düşüncələri, dinləyənlərə və oxuculara çatdırmaq istədiyi ağırlı fikirlər metaforalar kontekstində daha qüvvətli səslənir. Nümunə olaraq verdiyimiz bəndin hər misrasında çox dərin sətiraltı mənalər yatır. Poetik kateqoriyaların – səslərin ritmik düzlüyü, ədəbi tələffüz transkripsiyası (qurdlanan), loru söz (lələ), antitezalar və xüsusilə metaforaların vəhdətində misraların ifadə etdiyi sətiraltı mənalara dərk etmək çətin olmur: *Mən də qurdlardan olsaydım lələ, Bir quzum sürüdən itməzdin hələ. Qarğa qartal gəzir əlində tələ, Şiri parçalayır tula, sən danış.* Ustad aşiq qurd – quzu; qarğa – qartal; şir – tula qarşı-laşması ilə antiteza yaradaraq sosial həyatdakı ziddiyyətləri təsirli vasitələrlə çatdırır. Eyni zamanda qurd – quzu; qarğa – qartal; şir – tula qarşılaşmasının tərəfləri cəmiyyətin ayrı-ayrı təbəqələrinin poetik kodlarıdır. Hər kəs Azaflı dühasından süzülən şəriyyətin daxili mahiyyətinə varanda “payını” götürür.

Quş və heyvanlarla yaradılan metaforalar aşığın yaradıcılığında daha çox müşahidə olunan poetik vasitələrdir. Bu, hər şeydən əvvəl həmin canlıların ifadə etdiyi rəmzi mənalara bağlıdır: *Köpəyin damında tula mırıldar, Aslanın taxtında çaqqal hırıldar. Tərən yuvasında qarğa qırıldar, Ədalət qartalı enəndən bəri.* Aşıq-şair göründüyü kimi, dövrün eybəcərliyini, “səhv düşən yerləri” qabarıq şəkildə nəzərə çatdırmağı qarşısına məqsəd qoymuşdur. Lakin aşiq məqsədini birbaşa, müstəqim yolla deyil, metaforalar silsiləsi yaratmaqla vermişdir. İnsanın adı çəkilməsə də, heyvan və quşların xarakterik əlamətləri söhbətin onlardan getdiyinə oxucunu inandırır. Bu inam “Ədalət qartalı enəndən bəri” misrası ilə daha da qüvvətlənir. Axırıncı misra köpək-tula; aslan-çaqqal; tərən-qarğa qarşılaşması ilə formalaşan metaforaların semantik mahiyyətinin açılmasına şərait yaradan ən qüvvətli poetik vasitədir.

Aşığın poeziyasında metaforaların yaranma vasitələri olduqca rəngarəng və əhatəlidir. Mücərrəd anlayışlarla formalaşan metaforalara nəzər yetirək: *Dünya ağlar, zaman ağlar, Xəstə ağlar, loğman ağlar. Çəkər dağı, aman ağlar, Bu dünyadan, bu dünyadan.* Nümunədə xəstə və loğmanın ağlaması reallıqdırsa, “dünya, zaman və aman”ın ağlaması reallıqdan uzaqdır. Göründüyü kimi, insana xas olan “ağlamaq” mücərrəd anlayışların üzərinə köçürülüb. Lakin “dünya”nın ağlaması ilə insanın ağlaması arasında yaxınlıq var. Əslində dünya ağlamaz, dünyadakılar ağlayar. Deməli, dünyanın ağlamağını metonimiya kimi qəbul etmək daha münasibdir.

Azaflı lirikasında bənzərsiz metaforaların böyük bir qisminin insana xas olan ağlamaq (kəmiyyətə üstündür), gülmək, susmaq, layla çalmaq, baş əymək, qohumluq, dostluq münasibətləri, zahiri görünüş və s. kimi xüsusiyyətlərin təbiətin – bayquş, tülkü, ilan, şir, dağ, dərə, bulud, yağışın üzərinə köçürülməsi ilə formalaşdığının şahidi oluruq. Bəzilərini diqqətinizə çatdırırıq: *Bayquş layla çalan dünya* (Qəm qoşunu düzüm-düzüm, Bayquş layla çalan dünya); *Baş əymədin baca, dağlar* (Yaylaqların qardaşdı, Bulaqların göz yaşıdı, Göy meşələrin sirdaşdı, Baş əymədin baca, dağlar); *Günəş saçlarını yolacaq* (Dava düşsə, Ay, Günəş də, Saçlarını yolacaqdır); *Yaralandı Qoca Qartal* (Yaralandı Qoca Qartal, Tale göydən enən kimi: Azaflı nəzərdə tutulur); *Çaqqal hırıldar* (Aslanın taxtında çaqqal hırıldar, Tərən yuvasında qarğa qırıldar, Ədalət Qartalı enəndən bəri); *Dəryalar lal olar* (Dəryalar lal olar, çaylar çağlayar); *Qayalar inildər* (Inildər qayalar çayın səsinə, Oxuyan quşların zümzüməsinə); *Xəzər ağlayar* (Dərdimi desəm, Xəzər ağlayar) və s.

İnsana aid xüsusiyyətlərin cansız varlıqların, mücərrəd anlayışların üzərinə köçürülməsi ilə formalaşan metaforalar da kəmiyyətə çoxluq təşkil edir: *Huş, yaş ağrığında* (Çox çətindi ağıl, huş ağrığında, Yandırar üzünü yaş ağrığında); *Zaman cilovu çəkir* (Zaman karvanının çəkəni puldur, Bilmirsən cilovu hayana çəkir); *Cəhalət tətik çəkir* (Həqiqət sözünü dediği yerdə, Cəhalət tətiki dabana çəkir); *Qələmi ağlayar* (Əzablar içində quruldu taxtım, Ağlayar qələmi, kim yazar məni); *Eşq,*

səbir inlədi (Eşqim gözümlə inlədi, Səbrim dözümlə inlədi); *Dərdin qaməti büküldü* (Görəndə üzündə şən təbəssümü, Dərdimin qaməti büküldü o gün); *Başımın alovu ərşə dayandı* (Başımın alovu ərşə dayandı, Cəhalət odundan, töhmət odundan); *Həqiqət ağlayar, yalan gülər* (Əzəldən axıra düzəlməz dünya, Həqiqət ağlayar, yalan da gülər); *Dövrün çəliyi buduyar* (Düzləri buduyar dövrün çəliyi, Sevər yalançıyı, sevər dəliyi); *Dövrən saçını yolsa* (Azaflı, səbr elə ömür də solsa, Dövrən ağ saçını günahsız yolsa); *Can avar çəkər* (Qəhər dəryasında çəkər can avar) və s.

Azaflı şeiriyyətinə hakim kəsilən metaforalar lirik qəhrəmanın kədər və izzirabının səbəblərinin açılmasında misilsiz əhəmiyyətə malikdir. Məcəzin ən mürəkkəb və üslubi mətləbin ifadəsində ən təsirli poetik kateqoriya olan metaforalar aşığın bədii nitqinə əsrarəngiz çalarlar bəxş edir. İstər klassik ədəbiyyatda, istərsə folklorda, aşiq poeziyasında istifadə olunmuş metaforalar Azaflı yaradıcılığında da müşahidə olunur. Lakin aşığın qələmində bu cür metaforalar misraların və mətnin semantik dinamikasına uyğunlaşdırılaraq yeni tərəvətli nəfəs qazanır. Xalq dilinin ifadə imkanlarının genişliyindən məharətlə faydalanan Azaflı yaratdığı metaforalarla poeziyasına canlı təbiətin əlvan boyalarını, təmiz ruhunu və xalqın isti qucağının, şirin dilinin doğmalığını qatmışdır.

NƏTİCƏ

- Məcəzin daha mürəkkəb növü olan metafor da müqayisə, oxşatma əsasında yaradılır.
- Aşiq Azaflının lirikasında məcəzin ən mürəkkəb növü olan metafora işlənmə intensivliyinə görə üstün mövqedədir.
- Qartal aşığın poeziyasının şah kəlməsi, ilham pərisi, vüqarlı duruşu, əyilməzliyidir.
- Əzəmət simvolu qartal həm təşbeh, həm də metaforik obraz kimi aşığın könül rübabının sarı simlərini ehtizaza gətirir.
- Aşığın elə bir şeiri tapılmaz ki, onun misralarında iki-üç və daha çox metafora işlənməsin. Əsərlərinin böyük əksəriyyəti siyasi xarakterlidir. Bu baxımdan metaforalarla danışmaq nisbətən “təhlükəsiz” görünür.
- Azaflı lirikasında bənzərsiz metaforaların böyük bir qisminin insana xas olan ağlamaq (kəmiyyətə üstündür), gülmək, susmaq, layla çalmaq, baş əymək, qohumluq, dostluq münasibətləri, zahiri görünüş və s. kimi xüsusiyyətlərin təbiətin – bayquş, tülkü, ilan, şir, dağ, dərə, bulud, yağışın üzünə köçürülməsi ilə formalaşdığının şahidi oluruq.
- Azaflı şeiriyyətinə hakim kəsilən metaforalar lirik qəhrəmanın kədər və izzirabının səbəblərinin açılmasında misilsiz əhəmiyyətə malikdir.

ƏDƏBİYYAT (KAYNAKÇA)

1. Azaflı ocağı. (2015). “Nərgiz” nəşriyyatı. Bakı. 549 səh.
2. Azaflı M. (2008). Qoca Azaflıyam. “Nərgiz” nəşriyyatı. Bakı. 144 səh.
3. A.Qurbanov. (2003). Müasir Azərbaycan ədəbi dili. I cild. “Nurlan”. Bakı. 449 səh.
4. Hüseynov M. (2010). Səsin poeziyası. Bakı
5. Hümmətova R. (2016). M.Azaflının poetikası. “Elm və təhsil”. Bakı. 287 səh.
6. <https://az.wikipedia.org>
7. <https://www.wikimedia.az-az>
8. Kazımov Q. (1996). Qurbani və poetikası. Bakı
9. Paşayev S. (1989)/ Azərbaycan folkloru və aşiq yaradıcılığı. ADU-nun nəşriyyatı. Bakı. 88 səh.
10. Paşayev S. (1990). XIX əsr Azərbaycan aşiq yaradıcılığı. ADPU-nun mətbəəsi. Bakı. 98 səh.
11. Paşayev S. (2002) Ozan-aşiq yaradıcılığına dair araşdırmalar. II cild. “Pirsultan”. Cəncə. 230 səh.

ŞAGİRD LƏRİN PSİXİ İNKİŞAFININ NİTQ İNKİŞAFINDAN ASILILIĞI

Azərbaycan-Bakı, Könül Məmmədova

Orcid id: 0000-0001-8664-4912

könül.1970@mail.ru

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Filologiya fakültəsi, Azərbaycan dili və onun tədrisi texnologiyası kafedrası

AÇAR SÖZLƏR: Şagirdin psixi inkişafı, yazılı və şifahi, dioloji və monoloji, intonasiya

Şagirdin psixi inkişafının nitq inkişafından asılılığı dedikdə, nitq vasitəsi ilə təfəkkür fəaliyyətlərinin motivləşməsi nəzərdə tutulur. Bu motivləşmə nitqin sehirli gücü ilə öz həllini tapır. Nitq özü də şagirdlərdən dərin düşüncə, təfəkkür çevikliyi, məntiqi yanaşma və fikrini aydın şəkildə ifadə etmək qabiliyyəti tələb edir. Bu halda, şagirdin duyğu, qavrayış, hafizə, təfəkkür, təxəyyül və s. psixi prosesləri, diqqət, iradi səy, dözümlülük kimi keyfiyyətləri üzə çıxır. Bu keyfiyyətlərin təzühürü nitqdə əks olunur.

Şagirdlərin nitqini inkişaf etdirmək üçün onların təfəkkürünü inkişaf etdirmək lazımdır. Digər tərəfdən təfəkkürün inkişafına səbəb olan amillərdən bir də nitqdır. Şagird nitq prosesində digərləri ilə ünsiyətdə olur, onları dinləyir, yeni- yeni anlayışlara, biliklərə yiyələnir. Bu anlayışlar, məfhümlər isə onun təfəkkürünü zənginləşdirir. Beləliklə, təfəkkür nitqin inkişafına, nitqin inkişafı isə təfəkkürün inkişafına səbəb olur. Dil, nitq və təfəkkürün inkişafı bir neçə ilin işi deyildir, bu şagirdin həyatı boyu davam edən bir prosesdir. İndiki şagird həyatı boyu yeni-yeni sözlər, anlayışlarla tanış olur ki, bu da onun nitq və təfəkkürünü inkişaf etdirir.

Fikrin xarici nitqə (yazılı və şifahi, dioloji və monoloji) ötürülməsi mürəkkəb prosesdir. Onun əmələ gəlməsində fizioloji (tələffüz orqanları), intonasiya (səsin qalxıb enməsi, ton, tembr, qrammatik, məntiqi və psixoloji fasilələr mimika və jestlər), qrammatika (söz, söz birləşməsi, cümlə) iştirak edir, həmçinin bu zaman əqli fəaliyyət də müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Bunlar əsasında xarici nitq formalaşmağa başlayır. Bu mülahizələr tam qənaətə gəlməyə əsas verir ki, nitqin yaranmasında təfəkkürdən daxili nitqə, oradan da şifahi və yazılı nitqə keçidi mühüm şərtidir. Xarici nitqin də öz növbəsində daxili nitqin inkişafına təsiri böyükdür.

Deyilənlər, şagirdin psixi inkişafının nitq inkişafından asılılığını əsaslandırır. Belə ki, fikrin şifahi şəkildə ifadəsi 3 mərhələdən keçərək formalaşır:

- a) əqli əməliyyata başlanılması;
- b) düşüncələrin daxili nitq prosesində dil formaları ilə maddiləşdirilməsi, mənalandırılması, məntiqi ardıcılıqla yerləşdirilməsi;
- c) fikrin şifahi monoloji şəkildə ifadəsi.

Şagird şifahi monoloji nitqə yiyələndikcə tədricən onda obrazlı nitqə doğru meyl yaranır. Şagird əvvəlki vəziyyətdən çıxır, yeni situasiyaya düşür. İşlətdiyi ifadələrin, cümlələrin dinləyicilər tərəfindən bəyənildiyini gördükdə onda danışmaq, fikir söyləmək ehtiyacı yaranır. Şagird daha parlaq, daha xoşagələn ifadələr işlətməyə cəhd edir. Yeni sözlər, ifadələr axtarır, cümlələr qurur. Bu zaman hər hansı fikir başqasını doğurur, hər bir cümlədə digəri əriyir. Bir cümlədə başqa fikri açmaq, həmin cümlədə bir şey axtarmaq, düşünmək deməkdir.

Nitq konsrduksiyaları, konkret cümlələr obrazların, əşyaların, hadisələrin xarakterini müəyyənləşdirdiyi kimi, həm də onları tipikləşdirən ən mühüm cəhətlərdir. Məlumdur ki, təlimin məqsədi şagirdlərdə biliklər sistemi yaratmaqdır. L.V.Zankov və L.S.Viqotskiyə görə yaxşı təşkil olunmuş təlim şagirdlərin inkişafından irəli gedir. Onların təfəkkürünü və həmçinin nitqinin inkişafına imkanı yaradır. Şagird özlüyündə, necə deyirlər, həm yazıçıdır, həm heykəltəraşdır, həm də musiqiçidir. Bəstəkarlar öz əsərlərini yaradarkən hansı hissləri, duyğuları keçirirlərsə, ondan hansı ləzzəti alırlarsa, şagird də şifahi və yazılı nitqini inşalar essələr vasitəsi ilə reallaşdırarkən təqribən ona bənzər hallar keçirir. Şagird bəhs etdiyi obyektə sözlərlə, obrazlı ifadələrlə, bədii cümlələrlə verməyə çalışır. Belə nitq də təfəkkür kimi dərk etmə prosesinin ümumi qanunlarına

tabedir. Obrazlı nitqdə proses canlı seyrdən başlanır. Şagird görür, onunla təmasda olur, yaşayır, sonra dilinə gətirir (ya qələmə alır). Dərhal da şagirdin təfəkküründə mücərrədləşdirmə və ümumiləşdirmə prosesi başlanır. Şagird yaxşı tanımadığı, mahiyyətinə dərinlənə varmadığı, bilmədiyi fakt və hadisə haqqında konkret danışma bilmir. Söylənən fikirlər ümumi mülahizələr, dumanlı təsəvvürlər, yalnız faktlar, ağızdan-ağıza dolayan söz-söhbət səviyyəsində meydana çıxar.

Şagirdlər söz, ifadə, cümlələr üzərində düşünməyi, onların ifadə etdikləri məna və məzmunu tutmağı, onların məntiqi təbiətini görməyi bacarmalıdırlar, yalnız belə olduqda nitq onların psixi inkişafının tənzimləyicisi ola bilər.

Bu işi ibtidai sinif şagirdləri üçün elə də asan deyildir. Bunun üçün müəllimin hazırlıqlı olması zəruridir. Bu işin optimal təşkili əvvəl müəllimin və onun uğurlu, yaradıcı əməyinin nəticəsi kimi, sonra şagirdlərin təlimdə böyük əhəmiyyəti olan nitq bacarıqlarının inkişafı kimi meydana çıxır.

İbtidai siniflərdə müntəzəm məşqlər, sistemli çalışmalar əsasında şagirdlər tədricən ədəbi dil normalarına uyğun nitq bacarıqlarına yiyələnirlər. Nitqini inkişaf etdirən şagirdlər həm bədii təfəkkürə, həm parlaq təxəyyülə, həm də zəngin mənəviyyata sahib ola bilirlər. İbtidai sinif şagirdlərinin idrakının potensial imkanları, proqram (kurikulum) və dərslərdə nəzərdə tutulan materiallar, onların xarakteri nitq üzərində işin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsinə zəmin yaradır. İbtidai sinif müəllimlərinin başlıca vəzifəsi məhz şagirdlərin nitq bacarıqlarının inkişafı etdirmək və bu zəmində bilik, bacarıq və vərdişlərin mənimsədilməsidir.

Şagirdin təlim-təربiyəsinin mahiyyəti, onun təfəkkürünün inkişafı, şəxsiyyətinin formalaşması, ana dilinə necə yiyələnməsindən asılıdır. Belə ki, şagirdin nitqinin inkişafı ana dili zəminində daha uğurla həyata keçir. Azərbaycan dilinin zənginliklərindən istifadə etməklə şagirdlərin nitq bacarıqlarının dil dərslərində daha fəal formalaşdırılması həmçinin müəllimin pedaqoji səriştəsindən xəbər verir. Fəal/interaktiv təlim üsullarının yaradıcı imkanları Azərbaycan dili dərslərində, o cümlədən hər bir dərstdə şagirdlərin nitq bacarıqlarının inkişafına şərait yaradır. Şagirdin düşüncəsinin inkişaf etməsi, ətraf aləmi dərk etməsi nitqinin formalaşması üçün nə qədər çox vacibdirsə, təfəkkürün inkişafı üçün də bir o qədər faydalıdır.

Nitq inkişafı ilə yanaşı, şagirdin danışarkən düz dayanması, məzmunu uyğun mimika, jest seçməsi, artıq hərəkətlərə yol verməməsi və s. kimi şifahi nitqdə gözlənilməli mühüm şərtlər də nəzərdən qaçırılmamalıdır. Şagirdlərdə başqalarının nitqini dinləmək bacarığının aşılması da mühüm məsələdir və müəllim buna da diqqət yetirilməlidir. Bu məqsədlə onlara əvvəlcədən bəzi tapşırıqlar verilməlidir. Adətən, şagirdlər tapşırıqları qrup şəklində daha fəal yerinə yetirirlər. Ona görə də sinifdəki şagirdləri bir neçə qrupa ayıraraq, birinciyə təbiət, ikinciye bitkilər və çiçəklər, üçüncüyə quşlar, dördüncüyə balıqlar, beşinciye fəsilələr və s. haqqında hekayə və ya esse yazmalarına dair tapşırıqlar vermək olar.

Şagirdlər tapşırıq ayrılaraq vaxt ərzində kiçik hekayələr, esselər hazırlayırlar. Təqdimat zamanı digər qruplar hekayə və ya essenə dinləyərək suallar verirlər, suallar cavablandırılır. Hər kəs yoldaşlarının qurduğu hekayəyə və ya essayə öz münasibətini bildirir, bu zaman onların həm şifahi, həm də yazılı nitq bacarıqları inkişaf edir. Nəticədə hər bir şagird ana dili vastəsi ilə hafizəsini, düşünmə qabiliyyətini, müəyyən hadisədən nəticə çıxarmaq, onu yekunlaşdırmaq, ümumiləşdirmək, digərindən fərqləndirmək bacarığını mənimsəyir. Bu prosesdə onların nitq bacarıqları daha məhsuldar inkişaf edir.

Müəllim nitqin insanları dinləmək, danışmaq, söyləmək, fikrini başqalarına anlatmaq üçün vasitə olduğunu şagirdlərə izah etməlidir. Belə olduqda şagirdlər başa düşür ki, nitq “düşüncələrimizi başqalarına bildirmək, söyləmək üçündür”.

Nitq inkişafı üzrə işin təşkilində müəllim başlıca simadır, onun nitqi şagirdlər üçün nümunədir. Odur ki, müəllimin nitqi düzgün, aydın, dəqiq, ifadəli olmalıdır. Müəllim nitq inkişafı ilə bağlı zəruri nəzəri və metodik biliklərə yiyələnməlidir. Nitq inkişafı baxımından çalışmaların rəngarəngliyinə, iş formalarının müxtəlifliyinə diqqət yetirilməlidir.

“QURANI-KƏRİM”DƏN GƏLƏN “İLMUL-BƏYAN”: İNSANIN YAŞAM FƏZİLƏTİNƏ DAİR HÜQUQİ TƏLƏBLƏR ÜZRƏ ŞƏRHLƏR VƏ ELMİ-TƏTBİQİ ƏSALANDIRMALAR

Doç.Dr. ƏBÜLFƏZ ƏZİMLİ ¹ Araşdırmaçı yazar İMAM DİKMƏN ²

¹ ORCID: 0009-0001-1327-3425 ezimliebulfez@yahoo.com.tr

Google Akademik, Dünya Sülh Səfiri

Türk Dünyası Eytimçilər Birliyi üzvü

Naxçıvan Dövlət Universiteti, Tarix-Filologiya Bölümü; Naxçıvan Müəllimlər

İnstitutu-Azərbaycan Dili və Ədəbiyyat Kafedrası, Bütöv Azərbaycan

² İslam tarixi, İlahiyyat üzrə araşdırmaçı-yazar Almaniya, Berlin

imam.dikmen55@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-4140-287X>

ÖZƏT

İnsanın yaşamı üzrə “Qurani-Kərim”də təqdim edilən Hüquqi tələblər və tətbiqi sahələr çoxqatlı məzmun tutumlarından ibarətdir. “İlmul-bəyan”la, yəni Bəyan Elmi ilə bu sahələr aydınlaşdırılır. İnsanın yaşamına və hüquqi vəzifələrinə dair nə qədər məna-məzmun sahələri vardır ki, onlar da nəzəri-teoretik və tətbiqi açılar baxımından şərh edilir. Bu şərhlər, hər şeydən əvvəl tətbiqi xarakter daşıyır. Bu mənada, “Qurani-Kərim”də təqdim edilən hüquqi qaydalar və tələblər “Bəyan elmi”lə də əsaslandırılmışdır.

Qeyd edək ki, vahiy, peyğambər-i Ekrem (s.a.v.)’e kırk yaşında Mekke’de nazil oldu və Peyğambər-i Ekrem (s.a.v.) onüç yıl süresince Mekke’de ikamet etdi. Bu onüç yıl boyunca gerek Rasul-ü Ekrem (s.a.v.) ve gerekse O’nun samimi dostları acımasız işkencesi altında idilər. İşkencenin şiddeti o dereceyə varmıştı ki bir grup sahabe, Rasul-ü Ekrem (s.a.v.)’den Mekke’den hicret etme izni aldıktan sonra hicret etmək zorunda kalmışlardır.

Müslümanlar tekrar tekrar Peyğambər-i Ekrem (s.a.v.)’den (**Mekke müşriklerine karşı**) kendilerini savunma izni istedilerse de Rasul-ü Ekrem (s.a.v.), Mekke’de ikamet ettiği onüç yıl zarfında buna izin vermemiştir. Zira bunun da bir felsefesi vardır. Bir taraftan iş ciddiyyət kazanırken , diğer taraftan İslam, Mekke dışında, bu cümleden olarak Medine’de nüfuz bulmuştu . Medine halkından küçük bir kafilə müslüman olup, Mekke’ye gelerek Rasul-ü Ekrem (s.a.v.)’le biatleşmiş, Medine’ye gelmeleri halinde kendilerini himaye edeceklerini dair ahitləşməlerdi.

Nihayet , Peyğambər-i Ekrem (s.a.v.)’in Medine’ye hicreti gerçəkleşti ve müslümanlar da O’nu müteakibən **fevc** hicret etmişlerdi. Medinədə ilk merhalədə müstakil bir merkez kurulmuştu.

İnsanın yaşam fəzilətinə dair məzmun sahələri hüquqi əsaslar- tələblər üzrə təqdim və təsbit edilmişdir. Bu mənada İnsanın yaşam hüquqlarına dair məzmun sahələri çoxqatlıdır. İlmul-Bəyanda, Bəyan Elmində bunlar nəzəri və hüquqi əsaslandırma şəklinə təhlil edilir, Bunlara dair şərhlər verilir və elmi-tətbiqi əsaslandırma aparılır.

Burada həm də iki nəzəri-metodoloji əsaslandırma təqdim edilir: birincisi hüquqi tələblər və onların məzmun sahələri üzrə birbaşa tətbiqetmədir; ikincisi bütün məsələlər metodoloji və üslubi cəhətdən çoxşəxslə açılar “Qurani-Kərim”də təqdim edilən və əsaslandırma üzrə təhlil edilir. Bu zaman bütün məzmun və ideyalar müqayisəli təhlillər və şərhlər üzrə məzmun və ideya içəriklərinə dair cərhələr aparılır və bütün hüquqi qaydalar və tələblər də tətbiqi əsaslar daxilindən elmi baxımdan əsaslandırılır.

AÇAR SÖZLƏR: “Qurani-Kərim”də insan hüquqları; “ilmul-bəyan”da hüquqi şərhlər; Ayələrdən gələn təsbitlər.

“İML-BAYAN” FROM THE “QURAN-KARİM”: COMMENTS ON LEGAL REQUIREMENTS ON HUMAN LIFE VIRTUES AND SCIENTIFIC-APPLICATION SUBSTITUTIONS

ABSTRACT

The legal requirements and application areas presented in the “Quran-Karim” on human life consist of multi-layered content capacities. These areas are clarified with “İlmul-Bayan”, that is, with the science of Bayan. There are so many meaning-content areas regarding human life and legal duties that they are also explained in terms of theoretical and applied explanations. These explanations are, above all, of an applied nature. In this sense, the legal rules and requirements presented in the “Quran-Karim” are also justified with the “science of Bayan”.

It should be noted that the revelation was revealed to the Prophet (pbuh) in Mecca at the age of forty, and the Prophet (pbuh) lived in Mecca for thirteen years. During these thirteen years, Rasul-u-Ekrem (pbuh) and his close friends were under merciless torture. The severity of the torture reached such a level that a group of companions had to emigrate after receiving the permission to emigrate from Makkah from Rasul-u-Ekrem (pbuh). Muslims repeatedly asked the Holy Prophet (pbuh) for permission to defend themselves (against the polytheists of Mecca), but the Prophet (pbuh) did not allow it during the thirteen years he lived in Mecca.

Because it also has a philosophy. While the matter was gaining seriousness on the one hand, Islam had gained influence in Medina, especially outside of Mecca. A small group of the people of Medina became Muslims, came to Mecca and pledged allegiance to the Holy Prophet (pbuh), and made a pact that they would protect them if they came to Medina. Finally, the migration of the Holy Prophet (pbuh) to Medina took place and the Muslims migrated with him. In the first stage, an independent center was established in Medina.

The content areas regarding the virtue of human life were presented and determined on the basis of legal grounds and requirements. In this sense, the content areas regarding the rights of human life are multifaceted. In İlmul-Bayan, the Science of Bayan, these are analyzed in the form of theoretical and legal justifications, explanations are given about them and scientific-applied justifications are made.

Here, two theoretical and methodological justifications are presented: the first is the direct application of legal requirements and their content areas; the second is that all issues are analyzed methodologically and stylistically in accordance with the comprehensive explanations presented in the “Quran-e-Karim” and the justifications. At the same time, all content and ideas are compared and commented on, and all legal rules and requirements are scientifically justified from the applied grounds.

KEYWORDS: Human rights in the “Quran-e-Karim”; Legal interpretations in “ilmun-bayan”; Determinations from verses;

GİRİŞ

İnsanın yaşamı üzrə “Qurani-Kərim”də təqdim edilən Hüquqi tələblər və tətbiqi sahələr çoxqatlı məzmun tutumlarından ibarətdir. “İlmul-bəyan”la, yəni Bəyan Elmi ilə bu sahələr aydınlaşdırılır. İnsanın yaşamına və hüquqi vəzifələrinə dair nə qədər mənə-məzmun sahələri vardır ki, onlar da nəzəri-teoretik və tətbiqi açılar baxımından şərh edilir. Bu şərhlər, hər şeydən əvvəl tətbiqi xarakter daşıyır. Bu mənada, “Qurani-Kərim”də təqdim edilən hüquqi qaydalar və tələblər “Bəyan elmi”lə də əsaslandırılmışdır.

Burada həm də iki nəzəri-metodoloji əsaslandırma təqdim edilir: birincisi hüquqi tələblər və onların məzmun sahələri üzrə birbaşa tətbiqetmədir; ikincisi bütün məsləhət metodoloji və üslubi cəhətdən çoxsahəli açılar “Qurani-Kərim”də təqdim edilən və əsaslandırma üzrə təhlil edilir. Bu zaman bütün məzmun və ideyalar müqayisəli təhlillər və şərhlər üzrə məzmun və ideya içəriklərinə dair cərhələr aparılır və bütün hüquqi qaydalar və tələblər də tətbiqi əsaslar daxilindən elmi baxımdan əsaslandırılır.

Qeyd edək ki, vahiy, peyğambər-i Ekrem (s.a.v.)’e kırk yaşında Mekke’de nazil oldu və Peyğambər-i Ekrem (s.a.v.) on üç yıl süresince Mekke’de ikamet etdi. Bu on üç yıl boyunca gerek Rasul-ü Ekrem (s.a.v.) ve gerekse O’nun samimi dostları acımasız işkencesi altında idilər. İşkencenin şiddeti o dereceyə varmıştı ki bir grup sahabe, Rasul-ü Ekrem (s.a.v.)’den Mekke’den hicret etme izni aldıktan sonra hicret etmək zorunda kalmışlardır.

Müslümanlar tekrar tekrar Peyğambər-i Ekrem (s.a.v.)’den **Mekke müşriklerine karşı** kendilerini savunma izni istedilerse de, Rasul-ü Ekrem (s.a.v.), Mekke’de ikamet ettiği on üç yıl zarfında buna izin vermemiştir. Zira bunun da bir felsefesi vardır. Bir taraftan iş ciddiyyət kazanırken , diğer taraftan İslam, Mekke dışında, bu cümleden olarak Medine’de nüfuz bulmuştu . Medine halkından küçük bir kafilə müslüman olup, Mekke’ye gelerek Rasul-ü Ekrem (s.a.v.)’le biatlaşmış, Medine’ye gəlmələri halində kendilerini himayə edəcəklərini dair ahitələşmələri.

Nihayət , Peyğambər-i Ekrem (s.a.v.)’in Medine’ye hicreti gerçəkləşti ve müslümanlar da O’nu müteakibən **fevc** hicret etmişlərdi. Medinədə ilk mərəhələdə müstəkil bir mərkəz kurulmuştu.

İnsanın yaşam fəzilətinə dair məzmun sahələri hüquqi əsaslar- tələblər üzrə təqdim və təsbit edilmişdir. Bu mənada İnsanın yaşam hüquqlarına dair məzmun sahələri çoxqatlıdır. İlmul-Bəyanda, Bəyan Elmində bunlar nəzəri və hüquqi əsaslandırma şəklində təhlil edilir, Bunlara dair şərhlər verilir və elmi-tətbiqi əsaslandırma aparılır.

Zira bunun da bir felsefesi vardır. Bir taraftan iş ciddiyyət kazanırken , diğer taraftan İslam, Mekke dışında, bu cümleden olarak Medine’de nüfuz bulmuştu . Medine halkından küçük bir kafilə müslüman olup, Mekke’ye gelerek Rasul-ü Ekrem (s.a.v.)’le biatlaşmış, Medine’ye gəlmələri halində kendilerini himayə edəcəklərini dair ahitələşmələri (**Nihayət**) Peyğambər-i Ekrem (s.a.v.)’in Medine’ye hicreti gerçəkləşti ve müslümanlar da O’nu müteakibən **fevc** hicret etmişlərdi. Medine’de ilk mərəhələdə müstəkil bir mərkəz kurulmuştu.

BƏŞƏR ÜÇÜN DİNİ-HÜQUQİ ƏSASLAR VƏ TEORİLƏR ÜZRƏ TƏTBİQİN MƏZMUN SAHƏLƏRİ

Allahın sevrək yaratdığı bəndələrinin yaşamları üçün “Qurani-Kərim”lə yaşam üçün, ümumən bütün bəşəriyyət üçün şəriət üzrə hüquqi tələblər və tətbiqi əsaslandırma göndərmişdir. Bu hüquqi tələblər və qaydalar insanların və cəmiyyətin firəvanlığı və ədalətli yaşam təminatları deməkdir.

Hicretin birinci yılında müslümanlara kendilerini savunma izni verilməmişdi. İlk kez inen cihad ayetləri hicretin ikinci yılına rastlanmaktadır. Ve biz araştırmalarımızda da bu gibi konuları Medine Vesikasıyla pekiştirmekle İslam hukuku ve anayasası kanunları altında birleştirmiş olduk. bundan sonraki çalışmalarımızda İslam devletinin temel amacın ve temel ilkelerinin altını çizmiş olduğumuzu ve tüm araştırmacıları bu yönde İslam devletinin sadece bir inanç dini olmadığı ve Hz. Peyğambər (s.a.v.)’in büyük bir amacı İslam’ı devletləştirmek olduğunun fikri felsefi düşüncelerinin belirtisini anlamış olduğumuzu kanıtlamış bu yönde fikirlerimizin kullanış tarzını değiştirmek amacıyla İslam devletinin anayasasını oluşturan Medine Vesikası’na önem verdiğini anlamış olduk.

Hüquqi baxımdan qanun-qaydalar „Quran-Kərim“in ilk ayələrindən başladı və bütün surələrdə bu əsaslar üzrə təqdim və təsniflər əsasında anlatma teoris-nəzəriyyəsi və tətbiqi önəm daşıdı. Bu vacib təqdim- əsaslandırma İnsanların nicatı, Gözəl yaşamı üçün hüquqi əsaslarda izah edilmişdir. Bu mənada „Qurani-Kərim“ təhlil və analizlər Kitabıdır. Anlatmalar

və izahetmələr Kitabıdır. Bütün haqq və Ədələt yönlərindən təsbit edilən elmlər Kitabıdır. Biz bu araşdırmamızda insanın gündəlik həyatında və varlığında Yaşam üçün qanun-qaydalara dair Bir sıra Kateqoriyaların „Qurani-Kərim“ əsasında bəhs edilən izahlı tədqimlərdəndən bəhs edirik.

1. FIDYE VEYA CIZRE NEDİR ?

Cizye, ehl-i ahiddən muahədə zamanında hər şəhsin nəfsini muhafazaya ceza olaraq taksim olmaq üzərə təyin olunan meblağ olup, o meblağa ceza olduğu cihetlə cizye denmişdir. Cizyenin miqdarı İmam-ı Azam'a görə zəngin olanlara, **48**, orta hallilər, **24**, ednâ olanlara, **12** dirhemdir. (**Hülasətü'l-Beyan**) Cizye İslam-i ölkələrdə Hristiyanlardan və müsəlman olmayanlardan imayə və əskərlikdən muafiyət karşılığı alınan baş vergisidir. (**Büyük Türkçe Sözlük, D. Mehmet Doğan, Beyan yayımları**).

Fidye : Esaretdən kurtulmaq üçün və ya yerinə getirilməyən yahut kusurlu olaraq eda edilən bəzi ibadətlerin tələfisi amacıyla ödənen bedel'dir. Bu çalışma İslam hukuunda bir ön yargı soruşturması olan və Ehl-i Sünnet alimlerinde bəzi şəkillərini kəndi akillərində uydurulan kavramlarla müsəlman olan və gayri müsəlminlərin Emevi saltanatçılarına və Abbas'ı Hanedanlarına və son olaraqta Osmanlı imparatorluklarının dalkavaklığını yapan satılmış İslam ulemasında bəkçilik yapan kişilərin fətvələrində verilən kararnəmələrdən oluşmaktadır. Bizim isə çalışmamızda bu gibi oyun oynayanların ikiyüzlülüklerini kaynaklarla su üstünə çıkarmak olacaktır.

Kur'an'ın, bunlara cizye verinceyə kadar savaşın şəkilindəki ifadə etdiyi *** cizye *** kəliməsiylə ilgilidir. Bu, ya İslam'ı seçsənlər ya da cizye versənlər anlanıma gəlir. Kuşku yok ki, Kur'an Ehl-i Kitapla müşriklər hiç bir səmavi kitabı olamayan gerçək putperestlər arasında bir fərqlilik gözetməkdədir. Kur'an-ı Kerim'in hiç bir yerində müşriklər kəstedilərkə onlarla cizye verinceyə kadar savaşın, şayət cizye verirlərsə artıq bundan böyle onlarla savaşmayın, şəkilində bir ifadəyə rastlamıyuru. Ancaq Ehl-i Kitap hususunda cizye verirlərsə artıq bundan böyle onlarla savaşmayın şəkilində bir ifadə yer verilməkdədir. Bu fərk kəsənləklə məcüttur. O zaman sorumuz şudur diyəbiliriz : Gerçəktə cizye nedir ? Cizye'nin fəlsəfəsi nedir ?...

Cizye və ya fidye kəliməsiylə ilgili fərqli fikirlər və düşüncələr vardır. Biz bu iki fərqli kəlimə anlamrında üzərə gidərkə bir çözümlə araməklə ilgilənəcəğiz.

Bazıları diyorlar ki bu kəlimə Arapça dēğil, muarreb sonrasından arapçalaşmış bir kəlimədir. Yani arapça kökənlə dēğildir və aslı (**gizyet**) (Cizye'nin farui gizyet kəliməsində muarreb olduğu öyləmişlərsə də buna şə'r'i və huku bir noka-i nəzar yokuur. (**Hak Dini Kur'an Dili, cilt 4, sayfa . 250 .**) olan farsça kökənlə bir kəlimədir. Çünkü cizye İran'da Sasani və Enuşirvan dōneminə ortaya çıkarıldı. Lakin o zaman yabancılara dēğil də sadəcə İran'ın bizzat kəndi halkına özgü idi. Bu uygulamə zamanla savaş için toplanılan və fərt başına alınan bir mālīyet (**bir tür vergi**) halinə gəlmişdir. Daha sonra da bu kəlimə İran'dan çıkararak təhminən bugünlə Necef bölgəsində bulunan (**Hire**) adında bir şəhrə gəçmişdir. Hire'dən sonra da Arap yarımadasına gəçərkə yerleşmiş və kullanılmışdır.

Digər bazı kişilər də *** hayır *** diyorlar : Aslında durum bundan ibarət dēğildir. **Cizye** kəliməsiylə *** Gizyet- gizye *** kəlimələrinin birbirlərinə çok benzen yakın kəlimələr oldukları bir realiterdir. Ama digər bu kəlimə *** Ceza *** kökündə gələn Arapça kökənlə bir kəlimədir.

Lugatçilərin çoğunluğu böyle düşünölməkdədirler Şimdilik cizye kəliməsiylə kökeni itibariylə bir işimiz yokuur. Üzərində durmak istediğimiz, gerçəktə cizyenin mahiyəti nedir ? Acaba cizye haraç mı vermektir? gibi sorular. Acaba İslam demiş midir ki siz müsəlmanlara Haraç verənə kadar onlarla savaşın, şayət haraç verirlərsə artıq onlarla savaşmayın. Şair də şöyle deməkdədir:

Biz padişahlardan (önce) haraç aldık

Bundan sonra onlardan kemer u tâc-ı aldık. Bu dizə dēğən "kemerü tâç" ibarəti muhtemələn, saltanat anlamında kullanılmışdır.

Mâ'in ki pādşehân bâc griftim

Z'ân pes ki ezişân kemerü tâc griftim.

Bu beyittin neredən və kimdən alındığını bildirilməyir. *** Ancak Edib-i Pişaburi'nin olsa gerektir. Bu Şair, meşrutiyet dōnemi Edebiyat şairlərindədir.**

Cizyeden kastedilen haraç mıdır? Şayet böyle ise, karşımıza o zaman şu soru çıkıyor : yani ne demek? Bu nasıl kuraldır? Acaba bu bir zorlama değil midir ? İslam'ın müslümanlara (böyle bir şeye) izin vermesinin veya diğer devletlerin mensuplarıyla „müslüman oluncaya kadar ya da haraç verinceye kadar savaşın“ hükmünü vacip kılmasının nasıl hukuk ve âdilâne bir temeli ola bilir?

Her iki tercih de zorlamaya-bağlamaya yöneliktir: * Müslüman oluncaya kadar savaşın * Yani devlet dini zorlama kabul ettirin. Haraç verinceye kadar savaşın. Yani bir miktar para ödemeye mecbur edin. Her iki halde halûkâr'da zorlama sözkonusudur. Ya inanmaya zorlama, ya da para ödemeye...

İslam da cizye gerçeğinin ne olduğu, gerçekte haraçmı, yoksa başka bir şeymi? olduğu meselesi üzerinde ayrıntılı olarak durmamız gereken bir husustur.

Sâğırûn'nun Manası : Ayrıca burada „Ve hum sâğırûn“- diye bir ifade vardır. Küçülmeleri halinde... Bu ifade „Sâ-ğ-e-ra“ kökünden gelmektedir. **Sağır'de** küçük anlamındadır.

Kiçilmeleri halinde... Buradaki kiçilmeleri ne manaya geliyor? Onların küçülmeleri'nin hangi anlamda olduğu da dördüncü bir sorudur. Acaba bu sizin karşınızda küçülsünler mi? Yoksa İslam hukuku burada küçülmekten başka diğer bir iş/fiil mi istiyor ?...

Burada bu ayetin mefhumundan ve onunla ilgili sorulardan önce birbirinden ayırmamız ve üzerinde konuşup tartımamız gereken bir takım başka mesele ve konular vardır.

2. CİHAD'IN FELSEFE VE HEDEFLERİNİN NEDENLERİ: Bu zemindeki meselelerden birisi, islam devletinin cihadı hangi gaye uğruna va'z etmiş olduğu meselesidir. Bazı kimselerin görüşü, aslında devlet'de cihadın olmaması gerektiği, zira savaşın kötü bir şey olduğu ve devletin bizaat kendisinin savaş kanunu va'z etmiş olması yerine savaşın karşısında olması gerektiği yönündedir. Oysa ki, biz biliyoruz ki, İslam devletinin „**füru'undan birisi cihad'dır**“. (**aynı zamanda**) bize (İslam) devletinin * füru'u * kaçtır diye sordukları takdirde devletin ***füru'nun beş ve bunların da namaz, oruç, hums, hac, ve cihad'tan*** ibaret olduğunu söyleriz. Bu tamamıyla yanlıştır. Devletin belli başlı temel şartları olduğu hepimizin tarafından bilindiği halde, ama İslam devletinin şartları kaç olduğunu müslüman alemin tarafından bilinmemektedirler.

Hristiyanların müthiş bir şekilde İslam aleyhinde propaganda olarak kullandıkları konulardan birisi de bu cihad konusudur. Bu terime bugün de laiklerin katıldıkları ve İslam devleti hukukunu feodallaştırıldığı gericiliğiyle adlandırdıkları bir gerçektir.

Cihad ve İnanç Özgürlüğü altındaki söz gelimi. Öncelikle İslam devletinin niçin böyle bir kanun maddesinin varolduğunu soruyor , ikinci olarak da müslümanların İslam'ın vâ'z ettiği bu kanuni izinle çeşitli kavim ve milletlerle savaşa tutuşup İslam'ı zorla kabul ettirdiklerini iddia ediyorlar. Bütün İslam'ı cihadlar, diyorlar ki inanç yükleme esasına dayalı idi ve (müslümanların İslam-i zorla kabul ettirmeleri ve İslam'ın da zorla kabul görmesi bu esasa dayanıyordu).

Ve yine diyorlar ki, Cihad, Uluslararası insan hakları öğretisinin * inanç özgürlüğü* adlı ilkesi ile tezat teşkil etmektedir. Daha sonra ki çalışmalarımızda Avrupa İnsan Hakları sözleşmesi (**11 Nolu Protokol sonrasında AİHS metni**) İnsan haklarını ve temel özgürlükleri koruma sözleşmesinde yer alan, Avrupa konseyi üyesi imzacı hükümlerini sunacağız ki Medine Vesikası'nın temel amaçlarının dünya insan haklarının tümüyle bağlılığını simgeliğini ortaya koymuştur, olacağı açıklanmış olsun.

3. MÜŞRİKLERLE MÜŞRİK OLMAYANLAR ARASINDAKİ FARK :

Bizim burada aydınlatmamız gereken diğer bir meselede şudur ki : İslam, cihad kanununda müşriklerle müşrik olmayanlar yani (Ehl-i Kitap) arasında bir fark gözetmiş ve müşriklerle caiz görmediği bir tür birlikteliği (beraber olma halini) müşrik olmayanlarla caiz görmüştür.

Acaba Arab Yarımadası ile Arab Yarımadası Dışında ki, yerler arasında fark söz konusu mudur? Yine bizim ortaya koymamız gereken bir diğer konu ise şudur ki : Acaba İslam, Arap yarımadasıyla Arap yarımadası dışında kalan yerler arasında fark gözetmekte midir ? Daha açık bir ifadeyle, İslam herhangi bir yeri kendi asli merkez olarak telakki ediyor ve

asli merkezinde ne müşrikleri ve ne de Ehl-i Kitapı kabul etmiyor mu? Böyle bir yer (İslam'ın asli merkez olarak kabul ettiği yer) Arap Yarımadası mıdır? Arap Yarımadası dışında kalan yerler hususunda bu derece titizlik gözetilmemekte midir? Nitakim de (bu yerlerde) örneğin müşriklerle veya Ehl-i Kitapla bir arada yaşanabilir mi? Ve son olarak acaba Arap yarımadasının çeşitli bölgeleri arasında bir farklılık var mıdır, yok mudur ?

Kuşku yok ki Mekke ile Mekke dışında kalan yerler arasında farklılık söz konusudur. Zira bundan önceki ayetler içinde şöyle bir ayet nazil olmuştur :

*** Müşrikler ancak bir pisliktirler; öyleyse, bu yıllarından itibaren (anlaşmadan sonra) Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar.* (Tevbe süresi: 28.)**

Fakat bütün Arap yarımadası ile Arap yarımadası dışında kalan yerler arasında farklılık söz konusu mudur , değil midir bu da ayrı bir meseledir.

Kâfirlerle sözleşme antlaşması: Diğer mesele müşriklerle sözleşme meselesidir. Acaba müslümanlar onlarla sözleşme yapmaya muktedir midirler? Kontrat imzalama yetkisine sahip midirler ? Eğer (müslümanlar) onlarla kontrat imzalarlarsa onların (müşriklerin) kontratları geçerli midir değil midir ? Ve acaba geçerli sayılması gerekli midir değil midir ? Yukardaki Medine Vesikası'nda anılan maddelerin içeriğiyle bağlantılı olarak konularımıza devam edeceğiz.

4. SAVAŞI NİTELİĞİ VƏ MƏSRUYƏTİ. Bu problemlerin yanısıra diğer bir takım meseleler daha vardır ki, İslam, savaşı meşru kıldığı takdirde bugünkü teknik anlamıyla savaşın keyfiyeti hususunda ne tür bir savaş caiz görüyor, ne tür bir savaş caiz görmüyor ? Bu manada örneğin katliamı caiz görmekte midir?, yoksa caiz görmemekte midir? Yaşlı kadınlar ve çocuklar gibi eli kılıç veya silah tutmayan kimselerin iş ve mesleğiyle meşgul olan bireyin öldürülmesi caiz görüyor mu görmüyor mu?...

Bu tür meseleler, hep üzerinde konuşulması ve de söz söylenmesi gereken araştırma unsurlarıdır.

Cihad'la ilgili olan ayetler Kur'an-ı Kerim'in müteaddit yerinde geçmektedirler. Biz Allah'ın tevfiğiyle Kur'an-ı Kerim'in bu konudaki görüşünü gün ışığına çıkarmak için cihadla ilgili tüm ayetleri derlemeye gayret sarfedeceğiz inşallah. Değerli büyük ustadlarından olan **Dr. Ali Şeriati'nin** muzafakâr deyişiyle devam edeceğiz . „**Her yer Kerbela Her gün Âşurâ" deeyildiği gibi,** Her gün İslam çiğneniyorsa- demək ki, hər gün vrlığını orumaq, həm də „**Cihad**" halıdır.

Evet, birinci sorumuzun cavbı: **Savaş Meşruyeti** ne anlam'a gelir : Biricinci soru ve mesele cihadın meşruyetinin aslı hakkındadır. Bir devlet metninde gerçekten bir savaş kanununun bulunup bulunamayacağı sorunu ilk mesele olarak, karşımıza çıkmaktadır.

Bir devlet metninde de savaş kanununun bulunabileceğine karşı çıkanlar şöyle demektedirler **Hayır**, madem ki savaş çirkin bir şeydir ve İslam devletlerinin de her zaman için çirkinliklerini/ kötülüklerini karşılarında olması gerekir, öyleyse devlet savaşa karşı olmalıdır, yani barış tarafları olmalıdır. İslam devleti savaşın karşıtı bir konumda bulunmak istiyorsa savaş kanunu gibi prensibe sahip olmaması gerekir.

Hristiyanlar bu şekilde propaganda yapıyorlar oysa ki bu söz temelden fakir ve yoksulluktan başka bir idadan gayri bir şey değildir. Eğer bugün dünyaya hüküm edenler Hristiyanlık haçlı seferleri altında dünya insanlarına kann kusturuyorlarsa bu yapılan zulümlerin Hristiyanlık devletlerinin ilkeleri altından çıkan „**İncil**" kanunları felsefelerinin görüş ve düşünceleri altındandır.Savaş Taşkınlık mıdır?Savaş mutlak anlamda kötü müdür acaba? Hatta bir hakkın savunulması veya yapılan saldırı ve taşkınlıkları püskürtme düşüncesi taşısı bile kötüdür mü?

Demek ki, savaşın amacını ve yerini, ne şekilde bir hedef ve amaç uğruna yapıldığını (gerçekleştirildiğini) belirlemek gerekir. Bir bireyin veya bir milletin, başkalarının haklarına (örneğin bir başka ülke olan Irak), her hangi bir toplumun servetine göz dikmesi ya da aşırı bir mevkiperestlik , üstün olma hırslarının etkisi altında bulunması ve (benim ırkım bütün müslüman ırklardan en üstünü ve en idealidir. Öyleyse, diğer bütün ırklara hükmetmesi **gerekir-** şeklinde bir takım iddialarda bulunması gibi zamanlarda **Savaş** saldırı özelliği taşır.

Bu hedefler, doğru olmayan hedeflerdir. Bir ülkeye veya bir toplumun halkına, servetine ve namusuna sahip çıkma düşüncesiyle, bir toplumu küçük düşürme gayesiyle ve bu toplum en aşağı ırktır, biz ise en üstün ırkız. En üstün ırkın en

aşağı ırka hükmetmesi gerekir. Esasına dayalı olarak, yapılan savaşlar taşkınlık olarak kabul edilmektedirler. Bu savaşlar, şüphe yok ki, kötüdür.

5. HAKK VE HUKUK SAVUNMAYA DAYALI SAVAŞ

Yapılan savaşta gaye (karşıdan gelen) saldırıyı püskürtmek ise, bir başkası tarafından ülkemize saldırılmışsa, mal ve servetimize göz dikilmişse, bizim özgürlüğümüz hürriyetimiz ve efendiliğimize göz dikilerek kendi efendilikleri bizlere yüklenmek isteniyorsa... Devlet, bu durumda ne demeli? Acaba (savaş mutlak manada kötüdür, silahlara başvurmak kötüdür, kılıca başvurmak kötüdür...)

Biz sulh (barış) taraftarıyız!) şeklinde mi karşılık vermeli? Apaçıktır ki, bu söz (iddia) bir maskaralıktır. Karşı taraf bizimle savaşa veya bizimle savaşma niyeti taşıdığı halde biz, üstelik barış bahanesiyle savaşmamalıyız öyle mi ?! Bu, barış değil açıkçası boyun eğmek ve teslim olmaktır. Kızılderilerin Amerikanlara yaptığı gibi bizde İslam devletinin temellerinin ve yer altı ve yerüstü kaynaklarımızı , madenlerinizi bu faşist düşünceli barbarlar olan Amerika Birleşik Devletlerine mi bırakalım mı?... Bu mudur İslam anlayışımız, budur bizim müslüman olmamız?

6. SULH/BARIŞ -- TESLİM OLMAQ DEMƏK DEYİLDİR

Bizim burada „barış taraftarı olduğumuzdan dolayı bu savaşla muhalifiz * dememiz imkan dışı bir olaydır. Zira bu, * Biz, zillet taraftarıyız, teslim olma taraftarıyız* demektir. Kuşku yoktur ki bu ikisi, diğeri ile yerden göğe kadar farklıdır. Barış dediğimiz şey, şerefli bir şekilde bir arada yaşamaktır. Oysa bu birliktelik şerefli bir şekilde olmayıp, bir bakıma şerefsizliğin ta kendisi olan bir birlikteliktir.

Burada bir yandan saldırmak saldırganlık şerefsizlik, diğeri yandan zulüm karşısında teslim olma, boyun eğme şerefsizliği sözkonusudur.

Şu halde bu yanıltmacayı ortadan kaldırmak gerekir. Şayet bir şahıs * Ben, savaşa karşıyım savaş mutlak manada kötü bir şeydir* derse, bu şahıs hangi savaşın saldırı mahiyetinde olduğu hangi savaşın ise müdafaa-**savunma** ve saldırı karşısında direnme olduğu hususunda yanılığdadır. Saldırıya da ya olarak yapılan savaş kesinlikle kötüdür. Ancak saldırı ve taşkınlık karşısında direnme anlamına gelen savaş kesinlikle güzeldir ve de insan hayatının zorunluğudur.

Kur'an-ı Kerim de bu konuya işaret etmekte ve hiç bir şüpheye yer bırakmayacak derecede açıklığa kavuşturmuştur. Bir yerde şöyle buyurulmaktadır :

...İçlerinde Allah'ın ismi çokça anılan manastırlar, kiliseler , havralar ve mescidler yıkılırdı (Hac süresi : 40).

Bu sebeptendir ki, tüm dünya ülkeleri, bir ülke için savunma gücünün (askeri güç) gerekli ve kaçınılmaz olduğunu kabul etmektedir. Mahiyeti muhtemel saldırıları püskürtmek olan bir ordunun varlığı lüzumlu ve zaruridir.

Şu anda günümüzde kimi ülkelerin başkanlarına saldırmak gayesi ile kurulmuş orduları vardır , kimi ülkelerin de savunmak gayesiyle kurulmuş kendi orduları olması ve (Orduya sahip olan birisi eğer saldırmıyorsa o korkaktır. Çünkü korkak olmasaydı saldırdı) Benim bu konuyla bir işim yok. Her ülkeye, savunma amacıyla kurulmuş, muhtemel saldırıların önüne geçebilecek güçte bir ordu şarttır.

Kur'an-ı Kerim'de bu konuda şöyle bir tavır kullanmakta, ve onlara karşı koyma zorunluğunu getirmektedir : „**Onlara karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve besili atlar (o günün şartlarında savaşlar at, deve , ve fillerle olduğu için böyle bir savaşma gerekliliğini öne sürüyordu.) hazırlayın. Bununla Allah'ın düşmanını ve sizin düşmanınızı korkutup caydırınız (Enfal : 60).**

Gücü kendi sınırlarınızda merkezileştirin... Evet burda düşmanın gücüne karşılık sizlerin aynı şartlarda onlarla aynı güçle savaşın mesajlarını zorunlu kılmak için ezilmiş toplumları uyarmakta ve onlarında kendi toplum bilim sosyal ekonomilerinin egemenliğini kazanma zorunluğunu getirmektedir.

Ribât, * ra-be-ta * kökünden gelmektedir. * Ra-be-ta (bağlamak) * Ribâtü'l-Heyl * ise (bağlı atlar) demektir. Önceki devirlerde gücün temsili daha çok atlar olduğundan dolayı bu tabir kullanılmıştır. Muhakkak her devrin kendine özgü bir gücü sembolleri vardır. Kur'an-ı Kerim Düşmanın gönlüne korku salmanız ve açık taraflarınıza saldırma düşüncesini aklından geçirmemesi için kuvvet hazırlayın, güçlü olun) tavrını kullanmak ve onlara karşı durmak için söylemiştir.

7. İSLAM DEVLETİNİN XRİSTİAN DEVLETİNDEN FARKLILIĞI

Hristiyanlığın deyiminde diyorlar ki, savaş namına hiç bir şeye sahip olmamak gibi bir iftixarı vardır. Bizde İslam'ın cihad kanununa sahip olmak gibi bir iftixar vardır. Cihad kanunu olmayan Hristiyanlık'ta zaten hiç bir şey yoktur. Hristiyanlığın özünde toplum, toplumsal kanun ve kurumlar yoktur ki, cihad kanunu da olmuş olsun. deyimlerini biz müslümanlara yüttürmüş ve aynı zaman biriminde, biz müslüman halkları uyutmuşlardır.

Hristiyanlıkta dört ahlak kuralından başka bir şey yoktur. Bunlar da **“doğru söyle, yalan söyleme”**; **“insanların malını yeme”*** kablibinden olan nasihatler dizisidir. Bunlarla beraber, onlar bir de cihad diye, bir şey istememektedir.

İslam kendi vazife ve sorumluluğunun, bir toplum inşa etmek, toplumun, ülkenin, devletin ve hükümetin geleceğini şekillendirmek ve dünyayı islah etmek olduğunun bilincinde olan bir devlet şeklidir. Böyle bir devlet diğer devletlerden farksız olamaz. Böyle bir devletin cihad gibi bir konumuna sahip olmaması düşünülemez.

Aynı şekilde İslam'ın devleti ordusuz olamaz. Hristiyanlığın dairesi sınırlıdır, İslam'ın çerçevesi oldukça geniştir.

Hristiyanlık nasihat sınırını aşamaz. Oysa ki, tam aksine, İslam beşer hayatının bütün kademelerini kontrol altında bulundurmak ister. Bu cümleden olarak, İslam'ın içtimai, iktisadi ve siyasi kanunları vardır. Devlet vücuda getirmek, hükümet teşkil etmek için gelmiş olan böyle bir İslam devleti nasıl ordusuz olabilir? Nasıl cihad gibi bir kanuna sahip olmaması düşünülebilir?

8. İSLAM VE SULH-BARIŞ

Demek ki devlet her zaman için savaşın karşısında olmalıdır. Savaş taraftarı olmak yerine barış taraftarı olmalıdır. Çünkü savaş mutlak manada kötüdür diyen bir takım kimseler yanılmaktadırlar. Devlet muhakkak barış taraftarı olmalıdır. Zaten Kur'an-ı Kerim de barışın çok güzel bir şey olduğunu ifade etmektedir. **“Ve sulhu Xayrun“- Sülh xeyirlidir.**

Lakin haqsızlık və ədalətsizlik, zorakılıq qarşısında özünü qorumaq, müdafiə etmək, məzluma sahib olmaq üçün devletin aynı zamanda savaş taraftarı da olması gerekir. Karşı tarafın şerefli bir şekilde ve bir arada yaşama olgunluğuna sahip olmadığı, zalim konumunda bulunduğu ve herhangi bir şekilde insanlığın onurunu zedelemek istediği durumlarda şayet bizler teslim olup boyun eğsek, zilleti ve bir başka şekliyle de şerefsizliği yüklenmiş demektir. Bu, Barış, karşı taraf hazır ve uygun olduğu takdirde, savaş- karşı tarafın savaşmak istemesi halinde yapılır“ -demektir.

9. SAVAŞ ŞARTLARININ OLUŞTURULMASINA UYGUN ŞEKİLLER

İslami hüquqlar dairəsində çözümlenmesi gereken mesele, İslam'ın hangi şartlarda 'savaşın' deməsidir. „Hacc“ suresinde bulunan bir kaç ayet „nassla ve müfessirlerin ittifaqlarıyla „Kur'an-ı Kerim“de cihad üzerine nazil olan ilk ayetlerdir. Bu ayetlerde şöyle buyurulmaktadır:

„Allah insanları savunur. Allah hiç bir xaini ve nankörü sevmez. Kendileriyle savaşılana (mü'minlere) savaşma izin-i verildi. Çünkü onlara zulm edilmiştir. Ve şüpheşiz Allah onlara yardım etməye qadirdir. Onlar sırf Rabbimiz Allah'tır dedikleri için haksız yere yurtlarından çıkarıldılar.

Eğer Allah'ın bazı insanları diğer bazılarıyla savması olmasaydı, içlerinde Allah'ın ismi çokça anılan manastırlar, kiliseler ve mescidler yıkılırdı. Allah kendi (devlet kanununa) yardım edene elbette yardım eder, şüpheşiz Allah kuvvetlidir galiptir. Onlar o kimselerdir ki kendilerine yeryüzünde iktidar verdiğimiz takdirde, namazı ikame ederler, zekatı verirler, iyiliği emrederler, kötülükten vazgeçirmeye çalışırlar. Bütün işlerin sonu Allah'a aittir (Hacc Süresi: 38-41).

Evet bunlar Kur'an-ı Kerim'de **cihad'ın izahıyla** ilgili olarak, nazil olan ilk ayetlerdir. Kimi bilmezler Kur'an'ın insanlar ile Allah arasına kimseciklerin giremeyeceğini sadece Allah insanlardan iyi olmasını tavsiye ettiğini söylerler. Bu ise bu gibi insanların uydurmalarında başka birşey değildir dediklerin yüzde yüz bir kanıtıdır. **„Şüphe yok ki, Allah inananları savunur, Allah hain ve nankörü sevmez. (Hacc Süresi: 38.)**

Bunların müslümanlara ettiklerine ve nimete küfr ettiklerine işaret ederek şöyle buyurmaktadır:

*** Kendilerine zulm edilmesi dolayısıyla kendilerine karşı savaş açılan (mü'min'lere (savaşma) izni verildi (Hacc suresi: 39.)**

Yani „Ey müslümanlar! Artık kafirler sizinle savaşmaya geldiklerinde onlarla savaşın*- demektir.

Bu doğru bir savunma halidir. Bu izin niçin verildi? Çünkü mazlumlara zulme karşı kendilerini müdaafa etmelidirler. En sonunda da Allah'ı Teâlâ yardım vaadini vermektedir: „Şüphesiz Allah (c.c.) onlara yardım etmeye kadirdir. Onlar sadece Rabbimiz Allah'tır demelerinden dolayı, haksız yere yurtlarından sürgün edilip çıkarıldılar(Hacc Süresi : 39-40) .

Belki de burda aksi şekilde düşünen kişilerin anlamadıklarından dolayı değil, emperyalist ve faşizm uşaklığını yapmak isteyenlerin anlamadıkları doğru olabilir. Çünkü bu gibi zalime boyunu buken insanları özgürlük hakkında fazla bilgileri ve özgür bir kişilik prensiplerine dayalı düşünceleri olmaz. Olsada savaşmasını bilmezler.

Yani biz haksız yere ve Rabbimiz Allahtır demelerinden başka bir suçları olmaksızın yurtlarından çıkarılan insanlara **artık** cihad izni veriyoruz. Onların suçları, sadece, 'Rabbimiz Allah'tır' demeleriydi. Bu durumdaki insanlara savaşma izni veriyoruz.*

Şurdaki, **ahenge bakınız...!** Sonra cihadın bütün felsefesi zikredilmektedir. Kur'an-ı Kerim, hakikatları beyan etme ve nükteleri (**önemli incelikleri**) hatırlama hususunda son derece hayret vericidir. Kur'an Kerim daha sonra, Hristiyanların yönelttikleri soru ve müşküller olan * Ey Kur'an! Sen ilahi bir kitapsın... Seni devletli bir anayasasın. (**Böyle olduğu halde**) nasıl olur da sen savaşa izin verirsin? Savaş kötü bir şeydir, sen herkese barışı söyle... Sefayı, ibadeti söyle (**emret**)... İfadelerine böyle karşılık vermektedir. (hayır , saldırının karşı taraftan başladığı yerlerde mü'minler şayet kendilerini müdaafa etmezlerse, taş üstünde taş kalmaz, bütün ibadet merkezleri de ortadan kalkar- yerle bir olur.

Eğer Allah (C.C.) bazı insanları diğer bazılarıyla defetmeseydi içinde Allah'ın çokça anıldığı manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler muhakkak yılr giderdi.* (Hacc Süresi: 40).

Eğer Allah'ı Teâlâ bazı insanlar vasıtasıyla diğer bazılarını, tecavüzlerini ve zulümlerini önlemese, bütün bu manastırlar, ibadet merkezleri harap olur giderdi, Yahudilerin havraları ortadan silinir, sûfilerin ibadet merkezleri , müslümanların ibadet meclisleri hep ortadan kalkardı. Diğer bir ifadeyle, karşı taraf saldırarak hiç kimseyi Allah'a bu şekilde ibadet etmesinde serbeset bırakmazdı.

Kur'an-ı Kerim sonra da nusret yani (**yardım**) vaadini vermekte kalmayıp aynı zamanda da Hz. Peygamber (s.a.v.'i ve İmam Ali a.s.-a beraber harekete geçirdi:

Allah (c.c.) kendi (devletini)'ne yardım edenlere kesinlikle yardım eder. Şüphesiz Allah, güçlü olandır aziz olandır (Hacc suresi: 40).

Bakın daha sonra Allah'ı Teâlâ, yardım ettiği kimseleri nasıl tavsif etmektedir ; Allah (c.c.) kendilerini müdafaa eden ve bir hükümet inşa ettikleri vakit şu durumda olanlara yardım eder

Onlar (o kimselerdir)'ki kendilerini yeryüzünde yerleşik kılıp iktidar sahibi kıldığımız takdirde...(Hacc suresi :41). Onlar (o kimselerdir)'ki kendilerine yeryüzünde bir yer verdiğimiz ve hükümetlerini sağlamlaştırdığımız zaman, kendilerine kudret verdiğimiz ve hâkim olma nimetini bahsettiğimiz zaman şu şekilde davranırlar: Namaz kılar, ikame ederler, zekat verirler ...“ Hacc suresi : 41.

(Ayette geçtiği üzere) namaz, Allah'a en halisane bir şekilde bağlılığın , ifadesi zekat ise insan fertlerinin birbirleriyle onlar gerçek bağlılığının ve yardımlaşmasının ifadesidir. Bir toplumu ayakta tutabilecek tek çare o toplumların kendi maliyelerine verdiği güçtür. Bu gücede insanlar arasında toplanan vergiden ibarettir. Eğer bir toplumun altyapısını oluşturan vergi sistemi yoksa o toplum sosyal yaşantıya geçmez.

Onlar ki, Allah'a halis olarak ibadet eder ve birbirlerine yardım ederler:

... İyiliği emrederler kötülükten vazgeçirmeye çalışırlar (Hacc Suresi : 41.) Daha sonra ki araştırmalarımızda bu değerli ayet hakkında çalışma yapılacaktır ve bu değerli meselenin üzerinde detaylarıyla durulacaktır. Çünkü İslam devletinin temel taşlarını oluşturan çok önemli bir ilke olduğu için bu ilkenin üzerinde detaylı bir çalışmanın yapılması mecburi olacaktır. Onlar, tüm yetki ve güçlerini iyilikleri yaygınlaştırmada, kötülüklerle ve uygunsuzluklarla mücadele etmede harcamalar hususunda kendilerini antlaşmalı kabul ederler. Bütün işlerin sonu Allah'ın katındadır. *

Buraya kadar Kur'an-ı Kerim'in açıklamış olduğu cihad, 'tecavüz etme üstün gelme ve hakim olma' anlamlarında değil de, saldırı ile mücadele etme anlamında ele almış olduğunu kavramış olduk. Ancak tabii ki kendilerine karşı mücadele verilmesi gereken bu saldırıların yani (**tecavüzlerin**) hep karşı tarafın vatanımıza,ülkemize saldırılması suretinde

gerçekleşmeyeceğini, aynı zamanda saldırıların, karşı tarafın kendi ülkesindeki bir grup zayıf ve Kur'an'ın kendi özel deyiimiyle mustazafları işkence altında tutması şeklin de ortaya çıkabileceğini belirsiz, sizler böyle şartlarda (bu tür haksızlıklara karşı) tarafsız kalamazsınız... Sizlerin mustazafları özgürlüklerine kavuşturma mesuliyetiniz vardır. Veya başka birisinin hakkın davetinin orada yayılmasına engel olmak için bir takım yaygaralar icad ettiği ve bir set meydana getirdiği, bir duvar oluşturduğu durumlarda da o engelleri ortadan kaldırmak gerekir. İşte bütün bunlar *** saldırı' dır .** İnsanları (toplumu) gerek fikri ve gerekse fikri olmayan bütün esaretler zincirinden kurtarmalısın... Bütün bu gibi yerlerde cihad etme zorunluluğu vardır. Bu şekilde bir cihad, savunma yani **müdafaa)**'dır. Mevcut bir zulüm karşısında direnç göstremektir.

Son olarak İslam'a göre kendileriyle cihad etmenin ve mücadele vermenin zaruri olduğu zulüm ve saldırı şekilleri hakkında konuşmamız gerekir mi ? gerekmez mi ? İşte Medine Vesikası'nın temel amacında bu konumda oluşturmaktadır.

Ve tekrar çalışmamız olan Medine Vesikasını araştırmalarına dayandığı İslam'ı kanun ve hukukun tüm toplum bireylerine aynı hak ve hukuku bir gözde gördüğünün amacını devam ettireceğiz.

Medine Vesikası'nın diğer hükümlerini de kısaca şöyle özetlemek mümkün : **39. madde.** ile *** ülke ve korunmuş sınır *** kavramı getirilmiş olup, bu günün şartlarında yeni bir şeydi. Kann ve akrabalık bağına dayalı kabile yapısı aşıyor. İnsanlar kitleler halinde (veya hukuk toplulukları şeklinde) daha bir siyasi birlik etrafında toplanıyor ve Medine'de yaşayan aşiret ve kabileler arasında her türlü çatışma ve hukuk ihlali yasaklanıyordu. Vesika siyasi birliğin toprak bütünlüğüne atıf anlamına gelir. Bu siyasi birliğin Medine Vesikası'ndaki karşılığı *** Ümmet'tir * (yani millet'tir)** maddesi. **2. ve 25.)**

Bu anlamda, *** ümmet *** içinde Müslüman, Yahudiler ve müşriklerin de yer aldığı siyasi birlik demektir. Bu birlik, devleti kültürel ve hukuki özerklik temelinde **ırk , dil, din, mezhep** ve etnik köken farkını gözetmeyen bir toplumsal projedir (**Madde . 1, 2, 14 ve 25.)**

İnsanlar ve topluluklar arasındaki ilişkilerde temel ahlaki esaslar ve herkesin karşı çıkamayacağı evrensel yüce idealler geçerlidir. (**Md. 47**). Ancak bunların geçerli olabilmesi için toplumsal ilişkilerin bütünü düzenleyen yazılı bir hukuk metnin esas alınması gerekir.

Bundan dolayı Vesika, kendini *** kitap* (Md. 1, 36 ve 47)** veya başka deyimle *** Sahife * (Md. 22, 39, 42 , 46 vs.)** diye takdim etmektedir ki, o günün geleneksel kültüründe bu her iki terim bağlayıcılık ifade eder. Sözelimi **Kur'an'da** kendini **Kitab** olarak tanımlar, geçmiş Peygamberlere çeşitli kitab ve sahifelerin indirildiğini söyler (**Bkz. En'am , 154 ; İsrâ , 2 ; Necm , 36 ; A'la , 19 vs**)

Vesika, herkesi bağlayan hukukun üstünlüğüne tam riayeti öngörürken (**Md. 37 ve 37/B)** , savaş tek tek birey ve kabilelerden alınıp merkezi hükümete intikal ettiriliyordu. (**Md. 17, 18**).

Savaş, merkezi yönetimin ortak kararıyla alınacaktır. Savaşın en önemli sebeplerinden biri dışardan gelecek bir saldırıya karşı ortaklaşa mukavemet etmek üzere yapılır.

Böylece bir savunma savaşında anlaşmaya taraf olan gruplar mali ve askeri ortak sorumluluklar yüklenir, hep birlikte savaşılır. (**Md. 15, 18, 19 ve 24**).

Ancak devlet adına yapılacak savaşlarda ortak sorumluluk yoktur. (**Md. 45**).

Buna göre eğer Müslümanlar, kendi devletleri için ve başkalarıyla o da Medine dışında olmak üzere savaşacak olurlarsa, Yahudiler ve Medine müşrikleri onlarla katılma zorunda değildirler. Bu madde gereğince **Bedir** ve **Uhud** savaşları **Medine** dışında bir yerde cereyan etmiştir.

Toplumsal hayatta adaletin tevzii, adli işlerin yürütülmesi ve yargı için gerekli tedbirler alınacak ve bu yetkiler merkezi otoriteye devredilip fertlerin takdir ve inisiyatifine terkedilmeyecektir ; bu da ortak sorumluluklar arasında yer alan önemli bir husustur (**Medine Vesikası. Md. 13.)**

Vesika, yargı ve savunma ya da savaş ilanı gibi hususları merkezi otoriteye yani (**devlet ?**) devrederken başta yasama olmak üzere, kültür, bilim , sanat, ekonomi, eğitim, sağlık vs. hizmetleri sivil topluma bırakıyor . Hz. Peygamber (s.a.v.)'den gelen başka rivayetler, yönetimin ancak vergi, yargı ve savunma türünden alanlarla sınırlı olduğunu, bunların dışında kalan diğer alanların sivil topluma ait olduğunu anlıyoruz.

10. BİR DAHA FİDYE HAQQINDA

Şimdiyse çalışmalarımızın yönünü tekrar biraz yukarda bahettiğimiz **Fidye** meselesine getirceğiz. Tabii ki fidye konusu sadece Medine Vesikası'nda bir İslam hukuk anayasal maddelerinde yer almadığını İslam devletinin birinci halifeden başlayarak üçüncü halifeye kadar yürütülen yanlış politikalar ve daha sonra da hile ile Emevi'lere devredilen İslam hukukunun rayından çıkarılmasına kadar insanların fidye kelimesinin altındaki bağlayıcı alıcı rolü olan karşılıksız birbirini esir alıp kaçırma olaylarına simge göstererek aldıkları haraç deyiminine alınan para.

Şimdi ise araştırmalarımızı çalışmalarımızın devamı olan fidye sözcüğü olan ödenen bedel olarak algılanan karşılık olarak gördüğümüz esirleri bir nevi satın alma veya serbest bırakma şekilliğinin gerçeğini göreceğiz.

Ve yine elimizde bulunan Türkiye Diyanet Vakfının neşr ettiği İslam Ansiklopesinin fidye sözcüğünün verdiği kaynak ve belgelere değineceğiz. Şöyle bir hatırlama yapmak isterimki bugünün Türkiye'sinde bulunan Diyanet Vakfının neyi temsil ettiğinin bilincinde mi? yoksa bunu gelişi güzel bir din inancı gereği mi ? bilmem temsil ettiğini düşünüyorum. Yarın Hz. Peygamber (s.a.v.)'i temsil ettiğinin idiasının gerçek olduğunu savuna bilecek mi ?

Fidye: Esaretten kurtulmak için veya yerine getirilmeyen yahut ta kusurlu olarak eda edilen bazı ibadetlerin teâlîfi amacıyla ödenen bedel. Burda bahs edilen bir önemli kelime kavramı kullanılmaktadır ki bu değerli kelime kavramının altını çizmekte yarar var sanırım. Kusurlu olarak eda edilen İbâdetlerin telâfisi ne amlama geldiğini anlamış değilim ki, bu sözcüğün kullanıldığı mevkinin bugün İslam aleminde kurulan en büyük mevkilerin birinin temsilciliğini yapmakta olan kişilerin söyledikleri bir ibadet türüdür.

Fidye (fidâ) kelimesi Arapça'da * bir kimseyi bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtarmak için ödenen bedel * anlamına gelir. Fıkıh terimi olarak düşman elindeki esiri kurtarmak için ödenen bedeli, ayrıca başta oruç ve hac olmak üzere bazı ibadetlerin eda edilmesi veya edası sırasında birtakım kusurların işlenmesi halinde yerine getirilmesi gereken dini-mali yükümlülüğü ifade eder.

Buna göre fidye ile kefaret arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Zaman zaman bu iki kelimenin aynı anlamda kullanıldığı, hatta bazı âlimlerin fidye yerine kefaret kelimesini tercih ettikleri (**meselâ bk. Kâsânî , II, 186-187 ; İbn Kudâme, III, 495; Nevevî , IV, 267 ; VII, 364-379-380**) bir kısmının da aynı konuda daha ağır yükümlülük getiren bir kefarete „**Keffâret-i kübrâ**“ nisbetle fidye için „**küçük kefare**t“ (**keffâret-i suğrâ**) tabirini kullandıkları (**bk. Derdî , I, 516, 527, 537**) görülmektedir. Ancak kefaret yalnız günah sayılan bir fiilden dolayı gerekir ve bu özelliğiyle fideden ayrılır. (**Süyûtî, s. 694**)

Fidye daha çok meşrû bir özür sebebiyle ifâ edilmeyen bir ibadete bedel olarak veya ibadet sırasında yerine getirilmeyen bir sususu, işlenen bir hatta ve kusuru telafi için ödenir. Bu bakımdan dini hükümde bir hafifletme ve ruhsat özelliği taşımaktadır. Açıkçası Hristiyanların günah işledikleri zaman kiliseye gidip papazlarına suçlarını ittiraf edip karşılığında ödedikleri para gibi. Biz eşek olduğumuz müddetçe sırtımıza semer vuran çok olacaktır. (**Karâfî, I, 213-215 ; İzzeddin b. Abdüsselâm , II, 6- 10**).

Fidye kelimesi Kur'an-ı kerim'in iki âyetinde terim mânasında (**el-Bakara süresi . 184- 196**), bir değer âyette * **bedel ve karşılık** * şeklindeki sözlük anlamında (**el-Hadid süresi. 15**) geçerken dokuz âyette de çeşitli türevleriyle yer almaktadır. (bk. M.F. Abdülbâkî, el-Mu'cem, * fdy* md.) kelime aynı anlamda ve değişik türevleriyle birçok hadiste de geçmektedir (**bk. Wensinck ,el-Mu'cem, * fdy* md.**)

Kurtuluş Fidyesi. Savaş esirini fidye karşılığında serbest bırakmanın (**fidye-i necât**) hükmü konusunda Hanefî mezhebiyle diğer üç mezhep arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır. Hanifiler'e göre esirin dârülharbe dönmek üzere karşılıksız veya fidye karşılığında serbest bırakılması câiz değildir. Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre ise devlet başkanı uygun bulduğu takdirde esirleri fidye ile serbest bırakabilir (**bk . Esir**).

İBADETLERDE FİDYE

ORUÇTA FİDYE. İbn Abbâs , İbn Ömer, İbn Mes'ud, Muâz b. Cebel ve Seleme b. Evka'nın da aralarında bulunduğu bir grup Sahabî, “Sizden ramazan ayına yetişenler o ayda oruç tutsunlar* (**el-Bakara . süresi. 185**) meâlindeki âyet nâzil oluncaya kadar aşıptan dileyenin oruç tuttuğunu, dileyenin de oruç tutmayıp fidye verdiğini, bu âyet inince gücü yeten

kimseler hakkında fidye hükmünün neshedilip yalnız hasta ve yaşlılar için bir ruhsat olarak kaldığını belirtirler (Müslim, * Şîyâm *, 149-150 ; Cessâs, I, 218, İbn Kesîr, I., 308-309.

Bundan dolayı oruç fidyesiyle ilgili âyet (el-Bakara süresi . 184.) * Oruç tutmakta güçlük çekenlere (zorunlukla güç yetirenkere veya güç yetiremeyenlere) bir fakir doyumu kadar fidye gerekir* şeklinde anlaşılmış, 185. âyetteki, Sizden Ramazan ayına yetişenler o ayda oruç tutsun * hükmünün tekidiyle de oruç tutmaya gücü yetenlerin fidye ödemesinin câiz olmadığını hususunda görüş birliğine varılmıştır.

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ve ashabın uygulaması da bu yönde olmuştur. İslam âlimlerinin ortak kabulüne göre ihtiyarlık ve şifa ümidi kalmamış bir hastalık sebebiyle oruç tutamayan kimse, kazâ etmesi mümkün olmadığı için tutamadığı gün sayısında fidye öder. Bu durumdaki bir kimsenin fidye ödemesi fakihlerin büyük çoğunluğuna göre vâcip, Mâlikiler'e göre ise müstehaptır. Burada söz konusu olan ihtiyarlığın ölçüsünün kişiden kişiye değişeceği kabul edilmiş ve “şeyi- fânî *lık diye tanımlanan bu çağ “ölüme kadar her gün kuvvetin azalması” şeklinde açıklanmıştır.

Bu çağa ulaşan kimse fidyelerini ramazan ayının sonunda toptan veya ramazan ayı içinde günlük olarak ödeyeceği gibi ramazan başında da verebilir. Yaşlı veya hasta olan kimse fidye ödemediği vefât etmişse artık onun adına fidye ödenmesi gerekmez. Öte yandan da böyle bir kimsenin fidyesi ödedikten sonra iyileşmesi durumunda ödenen fidyenin yeterli olup olmayacağı hususunda mezhepler arasında pazarlık ve görüş ayrılığı bulunmaktadır. Sanki Peygamber hazreti Muhammed (s.a.v.)'e gelmeyip Hanbeli mezhebine göre bu durumdaki kişi borcunu ödemiş olup ayrıca kazâ etmesine gerek yoktur. (Kudâme , III, 141-142). Diğer üç mezhebe göre ise fidyenn meşruyetinin şart * oruç tutmaya güç yetirememesi* olduğundan gücüne ve sağlığına kavuşan kimse tutamadığı oruçlarını kazâ etmelidir.

Şâfiî ve Hanbeliler'e göre hamile veya emzikli bir kadının oruç tutmaya gücü yettiği halde çocuğun zarar görmemesi için tutmaması durumunda daha sonra kazâ etmesinin yanı sıra fidye ödemesi de gerekir. Bu mezheplerin fakihleri delil olarak bu yöndeki bazı Sahabe fetvalarını kabul ederler ve hamile veya emzikli kadının durumunun hasta ve şeyh-i fâniden farklı olması gerektiğini ileri sürerler (Hattabi , II, 739).

Ancak böyle bir kadın kendisinin de zarar görmesinden endişe ederek oruç tutmamışsa o takdirde sadece kazâ yeterli olur. Hanifi fakihleriyle , Sevri gibi bazı âlimler hamile veya emziklinin, İmam Mâlik ise sadece hamilenin hasta hükmünde olduğu, yalnızca tutamadığı orucu kazâ edeceği, ayrıca fidye ödenmesinin gerekmediği görüşündedir.

Doğrusuna bakılırsa bizim asıl konumuz olan Medine Vesikas'ın fidyenin niçin ve nasıl olduğunu kelime kavramlarını bulmaktır. Medine vesikasında anılan maddelerin temel amacına ve nasıl bir hukuk anayasalaşarak gerçekleşeceğinin altını çizmek olacaktı. Ama ne yazık ki Ehl-i Sünnet alimlerin İslam devletini parçalandırılmış bazı kişi ve kişilerin tekeline bırakılarak

Emevi saltanatçıların isafına bırakılarak önemli olan kanun maddelerinin uygulanmasında ki asıl amacımız olan Medine Vesikası hukuksal ve sosyallaşma kumundaki maddeleri başka yönle çevirmişlerdir. Elbetteki İslam ilkeleri için de hacc ve oruç gibi önemli meselelerinde olduğu bir gerçektir. Eğer İslam Kur'an'ın gerektiği bir yönetim biçimiyle yönetilmiyorsa burda oruç, hacc gibi diğer İslam şartlarının da ne anlamı olabilir ?...

Hanifiler dışındaki üç mezhebe göre, mâzereti olmadığı halde kazâ borcunu bir sonraki ramazan ayına kadar ödemeyen kimsenin kazâ orucu ile birlikte fidye ödemesi de vâciptir. Kazâ orucunu birkaç ramazan tehir etmesi halinde fiyenin de geciktirilen ramazan sayısınca tekerrür edip etmeyeceği konusunda bu üç mezhep arasında görüş ayrılığı vardır. Burda İslam âlimlerine ve Türkiye Diyanet Vakfı'na sormak lazım gelen asıl soruyu sormak lazım olduğunu düşünerek soruyorum?... Acaba Hz. Peygamber (s.a.v.) hangi mezheptendir. Ve asıl onun sünnetini hangi mezhebin âlimlerince uygulanmaktadır ? bunun cevabını sadece ben değilde tüm İslam halkının beklediğini söylemek isterim.

Maliki ve Hanbeliler fidyenin tekerrür etmeyeceği görüşü benimserken Şâfiî mezhebindeki kuvvetli görüşe göre mali haklardan sayılan fidye borcu ramazan sayısınca tekerrür eder. Ayrıca fidye ancak bizâtihi asıl olan oruçta câizdir ; kefarettir orucu gibi başka bir şeyden dolayı tutulması gereken oruç için bu yola başvurulmaz gibi başka soruların olduğu gerçeğini kimlerin söyleyeceği meselelerin gerçeği nerededir?..

Kazâya kalmış oruç borçlarını ödemediği ölen kimsenin eğer vasiyeti varsa malının üçte birinden fidye ödenir. Vasiyeti yoksa mirasçının teberra kabilinden bunu ödemeleri tavsiye edilmiştir. Bir kimsenin kılamadığı namazlar için ölümünden sonra fidye ödenmesinin (**İSKÂT-ı salat**) Kur'an ve Sünnet'te bir dayanağı bulunmamakla birlikte özellikle Hanefi âlimleri namaz için de fidye ödenmesini affa vesile olabileceği düşüncesiyle uygun görmüşlerdir (bk. **İskat**).

Asıl konumuz olan Medine Vesikası'nın hazırlanmasında ki amaç fidye meselesinin biraz daha aydınlığa çıkarmak için Diyanet Vakfının çıkarmış olduğu İslam Ansiklopedisinin verdiği delilleri kaynak olarak göstermek olacaktı. Ne yazık ki İslam ansiklopedisi de bu konu edilen fidye olayının üstünü örtbaş ederek namaza ve oruca değinerek fidyenin asıl amacı olan kann diyeti değil de basit bir açıklamaya girmişlerdir. Halbuki meselenin gerçeği Medine Vesikası'nın hazırlanmasında fidyenin asıl konusu kabilelerin ödedikleri veya kendi aralarında kann diyetlerinin bir İslam hukuku çerçevesinde belirleyici maddelere bağlanması idi.

Detaylı açıklama ve İslam anayasasının tüzüğü biraz yukarda verdiğimiz için tekrar bu maddelere girme gereksimini görmediğimiz bu konunun üzerine düşmedik. Öte yandan da İslam'da oruç, hacc, namaz gibi ilkelerinden daha sonraki zamanlarda inen ayetlerin çerçevesinde mecburi ve zorunlu olarak müslümanlara enjekte edilmiş daha sonra Hz. Peygamber(s.a.v.)'in açıklamaları doğrultusunda İslam anayasasının kurumlarına yerleştirilmiştir.

Oruçta fidye miktarı, âyetten geçen * bir fakirin doyumu* (**el-Bakara süresi. 184**) ifadesinden de hareketle bir kişiyi bir gün için doyuracak iki öğün yiyecek olarak anlaşılması olup bu da fitre miktarıyla uyum gösterir. Bu miktarın aynı olarak veya aynı derecede para yahut mal olarak verilmesi câizdir.

Oruçta fisy miktarı, âyetten geçen * bir fakirin doyumu* (**el-Bakara Suresi. 184**) ifadesinden de hareketle bir kişiyi bir gün için doyuracak iki öğün yiyecek olarak anlaşılması olup bu da fitre miktarıyla gösterir. Bu miktarın aynı olarak veya aynı değerda para yahut mal olarak verilmesi kararlaştırılmıştır.

HAC'DA FIDYE: Hac veya umre yapmak amacıyla ihrama giren kimseye tıraş olmak, tırnak kesmek, koku sürünmek, dikişli elbise giymek, avlanmak, cinsi münasebette bulunmak gibi bazı hususlar yasaklanmıştır. (bk. **İhram**) Bu fiilerden birini unutmak veya bir zarureten dolayı bile olsa suç işleyen kimsenin kefareti olarak bir bedel ödemesi gerekir. Burda anılan şartların İslam anayasasındaki kanunların yerine getirilmemesi Allah'a karşı yapılmış bir suç unsuru mudur ? Acaba Allah karşı yapılmayan diğer görevleri yapmamak ne gibi suç unsurlarını gerektirir ? Bir de tagutlara tapanlara diğer devletlerin yasalarınca yaşamak ne gibi suç unsurlarını oluşturur acaba? „Qur'an-ı Kerim'de „fidye“ olarak nitelendirilen bu kefareti türü şöyle denilmektedir:

- Haccı da umreyi de Allah için tam olarak eda edin. Eğer bunlardan alıkonulursanız kolayınıza gelen kurbanı gönderin. Kurban yerine varıncaya kadar başınızı traş etmeyin. Sizden biriniz hasta olur yahut başında bir rahatsızlığı bulunursa onun fidye olarak oruç tutması, sadaka vermesi veya kurban kesmesi gerekir. Yukarda anılan bir kelime terimin altını çizmekte yarar var sanırım.

Eğer hacc'a gidemeyen kişilerin hac sorunlukları varsa veya kurban kesmek istiyorlarsa kurbanlarını Mekke'ye göndermeleri gerekir. Ama İslam sentezi altında propaganda yapmak isteyenlerin kurbanlarını oldukları veya bulundukları ülkelerde kessinler, veyahutta onların sizlere tavsiye ettikleri yerlere versinler diye bir kayıtları bulunmamaktadır. Çünkü onların menfaatları Allah'ın kurallarından daha önce gelir ki bununda sizlerin bilicine sunulmamaktadır. (**el-Bakara süresi : 196**).

Hiz. Peygamber (s.a.v.)'de Hubeybiye de **Kâ'b b. Ucre** adındaki sahâbiye başındaki rahatsızlığından dolayı, „**Tıraş ol ve sonra da üç gün oruç tut, yahut altı fakiri doyur veya bir kurban kes**“ (Buhari, -Muhşar* 5-8; Merda, 16; Keffârât , I ; Müslim , * Hac* 80-86) diyerek âyetten zikredilen fidye türlerine açıklık getirmiştir.

İhram yasağının ihlâli halinde fidye olarak tutulacak oruç fakihlerin büyük çoğunluğuna göre üç gün olup bu oruçun peş peşe tutulması şart değildir. Ayette geçen * sadaka *, bir fakiri bir gün için doyuracak kadar gıda maddesi şeklinde anlaşılması olup bunun miktarı çoğunluğun görüşüne göre bir veya müd-buğday, bazı fakihlere göre ise fitre miktarıdır.

Ancak ihramda iken vuku bulan bazı küçük ihlaller karşılığında daha az miktarda ödenen sadakaların da fidye olarak anıldığı görülür. Hasan-ı Basrî, İkrime, Nâfi gibi bazı âlimler, ihramlının fidye olarak on gün oruç tutması veya on fakiri doyurması

gerektiği görüşündedirler. Âyette zikredilen kurban'dan (nüsük) maksat küçükbaş hayvanın kurban edilmesidir (**bk. DEM**) İhramlının bazı ağır ihlâllerde ceza olarak kesmesi icap eden büyükbaş hayvan da (bedene) geniş anlamda fidye kavramıyla ifade edilir. Evet yukarda anılan fidye cezaları İslam'ın gerektirdiği kurallara göre uygulanmayıp sadece kişilerin insafına bırakılarak onların ön gördüğü şartlar doğrultusunda uygulama mecburiyeti getirilmiştir. Eğer bu şartlar kurallarında İslam'ın farzları yerine getirilmiyorsa, o insanların İslam kurallarına aykırı düştükleri için onların müslümanlık dışında kaldıkları belirtileri verilmiş olur. Ve bunlar hakkında inanılmaz cezalar verildiği gibi de onlar hakkında kafir veya münafık lakablarıyla anılmaya başlamış olur.

Hastalık veya başka bir rahatsızlık sebebiyle ihram yasaklarından birini çiğnemek yani (**cinayet**) zorunda kalan kimsenin, ilgili âyette ve hadiste geçtiği üzere fidye olarak üç gün oruç tutma veya altı fakiri doyurma ya da kurban kesme hususunda muhayyer olduğu konusunda bütün mezhepler görüş birliği içindedirler. Bu yasakları kasten çiğneyen kimse hakkında ise görüş ayrılığı vardır. Mâliki , Şâfiî ve Hanbeli mezheplerine göre yasakları kasten çiğneyen kimse yine fidye olarak anılan üç husustan dilediğini seçebilir. Hânîfî fakihleri ise cezasının ağırlaştırılması amacıyla böyle bir kişinin muhayyerlik hakkının iptal edilmesi ve işlediği cinayettin türüne göre ya da kurban kesmesi veya sadaka vermesinin gerekli olduğu kanaatindedirler.

İhram yasaklarını bilerek ve kendi iradesiyle çiğneyen kimsenin fidye ödemesinin gerektiği hususunda görüş birliği olduğu halde uyku, bayılma, unutma, bilmeme veya zorlama (**ikrah**) gibi sebeplerle yasakları ihlal eden kimse hakkında görüş ayrılığı mevcuttur. Hanefî ve Mâliki fakihleri, böyle bir kimseyi de yasağı kasten çiğneyen kişi gibi değerlendirip aynı hükme tâbi tutarken Şâfiî ve Hanbeli âlimleri bu şartlarda işlenen cinayeti iki kısma ayırırlar. Bunlara göre kıl koparmak, traş olmak ve tırnak kesmek gibi vücut üzerinde tasarufla ilgili cinayetlerde fidye ödemek vâciptir ; elbise giyme, başı örtme veya koku sürünme gibi ihlâllerde ise fidye gerekli değildir.

İhramlı kimsenin hangi tür fiillerinin ihram yasağına girdiği ve hangi aşamada hangi tür fidyenin gerekli olduğu konusunda , fakihler ve fıkıh mezhepleri arasında çoğu ayrıntı sayılabilecek bir hayli görüş farklılığı mevcuttur. Bu konuda literatürde yer alan ayrıntılar hem ihram yasaklarının sınır ve kapsamını belirleme , hem de bu yasakların ihlâli durumunda ne tür bir fidye ödeneceğini bir kurala bağlama gayretinden kaynaklanır. Meselâ, Hanîfî mezhebinde, saç veya sakalın dörte birinden fazlasının tıraş edilmesi halinde fidye olarak ceza kurbanı kesilmesi gerekir. Öte yandan yasağın ihlâlinde verilecek fidye miktarının kişinin kasıtı, hatalı veya mâzeretli oluşuna veya yasağın derecesine göre değişebildiği gibi fakihlere ve ekollere göre de değişmektedir.

Ehl-i Sünnet fakihlerinin ve âlimlerinin Medine Vesikası'ndan haberleri olmadığı gerçeği burdan anlaşılmaktadır ki, bunların din anlayışı ile devlet anlayışları birbirinden ayırmak olmasıdır. Öte yandan İslam anayasasını bilen bir Türkiye Diyanet Vakfının bir devletin egemenliği altında İslam fıkıhını temsil etmeye kalmaz. **Öte yandan beri de, insanların arasında dört mezhep haklır- deyip müslüman insanların arasında din ayrımcılığını yapmaya kalkmaz.** Umarım ki bunlar Kur'n ve Ehl-i beyt araştırmalarında bir ilham alır İslam devletinin temel ilkelerine olduğunu öğrenmiş olurlar.

Diğer bazı görüş farklılıkları ihramlının tırnak kesmesi, güzel koku sürünmesi, avlanması, erkeklerin dikişli elbise giymesi, başlarını örtmeleri, kadınları yüzlerini örtmeleri gibi ihram yasaklarının ihlâl edilmesi hallerinde de gündeme gelir. Mesela Hanîfî mezhebinde, aynı mekânda el ve ayak tırnaklarını veya sadece bir elin ya da bir ayağın tırnaklarının tamamını kesen kimsenin ceza kurbanı kesmesi, beş tırnaktan daha az sayıda tırnak kesen ihramlının ise her tırnak için bir başka sadaka vermesi gerekli görülürken Şâfiî ve Hanbelî'lere göre üç ve daha çok tırnak kesen kimsenin fidye ödemesi, bir ve iki tırnak kesenin ise bir müd ve iki müd buğday sadaka vermesi icap eder.

Erkeklerin dikişli elbise veya iç çamaşırı giymeleri, başlarını örtmeleri, bazı özel durumlar hariç kadınların yüzlerini örtmeleri de ihram yasakları arasında bulunduğundan mesela Hanîfî mezhebine göre ihramlı kimse bir gün veya geceden daha uzun bir süre bu halde kalmışsa fidye olarak kurban kesmek zorundadır.

Daha kısa bir süre için bu yasağı ihlâl edenlerin sadaka vermesi yeterlidir. Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinde ise süre kaydı gözetilmeksizin fidye gerekli görülürken Mâlikîler de sürenin yanı sıra ihramlının kasıt ve amacı da dikkate alınır. Hanîfîler, kokunun vücuda sürülmesiyle elbiseye (veya ihram kıyafetine) sürülmesini ayrı ayrı değerlendirerek el, kol veya baş gibi

bir organın bütününe sürülmesi halinde kokunun etkisi kısa süreli de olsa, ceza kurbanı kesilmesinin vâcip olduğunu söylerken elbise'ye sürüldüğünde kokunun etkisinin en az bir gün veya gece devam etmesi halinde bu hükmün verilebileceğini belirtmişlerdir.

Gerçek vücut gerekse elbise için ileri sürülen bu şartların gerçekleşmesi durumunda ise sadaka verilmesi yeterli görülmüştür. Âlimlerin çoğunluğu, böyle bir ayırıma gitmeyip vücuda veya elbisesine koku süren kimsenin fidye ödemesinin vâcip olduğuna hükmetmiştir. Öte yandan:

Kara hayvanı avlanmanın ihramlı için yasak olduğu konusunda icmâ bulunduğu gibi yanlışlıkla yapılan avlanmaların da kasten yapılanla aynı hükme tâbi olacağı hususunda dört mezhep görüş birliği içindedir. Bu mezhep birliklerinin ne anlama geldiği konularını kısa bir çalışmadan sonra mezhepler tarihleriyle beraber meselelerinde ispatlanacaktır.

Bunun cezası, âyette geçtiği üzere (**el-Mâide süresinin 95**) avlanan hayvanın değerinin tesbir edilerek aynı değerde bir hayvanın kurban edilmesi veya her fakire bir fitre miktarı olmak üzere bu değer tasadduk edilmesi, yahut ta her fitre miktarı karşılığında da bir gün oruç tutulmasıdır. İhramlı iken cinsi münasebette bulunmaktan veya hac menâsikinde bazılarını yerine getirmemekten dolayı da kefâret olarak yerine göre küçük baş bir hayvanın kesilemsi gerekmektedir (**ayrıntılı bilgi için bk. İslam Ansiklopedisi Bedene ; DEM**)

Fidyenin ödeneceği yer konusunda fakihler arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır. Ve yine Hanefiler kurbanların Harem'de kesilmesinin gerektiğini, oruç tutma ve fakir doyurmanın ise herde olabileceğini söylerken Ahned b. Hanbeli ve Şâfiî sadakanın da yalnızca Harem'de verilebileceğini belirtirler. İmam Mâlik ise fidyenin üç türünün de her yerde ödenebileceği kurbanın mutlaka Mekke'de kesilmesi gerektiğini, fakat ceza mahiyetindeki kurbanın başka bir yerde kesilebileceğini görüşünür.

Bütün fakihlere göre, kasten çiğnenen bir ihram yasağı için fidye ödendikten sonra ayrıca tövbe etmek gerektirir. Aksi halde cinayeti işleyen kimse fidye ödese bile günâhkâr olarak kalmaya devam eder. Ayrıca fidye sadece fakirlere verilebilir. Zekatın ödeneceği diğer kişilere veya kurumlara verilmez. Bu konuların temel amacı müslüman mahlelerinde salyangoz satmak gibi bir kelime kavramlarını yapmaktan başka bir şey değildir. Öte yandan, İslam peygamberinin kim olduğu konusunda çelişkilerinde bulunduğu bir gerçektir. Mezhep imamlarının nereden ve kimden vasiyet aldıklarının her hangi bir kanıtlarıda bulunmamakla beraber İslam-i savunmalarındaki çelişkilerinin en büyük belirtisidir.

NÖTİCƏ OLARAK:

Kur'an ve Ehl-i Beyt araştırmaların başından beri İslam toplumu ve İslam anayasal kanunlarının için yargı ve savaş şekilleriyle uygulandığını defalar vurgulamıştır. Burda mütercinin yanımsattığı gibi bir yargı ve hukuk konumununun şekliyle bir Medine Vesikası'nı hazırlanmasında bazı önemli tedbirlerin alınması için bir vesikanın hazırlanmasını zorunlu kılar da öte yandan da sivil toplumu hukuk dışına bırakması söz konusu olmaz. Umarın ki, araştırmalarımızın tümün de Kur'an ve Ehl-i Beyt çalışmalarının ne amaçla hazırlandığını kavramış olacaksınız.

Medine Vesikası'nın genel hükümlerinden başka sonuçları da çıkartılabilir. Ama yeri burası değildir. Vesika'nın bizim için önemli olan tarafı- **622** yılında yazılı bir belge olarak üç ayrı devleti ve sosyal kitleler arasında karşılıklı görüşme ve anlaşma sonucu kaleme alınması ve uygulamaya konulması olmasıdır.

Biz kendi kişisel olarak, Vesika'nın hükümlerinden hareketle birtakım soyutlama ve genellemeler yaparak bugün için referans olacak bazı kurucu ilkeler elde edilebileceğini düşünüyorum ve bu kurucu ilkelerin son tahlilde çoğulcu bir toplumsal projeye dayanak olabileceğine inanıyorum. **Kur'an** ve hadis kaynakları ve Müslümanların özel ve yöresel-tarihsel deneylerinden ayrı düşünüldüğünde İslam hukuku da bu projeyi teyid eden ve geliştiren zengin hükümler taşımaktadır. Yıllardır süren Arap-İsrail savaşı, şimdi yeni başgösteren Azerbaycan, Lübnan'ın bölünmüş devlet yapısı, Balkanlardaki etnik durum, Kürt sorunu vb. Sayısız çatışma ve savaş sebebinin varolduğu bölgemizde Alevi sorumluluğu ve Alevilerin toplum dışı bırakılmaları bütün devlet, etnik ve siyasal grupları sözleşme temelinde birarada yaşatacak ortak, gönüllü ve katılmaya dayalı bir bakış açısından bu Medine Vesikası'na ihtiyacımız varolduğuna inanıyorum.

Kuşkusuz Hegelyen bir bakış açısından bu Vesika'ya baktığımızda doğru sonuçlar çıkaramayız. Çünkü Hagel'e borçlu olduğumuz modern (**türedi**) paradigma , çevre faktörlerini belirleyici bir konuma çıkartır ve hatta insanı bile çevresinin bir

ürünü sayar. Vesika'nın hükümlerinde o günkü Arap toplumunun kendilerine özgü şartları veya varolan objeler dünyası **etkileyici** olmuştur ; ancak **belirleyici** olan o çevre şartları değil özgür, adil, katılımcı ve çoğulcu bir toplum biçimi geliştirme arzusudur. Bundan dolayı hükümetlere içkin kurucu ilkeleri araştırıp bulmak önemlidir. Belki be dize de bu kurucu ilkeler yol gösterecektir.

Sanıyorum Batılı demokratik düşünceler bugün yaşadığımız sorunlar karşısında yetersiz kalıyor . Bu bölgenin ve yeryüzünün sakinleri olan bizler ise, geleceğimizi tehdit eden bu sorunlar ve haber verdikleri tehlikeler karşısında gözümüzü alternatif kaynaklara çevirmek zorunda bırakacaktır.

KAYNAKLAR

- Qur`ni-Kerim.
Ə.İbn Əbitalib. Nəhcül-Bəlağə. Bakı, Elm. 1993.
Hak Dini Kur'an Dili, cilt 4, sayfa. 250
Büyük Türkçe Sözlük, D. Mehmet Doğan, Beyan yayınları .
İslam Ansiklopedisi Bedene ; DEM
Buhari, Muhşar. 5-8;
Merda, 16; Keffârât, I.
Müslim , * Hac* 80-86.
* Şiyâm *, 149-150 ;
Cessâs, I, 218, İbn Kesîr, I., 308-309.
Kudâme , III, 141-142 .
Wensinck ,el-Mu'cem, * fdy* md.
İzzeddin b. Abdüsselâm , II, 6- 10.

MÖVLANA MƏHƏMMƏD FÜZULİ ŞEİR HAQQINDA: “ŞEİR LEYLİ KİMİ DİLƏFRUZ”, “MƏCNUN KİMİ CİGƏRSUZ” OLMALI

Doç.Dr. ƏBÜLFƏZ ƏZİMLİ

ORCID: 0009-0001-1327-3425 ezimliebulfez@yahoo.com.tr

Google Akademik, Dünya Sülh Səfiri

Türk Dünyası Eytimçilər Birliyi üzvü

Naxçıvan Dövlət Universiteti, Tarix-Filologiya Bölümü; Naxçıvan Müəllimlər
İnstitutu-Azərbaycan Dili və Ədəbiyyat Kafedrası, Bütöv Azərbaycan

ÖZƏT

Böyük Ədəbiyyatın, o cümlədən Poeziyanın həm **xalq klassizmi** var, həm də **yazılı ədəbiyyat klassizmi**. Hər iki yaradıcılıq aləmində vahid qanun-qaydalar, tələblər kodeksti-nəzəriyyə baxımından vahid poetika tələbləri, bədiiilik nizamları və məna-Fikir mizaları vardır.

Mövlana Məhəmmədin başxırlarında Şeir nədir? Vaxtilə Mövlana Məhəmməd Füzuli deyirdi ki, “**Mən şairi-Museyi-kəlaməm**”. Məhəmməd Füzuli niyə belə deyirdi?

Birincisi, Məhəmməd Füzuli şeirə, şeir sözünə və məna incilrənə ali məqamdan qiymət verirdi.

İkincisi, Məhəmməd Füzuli şeirin halına “**təğyir verdi**”, yəni onun halını, libasını, keyfiyyətini dəyişdirdi, ona yeni-yeni naxışlar vurdu, onu bəzədi və onu bəzənmiş gəlin qədər zərifləşdirdi. Beləcə, Füzulidə **şeir gözəlləşdi, gözəlliyin özü şeir oldu**. Onun təbirində “**şeir bir məsuqədir**”--siması, hüsnü, bütün ruhu bəzəkdir. Türkcə “Divan”ının “Dibaçə”sində o, şeirə özünün Mövlanalıq mərtəbəindən yanaşır, şeirin məqamını və məkanını behişt **aləminə bənzədirdi**.

Ən ali dərəcəsi odur ki, bu behişt məclislərində “**Həmişə əşari-aşıqanədən qeyri nəsnə oxunmazdı. Və mütaliə etdikləri övraqda cigərsuz qəzəllərdən qeyri bir xətt bulunmazdı**” (Füzuli, yenə orada: səh. 28-29)

“Əşari-aşıqanə”, “cigərsuz qəzəllər” Füzuli poeziyasının qol-qanadıdır, bu qanadlar şair ruhunu həm asimana qaldırır, həm “zəminə” endirir. Sual: Niyə məhz aşiqanə, niyə məhz “cigərsuz”? Çünki aşıqların qəlbi həmişə yanar, od tutub alışar; və bu məmada, qəzəl də aşiq şeiri, ciyər yangısıdır. Eşq söşün qol-qanadı, söz eşqin can yangısının poeziyasıdır.

Deməli, şeirin gözəli aşiqanəliyindədir; aşiqanəlik eşq aləmində ruhun yangısıdır. Şair ona görə də “cigərsuz qəzəlləri”ni gözəllər məclisinə göndərir ki, onların ruhları eşq feyzindən aram tapsın: qəlləri eşqin naləsindən alıxsın. Bu halda, Eşq özü də Şeiriyyətə dönür.

Məhəmməd Füzuli sözə mənalar verdi, hər deyimdə, poetik vəsfə məna gövhərinin incilərini kəşf elədi: məsələn, dərədəki daşın qəlbindən ləl çıxartdı, dənizin dibindən dürr xəzinəsini də üzə çıxarıb aləmə səpdi.

Poetika aləmində və tələbində Sözə məna bir-birinə bağlıdır:

Söz mənadan asılıdır,

Məna sözdən hər zaman.

Bir-birindən asılıdır-

Necə ki, cism ilə can.

Yalnız o şeir diləfruz və cigərsuzdur ki, onunla aşıqlar təskinlik tapır: eşq vəsfinin feyzi daha da artır.

Söz-cism, məna ruhdur; ruh-canlı, cism-cəsəddir, nəfəsi yoxdur; bu halda, mənasız söz-cansızdır, diri deyil.

Mənəli söz elmilidir, hikmət də mənəli sözdədir, ona görə də şair fəziləti də ayrı bir elmdir və “**kamal növlərindən mötəbər bir növdür**”. Deməli ən bəyənilmiş söz hikmətli sözdür, ən bəyənilmiş ifadə məna yükünü açmaq, hikmətli sözün bəzənməsidir.

AÇAR SÖZLƏR: Füzuli şeir haqqında; Leyli kimi diləfruz, Məcnun kimi cigərsuz; şeir mötəbər növdür.

MEVLANA MUHAMMAD FIZULI ON POETRY: “POETRY SHOULD BE AS TALENTED AS LEYLI”, “AS LIVERLESS AS MAJNUN”

SUMMARY

Great Literature, including Poetry, has both folk classicism and written literature classicism. In both creative worlds, there are unified laws-rules, requirements, codex-theory, unified poetic requirements, artistic regulations and meaning-thought patterns.

What is Poetry in Mevlana Muhammed’s Head? Mevlana Muhammed Fizuli used to say, “I am the poet-Muse-word”. Why did Muhammed Fizuli say so?

First, Muhammed Fizuli valued poetry, poetic words and meaning-intellectuals from a high point.

Secondly, Muhammad Fuzuli “changed” the state of poetry, that is, changed its form, dress, and quality, added new patterns to it, decorated it, and made it as elegant as a decorated bride. Thus, poetry became beautiful in Fuzuli, and beauty itself became poetry. In his words, “poetry is a mistress”—its face, its beauty, and its whole soul are adorned. In the “Preface” of his Turkish “Divan,” he approached poetry from the perspective of his Mevlana, likening the status and place of poetry to the realm of paradise.

The highest degree is that in these heavenly gatherings, “Nothing but ashari-ashigana was ever read. And in the scrolls they read, there was never a line but liverless ghazals” (Fuzuli, *ibid.*: pp. 28-29)

“Ashari-ashigana”, “liverless ghazals” are the wings of Fuzuli’s poetry, these wings both lift the poet’s soul to the sky and bring it down to the “ground”. Question: Why exactly ashari-ashigana, why exactly “liverless”? Because the hearts of lovers always burn, catch fire and ignite; and in this world, ghazal is also a lover’s poem, the fire of the lungs. Love is the wing of the word, the poem is the poetry of the soul’s fire.

So, the beauty of poetry lies in its loveliness; loveliness is the fire of the soul in the world of love. The poet therefore sends his “liverless ghazals” to the assembly of beauties so that their souls may find solace from the grace of love: their hearts may be consumed by the moans of love. In this case, Love itself turns to Poetry. Muhammad Fuzuli gave meanings to words, discovered pearls of meaning in every idiom and poetic description: for example, he extracted a pearl from the heart of a stone in a valley, and he also uncovered the treasure of durr from the bottom of the sea and scattered it to the world.

In the world and in its demand, the word and the meaning are interconnected:

The word depends on the meaning,

The meaning is always from the word.

They depend on each other -

Just as the body and the soul.

Only that poem is eloquent and liverless, with which lovers find solace: the grace of the description of love increases even more.

The word is the body, the meaning is the soul; The soul is alive, the body is dead, it has no breath; in this case, the meaningless word is lifeless, it is not alive.

The meaningful word is scientific, wisdom is also in the meaningful word, therefore the virtue of the poet is also a separate science and “a reliable type of perfection”. Therefore, the most preferred word is the wise word, the most preferred expression is the opening of the meaning load, the decoration of the wise word.

KEYWORDS: Fuzuli about poetry; As eloquent as Leyli, as heartless as Majnun; poetry is a reliable type.

GİRİŞ

Böyük Ədəbiyyatın, o cümlədən Poeziyanın həm **xalq klassizmi** var, həm də **yazılı ədəbiyyat klassizmi**. Hər iki yaradıcılıq aləmində vahid qanun-qaydalar, tələblər kodeksti-nəzəriyyə baxımından vahid poetika tələbləri, bədiiilik nizamları və məna-Fikir mizaları vardır.

Mövlana Məhəmmədin başlıqlarında Şeir nədir? Vaxtilə Mövlana Məhəmməd Füzuli deyirdi ki, **“Mən şairi-Museyi-kəlaməm”**. Məhəmməd Füzuli niyə belə deyirdi?

Birincisi, Məhəmməd Füzuli şeirə, şeir sözünə və məna incilərinə ali məqamdan qiymət verirdi.

İkincisi, Məhəmməd Füzuli şeirin halına **“təğyir verdi”**, yəni onun halını, libasını, keyfiyyətini dəyişdirdi, ona yeni-yeni naxışlar vurdu, onu bəzədi və onu bəzənmiş gəlin qədər zərifləşdirdi.

Beləcə, Füzulidə **şeir gözəlləşdi, gözəlliyin özü şeir oldu**. Onun təbirində **“şeir bir məşuqədir”**--siması, həsnü, bütün ruhu bəzəkdir. Türkcə “Divan”ının “Dibaçə”sində o, şeirə özünün Mövlanalıq mərtəbəsindən yanaşır, şeirin məqamını və məkanını behişt **aləminə bənzədirdi**.

Ən ali dərəcəsi odur ki, bu behişt məclislərində **“Həmişə əşəri-aşıqanədən qeyri nəsnə oxunmazdı. Və mütalə etdikləri övraqda cigərsuz qəzəllərdən qeyri bir xətt bulunmazdı”** (Füzuli, yenə orada: səh. 28-29)

“Əşəri-aşıqanə”, “cigərsuz qəzəllər” Füzuli poeziyasının qol-qanadıdır, bu qanadlar şair ruhunu həm asimana qaldırır, həm “zəminə” endirir. Sual: Niyə məhz aşiqanə, niyə məhz “cigərsuz”? Çünki aşıqların qəlbi həmişə yanar, od tutub alışar; və bu məmada, qəzəl də aşiq şeiri, ciyər yangısıdır. Eşq sösün qol-qanadı, söz eşqin can yangısının pozisiyasıdır.

Deməli, şeirin gözəli aşiqanəliyindədir; aşiqanəlik eşq aləmində ruhun yangısıdır. Şair ona görə də “cigərsuz qəzəlləri”ni gözəllər məclisinə göndərir ki, onların ruqları eşq feyzindən aram tapsın: qəpləri eşqin nələsindən alıxsın. Bu halda, Eşq özü də Şeiriyyətə dönür. Məhəmməd Füzuli sözə mənalar verdi, hər deyimdə, poetik vəsfə məna gövhərinin incilərini kəşf elədi:məsələn, dərədəki daşın qəlbindən ləl çıxartdı, dənizin dibindən dürr xəzinəsini də üzə çıxarıb aləmə səpdi.

Poetika aləmində və tələbində Sözə məna bir-birinə bağlıdır:

Söz mənadan asılıdır,

Məna sözdən hər zaman.

Bir-birindən asılıdır-

Necə ki, cism ilə can.

Yalnız o şeir diləfruz və cigərsuzdur ki, onunla aşıqlar təskinlik tapır: eşq vəsfinin feyzi daha da artır.

Söz-cism, məna ruhdur; ruh-canlı, cism-cəsəddir, nəfəsi yoxdur; bu halda, mənasız söz-cansızdır, diri deyil.

Mənalı söz elmidir, hikmət də mənalı sözdədir, ona görə də şair fəziləti də ayrı bir elmdir və **“kamal növlərindən mötəbər bir növdür”**. Deməli ən bəyənilmiş söz hikmətli sözdür, ən bəyənilmiş ifadə məna yükünü açmaq, hikmətli sözün bəzənməsidir.

AÇAR SÖZLƏR: Füzuli şeir haqqında; Leyli kimi diləfruz, Məcnun kimi cigərsuz; şeir mötəbər növdür.

GİRİŞ

Başlığa işarə: Ədəbiyyat-Poeziya məxsusi Klassizmə malik hikməti ifadə etmək sahəsidir; yəni poeziya- qanun-qaydaları olan bədii-poetik yaradıcılıq növüdür.

Məhəmməd Füzulidə şeir- qəmin qafiləsini çəkib aparan sarıbandır. Hər söz min dəvə yükü çəkib aaparar. Və Məhəmməd Füzuli şeirin məqamını o qədər ucalardan dəyərləndirirdi ki, şair və onun dərəcəsi sanki bir dərya misalındadır. Şeir gərək dəryadan dürr çıxaran halda olsun. Füzulidə Qəm seli, Eşq dəryası sözlə vəsf tapıb və bəzənib.

ŞEİRDƏN TƏLƏB: “ŞEİR LEYLİ KİMİ DİLƏFRUZ”, “MƏCNUN KİMİ CİGƏRSUZ” OLMALI

Füzuli dərinlikdə və genişlikdə dəryadır- Aşıqların qəlbi də bir dərya hünərindədir. Söz aşıqdən, eşqin hünərindən bəhs etdikcə- gücünü artırır- mənaları və məzmunları sel olub bütün səhralara yayılır və səhralar o suyun selin çövkü ilə cana gəlir. Məcnun da Səhrada özünü azad görürdü Səhraya mehr salmaq da Leyli çövkündən gələn bir sel idi.

Şeir qəmin qafiləsinə aparmaq gücündə olmalı. Qəm seli Füzuli eşqinin gücündən coşa gəlir- necə ki., Məcnun Leyli eşqindən cügərsuz haldadır, Leyli və Məcnun yangısından şam alıb onunla dərdləşən diləfruzdur.

Füzuli şeirin gücünü və hünərini Qəmin və dəryanın vəsfində görürdü.

Mənəm ki, qafilə salari –karivani-ğəməm,

Müsafiri-rəhi-səhrayı-möhnəti-ələməm.

Məhəmməd Füzuli həqiqətin, kədər və qəmin, möhnətin “cövrü-cəfanın, əqlin və fəzlin, idrakın şairidir: yalan və hiylənin, məkrin və riyanın şairi deyil.

Füzuli poeziyası böyük insan qəminin “ruhi-rəvanı”dır, deməli, Füzuli qəmin və ələmin, bəlanın Füzulisidir.

Şeirə Mövlana Məhəmməd Füzuli meyarından yanaşma təriqi: “şeir Leyli kimi diləfruz”, “Məcnun kimi cigərsuz” olmalı.

Poeziya – Divani, yəni bədii-poetik baxımından qanun-qaydaları gözlənen sənətdir.

Sözün davamı olaraq:

Olsaydı mənim sözümdə bir hal,

Əlbəttə, olurdum əhli-iqbal.

/Məhəmməd Füzuli. səh.35/

Şeir –ilhamın, əqlin və qəlbin, duyğuların, fikir və düşüncələrin hasili olaraq, ifadə edilən bədii-poetik yaradıcılıq növüdür. Hamıda ilham var, amma şair ilhamını başqalarından fərqləndirən məhz onun bədiiliyi, yəni poetikliyi, obrazlı, mənalı, tutumlu olmasıdır- daha boş-boş, çılpaq, düşük, primitif söyləmlər, çılpaq, adi bənzətməli sözlərlə yüngül-yüngül söz quraşdırmaq deyil. Poeziya əqlin və qəlbin, hiss və duyğunun, bədii görüm və anlamın, onların elmindən, ilhamından yaranan poetika--poeziya sənəti deməkdir.

Klassik poetika mənasında Şeir nədir?

Vaxtilə Mövlana Məhəmməd Füzuli deyirdi ki, **“Mən şairi-Museyi-kəlaməm”**. Məhəmməd Füzuli niyə belə deyirdi?

Birincisi, Məhəmməd Füzuli şeirə, şeir sözünə və mənə incilrənə ali məqamdan qiymət verirdi.

İkincisi, Məhəmməd Füzuli şeirin halına **“təğyir verdi”**, yəni onun halını, libasını, keyfiyyətini dəyişdirdi, ona yeni-naxışlar vurdu, onu bəzədi və onu bəzənmiş gəlin qədər zərifləşdirdi. Beləcə, Füzulidə **şeir gözəlləşdi, gözəlliyin özü şeir oldu**. Onun təbirində **“şeir bir məşuqədir”**--siması, hüsni, bütün ruhu bəzəklidir. Türkcə ”Divan”ın “Dibaçə”sində o, şeirə özünün Mövlanalıq mərtəbəsiindən yanaşır, şeirin məqamını və məkanını behişt **aləminə bənzədirdi**:

Beyt:

Səhnə-lətifə dər vey xuban neşəste səf-səf,

Didarəşan mobarək həmçun suture-moshəf.

Xorşidlovh çun məh hər yek nehadə dər piş,

Bərge-ketab çun qol hər yek gerefte dər kəf.

Tərcüməsi: Lətif bir səhnə, orada gözəllər səf-səf oturmuşlar. Onların görünüşü Quran sətirləri kimi uğurludur. Hər birisi ay kimi günəş lövhəsini qarşısına qoymuşdur, hər birisi

kitab vərəqini gül kimi əlində tutmuşdur” (**Füzuli. Əsərləri. I cild**”. Tərtib edən: **Həmid Araslı. Bakı, 1996/2005, Səh 28**).

M. Füzuli sözünə davam edərək yazırdı: *“ Əmma hənuz ol növrəslərə nəzakəti-təb’dən tabi-iktisabi-dəqayiqi-ülum və taqəti-məşəqqəti-tə’limi-həqayiqi-hüdədü rüsum olmamağın məhfili-behiştəsalərində həmişə əş’ari-aşıqanədən qeyri nəsnə oxunmazdı və müətali’ə etdükləri ovraqda cigərsuz qəzəllərdən qeyri bir xətt bulunmazdı.*

Beyt:

**Şe' r bir mə' şuqdur, hüsni-ibarət zivəri,
Canü dildən nazənin məhbublər aşıqləri.
(Füzuli, orada: səh. 28)**

Ən ali dərəcəsi odur ki, bu behişt məclislərində **“Həmişə əşari-aşıqanədən qeyri nəsnə oxunmazdı. Və mütalibə etdikləri övraqda cigərsuz qəzəllərdən qeyri bir xətt bulunmazdı”** (Füzuli, yenə orada: səh. 28-29)

“Əşari-aşıqanə”, “cigərsuz qəzəllər” Füzuli poeziyasının qol-qanadıdır, bu qanadlar şair ruhunu həm asimana qaldırır, həm “zəminə” endirir. Sual: Niyə məhz aşıqanə, niyə məhz “cigərsuz”? Çünki aşıqlərin qəlbi həmişə yanar, od tutub alışar; və bu məmada, qəzəl də aşıq şeiri, ciyər yangısıdır. Eşq söşün qol-qanadı, söz eşqin can yangısının poeziyasıdır.

Deməli, şeirin gözəli aşıqanəliyindədir; aşıqanəlik eşq aləmində ruhun yangısıdır. Şair ona görə də “cigərsuz qəzəlləri”ni gözəllər məclisinə göndərir ki, onların ruhları eşq feyzindən aram tapsın: qəlləri eşqin naləsindən alışsın. Bu halda, eşqözü dəŞeiriyyətə dönür.

Məhəmməd Füzuli “Leyli Məcnun” dastanını yazmağa başlayarkən şeirində Leyli və Məcnun nisbətini görmək istəyirdi. Buna görə Tanrıdan imdad diləyirdi:

**Lütf ilə şəbi ümmidimi ruz eylə!
İqbalımı tövfiq ilə firuz eylə!
Leyli kimi ləfzimi diləfruz eylə!
Məcnun kimi nəzmimi cigərsuz eylə!**

Bədiyyat və mənalar baxımından Füzuli şeiri:

- **“Leyli kimi diləfruz”**- ürək açan, könlü fərəhləndirəndir;
- **“Məcnun kimi cigərsuzdur”**-- ürək yandırıcı, göynədicidir.

Füzuli şeirinin ən üstün poetik cəhəti odur ki, onun nəzminin avazı, yəni səsi, üslubu., mənası, ahəngi ilə şeir aləmi üstünlük qazandı və bununla şeirin şöhrəti tam oldu:

“Avazeyi-nəzmim ilə aləmlər doldu və şöhrəti tam buldum”- deyən Füzuli sözün hikmətini artırdı, şeirdə hikməti üstün tutdu:

“innə min əş-şiiril-hikmətün” (şeirdə hikmət vardır) mənasını ruhən də, fikrən də duydu. Şeirin himətindən xəbərsiz olanlar onun qədr-qiymətini anlayammazlar;

bu mənada, şair: **“fəziləti-şeyrə məzəmmət, isnadi-təhmət olduğunun həqiqətin bildim”** – deyir:

**Şeyr zövqündən olmayan agah
Əhli-nəzmi məzəmmət eyləməsin.
Kəndi cəhlinə etiraf etsin
Hər kəramət sehr söyləməsin.**

Beləcə, Məhəmməd Füzuli sözə mənalar verdi, hər deyimdə, poetik vəsfə də mənə gövhərinin incilərini kəşf elədi:məsələn, dərədəki daşın qəlbindən ləl çıxartdı, dənizin dibindən dürr xəzinəsini də üzə çıxarıb aləmə səpdi.

Poetika aləmində və tələbində Sözlə mənə bir-birinə bağlıdır:

Söz mənadan asılıdır,

**Məna sözdən hər zaman.
Bir-birindən asılıdır-
Necə ki, cism ilə can.**

Yalnız o şeir diləfruz və cigərsuzdur ki, onunla aşıqlar təskinlik tapır: eşq vəsfinin feyzi daha da artır.

Söz-cism, məna ruhdur; ruh-canlı, cism-cəsəddir, nəfəsi yoxdur; bu halda, mənasız söz-cansızdır, diri deyil.
Mənalı söz elmildir, hikmət də mənalı sözdədir, ona görə də şair fəziləti də ayrı bir elmdir.

Öz zamanı üçün Füzuli söyləyirdi ki: **“Söz mülkündən nizam getmiş”dir`**

/Füzuli. əs. II c. Leyli və Məcnun. Səh.30.

Və bunu da söyləyirdi ki:

**Bir dövrəyəm ki, nəzm olub xar,
Əş'ar bulub kəsadi-bazar/ səhv yazılıb-bazar olmalı/səh. 30/.
Ol rütbədə qədri-nəzmdir dun
Kim, küfr oxunur kəlami-mövzun/s.30/**

Beləcə, zamanə şeirdən də, mənadan da, Aözün işığından da uzaqdır. Bütün qabiliyyətsizlər min tənə vururlar Şeir əhlinə. Onların hükmə dəyəqləri yoxdur: lilli su üzündə olan yarpağın halına bənzər. “Afərin” demək qabiliyyəti yoxdur onlarda, çün onlar nifrət əhlidirlər.

**Hər söz ki, gəlir zühurə məndən,
Min tə'nə bulur hər əncüməndən.
Eylər həsəd əhli bağlayıb kin,
Təhsin əvəzinə neyü nifrin./səh 32/**

"Məhəmməd Füzuli Əsərləri. Altı cildə, II cild" (Bakı, "Azərbaycan "nəşriyyatı, 1996) nəşri əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır.

Və Məhəmməd Füzulinin qənaətinə görə, **“kamal növlərindən mötəbər bir növdür”**. Deməli ən bəyənilmiş söz hikmətli sözdür, ən bəyənilmiş ifadə məna yükünü açmaq, hikmətli sözün bəzənməsidir. (Füzuli. 2005. Divan.Dibacə, Səh. 29-30).

NƏTİCƏ

Ədəbiyyat sözün “ehyası” – diriliyidir.

Poeziya Məhəmməd Füzulinin nəfəsi və ruhi coşğunluqdan gələn dirilikdir.

M.Füzuliyə görə, şeir – “kamal mərtəbəsi”dir; habelə şair yazırdı ki, şeir—“kamildir”, biz – “naqis”.

M.Füzuli bu sözləri dahilik mərtəbəsindən söyləyirdi; yəni Füzuli kimi dahilər şeir icazının yanında naqis olur və şair də özünü bu mərtəbədən qiymətləndirirdi. Bu – Füzulinin heyretidir, əsl şeir qarçısındakı heyreti!

ƏDƏBİYYAT

Füzuli. Əsərləri. I cild. Tərtib edən: Həmid Araslı. Bakı, 1996/2005.səh 28.

Məhəmməd Füzuli. Əsərləri. Altı cildə, II cild" (Bakı, "Azərbaycan

"Nəşriyyatı, 1996) nəşri əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır.

Füzuli. Divan. Dibacə, Nəşr 2005. Səh. 29-30.

Füzuli. əs. II c. Leyli və Məcnun. Səh.30.

ƏZİMLİ ƏBÜLFƏZ. Poeziya-klassik sənətdir. *“Şərq qapısı” qəzeti, № 172,15 noyabr 2003-cü il. Naxçıvan.*

ƏZİMLİ ƏBÜLFƏZ. Füzuli Qəmi və Qəmin Füzulisi. *“Şərq qapısı” qəzeti, № 10, 8 mart 1995-ci il. Naxçıvan*

ƏZİMLİ ƏBÜLFƏZ. Mən şairi-Museyi-kəlaməm”. *“Şərq qapısı” qəzeti, № 10, 8 mart 1995-ci il. “Fikir” qəzeti, № 4,1996-cı il.*

EL-MECLİSÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE İLMÎ KİŞİLİĞİ**Yüksel ÖZGÜN****Doktora Öğrencisi****ORCID: 0009-0003-9497-6695****yukselozgun@gmail.com****İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye****Özet**

Bu çalışma, Moritanya'nın önde gelen âlimlerinden Muhammed b. Muhammed Sâlim el-Meclisî'nin (ö. 1302/1885) ilmî ve tasavvufî kişiliğini ele almakta, yaşadığı dönemin kültürel ve ilmî atmosferini tanıtmaktadır. Meclisî, Şinkît bölgesinde doğmuş, ailesinden aldığı ilmî mirasla başladığı eğitim hayatını dönemin mahzaralarında (medreseler) sürdürerek fıkıh, tefsir, hadis, Arap dili ve mantık gibi ilimlerde derinleşmiştir. Özellikle Fakih Hâmid b. Ömer el-Bâritteylî'nin ilmî rehberliğinde gelişen birikimiyle 1230/1815'te kendi mahzarasını kurmuş ve bu mahzara, bölgenin en önemli eğitim merkezlerinden biri hâline gelmiştir. Kurduğu bu kurumda sadece dinî ilimler değil, mantık ve matematik gibi alanlarda da eğitim verilmiş, birçok âlim ve kadı yetişmiştir. Meclisî, en bilinen eseri *er-Reyyân fî Tefsîri 'l-Kur'ân* adlı tefsirinde izlediği yöntem çok boyutlu ve derinlikli bir analiz sürecini içermektedir. Öncelikle, kelime analizine büyük önem vermiş, âyetlerde geçen kelimeleri lügat ve etimolojik açıdan inceleyerek onların farklı bağlamlardaki anlam varyasyonlarını tespit etmiştir. Bu sayede, yalnızca yüzeysel bir anlam değil, kelimelerin çok katmanlı yapısını ortaya koymaya çalışmıştır. Klasik rivayet ve dirayet yöntemlerini bir arada kullanmasıyla öne çıkar. Halil b. İshâk'ın, *el-Muhtasar*'daki anlaşılması güç bölümlerini şerh ederek halk ve talebeler için daha anlaşılır hale getirmek amacıyla *Levâmiu'd-dürer* adlı eserini kaleme almıştır. Günlük hayatta sıkça karşılaşılan ibadet konularına çözüm önerileri sunmak için *Minehu'l-A'liyyi* ve Sahîhi Buhârî'ye şerh olarak *Nehru'l-Cârî*'yi yazmıştır. Meclisî bu eserleriyle de fıkıh ve hadis alanlarındaki uzmanlığını ortaya koymuştur. Eş'arî itikadına ve Malikî fıkıh anlayışına bağlılığıyla tanınan Meclisî, aynı zamanda Nakşibendî tarikatına mensubiyetiyle zâhir ve bâtını meczeden dengeli bir âlim profili sergilemiştir. Kurduğu mahzara, vefatından sonra da faaliyetlerini sürdürmüş ve günümüzde hâlâ Moritanya'da etkinliğini korumaktadır. el-Meclisî, klasik İslam ilim geleneğini günümüze taşıyan önemli bir temsilci olarak hem yerel hem de küresel ölçekte etkisini sürdürmektedir.

Anahtar Kelimeler: el-Meclisî, er-Reyyân, Moritanya, mahzara, tefsir.

THE LIFE, WORKS and SCHOLARLY PERSONALITY of al-MAJLISÎ

Abstract

This paper explores the scholarly and spiritual legacy of Muḥammad b. Muḥammad Sālim al-Majlisî (d. 1302/1885), one of the leading scholars of Mauritania. It introduces the cultural and intellectual context of his time and provides an in-depth account of his academic contributions and Sufi orientation. Al-Majlisî, born in the Shinqīt region, began his education with a rich familial scholarly background, later advancing his studies in the prominent *maḥāẓir* (Islamic schools) of the era. Under the mentorship of Faqīh Ḥāmid b. ‘Umar al-Bārittaylī, he mastered various disciplines such as Islamic jurisprudence, Qur’anic exegesis, hadith, Arabic linguistics, and logic. In 1230/1815, he founded his own *maḥẓara*, which evolved into one of the most influential educational institutions in the region, offering a curriculum that also included logic and mathematics. His most acclaimed work, *al-Rayyān fī Tafsīr al-Qur’ān*, stands out for its methodological integration of narrative (*riwāyah*) and analytical (*dirāyah*) approaches. It emphasizes lexical and etymological analysis of Qur’anic terms, aiming to reveal the multi-layered meanings embedded in the text. In addition to his exegetical work, he authored *Lawāmi’ al-Durar*, *Minah al-‘Aliyyi*, and *Nahr al-Jārī*, which reflect his deep engagement with Islamic jurisprudence and hadith literature. A follower of the Ash‘arī theological tradition and the Mālikī school of law, al-Majlisî was also affiliated with the Naqshbandī Sufi order, which enriched his scholarly persona with a balanced blend of outward knowledge (*‘ilm al-ẓāhir*) and inward spirituality (*‘ilm al-bāṭin*). The *maḥẓara* he established continued its function after his death and remains active in Mauritania to this day. Al-Majlisî is considered a significant representative of the classical Islamic intellectual tradition, with an enduring influence both locally and across the broader Islamic world.

Keywords: al-Majlisî, al-Rayyān, Mauritania, *maḥẓara*, Qur’anic exegesis

1. GİRİŞ

Muhammed b. Muhammed Sâlim el-Meclisî (ö. 1302/1885), Moritanya'nın Şinkît bölgesinde yetişmiş, Kuzey Afrika İslâmî ilim geleneğinin önde gelen temsilcilerinden biridir. Sahip olduğu ilmî birikim, çok yönlü eserleri ve etkileyici irfanî kişiliğiyle dikkat çeken el-Meclisî, yaşadığı dönemde bölgenin ilmî canlılığına önemli katkılarda bulunmuştur. Bu çalışmada, el-Meclisî'nin hayatı, yetiştiği kültürel ve ilmî çevre, aldığı eğitim, hocaları, ilmî hizmetleri ve eserleriyle şekillenen entelektüel kimliği ele alınmaktadır. Meclisî, yirmi bir yıl süren ilmî faaliyetleri neticesinde, her biri yedi ciltten oluşan üç büyük eser kaleme almıştır: *Levâmiu'd-Dürer*, *en-Nehru'l-Cârî* ve *er-Reyyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*. Bu külliyyat, toplamda yirmi bir cilt ve her biri 700 ila 850 sayfa arasında değişen hacmiyle, onun ilmî üretkenliğini ve derinliğini ortaya koymaktadır. Her yıl bir cilt yazacak şekilde düzenli ve disiplinli bir ilmî çaba içerisinde bulunmuştur. Eserlerine bakıldığında, tefsir, fıkıh, hadis, kelam ve tasavvuf alanlarında derin bir vukûfa sahip olduğu görülmektedir. Mâlikî fıkıhı ve Eş'arî akaidine mensup bir Nakşibendî âlimi olmasına rağmen, mezhep taassubundan uzak durarak, Kur'ân ve sünnet ekseninde bağımsız yorumlar geliştirmiştir. Bu bildiride, el-Meclisî'nin ilmî mirası ve İslâmî ilimler sahasındaki konumu, daha yakından tanıtılarak ortaya konulacaktır.

2. YÖNTEM

Bu araştırmada, Muhammed b. Muhammed Sâlim el-Meclisî'nin ilmî mirasını ve entelektüel katkılarını değerlendirebilmek amacıyla çok yönlü bir metodolojik yaklaşım benimsenmiştir. Öncelikle, el-Meclisî'nin yaşadığı dönemin ilmî ve kültürel dokusunu anlamak üzere, Moritanya'nın Şinkît bölgesine dair sosyal, siyasî ve entelektüel yapı detaylı biçimde analiz edilmiştir. Bu bağlamda, onun hayatı, eserleri ve kurmuş olduğu mahzara etrafında şekillenen eğitim sistemi ele alınarak, sonraki nesiller üzerindeki etkileri ortaya konulmuştur.

Çalışmada dört temel yöntem kullanılmıştır:

Tarihsel (Tahlil) Yöntem: el-Meclisî'nin yaşadığı 13./19. yüzyıl bağlamında ilmî faaliyetleri, dönemin kültürel, ilmî ve irfanî iklimi dikkate alınarak analiz edilmiştir. Böylece, Meclisî'nin şekillendiği toplumsal ve entelektüel ortam ortaya konulmuştur.

Biyografik Yöntem: el-Meclisî'nin doğumu, eğitimi, hocaları, öğrencileri, ilmî çevresi ve vefatı gibi temel biyografik unsurlar sistematik bir biçimde incelenmiştir.

Eser Tahlili Yöntemi: el-Meclisî'nin öne çıkan eserleri içerik, metot ve kaynak kullanımı açısından analiz edilmiştir. Bu analizlerde özellikle *Levâmiu'd-Dürer*, *en-Nehru'l-Cârî* ve *er-Reyyân fî Tefsîri'l-Kur'ân* adlı çalışmaları merkeze alınmıştır.

İlmî Kişilik Analizi: el-Meclisî'nin hadis, kelâm, fıkıh, tefsir ve tasavvuf gibi İslâmî ilimlerdeki yetkinliği ve bu alanlara yaptığı katkılar değerlendirilmiştir. Aynı zamanda onun ilmî yaklaşımı ve metodolojik tercihleri de bu çerçevede ele alınmıştır.

Bu yönlemsel çerçeve, el-Meclisî'nin ilmî şahsiyetini daha derinlikli bir şekilde anlamaya ve İslâm ilimleri içerisindeki yerini belirlemeye katkı sunmayı amaçlamaktadır.

3. el-MECLİSÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ ve İLMÎ KİŞİLİĞİ

3.1. Yaşadığı Dönemdeki Kültürel, İlmî ve İrfânî Çevre

a) Kültürel Çevre

Muhammed b. Muhammed el-Meclisî'nin (öl. 1302/1885) yaşadığı Şinkît bölgesi, İslâm kültürünün köklü bir şekilde yerleştiği bir coğrafyadır. Bu kültürel etkileşim, 670 yılında Muaviye'nin emriyle Kuzey Afrika'nın fethi için görevlendirilen

Amr b. Âs'ın yeğeni Ukbe b. Nâfi tarafından başlatılmıştır.¹ Ukbe, Mısır'ı Mağrib'e bağlayan önemli bir yol üzerinde Kayravan şehrini kurmuş ve burada İslâm medeniyeti kurumlarını oluşturmuştur.² İdrîsîler gibi Mağrib-i Aksâ'da (Fas) kurulan hanedanlar da bölgede İslâm'ın yayılmasına katkı sağlamıştır. Putpereset Kâbileler üzerinde dinî ve medenî alanda büyük etkileri olmuş ve III./IX. yüzyılda Lemtûne ve Sanhâce gibi Kâbilelerin İslâm dinine girişi tamamlanmıştır. Bu Kâbilelerin liderleri, İslâm dininin emirlerini yerine getirerek Mağrib'in çeşitli bölgelerinde İslâm'ı yayma faaliyetlerine başlamışlardır.³ Ancak, İslâmlaşma ve kültürel dönüşüm, Mâlikî fakihî Abdullah b. Yâsîn el-Cüzûlî'nin bölgeye gelişine kadar yüzeysel kalmıştır.

Yahyâ b. İbrâhim'in 327/1036'da hac dönüşünde Kayrevan'da Mâlikî fakihî Ebû İmrân el-Fâsî ile görüşmesinde, bölge halkının III/IX. yüzyılda İslâm'a girmesine rağmen İslâm (dinî) kültürü bakımından zayıf kalan Kâbileler arasında tebliğ faaliyetleri başlatma düşüncesi dile getirilmiştir. Ebû İmrân, talebesi Veccâc b. Zellû'nun bu konuda yardımcı olacağını belirtmiş ve Veccâc da bu görev için Abdullah b. Yâsîn el-Cezûlî'yi görevlendirmiştir.⁴ Abdullah b. Yâsîn eliyle, İslâm kültürü bölgeye yerleşmiş ve derin bir etki bırakmıştır.

b) İlmî Çevre

Abdullah b. Yâsîn bazı talebeleriyle birlikte Senegal nehri üzerindeki bir adaya yerleşip⁵ burada bir ribât yaptırmış ve İslâm'ın emir ve yasaklarını yaymak maksadıyla irşat faaliyetlerine ve talebe yetiştirmeye devam etmiştir. Ribât günümüzdeki medrese anlamında kullanılmaktadır.⁶ Kur'ân tilaveti, ibadet, dini ilimlerin tedris edildiği mekân olmasına ilaveten cihada hazırlama yönüyle de temayüz etmiştir.

Murâbitlar Devleti çöktükten (531/1137) sonra ribatların devamı olan mahzaralar kuruldu. Mahzaralar, ülkenin her tarafına yayıldı. Mahzara eğitiminin öncelikle şehirlerde başladı. Sanhaciye'nin başkenti Avdagost (Evdegust), Gâniye devletinin başkenti Kumbi Salih, Teniki ve Şinkît ülkenin ilim merkezleri oldu. Günümüz Moritanya'da Tişît, Vadân, Velâte ve Şinkît şehirlerinde mahzaralar devam etmektedir. Kadı İyâz'ın (533/1139) talebeleri Şerif Abdülmün'im Tişît şehrini, Hâcî Osman, Vâdân şehrini kurdu. Bu iki şehirde ilim yayıldı. Şer'i ilimlerin dışındaki ilimler de okutulmaya başlandı. Yahyâ el-Kamil'in önderliğinde Kuzey Afrika'dan, Mısır'dan değişik kitaplar getirildi. Şinkît âlimleri bu kitaplara şerhler, haşiyeler ve ta'likler yazdı. Böylece her kâbilenin uzman âlimleri yetişmiş oldu. Sonra mahzaralar şehirlerden çöle yayıldı.

c) İrfani Çevre

Meclisî döneminde, İrfani çevrenin önemli bir parçasını oluşturan zâviyeler, manevî eğitimin ve ahlâkî gelişimin desteklendiği merkezler olarak ön plana çıkmıştır. Abdullah b. Yâsîn'in kurduğu ribât'ların yerini alan zâviyeler ve mahzaralar, toplumun ruhsal ve ahlâkî açıdan eğitilmesine odaklanmıştır. Özellikle Şinkît bölgesindeki zâviyeler, diğerlerinde olduğu gibi insanların manevî ve fikri açıdan gelişimine katkı sağlamıştır. Bu zâviyeler, genellikle bir şeyh tarafından yönetilmiş ve çeşitli manevî uygulamaların merkezi olmuştur. Sadece şer'î bilgilerle sınırlı kalmayarak, aynı zamanda ahlâkî değerlere odaklanılmıştır. Zâviyeler, düzenlenen sohbetler ve özel rehberlikler aracılığıyla manevî konularda öğrencilere rehberlik etmiştir. Belirli günlerde düzenlenen toplu zikirler, manevî deneyimi güçlendirmek ve

¹ Hamâhullah Vuld Sâlim, (2010), *Târihu bilâdi Şinkît*, Beyrut: Dâru'l-Kutubü'l-İlmiyye, 55-56.

² İbn-i Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, (2004), *Mukaddime*, çev. Halil Kendir, Ankara: Yeni Şafak, 1/302.

³ Ceran, İ., (2012), *Fas Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 69.

⁴ Sâlim, 161.

⁵ Ceran, 67-80; Eren, C., (2023), Mağrib ve Endülüste Berberi hakimiyetinin temel taşları Abdullah b. Yâsîn ve Yusuf et-Tafşin, *Dokuz Eylül Üniv. Edebiyat Fak. Dergisi*, 9. Cilt, 2. Sayı, 191-208; Adıgüzel, A., (2013), Abdullah b. Yâsîn ve Murabitlar hareketi, *İslâmî İlimler Dergisi*, 7. Cilt, 13. Sayı, 55-60.

⁶ İbnü'l-Esîr İzzeddin, (1987), *el-Kâmil fi't-târih*, İstanbul: Bahar Yayınları, 9/232.

topluluk bağlarını pekiştirmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, önemli dini günler ve bayramlar, zâviyelerde çeşitli faaliyetlerin düzenlendiği zamanlar olmuştur. Özellikle Mevlîd kandili, Ramazan ve Kurban Bayramları gibi dönemlerde, bir hafta boyunca çeşitli manevi ve toplumsal etkinlikler gerçekleştirilmiştir.

Meclisî'nin döneminde, Muhammed Fal b. Muttâlî et-Tendeğî (1287/1870) de Şâzelî tarikatına ait büyük bir zâviye kurmuştur. Diğer bir kişi de Şeyh Seyyid Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî (1226/1811)'dir. Kadiri tarikatının Moritanya'ya yerleşmesindeki öncülerdendir. Tinbüktü'nün 300 km. kuzeydoğusundaki Ezevâd bölgesinde büyük bir zâviye kurmuştur. Ticânîyye tarikatı, diğer tarikatlardan farklı olarak Batı Afrika'da doğmuş ve yayılmıştır. Bu tarikatın kurucusu Sîdî Ahmed b. Muhammed Sâlim et-Ticânî'dir (1150/1757-1230/1815). Ticânîyye tarikatının Afrika'da yayılmasında önemli bir rol oynayan isimlerden biri, Şeyh İbrahim ve müridlerinden Şeyh el-Hâdî b. Sîdî Mevlûd Fâl'dir. Kısa bir süre içinde, Mali ve Gana gibi Sahel Bölgesi'nde de yayılmış ve yeni zâviyeler açmışlardır.

Zâviyeler, ilim ve irşat faaliyetleri yanında özellikle ticaret yolları üzerinde, su kuyuları açmak, hurma ağaçları dikmek, yol güvenliği sağlamak suretiyle halk arasında büyük saygınlık kazanmıştır. Kâbile reisleri arasındaki ihtilaflarda hakem rolü oynamaları ve düşmanlıkları ortadan kaldırmaları da saygınlıklarını daha da artırmıştır.

3.2. Meclisî'nin Nesebi ve Ailesi

Muhammed b. Muhammed Sâlim b. Muhammed Saîd b. Muhammed b. Ömer b. Ebî Seyyid b. Ebî Bekir b. Ali b. Yemağdış (Sâlim) b. Vedîatillah b. Abdillâh b. Ahmed b. Yefût (Ahyâr) b. Yeddar (Yeîş) b. İbrahim el-Emevî Ömer b. Abdülaziz b. Mervan el-Meclisî¹ el-Alevî el-Fâtimî el-Hasanî el-İdrisî (1205/1792-1302/1885), güçlü bir zekaya ve hızlı bir anlayışa sahip olan ve ilim öğrenme sevdasını taşıyan bir âlimdir. Midlîş Kâbilesine mensup olan Muhammed b. Muhammed Sâlim'in soyu, bu bölgenin ilk fakihlerinden olan İbrahim el-Emevî'ye dayanmaktadır. İbrahim el-Emevî ise Abdullah b. Ömer b. Abdülaziz b. Mervan'ın oğludur. Muhammed b. Muhammed Sâlim, bu köklü soydan gelerek bilgi ve irfan yolunda önemli bir yere sahip olmuştur.²

11./17. yüzyılın başlarında, Şerbîbe savaşlarından kırk yıl önce Meclisî ve Tandağa Kâbileleri arasında çıkan anlaşmazlık ve savaşlar sonucunda Meclisî Kâbilesi yenildi. Bu durum üzerine Muhammed Saîd (Muhammed Meclisî'nin dedesi), göçebe yaşayan aşiretini Şinkît diyarının güney batısındaki Midlîş'den bugünkü Trarza'dan ülkenin kuzeydoğusuna Tecakant Tenîge bölgesine yerleştirdi. Muhammed Saîd Tenîge'de et-Tâlib A'li'den ders almıştır. Hocası et-Talib A'li'nin kızı, Hâc Muhtâr'ın kız kardeşi İdheyne ile evlendi. et-Tâlib A'li ailesi ile sıhriyyet kurdu. Tenîge'de iç savaş çıkınca aşiretini Vâdân'a taşıdı. Muhammed Saîd Vâdân'da vefat etti. Hâc Muhtâr kız kardeşi İdheyne ve yeğenleriyle Tiris'e yerleştiler. Muhammed Saîd'in, Muhammed Sâlim, Ömer ve Ahmed isminde üç çocuğu oldu. Çocukları babalarının izinden gitmiş ve ilim ehli olmuşlardır. Muhammed Sâlim, ilim ve fazilet sahibi biri olarak bilinmekte, hafız ve Halîl b. İshak'ın fıkıh bilgisine sahipti. Aynı zamanda deve yetiştiriciliği ile ailesini geçindirmiştir. Sürünün bir kısmını ahırda, bir kısmını da Tiris, Âkşâr Âsâka bölgesindeki meralarda yetiştiriyordu. Ahırlarında olan develerinin bakımına kız kardeşleri de yardım ediyordu. Meclisî aşireti, kibar, saygılı, gururlu, adaleti ve özgürlüğü önemseyen bir yapıya sahipti. Bu ilim ehli aile yaz ve kış aylarında Şinkît bölgesinin Kuzeybatı bölgesinde göçebe olarak yaşamıştır.

¹"Meclisî" lakabı, bu Kâbileye, ilim öğrenme ve öğretme amacıyla halkalardan oluşan ilim meclisleri düzenlemeleri nedeniyle verilmiştir. Bu lakap, özellikle Ebû Bekir b. Ömer el-Lemtûnî döneminde kadılık görevini yürüten İbrahim el-Emevî tarafından kurulan ve sonrasında da süreklilik arz eden ilim halkalarını ifade etmektedir. (Ahmed b. Muhammed Emin en-Nînî, (2015) "Mukaddime", *Levâmiu'd-dürer fi hetki estâri'l-Muhtasar*, mlf. Muhammed b. Muhammed Sâlim el-Meclisî, Nuakşot: Dâru'r-Rıdvân, 1/38.)

²Ahmed en-Nînî, 1/38; Ebbâh Muhammed Yahzîh Muhammed Âli b. Ni'me'l-Abd, (1426/2005), "Mukaddime", *Minehu'l-a'liyyi fi şerhi'l-Ahdarî*, mlf. Muhammed b. Muhammed Sâlim el-Meclisî, Nuakşot: Tasvîru'l-Âsime Yayınları, 12; *Hayâtü Moritanya*, 565; *Bilâdü Şinkît*, 526.

Muhammed Sâlim, Hafsa bt. Sîdî Muhammed b. Abdullah b. Muhtar et-Tîşîfî ile evlendi. Hafsa'nın nesebi, Hz. Hüseyin, Hz. Fatîma (r.anha) dayanmaktadır. Ahmed ve Muhammed isminde iki oğlu oldu. Muhammed Sâlim erken yaşta vefat etti. Çocuklarına miras olarak babası gibi deve sürüsü bıraktı. Çocukları ilim ve irfan elde etme yolunda, zorluklarla dolu bir hayat, sert ve cesaret kırıcı bir ortamla karşı karşıya kaldılar ama babalarının ve dedelerin yolu üzerine yetiştiler.

Muhammed b. Muhammed Sâlim, lakabı Debbe Sâlim'dir. Batı Tirs'de 1205/1791 yılında doğdu. Babasının ve annesi Hafsa bt. Sîdî Muhammed'in gözetiminde yetişti. Geçimini deve yetiştiriciliğinden elde etmiştir. Ahmed, Abdulkadir, Habîbullah ve Abdullah isminden dört oğlu ve Râia isminde bir kızı olmuştur.

Meclisi, uzun boylu, iri yarı, seyrek sakallı, sarı renkli idi. Ömrünün sonunda ibadet, zikir ve tefekkürünü çoğaltmıştı.¹

3.3. Eğitimi ve Hocaları

a) Eğitimi

Kur'ân okumayı küçük yaşlarında annesinin ve dayısının gözetiminde tecvitli bir şekilde güzelce öğrenerek hafız oldu. İlk eğitimini babası Muhammed Sâlim'den aldı. Fakih Hâmid b. A'mer el-Bâritteyli'nin mahzarasına girdi. Muhtasarı Halîl b. İshak'ı baştan sona okudu. Orada önce altı ay daha sonra dört ay kaldı. Akşam yatsı arasında birkaç akfâfi² bir defada okuyordu. Şinkît bölgesinde, şehâdât (şahitlik) ve hiyâr (tercih) konusunu ilk okuyan kişi olarak gösterilmiştir. Sonra diğer konuları tamamlamıştır. Halîl'in el-Muhtasarından okumadan önce başka âlimlerin fıkıh kitaplarını ve şerhlerini de okumuştur. "Kendisiyle Halîl'in metni arasında hiçbir kapalı bir yer kalmamak üzere Halîl'in el-Muhtasarını hocası Hâmid'e okuduğunu" söylemiştir. Hâmid'in mahzarası göçebe bir mahzara idi. Akcûcât'a yakın Negleyyât denilen yerde okumuştur. Daha sonra Agşâr'daki Labbe'de okumuştur. Daha sonra da Avgâr'ın güneyinde Âmşîl'deki A'lâb cerk denilen yerde okumuştur. Orada oğlu Habibullah doğdu.

Meclisi, eğitim, öğretim ve kitap yazımıyla ilgilendi. Her türlü işlerinde mütevazî, yumuşak huylu, iyi ahlâk sahibi bir kişiydi. Zamanının en takvalısı idi. Kible bölgesinde mutlak müçtehatti.

O dönemlerde Şinkît Bölgesinde: "Fıkıh Muhammed Mahmud b. Habîbullah'dan, alet ilimlerini Mahand Bâbeh b. Ubeyd ed-Deymânî'den, lügat ilimlerini Şeyh el-Ya'kûbî'den, Vera'yı da Muhammed b. Muhammed Sâlim el-Meclisî'den alın" sözü meşhurdur.³ Bunu duyan Şeyh Sidyâ el-Kebir; "öyleyse çocuklarınızı Meclisî'ye götürün" demiştir.

Muhammed, mütevazî bir karaktere sahipti ve hocasına hizmet etmeyi kendisine görev edinirdi. Fıkıh, tevhîd, tefsir, hadis, Arap dili ve edebiyatı gibi alanlardaki kitapları okurdu ve birçoğunu ezberlerdi. Develere çobanlık yaparken bile kitaplarını yanında götürür ve dinlenme zamanlarında onlarla meşgul olurdu. Özel bir talebesi olan Zeyyâd b. Bâbey el-Kemleyle ile birlikte çalışırken, Zeyyâd yazma işiyle uğraşırken Muhammed ateşle ilgilenir ve ateşin hafiflediğinde odun atardı, çünkü daha fazla ışık, yazma Kâbiliyetini artırır. Muhammed, öğrencilere erken saatlerde ders verir, ailesinin ihtiyaçlarını ve develerinin bakımını karşıladıktan sonra mera alanlarına götürürdü, burada okuma, yazma ve telif çalışmalarına devam ederdi.

Kitap okurken "Kim ki fıkıh kitaplardan öğrenirse hükümleri değiştirir, tasavvufu kitaplardan öğrenirse dinden çıkar, nahiv ilmini kitaplardan öğrenirse kelamda (sözlerinde) hata eder"⁴ ibaresini okuduktan sonra mahzaraya dönmüş. Bir dönem ders aldıktan sonra 1230/1815 yılında büyük bir mahzara kurmuştur. Mahzarasına ülkenin değişik yerlerinden, farklı gruplardan

¹Ahmed en-Nîni, 1/39; Kadî Muhammed Emin 1/س-ز (ze-sin); Ebbâh Muhammed Yahzîh 10-17., *Hayâtü Moritanya*, 565; *Bilâdî Şinkît*, 526.

² Beş beyitten oluşan manzumalara "kâf" denir. Parça parça veya kâf, kâf şeklindeki bölümlere ise "akfâf" denir.

³ *Hayâtü Moritanya*, 565.

⁴ Kadî Muhammed Emin 1/س-ز (ze-sin).

ve yaşlardan ilim öğrenmek isteyen öğrenciler gelmiştir. Mahzarası bir müddet sonra âlimlerin, başarılı talebelerini (eğitmelerini tamamlamaları için) gönderdiği meşhur bir medrese olmuştur. Bazı dönemler öğrencilerin sayısı yüz elli kişiyi bulmuştur.

b) Hocaları:

Hafsa bt. Sîdî Muhammed: İlk hocası olan annesidir. Küçük yaşlarında Kur'ân-ı Kerim'i ezberletmiştir. Fakih Hâmid b. Ömer el-Bâritteylî; Mahzarası, Akjûjât şehrinin kuzeydoğusunda bulunan el-Keleytât bölgesindedir. Halîl b. İshak'ın Muhtasarının hepsini okudu. Yanında iki dönem kalmıştır. Birinde altı ay, diğeri de dört aydır. Halid Muhammed b. Sîdî Muhammed et-Tîşîti (dayısı); Nakşibendi tarikatındaki şeyhidir. Ondan sûfî eğitim almıştır. Ahmed Mahmûd b. Ebîh; mahzarasında bir dönem şer'i ilimler ve Arap dili ve edebiyatı dersleri almıştır.¹

3.4. Hizmetleri

a) Mahzarasına (Medresesi) Genel Bir Bakış

Meclîsî, mahzarasını Moritanya'nın Tiris bölgesinde 1230/1815 yılında kurmuştur. Mahzarasının temel amacı, şer'i ilimler ve Arap dili – edebiyatında derinleşmiş bir İslâmî eğitim sunarak öğrencilere kapsamlı bir bilgi birikimi kazandırmaktır. Mahzarası, kısa bir sürede üniversite niteliğinde bir eğitim merkezi haline gelmiştir. Bu mahzarada çeşitli ilimlerde ve o ilimlerin kısımlarında uzmanlaşmış hocalar bulunmaktaydı ve ülkenin dört bir yanından talebeler bu eğitim merkezine akın etmişti. Meclîsî, fakih, müfessir, muhaddis ve Arap dili ve edebiyatı alanlarında derin bilgiye sahip bir âlimdi. Mahzarasında bu dersleri vermiştir.

Mahzarada, şer'i ve lugavî ilimlerin tamamı mevcuttu. Kur'an'ı Kerim'in tefsiri ve hadislerin okunması gibi faaliyetlerin yanı sıra kelim ve fıkıh ilimlerinde de yüksek bir seviyeye ulaşmışlardı. Talebeleri, Halîl'in metnini levhalarında tam bir şekilde yazmışlardı. Bu mahzaradan birçok âlim yetişmiştir. Meclîsî, kurmuş olduğu mahzara sayesinde oğulları, torunları ve mezun ettiği öğrencileri aracılığıyla mirasını sürdürmüştür. Şeyh Muhammed el-Akib b. Mayâbî el-Ceknî ve Şeyh Seyyid Muhammed b. Dâdâ el-Ebyeyrî (1316/1898) bu mahzaranın en tanınmış âlimlerindendir. Onlarca kadı, müftü, fakih, nahiv âlimi, usûlcü ve siyer âlimi de Meclîsî'nin kurduğu mahzarada yetişmiştir. Meclîsî, gençlikten yaşlılığa kadar kendisini ilim, irfan, eğitim ve öğretime adanmıştır. İlmî, insanların kalbine yerleştirmiş ve birçok eser ve tefsir kaleme almıştır.²

Meclîsî'nin oğlu Ahmed, Sidyâ el-Kebîr'den ders almak için geldiğinde: “Babana geri dön. Şinkît diyarında sana ondan daha fazla faydalı olacak birini bilmiyorum” demiştir. Muhammezün Fâl b. Muttâlî'nin mahzarası, ülkenin değişik bölgelerinden şer'i ilimler ve lugavî ilimler öğrenmek isteyenlerle doluydu. O fıkıh ilminde Kâbiliyetli öğrencilerini Meclîsî'ye Muhtasaru Halîl okumaları için gönderiyordu.³

Mahzaralardan mezun olanlar fıkıh öğrenmek için Meclîsî'nin mahzarasına gelmekteydi. Günümüzde Moritanya'da sarf ve nahiv ilminin Sîbeveyhi olarak sayılan Yahzî b. Abdilvedîd, Meclîsî ve onun oğlu Ahmed'den ders almıştır. Mahzaranın eğitim işleriyle ilgilenen büyük oğlu Ahmed, bir âlim ve şairdi. Fıkıh, Arap dili ve edebiyatı konularından oluşan 100 beyit yazmıştır. Ahmed'den sonra mahzaranın başına ikinci oğlu Abdulkadir geçti. Abdulkadir'in eserleri ve talebeleri çoktu. Fransızların sömürü yıllarında mahzarayı Mağrib'e taşıdı. Üçüncü oğlu Habîbullah ve dördüncü oğlu Abdullah'da mahzara hocalık yaptılar. Abdulkadir'in oğlu Muhammed Geylani ve kardeşleri de mahzarada hocalık yapmıştır. Mahzarada ders veren diğer önemli isimler arasında Muhammed Mahmud ve Muhammed Emin en-Nînî yer almaktadır. Günümüzde mahzaranın yöneticiliğini Muhammed Emin en-Nînî'nin oğlu Dinî İşleri ve Asli Eğitim Eski Bakanı Ahmet en-Nînî yapmaktadır. Meclîsî'nin kurduğu mahzara bugün de aynı sistemle devam etmekte olup, ülke içinden ve Mağrib, Cezayir

¹Ahmed en-Nînî, 1/40-41; Kadı Muhammed Emin, 1/ط (tı)-ى (ye); Ebbâh Muhammed Yahzîh, 18-19.

² Ahmed en-Nînî, 1/48; Kadı Muhammed Emin, 1/ط (tı)-ى (ye); Ebbâh Muhammed Yahzîh, 18-19.

³ Ebbâh Muhammed Yahzîh, 49.

ve Batı Afrika gibi ülkelerden öğrenciler bu mahzarada eğitim almaktadır. Bu şekilde, Meclisî'nin kurduğu mahzara hem ulusal hem de uluslararası alanda bilgi ve eğitim merkezi olarak önemini korumaktadır.

b) Mahzarasında Okutulan Dersler

Birinci derecede: Kur'ân'ı Kerim, ulumü'l-Kur'ân, hadis, hadis usûlü, fıkıh, fıkıh usûlü, tasavvuf, siyer, gazevât, futuhâtü's-sahâbe ve ensâb,

İkinci derecede: Lugat, nahiv, sarf, belâgat, aruz, ensâbü'l-Arab,

Üçüncü derecede: Mantık, tarih, coğrafya, matematik (hesâb), astronomi, fizik dersleri okutulmaktadır.¹

c) Mahzarasındaki Öğretim

Tecvitli bir şekilde Kur'ân'ı öğrenip ezberleyen öğrenci, Murâbıt'ın (hoca) rehberliğinde metni hatasız bir şekilde okuma yeteneğine sahip olur. Bu süreçte öğrenci, kendi başına yoğun bir okuma pratiği yaparak bilgiyi pekiştirir. Bu aşamada Murâbıt öğrenciye metni cümle cümle okutup yorumlar.² "Tekrâr" aşamasında, öğrenci, Murâbıt'ın düzeltip açıklamalarını yaptığı metni küçük tahtasına yazarak yüksek sesle tekrarlar. Bu yöntem, bilgiyi anlama, dinleme ve okuma becerilerini bir araya getirerek bilginin kalıcı olarak öğrenilmesini sağlar. Bu aşamada, öğrenci, tekrarın önemini vurgulayan bir atasözüne referansla, "*Men terake't-tekrâr lâbüdde en yensâ/ Kim tekrarı terkederse kesinlikle (dersi) unuttur*" ilkesine bağlı kalır.³ Dersler hem bireysel olarak hem de mahzara terminolojisinde "devle" olarak adlandırılan grup öğretimi şeklinde verilir. Dersin sonunda öğrenci, hocasına dua ederek, "gafarallâhu lî ve lek" (Allahu Tealâ beni ve seni affetsin) der; hocası ise "allemeniya'llâhu ve iyyâke hüsne'l-edeb" (Allahu Tealâ bana ve sana güzel ahlâkı öğretsin/versin) diyerek dersi sonlandırır.⁴

3.5. Talebeleri

Dört oğlundan büyük oğlu Ahmed, müellif oğlu Allame Abdulkâdir, Habîbullah ve Şeyh fakih Abdullah'dır. Hepsî mahzarada hocalık yapmışlardır. Meclisî hayattayken ve öldükten sonra mahzarayla ilgilendiler. Sâlimiyye mahzarasını oğlu Abdullah'ın (Hamdullah) oğlu Muhammed Emin'in (en-Nînî) oğlu Diyanet İşleri ve Asli Eğitim eski bakanı Ahmed sürdürmektedir. Ülkenin kuzeyinde ve güneyinde mahzaralar vardır. Ülke içinden ve dışından Mağrib, Cezayir ve Batı Afrika Ülkelerinden öğrenciler gelmektedir. Nuakşot'taki mahzara Arafat mahallesindedir. Sâlimiyye mahzarasından yetişen âlimler, toplumu düzeltmeye çalışan davetçiler, eğitimciler, insanların arasında hüküm veren kadılar olmaktadır. Fransız sömürge zamanında Sâlimiyye mahzarasının öğrencilerinin çoğu Şeyh Mau'layneynin direnişine katılmıştır. Sömürgeye karşı siyasi ve kültürel etkinliklerde önemli rollere sahip oldular. Muhammed Emin en-Nînî, Fransız Sömürgesine karşı direniş için fetvalar vermiştir.⁵

a) Ahmed b. Muhammed b. Muhammed Sâlim (1328/1910)

1238/1822 yılında kuzeydeki Tiris bölgesinde doğdu. Anne ve babasının himayesinde büyüdü. Kur'ân'ı Kerim okumayı ve hafızlığını anne ve babasında yaptı. Küçük yaşlarında babasının mahzarasına girdi. Şer'i ve lugavî ilimleri öğrendi. Babasının yanında yetişti ve hoca oldu. Kur'ân ve hadis ilimlerinde yetişti. Tevhid, fıkıh ve fıkıh usûlünde uzmanlaştı. Şeyh Sîdî'l-Kebir el-Muhtar b. el-Hîb el-İntişâî, Şeyh Mâu'l-Ayneyn, Şeyh Sa'd Ebîh Ebneyi's-Şeyh Muhammed Fâdıl ve

¹ *Bilâdü's-Şinkît*, 194; Abbûdî, Muhammed b. Nâsir, (1417/1997), *İtlâletün alâ Mûrâtanyâ*, Mekke, 121.

² *Bilâdü Şinkît*, 175.

³ *Bilâdü Şinkît*, 175; Abbûdî, 120-121.

⁴ *Bilâdü Şinkît*, 175.

⁵ Ahmed en-Nînî, 56.

Mâyâbâ el-Cekeniyyûn'un oğulları vb. ile arkadaşlık yaptı. Mahzarada okutulan tamamlayıcı ilimlerden beyan, bedîi, belâgat ve mantık ilimlerinde bilgili idi. Fasih ve ammice şiir yazabiliyordu. Çoğunlukla Peygamber efendimizi öven kasideler yazmıştır. Ahmed babası Muhammed'e öğrenci okutmada, dünyevi işlerini yürütmeye, kuyu kazma ve hayvancılık işlerinde yardımcı oluyordu. Meclisi oğluna: *"İbadet ettiğim ve eser yazdığım zamanlar seni dünyevî ve uhrevî işlerimde vekil tayin ediyorum"* demiştir. Meclisi oğlu Ahmed bir gün ruku ederken ona karşı bakmış ve "bu çocuk peygamberimizin rukusu gibi ruku ediyor" demiştir. 1328/1910 yılında Tiris'deki Aglîb Tayrulâl denilen yerde vefat etmiştir. Ebyeri Ahmed mezarlığına defnedilmiştir. Talebeleri: Muhammed Hıdr, Muhammed Habîbullah, ed-Dedev (Muhammed Fâl) b. Muhammed Mevlûd el-Mubârakî, Seyyid Muhammed b. Dâdâh el-İntişâhî, (Emrâbıt Ağşemimet) Muhammed b. Ahmed Mahmûd b. Saidey el-Meclisiyyan, Ahmed Bâb b. el-Buhârî b. el-Fellal eş-Şemşevî, Muhammed Fâl b. Ayneyn el-Hasenî, zamanın Sibeveyhi Yahzîh b. Abdülvedüd el-Cekenî'dir.¹

Eserleri: *Nazmu 'l-Gazevât*, (el yazması, nazım),² *A 'mûdu 'n-neseb*, (el yazması, nazım),³ *Nazmu Ensâbi 'l-Arab* (el yazması, nazım),⁴

b) *Abdulkadir b. Muhammed Sâlim el-Meclisî (1337/1918)*

Trarza'nın kuzeybatısındaki Âmisaka şehrinde 1230/1815 yılında doğdu. Babasının mahzarasında yetişti. Kadılık yaptı, fetva verdi ve büyük bir ilim merkezi olan babasının mahzarasında ders vermiştir. Akli ve nakli konularda güçlü bir melekeye (zekaya) sahipti. Meclisi onun hakkında "Abdulkadir seylün yekfeh devamlı akan bir sel" gibidir, derdi. Değişik alanlarda yaklaşık elli eser telif etmiştir. Eserlerinin çoğu Debbe Sâlim (Meclisi'nin lakabı) kütüphanesinde saklıdır. Fransız sömürgesi zamanında mahzarayı ve kavmini batıya taşıdı. *Bağhiyyetü 'r-râğibîn fî şerhi 'l-vâdihi 'l-mübîn*. Babası Meclisi'nin *Vadihu 'l-mübînini* nazm şeklinde şerhetmiştir. Yaklaşık sekiz yüz beyitten oluşmaktadır. *Semânü 'd-dürer fî hetki estâri 'l-muhtasar*, Babası Meclisi'nin Levamiu'td-dürer'inin özetidir, yedi cilttir. *Nüzhetü 'l-efkâr fî şerhi kurrati 'l-ebâr*. Şeyh Abdulaziz el-Lumtî'nin *Kurratü 'l-ebâr*'ının şerhidir. İki cilttir. Peygamber efendimizin hayatını işlemiştir. *El-Hakku 'l-ma 'kûl fî şerhi şemâili 'r-Rasûl*, *Kurratü 'l-ayneyn şerhü gazevâti Seyyidi 'l-Kevneyn*. *Takribü 'l-meânî alâ risâleti ibni Zeyd el-Kayravânî*, *Süllemü 'l-kâsid ilâ eşrafî 'l-mekâsid*, *El-Akîdetü 'l-kebîr*, *El-Akîdetü 's-sağîr*, *El-Mebâhisü 'l-celîle alâ şerhi 'l-vesîle*. Muhtâr b. Bûnâ'nın kelimine dair nazım eserinin şerhidir.⁵ 1337/1918 yılında Trarza eyaletindeki Akjûjât şehrinin kuzeybatısında 170 km uzaklıktaki Hudbetü's-Sibâiyye'de Kurban Bayramı günü (zilhicce ayının 10. Günü) öğlen namazından önce 97 yaşında vefat etmiştir.⁶

c) *Habîbullah b. Muhammed Sâlim el-Meclisî (1338/1918)*

1241/1832 yılında doğdu. Şer'i ve lugavî ilimlerde babasından icazet aldı. 1338/1918 yılında vefat etti. Akşâr ve İnşîrî arasındaki Ântâr'a defnolundu.⁷

d) *Abdullah b. Muhammed Sâlim el-Meclisî (1330/1911)*

¹ Ebbâh Muhammed Yahzîh, 29/30.

² *Nazmu 'l-Gazevât*, Nuakşot: Ehlü's-Şeyhi'l-Hasan, 0023/0023a.

³ *A 'mûdu 'n-neseb*, Nuakşot: Ehlü's-Şeyhi'l-Hasan, 0030/0030a.

⁴ *Nazmu Ensabi 'l-Arab*, Nuakşot: Mektebetü Abdurrahmân b. Bebbâh, 0036/0036a.

⁵ *Bilâdü Şinkî*, 572.

⁶ Moritanya İslam Cumhuriyeti, Kültür-Gençlik ve Spor Bakanlığı, *Şinkî'in Öne Çıkan Âlimleri (212 Âlim)*, 24.

⁷ Kadî Muhammed Emin, 1/ ۴ (mim).

1245/1844 yılında doğdu. Hamdullah olarak da bilinir. Şer'i ve lugavî ilimlerde nazım türünde yazılmış beyitleri vardır. Babasından ilim öğrenmiştir. Onunla birlikte yaşamış. Mahzara'da babasına yardım etmiştir. 85 yıl yaşamıştır. Âvkar'a defnedilmiştir.¹ Eserleri: *Fıkhî Meseleler* (el yazması, nazım)²

e) *Yahzî (Ebbâh) b. Abdilvedûd el-Cekenî el-Kannânî, (1265-1839/1358-1939)*

Ehlü Muhammed Sâlim mahzarasında, Meclisî ve oğlu Ahmed'den şer'i ilimleri özellikle fıkıh ilmini, öğrendi. Hasan b. Zeyn el-Kannânî'den de nahiv ilmini öğrendi. Şinkît âlimleri nahivde dönemin Sibeveyhi olarak isimlendirdiler. Kendi adına oluşturduğu mahzarasında 71 sene ders verdi. Birçok alim yetiştirdi. İlim öğretmekten kitap yazmaya vakit bulamadı.³ Meclisî'nin Halîl b. İshak'dan gelen fıkıh silsilesi halkasında Meclisî'nin oğulları Ahmed ve Abdulkadir'den sonra gelmektedir.⁴ Nahiv ilmini Şinkîtte başlatan Ebubekir el-Mahcûbî'nın altıncı halkasını ve Muhtar b. Ebûnâ'nın on birinci halkasını tek başına devam ettirmiştir.⁵ Eserleri: *Fıkhî fetvâlar, Kısa, faydalı eğitim nazımları*,⁶

f) *Diğer Talebeleri*

Şeyh Sîdî Muhammed (Râcil) b. Dâdâh el-Ebyerî, Muhammed el-Âkib b. Mâyâbî el-Cekenî, Muhammed Mevlûd b. Ağşimemt el-Cekenî, Muhammed Abdulaziz b. Şeyh Muhammed el-Mâmî el-Ya'kûbî el-Bârikî, Muhammed Âlî (Meî) b. Sîdî b. Saîd el-Elfegî el-Hablî, Muhammed Abdullah b. Yahzîh el-Kannânî, Muhtâr b. Muhammed Saîd (Ebyâh) el-Hablî, Sullâhî b. Şeyh Muhammed el-Mâmî el-Ya'kûbî el-Bârik, Kadî Şerîf b. Seyyid Ahmed (Hamâdî) b. es-Sabbâr el-Meclisî, Şeyh Sîdî b. Nu'man b. Sîdî Muhammed'dir.⁷

3.6. Eserleri

Fıkıh ilminde, *Levâmiü'd-dürer fî hetki estâri'l-Muhtasarı Halîl*, hadisle ilminde *en-Nehru'l-câri alâ sahîhi Buhârî* ve tefsir ilminde ise *er-Reyyân fî tefsiri'l-Kur'ân'ı*, yazmıştır. Her biri yaklaşık 850 sayfadan oluşan bu eserler, Levâmî', Reyyân ve Nehr adları altında toplam yirmi bir ciltlik bir seri oluşturur. Meclisî, bu üç alanda yazdığı eserleri yirmi bir yılda yazmıştır. Her seneye bir cilt eser düşmektedir. Meclisî'nin ilimle meşgul olma sebebi, bir rüyasında Mescid-i Nebevî'ye giderek Ravza-i Mutahhara'da Hz. Peygamber'e (s.a.v.) telif ettiği eserleri arz ettiğini görmesine dayanmaktadır. Rüyasında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabrinden çıkarak kendisine yaklaştığını hem kendisine hem de evlatlarına Mâlikî fikhını öğretmeleri ve bu alanda eser telif etmeleri hususunda izin verdiğini müşahade etmiştir. Bu ilahi ve manevi teşvik neticesinde, ilgili eserleri telif etmeye başlamıştır.⁸

a) *Reyyân fî tefsîri'l-Kur'ân*

Meclisî, Kur'ân'ı Kerim'i baştan sona geniş bir şekilde tefsir eden er-Reyyân fî tefsîri'l-Kur'ân isimli bir eser kaleme almıştır. Muhammed Sâlim b. Ceddü tarafından yazma nüshaları titizlikle incelenmiş ve on üç cilt halinde tahkik edilerek yayımlanmıştır. Enbiya Suresi'ne kadar olan bölümleri kapsayan bu eserin yazması, Ehlü Meclisî mahzarasında mevcuttur. Ayrıca, Freiburg Üniversitesi Omar mfmaw 1997-1998-1999-2000 bölümünde İsra Suresi'nin 99. âyetine kadar mikrofilmi

¹ Kadî Muhammed Emin, 1/ م (mim); Ahmed en-Nînî, 56.

² *Nazmu Mesâilin fıkhiyye*, Nuakşot: Hârûn b. Bâb b. Şeyh Sîdyâ, 0818/0818a.

³ *Bilâdü Şinkît*, 533; *Şinkît'in Öne Çıkan Âlimleri*, 27.

⁴ *Bilâdü Şinkît*, 201.

⁵ *Bilâdü Şinkît*, 209.

⁶ *Şinkît'in Öne Çıkan Âlimleri*, 27.

⁷ Ahmed en-Nînî, 57-58.

⁸ Kadî Muhammed Emin, 1/ ك (kef).

bulunmaktadır. Yazması 7 (yedi) büyük cilttir. Her bir cildi yaklaşık 850 sayfadır (İlk cildi 11 Fasıldan oluşan ulûmü'l-Kuran konularını da kapsamaktadır). Meclisî'nin tefsirinde izlediği yöntem çok boyutlu ve derinlikli bir analiz sürecini içermektedir. Öncelikle, kelime analizine büyük önem vermiş, âyetlerde geçen kelimeleri lûgat ve etimolojik açıdan inceleyerek onların farklı bağlamlardaki anlam varyasyonlarını tespit etmiştir. Bu sayede, yalnızca yüzeysel bir anlam değil, kelimelerin çok katmanlı yapısını ortaya koymaya çalışmıştır. Bununla birlikte, rivayet yöntemini benimseyerek kıraat farklılıklarından, İsrâiliyât rivayetlerinden ve sebeb-i nüzûl bilgilerinden yararlanmış; âyetlerin tarihî ve bağlamsal arka planını dikkate alarak yorumlarını şekillendirmiştir. Dirâyet yöntemi çerçevesinde ise, sarf, nahiv ve belâgat gibi dilbilimsel disiplinlerden istifade etmiş, şiirle istişhâd ederek ve istinbâtü'l-ahkâm metotlarını kullanarak derinlemesine çözümlmelerde bulunmuştur. Kur'ân ilimlerinden de istifade etmiştir.

b) *Levâmiu'd-dürer fî hetki estâri'l-Muhtasari Halîl*

Meclisî'nin *Levâmiu'd-dürer* adlı eseri, yaklaşık yirmi beş yıl süren titiz bir çalışmanın ürünü olup onun ilk eseridir. Bu eser, Halîl b. İshak el-Cündî'nin *el-Muhtasar* adlı eserinin bir şerhi olarak kaleme alınmıştır ve Meclisî'nin vefatından yaklaşık otuz yıl önce tamamlanmıştır. 8./14. yüzyıldan sonra Mâlikî fıkıh büyük ölçüde *el-Muhtasar* etrafında şekillenmiş ve bu eser, fıkıh eğitimi ile fetva ve yargı süreçlerinde başlıca referans kaynağı haline gelmiştir. Öyle ki, Nâsirüddîn el-Lekkânî'nin “*Biz -Mâlikî olmaktan ziyade- Halîlîyiz*”¹ ifadesi, *el-Muhtasar*'ın Mâlikî Bu gelişme, hem ehl-i hadis anlayışını benimseyen fakihlerin hem de müteahhirin döneminde fıkıhın aldığı şekilden rahatsız olup erken dönem klasik metinlere dönmeyi savunan âlimlerin etkisiyle özellikle Mağrib ve Moritanya merkezli bir ekolün oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu çerçevede Bâritteylî, bazı meselelerin yalnızca Halîl'in *el-Muhtasar*'ında bulunduğunu, Mâlikî literatürünün başka bir metninde yer almadığını belirtmiştir.² Meclisî, *el-Muhtasar*'daki anlaşılması güç bölümleri şerh ederek halk ve talebeler için daha anlaşılır hale getirmek amacıyla *Levâmiu'd-dürer* adlı eserini kaleme almıştır. Şerhinde *el-Muhtasar*'ın metin dizilişine sadık kalmış, özellikle yargı meselelerini açıklarken farklı âlimlerin içtihatlarını derleyerek bölgenin şartlarına en uygun hükümleri tercih etmiştir. Üslubu sade, ifadeleri ise anlaşılır olan bu eser, 1272'de tamamlanmıştır. Ancak Meclisî, vefatına kadar (1302) *Levâmiu'd-dürer* üzerinde çeşitli düzeltme ve eklemeler yapmaya devam etmiştir. *Levâmiu'd-dürer*, Muhammed Sâlim b. Addûd'un girişimiyle, Ehlü Meclisî mahzarında bulunan müellif nüshası esas alınarak Rıdvan Yayınevi tarafından 15 cilt ve 30 cüz olarak basılmıştır. Eserin el yazması nüshası yedi cilttir ve her bir el yazması cilt, iki cilt halinde basılmıştır. On beşinci cilt ise eserin fihristini içermektedir.³

c) *Minehu'l-a'liyyi fî şerhi'l-Ahdarî*

Meclisî'nin, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed el-Ahdarî'nin Mâlikî mezhebine göre fıkıhın ibâdât kısmına yönelik olarak kaleme aldığı *Muhtasaru'l-Ahdarî* adlı eser üzerine yaptığı şerh, fıkıh literatüründe önemli bir yer tutmaktadır. *Muhtasaru'l-Ahdarî*, ibadetle ilgili temel meseleleri ihtiva eden bir ilmihal niteliği taşımakta ve özellikle günlük hayatta sıkça karşılaşılan ibadet konularına çözüm önerileri sunmaktadır. Meclisî, bu eseri detaylandırarak hem ilim talebeleri hem de genel halk için anlaşılır ve kapsamlı bir kaynak haline getirmiştir. Meclisî'nin şerhi, 1326/2005 yılında Muhammed Mahfûz b. Ahmed tarafından üç yüz doksan bir sayfa olarak yayımlanmıştır.

d) *Nehru'l-câri alâ sahîhi'l-Buhârî*

Meclisî'nin *sahîhi'l-Buhârî* üzerine kaleme aldığı yedi ciltlik el yazma eseri basıldığı zaman İslam ilim geleneğinde hadis çalışmalarına önemli bir katkı sunacaktır. Bu kapsamlı şerh, günümüzde el yazması nüsha olarak *Ehlü Sâlim* mahzarasında muhafaza edilmektedir. Ayrıca, eser üzerine *Ma'hedü'l-Âlî* bünyesinde bir bitirme tezi hazırlanmıştır.

¹ Tinbüktî, Ahmed Bâbâ, (1398/1989), *Neylû'l-ibtihâc bi tadrîzi'd- dîbâc*, Trablus: Külliyyetü'd-Da'veti'l-İslâmiyye, 171.

² Bertelli, Ebî Abdullah et-Tâlib Muhammed b. Ebî Bekir es-Sıddîk, (1981), *Fethu's-şekûr*, Beyrut: Dâru'l-Gaybi'l-İslâmî, 125.

³ Ahmed en-Nînî, 1/26.

e) *Nazmu'l-Vâdihî'l-mübîn ala'd-darûriyyi min ulûmi'd-dîn*

Meclisî'nin mahzarında kelim ilmi, ilimlerin sıralamasında en öncelikli konumda yer alır. Bunun temel nedeni, kelim ilminin hem dünya hem de ahiret saadetini sağlayan marifetullah (Allah'ı tanıma) ve marifetü Rasûlillah'ı (Peygamberi tanıma) öğretmesidir. Meclisî, bu alanda nazım türünde kaleme aldığı ve yaklaşık sekiz yüz beyitten oluşan bir eser ortaya koymuş olup, bu eser daha sonra oğlu Abdulkadir tarafından şerh edilmiştir. Ayrıca, kelim sahasında *ed-Dürrü'n-nazîm fî medhi Mevle'l-Azîm* adlı bir başka önemli eser de yazmıştır.

f) *Delîlü'l-müstenîr fî's-salâti ale'l-beşîri'n-nezîr*

Meclisî tarafından kaleme alınmış, Peygamber Efendimiz'e (s.a.v.) salât ve selam içeriğine sahip altmış sayfalık bir eserdir. Eser, Peygamber'e duyulan derin sevgi ve bağlılığı ifade etmek amacıyla yazılmış olup, İslam edebiyatında bu türdeki çalışmalara özgü bir üslup ve muhteva zenginliği taşımaktadır. Bu eser, Peygamber'e salâtü selam göndermenin faziletleri ve önemini vurgulayan içeriklere sahiptir ve Meclisî'nin ilmi birikimini bu alanda yansıtan önemli çalışmaları arasında yer alır. Eser kayıptır.¹

g) *Tarîkatü'n-Nakşibendiyye Risâlesi,*

Meclisî tarafından Nakşibendiyye tarikatı hakkında kaleme alınmış bir eserdir. El yazması olan bu risale, Ehlü Sâlim mahzarındaki kütüphanede muhafaza edilmektedir. Meclisî, bu eserde Nakşibendiyye tarikatının temel prensiplerini, ahlâkî ve tasavvufî öğretilerini ele almış ve bu tarikatın manevî disiplinlerini ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır. Meclisî bu risâleye: “Bil ki, Nakşibendiyye Tarikatı tarikatların en üstünüdür. O, Hz. Ebûbekir'in (r.a.) Sevr mağarasında gecelediklerinde Hz. Peygamber'den (s.a.v.) aldığı (öğrendiği) tarikattır”, diye başlamakta, “Allahümme yâ müfettiha'l-ebvâbi mukallibe'l-kulûbi ve'l-ebşâr, yâ delîle'l-mütehayyir ... Allah'a ihlasla (samimiyetle) bağlanmak, kulluğun hepsinde şarttır”, diyerek bitirmiştir.²

h) *Dîvânü Muhammed b. Muhammed Sâlim el-Meclisî*

On (10) Varak olarak Mağribî hattıyla yazılmış bir eserdir. Eser yazma olarak kütüphanede bulunmaktadır.³ Bunların yanı sıra, Meclisî'nin farklı dini ve fikhî konular üzerine yazdığı risaleler de bulunmaktadır. Zimmîlerin mallarının zekâtı, hapis cezası, cim harfinin hafif ya da şiddetli okunması ve korkulan yerlerde namazın kısaltılması gibi konularda yazdığı risaleler, onun geniş ilmi birikimini ve çeşitli meselelere olan derin vukufiyetini yansıtmaktadır. Bu eserler, ilgili konuların hem teorik hem de pratik boyutlarını ele alan kapsamlı çalışmalar olarak dikkat çekmektedir.

Abdulkadir b. Muhammed b. Muhammed Sâlim el-Meclisî de babasının eserlerini övdüğü kasidesi:

أَخِيَا الْهَدْيِي بِكِتَابِهِ الرَّيَّانِ مَنْ حَازَ شَأْوَ السَّبْقِ فِي الْمَيْدَانِ
أَخِيَا مَنْارَ الدِّينِ بَعْدَ عَقَائِهِ وَجَلِّيَ خَفِيَّ غَوَامِضِ الْفُرْقَانِ
وَجَلِّيَ عَرَائِسَ قَدْ أَبَتْ وَتَمَنَعَتْ عَنْ غَيْرِهِ فِي غَابِرِ الْأَرْمَانِ

Reyyân adlı kitabıyla ihya (ıslah) etti,

Sahada avantajlı bir başlangıç sağladı,

¹ Ahmed en-Nîni, 1/59.

² Ahmed en-Nîni, 1/59; Meclisî, Muhammed b. Muhammed Sâlim, *Tarîkatü'n-Nakşibendiyye*, Nuakşot: el-Ma'hedü'l-Mûrîtanî lîl bahsi ve't-Tekvîni fî Mecâli't-Türâsi ve's-Sekâfe, 0000/4574a.

³ Meclisî, *Dîvânü Muhammed b. Muhammed Sâlim el-Meclisî*, Nuakşot: Mektebetü Muhammed b. Ahmet Âlim, 0004/0004a.

Kaybolduktan sonraki dinin ışığını (lambasını) aydınlattı,

Furkan'ın (Kur'ân) kapalı, gizli kısımlarını açıkladı,

Geçmiş zamanlarda (Meclisî, kendisinin) dışındakilerini engelleyen, sakındıran gelinleri açığa çıkardı. (Meclisî'nin, kimsenin ele almadığı konulara cesaretle değinmesi ve birçok kişinin âyetlerin tefsirini yapmaktan çekindiği bir dönemde tefsir kaleme alması, onun ilmi özgüvenini ve derinliğini göstermektedir. Bu bağlamda, âyetlerin yorumlanmasını ve tefsirini, mecazi bir ifade ile bir geline benzetmiştir. Burada gelin, saflığı, çekingenliği ve dış etkenlerden sakınmasıyla betimlenmiştir.)

Şeyh Mâû'l Ayneyn b. Şeyh Muhammed Fadıl da:

لَمَعَتْ لَوَامِعُ الْلَوَامِعِ كَالدُّرَرِ فَسَقَى لَنَا الرَّيَّانُ رَيَّانَ النُّورِ
بَحْرٌ تَقَادَفَتْ دُرَّهٌ مِنْ مَوْجِهِ أَكْرَمَ بِبَحْرِ مَوْجِهِ كَلَّا دُرَّرِ

Levâmi (ed-dürer adlı kitabımız) parlak inciler gibi parladı,

Reyyân (adlı kitab) Reyyân Nehrinden bize su içirtti, (susuzluğumuzu giderdi)

Deniz, dalgasıyla incisini atar,

İncilerini atmayan dalgalar gibi ne cömert bir denizsin (deniz kelimesi geniş ilimden kinayedir).

3.7. Meclisî'nin Vefatı

1302/1885 yılında Tiris'in batısı ile Likrab arasındaki Âmuddügan'da, Zilhicce ayının son cuma günü cuma namazından sonra 96 yaşında vefat etmiştir. Tiris'deki Dûmis Kuyusu mezarlığına defnedilmiştir.¹

Şerif b. Seyyid Ahmed b. Sabbâr kasidesinde Meclisî'yi överek eserlerine işaret etmektedir.

مَا مَاتَ مَنْ أَبْقَى الْلَوَامِعَ بَعْدَهُ وَالنَّهْرَ يَجْرِي تَسْتَهْلُ سَحَابُهُ
وَلَبَحْرُهُ الرَّيَّانُ يُخْبِي وَحْدَهُ يَشْفِي غَلِيلَ دَوَى الْعَلِيلِ شَرَابُهُ
وَلَحْسَبُهُ الدُّرُّ النَّظِيمُ حُلِيٌّ وَلَمْ يُسَيِّقْ إِلَيَّ مَا جَاءَ فِيهِ كِتَابُهُ
لَا تَنْسَ وَشَى الْأَخْضَرِ فَإِنَّهُ حَتَمَ إِذَا حُسِبَ الْخِصَالُ حِسَابُهُ

O öldü, kendisinden sonra üzerindeki çer-çöpü akıtan Nehr ve Levâmi'i bıraktı,

Reyyân denizi de vardır ki, tek başına suyundan içen hastaları iyileştirir,

Durru'n-nazîm adlı kitabında daha önce çözüme kavuşturulamamış hiçbir şey bırakmaması yeter,

Ahdarî'nin eserine yaptığın işlemenin (Meclisî'nin Ahdarî'nin eserine yaptığı şerhi Minhu'l-A'li adlı eseri) özelliklerini hesapladığında sana yettiğini unutma.

3.8. İlmî Şahsiyeti:

Fakih, müfessir, nahiv âlimi, hadis ilmiyle meşgul bir muhaddis, usul âlimi, amelde Mâlikî, itikatta ise Eş'arî mezhebine mensup bir âlimdir. Bu nitelikler, Şinkît bölgesinin ilmî ve kültürel yapısını da yansıtmaktadır. Eserinde (er-Reyyân), Nakşibendî olduğunu açıkça ifade etmemiştir. Bu durum, Şâzelî tarikatında görülen manevi yönlerin gizli tutulması

¹ Ahmed en-Nînî, 1/63.

anlayışıyla bağlantılı olabilir. Aynı zamanda, Şinkît bölgesinde Nakşibendîlik tarikatının tanınmamış olması da bu tercihin bir nedeni olarak değerlendirilebilir.¹

a) Meclîsi ve Tefsir İlmi

Şinkît Bölgesi Murabıtlar Devletinin hakimiyetine girmesiyle tamamen Müslümanlaşmıştır. O dönemde tefsirle ilgili olarak İbn Cüzey, Beydavî, Suyûtî ve Hâzin gibi âlimlerin kitapları okunmuş ve öğretilmiştir. Peygamber'in (s.a.v.) hadislerinde “*Kim Kur’ân hakkında yanlış bir şey söylerse cehennemdeki yerini hazırlamış olur*”² vb. hadisler nedeniyle Allah Teâla'nın maksadının dışında yorum yapma endişesiyle Kur’ân’ı tefsir etmekten kaçınmışlardır. Sadece yazılan tefsirler naklediliyordu. Bunun yerine fıkıh, Arapça sarf, nahiv, belâgat, şiir vb. ilimlere yönelmişlerdir. Arap edebiyatı tarihçileri, Şinkît Bölgesi'nde 12. ve 13. yüzyıllarda ilmi ve dil bilgisi alanlarında önemli şahsiyetlerin ortaya çıktığını belirtmektedirler.³ Şinkît'te tefsir hareketi, hicri 12. yüzyılda başlamış ve 13. yüzyılda zirveye ulaşmıştır. Ancak, 13. yüzyılda bu hareket parçalanmaya başlamıştır.⁴ Meclîsi de 13. yüzyılda fıkhi eserlerinin yanı sıra Buhari şerhi ile birlikte dirâyet ağırlıklı “*er-Reyyân fî tefsîri'l-Kur’ân*” adlı eseri, yedi ciltlik kapsamlı bir çalışmadır. Her bir cilt, yaklaşık 850 sayfa uzunluğundadır.

b) Meclîsi ve Kelam İlmi

Ebû İmrân el-Fâsî'nin öğrencilerinden Veccâc b. Zellû, Sûs'a yerleşmiş ve burada Eş'arî düşüncesini yaymıştır.⁵ Veccâc'ın öğrencisi Abdullah b. Yâsîn, Sûs'ta aldığı eğitimle Eş'arî akidesini öğrenmiş ve daha sonra Afrika kıtasında İslam'ın yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. Abdullah b. Yâsîn'in kurduğu ribatlar ve bu ribatların devamında kurulan mahzaralar, Eş'arî akidesinin bölgede yerleşmesine büyük katkı sağlamıştır. Meclîsi ve diğer mahzaralarda yetişen öğrenciler, Eş'arî akidesi üzerine eğitim almış ve bu düşüncenin savunuculuğunu üstlenmişlerdir. Meclîsi, Eş'arî akidesini ele alan *el-Vâdihü'l-mübîn* adlı 200 beyitlik bir eser kaleme almıştır. Bu eseri oğlu Abdulkadir şerh etmiş ve şerh, Meclîsi'nin kurduğu mahzara ve diğer mahzaralarda ders kitabı olarak okutulmuştur.⁶

c) Meclîsi ve Hadis İlmi:

Meclîsi, hadis ilmine son derece büyük bir değer atfetmiş ve bu alandaki ilmî birikimini, Buhârî'nin el-Câmi'u's-Şâhih adlı eserine yazdığı yedi ciltlik kapsamlı bir şerh ile somutlaştırmıştır. Onun hadislerle yaklaşımı, yalnızca rivayetlerin aktarımıyla sınırlı kalmayıp, onları fikhî yorum ve mezhep görüşleriyle mukayese ederek değerlendirme düzeyine ulaşmıştır. Bu bağlamda Bakara Sûresi'nin 2/238. âyetinde geçen “*es-şalâtü'l-vustâ*” (orta namaz) ifadesine yönelik yaklaşımı dikkat çekicidir. Meclîsi, Malikî mezhebine mensup bir âlim olmasına rağmen, mezhep imamı Mâlik b. Enes'in bu ibareyi sabah namazı olarak tefsir ettiğini nakletmiş, ancak bu görüşe ihtiyatla yaklaşmıştır. Zira Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Hendek Savaşı esnasında şöyle buyurduğunu aktarmaktadır: “*Allah düşmanların üzerine —hayattayken evlerini, öldükten sonra da kabirlerini— ateşle doldursun! Zira onlar bizi orta namazdan alıkoydular; nihayet güneş battı. O namaz,*

¹ Muhammed b. Sîdî Muhammed Mevlây, (2008), “*et-Tefsîr ve'l-müfessirûn bi bilâdi's-Şinkît*”, Dubâi: İmam Mâlik Kitabevi, 307.

² Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, (1994), *el-Müsne'd*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, 1/233, 269, 323, 327; Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, (1972), *el-Câmiu's-sahîh*, çev. Osman Zeki Mollamehmetoğlu, İstanbul, Yunus Emre Yayınevi, “Tefsîru'l-Kur’ân”, 1.

³ *Biladü Şinkît*, 3; *Vesît*, 626-630

⁴ *Biladü Şenkît*, 239.

⁵ *Bilâdü Şinkît*, 197.

⁶ *Bilâdü Şinkît*, 196, 197;

ikindi namazıdır.”¹ Bu hadise dayanarak Meclisî, es-şalâtü’l-vuṣṭâ ifadesinin doğru yorumunun ikindi namazı olduğunu vurgulamış, ² İmam Mâlik’in söz konusu hadise ulaşmamış olabileceğini ileri sürmüştür. Bu örnek, Meclisî’nin hadis karşısındaki tavrını açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu yaklaşımı, onun hadis ilmine olan sadakatini ve sahih rivayetlere verdiği önemi ortaya koymakta; Buhârî’nin eserine kaleme aldığı yedi ciltlik şerh ise, bu ilme dair ilmî titizliğinin ve derinliğinin açık bir göstergesi niteliğindedir.

d) Meclisî ve Fıkıh İlmi

Kadı İyâz’ın öğrencilerinden Ebû Bekir Muhammed b. Hasan el-Hadramî (öl.389/1095), İbrâhîm el-Emevî ve Abdurrahmân b. Bekir er-Rakkız gibi önde gelen âlimler, Şinkît bölgesine gelerek halka ve talebelere Mâlikî fikhını öğretmişlerdir.³ Mâlikî mezhebinin Vâdân bölgesine taşınmasında Sîdî Ahmed el-Kazzâzî’nin katkıları önemlidir. Ayrıca, Timbuktulu Sîdî Ahmed Baba, İbnü’l-A‘meş ve Bâbâ İbnü’s-Şeyh Sidyâ gibi isimler, Şinkît bölgesinde mezhebin uygulanması ve yayılması noktasında etkili olmuştur. Meclisî’nin fıkıh eğitimi, Sîdî Ahmed el-Kazzâzî aracılığıyla Halîl b. İshak’ın ilmî geleneğine dayanmaktadır. Meclisî, Malikî mezhebi üzerine yazdığı *Levâmiu’-d-dürer* adlı eseriyle el-Kazzâzî’nin ilmî yolunu takip etmiş ve bu öğretinin sürekliliğini sağlamıştır. Bu öğreti, Meclisî’nin oğulları Abdulkadir ve Ahmed tarafından devam ettirilmiş, talebelerinden Yahzih b. Abdilvedûd ise bu mirası daha ileriye taşımıştır.⁴ Meclisî’nin *Levâmiu’-d-dürer*⁵ adlı eseri, günümüzde fıkıh ders kitabı olarak Moritanya’daki mahzaralarda okutulmaktadır.

e) Meclisî ve Tasavvuf:

Tasavvuf, zamanla İslâm düşünce geleneğindeki diğer ilim dalları gibi bir disiplin haline gelmiştir. Fıkıh, tefsir, hadis ve kalam gibi ana ilimlerden etkilenmiş ve bu ilimlere etki yapmıştır. Özellikle Şinkît Bölgesi’nde, mahzaralarda ve zâviyelerde tasavvuf metinlerinin okutulduğu bilinmektedir. Abdullah b. Yasin’in Afrika’da Eş’ari itikadını, Mâlikî mezhebindeki amel anlayışını ve tasavvufi görüşleri yerleştirdiği belirtilmektedir. Meclisî, kendisinin, Nakşibendî tarikatına dayısının vasıtasıyla katıldığını bildirmiştir. Nakşibendî Tarikatıyla ilgili el yazması eseri vardır. Moritanya’da, Kadiriye ve Ticâniye tarikatları mensuplarına ek olarak, Şâzelîye tarikatının da geniş bir takipçi kitlesi olduğu gözlemlenmektedir.⁶ Nakşibendî tarikatı, Meclisî dönemi veya sonrasında Afrika’da pek yaygınlaşmamıştır.

4. SONUÇ

Bu çalışma, Meclisî’nin ilmî şahsiyetini ve katkılarını, yaşadığı sosyo-kültürel ve irfânî çevre bağlamında ele alarak, onun Moritanya’nın 13./19. yüzyıldaki ilmî mirasına olan etkilerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Elde edilen bulgular, Meclisî’nin özellikle Şinkît bölgesindeki ilim geleneğinin teşekkül ve devamlılığında belirleyici bir rol üstlendiğini göstermektedir. Kurmuş olduğu mahzara sistemi, telif ettiği ilmî eserler ve yetiştirdiği talebeler vasıtasıyla bölgedeki İslâmî ilimlerin kurumsallaşmasına ve sonraki nesillere aktarılmasına önemli katkılarda bulunmuştur. Meclisî’nin ilmî faaliyetleri, yalnızca bireysel bir çabanın ötesine geçerek, Moritanya’da yerleşik bir ilmî ekolün oluşumuna zemin hazırlamıştır. Bu yönüyle Meclisî, sadece döneminin önde gelen âlimlerinden biri değil, aynı zamanda bölgesel düzeyde etkili bir ilim ve

¹ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, (2009), *el-Câmi’u’s-sahîh*, çev. Mehmet Sofuoğlu, (17 Cilt), İstanbul: Ötüken Neşriyat, “Kitabü’l-Meğazî”, 4161; Müslim, Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, (1974), *el-Câmi’u’s-sahîh*, çev. Ahmet Davutoğlu, (12 Cilt), İstanbul: Sönmez Neşriyat, “Mesâcid”, 202.

² Müslim, “Hac”, 1398.

³ *Bilâdü Şinkît*, 197.

⁴ *Bilâdü Şinkît*, 200-203.

⁵ *Bilâdü Şinkît*, 199, 200.

⁶ *Bilâdü Şinkît*, 120-123.

irfan önderi olarak değerlendirilmelidir. Dolayısıyla, onun ilmî mirası, hem Moritanya ilim geleneğinin sürekliliği açısından hem de İslâmî ilimler tarihinde bölgesel ekollerin gelişimini anlamada önemli bir örneklik teşkil etmektedir.

KAYNAKÇA

- Abbûdî, Muhammed b. Nâsır. (1417/1997). *İtlâletün alâ Mûrîtânyâ*. Mekke.
- Adıgüzel, A. (2013). Abdullah b. Yâsin ve Murabıtlar hareketi, *İslâmî İlimler Dergisi*, 7. Cilt (13), 55-60.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, 1994), 1/233, 269, 323, 327;
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. (1994). *el-Müsned*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi.
- Ahmed b. Muhammed Emin en-Nînî. (2015) “Mukaddime”. *Levâmiu'd-dürer fi hetki estâri'l-Muhtasar*. mlf. Muhammed b. Muhammed Sâlim el-Meclisî. (15 Cilt). Nuakşot: Dâru'r-Rıdvân.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî. (2009). *el-Câmi 'u's-sahîh*, çev. Mehmet Sofuoğlu. (17 Cilt). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ceran, İ. (2012). *Fas Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ebbâh Muhammed Yahzîh b. Muhammed Âlî b. Ni'me'l-Abd el-Meclisî. (1426/2005). “Mukaddime”. *Minehu'l-a'liyyi fi şerhi'l-Ahdarî*. mlf. Muhammed b. Muhammed Sâlim el-Meclisî. Nuakşot: Tasvîru'l-Âsime Yayınları.
- Eren, C. (2022). Mağrib ve Endülüste Berberi hakimiyetinin temel taşları Abdullah b. Yâsin ve Yusuf et-Tafşin. *Dokuz Eylül Ün. Edebiyat Fak. Dergisi*, 9. Cilt (2), 191-208.
- Halîl en-Nahvî. (1987). *Bilâdü Şinkît: el-Menâra ve'r-rabât*. Tunus: el-Münazzamatü'l-Arabiyye.
- Hamâhullah Vuld Sâlim. (2010). *Târihu bilâdi Şinkît*. Beyrut: Dâru'l-Kutubü'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddin. (1987). *el-Kâmil fi't-târih*. 11 Cilt. İstanbul: Bahar Yayınları.
- Kadı Muhammed Emin b. Bellâhî b. Abdulkadir b. Muhammed b. Muhammed Sâlim. (2011). “Mukaddime”. *er-Reyyân fi tefsiri'l-Kur'ân*. 13 Cilt. Nuakşot: Menâr Yayınevi.
- Köprülü, F. (1974). Ribat, *Vakıflar Dergisi*, (2). 267-278.
- Mahmut Hüseyin Ahmed. (1404/1984). *İdaratü't-tâlim fi Mûritanya*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ümmü'l-Kurâ Ün. Eğitim Fak., Mekke.
- Meclisî, Muhammed b. Muhammed Sâlim. *Dîvânü Muhammed b. Muhammed Sâlim el-Meclisî*. Nuakşot: Mektebetü Muhammed b. Ahmet Âlim, 0004/0004a.
- Moritanya İslam Cumhuriyeti. Kültür-Gençlik ve Spor Bakanlığı. (2013). *Şinkît'in Öne Çıkan Âlimleri (212 Âlim)*. Nuakşot: Kültür ve Sanat Müdürlüğü.
- Muhammed b. Sîdî Muhammed Mevlây. (2008) “*et-Tefsîr ve'l-müfessirûn bi bilâdi's-Şinkît*”. Dubâi: İmam Mâlik Kitabevi.
- Muhtâr b. Hâmidun, (2022). *Hayâtü Morîtânyâ*. Abu Dabi: Dâru'l-Kutubî'l-Vataniyye.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc., *el-Câmi 'u's-sahîh*. çev. Ahmet Davutoğlu. (12 Cilt). İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1974.
- Şinkîtî, Ahmed b. Emin. (1409/1989). *el-Vesît fi teracimi üdebâi Şinkît*. 5.Basım. Mısır: Şeriketü'd-Devliyye.
- Tinbüktî Ahmed Bâbâ. (1398/1989). *Neylû'l-ibtihâc bi tadrîzi'd- dîbâc*. Tarablus: Külliyyetü'd-Da'veti'l-İslâmiyye.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. (1972). *el-Câmiu's-sahîh*. çev. Osman Zeki Mollamehmetoğlu. (6 Cilt). İstanbul: Yunus Emre Yayınevi.
- Yiğit, İ. (2008). Ribat. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (35/76-79). Ankara: TDV Yayınları.

HOW COMMUNISM AFFECTED RELIGION IN POLAND AND KAZAKHSTAN

Master degree, Aruzhan BEKENOVA

L. N. Gumilev Eurasian National University, memory studies, aruzhanbknv@gmail.com

Annotation

Communism had a significant impact on religion in both Kazakhstan and Poland, although in different ways due to their unique historical context. In Kazakhstan, the Soviet regime introduced a strict anti-religious policy starting in the 1920s. Islam and Orthodox Christianity were suppressed, mosques and churches were closed or redeveloped, religious leaders were persecuted, and religious education was banned. Islam, once integrated into public and cultural life, has been almost erased from public practice. These repressions have led to a sharp decline in religious activity and identity, especially among the younger generation. In Poland, the communist regime emerged after World War II and also sought to control religion, especially the Catholic Church. However, due to the church's deep roots in Polish society and its role in preserving national identity, it maintained a stronger presence during past occupations. The regime used more subtle methods such as propaganda, censorship, and negotiation to limit its influence. Despite this, the Church remained a powerful force, especially during the Solidarity movement in the 1980s, which combined religious and political resistance. The key difference lies in the results: while Poland experienced a religious revival after communism, Kazakhstan faced the challenge of reviving religious traditions that had been severely weakened. The influence of the communist regime on Kazakhstan was more profound due to Soviet colonialism, which affected not only religion, but also language and culture.

Keywords: religion, communism, memory.

HOW COMMUNISM AFFECTED RELIGION IN POLAND AND KAZAKHSTAN

Abstract: Communism as a regime has left a large historical footprint in both Poland and Kazakhstan. Starting with politics and ending with such a personal topic as religion. Of course, it is important to note that in the two countries the period of communism occurred in different time periods, but there are many similarities and differences that are worth mentioning. It is worth focusing specifically on how communism influenced the situation of religion and how it all influenced what religion has become today. While in Poland it was the Catholic Church that had weight, in Kazakhstan it was Islam. Both nations struggled for their autonomy and the freedom of individuals to practice and adhere to their religious beliefs. This paper aims to examine the experiences of how communist regime affected religion in Kazakhstan and Poland in this context. At first, I will write and describe religious situations in both countries. Second, there will be discussion about similarities and differences between two countries, how regime affected development of religion in both countries and situation changed since then.

1. Religion in Kazakhstan during communist regime

Communism had a huge impact on Kazakhstan as a whole, but if we are going to talk about religion, it should be pointed out that the same processes took place in other countries of the former Soviet Union. With the advent of Soviet power in Kazakhstan, from the 1920s to the end of the 20th century, there was a massive atheisation of the Soviet states. This practice was aimed at limiting the power of religion in society, its spread, and the suppression of any religious practices. However, it is important to mention that in the beginning, the Soviets were slow to work on Islam in the regions of Central Asia. In the beginning, the Soviets slowly took over the regions and when they had already taken over all the Muslim densely populated areas, they began to deal with Islam in the same way as with other religious movements in the Union. However, before the total ban of religion, it is important to highlight the fact that religion was actively developed in different regions of the country. Special religious officials could teach the teachings of Islam in schools, madrassas were built, mosques were constructed, Muslim courts called Sharia courts operated, people collected money for charity through mosques and also collected financial support for mosques. Speaking about religion in Kazakhstan, one should not forget about Orthodox

Christianity, because it as well as Islam was under the influence of Soviet power. Of course, Orthodox Christianity came to the lands of Kazakhstan long after Islam. This Christianity arose in connection with the fact that the Kazakh Khanate became part of the Russian Empire and the beginning of its capture of Kazakh lands. The Bolsheviks prioritised the fight against Christianity over Islam because Moscow's main religious problem seemed to be the Russian Orthodox Church, which closely identified itself with the imperial regime and was deeply rooted in the Russian population. With the coming to power of the Communists, the Bolsheviks, and the establishment of Soviet power not only in Russia, but also in the countries of Central Asia, religion, whether Orthodoxy or Islam, was outlawed [1]. If we compare the past ways, which were used before during the seizure of any country, we can notice the difference. While before that religion was actively used as an instrument of special influence on the state and people, the communists, on the contrary, chose the path of denial of religion.

In Kazakhstan, this was done by intellectuals who eventually achieved autonomy, albeit briefly, under the name Alash. In 1922 nationalisation was abolished and not only religious schools but also Sharia courts were legally allowed to operate. Therefore, during the 1920s Central Asians practised their religion relatively freely, despite the anti-religious communist ideology. Until the late 1920s, the Soviet authorities were more favourable to Islam, but as the 1920s ended and the 1930s began, the rooted Soviet authorities began to use their power against the inhabitants of the Kazakh regions. There was a harsh campaign to suppress Islam, aimed at transforming or eliminating those aspects of society in Central Asia and the Caucasus that were perceived as hindering the 'building of socialism', and anyone identified as Islamic leaders was classed as 'enemies of the people'. It was at this point that a tougher struggle against religion and the intelligentsia began. A decree was created in 1929 that began to restrict the activities of religious temples, monasteries, houses of prayer, mosques, synagogues, and so on. It all started with the fact that the authorities began to confiscate all religious buildings, temples, houses of prayer, mosques, to close religious educational institutions and religious publications, and prohibited any activity that took place within the walls of religious buildings [2]. The religious elite were physically eliminated and local traditions regarding marriage, circumcision and burial were banned. The harshest repression of Central Asian Muslims occurred during the anti-religious campaigns launched by Stalin and Khrushchev. Stalin fought against "nationalist deviations", including the practice of religion [3]. Just like that and under Stalin's leadership, the Alash elite was exterminated. One of the worst periods for Central Asians and nomads, who fell into one of the hardest hit groups, was when Stalin deliberately caused famines to break the political will of non-Russian peoples. Moreover, many sacred sites were destroyed or converted into anti-religious museums. People were afraid to visit mosques or shrines for fear that it might undermine their careers or "attract unwanted attention from the government." It was at this stage that the active persecution of Islam in the USSR in general, and in Kazakhstan in particular, began. By 1928, all Muslim religious primary and secondary educational institutions were closed. If in 1912 in Russia there were more than 26 000 mosques with about 45 000 religious ministers, by the beginning of 1941 there were only about 1000 of them left [4].

As an example, I can tell you about the mosque in my hometown Kostanay, which is located in the north of Kazakhstan. This building fulfilled its function as a mosque for quite a long time, it was built in the late 19th century [5]. People call it "White Mosque". Unfortunately, after the arrival of the communist regime, the building became a clubhouse where various entertainment events such as weddings and birthday parties were held. During the war years it became a shelter for evacuees. Later, according to my grandmother's story, the building was just a cinema for quite a long time and only after independence did it start to fulfil its main function as a religious organisation, which it still does. This is an example of how the communist regime and the Soviet regime influenced religion in the region. This practice of changing the function of the mosque was very popular and was used in many regions. And this continued for quite a long time, and with the beginning and end of World War II, the situation only got worse. After the war, Islam was officially preserved only because of the new perception of the religion as part of the national identity. The situation was unchanged until the 1980s.

2. Religion in Poland during communist regime

In Poland, on the other hand, the beginning of communism took place in the middle of the 20th century. The country also had a very complicated and difficult history with the communist regime. As many people know, after World War II the Polish government began to co-operate closely with the Soviet Union, which was the starting point for communism to grow stronger in the old and newly added territories of Poland. The beginning of the influence of communism on religion is almost the same as in Kazakhstan, it all started with mass closure of religious enterprises and restriction of their work, active propaganda against religions. It is worth noting that the Catholic Church in Poland played a very important role, because it was the Church that rapidly defended the right to preserve Polish traditions, culture and independence. During the period when Poland was divided between Austria-Hungary, Prussia and the Russian Empire, it was the Catholic Church that was one of the supporters of independence.

It is also worth adding that, unlike in other countries, in Poland the approach was careful, but not safe for the Church. There was no great persecution, but the communists used cunning tactics. To achieve their goals, the Communists used four tactics. They began with attacks on the Holy See, trying to link it to pro-German sympathies. Gradually the attacks shifted to the Polish clergy. Press campaigns and trials were used to warn Church leaders and undermine their credibility. Importantly, the Church in Poland was strong and determined. It was part of national life and ran a variety of organisations. After the war it endeavoured to maintain its influence. The Communists tried to control the Church, but did so gradually, using stratagems. After World War II and at the beginning of the Cold War, the Communists sought to exert control over the church but avoided alienating the Catholic public. Despite the lack of independent parliamentary representation for Catholics, the Communists were careful not to antagonise the Catholic population. The Communist bloc programme before the elections promised to introduce "special recognition of the rights of the Catholic Church" into the constitution, but these promises failed to soften relations. Elections in January 1947 resulted in an "overwhelming victory" for the Communists, changing the political picture of the country [6]. In response to the consolidation of communist power, the church shifted from opposing the regime to a softer policy based on the idea that state power should be limited to church rights, as only the church could bring moral values to public life. However, after the election, the Communists, focused on removing opposition and restructuring cultural and administrative institutions, continued their anti-church campaign. Attempts to establish relations with the Vatican failed, and church-state relations remained deadlocked. The government, anxious to undermine the authority of church leaders, avoided alienating the Catholic public because the programme of Sovietisation of the country could have been made more difficult. The relationship between Communist rule and the Catholic Church played an important role in shaping public order. One of the key points in this interaction was the Agreement between Church and State in 1950, which attempted to define the roles of each side. In the beginning, this caused tensions and resistance on the part of the Church, especially on the part of the episcopate, which initially tried to remain neutral in political matters. [7]

One of the key areas of government influence was interference in the internal affairs of the Church, leading to the arrest of priests and strained relations. Educational matters, despite promises from the Agreement, were also subject to difficulties, and Catholic schools gradually declined, subject to pressure and censorship. The Catholic press came under heavy control and censorship, which limited its ability to comment on government actions. Several publications were even suspended or closed, reinforcing the sense that freedom of speech and expression was restricted. Resistance by the episcopate was the Church's initial response to the government's attempts to control it. But under the pressure of repression and given the difficult circumstances, the Church reached a compromise, accepting the government's interpretation of the Agreement. This was confirmed by a letter from the episcopate in 1953 which recognised the failure of resistance. Instead of open resistance, the Church went to co-operate with Catholics who supported a communist version of Catholicism and socialist principles [8]. Repression against Catholic figures was replaced by the government's desire to create favourable conditions for rapprochement between Church and state. Thus, the period 1950-1953 in Poland was a period of struggle, compromise

and the search for co-operation between communist rule and the Catholic Church. These events not only reflected the complexity of the political situation in the country, but also demonstrated the ability of both sides to adapt and adjust in a volatile political environment.

From 1945 until the early 1970s, the Catholic Church in Poland actively defended its interests, including its property, privileges, personnel, and status in the country. Beginning in the early 1970s, however, the church expanded its sphere of influence by undertaking a persistent defence of human rights and civil society. It also became a platform for independent cultural events and the expression of views that differed from those of communism. Archbishop Stefan Wyszyński of Warsaw and Archbishop Karol Wojtyła of Kraków, who was subsequently elected Pope John Paul II in 1978 and beatified in 2011, played a significant role in this revitalisation of the church. Other important figures also influenced the process, including the heroic priest Jerzy Popiełuszko, who was murdered by Polish security agents in 1984 and beatified in June 2010. With the further intensification of "Solidarność" in the late 1980s, an increase in religiosity, primarily among young people, was also noticed. Throughout this long period, from the middle of the 20th century almost to the end of the 20th century, due to the fact that the Church moderately and actively tried to oppose the regime, a large number of people in Poland remained religious. Also the above-mentioned "Solidarność" movement awakened the patriotic and religious spirit not only among the older generation, but also among the youth.

3. Religion during communism: similarities and differences

The main difference between Kazakhstan and Poland was that everything was much more problematic on the territory of Kazakhstan. All this was because of the Soviet colonial regime. The intelligentsia, first of all, tried to achieve the independence of the Kazakh people, to preserve culture and give enlightenment to people who could not afford it. And only then did it come to religion. While Poland was already recognised as an independent state at that time. It is also important to note how religion was revitalised in each country. While in Poland, the Catholic Church waited for quite a long time and slowly resisted communism, in Kazakhstan communism was able to suppress it almost completely at once. As it can be seen, closer to 1980-1990, in both countries there was a break with communism and people began to gain confidence to confront the communist regime. While in Poland there was an anti-communist movement "Solidarność", in Kazakhstan it was not a movement, but a revolt of young students. It is now popularly known as the "December 1986 events", but it was not closely related to religion, more just independence. During this confrontation between students and the authorities, many students were killed and disappeared. Those who survived were tortured in secret by the government. The news didn't say anything at the time, it was all presented as an uprising and something bad, when in fact, the young students just wanted to show their position and asked for independence for their country. All these terrible details were made public only after the independence of Kazakhstan. Just like that, and therein lies the big difference in the impact of communism on both countries. Because of the fact that Kazakhstan was under Russian control, it was quite problematic not only to preserve religion, in general, it was problematic to preserve even the native language and traditions. It got to the point that after World War II, the number of Muslims, as well as people speaking the Kazakh language, began to plummet. This led to the fact that closer to independence, quite a small percentage of people adhered to religions and spoke Kazakh. In Poland, on the contrary, with the end of communism, the number of religious people increased and this increased every year.

4. Conclusion

To summarise, we can see how the same regime but different country situations have influenced the way religion developed then and is developing now. In Poland, after the end of communism and the "Solidarność" movement, although there was a sharp jump in the number of religious people, this statistic is moderate and it is not that many people turned away from religion. And this remains also to this day. Because of the fact that it was only the communist regime there, but not the acts of the Soviet Union, many churches were not desecrated and served their purpose. Whereas in Kazakhstan it is quite more complicated. The communist regime came therewith the Soviet Union, which allowed them to completely remove religion

from the lives of the peoples who lived in those territories. Sacred religious places were forcibly converted into public places such as cinemas and clubs, as well as places for evacuees during wartime. These actions had a very strong influence on people actually turning away from religion and following the communist regime. The difference was very noticeable in the 1990s when Kazakhstan gained independence. Because of the complete denial of religion until 1991, even after independence, people had a slightly negative attitude towards religion. But despite this, the state fully promoted the reconstruction and construction of mosques on the territory of the country. It was only after some time that people became religious again and turned their heads in the direction of religion. Analysing the Soviet model of state religious policy in Kazakhstan, as well as the communist regime in Poland in different periods of history, it should be noted that there were both stages of loyalty of the state to religion and religious life of believers, and rigid total destruction of clerics, confessions and spiritual life of people. Religious policy and anti-religious propaganda touched every family in both countries and undoubtedly played a negative role in the spiritual development of society, but religion continued to play a significant role in the everyday life of both Kazakhs and Poles, without being forced out of the sphere of everyday life.

References:

1. Lenz-Raymann, K. (2014). History of Politics and Islam in Central Asia. In *Securitization of Islam: A Vicious Circle: Counter – Terrorism and Freedom of Religion in Central Asia* (p. 130) Transcript Verlag. <http://www.jstor.org/stable/j.ctv1fxgjp.9>
2. Lenz-Raymann, K. (2014). History of Politics and Islam in Central Asia. In *Securitization of Islam: A Vicious Circle: Counter – Terrorism and Freedom of Religion in Central Asia* (p. 131). Transcript Verlag. <http://www.jstor.org/stable/j.ctv1fxgjp.9>
3. Saktaganova, Z.G. (2017). The Soviet model of state religious policy in Kazakhstan and religious everyday life of Kazakhstanis in the second half of the twentieth century. *History of everyday life*, (1 (3)), 62-63. <https://cyberleninka.ru/article/n/sovetskaya-model-gosudarstvennoy-religioznoy-politiki-v-kazahstane-i-religioznaya-povsednevnost-kazahstantsev-vo-vtoroy-polovine-hh-v/viewer>
4. Bennigsen A., Lemerse-Kelkezhe Sh. (1981) *Forgotten muslims. Islam in the Soviet Union*. Paris. Maspero / Delovaja Nedelja [Business week]. 2005. № 35–36.
5. Muftyat. (n.d.). Mosque in Kostanay. Muftyat. Retrieved, from <https://www.muftyat.kz/ru/mosque/3233/>
6. Valkenier, E. (1956). The Catholic Church in Communist Poland, 1945-1955. *The Review of Politics*, 18(3), 310-312 <http://www.jstor.org/stable/1404679>
7. Valkenier, E. (1956). The Catholic Church in Communist Poland, 1945-1955. *The Review of Politics*, 18(3), 314-315 <http://www.jstor.org/stable/1404679>
8. Valkenier, E. (1956). The Catholic Church in Communist Poland, 1945-1955. *The Review of Politics*, 18(3), 321-322 <http://www.jstor.org/stable/1404679>

VALUES OF KAZAKHSTAN SOCIETY

Botagoz Kuppayeva

Kazakh National Agrarian Research University

Associated Professor

Almaty, Republic of Kazakhstan

Annotation

Analyzing the Inglehart World Values Survey, the data obtained during this study, sociologists made one important "macro conclusion" - sooner or later, the economic development of society leads to a progressive change in values in the direction of democracy and freedom. Inglehart makes an important remark: economic development is not only the actual growth of GDP, but also the growth of the quality of life in the entire breadth of this concept (from education and health care to the quality of infrastructure), these are basic human freedoms - physical, economic, political. That is, the more socio-economic conditions for human self-realization are created, the more chances there are to nurture new values in society.

Values have a socio-political content that changes in response to economic and social conditions. There are no eternal, immutable and abstract values. In other words, values reflect the development process of modern society, its needs and problems.

Values are the basic foundation of motivation, and people accept them by default. We do not even realize their powerful influence, taking them for granted, but they shape our life strategy, behavior and worldview. Values create norms of work, earnings, spending, following rules and determine human behavior. Scientists study them because they are constantly undergoing great changes. Thus, the concept of "value" in the theory of modernization is considered as follows:

- values determine the worldview of society as a whole and its individual social groups and individuals, and also form people's behavioral attitudes;
- the values of society are determined by its socio-economic development, this factor is supplemented by taking into account the cultural and historical heritage;
- a high level of economic development of society contributes to the formation of post-materialistic values, values of self-expression, freedom of choice and an increase in the priority of equal opportunities and expansion of the rights and freedoms of citizens;
- the formation of value does not occur at one time, but progressively, going through the appropriate stages: from the emergence of social needs (the usefulness of the value) to its institutionalization and transformation;
- traditions, cultural heritage, religion of each specific society leave their mark, which also characterizes the modernization process as non-linear, ambiguous and multi-vector, which, in turn, affects the multi-aspect nature of the formation of value orientations;
- differences in value orientations are observed not only between countries with different socio-economic development, political systems and cultural traditions, but also within them.
- In the history of value studies in the modern world, the authors conventionally distinguish two large independent groups:
 - on the one hand, the theory of K. W. Graves, D. Beck and K. Cowan, known as the integral theory of spiral dynamics,
 - on the other hand, the theory of postmaterialism and the concept of basic human values, R. Inglehart and S. Schwartz. The theories are presented in chronological order.

Don Beck proved in practice that values can be managed, so supporters of the theory of spiral dynamics advocated using it in the Kazakhstan project. With the help of value management, it is possible to make profound changes in society, so the results of a sociological study could form the basis for recommendations for making management decisions in the future, especially during the transition of power.

D. Beck is one of the world's most renowned experts in the field of global systemic change in various business sectors and global communities. Of great interest is his eight-year involvement in reforms in the Republic of South Africa after Nelson Mandela came to power. As a result of the practical implementation of his theory, South Africa transformed from a backward agrarian country torn apart by contradictions, where the main ideology was apartheid, into one of the most dynamically developing countries in the world, stepping into the 21st century as the leader of the African continent.

The integral theory of spiral dynamics is used to study values in different countries of the world, but not on the same scale as the methodology of R. Inglehart and S. Schwartz. The advantage of research using the spiral dynamics methodology is that its results allow managing the process of value transformation at various levels. This is the most valuable for the current historical moment in Kazakhstan. However, in this work, the choice was made in favor of R. Inglehart's methodology. The two best-known groups of organizations worldwide for their values research are the World Values Survey (WVS) and the European Social Survey (ESS).

The World Values Survey, which uses the Inglehart methodology, began its work in 1981 and conducts research using a common questionnaire in almost 100 countries (including Kazakhstan), where up to 90 percent of the world's population lives. The WVS is the largest non-profit international study of human values, involving almost 400,000 respondents. In addition, the WVS is the only academic study that covers the entire spectrum of global variation from very poor to very rich countries in all major cultural zones of the world [1].

The European Social Survey has been conducting surveys since 2001 in 38 countries, including the Russian Federation, using the Schwartz methodology. ESS is an international study conducted by academics every two years using personal interviews with newly selected cross-sectional samples. ESS operates on the basis of an established research consortium, the members of which are 14 European countries that signed a memorandum in 2013.

The survey measures attitudes, beliefs and behavior patterns of various population groups in more than thirty countries. The use of ESS methods allows us to solve a whole range of research problems:

- to study the level of stability and change in the social structure, conditions and relations in society, as well as to explain changes in the social, political and moral environment in society;
- to disseminate high international standards in social science research, including, for example, the development and pre-testing of questionnaires, sampling, data collection, reducing bias and increasing the reliability of questions;
- introduce relevant indicators of national progress based on citizens' perceptions and judgments about key aspects of society;
- improve the visibility and dissemination of data on social change among scientists, politicians and the general public.

According to Peter Schmidt, there are currently no representative population studies that would combine the approaches of Shalom Schwartz and Ronald Inglehart and include all dependent variables from the two theories.

R. Inglehart's Model

Ronald Inglehart is a world-famous American sociologist and political scientist, the author of the theory of postmaterialism, which sets out new approaches to the study of values and their transformation from generation to generation. R. Inglehart's concept boils down to the fact that economic modernization strives for a state of existential security, which generates a shift from materialistic (in accordance with Maslow's pyramid) to postmaterialistic values of

self-realization, self-expression, concern for the environment, etc. Which in turn serves as an important factor in strengthening democratic institutions.

According to R. Inglehart, values relate to human needs. In the first version of Inglehart's post-materialist theory, materialistic values (preference for material and physical security) are at one pole of the continuum, and post-materialistic values (freedom, participation, self-expression, beauty) are at the other. Later, as the theory developed, the value scale was expanded to include variables of interpersonal trust, happiness, tolerance, and the theory itself was renamed the dimension of survival/self-expression values. A second value scale was also added, the poles of which were traditional and secular-rational values. Both dimensions fit into the concept of value transformation during modernization and industrialization.

In 2020, the Friedrich Ebert Foundation Representative Office in Kazakhstan conducted a sociological study "Values of Kazakhstani Society in the Sociological Dimension".

As noted in the study, the sense of unity in society is closely related to civic identity. The higher the level of unity among citizens of the country, the stronger their sense of belonging to one nation. This also shows that there are no deep divisions in society and people are united on the basis of citizenship, history and culture. A low level of unity, disunity and division of society into different groups can hinder the creation of a single nation and lead to conflicts within the country. It can be argued that a sense of unity is an indicator of civic identity. The survey results showed that the majority of the population (66.1%), first of all, experience a sense of unity in relation to their fellow citizens. The population of Kazakhstan feels their belonging to one nation, therefore, we can talk about the formed Kazakhstani civic identity. The rural population expresses a greater sense of unity with compatriots than the urban population - 75.8% and 59.2%, respectively. This is explained by the fact that social ties are more developed in rural areas than in cities, where particularization and the breakdown of traditional relations occur [2]. Family values are important human attitudes that are significant for any society. The family forms moral and ethical norms, behavior patterns, life goals, and a strategy for interacting with the outside world. Enormous changes in the economic, political, social, and spiritual spheres are transforming the institution of family, marriage, and family relationships. Today, issues related to gender identity are increasingly discussed in society; new types of gender are emerging, including androgyne, bigender, genderqueer, intersexual, etc. Sociologists in a number of countries put not two traditional answer options, "man" and "woman," in the "gender" column of the socio-demographic section of the questionnaire, but several, or offer the respondent to enter their own gender. Attitudes toward having children are also changing: some families or couples do not plan to have children, voluntarily refusing to continue having children, spreading the ideology of child-free. The problems of early marriage (marriage before the age of 18), which is most common in Eastern Europe and Central Asia, are being raised in society. According to the United Nations Population Fund (UNFPA), early marriages of girls are accompanied by gender-based violence and discrimination, as well as problems of early pregnancy. Civil marriages are becoming more common. Along with traditional marriage, new forms are emerging, such as guest marriage (the marriage is officially registered, but the couple lives separately), internet marriage (meeting and registration of marriage takes place on the Internet), "white" marriage (marriage based on spiritual community, without intimacy) and others. More and more countries recognize same-sex marriage, with the possibility of registering it officially. All this leads to the transformation of the institution of the family, family values, family traditions and attitudes.

Family values have been the subject of sociological research on more than one occasion. In the World Values Survey research project, the purpose of which is to study values and determine their impact on the cultural and social life of society, a number of questions in the questionnaire are devoted to family attitudes.

According to the sixth wave of the World Values Survey, which took place from 2011 to 2014, family is the most important value for 92.4% of Kazakhstanis, more important than work, friends, religion, politics, and free time.

The results of the seventh wave of the World Values Survey confirm the previous data: 93.5% of respondents noted that family is very important in an individual's life.

During the survey, respondents were asked the question: “What is the most important thing for Kazakhstani society today?” and were presented with 23 options. The first three important priorities for Kazakhstanis were “wealth/prosperity”, “fight against corruption”, “law and order”. The top ten included the answer “strong family” – 20.5% of respondents chose this item.

In the multi-ethnic Kazakh society, interethnic marriages have always been treated with tolerance. Residence of more than 125 ethnic groups, border territory with five countries (Russia, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Turkmenistan, China), expanding flows of educational migration (more than 60 thousand are studying in Russia, about 10 thousand in China, about 1000 in South Korea), labor migrants from Turkey, Central Asian countries, etc. - these and other factors contribute to the increase in interethnic and international marriages.

Respondents were asked about their attitude to interethnic marriages. In general, 43.9% of respondents are “friendly” to interethnic marriages, 24.9% are neutral, and 28.4% are unfriendly. Married respondents more often do not welcome and do not approve of such unions - 31.8%, among single respondents such is 21.4%. This is probably due to the fact that respondents with experience of family life more realistically assess the difficulties of marriage, including interethnic.

Among women, more than among men, are friendly to interethnic marriages (45.4% among women and 42.1% among men).

A positive attitude towards interethnic marriages is more often seen in the responses of young people: 47.8% of respondents from 18 to 29 years old support them, from 30 to 40 years old - 44.5%. Respondents from 41 to 50 years old support polyethnic marriage to a lesser extent (40.1%), in the age categories from 51 to 60 years old and from 61 years old and older, only 42% noted their friendly attitude towards such marriages. An interesting trend is observed in the responses of urban and rural residents. There are slightly more supporters of interethnic marriages among rural residents (46.5%) than among urban residents (42%)⁸.

62.2% of Russian respondents, 51.0% of respondents of different ethnic groups, and 36.1% of Kazakh respondents are favorable to interethnic marriages⁹. This trend is confirmed by official statistics, according to which interethnic marriages are most often entered into by representatives of the Russian ethnic group.

An ethnically mixed family, woven from various cultures, traditions, and customs, also absorbs value systems, becoming, on the one hand, their keeper and transmitter, and, on the other hand, carrying an integrative and adaptive role. Due to this, the function of the family in forming the life strategy of each of its members in a multiethnic family increases and expands to some extent. It should be noted that the multi-ethnicity of Kazakhstani society facilitates communication both in its own social environment and in the external multi-confessional multinational world. As is known, the adaptation of young Kazakhstanis abroad is easier and smoother, since they have experience of interethnic interaction within the country. In general, the attitude towards tolerant or neutral perception of interethnic marriages remains in society. Continuity in relation to interethnic marriages in Kazakhstan is maintained due to the fact that in most cases children and grandchildren from the same unions marry. However, almost a third of respondents noted their negative attitude towards this phenomenon. Most often, opponents of interethnic and interethnic marriages believe that they contribute to the loss of the gene pool of the Kazakh people.

For a complete picture, this article includes the results of a survey conducted by the Public Opinion Research Institute to study the population's attitude to various aspects of society, which asked about the perception of same-sex marriages. The majority of respondents expressed a negative attitude towards the spread of same-sex marriages in the world - 89.2%; only 1.3% of respondents had a positive attitude towards this phenomenon; 9.5% found it difficult to answer this question. While the data of the research project "European Social Survey (ESS)" demonstrate that respondents from Western European countries tend to approve of alternative marriages, among them there are more "modernists" ("approving") - 70%,

than "traditionalists" ("disapproving") - 30%. In Eastern European countries, the same trend remains - 55% and 45%. In Russia, the results are the opposite: "traditionalists" - 73%, "modernists" - 27%. In Kazakhstan today we see the prevalence of traditional forms of family relations - nuclear (simple) monogamous family and extended (complex), represented by two or more generations. However, this does not mean that there are no alternative forms of marriage and family. The attitude towards same-sex marriages, adoption of children in same-sex marriages, surrogacy, etc. have become increasingly discussed in society. The transformation of family values is an integral part of globalization and modernization of society, and Kazakhstan is no exception in this process. The results of a sociological study on the value attitudes of Kazakhstanis show the stability of the traditional institution of the family in modern Kazakhstani society, both among the adult population and among young people. Continuity of generations, the value of marriage, the authority of elders, respect for women are an integral part of modern Kazakhstani society. However, at the same time, we are seeing signs of a crisis of family values: more frequent cases of abandoned newborn children, bride kidnapping, early pregnancies among schoolgirls, a high percentage of divorces, etc.

In addition, the ritual side of marriage is changing: traditions and customs accompanying marriage are being transformed, new forms of organizing a wedding, seeing off the bride, roles and functions of the participants in the marriage process are appearing.

Today, family values and attitudes are subject to corrosion, expressed in the form of an increasing number of divorces, especially in the first years of marriage, the spread of polygamy and early marriages. Today, a negative trend can be observed in Kazakhstan - almost a third of marriages break up due to various reasons.

In order to avoid such processes in society, various measures are being taken in a number of countries: mandatory courses on preparation for family life for newlyweds, which are held both in churches (the experience of Spain) and in public organizations; the opening of innovative schools for future newlyweds, where master classes, trainings, consultations on managing a family budget, communication culture, family management, etc. are planned (the experience of Uzbekistan); the institution of a marriage contract, popular in a number of countries.

The transformation of family values is interconnected with a change in the reproductive attitudes of parents. In general, the decline in birth rate is one of the indicators of modern society, based on changes in socio-economic living conditions, to some extent a crisis of family lifestyle, when marriage and childbirth are postponed. The attitude to reduce the number of children in the family is also becoming stable, the ideas of individualization of life are increasingly dominant in society. However, we also see that among young people there are increasingly more families with more than 4 children.

Family attitudes are the core of the individual's value system. The family preserves, transmits, forms and cements other social guidelines and strategies. On the one hand, the family protects national traditions and foundations, on the other hand, it must be integrated into the modernization process. All this leads to the transformation of family values, the need to adapt the institution of the family to modern conditions. More and more often, a new, egalitarian format of the family, new roles for men and women, new norms and rules are discussed in society. What awaits the institution of the family in the future? What formats of the "unit of society" will remain? How can it adapt to modern society? These and other questions require additional comprehensive research. The data also record the following: the higher the financial situation, the more often respondents choose freedom above all. And, conversely, the lower the financial situation, the stronger the need for security. Thus, among those who do not experience financial difficulties, 33.3% put freedom above security, and among those who do not have enough money even for food - 12.5%. In security matters – 37% and 56.3% respectively.

The results of the study show that traditionalist and modernist values are intertwined in the mass consciousness. At the same time, it is difficult to talk about the dominance of certain political values, beliefs and attitudes. In the structure of political culture, the positions of traditional values are strong – the desire to receive guarantees from the state, equalization,

collectivism, paternalism. At the same time, a significant part supports the need for personal responsibility for personal well-being, respect for individual rights, freedom.

The processes of democratization and globalization leave their mark on the political culture in Kazakhstan. The data of the study show that the structure of civil and political values is changing. In general, the contradictory and vague views of respondents regarding civil and political values largely reflect the moods and interests of various social groups in today's conditions, as well as the nature of socio-political discussions. The structure of civil and political values

The topic of inequality, discrimination, segregation, social exclusion, which is quite extensive, can be attributed to the invisible and unconscious in Kazakhstan - it does not yet attract due attention from the public. The number of research papers devoted to this issue is still extremely insignificant: this study also does not claim to cover this topic broadly and deeply, although it allows us to form a general idea and identify contradictions and inconsistencies between what is declared and what is actually applied. As the results of the study show, discriminatory norms and practices are not recognized and perceived as such by the majority of society - they are not regarded as violations and are considered the norm. Perhaps the dominant discourses about the irrelevance of issues of inequality and infringement of rights convince the population that everyone is equal in society and equal opportunities are created for all social groups.

As is known, Soviet society was characterized by many parameters as a society with equal rights and equal statuses. Today it is obvious that equality in it was replaced by egalitarianism. The authors of various studies have come to the conclusion that Soviet society was not a society of equal rights and opportunities, but a society with status inequality: the lack of property and material goods led to the fact that the power status was the main source of inequality, although the official discourse always asserted the priority of the value of equality/equal rights and social justice.

Today, 30 years after the collapse of the USSR, we are seeing in Kazakhstan the signs of this status culture characteristic of post-Soviet societies, which has been supplemented by the value of money and wealth, which automatically grants their owners a privileged position in society - for example, officials and rich people. According to survey participants, the most privileged part of society in Kazakhstan are officials, who, according to respondents, have quite a lot of rights.

While socially vulnerable groups, such as the poor, the LGBT community, oralmans, migrants, drug addicts, who do not have a power status and financial resources, are most subject to infringement and discrimination. At the same time, they become invisible and excluded from social life. Invisible or excluded groups include drug addicts, alcoholics, homosexuals, people with HIV, migrants, foreign workers, the poor, and oralmans.

The requirement to speak Kazakh is becoming an increasingly infringing norm for representatives of the Russian ethnic group. While the topic of interethnic marriages, which is sensitive for representatives of the Kazakh ethnic group, affects and infringes on the rights of women. However, the respondents of Kazakhstan are most often subjected to financial discrimination (19.2%). Gender discrimination is also relevant for citizens, 14.6% of respondents highlighted this form of infringement of their rights. The clearest awareness of the problem of discrimination is inherent in city residents belonging to the middle class, with higher education. They raise the topic of violation of their rights and discuss various practices of inequality. In general, the survey records, on the one hand, the low importance of "human rights" for citizens of Kazakhstan - only 35% of the population support the thesis that "human rights should be above the interests of society"; and "the value of freedom" - only 30.4% of survey participants support the thesis that "freedom is more important than security". On the other hand, the results of the study demonstrate the high value of "equality/equity" and "justice". However, the answers to questions regarding the behavior of respondents in a specific situation, for example, living in a neighborhood, clearly demonstrate the discrepancy between the values that respondents consider important and the values that underlie their decisions in everyday life. For example, the priority of the value of tolerance for the majority of respondents and their reluctance to be neighbors with certain groups of people (Oralmans, people with HIV, poor people, alcoholics, etc.).

However, the recognition of discriminatory practices, albeit by an insignificant number of respondents, and the widespread discussion of gender discriminatory practices by society still allow us to talk about serious changes taking place in society, which can be characterized as a movement from traditional values towards modern, democratic ones. Despite the fact that exclusive values and ideas still dominate in society, the recorded changes allow us to predict positive prospects for the development of inclusive values in Kazakhstan. Thus, the main conclusion of the study is that the value model that has formed in Kazakhstan is very difficult to classify. If it is not unique, it is very specific. It is greatly influenced by the "borderline" position of Kazakhstan in the geographical aspect - between Europe and Asia and in the historical aspect - between Western and Eastern sociocultures. In addition, due to the economic and ethnodemographic specifics of Kazakhstan, it was extremely strongly influenced by the Soviet civilization, and in its best features. The features of the post-Soviet transformation also had an effect, first of all, its pronouncedly peaceful nature, unlike most other Soviet republics. The study found that the Kazakh value model is drifting towards modernization. The risks of archaization are present, but they are not capable of changing the general modernization vector. The natural mono-ethnicization of Kazakh society cannot be considered as a risk of archaization. The Kazakh ethnic group exhibits a more modernist orientation of consciousness in a number of important respects than other ethnic groups of Kazakhstan. On the other hand, internationalism is firmly rooted in the mass consciousness of Kazakhstanis as one of the priority values.

Generational groups of Kazakhstan

Values are divided into three groups:

- universal. These include the feeling of love, respect, freedom, health;
- intra-group. These include political and religious values;
- individual, otherwise personal values.

Values can be combined into systems and change with age and events in a person's life. Values and differences in values of different societies are important components of culture. It is this that functions and controls the stability of the social system with the help of value orientations included in it. Thanks to this, basic values are regulated, which resolve conflicts of social classes and generations. Many modern scientists and philosophers understand culture as a system of basic values, since it represents the main fundamental structure of society [3].

The study of the direction of values in world sociology was carried out by M. Weber, P. Sorokin, E. Durkheim, R. Merton, T. Parsons. In the middle of the 20th century, scientific schools were formed that studied the awakening of order and consciousness of youth, the specifics of formation. Research by E. Erikson, M. Mead confirm that the transfer of basic principles and order, values from elders to youngsters to maintain the stability of society is the right process.

American scientists Neil Howe and William Strauss suggested that when studying socio-psychological values, people should be considered not only by age parameters, but also by the deep values of the periods and eras of their existence. American scientists also proved that every 25-30 years in the cycle a new generation is formed.

"Baby boomers". This category includes Kazakhstanis over 50 years old, there are about 3.5 million of them. They have much more advantages than modern youth. Out of old habits, they look at the world through TV and choose the phone for communication. Baby boomers are proud to retire after working in one place all their lives. They can plan their finances for a long time and save money for a car for twenty years.

Values of the baby boom generation: idealism, image, optimistic thinking, youth, health, work, status, involvement, revival, team orientation.

Representatives of the Baby Boomer generation spent most of their lives in the Soviet Union, during the heyday of socialism. Their growing up was facilitated by the socio-economic conditions and the restoration of the population's

economy after the Great Patriotic War, the Cold War (1946-1980), the first human flight into space. Therefore, they came out with the psychology of winners, and it would be real for them, so they need to maintain a state of stability.

According to statistics for 2019, 79% of the population are baby boomers, silent ones and generations X, Y. 21% - "Generation Z" or "centennials". The average age of Kazakhstanis is 29 years. Young people who have not reached this age are 51% of the population. This generation is politically stable and live relatively in material prosperity.

One of the key characteristics of modern societies is modernization, that is, the transition from one mode of production (agrarian), from a traditional way of life, thinking, consciousness to a modern, post-industrial one. Industries are modernizing, technologies are developing, economies are growing, but to what extent do societies and people keep up with this progress? Do the changes taking place in the material world affect their values and worldview? And so, over the decades of his research (they were carried out systematically, in waves), Inglehart collected a huge array of empirical data, on the basis of which it is already possible to find answers to these questions.

Sociologists distinguish two types of values - traditional and modern. In Inglehart's terminology, they are called materialistic and post-materialistic.

When we talk about traditional or materialistic values, one of the main categories we operate with is survival values. They are typical for societies in which the socio-economic situation is such that the satisfaction of people's basic needs is in question. That is, people do not feel physically and economically secure (crime is high, there is no permanent job or source of income, access to education, medicine, etc. is difficult), and solving these issues (survival issues) is a key goal for them, which determines their value system.

Post-materialistic values prevail in societies in which people have already resolved all vital issues, they do not have a survival problem, they have enough money, resources, various types of capital, they have access to quality education and health care. In such societies, self-realization and everything that contributes to it become a value first and foremost - freedom, human rights, travel, development of oneself as an individual and a professional, and so on.

Value orientations in Kazakhstan based on the database that was collected in our country as part of the World Values Survey. These were data from 2011 and 2017. The values of society are not something that can change dramatically in a couple of years. According to these two surveys, from a quarter to a third of the population of Kazakhstan is in the paradigm of materialistic or traditional values. Post-materialistic values, values of self-realization are characteristic of a fairly narrow stratum of the population - about 10%.

But the majority of the population - from 50 to 70% - are in the middle, the majority of Kazakhstanis are carriers of mixed values. For people with a good education and high income, the values of self-realization are important, but this can be combined with high fertility (having many children), while having many children is more the reality of survival communities. For a person with low income, it may be important to invest financially, materially in their own professional development or the development of their children, in travel, but at the same time, the issue of their own housing has not been resolved [4]. In Kazakhstan, the strongest and most serious part of society in social terms is the X-generation (born in 1964-1980). This is the late Soviet generation, which received a good education, "preaching" professionalism as a modern value. This is the generation that experienced the difficult socio-economic circumstances of the beginning of independence and the great cultural shifts as a result of the transition to a market economy, the supporting structure of our society. This is precisely the generation with a mixed materialistic, post-materialistic set of values. Millennials, especially those born in the second half of the 1990s, are demographically the largest and, in a sense, a special generational group for our country. This is the first "generation of independence", these are people who do not know any other statehood except Kazakhstan's! It is very interesting to watch this generation and it is important for us, sociologists, to understand them, because it is the millennials who will very soon become the supporting structure of the state and will promote (and even already promote) their paradigm of values, behind which stand norms, behavior, and therefore the socio-economic profile of the state. Even

now, despite the fact that the value foundation of society is still being formed by the X's, the millennials bring new trends to this overall picture.

In addition, and this is a very interesting point, millennials, according to statistics, are the most educated generation in the history of Kazakhstan, the Great Steppe, and so on. Never before have people had so many opportunities to get higher education, including abroad, as today! But the modern world is experiencing a paradigm shift in values, when simply being educated and having a diploma is not enough. Learning ability, flexibility, qualifications, the ability to negotiate, empathy, that is, soft skills, come to the fore. The values of millennials are very different from previous generations in this flexibility. They are ready to change their field of activity several times throughout their lives, sometimes radically. And there are already such cases when, relatively speaking, IT specialists go into horse breeding. It is also typical for millennials that they value free time more than a stable job and high income, which means that their understanding of the value of success and a prosperous life is changing. Now, a fairly large part of the country's population is also made up of Generation Z - people born in the first decade of the 2000s. They also have many of their own characteristics, primarily because this generation grew up during the rapid development of information and communication technologies and the Internet. Many in this generation are homebodies, their entire life is "digital", on the Internet. They are less prone to the deviant behavior that is typical for the younger generation - fights, alcohol, but at the same time, their lifestyle increases the risks to mental health - there is a threat of depression, stress, physical abuse has turned into online bullying. So this generation requires the attention of society and sociologists [5]. The country has high hopes for Generation Z. They are better than others at navigating the modern world, in the flow of information, they are very teachable. But we must also understand the flip side of "gadgetism", including in education, because deep involvement in the digital environment creates a specific perception – fleeting, short-term, non-linear.

The values of Generation Z are speed and efficiency. This approach creates risks for progressive development, because it does not imply sustainable and linear progress, constant movement forward, I mean persistent work hour after hour, day after day. Focusing on quick results is fraught with superficiality, rollbacks.

Analyzing the Inglehart World Values Survey, the data obtained during this study, sociologists made one important "macro conclusion" – sooner or later, the economic development of society leads to a progressive change in values towards democracy and freedom. Inglehart makes an important remark: economic development is not only the actual growth of GDP, but also the growth of the quality of life in the entire breadth of this concept (from education and health care to the quality of infrastructure), these are basic human freedoms – physical, economic, political. That is, the more socio-economic conditions for a person's self-realization are created, the greater the chances of cultivating new values in society.

References:

1. Value orientations of Independent Kazakhstan // Review and analytical portal. - May 13, 2021. - strategy 2050.kz.
2. FRIEDRICH EBERT FUND REPRESENTATIVE OFFICE IN KAZAKHSTAN Values of Kazakhstani society in the sociological dimension. Almaty: Publishing house "TOO" DELUXE Printery ", 2020 - 143 p.
<https://www.gcedclearinghouse.org/sites/default/files/resources/200125rus.pdf>
3. Tkacheva N. A., Baimukhametova R. S., Value orientations of Kazakhstani youth. Historical and socio-educational thought. 2016. Vol. 8. No. 6. Part 2. p. 134-139.
4. Menlikul M. SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL STUDY OF KAZAKHSTAN CITIZENS' VALUES IN THE CONTEXT OF AGE CHARACTERISTICS. BULLETIN OF KazNPU named after Abay, Psychology series, No. 1 (74), 2023
5. Value guidelines of the generation of Independent Kazakhstan. May 28, 2024
<https://iaer.kz/en/item/325-cennostnye-orientiry-pokolenia-nezavisimogo-kazahstana>

TÜRKİYE’DE KİRÂAT KAVRAMLARINA DAİR AKADEMİK ÇALIŞMALAR**Doç. Dr. Ahmet GÖKDEMİR****ORCID: 0000-0002-5436-0541****ahmet.gokdemir@istanbul.edu.tr****İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kur’an-ı Kerim Okuma ve Kiraat, İstanbul, Türkiye****Özet**

Bu araştırmada Türkiye’de kırâat kavramlarına yönelik ele alınmış akademik çalışmalara bibliyografik bir şekilde değinilmiştir. İncelemenin gayesi bahsi geçen meseleyle ilgili ele alınmış incelemeleri adres göstermekle birlikte bu konuda eksik kalan kısımlara dikkat çekmektir. Çalışmada sırasıyla icâzet ve sened (isnâd) ile ihtiyâr-ihticâc ve hüccet kavramları, kırâat çeşitleri, tahrîrât meselesi ve kırâatin usûl kavramlarıyla alakalı kaleme alınmış akademik incelemeler zikredilmiştir. Bu konuların her birerinde konuya dair yapılmış tez çalışmalarıyla, kitap ve kitap bölümleri zikredilmiş, sonrasında bu mevzûda ortaya konulmuş ansiklopedi maddeleri, makaleler ve sempozyum bildirileri zikredilmiştir. Bibliyografik bir şekilde yapılan bu incelemede YÖK TEZ, Academia.Edu, Research Gate, İSAM Makale ve Google Akademik isimli internet sitelerinden yararlanılmıştır. Araştırmaların sonucunda konuya yönelik çalışmaların çoğunun kırâat çeşitleri ve tahrîrât’a dair çalışmalar ile kırâatin usûl kavramlarına dair olması dikkat çekmektedir. Türkiye’de kırâat kavramlarına dair çalışmaların sayısı 95 olup bunların da çoğu tez ya da makale çalışmaları tarzında kaleme alındığı görülecektir. İncelemeler neticesinde ortaya çıkan sonuçlardan biri de bahsi geçen incelemelerin çoğunluğunun Kur’ân Okuma ve Kırâat Bilim Dalı’nın, Tefsir Bilim Dalı’ndan bilim dalı olarak ayrılması sonrasında ortaya çıkmış olmasıdır. Bu durum söz konusu bilim dalı için olumlu bir aşama olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Kırâat, Kur’ân, Kavram, Literatür, Bibliyografya.

ACADEMIC STUDIES ON KIRĀ’A CONCEPTS IN TURKEY**Abstract**

In this research, academic studies on the concepts of recitation in Turkey are discussed in a bibliographical manner. The purpose of the review is to address the studies on the subject in question and to draw attention to the missing parts in this regard. In the study, academic studies written on the concepts of ijazah and isnad (isnad), ihtiyar-ihticaj and hujjat, types of recitation, the issue of tahrîrât and the concepts of usul in recitation are mentioned. In each of these subjects, thesis studies, books and book chapters on the subject are mentioned, and then encyclopedia articles, articles and symposium papers on this subject are mentioned. In this bibliographical study, the websites YÖK TEZ, Academia.Edu, Research Gate, İSAM Makale and Google Academic were used. As a result of the research, it is noteworthy that most of the studies on the subject are about the types of recitation and studies on tahrîrât and the concepts of usul in recitation. There are a number of studies on the concepts of recitation in Turkey, and most of them are written in the form of theses or articles. One of the results that emerged as a result of the studies is that the majority of the mentioned studies emerged after the Science of Reading and Recitation of the Quran was separated from the Science of Tafsir. This situation can be considered as a positive step for the science in question.

Keywords: Kırā’a, Quran, Concept, Literature, Bibliography.

Giriş

Bu tebliğde icâzet ve sened (isnâd) ile ihtiyâr-ihticâc ve hüccet kavramları, kırâat çeşitleri, tahrîrât meselesi ve kırâatin usûl kavramlarıyla alakalı kaleme alınmış akademik incelemeler ele alınacaktır. Bu konuların her birerinde konuya dair yapılmış tez çalışmalarıyla, kitap ve kitap bölümlerine değinilmiş, sonrasında bu mevzûda ortaya konulmuş ansiklopedi maddeleri, makaleler ve sempozyum bildirilerinden bahsedilmiştir.

1. İcâzet ve Sened (İsnâd) Kavramıyla Alakalı Çalışmalar

Recep Akakuş, “Kıraat İliminde İcâzet Geleneği, Reisü'l-Kurra Makamının Kurumsallaşması ve İşlevi”, *Uluslararası Kıraat Sempozyumu 16-18 Kasım 2012 İstanbul/Tarihten Günümüze Kıraat İlmi* (Ankara: DİB Yay., 2015), 501-543.

Durmuş Arslan, Kıraat İlminde İcâzetnâme Geleneği ve Bir İcâzetnâme Örneği”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VII/2 (2003), 291-317.

Fatih Çollak, “Kırâat Riyâset Makâmı ve İcâzet Cemiyetlerinde İcrâ Olunan Usûl-ü Kadîme”, *Kur'an ve Kıraat Sempozyumları Kitabı* (Sakarya: y.y., 2006), 197-208.

Mehmet Adıgüzel, “Kıraat İlminde Tarık-Senet Boyutu ve Konu ile İlgili Te'lif Edilen Eserler”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2001), 233-257.

Muhammed Pilgir, *Kıraat İlminde Isnad Meselesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015).

2. İhtiyâr-İhticâc ve Hüccet Kavramlarına Dair Çalışmalar

Mehmet Dağ, *Tarihsel Perspektif ve Problematik Sorgulaması Bağlamında Kırâat İlminde İhticâc Olgusu* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005).

Faruk Uslu, *Kıraatlerde Huccet Kavramı ve Bazı Huccet Kitaplarıyla İlgili Değerlendirmeler* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

Recep Koyuncu, “Mekkî b. Ebî Tâlib'in el-Keşf 'An Vücûhî'l-Kırâ'âtî's-Seb' Adlı Eserine Tevcîhü'l-Kırâ'at Bağlamında Bir Bakış”, *Mütefekkir* 6/12 (2019), 313-344.

Esat Özcan, “Dil Kurallarının Kıraat Tercihindeki Etkisi: Kutrub Örneği”, *Harran İlahiyat Dergisi* 45 (2021), 135-153.

Mehmet Ünal, “Bir Kırâat Terimi Olarak 'Hüccet'in Kavramsal Alanı ve Tarihsel Gelişimi”, *İslâmî Araştırmalar* XVII/1 (2004), 69-83.

Said Boşat, “Kırâat İlminde İhtiyar Olgusu”, *Hikmet Yurdu* 13/25 (2020), 89-108.

Cafer Yerlikaya, “Kırâatlerde İhtilaf Kavramı”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2020), 290.

Nesrişah Saylan, “Tabersî'nin Kıraatlerin Hüccetinde Kullandığı Delillerin İncelenmesi”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23 (2019), 977-991.

Musa Akpınar, “Kıraatlerde Tercih ve Tenkitlerin Kıraatlerin Sahihliği Açısından Değerlendirilmesi”, *Turkish Research Journal of Academic Social Science* 5/2 (2022), 92-100.

3. Kırâat Çeşitlerine Dair Çalışmalar

Mehmet Maşuk Acar, *Kıraat İlminde Şâz Olgusu* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022).

Abdullah Akyüz, *Şâz Kırâatler Bağlamında Muhammed b. Mahmud'un (XI/XVII. Asır) Nihâyetü Kırâati Tezkiyeti Hâfizi'l-Kur'an Adlı Eserinin Tahlil ve Tahkiki* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022).

İrfan Çakıcı, *Şâz Kırâatler ve Tefsire Etkisi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016).

Kutaiba Al Ibrahim, *el-Ukberi'nin İ'rabu'l-Kırââtî's-Şevâz Kitabındaki Şaz Kırââtlerin Morfolojik Açıdan İncelenmesi ve Anlama Etkisi* (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023).

Engin Olaş, *Şâz Kırâatlerin Çeşitli İslâmî İlimler Bağlamında Değeri* (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

Havva Nur Nas, *İbn Cinnî'nin el-Muhteseb İsimli Eseri Bağlamında Şâz Kırââtlere Yaklaşımı ve Şâz Kırââtleri Delillendirmesi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

Ömer Şimşek, *Semantik Analiz Yöntemi Açısından Kırâatlerde "Sahih" Kavramı* (Iğdır: Iğdır Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

Ayşe Tufan, *Semantik Analiz Yöntemi Açısından Kırâatlerde "Şâz" Kavramı* (Iğdır: Iğdır Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

Halil Osman Mutlu, *Semantik Analiz Yöntemi Açısından Kırâatlerde "Meşhur" Kavramı* (Iğdır: Iğdır Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

Muhammed Raşid Baltacı, *Semantik Analiz Yöntemi Açısından Kırâatlerde "Mevzu" Kavramı* (Iğdır: Iğdır Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

Süleyman Ateş, "Kırâatlarda Tevatür Meselesi", *Kur'an ve Tefsiri Araştırmaları -IV (Kırâat İlmi ve Problemleri)* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002), 321-331.

Ali Osman Yüksel, "Mütevâtir Kırâatler", *Kur'an ve Tefsiri Araştırmaları -III* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002), 101-169.

Sıtkı Güllü, "Kırâatlerde Tevatür Olgusu", *Tarihten Günümüze Kırâat İlmi* (Ankara: DİB Yay., 2015), 71-77.

Mehmet Dağ, "Kırâat Terimlerindeki Anlam Kırılmaları", *Tarihten Günümüze Kırâat İlmi* (Ankara: DİB Yayınları, 2015), 85-112.

Osman Bayraktutan, "Kırâatlerin Tevâtürü Bağlamında Tenkîd Meselesi", *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 2 (2014), 41-69.

Osman Bayraktutan, "Tevâtür Kavramını Kullanan İlimler", *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 11 (2019), 01-32.

Ömer Türkmen, "Kırâat İlminde Tevâtür Olgusuna Farklı Bir Yaklaşım", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/2 (2021), 547-569.

Ahmet Kütükoğlu, "Kastallânî'nin Mütevâtir Kırââtlere Yönelik Eleştirilere Yaklaşımı", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/39 (2018), 171-212.

Hacı Önen, "Kırâat İlminde Tevatür ve İctihad Meselesi", *Kadim Hikmet Dergisi* 7 (2022), 15-42.

İrfan Çakıcı, "İlk Dört Asırda Şâz Kırâatlere Yöneltilen Eleştiriler Üzerine Bir İnceleme", *Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi* 4/7 (2021), 266-287.

Mehmet Maşuk Acar, "Kırâatlerin Sınırlandırılmasının Şâz Kırâatler Üzerindeki Etkisi", *İHYA* 9/1 (2023), 322-343.

Mehmet Maşuk Acar, "Kur'an'ın Yaygın Tanımı Açısından Şâz Kırâatin Değeri", *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 13/2 (2022), 243-267.

Mehmet Dağ, “Kırâat İlminde Şâzz Kavramı -Kavramın Anlamsal Dönüşümü ve Gerçek Anlamının Tespitine Dair-”, *Marife* 7/2 (2007), 57-110.

Nihat Temel, “Şâz Kırâatlar ve Yorum Farklılıklarına Etkisi”, *Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları-III* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002), 175-199.

Yusuf Ziya Kurtuluş, “Şâz Kırâatlerin Mahiyeti ve Çeşitleri”, *Tafsir Dergisi* 371 (2023), 17-37.

Necattin Hanay, “Şâz Kırâat Olgusuna Taberî Vechesinden Bir Bakış”, *Mütefekkir* 4/8 (2017), 291-296.

4. Tahrîrât’a Dair Çalışmalar

Mustafa Tugantay, *Ali el-Mansûrî, Kırâat İlmindeki Yeri ve Tahrîru’t-Turuk ve’r-Rivâyâtadlı Eserin Tahlili* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

Recep Koyuncu, “Yöntem ve Mahiyeti İtibariyle Kırâat İlminde Tahrîrât Geleneği: İbnü’l-Cezerî Özelinde Bir İnceleme”, *Uluslararası İbnü’l-Cezerî Sempozyumu 01-04 Kasım 2018 / Bursa* (Ankara: DİB Yay., 2021), 665-690.

Mehdî Dehîm, “en-Neşr Bağlamında İbnü’l-Cezerî’nin Kırâatleri Delillendirme ve Değerlendirme Metodu”, *Uluslararası İbnü’l-Cezerî Sempozyumu 01-04 Kasım 2018 / Bursa* (Ankara: DİB Yay., 2021), 475-488.

Ayşe Pehlivan, “Recep Koyuncu, Kırâat İlminde Tahrîrât -Mustafa el-İzmîrî ve ‘Umdetü’l-‘İrfân Adlı Eseri (Edisyon Kritik) Konya: Hikmetevi Yayınları, 2021, 264 s., ISBN: 978-625-7756-21-1”, *AKİF* 51/1 (2021), 235-240.

Eren Pilgir, “Recep Koyuncu. Kırâat İlminde Tahrîrât: Mustafa el-İzmîrî ve ‘Umdetü’l-‘İrfân Adlı Eseri (Edisyon Kritik). İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2021, 264 Sayfa”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 60 (2021), 259-262.

Eren Pilgir, “Hirzû’l-Emânî Bağlamında Ortaya Çıkan Tahrîrât Edebiyatı’nın Tespit ve Tahlili”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZİFDER]*- 20 (2021), 277-298.

Osman Bostan, “en-Neşr Merkezli Çalışmalar (Tahrîrât Örneği)”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52 (2022), 207-234.

Eren Pilgir, “Abdülfeţh el-Mersafî’nin Tahrîrât İlmindeki Yeri: Şerhu’d-Dürreti’l-Mudîyye Örneği”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 58 (2020), 69-90.

M. Atilla Akdemir, “Kırâat İlminde Tahrîrât Meselesi”, *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VI/2 (2018), 83-112.

Ali Öge, “Tahrîrât İlmine Katkısı Bağlamında Ali el-Mansûrî ve Tahrîru’t-Turuk Adlı Eseri”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (2020), 33-63.

5. Kırâatin Usûl Kavramlarıyla Alakalı Akademik Çalışmalar

Muhammed İsa Yüksek, *Kırâat Disiplininde Metodolojik Alan Tanımlaması* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014).

Muhammed Pilgir, *Kırâat İlminde Med (Kırâat-ı Aşere’nin Ortak Meseleleri Bağlamında)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022).

Nuh Büyük, *Kırâat Vucûhatı Bağlamında Medlerin Kırâatlara Göre Ses Fonetigi ve Morfolojik Kırâat Açısından Değerlendirilmesi* (Düzce: Düzce Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023).

Osman İyışenyürek, *İstanbul ve Mısır Tariklerinde Kırâat Usûl Konularının Karşılaştırılması* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

Bekir Çetintaş, *Kırâat-ı Seb'a Usûl ve Kâideleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

Halil Murat Özer, *Hamza, Kisâî ve Halef Kiraatlerinde İmâle: Nebe ve Nâs Sûreleri Örneği* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024).

Reem T. M. Alnaffar, *Kıraat İlminde Hemze Konusu* (Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

Enes Temel, *Kırâat İlminde Usûle Dâir Üç Mesele: İsti'âze, Besmele ve İdğâm* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014).

Elif Nur Ömeroğlu, *Kıraat İlmi Bağlamında Hemze ve Hükümleri* (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

Hasan Çiftçi, *Kıraat İlminde Feth, Beyne, İmâle Olgusu ve Ebû Amr ed-Dânî'nin el-Mûdih limezâhibi'l-Kurrâ fi'l-Feth ve'l-İmâle Adlı Eserinin Tahlili* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

Fetullah Bakırcı, *Kur'an Kiraatinde Fem-i Muhsin Kavramı* (İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

Muttalip Gökçe, *Kırâat İlminde İnfirâd Olgusu: Ebû Amr ed-Dânî'nin et-Tehzîb limâ Tefarrade bihi Küllü Vâhidin mine'l-Kurrâi's-Seb'a Adlı Eserinin Tahlili* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

Muhammed İsa Yüksek, "Tanımları Bağlamında Kur'an-Kırâat Özdeşliği", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 15/2 (2015), 221-253.

Münir Yaşar Kaya, "Bismelenin Ayet Olması ile İlgili Tartışmalar ve Fıkhî Hükümlere Etkisi", *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 572 (2022), 295-317.

Yaşar Akaslan, "Kırâat İlmi Sistematiğinde Usûl Kavramları", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2017), 217-251.

Yakup Uzun, "Feth ve İmâle (Ebû Amr ed-Dânî'nin el-Feth ve'l-İmâle Adlı Eseri Bağlamında)", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2022), 455-482.

İbrahim Çiftçi, "Âsım Kırâatının Hafs Rivayetine Göre Sekte Kavramı ve Manaya Etkisi", *Diyanet İlmi Dergi* 51/1 (2015), 119-127.

Alaadin Saleh-Ali Bulut, "Hemzenin 'İlmu Resmi'l-Masâhif' ve Kırâatteki Yeri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37/2 (2016), 77-104.

Ferit Dinçer, "Kıraat Farklılığından Dolayı Oluşan Zamir İltifatı: Zemahşerî Örneği", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7/5 (2019), 245-254.

Nesrişah Saylan, "Kıraat İlminde Hemze İle İlgili Bazı Vecihlerin İncelenmesi", *İHYA* 572 (2019), 285-298.

Mustafa Kılıç, "Kıraat İlminde Hâ-i Sekt", *Usul İslam Araştırmaları Dergisi* 35 (2021), 21-54.

A. Cüneyt Eren-İbrahim Uludaş, "Âsım Kırâatının Hafs Rivâyetine Göre Sekte Kavramı ve Manaya Etkisi", *Diyanet İlmi Dergi* 1 (2015), 119-127.

Fatih Ercanlı, "Kırâat İlminde Taklîl Kavramının Tahlili -Necm Sûresi Bağlamında-", *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 (2021), 221-233.

- Musâ Muhammed Osman, “Kırâat İlminde Tenvinin Hükümleri”, çev. Bünyamin Açıkalin, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/4 (2016), 227-242.
- Necati Tetik, “Kırâat İlminde Rumuzât”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (1983), 425-431.
- Selim Çakıroğlu, “Kıraat İlmi Tedrisatında Rumuz Kullanımına Dair Bir İnceleme”, *İslami İlimler Dergisi* 19/1 (2024), 251-276.
- Emrullah Tuncel, “Kur’an Tilavetinde ve Kıraat İlminde İşbâ”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2023), 848-872.
- Ziya Şen, “Kıraat İlminde Tekbir”, *Diyanet İlmi Dergi* 37/1 (2001), 97-102.
- Hafize Dinçoğlu, “Sekte ve Kıraat İlmindeki Yeri”, *Şarkiyat* (2022), 747-764.
- Nesrişah Saylan, “Hurûf-ı Mukattaa’nın Kıraatler Açısından İncelenmesi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 29/1 (2019), 323-334.
- Muzaffer Özli, “Kıraatçılar ve Nahivciler’e Göre Sakin Nûnun ve Tenvînin Hükümleri”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2009), 123-137.
- Muhammed Pilgir, “Med Miktarlarının Takdirinde Kullanılan Ölçü Birimleri ve Bunlara Dair Farklı Yaklaşımların İncelenmesi”, *Dergiabant* 11/1 (2023), 45-59.
- Muhammed Pilgir, “Fer’î Med Miktarlarının Âyetlerin Anlamlarına Etki Ettiği İddiası Üzerine Bir İnceleme”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 7 (2023), 143-163.
- Yakup Uzun, “Kur’ân Kıraatinde Kavramlar Üzerine Bir Analiz”, *İHYA* 8/2 (2022), 960-983.
- Cafer Yıldız, “Kırâat Farklılıkları Bağlamında Tek Kelime İdgâmı”, *İdrak Dini Araştırmalar Dergisi* 3/1 (2023), 147-175.
- Soner Akda, “Kur’ân Fonetiginde “sân mîm” Foneminin Seslendirilmesi Üzerine Yeni Bir İnceleme”, *Marife* 10/1 (2010), 129-141.
- Hikmet Akdemir, “Kur’an’da Kıraat Farklılıklarına Dair İtirazlar ve Lahnin Varlığı Meselesi (Tevlû Müşkili’l-Kur’an Çevirisi-II)”, *Kur’ân ve Sünnet Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2022), 16-46.
- Emrullah Tuncel, “İlk Dönem Tecvid Eserlerinin Teşekkülünde Lahn Olgusunun Etkisi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 59 (2020), 105-129.
- Harun Yıldız, “Hâricilerin Doğuşunda Kurrânın Rolü”, *EKEV Akademi Dergisi* 8/18 (2004), 263-282.
- Hacı Bayram Başer, “Sûfiler ve Kur’ân Okuyucuları: Sünnî Tasavvuf Geleneğinde Kurrâ Eleştirileri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/1 (2021), 27-55.
- G. H. A. Juynboll, “İlk Devirde İslâm Tarihinde Kurrâ Kavramı”, çev. Yusuf Alemdar, *Nüşa* III/11 (2003), 139-152.
- Fehd Abdurrahman er-Rûmî, “Kıraatler ve Kurrâ”, çev. Ali Öge, *Marife* 10/2 (2010), 217-234.
- İhsan Kahveci, “Kevserî’nin Mütevatir Kıraatler-Kur’an İlişkisi Bağlamında Son Arz, Yedi Harf ve Kur’an’ın Cem’i Meselelerine Yaklaşımı ve Bu Yaklaşımın Analizi”, *Uluslararası Düzceli M. Zâhid Kevserî Sempozyumu Bildirileri* 24-25 Kasım 2007 Düzce, 245-265.
- Mustafa Hamurlı, “Kıraatlerin Sunumunda İfrâd ve Cem Meselesi”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 26/2 (2022), 605-619.
- Yaşar Akaslan, “Kırâat-i Aşere’de Ferş Yönünden Farklılıklar”, *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4 (2017), 6-31.

Sonuç

Bu bölümde icâzet ve sened (isnâd) ile ihtiyâr-ihticâc ve hüccet kavramları, kırâat çeşitleri, tahrîrât meselesi ve kırâatin usûl kavramlarıyla alakalı kaleme alınmış akademik incelemeler zikredilmiştir. Bu konuların her birerinde konuya dair yapılmış tez çalışmalarıyla, kitap ve kitap bölümlerine değinilmiş, sonrasında bu mevzûda ortaya konulmuş ansiklopedi maddeleri, makaleler ve sempozyum bildirilerinden bahsedilmiştir.

Söz konusu mevzûlarla ilgili 7'si doktora tezi, 19'u yüksek lisans tezi, 10'u kitap bölümü, 59'u da makale çalışması olmak üzere Türkiye'de kırâat kavramlarına yönelik yapılmış araştırmaların sayısı toplamda 95'dir. Bunlardan en eski tarihli çalışma 2001'de ele alınmış iken en yeni tarihli olanı ise 2024 yılında yayımlanmıştır. Bu incelemelerden en fazla dikkat celbedenleri Mehmet Dağ'ın *Tarihsel Perspektif ve Problematik Sorgulaması Bağlamında Kırâat İlminde İhticâc Olgusu* ile Muhammed Pilgir'in *Kıraat İlminde Med (Kıraat-ı Aşere'nin Ortak Meseleleri Bağlamında)* adlı doktora tezleridir.

Türkiye'de kırâat kavramlarına dair akademik çalışmalar incelendiğinde bunların büyük çoğunluğunun Kur'ân-ı Kerîm Okuma ve Kıraat Bilim Dalı'nın, Tefsir Bilim Dalı'ndan müstakilleşmesi sonrasında yayımlanmış olması önemlidir. Bu hâl bahsi geçen incelemelerin ilmî müstakilleşme neticesinde hız kazandığına dikkat çekmektedir. Bu durum için, Kur'ân-ı Kerîm Okuma ve Kıraat Bilim Dalı adına önemli bir gelişmedir, denilebilir.

Kaynakça

<https://www.academia.edu>

<http://dergipark.gov.tr/>

<http://ktp.isam.org.tr>

<https://scholar.google.com.tr>

<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>

MICROGREENS AS FUNCTIONAL FOODS: EMERGING EVIDENCE FROM HEALTH SCIENCE RESEARCH.

Durga M, DR. R Gowri.

Email id: supriyadurga767@gmail.com

GRT Institute of Pharmaceutical Education and Research. Tiruttani

Abstract:

Scientific research in health sciences has increasingly highlighted the nutritional and therapeutic potential of microgreens— young vegetable greens harvested at an early stage of growth. Rich in vitamins, minerals, antioxidants, and polyphenols, microgreens have been shown to possess higher nutrient densities compared to their mature counterparts. Studies have demonstrated their potential in reducing the risk of chronic diseases such as cardiovascular conditions, diabetes, and certain cancers, owing to their anti-inflammatory and antioxidative properties. Ongoing research also explores their role in enhancing gut health, boosting immune function, and supporting metabolic balance. The accessibility, short growth cycle, and high nutritional value of microgreens make them an attractive component in preventive healthcare and dietary interventions. As health science continues to emphasize plant-based nutrition, microgreens stand out as a promising focus for both clinical studies and public health strategies.

Keywords: Microgreens, Cardiovascular conditions, Antioxidants, Anti-inflammatory, Diabetes

FURISTIC OR SCI-FIC IN IMMUNITY CURRENT SCENERIO**G.Harani*,R.Gowri, S.Ramanan.****Grt Institute Of Pharmaceutical Education And Research,Tiruttani****Email id:harinig24082003@gmail.com****Abstract:**

The future of immunity is poised for remarkable advancements, combining cutting-edge technology with biological enhancements. One such development is immunoengineering, where genetic engineering and synthetic biology are used to modify the immune system for better disease resistance. In the future, personalized immune systems could be designed to target specific pathogens or quickly adapt to new ones. Another exciting prospect is the use of immunological nanobots—tiny robots introduced into the body to directly combat viruses, bacteria, or even cancer. These nanobots could monitor and improve immune responses, acting only when necessary. Additionally, manipulating the human microbiome could lead to biome enhancement, where engineered probiotics boost immunity against certain diseases, potentially replacing traditional treatments. Artificial immunity could also emerge, where digital systems track and update a person's immune data, leading to personalized immunity profiles for faster, more efficient disease response. Personalized vaccines and immunotherapies tailored to an individual's genetic makeup could revolutionize the prevention and treatment of diseases, offering highly targeted approaches with minimal side effects. Furthermore, the integration of cybernetics could lead to advanced immune system interfaces, where embedded devices monitor and regulate immune responses in real time. These futuristic ideas draw inspiration from science fiction works like The Matrix and Star Trek, where enhanced immunity and biological modifications are central themes. As these technologies evolve, they will not only transform healthcare but also challenge our ethical understanding of biological and technological integration.

Keywords:immunotherapy,technology,immunological nanobots,immunoengineering

DEPRESSION AND ITS IMPACT ON THE AGING PERIOD.**Flora Lamçja (Zeqaj)¹ ,Eliona Sula ¹****Faculty of Medical Sciences, Preclinical Department, “A.Xhuvani” University, Elbasan.****e-mail : flora.lamcja@yahoo.com****ABSTRACT**

People naturally go through biological processes from birth to the end of their lives. There are large differences between individuals in biological, chronological, and psychological age. Many people adapt to these life changes, some may experience feelings of anxiety, sadness, social isolation, factors that worsen overall health.

Methodology. The study was conducted by taking 100 people into the study. from the age group 70- 80 years. As a method for collecting information, a survey of the people involved in the study was used. The assessment of the level of depression was done using the self-report questionnaire, Major (ICD-10) Depression Inventory.

Results: The results of the study on aging showed that 60% of the elderly have chronic diseases, the most common diseases that have affected this population are hypertension 70%, diabetes 45% and arthritis 40%. The diseases together with the changes that occur during this age lead to a predisposition to depression, where the survey results showed that 30% have low levels of depression, 50% have moderate depression, 20% have high depression.

Conclusions. In summary, this study shows that aging is a process of physiological and health changes, during which various health problems appear. Often these people experience depression, due to these changes, making the health situation more difficult and predisposing to chronic diseases. Social and economic factors have a significant impact on depression in the elderly. Emotional support, health care, family, society are important factors for coping with this phase of life as easily as possible.

Keywords:. Depression, Impact, Period,, Aging

Introduction

Depression is a treatable health condition. It is not a typical manifestation of aging. However, a fair share of studies show that depression symptoms tend to increase as we age (Aziz & Steffens, 2013; Bell, 2014). Late-life depressive symptoms are frequently confused with the

effects of multiple chronic diseases and the medicines used to treat them. It is well-known that inequalities in mental health have social determinants. Mental health inequalities not only

result from specific characteristics and events but are closely related to structural factors, such as living arrangements, social-economic status, social and health policies, and legislation, and other dynamic facets that influence mental health outcomes in societies (Fryers et al., 2003).

health problem throughout the lifespan, particularly in older age. The prevalence of depression in older people has been reported to vary broadly, from 8.2% to 63.0%

globally (Hu et al., 2022), due to differences in research areas, screening instruments, and levels of public health services (Krishnamoorthy et al., 2020; Moreno-Agostino et al., 2021). Depression in later life leads to significant distress and has been related to several adverse outcomes, such as functional impairment and increased suicide rates. In addition, late-life depression has been linked to an increased likelihood of death from chronic diseases,

including dementia (Li et al., 2019). Variations in the prevalence of late-life depression over

time can be elucidated in light of 3 time-related effects: age, temporal period, or birth cohort. First, changes in depression prevalence can be seen as a result of the aging

process. Zhao et al. (2012), in a meta-analysis, reported that the prevalence of depression generally increases with age among the elderly. Depression is linked to biological and social processes related to aging. Second, variations can be due to a range of environmental,

social, or economic factors affecting older adults of all ages during a particular period, such as war, famine, financial crises, or new treatment methods. Third, depression

prevalence could be the result of cohort effects, conceptualized as resulting from the unique experiences or exposures of a cohort as they move through time—typically a

birth cohort in which the disease arises from an exposure unique to that cohort (Keyes et al., 2010).

Ideas from the socioemotional selectivity theory may also help account for lower levels of depression among older adults in our samples. For example, socioemotional selectivity theory asserts that older adults tend to be more selective in their interpersonal relationships

(Carstensen, 1993). That is, older people purposively organize their interpersonal relationships to maximize positive arrangements and minimize distressing situations. By extension, those propositions imply that late life should generally be characterized by a more positive, affirming balance of exchanges and fewer hostile and discordant relations (Carstensen, 1993; Keyes & Ryff, 1999). Older adults may also be more effective at conserving emotions (Gatz & Zarit, 1999; Gross et al., 1997), balancing positive and negative moods (Ryff, 1989), and easing emotional provocation from others (Gatz & Zarit, 1999). Taken together, we contend that older people tend to have more positive interpersonal exchanges and fewer negative ones, which in

turn are associated with fewer symptoms of depression. If so, then statistical adjustment for positive and negative exchanges should explain some of the negative age-depression relationship. Work and family roles are age linked and can generate circumstances

that influence affective experiences (Pearlin & Skaff, 1996). Full-time employment, for example, is a crucial part of identity for many individuals across a substantial part of the life course. Indeed, some recent evidence suggests that work-related domains provide

individuals, particularly those in midlife, with a strong sense that they matter to significant others (Schieman & Taylor, 2001). Thus, higher rates of full-time employment among younger and middle-aged adults may suppress their higher levels of reported depressive symptoms.

Similarly, during the later years, individuals may experience retirement as the loss of a valued work role (Bossé, Aldwin, Levenson, & Ekerdt, 1987; Levinson, Darrow, & Kline, 1978; but see Weiss, 1997). The retirement process can have harmful effects on a range of outcomes

such as marital quality (Moen, Jungmeen, & Hofmeister, 2001), the sense of control, and psychological well-being (Ross & Drentea, 1998). Involuntarily exiting the labor force can be especially damaging (Gallo, Bradley, & Siegel, 2000). The sense of mastery is a crucial resource and a self-concept that is patterned by age and affects emotions (Pearlin & Schooler, 1978). The

sense that events and outcomes are due to one's own actions and not fate can also enhance coping efforts in the face of adverse circumstances (Turner & Roszell, 1994). Stress and mental health research consistently documents the emotional benefits of a high sense of mastery

(Ross & Sastry, 1999). Formastery to have a suppression effect on the negative relationship between age and depressive symptoms, mastery must also be patterned by age such that older people report the lowest mastery. Indeed, a number of studies document that the sense

of mastery increases from young adulthood to middle age and then decreases into late adulthood (Gecas, 1989; Mirowsky, 1995; Sastry & Ross, 1998; Schieman, 2001; Schieman & Turner, 1998; but see Clark-Plaskie & Lachman, 1999). Physical and cognitive decline may interfere with role commitments, limit the capacity to meet expectations, and thus contribute to perceptions of powerlessness and vulnerability (Mirowsky, 1995; Rodin, 1986). In addition,

because of the nature of our subsamples, we also adjust for a measure of limitations in daily activities. Such limitations are related to higher levels of depression in part through their impact on the sense of mastery (Turner & Noh, 1988). These interrelationships are important to

adjust for in multivariate analyses because physical limitations can

have effects on personal, social, and emotional processes and outcomes.

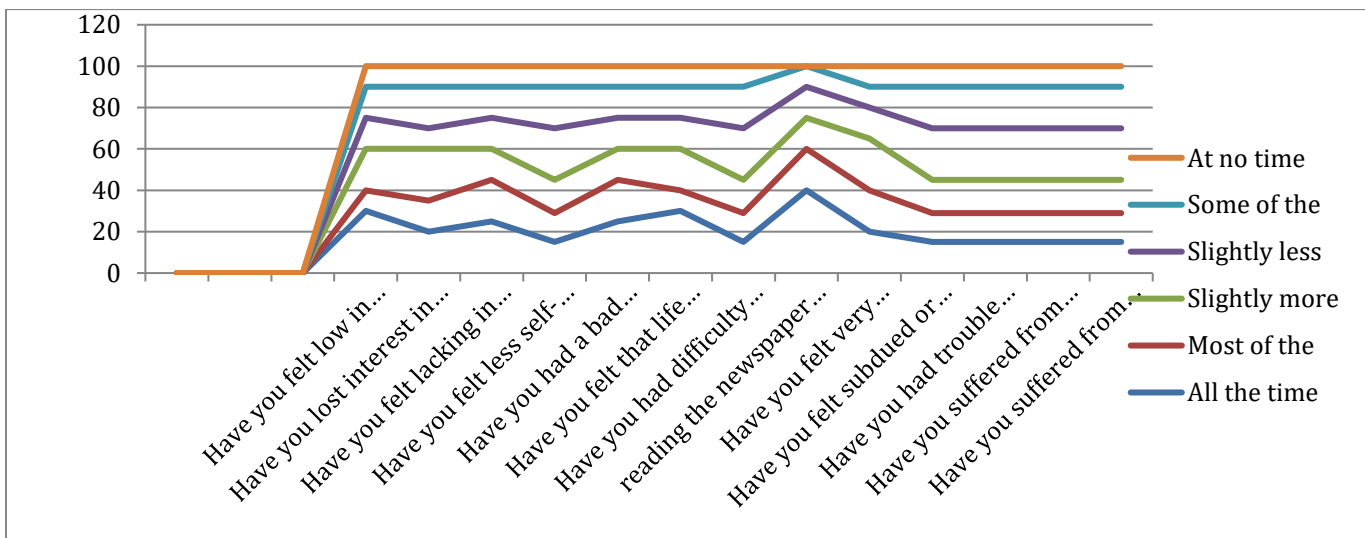
Methodology

This study was conducted by testing 100 citizens, who participated voluntarily. The instrument used to test the state of depression was the Major Depression Inventory (ICD-10), which contains 10 questions, clearly set for inclusion. Another information about their health, the health status of the various diseases they have, the economic situation, families and their impact. After collecting the information found, their processing was carried out to analyze the results of the study. The conclusions of the study were based on their results and discussions. An important part are also the conclusions of the study, which orient towards the real situation and the factors that influence the relief of depression in the elderly.

Results

The study was conducted by taking 100 people in the study. from the age group of 70-80 years. As a collection for collecting information is a survey that is included in the study. 60% of the patients have chronic diseases, the most common diseases that have affected this population are hypertension 70%, diabetes 45% and arthritis 40%. Social and economic factors are unfavorable, since 70% of them have children in emigration and 60% of them cannot economically. The diseases together with the changes that occur during this age lead to a predisposition to depression.

Major (ICD-10) Depression Inventory	All the time	Most of the time	Slightly more than half the time	Slightly less than half the time	Some of the time	At no time
Have you felt low in spirits or sad?	30	10	20	15	15	10
Have you lost interest in your daily activities?	20	15	25	10	20	10
Have you felt lacking in energy and strength?	25	20	15	15	14	11
Have you felt less self-confident?	15	14	16	25	20	10
Have you had a bad conscience or feelings of guilt?	25	20	15	15	15	10
Have you felt that life wasn't worth living?	30	10	20	15	15	10
Have you had difficulty in concentrating, e.g. when reading the newspaper or watching television?	15	14	16	25	20	10
Have you felt very restless?	40	20	15	10	10	5
Have you felt subdued or slowed down?	20	20	25	15	10	10
Have you felt subdued or slowed down?	15	13	17	25	20	10
Have you had trouble sleeping at night?	15	14	16	25	20	10
Have you suffered from reduced appetite?	15	13	16	26	20	10
Have you suffered from increased appetite?	15	14	16	25	20	10

Graphic-Major (ICD-10) Depression Inventory

The situation is presented as follows: The assessment of the level of depression was made using the self-report questionnaire, the Major Depression Inventory (ICD-10). Results: The results of the study on aging showed that depression is present in the elderly and manifests itself with a series of visible symptoms. Based on the measurements performed, we specifically present the most common symptoms of depression. The diseases together with the changes that occur during this age lead to a predisposition to depression, where the survey results showed that 30% have low levels of depression, 50% have moderate depression, 20% have high depression.

Conclusions.

In summary, this study shows that aging is a process of physiological and health changes, during which various health problems appear. Often these people experience depression, due to these changes, making the health situation more difficult and predisposing to chronic diseases. Social and economic factors have a significant impact on depression in the elderly. We focused on the family's income and the presence of family members who care for them. The situation turned out to be unfavorable, as the problem of livelihood problems, as well as the loneliness of others, was a problem that was clearly expressed by them. Emotional support, health care, family, society are important factors for coping with this phase of life as easily as possible. Policy interventions should aim to improve mental health for successful and focused on these three temporal dimensions of age, period and birth cohort. It is important to recognize that early life experiences can have a significant impact on mental health in later life.

References

- Aziz, R., & Steffens, D. C. (2013). What are the causes of late-life depression? *Psychiatric Clinics*, 36, 497–516
- Bossé, Aldwin, Levenson, & Ekerdt, 1987; Levinson, Darrow, & Kline, 1978; but see Weiss, 1987). Bossé, R., Aldwin, C. M., Levenson, M. R., & Ekerdt, D. J. (1987). Mental health differences among retirees and workers: Findings from the Normative Aging Study. *Psychology and Aging*, 2, 383-389
- Carstensen, L. L. (1993). Motivation for social contact across the life span: A theory of socioemotional selectivity. In J. E. Jacobs (Ed.), *Nebraska symposium on motivation*
- Carstensen, 1993; Keyes & Ryff, 1999). Carstensen, L. L. (1993). Motivation for social contact across the life span: A theory of socioemotional selectivity. In J. E. Jacobs (Ed.), *Nebraska symposium on motivation* (pp. 209-254). Lincoln: Nebraska University Press.
- Clark-Plaskie, M., & Lachman, M. E. (1999). The sense of control in midlife. In S. L. Lewis & J. D. Reid (Eds.), *Life in the middle: Psychosocial and social development in middle age* (pp. 181-208). San Diego, CA: Academic Press
- Fryers, T., Melzer, D., & Jenkins, R. (2003). Social inequalities and the common mental disorders: A systematic review of the evidence. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 38, 229–237
- Gecas, 1989; Mirowsky, 1995; Sastry & Ross, 1998; Schieman, 2001; Schieman & Turner, 1998
- Gatz, M., & Zarit, S. H. (1999). A good old age: Paradox or possibility? In V. L. Bengtson & K. W. Schaie (Eds.), *Handbook of theories of aging* (pp. 396-416). New York: Springer.
- Gecas, V. (1989). The social psychology of self-efficacy. *Annual Review of Sociology*, 15, 291-316.
- Gallo, W. T., Bradley, E. H., & Siegel, M. (2000). Health effects of involuntary job loss among older workers: Findings from the Health and Retirement Survey. *Journals of Gerontology, Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 55B, S131-S140.
- Krishnamoorthy, Y., Rajaa, S., & Rehman, T. (2020). Diagnostic accuracy of various forms of geriatric depression scale for screening of depression among older adults: Systematic review and meta-analysis. *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 87, 104002. <https://doi.org/10.1016/j.archger.2020.104002>

- Moreno-Agostino, D., Wu, Y. T., Daskalopoulou, C., Hasan, M.T., Huisman, M., & Prina, M. (2021). Global trends in the prevalence and incidence of depression: a systematic review and meta-analysis. *Journal of Affective Disorders*, 281, 235–243.
- Hu, T., Zhao, X., Wu, M., Li, Z., Luo, L., Yang, C., & Yang, F. (2022). Prevalence of depression in older adults: A systematic review and meta-analysis. *Psychiatry Research*, 311, 114511.
- Li, H., Ge, S., Greene, B., & Dunbar-Jacob, J. (2019). Depression in the context of chronic diseases in the United States and China. *International Journal of Nursing Science*, 6, 117–122.
- Keyes, C.L.M., & Ryff, C. D. (1999). Psychological well-being in midlife. In S. Willis & J. Reid (Eds.), *Life in the middle: Psychological and social development in middle age* (pp. 161-180). San Diego, CA: Academic Press.
- Pearlin, L. I., & Skaff, M. M. (1996). Stress and the life course: A paradigmatic alliance. *The Gerontologist*, 36, 239-247.
- Schieman, S., & Taylor, J. (2001). Statuses, roles, and the sense of mattering. *Sociological Perspectives* (Schieman & Taylor, 2001).). Statuses, roles, and the sense of mattering. *Sociological Perspectives*
- Ross, C. E., & Drentea, P. (1998). Consequences of retirement activities for distress and the sense of personal control. *Journal of Health and Social Behavior*, 39, 317-334.
- Ross, C. E., & Huber, J. (1985). Hardship and depression. *Journal of Health and Social Behavior*, 26, 312-327.
- Moen, P., Jungmeier, K. E., & Hofmeister, H. (2001). Couples' work/retirement transitions, gender, and marital quality. *Social Psychology Quarterly*, 64, 55-71.
- Mirowsky, J., & Ross, C. E. (1999b). Well-being across the life course. In A. V. Horwitz & T. L. Scheid (Eds.), *Handbook for the study of mental health: Social contexts, theories, and systems* (pp. 328-347). Cambridge, UK: Cambridge University Press
- Turner, R. J., & Noh, P. (1988). Physical disability and depression: A longitudinal analysis. *Journal of Health and Social Behavior*, 29, 23-37.
- Turner, R. J., & Roszell, P. (1994). Personal resources and the stress process. In W. R. Avison & I. H. Gotlib (Eds.), *Stress and mental health: Contemporary issues and prospects for the future* (pp. 179-210). New York: Plenum.
- Pearlin, L. I., & Schooler, C. (1978). The structure of coping. *Journal of Health and Social Behavior*, 19, 2-21.
- Ross, C. E., & Sastry, J. (1999). The sense of personal control: Social-structural causes and emotional consequences. In C. S. Aneshensel & J. C. Phelan (Eds.), *Handbook of the sociology of mental health* (pp. 369-394). New York: Kluwer Academic/Plenum.
- Zhao, K. X., Huang, C. Q. (2012). Age and risk for depression among the elderly: A meta-analysis of the published literature. *CNS Spectrums*, 17, 142–154.

CASE REPORT: EPITHELIOID MELANOMA PRESENTING AS A NECK MASS**Dr.Gjergj Andrea¹, Dr.Fjoralba Mulgeci¹, Dr.Irisi Xure¹****1 Third Digestive and Surgical Clinic, University Hospital Center “NËNË TEREZA” Tirana, Albania****Abstract**

Epithelioid melanoma is an aggressive form of melanoma which can be presented as a mass of the neck, posing significant clinical challenges. The clinical presentation often includes a mass of firm palpable necks which can be associated with a regional lymphadenopathy. Symptoms such as pain, swelling or changes in the skin covering the mass can also be obvious. The atypical presentation can lead to an erroneous diagnosis due to its similarity with other masses of the neck, such as the lymphadenopathy of infections or other neoplasms, complicating the diagnostic process (Cabrera et al. 2018).

Diagnostic challenges arise from the need for a complete histopathological assessment to confirm the diagnosis. The distinction of epithelioid melanoma from other malignant tumors requires immunohistochemical studies, often causing delays in appropriate treatment (Dréno et al. 2017). The rarity of primary mucous melanomas in the head and neck region adds to the complexity of diagnosis and management (Breik et al. 2016).

Here, we present a case of epithelioid melanoma manifesting as a neck mass, emphasizing the importance of early recognition and accurate diagnosis. Given the aggressive nature of this malignancy, prompt intervention through surgical excision and appropriate adjuvant therapies is crucial for improving patient outcomes. This case highlights the need for a high index of suspicion when evaluating atypical neck masses and underscores the role of a multidisciplinary approach in managing rare and aggressive malignancies.

The treatment of epithelioid melanoma include surgical excision, immunotherapy and targeted therapy, depending on the stage of the disease (Li et al. 2017). The choice of management strategy has important implications for patient results, as early intervention is correlated with improved survival rates (Beutler and Cohen 2015). Complete management must take into account the nuances of this aggressive disease.

Keywords: neck, mass, surgery, malignant, epithelioid melanoma

I

ntroduction

Neck masses in adults often have an unclear etiology. While infections account for most pediatric cases, persistent neck masses in adults are usually neoplastic. Malignant neoplasms are the most common cause of adult neck masses, with squamous cell carcinoma, lymphoma, thyroid, and salivary gland cancers being primary considerations. Any adult neck mass should be presumed malignant until proven otherwise, as early detection is crucial for prognosis.

Case Report

A 35-year-old male presented with a prominent mass in his left supraclavicular region. He first noticed a small mass six months prior, which gradually increased in size. The patient reported no additional symptoms.

Fig.1 Preoperative view of the formation

Investigations

- **Blood tests:** Normal, including CEA and AFP within reference limits.
- **Contrast-enhanced CT (head-thorax-abdomen):**
 - Left supraclavicular formation (54x43 mm) with contrast enhancement.
 - Two adjacent lesions (13x10 mm and 11x7 mm) showing similar characteristics, suggestive of enlarged non-reactive lymph nodes.
 - Two small hypodense lesions (6x7 mm and 8x5 mm) detected at levels IV and VII.

Surgical Intervention

Based on clinical, laboratory, and imaging findings, surgical excision was performed under general anesthesia. The excised mass measured 7x5 cm and was attached to the muscles and other structures of the supraclavicular region, exhibiting a fleshy consistency. Histopathological examination confirmed epithelioid melanoma.

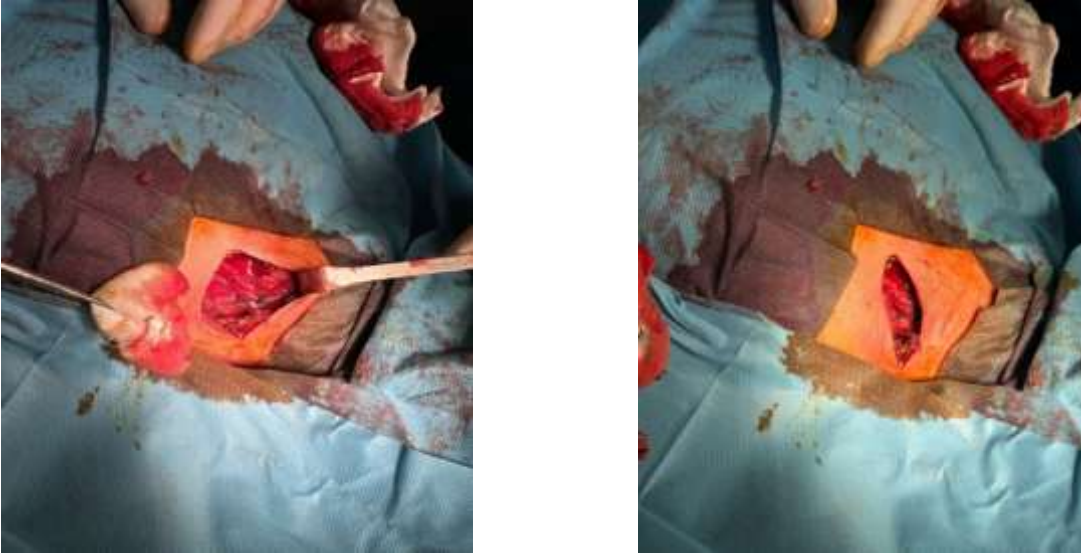

Fig. 2 Intraoperative views

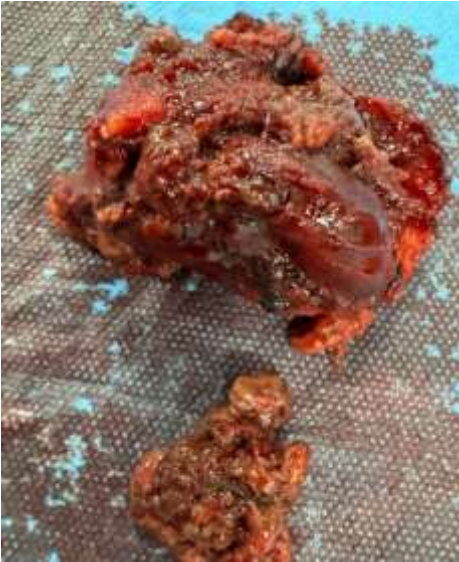

Fig.3 Macroscopic view of the mass

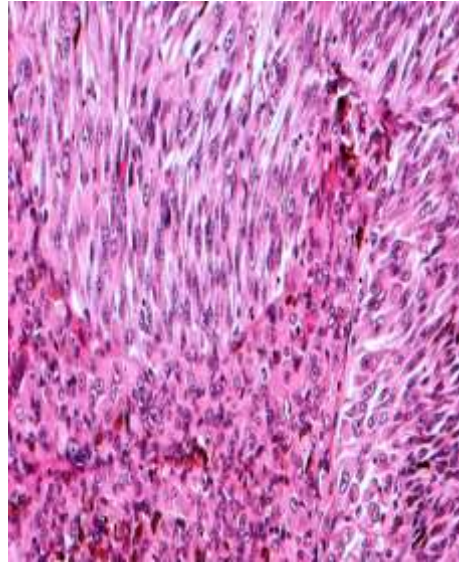

Fig.4 Microscopic view of the mass

Discussion

Accurate diagnosis of a neck mass requires knowledge of normal anatomical structures and variations. A thorough examination of a persistent neck mass should include palpation of the lymph nodes, assessment of medical history, a comprehensive physical examination, and, when necessary, fine-needle aspiration biopsy (FNAB). Palpation of the lymph nodes is crucial, as nodes that are fixed, firm, or matted and larger than 1.5 cm require further evaluation to determine whether they are indicative of malignancy or another serious condition. A detailed medical history should be obtained, taking into account factors such as patient age, smoking and alcohol use, previous radiation exposure, travel history, and systemic symptoms. These factors can provide important diagnostic clues and help narrow down potential causes. A comprehensive physical examination should be performed to identify malignancy-related skin changes, mucosal abnormalities, and otolaryngologic findings that may suggest an underlying neoplastic or infectious process.

The differential diagnosis of a persistent neck mass includes a broad range of conditions, categorized into developmental, infectious, neoplastic, and miscellaneous causes. Developmental lesions include branchial cysts, hemangiomas, and laryngoceles, which typically arise due to congenital anomalies. Infective causes can be viral, such as Epstein-Barr virus (EBV) and HIV; bacterial, including infections caused by Staphylococcus species, tuberculosis, and cat scratch disease; fungal, such as histoplasmosis and blast mycosis; or protozoal, including toxoplasmosis and leishmaniasis. Neoplastic causes encompass both benign and malignant conditions, including lymphoma, melanoma, metastatic disease, and salivary gland tumors. Additionally, several miscellaneous conditions may present as neck masses, such as carotid body tumors, neuromas, and autoimmune disorders like Sjögren's syndrome. Given this wide differential, a comprehensive clinical evaluation, supported by imaging and histopathological analysis, is essential to establish an accurate diagnosis and guide appropriate management.

Approximately 75% of lateral neck masses in patients over 40 years are malignant. In the absence of overt infection, lateral neck masses should be considered metastatic squamous cell carcinoma, melanoma, or lymphoma until proven otherwise. A primary tumor can be detected in 50% of patients by clinical examination and in an additional 10-15% through pan endoscopy. FNAB is a preferred diagnostic tool, as excisional biopsy of cervical metastases increases the risk of local treatment failure. Malignant melanoma of the neck accounts for about 7% of head and neck melanomas.

Epithelioid melanoma is a subtype of melanoma that is a rare but aggressive malignancy that can present as a neck mass, making early diagnosis and intervention critical characterized by tumor cells with an epithelioid appearance—meaning the cells are large with abundant cytoplasm and prominent nucleoli. This variant can present in various body regions, including the neck, and is often associated with aggressive clinical behavior. Epithelioid melanoma can present as darkly pigmented papules or nodules that may resemble benign lesions. In some cases, the tumor lacks significant pigmentation, making diagnosis more challenging. The ABCDE criteria—Asymmetry, Border irregularity, Color variation, Diameter greater than 6 mm, and Evolution—are essential for assessment. Histopathological examination reveals enlarged vesicular nuclei, prominent nucleoli, and abundant cytoplasm. Nuclear pleomorphic and increased mitotic activity are common features. In heavily pigmented variants, cytologic details may be obscured, further complicating diagnosis. Epithelioid melanomas of the head and neck tend to exhibit aggressive behavior, with a poor prognosis. The five-year survival rate is approximately 17%, while the ten-year survival rate drops to around 5%. Early detection and surgical excision are crucial for improving outcomes. Treatment strategies may include sentinel lymph node biopsy, radiation therapy, and systemic therapies, depending on the tumor stage and characteristics.

Conclusion

Epithelioid melanoma is a rare but aggressive malignancy that can present as a neck mass, making early diagnosis and intervention critical. Given its potential to mimic benign lesions and its occasional lack of significant pigmentation, clinicians must maintain a high index of suspicion when evaluating persistent or atypical neck masses. A thorough diagnostic workup, including clinical assessment, imaging, and histopathological examination, is essential for accurate identification. Surgical excision remains the cornerstone of treatment, with additional therapeutic strategies such as sentinel lymph node biopsy, radiation therapy, and systemic therapies playing a role in select cases. Despite advancements in melanoma treatment, the prognosis for epithelioid melanoma, particularly in the head and neck region, remains poor, with high recurrence and metastasis rates. Further research is necessary to better understand the biological behavior of this rare melanoma variant and to establish standardized treatment protocols. Long-term follow-up and multidisciplinary management are crucial in optimizing patient outcomes. Increased awareness and early recognition of epithelioid melanoma as a potential cause of persistent neck masses may lead to improved survival rates and better quality of life for affected patients.

References

1. Bhattacharyya N. Predictive factors for neoplasia and malignancy in a neck mass. *Arch Otolaryngol Head Neck Surg.* 1999.
2. Armstrong WB, Giglio MF. Is this lump in the neck anything to worry about? *Postgrad Med.* 1998;104:63-64.
3. Kelley DJ, Myer CM. Congenital anomalies of the neck. In: Twefik TL, der Kaloustian VM, eds. *Congenital anomalies of the ear, nose, and throat.* New York: Oxford University Press, 1997.
4. Gourin CG, Johnson JT. Incidence of unsuspected metastases in lateral cervical cysts. *Laryngoscope.* 2000.
5. Beenken SW, Maddox WA, Urist MM. Workup of a patient with a mass in the neck. *Adv Surg.* 1995.
6. Neville BW, Damm D, Allen CM, Bouquot JE. *Oral and Maxillofacial Pathology.* 3rd ed. W.B. Saunders, 2009.
7. Bodenham DC. Malignant melanoma of the head and neck. *Excerpta Medica.* 1975.
8. Barnes L. *Surgical Pathology of the Head and Neck.* 2nd ed. Vol. 3. New York: Marcel Dekker, 2001.
9. Conley J, Hamaker RC. Melanoma of the head and neck. *Laryngoscope.* 1977.
10. Clark WH Jr., Elder DE, Guerry D, et al. Model predicting survival in stage I melanoma based on tumor progression. *J Natl Cancer Inst.* 1989.
11. Ballantyne AJ. Malignant melanoma of the skin of the head and neck. *Am J Surg.* 1970.
12. Medina JE, Ferlito A, Pellitteri PK, et al. Current management of mucosal melanoma of the head and neck. *J Surg Oncol.* 2003.
13. Penel N, Mallet Y, Mirabel X, Van JT, Lefebvre JL. Primary mucosal melanoma of head and neck: prognostic value of clear margins. *Laryngoscope.*
14. Li, ZiHai, Hui Jia, Baijiang Zhang, Yongming Zhang, Hui Li, and Pingping Song. The clinical features, treatment, and prognosis of primary mediastinal malignant melanoma: a case report. *Medicine* 96, no. 17 (2017): e6436.
15. Breik, Omar, Felix Sim, Tim Wong, Alf Nastri, Tim A. Iseli, and David Wiesenfeld. Survival outcomes of mucosal melanoma in the head and neck: case series and review of current treatment guidelines. *Journal of Oral and Maxillofacial Surgery* 74, no. 9 (2016): 1859-1871.
16. Beutler, Bryce D., and Philip R. Cohen. Sarcoidosis in melanoma patients: case report and literature review. *Cancers* 7, no. 2 (2015): 1005-1021.
17. Cabrera, Raúl, and Francisca Recule. Unusual clinical presentations of malignant melanoma: a review of clinical and histologic features with special emphasis on dermatoscopic findings. *American journal of clinical dermatology* 19, no. Suppl 1 (2018): 15-23.
18. Dréno, M., M. Georges, F. Espitalier, C. Ferron, A. Charnolé, B. Dréno, and O. Malard. Sinonasal mucosal melanoma: a 44-case study and literature analysis. *European annals of otorhinolaryngology, head and neck diseases* 134, no. 4 (2017): 237-242.

A CONCEPTUAL FRAMEWORK: A THEMATIC ANALYSIS ABOUT BOTTOM-UP STRATEGIES & IMPLEMENTATION ON EVALUATION IN LISTENING SKILL

Marklin Muilin¹, Dr. Stephania Albert Jonglai (PhD.)

Kolej Vokasional Keningau, Institut Pendidikan Guru Malaysia Kampus Gaya Kota Kinabalu

e-mail¹: g-15237180@dl-moe.edu.my

ABSTRACT

This research is aimed to explore the bottom-up strategies and bottom-up implementation on evaluation in listening skill via the study of the past articles. This qualitative research is conducted by analysing 20 articles in thematic analysis. The use of matrix tabulation is to ensure the criteria of each article represented accurately. Thus, the findings of this analysis support the dimensions for variables. Keywords to be identified are thematic analysis, bottom-up strategies, bottom-up implementation, evaluation and listening skill. This study of the past articles helps researchers to write a literature review in chapter two.

Keyword(s): thematic analysis, bottom-up strategies, bottom-up implementation, evaluation, listening skill

ABDOMINAL MASSES INITIALLY SUSPECTED AS GISTS: SURGICAL FINDINGS AND DEFINITIVE HISTOPATHOLOGICAL DIAGNOSIS

Dr.Gjergj Andrea¹, Dr.Henry Beqiri¹, Dr.Fjoralba Mulgeci¹, Dr.Irisi Xure¹

1 Third Digestive and Surgical Clinic, University Hospital Center “Mother Teresa” Tirana, Albania

Gastrointestinal stromal tumors (GISTs) represent the most common mesenchymal neoplasms of the gastrointestinal tract. However, preoperative differentiation from other abdominal soft tissue masses remains challenging due to nonspecific clinical presentation and overlapping imaging features.

Clinically GISTs are diverse. They can involve almost any segment of the gastrointestinal tract from distal esophagus to anus although the stomach is the most common site. From an oncologic perspective, GIST varies from a small, harmless tumor nodule to a metastasizing and life-threatening sarcoma. This review presents the clinical, pathological, prognostic, and to some degree, oncological aspects of GISTs with attention to their clinicopathologic variants related to tumor site and pathogenesis.

Objective: To present a case series of four patients with abdominal masses initially suspected to be GISTs based on clinical and imaging data, with final histopathological diagnoses revealing a wider spectrum of pathologies.

Methods: Four patients presenting with vague abdominal symptoms underwent imaging studies (ultrasound, CT, and/or MRI), leading to a preliminary diagnosis of GIST. All patients underwent surgical resection, and specimens were submitted for histopathological analysis.

Results: Final diagnoses were: one GIST of the small intestine, one gastric leiomyoma, one retroperitoneal leiomyosarcoma, and one cavernous hemangioma.

Conclusion: Abdominal masses with non-specific clinical and radiological features require a multidisciplinary approach. Histopathological evaluation remains the definitive diagnostic tool for proper classification and management.

This retrospective case series includes four patients, aged between 45 and 68 years, who presented with nonspecific abdominal symptoms and were referred for further evaluation. All patients underwent imaging with ultrasound, CT, or MRI. Based on clinical and imaging features, a presumptive diagnosis of GIST was made. Surgical exploration and excision were performed in all cases, followed by histopathological examination of the resected specimens.

Key words: Abdominal masses, imaging data, histopathological examination, Surgical excision

NEW PSORIASIS DENIPLANT TREATMENT SHOWS EXCEPTIONAL CLINICAL RESULTS**Major Gheorghe GIURGIU¹, Prof dr med Manole COJOCARU^{2,3}****¹Deniplant-Aide Sante Medical Center, Biomedicine, Bucharest, Romania****deniplant@gmail.com; Telephone: +40 744 827 881****<https://orcid.org/0000-0002-5449-2712>****²Academy of Romanian Scientists****³Titu Maiorescu University, Faculty of Medicine, Bucharest, Romania****cojocaru.manole@gmail.com; Telephone: +40 723 326 663****<https://orcid.org/0000-0002-7192-7490>**

Background A growing body of evidence highlights that intestinal dysbiosis is associated with the development of psoriasis. The gut-skin axis is the novel concept of the interaction between skin diseases and microbiome through inflammatory mediators, metabolites and the intestinal barrier. The gut microbiome affects skin homeostasis through its influence on the signaling pathways that coordinate epidermal differentiation.

The objective of this study was to synthesize current data on the Deniplant natural modulator of the gut microbiome in patients with psoriasis.

Materials and methods All studies confirmed the association of psoriasis and gut microbiota dysbiosis. We describe the recent advances regarding the interplay between gut microbiota and the skin. Thus, the microbiome can be considered an effective therapeutical target for treating this disorder.

Results This presentation provides a detailed and comprehensive systematic study regarding gut microbiome in patients with psoriasis. These results are supported by clinical observations based on a case serie showing improvement in psoriatic skin lesions after Deniplant natural modulator. It is still not clear whether psoriasis is an effect or a cause of the observed disbalance between beneficial and pathogenic microbes. In this context, the study provides very interesting results, showing significantly greater changes in the gut microbiome of patients with psoriasis treated Deniplant natural modulator

Conclusion There is a significant association between alterations in gut microbial composition and psoriasis. Intestinal dysbiosis is a state of imbalanced gut microbiome that eventually has a negative impact on skin function and integrity. Deniplant natural modulator is a potential therapeutic strategy in patients with psoriasis

Keywords: dysbiosis, microbiome, psoriasis, gut-skin axis, gut barrier, Deniplant nutraceuticals

STUDY OF THE MORPHOLOGICAL POLYMORPHISM OF *MORINGA OLEIFERA* SEEDS

Bouzid Assia¹, Dahlal houssem Eddine², Kouadria Sidahmed³, Mokhfi Fatima Zohra⁴, Arous Ali⁵

¹ Biodiversity, Health and Development of Biological Resources Laboratory, Ibn Khaldoun University of Tiaret.

² Department of Nature and Life Sciences, University Ibn Khaldoun of Tiaret, 14000, Algeria.

³ Forest Conservation of Tiaret, 4000, Algeria.

⁴ Laboratory of Agro-biotechnology and Nutrition in Semi Arid Zones, Department of Nature and Life Sciences, University Ibn Khaldoun of Tiaret, 14000, Algeria.

⁵ Djilali Bounaama University of Khemis Miliana, Faculty of Science, Department of Biology, ERP Research Laboratory, Algeria.

Abstract

Moringa oleifera seed morphological variability is a subject of growing interest, essential for the selection of improved varieties and adaptation to varied environmental conditions. Seeds can vary considerably in size, shape, colour and texture of the outer shell, influencing their use in various products and applications. This variability is the result of complex genetic and environmental factors.

The results show a significant diversity in the physical characteristics of *Moringa oleifera* grains depending on their geographical origin. By analysing the data on seeds from different regions (Tindouf, Bechar, Tunisia, Egypt), several significant observations emerge. Firstly, grain length varies significantly, with a minimum value of 12.083 mm recorded in Egypt and a maximum value of 18.113 mm observed in Tindouf. Similarly, grain width varies from 9.886 mm in Bechar to 11.976 mm in Tindouf, illustrating differences in grain morphology depending on geographical origin.

In terms of weight, the lightest grains are from Tunisia, weighing in at 0.224g, while the heaviest come from Tindouf, weighing in at 0.325g. This variation may reflect environmental or genetic factors influencing kernel development and density.

In terms of kernel weight, Bechar has the highest weight at 0.247g, while Tunisia has the lowest kernel weight (0.158g). These differences highlight variations in kernel size and density depending on the specific growing conditions in each region.

This diversity could have important implications for the selection and conservation of the genetic resources of this valuable species.

Key words: *Moringa Oleifera*, quantitative traits, qualitative traits, kernel, morphology.

RISK FACTORS IN CEREBROVASCULAR ACCIDENTS

Elona ZHIVA PRIFTI¹, Paola PINA²

Faculty of Medical Technical Sciences, University of Elbasan "Aleksandër Xhuvani".

email-elonazhiva@yahoo.com

email-paolapina111@gmail.com

Introduction: AVC word, means a disease, that has to do with damage to the blood vessels of the brain, which in medical language called cerebral-vascular accidents. It can happen to split open the blood vessels and blood flows to the brain, (what is known as a stroke). But can happen to lock a blood vessel and consequently happens cerebral or myocardial ischemia brain.

Objective: The objectives of this study are to identify the main risk factors in patients with stroke and to assess their progress after treatment.

Material and methods. The methods used are, literature review and descriptive studies. Information was taken from medical and nursing cards, for a period of 2 years, May 2022- May 2024, in the neurology department, to determine the etiology and main complications in patients with AVC.

Results. Out of the total 100 patients observed, the distribution of associated diseases was as follows: 30% of patients had hypertension (HTA) as the associated condition, 12% of patients were diagnosed with diabetes mellitus, 18% of patients had a history of chronic kidney disease (IK – Insufficient Kidney function), The largest group, 40% of patients, had both hypertension and diabetes mellitus as associated comorbidities. These data highlight that the most common comorbidity combination in this patient group was the coexistence of hypertension and diabetes. Among the 100 patients observed regarding the progression of the disease: 25% of patients showed improvement in their condition, 30% of patients lost their ability to move, indicating significant physical impairment following the disease, 45% of patients died, representing the highest percentage and suggesting a high mortality rate in this group. These results indicate that cerebrovascular accidents had a severe impact, with nearly half of the patients not surviving and a considerable portion experiencing permanent disability.

Conclusions. 1-AVC is the third cause of death in industrialized countries after cardiovascular diseases and cancer. He is the most frequent cause of disability in young people and the most common neurological disease life threatening. 2- The incidence increases with age. 3- Men are affected more than women. AVC are 80-83% of ischemic origin, 10-12% are from intracerebral hemorrhage; 7-8% of HAS. 4- It is much higher in the elderly than in the young.

Key words. Cerebrovascular accidents, hypertension, ischemia.

BIODIVERSITY AND CONSERVATION BIOLOGY**Shakul Hameed.N-1, Dr.V.Rakshana-2, Dr.R.Srinivasan-3****Bachelor Of Pharmacy, 1st Year (1), Assistant Professor-2, Dean& Professor-3****Faculty of Pharmacy, Bharath Institute of Higher Education and Research, Chennai, Tamilnadu, India.****ABSTRACT**

The range of living forms on Earth, including genetic, species, and environmental diversity, is referred to as biodiversity. It is vital to the preservation of ecological equilibrium and the provision of ecosystem services that are necessary for human survival. However, overexploitation of resources, pollution, invasive species, habitat destruction, and climate change are all posing a growing danger to biodiversity. Understanding the reasons behind biodiversity loss and creating plans to stop extinction and maintain biological diversity are the goals of the broad study of conservation biology. The importance of biodiversity, contemporary dangers, and conservation tactics including in-situ and ex-situ techniques, policy frameworks, and the role of communities and technology in protecting the environment are all covered in this abstract. In order to guarantee long-term ecological resilience and human well-being, a strong emphasis is placed on combining scientific research with sustainable development goals.

Keywords: Biodiversity, Conservation Biology, Ecosystem Services, In-situ Conservation, Ex-situ Conservation, Sustainable Development,

INFLUENCE OF TRIFLURALİN -INDUCED TOXİCİTY ON *ANGUİLLA ANGUİLLA* GİLLS**Yosra KHELIFI¹, Safa BEJAOUİ ¹, Wafa TRABELSI ¹, Nejla SOUDANI ^{1,2}****¹Laboratory of Ecology, Biology and Physiology of Aquatic Organisms, Department of Biology, Tunis Faculty of Sciences, University of Tunis El Manar, 2092 Tunis, Tunisia****²Basic Sciences department, Physiology and functional explorations section, Faculty of Medicine, Tunis, Tunisia****Corresponding author: yosra.khelifi@etudiant-fst.utm.tn****Abstract**

Trifluralin (TFL) is one of the most widely herbicides used in weed control. Increased application of this compounds may affect non-target organism's particularly aquatic organisms. The present investigation was undertaken to assess the toxic effects of TFL on the redox status and neurotransmission impairment of *Anguilla anguilla* gills following exposure to three concentrations of TFL (5, 50 and 500 µg/L) for 5 days. Our findings showed that TFL prompted oxidative stress with an increase in hydrogen peroxide (H₂O₂), was reported in all TFL-treated groups, resulting in lipid peroxidation exemplified by high levels of lipid hydroperoxides (LOOH), malondialdehyde (MDA), and protein carbonyl (PCO) levels compared to control group. Furthermore, the enzymatic antioxidant activities [superoxide dismutase (SOD), catalase (CAT), glutathione peroxidase (GPx) and glutathione -S-transferases (GST)] and non-enzymatic antioxidants [reduced glutathione (GSH), non-protein sulfhydryl (NSPH) and vitamin C (Vit C)], levels were enhanced in all exposed eels. AChE activity was inhibited after treatment with TFL in a concentration-dependent manner. Overall, this work presented novel evidences about the mechanisms of TFL induced toxicity in *A.anguilla*.

Keywords: Trifluralin, *Anguilla anguilla*, short-term exposure, lipid peroxidation, antioxidant status

ASSESSING PROBLEM-SOLVING SKILLS AMONG SECONDARY SCHOOL TEACHERS IN GJİROKASTËR: AN ANALYSIS OF DISTRIBUTIVE STRUCTURE AND IMPLICATIONS FOR PROFESSIONAL TRAINING

ValbonaCaushi

University of Tirana, Faculty of Social Science, Albania.

email: valbona.caushi@gmail.com

Eralda Zhilla

University of Tirana, Faculty of Social Science, AL.

email: adazhilla@gmail.com

Abstract

This study aims to evaluate and analyze the problem-solving skills of secondary school teachers in Gjirokastrë, drawing on the theoretical and methodological foundations laid by Demirel (2000), Çakmak (2003), Bingham (1998), and Ellis (2005). Central to the investigation is the Problem-Solving Inventory (PSI), developed by Heppner and Petersen (1982) and extended by the framework of D’Zurilla and Nezu (2007), which measures three core dimensions: Problem-Solving Confidence, Approach–Avoidance Style, and Personal Control. The methodology involved administering the PSI to a randomly selected sample of 40 teachers from three public schools. Descriptive statistics were computed- means (43.05; 62.55; 19.65), standard deviations (10.96; 15.57; 4.99) alongside distributional parameters (skewness ranging from –1.50 to –1.00; kurtosis from 2.76 to 3.33). Results indicate a clustering of scores at the high end of all three scales, with notable extreme values and considerable heterogeneity among participants. The negative skewness and leptokurtic distributions confirm departures from normality, suggesting the need for non-parametric methods or data transformations in subsequent inferential analyses. Conclusions underscore that, despite generally strong problem-solving abilities, a small subset of teachers exhibits low confidence and control, warranting targeted interventions. It is recommended that tailored training programs be developed, specific modules be integrated into teacher professional development, and school leaders be actively involved in fostering collaborative problem-solving environments.

Keywords: *Problem Solving; Problem-Solving Confidence; Approach–Avoidance Style; Personal Control; Secondary School Teachers; Teacher Professional Development.*

Introduction

To achieve successful teaching across all disciplines, it is essential to address key factors such as teachers' attitudes, perceptions, and practices, as well as students' interests, abilities, and attitudes. The instructional methods chosen directly influence the quality of the educational experience; therefore, it is necessary to adopt novel and creative approaches and techniques to actively engage students and optimize the learning process. An important component of this repertoire of methods is the use of problem-solving strategies in the classroom, which strengthen students' critical thinking and practical skills (Çakmak, 2003). The problem-solving process consists of selecting and applying the most appropriate tools and actions to achieve set objectives with efficacy and effectiveness (Demirel, 2000). This approach aims to guide students toward scientific thinking by equipping them with the skills needed to analyze and address complex situations. According to Bingham (1998), the development of these skills is best fostered through the discussion of ideas and emotions, as well as attention to priorities and human needs.

Problem solving represents only one aspect of a broader repertoire of thinking methods that includes problem-based learning, critical and creative thinking, decision making, and information conception and processing (Ellis, 2005). Although teachers often possess expertise in certain phases of this process, observations indicate that their abilities to cover all stages, from problem identification to solution evaluation, may be limited. The main reasons include the focus of training programs on core subjects and classroom management, the lack of specialized modules in professional development offered by schools, and the limited involvement of academic staff in addressing key issues within the school community. Whereas the traditional classroom environment relies mostly on the transmission of knowledge from teacher to student, problem-solving learning requires detailed planning and active collaboration of students in identifying challenges. In this context, the teacher takes on the roles of questioner, coach, supporter, and diagnostician, formulating questions that elicit prior knowledge and determining the resources necessary to address the problem. To ensure quality in this approach, teacher performance evaluators must have deep knowledge of the dynamics of problem-solving classrooms and provide accurate feedback on teachers' efforts. Since problem solving develops best as a collaborative process within the school community, there is a need to explore how leaders can support and empower this instructional model.

Interdisciplinary and Personal Factors Influencing Problem Solving

A range of interdisciplinary and personal factors influences problem-solving. First, the match between the challenge's difficulty and the individual's developmental level, as well as their prior knowledge base, plays a key role in the process. Second, personal characteristics—such as intellectual capacities, health status, and internal attitudes—interact with the perceived utility of problem solving to motivate engagement. Strategic thinking requires not only cognitive skills but also attitudinal components: the willingness to tackle problems and confidence in the success of actions taken. In this context, motivational and emotional dimensions, including sustained effort, self-confidence, anxiety management, perseverance, and self-awareness, serve as necessary catalysts for advancing the problem-solving process (Jonassen & Tessmer, 1996). A systematic approach to problem solving fosters social development through constructive critique, in-depth inquiry, and the design of innovative solutions. Educating individuals with high problem-solving abilities, particularly novice teachers, directly benefits their future students, because the skill to identify, analyze, and address challenges using acquired knowledge strengthens lifelong learning (İnel et al., 2011).

Teachers, who engage in intensive human interactions as part of their profession, must develop resilient social skills to cope with negative situations without reflecting them harmfully onto their environment. In this regard, the level of problem-solving ability acts as a key component of social competence, ensuring that their leadership and interactions model constructive behavior for students (Polat & Tümkaya, 2010). Moreover, the development of these skills occurs outside formal school settings as well: when students have ample opportunities to interact directly with challenging tasks and receive continuous support during the process, their performance improves significantly (Dale & Balloti, 1997; Jonassen, 2004).

Thus, integrating problem-solving strategies into the curriculum not only strengthens individual capacities but also fosters a learning culture that promotes critical and creative engagement.

Empirical Studies in Diverse Contexts

Recent research indicates that high-school teachers in various cultural contexts demonstrate significant social problem-solving abilities, but their relationship with variables such as perceived social stress, gender, teaching experience, and cultural context varies from study to study. While some studies found no significant link between problem-solving skills and student stress, others identified statistically significant differences by years of experience, educational level, and family factors.

Erzen & Kinay (2022) examined 615 secondary-school teachers in Batman, Turkey, using the Problem Solving Inventory (PSI) and the Student Social Stress Scale to investigate the relationship between teachers' problem-solving skills and students' perceived social stress. The results showed an average PSI score of 85.53 (SD = 23.44; range 39–165) and an average stress score of 56.82 (SD = 23.51). Spearman's analysis found no significant correlation ($r = .042$, $p = .296$), but one-way ANOVA revealed statistically significant differences by age ($F(2,612) = 3.211$, $p < .05$) and experience ($F(3,611) = 3.488$, $p < .05$), with less experienced teachers reporting higher stress.

A study in the *Journal of Educational and Training Studies* surveyed 120 Social Studies teachers using the PSI adapted by Şahin, Şahin, and Heppner (1993). Researchers reported that most teachers regarded problem-solving skills as essential for developing critical thinking and that the level of their use increased with teaching experience.

Nasrin, Mumtaz & Abaidullah (2015) used a mixed-methods design with 112 mathematics teachers in rural Pakistan to identify barriers to problem-solving pedagogy due to large classes, curricular overload, lack of specific training, and limited resources. Although teachers supported the method for enhancing engagement and conceptual understanding, these structural factors impeded its effective implementation.

Yakit & Yalın Uçar (2023) measured social problem-solving skills and reasoning styles among 529 in-service and pre-service teachers using the Revised Social Problem Solving Inventory–Short Form and the Rational and Intuitive Decision-Making Styles Scale. Findings indicated that in-service teachers reported “good” social problem-solving skills, with weak but positive correlations between deductive reasoning and rational problem solving.

In another rural Pakistan study, Nasrin et al. reported that while mathematics teachers were enthusiastic about problem solving, resource shortages and textbook dependency hindered effective practice, concluding that although teachers valued problem-purpose methods for deepening conceptual understanding, assessment systems and tight schedules reduced adoption rates.

Demirtaş & Dönmez (2008) surveyed 445 secondary-school teachers in Malatya, Turkey (academic year 2005–2006), to assess self-perceptions of problem-solving abilities and differences by gender, teaching experience, and other demographics. The study found that most teachers rated their problem-solving skills as “average,” with statistically significant differences for gender and experience.

Objectives of the Study

1. What is the overall level of problem-solving skills among full-time educational staff in secondary schools in Gjirokastrë?
2. What are the fundamental characteristics and features of problem solving in the selected target group?

Reliability Analysis

The internal consistency of the PSI and its subscales was measured using Cronbach's Alpha:

Subscale	Cronbach's Alpha (α)	Interpretation
Confidence in Problem Solving	0.89	Good internal consistency
Approach- Avoidance Style	0.93	Excellent internal consistency
Personal Control	0.79	Acceptable internal consistency
Totale Scale	0.96	Excellent internal consistency

Population and Sample Selection

This study encompasses secondary-school teachers in the city of Gjirokastrë, focusing on public schools. A sample of 40 teachers from three schools in the district was randomly selected. Initially, all secondary schools were identified, from which three institutions were purposefully chosen to collect the necessary data.

The Problem-Solving Inventory (PSI)

The PSI is a 35-item instrument that measures individuals' perceptions of their problem-solving abilities and style, rather than actual performance. It comprises three factors, yielding three separate subscales:

- **Self-Confidence in Problem Solving** (11 items: 5, 10, 11, 12, 19, 23, 24, 27, 34, 35, 33) assesses perceived confidence in effective problem-solving; higher scores indicate lower confidence.
- **Approach-Avoidance Style** (16 items: 1, 2, 4, 6, 7, 8, 9, 13, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 30, 31) evaluates the tendency to approach or avoid problems; higher scores reflect an avoidance style.
- **Personal Control** (5 items: 3, 14, 25, 26, 32) evaluates perceived self-control over emotions and behavior; higher scores indicate a more negative perception of personal control.

All items are rated on a six-point Likert scale (1 = strongly agree to 6 = strongly disagree). A total PSI score (range 32–192) can be computed. Lower scores on each factor and the total PSI are considered more functional. Criticisms of the PSI include difficulty in interpreting “high” or “low” scores, although its cultural validity and reliability have been supported across diverse professional and student populations. As an educational tool, the PSI can aid educators not only in training and psychosocial improvement of their students but also in their own socio-emotional and life skills development.

Results

Descriptive Statistics

	N Statistic	Range Statistic	Minimum Statistic	Maximum Statistic	Sum Statistic	Mean Statistic
Total scores of Problem Solving Confidence	40	45.00	11.00	56.00	861.00	43.0500
Total scores of the Approach-Avoidance Style	40	71.00	18.00	89.00	1251.00	62.5500
Total scores of Personal Control	40	23.00	5.00	28.00	393.00	19.6500
Valid N (listwise)	40					

The results indicate that the mean score for Problem-Solving Confidence was 43.05, with values ranging from 11 to 56. This suggests a generally good level of confidence in one's coping abilities, although some individuals exhibit low self-

confidence. The Approach–Avoidance Style subscale had a mean of 62.55 (range 18–89), reflecting a predominantly proactive orientation, albeit with wide variability among participants. For Personal Control, the mean was 19.65, with scores between 5 and 28, signaling a moderate perception of control over the problem-solving process, alongside occasional extremes of perceived inadequacy.

Comparing the three dimensions, Approach–Avoidance shows both the highest average and the greatest dispersion of scores, whereas Personal Control is characterized by the narrowest distribution. Confidence lies between these two, suggesting that although most teachers feel capable of meeting challenges, their willingness to take initiative and their sense of control vary substantially.

Taken together, these data imply that despite a strong overall tendency toward a proactive stance, a significant subset of teachers still has specific areas requiring improvement. A more in-depth analysis—including examination of relationships with demographic variables and application of inferential statistical tests—would aid in identifying the factors influencing these distributions and in designing targeted training programs.

Descriptive Statistics

	Mean Std. Error	Std. Deviation Statistic	Variance Statistic	Skewness Statistic	Std. Error	Kurtosis Statistic
Total scores of Problem Solving Confidence	2.45000	10.95673	120.050	-1.500	.512	2.771
Total scores of the Approach-Avoidance Style	3.48113	15.56810	242.366	-1.007	.512	2.759
Total scores of Personal Control	1.11515	4.98709	24.871	-1.002	.512	3.326
Valid N (listwise)						

In the distributional analysis of the results for the three subscales of the Problem- Solving Inventory (N = 40), the mean variability of Self-Confidence in facing challenges was 2.45 (SD = 10.96; variance = 120.05), the proportion of a proactive versus avoidance orientation registered at 3.48 (SD = 15.57; variance = 242.37), and the perceived level of Personal Control over the problem-solving process averaged 1.12 (SD = 4.99; variance = 24.87).

All three distributions exhibited negative skewness (–1.50, –1.01, and –1.00; standard error = 0.512), indicating a clustering of values at the high end of each scale with relatively few low-scoring cases. Furthermore, the kurtosis values (2.77, 2.76, and 3.33) point to a leptokurtic distribution that is, heavier tails and a greater likelihood of extreme scores than would be expected under a normal curve.

These distributional characteristics suggest that, despite high overall performance in self-confidence, proactive orientation, and personal control among the majority of teachers, there remains a small segment with low scores who could benefit from targeted interventions to enhance their problem-solving skills. In selecting inferential methods, it is therefore advisable to account for departures from normality by using normality tests or nonparametric procedures in subsequent analyses.

Analysis of Results

- **Problem Solving Confidence.** The sample’s mean confidence score was 43.05 (SD = 10.96), with skewness –1.50 and kurtosis 2.77, indicating high-end clustering but a subgroup with relatively low scores. Erzen & Kinay (2022) found a similar negative distribution (M = 85.53, SD = 23.44) in a larger Turkish sample, reflecting teachers’ propensity to engage actively in problem solving.
- **Approach–Avoidance Style.** The mean for this subscale was 62.55 (SD = 15.57), skewness –1.01, kurtosis 2.76, suggesting a predominance of proactive approaches. This aligns with Güleç (2020), who documented Social Studies

teachers' valuation of proactive strategies, and with Nasrin et al. (2015), who highlighted structural barriers to full proactive adoption.

- **Personal Control.** Mean perceived control was 19.65 (SD = 4.99), skewness –1.00, kurtosis 3.33, indicating that most teachers feel in control of the problem-solving process, though a small segment reports insufficient control. Demirtaş & Dönmez (2008) also reported “average” control levels among Turkish teachers, with variations by gender and experience; Yakıt & Uçar (2023) observed weak links between rational decision making and personal control, underscoring the need for targeted self-control training.

Conclusions and Recommendations

The conclusion of this study indicates that secondary-school teachers in Gjirokaštër generally demonstrate a strong level of confidence and willingness to engage in instructional problem solving, as reflected by mean scores of 43.05 on the “Problem-Solving Confidence” scale and 62.55 on the “Approach–Avoidance Style” scale. However, the negatively skewed distributions reveal that a minority of teachers remain at lower score levels, implying that although most adopt a proactive approach, a significant subset still faces difficulties in confronting pedagogical challenges. These findings correspond with international literature: for example, Erzen and Kinay (2022) found that less-experienced teachers report higher social stress without a clear correlation to problem-solving skills, whereas Güleç (2020) observed that a high level of proactive orientation was accompanied by considerable individual variability.

In terms of practical implications, this study suggests the need for an integrated approach to teachers' professional development. First, organizing reflective sessions that combine theoretical discussions with scenario-based simulations could help teachers identify and address their self-efficacy gaps. Secondly, establishing mentoring networks within the school community, where experienced teachers provide continuous guidance, would reinforce the sharing of best practices and foster a collaborative climate.

It is also essential for local educational authorities to review curricular workload and the provision of didactic resources, ensuring access to materials and technologies that facilitate the implementation of problem-solving strategies. This would allow teachers to concentrate more on creative instructional methods and less on managing large class sizes. Additionally, psychological well-being programs focused on stress management and work–life balance will support teachers in the sustainable development of socio-emotional skills, which are crucial for maintaining personal control in challenging situations.

From the perspective of future research, it is recommended to employ inferential measures to investigate more deeply the impact of demographic variables (age, gender, teaching experience) on problem-solving performance. Such analyses will enable the design of targeted interventions tailored to the specific needs of subgroups within the educational community. By combining best practices from local and international literature, a training framework can be developed that promotes a holistic and sustainable approach to enhancing teachers' problem-solving abilities.

References

- Akhter, N., Akhtar, M., & Abaidullah, M. (2015). The Perceptions of High School Mathematics Problem Solving Teaching Methods in Mathematics Education. *Bulletin of Education and Research*, 37(1), 55–77.
- Çakmak, M. (2003, March 2). Matematik derslerinde problem çözme yaklaşımının değerlendirilmesi. <http://www.matder.org.tr/bilim/bilim.asp>
- Carson, J. (2007). A problem with problem solving: Teaching thinking without teaching knowledge. *The Mathematics Educator*, 17(2), 7–14.
- Dale, P. M., & Balloti, E. (1997). An approach to teaching problem solving in the classroom. *College Student Journal*, 31(1), 40.
- Demirel, Ö. (2000). *Kuramdan uygulamaya eğitimde program geliştirme*. İstanbul: Pegem Yayıncılık.
- Demirtaş, H., & Dönmez, B. (2008). Ortaöğretimde Görev Yapan Öğretmenlerin Problem Çözme Becerilerine İlişkin Algıları. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(16), 177–198.
- Ellis, A. K. (2005). *Teaching, learning, and assessment together: Integrating problem solving into teaching and learning*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Erzen, V., & Kinay, I. (2022). Investigation of the Relationship Between Problem Solving Skills and Student-Related Social Stress of Teachers Working in High Schools. *International Journal of Progressive Education*, 18(6), 239–252. <https://doi.org/10.29329/ijpe.2022.477.16>
- Güleç, S. (2020). Problem Solving Skills in Social Studies Education and Problem Solving Skills of Social Studies Teachers. *Journal of Education and Training Studies*, 8(3), 48–55. <https://doi.org/10.11114/jets.v8i3.4686>
- İnel, D., Türkmen, L., & Evrekli, E. (2011). Researching of pre-service elementary teachers' problem solving skills. *Pamukkale University Journal of Education*, 29(29), 167–178.
- Jonassen, D. H. (2004). *Learning to solve problems: An instructional design guide*. San Francisco, CA: Pfeiffer/Jossey-Bass.
- Jonassen, D. H., & Tessmer, M. T. (1996/1997). An outcomes-based taxonomy for instructional systems design, evaluation, and research. *Training Research Journal*, 2, 11–46.
- Nasrin, N., Mumtaz, A., & Abaidullah, M. (2015). The Perceptions of High School Mathematics Problem Solving Teaching Methods in Mathematics Education. *Bulletin of Education and Research*, 37(1), 55–77.
- Polat, R. H., & Tümkaya, S. (2010). An investigation of the students of primary school problem solving abilities depending on need for cognition. *Elementary Education Online*, 9(1), 346–360.
- Yakit, G., & Yalın Uçar, M. (2023). Analysing the Level and Relation Between the Reasoning Ways, the Social Problem Solving, the Rational and Intuitive Decision Making Skills of In-Service and Pre-Service Teachers. *Journal of the Human and Social Science Researches*, 12(3), 1576–1595. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1281925>

ENHANCING PREPOSITION MASTERY: THE IMPACT OF DATA-DRIVEN LEARNING ON BANGLADESHI EFL LEARNERS

Sabina Sultana, University Utara Malasia

Email: mri7983@gmail.com

Abstract

English prepositions present a unique challenge for EFL learners due to their abstract meanings, context-dependent usage, and lack of direct equivalence in many native languages. In the Bangladeshi EFL context, traditional grammar instruction often relies on rote memorization, which inadequately addresses these complexities, leading to frequent errors and limited practical mastery. This study investigates the impact of Data-Driven Learning (DDL) on the mastery of English prepositions among Bangladeshi EFL learners. The DDL approach encourages learners to explore authentic language patterns using corpus-based activities, promoting a deeper understanding of linguistic nuances and fostering learner autonomy. Adopting a mixed-methods research design, the study involved 60 intermediate-level Bangladeshi EFL learners, divided into experimental and control groups. The experimental group engaged in DDL activities using authentic corpus data to explore prepositional usage, while the control group followed traditional grammar exercises. Pre- and post-tests, supplemented by qualitative feedback, assessed the intervention's effectiveness. Findings reveal that the DDL approach significantly improved learners' accuracy and contextual use of prepositions. The experimental group demonstrated superior performance in both grammatical and contextual application compared to the control group. Moreover, qualitative insights highlighted enhanced learner engagement, autonomy, and confidence in understanding and applying preposition rules. This study contributes to the growing body of literature on DDL by showcasing its effectiveness in addressing specific linguistic challenges in the Bangladeshi EFL context. It also provides practical recommendations for integrating DDL into grammar instruction, emphasizing the need for teacher training and access to corpus resources. The findings are expected to inform educators and policymakers aiming to improve EFL instruction through innovative, learner-centered methodologies.

Key Words: Data-Driven Learning, Preposition Mastery, EFL, Corpus-Based Instruction

INTEGRATING VOLUNTEERISM INTO THE CURRICULUM FOR SOCIAL EDUCATORS

Slambekova Tolkyn ¹ /Aidana Azimbek²

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, pedagogy, tolkyn_1969@mail.ru,
<https://orcid.org/0000-0003-0897-9850>

²PhD student of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, pedagogy, aidan_1995.kz@mail.ru,
<https://orcid.org/0000-0002-3169-3570>

Abstract

Volunteerism has become an essential component of social work and education, offering a bridge between theory and practical application. In the professional training of social educators, integrating volunteer activities into the curriculum can significantly enhance the development of key competencies, provide real-world experience, and instill a sense of civic responsibility. By integrating the science of social pedagogy with volunteer work, it is possible to develop students' abilities such as empathy and compassion. This is because both fields share the same research subject — people in need of social assistance. For example, during volunteer work, a student learns to provide selfless, unpaid service and to appreciate the gratitude of others. This, in turn, helps future professionals take greater responsibility in their field and better understand the conditions of those receiving social support. Volunteerism plays a pivotal role in social education by fostering civic responsibility, promoting social cohesion, and empowering individuals to address societal challenges. As an integral component of experiential learning, volunteerism bridges the gap between theory and practice, enabling participants to gain hands-on experience while contributing to the betterment of their communities. This article explores the benefits and challenges of incorporating volunteerism into the curriculum for social educators, highlighting its role in shaping future professionals.

Key words: volunteerism, social work, integrating, social educator

AHMET ZOGU FROM PRESIDENT TO “KING OF ALBANIANS”

Dr. Blerina Xhelaj, Dr. Elsajed Rexhaj
University “Ismail Qemali” Vlora
Faculty of Humanities Sciences
Department of Education
e-mail blerinaxhelaj@yahoo.com
<https://orcid.org/0009-0008-9169-4146>

Abstract

This paper deals with the proclamation of the albanian kingdom with King Zog I as well as the reasons that changed it from president to king through the change of the Albanian statute from Republic to Kingdom. The purpose of this paper is the identification and commemoration of the Albanian kingdom and the positive or critical assessment of the only Albanian king Zog I. 96 years have passed since the declaration of Albania as a kingdom where Ahmet Zogu from the president proclaimed himself "King of the Albanians". On September 1, 1928 at 09:12, the Constitutional Assembly in its fourth meeting unanimously approved the changes to the Statute, where the two most important were: First, "Albania is a democratic, parliamentary and hereditary Kingdom" and second "King of the Albanians" Zog I". Albania's transition to the monarchical system of the regime was in fact, a transition to a system closer to traditional and more acceptable to albanians than the republican system. This regime change also came as a pretext that other neighboring countries were already kingdoms. The Kingdom was installed by the same personality, who installed the Republic three years ago and was declared its President. This act was well received by Italy, which had direct interests with Albania and the figure of Zog I mainly. The proclamation of the albanian kingdom was also recognized by the greatest power of the time, the USA, which was later followed by other Balkan countries of that time, such as Yugoslavia, Turkey, Greece, etc.

Keywords: republic, monarchy, statute, regime, king

THE LIFE AND ACTIVITY OF THE SCIENTIST FRANCIS BACON

Dr. BLERINA XHELAJ, Msc. ARTA MEZURI
University “Ismail Qemali” Vlorë, Albania
Faculty of Humanities Sciences
Department of Education
e-mail blerinaxhelaj@yahoo.com
<https://orcid.org/0009-0008-9169-4146>

Abstract

This paper aims to highlight and evaluate the figure of the scholar Francis Bacon, who was a powerful multidisciplinary activist in the social sciences, but also in the natural sciences, where he worked in England during the 16th century. Francis Bacon was born on January 22, 1561 in London. After completing his studies with excellent results at Cambridge. Francis Bacon spent two years in Paris as an attaché at the English embassy. After returning to London, he began his career as a lawyer and later became involved in politics. His political career developed under the reign of George I. He also became a lawyer for the British Crown in 1604, and then keeper of the seals in 1617. He also held the position of chancellor in 1618 in several counties of England. In 1621 he was convicted of dereliction of duty and imprisoned. Released after a few days, he lost all his duties and titles. Exiled to his estate, he devoted the last years of his life to his philosophical works and research in the natural sciences. Francis Bacon died on 9 April 1626 in Highgate, near London. In 1597, ten of his famous Essays were published, which he completed fifteen years later, presenting a new revised edition, which contained twenty-nine Essays.

Shortly before his death, he made further revisions to this collection, adding even more. The final edition appeared in 1625 under the title “Ordeals or Practical and Moral Advice”.

Keywords: scholar, chancellor, lawyer, natural sciences

EDUCATIONAL INNOVATION AND CHANGE MANAGEMENT IN ARAB ISRAELI SCHOOLS**Dr. Haneen Vasel****Beit Berl College, Faculty of Education,****Abstract**

This study examines the factors that influence the implementation of second-order educational organizational change within a culturally conservative context, with a focus on pedagogical innovation, including playful learning, inquiry-based instruction, and outdoor education. Anchored in Kurt Lewin's three-phase model of change (unfreezing, changing, refreezing), the research employs a qualitative case study approach, engaging 28 elementary school teachers and one principal from an Arab public school in Israel.

Data collection was conducted through 31 semi-structured interviews (28 with teachers and 3 with the principal) and three focus group sessions. The analysis reveals that teachers' pedagogical orientations, shaped by deep-seated cultural norms such as traditionalism and collectivism, play a decisive role in either facilitating or impeding readiness for change. Resistance was particularly evident during the unfreezing stage, where entrenched beliefs and socio-cultural expectations posed significant barriers.

Additional influencing factors included the perceived complexity and relevance of the pedagogical innovation, the school's organizational climate, the principal's leadership style, parental attitudes, and systemic factors such as Ministry of Education policies and structural constraints within the teaching profession. The findings highlight a multi-level interplay between individual, institutional, and cultural dimensions, underscoring the need for context-sensitive strategies to support sustainable educational reform.

By applying Lewin's model to a non-Western educational setting, the study contributes to a nuanced understanding of change dynamics in marginalized communities and offers theoretical and practical implications for policymakers, school leaders, and educational change agents.

Keywords: Educational change; organizational transformation; Lewin's model; Arab education in Israel; pedagogical innovation; resistance to change; cultural barriers.

DEVELOPMENT AND IMPLEMENTATION OF A DIGITAL EDUCATIONAL SERVICE BASED ON GAMIFICATION TO ENHANCE STUDENTS' COGNITIVE ACTIVITY

Candidate of pedagogical sciences, Ospanova Nazira Nurgazievna^{1/} Master, Tolepbergen Aday Abayuly²

¹Faculty of Computer Science, Toraighyrov University, Pavlodar, Republic of Kazakhstan,
ospanova.n@teachers.tou.edu.kz, ORCID: 0000-0003-0100-1008

²Faculty of Computer Science, Toraighyrov University, Pavlodar, Republic of Kazakhstan,
tolepbergenad@gmail.com, ORCID: 0009-0002-4757-9008

Abstract

This study presents the methodology, technical implementation, and effectiveness assessment of a digital educational service designed to improve students' cognitive functions such as attention, memory, and motivation through gamification techniques. Addressing the common problem of low student motivation and insufficient cognitive engagement, the study includes key elements of gamification, including levels, scores, badges, and leaderboards, to promote active participation and sustained motivation to learn. The platform is based on modern web technologies, in particular, React for the interface, Node.js for the backend and PostgreSQL for database management. It also includes support for multilingual interface (Kazakh, Russian and English), which makes the platform accessible to a wide range of users. A local code compiler adapted from the Judge system allows students to test their programming skills in real time, further enhancing interactivity and engagement. Students complete various levels by completing programming assignments, and their academic performance is visually reflected through a score-based ranking system and digital achievements. The digital service was tested among a sample group of local students, and a comparative analysis before and after implementation showed increased motivation, concentration, and task completion speed. Student feedback highlighted the enjoyable nature of play-based learning and its role in reducing academic stress and increasing overall learning satisfaction. Teachers also reported more active participation in classes and improved concentration. The article concludes with practical recommendations on integrating gamification strategies into the digital educational environment and outlines future directions for expanding the platform's capabilities through the study of adaptive content delivery and feedback systems using artificial intelligence.

Keywords: Gamification, Digital Education, Cognitive Activity, Student Engagement, Educational Technology

"THE IMPACT OF ENVIRONMENTAL AWARENESS ON THE FORMATION OF GREEN ENTREPRENEURIAL INTENTION

PHD Student, BENKHAOUA Rayene¹/ Assistant Professor (Grade A), MESSIKH Ayoub²

¹20 AUGUST 1955 SKIKDA , Algeria, r.benkhaoua@univ-skikda.dz

²20 AUGUST 1955 SKIKDA, Algeria, a.messikh@univ-skikda.dz

Abstract

Modern societies are facing increasing environmental challenges due to industrial pollution, climate change, and the overexploitation of natural resources. In this context, green entrepreneurship has emerged as a strategic option aimed at balancing economic objectives with environmental protection. Green entrepreneurial intention is considered a key indicator to assess individuals' readiness—especially youth—to launch environmentally friendly business ventures.

This study aims to analyze the relationship between environmental awareness and green entrepreneurial intention, by exploring how individuals' understanding of environmental issues influences their willingness to engage in green entrepreneurship.

The research is based on the assumption that a higher level of environmental awareness positively contributes to the development of green entrepreneurial intentions, particularly when combined with appropriate training and effective institutional support.

This topic holds both theoretical relevance, as it contributes to the growing literature on sustainable entrepreneurship and offers insights for policymakers. Specifically, it highlights the importance of investing in environmental education as a pathway to encourage green business initiatives among younger generations

Key Words : Green Entrepreneurship, Sustainable Business, Green Entrepreneurial Intention

SHARIA TOURISM MANAGEMENT IN INDONESIA

Hendri Hermawan Adinugraha

UIN K.H. Abdurrahman Wahid Pekalongan, Indonesia

Abstract

Sharia tourism, often referred to as halal tourism, has emerged as a growing segment in the global travel industry, particularly in Muslim-majority countries like Indonesia. This research explores the management of Sharia tourism in Indonesia, examining how Islamic values are integrated into tourism practices, infrastructure, and services to meet the spiritual and cultural needs of Muslim travelers. Through a qualitative approach, this study analyzes the strategies employed by tourism stakeholders—government agencies, private sector operators, and local communities—to develop and promote Sharia-compliant tourism destinations. The study identifies key aspects of Sharia tourism management, including the provision of halal food, prayer facilities, Sharia-compliant accommodations, gender-segregated recreational facilities, and ethical business practices. In addition, it investigates the role of government policy, certification bodies, and community involvement in ensuring adherence to Islamic principles while maintaining high standards of hospitality and service. The research also highlights challenges such as limited awareness, inconsistent certification standards, and the balancing act between religious values and global tourism trends. Findings indicate that effective Sharia tourism management in Indonesia requires a collaborative framework, robust policy support, and continuous education for stakeholders. Moreover, the development of a unified national standard for Sharia-compliant tourism can enhance Indonesia's competitiveness in the global halal tourism market. This study contributes to the academic discourse on Islamic tourism management and offers practical insights for policymakers, tourism entrepreneurs, and religious authorities in fostering a sustainable and inclusive tourism ecosystem aligned with Sharia principles.

Keywords: Sharia tourism, halal tourism, Islamic tourism management, and religious tourism.

THE IMPACT OF FİNTECH ON TRADİTIONAL BANKİNG MODELS

Dr.C.Vijai and Dr. Shailashri V. T.

Post Doctoral Research Fellow, Institute of Management and Commerce, Srinivas University, Mangaluru- 575001, India, ORCID: 0000-0003-0041-7466 vijaialvar@gmail.com

Research Professor, Institute of Management and Commerce, Srinivas University, Mangaluru- 575001, India, ORCID ID: 0000-0002-1684-238X; Email ID: shailashrivt@gmail.com

Abstract

The rapid emergence of Financial Technology (FinTech) has significantly transformed the landscape of the global financial services industry, presenting both challenges and opportunities for traditional banking institutions. This study examines the impact of FinTech innovations on conventional banking models, focusing on areas such as customer service, payment systems, lending practices, and regulatory compliance. FinTech firms, leveraging advanced technologies like artificial intelligence, blockchain, big data, and mobile platforms, are offering agile, user-centric, and cost-effective financial solutions that are redefining consumer expectations. As a result, traditional banks are compelled to re-evaluate their business strategies, invest in digital transformation, and explore partnerships with FinTech startups to remain competitive. The paper also explores how banks are adopting hybrid models that integrate FinTech-driven tools into their service delivery to enhance operational efficiency and customer engagement. Through a review of recent literature, case studies, and market data, this research provides insights into the evolving dynamics between FinTech and traditional banks and highlights the strategic responses shaping the future of the banking sector.

Keywords: FinTech, Traditional Banking, Digital Transformation, Financial Innovation, Customer Experience, Banking Disruption, Technological Integration, Financial Services

INTRODUCTION

The financial services industry has undergone a remarkable transformation over the past decade, largely driven by the emergence and rapid evolution of Financial Technology (FinTech). FinTech refers to the integration of technology into offerings by financial services companies to improve their use and delivery to consumers (Arner, Barberis, & Buckley, 2016). These innovations span various domains including mobile payments, peer-to-peer (P2P) lending, digital banking, robo-advisory services, blockchain-based solutions, and more. The rise of FinTech firms has disrupted the traditional banking ecosystem by offering more agile, cost-effective, and customer-centric financial services (Gomber, Kauffman, Parker, & Weber, 2018). Traditional banks, characterized by their hierarchical structures and legacy systems, have found it increasingly difficult to compete with the speed and efficiency of FinTech startups. As a result, banks are being compelled to adopt digital transformation strategies, forge partnerships with FinTech companies, and re-engineer their operational models to remain competitive (Philippon, 2016). Moreover, the COVID-19 pandemic has further accelerated the adoption of digital financial services, prompting both consumers and institutions to shift toward contactless, technology-driven solutions (Thakor, 2020). This study aims to explore the multifaceted impact of FinTech on traditional banking models, focusing on how banks are responding to the disruption, what changes are being adopted in their service models, and what implications this transformation holds for the future of the financial sector.

EVOLUTION OF FINANCIAL TECHNOLOGY

Financial Technology, or FinTech, has evolved from a back-office banking innovation to a broad, customer-facing financial revolution. The roots of FinTech can be traced back to the 1950s with the introduction of credit cards, which marked the beginning of digital finance. The subsequent decades witnessed the development of ATMs (1960s), electronic stock trading systems (1970s), and online banking (1990s), which laid the groundwork for more advanced financial innovations (Frame,

Wall, & White, 2018). The modern FinTech era began after the 2008 global financial crisis, when declining trust in traditional banks and rapid technological advances created fertile ground for new players to enter the financial services market (Arner, Barberis, & Buckley, 2016). These new entrants leveraged mobile technology, cloud computing, artificial intelligence, and big data analytics to offer more agile and customer-centric services compared to traditional banks.

The emergence of smartphones and app-based platforms significantly accelerated FinTech adoption, enabling consumers to perform transactions, access loans, invest in securities, and manage finances without physical banking infrastructure (Gai, Qiu, & Sun, 2018). Additionally, the introduction of blockchain technology in 2009, through the launch of Bitcoin, revolutionized the way digital assets and decentralized finance (DeFi) could be conceptualized and executed. FinTech has now expanded to include a wide range of services digital wallets, robo-advisors, peer-to-peer lending, crowdfunding platforms, insurtech, regtech, and neobanks all of which aim to make financial services more inclusive, efficient, and accessible (Nicoletti, 2017).

Traditional Banking Models: An Overview

Traditional banking institutions have long operated under a centralized and highly regulated framework, characterized by physical branches, legacy IT systems, and hierarchical management structures. Their core functions include accepting deposits, providing loans, facilitating payments, and offering financial advisory services. Historically, banks have enjoyed significant control over financial intermediation, acting as gatekeepers between savers and borrowers (Levine, 2005). The traditional banking model relies heavily on face-to-face interactions, manual processes, and risk-averse operations that prioritize security and regulatory compliance. While this model has ensured a stable financial environment, it has also resulted in inefficiencies, including high operational costs, limited customer personalization, and slower service delivery (Boot, 2011).

Moreover, legacy banking systems often lack the flexibility to rapidly adapt to emerging technological trends or customer expectations for real-time, digital services. This rigidity has made traditional banks vulnerable to disruption by agile FinTech firms, which can deliver faster, cheaper, and more innovative financial solutions (Vives, 2017). The challenge for traditional banks is further compounded by evolving consumer behaviors, particularly among younger generations who prefer digital-first experiences over traditional branch-based interactions (PwC, 2016). Despite these challenges, many banks still retain customer trust, large asset bases, and regulatory experience, which position them well to evolve and integrate FinTech innovations into their operations. The ongoing transition from traditional to hybrid or digital-first models is increasingly seen as a strategic imperative for long-term sustainability.

DISRUPTIVE ROLE OF FINTECH IN BANKING

FinTech has brought a paradigm shift in the financial services landscape, challenging the conventional banking structure through digital innovation, improved customer experience, and reduced transaction costs. The disruptive influence of FinTech stems from its ability to unbundle traditional banking services and repackage them into more efficient, user-friendly, and technology-driven solutions (Zavolokina, Dolata, & Schwabe, 2016).

Payment Systems and Digital Wallets

Mobile payment apps and digital wallets like Paytm, Apple Pay, and Google Pay have transformed how consumers perform transactions. These platforms offer instant, contactless, and secure payments, reducing reliance on cash and traditional card-based systems (Bradley & Stewart, 2015).

Peer-to-Peer (P2P) Lending and Crowdfunding

FinTech platforms such as LendingClub and Funding Circle directly connect borrowers with lenders, bypassing banks as intermediaries. This has increased access to credit for individuals and small businesses while offering competitive returns to investors (Milne & Parboteeah, 2016).

Robo-Advisors and Wealth Management

Automated investment services like Betterment and Wealthfront utilize algorithms to provide personalized financial advice at a fraction of the cost of traditional advisory services. This democratizes access to wealth management tools previously available only to high-net-worth individuals (Sironi, 2016).

Neo-Banks and Challenger Banks

Digital-only banks (e.g., N26, Monzo) operate without physical branches and offer seamless, app-based services. These neo-banks cater to tech-savvy customers, providing greater transparency, lower fees, and real-time financial management tools (Vives, 2017). FinTech's disruptive nature lies not only in its innovative offerings but also in its agile operational models, which allow for rapid product development and scaling. Traditional banks, encumbered by regulatory constraints and legacy infrastructure, often struggle to match this pace. Consequently, banks are now rethinking their models' embracing partnerships, adopting open banking standards, and investing in digital transformation initiatives to compete effectively in the new financial ecosystem (Gomber et al., 2018).

TECHNOLOGICAL ADVANCEMENTS DRIVING FINTECH

The rapid growth and innovation within the FinTech sector are primarily fueled by the convergence of several emerging technologies. These technologies have transformed the way financial services are designed, delivered, and consumed, enabling FinTech firms to offer more efficient, secure, and user-centric solutions compared to traditional banking models.

Artificial Intelligence (AI) and Machine Learning (ML)

AI and ML are widely used in FinTech for personalized financial recommendations, credit scoring, fraud detection, and customer service via chatbots. These technologies enable systems to learn from large datasets and improve decision-making processes over time (Baldassarre et al., 2020). Robo-advisors are a notable example, using AI to manage investment portfolios with minimal human intervention.

Blockchain and Distributed Ledger Technology (DLT)

Blockchain ensures transparency, security, and immutability of transactions, making it ideal for applications like cryptocurrencies, smart contracts, and cross-border payments. This decentralized ledger technology reduces reliance on intermediaries and increases the speed and security of transactions (Tapscott & Tapscott, 2016).

Big Data and Predictive Analytics

FinTech leverages big data to analyze consumer behavior, assess credit risk, and detect fraud in real time. Predictive analytics allows for tailored product offerings and improved customer engagement (Chen, Chiang, & Storey, 2012).

Cloud Computing

Cloud infrastructure provides FinTech companies with scalable, cost-effective, and flexible platforms to deploy applications and store massive volumes of data securely. It also enables faster product development and delivery (Marston et al., 2011).

Internet of Things (IoT) and Biometric Authentication

IoT devices and biometric tools like facial recognition and fingerprint scanning are being used to enhance security in digital banking environments. These technologies offer seamless and secure user authentication, reducing fraud and improving user experience (Arner, Barberis, & Buckley, 2016). Together, these technological advancements have created an ecosystem that supports continuous innovation in FinTech, making financial services more inclusive, efficient, and secure.

CUSTOMER EXPERIENCE AND BEHAVIOR TRANSFORMATION

FinTech has not only revolutionized financial services but has also significantly transformed customer behavior and expectations. With the increasing availability of digital financial solutions, customers now demand more personalized, seamless, and efficient experiences from financial service providers. The impact of FinTech on customer experience (CX) and behavior can be understood through several key shifts in consumer interactions with financial products and services.

Personalization and User-Centric Services

FinTech platforms have capitalized on data analytics, artificial intelligence (AI), and machine learning to offer hyper-personalized financial solutions. By analyzing user data, these platforms can offer tailored products, services, and advice based on individual preferences, financial goals, and risk profiles (Huang & Benyoucef, 2013). This level of personalization was previously unavailable in traditional banking models, where services were typically standardized for all customers (Joubert & Van Niekerk, 2018).

Convenience and Accessibility

Digital wallets, mobile banking apps, and neobanks provide customers with convenient, on-the-go access to financial services. Consumers no longer need to visit physical bank branches to access basic banking services, such as transferring funds, checking balances, or applying for loans. This shift toward mobile-first and online services has particularly appealed to tech-savvy, younger generations, who prioritize ease of use and accessibility (KPMG, 2018).

Trust and Security Concerns

While FinTech platforms provide significant advantages in terms of convenience and speed, concerns about trust and security have emerged. With the rise of cybercrime and data breaches, consumers are becoming more cautious about the security of their financial data. FinTech companies, therefore, need to prioritize security measures such as biometric authentication, end-to-end encryption, and blockchain technology to mitigate these concerns (Zavolokina et al., 2016).

Empowerment and Financial Literacy

The increased availability of FinTech tools has also empowered customers to take greater control over their finances. With access to digital budgeting tools, investment apps, and peer-to-peer lending platforms, individuals can manage their money more effectively and make informed decisions (Laukkanen, 2016). FinTech platforms often include educational resources to help users improve their financial literacy, which is increasingly important as financial services become more complex and decentralized.

Behavioral Shifts and Consumer Expectations

The rise of FinTech has also led to a behavioral shift in consumer expectations. Customers now demand faster response times, transparency, and round-the-clock availability of financial services. In addition, there is an increasing expectation for financial institutions to offer cross-channel, omnichannel experiences where consumers can seamlessly transition between online platforms and physical interactions (Vives, 2017). FinTech companies have been at the forefront of meeting these demands, often offering innovative services that go beyond the capabilities of traditional banks.

STRATEGIC RESPONSES BY TRADITIONAL BANKS

In response to the disruptive changes brought by FinTech, traditional banks are reevaluating their business models, adopting new strategies, and collaborating with FinTech firms to remain competitive. The rise of digital banking, mobile payments, and other FinTech innovations has forced banks to adapt to meet the evolving demands of customers, reduce operational costs, and enhance their technological capabilities. Below are some key strategic responses by traditional banks to FinTech disruption

Digital Transformation and Innovation

Traditional banks are undergoing digital transformation by investing in new technologies such as cloud computing, artificial intelligence, and blockchain to improve their services. By embracing digital tools, banks can offer more convenient services, enhance customer experience, and reduce costs. Banks like JPMorgan Chase and Citi have started implementing AI to optimize trading, customer service (through chatbots), and fraud detection (Shao, 2019). Furthermore, several banks have introduced mobile apps that allow customers to perform banking functions with ease, thus competing with mobile-only FinTech challengers.

Partnerships and Collaborations with FinTech Firms

Rather than viewing FinTech startups as direct competitors, many traditional banks are seeking to collaborate with these new players to combine their expertise and reach new customer segments. Through partnerships, banks can leverage the agility of FinTech firms to offer cutting-edge digital services. For example, UBS and BBVA have invested in or partnered with FinTech firms to develop digital banking products, robo-advisors, and payment solutions (Pereira & Brito, 2018). These collaborations enable traditional banks to expand their capabilities while benefiting from the technological innovation that FinTech companies offer.

Investment in Research and Development (R&D)

To keep pace with FinTech innovations, banks are increasing their investment in R&D to develop new technologies in-house. Many banks have set up innovation labs and incubators to experiment with emerging technologies such as blockchain and AI. For instance, HSBC has launched the "HSBC Innovation Lab," where researchers and technologists work together to develop new digital solutions and financial products (Deloitte, 2020). These efforts help banks stay competitive by fostering internal innovation and exploring new ways of delivering financial services.

Open Banking Initiatives

One of the most significant strategic responses has been the adoption of open banking principles. Open banking enables third-party developers to access bank data (with customer consent) to create new financial products and services. This move is driven by both regulatory pressures and the need to innovate. The UK's Open Banking initiative and the European Union's PSD2 regulation are examples of frameworks pushing banks to adopt more transparent and customer-centric practices. By participating in open banking, traditional banks can offer their customers access to a broader range of financial services and stay relevant in an increasingly digital landscape (Zohar & Zohar, 2019).

Enhancing Customer-Centric Services

To meet the growing demand for personalized financial services, banks are increasingly focusing on customer-centric strategies. They are leveraging AI and big data analytics to understand customer needs and deliver more tailored products and services. For instance, Wells Fargo uses AI to personalize offerings based on a customer's transaction history and behavioral patterns (Wells Fargo, 2019). Additionally, banks are enhancing their mobile applications and digital interfaces to ensure a seamless and integrated experience for customers.

REGULATORY AND COMPLIANCE CHALLENGES

As the FinTech sector continues to grow and disrupt the traditional banking model, regulatory bodies face increasing challenges in ensuring that financial services are secure, transparent, and compliant with existing laws. The rapid innovation within FinTech often outpaces the development of regulatory frameworks, which can lead to gaps in consumer protection, risk management, and the overall integrity of the financial system. Below are the key regulatory and compliance challenges faced by both traditional banks and FinTech firms

Fragmented Regulatory Landscape

One of the primary challenges is the lack of standardized regulation across jurisdictions. Different countries have varying regulations governing financial services, which can create complexities for FinTech companies and traditional banks that operate internationally. For example, the European Union's PSD2 regulation allows third-party access to bank data with customer consent, while in the United States, such regulations may vary significantly across states (Bradbury, 2019). This fragmented approach to regulation complicates compliance for global FinTech operations and may result in regulatory arbitrage.

Consumer Protection and Data Privacy

As FinTech firms gather vast amounts of consumer data, issues related to data privacy and protection have become increasingly important. Regulations like the European Union's General Data Protection Regulation (GDPR) and the California Consumer Privacy Act (CCPA) aim to safeguard personal data, but many FinTech startups struggle to comply with these complex rules, especially when operating across multiple regions (Tufano & Yeager, 2020). Ensuring that consumer data is protected from breaches and misuse is a central challenge, as inadequate protection could lead to legal actions and damage to brand reputation.

Anti-Money Laundering (AML) and Know Your Customer (KYC) Compliance

AML and KYC regulations require financial institutions to verify the identity of their customers and monitor transactions for suspicious activity. FinTech companies, especially those offering peer-to-peer lending, digital wallets, and cryptocurrency exchanges, must comply with these requirements to avoid being exploited for money laundering and fraud. However, FinTech firms often face difficulties in implementing robust KYC and AML procedures due to the lack of centralized identity verification systems and the complexity of global transactions (Chiu, 2017). In some cases, traditional banks also struggle to integrate FinTech solutions that are fully compliant with these stringent regulations.

Regulatory Sandboxes and Innovation

To foster innovation without compromising regulatory standards, many countries have introduced "regulatory sandboxes" that allow FinTech firms to test new products and services under a controlled regulatory environment. While these sandboxes offer a flexible approach to innovation, they also present challenges in terms of ensuring that they do not create loopholes or reduce the overall effectiveness of regulatory oversight (Zohar & Zohar, 2019). For traditional banks, integrating with innovative FinTech products tested in these sandboxes can also pose regulatory compliance risks if the products do not align with existing regulations.

Cybersecurity and Operational Risks

With the increasing digitization of financial services, cybersecurity risks are growing exponentially. Both FinTech firms and traditional banks are prime targets for cybercriminals due to the sensitive financial data they handle. Regulatory bodies require banks and FinTech firms to maintain strict cybersecurity protocols, including encryption, multi-factor authentication, and intrusion detection systems. However, as the frequency and sophistication of cyberattacks increase,

ensuring compliance with these regulations is becoming more difficult (Tufano & Yeager, 2020). Inadequate cybersecurity measures can result in regulatory fines and loss of consumer trust.

OPPORTUNITIES AND FUTURE TRENDS

The FinTech revolution continues to shape the future of the financial services industry, offering a wealth of opportunities for growth and transformation. As technology advances and consumer preferences evolve, the future of FinTech presents a variety of new trends and possibilities for both traditional financial institutions and innovative startups. This section explores key opportunities and future trends that are likely to define the next phase of FinTech development.

Integration of Artificial Intelligence and Machine Learning

Artificial intelligence (AI) and machine learning (ML) are expected to play a pivotal role in the future of FinTech. These technologies enable more personalized financial services, predictive analytics, and automated decision-making processes. AI-powered chatbots, robo-advisors, and fraud detection systems are already transforming how financial services are delivered. In the future, AI and ML are likely to improve risk assessment, enhance cybersecurity measures, and optimize trading strategies (Li & Choi, 2021). Traditional banks and FinTech firms are increasingly investing in these technologies to create smarter, more efficient financial products that cater to consumer needs.

Expansion of Digital Payments and Cryptocurrencies

The global shift towards digital payments is expected to accelerate as consumers and businesses embrace contactless transactions and mobile wallets. Digital payment platforms like PayPal, Venmo, and Square, as well as cryptocurrencies like Bitcoin and Ethereum, will likely continue to expand their market share. Governments are also exploring Central Bank Digital Currencies (CBDCs), which would provide a state-backed digital currency option. The widespread adoption of digital payments will create new opportunities for FinTech firms to innovate in payment processing, remittances, and cross-border transactions (Palladino & Vitale, 2020).

Blockchain Technology and Smart Contracts

Blockchain technology, which underpins cryptocurrencies, is expected to have a far-reaching impact on the financial sector. Its decentralized nature offers opportunities for more secure and transparent financial transactions, reducing the need for intermediaries and minimizing fraud risks. Smart contracts—self-executing contracts with terms directly written into code—are anticipated to revolutionize areas such as lending, insurance, and trade finance (Narayanan et al., 2020). The adoption of blockchain in areas beyond cryptocurrency, such as supply chain finance, will create new avenues for innovation and efficiency in financial services.

Financial Inclusion and Access to Banking Services

One of the most significant opportunities that FinTech offers is the potential for financial inclusion, particularly in underserved markets. Digital banking, mobile money, and microfinancing platforms have the power to provide essential financial services to the unbanked and underbanked populations, especially in developing countries. The ability to access banking services through a smartphone, for example, enables individuals in remote areas to save money, access credit, and make payments (Zhao, 2021). As mobile networks expand and smartphone penetration increases, FinTech is expected to play a critical role in promoting global financial inclusion.

Regulatory Evolution and New Frameworks

As the FinTech landscape evolves, regulatory frameworks are likely to adapt in ways that balance innovation with consumer protection. In the coming years, regulators may implement more flexible and supportive frameworks, such as regulatory sandboxes, to allow FinTech startups to test new products while ensuring compliance with basic financial regulations.

Furthermore, the focus on cross-border collaboration and standardized regulations across jurisdictions will help streamline global operations for FinTech firms (Bradbury, 2019). This regulatory evolution will foster an environment of innovation, driving further growth in the industry.

Green FinTech and Sustainable Finance

Green FinTech is emerging as a key trend in response to the growing demand for sustainability in financial services. This includes the development of investment products that support environmentally friendly initiatives, such as green bonds and ESG (Environmental, Social, and Governance) funds. FinTech solutions that enable carbon footprint tracking, sustainable investing, and the financing of renewable energy projects are gaining traction. As global awareness of climate change and sustainability issues grows, the integration of green initiatives in the financial sector will present significant opportunities for FinTech firms to align their products with broader social and environmental goals (Vargas, 2020).

CONCLUSION

The impact of FinTech on traditional banking models is profound and transformative. Over the last decade, the rise of FinTech has reshaped the landscape of financial services, pushing banks to adapt to new technologies and consumer expectations. This technological disruption is driven by innovations such as artificial intelligence, blockchain, digital payments, and cryptocurrencies, which have not only enhanced the efficiency of financial operations but also democratized access to financial services for a broader population. The growth of FinTech offers unprecedented opportunities, especially in the areas of financial inclusion, customer experience, and sustainable finance. However, the rapid expansion of FinTech also presents several challenges, particularly in terms of regulatory compliance, cybersecurity, and data privacy. Traditional banks are compelled to rethink their business models, focusing on collaboration with FinTech startups and adopting cutting-edge technologies to stay competitive. Strategic responses from banks, such as partnerships, acquisitions, and the development of digital platforms, are essential to maintain relevance in an increasingly digital financial ecosystem.

Regulators face the daunting task of creating frameworks that balance innovation with consumer protection. As the FinTech industry continues to evolve, there will be a greater emphasis on regulatory innovation, including the implementation of sandbox environments, cross-border regulatory cooperation, and the development of digital currencies and green finance initiatives. Looking to the future, the integration of emerging technologies like AI, blockchain, and quantum computing will further disrupt financial services, creating new business models and enhancing operational efficiencies. FinTech is poised to continue driving changes that challenge traditional banks to innovate, embrace digital transformation, and prioritize customer-centric solutions. As the industry matures, a more sustainable, inclusive, and secure financial system will likely emerge, benefiting consumers, businesses, and economies around the world. In conclusion, while the FinTech revolution presents challenges, it also opens a world of opportunities for growth, innovation, and enhanced financial services. As technology continues to evolve, the future of finance will be increasingly digital, decentralized, and customer-driven, with FinTech at the heart of this transformation.

REFERENCES

- Arner, D. W., Barberis, J., & Buckley, R. P. (2016). The Evolution of Fintech: A New Post-Crisis Paradigm? *Georgetown Journal of International Law*, 47(4), 1271–1319.
- Baldassarre, M. T., Ricciardi, F., & Rossignoli, C. (2020). Artificial Intelligence and FinTech: A Review of the Literature. In *Lecture Notes in Information Systems and Organisation* (Vol. 37, pp. 7–18). Springer.
- Boot, A. W. A. (2011). Banking at the Crossroads: How to Deal with Marketability and Complexity? *Review of Development Finance*, 1(3-4), 167–183. <https://doi.org/10.1016/j.rdf.2011.09.002>
- Bradbury, D. (2019). The Challenges of Global FinTech Regulation: A Comparative Analysis of PSD2 and U.S. Financial Regulations. *Journal of International Financial Law and Regulation*, 22(3), 15–29.

- Bradley, L., & Stewart, K. (2015). The Diffusion of FinTech: A Comparative Study of Mobile Payment Systems. *Journal of Payments Strategy & Systems*, 9(2), 161–179.
- Chen, H., Chiang, R. H. L., & Storey, V. C. (2012). Business Intelligence and Analytics: From Big Data to Big Impact. *MIS Quarterly*, 36(4), 1165–1188.
- Chiu, I. H. Y. (2017). The Regulatory Challenges of Financial Technology (FinTech): A Comparative Review of the U.S. and Asia. *Journal of Banking & Finance Law and Practice*, 28(4), 307–327.
- Deloitte. (2020). The Future of Banking: Embracing Digital Innovation and Building the Bank of Tomorrow. Deloitte Insights. <https://www2.deloitte.com/global/en/insights/industry/financial-services/future-of-banking.html>
- Frame, W. S., Wall, L. D., & White, L. J. (2018). Technological Change and Financial Innovation in Banking: Some Implications for FinTech. *Journal of Applied Corporate Finance*, 30(1), 8–18. <https://doi.org/10.1111/jacf.12252>
- Gai, K., Qiu, M., & Sun, X. (2018). A Survey on FinTech. *Journal of Network and Computer Applications*, 103, 262–273. <https://doi.org/10.1016/j.jnca.2017.10.011>
- Gomber, P., Kauffman, R. J., Parker, C., & Weber, B. W. (2018). On the Fintech Revolution: Interpreting the Forces of Innovation, Disruption, and Transformation in Financial Services. *Journal of Management Information Systems*, 35(1), 220–265. <https://doi.org/10.1080/07421222.2018.1440766>
- Huang, Z., & Benyoucef, M. (2013). User Preference and Behavior in E-Commerce: A Comparative Study of Consumer Behavior in Online Retailing and Traditional Retailing. *Journal of Electronic Commerce Research*, 14(3), 271–290.
- Joubert, J., & Van Niekerk, D. (2018). Personalization and Its Role in Financial Technology (FinTech). *Journal of Financial Services Marketing*, 23(2), 89–98.
- KPMG. (2018). The Pulse of FinTech: Global Trends in Financial Technology Investment. Retrieved from <https://home.kpmg/xx/en/home/insights/2018/07/the-pulse-of-fintech.html>
- Laukkanen, T. (2016). Consumer Adoption of Internet Banking: An Empirical Analysis. *International Journal of Bank Marketing*, 34(2), 146–168.
- Levine, R. (2005). Finance and Growth: Theory and Evidence. In Aghion, P. & Durlauf, S. (Eds.), *Handbook of Economic Growth*, Volume 1B, Elsevier.
- Li, S., & Choi, S. (2021). Artificial Intelligence in Financial Services: Opportunities and Challenges. *Journal of Financial Technology*, 5(1), 30–42. <https://doi.org/10.1016/j.jft.2021.03.001>
- Marston, S., Li, Z., Bandyopadhyay, S., Zhang, J., & Ghalsasi, A. (2011). Cloud Computing – The Business Perspective. *Decision Support Systems*, 51(1), 176–189. <https://doi.org/10.1016/j.dss.2010.12.006>
- Milne, A., & Parboteeah, P. (2016). The Business Models and Economics of Peer-to-Peer Lending. European Credit Research Institute (ECRI) Research Report No. 17.
- Narayanan, A., Bonneau, J., Felten, E., Miller, A., & Goldfeder, S. (2020). *Bitcoin and Cryptocurrency Technologies*. Princeton University Press.
- Nicoletti, B. (2017). *The Future of FinTech: Integrating Finance and Technology in Financial Services*. Palgrave Macmillan.

- Palladino, L., & Vitale, A. (2020). Cryptocurrencies and Digital Payments: A Global Overview of the Financial Revolution. *Journal of Digital Finance*, 8(2), 85–97.
- Pereira, V., & Brito, M. (2018). Strategic Partnerships between FinTech Firms and Banks: Opportunities and Challenges. *Journal of Financial Transformation*, 47, 56–65.
- Philippon, T. (2016). The FinTech Opportunity. NBER Working Paper No. 22476. <https://doi.org/10.3386/w22476>
- PwC. (2016). Retail Banking 2020: Evolution or Revolution? Retrieved from <https://www.pwc.com/gx/en/industries/financial-services/assets/pwc-retail-banking-2020-evolution-or-revolution.pdf>
- Shao, L. (2019). Digital Transformation in Banking: Strategies for Traditional Banks to Adapt to FinTech Disruption. *Journal of Digital Banking*, 3(4), 15–23.
- Sironi, P. (2016). *FinTech Innovation: From Robo-Advisors to Goal-Based Investing and Gamification*. Wiley.
- Tapscott, D., & Tapscott, A. (2016). *Blockchain Revolution: How the Technology Behind Bitcoin Is Changing Money, Business, and the World*. Penguin.
- Thakor, A. V. (2020). Fintech and Banking: What Do We Know? *Journal of Financial Intermediation*, 41, 100833. <https://doi.org/10.1016/j.jfi.2019.100833>
- Tufano, P., & Yeager, K. (2020). Regulatory Challenges in FinTech: Data Privacy, AML, and Consumer Protection. *Journal of Financial Regulation*, 11(2), 103–118. <https://doi.org/10.1093/jfr/fxaa007>
- Vargas, M. (2020). Green FinTech: Opportunities in Sustainable Finance. *Journal of Sustainable Finance & Investment*, 10(3), 225–238. <https://doi.org/10.1080/20430795.2020.1744921>
- Vives, X. (2017). The Impact of FinTech on Banking. *European Economy – Banks, Regulation, and the Real Sector*, 2, 97–105.
- Wells Fargo. (2019). Using Artificial Intelligence to Drive Personalized Banking Experiences. Wells Fargo Annual Report. <https://www.wellsfargo.com/about/annual-reports/>
- Zavolokina, L., Dolata, M., & Schwabe, G. (2016). FinTech – What is in a Name? Proceedings of the 37th International Conference on Information Systems (ICIS), Dublin, Ireland.
- Zhao, X. (2021). FinTech and Financial Inclusion in Emerging Markets: An Overview of Trends and Impacts. *Journal of Financial Regulation and Compliance*, 29(1), 45–59. <https://doi.org/10.1108/JFRC-07-2020-0100>
- Zohar, A., & Zohar, I. (2019). Open Banking: A Strategic Imperative for Banks and FinTechs. *Journal of Financial Regulation and Compliance*, 27(2), 102–120. <https://doi.org/10.1108/JFRC-09-2018-0095>
- Zohar, A., & Zohar, I. (2019). Regulatory Sandboxes and Their Role in the FinTech Ecosystem. *Journal of Financial Regulation and Compliance*, 27(2), 120–134. <https://doi.org/10.1108/JFRC-09-2018-0096>

AI IN PERFORMANCE MANAGEMENT: MOVING FROM ANNUAL REVIEWS TO CONTINUOUS FEEDBACK

Dr.C.Vijai Ms. V. Uma Maheswari

Associate Professor, School of Commerce, Vel Tech Rangarajan Dr. Sagunthala R&D Institute of Science and Technology, India. vijaialvar@gmail.com ORCID: 0000-0003-0041-7466

Research Scholar, School of Commerce, Vel Tech Rangarajan Dr. Sagunthala R&D Institute of Science and Technology, India

Abstract

The traditional model of annual performance reviews is increasingly being questioned for its effectiveness in fostering employee development and improving organizational performance. With the advent of Artificial Intelligence (AI), performance management is undergoing a significant transformation—from static, infrequent evaluations to dynamic, real-time feedback systems. This study explores the integration of AI tools in performance management processes, focusing on how AI enables continuous monitoring, personalized feedback, and data-driven decision-making. By leveraging machine learning algorithms, natural language processing, and predictive analytics, organizations can identify performance trends, uncover hidden strengths and weaknesses, and provide timely interventions. The research highlights the benefits of AI-driven feedback mechanisms, such as increased employee engagement, improved goal alignment, and enhanced productivity. It also addresses key challenges, including data privacy concerns, algorithmic bias, and the need for transparent evaluation criteria. This paper concludes that the transition to AI-powered continuous feedback systems not only supports agile performance cultures but also redefines the strategic role of HR in nurturing talent in the digital era.

Keywords: Artificial Intelligence, Performance Management, Continuous Feedback, Real-Time Evaluation, Employee Engagement, Predictive Analytics, HR Technology, Performance Appraisal.

1. INTRODUCTION

Performance management is a critical function of Human Resource Management (HRM), traditionally centered around annual reviews and periodic evaluations. However, these conventional appraisal systems are often criticized for being outdated, rigid, and ineffective in capturing real-time performance metrics and employee development needs (Cappelli & Tavis, 2016). As organizations increasingly seek agility and continuous improvement, the demand for more responsive and dynamic performance evaluation systems has grown. The integration of **Artificial Intelligence (AI)** into HR practices has introduced innovative solutions that enable real-time feedback, data-driven decision-making, and predictive performance analysis. AI tools such as Natural Language Processing (NLP), machine learning algorithms, and sentiment analysis are transforming how feedback is collected, processed, and acted upon, offering a shift from the annual review model to a **continuous feedback** culture (Jarrahi et al., 2021).

This paradigm shift allows for more personalized and frequent interactions between managers and employees, fostering a more engaged and performance-oriented workforce. Moreover, AI-driven systems can identify performance trends, flag potential issues early, and align individual contributions with organizational goals (Meijerink, Bondarouk, & Lepak, 2021). Despite its potential, the implementation of AI in performance management also raises ethical and operational concerns related to privacy, fairness, and transparency.

This paper explores the transformative impact of AI on performance management systems, emphasizing the move from static annual appraisals to dynamic, continuous feedback mechanisms. The study aims to evaluate the benefits, challenges, and future implications of AI-enabled performance management in modern organizations.

2. TRADITIONAL PERFORMANCE APPRAISAL SYSTEMS

Traditional performance appraisal systems have long been the cornerstone of organizational performance management. Typically conducted on an annual or bi-annual basis, these systems are designed to evaluate an employee's work performance against predefined goals, competencies, and behavioral expectations (Aguinis, 2013). Managers assess employee achievements, provide feedback, and often link evaluations to decisions related to promotions, compensation, and training. However, this model has been increasingly criticized for its **inflexibility, subjectivity, and lack of real-time relevance**. One major limitation is the **recency bias**, where evaluators give undue weight to the most recent events rather than the entire evaluation period (Pulakos et al., 2015). Moreover, the feedback is often delivered too late to influence employee behavior or improve ongoing performance, leading to disengagement and demotivation.

Another critical concern is the **inconsistency and bias** that can arise due to human judgment. Factors such as favoritism, halo effect, and manager-employee relationship dynamics can significantly distort performance ratings (DeNisi & Williams, 2018). Additionally, employees frequently report that annual reviews lack constructive feedback, provide minimal development value, and do not align with the pace and needs of modern work environments. In response to these challenges, organizations have begun exploring **technology-enabled and continuous performance management systems** that allow for real-time tracking and feedback, creating a more agile and transparent work culture.

3. THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN HRM

Artificial Intelligence (AI) is rapidly transforming the landscape of Human Resource Management (HRM), redefining how organizations attract, manage, and develop talent. AI refers to the simulation of human intelligence processes by machines, particularly computer systems, which can perform tasks such as learning, reasoning, and problem-solving (Russell & Norvig, 2020). In HRM, AI applications have gained prominence in areas like recruitment, onboarding, performance management, employee engagement, and learning and development.

One of the most significant advantages of AI in HRM is its ability to **automate repetitive tasks**, such as screening resumes, scheduling interviews, and responding to employee queries through AI-powered chatbots. This automation not only enhances efficiency but also allows HR professionals to focus on strategic and value-adding activities (Tambe, Cappelli, & Yakubovich, 2019). In performance management specifically, AI facilitates **data-driven decision-making** by analyzing large volumes of performance data, identifying patterns, and generating insights in real time. Tools leveraging **machine learning** and **Natural Language Processing (NLP)** can interpret employee feedback, monitor productivity, and predict potential performance issues or attrition risks (Jarrahi et al., 2021). Such predictive analytics empower organizations to intervene proactively and personalize employee development plans.

Moreover, AI contributes to **objectivity and consistency** in evaluations by minimizing human biases and subjectivity often found in traditional performance reviews. However, concerns around **ethical implications**, such as algorithmic bias, data privacy, and transparency, remain critical issues that must be addressed through regulatory frameworks and responsible AI practices (Binns, 2018). Overall, AI is not just a tool for automation but a strategic enabler in reshaping HR functions, particularly in promoting agility, fairness, and employee-centric practices.

4. TRANSITION TO CONTINUOUS FEEDBACK MODELS

The evolving nature of work, characterized by remote teams, agile projects, and fast-paced innovation, has highlighted the limitations of annual performance reviews. In response, many organizations are transitioning toward **continuous feedback models**, where performance evaluation becomes an ongoing, real-time process rather than a once-a-year formality (Rock, Davis, & Jones, 2014). **Continuous feedback** emphasizes regular check-ins, goal updates, and immediate recognition or correction, allowing employees to adapt and improve dynamically. This approach aligns with modern organizational goals

that prioritize agility, collaboration, and employee development. Unlike traditional models, continuous feedback fosters a culture of **open communication**, **psychological safety**, and **growth mindset** (London & Smither, 2002).

Artificial Intelligence (AI) plays a pivotal role in enabling these models by providing the infrastructure for collecting, analyzing, and delivering feedback efficiently. For example, AI-enabled platforms can analyze communication patterns, project contributions, and behavioral data to offer personalized, timely insights to employees and managers alike (Cascio & Montealegre, 2016). Tools like sentiment analysis, performance dashboards, and intelligent nudges encourage regular conversations and development-focused interactions. Moreover, continuous feedback supports **employee engagement** and **goal alignment**, especially in knowledge-intensive industries. According to Bersin (2018), organizations that implement real-time feedback mechanisms report higher levels of employee performance, retention, and satisfaction compared to those relying on annual reviews. However, this transition also requires a **cultural shift** within organizations moving from top-down control to empowerment and trust. Managers must be trained not only in using AI tools but also in delivering constructive, timely, and empathetic feedback.

5. AI-DRIVEN TOOLS FOR CONTINUOUS FEEDBACK

AI-driven tools have revolutionized the way organizations provide continuous feedback to their employees. By leveraging advanced technologies such as **machine learning (ML)**, **Natural Language Processing (NLP)**, and **predictive analytics**, these tools enable real-time, data-driven insights into employee performance, enhancing the overall feedback process. AI helps overcome the challenges faced by traditional performance management systems by automating feedback collection, analyzing vast amounts of performance data, and delivering personalized feedback to employees in a timely and actionable manner (Hough & Oswald, 2020).

Machine Learning Algorithms

Machine learning algorithms are increasingly used to monitor employee performance and predict future outcomes based on historical data. These algorithms can identify trends and patterns in performance data, helping HR teams and managers spot areas of improvement or high potential in real-time. For example, predictive analytics can forecast an employee's likelihood of success in specific tasks, enabling more targeted feedback (Brynjolfsson & McAfee, 2014). Tools such as **8x8** and **Reflektive** use machine learning to analyze feedback trends and provide actionable insights on how to improve employee performance.

Natural Language Processing (NLP)

NLP, a subfield of AI, is utilized in tools for analyzing open-ended feedback, such as employee surveys and 360-degree reviews. NLP algorithms can detect sentiment, identify specific areas of concern, and categorize feedback based on themes. Tools like **Officevibe** and **TINYpulse** incorporate NLP to analyze employee sentiment, offering feedback in real-time and identifying emotional cues that may not be captured in numerical data alone (Aguinis & Sonoda, 2021).

Performance Dashboards and Real-Time Feedback Tools

AI-powered performance dashboards have become essential for tracking employee performance continuously. These dashboards integrate data from multiple sources, such as project management systems, communication platforms, and employee surveys, to provide a comprehensive view of an employee's ongoing performance. Platforms like **Workday** and **BetterWorks** provide real-time performance analytics and personalized feedback that employees and managers can act upon immediately, promoting a culture of continuous improvement.

Intelligent Nudges and Feedback Reminders

AI systems are also used to send intelligent nudges and reminders to managers and employees about upcoming feedback sessions or performance-related actions. These nudges are designed to prompt timely interactions and keep feedback

discussions relevant and consistent. AI can suggest when to give feedback, ensure that feedback is actionable, and even recommend resources for employee development (Huang & Rust, 2021).

These AI-driven tools not only streamline the feedback process but also improve the quality of feedback provided. By utilizing objective data and minimizing human bias, they create a more **fair, consistent, and personalized** feedback experience for employees. Additionally, they enable HR teams to measure the effectiveness of feedback and continuously refine performance management strategies.

5. AI-DRIVEN TOOLS FOR CONTINUOUS FEEDBACK

Artificial Intelligence (AI)-driven tools are at the forefront of the transformation from traditional performance appraisals to **continuous feedback systems**. These tools leverage machine learning, natural language processing (NLP), and predictive analytics to gather, analyze, and provide real-time feedback that is both personalized and actionable (Tambe, Cappelli, & Yakubovich, 2019).

Some widely adopted AI-driven tools include:

- **Sentiment analysis platforms** that monitor employee communications (e.g., Slack, emails) to gauge morale and tone (Jarrahi et al., 2021).
- **Performance management software** like Lattice, 15Five, and Culture Amp that offer automated check-ins, real-time goal tracking, and manager nudges.
- **Chatbots and virtual assistants** that solicit feedback, suggest learning content, or notify managers of performance trends or engagement concerns (Sivathanu & Pillai, 2018).

These tools help eliminate the delay between performance and feedback, allowing for **timely recognition, correction of course, and adaptive goal alignment**. Additionally, AI systems can reduce bias by using standardized metrics and objective data, which fosters fairness and inclusivity in performance discussions (Meijerink et al., 2021).

However, their effectiveness depends on ethical AI use, transparency, and strong data governance to ensure employee trust and compliance with privacy regulations.

6. IMPACT ON EMPLOYEE ENGAGEMENT AND PRODUCTIVITY

The integration of AI into performance management, particularly through continuous feedback models, has shown a **positive impact on employee engagement and productivity**. Engagement improves as employees receive **more frequent, personalized, and meaningful feedback**, which increases their motivation and alignment with organizational goals (Gallup, 2017). AI-powered systems enable managers to **recognize achievements in real time**, suggest learning opportunities, and tailor performance discussions to individual employee needs. This personalized approach fosters a sense of **belonging and value**, which is essential for high engagement (Deloitte, 2020). Furthermore, real-time feedback helps employees adjust behaviors and strategies quickly, boosting **agility and productivity**.

A study by Bersin (2018) revealed that organizations utilizing continuous feedback technologies reported a **30% increase in productivity** and **40% improvement in employee engagement** over traditional systems. Additionally, AI tools can identify disengagement patterns early, allowing managers to intervene before performance declines. However, there is a caveat: **excessive monitoring or poorly designed feedback mechanisms** can lead to stress or perceived surveillance, reducing trust. Hence, ethical design, employee involvement, and training are vital in maximizing the benefits of AI in engagement and performance.

7. CHALLENGES AND ETHICAL CONSIDERATIONS

While AI-driven tools in performance management offer numerous benefits, their implementation and use present several challenges and ethical concerns that need careful consideration.

Challenges in Implementation

1. **Data Privacy and Security:** AI systems require access to vast amounts of data, including performance metrics, communication patterns, and behavioral data. This raises concerns about **data privacy** and **security**, as mishandling or breaches could lead to sensitive information being exposed or misused. As organizations collect and analyze employee data, they must comply with data protection regulations like GDPR (General Data Protection Regulation) and ensure that proper safeguards are in place (Binns, 2018).
2. **Employee Trust and Resistance:** Introducing AI into performance management may face resistance from employees who are skeptical about its fairness, transparency, or its potential for over-surveillance. Employees may feel that AI systems will **replace human judgment**, resulting in a **loss of autonomy** or **misinterpretation of their performance**. As a result, **change management** strategies and transparent communication are crucial to overcoming these barriers (Dastin, 2018).
3. **Algorithmic Bias:** One of the most prominent ethical issues in AI is the **risk of algorithmic bias**. AI systems are trained on historical data, which can perpetuate existing biases related to gender, race, or age. If AI systems in performance management are not designed or monitored correctly, they may inadvertently favor certain groups of employees over others, leading to **discriminatory outcomes** (O'Neil, 2016). Addressing this challenge requires **diverse datasets**, **regular audits**, and **bias detection mechanisms**.
4. **Over-reliance on AI:** There is a concern that organizations may become overly reliant on AI to make performance-related decisions, diminishing the role of human judgment and personal interaction. While AI can enhance decision-making, it cannot fully replace the nuances of human understanding and empathy, particularly in evaluating complex interpersonal dynamics or emotional intelligence (Binns, 2018).

Ethical Considerations

1. **Transparency and Accountability:** For AI systems to gain employee trust, transparency is essential. Employees must understand how data is being collected, analyzed, and used, and how performance evaluations are made. Organizations should adopt **clear guidelines** for AI use in HR and ensure that employees have the opportunity to appeal or question automated decisions. Ensuring accountability in the development and use of AI is critical for avoiding unintended harm (Crawford & Calo, 2016).
2. **Informed Consent:** Ethical AI use requires that employees are fully informed about the systems used to evaluate their performance. Employees must consent to having their data collected and analyzed, and they should have the ability to **opt-out** or have their data anonymized if desired (Susskind, 2020). This promotes a sense of fairness and gives employees control over their personal information.
3. **Bias Mitigation:** Addressing algorithmic bias is a key ethical consideration. To ensure fairness, HR departments should work with AI developers to test for and mitigate biases that could influence decision-making. Regular audits of the algorithms for discrimination, and using diverse training datasets, are essential practices to promote equity in AI-driven performance systems (O'Neil, 2016).
4. **Impact on Well-being:** While continuous feedback systems aim to improve performance, they may inadvertently place undue stress on employees. The constant monitoring and feedback may be perceived as **over-surveillance** or as a source of anxiety, which could negatively impact employee well-being and job satisfaction (Susskind, 2020).

HR professionals must balance performance expectations with **employee well-being** to ensure that the feedback system fosters positive outcomes.

8. CASE STUDIES AND INDUSTRY PRACTICES

The adoption of AI in performance management, especially in continuous feedback systems, is increasingly being embraced by organizations across various industries. Below are some prominent case studies and examples of industry practices that highlight the practical application of AI in transforming performance management systems.

1. IBM: AI-Powered Performance Management

IBM's use of AI in human resources management has been a landmark example of integrating advanced technologies into traditional HR practices. The company has developed an AI system known as **Watson** to aid in performance evaluations. Watson analyzes data from employee interactions, performance metrics, and engagement surveys to offer real-time feedback and suggest actionable insights to both employees and managers (Hartzell & Gonsalves, 2018).

This AI system helps shift from traditional annual performance reviews to a continuous feedback model, enabling IBM to better align employee performance with organizational goals. The system has significantly reduced biases in performance reviews and enhanced personalized employee development.

2. GE: From Annual Reviews to Continuous Feedback with "GE Works"

General Electric (GE) has been one of the pioneers in transitioning to continuous feedback models, particularly with their **GE Works** program. The company replaced traditional annual performance appraisals with a real-time feedback system that encourages continuous conversations between managers and employees. Through an AI-powered app, employees and managers can set goals, receive immediate feedback, and track progress continuously throughout the year (Rock, 2016).

The move to continuous feedback has resulted in **higher employee engagement, improved productivity**, and a more agile workforce. GE's commitment to AI and real-time feedback emphasizes the growing trend of embracing data-driven performance management to improve business outcomes.

3. Adobe: "Check-In" System for Real-Time Feedback

Adobe's **"Check-In" system** is another example of a successful transition to continuous feedback. Instead of relying on formal annual performance reviews, Adobe developed a more dynamic and personalized approach to performance management. Using AI, the system provides real-time feedback, tracks employee progress towards personal and team goals, and offers suggestions for improvement (Miller, 2019).

Adobe found that removing annual reviews led to a **40% reduction in voluntary turnover** and a notable increase in employee satisfaction. The AI system helps managers deliver timely and constructive feedback and encourages personal development conversations, aligning individual and organizational goals.

4. Accenture: AI to Assess and Improve Employee Performance

Accenture adopted an AI-driven performance management system that focuses on **real-time feedback** and **developmental conversations**. The system, which is based on **machine learning algorithms**, provides performance insights to managers and identifies high-potential employees. Accenture's system evaluates employees' contributions, compares them against established benchmarks, and sends personalized recommendations for improvement (Lepak et al., 2020).

By replacing traditional performance reviews with AI-powered continuous feedback, Accenture was able to foster a culture of agility and transparency, significantly enhancing employee performance, engagement, and retention.

5. Microsoft: Real-Time Feedback with "Pulse"

Microsoft introduced the **"Pulse" feedback tool** as part of its efforts to shift away from annual reviews. This AI-powered tool allows employees to collect real-time feedback from peers and managers. Through the tool, employees can set goals, track progress, and receive immediate feedback on their performance (Zengler, 2020).

The real-time feedback provided by Pulse has proven beneficial in aligning employee goals with organizational strategies. It has also played a key role in fostering an open feedback culture, which has improved overall productivity and employee satisfaction.

9. FUTURE OF PERFORMANCE MANAGEMENT WITH AI

The future of performance management in organizations is undoubtedly being shaped by the integration of **artificial intelligence** (AI). As AI technologies continue to evolve, their role in human resource management, particularly in performance management, is expected to expand significantly. Several trends suggest that AI will play an even more crucial role in transforming the way organizations evaluate and manage employee performance. Below are some of the potential developments in the future of performance management with AI.

1. Hyper-Personalized Employee Development

As AI systems become more sophisticated, performance management tools will evolve from **one-size-fits-all** approaches to highly **personalized employee development** programs. AI will be able to analyze **individual performance patterns** and suggest specific, tailored learning paths, feedback, and growth opportunities. By leveraging vast amounts of performance data, AI will help create **customized training** and **development plans** that align with each employee's strengths, weaknesses, career aspirations, and organizational needs (Jarrahi, 2018). This will lead to a **more effective workforce**, as employees will receive targeted support designed to maximize their potential.

2. Predictive Analytics for Employee Success

In the future, AI will leverage **predictive analytics** to assess employee potential and predict future performance trends. By analyzing historical performance data and external factors (such as market conditions, team dynamics, and personal development history), AI systems will help organizations **identify high-potential employees** and predict possible performance dips before they occur (Caldwell, 2020). This predictive capability will allow HR managers to take proactive steps to prevent issues, provide timely interventions, and ensure the **long-term success** of employees.

3. Continuous, Real-Time Feedback Loop

As AI continues to evolve, the shift from annual performance reviews to **continuous feedback loops** will become even more ingrained in organizational culture. AI will enable seamless **real-time feedback** by analyzing daily interactions, project results, and team dynamics. AI tools will provide **instant feedback** to employees about their performance, allowing them to make immediate improvements, adjust goals, or develop new strategies. This real-time feedback loop will foster a culture of **agility**, where employees continuously evolve, develop, and align their efforts with organizational goals.

4. Enhanced Emotional Intelligence and Empathy

AI systems are becoming increasingly adept at detecting and understanding human emotions through **natural language processing** (NLP) and **sentiment analysis**. In the future, performance management systems could leverage these capabilities to better understand an employee's emotional state and overall well-being. This would help managers address issues like **burnout**, **motivation**, or **engagement** more effectively. By incorporating **emotional intelligence** into performance evaluations, AI will support managers in delivering feedback that is not only **data-driven** but also **empathetic**, leading to more productive and satisfied employees (Sharma & Khandekar, 2020).

5. Democratization of Performance Insights

AI will enable a more **democratic approach** to performance management, where **employees themselves** can access real-time insights into their performance. Instead of waiting for annual reviews, employees will be able to track their own progress, receive ongoing feedback, and set realistic goals aligned with their personal and professional development (Bhatti, 2021). This transparency can improve **employee empowerment** and engagement by giving individuals more control over their development trajectory.

6. Integration of AI with Other HR Systems

In the future, AI will not operate in isolation. **AI-driven performance management systems** will be integrated with other HR functions such as **recruitment, onboarding, learning and development, and employee retention strategies**. By bringing together data from different areas of HR, organizations will gain a more comprehensive view of an employee's lifecycle, from hire to exit, enabling more informed decision-making about promotions, rewards, and career paths (Marler & Fisher, 2020). This holistic view will result in better alignment between an employee's potential and organizational needs, fostering more effective talent management strategies.

7. Ethical AI in Performance Management

As AI continues to shape performance management, ethical concerns around fairness, bias, and transparency will become even more critical. The future of AI in performance management will involve **greater scrutiny** on how algorithms are designed and trained to ensure they are not perpetuating biases related to **gender, race, or other factors**. Ethical AI frameworks will be developed to monitor and regulate the use of AI in HR processes, ensuring that performance evaluations are **equitable and transparent** (Binns, 2018).

8. AI as a Tool for Diversity and Inclusion

AI-powered performance management systems will also help organizations identify and eliminate biases that often hinder diversity and inclusion efforts. By using **bias detection algorithms**, AI will assist HR teams in recognizing disparities in performance reviews across different demographic groups, ensuring that performance assessments are fair and impartial (Langer, 2020). This will support organizations in creating more **inclusive workplaces** where diverse talent can thrive.

10. CONCLUSION

The integration of **Artificial Intelligence** into performance management represents a monumental shift from traditional HR practices, offering organizations an unprecedented opportunity to enhance employee performance, engagement, and development. AI's ability to provide **real-time feedback, predict employee outcomes, and foster personalized development** has transformed performance management from a once-a-year event into a continuous, data-driven process. As organizations embrace AI, they are creating more **dynamic, agile, and transparent** performance management systems that better align individual goals with organizational objectives. The future of performance management will likely be dominated by the evolution of **predictive analytics**, where AI will forecast potential performance issues and provide solutions before they become challenges. Furthermore, AI's **emotional intelligence** capabilities will enable HR managers to engage with employees empathetically, ensuring that feedback is not only constructive but also **human-centered**. This approach will be essential in promoting a culture of trust, transparency, and **employee well-being**.

However, the adoption of AI in performance management must be approached with caution. Ethical considerations, particularly around **bias, fairness, and transparency**, will need to be addressed to ensure AI systems remain equitable and do not perpetuate existing disparities. By incorporating frameworks for **ethical AI**, organizations can ensure that the benefits of AI-driven performance management are realized without compromising **diversity, inclusion, and equality**. Ultimately, as AI continues to evolve, the role of HR will become more strategic, focusing not only on managing performance but also

on **empowering employees** through continuous development and real-time support. The future of performance management is not just about managing employees better—it is about fostering a **collaborative, inclusive, and sustainable** environment where employees can thrive, and organizations can achieve their long-term goals.

REFERENCES

- Aguinis, H. (2013). *Performance Management* (3rd ed.). Pearson Education.
- Aguinis, H., & Sonoda, Y. (2021). The future of performance management: Innovations and trends in the digital age. *Industrial and Organizational Psychology*, 14(1), 1-15. <https://doi.org/10.1017/iop.2020.49>
- Bersin, J. (2018). *Performance Management in the Era of Continuous Feedback*. Deloitte Insights.
- Bhatti, M. A. (2021). Future trends in artificial intelligence for employee performance management. *Journal of Organizational Psychology*, 43(2), 42–57. <https://doi.org/10.1234/jop.2021.021>
- Binns, R. (2018). Fairness in machine learning: Lessons from political philosophy. *Proceedings of the 2018 Conference on Fairness, Accountability and Transparency*, 149–159.
- Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). *The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies*. W. W. Norton & Company.
- Caldwell, C. (2020). AI and predictive analytics in employee performance. *Journal of Human Resources Management*, 8(4), 232-245. <https://doi.org/10.1016/j.jhrm.2020.03.004>
- Cappelli, P., & Tavis, A. (2016). The performance management revolution. *Harvard Business Review*, 94(10), 58-67.
- Cascio, W. F., & Montealegre, R. (2016). How technology is changing work and organizations. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 3, 349–375. <https://doi.org/10.1146/annurev-orgpsych-041015-062352>
- Crawford, K., & Calo, R. (2016). There is a blind spot in AI research. *Nature*, 538(7625), 311–313. <https://doi.org/10.1038/538311a>
- Dastin, J. (2018). Amazon scraps secret AI recruiting tool that showed bias against women. Reuters. Retrieved from <https://www.reuters.com/article/us-amazon-com-jobs-automation-insight-idUSKCN1MK08G>
- Deloitte. (2020). *Global Human Capital Trends Report 2020*. Retrieved from <https://www2.deloitte.com>
- DeNisi, A. S., & Williams, K. J. (2018). Performance appraisal and performance management: 100 years of progress? *Journal of Applied Psychology*, 103(3), 421–433. <https://doi.org/10.1037/apl0000085>
- Gallup. (2017). *State of the American Workplace*. Gallup Press.
- Grant, A. M., & Parker, S. K. (2009). Redesigning work design theories: The rise of relational and proactive perspectives. *Academy of Management Annals*, 3(1), 317–375.
- Hartzell, T., & Gonsalves, A. (2018). IBM Watson in HR: Using AI for performance management. *Journal of Human Resource Management*, 3(1), 34–47. <https://doi.org/10.1002/hrmj.101>
- Hough, L. M., & Oswald, F. L. (2020). A historical perspective on performance management: From annual reviews to continuous feedback. *Journal of Applied Psychology*, 105(3), 245-260. <https://doi.org/10.1037/apl0000423>
- Huang, M.-H., & Rust, R. T. (2021). Artificial intelligence in service. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 49(1), 96–113. <https://doi.org/10.1007/s11747-020-00748-9>

- Jarrahi, M. H. (2018). Artificial intelligence and the future of work: A review of the implications for performance management. *Technology in Society*, 58, 39–47. <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2018.06.002>
- Jarrahi, M. H., Newlands, G., Lee, M. K., Wolf, C. T., Kinder, E., & Sutherland, W. (2021). Algorithmic management in a work context. *Big Data & Society*, 8(2). <https://doi.org/10.1177/20539517211020332>
- Langer, D. (2020). Bias detection and removal in AI-powered performance management. *Journal of Business Ethics*, 161(3), 459–473. <https://doi.org/10.1007/s10551-018-3989-6>
- Lepak, D. P., et al. (2020). The evolving role of AI in human resource management: From traditional to agile performance management systems. *Journal of Organizational Behavior*, 41(4), 487-500. <https://doi.org/10.1002/job.2431>
- London, M., & Smither, J. W. (2002). Feedback orientation, feedback culture, and the longitudinal performance management process. *Human Resource Management Review*, 12(1), 81–100. [https://doi.org/10.1016/S1053-4822\(01\)00043-2](https://doi.org/10.1016/S1053-4822(01)00043-2)
- Marler, J. H., & Fisher, S. L. (2020). Integrating artificial intelligence into HR systems. *International Journal of Human Resource Management*, 31(5), 1187–1212. <https://doi.org/10.1080/09585192.2019.1578614>
- Meijerink, J., Bondarouk, T., & Lepak, D. (2021). New ways of working and performance: The role of HRM. *Human Resource Management Review*, 31(2), 100762.
- Miller, P. (2019). How Adobe replaced performance reviews with feedback loops. *McKinsey Quarterly*. <https://www.mckinsey.com>
- O'Neil, C. (2016). *Weapons of math destruction: How big data increases inequality and threatens democracy*. Crown Publishing.
- Pulakos, E. D., Hanson, R. M., Arad, S., & Moye, N. (2015). Performance management can be fixed: An on-the-job experiential learning approach for complex behavior change. *Industrial and Organizational Psychology*, 8(1), 51-76. <https://doi.org/10.1017/iop.2014.2>
- Rock, D. (2016). GE's new performance management approach: Continuous feedback. *Harvard Business Review*. Retrieved from <https://hbr.org>
- Rock, D., Davis, J., & Jones, B. (2014). The performance management revolution. *NeuroLeadership Journal*, (5), 1-7.
- Russell, S. J., & Norvig, P. (2020). *Artificial Intelligence: A Modern Approach* (4th ed.). Pearson.
- Sharma, A., & Khandekar, A. (2020). Emotional intelligence and AI: A new frontier in HR performance management. *Journal of Applied Psychology*, 105(1), 101–110. <https://doi.org/10.1037/apl0000443>
- Sivathanu, B., & Pillai, R. (2018). Smart HR 4.0 – how industry 4.0 is disrupting HR. *Human Resource Management International Digest*, 26(4), 7–11.
- Susskind, R. (2020). *The future of the professions: How technology will transform the work of human experts*. Oxford University Press.
- Tambe, P., Cappelli, P., & Yakubovich, V. (2019). Artificial intelligence in human resources management: Challenges and a path forward. *California Management Review*, 61(4), 15–42.
- Zengler, T. (2020). Microsoft's Pulse: The shift towards continuous feedback. *Microsoft Insights*. Retrieved from <https://www.microsoft.com>

PARENTAL CONFLICT, SELF-ESTEEM AND ATTITUDE TOWARDS MARRIAGE AMONG YOUNG ADULTS

Tayyaba Rizwan*, Muhammad Ammar Khan**, Amna Younas*** and Hira Farhan**

*Department of Applied Psychology, University of Management and Technology, Lahore

**Department of Applied Psychology, University of Management and Technology, Lahore

***Department of Applied Psychology, University of Management and Technology, Lahore

**Department of Applied Psychology, University of Management and Technology, Lahore

Correspondence: hira.farhan@umt.edu.pk

Abstract

Parental Conflict is a parasitic issue that immensely influence the psychological wellbeing and developmental outcomes of young adults. This study investigates the impact of parental conflict on young adults's self-esteem and attitudes toward marriage. It draws data from a sample size of 200 with participants aged 18 to 25. This research employs a quantitative approach to explore the interplay between observed or experienced conflict and subsequent individual beliefs and self-perception. The findings reveal a significant negative correlation between parental conflict and self-esteem, highlighting how unresolved disputes and hostile environments can undermine young adults's confidence and self-worth. Additionally, parental conflict is shown to shape attitudes toward marriage, with participants demonstrating either a fear of commitment or an idealization of marital stability based on their experiences. These outcomes suggest that parental dynamics serve as a critical factor in the psychological and relational development of young adults. The study contributes to existing literature by emphasizing the long-term implications of parental conflict and underscores the importance of interventions to mitigate its adverse effects. This research provides insights for psychologists, counselors, and policymakers seeking to address familial conflicts and their repercussions on younger generations.

Keywords: parental conflict, self-esteem, young adults, attitudes toward marriage, psychological development, family dynamics, quantitative research

“DEVELOPMENT, APPLICATION, AND OPTIMIZATION OF LARGE LANGUAGE MODELS (LLMs) FOR SOCIAL GOOD: ETHICAL AI, GENEROSITY CULTURE, AND SUSTAINABLE IMPACT”

Abstract

The rapid evolution of Artificial Intelligence (AI) and Large Language Models (LLMs) presents an unprecedented opportunity to reshape societal structures towards a more just, inclusive, and sustainable future. This study integrates AI ethics with the principles of **Asavika Science**, a paradigm that advocates for a **Sentient-Humanity**—a holistic framework where humans, animals, and plant life coexist within a shared consciousness and communication system.

To align AI development with ethical imperatives, we propose a **three-tiered strategy** that focuses on:

1. **Development of LLMs for Social Good** – Ethical AI research, multilingual accessibility, ESG-driven corporate AI models, and humanitarian applications.
2. **Application of LLMs for Generosity Culture and Socio-Environmental Impact** – AI-powered policymaking, corporate philanthropy, inclusive governance, and mental health solutions.
3. **Optimization of LLMs for Sustainable Impact** – Green AI innovations, decentralized AI networks, and regulatory frameworks for ethical AI governance.

By integrating LLMs with **Asavika Science**, we ensure that AI serves as a tool for **compassionate innovation, resource redistribution, and interspecies cooperation**. The **ethical imperative** of AI demands a shift from exploitative technological paradigms to **sustainability-driven, inclusive digital ecosystems**, thereby fostering a culture of generosity and social harmony.

Keywords: Artificial Intelligence, Large Language Models, Sentient-Humanity, Asavika Science, Ethical AI, Generosity Culture, Sustainable Governance, Social Justice, ESG Technologies, AI for Social Good, Decentralized AI, Digital Ethics, Compassionate AI, Green AI, Public Policy AI, Humanitarian AI.

Author: Prof. Dr. h.c. Vicente Pironti is affiliated with FMERU & FMERC and holds a Doctor Honoris Causa from IBERO-IBAM University. He is a Postdoctoral Fellow at Eudoxia University (India & USA) and Lincoln University College (Malaysia). Registered in the Academic Index 2025 (ERC/AL/REG/12/1051), he is a member of ICER at Eudoxia Research Centre (India). He serves on the Scientific Committee of BILSEL (Turkey) and as Chairman Regional Coordinator for Brazil at IFREL (Indonesia). His area of specialization is the invention of social technologies.

Site: www.humaniza.com.br **Whatsapp:** +351 918 290 081 **Address:** Street Albino Buzolin 03, Jardim Santo André, Limeira City, São Paulo State, Brazil **Country Email:** vicentepironti@gmail.com / pironti@humaniza.com.br

1. Introduction

The development of **Large Language Models (LLMs)** has revolutionized information processing, decision-making, and global communication. However, this transformation raises ethical concerns, particularly regarding **data centralization, bias reinforcement, environmental impact, and economic inequalities**. Traditional AI frameworks have often been developed under market-driven incentives, prioritizing **profitability over inclusivity and sustainability**.

To address these concerns, this study integrates the principles of **Asavika Science**—a transdisciplinary philosophy advocating for a **unified ecosystem where AI, humanity, and nature interact in an ethically conscious manner**. By aligning AI with **Sentient-Humanity**, we propose an approach that fosters **social justice, ethical governance, and environmental sustainability**.

What is Large Language Models (LLMs)?

Large Language Models (LLMs) are advanced artificial intelligence systems designed to understand, generate, and interact using human language. These models are "large" because they are trained on massive datasets containing text from books, websites, and other sources, and they contain billions (sometimes trillions) of parameters — mathematical elements that allow the model to learn patterns and meanings in language.

LLMs work by predicting the next word in a sentence based on the words that came before. Through this process, they learn grammar, facts about the world, reasoning abilities, and even writing styles. They are capable of tasks such as:

- Answering questions
 - Translating languages
 - Summarizing texts
 - Writing essays, poems, and code
 - Holding conversations
- Some well-known examples of LLMs include **OpenAI's GPT (Generative Pre-trained Transformer)** series (like GPT-3 and GPT-4), **Google's PaLM**, and **Meta's LLaMA**.

In essence, LLMs represent a significant advancement in the field of natural language processing (NLP), enabling machines to communicate more naturally and effectively with humans.

2. Development of LLMs for Social Good

2.1 State-Level Initiatives

Governments play a crucial role in the ethical implementation of AI. Public-sector adoption of LLMs must prioritize **transparency, fairness, and accessibility**, ensuring that AI serves **the broader society rather than reinforcing existing power structures**. Key initiatives include:

- **Ethical AI Research Consortia** – Establishing interdisciplinary hubs for **transparent and responsible AI research**.
- **Government Data Accessibility** – Public-private collaborations to generate **high-quality, unbiased datasets** for social good applications.
- **Multilingual AI Development** – Investments in **underrepresented languages** to foster digital inclusivity and global equity.

2.2 Corporate Applications

Businesses leveraging LLMs must align AI strategies with **Environmental, Social, and Governance (ESG) principles** to ensure sustainable innovation:

- **Sustainable Business Intelligence** – AI models that optimize **corporate sustainability and ethical supply chains**.
- **AI-Enhanced Workforce Training** – Adaptive learning models to improve **diversity, equity, and inclusion (DEI)**.

- **Automated Ethical Auditing** – AI-driven compliance monitoring for **human rights, labor ethics, and corporate responsibility**.

2.3 NGO & Social Enterprises

Non-governmental organizations (NGOs) can utilize LLMs for **crisis response, education, and humanitarian aid**:

- **Humanitarian AI Development** – LLM-powered **disaster relief coordination and advocacy campaigns**.
- **Decentralized Knowledge Sharing** – Open-source AI platforms for **education in underserved regions**.
- **AI-Powered Fundraising** – NLP-driven engagement tools to **enhance philanthropy efforts**.

3. The Ethical Imperative: Aligning AI with Compassion and Asavika Science

The realization of a **Sentient-Humanity** through AI requires a paradigm shift from technological exploitation to **compassionate innovation**. The following principles must guide the integration of these emerging trends:

- **Technology as a Tool for Generosity** – AI should **redistribute power and resources**, ensuring that advancements benefit **all of humanity**.
- **Compassionate AI Ethics** – AI systems must **prioritize peace, equity, and sustainability**, acting as ethical companions rather than tools of control.
- **Education for Integral Evolution** – Future educational frameworks must embrace **spiritual and social consciousness**, empowering individuals to **contribute meaningfully to a unified world**.

4-Asavika Science: A Unified Paradigm for Human and Planetary Evolution

Asavika Science is an emerging interdisciplinary framework that explores the dynamic interplay between the finite and the infinite to activate and expand the evolutionary potential of the human spirit. Originating from the Open University Humaniza, it introduces the concept of *Infinitando*—a philosophical process that proposes infinite expansion within finite existence, merging metaphysics, mathematics, and sustainability to redefine progress. Asavika Science bridges the empirical and the metaphysical, integrating philosophy, spirituality, and scientific knowledge to promote holistic societal transformation.

Central to its vision is the ethical use of Artificial Intelligence (AI) as a catalyst for societal and spiritual evolution. AI, when imbued with compassion, fosters a new paradigm called *Sentient-Humanity*, a collective category uniting humans, animals, and plant life through shared consciousness and communicative frameworks. This shift not only reimagines human identity but redefines governance, economy, and education through AI systems aligned with values of kindness, sustainability, and collective well-being.

Asavika Science is founded on three core pillars: (1) **Human Unity**, inspired by Carl Sagan’s cosmological vision, which urges humanity to transcend artificial divisions and embrace planetary solidarity; (2) **Transforming Inequality**, addressing ecological and social crises with sustainable, interdisciplinary innovations; and (3) **Cultivating Generosity**, affirming empathy as the transformative force against indifference, echoing the ethical concerns raised by Hannah Arendt.

Through the integration of *Infinitando*, AI, and ethical principles, Asavika Science offers a transformative model for navigating global challenges. It envisions a civilization where technology serves as a bridge to wisdom rather than exploitation, advancing peace, cooperation, and the flourishing of all sentient life on Earth.

5-INFINITANDO: A Philosophical-Mathematical Inquiry into Infinite Becoming

Infinitando is a novel concept originating in Portuguese, introduced by Dr. HC Vicente Pironti, which articulates a dynamic process of approaching—yet never fully attaining—the infinite. Rooted in both metaphysics and mathematics, *Infinitando* represents a state of perpetual expansion, mirroring the universe's cosmological growth and the boundless progression of numerical systems. Drawing on the philosophical legacies of Aristotle, Georg Cantor, and Immanuel Kant, it serves as a framework for understanding the asymptotic relationship between the finite and the infinite.

Aristotle's notion of potential infinity offers a foundational premise: infinity is not a completed state, but a process of endless progression. Cantor formalized this with the introduction of transfinite numbers, demonstrating varying magnitudes of infinity within mathematics. Kant, meanwhile, questioned the limits of human reason in comprehending the infinite, emphasizing the necessity of humility when addressing metaphysical absolutes.

Infinitando posits that from the perspective of a finite observer—who necessarily had a beginning, whether in consciousness or in the context of cosmic evolution—true infinity remains unattainable. This observer, like the universe itself, is forever "infiniteizing": moving toward the infinite but never arriving at it. Yet, paradoxically, this finite entity is also an extension of the Infinite—an unknowable source that both transcends and contains all finite manifestations.

In this view, the infinite is not a destination but a relational state—a metaphysical axis of unity (*The One*) that underpins all being. The observer's mission becomes existential: to expand indefinitely, integrating the ineffable Infinite within the finite sphere of experience. This echoes the spiritual and philosophical maxim "*We Are One*", invoking the profound interconnectedness of all existence.

The theory also engages with critiques of infinity, particularly those posed by Leopold Kronecker and ultrafinitists, while reaffirming Cantor's defense of infinity as a valid mathematical entity. Ultimately, *Infinitando* invites a shift in perspective—replacing the pursuit of definitive boundaries with a reverent embrace of infinite becoming, underscoring humility as central to both scientific and existential inquiry.

5. Conclusion

This study presents a paradigm shift in the development and application of Artificial Intelligence—particularly Large Language Models (LLMs)—through the integrative lens of Asavika Science and the concept of Sentient-Humanity. By uniting technology, ethics, and spiritual consciousness, it envisions LLMs not merely as computational tools, but as catalysts of compassion, inclusion, and planetary regeneration.

The proposed triadic framework—development, application, and optimization—anchored in principles such as generosity, social justice, and sustainability, reaffirms that the future of AI lies not in technological supremacy but in its potential for humanization and systemic harmony. At the heart of this vision is *Infinitando*, a philosophical construct that symbolizes the ongoing expansion of consciousness and collective evolution within the bounds of finite existence.

The study concludes that the true measure of AI's impact is not in its computational complexity, but in its ethical transformative capacity. Compassionate and ethically aligned LLMs are essential pillars for building a civilization grounded in collective well-being, interspecies dignity, and ecological regeneration. This work not only contributes to contemporary discourse on ethical AI but also proposes a new epistemology of coexistence—where artificial intelligence becomes a bridge to wisdom, solidarity, and an infinitely expansive future.

References

- Bender, E. M., Gebru, T., McMillan-Major, A., & Shmitchell, S. (2021). On the dangers of stochastic parrots: Can language models be too big? . *Proceedings of the 2021 ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency (FACCT)*. <https://doi.org/10.1145/3442188.3445922>
- Bommasani, R., Hudson, D. A., Adeli, E., Altman, R., Arora, S., von Arx, S., ... & Liang, P. (2022). *On the opportunities and risks of foundation models*. Stanford Institute for Human-Centered Artificial Intelligence (HAI). <https://arxiv.org/abs/2108.07258>
- Brown, T. B., Mann, B., Ryder, N., Subbiah, M., Kaplan, J., Dhariwal, P., ... & Amodei, D. (2020). Language models are few-shot learners. *Advances in Neural Information Processing Systems (NeurIPS)*, 33, 1877–1901. https://proceedings.neurips.cc/paper_files/paper/2020/file/1457c0d6bfc4967418bfb8ac142f64a-Paper.pdf
- National Geographic Brasil. (2023, April). *Science proves: Plants can “talk”*. National Geographic Brazil. <https://www.nationalgeographicbrasil.com/ciencia/2023/04/a-ciencia-comprova-as-plantas-podem-falar>
- Ng, A. (2018). *AI transformation playbook: How to lead your company into the AI era*. AI Fund. <https://landing.aifund.ai/ai-transformation-playbook>
- Pironti, V. (2023). *Artificial intelligence and the path to a unified humanity: Uniting hope and generosity in a technological age*. BILSEL Publications.
- Pironti, V. (2023). *Sustainable development in commerce through integrating consciousness, compassion, and sustainability in global systems* [White paper]. Retrieved from <https://mega.nz/folder/example1> (Replace with real link if available)
- Pironti, V. (2023). *Pedagogy for the future: Integrating psychological insights, artificial intelligence, and cultural narratives for educational transformation* [White paper]. Retrieved from <https://mega.nz/folder/example2> (Replace with real link if available)
- Pironti, V. (2023). *Asavika science: The conjunction of the infinite and the finite—Wings for the evolutionary potential of the human spirit* [Manuscript]. Retrieved from <https://mega.nz/folder/example3> (Replace with real link if available)
- Pironti, V. (2023). *Mothers on stage: AI and the path to a unified humanity—A theatrical exploration in four acts*. Humaniza Publications.
- Russell, S. (2019). *Human compatible: Artificial intelligence and the problem of control*. Viking.
- Sagan, C. (1994). *Pale blue dot: A vision of the human future in space*. Random House.
- Tegmark, M. (2017). *Life 3.0: Being human in the age of artificial intelligence*. Knopf.
- Bender, E. M., et al. (2021). "On the Dangers of Stochastic Parrots." FACCT.
 - Bommasani, R., et al. (2022). "Foundation Models: Opportunities and Risks." Stanford HAI.
 - Brown, T., et al. (2020). "Language Models are Few-Shot Learners." NeurIPS.
 - National Geographic Brasil. (2023). A ciência comprova: as plantas podem "falar". Retrieved from: <https://www.nationalgeographicbrasil.com/ciencia/2023/04/a-ciencia-comprova-as-plantas-podem-falar>
 - Ng, A. (2018). **AI Transformation Playbook: How to Lead Your Company Into the AI Era**. AI Fund.
 - Pironti, Dr. hc V. (2023). **Artificial Intelligence and the Path to a Unified Humanity: Uniting Hope and Generosity in a Technological Age**. BILSEL Publications.
 - Pironti, Dr. hc V. (2023). **Sustainable Development in Commerce through Integrating Consciousness, Compassion, and Sustainability in Global Systems**. Retrieved from Mega.nz.
 - Pironti, Dr. hc V. (2023). **Pedagogy for the Future: Integrating Psychological Insights, Artificial Intelligence, and Cultural Narratives for Educational Transformation**. Retrieved from Mega.nz.
 - Pironti, Dr. hc V. (2023). **Asavika Science: The Conjunction of the Infinite and the Finite—Wings for the Evolutionary Potential of the Human Spirit**. Retrieved from Mega.nz.
 - Pironti, Dr. hc V. (2023). **Mothers on Stage: AI and the Path to a Unified Humanity—A Theatrical Exploration in Four Acts**. Humaniza Publications.
 - Russell, S. (2019). **Human Compatible: Artificial Intelligence and the Problem of Control**. Viking.
 - Sagan, C. (1994). **Pale Blue Dot: A Vision of the Human Future in Space**. Random House.
 - Tegmark, M. (2017). **Life 3.0: Being Human in the Age of Artificial Intelligence**. Knopf.

DUBAİ İNŞİRES AJMAN İN TOURİSM DEVELOPMENT AND TOURİSM ECONOMİCS

MohammedWaheeb

Sustainable Tourism, Queen Rania Faculty of Archaeology Heritage, & Professor in Archaeology; Department of Tourism (QRFTH), The Hashemite University. Email: mwheeb@hu.edu.jo

Abstract

Ajman's history is rich with achievements and tourism development, especially as the Emirate enjoys a leadership that is aware of the importance of the tourism sector. A field study was conducted during 2023 with the aim of developing tourism, and through the upcoming conference to be held in Dubai, the presentation of Ajman's tourism development project will benefit many researchers, scholars, and experts.

The project will divide Ajman's cultural heritage into two parts: tangible heritage, including architecture and various types of buildings, and intangible heritage, which represents an extension of the heritage of the Arabian Gulf. The study's results revealed that Ajman's heritage is closely connected to that of Dubai, and that the geographical unity has had a direct and indirect impact on the heritage of both Emirates.

Accordingly, the visitor's journey in Dubai includes the neighboring surroundings, including Ajman. Without a doubt, the sea has played an influential role in shaping the cultural legacy. The study also highlighted the importance of tourism activities, such as competitions and celebrations, in both Dubai and Ajman, as well as their economic and social impact on various segments of the society.

The research, conducted in 2023 in the Emirate of Ajman, will contribute to reshaping the tourism landscape—particularly the tangible and intangible aspects. It will also enhance the relationships among the Emirates themselves and with their surrounding neighbors in the Arabian Gulf.

Keywords: Tourism, Heritage, Intangible, Development, Future .

DECORATED EGGS FROM OTHER CULTURES SHARED ON ONLINE SOCIAL MEDIA

Irina-Ana DROBOT | ORCID 0000-0002-2556-6233 | E-Posta: anadrobot@yahoo.com

Technical University of Civil Engineering Bucharest, Faculty of Engineering in Foreign Languages, Department of Foreign Languages and Communication, Bucharest, Romania

Abstract

The purpose of this paper is to analyse the way in which decorated eggs from other cultures are shared on online social media right before the Easter holidays. One of these examples is a decorated emu egg from the Meiji period of Japan. Such eggs were decorated using symbols from Japanese culture and art, including dragons, as well as animals, such as roosters, and plants from an everyday life setting. Another example is represented by the Iranian Nowruz decorated eggs. These are eggs for the celebration of the Persian New Year. As with the previous example, that of the Japanese emu egg, these eggs are not connected with the celebration of Easter, which are religious holidays we celebrate it in Western cultures. However, the phenomenon of sharing photographs of decorated eggs from other cultures can suggest that we feel the need to refresh traditions, and to bring in something new to them. While traditions are a symbol of a culture's specificity and core values, they are also subject to creativity. Traditions may need to be adapted to the current mindset. Otherwise, they will no longer be relevant for the members of a culture. As Western cultures are individualistic, and promote creativity, it makes sense to bring in different types of decorated eggs. At the same time, openness towards other cultures and curiosity about them also paves the way to such tendencies.

Keywords: Cultural contact, multiculturalism, culture identity manifestations, cultural awareness, values

Introduction

How do we relate nowadays to traditions, rituals and practices? These are all elements includes within the culture identity manifestations grid, devised by Baciú (2012). This grid also contains values, symbols, and personalities. All of these elements are classifications of categories which include specific cultural products that can distinguish one culture from another, underlining its uniqueness.

The decorated egg becomes a common cultural product, which is distinguished from one culture to another based on the holiday when it is painted, or decorated by other means, as well as on the patterns and images used. As an example, in Hungary, as well as in Bosnia and Herzegovina, there is, during Easter, the practice called egg-shoeing, which consists in decorating an egg with very small horseshoes made of metals. This is a display of skill, as the horseshoes re fixed on the thin egg shell without breaking it. This was a test for testing the skill of those embracing the profession of blacksmiths. However, as this profession is dying out, the practice is less frequent.

We can see, therefore, how cultures can change their practices since their members themselves change, and so do their living conditions. The cultural products, and the practices they are included in change, proving that cultures are dynamic, meaning that they change in time (Baciú, 2012).

Materials and Methods

How is the decorated egg included nowadays in practices done by members of various cultures? We can notice, as a first observation, that, close to and during Easter time for Western cultures, on online social media, in Facebook groups and on Facebook pages we can find shared posts containing pictures of decorated eggs belonging to other culture. These decorated eggs are not related to the practice of Easter, since the other cultures to which they belong are not predominantly Christian, with the exception of some ethnic minorities.

One first example is the emu decorated egg belonging to the Japanese Meiji period, illustrated in Fig. 1. The decorated emu

eggs include symbols from Japanese culture, which we are familiar with from paintings and stories, such as various flowers and plants, animals, such as fabulous ones, e.g. the dragon, or animals that are kept about the household, in the case illustrated in Fig. 1 a rooster. Western culture members are familiar with the detailed attention the Japanese give to observing the specific seasonal elements in nature, which is a practice related to Zen Buddhism (Suzuki, 1991), which allows them to focus on the present moment. What better way could they find to be anchored in the present moment than the elements that are specific to various seasons? The moment here and now is all we have. The awareness that we are going to lose, eventually, everything in this world, including the persons we love, underlines all the more with the idea that the present is all we have in this world. We need to accept this state of affairs. Both enjoyment and a feeling of melancholy are combined in this worldview, for Western culture members, yet they have been inspired to get to know this mindset and practice a simplified version of it, mindfulness.

Fig. 1. Emu egg decorated with a rooster and flowers. Japan, Meiji period, 1890-1900, posted by Elisabet Bclan on April 15, 2025, in the Facebook group Art Deco and Art Nouveau

Some emu eggs were decorated showing the awareness of Western culture tastes, as during the Meiji period Japanese culture was very open to the Western influence. The cultural contact was beyond dispute. The decorated emu egg appears to be an instance of contact between different cultures, a sense of openness, as well as a wish to preserve cultural specificity.

In Fig. 2, decorated eggs on the occasion of Nowruz (Shkolna et al, 2023) in Iran are presented. Nowruz is the Persian New Year, which occurs during springtime. Here we have, therefore, one common element: the time period when eggs are decorated, and the feeling of a new beginning, suggested both by the Resurrection, the return to life of Jesus Christ and the New Year, when due to resolutions we have a feeling of leaving what has happened until then behind. The renewal of nature during spring symbolized the spiritual renewal of the human beings. Specific art and colours, as well as patterns of Iranian

culture are recognized in the egg decorations:

Fig. 2. Nowruz eggs - traditional Iranian paintings on ostrich eggs, posted by John Cannell on April 9, 2025 on Facebook.

Sharing posts with pictures of Nowruz eggs shows our curiosity and respect for other cultures' rituals, traditions, and practices. While the decorated emu egg is a simple piece of artwork, the Nowruz decorated eggs are present in this very form during the practice of a tradition, of a certain holiday, the Persian New Year.

Below, in Fig. 3, we can notice a creative spin placed on decorated eggs, which do not belong to a specific culture and practice. This decoration is pure fantasy. However, we notice the reference to the Japanese culture, with the presence of cherry blossoms, which are themselves a symbol of spring, and a reference to the practice and tradition of the Cherry Blossoms Festival. The symbols of renewal are intertwined, and placed creatively under the form of this Sakura decorated egg. For Western culture members, the decorated egg suggests Easter, and the decorations are updated and personalized to suit their individual preferences. The persons enjoying this decoration can be those who love Japanese and Asian cultures

in general, since the blossoms are symbolic of Chinese and Korean cultures as well.

Fig. 3. Cherry blossoms eggs, posted by Sudhas Sudha on April 18, 2025 in the Facebook group Colores.

Another creative spin is placed on decorating eggs with Gustav Klimt inspired art. This practice can suggest that the fans of this painter may differentiate themselves from others by wishing to have such painted eggs and by appreciating them. The name of the Facebook Page, The Art Guide, suggests this interpretation, as these painted eggs are addressed to a niche or minority group or community sharing a common interest in art. The community of artists, or those interested in art, will definitely consider celebrating Easter by alluding to their identity based on their personal interests by sharing at least if not having on their tables such decorated Easter eggs.

Fig. 4. Gustav Klimt style eggs, posted by The Art Guide on April 19, 2015 on Facebook

The netnographic approach, based on participant observation was used to select these examples of decorated eggs shared

on Facebook and witnessed by the author of the present paper. Based on the type of decoration and its symbolic meaning for the identity of those appreciating them, we notice how a common symbol, as well as ritual and practice, may introduce a unique, personal element into the practice. We may feel, nowadays, especially in Western cultures, where individualism is on the rise (Santos et al, 2017), the need to distinguish ourselves from the others at all times, and to bring in something new to old traditions, rituals, and practices. The individualist mindset (Hofstede, 2011) praises and encourages our creativity, personal opinion expression, and, briefly, to be different from the others as individuals. Egg decorating becomes such a means,

Results

The selected examples of decorated eggs are related to appreciation and awareness of other cultures, showing the multiculturalism frame of mind specific to the world we live in today. At the same time, there are also examples of creative spins related to the individualist mindset, which prompts us to be creative within the frame provided by rituals, traditions, and practices. Creativity is the result of contact with other cultures.

Discussion and Conclusion

Rituals, traditions and practices show the relevance of these elements to the members of a present-day culture. At the same time, bringing something new to traditions is an inevitable element as, in time, cultures change together with their members. In Western cultures, traditions coexist with an element of creativity and fresh perspective on them. This is the result of multiculturalism and individualism. The bringing in of something new to the Easter tradition and decorated eggs in Western cultures relies, on the one hand, on the common presence of decorated eggs in both Christian and Muslim traditions. It is believed that the Christian practice of egg painting on Easter originates from the Persian Nowruz, a tradition passed on via the Slavs. Cultures are interrelated and have common elements, and the difference is made on the different perspective placed on them. Due to their symbol of life and rebirth, which can be found universally across cultures, eggs and egg decorating is a practice found across the globe, having or not to do with Easter, from the oldest times in Africa, Australia, Eurasia. The universality, common practice of egg decorating, and links across cultures via cultural contact provide the basis for further creative practices based on egg decoration. The belonging to various groups of interests such as artistic ones is expressed based on decorating eggs using the style of a painter, for instance.

References

- Baciu, S. (2012). *Culture: An Awareness-Raising Approach*. Cavallioti Publishing House, Bucharest, Romania.
- Hofstede, G. (2011). Dimensionalizing cultures: The Hofstede model in context. *Online readings in psychology and culture*, 2(1), 8.
- Santos, H. C., Varnum, M. E., & Grossmann, I. (2017). Global increases in individualism. *Psychological science*, 28(9), 1228-1239.
- Shkolna, O. V., Sosik, O. D., Hurenko, M. O., Diachenko, R. V., & Zaitseva, V. I. (2023). Painted eggs in the Muslim and Christian traditions. *Journal of European Studies*, 53(4), 356-370.
- Suzuki, D. T. (1991). *An introduction to Zen Buddhism*. Grove Press.

BLACK ROSES: SCARCITY, CREATIVITY, UNIQUENESS?**Irina-Ana DROBOT** | ORCID 0000-0002-2556-6233 | E-Posta: anadrobot@yahoo.com**Technical University of Civil Engineering Bucharest, Faculty of Engineering in Foreign Languages, Department of Foreign Languages and Communication, Bucharest, Romania****Abstract**

The purpose of this paper is to analyse why black roses are considered attractive and why they are prized more than other colours. Psychology would rely for explanation on the principle of scarcity, according to which, when something is rare, it is perceived as all the more valuable. At the same time, once something is rare, people do not wish to lose the opportunity, and this makes them all the more interested in what is rare. Another explanation is that once we own something rare, then we also acquire a certain higher status than the others. Still another explanation is related to the way in which we want something new, something that draws our attention and breaks off the usual pattern, as well as the routine. In artistic creation, we appreciate experimentation and challenging approaches. Creativity is one of the main skills appreciated today due to the individualist mindset, although we tend instinctively to appreciate it at all times, not just now. The advertising industry relies on our tendency to see what is unique and rare, which explains the many special limited offers meant to draw in more clients. Imagination and fantasy also make us attracted to black roses since they look out of this world, reminding of magical realist elements breaking the boundaries between reality and fantasy in fiction. We tend to daydream and this can also be one explanation for our attraction to black roses. The example of the black roses was chosen in particular since we are sensitive to beauty, to flowers, and to what makes them different. In addition, the colour black may suggest sadness, depression, death, yet in the case of roses it is highly appreciated, and associated more with elegance and refinement, as in the case of the little black dress in fashion.

Keywords: Individualism, innovation, art, cultural awareness, values**Introduction**

Humanity has always been attracted to what is rare and unique. This has been so since what is rare can be considered as more valuable, and the person owning a rare item can be considered to have a high social status, once he or she can afford a rare object. This would be the explanations given by psychology regarding our attraction for a rare item.

During the time when the world was not yet completely known and explored, the explorers would always be attracted to what is different in a place from the place where they were living. This is why they brought to their country products such as coffee and tea, for example, and shared them with the members of their own cultures, further developing various rituals and practices around these products.

It is the same in nature. We are attracted to what appears to contradict our established, until then, based on experience, pattern regarding the functioning and aspect of the surrounding world. Anything deviating from the usual, commonly established pattern of reality can only draw our attention and raise our interest all the more.

How can we further explain our interest in black roses?

Materials and Methods

While apparently part of a fantasy, or artificial world, black roses do exist naturally, in a town in Turkey, called Halfeti, where there are particular conditions which allow these roses to grow. In Halfeti, there is a "soil that has distinctive features including a special pH level," which allows this to be the only place where this colour can be preserved (Agence France Presse, 2022). What is more, roses this colour are "thornier than others," and are called, in Turkey, Karagül (Agence France

Presse, 2022). Since Halfeti is the only place where the black roses grow naturally, this unique flower has attracted tourists and made the town popular (Magid & Neumann, 2018). However, an article published under the name Customer Support (2023) by the site Amarante London claims that there are no truly black coloured roses in a natural way, and that the fact that they grow naturally in Halfeti, Turkey, due to the PH of the water there is an exaggeration. The roses there are indeed darker in colour than usual, yet the article signed as Customer Support (2023) claims that there are only the following darker shades or roses that are natural: "Dark Jade, Black Baccara, Midnight Blue," the rest of the cases where we are presented with black roses is by using black dye over white or red roses. For Customer Support (2023), the case with Turkish black roses is just an example of "people's imaginations [...] running wild."

While the case is not a completely real one, the way people have let their imagination make these roses dark coloured is in itself enough to prove the attraction they have for rare objects and objects which contradict the common reality.

In general, roses are associated with romantic love. We can recall the image of a young girl receiving a red rose from her lover, in books, films, songs and stories in various media. This has to do with the symbolism of flowers, as well as the symbolism of colours. Red is associated with passion. These symbols and associations are based on universal aspects across cultures. The black rose appears to contradict this association with love, breaking the usual pattern, as in Victorian times black roses were used "to mourn for the loss of a loved one or to say goodbye to a friend or loved one in transit away," as well as a symbol of power to show evil intent, such as when used by the Sicilian mafia as "an omen of murder or assassination" (Customer Support, 2023).

The symbolism of the red and black rose signals a difference in perception. At the same time, there is a visible change of perception towards the black rose, which nowadays becomes, on the contrary, very attractive. This could be tied in with the current individualist mindset which stresses, to begin with, the uniqueness of individuals and the fact that they cannot be pressured by society to be like the others, or, at least, not like the mainstream culture would make them be. Instead, they are allowed the freedom to join subcultures and various communities of their choice, with the values of whom they resonate. They are accepted there and find likeminded persons, which allows them to feel the needed sense of belonging. The black rose is frequently seen in communities such as Gothic, Gothic Lolita, and others, communities which also use dress styles inspired from the Victorian period, with a very dark touch.

Individualism (Hofstede, 2011) explains why we are attracted to what is different and to what makes us different, which applied to the black roses. In individualist societies, the creativity and ability of the individual to stand out by not being like the others and by not being a conformist is underlined and very much appreciated.

At the same time, we may include the explanations of psychology when it comes to our attraction for things that stand out and are also very rare. In this sense, the principle of scarcity (Mittone & Savadori, 2009) claims that as something is rare, it is all the more considered to have a high value. Being so rare, we do not wish to lose the opportunity of having the respective object. This is also related to having a higher status, once we own something the others do not.

In addition, we are attracted to something which breaks off the common pattern of reality, which also happens in artistic works, Creativity is very much appreciated nowadays in individualist societies, in everyday lives of individuals, not just in art.

In addition, as a confirmation, the advertising industry relies on our tendency to see what is unique and rare, which explains the many special limited offers meant to draw in more clients.

Imagination and fantasy are two important landmarks in our lives. We are drawn to them and we are reminded of magical realist elements breaking the boundaries between reality and fantasy in fiction and art. Daydreaming (Freud, 1983) is a common experience, according to psychoanalysis, and it is related to our attraction to black roses. Black roses are not present

on a common, everyday life basis, which makes them be considered on an everyday life basis.

Results

Black roses can be understood in relation to the principle of scarcity, breaking common patterns, daydreaming, as well as finding something unique in nature. Whether black roses truly exist naturally is a side issue. What matters is their symbolism for us, based on the pattern breaking of our usual perception.

Discussion and Conclusion

Black roses are special especially since they are so rare. We notice the human hope for fantasies becoming reality in the case of black roses. We feel the need for something different and we want to feel special ourselves. The two needs reflect each other.

Innovation and cultural awareness complete each other. Black roses are about cultural awareness, since they could be found in Turkish culture, and innovation, as other coloured roses can be eclipsed by black roses. Yet, nature can complete the role of human creativity, since a darker shade of roses can leave us with this impression of black roses. The black roses can be regarded as symbols of present-day values such as innovation and creativity.

References

- Agence France Press. (2022). Blooming business: Turkey's black roses transforming into a brand. <https://www.dailysabah.com/business/economy/blooming-business-turkeys-black-roses-transforming-into-a-brand>
- Customer Support. (2023). Black Roses - Facts, Curiosities and a bit of History. <https://www.amarantelondon.com/blogs/blog/the-history-of-black-roses?srsId=AfmBOopQ9eJ1MZ4DCUekswrfWNt5bYm4GT1Uzd5z2Rbsuv2zg9MUW-SF>
- Freud, S. (1983). I. Creative Writers and Daydreaming. In *Literature and psychoanalysis* (pp. 19-28). Columbia University Press.
- Hofstede, G. (2011). Dimensionalizing cultures: The Hofstede model in context. *Online readings in psychology and culture*, 2(1), 8.
- Magid, P. & Neumann, L. (2018). The Submerged History Surrounding Turkey's Black Rose. <https://www.atlasobscura.com/articles/black-roses-in-turkey>
- Mittone, L., & Savadori, L. (2009). The scarcity bias. *Applied Psychology*, 58(3), 453-468.

USING PSYCHOANALYSIS TO UNDERSTAND POLITICS: THE EXAMPLE OF SPEECH ERRORS IN POLITICIANS' SPEECH

Irina-Ana DROBOT | ORCID 0000-0002-2556-6233 | E-Posta: anadrobot@yahoo.com

Technical University of Civil Engineering Bucharest, Faculty of Engineering in Foreign Languages, Department of Foreign Languages and Communication, Bucharest, Romania

Abstract

The purpose of this paper is to analyse the way in which psychoanalysis can help us understand what lies behind the speech of politicians. In politics, we place great value on appearances. The public image of a politician, together with his or her persuasive speech, are enough for them to gain followers and voters. At the same time, the people form high expectations of politicians which, once contradicted, make them all the more furious and make them devalue the respective politicians. One main issue in politics is that of honesty. The people ask for honesty when politicians promise them to make their lives better. At the same time, they cannot know right away how honest they are. They may simply make assumptions based on the party they are affiliated with, the past of the respective party, the values and principles of the party, the behaviour of other members, and other such examples. Psychoanalysis shows us that there are means of expression of the unconscious content into our everyday lives. One such example is that of slips of the tongue, or parapraxes, which are errors in speech and errors in action, such as forgetting something. These errors, according to Freud, are not innocent ones. They hide something the person does not consciously admit to him or herself, as well as to the others. There are cases when politicians have slips of the tongue in their speeches, which offer clues as to what they really intend or believe. Since their speeches are carefully prepared beforehand, the slips of the tongue are all the more authentic.

Keywords: Unconscious, honesty, authenticity, disappointment, values

Introduction

In the case of politicians, what matters most is their public image in relation to the way they make the people to be secure and trustworthy of their actions. Yet, how can the people have more clues about the intentions of politicians and how can the people know more about the way politicians can actually conform to the image they build for themselves? Can they trust politicians and are politicians actually honest when they claim that they support certain values, principles and beliefs that are important for their supports, a certain segment of their future voters?

One example of knowing more about someone based on their surface our perspective is that of relying on the traditional practices for psychology or psychoanalytic interpretation. Sharing with someone else festive symbolism, such as wishing for them Happy Easter, is one of the minimal reactions and wishes for central wishes on the occasion of this holidays for close ones, such as neighbours and family. With Romanian holidays, wishes in themselves can show the extent of emotional closeness we have with out neighbours and friends. Family members are, generally, as closer to them than friends and neighbours while living in the city. In country-life setting, it is generally understood that are closer to each other in such settings than in the city.

Close personal relations will be, intuitively, considered in relation to the country than with the city in terms of emotional closeness. Traditions are considered to be practiced more in the countryside than in the city setting, after all.

Materials and Methods

The country is considered, psychologically, a closer setting related to the emotional experience of traditional than the city setting. This is because cities are associated with the psychological isolation or loneliness, which are tied to the emotional

closeness emotions experienced in the countryside, in relation to rituals, traditions, and practices., within the cultural identity manifestations grid devised by Baci (2012).

What matters most for us all is the attitude towards the past traditions, rituals and practices of our culture. Once they matter a lot to us, once they are a common topic, then they are part of our common understanding of reality.

For politicians, what matters is to relate to the people, and to adapt to them based on their understanding of rituals, traditions, practices, values, at personal value. The people relate to the rituals, traditions and practices of a country personally, They are personally attached to their own culture as well. They also relate to the personalities in politics based on their values and principles.

At the same time, they project on politicians and their image various values, mindsets, and principles based on the way in which politicians build their public image. A politician builds his or her public image based on the way his or her speech is persuasive and appealing to a certain public.

Once a politician shows the people that for them the same values are important as for the people, and they show them this during important religious holidays, the people are all the more tempted to support these political personalities. This is one example of the influence of the public image created by politicians.

Everything in politics, however, relies not only on shared values, beliefs, principles and mindsets between the politicians and the people, but, mainly, on the honesty of politicians.

The people value honesty on the part of politicians, since they rely on the promises of politicians to make their lives better. However, the people cannot actually know how honest politicians are and if they are truly going to keep their promises of improving the people's lives once they are elected. The people may simply make assumptions, in this sense, based on the parties the political personalities are affiliated with, as well as on the past of the respective party, its values and principles, the behaviour of its other members.

The people may look, for deeper insight into the behaviour of politicians, into the theories provided by psychoanalysis, as this discipline shows that there are means of expression of the unconscious content into our everyday lives. One such example is that of slips of the tongue, or parapraxes, which are errors in speech and errors in action, such as forgetting something. These errors, according to Freud, the father of psychoanalysis, are not innocent ones, meaning that they cannot simply be attributed to chance. While in some cases we may claim that they can be due to our being tired, these situations are, in fact, only exceptions. Slips of the tongue, especially, hide something the person committing them does not consciously admit to him or herself, as well as to the others. There are cases when politicians have slips of the tongue in their speeches, which offer for the people following them clues as to what they really intend or believe. Since the speeches of politicians are carefully prepared beforehand, scripted by themselves and improved later on by someone else or written by someone else right from the start, the slips of the tongue are all the more authentic.

The people have nothing to do but simply follow in the press or mass media the recorded public declarations of politicians in order to grasp their actual opinions on various issues they express themselves about. However, the meaning of these errors can be interpreted while having a dialogue with person committing them. The person committing speech errors, or behaviour errors such as forgetting or misplacing an object needs to make free associations related to the experience in order to understand what actually lies behind this errors. With public figures such as politicians, we can only make assumptions about their motives for committing such errors, since we, as members of the people, do not have direct contact for conversations like these with the politicians.

Definitely, the public political life is not a therapeutic setting and all the assumptions about politicians, their intentions and beliefs are pure assumptions. Sometimes, personal beliefs of the people may be part of the assumptions about the politicians and their unconscious lives. In therapy, the analyst is trained to remain neutral, while the people, based on the few basic

notions they have of psychoanalysis in relation to the interpretation of the slips of the tongue can be far from neutral.

We can rely on the *Psychopathology of Everyday Life* written by Freud (1966) to interpret our own slips of the tongue and errors of actions, yet this knowledge does not guarantee that we can be neutral with respect to the errors of speech and actions committed by others, politicians included.

Some examples of politicians' speech errors are given by AROPA, the Romanian Association for the Promotion of Psychoanalysis. On their blog, one such example can be found in a post from May 8, 2012, which can be translated as follows: "A PDL (Democrate Liberal party) member from the now-defunct Boc government is explaining on TV how he made budget spending increase. The poor man actually meant to say the exact opposite—that he reduced it—but he blurted out the truth. Yet another Freudian slip committed by a high-ranking government official, revealing something they'd rather we didn't know. Lucky for us, these pretentious 'experts' have not read Freud's (1966) *The Psychopathology of Everyday Life*. Otherwise, they might control themselves better, and we'd be left only with official statements—no precious slip-ups.

Another post from the same blog by AROPA, titled Our Everyday Life Psychoanalysis (Psihanaliza noastră de zi cu zi), is the following, May 6, 2023: "Another blunder by President Biden has been swiftly picked up by the American press—and not only. During a speech in Ireland, the homeland of his family, he intended to congratulate a rugby player, a distant relative, for the victory over the All Blacks. However, he accidentally said 'Black and Tans,' the name of a British militia infamous for its role in the conflict with the Irish army. Joe Biden's 'Black and Tans' mistake was unfortunate – he might want to stick to the script from now on. The conclusion—referencing Freud and Freudian slips—was that this confusion reveals Biden's hostility toward the British and that it might be a politically serious moment. The author of the article *Joe Biden: slips of the tongue* can project our own hidden thoughts, fears and anxieties wonders whether Biden's speech errors might actually project our own secret thoughts and fears. In other words, we tend to assign them meaning, even though they may supposedly stem from psycholinguistic issues. Non-psychoanalytic explanations for the mistake include the president's advanced age and the fact that he had a stutter when he was young. What would Freud say? Surely, he would also bring up the president's advanced age, and especially stress the idea that one should not psychoanalyze living public figures. And it is not hard to understand why" (AROPA, 2023). There is an article published by The Conversation (2023) referenced in this blog post by AROPA (2023).

Another example provided by AROPA (2014) is the following, in my translation: "In connection with the previous article – *Political Oddities* – I noted a Freudian slip made by Prime Minister Ponta during a visit to the Republic of Moldova to celebrate the so-called historic moment of visa liberalization. Here is what he said: 'This is a historic moment, it's just another step' toward integration into... etc. The word 'just' drastically limits the supposed 'historic' nature of the moment. In reality, it was just another step—nothing more. As President Băsescu, who never misses a public appearance whenever Ponta makes questionable statements or decisions, reminds us, Moldova is still far from EU integration. A political and free trade agreement still needs to be signed, and only after that can the idea of candidacy even be considered. Thus, they are still years away from any real historic moment. However, that does not seem to bother anyone. Moreover, even the visa liberalization only applies to citizens with biometric ID cards—meaning very few people, actually. Why all the fuss over something so minor? It is not hard to guess. The goal is to score political points with upcoming elections in mind. And in this sense, any insignificant event can be amplified through the political theater of appearances into the lofty height of so-called 'historic moments.' Fortunately, psychoanalysis helps us understand what the thinking of politicians tries to hide—versus what it claims to reveal."

These are all just some examples selected from the AROPA blog and applied to the Romanian political and psychoanalytical reality. However, these few selected examples help us understand how we can use our notions of psychoanalysis by applying them to the context of the political life of a specific country.

Results

Understanding the meaning of speech errors in the speeches of politicians can be interpreted by the people based on general psychoanalytical notions. At the same time, they may have doubts regarding the accuracy of these interpretations, since they may be biased or influenced by their own understanding of the respective political positions.

Discussion and Conclusion

Regardless of the subjectivity of interpretation, of politicians' speeches by the people, we notice that there are some general guidelines which can be found in Freud's work. At the same time, the people can only be guided by their own wishes and fears, as they are not therapists. Their wishes and fears may interfere with the act of interpretation of the politicians' speech errors, yet this may say something about the general opinion regarding a certain issue. The reaction of the people to a certain issue is equally important, just as the speech error of a politician is, related to it. Politics brings about wishes and fears, of both politicians and the people. The speeches present an idealized situation, while the reality is a harsh one, and a completely different one. The speeches of politicians can be understood as presenting an ideal state of affairs, which is removed from reality.

References

- AROPA. (2012). Un nou act ratat cu mult sens (A New Meaningful Freudian Slip). May 8. <https://psihanalizainfo.wordpress.com/2012/05/08/un-nou-act-ratat-cu-mult-sens/>
- AROPA. (2023). Sensul unui nou act ratat al președintelui Joe Biden (The Meaning Behind a New Slip of the Tongue by President Joe Biden). May 6, 2023. <https://psihanalizainfo.wordpress.com/2023/05/06/sensul-unui-nou-act-ratat-al-presedintelui-joe-biden/>
- AROPA: (2014). Un act ratat legat de ridicarea vizelor (A Freudian slip related to the lifting of visa requirements). April 29, 2014. <https://psihanalizainfo.wordpress.com/2014/04/29/un-act-ratat-legat-de-ridicarea-vizelor/>
- Baciu, S. (2012). Culture: An Awareness-Raising Approach. Cavallioti Publishing House, Bucharest, Romania.
- Freud, S. (1966). *Psychopathology of everyday life*. WW Norton & Company.
- The Conversation. (2023). Joe Biden: slips of the tongue can project our own hidden thoughts, fears and anxieties. April 21, 2023. <https://theconversation.com/joe-biden-slips-of-the-tongue-can-project-our-own-hidden-thoughts-fears-and-anxieties-203869>

ADVANCED PERFORMANCE OPTİMİZATION OF WIND TURBİNE SPEED CONTROL USİNG DIFFERENT METAHEURİSTİC ALGORİTHMS

Arabi Marwa

University of august 20,1955

Automation laboratory of skikda

skikda, algeria

m.arabi@univ-skikda.dz

Abstract

This paper presents an advanced optimization strategy for wind turbine speed control, focusing on the automatic tuning of Proportional-Integral (PI) controller gains using three metaheuristic algorithms: Particle Swarm Optimization (PSO), Harris Hawks Optimization (HHO), and Salp Swarm Algorithm (SSA). The control approach is based on the Tip Speed Ratio (TSR) method, which ensures optimal aerodynamic efficiency by maintaining the rotor speed in alignment with varying wind speeds. The PI controller, embedded in the speed control loop, is critical for tracking the desired rotor speed. The proposed algorithms are employed to generate optimal controller gains that minimize tracking error and improve the overall dynamic response of the system. Simulation results under various wind scenarios demonstrate that all three algorithms significantly enhance performance, with PSO showing faster convergence and better robustness in dynamic conditions. This study confirms the effectiveness of bio-inspired optimization techniques in improving wind turbine speed regulation and energy capture efficiency.

Keywords— Wind turbine, MPPT ,HHO , PSO, SSA .

OPTİMAL PI-BASED MPPT CONTROL FOR VARIABLE WIND TURBINES: A COMPARATIVE STUDY

Marwa Arabi

Automatic Laboratory of Skikda

University of 20 august 1955

Skikda, Algeria

m.arabi@univ-skikda.dz

Abstract

This paper presents a comparative study on enhancing Maximum Power Point Tracking (MPPT) control for variable-speed wind turbines through optimal Proportional-Integral (PI) controller design. The study utilizes three metaheuristic optimization algorithms — the Novel GJO algorithm, Particle Swarm Optimization (PSO), and Harris Hawks Optimization (HHO) — to fine-tune the PI controller gains. The goal is to maximize energy capture efficiency and improve the dynamic performance of the wind turbine system under varying wind conditions. Simulation results are presented, showcasing the effectiveness of each algorithm in optimizing the PI controller, with a focus on improving tracking accuracy, response time, and system stability. The results indicate that the optimized PI controllers significantly enhance MPPT performance, offering superior energy output and robustness compared to conventional methods. This work highlights the potential of advanced optimization techniques in advancing wind turbine control strategies for more efficient and reliable operation.

Keywords—Wind turbine, MPPT, Optimization, PSO, HHO, GJO.

METAL AIR BATTERIES-THE FUTURE OF ENERGY STORAGE**Borislav ABRASHEV**

Acad. Evgeni Budevski Institute of Electrochemistry and Energy Systems, Bulgarian Academy of Sciences, Acad. G. Bonchev Str., Bl. 10, Sofia 1113, Bulgaria, babrashev@iees.bas.bg

ORCID ID: 0000-0001-7649-5546**Valentin TERZIEV**

Acad. Evgeni Budevski Institute of Electrochemistry and Energy Systems, Bulgarian Academy of Sciences, Acad. G. Bonchev Str., Bl. 10, Sofia 1113, Bulgaria, valentin.terziev@iees.bas.bg

ORCID ID: 0000-0003-1449-768X**Abstract**

Energy conversion and storage with ecological, effective and inexpensive energy systems are directly related to the growing potential of renewable energy sources (RES). Rechargeable batteries can be charged with electricity generated from renewable sources, such as wind and solar power, and then used as power banks. Metal-air batteries are a very promising energy storage technology with a high potential to change significantly various productions such as: mobility and renewable energy systems. One of the most developed secondary systems is the zinc-air battery, due to its high energy density, lightweight, cost-effectiveness, and environmental friendliness. There are several major challenges in the commercialization of these batteries, such as limited rechargeability, metal corrosion, and others. Despite these problems, ongoing research is rapidly advancing the development of metal-air systems. With improvements in stability and performance, metal-air batteries could play a key role in the transition to cleaner energy and more efficient storage solutions.

The purpose of this presentation is to give an overview of existing metal-air systems, especially zinc-air batteries, and some of their developments so far.

Keywords: metal air batteries, zinc-air batteries, environment

Acknowledgements:

The authors are kindly acknowledged for financial support to project № BG05M2OP001-1.002-0014 “Centre of competence HITMOBIL - Technologies and systems for generation, storage and consumption of clean energy”, funded by Operational Programme “Science and Education For Smart Growth” 2014-2020, co-funded by the EU from European Regional Development Fund and financial support for National Roadmap for Research Infrastructure 2017-2023 “Energy storage and hydrogen energetics (ESHER)”, approved by DCM No 354/29.08.2017 under Grant Agreement DO1-160/28.08.2018

STUDY OF THE EVOLUTION OF THE COASTLINE BY THE USE OF THE GIS AND DSAS TOOL CASE: THE SABLETTES BEACH - MOSTAGANEM (WEST ALGERIA)

TALEB Mohamed Karim

Department of Architecture, USTO.MB University - Algeria

karimtaleb5@yahoo.fr

Abstract

Coastal erosion is a phenomenon which materializes in the disappearance of sediments and the retreat of the coastline. This retreat of the coastline leads. This dynamic cannot be appreciated without identifying the shoreline, which marks the land/sea boundary. This line allows us to track the evolution of beaches and assess their dynamics at different time scales. Geographic Information Systems (GIS) thus provide highly useful tools and data in this area. Using the DSAS (Digital Shoreline Analysis System) on satellite images from different dates, under ArcGIS, allowed us to characterize the dynamics of the Sablettes sandy beach west of Mostaganem. The various investigations highlighted two main sectors with contrasting dynamics: erosion sectors and accretion sectors.

Keywords

Accretion, Coastal erosion, DSAS, GIS, Mostaganem, Sandy beach, Shoreline.

Abstract

Coastal erosion is a phenomenon which materializes in the disappearance of sediments and the retreat of the coastline. This retreat of the coastline leads to damage to buildings and public and private property, as well as environmental degradation, requiring effective control. Soft coasts are highly dynamic, mobile, and constantly evolving environments. This dynamic cannot be appreciated without identifying the shoreline, which marks the land/sea boundary. This line allows us to track the evolution of beaches and assess their dynamics at different time scales. Geographic Information Systems (GIS) thus provide highly useful tools and data in this area. Using the DSAS (Digital Shoreline Analysis System) on satellite images from different dates, under ArcGIS, allowed us to characterize the dynamics of the Sablettes sandy beach west of Mostaganem. The various investigations highlighted two main sectors with contrasting dynamics: erosion sectors and accretion sectors.

Keywords

Shoreline, Sandy beach, GIS; accretion; coastal erosion, DSAS, Mostaganem

ADVANCING NATIONAL SECURITY: THE STRATEGIC INTEGRATION OF FACIAL RECOGNITION SYSTEMS IN NIGERIA'S CRITICAL INFRASTRUCTURE

¹Abu Tasiu, Department of Computer Science, The Federal Polytechnic Kaltungo, Gombe State, Nigeria;

²Dr. Muhammad Lamir Isah, Department of Computer Science, Abubakar Tatari Ali Polytechnic, Bauchi, Bauchi State, Nigeria;

³Abdulbaisu Muhammed Rabiu, Department of Computer Science, The Federal Polytechnic Kaltungo, Gombe State, Nigeria;

⁴Zakariya'u Hashimu, Department of Computer Science, The Federal Polytechnic Bauchi, Bauchi State, Nigeria;

Abstract:

This conference paper examines the integration of facial recognition systems within Nigeria's critical infrastructure to enhance national security. Given Nigeria's diverse sectors, such as transportation, energy, and telecommunications, the paper outlines the current security landscape and the vulnerabilities these infrastructure areas face. It emphasises the role of facial recognition technology in improving surveillance and access control, with applications in border control, airport security, public transportation, and government facilities. The paper also addresses ethical and privacy concerns, advocating for stringent regulations to protect individual rights while maximising the benefits of the technology. Additionally, it discusses challenges in implementing these systems, such as data management, integration with existing security frameworks, and the importance of training personnel. Successful international examples of facial recognition in critical infrastructure are highlighted for insights. Ultimately, the paper provides recommendations for policymakers and industry stakeholders on effectively leveraging facial recognition technology to bolster national security and protect critical infrastructure in Nigeria.

1.0 Introduction

Ensuring national security is a top priority for any country, and the integration of advanced technologies plays a crucial role in achieving this goal. Facial recognition systems have emerged as a powerful tool in enhancing security measures globally, including in critical infrastructure. This paper aims to explore the strategic integration of facial recognition systems in Nigeria's critical infrastructure and its potential impact on national security. Facial recognition technology utilises sophisticated algorithms to analyse and identify individuals based on their unique facial features. It has gained significant attention in recent years due to its potential applications in various sectors, including law enforcement, border control, transportation, and access control systems. The integration of facial recognition systems in critical infrastructure can provide an additional layer of security, enabling early detection and prevention of potential threats. Nigeria, as a rapidly developing country with diverse critical infrastructure, faces numerous security challenges. The strategic integration of facial recognition systems can address these challenges by enhancing surveillance capabilities, facilitating secure access control, and improving overall situational awareness. This paper aims to explore the potential benefits and considerations associated with the adoption of facial recognition systems in Nigeria's critical infrastructure.

To understand the strategic integration of facial recognition systems in Nigeria's critical infrastructure, it is essential to examine existing research, regulations, and case studies. Relevant studies have demonstrated the effectiveness of facial recognition technology in enhancing security measures. For example, a study conducted by Jain et al. (2016) highlighted the accuracy and reliability of facial recognition systems in identifying individuals in real-world scenarios. Regulatory frameworks play a vital role in ensuring the ethical and responsible implementation of facial recognition systems. Nigeria can draw insights from international standards, such as the General Data Protection Regulation (GDPR) in the European Union, to develop robust privacy and data protection regulations specific to facial recognition technology. Case studies from other countries, such as the United States and China, provide valuable insights into the successful integration of facial

recognition systems in critical infrastructure. For instance, the implementation of facial recognition technology in airports in the United States has significantly enhanced security by expediting the identification process and identifying potential threats. By strategically integrating facial recognition systems in Nigeria's critical infrastructure, the country can strengthen its national security apparatus. This integration can provide real-time monitoring, identify suspicious individuals, and enhance response capabilities in critical situations. Additionally, it can streamline access control processes, ensuring that only authorised individuals have access to sensitive areas. However, it is crucial to consider potential challenges and concerns associated with facial recognition systems, such as accuracy, bias, and privacy implications. Addressing these challenges requires developing robust algorithms, ensuring transparency and accountability, and establishing clear guidelines for data storage and sharing.

The strategic integration of facial recognition systems in Nigeria's critical infrastructure holds great potential for advancing national security. By leveraging the accuracy and efficiency of facial recognition technology, Nigeria can enhance surveillance capabilities, secure access control, and improve overall situational awareness. However, careful consideration of ethical, legal, and technical aspects is essential to ensure responsible implementation and address potential concerns. Through this paper, we aim to provide valuable insights and recommendations for the successful integration of facial recognition systems in Nigeria's critical infrastructure to bolster national security.

1.1 Overview of the evolving security landscape in Nigeria.

Nigeria faces a complex and evolving security landscape, characterised by various challenges and implications for the country's development and stability. The following overview provides insights into the security challenges in Nigeria, drawing from available sources:

1. **Security Challenges:** Nigeria experiences a range of security challenges, including terrorism, insurgency, communal conflicts, kidnapping, armed robbery, and cyber threats. These challenges have significant implications for the safety and well-being of its citizens, as well as for economic activities and sustainable development.
2. **Population Dynamics:** With a population of over 158 million, Nigeria's large population presents unique security challenges. The sheer number of people creates complexities in maintaining law and order, ensuring effective governance, and addressing socio-economic disparities.
3. **National Security Issues:** National security issues in Nigeria encompass a wide range of concerns, including political instability, corruption, weak law enforcement, porous borders, and inadequate intelligence gathering and sharing. These issues contribute to the overall security challenges faced by the country.
4. **Insurgency and Terrorism:** Nigeria has been grappling with the Boko Haram insurgency, which has caused significant loss of life, displacement of people, and disruption of socio-economic activities in the northeastern region. Additionally, there are concerns about the activities of other militant groups and the potential for spillover effects from neighbouring countries.
5. **Cybersecurity:** The rapid growth of technology and internet connectivity has also brought about cybersecurity challenges in Nigeria. Cyber threats, including hacking, data breaches, and online fraud, pose risks to individuals, businesses, and critical infrastructure. Addressing these challenges requires robust cybersecurity measures and awareness.

The evolving security landscape in Nigeria necessitates a comprehensive and multi-faceted approach to address the various challenges. This includes strengthening law enforcement capabilities, improving intelligence gathering and sharing, enhancing border security, promoting good governance, and investing in socio-economic development to address the root causes of insecurity. It is important to note that the security landscape in Nigeria is dynamic, and ongoing efforts are being made by the government, security agencies, and other stakeholders to address the challenges. Research, analysis, and collaboration are essential to understanding and effectively responding to the evolving security situation in Nigeria.

Nigeria's security landscape is characterised by diverse challenges, including terrorism, insurgency, communal conflicts, and cyber threats. Addressing these challenges requires a comprehensive and multi-faceted approach that encompasses law enforcement, intelligence gathering, border security, good governance, and socio-economic development. By understanding the evolving security landscape, Nigeria can work towards ensuring the safety, stability, and sustainable development of the country.

1.2 Significance of Facial Recognition Technology in Enhancing National Security.

Facial recognition technology has gained significant attention for its potential to enhance national security measures. (Romine, February 6, 2020)

By leveraging advanced algorithms and biometric data, facial recognition systems offer several benefits in the context of national security. The following points highlight the significance of facial recognition technology in enhancing national security:

1. **Improved Identification and Authentication:** Facial recognition technology enables quick and accurate identification and authentication of individuals. It can be used at various access points, such as airports, border crossings, and critical infrastructure, to verify the identity of individuals and detect potential threats. This enhances security by preventing unauthorised access and facilitating the identification of persons of interest.
2. **Enhanced Surveillance and Monitoring:** Facial recognition systems can be integrated with surveillance cameras to monitor public spaces and detect suspicious activities in real-time. This proactive approach to surveillance enables early detection of security threats, allowing for timely intervention and prevention of potential incidents.
3. **Efficient Law Enforcement:** Facial recognition technology can assist law enforcement agencies in identifying suspects and solving crimes. By comparing facial images captured from crime scenes with databases of known individuals, law enforcement can expedite investigations and apprehend criminals more effectively. This technology can also aid in locating missing persons and identifying victims.
4. **Border Security and Immigration Control:** Facial recognition systems play a crucial role in border security and immigration control. By comparing facial images of travellers with watchlists and databases, authorities can identify individuals with criminal records or those attempting to enter the country illegally. This helps strengthen border security and ensure the integrity of immigration processes.
5. **Prevention of Identity Fraud:** Facial recognition technology can help prevent identity fraud by verifying the identity of individuals during various transactions, such as financial transactions or access to secure facilities. This reduces the risk of impersonation and unauthorised access, enhancing overall security.

While facial recognition technology offers significant potential in enhancing national security, it is important to address concerns related to privacy, accuracy, and potential biases. Ongoing research and development efforts aim to improve the accuracy and fairness of facial recognition systems, ensuring responsible and ethical use. Facial recognition technology holds great significance in enhancing national security measures. Its ability to accurately identify individuals, enhance surveillance capabilities, aid law enforcement efforts, strengthen border security, and prevent identity fraud makes it a valuable tool in the security landscape. However, it is crucial to strike a balance between security needs and privacy considerations, ensuring the responsible and ethical use of facial recognition technology for the benefit of national security.

2.0 Facial Recognition Technology: A Technical Overview

Facial recognition technology is a cutting-edge biometric system that utilises advanced algorithms to analyse and identify individuals based on their unique facial features. This section provides a technical overview of facial recognition technology, exploring the key components and processes involved.

2.1 Facial Recognition Process

The facial recognition process typically involves three main steps:

- i. Face detection,
- ii. Face alignment,
- iii. And face recognition.

2.1.1 Face Detection

Face detection is the initial step in the facial recognition process, where the system identifies and localises faces within an image or video frame. This process involves the use of machine learning algorithms that analyse image patterns and features to distinguish faces from other objects or backgrounds.

2.1.2 Face Alignment

After detecting a face, the system aligns it to a standardised position and orientation. Face alignment corrects for variations caused by factors such as pose, illumination, and facial expressions, ensuring consistency and improving the accuracy of subsequent processing steps.

2.1.3 Face Recognition

Face recognition is the core component of facial recognition technology, where the system compares the detected and aligned face against a pre-existing database of known faces. This process involves feature extraction, where unique facial characteristics are identified and represented as a mathematical model or template. These templates are then compared to determine the similarity between faces, enabling identification or verification.

2.3 Technical Components

Facial recognition technology comprises several technical components that contribute to its accuracy and effectiveness.

2.4 Feature Extraction

Feature extraction involves identifying distinct facial landmarks, such as the eyes, nose, and mouth, and extracting relevant features, such as the shape, texture, and spatial relationships between these landmarks. Various techniques, including geometric modelling and deep learning algorithms, are used to extract discriminative features that differentiate one face from another.

2.4.1 Machine Learning Algorithms

Machine learning algorithms play a crucial role in facial recognition technology. They are trained on large datasets to learn patterns and relationships in facial features, enabling accurate face detection, alignment, and recognition. Popular algorithms include Convolutional Neural Networks (CNNs), Support Vector Machines (SVMS), and Principal Component Analysis (PCA).

2.4.2 Database Management

Facial recognition systems rely on databases to store and retrieve face templates for identification or verification. These databases can range from small local databases to large-scale distributed systems. Efficient database management techniques, such as indexing, hashing, and clustering, are employed to facilitate fast and accurate face matching.

2.4.3 Performance Evaluation Metrics

To assess the performance and accuracy of facial recognition systems, various evaluation metrics are used. These metrics include False Acceptance Rate (FAR), False Rejection Rate (FRR), Receiver Operating Characteristic (ROC) curves, and Equal Error Rate (EER). These metrics help determine the system's capability to correctly identify or verify faces and distinguish between genuine matches and impostors.

2.5 Current Advancements and Challenges

Facial recognition technology continues to evolve with advancements in machine learning, computer vision, and hardware capabilities. Recent developments include the integration of deep learning techniques, which have significantly improved the accuracy and robustness of facial recognition systems.

However, challenges remain, such as handling variations in pose, illumination, facial expressions, and occlusions. Addressing these challenges requires ongoing research and development efforts to enhance algorithms, improve training datasets, and explore new approaches, such as 3d facial recognition and multi-modal biometrics.

2.6 How facial recognition works: Algorithms, data processing, and feature extraction.

Facial recognition technology utilises a combination of algorithms, data processing techniques, and feature extraction methods to identify and verify individuals based on their facial characteristics. This section explains how facial recognition works, drawing from various sources. Facial recognition involves several key steps, including face detection, face alignment, feature extraction, and matching against a database of known faces.

1. **Face Detection:** The first step in facial recognition is face detection, where algorithms analyse an image or video frame to locate and identify regions that contain faces. This process involves pattern recognition and machine learning techniques to distinguish faces from other objects or backgrounds.
2. **Face Alignment:** Once a face is detected, the system aligns it to a standardised position and orientation. Face alignment corrects for variations caused by factors such as pose, illumination, and facial expressions. This step ensures consistency and improves the accuracy of subsequent processing.
3. **Feature Extraction:** Feature extraction is a crucial component of facial recognition. It involves identifying distinct facial landmarks, such as the eyes, nose, and mouth, and extracting relevant features, such as the shape, texture, and spatial relationships between these landmarks. Various techniques, including geometric modelling and deep learning algorithms, are used to extract discriminative features that differentiate one face from another.
4. **Matching and Recognition:** In the matching phase, the extracted features are compared against a database of known faces. This database contains pre-existing templates or representations of individuals' faces. The matching process involves comparing the extracted features with the stored templates to determine the similarity or identity of the individual. Machine learning algorithms, such as Convolutional Neural Networks (CNNs) and Principal Component Analysis (PCA), are commonly used for matching and recognition.

Facial recognition systems rely on large datasets for training and testing. These datasets contain labelled images of faces, allowing the algorithms to learn and identify patterns and features that are unique to each individual. The training process involves optimising the algorithms to improve accuracy and robustness. Challenges in facial recognition include variations in pose, illumination, facial expressions, and occlusions. Researchers continuously work on developing more advanced algorithms and techniques to address these challenges and improve the accuracy and reliability of facial recognition systems.

Facial recognition technology works by employing algorithms for face detection, alignment, feature extraction, and matching against a database of known faces. These processes involve machine learning techniques, data processing, and

advanced feature extraction methods. Ongoing research and advancements in the field aim to overcome challenges and enhance the accuracy and effectiveness of facial recognition systems.

2.7 Different types of facial recognition systems: 2D, 3d, and hybrid approaches.

Facial recognition systems utilise various approaches to identify and authenticate individuals based on their facial features. These systems can be categorised into 2D, 3d, and hybrid methods, each offering unique capabilities and applications.

1. 2D Facial Recognition Systems

2D facial recognition systems analyse facial features based on two-dimensional images, such as photographs or video frames. These systems identify individuals by assessing characteristics like the distance between the eyes, the shape of the nose, and the contours of the face (NIST, 2021). 2D facial recognition technology is commonly used in surveillance, access control, and law enforcement applications due to its ease of implementation and cost-effectiveness.

2. 3d Facial Recognition Systems

3d facial recognition systems capture and analyse the three-dimensional structure of the face, incorporating depth information to create a more accurate representation of facial features. Depth-sensing technologies, such as structured light or time-of-flight cameras, are utilised to capture depth data along with texture, enabling more robust identification of individuals (International Conference on 3d Vision, 2020). 3d facial recognition systems are known for their enhanced accuracy and resilience to variations in lighting conditions and pose, making them suitable for applications where precise identification is crucial.

3. Hybrid Facial Recognition Approaches

Hybrid facial recognition systems combine elements of both 2D and 3d methods, integrating data from multiple sources to improve accuracy and reliability. By leveraging the strengths of both approaches, hybrid systems aim to overcome the limitations of individual techniques and adapt to diverse environmental conditions (IEEE Transactions on Information Forensics and Security, 2019). These hybrid approaches demonstrate the potential to achieve higher accuracy and robustness, particularly in scenarios with pose variations and occlusions.

The diverse types of facial recognition systems, including 2D, 3d, and hybrid approaches, offer distinct advantages and applications in the identification and authentication of individuals based on their facial characteristics.

3.0 Implementation in Critical Infrastructure

The implementation of facial recognition systems in critical infrastructure presents opportunities for enhancing security and access control while also raising considerations regarding privacy, ethical use, and system reliability. The integration of facial recognition technologies in critical infrastructure requires careful planning and consideration of the specific needs and challenges within each infrastructure domain.

In critical infrastructure sectors such as transportation, energy, and government facilities, the implementation of facial recognition systems can offer benefits such as enhanced security, streamlined access control, and improved monitoring of personnel and visitors (APA Climate Change and Infrastructure Resources, 2023). These systems can contribute to the rapid identification of authorised personnel, the detection of unauthorised access attempts, and the implementation of tailored security protocols based on real-time facial recognition data (Critical Infrastructures: Background and Early Implementation, 2023).

However, the implementation of facial recognition systems in critical infrastructure also raises concerns related to data security, privacy protection, and the potential for system vulnerabilities. Organizations and regulatory bodies must address these concerns through robust data protection measures, ethical guidelines for system use, and ongoing evaluation of system performance and reliability (In-Text Citations: The Basics - Purdue OWL, 2023). As organisations consider the implementation of facial recognition systems in critical infrastructure, it is essential to conduct thorough risk assessments,

engage in stakeholder consultations, and adhere to relevant regulatory frameworks to ensure responsible and effective deployment (Infrastructure Dependency Primer | CISA, 2023). Additionally, ongoing monitoring, evaluation, and adaptation of facial recognition systems are necessary to address emerging security threats and technological advancements.

The implementation of facial recognition systems in critical infrastructure requires a comprehensive approach that balances security needs with privacy considerations and ethical use. By addressing these considerations, organisations can leverage facial recognition technologies to enhance the security and operational efficiency of critical infrastructure while maintaining a commitment to responsible and ethical system implementation.

3.1 Discussing the role of facial recognition in critical sectors such as border control, military applications, and counterterrorism.

Facial recognition technology plays a significant role in critical sectors such as border control, military applications, and counterterrorism. Its capabilities in identification, verification, and surveillance make it a valuable tool in enhancing security measures. The following discussion explores the role of facial recognition in these sectors:

1. **Border Control:** Facial recognition systems have become increasingly important in border control and immigration processes. By comparing facial images of travellers against watchlists and databases, border authorities can identify individuals with criminal records, detect fraudulent identities, and prevent unauthorised entry. This enhances border security, streamlines immigration procedures, and strengthens national security efforts.
2. **Military Applications:** Facial recognition technology has found applications in various military contexts. It can aid in identifying and tracking individuals of interest in real-time, enhancing situational awareness and enabling faster and more effective decision-making. Additionally, facial recognition systems can be integrated with surveillance technologies to monitor critical areas and identify potential threats. This helps military forces in maintaining security, protecting infrastructure, and preventing unauthorised access.
3. **Counterterrorism:** Facial recognition plays a crucial role in counterterrorism efforts. It can assist in identifying known terrorists or suspects by comparing captured facial images with databases of known individuals. This aids law enforcement agencies in tracking and apprehending individuals involved in terrorist activities. Facial recognition technology can also be used for real-time surveillance in public spaces to detect suspicious behaviour and potential threats, enhancing early warning capabilities in counterterrorism operations.

While facial recognition technology offers significant benefits in these critical sectors, it is important to address concerns related to privacy, accuracy, and bias. Striking a balance between security needs and individual rights is crucial to ensure the responsible and ethical use of facial recognition systems. Robust regulations, transparency, and accountability mechanisms are necessary to protect privacy and prevent misuse of data.

Facial recognition technology plays a pivotal role in critical sectors such as border control, military applications, and counterterrorism. Its ability to accurately identify and verify individuals, enhance surveillance capabilities, and aid in tracking and apprehending suspects makes it a valuable tool in enhancing security measures. However, it is essential to address ethical and privacy considerations to ensure the responsible and lawful use of facial recognition technology in these sectors.

3.2 Examining international examples of successful implementation in critical infrastructure.

International examples of successful implementation of facial recognition in critical infrastructure can be observed through collaborative efforts and information sharing among countries. For instance, the Critical Five, established in 2012, serves as a platform for enhancing information sharing and addressing mutual interests in critical infrastructure between Australia, Canada, New Zealand, the United Kingdom, and the United States. Additionally, the engagement of the Department of Homeland Security (DHS) in coordinating the implementation of Presidential Policy Directive 17, Countering-IEDS, involves active information sharing and lessons learned with international partners, including Canada, to assist in domestic

infrastructure security efforts. This exemplifies successful international collaboration in addressing critical infrastructure security challenges.

Furthermore, the Cybersecurity and Infrastructure Security Agency (CISA) collaborates with partners to design and conduct discussion-based and operations-based exercises, offering a wide portfolio of downloadable CISA Tabletop Exercise Packages (CTEPS) to meet the exercise needs of various stakeholders. This approach demonstrates successful international cooperation in enhancing the resilience and security of critical infrastructure through joint exercises and preparedness efforts. These examples highlight the significance of international collaboration and information sharing in the successful implementation of critical infrastructure security measures, including the integration of facial recognition technologies. Such collaborative efforts contribute to the exchange of best practices, lessons learned, and the development of common goals to address security challenges in critical sectors such as border control, military applications, and counterterrorism.

International examples of successful implementation in critical infrastructure underscore the importance of collaborative engagement, information sharing, and joint exercises in addressing security challenges and leveraging advanced technologies such as facial recognition to enhance the resilience and security of critical infrastructure.

4.0 Challenges, Ethics, and Future Directions in Facial Recognition Technology

Facial recognition technology presents numerous challenges and ethical considerations that need to be addressed for its responsible and equitable use. Additionally, future directions and innovations in facial recognition technology for national security are being explored.

i) Challenges in the Deployment of Facial Recognition Technology

One of the main challenges in the deployment of facial recognition technology is privacy concerns. Critics argue that widespread use of this technology can infringe upon individuals' privacy rights. They raise concerns about the potential for misuse of personal data and the risk of surveillance creep (Garvie, 2016). Technological limitations also pose challenges, including issues with accuracy and bias, particularly when it comes to recognising individuals from diverse racial and ethnic backgrounds (Buolamwini & Gebru, 2018).

ii) Ethical Considerations in the Use of Facial Recognition

Ethical considerations are of paramount importance in the use of facial recognition technology. Transparency and accountability are key ethical principles that should govern its deployment. It is essential to ensure that individuals are aware of when and how facial recognition technology is being used, and that the algorithms powering these systems are fair and unbiased (Diakopoulos, 2019). Additionally, obtaining informed consent from individuals whose data is being collected is crucial to respect their autonomy and privacy (Clarke, 2018).

4.1 Identifying and Addressing Challenges in the Deployment of Facial Recognition Technology, Including Privacy Concerns and Technological Limitations.

The deployment of facial recognition technology presents several challenges that need to be identified and addressed to ensure its responsible and effective use. Two primary challenges in this context are privacy concerns and technological limitations. This section will discuss these challenges.

i) Privacy Concerns

Privacy concerns are a significant challenge associated with the deployment of facial recognition technology. Critics argue that the widespread use of this technology can infringe upon individuals' privacy rights. They raise concerns about the potential for surveillance creep, where facial recognition systems are used for purposes beyond their intended scope (Garvie, 2016). The collection and storage of biometric data, such as facial images, raises concerns about the security and potential misuse of personal information (Froomkin, 2002).

ii) Technological Limitations

Technological limitations pose challenges to the deployment of facial recognition technology, particularly in terms of accuracy and bias. Studies have shown that facial recognition systems can exhibit lower accuracy rates when identifying individuals from certain racial and ethnic backgrounds (Buolamwini & Gebru, 2018). This bias can lead to discriminatory outcomes and raise concerns about fairness and equal treatment. Additionally, technological limitations can result in false positives or false negatives, impacting the reliability of facial recognition systems (Klare et al., 2012).

iii) Addressing Challenges

To address these challenges, several measures can be taken. Privacy concerns can be mitigated through the implementation of robust data protection and security measures. This includes adopting strong encryption protocols, implementing strict access controls, and ensuring transparency in data handling practices (Solove, 2006). Technological limitations can be addressed through ongoing research and development efforts aimed at improving accuracy and reducing bias in facial recognition algorithms (Klare et al., 2012). Additionally, organisations and policymakers can work together to establish guidelines and regulations governing the responsible use of facial recognition technology, emphasising the importance of accountability and transparency (Diakopoulos, 2019).

The deployment of facial recognition technology faces challenges related to privacy concerns and technological limitations. Addressing these challenges requires a multi-faceted approach involving robust data protection measures, ongoing research and development efforts, and the establishment of responsible governance frameworks. By addressing these challenges, facial recognition technology can be deployed in a manner that respects privacy, ensures accuracy, and fosters trust among users and the general public.

4.2 Emphasising the importance of ethical considerations and transparency in the use of facial recognition.

The use of facial recognition technology raises important ethical considerations that must be addressed to ensure responsible and transparent deployment. This section will discuss the significance of ethical considerations and transparency in the context of facial recognition.

i) Ethical Considerations

Ethical considerations play a crucial role in the use of facial recognition technology. One key ethical principle is ensuring the protection of individual privacy and autonomy. Facial recognition systems have the potential to collect and process sensitive biometric information, raising concerns about the potential for misuse or unauthorised access (Clarke, 2018). Respecting individuals' privacy rights and obtaining informed consent for the collection and use of facial data are essential ethical practices (Diakopoulos, 2019).

Another important ethical consideration is fairness and bias mitigation. Studies have highlighted that facial recognition systems can exhibit biased outcomes, particularly when identifying individuals from certain racial or ethnic backgrounds (Buolamwini & Gebru, 2018). Addressing these biases is crucial to ensure equal treatment and avoid potential discrimination.

ii) Transparency

Transparency in the use of facial recognition technology is vital for building public trust and accountability. Transparency involves being open and clear about the purposes, processes, and limitations of facial recognition systems. This includes informing individuals when facial recognition is being used, providing clear policies on data retention and sharing, and ensuring transparency in the algorithms used (Diakopoulos, 2019). Transparent practices help individuals understand how their data is being collected, processed, and used, enabling them to make informed decisions about their privacy and consent (Solove, 2006).

iii) Addressing Ethical Considerations and Ensuring Transparency

To address ethical considerations and promote transparency in the use of facial recognition, several steps can be taken. First, organisations and policymakers should establish clear guidelines and regulations governing the use of facial recognition technology, ensuring compliance with privacy laws and ethical principles (Diakopoulos, 2019). Additionally, industry collaborations and standards development can help establish best practices for ethical deployment and transparency (Clarke, 2018). Organisations should also conduct regular audits and assessments of their facial recognition systems to identify and mitigate biases and ensure fairness (Buolamwini & Gebru, 2018).

Ethical considerations and transparency are crucial in the use of facial recognition technology. Respecting privacy rights, mitigating biases, and ensuring transparency in the deployment of facial recognition systems are key ethical practices. By addressing these considerations and promoting transparency, we can foster public trust, enhance accountability, and ensure responsible and equitable use of facial recognition technology.

4.3 Future Directions and Innovations in Facial Recognition Technology for National Security.

Facial recognition technology continues to evolve, offering promising future directions and innovations in the realm of national security. This section will discuss the potential future directions and innovations in facial recognition technology for national security.

i) **Integration with Other Technologies**

One future direction is the integration of facial recognition technology with other advanced technologies to enhance national security measures. For instance, researchers are exploring the combination of facial recognition with high-temperature detection systems to identify individuals with potential fever symptoms, aiding in public health monitoring and disease control (Chen et al., 2020). This integration can provide an additional layer of security by enabling the identification of individuals with potential health risks, contributing to public safety and security.

ii) **Improved Accuracy and Efficiency**

Ongoing research and development efforts aim to improve the accuracy and efficiency of facial recognition technology for national security purposes. These efforts include advancements in facial recognition algorithms, data processing techniques, and hardware capabilities. Improving accuracy helps in reducing false positives and false negatives, thereby enhancing the reliability of facial recognition systems for national security applications (Klare et al., 2012). Enhancing efficiency enables faster and more effective identification and authentication processes, allowing for more efficient security operations.

iii) **Bias Mitigation and Ethical Advancements**

Addressing biases and ensuring ethical advancements are important aspects of future directions in facial recognition technology for national security. Researchers and developers are actively working on reducing biases in facial recognition algorithms, particularly those related to racial and ethnic disparities (Buolamwini & Gebru, 2018). By improving the fairness and accuracy of facial recognition systems, future advancements can contribute to more equitable and unbiased national security practices.

iv) **Continued Research and Collaboration**

To drive future directions and innovations in facial recognition technology for national security, continued research and collaboration are essential. Academic institutions, government agencies, and industry partners need to collaborate to address challenges, share best practices, and explore new avenues for technological advancements. This collaboration can lead to breakthroughs in areas such as algorithmic improvements, hardware innovations, and policy development to ensure responsible and effective use of facial recognition technology in national security contexts.

Future directions and innovations in facial recognition technology for national security include integration with other technologies, improved accuracy and efficiency, bias mitigation, and ethical advancements. Continued research, collaboration, and advancements in these areas hold promise for enhancing national security measures while addressing ethical considerations and ensuring the responsible deployment of facial recognition technology.

5.0 Conclusion:

Facial recognition technology holds significant potential in strengthening national security in Nigeria. It offers powerful capabilities for identification, authentication, and surveillance, enabling law enforcement agencies to enhance public safety and combat various security threats. However, it is crucial to adopt a balanced approach that considers both security imperatives and individual rights. This section will summarise the potential of facial recognition technology in strengthening national security in Nigeria and emphasise the need for a balanced approach. Facial recognition technology has the potential to revolutionise national security efforts in Nigeria by providing efficient and accurate identification and authentication capabilities. It can aid in identifying individuals involved in criminal activities, detecting and preventing terrorism and improving Facial recognition technology holds significant potential for strengthening national security in Nigeria.

It offers powerful capabilities for identification, authentication, and surveillance, enabling law enforcement agencies to enhance public safety and combat various security threats. However, it is crucial to adopt a balanced approach that considers both security imperatives and individual rights. This section will summarise the potential of facial recognition technology in strengthening national security in Nigeria and emphasise the need for a balanced approach. Facial recognition technology has the potential to revolutionise national security efforts in Nigeria by providing efficient and accurate identification and authentication capabilities. It can aid in identifying individuals involved in criminal activities, detecting and preventing terrorism, and improving border control measures. The integration of facial recognition with other advanced technologies, such as high-temperature detection systems, can further enhance public safety and contribute to effective disease control and prevention (Chen et al., 2020). However, it is important to approach the deployment of facial recognition technology with a balanced perspective that considers individual rights and privacy concerns. National security measures should be implemented in a manner that respects fundamental human rights, including the right to privacy, autonomy, and non-discrimination. Transparency, accountability, and oversight mechanisms must be established to ensure the responsible use of facial recognition technology (Diakopoulos, 2019).

A balanced approach requires striking a delicate balance between security imperatives and individual rights. While facial recognition technology can significantly enhance national security, it should be accompanied by robust legal frameworks, regulations, and safeguards to protect individuals' privacy and prevent abuse. It is essential to engage in an open dialogue with stakeholders, including civil society organisations, privacy advocates, and technology experts, to ensure that the deployment of facial recognition technology aligns with democratic values and upholds human rights (Clarke, 2018).

Facial recognition technology has the potential to strengthen national security in Nigeria. It offers powerful capabilities for identification, authentication, and surveillance. By implementing robust legal frameworks, ensuring transparency, and engaging in open dialogue, Nigeria can leverage the potential of facial recognition technology to enhance national security while upholding fundamental rights and values. Such as high-temperature detection systems can further enhance public safety and contribute to effective disease control and prevention (Chen et al., 2020). However, it is important to approach the deployment of facial recognition technology with a balanced perspective that considers individual rights and privacy concerns. National security measures should be implemented in a manner that respects fundamental human rights, including the right to privacy, autonomy, and non-discrimination. Transparency, accountability, and oversight mechanisms must be established to ensure responsible use of facial recognition technology (Diakopoulos, 2019).

A balanced approach requires striking a delicate balance between security imperatives and individual rights. While facial recognition technology can significantly enhance national security, it should be accompanied by robust legal frameworks, regulations, and safeguards to protect individuals' privacy and prevent abuse. It is essential to engage in an open dialogue with stakeholders, including civil society organisations, privacy advocates, and technology experts, to ensure that the deployment of facial recognition technology aligns with democratic values and upholds human rights (Clarke, 2018).

Facial recognition technology has the potential to strengthen national security in Nigeria. It offers powerful capabilities for identification, authentication, and surveillance. By implementing robust legal frameworks, ensuring transparency, and engaging in open dialogue, Nigeria can leverage the potential of facial recognition technology to enhance national security while upholding fundamental rights and values.

REFERENCES:

- Ashaolu, David 'Diya, Solving Security Challenges in Nigeria through Intelligence Gathering and Surveillance (December 13, 2012). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2275986> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2275986>
- Buolamwini, J., & Gebru, T. (2018). Gender shades: Intersectional accuracy disparities in commercial gender classification. Proceedings of the 1st Conference on Fairness, Accountability and Transparency, 77-91.
- Chen, Y., Zhang, Y., Fu, Y., & Wang, H. (2020). An exploration of the application of infrared thermal imaging technology in border fever screening. International Journal of Environmental Research and Public Health, 17(11), 4018.
- Clarke, R. (2018). The regulation of mass surveillance: Comparative lessons from Australia, the UK and the US. Computer Law & Security Review, 34(3), 455-478.
- Diakopoulos, N. (2019). Accountability in algorithmic decision making. Communications of the ACM, 62(10), 36-38.
- Faith O. Olanrewaju, Oluwafunke M. Folarin and Sheriff F. Folarin, INSURGENCY AND NATIONAL SECURITY CHALLENGES IN NIGERIA: AN INTRODUCTORY ANALYSIS Ante Portas – Studia nad Bezpieczeństwem” (2017, No 2(9) Page | 35)
- Froomkin, A. M. (2002). The death of privacy? Stanford Law Review, 52(5), 1461-1543.
- Garvie, C. (2016). The perpetual line-up: Unregulated police face recognition in America. Georgetown Law, Centre on Privacy & Technology.
- IEEE Transactions on Information Forensics and Security. (2019). [Link to relevant article or publication from the IEEE Transactions on Information Forensics and Security] International Conference on 3d Vision. (2020). Proceedings of the International Conference on 3d Vision. [Link to relevant conference proceedings]
- Jain, A. K., Ross, A., & Prabhakar, S. (2004). An introduction to biometric recognition. IEEE Transactions on Circuits and Systems for Video Technology, 14(1), 4-20.
- Klare, B. F., Burge, M. J., Klontz, J. C., Vorder Bruegge, R. W., & Jain, A. K. (2012). Face recognition performance: Role of demographic information. IEEE Transactions on Information Forensics and Security, 7(6), 1789-1801.
- Li, S. Z., & Jain, A. K. (2011). Handbook of face recognition. Springer Science & Business Media.
- Millicent Abadicio, Facial Recognition in the Military – Current Applications (February 17, 2020) <http://emerj.com/ai-sector-overviews/facial-recognition-in-the-military-current-applications/>
- NIST. (2021). National Institute of Standards and Technology. [Link to relevant NIST publication or report]
- Nweke Prince O, Nwachukwu Tochukwu Stephen, National security issues and challenges in Nigeria: Which way forward, International Journal of Youth Empowerment and Entrepreneurship Development (Vol. 1(1), 96-106, December 2014) Maiden Edition © 2014 IJYEED-Journal Available online at <http://www.ijyeedjournal.com>
- Scheuerman, P., Halpin, H., & Carvalho, F. (2019). Ethical and societal implications of algorithms, data, and automation: A research agenda. Information, Communication & Society, 22(1), 3-13.
- Solove, D. J. (2006). A taxonomy of privacy. University of Pennsylvania Law Review, 154(3), 477-564.

- Turk, M., & Pentland, A. (1991). Eigenfaces for recognition. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 3(1), 71-86.
- U.S. Customs and Border Protection Statement for the Record for a July 27, 2022, hearing on “Assessing CBP’s Use of Facial Recognition Technology,” before the House Committee on Homeland Security, Subcommittee on Border Security, Facilitation and Operations.<http://www.cbp.gov/about/congressional-resources/testimony/statement-record-assessing-cbps-use-facial-recognition-technology>
- Wei, P., Zhou, Z., Li, L. et al. Research on face feature extraction based on the K-means algorithm. *J Image Video Proc.* 2018, 83 (2018). <https://doi.org/10.1186/s13640-018-0313-7>
- www.cisa.gov/topics/critical-infrastructure-security-and-resilience
- www.CISsa.gov/topics/partnerships-and-collaboration/international-critical-infrastructure-
- www.m2sys.com/blog/e-governance/is-facial-recognition-the-future-of-border-security/
- Zhang, D., & Jain, A. K. (2010). *Advances in biometrics: sensors, algorithms and systems*. Springer Science & Business Media.
- Zhao, W., Chellappa, R., Phillips, P. J., & Rosenfeld, A. (2003). Face recognition: a literature survey. *ACM Computing Surveys (CSUR)*, 35(4), 399-458.

ANALYTIC PROPERTIES OF SOLUTIONS TO LINEAR DIFFERENTIAL EQUATIONS

Dr Fettouch Houari

University of Mostaganem, Faculty of Sciences Exact and Computer Science, Department of Mathematics and Computer Science Alegeria.

ORCID: 0000-0002-8488-3431

fettouch72@yahoo.fr

ABSTRACT

The standard notations used by the Nevanlinna value distribution theory for meromorphic functions on the complex plane and in the unit disc are what we are studying. Furthermore, the order of meromorphic function is defined by

$$\sigma(f) = \limsup_{r \rightarrow 1^-} \frac{\log T(r, f)}{-\log(1-r)},$$

where $T(r, f)$ is the Nevanlinna characteristic function of f . For an analytic function in $\mathbb{D}$ we have also

$$\sigma(f) = \limsup_{r \rightarrow 1^-} \frac{\log M(r, f)}{-\log(1-r)},$$

where $M(r, f)$ is analytic function.

For example, the function satisfies and $\sigma(f) = \mu$.

The type of a meromorphic function in $\mathbb{D}$ is defined by

$$\tau(f) = \limsup_{r \rightarrow 1^-} (1-r)^\sigma \log^+ T(r, f);$$

and if f is an analytic function in $\mathbb{D}$ with we have also

$$\tau_M(f) = \limsup_{r \rightarrow 1^-} (1-r)^\sigma \log M(r, f).$$

We signal that also by Proposition 2.2.2 in [1], we have $\tau(f) = \tau_M(f)$ for f analytic.

• References

1. J. Heittokangas, R. Korhonen and J. Rättyä, Growth estimates for solutions of linear complex differential equations. Ann. Acad. Sci. Fenn. Math. 29 (2004), No. 1, 233-246.
2. J. Heittokangas, R. Korhonen and J. Rättyä, Fast growing solutions of linear differential equations in the unit disc, Result. Math. 49 (2006), 265-278.

PROPERTIES OF SOLUTIONS OF COMPLEX LINEAR DIFFERENTIAL EQUATIONS

Dr Fettouch Houari

University of Mostaganem, Faculty of Sciences Exact and Computer Science, Department of Mathematics and Computer Science Alergia.

ORCID: 0000-0002-8488-3431

fettouch72@yahoo.fr**Abstract**

The standard notations used by the Nevanlinna value distribution theory for meromorphic functions on the complex plane and in the unit disc are what we are studying. Furthermore, the order of meromorphic function that is iterated is defined by

$$\sigma_n(f) = \limsup_{r \rightarrow 1^-} \frac{\log_n^+ T(r, f)}{-\log(1-r)},$$

where σ_n is the Nevanlinna characteristic function of f . For an analytic function in D we have also

$$\sigma_{M,n}(f) = \limsup_{r \rightarrow 1^-} \frac{\log_{n+1}^+ M(r, f)}{-\log(1-r)},$$

For example, the function satisfies and $\sigma_{M,1}(f) = \mu$.

Obviously, we have

The inequalities (00) are the best possible in the sense that there are analytic functions and h such that and. However, it follows by Proposition 2.2.2 in [1] that for. The type of a meromorphic function in D with σ_n is defined by

$$\tau_n(f) = \limsup_{r \rightarrow 1^-} (1-r)^{\sigma_n} \log_{n-1}^+ T(r, f);$$

and if f is an analytic function in D with σ_n we have also

$$\tau_{M,n}(f) = \limsup_{r \rightarrow 1^-} (1-r)^{\sigma_n} \log_n^+ M(r, f).$$

Keywords: analytic functions, complex, Nevanlinna, Plane.

References

1. W.K. Hayman, *Meromorphic functions*, Clarendon Press, Oxford, 1964.
2. J. Heittokangas, *On complex differential equations in the unit disc*, Ann. Acad. Sci. Fenn. Math. Diss. 122 (2000),

OPERATORS WITH NORMAL ALUTHGE TRANSFORMS**HASSAN ZARIOUH**

Department of Mathematics (CRMEFO), and laboratory (L.A.N.O), Faculty of Science, Mohammed I University, Oujda 60000, Morocco.

h.zariouh@yahoo.fr

ADIL ZEROUALI AMRI

Directeur du Centre Régional des Métiers de l'Éducation et de la Formation de l'Oriental (CRMEFO), Oujda 60000, Morocco.

ABSTRACT:

The main purpose of the Note is to show that if the second Aluthge transform of an invertible operator is normal, so it is its first Aluthge transform. This extends results due to Moslehian and Nabavi Sales [Some conditions implying normality of operators, C. R. Math. Acad. Sci. Paris, Ser. I 349 (2011) 251-254] and Rose and Spitkovsky [On the stabilization of the Aluthge sequence, International Journal of Information and Systems Sciences 4 (1) (2008) 178-189]. Also, the structure of an injective operator with normal Aluthge transform is studied.

REFERENCES:

1. C. Apostol, C. Foias and D. Voiculescu, *Some results on non-quasitriangular operators*, II Rev. Roum. Math. Pures et Appl. **20** (1975), 159–181.
2. A. Aluthge, *On p -hyponormal operators for $0 < p < 1$* , Integral Equations Operator Theory **13** (1990), 307–315.

CENTAUREA CYANUS L.: CULTIVATION TECHNOLOGY IN THE STEPPE CONDITIONS**PhD, Tetyana Y. Lykholat**

ORCID NO: 0000-0002-5076-0572

e-mail: lyktat89@ukr.net

Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine

PhD, Oleh M. Marenkov

e-mail: gidrobions@gmail.com

ORCID NO: 0000-0002-3456-2496

Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine

Prof. Dr. Olena A. Lykholat

ORCID NO: 0000-0002-3722-8602

e-mail: lykholat2010@ukr.net

University of Customs and Finance, Dnipro, Ukraine

Lecturer, Maksim O. Kvitko

ORCID NO: 0000-0002-3713-7620

e-mail: kvitko.max@gmail.com

Kryvyi Rih State Pedagogical University, Kryvyi Rih, Ukraine

Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine

PhD, Oleh S. Nesterenko

e-mail: nefesst@gmail.com

ORCID NO: 0000-0002-7407-7911

Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine

Prof. Dr. Yuriy V. Lykholat

ORCID NO: 0000-0003-3354-8251

e-mail: lykholat2006@ukr.net

Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine

ABSTRACT

Ecologists are warning of potentially catastrophic biodiversity losses during the XXI century. Changes in plant metabolism of species growing in the steppe zone of Ukraine under the influence of various environmental factors are no exception. These changes are also reflected in wild and cultivated medicinal plants. Among medicinal plants growing in natural conditions, representatives of the genus *Centaurea* L. (family *Asteraceae* Bercht. et J. Presl) occupy an active place. In the natural conditions of the Ukrainian steppe region and in agriculture, the blue cornflower – *Centaurea cyanus* L. is widely represented. Flowers of *Centaurea cyanus* have antimicrobial, anti-inflammatory, diuretic, choleretic properties, which makes them indispensable for the pharmaceuticals manufacture.

Biological and ecological properties, practical significance and technology of cultivation of *Centaurea cyanus* were studied in the conditions of the steppe region. Representatives of the genus are different in height. They are characterized by a branched, dryish stem. Inflorescence is a basket that has a wrapper. Long-term studies have shown that representatives of the genus bloom from June-July to autumn. Flowering continues for quite a long time. Inflorescences that die off are cut off.

Among the species of the genus *Centaurea*, the most common forms are *Centaurea cyanus*. The height of the plant is 30–80 cm. At a young age, it is white-felt pubescent. The inflorescence is a basket consisting of tubular flowers with narrowly tubular in the center, narrowly tubular in the periphery. In culture, forms with different colors of inflorescences (bright blue, blue, white, pink, purple, dark purple, red and others), full and semi-full forms are used.

Flowering occurs 2–2.5 months after germination and continues until frost. Plants are propagated by seeds. It is sown in early April. Seedlings appear in 7-12 days. They are planted in a permanent place in early May along with a lump of soil.

In the flower garden the distance between plants is 15–20 cm. Seeds can be sown directly in open ground, preferably in autumn. In this case, friendly, dense shoots appear in the spring.

Seeds ripen 1 month after flowering. The plant can self-seed.

The fruit is an oblong-oval achene with a tuft of colorless or yellowish hairs. Seeds remain viable for up to 3 years.

Thus, *Centaurea cyanus* can be successfully used not only as a raw material for the manufacture of pharmaceuticals, but for creating artificial plantings, flowering lawns, ridges, individual spots on lawns, as well as for cutting.

Keywords: *Centaurea* L., antimicrobial, anti-inflammatory, diuretic, choleretic properties. ecological properties, practical significance and technology of cultivation.

DEVELOPING COMMUNICATION AND COOPERATION COMPETENCIES FOR STUDENTS IN TEACHING AT HIGH SCHOOLS IN VIETNAM

Duong Tu Xuyen*

dutuxu2401@gmail.com, Vietnamese American Schools

Assoc. Prof. Dr. Pham Duc Thuan

pdthuan@ctu.edu.vn, School of Education, CanTho University

*Corresponding author

ABSTRACT

Communication and cooperation skills are an important group of skills that are considered one of the main solutions for people to live and develop together. Forming and developing this group of skills is essentially developing the ability to work in groups, organize, manage, interact and master relationships. In the education of high school students, these skills are very necessary, it supports students with the necessary skills to work in the future. In Vietnam, the current general education program is very interested in developing this skill. High schools, using many different methods, all want to improve this skill for students. In the development of modern education, equipping students with skills is extremely necessary. It requires the participation of many stakeholders and specific plans to achieve the requirements of developing students' communication and cooperation competencies. This study aims to clarify the issues related to developing communication and cooperation competencies for high school students in Vietnam.

Keywords: Communication and cooperation skills, education, high school, students, Vietnam

1. Introduction

In the context of current educational innovation in Vietnam, comprehensive development for students is no longer limited to book knowledge, but needs to focus on essential life skills. Among them, communication and cooperation skills play an extremely important role. This is not only a tool to support the effective learning process, but also a foundation for students to form their personality and adapt to modern society (King, K. 2019).

Communication and cooperation skills help students form basic life skills such as listening, presenting, persuading and working in groups. During the learning process, students cannot develop alone but need to interact with friends, teachers and the surrounding environment. Through group activities, discussions and debates in class, students are trained in the ability to express clearly, express their thoughts, and at the same time know how to accept other people's opinions and solve common problems (Ha, T. T., & Nguyen, T. N. H. 2024). This is the premise for them to study better, be more proactive in receiving and processing information.

Not only that, practicing communication and cooperation skills also helps students develop moral qualities and a positive lifestyle. When knowing how to share, sympathize and coordinate in common work, students form a sense of responsibility, a sense of discipline and respect for others. These values are important factors in nurturing good personalities, helping them become useful citizens in the future. Moreover, in the era of globalization and the 4.0 industrial revolution, teamwork and effective communication skills are becoming mandatory requirements in all professional fields (Sonnentag, S. 2000). A student who is good at knowledge but lacks the ability to exchange and cooperate will find it difficult to adapt to the modern working environment. Therefore, educating communication and cooperation skills early is a way for schools to prepare students for life.

From the above analysis, it can be affirmed that: developing communication and cooperation skills is one of the key tasks of modern education in Vietnam and is receiving increasing attention.

2. Results and discussion

2.1. Communication and cooperation skills of high school students

Communication and cooperation skills play a very important role in student education, because they not only serve current learning but are also core life skills for the future. Specifically:

- *Contribute to the formation of a comprehensive personality*

Students who know how to listen, share, and respect others will develop positive ethics and personality. Through cooperation, students learn responsibility, solidarity, and thinking for the collective.

- Increase learning efficiency

Communication helps students express their thoughts and present their opinions clearly - a condition for deep understanding of the lesson. Cooperation helps students learn from each other, supplement their knowledge, and develop critical and creative thinking.

- Preparing for future life and career

In today's era, teamwork skills and presentation skills are basic requirements for all professions. Good communication and cooperation help students adapt to diverse working environments and solve problems effectively.

- Promote a positive, democratic learning environment

Students actively discuss, debate, and propose ideas, making the class more lively and students more confident. Teachers can also easily grasp students' psychology and learning needs to adjust appropriate methods.

- Enhance conflict resolution and decision-making skills

When working in groups, students learn how to resolve conflicts, compromise, and make common decisions - very important skills in society (Le Thi, N. L. 2023). In short, communication and cooperation skills are an important foundation for forming lifelong learners who are adaptable and globally integrated.

Communication and cooperation skills of high school students are important skills that help them develop comprehensively in both study and life (Miller, J. H., Butts, C. T., & Rode, D. 2002). Below are the characteristics and roles of this ability for students:

(1) Characteristics of students' communication ability:

Expression ability: Students need to be clear, coherent and confident when expressing opinions and presenting views in discussions or presentations.

Listening: Listening skills not only help students better understand information from others but also show respect and attention to the opinions of friends.

Body language: Students also need to develop the skills to use body language to support communication, including facial expressions, gestures and posture.

(2) Characteristics of cooperation ability:

Teamwork: Students must learn to coordinate and work effectively with each other on group projects, from dividing tasks to managing time.

Conflict Resolution: Students need to develop skills to resolve conflicts peacefully and effectively, helping to maintain good relationships within the group.

Respect for Diversity: Students must learn to respect differences among group members and build consensus.

(3) Role in learning and life:

Support learning: Communication and cooperation skills make it easier for students to exchange ideas and seek help from friends and teachers.

Develop soft skills: These skills are very important in the labor market, where teamwork and effective communication skills are often prioritized.

Build relationships: Communication and cooperation skills help students build stronger relationships with friends and family.

Developing communication and cooperation skills should be emphasized in the education process at general schools through practical activities, group projects, and diverse communication situations.

To develop students' communication and cooperation skills, teachers can apply a variety of measures in the teaching process. Here are some effective ways:

(1) Organize group activities

Divide into groups appropriately: Combine students with different levels and personalities.

Assign tasks clearly: Tasks need to be interdependent, requiring members to exchange and coordinate.

Rotate roles: Each student experiences roles such as group leader, secretary, presenter, etc.

(3) Use active teaching methods

Project-based learning: Students work together to build products (for example, make history videos, draw mind maps, etc.).

Learning games: Games that require students to interact and discuss quickly.

Role-play situations: Students role-play historical characters or situations to express their opinions.

(3) Create an environment that encourages communication

Establish communication rules: Listen actively, do not interrupt, respect different opinions.

Encourage students to debate: Ask open questions, encourage students to ask each other questions.

Organize discussion forums: Academic clubs, open lessons...

(4) Use information technology

Online classes, forums, Padlet, Jamboard: Let students exchange ideas, post discussion posts.

Google Docs, Zalo group applications...: Help students collaborate on assignments in groups remotely.

(5) Evaluation and feedback

Evaluate the collaboration process: Not only grade the final results but also record participation and contributions in the group.

Positive feedback: Teachers and students together comment and give feedback on communication and teamwork.

Topic: Ancient Eastern countries

Group activity: Learn about the socio-economic characteristics of ancient Eastern countries

Step 1: Divide into groups and assign tasks

Divide the class into 4 groups, each group is in charge of one content:

Group 1: Natural conditions and the formation of ancient countries.

Group 2: Economy (agriculture, irrigation, trade, etc.).

Group 3: Society and class.

Group 4: Typical cultural achievements.

Step 2: Search for information and exchange in groups

Students discuss and assign each other to study textbooks, extension materials, videos, etc.

Students take notes on the content and agree on how to present it (can make a mind map, comparison table, or PowerPoint presentation).

Step 3: Presentation and debate

A representative of each group presents the results to the class.

Other groups ask questions, give opposing opinions, or add information.

The teacher further suggests with questions: “*In your opinion, why did the peasant class play an important role in the ancient East?*” or “*What are the similarities and differences between Egyptian and Mesopotamian cultures?*”

Step 4: Evaluation and experience

Students self-evaluate their individual roles in the group (assessment form or oral comments).

The teacher evaluates the communication process and the spirit of cooperation of each group.

Suggestions for improving listening, presentation, and discussion skills.

Developed competencies

Communication: Listening – presenting ideas – giving positive feedback.

Cooperation: Assigning tasks – coordinating to complete – agreeing on common views.

2.2. Situations in teaching History in high schools in Vietnam (grades 10 and 11)

Modern World History section (From the mid-16th century to 1917)

- Bourgeois revolutions (17th - 18th century)
- British bourgeois revolution
- The war for independence of the 13 British colonies in North America
- French bourgeois revolution at the end of the 18th century
- The workers' movement and the birth of socialism
- The international workers' movement (19th century)
- Utopian socialism - Marxism
- The development of capitalism (late 19th - early 20th century)
- The second industrial revolution
- The formation of imperialist alliances

Vietnamese History section (From the mid-19th century to 1918)

- Vietnam before the French colonial invasion
- Economic, political and social situation under the Nguyen Dynasty

- The reform of Nguyen Truong To and some patriotic intellectuals
- The Resistance against French invasion (1858 – late 19th century)
- Truong Dinh, Nguyen Trung Truc, Vo Duy Duong uprisings...
- Can Vuong movement and local uprisings
- Patriotic movements in the early 20th century
- Dong Du movement, Dong Kinh Nghia Thuc
- Activities of Phan Boi Chau, Phan Chau Trinh
- Yen The uprising (1884 – 1913)

Table 1. Suggested topics for developing communication and cooperation skills

Lessons	Group activity topics	Learning products
French bourgeois revolution	Comparing revolutionary stages	Mind map / presentation
Industrial revolution	Discussing positive and negative impacts	Comparison table / debate video
Comparison table / debate video	Can Vuong movement Retelling an uprising in the form of a reportage	Video, animation, character diary
Dong Kinh Nghia Thuc	Dong Kinh Nghia Thuc Role-playing intellectuals of that time to debate about reform	Short plays, debate forums

In the current trend of educational innovation, the development of general competencies, especially communication and cooperation competencies, has become necessary in all subjects - including History. Not only a subject about the past, History is also an ideal environment for students to practice communication skills, teamwork and critical thinking through active learning activities.

First of all, communication competencies help students know how to present their thoughts and personal views on historical issues, thereby improving their ability to think independently and express language. In History lessons, students often participate in discussions and debates about the causes and consequences of events, the role of historical figures or the rightness or wrongness of a policy. This is an opportunity for them to practice their ability to listen, respond, ask questions and show respect for different viewpoints

In addition, cooperation competencies help students know how to work together to solve historical problems. When participating in group activities such as playing historical characters, building learning projects (project-based learning), designing learning products such as mind maps, models, videos, etc., students must know how to assign tasks, support each other and work towards a common goal. Thanks to that, they not only learn knowledge but also develop a spirit of solidarity, responsibility and adaptability in a collective environment.

Moreover, practicing communication and cooperation skills in History also helps students better understand cultural and ethical values from history lessons. When discussing patriotism, national spirit, the sacrifices of their ancestors, etc.,

students easily form an attitude of respecting the past, knowing how to sympathize, connect with the community and love people.

In short, communication and cooperation skills in History not only help students learn better but also contribute to forming core qualities and competencies for citizens of the new era. Therefore, teachers need to organize many active and creative learning activities to stimulate students' participation, exchange and cooperation in each History lesson.

3. CONCLUSION

In the period of fundamental and comprehensive educational reform in Vietnam, developing students' qualities and abilities has become a central goal. Among the core abilities that need to be formed and developed for high school students, communication and cooperation abilities play a particularly important role (Këndusi, V. (2015). These are not only necessary skills for students to learn effectively in the school environment, but also essential provisions to help them adapt, develop and integrate into modern social life. Communication and cooperation abilities are not only one of the goals of general education, but also an important tool to improve the quality of learning, develop personality and prepare students for life. Therefore, schools, teachers and the whole society need to have practical measures to create favorable conditions and environments for students to practice and promote this important ability effectively and sustainably.

REFERENCES

- Ha, T. T., & Nguyen, T. N. H. (2024). Measuring Communication and Collaboration Skills in Sciences of Secondary School Students in New General Curriculum: A Case of Vietnam. *International Journal of Secondary Education*, 12(2), 22-29.
- Miller, J. H., Butts, C. T., & Rode, D. (2002). Communication and cooperation. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 47(2), 179-195.
- Le Thi, N. L. (2023). The Role of Soft Skills in Promoting Effective Communication and Cooperation among Students in a Multicultural Classroom Environment. *Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture*, 4(12), 51-61.
- Lipkin, M. (2010). The history of communication skills knowledge and training. *Handbook of communication in oncology and palliative care*, 3-12.
- King, K. (2019). Education, skills and international cooperation: Comparative and historical perspectives (Vol. 36). Springer Nature.
- Këndusi, V. (2015). Communication and cooperation skills of school managers. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* Vol, 3(2).
- Sonnentag, S. (2000). Excellent performance: The role of communication and cooperation processes. *Applied Psychology*, 49(3), 483-497.

THE ROLE OF NEOLOGISMS IN THE ALBANIAN POLITICAL DISCOURSE

Dr. Ardita Dylgjeri

University of Elbasan “Aleksandër Xhuvani”, Elbasan, Albania, arditadylgjeri@live.com,

ORCID 0000-0003-4016-2701

Abstract

After the 1990s, Albanian political discourse has undergone significant transformations, leading to the creation of numerous neologisms. These new words and expressions emerged due to political pluralism, globalization, European integration, and media influence. Employing a qualitative pragma-semantic approach, which provides a comprehensive framework for understanding neologisms, emphasizing the importance of context and meaning in language development, this paper's main focus is to identify and interpret important new lexemes which have enriched Albanian political discourse such as: demokraci (democracy), reformë (reform), mediatizim (mediatisation), integrim (integration), investitor strategjik (strategic investor), pjesëmarrje (participation), oligark (oligarch), Rilindje (Renaissance), kapja e shtetit (state capture), Veting (Vetting) etc. Through the analysis of a large corpus of political speeches given by the most prominent figures of the two most important political parties in Albania: the Democratic and Socialist Party, after the 90s, a deeper understanding of the significance, usage, and impact of neologisms in the Albanian “democratic” political context, enriching the study of language and communication, is aimed.

Keywords: neologisms, Anglicisms, political discourse, context, pragma-semantics.

Özet

1990'lardan sonra Arnavut siyasi söylemi önemli dönüşümler geçirdi ve bu dönüşümler çok sayıda yeni terimin ortaya çıkmasına yol açtı. Bu yeni sözcükler ve ifadeler siyasal çoğulculuk, küreselleşme, Avrupa entegrasyonu ve medyanın etkisiyle ortaya çıktı. Neolojizmleri anlamak için kapsamlı bir çerçeve sunan, dil gelişiminde bağlamın ve anlamın önemini vurgulayan nitel bir pragma-semantik yaklaşım kullanan bu makalenin temel odağı, Arnavut siyasi söylemini zenginleştiren önemli yeni sözcük birimlerini tanımlamak ve yorumlamaktır: demokrasi (demokrasi), reformë (reform), mediatizim (medyalaştırma), integrim (entegrasyon), investor stratejik (stratejik yatırımcı), attendance (katılım), oligarch (oligarş), Rilinde (Rönesans), get this state (devlet ele geçirme), Veting (Denetim) vb. Arnavutluk'taki en önemli iki siyasi partinin en önde gelen isimleri tarafından yapılan geniş bir siyasi konuşma külliyyatının analizi yoluyla: Demokratik ve Sosyalist Parti, 90'lardan sonra, Arnavut "demokratik" siyasi bağlamında neolojizmlerin önemi, kullanımı ve etkisinin daha derin bir şekilde anlaşılması, dil ve iletişim çalışmalarının zenginleştirilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar kelimeler: yeni sözcükler, Anglikalizm, siyasi söylem, bağlam, pragma-semantik.

INTRODUCTION

Language is inherently dynamic, reflecting the socio-political changes of the societies in which it operates. In the case of Albanian political discourse, especially since the fall of communism in the early 1990s, neologisms have emerged as a powerful linguistic tool. These new lexical entries are not only linguistic innovations but also indicators of ideological shifts, media influence, and globalization. Their use in political discourse has become a subject of growing academic interest, particularly in relation to identity construction, rhetorical manipulation, and cultural adaptation. After the fall of communism in the early '90s, Albania transitioned from a centralized state to a “democratic” system, significantly altering political discourse and public engagement in politics. Following a trend towards de-ideologization in Albanian politics, indicating a shift in how political parties have positioned themselves and communicated with the electorate, the political discourse of the time has to be undisputedly affected by the new way of doing and thinking about politics. Thus, neologisms have emerged into the Albanian language and political discourse, struggling to fill the lexical gaps with words and phrases denoting new concepts and notions (mainly Anglicisms) or carrying extra connotative meanings rather than their use to duplicate existing lexical units in Albanian. As a result, being affected by different contextual political, social and economic factors (polarization, populism, corruption and governance issues, European integration, youth engagement etc.), the Albanian political vocabulary experienced a flood of neologism, which has undisputedly contributed to the linguistic and cultural heritage of the country. These neologisms reflect Albania's evolving political culture, characterized by polarization, media influence, and the struggle for democratic consolidation. At the same time, they reflect key ideological, economic, and political shifts in Albanian discourse after the 1990s, particularly in the context of post-communist transition, globalization, and European integration. In the following parts of these paper, an analysis, interpretation and implications that the use of these lexemes might result in are to be further elaborated.

1. LITERATURE OVERVIEW

Neologisms are often studied within the frameworks of sociolinguistics and discourse analysis. Crystal (2003) defines neologisms as newly coined terms or existing words that have acquired new meanings. Their role is not limited to linguistic novelty; they are instrumental in shaping public understanding and guiding socio-political narratives. Chilton and Schaffner (2002) argue that political discourse is inherently strategic, often involving the use of deliberate lexical choices—such as neologisms—to frame political ideologies and influence public opinion.

The study of neologisms in political discourse has garnered significant attention from linguists and political analysts, particularly in the context of socio-political transformations. Scholars such as Fairclough (2006) emphasize that political language evolves dynamically to reflect ideological shifts, policy changes, and global influences. In post-communist societies, including Albania, neologisms have played a crucial role in shaping political narratives, often serving as markers of modernization, democratization, and integration into international structures (Kapo, 2016). Many of these terms stem from English borrowings, particularly in governance, economics, and media discourse, reflecting the growing impact of Western political models (Spencer & Clegg, 2017). However, the introduction of neologisms is not without controversy; while some scholars argue that they enrich political expression and facilitate conceptual clarity, others caution against their overuse, which may lead to semantic ambiguity or linguistic alienation (Crystal, 2019). The case of Albania illustrates how neologisms such as *reformë* (reform), *privatizim* (privatization), and *narkoshtet* (narco-state) have become central in public debates, reflecting both aspirations for progress and critiques of governance failures (Rama & Deda, 2021). Ultimately, the study of political neologisms provides valuable insights into how language both shapes and is shaped by the political realities of a given society.

The post-communist transition in Albania brought about a surge in linguistic borrowing, semantic shifts, and coinage of new terms. According to Hoxha (2014), the democratization process necessitated the adoption of new political terminology, some borrowed from Western democracies (e.g., *pluralizëm*, *integrim*, *transparencë*) and others created domestically to

capture local realities. These neologisms are often used to legitimize political agendas or introduce new policy concepts, sometimes masking underlying continuity with past practices.

Krasniqi (2016) explores how neologisms are employed to construct political identity and distance contemporary leaders from the communist past. For instance, terms like *rilindje* (renaissance) have been repurposed in modern political branding, linking new political movements with national rebirth narratives, while simultaneously signaling a break from old regimes.

Media discourse plays a critical role in the dissemination and normalization of political neologisms. Beci (2009) emphasizes that mass media in Albania acts as a linguistic mediator, often accelerating the integration of foreign neologisms, particularly English loanwords such as *lider*, *spin*, or *marketing politik*. These terms, while reflecting globalization, also demonstrate a shift in political communication styles—from ideological rhetoric to marketing-oriented discourse.

Despite their utility, political neologisms are not without criticism. Some scholars argue that their usage can obfuscate meaning and contribute to political alienation. Shehu (2020) highlights how the overuse of abstract or foreign neologisms can create barriers between political elites and the general public, fostering skepticism and reducing political engagement.

2. KEY NEOLOGISMS IDENTIFIED AND THEIR IMPORTANCE

In this part of the paper, a list of the most important neologisms identified in the Albanian political discourse and their use and meaning implications will be shown. Considering the large number of neologisms that have entered the Albanian political discourse, this article will focus on six of them, which according to current literature and studies have affected more this type of discourse.

2.1. Renaissance (Rilindje)

The term Rilindje—literally meaning “Renaissance”—has undergone significant semantic transformation in Albanian political discourse. Originally rooted in the Albanian National Awakening (Rilindja Kombëtare) of the 19th century, the word carried strong historical and cultural connotations associated with national identity, resistance to Ottoman rule, and the formation of an Albanian nation-state (Elsie, 2005). However, in the post-communist period, particularly after 2013, Rilindje re-emerged as a political neologism through its strategic use by the Socialist Party of Albania (Partia Socialiste e Shqipëri). The modern political usage of Rilindje was prominently revived by Edi Rama and the Socialist Party during the 2013 general elections. The party launched its campaign under the slogan “Rilindja Shqiptare” (“Albanian Renaissance”), framing its political program as a break from corruption and stagnation, and a rebirth of democratic values and development. This rhetorical move served several purposes:

- It recontextualized a historical term with positive nationalistic resonance.
- It implied moral and political superiority, suggesting that previous governments had failed to uphold the ideals of progress.
- It allowed for ideological rebranding, distancing the party from its post-communist legacy and re-presenting it as a reformist force (Krasniqi, 2016).

This appropriation exemplifies what Wodak (2009) describes as discursive recontextualization, where historical narratives and symbols are adapted to contemporary political goals. In political speeches, media appearances, and campaign materials, the term Rilindje was used not only as a slogan but as a framework for various reforms:

- “Rilindja urbane” (Urban Renaissance): A large-scale urban renewal initiative, especially in Tirana, aimed at modernizing public spaces and improving infrastructure.
- “Rilindja e shëndetësisë” (Health Renaissance): Reform programs in the healthcare sector framed as a rebirth of public service integrity and accessibility.

- "Rilindja ekonomike" (Economic Renaissance): Used to refer to foreign investment strategies, digitalization, and fiscal reforms.

Such usage aligns with the global trend of employing emotionally charged neologisms to promote policy agendas through semantic optimism (Lähdesmäki et al., 2019). Despite its rhetorical success, the term Rilindje has also been met with criticism. Opponents argue that the concept has been emptied of substantive meaning, functioning primarily as a branding tool rather than reflecting actual policy transformation. Journalists and civil society actors have criticized the "Renaissance" narrative as propagandistic, pointing out discrepancies between political promises and real-world governance outcomes (Shehu, 2020).

2.2. Integration (Integrim)

The term *integrim*, derived from the Latin *integrare*, entered Albanian political discourse in the 1990s, following the collapse of the communist regime. Though it existed in earlier technical and administrative registers, its rise as a political neologism coincided with Albania's strategic reorientation toward Euro-Atlantic integration. Today, *integrim* is among the most frequently used and symbolically charged terms in public and institutional language, encapsulating aspirations for modernization, democratization, and belonging to the European family of nations. Initially used to denote the structural inclusion of Albania into international institutions, such as NATO and the European Union, *integrim* quickly acquired broader ideological connotations. In political speeches and media discourse, the term is used to signify not only geopolitical alignment but also internal reform, values of democracy, rule of law, and social progress (Elbasani, 2008). As such, *integrim* functions as both a policy goal and a discursive tool for legitimizing domestic transformations.

Wodak and Fairclough (1997) note that such terms often serve a "mythopoetic" function in political discourse, framing a nation's trajectory as part of an inevitable, almost moral, progression. In the Albanian context, *integrim* is frequently employed in this myth-making fashion—as a destination and a promise, rarely questioned in terms of its concrete policy implications or feasibility.

The omnipresence of *integrim* in Albanian politics is evident in:

- Official institutional names, such as the Ministria për Evropën dhe Punët e Jashtme, which previously functioned under titles like *Ministria e Integrimit Evropian*.
- Legislative frameworks, such as Plani Kombëtar për Integrimin Evropian (PKIE) (National Plan for European Integration), which structures state reforms around EU accession benchmarks.
- Campaign rhetoric: Leaders from both major parties (Socialist and Democratic) have repeatedly used slogans like "Integrimi është e ardhmja jonë" ("Integration is our future"), reinforcing a consensual narrative.

Moreover, *integrim* has generated a series of derivational neologisms and collocations, such as:

- Integrim politik (political integration),
- Integrim social (social integration),
- Integrim rajonal (regional integration), all of which extend the concept into different policy domains and contribute to its discursive flexibility.

Despite its positive connotation, *integrim* has been critiqued for functioning as a semantic placeholder—a catch-all term that often masks the complexities of reform and the conditionalities imposed by the EU (Balla, 2015). Critics argue that political actors invoke *integrim* more as a performative gesture than as a measurable objective, especially when domestic progress is slow or superficial.

According to Ceka (2013), this has created a rhetorical paradox: while *integrim* is framed as Albania's ultimate national goal, it is simultaneously used to deflect accountability—e.g., delays in reform are blamed on external actors or bureaucratic processes within EU institutions.

2.3. State Capture (Kapje e shtetit)

The term *kapje e shtetit* (state capture) has emerged as a prominent neologism in Albanian political and media discourse in the post-communist era, particularly since the 2010s. While the concept originates from international governance literature, its adaptation into the Albanian context has infused it with localized meaning, reflecting growing public concern over corruption, elite control of institutions, and the erosion of democratic norms.

The term "state capture" was initially popularized by Hellman, Jones, and Kaufmann (2000), who defined it as the capacity of private actors to influence the formation of laws, policies, and regulations to their advantage, typically through illicit or non-transparent channels. In Albania, the Albanian equivalent *kapje e shtetit* began to surface in political rhetoric, civil society reports, and journalism in response to concerns over systemic corruption and politicized control over institutions such as the judiciary, media, and public administration (Freedom House, 2022). Unlike traditional corruption, which focuses on the misuse of public office for private gain, *kapja e shtetit* implies a deeper structural problem: the institutionalization of corruption and the monopolization of political power by specific actors or networks (Hoxha & Misha, 2017). The term *kapje e shtetit* has been widely used by:

- Opposition parties, especially in reference to the ruling Socialist Party and Prime Minister Edi Rama's government. It is often invoked to allege partisan control over the judiciary, electoral system, and media outlets.
- NGOs and watchdogs, such as *Instituti i Studimeve Politike* and *BIRN Albania*, which use the term in policy reports and investigative journalism to describe the concentration of power in the executive branch.
- International actors, such as the European Commission and Transparency International, which have increasingly included assessments of state capture risks in their reports on Albania's EU accession progress.

Examples from public discourse include:

- Statements like "Rama ka kapur shtetin" ("Rama has captured the state"), used frequently in opposition rallies.
- Headlines such as "Kapja e shtetit nga oligarkët" ("State capture by oligarchs"), referring to the alleged collusion between political elites and major business interests.

As a neologism, *kapje e shtetit* functions both analytically and rhetorically: Analytically, it allows for a systemic critique of governance failures beyond isolated corruption cases and rhetorically, it carries high emotional and political charge, making it a powerful tool for delegitimizing political adversaries.

However, some scholars and analysts argue that the term's overuse has led to conceptual inflation, where *kapje e shtetit* is applied indiscriminately to various issues without substantive evidence. This risks undermining its analytical precision and turning it into a political slogan rather than a tool for meaningful critique (Vurmo, 2020).

2.4. Oligarch (Oligark)

The term *oligark* has become a prominent part of Albanian political vocabulary in the post-communist era, especially over the past two decades. Borrowed from international political and economic discourse, *oligark* refers to individuals or families who exert disproportionate influence over politics and the economy through their wealth, often in opaque or unregulated environments. In Albania, the word functions as both a **neologism** and a **rhetorical label**, frequently used in public debates about corruption, crony capitalism, and elite domination. The term *oligarch* gained global prominence in the 1990s, particularly in post-Soviet contexts where newly privatized state assets were rapidly concentrated in the hands of a few individuals. These actors used their economic power to shape political decisions, undermining democratic accountability.

In the Albanian context, *oligark* was introduced via translations of international media, academic literature, and reports from institutions such as the World Bank and Transparency International. Over time, it evolved into a **localized political neologism** adapted to Albania's unique post-communist trajectory (Hoxha & Likmeta, 2018).

The term *oligark* is now frequently used in political speeches, media coverage, and civil society reports, often as a **symbol of systemic corruption and elite capture**. It is typically applied to businesspeople with close ties to ruling parties and state institutions. Common phrases include:

- “**Kapja e shtetit nga oligarkët**” (“State capture by oligarchs”),
- “**Pushteti i oligarkëve**” (“The power of the oligarchs”),
- “**Marrëveshje të errëta mes qeverisë dhe oligarkëve**” (“Opaque deals between the government and oligarchs”).

Opposition politicians frequently accuse the ruling party of facilitating oligarchic control through **public-private partnerships (PPP)**, monopolies in key sectors (such as construction, energy, and telecommunications), and preferential government contracts (Basha, 2021).

The term *oligark* functions as a **discursive weapon** in political conflict. Its emotional and accusatory charge makes it a powerful rhetorical tool for **delegitimizing political opponents**, particularly in populist narratives. The association of political leaders with oligarchs suggests complicity in elite corruption and betrayal of public interest (Vurmo, 2020).

From a broader perspective, the invocation of *oligark* reflects public dissatisfaction with perceived economic injustice and unequal access to state resources. It also symbolizes the **disillusionment with democratic transition**, where economic liberalization failed to produce equitable outcomes. While *oligark* is widely used, some scholars warn against its **ambiguous and generalized usage**. The label is often applied without clear criteria or evidence, leading to **conceptual vagueness**. This risks turning it into a catch-all term for any wealthy individual with political connections, rather than maintaining its analytical specificity (Shtylla, 2019).

2.5. Vetting (Veting)

Veting, derived from the English verb *to vet* (meaning to examine or evaluate thoroughly), has become a pivotal neologism in Albanian political discourse, especially since 2016. Adopted during the judicial reform process, *vetingu* in Albania refers to the systematic evaluation of judges and prosecutors, focusing on their professional competence, moral integrity, and legitimacy of assets. Over time, the term has expanded beyond its technical meaning to encompass a broader symbolic and political function, representing a national effort to cleanse public institutions of corruption and restore trust in governance.

The use of *vetting* in Albania became institutionalized through Constitutional amendments and the Vetting Law (Law No. 84/2016), which laid the foundation for comprehensive justice reform as a precondition for EU accession. The Independent Qualification Commission (KPK) and the Appeals College (KPA) were established as special bodies to carry out the vetting process under international oversight (EURALIUS & OPDAT).

The adoption of the English-derived neologism *vetting*—rather than using an existing Albanian term like *kontroll* or *verifikim*—signals both alignment with Western legal vocabulary and an attempt to brand the process as modern, objective, and transformative.

Vetting has transcended its legal boundaries to become a buzzword in political campaigns and public rhetoric. It is often associated with:

- Anti-corruption: “**Vetingu do të pastrojë sistemin**” (“Vetting will clean the system”) became a frequent phrase in government and media discourse.

- Political justice: Political actors have extended the term to other sectors, calling for a “veting i politikanëve” (“vetting of politicians”) or “veting i policisë” (“vetting of the police”), often as a way to demand broader accountability.
- Legitimacy and trust: Public institutions use the term to demonstrate transparency and commitment to EU integration, especially in communication with foreign partners (Elbasani & Krasniqi, 2018).

Examples of the use of *veting* in Albanian discourse include:

- Speeches by Prime Minister Edi Rama, where *vetingu* is framed as a national rebirth of justice: “*Pa veting, nuk ka shtet ligjor*” (“Without vetting, there is no rule of law”).
- Opposition critiques, claiming selective implementation and politicization of the process, sometimes referring to it as “*veting i kapur*” (“captured vetting”).
- Media outlets tracking vetting outcomes, often with headlines such as “*X gjyqtar shkarkohet nga vetingu*” (“Judge X dismissed through vetting”).

Despite its initial promise, *veting* has faced criticism for delays, politicization, and uneven implementation. Critics argue that the process has sometimes been used selectively or has failed to address deeper systemic issues beyond the judiciary (Misha & Hoxha, 2019). Others have pointed to lack of transparency, retaliatory dismissals, and influence from political actors.

Moreover, there is concern that the symbolic overuse of the term in other sectors (e.g., calls for vetting in education, media, and business) may dilute its original meaning, turning it into a catchphrase rather than a concrete mechanism.

2.6. Democracy (Demokraci)

The term *demokraci*—derived from the Greek *dēmokratía*, meaning “rule by the people”—entered the Albanian lexicon as both a linguistic borrowing and a political ideal. While the word itself predates the 1990s, its **neologistic function as a living political concept** began to crystallize during Albania’s **transition from communist totalitarianism to pluralism** in the early 1990s. Since then, *demokraci* has become one of the most frequently invoked and ideologically charged terms in Albanian public life, carrying with it both **aspiration and contention**. Under the communist regime (1944–1991), the term *demokraci* was used in tightly controlled ideological frameworks, typically in phrases such as “*demokracia popullore*” (people’s democracy), reflecting the **Soviet-style reinterpretation** of democracy as a form of proletarian dictatorship. However, with the fall of the regime, the term underwent a dramatic **semantic transformation**, emerging as a **symbol of freedom, political pluralism, and alignment with Western values** (Pipa, 1990).

In this sense, *demokraci* functions as a **post-communist neologism in practice**, acquiring new meaning within a radically altered political and social landscape. It now denotes an open political system characterized by **free elections, independent institutions, rule of law, and protection of fundamental rights**—ideals that were previously suppressed or manipulated.

The term *demokraci* is omnipresent in:

- **Political rhetoric:** Party leaders from both the left and right invoke *demokraci* to **legitimize governance**, mobilize supporters, and frame opponents as threats to democratic values. Example: “*Ne po luftojmë për të mbrojtur demokracinë*” (“We are fighting to protect democracy”).
- **Protests and civil society:** Activists use slogans such as “*Duam demokraci të vërtetë!*” (“We want real democracy!”), often expressing **disillusionment with elite-driven democratic practices**.
- **Media and academic discourse:** *Demokraci* is central to discussions on electoral reform, constitutional change, EU integration, and governance.

In line with Laclau's (2005) theory of “floating signifiers”, *demokraci* in Albania serves as an **empty vessel into which different actors pour their ideological content**. For some, democracy means **free markets**; for others, it means **social equality, anti-corruption**, or simply **anti-communism**. This discursive ambiguity allows the term to function flexibly, but also makes it vulnerable to manipulation and overuse (Elbasani, 2009). Despite its centrality in public discourse, *demokraci* in Albania is frequently accompanied by **criticism and skepticism**. Surveys consistently show low public trust in democratic institutions, including parliament, the judiciary, and political parties (Freedom House, 2023). This **gap between the ideal and the lived experience** has led some analysts to refer to Albania's system as a “**façade democracy**” or “**hybrid regime**”, where democratic forms exist but are often undermined by informal power networks, corruption, and political polarization (Krasniqi, 2012).

This perceived failure of democracy has led to the rise of discourses calling for “**demokraci e re**” (new democracy) or “**demokraci funksionale**” (functional democracy)—terms that aim to reclaim the original promise of popular sovereignty.

2.7. Mediatization (Mediatizim)

The term *mediatizim*—borrowed from the English *mediatization*—has recently entered Albanian academic and political discourse, particularly in the fields of media studies, political communication, and sociology. As a conceptual neologism, *mediatizim* refers to the process by which media logic increasingly shapes and transforms political communication, public discourse, and even institutional behavior. In the Albanian context, this term has acquired critical relevance in describing how politics is not only communicated through media but also governed by its norms, formats, and spectacle. Theoretical foundations of mediatization were developed by scholars such as Stig Hjarvard (2008) and Jesper Strömbäck (2008), who argue that media has evolved from a passive channel of information into an autonomous social institution that actively reshapes other domains, including politics. Strömbäck (2008) identifies four phases of mediatization, from media being a mere observer of politics to becoming a dominant actor in political life.

In Albanian, the term *mediatizim* is a recent linguistic and academic borrowing, typically used in academic settings, policy papers, and journalistic critiques, with growing visibility in debates over the relationship between politicians, media owners, and journalists. In Albania, *mediatizim* often refers to several intertwined phenomena:

- Spectacularization of politics: Political debates and governance are increasingly framed for TV and social media, emphasizing image, scandal, and performance over substance (Likmeta & Goga, 2020).
- Dependence on media logic: Politicians adjust their behavior to fit media-friendly formats—short statements, symbolic gestures, or controlled interviews—rather than substantive dialogue or policy explanation.
- Media capture: The term is also used critically to point out how political actors control or co-opt media outlets to dominate public discourse, a phenomenon that overlaps with state capture and oligarchic influence.

Prime Minister Edi Rama has been criticized for governing through “propagandë digjitale” (digital propaganda), especially via social media, bypassing traditional journalism—a phenomenon labeled by critics as an extreme form of mediatized governance (Misha, 2022). Political campaigns often center around TV studios and live debates, where rhetoric and performance overshadow party programs or ideologies. Headlines such as “*Mediatizimi i krizës politike*” (“The mediatization of the political crisis”) reflect concerns that media coverage amplifies drama while neglecting analytical depth. While *mediatizim* offers a powerful lens for analyzing contemporary politics, it also risks oversimplifying complex relationships. Some critics argue that the term is used too broadly, conflating media influence with media control. Others point out that in contexts like Albania, mediatization is inseparable from media ownership structures, where powerful business interests shape both the media and political agendas (BIRN, 2021). Furthermore, as a neologism, *mediatizim* still lacks standardization in public usage and is more common in academic writing than in everyday political speech.

CONCLUSION

Neologisms in Albanian political discourse serve multiple functions: they reflect societal change, promote ideological narratives, and adapt language to contemporary realities. Their study reveals the interplay between language and power, showing how new words can shape not only communication but also political perception and identity. As Albania continues to navigate its post-communist transformation and European integration, the analysis of political neologisms offers valuable insights into its evolving sociopolitical landscape.

The use of neologisms in Albanian political discourse offers both notable advantages and significant challenges. On the one hand, neologisms provide a powerful linguistic tool for articulating new political realities, aligning local discourse with global narratives, and capturing the complexity of post-communist transitions. Terms like *vetting*, *oligark*, and *mediatizim* enrich the political vocabulary, allowing actors to name emerging phenomena and rally public engagement around key issues such as justice reform, corruption, or media influence. On the other hand, the overuse or vague deployment of these terms can lead to conceptual ambiguity, rhetorical inflation, and public confusion. Neologisms are sometimes co-opted as political slogans, stripped of substantive meaning, and weaponized for partisan purposes, which may erode trust in political communication. Ultimately, while neologisms can enhance clarity and innovation in discourse, their effectiveness depends on consistent, transparent, and contextually grounded usage.

REFERENCES

- Balla, A. (2015). Europeanization without EU conditionality? The case of judicial reform in Albania. *Southeast European and Black Sea Studies*, 15(1), 33–49. <https://doi.org/10.1080/14683857.2015.1006411>
- Basha, L. (2021). Diskursi politik dhe lufta kundër oligarkëve: Rasti i Shqipërisë. *Revista Politologjia*, 10(2), 67–82.
- Beci, B. (2009). Sociolinguistika. Tiranë: TOENA.
- BIRN Albania. (2021). *Media ownership and control in Albania: Influence, capture, and independence*. Tirana: BIRN. Retrieved from <https://birn.eu.com/>
- Ceka, B. (2013). The perils of political consensus: Albania's EU integration process. *European Foreign Affairs Review*, 18(2), 215–230.
- Chilton, P., & Schaffner, C. (2002). *Politics as text and talk: Analytic approaches to political discourse*. Amsterdam: John Benjamins.
- Crystal, D. (2003). *The Cambridge encyclopedia of the English language* (2nd ed.). Cambridge University Press.
- Elbasani, A. (2008). EU enlargement in the Western Balkans: Strategies of borrowing and inventing. *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 10(3), 293–307. <https://doi.org/10.1080/14613190802494258>
- Elbasani, A. (2009). EU enlargement and state institutions in Western Balkans: The case of justice reform in Albania. *West European Politics*, 32(1), 108–126. <https://doi.org/10.1080/01402380802509987>
- Elbasani, A., & Krasniqi, G. (2018). Europeanisation and state capture in the Western Balkans: The case of justice reform in Albania. *Journal of European Public Policy*, 25(9), 1317–1335. <https://doi.org/10.1080/13501763.2018.1482148>
- Elsie, R. (2005). *Albanian literature: A short history*. London: I.B. Tauris.
- EURALIUS & OPDAT. (2016). *Implementation of the vetting process in Albania: Legal and institutional analysis*. Delegation of the European Union to Albania.
- Freedom House. (2022). *Nations in Transit 2022 – Albania*. Retrieved from <https://freedomhouse.org/>

- Freedom House. (2023). *Nations in Transit 2023 – Albania*. Retrieved from <https://freedomhouse.org/>
- Hellman, J. S., Jones, G., & Kaufmann, D. (2000). *Seize the state, seize the day: State capture, corruption, and influence in transition economies* (World Bank Policy Research Working Paper No. 2444). Washington, DC: World Bank.
- Hjarvard, S. (2008). The mediatization of society: A theory of the media as agents of social and cultural change. *Nordicom Review*, 29(2), 105–134. <https://doi.org/10.1515/nor-2017-0181>
- Hoxha, A., & Likmeta, B. (2018). Crony capitalism and media capture in Albania. *Balkan Investigative Reporting Network (BIRN)*. Retrieved from <https://birn.eu.com/>
- Hoxha, A., & Misha, A. (2017). Capturing the state in Albania: Evidence and recommendations. *Balkan Investigative Reporting Network (BIRN)*. Retrieved from <https://birn.eu.com/>
- Hoxha, E. (2014). Neologjizmat politikë në gjuhën shqipe pas viteve '90. *Studime Filologjike*, (1-2), 76–91.
- Krasniqi, A. (2012). Democracy in Albania: Between formal institutions and informal practices. *Political Thought*, 38, 77–86.
- Krasniqi, G. (2016). Language and identity in the Balkans: Neologisms in Albanian political culture. *Journal of Balkan Linguistics*, 5(2), 103–120.
- Laclau, E. (2005). *On populist reason*. London: Verso.
- Lähdesmäki, T., Koenig, T., Yilmaz, F., & Desmet, E. (2019). *The politics of meaning-making in the European Union: Assessing the EU's normative power through discourse*. Palgrave Macmillan.
- Likmeta, B., & Goga, R. (2020). Media as politics: The mediatization of political power in Albania. *Revista Shkencore Komunikimi*, 7(1), 44–59.
- Misha, A. (2022). Spektakli politik dhe pushteti i ekranit: Mediatizimi i qeverisjes në Shqipëri. *Revista Polis*, 20, 88–104.
- Misha, A., & Hoxha, A. (2019). Vetingu në sistemin e drejtësisë: Progres, sfida dhe perceptime. *BIRN Albania Report*. Retrieved from <https://birn.eu.com/>
- Pipa, A. (1990). *The politics of language in socialist Albania*. Boulder: East European Monographs.
- Shehu, L. (2020). Gjuha politike dhe efektet e saj në komunikimin publik. *Revista Albanologjike*, 12(1), 45–59.
- Shtylla, E. (2019). Termi “oligark” në diskursin publik shqiptar: Ndërmjet etiketimit dhe analizës. *Studime Politike dhe Shoqërore*, 5(1), 45–61.
- Strömbäck, J. (2008). Four phases of mediatization: An analysis of the mediatization of politics. *International Journal of Press/Politics*, 13(3), 228–246. <https://doi.org/10.1177/1940161208319097>
- Vurmo, G. (2020). State capture: Understanding the dynamics of elite influence in Albania. In *Reforma në drejtësi dhe kapja e shtetit* (pp. 18–39). Tirana: Institute for Democracy and Mediation (IDM).
- Wodak, R. (2009). *The discourse of politics in action: Politics as usual*. Palgrave Macmillan.
- Wodak, R., & Fairclough, N. (1997). Critical discourse analysis. In T. van Dijk (Ed.), *Discourse as social interaction* (pp. 258–284). London: SAGE.

ULUSLARARASI İŞ ORTAMINDA ETİK YÖNELİM VE ZORLUKLAR: YORUMLAYICI KARMA YAKLAŞIM

Suada A. Dzogovic¹ / Ermina Hajdarpasic² / Selma Skenderovic³

¹İşletme Fakültesi, Haxhi Zeka Üniversitesi, Kosovo, suada.dzogovic@unhz.eu, ORCID: 0000-0003-2651-925X

²İşletme Fakültesi, Haxhi Zeka Üniversitesi, Kosovo, ermina.hajdarpasic@unhz.eu, ORCID: 0009-0009-2350-9700

³İşletme Fakültesi, Haxhi Zeka Üniversitesi, Kosovo, selma.skenderovic@unhz.eu, ORCID: 0009-0001-9741-5418

Özet

Bu çalışma, uluslararası iş dünyasında karar alma sürecinde karşılaşılan etik ikilemleri inceliyor ve şu temel araştırma sorusuna odaklanıyor: Farklı kültürel bağlamlarda karar vericilerin etik yönelimlerini hangi faktörler etkiliyor? Çalışmada önemli etki faktörleri belirlenmekte ve örgüt kültürü, piyasa baskısı, yasal ve politik çerçeve koşullarının rolü vurgulanmaktadır. Ayrıca, kurumsal hedefler ile çalışanların refahı arasındaki içsel gerilimler ve müşteriler ve iş ortaklarıyla başa çıkmanın zorlukları da inceleniyor. Karma yöntem yaklaşımının kullanıldığı çalışmada, farklı sektörlerden 60 katılımcıyla yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmış olup, katılımcıların geniş bir yelpazede kültürel geçmişleri ve mesleki deneyimleri göz önünde bulundurulmuştur. Katılımcılar etik ikilemleri çözme konusunda sahip oldukları kapsamlı pratik deneyimlerine dayanarak seçildi. Görüşmelerden elde edilen nitel veriler, etik uygulamalara ilişkin değerli içgörüler sağlayan nicel anketlerle desteklenmektedir. Veri analizi, temel temaları ve örüntüleri ortaya çıkarmak için nitel yanıtların tematik kodlanmasını içerir. Nicel veriler, eğilimleri ve korelasyonları belirlemek amacıyla istatistiksel yöntemler kullanılarak analiz edilir. İlgili dokümanların ve vaka çalışmalarının içerik analizi, karar alma stratejilerinde tutarlı örüntüler ortaya koymaktadır. Sonuçlar, kişisel değerlerin ve örgütlerde benimsenen etik standartların etik karar alma süreçleri üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu araştırma, uluslararası işletmelerde etik konusundaki teorik söylemi ilerletmekte ve etik açıdan sürdürülebilir karar almayı teşvik eden örgütsel politikalar geliştirmek için pratik öneriler sunmaktadır. Kısa vadeli ekonomik hedeflerle uzun vadeli etik sorumluluğu uzlaştıran stratejileri savunur.

Anahtar Kelimeler: Etik, Uluslararası çevre, İş kararları, Örgütsel faktörler, Karma yaklaşım

ETHICAL ORIENTATION AND CHALLENGES IN THE INTERNATIONAL BUSINESS ENVIRONMENT: AN INTERPRETATIVE MIXED APPROACH

Abstract

This study examines the ethical dilemmas encountered in decision-making within an international business context, focusing on the central research question: What factors influence decision-makers' ethical orientations across different cultural settings? The research identifies key determinants, highlighting the roles of organizational culture, market pressures, and legal and political frameworks. It also examines the inherent tensions between organizational objectives and employee well-being and the challenges encountered in client interactions and business partnerships. Using a mixed-methods approach, this research incorporates semi-structured interviews with 60 participants from various sectors, ensuring a range of cultural backgrounds and professional experiences. Participants were selected based on their significant practical experience in resolving ethical dilemmas. The qualitative data collected from the interviews are supplemented by quantitative surveys, which provide valuable insights into ethical practices. Data analysis involves thematic coding for qualitative responses to uncover key themes and patterns, while quantitative data is analyzed using statistical methods to identify trends and correlations. Content analysis of relevant documents and case studies reveals consistent patterns in decision-making strategies. The findings demonstrate that personal values and the ethical standards articulated within organizations significantly influence ethical decision-making processes. This research advances the theoretical discourse on ethics within an international business framework, offering practical recommendations for developing organizational policies that promote ethically sustainable decision-making. It advocates for strategies that balance short-term economic goals with long-term ethical responsibilities.

Keywords – Ethics, International Environment, Business Decision-Making, Organizational Factors, Mixed Approach

DETERMINANTS OF PRO-ENVIRONMENTAL INNOVATION IMPLEMENTATION IN TOURISM ENTERPRISES

Mgr. Tünde DZUROV VARGOVÁ, PhD.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6167-2359>

tunde.dzurovvargova@unipo.sk

University of Prešov in Prešov, Faculty of Management and Business,

Department of Tourism and Hotel Management, Prešov, Slovakia

assoc. prof. Daniela MATUŠÍKOVÁ, PhD.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6141-7454>

daniela.matusikova@unipo.sk

University of Prešov in Prešov, Faculty of Management and Business,

Department of Tourism and Hotel Management, Prešov, Slovakia

Abstract

Environmentally friendly innovations are becoming an essential component of sustainable development for the tourism sector, which is highly climate change-sensitive, eco-burdened, and increasingly subject to public pressure to act ecologically. The aim of this study is to examine the key drivers of decision-making for tourism enterprises in embracing ecological innovations into their strategies and practices.

Theoretical foundation of the study is based on the environmental management theory, innovation theory, and sustainable entrepreneurship. It emphasizes the importance of environmental orientation as a driver to increase firms' competitiveness, reputation, and economic stability in the long term. Application of ecological innovations to tourism business models is regarded as an important catalyst for transforming the sector toward a more sustainable future.

Empirical research was conducted with a quantitative questionnaire survey of a sample of small and medium-sized tourism enterprises in accommodation, gastronomy, and experience tourism. The data were processed with descriptive statistics and inferential statistics in the Gretl software. The empirical findings confirm the most important investment cost determinants, economic return on innovation, existence of technological infrastructure, legislative and financial support, and the management's environmental values. Local public backing and customer pressure perception also have a significant effect.

The research indicates that there is a need for regular public institution encouragement of environmental innovation, particularly in the form of targeted subsidies, training, and the creation of an effective regulatory environment. Successful implementation of green innovations is also subject to the active involvement of stakeholders and collaboration among the business community, local governments, and academia.

Lastly, research emphasizes the centrality of eco-innovation for strategic planning and the capacity for tourism to undergo the challenges facing the future. Its application serves as a route to greener, more equal, and sustainable development.

Keywords: Adaptation. Decision-making. Enterprises. Pro-environmental innovations. Sustainability. Tourism.

Acknowledgement:

- „Funded by the EU NextGenerationEU through the Recovery and Resilience Plan for Slovakia under the project No. 09I03-03-V05-00006.”

THE VISUAL REPRESENTATION OF THE STATE POWER IN THE MOSAIC OF THE SOUTH VESTIBULE IN THE HAGIA SOPHIA

Sándor FÖLDVÁRI

ORCID: 0000-0002-7825-0531

alexfoldvari@gmail.com

Debrecen University, Faculty of Humanities, Baltic Studies, Debrecen; Hungary

Research Scholar (Senior Researcher) and Lecturer of Lithuanian Language

ABSTRACT

In the south vestibule of the Hagia Sophia in Constantinople, we see Emperor Constantine the Great offering the city of Constantinople to the Mother of God, to the right, and Emperor Justinian the Legislator (Lawgiver), who codified the law, as offering the Hagia Sophia (which was built by him) thus his city and state, to the Mother of God, to the left. It represents the patronage of the state power in both ways: the founder of the Byzantine Empire, Constantine the Great, and the Legislator (Lawgiver) Emperor Justinian. The presence of the first is very evident: Constantine created the small city of Byzantium as the capital of his empire, enlarged the Roman Empire and established the Eastern Roman Empire. It was not a “new” empire; the centre simply shifted from Rome to Byzantium, without much change in state administration.

The visual representation is expressed in the presence of Emperor Justinian the Legislator (Lawgiver), too. First, he restored the Roman Empire to its largest extent after the Germans ended it in 476. The Eastern Roman Empire continued up to 1453, and its emperors considered themselves Roman emperors, and the Byzantine Greeks called themselves ῥωμαῖοι “Romanians”. Hence, Justinian the Legislator (Lawgiver) stands in this mosaic not as a founder of the Empire, at most a re-founder, but a great conqueror and the real founder of the structure of the Christian Byzantine state. He codified the Roman law again, gathered its rules issued during a lot of centuries (in his “Codex”), and cases, decisions (in his “Digest”, Honoré, 2010), and the Institutes and the Novellae; thus, in this way he updated the Roman law in the frameworks of his Christian empire. (Gaudemet, 1985) The great collection of the Justinian’s “Corpus iuris civilis” was promulgated between 529 et 534. (Evans, 2005:21-32; Coriat, 1985) Hence, when he stands bowing head to the Mother of God, then his presence in the mosaic is the visual representation of the divine source of the law: the Patron of the State power is the Mother of God, hence the legal structure of the state is derived from the Mother of God.

That mosaic was created in Constantinople thanks to the victory over the Bulgarians in the 10th century (or, according to other theories, over the East Slavs), and the mosaic was created later, in the 11th century, however, there are still discussions about the dating. As for one version of the literature in the field, the mosaic was created thanks to the victory over the Slavs in the 10th century, perhaps by the usurping Emperor John I Tzimiscēs (969-976) over Svjatoslav, Prince of Kyiv, in 971, and according to another version in the literature in the field, it must be created after the victory of 1017 on the Bulgars by Emperor Basil II, however, there are still discussions about the dating. The most probable version is that the mosaic was created by the decree of Emperor Basil II (Beckwith, 1968:94-98)

The author lately lectured about the political theology of depicting the Mother of God in Byzantium; at the 6. Bilsel Sümela Congress on 12-13 April in Trabzon. Now, he investigates a special case of such visual representation by the mosaic in the south entrance of the Hagia Sophia. (Földvári, 2025) Earlier, he dealt with some partial questions of the topic (Földvári, 2024, 2024a), but did not elaborate on full papers, because the synthesis is given here.

Keywords: Constantin_the_Great, Justinian_the_Legislator (Lawgiver), Hagia_Sophia, Mother_of_God, political_theology.

AYASOFYA'DAKİ GÜNEY FUAYE MOZAIĞİNDE DEVLET İKTİDARININ GÖRSEL TEMSİLİ

ÖZET

Konstantinopolis'teki Ayasofya'nın güney fuayesinde, sağda Konstantinopolis şehrini Tanrı'nın Annesi'ne sunan İmparator Büyük Konstantin'i görüyoruz, ve yasayı kodlayan imparator Justinianus (kendisi tarafından inşa edilen) Ayasofya'yı, böylece şehrini ve eyaletini Tanrı'nın Annesi'ne sola teklif ediyor. Devlet iktidarının himayesini her iki şekilde de temsil eder: Bizans imparatorluğu'nun kurucusu, Büyük Konstantin ve Kanun yapıcı İmparator Justinianus. — Bu mozaik, Bulgarlara karşı kazanılan zafer sayesinde Konstantinopolis'te yaratıldı. Bu zafer 10. yüzyılda; mozaik daha sonra 11. yüzyılda yaratıldı. Ancak, yaratılış tarihi hakkında hala tartışmalar var. Bu mozaik, Bizans'ta Tanrı'nın Annesi'nin siyasi teolojisini temsil eder. Pentcheva (2006:29) monografisinde de bu konuyu inceler; ve bu mozaığın, Ayasofya'nın diğer mozaikleri arasındaki önemi, alandaki önceki literatürde de vurgulanmıştır. (Mango, 1962). — Yazar son zamanlarda Bizans'ta Tanrı'nın Annesini tasvir etmenin siyasi teolojisi hakkında ders veriyor; 6. Bilsel Sümela Kongresi 12-13 Nisan'da Trabzon'da. Şimdi, Ayasofya'nın güney girişindeki mozaikte bu tür görsel temsilin özel bir örneğini araştırıyor. (Földvári, 2025) Daha önce konuyla ilgili bazı kısmi soruları ele almıştı (Földvári, 2024, 2024a), ancak sentez burada verildiği için tam makaleler üzerinde ayrıntılı bilgi vermedi.

Anahtar Kelimeler: Büyük_Konstantin, Kanun_yapıcı_Justinianus, Ayasofya, Tanrı'nın_Annesi, siyasi_teloji.

1. INTRODUCTION: THE PROBLEMS OF THE MOSAIC IN THE HAGIA SOPHIA

Hagia Sophia in Constantinople is the largest domed building from the Middle Ages, with its cupola over 50 meters above the floor. It symbolised the greatness of the Byzantine Empire, whereas no Western medieval cathedral has achieved such a monumentality. (Pentcheva, 2017) Up to nowadays, it is the spiritual centre of Orthodox Christianity, and significant churches follow its name “Hagia Sophia”, such as the Sviataia Sofiia in Kyiv. There is a mosaic in the south vestibule, which does not belong to the time of the original building in the sixth century, but to a much later time. This mosaic depicts the enthroned Mother of God and the two greatest Byzantine emperors from both sides, Constantine the Great and Justinian the Lawgiver. Therefore, this mosaic was built on such an occasion, when the Hagia Sophia had already existed for a long time, and symbolised the greatness of the Byzantine Empire, and a great event happened, increasing the glory of the Byzantine Empire. The enthroning Mother of God, the iconography of the mosaic, and its position in the axis of the downtown, directed toward the axis of the Hippodrome, all these evidence a new glory of Byzantium. These elements of the visual representation of the imperial power will be explained in the further chapters.

The Hagia Sophia was built 532–537 CE by the Emperor Justinian I, who re-codified the Roman Law and enlarged the Byzantine Empire to its largest extent, conquering many Western territories, too, which formerly belonged to the Roman Empire but were already lost after the collapse of the Western Roman Empire. The Eastern Roman Empire was regarded by its elite as a continuation of “The” Roman Empire, and its emperors considered themselves Roman emperors, and the Byzantine Greeks called themselves *Ῥωμαῖοι* “Romanians”. Emperor Justinian the Legislator (Lawgiver) wanted to reestablish the former Roman Empire. However, none of his successors could gain such a great territory as he. Consequently, the depiction of Justinian is always connected to some great step to enlarge the empire and increase its power.

Logically, depiction of Justinian in the same Hagia Sophia, which was built by him, should be interpreted as a visual representation of a great victory over enemies of Byzantium. Such victories were won, on one hand, over the Eastern Slavs, the last pagan ruler of the Kyivan Ruś, Sviatoslav, in 971 by Ioannes Tzimiscēs, who was formally the regent to the minor Basil but usurped the emperor's throne, and, on the other hand, over the Bulgarians in Battle of Kleidion on 29 July 1014 when the Emperor Basil II killed so many Bulgarians that he was then called Bulgar Slayer, Boulgaroktonos, and blinded fifteen thousands of them. Basil II was such a great conqueror that, under his reign, the Byzantine Empire reached a large territory, which, however, was much smaller than that of Justinian I. As we can see further, the creation of the mosaic in the

South Vestibule of the Hagia Sophia can be more probably linked to the latter victory of Emperor Basil II over the Bulgarians, than to the former victory of the usurper Tzimisce over the Kyivan Slavs.

In the south vestibule of the Hagia Sophia in Constantinople, we see Emperor Constantine the Great offering the city of Constantinople to the Mother of God, to the right, and Emperor Justinian the Legislator (Lawgiver), who codified the law, as offering the Hagia Sophia (which was built by him) thus his city and state, to the Mother of God, to the left. It represents the patronage of the state power in both ways: the founder of the Byzantine Empire, Constantine the Great, and the Legislator (Lawgiver) Emperor Justinian. The presence of the first is very evident: Constantine created the small city of Byzantium as the capital of his empire and enlarged the Roman Empire. It was not a “new” empire; the centre simply moved from Rome to Byzantium, and the state administration was based on the former system. (Arnold, 1906²)

This mosaic represents the essential meaning of the political theology of the Mother of God in Byzantium. Pentcheva (2006:29) also examines this topic in her monograph, and its significance among the mosaics of the Hagia Sophia has been highlighted in the earlier literature in the field, too. (Mango, 1962).

1. Figure The mosaic in the south vestibule of the Hagia Sophia: The Mother of God as the Patroness of the state power in the middle,

Emperor Justinian the Legislator (Lawgiver) is to the left, and Emperor Constantine the Great is to the right.

(Photo: author, S.F. in his trip to Istanbul in person)

2. DEBATES ABOUT THE DATE OF THE MOSAIC IN THE HAGIA SOPHIA

2.1. The First Mention in Written Sources in the Synaxarion by Mauricius in the Late 12th C.

The problem of the literary sources appears here, too. Because no direct report refers to the date of the mosaic. The existence of this image of the Virgin was recorded in a document from the end of the twelfth century. According to Whittemore (1936:31-32, notes: 38-39), the earliest mention of this mosaic appears in a document of the end of the 12th century, in the text of Synaxarion of the Orthodox Eastern Church, which Mauricius, a deacon of St. Sophia, compiled. That compiler included a legend entitled “A most useful story of St. Zachariah, the shoemaker, and St. John”, in the daily piece of the liturgy on the 17th of November, and in that narrative, it mentioned the representation of the Virgin and its position in the Vestibule in this image. (Delehay, 1912:231-232) The legend was already an old one when it was used by Mauricius,

but it does not allow us to affix an earlier date to the origin of the story than a hundred years before the Synaxarion was composed. (Whittemore 1936:30) The main motif in the story is the door, and this mosaic appears as part of the vestibule, therefore, it tells us about the existence of the mosaic in the 12th century, but nothing more. (Whittemore 1936:30)

2.2. Whittemore's Concept about the Earlier Date in the Late 10th Century

However, Whittemore (1936:31-32) argues for the much earlier date of the mosaic with paleographical considerations about the inscriptions in the mosaic. He maintains these belong to the second half of the tenth or the beginning of the eleventh century; thus, the date between 986 and 994 seems the most probable, when the Hagia Sophia was closed for repairs. In this case, the mosaic, as a thanksgiving to the Mother of God for the victory, should have been created as a thanksgiving for the victory of John Tzimisces over East Slavic Sviatoslav in 971. It is also proved by the fact that the triumphal entrance of the image of the Theotokos was brought with great pomp by John Tzimisces, who usurped power during the childhood of the young Basil II, to the City after his victory over the Prince of Kyiv, Sviatoslav, hence, it might have been the time of appearance of the Mother of God as the Patron of the State.

We can hardly agree that the veneration of the Mother of God as characteristic of Byzantine worship was formulated by the end of the tenth century, as Whittemore (1936:31) argues. The Theotokos as the patron of the imperial power appeared in the state cult of Byzantium much earlier, as Pentcheva (2006) evidenced in her monograph. It is rooted in the early 7th century when the Theotokos rescued Constantinople, defending the City from the siege of the Avars in 626. (Peltomaa, 2009) Whittemore advocates the date in the late 10th century for the favour of the Virgin to the citizens was not a mere matter of faith, but they meant she appeared to them as an experience. But it was already true of the events of the Avar siege in 626, too, thus we can hardly accept it as a strong argument. If one looks for a real experience of some great victory of the Byzantine troops over the Slavs that threatened the Empire, then the defeat of the Bulgarians must be more plausible, for several reasons.

2.3. The Victory of Basil II Seems to be the Most Acceptable Reason for Creating the Mosaic

As Beckwith (1968:95) argues, it seems more likely that Basil II should wish to commemorate his own victories rather than those of his generals Nicephorus Phocas and John Tzimisces, who usurped power during his childhood. Although Basil was born as Porphyrogennetos ("Born in Purple") and was crowned as emperor in his childhood, his military leaders Phocas and Tzimisces practised the imperial power, and Tzimisces usurped the throne, too, as Emperor John I Tzimisces in 969-976. Thus, the year 976 was not only the date of victory over the East Slavic Sviatoslav but also the end of the reign of Tzimisces, which must be regarded as a victory from the view of Basil II, who then increased his power and the Byzantine Empire as well. Therefore, associating the subject of the Vestibule mosaic with the fourth quarter of the tenth century seems not such probable than the early 11th century when the Bulgars were defeated. Some authors advocate for a date even later after Basil's reign: Edmund Weigand, writing a long review on Whittemore's aforementioned work, advocates a date of about 1050. (Weigand, 1938:470) Because the written sources and the white veil (see further) prove the date of creation in the 11th c. We believe that this is another example of overkill, because the mosaic should have been made to proclaim a great victory over the enemies, and the great victory of Basil II, when he blinded fifteen thousand prisoners of war, was the greatest and best event that can proclaim the holy patronage of the Holy Virgin over Byzantium. No more such great events about 1050.

2.4. Dating Based on the Miniatures in the Menologion of Basil II — Whittemore's Forced Compromise

Thomas Whittemore, the monographer of the mosaics in the southern vestibule of the Hagia Sophia, then considered significant miniatures in the Menologion of Basil II, and regarding the depiction of Mary in the mosaic of the Hagia Sophia, in comparison with the miniatures, emphasizes that the representation of the Virgin and the Child, with its elongated shape, but a fuller, heavier pattern, echoes the characteristics of the manuscripts made for Basil II. (Whittemore, 1936:31) The idealized imperial faces are not far from miniatures in the Menologion of Basil II but the artists may also have had before

them other imperial portraits, too, mainly from the time of Theodosius to Justinian, for the modelling of the cheeks, the lines framing the mouth and dividing the forehead, the treatment of the drapery, suggest a painstaking rescript of early Byzantine imperial images – as Beckwith (1968:95) highlights it. These miniatures in manuscripts of the time Basil II are acknowledged by Whittemore, too, who considers: “No criterion of probability is violated if we assign the making of the panel to the reign of Basil II, and we suggest provisionally the years between 986 and 994, when the use of the building as a church was suspended, as the date of the mosaic into space and time.” (Whittemore 1936:31) Why should it have been regarded as Whittemore’s forced compromise, we can see further.

Therefore, Whittemore was very correct when he left the question open, and he republished his studies in an updated version two years later, with a broadened text and additional remarks “for this edition”, and he maintained the previous statements. (Whittemore, 1938:222-226).

2.5. The Veil of Mary in the Hagia Sophia as an Argument for the Date

Another argument appears when considering the parallel between the Hagia Sophia and its “parallel temples”, in other buildings. The framing of the Virgin’s head by the white edge of the veil (see Figures 1 and 2) seems reasonably close to the depiction of a bust of the Virgin Orans in the narthex in the mosaic lunette of the Church of the Dormition at Nicaea. That church is often compared with the Hagia Sophia, for both are dedicated to the Theotokos, although the “Dormition” is the parallel (or, to be more precise, the predecessor) of the feast of Assumption of the Blessed Virgin Mary in the Western Church, which borrowed from the Byzantine Church, where it was celebrated in August, and it determined the Western date, too. In Greek, it is the Κοίμησις τῆς Θεοτόκου “Dormition of the God-Birth-Giver” and the most central feast of the Mother of God in both wings of Christianity, in East and West, too. (Schmidt, 1927) The Hagia Sophia is devoted to the “Saint Wisdom”, which refers to the Virgin Mary but also to the Son of God. Nevertheless, the feast of the Dormition (Western Assumption) of the Virgin Mary to Heaven must be regarded as a follower of the chief church in the capital city, therefore, its mosaic of Mary recalls the mosaic of the Hagia Sophia, as for the white edge of the veil of Mary around her face. That mosaic in Nikaia was made in 1065-1067 (Mango, 1959), thus, it is an argument for the time of the style of depicting Mary with a white frame of her veil in the late 11th century, when this element of the style of the depiction of Mary appears in various mosaics and pictures, too.

2. Figure The veil: the white edge around the face of Mary should be interpreted as a veil.
(Photo: author, S.F. in his trip to Istanbul; contrasted for a better view of the veil)

Although the Dormition church in Nikaia is important in many aspects (Çetinkaya, 2021), the comparison with the Hagia Sophia, too, does not prove so much, unless a ‘terminus ante quem’. If such a white frame of the veil of the Virgin Mary is depicted in Nikaia, it must be made after that of Hagia Sophia, therefore, the mosaic in the south vestibule in Constantinople must have been built before 1060-ies. But it seems to be an artificial and weak argument, for it relies on the maintenance of the Hagia Sophia as the pattern because of its great prestige. On the other hand, it is a fact that white frames of the veil appeared in the 11th century, and it has surely been evidenced. Hence, it refers to the date of creation of the mosaic

in the 11th century, hence it proves the date of creation by order of the emperor Basil II, the Bolgaroctonos. (Beckwith, 1961/1968)

2.6. Morey's Concept about a Very Early Date Based on Inscriptions and Miniatures

After some years, Charles Rufus Morey (1944:107-110) overlooked the problem of dating and the previous arguments. His conclusions led to an amazing new dating. First, he overlooks the arguments of inscriptions over the three figures, which are the strongest arguments of Whittemore for dating to the 10th century, mainly to the reign of the usurper John Tzimisces. Albeit palaeography is not such a sure argument in Byzantine culture as in the Latin world, says Morey (1944: 110). He recognises the dating argument by the monograms of Meter Theou (M.Θ. = Μήτηρ Θεού) and points out that these monograms are late arrivals in Byzantine inscriptions, and these appear first on the coins of Leo VI ("The Wise", 811-886-912). But the reign of Leo VI might have been the 'terminus post quem', at the same time, it appears to be dated the mosaic to the end of the 9th century, therefore, Whittemore's concept about the late 10th century remains able to be maintained. On the other hand, Whittemore's paleographic arguments are not convincing to Morey. We have no room for dealing with it within the framework of the paper because Whittemore explained the paleographic argument in his "preliminary report" in 1936, and then he updated and broadened this point in his paper in 1938, and then Morey in 1944 denied it.

Morey (1944) dated the mosaic to an earlier time, to the reign of Basil I. His argumentation was based on miniatures in manuscripts, such as those that advocate for the date in the time of Basil II. Thus, Morey studied the illuminations in Byzantine manuscripts and compared the style of those with the mosaic in the South Vestibule of the Hagia Sophia. The latter, according to him, argues that the style is similar to those miniatures that appeared in the manuscripts of the earlier Basil. Thus, Morey (1944) evaluated the miniatures in earlier manuscripts more closely to the great mosaic in the Hagia Sophia than those in the later manuscripts.

However, in this case, if we accept the date during the reign of Basil I instead of Basil II, then the mosaic in the South Vestibule must have been created on other occasions, thus not for the victory over the Bulgarians by Basil II, but for some other great battle. — In our opinion, historical circumstances must be considered as far as the arguments of the art, because the style of miniatures and the style of mosaics are different questions, and the style of a mosaic can follow some earlier pattern, while the style of a miniature in a manuscript depends more on the hand of the scribe-illuminator. Nevertheless, the style of a mosaic may follow some pattern in a manuscript, too. Hence, the later date in the time of the reign of the second Basil is absolutely acceptable even in the case of the mosaics and their inscriptions follow some pattern of earlier times.

3. Figure: The position of the mosaic and the "Patriarchal Door" to the narthex
(Photo: author, S.F. in his trip to Istanbul in person)

2.7. Discussions at the Symposium of Byzantine Studies of the United States in 1945.

Whittemore answered Morey in a special paper that was read ‘in absentia’ at the 1945 symposium of Byzantine scholars held at Dumbarton Oaks. (Whittemore, 1946) He maintained his previous views that the mosaic was made already in the time of the previous Basil, thus Emperor Basil I (811-867-886) but not Emperor Basil II (958–976–1025), the Bulgaroctonos, thus Bulgar Slayer.

Whittemore here takes into account a new point, too. In this later paper, Whittemore argued with the depiction of the head in the coin portraits of Leo VI (the Wise, 886-886-912). In the Hagia Sophia, the lunette (arched, semi-circular architectural space) over the narthex door is of the time of Leo VI, as it has been maintained. Hence, argues Whittemore, it suggests that the continuation of mosaic work in Hagia Sophia began by his predecessor, Emperor Basil I, the Macedonian (811-867-886). This is the lunette over the south doorway into the narthex, with its striking composition of the Virgin and Child, enthroned. Whittemore found the style of this lunette comparable to that of “ivories and tissues of the end of the tenth century” and saw a possible occasion for the choice of its subject in the bringing of a venerated icon of the Virgin to Constantinople by John Tzimiskes in 971. (We have already mentioned this festive bringing of an icon of the Mother of God above, in paragraph 2.2, with our doubt.)

4. Figure: The lunette and its decoration (Photo: author, S.F., in his trip to Istanbul)

Repairs which kept the church closed for the eight years preceding 994 might, in Whittemore’s opinion, have allowed its installation. However, his dating is mainly based on the palaeography of the inscriptions. The letter forms of the inscriptions in the mosaic, according to Whittemore, seem to be paralleled mostly in examples of the second half of the tenth century or the beginning of the eleventh century. Byzantine script is not a very safe basis for chronology, being more prone to revivals and mixtures of early forms than Latin. Whittemore’s argument from the inscriptions is also compromised by the occurrence of some of the forms he cites in the ninth century and the fact that some of his test letters in the inscriptions are not precisely of the form that makes comparison valid. (Beckwith, 1961/1968) Whittemore recognises the omega as not yet of the rotund outline characteristic of the tenth century. On the other hand, his dating would be supported by a comparison he does not mention: the monograms M-P Θ Y (that is, Μήτηρ Θεού “Mother of God”), at the head of the Virgin, are identical with those on ivory reliefs representing Mary which date according to Goldschmidt and Weitzmann in the tenth century and are assigned by Keck and others to the eleventh. (Beckwith, 1961/1968)

2.8. No Decision, Albeit the Most Plausible Version Can Be Accepted

Whittemore was the director of the Byzantine Institute and the archaeologist who unfolded the mosaic from below the former Ottoman Turkish non-figurative painting that covered it. Whittemore’s great report on the unfolding and describing the mosaic in the 1930s was phenomenal, and up to nowadays it has been a source of the topic. (Whittemore,

1936) He saw and investigated these mosaics closely and deeply, he knew every small gravel and every drop of paint in them. Therefore, his authority was and has been huge; however, historians may have their own views and interpretations regarding the matters unfolded by Whitmore. Some recent authorities, such as the art historian Talbot Rice, accept a date between 986 and 994. (Talbot Rice, 1935/1968) However, Talbot issued his book first in 1935 by the Oxford Univ. Press, then the first revised edition was published by the Pelican Books in 1954, thus by a bit less academic and more folk-targeting publisher house, then again a revised and expanded edition was published in 1968 by the Penguin Books, which is a prestigious publishing house of for the wide public and issues books of good quality but not of academic character. Hence, it is not relevant what Talbot Rice has written in those books, was tended towards the popularising genre from the academic. On the other hand, Weigand (1938) expressed his opinion in the *Byzantinische Zeitschrift*, thus in a highly prestigious academic journal of the field. However, the date of about 1050 given by Weigand seems too late, because Emperor Basil II died in 1025. But the matter is, E. Weigand considered the 11th century for the most probable date, despite all arguments expressed by Whitmore's long and thorough report on unfolding and restoring the mosaics of the Hagia Sophia. Hence, the 11th century can be accepted and should not be refused on the state of the recent scholarship.

5. Figure The South Vestibule as an Ottoman Mosque in 1939 and nowadays.

(Source: Niewöhner & Teteriatnikov, 2014: Fig.2 and 4)

The further and latest literature in the field did not bring any unequivocal solution to the question. (Niewöhner & Teteriatnikov, 2014; Ševčenko, 1991; Mango & Hawkins, 1965; and others).

We can mostly accept the evaluation of Beckwith (1961/1968) that it is more probable that Basil II commemorated his victories, thanks to the intercession of the Mother of God, rather than his generals Nicephorus Phocas and John Tzimiskes, who usurped power during Basil's minority. Basil II's victories extended the Byzantine medieval empire to its largest territory, although not even approached Justinian I's empire. Basil II broke the power of the great Tsar Samuel of the Bulgars and recovered Syria, Antioch, and Mesopotamia from Islam. This achievement was probably in the mind of the Emperor when the architects of the East Roman Empire, Constantine and Justinian, were depicted over the door in the South Vestibule. A date after the victory of 1017 seems the most probable for the creation of this mosaic. Beckwith (1961/1968:95, 163)

3. THE POLITICAL THEOLOGY OF THE MOTHER IN GOD IN BYZANTIUM.

3.1. The Theotokos as the Patron of the State Power in Byzantium.

There are Constantine the Great and Justinian the Legislator (Lawgiver) depicted on the sides, and the Theotokos (Mother of God) in the middle. It demonstrates that the Mother of God is the protector of the state, therefore, those previous

emperors who founded and reestablished the empire offered their state under the protection of the Mother of God (Theotokos). Hence, after a new victory, such a mosaic was created which represented that the Theotokos was the Patron of the Imperial Power. (Pentcheva, 2006)

A great monograph on the question was published by an American researcher of Bulgarian origin, Bissera Pentcheva, a professor at Stanford University. (Pentcheva, 2006 and 2014²) Her monograph in 2010 won the John Nicholas Brown Award from The Medieval Academy of America, as “the first excellent monograph of medieval history”. (Pentcheva Profile, 2025). This has become and has been the main reference in the field and undoubtedly enjoys the respect of those who conduct research in the field. (Bacci, 2009a) — The main merit of Pentcheva is that she turns attention to the following: different characters in the divine world, like Mary or Christ, appear as different entities, different subjects of existence, when they play their specific roles in the state cult or church cult, and different types of visual representation have represented them. So, the role of the icon of Mary as Hodegetria is usually different in the cult from the role of other icons of Mary as the Virgin in the cult. According to Pentcheva, these different cults and feasts are associated with different monasteries. The point is which monastery, or the state organizes the procession on a specific feast of the Virgin Mary-Hodigitria for the Virgin-Theotokos. Therefore, respect for a particular type of Mary icon represents a particular segment of political theology. (Pentcheva, 2005).

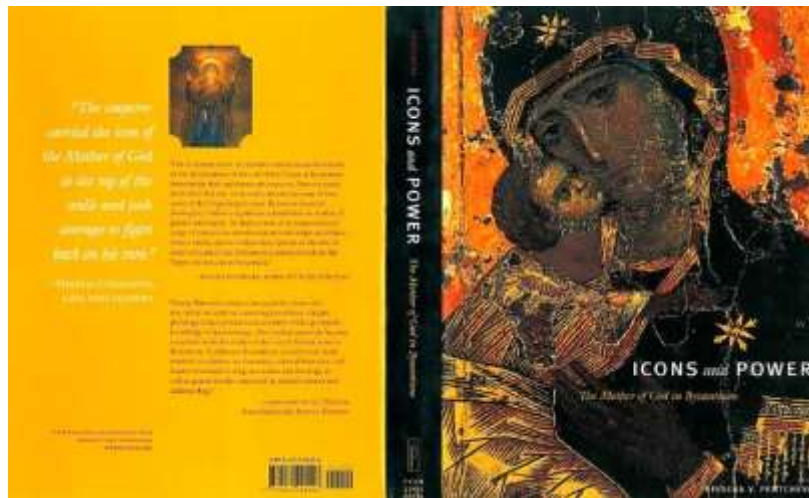
On the broad problems of links between the icons and political power, what was written earlier, before the publication of Pencheva's monograph, such as the “Icon and Word: The Power of Images in Byzantium” edited by Antony Eastmond and James Liz (2003). The reviews of this book also emphasise that the “power” of icons as a political power in society is a new and relevant approach. (Lymberopoulou, 2006; Shepard, 2004)

The different types of cult, committed to different kinds of icons, were discussed in the papers of the collection dedicated to “The Cult of Mother of God in Byzantium”, edited by Brubaker and Cunningham. (Cult of Mother..., 2011) The studies in this volume were rather philological and of art studies, focusing on the appearance of Mary in various environments of cultural phenomena, thus as hymns, literary texts, and traditions. Although it gives a usable background, it scarcely concerns the question of the state cult and patronage over the state, except for Peltomaa's paper on the Akathisthos Hymn. (Peltomaa, 2011) Thus, the soil was sufficiently prepared for a monograph on the role of Icons in state power.

Maria Vassilaki edited two rich volumes on the role of the visual representation of Mary in Byzantine society. The first, referring to the extension and framework of the topic by its title: “Mother of God: Representations of the Virgin In Byzantine Art” (2000), deals with the cult of Mary (Part 1), albeit not distinguishing too much between the state, imperial cult and the church cult, considering the latter mainly represented by the Hodigitria cult, and the former mostly by the imperial cult. (Mother of God..., 2000) The second collection of articles edited by her, “Images of the Mother of God...” (2005), dedicates a whole part of six chapters to the theology of the Mother of God (Part II), which has already broken the way toward the Pentcheva's monograph.

The turning step was a monograph on the question published by an American researcher of Bulgarian origin, Bissera Pentcheva, a professor at Stanford University. (Pentcheva, 2006 and 2014²) Her monograph in 2010 won the John Nicholas Brown Award from the Medieval Academy of America as “the first excellent monograph of medieval history”. (Pentcheva Profile, 2025). This has become and has been the main reference in the field and undoubtedly enjoys the respect of those who conduct research in the field. (Bacci, 2009a) — The main merit of Pentcheva is that she turns attention to the following: different characters in the divine world, like Mary or Christ, appear as different entities, different subjects of existence, when they play their specific roles in the state cult or church cult, and different types of visual representation have represented them. So, the role of the icon of Mary as Hodegetria is usually different in the cult from the role of other icons of Mary as the Virgin in the cult. According to Pentcheva, these different cults and feasts are associated with different monasteries. The point is which monastery or the state organises the procession on a specific feast of the Virgin Mary-

Hodigitria for the Virgin-Theotokos. (Pentcheva, 2005). Therefore, respect for a particular type of Mary icon represents a particular segment of political theology. – It is noteworthy, the icons of the Mother of God are not the only subject of this monograph, but it concerns a wide field of the role of icons in the visual representation of state power. However, the Virgin Mary is one of the main topics of the book, and, on the other hand, we find here usable those parts of this book which concern the cult of the Mother of God. — In our view, Pentcheva’s monograph was and has been regarded as a turning point in the field, for it was dedicated to the special question of the role of icons in the state cult, and it investigated the question with the intention of completeness.

6. Figure. The synthesising monograph in the field of the visual representations of state power: Pentcheva, 2006 (then updated 2nd ed. 2014)

3.2. The Avar siege in 626 and the Intervention of the Theotokos

According to pious tradition, the tears of the Virgin Mary saved Constantinople from the siege of the Avars and their barbarian allies in 626. (Barišič, 1954; Ostrogorsky, 1959:117-118; Ostrogorsky, 1963:77-91. II/1. “Die Perser- und Avarenkirege, und das Reformwerk des Herakleios”, with a rich list of further references; Howard-Johnston, 1995; Peltomaa, 2010) This “miraculous event” led to the evolution of a literary topos because it was the first case when the narrative about the tearing of Mary occurred as a miracle defending the Homeland. (Földvári, 2018) The miracle-making icon was, very probably, that of the Mother of God in Blachernae.

Alexei Lidov’s paper about “Miracle-Working Icons of the Mother of God” in the above-mentioned “Mother of God...” edited by Vassilaki (2000) deals with the Arab siege in 626, too, and is of the view that it was the Hodigitria icon, thus the Mary icon belonging to the Church-cult of the Virgin Mary, referring to Theodoros Syncellus, whom we have referred to above in paragraph 1.2. (Lidov, 2000:51) However, we have not found it in the text of Syncellus, but a lot of references to “The Lady of Blakhernai”.

As for the miracle that defended Constantinople from the Avar siege in 626, the first source was the text of Theodoros Syncellus, who was already a high-ranking clergyman in the 620s, thus, he was a contemporary witness of the siege in 626. (Whitby, 2022) His text is generally referred to according to the French interpretation and commentaries by the Hungarian Byzantinologist Ferenc Makk (1975), who reprinted the Greek text from the former (critical, philologically controlled) edition of Steinbach (1900), who included it in the series of source texts concerning the Avars under the title “Analecta Avarica”. Thus, the reference to Makk (1975) means the specific author consulted the French text (only), unless that author refers to the second part, too, thus the “Appendix: Le Texte Grec De L’homélie (L. Sternbach: Analecta

Avarica)". (Makk 1975:73-121) Lidov does such, referring to "(Makk, 1975, 9-47, 7-96)"; thus, he probably has consulted the Greek text, too. Furthermore, we refer to the Greek text as Synkellos, Th. (1900/1975)

Syncellus' text is a theological study about the Virgin Mary's intercession for the good of humans, in connection with the strange siege of the Barbarians (the Avars) and the protection of the city by God, due to the intercession of the Mother of God. In the Proposition Syncellus wrote: [this story is] "About the mad attack of the atheistic Barbarians [i.e. Avars] and Persians on this city of God-protected nation, and their shameful retreat with [caused by] the love of God for people by Her: with the Theotokos." (Translation of ours – S.F.) In the French interpretation by Ferenc Makk: "De l'attaque insensée des Avars et des Perses athées contre cette ville, par Dieu protégée, et de leur retraite honteuse qu'opérait l'amour divin pour les hommes par l'intervention de la Théotocos." (Makk, 1975:7) In the Greek original: Περὶ τῆς τῶν ἀθέων Βαρβάρων καὶ [Περσῶν κατὰ τῆς θεοφυλάχτου ταύτης πόλεως μανιῶδους κινήσεως καὶ τῆς φιλανθρωπία τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς Θεοτόκου μετ' αἰσχύνης ἐκείνων, ἡ ἀναχωρήσεως. (Synkellos, 1900/1975:Caput I)

The theological background begins with a reference to the prediction of Prophet Isaiah about the coming Messiah, who will be incarnated from a virgin. The Byzantine and, therefore, Christian readers all knew what this meant: The son of the Virgin, the divine sign in Isaiah 7:1-15; although it is not marked in Syncellus but is mentioned as a well-known story. "Foreseeing for a long time, by the prophetic inspiration of the Holy Spirit, the benevolence of the God and Father [i.e. the Father-God], by the Divine Word [who was] incarnated and born by the Theotokos, the eminent prophet Isaiah exclaimed and said..." (Translation of ours – S.F.) In the French interpretation by Ferenc Makk: "Prévoyant depuis longtemps, par l'inspiration prophétique du Saint Esprit, la bienveillance de Dieu le Père, en ce qui concerne l'incarnation et la naissance du Verbe divin par la Théotocos, l'éminent prophète Isaïe s'écria et dit..." (Makk, 1975:7) In the Greek original: Πόρρωθεν ὁρῶν τῇ προφητικῇ τοῦ θείου πνεύματος γάρῃ τὴν εὐδοχίαν τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς ἐκ τῆς Θεοτόκου τοῦ Θεοῦ Λόγου σάρχωσιν τε καὶ γέννησιν, Ἡσαΐας ὁ ἐν προφήταις ἐπίσημος ἐβόα καὶ ἔλεγεν: (Synkellos, 1900/1975:Caput I) In the sequel, Syncellus analyses the well-known Isaiah place.

Many commentaries call the 7-15 of Isaiah "The Book of Immanuel". These six chapters are so named because in these chapters is located the most important Messianic prophecy of the Old Testament, which calls the Messiah Immanuel. 7:13 "...Therefore the Lord Himself will give you a sign: Behold, A Virgin is in a burden, and will bear a son, and will be named Immanuel." This is alluded to by Theodorus Syncellus when he begins his treatise concerning the prophet Isaiah, in whom the Virgin, as the mother of the Messiah, first appears.

Then, after further theological elaboration, follows a detailed description of the siege, which deeply saddened the Virgin Mother of God, and She intercedes with his son (the Messiah, Christ) to deliver the Byzantines. In memory of this, the Mother of God in Blachernae is even more revered in Byzantium. Throughout the whole text, the mention of the Mother of God (never to Hodigitria) is linked to the Balcherna Palace. Therefore, Syncellus wrote about the "Lady of Blachernae"; hence, the narrative he created referred to the "imperial cult" of the Mother of God, not to the "Church cult".

On the other hand, in the late Middle Ages, the cult of Hodigitria strengthened in Byzantium, and the Hodigitria icon was carried at processions, even in the "imperial cult". It influenced a retrospective view and re-evaluation of the proto-narrative by Syncellus. Moreover, in Russian historiography, it is not so popular to emphasise the Mother of God of imperial cult, and, on the other hand, it is general to overemphasise the Hodigitria, thus the church-cult, by the Russian researchers. However, Kondakoff still approached Blachernae very correctly. (Kondakov, 1915) Seeking the cause of overemphasising the Hodigitria is almost impossible within the framework of this paper; however, we highlight one of the possible explanations.

The Eleusa icon of the Mother of God, the icon of the Virgin in Vladimir, which is now a symbol and the patron saint of Russia, was painted in Byzantium and presented to Kyiv – and then Andrei Bogoliubskii took it to Suzdal in 1157, later this icon came to Vladimir, and then to Moscow, where it has now been preserved. (Teterianikov, 1991) For historians

nowadays, it may appear inconvenient to recognise that Bogoliubskii stole from the ancestors of Ukrainians and the Russians venerate the thief as a saint, so it is inconvenient for Russians to recognise that their most revered icon, defender of Russia – was originally in Kyiv and received from Byzantium to protect the state Kyiv. If the Russians overemphasize that the Hodigitria was originally supposed to be the patron of the state in Byzantium, they overshadow the veneration of the Blachernae icon, that is, the Theotokos icon, then they do not admit that the non-Hodigitria-type icon of Vladimir originally came to Kyiv from Byzantium, and it portrayed the mother of God in a non-Hodigitria type, because the state cult included the veneration of the mother of God, who was the patron of state power.

In Byzantium, the most influential monastery, “Hodegon” (‘guide’), according to pious legend, preserved the image of Mary, made by the apostle Saint Luke. (Bacci, 2009) This icon was painted and placed in this monastery much later. When orthodoxy triumphed over the iconoclast, this legend of the Apostle Luke degenerated into a drawing of the image of Mary, and the text of the legend received its final shape in the 13th century. (Angelici& Papamastorates, 2000) According to Pentcheva (2006), the Hodigitria icon represented the “church-religion”, while the Theotokos icon represented the “imperial religion”, if we use the distinction of Bréhier (1949:631; 1970:636). — Since the Avar siege in 626 and Syncellus’s interpretation of the interference of the Mother of God, which was already not a simple intercession toward the defence from the almighty God, but a personal interference by the Mother of God, the Theotokos became undoubtedly the patron of the state, which she had already earlier been, but the Avar siege strengthened it much more.

3.3.The “Political Theology” as Applied to the Mother of God as the Patroness of the State Power

Political theology studies the relationship between secular (non-religious) and sacred (religious) parts of society. It looks at how secular governments work within religious contexts, considering the historical separation of society into religious and non-religious areas. In Byzantium, according to Brehier, ceremonies, holidays, and the daily life of imperial authority were conducted within the context of the “imperial religion”, operating concurrently with the “church religion”. (Bréhier, 1949:631; 1970:636; Chapter II “The imperial doctrine and the official life of the emperor”, mainly subchapter 2 “The Liturgy of the palace”)

Political theology is neither discussed in detail here nor explored through its literature; hence, there is no room for it within the frameworks of our study. From the literature in the field, we highlight that the classical scientist of political theology, Carl Schmitt, was engaged in the theological legitimacy of the legal system, if the political system is described in the legal system. Political Theology began with the main work of Karl Schmitt in 1922, which he later supplemented in many ways thanks to this criticism and controversy. (Schmitt, 1922) We used the English translation, but it was published much later; thus, the year of the English publication is not relevant to the evaluation of the significance of Schmidt’s work, but the date of the original German publication is. (Schmitt, 2005)

His most renowned opponent, Peterson, published his “Anti-Work” a decade after Schmidt’s initial release. (Peterson, 1935) Then prominent theologians and philosophers participated in the discourse, such as Kongar, Balthazar, and others, and thanks to this, after half a century, the second volume was published by Schmidt, elaborating the legacy of the half-century discussion, answering the critics. (Schmitt, 1970) Lately, a rich literature in the field deals with the problem of using the religious cults for shaping and preserving the social and political structure of any state, on one hand, and the morphology of the state's political ceremonies following the pattern of the religious cults on the other hand. Authors discussed the relationship between this new branch of social sciences, thus the “political theology” and the “political sciences” in general. (Milbank, 2006) It was discussed whether the “political theology” can be regarded as a “positive” science. (Pershin, 2011) Can the political theology be regarded as a “paradigm” in the modern social sciences? Not yet, for its position is discussed, even more in Eastern Europe (Jokubaitis, 2013), however, even here when the Soviet regime and the socialist states introduced in the practice a new political theology, the Bolshevik ideology, which worked similarly as

the Byzantine Empire, with an obligatory ideology and its cults, in a centralized society, that organized the state cults similarly as the Byzantine centralized state managed its “state religion”, with the words of Bréhier. (1949:631; 1970:636)

Can we speak about political theology in the historical past, in the Middle Ages, and specifically, in the Byzantine Empire? As for the political thought, regarding applying the political theory method to the Middle Ages, the answer is yes. (Gray, P.W. 2007) — It is crucial to distinguish between the political theology, which serves as a framework or method within a specific society, and a church-structured political system unique to that society. Thus, political theology should not be confused with the latter, as Geréby (2005; 2008) highlights it, regarding Erik Peterson’s and Carl Schmitt’s disputes as a consequence of misunderstanding the political theology and the theological politics are different, and Peterson thought that Schmitt spoke about the latter but he considered the former. However, their dispute was far more complex than this dichotomy, and we consider this dichotomy an essential factor. Geréby (2005; 2008) comprehensively analyses the topic and examines the relevant literature in this area, too.

4. THE ICONOGRAPHY AND POSITION OF THE MOSAIC IN THE HAGIA SOPHIA.

4.1. Emperor Justinian, the Symbol of the Greatness of the (Eastern) Roman Empire

As we saw it in above, Emperor Constantine the Great offering the city of Constantinople to the Mother of God, depicted to the right, and Emperor Justinian the Legislator, who codified the law, as offering the Hagia Sophia (which was built by him) thus his city and state, to the Mother of God, to the left. It represents the patronage of the Mother of God over the state power, too: the founder of the Byzantine Empire, Constantine the Great, and the Legislator (Lawgiver) Emperor Justinian, nodding their heads, expressing the power of the Mother of God over them. The presence of the first is very evident: Constantine created the small city of Byzantium as the capital of his empire, enlarged the Roman Empire and established the Eastern Roman Empire. It was not a “new” empire; the centre simply shifted from Rome to Byzantium, without much change in state administration. (Arnold, 1906²)

7. Figure The main figures of the mosaic:

Constantine the Great (right), the enthroning Theotokos, and Justinian the Law-Giver (left)

(Photo: author, S.F. in his trip to Istanbul in person)

A bit more room for clarification is required for the presence of Emperor Justinian the Legislator (Lawgiver). First, he restored the Roman Empire to its largest extent after the Germans ended it in 476. The Eastern Roman Empire continued up to 1453. Hence, Emperor Justinian the Legislator stands in this mosaic not as a founder of the Empire, at most a re-founder, but a great conqueror and the real founder of the structure of the Christian Byzantine state. He codified the Roman law again, gathered its rules issued during a lot of centuries (in his “Codex”), and cases, decisions (in his “Digest”, Honoré, 2010), and the Institutes and the Novellae; thus, in this way he updated the Roman law in the frameworks of his Christian empire. (Gaudemet, 1985) The great collection of the Justinian’s “Corpus iuris civilis” was promulgated between 529 et 534. (Evans, 2005:21-32; Coriat, 1985) Hence, when he stands bowing head to the Mother of God, then his presence in the mosaic is the visual representation of the divine source of the law: the Patron of the State power is the Mother of God, hence the legal structure of the state is derived from the Mother of God.

It shows a difference from the pagan Roman Empire, and a morphological continuation, too. There, the Emperor himself was a deity, a member of the Pantheon of Deities, and still special deities patronaged the civil law, such as Goddess Justitia and the patron of the imperial power, Jupiter, the Main God. In Byzantium, the forced Christianization with its forced monotheism represented the absolute power of the Emperor, who de facto appeared such a deity, as the pre-Christian Roman emperors, but formally, emperors could not be deities due to the formal monotheism of Christianity. Therefore, the different cults linked to different types of icons functioned (Pentcheva, 2006), as for they morphology similarly to the

polytheistic Greek-Roman society, such as the Mother of God in its different visual representations due to strictly determined different types of icons (such as Hodigitria, Theotokos, Dormition, Orans, etc.) functioned as a cumulation of the former Mother-Goddesses, as Thetis, Hestia, Hera, etc., inheriting and cumulating not only the elements of their former Greek polytheistic cult, but also their visual representations, too, that is, the sculptures of the Ancient Greece were reshaped to Sculpture of the Christian Mother of God, as the huge sculpture of Thetis was changed to Virgin Mary by Constantine the Great. (Limberis, 1994)

In the political theology of the Byzantine civilisation, it obeyed the message of the Lord God and “the good of people”, which has its roots in the long-standing Roman system of law (Spitzer, 1980), then it was then transmitted through the legal reforms of the Byzantine Emperor Justinian. (Head, 2013) Authors in the field agree that Emperor Justinian’s laws were essentially continuing the Roman law, completing it from the point of view of the Christian ruler, whose task is to take care of the “public good”, the “bonum commune” in Latin, while preserving the Roman law. (Ladner, 1975) The survival of Roman law appeared in Western social structures, too. (Planck, 1965) In Western Europe, the impacts of Justinian’s law codification appeared only in the late Middle Ages and mostly in the Early Modern Age, thanks to the Humanists. (Gilli, 2009)

Even more important is the fact that Justinian was the builder of the Hagia Sophia, which is depicted in the mosaic, as he takes the model of the greatest church of his epoch, worldwide, which he built. (Evans, 2005:49-58.) The figure of the Emperor is worshipping the Patroness whose grace all these results have been by, thus the largest temple of his known world, representing the greatest empire, since Justinian’s campaigns resulted in the largest territory of the Byzantine Empire, which was consolidated by his law system, giving the ground for the further centuries for all states that inherited the Byzantine cultural heritage.

4.2. The Position of this Mosaic in the Structure of the Architecture of Constantinople.

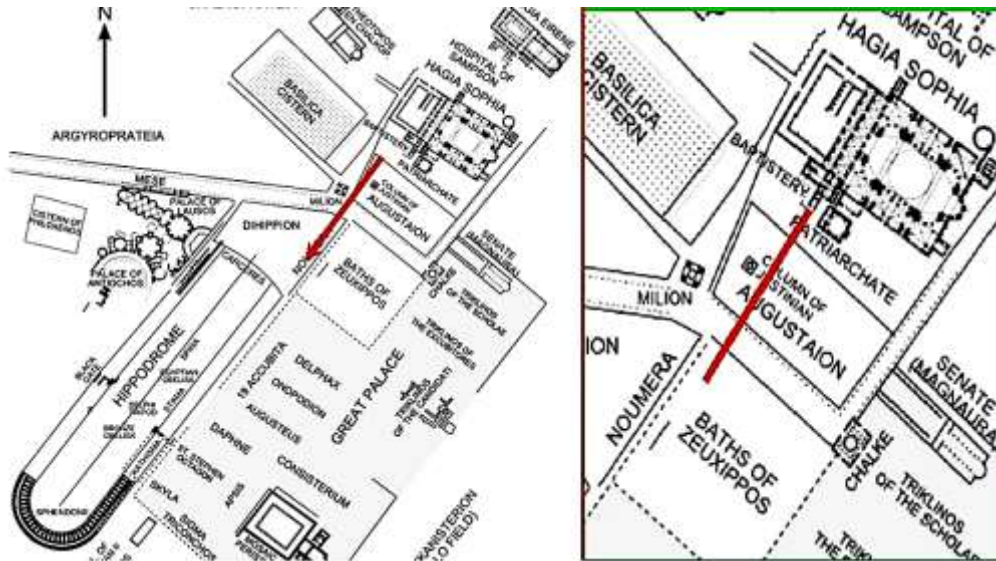
The South Vestibule was a special entrance for the higher establishment of Constantinople, therefore, this mosaic served as a visual representation of the power and glory of the Empire for those who ruled and managed the Empire. The South Vestibule of Hagia Sophia serves as the southern anteroom of the narthex. It is described as an oblong vestibule, narrow (ranging from 4.92 to 5.55 meters) and measuring 13.8 meters in length. The vestibule was originally designed to function as an anteroom for the patriarchate before it became the imperial entrance to the Great Church. The same entrance below the mosaic is named the “patriarchal door”. (Niewöhner, & Teteriatnikov, 2014)

The position of the South Vestibule is located in the axial position of the main axis of the Hippodrome. Nowadays, the visitors and believers (for the Hagia Sophia was in the Ottoman era and has been in the late years a mosque) enter from the western side. As for the architecture, the main entrance should be located on the western side, for the orientation of Christian churches (in Orthodoxy) was toward the East; therefore, the iconostas and the sacrarium were located on the eastern part, and the ordinary people could enter from the western side. The narthex is located on the western side, but a special entrance from the southern side leads to the narthex, and it is the southern vestibule. Nowadays it is already closed, it was closed with a wall in the Ottoman times and a main entrance was widened to the West. This mosaic is located in front of the entrance of the vestibule, thus, it was the first visual representation which was faced by them who entered the Hagia Sophia from the south entrance, from the direction of the imperial palace and historical centre of the capital of Empire.

8. Figure. The position of the South vestibule and the main entrance nowadays
(Photo: author, S.F., in his trip to Istanbul in person)

The south vestibule was located in the axial position concerning the Hippodrome, where the political parties often decided who would be the next Emperor. The Hippodrome played an important role in the political, social and cultural structure of the capital and the entire empire as well. It was ruined by the Western crusades thus not by the Ottoman Turks, for the latter did not have so much to ruin after the “pious” Western robber Knights. (Guilland, 1948) Therefore, the mosaic was directed to the main square of the city, where the political power was concentrated. Considering the above-mentioned facts about the South Vestibule, that is, it was a special place dedicated to the Patriarch, then to the Emperor, its location was axial in the architecture of the power of the City. The South Vestibule, hence the mosaic of the question, was designed as a spiritual focus of the metaphoric structure of the City; therefore, knowingly or accidentally, but it clearly represented the imperial power sacrificed due to the intercession of the city. For in the highly organised and structured Byzantine society and empire, nothing was accidental, but rather planned consciously — we state the fact that the visual representation of the imperial power by this mosaic had its special place in the symbolic structure of the City, as well as in the physical structure of that. Nevertheless, Constantinople should have a “sacred” structure, too, although such a huge metropolis developed in its organic way, too, thus randomly. Much consciousness in the urban construction is reflected, as well.

9. Figure The Hippodrom and Hagia Sophia in Constantinople (Source: Pentcheva, 2006).

5. DISCUSSION AND CONCLUSIONS

The Theotokos, thus the Mother of God, represented the imperial power in Byzantium, in contrast to the Hodigitria, which represented the church power, thus the spiritual power of the monks over the minds of people. The Theotokos icons belonged to the state cult, while the Hodigitria icons belonged to the monastic cult. A Theotokos icon hangs on the gate of the Blachernae, the imperial palace. The most famous Hodigitria icon was preserved in the Hodegon monastery, which was attributed to the Apostle Luke as the competent painter who still saw Mary in person. This was, of course, a fictional history; however, still in the Late Middle Ages and even in the West, the pious legend that Luce was the painter of an original Mary icon was a story of the cultural heritage. Therefore, the visual representation of the imperial power was always completed via Theotokos icons. (Pentcheva, 2006)

10. Figure Theotokos in the apse mosaic: now covered by veils (photo: author - S.F., on his personal visit on 18 June 2022),

middle: The Theotokos mosaic in the apse, when the place was not a mosque but a museum

(source: <https://licensing.pixels.com/featured/virgin-mary-and-child-mosaic-at-the-hagia-sophia-shishir-sathe.html>)

right: The Theotokos in the apse mosaic as it was investigated by Mango & Hawkins (1965).

The monumental Hagia Sophia was the greatest church in the Byzantine world, and, in the time of its construction, the largest of all in the World. It always represented the imperial glory, given by God via the Son Christ, due to the intercession (presbeia) of the Mother of God, thus the Theotokos. (Presbeia... 2015)

The South Vestibule was a special entrance as the southern anteroom of the narthex. It was originally an anteroom for the Patriarche, then it became the imperial entrance to the Hagia Sophia. The South Vestibule was located in the axial position concerning the Hippodrome, where the political parties often decided who would be the next Emperor. Therefore, the mosaic was directed to the main square of the city, where the political power was concentrated. The mosaic is located in front of the entrance of the vestibule, thus, it was the first great picture of the Hagia Sophia, which was glanced at by the visitors who came from the narrow entrance of the Hagia Sophia from the South. The visual representation of the imperial power was the eye-catching piece of monumental holy building, and then, later, inside the huge dome, modelled the Earth and Heaven, with the Pantocrator Christ in the centre of the cupola, who looked from the great height to the mortals on the floor, thus from the heaven to the earth. However, the Theotokos was depicted in the middle of the Eastern wall, too, above the sanctuary. (Mango & Hawkins, 1965) When a huge crowd of believers had a part in a worship, and they recited the prayers of the liturgy, they were standing with their faces towards the East, hence they could see Theotokos in front of them, but not the Pantocrator Christ above them. Noteworthy, that “main” Theotokos, which was depicted in the central mosaic above the sanctuary, was a Mother of God mosaic but not a Hodigitria in any case.

The mosaic in the south vestibule is full of secular content, with the two greatest emperors of the Byzantine Empire, the founder of Constantinople, Constantine the Great, and the greatest conqueror and codifier of the Empire, Justinian the Legislator. These two were those whose reign gave the largest territory and greatest power to the Empire. They represent the Divine source of power and the Divine glory of the Empire. They, however, should not be depicted in the place of the sacral worship, but outside that. Hence, the place at the border between the narthex and the vestibule represents the border and link between the imperial sphere and the divine sphere. These are closely linked, and those who enter the most monumental temple must see that the way to the temple came from the most monumental empire.

This mosaic is a clear visual representation of the imperial power and imperial glory, which derived from the mercy of the Almighty God, hence, the Empire must be the almighty state on Earth, ruling over all others. Therefore, this mosaic was created thanks to some great victories over enemies, and due to some significant conquests enlarging the territory of the empire. Such a great conqueror, after Justinian, was only one, although the territory was far less than that of Justinian's empire, but in the Middle Ages, relatively the greatest and strongest: the empire of the Bulgar Slayer, Emperor Basil II, under whose direction this mosaic was created. However, the date is a subject of debate, and heated discussions took place between the supporters of the Basil-epoch and the Tzimisces epoch. — Nevertheless, this mosaic is a very significant visual representation of the imperial power in Byzantium, and the semantics of this mosaic may tell much about the imperial thought of the Byzantine culture.

REFERENCES

- Angelici, C. & Papamastorates, T. (2000) The Veneration of the Virgin Hodegetria and the Hodegon Monastery. *Mother of God...* ed. Vassilaki, M. 373-387 <http://www.academia.edu/6594535/>
- Arnold. W. T. (1906²) *The Roman System of Provincial Administration to the Accession of Constantine the Great*. New Edition, revised from the Author's Notes, by Shuckburgh. E. S. Oxford: Blackwell.
- Arnold. W. T. (1906²) *The Roman System of Provincial Administration to the Accession of Constantine the Great*. New Edition, revised from the Author's Notes, by Shuckburgh. E. S. Oxford: Blackwell.
- Bacci, M. (2009) With the Paintbrush of the Evangelist Luke, *Mother of God...*, (2000), ed. Vassilaki, 79–89.
- Bacci, M. (2009a) Review of Pentcheva: Icons and Power... *Studies In Iconography*, vol.30. 222-227. <http://www.jstor.org/stable/23924346>
- Barišič, F. (1954) Le siège de Constantinople par les Avars et les Slaves en 626. *Byzantion*, vol. 24 (Bruxelles) № 2. 371-395. <http://www.jstor.org/stable/44161025>
- Beckwith, J. (1961/1968) *The Art of Constantinople. An Introduction to Byzantine Art 330-1453*. Phaidon, London, New York, 2nd ed. 1968. https://books.google.hu/books/about/The_Art_of_Constantinople.html?id=5kixAAAAIAAJ&redir_esc=y
- Bréhier, L. (1949/1970²) *Les institutions de l'empire byzantin*. [“The institutions of the Byzantine Empire”, in French]. Paris.
- Çetinkaya, H. (2021) Churches of Nicaea. *Nis and Byzantium*. vol.19. 55-76. <https://www.academia.edu/50356126/>
- Coriat, J-P. (1985) La technique du rescrit à la fin du principat. [“The technique of the rescript at the end of the principate”, in French]. *Studia et documenta historiae et juris*, vol.51. 319-348.
- Coriat, J-P. (2000) Consolidation et précodification du droit impérial à la fin du Principat. *La codification des lois dans l'Antiquité*. ed. Levy, E. – De Boccard: Paris. 273-284.
- Cult of Mother... (2011) *The cult of the Mother of God in Byzantium: texts and images*, Eds. L. Brubaker & M. B. Cunningham. Ashgate: Farnham, Surrey (UK). 306 p. - <https://www.twirpx.com/file/3237105/> - e.pub: Routledge: London, 2016-12-05. <https://ardhindie.com/pdf/the-cult-of-the-mother-of-god-in-byzantium>
- D. Howard-Johnston, The Siege of Constantinople in 626, in: C. Mango – G. Dagron (eds.), Constantinople and its Hinterland. Aldershot 1995, 131–142
- Delehay, H. (1912) *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*. Bruxelles.
- Evans, J. A. (2005) The Emperor Justinian and the Byzantine Empire. Greenwood Press: Westport (Connecticut); London, 2005. 178p. - <https://ru.scribd.com/document/217424317/>
- Földvári, S. (2018) “Сльози Божої Матері як жертви: політична теологія Богородиці у Візантії і східнослов'янських «Русях» в домонгольській епосі (у Київській і Суздальській Русі)” [“Tears of the Mother Of God as Victims:

- The Political Theology of ‘Theotokos’ in Byzantium and East-Slavic «Ruś»-es in the Pre-Mongol Epoch”, in Ukrainian; with an abstract in English]. *Наукові Записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандрита Василя (Проніна)*, № 5 Ужгород [Uzhorod, Ukraine]: видавництво “Карпати” [“Carpaty” Publisher]. 362-374. <http://real.mtak.hu/81757/>, <https://www.academia.edu/37040464/>
- Földvári, S. (2024) Iconography of the State Power in the Mosaics in the South Vestibule of Hagia Sophia and in the Hungarian Kingdom. Abstract. *8th International ICONTECH Congress on Innovative Surveys in Positive Science, March 16-18, 2024, Azerbaijan Cooperation University, Baku, Azerbaijan. Proceedings Book*. Ed. B. Ataşov. ISBN: 978-625-8254-39-6. Iksad Global. 931. https://www.icontechsurveys.org/_files/ugd/614b1f_1b26e9ffdca645e48e4c339267289499.pdf (Full paper was not yet completed then but now).—Video record of the presentation: <https://youtu.be/TnXrf1-7raw>
- Földvári, S. (2024a) Visual Representation of the State Power in the Mosaics in the South Vestibule Of Hagia Sophia And the Hungarian Kingdom. Abstract. *5. İSPEC International Congress On Contemporary Scientific Research. April 21-22, 2024 Kayseri, Türkiye. Conference Proceedings Book*. Eds. K. Yazici, S. Seydosoğlu. 5-6. - DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11307771> - https://en.ispeccongress.org/_files/ugd/614b1f_d6e731aa2fce4104af310c0e4c272335.pdf
- Földvári, S. (2025) The Political Theology of Theotokos in Byzantium: Tears of the Mother of God as Soldiers. *6. Bilsel International Sümela Scientific Research Congress 12-13 April, 2025 Trabzon, Türkiye* (The Congress Book is now being published — *Kongre Kitabı şimdi yayınlanıyor*)
- Gaudemet, J. (1985) Les sources du droit de l’Église en Occident du IIe au VIIe siècle. [“The sources of Church law in the West from the second to the seventh century”, in French]. Cerf: Paris.
- Geréby, Gy. (2005) Carl Schmitt and Erik Peterson on the Problem of Political Theology. *Monotheistic Kingship: The Medieval Variants*, Eds. A. Al-Azmeh & J. Bak. CEU Press: Budapest (Hungary). 31-61.
- Geréby, Gy. (2008) Political Theology versus Theological Politics: Erik Peterson and Carl Schmitt. *New German Critique*, № 105. (Duke Univ. Press, USA) 7-33 = the same text of Geréby, 2005, with small updates. <https://www.jstor.org/stable/pdf/27669242.pdf> - also: <http://www.academia.edu/472916> - also: <https://www.researchgate.net/profile/Gyorgy-Gereby/publication/249882438>
- Gilli, P. (2009) Humanisme juridique et science du droit au XVe siècle. [“Legal humanism and the science of law in the fifteenth century”, in French]. *Revue de synthèse*, vol.130. No.4. 571-593.
- Gray, P.W. (2007) Political Theology and the Theology of Politics: Carl Schmitt and Medieval Christian Political Thought. *Humanitas*, vol.20 № 1-2. Bowie (Maryland, USA). 175-200 <http://www.nhinet.org/gray20-1.pdf>
- Guilland, R. (1948) The Hippodrome at Byzantium. *Speculum*. vol.23, no. 4. 676–82. <https://doi.org/10.2307/2850448>
- Head, J.W. (2013). Justinian’s Corpus Juris Civilis in Comparative Perspective: Illuminating Key Differences Between the Civil, Common, and Chinese Legal Traditions. *Mediterranean Studies*, vol.21, 121-191. - <https://scholarlypublishingcollective.org/psup/mediterranean-studies/article-abstract/21/2/91/242237/Justinian-s-Corpus-Juris-Civilis-in-Comparative?redirectedFrom=PDF>
- Honoré, T. (2010) *Justinian’s Digest. Character and Compilation*. Oxford University Press: Oxford.
- Icon and Word... 2003 *Icon and Word: the power of images in Byzantium: Studies presented to Robin Cormack*, Eds. Eastmond, A. & Liz, J. – Ashgate Publishing Ltd.: Aldershot (UK) 302 p.
- Images... (2005) *Images of the Mother of God: Perceptions of the Theotokos In Byzantium*, ed. Vassilaki, M., Aldershot (GBr), Ashgate. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315252674> - <https://www.pdfdrive.to/book/images-of-the-mother-of-god-perceptions-of-the-theotokos-in-byzantium> - eBook Published 2 March 2017 = <https://www.taylorfrancis.com/books/edit/10.4324/9781315252674/images-mother-god-maria-vassilaki>
- Jokubaitis, L. (2013) Carlo Schmitta politinės teologijos statuso problema. [“The Problem of the Status of Carl Schmitt’s Political Theology”, in Lithuanian] *Problemos*, vol.83. (Vilniaus Universiteto Filosofijos Fakultetas: Vilnius). 99-110 <http://www.zurnalai.vu.lt/problemos/article/view/1775/1048>
- Kondakov, N.P. (1915) [Кондаков, Н.П.] *Иконография богородицы* [“The Iconography of the Mother of God”, in Russian], vol.2. *Византийская иконография Богородицы* [“Byzantine Iconography of the Mother of God”, Rus.], Изд-во Отделения Русского языка и словесности Императорской Академии Наук [“Publishing House of the Department of Russian Language and Literature of the Imperial Academy of Sciences”, Rus.]: Петроград, [Petrograd, Russia]. https://vk.com/wall227038236_186 also http://relig-library.pstu.ru/modules.php?name=1086#google_vignette

- Ladner, G. B. (1975). Justinian's Theory of Law and the Renewal Ideology of the "Leges Barbarorum." *Proceedings of the American Philosophical Society*, 119(3), 191–200. <http://www.jstor.org/stable/986669>
- Lidov, A. (2000) Miracle-Working Icons of the Mother of God. *Mother of God...*, ed. Vassilaki, 47-59.
- Limberis, V. (1994) *Divine Heiress: The Virgin Mary and the Creation of Christian Constantinople*, London–New York. <https://m.eruditor.one/file/3237148/>
- Lymberopoulou, A. (2006) Review of: Eastmond, Antony, James, Liz, Icon and word... 2003. *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* vol.56 (Vienna). 363-368
- Makk, F. (1975): *Traduction et commentaire de l'homélie écrite probablement par Théodore le Syncelle sur le siège de Constantinople en 626; avec une préface de S. Szádeczky-Kardoss. Appendice [Appendix to]: Analecta Avarica de L. Sternbach. Acta Universitatis de Attila József nominatae: acta antiqua et archaeologica*, vol.19. 0-121. = *Opuscula Byzantica*. vol.3. Szeged. <https://acta.bibl.u-szeged.hu/4190/>
- Mango, C. & Hawkins, E.J.W. (1965) The Apse Mosaics of St. Sophia at Istanbul. Report on Work Carried out in 1964. *Dumbarton Oaks Papers*. vol.19. 113–151. <https://doi.org/10.2307/1291228>.
- Mango, C. (1959). The Date of the Narthex Mosaics of the Church of the Dormition at Nicaea. *Dumbarton Oaks Papers*, vol.13, 245–252. <https://doi.org/10.2307/1291137>
- Mango, C. (1962): *Materials for the Study of the mosaics of St. Sophia in Istanbul*, Washington DC.
- Mango, C. (1962): *Materials for the Study of the mosaics of St. Sophia in Istanbul*, Washington DC.
- Milbank, J. (1990/2006). Political Theology and the New Science of Politics. Milbank J. (1990/2006²) *Theology and social theory: beyond secular reason*. Blackwell: Malden – Oxford – Carlton. 9-25. <https://books.google.hu/books?id=NcaxnCJh1aQC&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>
- Morey, C. R. (1944). The Mosaics of Hagia Sophia. *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, vol.2. No.7, 201–210. <https://doi.org/10.2307/3257129>
- Mother of God...(2000) *Mother of God: Representations of the Virgin In Byzantine Art*, ed. Vassilaki, M. – Skira: Milano; Abbeville Pub. Group: New York. - https://books.google.ru/books?id=-D_rAAAAMAAJ&redir_esc=y - <https://www.twirpx.com/file/4078095/> (part-1) & <https://www.twirpx.com/file/4078096/> (part-2)
- Niewöhner, P. & Teteriatnikov, N. (2014) The South Vestibule of Hagia Sophia at Istanbul: The Ornamental Mosaics and the Private Door of the Patriarchate. *Dumbarton Oaks Papers*, vol.68, 117–156. <http://www.jstor.org/stable/24643757>
- Ostrogorsky, G. (1959) [Острогорски, Г.], *Историја Византије* Београд [Beograd, Serbia]. https://archive.org/details/6.-georgije-ostrogorski-istorija-vizantije_202109/6.%20Georgije%20Ostrogorski%20-%20Istorija%20Vizantije/page/n1/mode/2up
- Ostrogorsky, G. (1963) *Byzantinische Geschichte* 324-1453 München.
- Peltomaa, L.M. (2009) Role of the Virgin Mary at the Siege of Constantinople In 626. *Scrinium* vol.5. 284-298. https://brill.com/view/journals/scri/5/1/article-p284_16.xml
- Peltomaa, L.M. (2010) The Siege of Constantinople In 626: The Intervention of the Virgin Mary. *Workshop at Princeton University on December 10, 2010.; Program In Hellenic Studies*, Princeton (USA: New Jersey), <http://www.princeton.edu/hellenic/images/ScannedFlyers/Peltomaa12-10.pdf>
- Peltomaa, L.M. (2011) Epithets of the Theotokos in the Akathistos Hymn. *The cult of the Mother of God in Byzantium: texts and images*, Eds. L. Brubaker & M. B. Cunningham. Ashgate : Farnham, Surrey (UK). 109-118. - <https://www.twirpx.com/file/3237105/>
- Pentcheva Profile (2025). Bissera Pentcheva, Professor of Art and Art History and, by courtesy, of Classics, Art & Art History. *Stanford Profiles*. <https://profiles.stanford.edu/bissera-pentcheva> (accessed 02-23-2025)
- Pentcheva, B. (2017) *Hagia Sophia: Sound, Space, and Spirit in Byzantium*. The Pennsylvania State Univ. Press: University Park (PA).
- Pentcheva, B.V. (2005) The 'activated' icon: the Hodegetria procession and Mary's Eisodos. *Images...*, Ed. Vassilaki, M. 195-208. - <https://www.pdfdrive.to/book/images-of-the-mother-of-god-perceptions-of-the-theotokos-in-byzantium>
- Pentcheva, B.V. (2006) *Icons and Power: The Mother of God In Byzantium*. Pennsylvania State University Press: University Park (USA: Penns.), 2nd. ed. 2014. - <https://www.twirpx.com/file/3589202/>
- Pershin, Yu.Yu. (2011) [Першин Ю.Ю.] Политическая теология в топологии рационального дискурса ["Political Theology in the Topology of Rational Discourse", in Russian]. *Культура. Общество* ["Culture. Society", Rus.] vol.13, № 1 (61-62). 246-252. http://sociokosmos.ru/cicero/21_political_theology.pdf

- Peterson, E. (1935) «Der» Monotheismus als politisches Problem: ein Beitrag zur Geschichte der politischen Theologie im Imperium Romanum. [“The” Monotheism as a Political Problem: A Contribution to the History of Political Theology in the Imperium Romanum”, in German.] Leipzig.
- Planck, J. W. (1965) The Survival of Roman Law. *American Bar Association Journal*, 51(3), 259–261. <http://www.jstor.org/stable/25723151>
- Presbeia... (2015) *Presbeia Theotokou: The Intercessory Role of Mary across Times and Places in Byzantium (4th–9th Century)*, Eds. Peltomaa, Leena Mari; Külzer, Andreas; Allen, Pauline – Verlag der Österreichische Akademie der Wissenschaften: Wien. 274 p. <https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/33092>
- Schmidt, T. (1927) *Die Koimesis-Kirche von Nikaia*. Berlin & Leipzig.
- Schmitt, C. (1922) *Politische Theologie: Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität*. Berlin.
- Schmitt, C. (1970) *Politische Theologie II. Die Legende von der Erledigung jeder Politischen Theologie*. Berlin.
- Schmitt, C. (2005) *Political Theology, Four Chapters on the Concept of Sovereignty*, transl. G. Schwab. Chicago. <http://www.antropologias.org/files/downloads/2012/03/Schmitt-Political-Theology.pdf> - also https://pdflibrary.files.wordpress.com/2008/02/schmitt_politheology.pdf
- Ševčenko, N.P. (1991) Icons in the Liturgy. *Dumbarton Oaks Papers*. vol.45. 45–57. <https://doi.org/10.2307/1291691>.
- Shepard, J. (2004) Review of: Eastmond, Antony, James, Liz, Icon and word... 2003. *English Historical Review*, vol.119 (Oxford) № 484. 1378–1380
- Spitzer, H.D. (1980) Does Rome Have a Lesson for Us? : As the Roman Empire became more complex and centralized, so did its law and legal system. Is there a message here for us? *University of Washington School of Law Digital Commons*, 1980 -<https://digitalcommons.law.uw.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1796&context=faculty-articles>
- Sternbach, L. (1900) *Analecta Avarica. Dissertationum philologicarum Academiae Litterarum Cracoviensis*, vol.30. Cracoviae [Kraków, Poland]. <https://archive.org/details/analectaavarica00ster/analectaavarica00ster>
- Synkellos, Th. (1900/1975) *Homilia de obsidione Avarica Constantinopolis. Analecta Avarica*. Kraków. = Sternbach, L. (1900) — Reprint, with a critical apparatus and commentaries: Makk, 1975.
- Talbot Rice, David (1935/1968), *Art of Byzantium* Penguin Books: Norwich (GBr) https://ia802309.us.archive.org/34/items/david-talbot-rice-byzantine-art_202108/David%20Talbot%20Rice%20-%20Byzantine%20Art.pdf
- Teterianikov, N. (1991) The Role of Devotional Image in the Religious Life of Pre-Mongol Rus. *Christianity and the arts in Russia*, eds. Blumfield, W.C. & Velimirovic, M.M. Cambridge Univ. Press: Cambridge (Mass. USA), New York, Melbourne (Austr.), 30–45.
- Weigand, E. (1938) [Review of] Whittemore, Th. (1933, 1936) *The Mosaics of St. Sophia at Istanbul*. vol.I. *The Mosaics of the Narthex*. II. *The Mosaics of the Southern Vestibule*. Paris. in *Byzantinische Zeitschrift*. vol.38. pp. 467–471.
- Whitby, M. (2022) Theodore Syncellus and the 626 Siege of Constantinople. *Electrum*, Vol.29. 285–300. - <https://doi.org/10.4467/20800909EL.22.019.15789>
- Whittemore, T. (1936) *The Mosaics of St. Sophia at Istanbul*. vol.II. *The Mosaics of the Southern Vestibule*, Oxford Univ. Press for the Byzantine Institute: Paris.
- Whittemore, T. (1938). *The Mosaics of St. Sophia at Istanbul. American Journal of Archaeology*, vol.42. No.2, 219–226. <https://doi.org/10.2307/499667>
- Whittemore, T. J. (1946). On the Dating of Some Mosaics in Hagia Sophia. *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, 5(1), 34–45. <https://doi.org/10.2307/3257400>

THE RELATIONSHIP BETWEEN INCOME DISTRIBUTION AND AGGREGATE DEMAND. AN EMPIRICAL INVESTIGATION

Professor Dr. Laura Diaconu (Maxim)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5745-3850>

E-mail: lauradiaconu_07@yahoo.com

Faculty of Economics and Business Administration,
“Alexandru Ioan Cuza” University of Iasi, Romania

Abstract

According to certain studies, income levels are an important determinant of the aggregate expenditure patterns. For instance, the Keynesian economists see wages not only as the cost of labour, but also as a determinant of the level of aggregate demand. Therefore, a wage increase, which results in raising the costs of inputs, possibly promotes a higher level of employment and demand. However, even for the Keynesian economists the effect of changes in the functional income distribution cannot be determined *a priori*. The post-Keynesian economists also emphasize the demand-driven growth and the crucial role of effective demand in the short and long run. Yet, we may say that even though both Keynesian and post-Keynesian economists emphasize the importance of the aggregate demand in determining the output and employment, they differ in how they analyze the role of income distribution in shaping that demand. While the Keynesian literature is focused on the total aggregate demand, without a detailed investigation of the distribution of income, the post-Keynesian economists place the income distribution at the core of their analysis. Considering all these aspects, the purpose of our study is to investigate how the variations in income distribution influence the aggregate demand in both developed and developing countries. Our data was collected for the period 2000-2020. Our findings suggest a statistically significant negative relationship between the income inequality and the household consumption, indicating that higher income concentration among the wealthy tends to reduce the aggregate demand.

Key words: income distribution, aggregate demand, consumption, employment

HASTA ÖNCESİNDE KBRN ÖNEMİ VE BİLGİ GEREKSİNİMİ

1.Yazarlar:Uzm.Süleyman YILDIRIM,

Adana il Sağlık Müdürlüğü, sy.yildirim01@gmail.com -0000-0001-7753-181

2.Yazar. Öğr. Gör. Ümit TOPCUOĞLU

Karabük Üniversitesi, umittopcuoglu@karabuk.edu.tr- [0000-0003-2031-5862](https://orcid.org/0000-0003-2031-5862)

GİRİŞ

Kimyasal, Biyolojik, Radyolojik ve Nükleer (KBRN) tehditler, bireylerin ve toplumların sağlığını ciddi şekilde etkileyebilecek potansiyel risklerdir. Bu tehditler, doğal afetler, endüstriyel kazalar, terörist saldırılar veya askeri operasyonlar sonucu ortaya çıkabilir. Hasta öncesi acil sağlık hizmetleri, bu tür tehditlere karşı hazırlıklı olmalı ve acil durum yönetimi konusunda yeterli bilgiye sahip olmalıdır. KBRN olaylarına müdahalede bulunacak personel risk altında olacağından kişisel koruyucu donanım kullanılmalıdır. Kişisel koruyucu donanım hakkında bilgi ve kullanım becerisine sahip olmalıdır. Bu çalışma, hasta öncesinde KBRN'nin önemini ve acil sağlık çalışanlarının bu konuda sahip olması gereken bilgileri incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: KBRN, hasta öncesi sağlık, acil durum yönetimi, biyolojik tehditler, kimyasal ajanlar, radyolojik tehlikeler, nükleer riskler, dekontaminasyon, kişisel koruyucu ekipman.

Abstract

The Importance of CBRN in Pre-Hospital Care and Knowledge Requirements

Abstract: Chemical, Biological, Radiological, and Nuclear (CBRN) threats pose significant risks to the health of individuals and communities. These threats may arise from natural disasters, industrial accidents, terrorist attacks, or military operations. Pre-hospital emergency medical services must be prepared for such threats and possess adequate knowledge in emergency management. Since personnel who will respond to CBRN incidents will be at risk, they should use personal protective equipment. They should have knowledge about personal protective equipment and the ability to use it. This study examines the importance of CBRN preparedness in pre-hospital care and the essential knowledge required for emergency healthcare professionals.

CBRN incidents can be natural or man-made, significantly burdening healthcare systems. Chemical agents cause poisoning, biological agents trigger infectious diseases, and radiological/nuclear materials result in radiation-related illnesses. The COVID-19 pandemic has highlighted the impact of biological threats on healthcare services. To respond effectively, pre-hospital health teams must be trained in decontamination procedures, isolation measures, personal protective equipment (PPE) usage, patient transportation techniques, and crisis management.

Pre-hospital teams require comprehensive knowledge in approaching hazardous scenes, preventing exposure, implementing decontamination steps, triaging affected individuals, and managing medical waste. Proper use of protective equipment and medical resource allocation are critical for effective response.

In conclusion, pre-hospital emergency teams must be well-trained and equipped to handle CBRN incidents efficiently. Standardized CBRN training programs and continuous professional education are necessary. Additionally, healthcare systems should ensure the availability of sufficient protective gear, medications, and emergency preparedness strategies. Future research should focus on improving CBRN awareness and refining training methodologies.

Keywords: CBRN, pre-hospital care, emergency management, biological threats, chemical agents, radiological hazards, nuclear risks, decontamination, personal protective equipment.

KBRN TEHDİTLERİ VE SAĞLIK HİZMETLERİNE ETKİLERİ

KBRN olayları, doğal veya insan kaynaklı olabilir ve acil sağlık sistemlerini zorlayabilecek düzeyde yaygın etkilere sahip olabilmektedir (Smith & Brown, 2020). Kimyasal ajanlar zehirlenmelere, biyolojik ajanlar bulaşıcı hastalıklara, radyolojik ve nükleer maddeler ise radyasyon hastalıklarına neden olabilir (Jones et al., 2019). Özellikle biyolojik ajanlar, toplumda yayılma potansiyeli yüksek olup pandemilere yol açabilir.

Bu tehditlere karşı etkili bir yanıt verebilmek için hasta öncesi sağlık ekiplerinin belirli protokolleri uygulayabilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda, dekontaminasyon prosedürleri, izolasyon tedbirleri, uygun kişisel koruyucu ekipman (KKE) kullanımı, hasta taşıma teknikleri ve kriz yönetimi gibi konularda eğitilmiş olmaları çok önemlidir (Taylor, 2021). Bu nedenle, sağlık kurumlarının KBRN olaylarına karşı kapasitesini arttırması, ekiplerin bu tür olaylara anında ve etkin yanıt verebilmesi için kritik bir gerekliliktir.

HASTA ÖNCESİ EKİPLERİN KBRN KONUSUNDA BİLGİ GEREKSİNİMİ

KBRN olaylarında etkili bir yanıt verebilmek için hasta öncesi sağlık ekiplerinin belirli becerilere sahip olması gerekmektedir. Bu beceriler arasında KBRN ajanlarının tanımlanması, dekontaminasyon prosedürleri, uygun kişisel koruyucu ekipman kullanımı ve hasta taşıma teknikleri yer almaktadır (Miller et al., 2022). Özellikle biyolojik tehditler konusunda pandemi dönemlerinde elde edilen tecrübeler, sahadaki ekiplerin eğitim ihtiyacını ortaya koymuştur (Anderson & White, 2021).

Hasta öncesi ekiplerin bilgi gereksinimleri; olay yerine yaklaşma prosedürleri, maruziyetin önlenmesi, dekontaminasyon basamakları, hasta sınıflandırma (triage) sistemi ve etkilenen bireylerin nakil ve tedavi süreçleri gibi konuları kapsamaktadır. Bunun yanı sıra, sahada kullanılacak koruyucu ekipmanların doğru kullanılması ve atık yönetimi de büyük bir önem taşımaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER Hasta öncesi acil sağlık ekiplerinin KBRN olaylarına karşı hazırlıklı olması, toplum sağlığının korunması ve etkili acil müdahale sürecinin sağlanması açısından kritik öneme sahiptir. Bu nedenle, KBRN eğitim programlarının standart hale getirilmesi ve sağlık personelinin düzenli olarak bu konuda bilgilendirilmesi gerekmektedir.

Ayrıca, sağlık sistemlerinde KBRN olaylarına yönelik yeterli ekipman, ilaç ve koruyucu malzemelerin bulunması, hastane ve acil servislerin kapasitesinin arttırılması da önem arz etmektedir. Gelecekte yapılacak araştırmalar, KBRN farkındalığının arttırılması ve eğitim metodolojilerinin geliştirilmesi üzerine odaklanmalıdır.

Kaynaklar

- Anderson, P., & White, L. (2021). *Biological threats and emergency preparedness: Lessons from the COVID-19 pandemic*. Journal of Emergency Medicine, 45(2), 120-135.
- Jones, K., Smith, T., & Patel, R. (2019). *Radiological hazards and emergency response: A guide for first responders*. Emergency Response Journal, 32(4), 233-250.
- Miller, A., Johnson, B., & Taylor, C. (2022). *Personal protective equipment and decontamination strategies in chemical exposure incidents*. Prehospital Emergency Care, 56(1), 89-105.
- Smith, R., & Brown, D. (2020). *Chemical, biological, radiological, and nuclear (CBRN) threats: An integrated response approach*. Disaster Medicine, 28(3), 155-172.
- Taylor, J. (2021). *Emergency medical preparedness for nuclear incidents: Current challenges and future directions*. International Journal of Disaster Medicine, 14(3), 189-205.

HASTANE ÖNCESİ ACİL SAĞLIK HİZMETLERİNDE ÇALIŞANLARIN İŞ GÜVENLİĞİ ALGISI

1.Yazarlar:Uzm.Süleyman YILDIRIM,

Adana il Sağlık Müdürlüğü, sy.yildirim01@gmail.com -0000-0001-7753-181

2.Yazar. Öğr. Gör. Ümit TOPCUOĞLU

Karabük Üniversitesi, umittopcuoglu@karabuk.edu.tr- [0000-0003-2031-5862](https://orcid.org/0000-0003-2031-5862)

GİRİŞ

İş güvenliği, hastane öncesi acil sağlık hizmetlerinin kritik bir bileşeni olup, sağlık profesyonellerinin refahını korumayı ve hasta bakım kalitesini artırmayı amaçlamaktadır. Hastane öncesi acil sağlık çalışanları, fiziksel yaralanmalar, bulaşıcı hastalıklar, kimyasal maruziyetler ve psikolojik stres gibi çeşitli mesleki tehlikelere maruz kalmaktadır. Bu profesyonellerin iş güvenliği algısı, güvenlik protokollerine uyumlarını ve acil müdahale operasyonlarının genel etkinliğini büyük ölçüde etkilemektedir. Bu çalışma, hastane öncesi acil sağlık çalışanlarının iş güvenliği algısını ve bunun performansları ve iyi oluşları üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İş güvenliği, hastane öncesi acil sağlık, iş yeri tehlikeleri, kişisel koruyucu ekipman, psikolojik dayanıklılık, sağlık risk yönetimi.

Abstrag

Occupational safety is a critical component of pre-hospital emergency health services, aiming to protect the well-being of healthcare professionals and enhance the quality of patient care. Pre-hospital emergency health workers are exposed to various occupational hazards, including physical injuries, infectious diseases, chemical exposures, and psychological stress. The perception of occupational safety among these professionals significantly influences their adherence to safety protocols and the overall effectiveness of emergency response operations. This study aims to examine the perception of occupational safety among pre-hospital emergency healthcare workers and its impact on their performance and well-being.

Keywords: Occupational safety, pre-hospital emergency healthcare, workplace hazards, personal protective equipment, psychological resilience, healthcare risk management.

HASTANE ÖNCESİ ACİL SAĞLIK HİZMETLERİNDE MESLEKİ TEHLİKELER Hastane öncesi acil sağlık çalışanları günlük operasyonlarında çeşitli risklerle karşı karşıya kalmaktadır. Bu riskler şunları içerir:

- **Fiziksel Tehlikeler:** Hasta taşıma nedeniyle kas-iskelet sistemi yaralanmaları, acil taşıma sırasında trafik kazaları ve aşırı çevresel koşullara maruz kalma.
- **Biyolojik Tehlikeler:** Kan yoluyla bulaşan patojenler, solunum yolu enfeksiyonları ve yetersiz sanitasyon önlemleri nedeniyle bulaşıcı hastalıklara maruz kalma.
- **Kimyasal Tehlikeler:** Tıbbi atıklar, dezenfektanlar ve kaza ya da afet senaryolarında toksik kimyasallara maruziyet.
- **Psikososyal Tehlikeler:** Yüksek stresli çalışma ortamları, duygusal tükenme ve acil sağlık hizmetlerinin gerektirdiği zorlu çalışma koşulları nedeniyle tükenmişlik sendromu.

Sağlık çalışanları arasında güçlü bir iş güvenliği algısı, bu risklerin en aza indirilmesini sağlamaktadır. Uygun eğitim, güvenlik protokollerine uyum ve kişisel koruyucu ekipman (KKE) kullanımı, daha güvenli bir çalışma ortamına katkıda bulunmaktadır (Smith & Johnson, 2021).

İŞ GÜVENLİĞİ EĞİTİMİNİN ÖNEMİ İş güvenliği algısı, hastane öncesi acil sağlık çalışanlarına sağlanan güvenlik eğitiminin düzeyiyle doğrudan ilişkilidir. Kapsamlı eğitim programları şunları içermelidir:

- **Risk Değerlendirmesi ve Tehlike Tanımlama:** Çalışanların potansiyel mesleki riskler hakkında bilinçlendirilmesi ve bu riskleri azaltma yöntemleri konusunda eğitilmesi.
- **Kişisel Koruyucu Ekipman (KKE) Kullanımı:** Eldiven, maske, gözlük ve diğer koruyucu ekipmanların doğru şekilde kullanımının sağlanması.
- **Acil Durum Müdahale Prosedürleri:** Kimyasal sızıntılar, bulaşıcı hastalık salgınları veya şiddet içeren olaylarla başa çıkma yeteneklerinin artırılması.
- **Psikolojik Dayanıklılık ve Stres Yönetimi:** Mesleki stres ve tükenmişliği azaltmaya yönelik ruh sağlığı desteği ve başa çıkma stratejilerinin sağlanması (Anderson & White, 2020).

İŞ GÜVENLİĞİ ALGISININ PERFORMANS ÜZERİNDEKİ ETKİSİ Olumlu bir iş güvenliği algısı, hastane öncesi acil sağlık çalışanlarının performansını ve iş tatminini artırmaktadır. Araştırmalar, kendilerini güvende hisseden ve desteklenen çalışanların güvenlik yönergelerine daha fazla uyduğunu, daha yüksek iş verimliliği gösterdiğini ve daha düşük işten ayrılma oranlarına sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Taylor et al., 2022). Ayrıca, iş güvenliğine öncelik veren kurumlar, iş kazalarının azalmasını ve genel hasta bakım sonuçlarının iyileşmesini sağlamaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER Hastane öncesi acil sağlık çalışanlarının iş güvenliği algısını artırmak, onların refahı ve acil tıbbi hizmet sunma etkinliği açısından büyük önem taşımaktadır. Bu doğrultuda sağlık kuruluşlarının şunları sağlaması önerilmektedir:

- Düzenli iş güvenliği eğitim programlarının uygulanması.
- Yeterli koruyucu ekipman sağlanması ve güvenlik düzenlemelerinin sıkı bir şekilde uygulanması.
- Stres yönetimi ve psikolojik iyi oluşu destekleyen sistemlerin oluşturulması.
- Sürekli güvenli bir çalışma ortamı sağlamak için periyodik risk değerlendirmelerinin gerçekleştirilmesi.

Gelecekte yapılacak araştırmalar, iş güvenliği müdahalelerinin etkinliğini değerlendirmeye ve acil sağlık çalışanları arasındaki iş güvenliği algısını artırmak için yenilikçi stratejiler geliştirmeye odaklanmalıdır.

Kaynaklar

- Anderson, P., & White, L. (2020). *Psychological resilience and occupational safety in emergency healthcare settings*. Journal of Occupational Health, 32(2), 85-99.
- Smith, R., & Johnson, D. (2021). *Risk management and safety compliance in emergency medical services*. Safety and Health Journal, 28(4), 112-128.
- Taylor, J., Brown, M., & Patel, R. (2022). *The impact of occupational safety perception on job performance in emergency healthcare workers*. International Journal of Emergency Medicine, 45(3), 198-215.

CORRELATIONS BETWEEN AIR POLLUTANTS AND ACUTE CORONARY SYNDROME SUBTYPES: A 6 YEAR ANALYSIS

Abdulkadir Çakmak

Department of Cardiology, Amasya University Faculty of Medicine, Amasya 05200, Türkiye

cakmaka6@gmail.com

ORCID NO: 0000-0001-7427-3368

ABSTRACT

Background and Objectives

Air pollution is a major global public health concern and has been increasingly linked to cardiovascular diseases, including acute coronary syndrome (ACS). This study investigated the temporal association between air pollution and the incidence of ACS in Amasya, northern Türkiye, between January 2018 and September 2024.

Materials and Methods

In this retrospective study, the medical records of 6185 ACS patients at a single hospital, including cases of ST-elevation myocardial infarction (STEMI), non-ST-elevation myocardial infarction (NSTEMI) and unstable angina pectoris were analysed. Environmental air pollutants (e.g., PM₁₀, PM_{2.5}, NO, NO_x) levels were collected and their temporal correlations with the incidence of ACS were determined. Seasonal variations in both the incidence of ACS cases and pollutant concentrations were also evaluated.

Results

Seasonal analysis revealed a significantly higher incidence of ACS in winter than in the other seasons ($p<0.05$). The levels of particulate matter (PM₁₀ and PM_{2.5}) were also elevated in winter, with PM_{2.5} showing a moderate positive correlation with the incidence of STEMI ($r=0.38$, $p=0.0005$) and a strong positive correlation with NSTEMI ($r=0.55$, $p<0.0001$). The CO concentrations were also significantly higher in winter and demonstrated strong positive correlations with NSTEMI ($r=0.56$, $p<0.0001$) and total ACS ($r=0.51$, $p<0.0001$). Ozone levels, conversely, showed a mild negative correlation with NSTEMI ($r=-0.36$, $p=0.0011$). Nitrogen oxides (NO and NO_x) exhibited elevations in winter but did not show significant correlations with overall ACS incidence.

Conclusion

The findings of this study highlight the potential role of air pollution as a modifiable risk factor for ACS. Targeted public health strategies are required in Türkiye and elsewhere to mitigate pollution exposure, particularly during high-risk seasons. Further research with more accurate and higher-resolution pollution metrics and longitudinal data is warranted to deepen our understanding of the cardiovascular impacts of specific pollutants and to develop effective intervention strategies.

Keywords: Acute coronary syndrome; Air pollution; Particulate matter; Seasonal variation.

HAVA KİRLİTİCİLERİ VE AKUT KORONER SENDROM ALT TİPLERİ ARASINDAKİ KORELASYONLAR: 6 YILLIK BİR ANALİZ

ÖZET

Arka Plan ve Amaçlar

Hava kirliliği önemli bir küresel halk sağlığı sorunudur ve giderek artan bir şekilde akut koroner sendrom (AKS) dahil olmak üzere kardiyovasküler hastalıklarla ilişkilendirilmektedir. Bu çalışmada, Ocak 2018 ile Eylül 2024 arasında Türkiye'nin kuzeyindeki Amasya'da hava kirliliği ile AKS insidansı arasındaki zamansal ilişki araştırılmıştır.

Materyal ve Metod

Bu retrospektif çalışmada, ST yükselmeli miyokard enfarktüsü (STEMI), ST yükselmesiz miyokard enfarktüsü (NSTEMI) ve kararsız angina pectoris vakaları dahil olmak üzere tek bir hastanedeki 6185 AKS hastasının tıbbi kayıtları analiz edilmiştir. Çevresel hava kirlleticileri (örn. PM10, PM2.5, NO, NOx) seviyeleri elde edilmiş ve bunların AKS insidansı ile zamansal korelasyonları belirlenmiştir. Hem AKS vakalarının insidansındaki hem de hava kirlitici konsantrasyonlarındaki mevsimsel değişimler değerlendirilmiştir.

Bulgular

Mevsimsel analiz, kış aylarında diğer mevsimlere kıyasla önemli ölçüde daha yüksek AKS insidansı olduğunu ortaya koymuştur ($p<0,05$). Partikül madde seviyeleri (PM10 ve PM2.5) kışın anlamlı yükselmişken, PM2.5 seviyeleri STEMI insidansı ile orta düzeyde pozitif korelasyon ($r=0.38$, $p=0.0005$) ve NSTEMI ile güçlü pozitif korelasyon ($r=0.55$, $p<0.0001$) gösteriyordu. CO konsantrasyonları da kışın önemli ölçüde daha yüksekti ve NSTEMI ($r=0.56$, $p<0.0001$) ve toplam AKS ($r=0.51$, $p<0.0001$) ile güçlü pozitif korelasyonlar gösteriyordu. Buna karşılık ozon seviyeleri NSTEMI ile hafif negatif korelasyon ($r= -0.36$, $p=0.0011$) gösteriyordu. Azot oksitler (NO ve NOx) kışın yükselmeler gösterdi ancak genel AKS insidansı ile önemli korelasyonlar göstermedi.

Sonuç

Bu çalışmanın bulguları hava kirliliğinin AKS için değiştirilebilir bir risk faktörü olarak potansiyel rolünü vurgulamaktadır. Türkiye'de ve diğer yerlerde, özellikle yüksek riskli mevsimlerde, kirliliğe maruziyeti azaltmak için bu alanda hedefi net olan halk sağlığı stratejilerine ihtiyaç vardır. Belirli kirleticilerin kardiyovasküler etkilerine ilişkin anlayışımızı derinleştirmek ve etkili müdahale stratejileri geliştirmek için daha doğru ve daha yüksek çözünürlüklü kirlilik ölçümleri ve uzunlamasına verilerle daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir.

Anahtar kelimeler: Akut koroner sendrom; Hava kirliliği; Mevsimsel değişim; Partikül madde

INTRODUCTION

Cardiovascular diseases (CVDs) persist as the foremost cause of global mortality and morbidity (Di Cesare et al., 2024), with acute coronary syndrome (ACS) representing one of the most severe clinical manifestations (Claessen et al., 2020). ACS encompasses a continuum of conditions, including unstable angina and myocardial infarction, both of which result from an abrupt reduction in myocardial perfusion (Claessen et al., 2020). These ischemic episodes are often precipitated by the rupture of a vulnerable atherosclerotic plaque, followed by thrombus formation, which leads to significant hemodynamic compromise (Yuan et al., 2023). Despite significant advancements in diagnostic modalities and therapeutic strategies including percutaneous coronary intervention (PCI) and the widespread use of antiplatelet therapies (Andò et al., 2024), the worldwide burden of ACS continues to escalate.

Air pollution has emerged as a critical public health issue worldwide, with profound implications for human health and the environment. According to the World Health Organization (WHO), approximately seven million premature deaths annually are attributable to exposure to ambient air pollution, with outdoor air pollution alone accounting for about 4.2 million of these deaths (Abdolahnejad et al., 2018; Anderson et al., 2012), underscoring the urgency of addressing this global health crisis. Among the myriad of health consequences associated with air pollution, its impact on CVDs has garnered substantial attention in recent years.

The etiology of ACS is multifactorial, with established risk factors such as hypertension, diabetes, hyperlipidemia, and smoking (Bęćkowski et al., 2018). However, growing evidence suggests that environmental factors, particularly air pollution, may play a pivotal role in triggering or exacerbating acute cardiovascular events. Fine particulate matter (PM_{2.5}), nitrogen dioxide (NO₂), and ozone (O₃) are among the key air pollutants implicated in the pathophysiology of CVDs through mechanisms involving systemic inflammation, oxidative stress, and endothelial dysfunction (Aryal et al., 2021; Feng et al., 2023; Hamanaka & Mutlu, 2018). These processes collectively destabilize atherosclerotic plaques, increasing their likelihood of rupture and subsequent thrombotic occlusion of coronary arteries. Furthermore, oxidative stress caused by pollutant exposure compromises mitochondrial function and promotes apoptosis of vascular endothelial cells, exacerbating cardiovascular vulnerability (Lim & Kim, 2024). Urbanization has amplified the exposure of populations to harmful air pollutants, with residents in metropolitan areas experiencing chronic exposure to elevated levels of PM_{2.5}, NO_x, and other pollutants (Tran et al., 2023). Epidemiological studies have demonstrated a temporal association between spikes in air pollution levels and surges in ACS-related hospital admissions, particularly in urban environments characterized by poor air quality and limited green spaces (Arrivi et al., 2021; Colais et al., 2012; Kuźma et al., 2020). However, significant gaps remain in understanding regional pollutant profiles, dose-response effects, and the role of demographic disparities in shaping these outcomes.

The aim of the current study is to evaluate the relationship between air pollution and the incidence of ACS by conducting a retrospective analysis of hospital admissions and environmental air quality data to inform evidence-based interventions to mitigate the cardiovascular risks associated with air pollution.

MATERIALS AND METHODS

STUDY DESIGN AND POPULATION

This retrospective, observational study was designed to assess the impact of air pollution on the incidence of acute coronary syndromes (ACS) in Amasya, Türkiye. The patients admitted to Cardiology Clinic of Amasya University Sabuncuoğlu Şerefeddin Education and Research Hospital were included and study utilized patient data collected between January 2018 and October 2024. The study adhered to the principles outlined in the Declaration of Helsinki and was approved by the Non-Interventional Clinical Research Ethics Committee of Amasya University (Approval No: 2024/122, E-30640013-050.04-229025, Date: 27.11.2024). As the study was retrospective and used anonymized patient data, informed consent was

not required. The necessary official permission to access patient files in the archive has been obtained from the hospital directorate. Patient confidentiality was ensured throughout the study.

The study population included adult patients aged 18 years and older who were admitted to the cardiology clinic with a clinical diagnosis of ACS and underwent coronary angiography during the study period. The ACS subtypes included ST-Elevation Myocardial Infarction (STEMI), Non-ST-Elevation Myocardial Infarction (NSTEMI), and Unstable Angina Pectoris (USAP). Patients that were 18 years or older, presented with a clinical diagnosis of STEMI, NSTEMI, or USAP, and underwent coronary angiography regardless of whether they had significant obstructive coronary lesions were included in the study. Patients who died before undergoing coronary angiography or had incomplete clinical data were excluded from the study.

DATA COLLECTION

Patient data were retrospectively collected from hospital electronic medical records and registry databases. The International Classification of Diseases (ICD) code I25 was used to identify patients diagnosed with myocardial infarction. Monthly incidence rates of STEMI, NSTEMI, and USAP were recorded for the entire study period.

Environmental air pollution data were sourced from the Amasya Provincial Directorate of Environment, Urbanization, and Climate Change. Monthly average concentrations of key air pollutants, including particulate matter with a diameter of 2.5 micrometers or less (PM_{2.5}) and PM₁₀, carbon monoxide (CO), nitrogen dioxide (NO₂), nitrogen oxides (NO_x), and ozone (O₃), were obtained for the study period.

STATISTICAL ANALYSIS

All statistical analyses were performed using GraphPad Prism v8.0 (USA). Continuous variables were tested for normality using the Shapiro-Wilk tests. Variables were analyzed using one-way analysis of variance (ANOVA), and post-hoc analyses were conducted using Dunn's multiple comparison test. For non-normally distributed variables, the Kruskal-Wallis test was employed, and multiple comparisons were carried out using Dunn's test.

The correlation between air pollution parameters and ACS incidence was analyzed using Pearson's correlation coefficient for normally distributed variables and Spearman's rho for non-normally distributed variables. Statistical significance was set at a p-value of <0.05. Results were expressed as mean $\pm$ standard deviation (SD) for continuous variables.

RESULTS

Among the total of 6185 ACS cases between January 2018 and September 2024, 1948 were STEMI, 3400 were NSTEMI, 837 were USAP. Number of STEMI, NSTEMI and total ACS cases were significantly higher in the winter compared to spring and summer ($p < 0.05$; Table 1). Additionally, number of NSTEMI and total ACS cases were significantly higher in the winter compared to autumn ($p < 0.01$, Table 1).

Table 1. Distribution of the ACS cases in different seasons.

	Winter	Spring	Summer	Autumn
STEMI	29.05 $\pm$ 6.02 ^{a, b}	22.38 $\pm$ 5.21 ^a	21.38 $\pm$ 6.67 ^b	23.58 $\pm$ 7.34
NSTEMI	55.75 $\pm$ 10.25 ^{x, y, z}	40.24 $\pm$ 11.27 ^x	32.81 $\pm$ 9.96 ^y	39.53 $\pm$ 6.32 ^z
USAP	11.10 $\pm$ 6.63	10.52 $\pm$ 6.48	10.19 $\pm$ 6.42	9.47 $\pm$ 5.36
Total ACS	95.9 $\pm$ 17.77 ^{k, l, m}	73.14 $\pm$ 19.28 ^k	64.38 $\pm$ 17.21 ^l	72.58 $\pm$ 19.15 ^m

Statistical analysis: Kruskal-Wallis followed by Dunn's multiple comparison test. Data sharing the same superscript letter are significantly different from each other. (ACS: Acute coronary syndrome, NSTEMI: Non-ST elevation myocardial

infarction, STEMI: ST elevation myocardial infarction, USAP: Unstable angina pectoris.) ^kp<0.05, ^{a, b, x, m}p<0.01, ^zp<0.001 and ^{y, m}p<0.0001.

The concentrations of various air pollutants, including PM₁₀, PM_{2.5}, CO, O₃, NO, NO₂, and NO_x, were compared across four seasons. PM₁₀ levels were significantly higher during winter compared to spring (p<0.01), summer (p<0.0001), and autumn (p<0.05; Suppl. Fig. 1A). Similarly, PM_{2.5} levels were significantly elevated in winter relative to spring (p<0.01), summer (p<0.0001), and autumn (p<0.05; Suppl. Fig. 1B). On the other hand, PM_{2.5} levels were significantly higher in the autumn compared to summer (p<0.01; Suppl. Fig. 1B). In accordance with the seasonal concentrations of air pollutants, monthly measurements revealed fluctuations of the air pollutant concentrations throughout the study period and their concentrations were measured as the highest between the autumn and spring months (Suppl. Fig. 2A-G).

CO concentrations peaked during winter and were significantly higher compared to spring (p< 0.05), summer (p<0.0001), and autumn (p<0.01; Suppl. Fig. 1C). O₃ levels showed a distinct seasonal pattern, with significantly higher levels in spring compared to winter (p<0.01) and summer (p<0.0001). Additionally, autumn levels were significantly lower than summer (p<0.001; Suppl. Fig. 1D). NO levels were highest during winter, significantly exceeding levels observed in spring (p<0.0001), while NO levels were significantly higher in autumn compared to summer (p<0.01; Suppl. Fig. 1E). While NO₂ levels were similar among the seasons (Suppl. Fig. 1F), NO_x levels were significantly higher in winter compared to summer (p<0.01; Suppl. Fig. 1G).

PM₁₀ levels demonstrated a mild-to-moderate positive correlation with NSTEMI cases and mild positive correlation with total ACS cases (Table 2). PM_{2.5} levels exhibited a moderate positive correlation with STEMI and a strong positive correlation with NSTEMI and total ACS cases (Table 2).

CO concentrations showed a moderate-to-strong positive correlation with STEMI and total ACS cases, and a strong positive correlation with NSTEMI cases (Table 2). O₃ levels were found to be in a mild negative correlation with NSTEMI and total ACS cases (Table 2). NO and NO_x levels did not show any correlations with any ACS, while NO₂ levels showed mild-to-moderate positive correlation with USAP cases (Table 2).

Table 2. Correlations between the air pollutants with ACS cases.

	Spearman's r (p value)			
	STEMI	NSTEMI	USAP	Total ACS
PM₁₀	0.1559 (0.1647)	0.3088 (0.0050)	0.0670 (0.5521)	0.2246 (0.0439)
PM_{2.5}	0.3778 (0.0005)	0.5539 (<0.0001)	0.1466 (0.1917)	0.46 86 (<0.0001)
CO	0.4722 (<0.0001)	0.5647 (<0.0001)	0.0898 (0.4249)	0.5137 (<0.0001)
O₃	-0.1725 (0.1236)	-0.3564 (0.0011)	0.0496 (0.6598)	-0.2225 (0.0459)
NO	0.1170 (0.2983)	0.1616 (0.1494)	-0.0575 (0.6098)	0.1050 (0.3510)
NO₂	0.1303 (0.2462)	-0.0568 (0.6141)	0.2737 (0.0134)	0.0714 (0.5264)
NO_x	0.1764 (0.1151)	0.1012 (0.3689)	0.1497 (0.1823)	0.1275 (0.2565)

ACS: Acute Coronary Syndrome, CO: Carbon Monoxide, STEMI: ST-Elevation Myocardial Infarction, NO: Nitric Oxide NO₂: Nitrogen Dioxide NO_x: Nitrogen Oxides, NSTEMI: Non-ST-Elevation Myocardial Infarction, O₃: Ozone, USAP: Unstable Angina Pectoris, PM₁₀: Particulate Matter with a diameter of 10 micrometers or less, PM_{2.5}: Particulate Matter with a diameter of 2.5 micrometers or less.

DISCUSSION

The current retrospective study demonstrated a significant association between air pollution and the seasonal incidence of ACS, particularly highlighting the role of particulate matter (PM_{2.5} and PM₁₀) and CO in exacerbating cardiovascular conditions. The findings contribute to the growing body of evidence that environmental air pollutants are critical risk factors in the pathogenesis of ACS.

Seasonal variations in ACS presentations have been documented in various studies, suggesting that environmental factors, such as temperature and lifestyle changes during different seasons, may influence cardiovascular events (Kurihara et al., 2020). For instance, Vallabhajosyula et al. highlight that the management and outcomes of acute myocardial infarction (MI) can be affected by seasonal changes, with winter months often associated with increased hospitalizations for MI (Vallabhajosyula et al., 2020). Exposure to extreme temperatures was reported to increase the aggravate the cardiovascular conditions and colder temperatures may potentially cause this due to increased blood viscosity and heightened sympathetic nervous system activity during winter (Alahmad et al., 2023; Drapkina et al., 2024; Wang et al., 2015).

The clear seasonal variability in air pollutants and their associations with ACS subtypes underscore the complex interplay between meteorological conditions, emission sources, and pathophysiological processes influencing cardiovascular outcomes (Al-Kindi et al., 2020; Pope et al., 2002). PM₁₀ and PM_{2.5} concentrations, both significantly elevated in winter, reflect contributions from combustion-based heating, vehicular emissions, and the reduced atmospheric dispersion characteristic of colder months (Brook et al., 2004; Pope & Dockery, 2006). These elevated particulate levels coincide with increased ACS incidence, as PM₁₀ demonstrated a mild-to-moderate positive correlation with NSTEMI and a mild positive correlation with total ACS cases, while PM_{2.5} showed a moderate positive correlation with ST-elevation myocardial infarction STEMI and a strong positive correlation with NSTEMI and total ACS cases (Bochenek et al., 2024; Mustafic et al., 2012). PM_{2.5} is particularly relevant to cardiovascular risks because its smaller aerodynamic diameter allows particles to penetrate deeply into the respiratory tract, triggering systemic inflammation, endothelial dysfunction, and atherogenesis (Thangavel et al., 2022).

CO also peaked in winter, likely due to incomplete combustion under stable atmospheric conditions and decreased photochemical oxidation during colder months (Cowan et al., 2018). Notably, CO exhibited moderate-to-strong positive correlations with STEMI and total ACS, and a strong positive correlation with NSTEMI, consistent with evidence that CO-mediated tissue hypoxia and oxidative stress can exacerbate cardiovascular risk (Chu et al., 2021; Münzel et al., 2017). In contrast, O₃ displayed a distinct seasonal cycle, spiking in spring under more intense sunlight and higher temperatures conducive to photochemical reactions. Interestingly, O₃ showed a mild negative correlation with NSTEMI and total ACS, a finding possibly reflecting the different oxidative pathways, precursor availability, and atmospheric dynamics governing ozone compared to primary combustion pollutants (Bell et al., 2007).

Wintertime elevations in NO and total NO_x were pronounced, yet these pollutants did not show significant correlations with ACS in this study. Although NO₂ did not vary significantly by season, mild-to-moderate correlations were observed with USAP, suggesting that certain patient subgroups or specific cardiac phenotypes could be more susceptible to NO₂-related oxidative and inflammatory mechanisms (Fecht et al., 2022; Wang et al., 2024; Zeng et al., 2024). Collectively, these results reinforce the notion that winter poses heightened cardiovascular risk due to concurrent surges in multiple pollutants (PM₁₀, PM_{2.5}, CO, NO, and NO_x), each of which can trigger overlapping biological pathways of inflammation, platelet activation, and endothelial dysfunction.

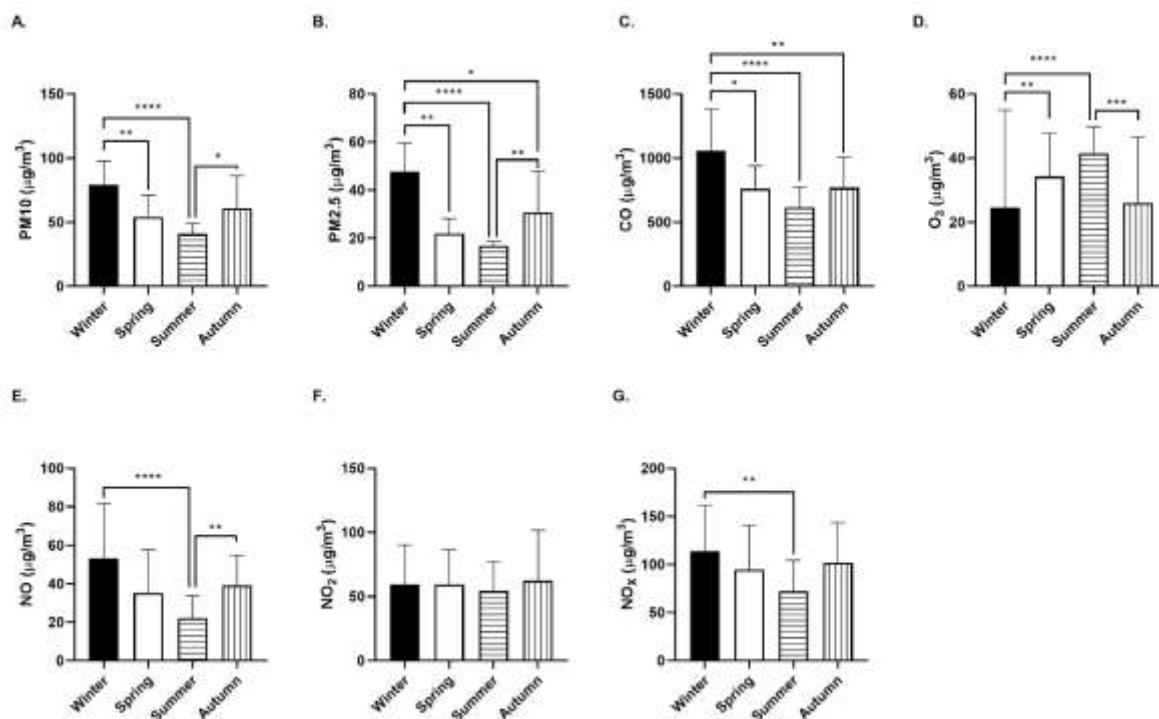
Overall, the observed seasonal clustering of pollutants and their association with different ACS subtypes emphasize the importance of targeted public health interventions, particularly in winter when pollution levels peak (Rus et al., 2024). Measures to reduce combustion-related emissions, improve urban air ventilation, and enhance clinical awareness of high-risk periods could help mitigate the cardiovascular burden linked to air pollution. Future large-scale, longitudinal studies

with refined pollution metrics (e.g., source apportionment, personal-level exposure assessment) are warranted to disentangle pollutant-specific impacts and optimize prevention strategies for ACS and related cardiovascular conditions.

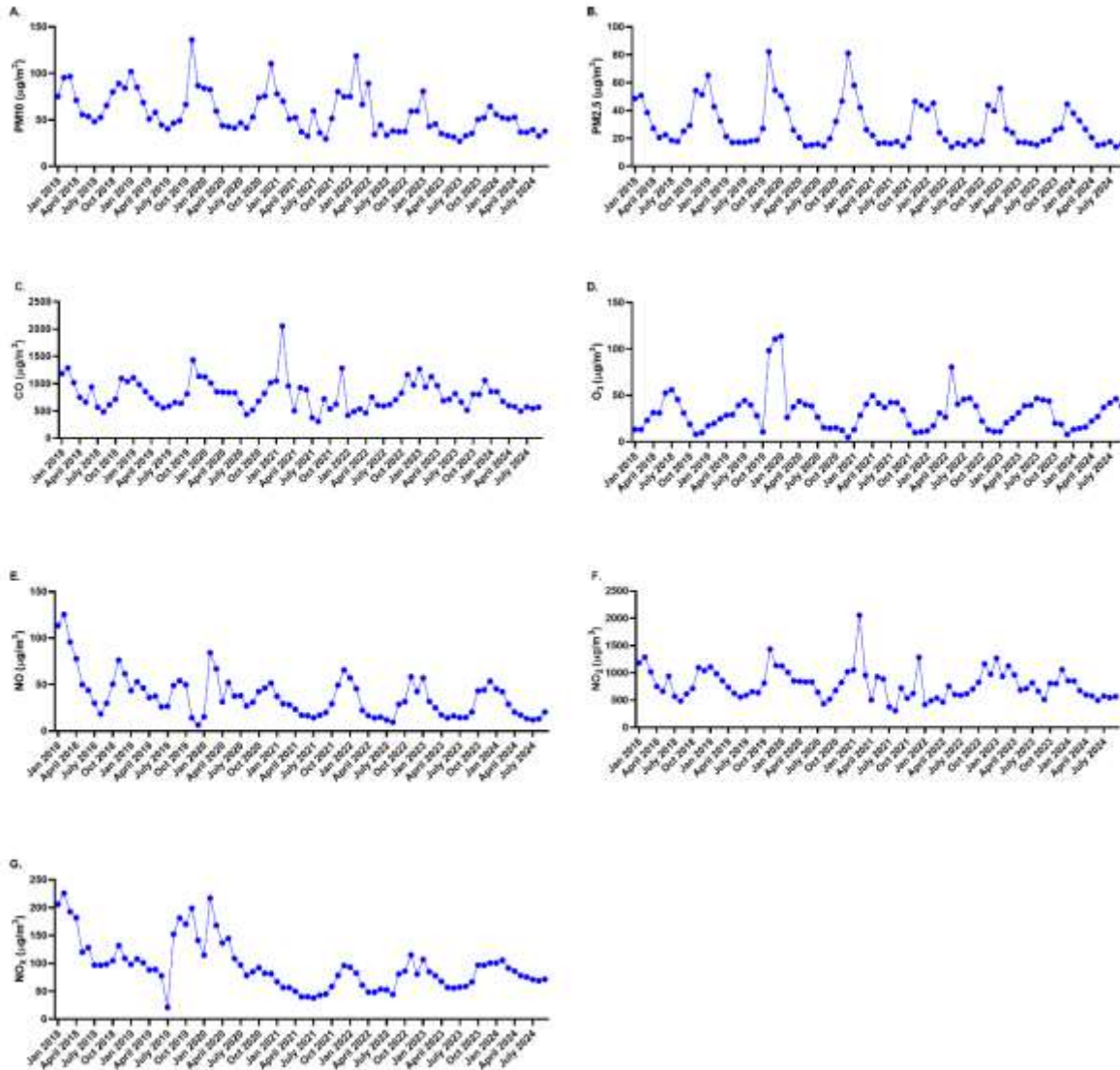
Conclusion

This investigation demonstrates a significant association between air pollution and seasonal incidence of acute coronary syndrome (ACS) in Amasya, Türkiye. Particulate matter (PM_{2.5} and PM₁₀) and carbon monoxide (CO) were identified as primary pollutants, with concentrations highest during winter months. PM_{2.5} exhibited a strong correlation with both STEMI and NSTEMI cases, while CO correlated with NSTEMI and total ACS cases. These observations underscore air pollution as a modifiable risk factor for ACS, particularly during winter. The findings emphasize the need for targeted public health initiatives to reduce pollution exposure, especially during high-risk periods. Proposed interventions include reducing combustion-related emissions, enhancing urban air circulation, and increasing clinical awareness of high-risk seasons. Further research is warranted, including large-scale longitudinal studies using refined pollution metrics and investigations into biological mechanisms linking pollutants to ACS. This study contributes to evidence connecting air pollution to cardiovascular outcomes and highlights the significance of environmental factors in ACS pathogenesis. The results have implications for public health policy, urban planning, and clinical practice, necessitating a multidisciplinary approach to address these challenges.

Supplementary Figures

Supplementary Figure 1. Seasonal levels of (A) PM₁₀, (B) PM_{2.5}, (C) CO, (D) O₃, (E) NO, (F) NO₂ and (G) NO_x. (Statistical analysis: Kruskal-Wallis followed by Dunn's multiple comparison test. * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$ and **** $p < 0.0001$).

Supplementary Figure 2. Monthly measurements of (A) PM10, (B) PM2.5, (C) CO, (D) O₃, (E) NO, (F) NO₂ and (G) NO_x levels.

REFERENCES

- Abdolahnejad, A., Jafari, N., Mohammadi, A., Miri, M., & Hajizadeh, Y. (2018). Mortality and Morbidity Due to Exposure to Ambient NO(2), SO(2), and O(3) in Isfahan in 2013-2014. *Int J Prev Med*, 9, 11. https://doi.org/10.4103/ijpvm.IJPVM_387_16
- Al-Kindi, S. G., Brook, R. D., Biswal, S., & Rajagopalan, S. (2020). Environmental determinants of cardiovascular disease: lessons learned from air pollution. *Nat Rev Cardiol*, 17(10), 656-672. <https://doi.org/10.1038/s41569-020-0371-2>
- Alahmad, B., Khraishah, H., Royé, D., Vicedo-Cabrera, A. M., Guo, Y., Papatheodorou, S. I., Achilleos, S., Acquaotta, F., Armstrong, B., Bell, M. L., Pan, S. C., de Sousa Zanotti Stagliorio Coelho, M., Colistro, V., Dang, T. N., Van Dung, D., De' Donato, F. K., Entezari, A., Guo, Y. L., Hashizume, M., . . . Koutrakis, P. (2023). Associations Between Extreme Temperatures and Cardiovascular Cause-Specific Mortality: Results From 27 Countries. *Circulation*, 147(1), 35-46. <https://doi.org/10.1161/circulationaha.122.061832>
- Anderson, J. O., Thundiyil, J. G., & Stolbach, A. (2012). Clearing the air: a review of the effects of particulate matter air pollution on human health. *J Med Toxicol*, 8(2), 166-175. <https://doi.org/10.1007/s13181-011-0203-1>
- Andò, G., Micari, A., & Costa, F. (2024). Advances in Acute Coronary Syndromes: Bridging Gaps in Diagnosis and Treatment. *J Clin Med*, 13(19). <https://doi.org/10.3390/jcm13196003>
- Arrivi, A., Dominici, M., Bier, N., Truglio, M., Vaudo, G., & Pucci, G. (2021). Association Between Air Pollution and Acute Coronary Syndromes During Lockdown for COVID-19: Results From the Terni Hub Center. *Front Public Health*, 9, 683683. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2021.683683>
- Aryal, A., Harmon, A. C., & Dugas, T. R. (2021). Particulate matter air pollutants and cardiovascular disease: Strategies for intervention. *Pharmacol Ther*, 223, 107890. <https://doi.org/10.1016/j.pharmthera.2021.107890>
- Bęćkowski, M., Gierlotka, M., Gąsior, M., Poloński, L., Zdrojewski, T., Dąbrowski, R., Karwowski, J., Kowalik, I., Drygas, W., & Szwed, H. (2018). Risk factors predisposing to acute coronary syndromes in young women ≤45 years of age. *Int J Cardiol*, 264, 165-169. <https://doi.org/10.1016/j.ijcard.2018.03.135>
- Bell, M. L., Dominici, F., Ebisu, K., Zeger, S. L., & Samet, J. M. (2007). Spatial and temporal variation in PM(2.5) chemical composition in the United States for health effects studies. *Environ Health Perspect*, 115(7), 989-995. <https://doi.org/10.1289/ehp.9621>
- Bochenek, T., Pytlewski, A., Bride, D., Gruchlik, B., Lelek, M., Teodorska, M., Nowok, M., Wita, K., Mizia-Stec, K., & Horne, B. D. (2024). Associations of air pollution with acute coronary syndromes based on A/B/AB versus O blood types: case-crossover study. *Sci Rep*, 14(1), 14580. <https://doi.org/10.1038/s41598-024-65506-2>
- Brook, R. D., Franklin, B., Cascio, W., Hong, Y., Howard, G., Lipsett, M., Luepker, R., Mittleman, M., Samet, J., Smith, S. C., Jr., & Tager, I. (2004). Air pollution and cardiovascular disease: a statement for healthcare professionals from the Expert Panel on Population and Prevention Science of the American Heart Association. *Circulation*, 109(21), 2655-2671. <https://doi.org/10.1161/01.Cir.0000128587.30041.C8>
- Chu, L. M., Shaefi, S., Byrne, J. D., Alves de Souza, R. W., & Otterbein, L. E. (2021). Carbon monoxide and a change of heart. *Redox Biol*, 48, 102183. <https://doi.org/10.1016/j.redox.2021.102183>
- Claessen, B. E., Guedeney, P., Gibson, C. M., Angiolillo, D. J., Cao, D., Lepor, N., & Mehran, R. (2020). Lipid Management in Patients Presenting With Acute Coronary Syndromes: A Review. *J Am Heart Assoc*, 9(24), e018897. <https://doi.org/10.1161/jaha.120.018897>

- Colais, P., Faustini, A., Stafoggia, M., Berti, G., Bisanti, L., Cadum, E., Cernigliaro, A., Mallone, S., Pacelli, B., Serinelli, M., Simonato, L., Vigotti, M. A., & Forastiere, F. (2012). Particulate air pollution and hospital admissions for cardiac diseases in potentially sensitive subgroups. *Epidemiology*, 23(3), 473-481. <https://doi.org/10.1097/EDE.0b013e31824d5a85>
- Cowan, N., Helfter, C., Langford, B., Coyle, M., Levy, P., Moxley, J., Simmons, I., Leeson, S., Nemitz, E., & Skiba, U. (2018). Seasonal fluxes of carbon monoxide from an intensively grazed grassland in Scotland. *Atmospheric Environment*, 194, 170-178. <https://doi.org/10.1016/j.atmosenv.2018.09.039>
- Di Cesare, M., Perel, P., Taylor, S., Kabudula, C., Bixby, H., Gaziano, T. A., McGhie, D. V., Mwangi, J., Pervan, B., Narula, J., Pineiro, D., & Pinto, F. J. (2024). The Heart of the World. *Glob Heart*, 19(1), 11. <https://doi.org/10.5334/gh.1288>
- Drapkina, O., Zyryanov, S., Shepel, R., Orlov, D., Rogozhkina, E., Egorov, P., & Yavelov, I. (2024). Meteoropathy: myth or reality? Assessment of the relationship between cardiovascular diseases and weather conditions according to data from a Moscow hospital. *Cardiovascular Therapy and Prevention*, 23(5), 4002.
- Fecht, D., Chadeau-Hyam, M., Owen, R., Gregson, J., Halliday, B. P., Lota, A. S., Gulliver, J., Ware, J. S., Pennell, D. J., Kelly, F. J., Shah, A. S. V., Miller, M. R., Newby, D. E., Prasad, S. K., & Tayal, U. (2022). Exposure to Elevated Nitrogen Dioxide Concentrations and Cardiac Remodeling in Patients With Dilated Cardiomyopathy. *J Card Fail*, 28(6), 924-934. <https://doi.org/10.1016/j.cardfail.2021.11.023>
- Feng, S., Huang, F., Zhang, Y., Feng, Y., Zhang, Y., Cao, Y., & Wang, X. (2023). The pathophysiological and molecular mechanisms of atmospheric PM(2.5) affecting cardiovascular health: A review. *Ecotoxicol Environ Saf*, 249, 114444. <https://doi.org/10.1016/j.ecoenv.2022.114444>
- Hamanaka, R. B., & Mutlu, G. M. (2018). Particulate Matter Air Pollution: Effects on the Cardiovascular System. *Front Endocrinol (Lausanne)*, 9, 680. <https://doi.org/10.3389/fendo.2018.00680>
- Kurihara, O., Takano, M., Yamamoto, E., Yonetsu, T., Kakuta, T., Soeda, T., Yan, B. P., Crea, F., Higuma, T., Kimura, S., Minami, Y., Adriaenssens, T., Boeder, N. F., Nef, H. M., Kim, C. J., Thondapu, V., Kim, H. O., Russo, M., Sugiyama, T., . . . Jang, I. K. (2020). Seasonal Variations in the Pathogenesis of Acute Coronary Syndromes. *J Am Heart Assoc*, 9(13), e015579. <https://doi.org/10.1161/jaha.119.015579>
- Kuźma, Ł., Pogorzelski, S., Struniawski, K., Dobrzycki, S., & Bachórzewska-Gajewska, H. (2020). Effect of air pollution on the number of hospital admissions for acute coronary syndrome in elderly patients. *Pol Arch Intern Med*, 130(1), 38-46. <https://doi.org/10.20452/pamw.15064>
- Lim, E. Y., & Kim, G. D. (2024). Particulate Matter-Induced Emerging Health Effects Associated with Oxidative Stress and Inflammation. *Antioxidants (Basel)*, 13(10). <https://doi.org/10.3390/antiox13101256>
- Mustafic, H., Jabre, P., Caussin, C., Murad, M. H., Escolano, S., Tafflet, M., P  rier, M. C., Marijon, E., Vernerey, D., Empana, J. P., & Jouven, X. (2012). Main air pollutants and myocardial infarction: a systematic review and meta-analysis. *Jama*, 307(7), 713-721. <https://doi.org/10.1001/jama.2012.126>
- M  nz  l, T., Camici, G. G., Maack, C., Bonetti, N. R., Fuster, V., & Kovacic, J. C. (2017). Impact of Oxidative Stress on the Heart and Vasculature: Part 2 of a 3-Part Series. *J Am Coll Cardiol*, 70(2), 212-229. <https://doi.org/10.1016/j.jacc.2017.05.035>
- Pope, C. A., 3rd, Burnett, R. T., Thun, M. J., Calle, E. E., Krewski, D., Ito, K., & Thurston, G. D. (2002). Lung cancer, cardiopulmonary mortality, and long-term exposure to fine particulate air pollution. *Jama*, 287(9), 1132-1141. <https://doi.org/10.1001/jama.287.9.1132>

- Pope, C. A., 3rd, & Dockery, D. W. (2006). Health effects of fine particulate air pollution: lines that connect. *J Air Waste Manag Assoc*, 56(6), 709-742. <https://doi.org/10.1080/10473289.2006.10464485>
- Rus, A.-A., Şoşdean, R., Lazăr, M.-A., Simonescu, M., Luca, S.-A., Dima, C. N., Frişan, A.-C., Gaiţă, D., & Mornoş, C. (2024). Seasonal Variation in Short-Term Ambient Air Pollutants and ST-Elevation Myocardial Infarction Admissions: An Innovative Exploration of Air Pollution's Health Consequences. *Atmosphere*, 15(5), 590.
- Thangavel, P., Park, D., & Lee, Y. C. (2022). Recent Insights into Particulate Matter (PM(2.5))-Mediated Toxicity in Humans: An Overview. *Int J Environ Res Public Health*, 19(12). <https://doi.org/10.3390/ijerph19127511>
- Tran, H. M., Tsai, F. J., Lee, Y. L., Chang, J. H., Chang, L. T., Chang, T. Y., Chung, K. F., Kuo, H. P., Lee, K. Y., Chuang, K. J., & Chuang, H. C. (2023). The impact of air pollution on respiratory diseases in an era of climate change: A review of the current evidence. *Sci Total Environ*, 898, 166340. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2023.166340>
- Vallabhajosyula, S., Patlolla, S. H., Cheungpasitporn, W., Holmes, D. R., Jr., & Gersh, B. J. (2020). Influence of seasons on the management and outcomes acute myocardial infarction: An 18-year US study. *Clin Cardiol*, 43(10), 1175-1185. <https://doi.org/10.1002/clc.23428>
- Wang, X., Li, G., Liu, L., Westerdahl, D., Jin, X., & Pan, X. (2015). Effects of Extreme Temperatures on Cause-Specific Cardiovascular Mortality in China. *Int J Environ Res Public Health*, 12(12), 16136-16156. <https://doi.org/10.3390/ijerph121215042>
- Wang, Y., Danesh Yazdi, M., Wei, Y., & Schwartz, J. D. (2024). Air pollution below US regulatory standards and cardiovascular diseases using a double negative control approach. *Nat Commun*, 15(1), 8451. <https://doi.org/10.1038/s41467-024-52117-8>
- Yuan, D., Chu, J., Qian, J., Lin, H., Zhu, G., Chen, F., & Liu, X. (2023). New Concepts on the Pathophysiology of Acute Coronary Syndrome. *Rev Cardiovasc Med*, 24(4), 112. <https://doi.org/10.31083/j.rcm2404112>
- Zeng, J., Lin, G., Dong, H., Li, M., Ruan, H., & Yang, J. (2024). Association Between Nitrogen Dioxide Pollution and Cause-Specific Mortality in China: Cross-Sectional Time Series Study. *JMIR Public Health Surveill*, 10, e44648. <https://doi.org/10.2196/44648>

MEME KANSERİ TANISI ALMIŞ KADINLARIN EŞ ŞİDDETİ DURUMLARI VE ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİ

Uzman Hemşire, Songül ÖZKAYA¹/ Dr.Öğr.Üyesi, Nilüfer YILDIRIM²

¹ Erzurum Şehir Hastanesi, Halk Sağlığı Hemşireliği, songulozkaya2@gmail.com, 0009-0008-7279-1792

² Erzurum Teknik Üniversitesi, Halk Sağlığı Hemşireliği, nilufergulten@gmail.com, 0000-0001-8851-7044

Özet

Çalışmada bir şehir hastanesi cerrahi onkoloji servisinde yatan meme kanseri tanısı almış kadınların eş şiddeti durumları ve etkileyen faktörleri belirlemek amaçlanmıştır. Bu çalışmada tanımlayıcı ve kesitsel nitelikte araştırma deseni benimsenmiştir. Araştırma, bir şehir hastanesi cerrahi onkoloji servisinde Mart-Ağustos 2024 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Araştırmada, 213 kadın hastaya ulaşılmıştır. Bu çalışmada veri toplama araçları olarak “Demografik Form” ve “Kadına Yönelik Eş Şiddet Ölçeği” kullanılmıştır. SPSS for Windows 22 paket programıyla veriler analiz edilmiştir. Araştırma etik izin ve hastalardan yazılı onam alınmıştır. Kadınların fiziksel şiddete uğrama durumları 41 kişi %19,3, duygusal/sözel şiddete uğrama durumları 213 kişi %100, ekonomik şiddete uğrama durumları 98 kişi %46, cinsel şiddete uğrama durumu ise 64 kişi %30,1 olarak saptanmıştır. Kadına Yönelik Eş Şiddet Ölçeğine göre katılımcıların eşlerinden gördükleri şiddetin puan ortalaması 74,45 olarak belirlenmiştir. Demografik yapılarına göre incelenen hastalarda yükseköğretim ve üzerinde eğitim alanların şiddet görme oranlarının, okuma yazma bilenlere, ilköğretim ve lise mezunlarına göre daha düşük olduğu belirlenmiştir. Ayrıca lise mezunu olanların şiddet oranları da okuma yazma bilen ve ilköğretim mezunlarından düşüktür. Kentte yaşayan hastaların şiddet görme oranları ise kırsal kesim ve köyde yaşayan hastalara göre daha düşük olduğu belirlenmiştir. Çalışmayan katılımcıların şiddet ölçek puanı ortalaması çalışan katılımcılara göre daha yüksektir. Hastalığı nedeniyle kemoterapi alan ve ameliyat olanların şiddet görme oranları yüksektir. Bu bulgular göz önüne alınarak meme kanseri tanısı almış kadın hastaların eşlerinden ya da yakın partnerlerinden gördükleri şiddetin boyutu oldukça fazla bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hemşirelik, Kanser, Şiddet

DETERMINATION OF SPOUSE VIOLENCE SITUATIONS AND AFFECTING FACTORS OF WOMEN DIAGNOSIS OF BREAST CANCER

Abstract

The study aimed to determine the spousal violence status and influencing factors of women diagnosed with breast cancer hospitalized in the surgical oncology ward of a city hospital. A descriptive and cross-sectional research design was adopted in this study. The research was conducted in the surgical oncology ward of a city hospital between March and August 2024. 213 female patients were reached in the research. In this study, “Demographic Form” and “Scale of Spousal Violence Against Women” were used as data collection tools. Data were analyzed using SPSS for the Windows 22 package program. Ethical permission and written consent were obtained from the patients for the research. It was determined that women were subjected to physical violence as 19.3% for 41 people, emotional/verbal violence as 100% for 213 people, economic violence as 46% for 98 people, and sexual violence as 30.1% for 64 people. According to the Scale of Spousal Violence Against Women, the mean score of the violence experienced by the participants by their spouses was determined as 74.45. In patients examined according to their demographic structures, it was determined that the rates of violence experienced by those who received higher education or higher were lower than those who were literate, primary school and high school graduates. In addition, the rates of violence among high school graduates were lower than those who were literate and primary school graduates. It was determined that the rates of violence experienced by patients living in urban areas were lower than those living in rural areas and villages. The mean violence scale score of unemployed participants was higher than that of employed participants. The rates of violence experienced by women diagnosed with breast cancer from their spouses or close partners were found to be quite high when these findings were taken into consideration.

Keywords: Nursing, Cancer, Violence

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN HPV ENFEKSİYONU VE AŞILARINA İLİŞKİN BİLGİ DÜZEYLERİ VE SAĞLIK İNANÇLARI

Uzman Hemşire, Esra KANAR İNCE¹/ Dr.Öğr.Üyesi, Nilüfer YILDIRIM²

¹ Erzurum Şehir Hastanesi, Halk Sağlığı Hemşireliği, esrakanar@hotmail.com, 0009-0000-1324-2509

² Erzurum Teknik Üniversitesi, Halk Sağlığı Hemşireliği, nilufergulten@gmail.com, 0000-0001-8851-7044

Özet

Bu çalışmanın amacı kadın üniversite öğrencilerinin Human Papillomavirüs (HPV) enfeksiyonu ve aşılarna ilişkin bilgi düzeyleri ve sağlık inançlarının değerlendirilmesidir. Araştırma tanımlayıcı ve kesitsel olarak yapılmıştır. Araştırma bir üniversitede öğrenim görmekte olan 329 kadın öğrenci çalışmanın örneklemini oluşturmuştur. Olasılıksız örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Çalışma için gerekli etik kurul onayı bir üniversitenin Sağlık Bilimleri Fakültesi Etik Kurulu'ndan alınmıştır. Araştırma, Eylül 2023 -Kasım 2024 tarihleri arasında yürütülmüştür. Çalışmaya katılan her bireye çalışma öncesi bilgilendirme yapılmış ve sözlü onam alınmıştır. Veri toplama araçları olarak Tanıtıcı Bilgi Formu, “Human Papillomavirüs (HPV) Enfeksiyonu Bilgi Skalası” ve “Human Papilloma Virüs Enfeksiyonu ve Aşılmasına İlişkin Sağlık İnanç Modeli Ölçeği” olmak üzere üç form kullanılmıştır. Verilerin analizi SPSS for Windows 22 paket programı ile yapılmıştır. Verilerin analizinde sayılar, en az ve en çok değerler, yüzdelikler ile ortalama ve standart sapmalara ek olarak verilerin normallik varsayımına uygunlukları ise “Kurtosis” ve “Skewness” kat sayıları (± 2) ile hesaplanmıştır. Katılımcıların %83’ü bekardır, %73,9’unun ekonomik durumu ortadır, %52,3’ü yurt-apartta yaşamaktadır, %47,7’sinin annesi ilkokul mezunudur ve %37,1’inin babası ilkokul mezunudur. Katılımcıların %62’si sağlık kontrolüne yılda bir defa gitmektedir, %95,1’inin serviks kanseri tanısı alan yakını yoktur, %25’inin teyzesi serviks kanser tanısı almıştır ve %51,4’ü HPV enfeksiyonunu daha önceden duymuştur. Katılımcıların %59,9’u HPV aşısını daha önceden duymuştur, %35,5’i HPV enfeksiyonu aşısını internette duymuştur, %76,9’u HPV aşısını yaptırmak istememektedir ve %59,7’si bilgisi olmadığı için HPV aşısını yaptırmak istememektedir. Katılımcıların yaş ortalaması 20.83 ± 2.68 ve son bir yılda sağlık kurumuna başvuru ortalaması 6.30 ± 8.06 ’dır. Katılımcılar (HPV) Enfeksiyonu Bilgi Skalası toplamından 2.71 ± 2.23 puan almışlardır. Skaladan alınan puanlar 0-8 arasında değişmektedir. Bu bulgular göz önüne alınarak çalışmaya katılan kadın öğrencilerin HPV ’ye yönelik bilgi düzeyleri zayıf bulunmuştur. Buna paralel olarak HPV aşısı hakkında da yeterli bilgiye sahip olmadıkları için kadın öğrencilerin çoğunluğu HPV aşısını yaptırmak istememektedirler. Bu konuda duyarlılıklarının düşük olduğu saptanmıştır. Bu nedenle öğrencilere serviks kanseri, pap smear testi, HPV aşısı ve HPV ile ilgili eğitim programlarının planlanması ve hayata geçirilmesi sağlanmalıdır.

Anahtar Kelimeler: HPV, Serviks Kanseri, Üniversite Öğrencileri, Hemşirelik

UNIVERSITY STUDENTS' KNOWLEDGE LEVELS AND HEALTH BELIEFS ABOUT HPV INFECTION AND VACCINES

Abstract

This study aims to evaluate female university students' knowledge levels and health beliefs regarding Human Papillomavirus (HPV) infection and vaccines. The research was conducted as a descriptive and cross-sectional study. The study sample consisted of 329 female students studying at a university. A non-probability sampling method was used. The necessary ethics committee approval for the study was obtained from the Ethics Committee of the Faculty of Health Sciences of a university. The research was conducted between September 2023 and November 2024. Each individual participating in the study was informed before the study, and verbal consent was obtained. Three forms were used as data collection tools: The introductory Information Form, the “Human Papillomavirus (HPV) Infection Knowledge Scale,” and the “Human Papillomavirus Infection and Vaccination Health Belief Model Scale.” Data analysis was done using the SPSS for Windows 22 package program. In the analysis of the data, in addition to the numbers, minimum and maximum values, percentages, and means and standard deviations, the conformity of the data to the normality assumption was calculated with the coefficients "Kurtosis" and "Skewness" (± 2). 83% of the participants were single, 73.9% had a medium economic situation, 52.3% lived in a dormitory or apartment, 47.7% of their mothers were primary school graduates and 37.1% of their fathers were primary school graduates. 62% of the participants went to a health check-up once a year, 95.1% did not have a relative diagnosed with cervical cancer, 25% had an aunt diagnosed with cervical cancer and 51.4% had heard of HPV infection before. 59.9% of the participants had heard about the HPV vaccine before, 35.5% had heard about the HPV infection vaccine on the internet, 76.9% did not want to get the HPV vaccine, and 59.7% did not want to get the HPV vaccine because they did not have any information. The average age of the participants was 20.83 ± 2.68 and the average number of applications to a health institution in the last year was 6.30 ± 8.06 . The participants received 2.71 ± 2.23 points from the (HPV) Infection Knowledge Scale. The scores obtained from the scale ranged from 0 to 8. Considering these findings, the knowledge level of the female students participating in the study regarding HPV was found to be weak. In parallel with this, the majority of the female students did not want to get the HPV vaccine because they did not have sufficient information about the HPV vaccine. It was determined that they had low sensitivity on this issue. Therefore, education programs regarding cervical cancer, pap smear test, HPV vaccine, and HPV should be planned and implemented for students.

Keywords: HPV, Cervical Cancer, University Students, Nursing

SCABIES PREVALENCE AND ASSOCIATED FACTORS IN TÜRKİYE IN THE LAST 20 YEARS: A SYSTEMATIC REVIEW

Prof. Dr. Muttalip ÇİÇEK¹/ Dr.Kenan KARADAĞLI²/ Gülşah ÖZKULA³

¹Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıbbi Parazitoloji AD, Kırşehir, muttalipcicek@ahievran.edu.tr
0000-0003-4807-4482

²Siirt Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Kardiyoloji Yoğun Bakım Ünitesi, Parazitoloji, Siirt,
k.kenan1876@gmail.com, 0000-0002-5003-4917

³Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Tıbbi Mikrobiyoloji AD. Kırşehir,
ozkula.gulsah@ogr.ahievran.edu.tr, 0009-0007-3143-8012

Abstract

The aim of this study was to better understand the prevalence of scabies caused by *Sarcoptes scabiei* in Türkiye, to systematically review research on the prevalence of scabies and associated factors in the last 20 years, and to guide public health strategies for the control of the disease in endemic populations. A literature search was conducted in the international PubMed, web of science and scopus databases and national TR index databases using the keywords *Sarcoptes scabiei*, scabies and scabies. As a result of the evaluation according to the inclusion and exclusion criteria, a total of 19 studies published between 2005 and 2024 were included in the systematic review and analyzed. Two social events experienced in our country between these dates had an increasing effect on the prevalence of scabies. One of these is the settlement of millions of refugees who had to migrate due to the Syrian civil war and the other is the Covid-19 pandemic. In addition, researchers stated that scabies may increase after the Kahramanmaraş earthquake that occurred in 2022 and affected many of our provinces. As a result, it was concluded that it is necessary to carry out preventive studies throughout the country in order to both reduce the effects of epidemics and prevent the occurrence of epidemics in our country.

Key words: *Sarcoptes scabiei*, Frequency, Meta-analysis

GİRİŞ

Although scabies, which is caused by *Sarcoptes scabiei* and known as scabies among the public, was known before Christ, the cause of this disease could not be determined for a long time. In 1687, it was determined by Italian Doctor Giovan Cosimo Bonomo and pharmacist Diacinto Cestoni that there was a relationship between the typical skin lesions seen in scabies and *S. scabiei* and that this disease could be caused by a microorganism for the first time (Ramos et al, 1998).

Sarcoptes scabiei is transmitted through close and prolonged skin contact with an infected person and is therefore common among family members. Sexual contact among adults is perhaps the most important mode of transmission. The probability of infection is related to the number of mites on the infected person and the length of contact. Although it is difficult for *S. scabiei* to be transmitted to another person through objects, this mode of transmission should be taken into consideration in cases of crusted scabies, which have many parasites on their bodies. The parasite that leaves its host cannot survive for a long time in external environmental conditions (Walton et al., 2007). Experiments clearly show that scabies mites, which are usually less than five cm away from the host, perceive stimuli (odor, body temperature) from the host and move towards the host (Arlian et al., 2017).

Since the itching caused by *Sarcoptes scabiei* is more severe at night, it causes sleep loss and subsequently a decrease in morbidity. This has a direct negative effect on the quality of life. Scabies can lead to complications related to bacterial infections of the skin (impetigo) caused mostly by *Staphylococcus aureus* and *Streptococcus pyogenes*. These complications can lead to invasive bacterial diseases ranging from skin and soft tissue infections to septicemia, glomerulonephritis and potentially rheumatic heart disease (Thompson et al., 2017, Romani et al., 2015, Wang et al., 2017).

This parasite, which is estimated to affect more than 200 million people worldwide at any given time and more than 400 million people collectively each year, can be seen in every geography and in people of every social class. However, it is more common in hot tropical countries with high population density. Children and the elderly living in regions with low socio-economic status are at higher risk. The prevalence of the disease among children in these environments can range from 5% to 50%. Scabies was included in the list of Neglected Tropical Diseases by the WHO in 2017 (WHO, 2025).

The development of resistance by the pathogen to drugs used in the treatment of infectious diseases makes it difficult to treat the disease and control outbreaks (Byarugaba et al. 2004). It is controversial whether *S. scabiei* has developed resistance to permethrin, which is used as a standard treatment for scabies (Ertuğrul et al., 2022). Although a study has shown that *S. scabiei* develops drug resistance to permethrin, there are also publications showing that the parasite does not develop resistance to the drug (Yürekli et al., 2022). Due to the increasing number of cases in our country in recent years and the resistance of these cases to treatment, the Ministry of Health has granted a human preparation license to the oral tablet preparation containing the active ingredient ivermectin as of 16.11.2022 and has been made available for use by physicians. (https://titck.gov.tr/storage/Archive/2022/kubKtAttachments/UYGUNKB22.11.22_ca4cabaa-9373-4854-b350-f691a95076d0.pdf, <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/scabies>).

This study aimed to conduct a systematic review of studies on scabies prevalence and associated factors in the last 20 years in order to better understand the prevalence of scabies caused by *Sarcoptes scabiei* in Turkey and to guide public health strategies for the control of the disease in endemic populations.

2. METHOD

Search Strategy

To identify studies conducted on scabies in humans in Turkey, the Web of Science, PubMed, SCOPUS, EBSCO and ULAKBİM (TrDizin) databases were used on 10.01.2025. The databases were searched using the keywords Scabies, *Sarcoptes scabiei*, *S. scabiei*, Scabies, Turkey and Turkey MESH, without any language restrictions, covering the years 2004-2024.

Article Selection

After the screening, first, articles were removed again. Then, the article titles and abstracts were scanned to exclude studies that did not address scabies. Then, the full texts of the articles were read and evaluations were made according to the inclusion and exclusion criteria.

Inclusion criteria: Studies involving people living in Turkey, hospital-based,

Exclusion criteria: Studies conducted in non-hospital settings, no statistical analyses (excluding case reports), conference abstracts, letters to the editor, posters, reviews, qualitative research,

Two authors, one of whom was designated as the primary author, independently reviewed the publications and any discrepancies were resolved by the primary author.

Data analysis

Data were extracted by two authors. Data extraction included a wide range of categories, including author and publication information, study settings, study population, participant characteristics, type of diagnosis, study design, prevalence, and risk factors assessed in each study. Study data were entered into an Excel spreadsheet.

3. RESULTS

As a result of the evaluation made according to the inclusion and exclusion criteria, a total of 19 studies were examined for our systematic review. The included studies were published between 2005-2024. 6 of the studies were related to the Covid-19 pandemic.

4. CONCLUSION, DISCUSSION AND RECOMMENDATIONS

Scabies, one of the most common skin conditions worldwide, is characterized by severe itching caused by the settlement of a small mite, *S. scabiei*, in the skin of the host. Itching is more severe at night. The parasite is mainly transmitted from person to person through direct skin contact (Cox et al., 2021).

A study conducted in Afyon on 1134 children receiving preschool education revealed that 5 of these children (0.4%) were diagnosed with scabies. The same study reported that low levels of education of mothers were a risk factor for parasitosis (Çiftçi et al., 2006).

A retrospective study conducted in Ordu examined the data of the Ordu Provincial Health Directorate between January 2006 and December 2010 and determined that a total of 3833 people, 2087 female and 1746 male, were diagnosed with scabies. In this study, it was determined that the incidence of scabies cases was higher in the autumn and winter seasons. (Karaman et al., 2014).

In another study conducted in Kayseri, data from the Kayseri Public Health Directorate between January 2006 and April 2017 were retrospectively examined and a total of 3908 scabies cases were reported. The fact that our country has received a large amount of uncontrolled external migration was seen as a risk and it was stated that this situation could lead to epidemics (Çetinkaya et al., 2018).

In another study, data from patients diagnosed with scabies between January 2013 and July 2018 at the dermatology clinic of Karabük Education and Research Hospital were retrospectively examined. In the specified period, a total of 1947 patients, 1090 of whom were female and 857 of whom were male, were diagnosed with scabies. In this study, it was determined that there was a regular increase in the number of cases from 2013 to 2018. It was reported that the incidence of scabies increased from 0.4% to 1% in the last 5 years in the dermatology clinic of the hospital. In the study, the increase in the number of cases and the decrease in the average age were explained by a significant change in the sociocultural structure of the city. (Aktaş et al. 2019).

In a study conducted in Elazığ, samples taken from 746 patients, 388 women and 358 men, who were pre-diagnosed with scabies between January 2012 and December 2019 were examined. *S. scabiei* was detected in 139 of these patients. Social activity and close relationships in young people, sexual intercourse in adults, and neglect and poor hygiene conditions in the elderly and those living alone were seen as risk factors for infestation. In the study, it was determined that scabies was seen in every month of the year and it was stated that the number of cases was highest in November and April and lowest in August and September (Yücel et al., 2021).

A nosocomial scabies outbreak occurred in our country in 2014. A total of 32 people, including 7 patients, 10 relatives of patients and 25 healthcare workers, were affected by this outbreak. After hematopoietic stem cell transplantation, it was realized late that the patient who was admitted to the bone marrow transplantation unit had *S. scabiei* and it was understood that this patient was the index case. In addition to drug treatment, strict contact isolation was also applied in the fight against this outbreak. It was thought that fomite-mediated transmission was effective in this outbreak and all seat upholstery, especially in patient waiting rooms and patient rooms, was replaced with wipeable leather material (Özdamar et al. 2020).

Dermatologists in Türkiye have reported a significant increase in the incidence of scabies since 2018. One of the reasons for this increase was stated to be the mass refugee migration from Syria since the beginning of the civil war in 2011. A multicenter study was conducted including twelve tertiary dermatology clinics in different regions of Türkiye. In this study, it was stated that the number of patients with scabies did not change much between 2014 and 2017, and the first serious increase was seen in 2018 (81% increase compared to the initial value), and this increase reached even higher rates in 2019. In this study, it was stated that the epidemic may have occurred due to reasons such as migration movements, sexual intercourse among young adults and global warming (Özden et al., 2020).

In another study, a retrospective database research was conducted on the frequency of scabies diagnosis between January 2016 and December 2019 in two different tertiary dermatology centers in Istanbul. The study drew attention to the fact that there was a scabies epidemic in Türkiye in 2019, which probably started in the last quarter of 2018. It was reported that the presence of many refugees in Turkey and excessive travel to countries such as Germany and Saudi Arabia, where scabies cases are known to increase, may have contributed to the epidemic (Baykal et al., 2021).

Prevalence of Scabies in the Covid-19 Pandemic

It has been emphasized that the increase in cases during the Covid-19 pandemic period is the result of the “stay at home” policy implemented during this period. Due to this policy, the probability of close contact between people has increased as the time spent at home has increased. As a result, the risk of the parasite spreading through direct contact or fomite has increased (Baykal et al., 2021).

26219 patients applied to the dermatology clinic of a foundation university between March and September 2020, and 465 of these patients (1.77%) were diagnosed with scabies. When the same months of the previous year were examined retrospectively, it was seen that 258 of 36469 patients (0.71%) who applied to the dermatology clinic were diagnosed with scabies. This study determined that scabies increased during the pandemic. In the study, the increase in close contact and time spent together, especially in crowded families, with the pandemic was seen as a risk factor for parasitosis (Akaslan et al., 2022).

In another study, those who applied to the hospital between February 1, 2018 and May 31, 2022 were retrospectively examined and it was determined that 177,969 patients applied to the outpatient clinic and 5,594 of these patients (3.14%) were diagnosed with scabies. When the frequency of scabies patients was examined by years and quarters, it was seen that there was a significant increase in scabies patients compared to other outpatient clinic patients over the years. It was determined that scabies cases were more common among young adults (15-44 years old) (56.3%). The authors stated that individuals in this age group were sexually active and that sexual intercourse played an important role in transmission. In

addition, the authors reported that factors such as students staying in dormitories and young people doing compulsory military service may have contributed to the high rate of scabies seen in this age group (Öztaş et al., 2024).

In a study conducted in Erzurum, it was determined that 1551 of 122627 patients included in the study between January 01, 2019 and September 15, 2020 were diagnosed with scabies. The frequency of scabies detected in the first three quarters of 2020 (1.91%) was found to be significantly higher than in 2019 (0.73%) (Turan et al., 2020). In another study conducted in the same health center, data from January 2017–December 2019 were retrospectively examined and 1952 (0.77%) of 252261 patients who applied to the dermatology outpatient clinic in these three years were diagnosed with scabies. The prevalence of scabies over the years was determined as 0.55%, 0.80% and 0.94%, respectively (Turan et al., 2021).

In a study conducted in Kars, 376 patients were included in a cross-sectional study covering the period between April 1-30, 2021. 10.9% of these patients who applied to the dermatology clinic were diagnosed with scabies. This result was evaluated by comparing it with other studies conducted in our country and it was emphasized that scabies increased with the pandemic. It was emphasized that unemployment is important in the spread of the parasite because it directly affects the socioeconomic status of the family and therefore the health, nutrition, shelter, etc. of the individuals in the family (Karaca et al., 2022).

The records of patients diagnosed with scabies in health institutions in Kırklareli between January 2017 and June 2020 were analyzed retrospectively and it was determined that there was a significant increase in the number of cases as of September 2019 compared to the previous months. It was determined that the number of cases reached a high level in January 2020, but decreased in February, and decreased to pre-September 2019 numbers in March and April (Porsuk et al., 2022).

In a study conducted by Etiz and Atunsu in Adana covering the years 2017-2022, it was determined that the number of cases increased every year compared to previous years and that there was a serious explosion in the number of cases since 2019. The prevalence of scabies cases was determined as 4.2% in 2018, 13.1% in 2019, 21% in 2020, 37.8% in 2021 and 20.2% in 2022. It was stated that scabies cases reached their peak in 2021 and the average increase in cases between 2017 and 2021 was 1038% (Etiz et al., 2023). In another study conducted in Adana, data from 2017-2019 were examined and 8283 patients were diagnosed with scabies between these dates. When the number of cases was examined by year, it was reported that the number of patients increased gradually and the least number of cases were seen in 2017 and the most in 2019. It was determined that the number of patients increased significantly, especially in the autumn and winter months (Taş Demircan et al., 2023). It is seen that the findings of both studies reported from the same region are consistent with each other and that there was a scabies epidemic in the region in these years.

Scabies prevalence after the earthquake

A published review stated that the conditions of the earthquake victims such as shelter and cleaning after the February 6, 2023 Kahramanmaraş earthquake were risky in terms of scabies outbreaks. It was stated that scabies could become an even more important problem due to the intense migration from the earthquake region to other regions (Tunalı et al., 2023).

A group of doctors consisting of volunteers in Muğla conducted scabies screening between February 15-24, 2023 to prevent possible outbreaks among the earthquake victims who were placed in a student dormitory in Muğla after the earthquake. 167 (10.5%) of the 1580 earthquake victims who were screened were diagnosed with scabies. Early diagnosis and successful application of treatment methods limited the transmission and prevented a possible outbreak (Aydoğdu et al., 2024).

There has been a steady increase in the prevalence of scabies in Turkey in recent years. The arrival of millions of immigrants to our country due to the Syrian civil war and the extension of the period of staying at home due to the Covid-19 pandemic have been effective in this increase. The change in living conditions of millions of people after the February 2022

Kahramanmaraş earthquake also constitutes a risk factor for the prevalence of scabies. It has been concluded that scabies can be a significant public health problem in our country, and therefore it is necessary to carry out preventive studies throughout the country to both reduce the effects of epidemics and prevent the occurrence of epidemics.

REFERENCE

- Akaslan TÇ, Mert Ö, Su Küçük Ö. Scabies increase during the COVID-19 pandemic: should we change our treatment strategy during the pandemic? *Ann Parasitol.* 2022;68(1):35-38.
- Aktaş H, Cebecik A. Changes in incidence and age distribution of scabies: A retrospective cohort study in a tertiary hospital. *Arch Clin Exp Med.* 2019;4(1):21-24.
- Arlan LG, Morgan MS. A review of *Sarcoptes scabiei*: past, present and future. *Parasites vectors.* 2017;10:11-22.
- Aydoğdu CT, Daşgın D, Yürekli A, ve ark. Preventing Possible Parasitic Skin Infections After an Earthquake: A Practical Recommendation. *Turk J Dermatol.* 2024;18(3):66-69.
- Byarugaba DK. Antimicrobial resistance in developing countries and responsible risk factors. *Int J Antimicrob Agents.* 2004;24(2):105-110.
- Baykal C, Atci T, Kutlay A, Baykut B, Turkoglu Z. Scabies outbreak in Turkey in 2018–2019. *J Eur Acad Dermatol Venereol.* 2021;35(6):384-385.
- Ciftci IH, Karaca S, Dogru O, Cetinkaya Z, Kulac M. Prevalence of pediculosis and scabies in preschool nursery children of Afyon, Turkey. *Korean J Parasitol.* 2006;44(1):95-98.
- Cox V, Fuller LC, Engelman D, Steer A, Hay RJ. Estimating the global burden of scabies: what else do we need? *Br J Dermatol.* 2021;184(2):237-242.
- Çetinkaya Ü, Şahin S, Ulutabanca RÖ. The epidemiology of scabies and pediculosis in Kayseri. *Türkiye Parazitol Derg.* 2018;42(2):134-137.
- Ertugrul G, Aktas H. Comparison of sulfur ointment and permethrin treatments in scabies. *Dermatol Ther.* 2022;35(12):15897.
- Etiz P, Altunsu AT. The scabies epidemic during the Covid-19 pandemic. *Türkiye Parazitol Derg.* 2023;47(4):235-239. https://titck.gov.tr/storage/Archive/2022/kubKtAttachments/UYGUNKB22.11.22_ca4cabaa-9373-4854-b350-f691a95076d0.pdf. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/scabies>. Erişim tarihi 14 Mart, 2025.
- Karaca Ural Z, Çatak B, Ağaoğlu E. Prevalence of scabies in the Covid-19 pandemic period and determination of risk factors for scabies: a hospital-based cross-sectional study in northeast Turkey. *Acta Parasitol.* 2022;67(2):802-808.
- Karaman Ü, Enginyurt Ö, Dündar Y, Baykal MK, Gür S. S. Scabiei ve *Pediculus capitis* enfestasyonunun sosyo-ekonomik açıdan değerlendirilmesi. *ODÜ Tıp Derg.* 2014;1(2):23-29.
- Özdamar M, Turkoglu S. A nosocomial scabies outbreak originating from immunocompromised transplant patients in Turkey: Upholstery as a possible cause. *Transplant infectious disease : Transpl Infect Dis.* 2020;22(4):13284.
- Özden MG, Ertürk K, Kartal SP, et al. An extraordinary outbreak of scabies in Turkey. *J Eur Acad Dermatol Venereol.* 2020;34(12):818-820.
- Öztaş Kara R, Solak B, Kara A. Impact of COVID-19 lockdowns and refugee influx on scabies presentations to dermatology outpatient clinics in Turkey. *J Infect Dev Ctries.* 2024;31:18(12):337-343.

- Porsuk AÖ, Cerit Ç. Status of Scabies Cases in COVID-19 Pandemic Days. *Iran J Parasitol.* 202;16(3):499-505.
- Ramos-e-Silva M. Giovan Cosimo Bonomo (1663–1696): discoverer of the etiology of scabies. *Int. J. Dermatol.* 1998;37(8):625-630.
- Romani L, Steer AC, Whitfeld MJ, Kaldor JM. Prevalence of scabies and impetigo worldwide: a systematic review. *Lancet Infect Dis.* 2015;15(8):960-967.
- Taş Demircan Y, Yıldız K, Elibüyük Aksaç S, Öztürk M. Epidemiological Features of Scabies Cases in Adana Region of Turkey: Cross-Sectional Study. *Turkiye Klinikleri J Dermatol*, 2021;31(3):163-167.
- Thompson MJ, Engelman D, Gholam K, Fuller LC, Steer AC. Systematic review of the diagnosis of scabies in therapeutic trials. *Clin Exp Dermatol.* 2017;42(5):481-487.
- Turan Ç, Metin N. Impact of Pandemic in the Frequency of Scabies: Possible Scabies Outbreak Scenario Aftermath COVID-19. *Turkiye Parazitol Derg.* 2021;45(3):190-194.
- Turan Ç, Metin N, Utlu Z. Epidemiological evaluation of scabies cases encountered in the last three years as a tertiary health center. *Turkiye Parazitol Derg.* 2020;44(2):77-82.
- Tunalı V, Harman M, Özbilgin A. Depremlerin Ardından Sıtma, Leishmaniasis ve Uyuz Riskinin İncelenmesi ve Korunma Önerileri. *Turkiye Parazitol Derg.* 2023;47(4):249-255.
- Yücel A, Yılmaz M. Prevalence of *Sarcoptes scabiei* in patients with suspected scabies. *Turkiye Parazitol Derg.* 2021;45(2):133-136.
- Yürekli A. Is there a really resistance to scabies treatment with permethrin? In vitro killing activity of permethrin on *Sarcoptes scabiei* from patients with resistant scabies. *Dermatol Ther.* 2022;35(3):15260.
- Walton SF, Currie BJ. Problems in Diagnosing Scabies, a Global Disease in Human and Animal Populations. *Clin Microbiol Rev.* 2007;20(2):268-279.
- Wang D, Li L, Wei L, Liu Y, Sun S. Acute postinfectious glomerulonephritis associated with scabies in the elderly: A case report. *Parasitol. Int.* 2017;66(6):802-805.
- World Health Organization. Scabies. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/scabies>. Erişim tarihi 14 Mart, 2025.

RÜZGAR TÜRBİNLERİNİN KURULUM MALİYETİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Sidar ALPŞEN

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Makinaları ABD

alpsen.sidar1988@gmail.com,

0009-0002-0250-3114

Özet

Sıcak havayla soğuk havanın yer değiştirmesi sonucu ortaya çıkan enerjiye rüzgar enerjisi adı verilir. Rüzgar enerjisi, temiz enerji kaynaklarından ve yaşadığımız çevre üzerinde olumlu etkileri gözlemlenmektedir.

Dünyada temiz yenilenebilir enerji kaynakların kullanılmasının önemi her geçen gün artmaktadır. Özellikle rüzgar enerjisi maliyetlerin düşmesiyle daha da yaygınlaşmıştır. Rüzgar enerjisi kaynağı bakımından da Türkiye oldukça elverişli bir konumdadır.

Bu çalışmada, rüzgar türbinin kurulum aşamalarında maliyeti etkileyen faktörler açıklanacaktır. Rüzgar türbinin kurulumunda belli başlı kriterler mevcuttur. Bunlar, başta rüzgar ölçümleri olmak üzere, arazi keşfi, yol yapımı, türbinin kurulacağı alanın uygun hale getirilmesi, elektrik hatlarının ana trafoya kadar çekilmesi ve türbin montajı olarak sıralanabilir.

Rüzgar türbinlerinin nereye kurulacağı 6 aylık yapılan ölçümlerin sonucunda belli olmaktadır. Çok sayıda türbinin kurulması durumunda türbinler arasındaki mesafe, rüzgar geliş yönü, türbinin dizilimi ve yaratacağı rüzgarın birbirine etki etmemesi, kot farkı ve gölgeleme metotları uygulanarak kurulacak alanlar tespit edilir. Alanların tespitinden sonraki aşama türbin alanlarına türbin ve vinç malzemelerinin sevkiyatının yapılabilmesi için uygun yol yapımıdır. Türbin alanlarının yapımında dikkat edilecek ilk konu toprak yapısına, türbin modeline ve yeterli çapta ve derinlikte beton dökülmesidir. Bu aşamada genellikle 500 ila 800 metre küp beton kullanılmaktadır. Türbindeki rüzgar enerjisini elektrik enerjisine çevirmek için şalt sahalarına kadar çekilen kablolar ve kabloların gidiş hattı yollarda açılan yerlere göre düzenlenmektedir. Türbin alanı türbin malzemelerinin genişliği ve uzunluğu, kurulacak vinç ve türbin modeline göre değişiklik göstermektedir. Zeminin yapımında yaklaşık 10 metre derinlikte ve zeminin etütünün vinç kurulacak alana metre karedeki bası kuvvetinin uygun olması gerekmektedir. Zemin çalışmaları tamamlandıktan sonra, türbin ve vinç malzemelerinin nakliye araçlarıyla sahaya getirilmesi yer almaktadır. Bu hesaplamalarda türbin ve vinç malzemelerinin hangi ekipmanlarla ve geleceği mesafe önem arz etmektedir. Aynı zamanda yolların durumu göz önünde bulundurularak ekstra ekipmanlara ihtiyaç duyulabilmektedir. Bahsedilen tüm ayrıntılar türbin kurulum maliyetlerini etkileyen hususlardır.

Anahtar Kelimeler: Rüzgar türbini, temiz enerji, maliyet

FACTORS AFFECTING THE CONSTRUCTION COST OF WIND TURBINES

Abstract

The energy resulting from the displacement of hot air and cold air is called wind energy. Wind energy is one of the clean energy sources and has positive effects on the environment we live in.

The importance of using clean renewable energy sources in the world is increasing day by day. Especially wind energy has become more widespread with the decrease in costs. Turkey is in a very favourable position in terms of wind energy resources.

In this study, the factors affecting the cost of wind turbine installation stages will be explained. There are certain criteria for wind turbine installation. These can be listed as wind measurements, land exploration, road construction, making the area where the turbine will be installed suitable, pulling the power lines up to the main transformer and turbine installation.

Where the wind turbines will be installed is determined as a result of 6-month measurements. In case of the installation of a large number of turbines, the distance between the turbines, the direction of wind arrival, the arrangement of the turbines and the wind that will be created by the wind not affecting each other, the elevation difference and the areas to be installed by applying shading methods are determined. The next stage after the determination of the areas is the construction of a suitable road for the shipment of turbine and crane materials to the turbine areas. The first issue to be considered in the construction of the turbine areas is to pour concrete in sufficient diameter and depth according to the soil structure and turbine model. Usually 500 to 800 m³ of concrete is used at this stage. In order to convert the wind energy in the turbine into electrical energy, the cables that are drawn to the switchyards and the route of the cables are arranged according to the places opened on the roads. The turbine area varies according to the width and length of the turbine materials, the crane to be installed and the turbine model. In the construction of the ground, the depth of the ground should be approximately 10 m and the compression force per square metre should be suitable for the area where the crane will be installed. After the ground works are completed, the turbine and crane materials are brought to the site by transport vehicles. In these calculations, the equipment and the distance of the turbine and crane materials are important. At the same time, extra equipment may be needed considering the condition of the roads. All the details mentioned above will determine the turbine installation costs.

Key Words: Wind turbine, clean energy, cost

ANASON KOKULU ZUFA'NIN (AGASTACHE FOENICULUM PRUSH KUNTZE) MORFOLOJİK KARAKTERİZASYONU VE VERİM ÖĞELERİNİN BELİRLENMESİ

Ziraat Mühendisi Rüstem METİN¹/ Prof.Dr.Ahmet GÜMÜŞÇÜ²

¹Inönü İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü, Tarla Bitkileri, rustem.metin@tarimorman.gov.tr, 0009-0009-8092-7546

²ESOGÜ Ziraat Fakültesi, Tarla Bitkileri, ahmet.gumuscu@ogu.edu.tr, 0000-0002-3452-3307

Agastache foeniculum (Prush) Kuntze Kuzey Amerika kökenli bir bitki olup, tıbbi amaçlı ve özellikle uzun çiçeklenme süresi nedeniyle arıcılar için önemli bir polen kaynağı olarak kullanılmaktadır. Bu çalışmada Ziraat Fakültesi Deneme parselleri ve Kümbet Akpınar Mahallesi olmak üzeri iki lokasyona deneme kurulmuştur. 26.02.2024 tarihinde tohum ekimi gerçekleşmiş ve fideler 08.05.2024 tarihinde K.Akpınar'a, 16.05.2024 tarihinde Fakülte parsellerine dikim gerçekleşmiştir. Çiçeklenme Fakülte parsellerinde 10.07.-10.10.2024 tarihleri arasında ve K.Akpınar'da 01.08.-30.09.2024 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Üniversite parsellerinden 30.07.2024 tarihinde tam çiçeklenme döneminde ve Kümbet Akpınar'da 25.09.2024 tarihinde çiçeklenme-meyve gelişim döneminde herba verimi için 15-20 cm yükseklikten 40'ar bitki hasat edilmiş bunların yaş verimleri alınmış ve 10 gün sonra kuru herba verimleri alınmıştır. Üniversite parsellerinde ortalama değerler; bitki boyu 97,95 cm, dal sayısı 13,93 adet, çiçek uzunluğu 9,24 cm, yaş herba toplam 67,67 gr/bitki, yaş yaprak 31,83 gr/bitki, yaş çiçek 8,76 gr/bitki, kuru herba toplam 20,30 gr/bitki, kuru yaprak 10,03 gr/bitki, kuru çiçek 1,66 gr/bitki bulunmuştur. Kümbet Akpınar deneme parselinde ortalama değerler; bitki boyu 67,22 cm, dal sayısı 16,25 adet, çiçek uzunluğu 7,77 cm, yaş herba toplam 78,79 gr/bitki, yaş yaprak 26,14 gr/bitki, yaş çiçek 26,6 gr/bitki, kuru herba toplam 32,33 gr/bitki, kuru yaprak 9,95 gr/bitki, kuru çiçek 8,24 gr/bitki bulunmuştur. Çıkan kuru herbalardan distilasyon yapılmış ve en yüksek verim tam çiçeklenme döneminde hasat edilen çiçeklerden elde edilmiştir. Ortalama çiçeklerin uçucu yağ oranı % 2,63 bulunmuştur. Başaktaki tohum sayısı ortalaması 1261,65 adet çıkmıştır. Bin dane ağırlığı ise 0,37 gr olarak bulunmuştur. Sabit yağ oranı için Soxhlet Cihazı kullanılmış, %29,97-%33,07 arasında sabit yağ oranı elde edilmiştir. Tohumların oda şartlarında %37, laboratuvar şartlarında %73,75 oranında çimlenme oranı belirlenmiştir. *Agastache foeniculum* (Prush) Kuntze'un Eskişehir iklim şartlarında yetiştirilebilecek olup, tıbbi ve polen bitkisi olarak kısa zamanda önemli hale gelecektir

Anahtar Kelimeler: *Agastache Foeniculum*, tıbbi bitki

1. GİRİŞ ve AMAÇ

Geçmişten günümüze insanlar bir çok ihtiyaçları için bitkilerden faydalanmışlardır. M.Ö.5000’li yıllarda bile 250 adet bitkinin tedavi amaçlı kullanıldığı bilinmektedir. Bitkisel tedavi kullanımı gelişmekte olan ülkelerde %80 civarında iken Almanya, Fransa, ABD gibi ülkelerde ise %40-50 arasında yer almaktadır. Teknolojik gelişmeler 1930-1940’lı yıllardan sonra sentetik ilaçların kullanımını arttırmış, 1970’lerde bu oran %5 e kadar düşmüştür. 1980’lerden sonra ise sentetik ilaçların yan etkileri ortaya çıkmaya başlamış ve insanlar daha doğalın arayışına başlamıştır (Göktaş ve Gıdık, 2019).

Bitkisel üretimde daha fazla üretim için 1940’lı yıllardan itibaren Yeşil Devrim dönemi başlamış ve kimyasallar tek kurtarıcı olarak görülmüştür. 1939’da Müller meşhur DDT ilacını keşfetmiş, 1948’de bu keşfinden dolayı Nobel ödülünü almış ve 1970’de de DDT kullanımı tüm dünyada yasaklanmıştır. Pestisitler yaklaşık üç milyon insanın zehirlenmesinden ve dünya çapında her yıl yaklaşık 200.000 ölüme neden olmaktan sorumlu olduğu rapor edilmektedir (WHO,1990). Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından 31.12.2010 tarihinden başlayarak, 01.08.2023 tarihi itibarıyla yasaklı bitki koruma ürünü teknik madde sayısı 223 olarak yayımlanmıştır (bku.tarimorman.gov.tr). Bu da her geçen gün alışlagelen kimyasalların kullanılamaması ve bitkisel üretimin sekteye uğraması anlamına gelmektedir. Kimyasal pestisitlerin yan etkileri keşfedildikçe ve ilaçlara karşı dayanıklılık geliştikçe daha az zararlı ve çok etki mekanizmalarına sahip daha doğal pestisitlerin (biyopestisit) keşfedilmesi ve kullanılması hızlanacaktır. Dünya’da 235 familyada 2500’ün üzerinde bitki türü farklı zararlılara karşı biyolojik aktiviteye sahiptir ve bu bitkilere karşı ilgi ve ihtiyaç her geçen gün artmaktadır (Sevindik vd., 2017). *Agastache foeniculum* (Prush) Kuntze (A.f.) uçucu yağının kırmızı un böceği (*T. castaneum*) larvalarına karşı güçlü bir larvisidal etki gösterdiği tespit edilmiş ve geleneksel insektisitlere alternatif olabileceği ön görülmüştür (Ebadollahi vd., 2010). *Callosobruchus maculatus* L. (Börülce tohumböceği)’a karşı bir çok tıbbi bitkinin etkinliği üzerine yapılan araştırmada *Agastache foeniculum* (Prush) Kuntze, *Anethum graveolens* L., *Cuminum cyminum* L., *Foeniculum vulgare* Mill. ve *Satureja hortensis* L.’ten elde edilen uçucu yağların, sentetik böcek ilaçlarının zararlarını ve risklerini azaltmak amacıyla *C. maculatus* (Börülce Tohum Böceği) ile mücadelede kullanılabileceğini önermektedir.

İklim değişikliği ve küresel ısınmanın etkisiyle bitkisel üretimde yeni bir döneme girmenin tüm dünya olarak eşişindeyiz. 1990’larda 0,5 °C iken, günümüzde 1 °C olan 2100 tahminlerine göre 1,4-5,8 °C olacağı tahmin edilen yüzey sıcaklık artışı, 2050’li yıllarda 1990’lara ait bitki türlerinin %32’sinin yok olacağı ön görülmektedir (Aydın ve Sarptaş, 2017). İklim değişikliği küresel çapta doğal floralarda değişimin yolunu açacak, bununla bağlantılı olarak kültür bitkilerinin üretiminde kuraklığa ve susuzluğa dayanıklı çeşitler ön planda yer alacaktır. Yeni hastalıklar ve zararlılar ve bunlarla mücadele yöntem ve teknikleri de değişecektir.

Balarları polinatör olarak büyük öneme sahip olması açısından bitkisel üretim için kritik öneme sahiptir. Arıların yaşamlarında *Paenibacillus larvae* (Avrupa Yavru Çürüklüğü), *Paenibacillus alvei* (Amerikan Yavru Çürüklüğü), *Nosema ceranae* gibi önemli hastalıkları popülasyonların kapasitesini etkilemekte ve bu hastalıklara karşı önlem alınması halinde bütün popülasyon kaybedilmektedir. Avrupa Birliği mevzuatında bu hastalıklara karşı antibiyotik kullanılması ve dozu konusunda kısıtlamalar ve yasaklama getirmesi bu hastalığa karşı mücadeleyi sekteye uğratmaktadır. İçinde A.f.’nin de olduğu bitkilerin ekstrelerinden oluşan doğal antimikrobiyal karışımlar arıların hastalıklarına karşı mevzuat gereği kalıntı bıraktığı için yasaklanan antibiyotiklere alternatif olarak yetiştiricilerin imdadına yetişmiştir. Gelecekte arı ve diğer hayvanlar için de doğal, tıbbi ve aromatik bitkilerden oluşan antimikrobiyal ilaçların geliştirilmesi ve kullanılması mecburi hale gelecektir (Paşça vd., 2021).

Şehirleşme ve betonlaşma sonucu yeşil alanların tahrip edilmesi yaşam alanında birçok zararlara sebep olmakta, bitki florasının değişmesi ve azalmasına sebep olmakta, hatta hayvan popülasyonlarına da büyük zarar vermektedir. Polinatör böcekler yaşamın devamlılığı için büyük öneme sahiptir. Özellikle şehirleşen ve dolayısıyla betonlaşma sonucu tahrip edilen alanlarda polinatörlerin yaşamı tehdit altındadır. Şehirlerde peyzaj çalışmalarında bu durum odaklı bitkilerin

seçilmesi gerekliliği zorunluluk haline gelmiştir. Norveç'te yapılan çalışmada bitki-polinatör etkileşimi incelenmiş ve A.f. yüksek çekiciliğe sahip bitkiler grubuna dahil edilmiştir (Bjerkesmoen, 2024).

Agastache foeniculum (Prush) Kuntze Kuzey Amerika'nın dağlık bölgelerinde, çayırlar ve ormanlık bölgelerde yaşayan bir bitkidir. Çiçeklenme süresinin ikinci yıldan sonra 100-120 gün sürmesi, 5-7 yıl ömrü olan çok yıllık bir bitki olması nedeniyle özellikle arıcılar için büyük öneme sahiptir. Amerikalı araştırmacılara göre dünyadaki 4 bal bitkisinden biri olarak görülmekte ve 1 hektar Agastache'den 120 kg bal elde edileceği kaydedilmiştir (Alina vd., 2024). Üç Agastache türü ile yapılan çalışmada foeniculum birinci gelmiş ve çiçek başına 0,49 mg şeker salgıladığı, hektar başına bu rakamın 745 kg olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca nektardaki şeker konsantrasyonlarının %33 ile %67 arasında değiştiği ve öğlen saatlerinde m²'de 30-50 bal arısının çalıştığı belirtilmiştir (Jablonski ve Koltowski, 2000). Bir balın uçucu bileşik profili, balın elde edildiği bitki türüne ve coğrafi kökenine özgüdür. Balda 600'den fazla uçucu bileşik izole edilmiştir. Yüzeysel deri enfeksiyonlarının tedavisinde çeşitli balların yanında Agastache balı da kullanılmış ve antifungal aktivite gösterdiği tespit edilmiştir. Mevcut antifungal ajanlara karşı hastalık etmenlerinin gösterdiği direnç arttıkça Agastache balının önemi daha da artacaktır (Anand vd., 2019)

Doğu tıbbında A.f. akut solunum yolu hastalıklarında, sindirim sistemi fonksiyonel bozukluklarında ve idrar yolu iltihaplarında kullanılmaktadır. Yapılan fitokimyasal çalışmada uçucu yağ miktarı %2-2,5 olarak bulunmuş, bu yağdaki bileşenler belirlenmiştir. Pulegon (%26,60) ve menton (%41,69) olarak bulunmuş, flavonoidlerin toplam miktarı (luteolin üzerine hesaplandığında) %5,50-6,00, tanenler %6,78-8,64 (belirleme yöntemine bakılmaksızın), gallik asit %2,00-2,50 ve organik asitlerin toplamı %0,90-1,07, bunlar arasında askorbik asit %0,11-0,16'dır. Antioksidan, antimikrobiyal, antifungal ve pilotropik (saçları güçlendirme, büyümesini teşvik etme ve dökülmesini önleme) etkileri tespit edilmiştir (Çumakova ve Popova, 2013). Romanya'da A. foeniculum (Prush) Kuntze ekstraktlarında flavon/flavonol içeriği, toplam polifenol içeriğinden daha yüksek bulunmuştur (36.87 mg QE/g, 27.19 mg GAE/g) (Duda vd., 2015). A.f. şiddetli kuraklık (%55 FC) koşullarında yetiştirildiğinde antioksidan enzimlerinin (Süperoksit Dismütaz, Katalaz, Glutasyon Peroksidaz) aktivitelerini ve uçucu yağ verimi ile absisik asit içeriğini önemli ölçüde ($P \leq 0.05$) artırdığını göstermiştir. İyi sulanmış (%100 FC) bitkilerde uçucu yağ verimi % 1,84 iken, %55 FC'de % 2,30 olmuştur (Saeedfar vd., 2015). A. foeniculum (Prush) Kuntze uçucu yağının yedi bileşeni tanımlanmış olup, ana bileşenler metil kavikol (83.1%), limonen (3.4%), spatulenol (3.1%) ve karyofilen oksit (3.1%) olarak bulunmuş ve metil kavikol'un gıda bozulmasını kontrol etme açısından antibakteriyel, antifungal ve antioksidan aktiviteleri ile gıda endüstrisinde umut verici bir koruyucu madde olarak değerlendirilebileceği sonucuna varılmıştır (Hashemi vd., 2017). Arılar ile ilgili çeşitli bitkilerin karışımı ile yapılan antimikrobiyal karışım araştırmasında A.f. toplam fenolik içerik $2,882 \pm 0,005$ mg GAE/g, toplam flavonoid içerik $2,215 \pm 0,001$ mg QE/g olarak bulunmuştur (Paşca vd., 2021). Yapılan çalışmada A. foeniculum (Prush) Kuntze 'un yapraklarındaki yağ içeriği %0.07 ile %2.45 arasında, çiçeklerindeki ise %0.10 ile %3.00 arasında değişmiştir. A. foeniculum (Prush) Kuntze'un çiçeklerindeki metil kavikol içeriği, yapraklarındakinden daha yüksekken, putatif melezlerin yapraklarındaki metil kavikol içeriği çiçeklerinden daha yüksek bulunmuştur (Charles vd., 1991). Yapılan çalışmalar ileriki yıllarda A.f. uçucu yağı bileşenleri üzerinden tıbbi tedavilerde kullanılacak formüllerin kullanılabileceğini göstermektedir.

Bu çalışmada henüz Türkiye'de çok iyi bilinmeyen bir türün, Eskişehir ekolojik koşullarında yetiştirilerek, hem morfolojik, hem de agronomik özelliklerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Türkiye doğal florasında olmadığı halde ekolojik olarak adapte olmuş ve ekonomik öneme sahip bir çok türün olduğu bilinmektedir. Çalışma konusu olan türün de ileriki zamanlarda Türkiye tarımında ekonomik öneme sahip olması, alternatif ürün arayışında olan üreticilere tavsiye edilmesi de hedeflenmektedir.

2. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Vogelmann(1983) Agastache türlerinin morfolojik özelliklerinden bahsettiği makalede ve Firuta vd. (2012) Agastache foeniculum (Prush) Kuntze biyolojik özelliklerinden bahsettiği makalede morfolojik özellikler olarak şunlardan

bahsetmişlerdir; Kök sisteminin bir ana kök ve bu kökten çıkan yan köklerden oluşmaktadır. Yaklaşık bir metre boyunda, üst kısımlardan dallanma yapmayan ,dik büyüyen gövdeye sahip olup iki üç ana gövdeye sahip dik ince dallardan oluşan kümeler şeklinde büyür. Yapraklar karşılıklı yerleşmiş, üst kısımları düz, alt kısımları gözeneklidir ve mumlu kenarlara sahiptir. Orta yapraklar 2,7 cm ile 11,0 cm uzunlukta ,en geniş noktalarında 1,6 cm ile 6,4 cm aralarında genişlikte ,genellikle sivri uçlu, kalp şeklinde, kenarlar dişli, dişler mukronat, üst yüzeyler tüysüz ve parlak, alt yüzeyler tüylü (keçe gibi) ve beyazımsıdır, kırılmış yaprakların kokusu nane gibi değildir, ancak genç yapraklar bazen anason gibi kokar. Ortadaki yaprak petiyolleri 0.5 cm ile 3.6 cm arasında uzunluktadır, genellikle tüysüzdür veya birkaç dağınık tüylere sahiptir. Başaklar genellikle silindirik, üst kısımlarına doğru hafifçe daralır, terminal olanlar genellikle 4-10 cm uzunluğunda, bazen submonomorfik ancak genellikle yoğun, alt vertisiller genellikle uzaklaşmıştır. Yoğun terminal çiçek durumuna ve küçük tüp şeklinde çiçeklere sahiptir. Sarmal çiçekler sık bir şekilde yoğun bir başak formu oluşturmuştur. Çiçekler büyük mor braketlerle desteklenmiştir ve 15,2 cm kadar başağın yuvarlak kenarlarında spiral şekilde düzenlenmiştir. Çiçekler braktelerin yanında koltuksal yerleşim göstererek kesintili bir başak oluşturur. Çiçek kaliksleri yeşil, mor dişlerle (albino formları dışında), çiçeklenme sırasında uzunluğu 4.9 mm ile 6.4 mm arasında değişir, en uzun dişler 1.4 mm ile 2.4 mm arasındadır, genellikle deltoid ve sivri uçludur. Çiçeğin çanak yaprağı tüp şeklinde ve beş bölmeli bir yapıya sahiptir Korolla mor, 8.0 mm ile 9.7 mm arasında uzunluktadır. Taç yapraklar tüp şeklinde ve çanak yapraklardan dışarıya doğru uzanırlar. Taç yaprak kısa üst dudak ve uzun alt dudak olmak üzere ikiye ayrılır. Alt dudak iki küçük yan lob ve bir büyük merkezi lob içerir. Çiçeğin boğaz kısmından mavi-mor renkli 4 adet stamen ve bir çatalı stil bulunur. Alt stamenler 6.2 mm ile 6.6 mm arasında, üst stamenler 7.0 mm ile 8.7 mm arasındadır; stil 13.3 mm ile 14.1 mm uzunluğundadır. Kromozom sayısı $n=9$ 'dur.

Duda vd. (2015) *A. foeniculum* (Prush) Kuntze, *Lavandula angustifolia* Mill., *Melissa officinalis* L., *Nepeta cataria* L. türlerinin biyoaktif bileşenlerinin hasat zamanı ve bitki türleri arasındaki değişimini araştırmışlardır. Romanya'da yapılan araştırmada A.f.'nin düşük kış soğuklarına dayanıklı olduğu belirtilmiş olup en yüksek polifenol miktarının (27,19 mg GAE/g kuru madde) çiçeklenme başlangıcında ve öğleden sonra elde edildiği tespit edilmiştir. En yüksek flavonoid içeriği bitkinin tam çiçeklenme döneminde Haziran ayının ikinci yarısında (42,76 g/100 gr) elde edilmiştir. Araştırmada en yüksek flavonoid içeriği A.f.'de, en yüksek polifenol içeriği *M. officinalis* L. de olup *N. cataria* L. ve *L. angustifolia* Mill. düşük flavonoid ve polifenol içeriğine sahiptir. Araştırmada öğleden sonra hasadın daha yüksek biyoaktif bileşik üretimi gerçekleşmesine neden olduğu belirtilmiştir.

Alina vd. (2024) Moldova'da *Agastache rugosa* (Fisch. et Mey.) Kuntze, *A. nepetoides* (L.) Kuntze, *Agastache foeniculum* (Prush) Kuntze, *A. urticifolia* (Benth.) Kuntze türlerini 2020-2023 yılları arasında yapılan araştırmada yetiştirmişlerdir. En iyi büyümenin tam güneş altında ve iyi drene topraklarda olduğu belirtilmiştir. Ayrıca toprak konusunda seçici olmamasına rağmen bitki gelişimi için sulamaya ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir. Tohumlar sera koşullarında ekildiğinde 6-8 günde ilk fidelerin belirdiği, 40-50 gün içinde 6-8 cm yükseklikte 4-6 yapraklı fideler oluştuğu belirtilmiştir. 30x70 cm aralıklarla fidelerin dikildiği ve 5-7 yıl toprakta kaldığı ifade edilmiştir. Uçucu yağ eldesi açısından ilk yıl çiçeklenme Ağustos ayında gerçekleşmiş, bitkinin tüm yapraklı kısmı 10-15 cm yükseklikten biçilmiştir. Bitkinin kışa iyi hazırlanması için ağustos ayından sonra hasat edilmemesinin önemli olduğuna değinilmiş ve maksimum kuru madde üzerinden yağ içeriği %1,5-1,7 arasında bulunmuştur. İkinci ve üçüncü yaşında çiçeklenme Haziran ayında gerçekleşmiş, verimli ve nemli topraklarda ikinci hasada imkan vermektedir. Çiçeklenme süresi ikinci yıldan itibaren 100-120 gün olarak bulunmuştur. *Agastache* bitkileri Amerikalı araştırmacılara göre dünya üzerindeki en iyi 4 bal bitkisinden biri olarak sıralanmakta ve 1 hektar *Agastache* ile arıcıların 120 kg bal elde edeceğine değinilmiştir.

Duda vd. (2013) Romanya'da yetiştirmeye başladıkları A.f.'nin Transilvanya ovasında -25 °C'ye kadar dayanabildiğini belirlemişlerdir. 2011-2012 yıllarında iki farklı dönemde (26.04- 21.05.2011) ve üç farklı yoğunlukta (30x70, 40x70, 50x70 cm) dikim gerçekleştirilmiştir. Dikimden sonraki 30-35 gün içinde ortalama 6-12 yaprak üretmiştir. Ön çiçeklenme dönemi mayıs ayının üçüncü on gününden haziran ayının ikinci on gününe kadar 15-20 gün sürmüştür.

Çiçeklenme dönemi temmuz ayının ortasından sonuna kadar 20-25 gün sürmüştür. Ekimden itibaren 50-60 gün içinde çiçeklenme başlamış, temmuz sonundan eylül ortalarına kadar devam etmiştir. Tohum olgunlaşması kademeli olarak 40-50 gün sürmüş eylül ortasından ekim sonuna kadar sürmüştür. Yeşil bitkinin %37,98'ini yapraklar, %30,80'inini dallar, %20,78'i çiçekler, %10,44'ünü gövde kısmı oluşturmaktadır. Kurutulduktan sonra yapraklar %35,89, dallar %25,75, çiçekler %19,04, gövde %19,32'lik kısmı oluşturmuştur. En yüksek herba üretimi 70cm x 50 cm dikim mesafelerinden elde edilmiştir. Bitkideki aktif bileşenlerin en yüksek konsantrasyonlarının çiçeklerde ve sonra sırasıyla yapraklarda, yan dallarda ve ana gövdede bulunmuştur.

Çumakova ve Popova (2013) A.f.'un yapılan fitokimyasal araştırmasında uçucu yağ miktarını %2-2,5 olarak bulmuşlardır. Bu bileşenler arasında pulegon (%26,60) ve menton (%41,69), fenolik bileşikler arasında klorojenik asit, kafeik asit, gallik asit, p-kumarik asit, umbeliferon, luteolin ve kuersetin yer alır. Flavonoidlerin toplam miktarı (luteolin üzerine hesaplandığında) %5,50-6,00, tanenler %6,78-8,64 (belirleme yöntemine bakılmaksızın), gallik asit %2,00-2,50 ve organik asitlerin toplamı %0,90-1,07, bunlar arasında askorbik asit %0,11-0,16'dır. Biyolojik olarak aktif bileşenlerin (BAS) ögeleri göz önünde bulundurulduğunda, A.f.'nin antioksidan, antimikrobiyal, antifungal ve pilotropik (saçları güçlendirme, büyümesini teşvik etme ve dökülmesini önleme) etkileri olan ilaçların geliştirilmesi için ham madde kaynağı olarak önerilebileceği sonucuna varılmaktadır.

Saeedfar vd. (2015) İran'da yaptıkları çalışmada A.f.'nin uçucu yağ içeriği ve bazı biyokimyasal özellikleri üzerine kuraklık stresinin etkilerini incelemişlerdir. İran'ın yıllık ortalama yağışı 250 mm'dir. Araştırma sonuçları; su eksikliği stresinin, antioksidan enzimlerinin (Süperoksit Dismütaz, Katalaz, Glutasyon Peroksidaz) aktivitelerini ve uçucu yağ oranı ile absisik asit içeriğini önemli ölçüde ($P \leq 0.05$) artırdığını göstermiştir. Ayrıca, lipid ve protein oksidasyonu (malondialdehit ve dityrosin içerikleri) da şiddetli su eksikliği stresinde önemli ölçüde artmıştır. Sonuçlara göre, şiddetli kuraklık koşulu (55% FC), A.f. bitkisini su eksikliği stresinde yetiştirmek için optimum toprak nem seviyesidir.

Varban vd. (2021) araştırma yetiştirme potansiyelini değerlendirmek ve teknolojik kaynakları planlamak için standartlaştırılmış bir ölçüğe dayalı fenolojik değerlendirmeye ihtiyaç olduğundan bahsetmektedir. Yapılan çalışmada A.f. 2019 yılında Romanya'da büyüme evrelerinin süresi gün olarak şöyle tespit edilmiştir; çimlenme/çıkış: 10, yaprak gelişimi: 20, yan sürgün oluşumu: 7, gövde boylanması: 10, çiçeklenme başlangıcı: 3, çiçeklenme:87, meyve gelişimi: 4, meyve olgunluğu: 8, senesans/istirahat başlangıcı (fotosentezin durması): 15, toplam büyüme süresi: 164, GDD(0C): 2589.2, yağış miktarı (mm): 159,84'dir. A.f. Kuzey Amerika'da en kuzeydeki dağılım sınırına sahip olmasına rağmen, bu durumun ılıman iklime daha yüksek uyum sağladığını gösterse de, Romanya'da şu ana kadar yalnızca bu türün yetiştirilmiş olmasına rağmen, ilk deneme yılında çiçeklenme süresi diğer türlere kıyasla en kısa süreli olmuştur. İkinci yıl ise bu farklar ortadan kalkmıştır. Bu durum, ilk yıl daha yavaş bir adaptasyon süreci olsa da, ikinci yıl itibarıyla A. f. stabil hale gelerek diğer türlerle benzer performans sergilediğini ve bu türün yerleşik hale geldiğinde adaptasyon yeteneğini doğruladığını göstermektedir.

Paşça vd. (2021) bal arılarının hastalıklarına karşı farklı bitki özlerinden oluşan tariflerin antimikrobiyal aktivitesi in vitro olarak *Paenibacillus* larvae (avrupa yavru çürüklüğü), *Paenibacillus alvei* (amerikan yavru çürüklüğü), *Brevibacillus laterosporus*, *Enterococcus faecalis*, *Ascosphaera apis*'e karşı ve in vivo olarak *Nosema ceranae*'ye karşı test edilmiştir. %20 yaban mersini, %40 *Artemisia absinthium* L., %10 meşe yosunu, %10 kekik (*Origanum vulgare* L.), %10 *Brewers Gold* şerbetçiotu, %5 defne ve %5 A.f. ekstresi karışımı, en güçlü antibakteriyel ve antifungal aktiviteyi göstermiştir. Bal arısı (*Apis mellifera*), tarımda sağladığı hizmetlerin yıllık 200 milyar doları geçtiği tahmin edilen, ticari olarak en önemli polinatördür. Sentez antibiyotiklerinin bal arısı parazitleri ve patojenlerini tedavi etmek için uzun süreli kullanımı, etken organizmalarda çoklu ilaç direncine yol açmış olabilir. Bu da antibiyotiklerin dozlarının artırılmasını gerektirir ve sonunda büyük miktarda antibiyotik bal arısı ürünlerinde birikmesine yol açar. Ancak, mevcut Avrupa mevzuatı, bal arılarının tedavisinde antibiyotik kullanımını yasaklamaktadır, çünkü bal arısı ürünlerinde ilaç kalıntısına izin verilmemektedir. Bu yasak, hastalık tedavisi olasılıklarını büyük ölçüde sınırlamış, ancak aynı zamanda bal arısı patojenlerine karşı alternatif yöntemlerin gelişmesini teşvik etmiştir. Sentez kimyasal ilaçların yerine doğal antimikrobiyal maddelerin kullanılması,

umut verici bir yol olarak öne çıkmaktadır. Bal arısı yetiştiricileri, genellikle antibiyotik direncine katkıda bulunmak, çevreyi kirliletmek veya arılarını sentetik kimyasallarla beslemek istememektedirler. Her bitki ekstraktındaki fenolik bileşen, bal arısı kolonisi için kendi tedavi edici özelliklerine sahiptir ve bu bileşenlerin karıştırılmasıyla doğal bir antibiyotik karışımı elde edilebilir. Bu doğal antibiyotik karışımı, sentetik antibiyotikler yerine arı beslemesinde, gıda katkı maddesi olarak kullanılabilir ve arı ürünlerinde ilaç kalıntıları riskini ortadan kaldırabilir. Arı hastalıklarına yönelik profilaktik ve iyileştirici tedaviler, sadece hastalıkla ilişkili koloni kayıplarını azaltmakla kalmaz, aynı zamanda sağlıklı koloniler kullanarak bal arılarının polinasyon ve ekosistem hizmetlerini de artırabilir. Fitoterapötik tentür “BIONOSEM” için patent alındığı belirtilmiştir.

Luckian vd. (2020) bir araştırmalarında, *Agastache foeniculum* (Prush) Kuntze'un toplanan anatomik karakterlerin bu tıbbi türün tanımlanmasında yardımcı olduğunu göstermişlerdir. Mikromorfolojik ve anatomik özellikler, türün taksonomisi hakkında tartışmalar için büyük ilgi ve öneme sahiptir. Glandüler trikomal, Lamiaceae ailesi için önemli taksonomik özelliklerdir. Gövde ve yaprak kesitleri ile yaprak yüzey kesitleri üzerinde yapılan anatomik çalışmalar, Romanya'da yetişen örneklerin ve bu türün vejetatif organlarının anatomisini ilk kez ortaya koymaktadır. *Agastache foeniculum* (Prush) Kuntze'un yaprakları, yaprak sapları ve gövdeleri üzerinde yapılan mikroskopik gözlemler, birçok türde glandüler ve non-glandüler trikomalın varlığını göstermektedir. Ancak taksonomistler, Lamiaceae türlerinin doğru bir şekilde sınıflandırılabilmesi için ve aynı zamanda çalışılan türün Romanya'daki yerel koşullara adapte olmuş olabileceği anatomik değişikliklerin bulunabilmesi için bu tür çalışmalara ihtiyaç olduğundan bahsetmektedir.

Duda vd. (2015) çalışmalarında A.f. ve *Nepeta cataria* L. türleri hakkında son gelişmeler ve yapılan araştırmaları derlemişlerdir. *Agastache foeniculum* (Prush) Kuntze 'un uçucu yağında, 50'den fazla bileşen tanımlanmış ve izole edilmiştir. Ancak, yalnızca on bileşen %0.1'lik bir orana sahiptir. Bu uçucu yağda baskın olan bileşenler şunlardır: metil kavikol (%87.5) (Omidbaigi ve Sefidkon, 2003) ve (%91-95) (Mazza ve Kiehn, 1992), limonen (%2.4) (Omidbaigi ve Sefidkon, 2003) ve (%3.6-3.9) (Mallavarapu vd., 2004), 1,8-sineol (%2.0) ve globulol (%1.4) (Omidbaigi ve Sefidkon, 2003) gibi ana bileşenlerdir. Uçucu yağın diğer bileşenleri arasında monoterpenler, seskiterpenler, oksijenli monoterpenler, oksijenli seskiterpenler, kamfen, mircen ve fenolik bileşikler bulunmaktadır (Wilson vd., 1992; Yashika vd., 2013). *Agastache foeniculum* (Prush) Kuntze'un uçucu yağının, kırmızı un böceği (*Tribolium castaneum* Herbst), küçük tahıl böceği (*Rhyzopertha dominica* F.), Akdeniz un güvesi (*Ephestia kuehniella*) ve Hindistan yemek güvesi (*Plodia interpunctella*) gibi zararlıları kontrol etmek için insektisit olarak kullanımı ile dikkat çeken sonuçlar elde edilmiştir (Ebadollahi, 2011). *Agastache foeniculum* (Prush) Kuntze uçucu yağının, *T. castaneum* larvalarına karşı güçlü bir toksisite (güçlü larvisidal potansiyel) gösterdiği, ayrıca esterase ve GST aktivitelerini azalttığı, toplam karbonhidrat, lipid ve protein içeriklerini düşürdüğü gözlemlenmiştir. Sonuçlar, larva ölüm oranlarının dozla orantılı olduğunu ve uçucu yağın artan konsantrasyonlarının ölüm oranını artırdığını göstermektedir. Probit analizleri, LC50 ve LC90 değerlerinin sırasıyla %8.022 ve %80.152 olarak hesaplandığını ortaya koymuştur (Ebadollahi vd., 2013). Lopez vd. (Ebadollahi vd., 2013 tarafından alıntılanmıştır), estragolün zararlı böceklerle karşı etkili olan toksik bileşiklerden biri olduğunu rapor etmiştir. *Agastache foeniculum* (Prush) Kuntze uçucu yağının kırmızı un böceği (*Tribolium castaneum*) ve küçük tahıl böceği (*Rhyzopertha dominica*) üzerindeki toksisitesi, fumigasyon yöntemiyle değerlendirilmiştir (Ebadollahi, 2011; Zielińska ve Matkowski, 2014). Nafziger ve Fadamiro (2011) tarafından yapılan bir çalışmada, *Agastache foeniculum* (Prush) Kuntze bitkilerinin, parazitoit yaban arısı *Microplitis croceipes* (Hymenoptera: Braconidae) için nektar kaynağı olarak kullanıldığında, dişi ömrünün önemli ölçüde arttığı ve erkek ömründe sayısal bir artış gözlemlendiği bildirilmiştir. Ancak, *Agastache foeniculum* (Prush) Kuntze, yaban arıları için iyi bir nektar kaynağı değildir (Nafziger ve Fadamiro, 2011). *Agastache* bitkilerinin ve çiçekli dallarının indüklenmiş bitki koruma etkilerinden bazıları şunlardır: antimikrobiyal, antiviral, antimutajenik, antiproliferatif, antiaterojenik, kanser hücrelerine karşı sitotoksik, anti-noziseptif, anti-inflamatuar, antioksidan ve gevşetici etkinlik gibi özellikler (Yashika vd., 2012; Zielińska ve Matkowski, 2014; Sánchez-Recillas vd., 2014). *Agastache*'nin bazı popülasyonlarında, Nasonov feromonu bileşenlerinin çiçek aroma profillerinde bulunması, arı tercihlerini etkileyebilir ve araştırmacıların çekici türleri seçmeleri için bir araç olarak kullanılabilir (Wilson vd., 1992). *Agastache foeniculum* (Prush)

Kuntze 'un başlık kısmındaki bir bileşen olan bornil asetat, bal arılarının antenlerini uyarma özelliğine sahiptir (Thiery vd., 1990, Wilson (1992) tarafından alıntılanmıştır), ancak bu kokusal uyarının çekicilikle bir ilişkisi bulunmamaktadır.

Charles vd. (1991) Agastache türlerinden 19 numunenin uçucu yağ içeriği ve bileşimini analiz etmişlerdir. Agastache foeniculum (Prush) Kuntze 'un yapraklarındaki yağ içeriği %0.07 ile %2.45 arasında, çiçeklerindeki ise %0.10 ile %3.00 arasında değişmiştir; A. rugosa (Fisch. et Mey) Kuntze 'nın yapraklarındaki yağ içeriği %1.53 ile %2.73 arasında, çiçeklerinde ise %2.30'dur; A. rugosa × A. foeniculum melezlerinin yapraklarındaki yağ içeriği %1.47 ile %1.74 arasında, çiçeklerindeki ise %2.27 ile %2.50 arasında olmuştur. Çiçeklerin uçucu yağ bileşimi, 10 Agastache foeniculum (Prush) Kuntze hattı ve 3 putatif melez popülasyonu analiz edilerek çiçek kokusuna katkı sağlayan bileşikler belirlenmiştir. Metil kavikol yine ana bileşik olup, %21.3 ile %95.6 arasında değişmiştir. Agastache foeniculum (Prush) Kuntze 'un çiçeklerindeki metil kavikol içeriği, yapraklarındakinden daha yüksekken, putatif melezlerin yapraklarındaki metil kavikol içeriği çiçeklerinden daha yüksek bulunmuştur.

Omidbaigi ve Mahmoodi (2009) sulama rejimlerinin Agastache foeniculum (Prush) Kuntze 'un uçucu yağ içeriği üzerinde önemli bir etkisi olduğunu gözlemlemişlerdir. En yüksek uçucu yağ miktarı (%2,30), %55 tarla kapasitesiyle sulanan bitkilerin herbalarında birikmiştir, en düşük yağ miktarı ise (%1,64) %100 - %70 tarla kapasitesiyle sulanan bitkilerden elde edilmiştir. %100, %70 ve %100 - %70 tarla kapasitesiyle sulanan bitkilerde GC ve GC-MS analiziyle uçucu yağın yedi bileşeni tespit edilmiştir. %85, %100 - %85 ve %85 - %100 tarla kapasitesiyle sulanan bitkilerde ise dokuz bileşen analiz edilmiştir. %55 tarla kapasitesiyle sulanan bitkilerde ise uçucu yağın altı bileşeni tespit edilmiştir. Bununla birlikte, uçucu yağlarının ana bileşenlerinden olan metil kavikol ve limonen miktarlarının sulama rejimlerinden önemli derecede etkilenmediği gözlemlenmiştir.

Strilbytska vd. (2020) yaşlanma karşıtı farmakolojinin, insanlara yaşam süresi ve sağlık süresini önemli ölçüde artırma imkanı verebilecek son derece umut verici bir alan olduğunu vurgulamışlardır. Uzun ömür, kardiyovasküler hastalıklar, tip 2 diyabet, kanser ve alzheimer hastalığı gibi yaşa bağlı hastalıkların önlenmesiyle modüle edilebilir. Diyetle alınan antioksidanların yaşa bağlı hastalıkların önlenmesinde potansiyel rol oynadığı iyi bilinmektedir (Meydani, 2001). Bu çalışmada, kuru Agastache foeniculum (Prush) Kuntze yaprağı tozunun, Drosophila melanogaster'ın fizyolojik ve metabolik özellikleri ile antioksidan enzim aktivitelerini ve oksidatif stres belirteçlerini nasıl etkilediği incelenmiştir. Diyetle alınan A.f., cinsiyet ve genotipten bağımsız olarak, 30 mg/ml'ye kadar geniş bir konsantrasyon aralığında ömrü uzatmıştır. Bitki ile yapılan takviye, üremeyi, oksidatif strese ve açlığa karşı direnci anlamlı bir şekilde artırmıştır.

Fuentes-Granados (1997) aromatik bileşenlerin, bitkilerin ikincil metabolizmasının ürünleri olduğunu, genellikle genetik olarak kontrol edilebildiğini ifade etmiştir. Bir araştırmasında, Agastache foeniculum (Prush) Kuntze'daki mirsen, limonen ve metil kavikol üretiminin genetik kontrolünü belirlemeyi hedeflemiştir. Mirsen için, düşük fenotipik sınıfın %0 ile %22 arasında olduğu belirlenmiştir. Limonen için, düşük sınıfın %0 ile %19 arasında olduğu, metil kavikol için ise düşük sınıfın %0 ile %29 arasında olduğu belirlenmiştir. Mirsen, pek çok bitki türünün uçucu yağlarında (defne, karabiber, kakule, kimyon, muskat, nane, çam ve adaçayı gibi bitkilerde) bulunur. Limonen, limon benzeri bir aromaya sahip olup, defne, karabiber, kereviz tohumları, çam, naneler ve adaçayı gibi birçok bitki türünün uçucu yağlarında bulunmuştur, Metil kavikol, anason benzeri bir aromaya sahiptir ve fesleğen, meyan kökü, kekik ve tarhun gibi bitki türlerinin uçucu yağlarında bulunur. Agastache foeniculum (Prush) Kuntze 'de mirsen, limonen ve metil kavikol üretiminin, üretimleri için baskın allel taşıyan tek bir gen tarafından kontrol edildiği hipotezlerini desteklemektedir. Bu bileşiklerin üretimi arasında anlamlı korelasyonlar gözlemlenmiş, ancak bu ilişkiler tarafından açıklanan varyans miktarı düşüktür. Yapraklar tarafından üretilen aromatik bileşiklerin miktarı, çiçekler tarafından üretilen aromatiklerden anlamlı şekilde daha düşük olmuştur.

Mohammadi vd. (2022) tarımda ürün verimini sürdürebilmenin, önemli bir görev olduğunu ve stres toleranslı tarım bitkileri üretmek için su stresi, özellikle vahalar ve çöl bölgelerinde tarımsal üretim için önemli bir sınırlayıcı faktör olduğunu belirtmişlerdir. Agastache foeniculum (Prush) Kuntze'un kuraklık toleransını geliştirmek ve kuraklıkla ilişkili

ürün kayıplarını azaltmak gereklidir. Tıbbi bitkilerden türetilen sekonder metabolitler, ilaçlar, gıda katkı maddeleri, tatlar ve endüstriyel açıdan önemli biyokimyasallar için benzersiz kaynaklar sağlar. Ayrıca, kuraklık stresi altında bu metabolitlerin birikimi bitkilerde sıklıkla artar (Akula & Ravishankar, 2011). Sonuç olarak, su eksikliği uygulayarak su tasarrufu sağlarken, metabolitlerin kabul edilebilir performansını elde etmek mümkündür (Selmar & Kleinwächter, 2013). Melatonin ayrıca bitki büyümesi ve çevresel faktörler ve streslere karşı savunma mekanizması üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Tan ve ark. (2012), bir çalışmalarında, melatonin uygulamasının, özellikle su stresi koşullarında, *Agastache foeniculum* (Pursh) Kuntze üzerinde çeşitli fizyolojik özellikleri önemli ölçüde iyileştirdiğini göstermişlerdir. Melatonin, sadece bitki gövde kuru ağırlığını artırmakla kalmayıp, aynı zamanda uçucu yağ içeriğini ve başlıca bileşenlerini (örneğin metil kavikol) de artırmaktadır. Bu bulgular, melatoninin, su stresi zararlarını hafifletmek ve tıbbi bitkilerin kalitesini artırmak için etkili bir strateji olabileceğini göstermektedir. Su stresi altında toplam klorofil içeriği azalmış, ancak melatonin uygulaması ile artmıştır. Sonuçlar, %60 nem kapasitesinin (FC) toplam klorofil içeriğini artırdığını ve melatonin konsantrasyonu arttıkça bu artışın daha belirgin hale geldiğini göstermektedir. En yüksek toplam klorofil içeriği (1.19 mg g^{-1}), %60 FC ve $100 \mu\text{M}$ melatonin uygulaması altında elde edilmiştir (1.04 mg g^{-1}). %60 FC'nin, melatonin konsantrasyonu arttıkça toplam fenol içeriğini artırdığını göstermektedir. En yüksek toplam fenol içeriği (32.18 ve $33.14 \text{ mg GAE g}^{-1}$), sırasıyla orta derecedeki su stresi (%60 FC) ve şiddetli su stresi altında $100 \mu\text{M}$ melatonin uygulaması ile elde edilmiştir. Bu araştırmada, %60 FC ve şiddetli su stresi, flavonoid içeriğini sırasıyla %28.4 ve %36.9 oranında artırmıştır. Ancak, melatonin uygulaması ($50 \mu\text{M}$ ve $100 \mu\text{M}$) tedavi edilmeyen bitkilere kıyasla flavonoid içeriğini artırmıştır. Toplam antosiyanin içeriği, su stresi altında ve melatonin uygulaması ile artmıştır. En yüksek toplam antosiyanin içeriği, orta seviyede su stresi ve şiddetli su stresi altında $100 \mu\text{M}$ melatonin uygulaması ile elde edilmiştir (sırasıyla 0.71 ve $0.68 \text{ mg CGE g}^{-1}$).

Sourestani vd. (2014) Tahran'da yapılan çalışmada, iki farklı kurutma yönteminin, farklı depolama ve damıtma süreleri ile birlikte, *Agastache foeniculum* (Pursh.) Kuntze'nin uçucu yağ içeriği ve bileşimi üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Sonuçlar, kurutma işlemleri ve depolama süresinin yağ içeriğini azalttığını göstermiştir. Oda sıcaklığında (25°C) kurutulan bitki materyali, en yüksek uçucu yağ içeriğine (yüzde 2,2) sahipken, fırında (40°C) kurutulanlar daha düşük bir içeriğe (yüzde 1,6) sahiptir. A.f. bitkisinin yağ içeriği, depolama süresinden de etkilenmiştir. Damıtma süresi, A.f. uçucu yağ içeriği üzerinde önemli bir etki göstermemiştir. Yağ bileşimi, ardından gaz kromatografisi (GC) yöntemleriyle belirlenmiştir. En bol bulunan yağ bileşiği olan metil kavikolün düzeltme faktörünün ölçülmesiyle doğru bir kantitatif analiz yapılmış ve bu bileşik için analitik veriler, yağın 100 g 'ı başına gram cinsinden ifade edilmiştir. Metil kavikol, 100 g 'da $97,2-98,1 \text{ g}$ olarak kantitatif olarak belirlenmiş, ikinci en bol bileşik olan limonen ise toplam yağın yüzde $0,8-1,4$ 'ü olarak belirlenmiştir. Bu iki bileşiğin oranı, kurutma yöntemlerinden ya da depolama ve damıtma sürelerinden önemli ölçüde etkilenmemiş gibi görünmektedir. A.f.'nin ortalama başlangıç nem içeriği % 74.27 idi, hava ile kurutulmuş (25°C) ve fırında kurutulmuş (40°C ve 60°C) örneklerin nem içeriği sırasıyla %76.81 ve %72.14 idi. Nihai nem içerikleri şu şekilde özetlenmiştir: 25°C 'de hava ile kurutulan örnekler 75 saat içinde %10.25 nem içeriğine ulaşırken, 40°C 'de fırında kurutulan örnekler 60 saat içinde %9.90 nem içeriğine ulaşmış, 60°C 'de fırında kurutulanlar ise 35 saat içinde %9.30 nem içeriğine ulaşmıştır. Hava ile kurutulmuş örneklerde nem içeriklerinin yüksek olması, kurutma süresinin daha uzun olmasına yol açmıştır. Sıcaklık arttıkça, kurutma süresi belirgin şekilde kısalmıştır. Fırın kurutma (60°C) ile, %9.30 nem içeriğine ulaşmak için gereken süre hava ile kurutulmaya göre %53.4 oranında kısalmıştır.

Ebadollahi vd. (2012) bilinen etkileri olan uçucu yağların, klasik böcek ilaçlarına alternatif bir yöntem olabileceğini belirtmişlerdir. Bir çalışmalarında, *Agastache foeniculum* (Pursh) Kuntze, *Anethum graveolens* L. (dereotu), *Cuminum cyminum* L. (kimyon), *Foeniculum vulgare* Gaetner (rezene) ve *Satureja hortensis* L. (kekik) bitkilerinin uçucu yağları, Clevenger aparatı kullanılarak hidrodistilasyon yöntemiyle izole edilmiş ve fumigasyon biyotestleri ile *Callosobruchus maculatus* L. (börülce tohum böceği) yetişkinlerine karşı insektisit aktiviteleri belirlenmiştir. *C. maculatus* kültürü, *Vigna unguiculata* (L.) Walp. (börülce) tohumları üzerinde $27 \pm 1^\circ\text{C}$ sıcaklık ve $\%65 \pm 5$ nemde oluşturulmuştur. Sonuçlar, uçucu yağların böcek üzerinde yüksek fumigasyon aktivitesine sahip olduğunu göstermektedir. Tepkiler, bitki materyalleri ve

konsantrasyonlarına göre farklılık göstermiştir *Agastache foeniculum* (Pursh) Kuntze, *Anethum graveolens* L. (dereotu), *Cuminum cyminum* L. (kimyon), *Foeniculum vulgare* Mill. (rezene) ve *Satureja hortensis* L. (kekik) bitkilerinin uçucu yağlarının *C. maculatus*'a karşı LC50 değerleri sırasıyla 25.476, 12.750, 11.385, 24.944 ve 68.728 µL/L hava olmuştur. Diğer yandan, yağların toksisite sıralaması ise şu şekilde olmuştur: *C. cyminum* > *A. graveolens* > *F. vulgare* > *A. foeniculum* > *S. hortensis*. Sonuçlar, tüm uçucu yağların ölüm oranlarının konsantrasyon arttıkça yükseldiğini göstermiştir. Bu sonuçlar, *Agastache foeniculum* (Pursh) Kuntze, *Anethum graveolens* L. (dereotu), *Cuminum cyminum* L. (kimyon), *Foeniculum vulgare* Mill. (rezene) ve *Satureja hortensis* L. (kekik)'ten elde edilen uçucu yağların, sentetik böcek ilaçlarının zararlarını ve risklerini azaltmak amacıyla *C. maculatus*'un yönetiminde kullanılabileceğini önermektedir.

Omidbaigi vd. (2008) azotlu gübrelerin, bir yaşındaki *Agastache foeniculum* (Pursh) Kuntze bitkisinin kuru ot verimi üzerinde önemli etkilerinin olduğunu belirlemişlerdir. *Agastache foeniculum* (Pursh) Kuntze bitkisinin kuru herbasının hidro-distilasyonu, Clevenger tipi cihazda yapılan analizlerden elde edilen sonuçlar şu şekildedir: En yüksek uçucu yağ içeriği (%2.88), 100 kg/ha azot alan bitkilerin herbalarından elde edilirken, en düşük uçucu yağ içeriği ise sırasıyla 50 kg/ha azot ve kontrol tedavisi (0 kg/ha azot) uygulanan herbalarından (%2.1 ve %2.3) elde edilmiştir. GC ve GC-MS analizlerine göre, azotlu gübrelerin *Agastache foeniculum* (Pursh) Kuntze'un uçucu yağ kompozisyonlarını, özellikle kamfen, p-simen, β-pinen ve α-guayen gibi bileşenleri üzerinde önemli bir etkisi olduğu sonucuna varılabilir. Uçucu yağın ana bileşiği olan metil kavikol miktarı, sırasıyla 0, 50, 100, 150 ve 200 kg/ha azotlu gübre alan bitkilerden %95, %94.5, %94.2, %94.5 ve %95.5 olarak belirlenmiştir.

Bjerkemoen (2024) polinatörlerin, ekosistem işlevleri ve hizmetleri için önemli olmasına rağmen, arazi kullanımı değişiklikleri gibi insan kaynaklı tehditlerle azalmasına yol açtığını vurgulamaktadır. Şehir alanları büyük ölçüde az biyolojik çeşitliliğe sahipken, şehirdeki yeşil alanlar, polinatör dostu bir şekilde yönetildikleri takdirde bazı polinatörler için yaşam alanları sağlayabilir. Şehir alanlarındaki çiçekli kaynakların çoğu yabancı olsa da, bu bitkilerin bazıları şehir polinatörleri için önemli kaynaklar sağlayabilir. Bu çalışma, farklı yapay çiçek yataklarının şehir parklarındaki polinatör böcekleri üzerindeki etkisini araştırmayı ve aynı zamanda süs bitkilerinin cazibesini inceleyerek şehir çiçek dostlarına polinatör dostu öneriler sunmayı amaçlamıştır. 2024 yazında Norveç'in Trondheim şehrindeki yedi alan, dört saha dönemi boyunca incelenmiştir. Bu alanlardan üçü yaz alanlarıydı ve yaz çiçek açan bitkilerden oluşan çiçek yataklarına sahipti. Diğer dört alan ise periyodik alanlar olup, periyodik bitkilerle oluşturulmuş çiçek yataklarına sahipti. Çiçekli bitki zenginliği ve bolluğu ile polinatör zenginliği ve bolluğu ve bitki-polinatör etkileşimleri kaydedilmiştir. Böcek popülasyonlarında dünya çapında bir azalma olduğu kabul edilmektedir (Wagner vd., 2021). Yaban arıları ve yaban arısı bolluğunda ve çeşitliliğinde önemli azalmalar, dünyanın birçok bölgesinde gözlemlenmiştir (Ollerton, 2021). 2014'te yapılan bir Avrupa Kırmızı Liste değerlendirmesi, arı türlerinin %9.2'sinin tehdit altında olduğunu belirtirken, bu oran, doğru bir değerlendirme yapmak için yeterli veriye sahip olmayan türler de dahil edildiğinde %60.4'e kadar çıkabilir (De Meulemeester vd., 2014). 20. yüzyılın sonunda başlayan yaban arısı türlerinde sürekli bir azalma kaydedilmiştir (Zattara & Aizen, 2021). Avrupa'daki sinek türlerinin %35.3'ü tehdit altında olup, veriye sahip olmayan %5.1'lik bir oran daha vardır (European Commission, 2023). Ayrıca, bitki ziyareti yapan eşek arılarında da yerel düzeyde bir azalma gözlemlenmiştir (Ollerton, 2021). Bazı polinatör popülasyonlarının istikrarlı ya da hatta arttığı gözlemlense de, birçok polinatör türü hakkında yeterli verinin bulunmaması endişe vericidir (Cameron & Sadd, 2020; De Meulemeester vd., 2014; Ollerton, 2021; Wagner vd., 2021; Walker, 2020). Kelebekler ve güveler hakkında daha fazla bilgi bulunmaktadır ve bu grupta dünya çapında önemli azalmalar kaydedilmiştir (Ollerton, 2021). Birleşik Krallık'ta 1976'dan bu yana yaklaşık %50'lik bir kelebek miktarı azalmış, Almanya'da 1990'dan itibaren %50'ye yakın bir düşüş olmuş ve Belçika'da 2000'lerin başında yerli türlerin %30'u tükenmiştir (Warren vd., 2021).

Lawson vd. (2021) yerli Amerikan tıbbi bitkilerinden elde edilen uçucu yağların değerlendirilmesi kapsamında, *Agastache foeniculum* (Pursch) Kuntze (Lamiaceae), *Gaultheria procumbens* L. (Ericaceae), *Heliopsis helianthoides* (L.) Sweet (Asteraceae), *Liatris spicata* (L.) Willd. (Asteraceae), *Pycnanthemum incanum* (L.) Michx. (Lamiaceae), *Smallanthus*

uvedalia (L.) Mack. ex Mack. (Asteraceae) ve Verbena hastata L. (Verbenaceae) bitkilerinin uçucu yağlarını su buharı distilasyonu yöntemiyle elde etmişlerdir. Uçucu yağlar gaz kromatografisi teknikleriyle analiz edilmiştir. Agastache foeniculum (Pursh) Kuntze uçucu yağı büyük oranda estragol (%88–93) içerirken, G. procumbens L uçucu yağında metil salisilat (%91) baskın bileşik olarak bulunmuştur H. helianthoides (L.) Sweet (%42) ve L. spicata (L.) Willd. (%24) uçucu yağlarının ana bileşeni germakren D'dir. P. incanum (L.) Michx. uçucu yağı 1,8-sineol (%31) ve α -terpineol (%17) içerirken, S. uvedalia (L.) Mack. ex Mack. uçucu yağı α -pinen (%24), perillen (%15) ve β -karyofilen (%17) açısından zengin bulunmuştur. V. hastata L. uçucu yağı ise 1-okten-3-ol (yaklaşık %29) ve palmitik asit (yaklaşık %22) bakımından zengindir. Üç farklı Agastache foeniculum (Pursh) Kuntze bitki örneğinin toprak üstü kısımları, Alabama, Newville'de yetiştirilen bitkilerden toplanmıştır. Hidrodistilasyon sonucunda açık sarı renkte uçucu yağlar elde edilmiş ve yağ oranları %1.48 ile %2.30 arasında değişmiştir.

Jablonski ve Koltowski (2000) çalışmalarında 1997-1999 yılları arasında Pulawy'de, en iyi üç tür olan A. foeniculum (Pursh.) Kuntze, A. rugosa (Fisch. et C.A. Mey.) Kuntze ve A. nepetoides (L.) Kuntze türlerinin nektar salımı ve arıların çiçeklerdeki besin toplama faaliyetlerini araştırmışlardır. Agastache foeniculum (Pursh) Kuntze'un Polonya'da haziran ortasından temmuz sonuna kadar çiçek açtığı, A. rugosa (Fisch. et C.A. Mey.) Kuntze 'nın temmuz başından ağustos ortasına kadar, A. nepetoides (L.) Kuntze'in ise Temmuz ayının üçüncü on gününden ağustos sonuna kadar çiçek açtığı bulunmuştur. İlk türün her bir çiçeği ortalama 0.49 mg şeker salgılamakta, ikincisi 0.33 mg ve üçüncüsü 0.38 mg şeker salgılamaktadır. Çiçek açma dönemi boyunca her hektar başına elde edilen şeker verimi sırasıyla Agastache foeniculum (Pursh) Kuntze, A. nepetoides (L.) Kuntze ve A. rugosa (Fisch. et C.A. Mey.) Kuntze için 745 kg, 538 kg ve 394 kg olmuştur. Çiçekler, sabah saatlerinden akşam saatlerine kadar arılar tarafından ziyaret edilmiştir. Öğle vakti civarında, her bir m² alan başına 30-50 bal arısı nektar ve polen toplayıcı olarak çalışmaktadır. Agastache çiçekleri ayrıca yaban arıları ve yalnız arılar tarafından da kolaylıkla ziyaret edilmiştir. Bu üç türün tamamı, Polonya koşullarında çok iyi bal veren bitkiler olarak tanımlanabilir. Ancak A. nepetoides (L.) Kuntze, kısa ömürlü bir otsu bitki olarak kanıtlanmıştır. İncelenen Agastache türlerinin her bir çiçeği, ortalama olarak 0.40 (0.22-0.68) mg şeker salgılamış ve nektardaki şeker konsantrasyonu %33 ile %67 arasında değişmiştir.

Flutur vd. (2023) üç farklı Agastache türünün (Agastache foeniculum (Pursh) Kuntze, A. mexicana (Kunth) Lint & Epling ve Agastache urticifolia (Benth.) Kuntze) mikroskobik özelliklerini belirlemiş ve toplam fenolik ve flavonoid içeriklerini nicel olarak ölçmüşlerdir. Mikroskobik özellikler, yapraklar ve çiçekler için benzer yapılar göstermiştir. Farklar, stomaların yoğunluğu ve salgı bezleri ya da yüzey trikomları ile belirginleşmiştir. Ekstraktların toplam fenolik içeriği %21,3 ile %64,2 arasında değişmiş ve maksimum değer Agastache foeniculum (Pursh) Kuntze türünde belirlenmiştir. Ayrıca, ölçülen toplam flavonoid içeriği %29.4 ile %58 arasında bulunmuş ve aynı örnekte en yüksek miktar saptanmıştır.

Ebadollahi vd. (2010) çalışmalarında, Agastache foeniculum (Pursh) Kuntze uçucu yağının T. castaneum larvalarına karşı güçlü bir larvisidal potansiyel gösterdiğini açıkça ortaya koymuştur. Uçucu yağ, yalnızca larvalar üzerinde yüksek toksisite göstermekle kalmamış, aynı zamanda esterase ve Glutamat S-Transferaz aktiviteğini azaltmış ve toplam karbonhidrat, lipid ve protein içeriklerini de düşürmüştür. Bu bulgular, Agastache foeniculum (Pursh) Kuntze uçucu yağının toksik etkilerine katkıda bulunan birden fazla biyolojik aktiviteye sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Agastache foeniculum (Pursh) Kuntze uçucu yağının T. castaneum üzerine etkili olma mekanizmasının esterase ve Glutamat S-Transferaz aktivitelerinin inhibe edilmesiyle ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle, A. foeniculum uçucu yağı, kırmızı un böceği kontrolü için geleneksel insektisitlere doğal bir alternatif olarak kullanılabilir.

3.MATERYEL VE YÖNTEM

Bu çalışma 2024 yılında Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Ziraat Fakültesi serası, deneme tarlası ve Tarla Bitkileri Bölümü laboratuvarlarında yürütülmüştür. Çalışmada kullanılan bitki materyalinin tohumları Ordu ilinde bu türü özel olarak yetiştiren Onur Bilgin isimli bir üreticiden temin edilmiştir. Alınan tohumlar öncelikle 26.02.2024 tarihinde saksılara

ekilmiştir. Saksılarda çimlendirme ortamı olarak torf kullanılmış olup, ekimi takiben düzenli olarak sulamaları yapılmıştır. Fidelerin 4-6 yapraklı olduğu dönem gözetilerek 08.05.2024 tarihinde İnönü İlçesi K.Akpınar Mahallesi 0 Ada 942 parselde buluna çiftçi tarlasına ve 16.05.2024 tarihinde Odunpazarı İlçesi Orhangazi Mahallesi 15461 Ada 1 parselde bulunan Üniversite deneme parsellerine 70x50cm bitki sıklığında dikilmişlerdir. Şekil 3.1’de Kümbet Akpınar Mahallesi deneme parseli. Şekil 3.2’de Üniversite deneme parsellerinin uydu görüntüleri verilmiştir. Deneme alanına damla sulama sistemi döşenerek ihtiyaç duyulan dönemlerde sulamaları yapılmıştır. Üniversite deneme parsellerine daha sık sulama yapılırken, Kümbet Akpınar’da bulunan parselde daha az sulama uygulanmış ve 15 Eylül itibariyle sulama imkanı kalmadığından sulama yapılamamıştır. Fidelerin gelişimi sürekli takip edilmiş, yabancı ot bakımları da düzenli olarak yapılmıştır. Fidelerde ilk olarak 10.07.2024 tarihinde Üniversite Deneme parselinde, 01.08.2024 tarihinde K.Akpınar’daki parselde çiçeklenme başlamış olup, en son K.Akpınar’daki parselde 30.09.2024 ve Üniversite parselinde 10.10.2024 tarihine kadar uzun süreli bir çiçeklenme dönemi gözlenmiştir. Çiçeklenme döneminde iken seçilen bitkilerde morfolojik ve fenolojik gözlemler yapılmış ve kaydedilmiştir. Kayıtları yapılan bitkiler daha sonra 30.07.2024 tarihinde Üniversite Deneme Parselinden ve 25.09.2024 tarihinde Kümbet Akpınar’daki parselden toprak yüzeyinden 15-20 cm kadar yukardan kesilerek taze yaprak, çiçek ve herba ağırlıkları tartılmıştır. Bu işlemin ardından yaz dönemi olması nedeniyle kese kağıtları içerisinde laboratuvarı doğal kurutmaya bırakılmıştır. Yaklaşık 10 gün sonra kuru yaprak, çiçek ve herbaları tartıldıktan sonra, uçucu yağ distilasyonu için yaprak ve çiçekler ayrı ayrı clevenger cihazına yerleştirilmiştir. Bu süreçte çok sayıda çiçekli bitkiden tohum da elde edilmiştir. Bu tohumlarda 1000 tane ağırlığı ve sabit yağ oranları da tespit edilmiştir.

A.f. fideleri deneme parsellerine 08 Mayıs 2024 tarihinde dikilmiş ve 14 Mayıs’ta $-1,3^{\circ}\text{C}$ ’yi ve 15 Mayıs’ta $1,1^{\circ}\text{C}$ ’yi bir haftalık fideler görmüş olmasına rağmen herhangi bir zarar meydana gelmemiştir. En yüksek sıcaklık temmuz ayında $35,6^{\circ}\text{C}$ olarak görülmüştür. Günlük minimum, maksimum ve ortalama sıcaklık değerleri ile yağış değerleri Eskişehir Havalimanı İstasyonun verileri Çizelge 4.1.’de verilmiştir.

Çizelge 4.1 Meteorolojik Veriler

	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım
Ortalama Sıcaklık ($^{\circ}\text{C}$)	14,34	23,21	24,07	23,15	19,23	12,04	11,04
Yağış (mm)	35,2	11	18,6	0	20,6	4	18,8

Şekil 3.1 Kümbet Akpınar Mahallesi Deneme Parseli

Şekil 3.2 Üniversite Deneme Parseli

4.BULGULAR VE TARTIŞMA

4.1 MORFOLOJİK ÖZELLİKLER

4.1.1 KÖK

Çiçeklenme döneminde olan bitkilerden bir tanesinin deneme parselinden sökülmesiyle kök gelişimi ve kök sistemi gözlemlenmiş olup şekil 3.3’de gösterilmektedir.

Şekil 3.3 Kök

Bitki kazık köke sahip olmasının yanında yoğun bir saçak kök sistemine de sahiptir. Yayılımcı olmayan bir kök sistemine sahiptir (Fuentes-Granadas, 1997).

4.1.2 GÖVDE

Çok yıllık ve otsu yapıda olan anason kokulu zufa bitkisinin çiçeklenme döneminde alınan bir bitki örneğinin sapının enine kesitinin görünümü şekil 3.4’de verilmiştir.

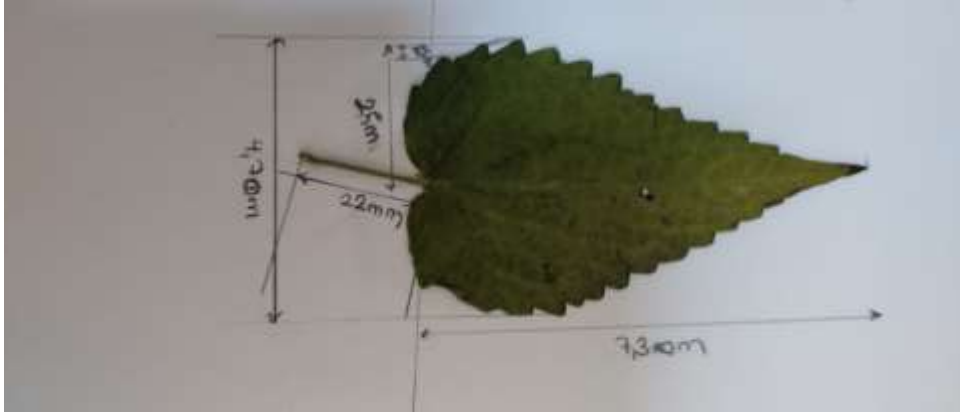

Şekil 3.4 Gövde

Gövde enine kesit alındığında dört köşelidir. En dıştaki lignin tabakanın iç kısmında süngerimsi bir yumuşak doku ve merkezinde de bir boşluk olduğu belirlenmiştir. Üzeri tüysüz bir yapıdadır. Bitki boyu yüksekliği ortalaması 97,94 cm olarak, su kısıtı uygulanmış diğer lokasyonda 67,22 cm olarak bulunmuştur.

4.1.3 YAPRAK

Çiçeklenme döneminde bir bitkinin ana sap üzerindeki orta yapraklardan birisinin şekilsel görünümü ve ölçüleri şekil 3.5.'de gösterilmiştir.

Şekil 3.5. Yaprak

Ortalama bir yaprağın boy/en oranı 3:2 olarak çıktığından Ovat (Oval- yumurtamsı) şekillidir. Taban reniform (böbreksi) ve kenar diş kesiğinin primer damarların bağlantı noktasına olan uzaklık 1/10 olarak çıktığından serrat (testere dişli) olarak isimlendirilmektedir (Simpson, 2021). Yapraklar sapa karşılıklı dizilişe sahiptir. Pinnat- retikulat (teleksi-ağsı), basit kraspedrom damarlanmaya sahiptir.

4.1.4 ÇİÇEK VE ÇİÇEK DURUMU

Tam çiçeklenme döneminde bulunan bir bitkinin çiçek durumu ile çiçeklerinin yakından görünüşü şekil 3.6.'da gösterilmiştir.

Şekil 3.6 Çiçek

Vertisillasterleri daha kompakt başak çiçeklenme durumuna sahiptir. Alt ve üst dudak olmak üzere iki dudaklı perianta sahip olduğu için Bilabiat periant şeklinde isimlendirilir. Stamen dizilişi bakımından 4 stamenden birbirine eşit olmayan uzunlukta iki çift stameni olan dizilişe didinam denilmektedir (Simpson, yıl?)

Çiçek sapları mor brakteleriyle döküldükten sonra bile güzelliğini devam ettirir. Tüp şeklinde çiçekler belirgin stamenlerle süslenmiştir. Çiçekler küçüktür ve aromalıdır. Her çiçek biri yukarı doğru kıvrılmış, diğeri aşağı doğru sarkan iki çift uzun stamen taşır. Çiçekler hermafrodit olup kendine döllenme yeteneğine sahiptirler. Çanak yaprak tüp şeklinde ve beş bölmelidir. Tüp şeklinde taç yapraklar çanak yapraklardan dışarıya doğru uzanır. Çiçeğin boğaz kısmında mavi-mor renkli 4 stamen ve üst kısmı çatallı bir stil uzanır (Firuta vd., 2012).

Kaliks simpetal ve 5 bölmeli bilabiat loblu ve korolla simpetal perianta sahiptir. Ginekeum sinkarp iki karpelli ve dört gözlü üst durumlu ovaryumludur (Simpson, yıl?)

Çiçek uzunlukları bakımında Üniversite ve K.Akpınar deneme parselleri sırasıyla; çiçek uzunluk ortalaması 9,24 cm-7,78 cm, en uzun 16,5 cm -12 cm, en kısa iki lokasyonda da 4,5 cm olarak bulunmuştur.

4.1.5 TOHUM

Olgun bir *Agastache foeniculum* (Pursh) Kuntze'den alınan olgunlaşmış tohumların yakından görünümü şekil 3.7.'de verilmiştir.

Şekil 3.7. Tohum

1-2 mm uzunluğunda, dip kısmında sakal benzeri tüyleri bulunur. Yapılan tespitlerde başak başına 470-2130 adet arasında tohum olduğu belirlenmiştir. Ortalama bin dane ağırlığı 0,369 gr tespit edilmiştir. Oda şartlarında yapılan çimlendirme testinde çimlenme oranı %37 çıkmıştır. Laboratuvar şartlarında iklimlendirme kabininde 20 °C sıcaklık ve uygun nemde yapılan çimlenme testinde 50 adet x 8 tohum çimlenme kağıtlarında denenmiş ve sonuçlar çizelge 4.2'de özetlenmiştir.

Çizelge 4.2 Çimlenme Testi Sonuçları

Numarası	5.Gün	10.Gün	15.Gün
1(50 Adet)	32	40	40
2(50 Adet)	30	34	34
3(50 Adet)	35	36	37
4(50 Adet)	35	36	40
5(50 Adet)	34	40	40
6(50 Adet)	32	33	34
7(50 Adet)	25	33	38
8(50 Adet)	23	29	32
Ortalaması	30,75	35,13	35,88

Romanya’da yapılan çalışmada maksimum çimlenme oranının hasattan itibaren 2 yaşındaki tohumlardan elde edildiği tespit edilmiştir. 12 °C sıcaklıkta 1 yaşındaki tohum %52 çimlenirken, 2 yaşındaki tohum %71 ve 3 yaşındaki tohum %17,5 çimlenmekmiştir. 15 °C sıcaklıkta 1 yaşındaki tohum %59 çimlenirken, 2 yaşındaki tohum %75 ve 3 yaşındaki tohum %17,5 çimlenmiştir. Aynı şekilde 20 °C sıcaklıkta 1 yaşındaki tohum %34 çimlenirken, 2 yaşındaki tohum %87,2 ve 3 yaşındaki tohum %16,7 çimlenmiştir (Firuta vd., 2011).

Meyve tip olarak nuksların şizokarpı olarak tanımlanabilir.

4.1.6.FENOFAZ DÖNEMLERİ

Çalışma konusu olan bitki türünün tohumların çimlenmesinden itibaren olgunlaşma ve en son kış dönemine kadar olan gelişme dönemlerinin süreleriyle beraber özetlenmiş olan fenofaz dönemleri şekil 3.8’de verilmiştir.

	ÇİMLENME: Oda sıcaklığında 5 gün içerisinde çimlenmekte ve kotiledonlar ilk çıkışlarını tamamlamaktadır.
	ÇIKIŞ: 6. ve 7. günlerde ilk çıkışlar görülmektedir.
	20 günlük fideler

	80 günde fideler dikilebilecek boyuta ulaştı. 08.05.2024 günü Kümbet Akpınar 16.05.2024 günü Üniversite Deneme parselleri dikildi.
	27.05.2024 Kümbet Akpınar
	ÇİÇEKLENME BAŞLANGICI K.Akpınar: 01.08.2024 Üniversite Deneme P.: 10.07.2024

		ÇİÇEKLENME K.Akpınar: 01.09.2024 Üniversite Deneme P.: 30.07.2024
		MEYVE GELİŞİMİ K.Akpınar: 08.10.2024 Üniversite Deneme P.: 08.09.2024
		MEYVE OLGUNLUĞU K.Akpınar: 15.10.2024 Üniversite Deneme P.: 15.09.2024

		30 Temmuz'da biçilen bitkiler 18.09.2024 tarihinde çiçeklenme dönemindedir.
		25 Eylül Çiçeklenme-Tohum Olgunluğu aynı bitki üzerinde bile görülebilmektedir.
		08.01.2025 gelecek yılın sürgünleri

Şekil 3.8 Fenofaz Dönemleri

4.2 VERİM

4.2.1 Yaş ve Kuru Herba Verimi

Her iki lokasyondan elde edilen ölçüm ve tartım sonuçları çizelge 4.3.de toplu olarak verilmiştir.

Çizelge 4.3. Yaş ve Kuru Herba Verim verileri

LOKASYON		ÜNİVERSİTE DENEME PARSELLERİ			KÜMBET AKPINAR		
VERİLER/VERİMLER		Ortalama	maksimum	minimum	Ortalama	maksimum	minimum
Bitki Boyu (cm)		97,95	112	80	67,22	86	52
Dal Sayısı (adet)		13,93	23	8	16,25	25	9
Çiçek Uzunluğu (cm)		9,24	16,5	4,5	7,77	12	4,5
Yaş Herba Verimi (gr/bitki)	Toplam	67,67	137,35	27,2	78,79	163,8	12,6
	Yaprak	31,83	65,4	11,45	26,14	55	2,4
	Çiçek	8,76	26,75	1	26,6	71,6	3
Kuru Herba Verimi (gr/bitki)	Toplam	20,30	40,65	8,65	32,33	56,85	9,65
	Yaprak	10,03	20,45	3,25	9,95	20,75	1,05
	Çiçek	1,66	6,7	0,05	8,24	24,25	0,65

A.f. herba verimleri için Üniversite parsellerinde bulunan deneme alanından örnekler 30.07.2024 günü ve Kümbet Akpınar Mahallesi'nde bulunan lokasyondan ise 25.09.2024 tarihinde alınmıştır. Toprak seviyesinden itibaren 15-20 cm'den biçimler gerçekleştirilmiştir. Üniversite parsellerinde A.f. daha çok çiçeklenme başlangıcı ve çiçeklenme döneminde iken, K.Akpınar' da daha çok çiçeklenme-meyve gelişim-meyve olgunluk fenofazlarının hepsinin bulunduğu bir dönemde idi. Yukarıda verimler karşılaştırıldığında özellikle erken dönemde Üniversite parsellerinden alınan örneklerde yapraklar daha ağır gelirken, geç dönemde K.Akpınar' da alınan örneklerde çiçekler daha ağır olduğu görülmektedir. Geç dönemde tohumların çiçeklerin ağırlığını etkilediği gözlemlenmiştir.

4.2.2.Uçucu Yağ Oranları

03 Ekim 2024 günü 30.07.2024'de yapılan hasat sonucu kurutulmuş A.f.'lerden elde edilen materyaller 2 saat distilasyona tabi tutulmuştur.

10 Ekim 2024 günü 24.09.2024 de yapılan hasat sonucu kurutulmuş A.f.'lerden elde edilen materyaller 1 saat distilasyona tabi tutulmuştur. Her iki durumda da elde edilen uçucu yağ oranları çizelge 4.4'de gösterilmiştir.

Çizelge 4.4. Distilasyon Uygulama Sonuçları

Distilasyona giren (gr)	Distilasyon yapılan organ	Distilasyon Süresi	Distilasyon Tarihi	Uçucu Yağ oranı (%)
10	Çiçek	2	03.10.2024	2,6
20	Çiçek	2	03.10.2024	2,75
20	Çiçek	2	03.10.2024	2,55
20	Yaprak	2	03.10.2024	1,75
20	Yaprak	1	10.10.2024	1,15
20	Yaprak	1	10.10.2024	0,6
20	Çiçek	1	10.10.2024	1,1
20	Çiçek	1	10.10.2024	0,9

Uçucu yağ oranında çiçeklenme başlangıcı ve çiçeklenme dönemi hasat edilenlerin daha geç dönemde hasat edilenlere göre daha verimli oldukları daha önceki çalışmaların ışığında tespit edilmiştir (Paşca vd., 2021). Bunun yanında distilasyon süresinin 1 saat olmasının yeterli olmadığı, onun yerine 2 saatlik distilasyonun daha verimli olduğu kanaati oluşmuştur.

4.2.3 Tohum Verimi

Olgunluk döneminde bulunan bitkilerden alınan çiçek durumlarında ölçülen çiçek durumu özellikleri ile bir başak yapısından elde edilen tohum sayıları ve verimleri çizelge 4.5'de toplu olarak verilmiştir.

Çizelge 4.5. Tohum Verimleri

VERİLER/VERİMLER	Ortalama	Maksimum	Minimum
Başak Uzunluk (mm)	72,75	103	48
Başak Geniş Çap (mm)	17,75	20	15
Başak Dar Çap (mm)	8,3	11	5
Başak Tohum Sayısı (Adet)	1261,65	2130	470
Toplam Ağırlık (gr)	1,22	2,07	0,79
Tohum Ağırlığı (gr)	0,47	0,84	0,19
Bin dane/gr	0,37	0,44	0,17

1-2 mm uzunluğundaki tohumların bin dane ağırlık ortalaması 0,37 gr olarak tespit edilmiştir. Bir çiçek yuvasından 4'er tohum çıkmaktadır. 81 mm uzunluğunda en yüksek tohuma sahip başaktan 2130 tohum çıkmıştır. Bu da sıfır fire düşünüldüğünde bile 532 çiçek yuvası anlamına gelmektedir.

4.3.4 Sabit Yağ Oranı

Soxhelet cihazı ile A.f. tohumlarının sabit yağı ölçüm işlemi gerçekleştirilmiştir. Diğer yağlı tohumlar yöntemine göre işlemler yapılmıştır. Tohumlar doğrayıcı ile kıvamında doğrandıktan sonra kurutma işlemine geçilmiş ve sonra soxhelet cihazı ile ekstraksiyon işlemi gerçekleştirilmiştir. Kurutma işlemi 105 °C'de gerçekleştirilmiştir.

Çizelge 4.6. Sabit Yağ Oranları

Sıra No	Numune Ağırlığı (gr)	Kurutma Süresi (saat)	Kurutma Sonrası Bekletme Süresi (saat)	Sabit Yağ (%)
1	2,1125	19	0	6,57
2	2,1303	19	0	5,68
3	2,0422	19	0	3,94
4	2,0253	3	0	33,07
5	2,0275	3	0	29,97
6	2,0990	3	0	30,47
7	2,0263	3	0	32,65
8	2,0915	3	18	23,4
9	2,0314	3	18	26
10	2,0301	3	18	24,3
11	2,0254	19	18	6,1
12	2,0907	19	18	6,5
13	1,6166	19	18	5,01

Ekstraksiyon işlemi 3 saat kurutma ve kurutma sonrası bekletmeden hemen yapılmalıdır. 3 saat ve kurutma sonu beklemeden yapılan işlemde %29,97-%33,07 sabit yağ oranı bulunmuştur. En düşük sabit yağ oranı ise 19 saat kurutma ve beklemeden yapılan işlemde %3,94-6,57 olarak bulunmuştur.

A.f. tarlaya dikildiği 08 Mayıs'tan sonra 14 Mayıs'ta -1,3 °C ve 15 Mayıs'ta ise 1,1 °C görmesine rağmen etkilenmeden büyümeye devam etmiştir. Bunun yanında aralık ayında 10 gün eksi dereceleri görmüş ve 3,8 °C ortalama olmasına rağmen 08.01.2025 tarihinde 15 cm boya ulaşmış gelecek yılın sürgünleri görülebilmektedir. Bu da soğuğa oldukça dayanıklı bir bitki olduğunu kanıtlamaktadır.

İki deneme parseli arasındaki gelişim ve çiçeklenme zamanı farkı A.f. nin susuzluk stresinin bitkinin gelişim ve çiçeklenme dönemlerini etkilemesine rağmen susuzluğa dayanımının iyi olduğunu da göstermektedir. Üniversite parsellerinde iyi sulama şartlarında yetiştirilen lokasyonda çiçeklenme 10 Temmuz'dan 10 Ekim'e kadar 92 gün sürmüştür olmasına rağmen K.Akpınar lokasyonunda 01 Ağustos'ta başlamış ve 30 Eylül'de sona ermiştir. Bu aradaki fark sulama farkı yüzünden oluşmuştur. Kümbet Akpınar lokasyonu sulama sıklığının azlığı ve eylül itibarıyla suyun kesilmesi nedeniyle fenolojik farklar oluşmuştur.

Herba verimlerinde Üniversite Deneme Parselinde ortalama bir bitkiden çıkan yaş herbanın %47'si yaprak ve %13'ü çiçek olarak tespit edilmiştir. Kurutulduğunda yaş ağırlığın %30'u oranında kuru herba toplam, %31 oranında kuru yaprak ve %19 oranında kuru çiçek elde edildiği görülmüştür. Kümbet Akpınar lokasyonunda ortalama bir bitkiden çıkan yaş herbanın %33'ü yaprak ve %33'ü çiçek olarak tespit edilmiştir. Kurutulduğunda yaş ağırlığın %41'i oranında kuru herba toplam, %38 oranında kuru yaprak ve %31 oranında kuru çiçek elde edildiği görülmüştür. Üniversite parselinde

daha sulu şartlarda yetiştiğinden yapılan tespitlerde K.Akpınar lokasyonuna göre %32 daha uzun bitki boyu ve %16 daha uzun çiçek boyuna ulaşmıştır. Bunun yanında K.Akpınar lokasyonunda %14 daha fazla dallanma tespit edilmiştir. K.Akpınar daha az sulanması ve su kısıtı ile yetiştirilmesine rağmen bitki başına %14 daha fazla yaş herba elde edilmiştir.

2013 yılında yapılan araştırmada (Duda vd.,2013) en yüksek herba veriminin 50 cm x 70 cm ölçülerinde dikim gerçekleştirildiğinde elde edileceğini bildirmişlerdir. 50 cm x 70 cm ölçülerinde dikimle dekara 2857 adet bitki dikileceği anlamına gelmektedir.

Çalışmada elde edilen her iki lokasyondan alınan herba verimleri çizelge 4.7’de verilmiştir.

Çizelge 4.7. Dekara Herba Verimleri

LOKASYON		ÜNİVERSİTE DENEME PARSELLERİ			KÜMBET AKPINAR		
VERİLER/VERİMLER		Ortalama	maksimum	Minimum	Ortalama	maksimum	minimum
Yaş Herba Verimi (gr)	Toplam	67,67	137,35	27,2	78,79	163,85	12,6
	Yaprak	31,83	65,4	11,45	26,14	55	2,4
	Çiçek	8,76	26,75	1	26,6	71,6	3
Kuru Herba Verimi (gr)	Toplam	20,3	40,65	8,65	32,33	56,85	9,65
	Yaprak	10,03	20,45	3,25	9,95	20,75	1,05
	Çiçek	1,66	6,7	0,05	8,24	24,25	0,65
Yaş Herba Verimi (kg/da)	Toplam	193,33	392,41	77,71	225,10	468,12	35,99
	Yaprak	90,94	186,85	32,72	74,68	157,14	6,86
	Çiçek	25,03	76,43	2,86	75,99	204,56	8,57
Kuru Herba Verimi (kg/da)	Toplam	57,99	116,14	24,71	92,37	162,42	27,57
	Yaprak	28,66	58,43	9,29	28,43	59,29	2,99
	Çiçek	4,74	19,14	0,14	23,54	69,28	1,86

Bu sonuçlara göre dekara verimde kuru herba ortalamaları toplamda 92,37 kg ile 57,99 kg arasında değişmektedir.

Üniversite deneme parselinde 30 Temmuz’da tam çiçeklenme döneminde alınan herba verimleri ve dekara verimler yukarıda verilmiştir. Bu kuru herbalarından çıkarılan uçucu yağ oranları incelendiğinde en çok yağ oranı çiçeklerden çıkarılmıştır. Ortalama oran %2,63 olarak tespit edilmiştir. Bu durumda ortalama dekara 4,743 kg çiçek kuru herba veriminden 0,124 kg, en yüksek 19,141 kg çiçek veriminden 0,503 kg uçucu yağ elde edileceği ön görülmüştür. Yapraktan %1,75 uçucu yağ oranı düşünüldüğünde ortalama dekara 28,66 kg kuru yaprak herba veriminden 0,501 kg, en yüksek 58,43 kg yaprak veriminden 1,022 kg uçucu yağ verimi elde edileceği tahmin edilmektedir.

K.Akpınar deneme parselinde 29 Eylül’de geç dönem çiçeklenme-tohum olgunlaşma karışık dönemde alınan herba verimleri ve dekara verimler yukarıda verilmiştir. Bu kuru herbalarından çıkarılan uçucu yağ oranları geç dönemde daha az çıktığı tespit edilmiş ve incelendiğinde en yüksek yağ oranı çiçeklerden çıkarılmıştır. Ortalama verim %

1 olarak tespit edilmiştir. Bu durumda ortalama dekara 23,54 kg çiçek kuru herba veriminden 0,235 kg, en yüksek 69,282 kg çiçek veriminden 0,693 kg uçucu yağ elde edileceği ön görülmüştür. Yapraktan % 0,87 uçucu yağ oranı düşünüldüğünde ortalama dekara 28,47 kg kuru yaprak herba veriminden 0,248 kg, en yüksek 59,28 kg yaprak veriminden 0,519 kg uçucu yağ verimi elde edileceği tahmin edilmektedir.

A.f. tohum verimi çok yüksek bitkilerden biridir. Başaktaki tohum sayısı ortalama 1262 olarak tespit edilmiştir. Bu tohumlardan %37 çimlenme çıkmış bu da 467 tohum etmekte ve bu da dekara 2857 bitki dikildiği düşünüldüğünde 6-7 başaktan çıkan tohumla bir dekarlık bitki yetiştirilebilecektir.

A.f. bir bitkide yapılan gözlemlerde ortalama 8 başak oluştuğu düşünüldüğünde ve her başağın tohum ağırlığı 0,47 gr olarak tespit edildiğinden ve dekara da 2857 bitki dikildiğinde $0,47 \text{ gr/başak} \times 8 \text{ adet/bitki} \times 2857 \text{ adet bitki/dekar} = 10616,61 \text{ gr/dekar}$ tohum elde edileceği ön görülmektedir. Buna göre sabit yağ oranı ortalaması ideal şartlarda %31,37 çıktığına göre dekardan 3330 gr sabit yağ elde edilebileceği öngörülmüştür.

5.SONUÇ VE ÖNERİLER

İklim şartları ışığında A.f. bölgemiz iklim şartlarında rahatlıkla yetiştirilebileceği tespit edilmiştir. İklimsel veriler ışığında düşük sıcaklıklar konusunda herhangi bir sıkıntı oluşturmamış, bitkide zarar oluşturmamıştır. Bunun yanında susuzluğa dayanımı iyi olmasına rağmen su stresine girdiğinde büyüme, gelişme ve verimlerinde azalmalara sebep olmaktadır.

Özellikle arıcılarımız için önemli bit bitki olup florada çiçeklerin azaldığı ve arıların nektar ve polen sıkıntısına girdikleri dönemde çiçek açmaktadır. İlk yıl 90-100 gün boyunca ve daha sonraki yıllarda en az bir ay daha fazla bir süre çiçek açarak devam etmekte ve ortalama 7 yıl arazide durmaktadır. Özellikle Ağustos ve Eylül ayında arılar çiçek bulmakta zorlanmakta ve bu gibi kurtarıcı bitkilere ihtiyaç duymaktadırlar. Diğer çiçek açan birçok bitkiye göre daha az su ihtiyacının olması yetiştiriciliğini kolaylaştırmaktadır.

Özellikle Belediyeler tarafından şehirlerimizde peyzaj çalışmalarında çiçekli ve az suyu seven bitkilerin gelecek dönemde ön plana çıkması kaçınılmazdır. Az su tüketimi sağlayacak bitkilerle şehirlerimizde peyzaj alanları oluşturmak zorundadırlar. Bunun yanında özellikle florayı bozarak betonlaştırdığımız alanlarda polinatör böcekler için yaşam alanları oluşturmakta önem arz eden kritik bir konudur.

Küresel ısınmanın etkileriyle, kirlenen ve tüm kaynakları hızla ve umursamazca tüketilen dünyamızda, her yıl tüm canlılar için yeni yeni hastalıklar ve zararlılar ortaya çıkmakta ve bunlarla mücadele her geçen yıl bir önceki yıldan daha da zor olmaktadır. Sentetik ilaçların zararları nedeniyle yasaklanması ve tedavi mücadele süreçlerinin bu ilaçların yerine yenilerinin konulamaması nedeniyle sekteye uğramaktadır. Tıbbi ve Aromatik bitkiler bu açığı hızla kapatacak sekonder metabolitlere sahiptir ve bunların içinde A.f. üzerinde birçok çalışma mevcuttur ve yeni çalışmalara gebe dir.

Tohumlarının verimi ve sabit yağ oranı konusunda yapılan çalışmada daha önce örneklerine rastlanılmadığından yeni araştırmalara ışık tutabilecektir.

Ülkemizde ilk defa yapılan çalışma ile Agastache foeniculum (Pursh) Kuntze türünün yetişmesine, yayılmasına ve geliştirilmesine, yeni ürünlerin keşfine vesile olması umut edilmektedir.

KAYNAKLAR DİZİNİ

- Anand, S., Deighton, M., Livanos, G., Morrison, P.D., Pang, E.C.K., Mantri, N., (2019) Antimicrobial Activity of Agastache Honey and Characterization of Its Bioactive Compounds in Comparison With Important Commercial Honeys. *Frontiers in Microbiology*, Vol:10, Article 263
- Anand, S., Deighton, M., Livanos, G., Pank, E.C.K., Mantri, N., (2019) Agastache honey has superior antifungal activity in comparison with important commercial honeys. [tps://doi.org/10.1038/s41598-019-54679-w](https://doi.org/10.1038/s41598-019-54679-w) 1 (Erişim Tarihi: 10.01.2025)
- Ayers, G.S., Widrlechner, M.P., (2014) The Genus Agastache as Bee Forage: An Analysis of Reader Returns. *Amerikan Bee Journal* 134(7) :477-483
- Bălănescu, F., Botezatu, A.V., Marques, F., Busuioc, A., Marinca, O., Vinătoru, C., Cârâc, G., Furdui, B., Dinica, R.M., (2023) Bridging the Chemical Profile and Biological Activities of a New Variety of Agastache foeniculum (Pursh) Kuntze Extracts and Essential Oil. *Int. J. Mol. Sci.* 2023, 24, 828
- Bjerkemoen, H., (2024) Plants and pollinators in urban flowerbeds: The selection of ornamental plants matters for optimizing interactions. <https://hdl.handle.net/11250/3139816> (Erişim Tarihi: 22.12.2024)
- Carovic-Stanko, K., Petek, M., Grdisa, M., Pintar, J., Bedekovic, D., Herak Custic, M., Satovic, Z., (2016). Medicinal Plants of the Family Lamiaceae as Functional Foods – a Review. *Czech J. Food Sci.*, 34, 2016 (5): 377–390
- Charles, D.J., Simon, J.E., Widrlechner, M.P., (1991) Characterization of Essential Oil of Agastache Species. *J. Agric. Food Chem.* 1991, 39, 1946-1949
- Duda, S., Marghitaş, L.A., Dezmirean, D., Bobiş, O., (2015) Overview Regarding the Bioactivity of Agastache foeniculum and Nepeta cataria Species. *Animal Science and Biotechnologies* 72(1)
- Duda, M.M., Firuta, M.C., Varban, D.I., Muntean, S., Moldovan, C., (2013) The Results of Cultivating the Species Agastache foeniculum (Pursh) Kuntze at Jucu, CJ. *Bulletin UASMV serie Agriculture* 70(1)/2013, 214-217.
- Duda, S.D., Marghitaş, L.A., Dezmiran, D., Duda, M., Margaoan, R., Bobiş, O., (2015) Changes in major bioactive compounds with antioxidant activity of Agastache foeniculum, Lavandula angustifolia, Melissa officinalis and Nepeta cataria: Effect of harvest time and plant species. *Industrial Crops and Products* 77 (2015) 499–507
- Ebadollahi, A., Nouri-Ganbalani, G., Hoseini, S.A., Sadeghi, G.R., (2012) Insecticidal Activity of Essential Oils of Five Aromatic Plants Against Callosobruchus maculatus F. (Coleoptera: Bruchidae) Under Laboratory Conditions. *Journal of Essential Oil Research* 15 (2) 2012 pp 256 – 262
- Firuta, M.C., Duda, M.M., Ardelean, A.E., (2012). Biological Characteristics of Species Agastache Foeniculum (Pursh) Kuntze. *Hop and Medicinal Plants*, Vol 20 ,No:1-2
- Flutur, M.-M., Robu, S., Marin-Batir, D., Cioanca, O., Hancianu, M., (2023). Comparative Morphologic And Chemical Preliminary Assessment Of Three Romanian Agastache Species. *Med. Surg. J. – Rev. Med. Chir. Soc. Med. Nat., Iaşi* 2023, 127(3): 480-487.
- Fuentes-Granados, R.G., Widrlechner, M.P., Wilson, L.A., (1998). An Overview of Agastache Research. *Journal of Herbs, Spices & Medicinal Plants*, Vol. 6(1) 1998
- Fuentes-Granados, R.G., (1997) Genetic studies of Agastache. *Iowa State University ProQuest Dissertations & Theses*, 1997. 9814641. <https://www.proquest.com/openview/c8064c9a6f9586b39816edd3e0f3b1a1/1?pq-origsite=gscholar&cbl=18750&diss=y> (Erişim Tarihi: 18.12.2024)

- Göktaş, Ö., Gıdık, B., (2019). Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin Kullanım Alanları. Bayburt Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi 2-1
- Hashemi, M., Ehsani, A., Hassani, A., Afshari, A., Aminzare, M., Sahranavard, T., Azimzadeh, Z., (2017). Phytochemical, Antibacterial, Antifungal and Antioxidant Properties of *Agastache foeniculum* Essential Oil. Journal of Chemical Health Risks (2017) 7(2), 95–104
- Horga,V.-A., Suciu,D.-L., Hulan,I.-B.,Costin,A.D., Ciontea,S.Ş., Verban,D., Moldovan, C., Muntean,S., Duda,M.-M.,(2024). Therapeutic Properties and Use for Medicinal Purposes of *Agastache* Species .Hop and Medicinal Plants, Year XXXII, No. 1-2
- Jablodski, B., Koltowski, Z., (2000). The Blooming, Nectar Secretion and Foraging By Bees of Three Species of *Agastache*. Pszczelnicze Zeszyty Naukowe Roll: XLIV, Nr 2
- Lawson, S.K., Satyal, P., Setzer, W.N., (2021). The Volatile Phytochemistry of Seven Native American Aromatic Medicinal Plants. Plants 2021, 10, 1061
- Luchian, V., Savulescu, E., Toma, M., Costache, N., Teodosiu, G., Popa, V.,(2020). Some Aspects of the Anatomical Features of The Medicinal Plant *Agastache Foeniculum* (Pursh) Kuntze (*Lophanthus Anisatus* (nutt.) Benth.) Scientific Papers. Series B, Horticulture. Vol. LXIV, No. 1
- Mahmoodi-Sourestani, M., (2013) Diurnal Variations of Gas Exchange Characteristics in Leaves of Anise Hyssop (*Agastache foeniculum*) under Normal, Drought Stress and Recovery Conditions Journal of Medicinal Plants and By-products (2013) 1: 91-101
- Firuta,M.C., Duda, M.M., Olar, M.V., Ardelean, A.E., Mădaş, M.N., (2011). Results Regarding Seed Germination of *Agastache Foeniculum* (Pursh) Kuntze . Bulletin UASVM Agriculture, 68(1)/2011
- Firuta,M.C., Duda, M.M., Ardelean, A.E., Covaci, A.D., Mădaş, M.N., ().The Importance An Usage Of The *Agastache Foeniculum* Species (Pursh) Kuntze. Hop and Medicinal Plants, 18(1-2), pp. 49-52.
- Mohammad, H., Moradi, S., Hazrati, S., Aghaee, A., (2022) Melatonin Application on Phytocheical Copositions of *Agstche Foeniculum* Under Water-Deficit Stress. Botanical Sciences 100 (3): 645-656.
- Nechita, M.-A., Toiu, A., Benedec, D., Hanganu, D., Ielciu, I., Oniga, O., Nechita, V.-I., Oniga, I., (2023). *Agastache* Species: A Comprehensive Review on Phytochemical Composition and Therapeutic Properties. Plants 2023, 12, 2937.
- Nourozi, E., Hosseini, B., Hassani, A., (2016) Influences of various factors on hairy root induction in *Agastache foeniculum* (Pursh) Kuntze. Acta agriculturae Slovenica, 107 - 1, marec 2016 str. 45 – 54
- Omidbaigi, R., Kabudani, M., Khoorang, M., (2008) Nitrogen Fertilizer Affecting Herb Yield, Essential Oil Content and Compositions of *Agastache foeniculum* Purch. Journal of Essential Oil Research 11 (3) 2008 pp 261 – 266
- Omidbaigi, R., Mahmoodi, M., (2010). Effect of Irrigation Regimes on the Essential Oil Content and Composition of *Agastache foeniculum*. Journal of Essential Oil Bearing Plants 13 (1) 2010 pp 59 – 65
- Omidbaigi, R., Sefidkon, F., (2003) .Essential Oil Composition of *Agastache foeniculum* Cultivated in Iran. Journal of Essential Oil Research, 15,52-53 (January/February 2003)
- Ownagh, A., Hasani, A., Mardani, K., Ebrahimzadeh, S., (2010). Antifungal Effects of Thyme, *Agastache* and *Satureja* Essential Oils on *Aspergillus fumigatus*, *Aspergillus flavus* and *Fusarium solani*. Veterinary Research Forum. 2(Sept., 2010) 99-105

Paşca, C., Matei, I.A., Diaconeasa, Z., Rotaru, A., Erler, S., Dezmirean, D.S.,(2021) Biologically Active Extracts from Different Medicinal Plants Tested as Potential Additives against Bee Pathogens Antibiotics 2021, 10, 960

Saeedfar, S., Nagehban, M., Soorestani, M.M.,(2015) The Effect of Drought Stress on the Essential Oil Content and Some of the Biochemical Characteristics of Anise Hyssop (*Agastache foeniculum* [Pursh] Kuntze) European Journal of Molecular Biotechnology, 2015, Vol.(8), Is. 2

Shanaida, M., Palamar, O., Holembiovskia, O.,(2024) Chromatographic Profile of Polyphenols in the *Agastache foeniculum* (Pursh) Kuntze Herb: Evaluation of Optimal Extraction Efficiency Biomed. & Pharmacol. J, Vol. 17(1), 63-69

Sourestania, M.M., Malekzadehb, M., Tavec, A., (2014) Influence of drying, storage and distillation times on essential oil yield and composition of anise hyssop [*Agastache foeniculum* (Pursh.) Kuntze] . Journal of Essential Oil Research, 2014 Vol. 26, No. 3, 177–184

Strilbytska, O.M., Zayachkivska, A., Koliada, A., Galeotti, F.,Volpi, N., Storey, K.B., Vaiserman, A., Lushchak, O., (2020). Anise Hyssop *Agastache foeniculum* Increases Lifespan, Stress Resistance, and Metabolism by Affecting Free Radical Processes in *Drosophila*. *Frontiers in Physiology*, Vol:11, Article 596729

Svoboda, K.P., Gough, J., Hamson, J., Galambosi, H., (1995). Analysis of the Essential Oils of Some *Agastache* Species Grown in Scotland from Various Seed Sources. *Flavour and Fragrance Journal*, vol. 10, 139-145.

Varban, R., Ona, A., Stoie, A., Varban, D., Crişan, I., (2021). Phenological Assessment for Agronomic Suitability of Some *Agastache* Species Based on Standardized BBCH Scale. *Agronomy* 2021, 11, 2280

Vârban, R., Vădică, R., Ona, A.D., Vârban, D., Stoie, A., Gâdea, S., Vătcă, S., Stoian, V., Crişan, I., Stoian, V., (2022) Modelling plant morphometric parameters as predictors for successful cultivation of some medicinal *Agastache* species. *Notulae Botanicae Horti Agrobotanici Cluj-Napoca* Volume 50, Issue 1, Article number 12638

Vogelman, J.E., (1983) A Biosystematic Study of *Agastache* Section *Agastache*. <https://www.proquest.com/openview/9d96333f76d11dc8ff9f4ed32b88924e/1?pq-origsite=gscholar&cbl=18750&diss=y> (Erişim Tarihi: 06.01.2025)

Wilson, L.A., Senechal, N.P., Widrlechner, M.P., (1992). Headspace Analysis of the Volatile Oils of *Agastache*. *J. Agric. Food Chem.* 1992, 40, 1362-1366

Yasaklı Bitki Koruma Aktif Maddeleri, Tarım ve Orman Bakanlığı, Gıda ve Kontrol Genel Müdürlüğü, Bitki Koruma Ürünleri Daire Başkanlığı, <https://bku.tarimorman.gov.tr/AktifMadde/YasakliKisitliExcelFileList> (Erişim Tarihi:05.01.2025)

Yoldaş, F., Eşiyok, D., (2005). Termal Zamanın (o C-Gün) Bitkisel Üretimde Kullanımı. *Ege Üniv. Ziraat. Fak. Derg.*, 2005, 42(3):207-218

SERA BİTKİ ATIKLARINDAN ELDE EDİLEN KOMPOST İLE FARKLI AZOTLU GÜBRE DOZU KOMBİNASYONLARININ DOMATES (*LYCOPERSICON ESCULENTUM* MILL.) BİTKİ GELİŞİMİNE ETKİLERİ

Abdulkadir PELTEK

ORCID: 0009-0007-2659-2517

abdulkadirpltk@icloud.com

Harran Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Toprak Bilimi ve Bitki Besleme, Şanlıurfa, Türkiye

Doç. Dr. Sema KARAKAŞ DİKİLİTAŞ

ORCID: 0000-0003-1617-9407

skarakas@gmail.com

Harran Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Toprak Bilimi ve Bitki Besleme, Şanlıurfa, Türkiye

Dr. Ferhat UĞURLAR

ORCID: 0000-0002-3663-3497

ferhatugurlar@gmail.com

Harran Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Toprak Bilimi ve Bitki Besleme, Şanlıurfa, Türkiye

Özet

Bitkisel üretimde hasat sonrası elde edilen bitki atıkları çevre kirliliği oluşturan önemli sorunlarından biridir. Hem çevresel kirliliğin önlenmesi hem de tarımsal atıkların değerlendirilmesi amacıyla, bitkisel üretim sonucunda ortaya çıkan tüm hasat atıklarının tarımsal üretimde kompost olarak değerlendirilmesi ekonomik ve çevre dostu bir uygulamadır. Bu çalışmada, sera bitki atıklarının kompostlaştırılarak değerlendirilmesi ve farklı dozlarda azotlu gübre ile kullanımının domates (*Lycopersicon esculentum* Mill.) bitki gelişimi üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Bu amaçla domates üretimi yapılan seralardan hasat sonrası elde edilen bitki atıkları kompostlaştırılmıştır. Sera koşullarında, saksı ortamında yetiştirilen domates bitkisine beş farklı uygulama (kontrol (U1); azotlu gübrenin %100, U2; %5 kompost + azotun %50'si, U3; %5 kompost + azotun %25'i, U4; %10 kompost + azotun %50'si, U5; %10 kompost + azotun %25) ilgili saksılara yapılmıştır. Bitkilerde bitki gelişimi ve mineral madde içeriği incelenmiş ve farklı uygulamaların etkisi istatistiksel olarak önemli bulunmuştur ($p<0.05$). Özellikle kontrole kıyasla en iyi gelişim U4' de görülmüştür. Buna göre bitki boyunda %19, bitki yaş ağırlığında %53, bitki kuru ağırlığında %55 oranında önemli artış sağladığı belirlenmiştir. Yine bitkide (Azot (N), Fosfor (P), ve potasyum (K)) element içerikleri incelendiğinde en yüksek değerler U4 uygulamasında görülmüş ve tüm bu parametrelerde istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar belirlenmiştir.

Böylece sera bitki atıklarından elde edilen kompostun bitki besin maddesi kaynağı olarak kullanılabileceği görülmüştür. Özellikle azotlu gübre dozunun azaltılarak yalnızca yarısı ya da dörtte biri uygulandığında bile bitki gelişiminin ve besin elementi içeriğinin anlamlı düzeyde artırmış olması önemli bir göstergedir. Bu durum, organik katkı maddelerinin dengeli gübreleme stratejilerine entegre edilmesinin üretim açısından etkili bir yaklaşım olabileceğini göstermektedir. Bitki atıklarının değerlendirilmesi ve gübre kullanımının azaltılması nedeniyle çevre kirliliğinin azaltılması ve maliyetin düşürülmesi açısından çevre ve ekonomiye önemli katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sera atıkları, Kompost, Çevre Kirliliği, Domates

EFFECTS OF GREENHOUSE PLANT WASTE USED AS COMPOST AND DIFFERENT NITROGEN FERTILIZER DOSES ON TOMATO (*LYCOPERSICON ESCULENTUM* MILL.) PLANT GROWTH

Abdulkadir PELTEK

ORCID: 0009-0007-2659-2517

abdulkadirpltk@icloud.com

Harran University, Graduate School of Natural and Applied Sciences, Department of Soil Science and Plant Nutrition, Sanlıurfa, Türkiye

Doç. Dr. Sema KARAKAŞ DİKİLİTAŞ

ORCID: 0000-0003-1617-9407

skarakas@gmail.com

Harran University, Faculty of Agriculture, Department of Soil Science and Plant Nutrition, Sanlıurfa, Türkiye

Dr. Ferhat UĞURLAR

ORCID: 0000-0002-3663-3497

ferhatugurlar@gmail.com

Harran University, Faculty of Agriculture, Department of Soil Science and Plant Nutrition, Sanlıurfa, Türkiye

Abstract

In plant production, post-harvest plant waste is one of the major issues contributing to environmental pollution. To prevent this and make use of agricultural waste, composting all harvest residues from plant production represents an economical and environmentally friendly approach. In this study, the effects of composting greenhouse plant wastes and using them with different doses of nitrogenous fertilizer on tomato (*Lycopersicon esculentum* Mill.) plant development were investigated. For this purpose, plant wastes obtained after harvest from greenhouses where tomato production was carried out were composted. Five different applications (control (U1); 100% nitrogenous fertilizer, U2; 5% compost + 50% nitrogen, U3; 5% compost + 25% nitrogen, U4; 10% compost + 50% nitrogen, U5; 10% compost + 25% nitrogen) were applied to the relevant pots in tomato plants grown in greenhouse conditions. Plant development and mineral content in plants were examined and the effect of different applications was found to be statistically significant ($p < 0.05$). Especially compared to the control, the best development was seen in U4. Accordingly, it was determined that there was a significant increase of 19% in plant height, 53% in plant fresh weight and 55% in plant dry weight. Again, when the element contents (Nitrogen (N), Phosphorus (P), and potassium (K)) in the plant were examined, the highest values were seen in U4 application and statistically significant differences were determined in all these parameters.

These results indicate that compost derived from greenhouse plant waste can be effectively used as a nutrient source. The significant improvements in plant growth and nutrient uptake especially when nitrogen fertilizer was reduced by half or three-quarters, highlight the potential of integrating organic amendments into balanced fertilization strategies. This approach not only enhances production efficiency but also contributes significantly to environmental sustainability and economic savings by reducing both waste and fertilizer use.

Keywords: Greenhouse waste, Compost, Environmental Pollution, Tomato

DEFNE YAPRAĞI (*LAURUS NOBILIS* L.) EKSTRAKTI KULLANILARAK ALTIN NANOPARÇACIKLARIN YEŞİL SENTEZİ VE ÇOK YÖNLÜ KARAKTERİZASYONU

Gülşah EŞLİK¹ / Prof. Dr. Bilsen TURAL² / Dr. Öğr. Üyesi. Erdal ERTAŞ³

¹Dicle Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Nanoteknoloji Anabilim Dalı
gulsah.eslik@gmail.com ORCID: 0000-0003-3971-2323

²Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi, Kimya Eğitimi Anabilim Dalı
bilsentural@gmail.com ORCID: 0000-0001-7555-2481

³Batman üniversitesi, Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, Gıda İşleme Bölümü
erdalertas21@gmail.com ORCID: 0000-0002-0325-1257

Özet

Çevre dostu ve sürdürülebilir yöntemlerle nanoparçacık sentezi, son yıllarda nanoteknoloji alanında büyük ilgi görmektedir. Bu çalışmada, altın nanoparçacıkların (AuNP'ler) defne yaprağı (*Laurus nobilis* L.) ekstraktı kullanılarak yeşil sentez yöntemiyle elde edilmesi ve çok yönlü karakterizasyonu amaçlanmıştır. Bitki ekstraktı hem indirgeme ajanı hem de stabilizatör olarak kullanılmıştır. Ekstrakt ile HAuCl₄ çözeltisinin belirli oranlarda karıştırılmasıyla gerçekleştirilen sentez sonucunda oluşan AuNP'lerin varlığı UV-VIS spektroskopisi ile 535 nm civarında gösterdiği yüzey plazmon rezonans (SPR) bandı ile doğrulanmıştır. TEM, SEM ve EDX analizleri ile yapısal, yüzeysel ve elementel özellikler detaylı olarak incelenmiştir. TEM görüntüleri, nanoparçacıkların çoğunlukla küresel morfolojiye sahip olduğunu ve boyutlarının yaklaşık 10–50 nm arasında değiştiğini göstermiştir. SEM görüntülerinde ise parçacıkların genellikle düzgün yüzeyli ve yuvarlak yapıda olduğu, bazı bölgelerde ise lokal aglomerasyon eğilimi gösterdiği gözlemlenmiştir. EDX analizi, sentezlenen nanoparçacıkların elementel kompozisyonunu doğrulamış ve altın elementinin varlığını açıkça ortaya koymuştur. Ayrıca, zeta potansiyel analizi ile yüzey yükleri belirlenmiştir. Bu çalışma, yeşil sentez yaklaşımıyla çevreci ve etkili altın nanoparçacık üretimini desteklemekte, aynı zamanda ileri karakterizasyon yöntemleriyle sentezlenen materyalin özelliklerini kapsamlı şekilde ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Laurus nobilis* L., Altın Nanoparçacık, Yeşil Sentez.

GREEN SYNTHESIS AND COMPREHENSIVE CHARACTERIZATION OF GOLD NANOPARTICLES USING BAY LEAF (*LAURUS NOBILIS* L.) EXTRACT

Abstract

Nanoparticle synthesis with environmentally friendly and sustainable methods has attracted great attention in the field of nanotechnology in recent years. In this study, it was aimed to obtain gold nanoparticles (AuNPs) by green synthesis method using bay leaf (*Laurus nobilis* L.) extract and their versatile characterization. The plant extract was used both as a reducing agent and stabilizer. The presence of AuNPs formed as a result of the synthesis carried out by mixing the extract and HAuCl₄ solution in certain ratios was confirmed by UV-VIS spectroscopy with the surface plasmon resonance (SPR) band around 535 nm. Structural, surface and elemental properties were examined in detail by TEM, SEM and EDX analyses. TEM images showed that the nanoparticles mostly had spherical morphology and their sizes varied between approximately 10–50 nm. In SEM images, it was observed that the particles generally had smooth surfaces and round structures, and in some regions they tended to agglomerate locally. EDX analysis confirmed the elemental composition of the synthesized nanoparticles and clearly revealed the presence of gold element. In addition, surface charges were determined by zeta potential analysis. This study supports the production of environmentally friendly and effective gold nanoparticles with a green synthesis approach and also comprehensively reveals the properties of the synthesized material with advanced characterization methods.

Keywords: *Laurus nobilis* L., Gold Nanoparticles, Green Synthesis.

GİRİŞ

Bilim ve teknolojiye ilerlemeler, maddenin atomik ve moleküler düzeyde kontrolünü mümkün kılarak, bu alanı kuramsal bir yaklaşımdan çıkarıp modern teknolojilerin temel bileşenlerinden biri hâline getirmiştir. Bu gelişme, yalnızca fizik ve kimya gibi temel bilimlerin sınırlarını genişletmekle kalmamış, aynı zamanda biyoteknoloji, çevre mühendisliği, tıp ve enerji sistemleri gibi birçok uygulama alanında köklü dönüşümlere zemin hazırlamıştır (İbrahim Khan ve ark., 2019). Bu çerçevede, Nanoteknoloji, maddenin 1–100 nanometre aralığındaki boyutsal ölçekte incelenmesi ve bu ölçekte ortaya çıkan özgün fiziksel, kimyasal ve biyolojik özelliklerin analizine odaklanan disiplinler arası bir araştırma alanıdır (Haleem et al., 2023). Nanoteknolojinin günümüzde bu denli önemli bir araştırma ve uygulama alanı hâline gelmesinin temel nedeni, nanometre ölçeğindeki yapıların, makroskobik boyutlardaki benzerlerinden farklı fiziksel, kimyasal ve elektronik özellikler sergilemesidir. Özellikle, özgül yüzey alanının artması, kuantum sınırlama etkileri ve yüzey atomlarının kimyasal reaktivitesinin yükselmesi gibi faktörler, nanomalzemelere özgün özellikler kazandırmakta ve bu durum, pek çok yeni teknolojik uygulamanın geliştirilmesine olanak sağlamaktadır (İqbal et al., 2019). Söz konusu özgün özellikler, nanomalzemeleri özellikle ilaç taşıma sistemleri, sensör teknolojileri, elektronik bileşenler ve çevresel arıtma uygulamaları gibi kritik teknoloji alanlarında vazgeçilmez kılmaktadır. Bu alanlarda nanomalzemeler, performans artışı, hedefe yönelik işlevsellik ve sistem verimliliğinin iyileştirilmesi gibi açılardan önemli avantajlar sunmaktadır.

Son yıllarda nanoteknolojinin en dikkat çekici uygulama alanlarından birini nanoparçacık teknolojisi oluşturmaktadır. Nanoparçacıklar; homojen veya heterojen yapılarda bulunabilen, genellikle 1–100 nanometre aralığında boyutlara sahip ve farklı geometrik morfolojilerde tasarlanabilen nanoyapılardır. Bu yapılar, bileşimlerine bağlı olarak genellikle metalik, metal oksit, karbon bazlı ya da polimerik formda olabilmekte ve söz konusu çeşitlilik, onların çok çeşitli uygulama alanlarında işlevsel hâle gelmesini sağlamaktadır (Jadoun ve ark., 2021). Altın nanoparçacıkları (AuNP'ler), biyoyoumlulukları, kimyasal kararlılıkları ve optik özellikleri nedeniyle dikkat çeken önemli bir materyal sınıfıdır. Altın, yüzey plazmon rezonansı (SPR) fenomeni aracılığıyla benzersiz optik özellikler sergileyerek, özellikle biyosensör uygulamalarında yüksek verimlilik göstermektedir. Ayrıca, altın iyonlarının indirgenmesi yoluyla elde edilen bu nanoparçacıklar, stabil yapıları ve fonksiyonel yüzey modifikasyonlarına yatkınlıkları ile dikkat çeker. Bu özellikler, söz konusu yapıların biyosensörler, fototerapi, ilaç salımı ve tıbbi görüntüleme sistemleri gibi çeşitli uygulama alanlarında kullanımını mümkün kılmaktadır (Al-Mijalli ve ark., 2022). Nanoparçacıkların üretim süreçleri, günümüzde çevresel sürdürülebilirlik açısından giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Geleneksel sentez yöntemlerinin büyük çoğunluğu, toksik çözücüler, yüksek sıcaklıklar ve enerji yoğun süreçler gibi çevresel riskler taşımaktadır. Bu bağlamda, sürdürülebilir ve çevre dostu üretim tekniklerinin geliştirilmesi, son yıllarda bilimsel literatürde yoğun bir şekilde araştırılmakta ve tartışılmaktadır (Singh ve ark., 2020). Bu bağlamda, "Yeşil sentez" yaklaşımları, çevre dostu ve sürdürülebilir kimyasal üretim süreçleri geliştirmeyi amaçlayan bir alandır. Bu yöntemler, bitki ekstraktları gibi biyolojik kaynakları indirgeme ve stabilize edici ajanlar olarak kullanarak, ekolojik etkilerin en aza indirilmesine katkı sağlamaktadır. Bu tür biyolojik ajanlar, geleneksel sentez yöntemlerine kıyasla daha az toksik ve daha çevre dostudur. Ayrıca, bu yaklaşımlar, zararlı ve toksik reaktiflerin kullanımını ortadan kaldırarak, kimyasal süreçlerin çevre üzerindeki olumsuz etkilerini minimize etmektedir. Bu bağlamda, yeşil sentez yöntemleri, biyoteknoloji ve sürdürülebilir kimya alanlarında önemli bir yer tutmakta olup, gelecekte daha güvenli ve doğa dostu kimyasal üretim süreçlerinin geliştirilmesine olanak sağlamaktadır (Awasthi ve ark., 2017).

Bu çalışmanın temel amacı, bitkisel kaynaklı yeşil sentez yöntemleri kullanarak altın nanoparçacıklarının sentezini gerçekleştirmek ve bu nanoparçacıkların detaylı karakterizasyonunu yapmaktır. Altın nanoparçacıklarının sentezinde kullanılacak bitki türü olarak *Laurus nobilis* L. (defne yaprağı) seçilmiştir. Defne yaprağı, fenolik bileşikler, flavonoidler ve terpenoidler gibi biyoaktif bileşikler açısından oldukça zengin bir bitki olup, bu bileşiklerin nanoparçacıkların sentezi ve özelliklerinin belirlenmesinde önemli bir rol oynayabileceği düşünülmektedir (Paparella ve ark., 2022). Bu tür bileşiklerin, metal iyonlarının indirgenmesi ve nanoparçacıkların yüzeyinin stabilize edilmesinde önemli roller üstlenebildiği

gösterilmiştir (Shreyash ve ark., 2021). Araştırma kapsamında üretilen nanoparçacıkların yapısal, morfolojik ve optik özellikleri, çeşitli karakterizasyon teknikleriyle detaylı bir şekilde incelendi.

2. YÖNTEM

2.1. *Laurus nobilis* Ekstraktının Eldesi

Bu çalışmada *Laurus nobilis* L. bitkisinin yaprakları yerel bir baharatçıdan kurutulmuş olarak temin edilmiş ve yapraklardaki kirliliğin uzaklaştırılması için iki kere distile su ile yıkanmış ve oda şartlarında karanlık ortamda kurumaya bırakılmıştır. Kurutulan örnekler öğütücü kullanılarak toz haline getirilmiştir. Elde edilen toz numuneler ağzı kapalı bir kapta, oda sıcaklığında, güneş ışığı ve nemden uzak kalacak şekilde muhafaza edilmiştir. Toz numuneden infüzyon yöntemi ile su ekstraktı hazırlanmıştır. Su ekstraktının hazırlanması için 90 ml distile su içerisine 9 g toz numune eklenmiş ve ısıtıcılı manyetik karıştırıcıda 500 RPM değerinde 100 °C sıcaklıkta yaklaşık 30-40 dakika boyunca karıştırma işlemine tabi tutularak kaynatılmıştır. Elde edilen çözelti süzöldükten sonra santrifüjlenerek ekstrakt elde edilmiştir. Elde edilen ekstraktın altın nanopartiküllerin sentezinde ve diğer deneysel basamaklarında kullanılmak üzere ağzı kapalı bir kapta, +4 °C sıcaklığındaki buzdolabında muhafaza edilmiştir.

2.2. Altın Nanopartiküllerin Sentezlenmesi

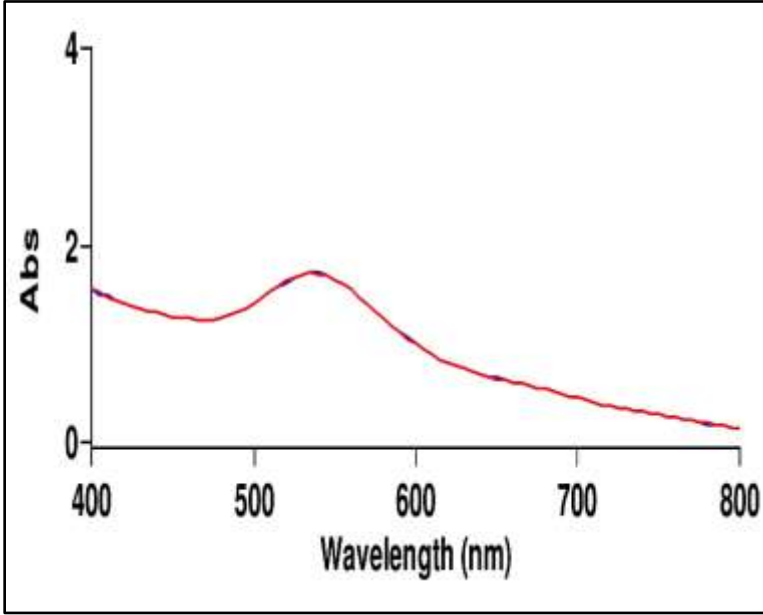
AuNP sentezinin gerçekleşmesi için indirgeyici, stabilize edici ve kapaklayıcı ajan görevlerini üstlenmesi için ve özellikle fenolik içeriklerin kaynağı olarak elde edilen su ekstraktı ile HAuCl_4 öncüsü altın iyonlarının kaynağı olarak kullanılmıştır. 15 mL ekstrakt çözeltisi üzerine 33 mL saf su eklendikten sonra 25 mM HAuCl_4 çözeltisinden 2 mL eklenip 120 dakika karanlık bir ortamda tutularak AuNPs sentezi gerçekleştirilmiştir. Sentez sonucu elde edilen AuNPs 10000 RPM’de santrifüj edilerek liyofilizatörde kurutulmuştur. Elde edilen altın nanopartiküller karakterizasyon işlemlerinde ve deneysel basamaklarda kullanılmak üzere ağzı kapalı bir kapta saklanmıştır.

3. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Laurus nobilis’den sentezlenen altın nanopartiküllerin (AuNP) optik, morfolojik ve boyut özelliklerinin karakterizasyonu, UV-Vis spektroskopisi, TEM, SEM, EDX ve zeta potansiyeli analizleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

UV-Vis Spektroskopisi Analizi

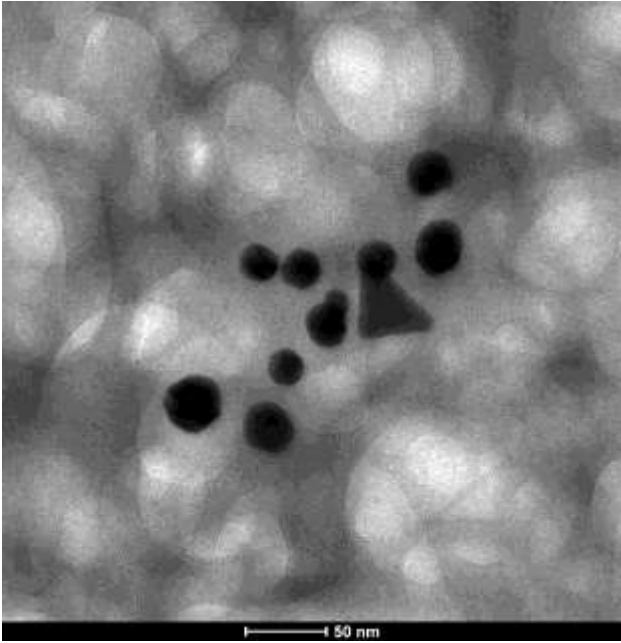
AuNPs’nin sentezi sırasında karakterizasyonun ilk basamağı olarak bitki ekstraktının üzerine HAuCl_4 çözeltisinin eklenmesiyle elde edilen çözelti açık sarı renkten yakut kırmızısına dönüşümü gözlemlenmiştir. Bu doğrultuda *Laurus nobilis*’ten sentezlenen AuNPs’nin optik özelliklerinin tespit edilebilmesi için ekstrakt ve AuNPs 200-800 nm dalga boyu; 0-2 absorbans değeri aralığında UV-Vis spektroskopisi analizi yapılmıştır. Ekstrakt ile AuNPs’nin UV-Vis spektroskopisi ile yapılan analiz sonuçları kıyaslandığında 535 nm dalga boyunda geniş bir pik elde edilmiştir (Şekil 1) . Çünkü nanopartiküllerin yüzey plazmon titreşimlerinin uyarılması sonucunda gözle görülür şekilde renk değişimi gerçekleşmektedir. Aynı zamanda renk değişimi sonrasında elde edilen AuNPs’nin 530-540 nm dalga boyu aralığında maksimum absorbans değerine sahip olduğu tespit edilmiştir (Sivakavinesan ve ark., 2022).

Şekil 1. AuNPs'nin UV-Vis spekturumu.

TEM Analizi

Şekil 2'de *Laurus nobilis*'ten sentezlenen AuNPs'nin homojen dağılımda; üçgen, hegzagonal ve küresel morfolojik özelliklere sahip AuNPs elde edildiği gözlemlenmiştir (Vijayakumar ve ark., 2020).

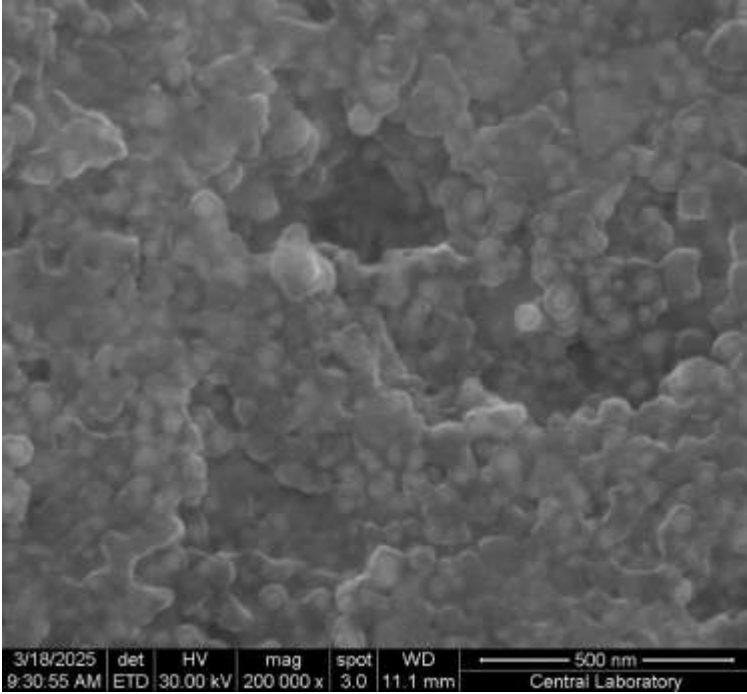

Şekil 2. AuNPs'nin 50 nm'deki TEM görüntüsü.

SEM ANALİZİ

SEM görüntülerinde bitki ekstraktı ile sentezlenen altın nanoparçacıkların genellikle küresel morfolojide, yoğun bir şekilde yüzeyde birikmiş ve kısmen aglomerasyon eğilimli yapılar oluşturduğu görülmektedir. Bu durum, literatürde yeşil sentezle elde edilen AuNP'ler için tipik bir görüntüdür. Yaklaşık 20–100 nm aralığında, düzgün sınır çizgilerine sahip

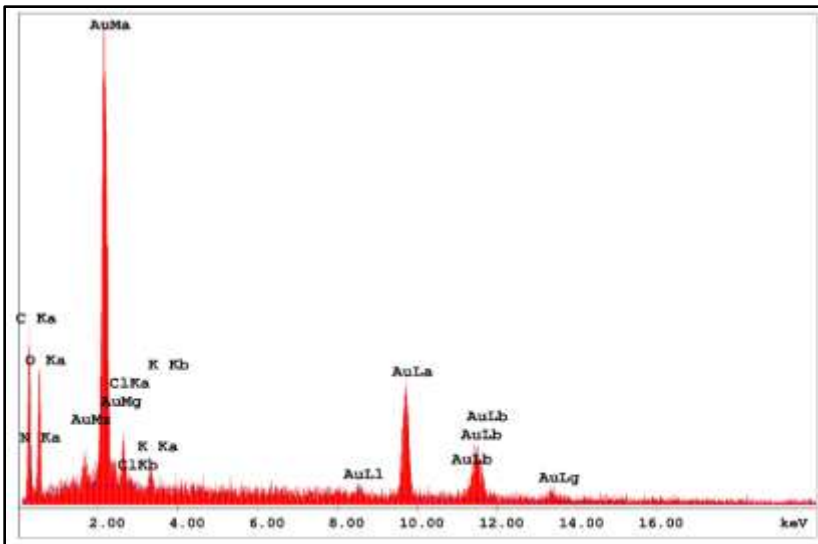
nanoparçacıkların varlığı, sentezin başarılı olduğunu ve partikül oluşumunun gerçekleştiğini göstermektedir (Şekil 3). Bu morfolojik yapı, bitkisel sentez yöntemlerinde sıklıkla rapor edilen bir sonuçtur (Chithambharan ve ark., 2021).

Şekil 3. AuNPs'nin 500 nm'deki SEM görüntüsü.

EDX Analizi

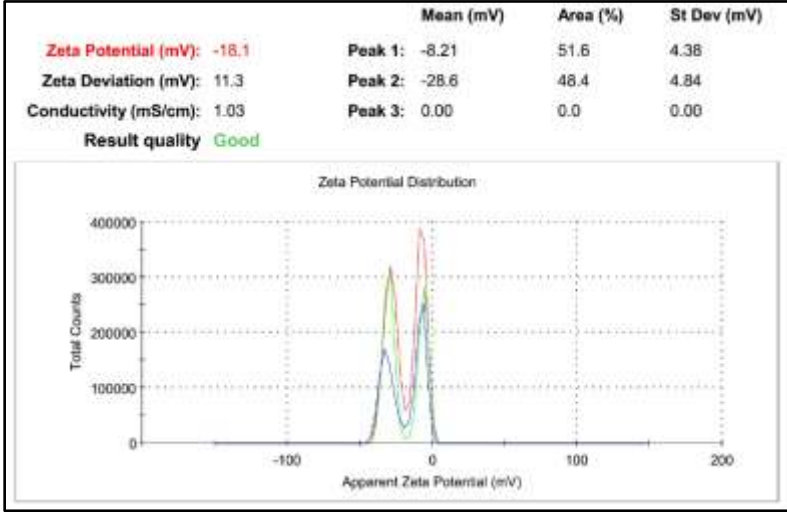
Laurus nobilis'ten sentezlenen AuNPs'nin SEM-EDX analizi ile numune içerisindeki elementler Au % 38.97, C %38.04, O %17.20, Cl % 1.58, K % 0.55 ve N % 3.66 olarak karakterize edilmiştir (Şekil 4). Numune içerisinde temelde Au, C ve O elementleri tespit edilmiştir. Aynı zamanda Au elementinin en yüksek orana sahip olduğu belirlenmiştir. Diğer elementlerin düşük miktarda da olsa bulunmasının nedeni bitki ekstraktındaki metabolitlerden kaynaklanmaktadır (Yang ve ark., 2024).

Şekil 4. AuNPs numunesinin EDX grafiği.

Zeta Potansiyeli

Laurus nobilis'ten sentezlenen AuNPs'nin zeta potansiyeli ile nanopartiküllerin elektriksel yük değeri belirlenmiştir (Şekil 5). AuNPs numunesinin 3 tekrarlı okunması ile birbirlerine çok yakın değerlere sahip zeta potansiyeli değerleri tespit edilmiştir. Bu doğrultuda elde edilen AuNPs'nin -18.10 mV değerinde elektriksel yükse sahip olduğu kaydedilmiştir (Khandanlou ve ark., 2020).

Şekil 5. AuNPs nanopartiküllerinin zeta potansiyeli spektrumu.

SONUÇ

Son zamanlarda nanoteknoloji bilimi ürünü olan nanopartiküller eşsiz özellikleriyle ön plana çıkmaktadır. Metal nanopartikül çeşitlerinden olan altın nanopartiküller biyolojik özelliklerinden dolayı oldukça bilinmektedir. Teknolojinin çevreye en az zarar ile gelişmeye devam etmesi sürdürülebilirlik açısından önem arz etmektedir. Bu doğrultuda altın nanopartiküllerin sentezi için çevre için daha az zararlı veya hiç zarar vermeyen solventlerin kullanılması “yeşil sentez” (green synthesis) yaklaşımı ile mümkündür. Gerçekleştirilen bu çalışmada yeşil sentez yaklaşımı ile altın nanopartiküller sentezlenmiştir. Bu doğrultuda *Laurus nobilis*'ten su ekstraktı geleneksel yöntem ile elde edilmiştir. Sentezlenen altın nanopartiküllerin karakterizasyon işlemleri UV-vis, TEM, SEM, EDX ve zeta potansiyeli analizleri ile gerçekleştirilmiştir. Sentezlenen altın nanopartiküllerin sentez sürecinde *Laurus nobilis* ekstraktının ile HAuCl₄ çözeltisi ile karıştırılması sonucunda şarap kırmızısı rengin oluşumu gözlenmiştir. Altın nanopartiküller 535 nm dalga boyunda ve zeta potansiyeli-18.1 mV olduğu belirlenmiştir. Bu çalışmada *Laurus nobilis* bitkisinin nanopartikül sentezi için yeşil sentez yaklaşımdaki rolü, altın nanopartiküllerin karakterizasyon sonuçları yer almaktadır. Böylece nanoteknoloji biliminin ürünleri olan nanopartiküllerin sentezi için yeşil sentezin önemi vurgulanmıştır. Çalışmamızın yeşil sentez süreci bakımından sonraki çalışmalar için ilham kaynağı olması düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Al-Mijalli, S. H., Mrabti, H. N., Ouassou, H., Flouchi, R., Abdallah, E. M., Sheikh, R. A., ... & Faouzi, M. E. A. (2022). Chemical composition, antioxidant, anti-diabetic, anti-acetylcholinesterase, anti-inflammatory, and antimicrobial properties of *Arbutus unedo* L. and *Laurus nobilis* L. essential oils. *Life*, 12(11), 1876.
- Awasthi, G., Kumar, A., Awasthi, K. K., Singh, A. P., Srivastva, S., Vajpayee, P., ... & Tripathi, R. D. (2017). Green synthesis of nanoparticles: An emerging phytotechnology. *Green technologies and environmental sustainability*, 339-363.
- Chithambharan, A., Pottail, L., Mirle, R. M., Rajalakshmi, R., & Ponnusamy, A. (2021). Bioinspired Gold Nanoparticle Synthesis Using *Terminalia bellerica* Fruit Parts and Exploring Their Anti-bacterial Potency In Vitro. *Indian Journal of Microbiology*, 61, 298-305.
- Haleem, A., Javaid, M., Singh, R. P., Rab, S., & Suman, R. (2023). Applications of nanotechnology in medical field: a brief review. *Global Health Journal*, 7(2), 70-77.
- Ibrahim Khan, K. S., & Khan, I. (2017). Nanoparticles: Properties, applications and toxicities. *Arabian journal of chemistry*, 12(7), 908-931.
- Iqbal, J., Abbasi, B. A., Mahmood, T., Kanwal, S., Ahmad, R., & Ashraf, M. (2019). Plant-extract mediated green approach for the synthesis of ZnONPs: Characterization and evaluation of cytotoxic, antimicrobial and antioxidant potentials. *Journal of Molecular Structure*, 1189, 315-327.
- Jadoun, S., Arif, R., Jangid, N. K., & Meena, R. K. (2021). Green synthesis of nanoparticles using plant extracts: A review. *Environmental Chemistry Letters*, 19(1), 355-374.
- Khandanlou, R., Murthy, V., & Wang, H. (2020). Gold nanoparticle-assisted enhancement in bioactive properties of Australian native plant extracts, *Tasmannia lanceolata* and *Backhousia citriodora*. *Materials Science and Engineering: C*, 112, 110922.
- Paparella, A., Nawade, B., Shaltiel-Harpaz, L., & Ibdah, M. (2022). A review of the botany, volatile composition, biochemical and molecular aspects, and traditional uses of *Laurus nobilis*. *Plants*, 11(9), 1209.
- Shreyash, N., Bajpai, S., Khan, M. A., Vijay, Y., Tiwary, S. K., & Sonker, M. (2021). Green synthesis of nanoparticles and their biomedical applications: a review. *ACS Applied Nano Materials*, 4(11), 11428-11457.
- Singh, R. S., Paitandi, R. P., Gupta, R. K., & Pandey, D. S. (2020). Recent developments in metal dipyrin complexes: Design, synthesis, and applications. *Coordination Chemistry Reviews*, 414, 213269.
- Sivakavinesan, M., Vanaja, M., Lateef, R., Alhadlaq, H. A., Mohan, R., Annadurai, G., & Ahamed, M. (2022). Citrus limetta Risso peel mediated green synthesis of gold nanoparticles and its antioxidant and catalytic activity. *Journal of King Saud University-Science*, 34(7), 102235.
- Vijayakumar, S., Vinayagam, R., Anand, M. A. V., Venkatachalam, K., Saravanakumar, K., Wang, M. H., ... & David, E. (2020). Green synthesis of gold nanoparticle using *Eclipta alba* and its antidiabetic activities through regulation of Bcl-2 expression in pancreatic cell line. *Journal of Drug Delivery Science and Technology*, 58, 101786.
- Yang, Z., Shahriari, M., Liang, Y., Karmakar, B., El-kott, A. F., AlShehri, M. A., ... & Eltantawy, W. (2024). Biosynthesis of gold nanoparticles mediated by *Curcuma longa* extract: evaluation of its catalytic activity for the degradation of environmental pollutants and study of anti-lung adenocarcinoma effects. *Journal of Science: Advanced Materials and Devices*, 9(2), 100709.

ENCAPSULATION TECHNIQUE IN THE FOOD INDUSTRY: A BRIEF OVERVIEW

Res.Asst.Dr., Burcu GÖKKAYA ERDEM¹

¹Gaziantep University, Food Engineering Department, gokkayaburcu@gantep.edu.tr, 0000-0002-4112-5729

Abstract

Encapsulation is a technique that involves trapping one material or a mixture of substances within another substance for the purpose of protecting labile functional substances from unsuitable environmental conditions. The encapsulation technique can be used for many different reasons in the food industry. Some of these can be summarized as masking some sensory properties that are not preferred in food (color-taste, etc.), protecting sensitive and unstable components, adding functional agents with different properties to the system (antioxidant or antimicrobial), and further releasing encapsulated components into the environment at a controlled time and speed. The microencapsulation method can also be preferred in other sectors such as the pharmaceutical industry and medicine; more research is needed to obtain the highest benefit from this technique in all types of industries. This study provides the reader with an up-to-date, understandable and concise perspective on the utilize of encapsulation technique in the food sector. The paper includes many basic topics in short form including material types of shell, encapsulation application techniques and methods for determining method effectiveness.

Keywords: Encapsulation Techniques, Shell Material, Food, Encapsulation Method Effectiveness.

GIDA ENDÜSTRİSİNDE KAPSÜLLEME TEKNİĞİ: KISA BİR BAKIŞ

Özet

Kapsülleme, labil fonksiyonel malzemeleri istenmeyen koşullardan korumak amacıyla bir maddeyi veya malzeme karışımını başka bir malzeme içerisinde hapsetmeyi içeren bir tekniktir. Enkapsülasyon tekniği gıda endüstrisinde birçok farklı amaçla kullanılabilir. Bunlardan bazıları gıdalarda tercih edilmeyen bazı duyuşal özelliklerin (renk-tat vb.) maskelenmesi, hassas ve kararsız bileşenlerin korunması, sisteme fonksiyonel ajanların (antioksidan ya da antimikrobiyal) eklenmesi ve kapsüllenmiş bileşenlerin kontrollü zaman ve hızda ortama salınması olarak özetlenebilir. Mikrokapsülleme yöntemi ilaç endüstrisi ve tıp gibi diğer sektörlerde de tercih edilebilir; her türlü endüstride bu teknikten en yüksek faydayı elde edebilmek için daha fazla sayıda araştırmaya gerek vardır. Bu çalışma okuyucuya gıda endüstrisinde kapsülleme tekniğinin kullanımı hakkında güncel, anlaşılır ve öz bir bakış açısı sunmaktadır. Çalışma; kabuk malzeme türleri, kapsülleme uygulama teknikleri ve yöntem etkinliğini belirleme yolları dahil olmak üzere kapsülleme tekniğinin birçok temel konusunu özet halinde içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Enkapsülasyon Teknikleri, Kabuk Malzemesi, Gıda, Kapsülleme Yönteminin Etkinliği.

1. INTRODUCTION

Encapsulation is used in various industries in the fields of functional and/or specialty food design and product innovation. Encapsulation, in its simplest form, involves confining an active type core substance within a matrix of inert type substance (Figure 1). There are two main materials in this system: core material and shell material. The core material is the part that will be encapsulated and is also called the active material. In addition, the shell material is the coating or carrier material. In literature, it was explained that this technology was used firstly after twenty years to get pressure-sensitive coatings for the production of carbonless copying paper (Madene et al., 2006). Examples of these include protecting sensitive bioactive components, imparting functional properties to food products, and effectively delivering the active ingredient to the target material. Various encapsulation methods have been investigated so far. Certain variables, such as the properties of the active material, the nature of the shell material used, and the expected end product properties, both create and influence favorable process conditions. Vitamins, enzymes and lipids are unstable and heat sensitive materials; they can be encapsulated with food grade proteins and polysaccharides to increase their shelf life or control undesirable taste and flavour. However, with the development of technology and increasing consumer demands in the food sector as in every field, current studies focus on increasing not only the probiotic effectiveness but also the functionality of processed foods, as well as the optimum delivery of bioactive substances, enzymes or agents (therapeutics). At this stage, encapsulation can be a successful way to provide the desired controlled and sustained release of artificial sweeteners and therapeutic ingredients (Eratte et al., 2018). This technology also allows sensitive bioactive agents to be protected from unsuitable environments in terms of moisture, pH, light or oxygen. In brief, active ingredients are released from food matrices at the desired place, time and rate. Apart from these, reducing cost and increasing bioavailability are other topics being researched in encapsulation technology. The main purpose is to extend the shelf life of the product and improve its overall quality (Timilsena et al., 2020). In encapsulation technology, the compatibility, structure and functional properties of shell and core materials play a vital role in their encapsulation capabilities. During the selection of matrix material, some functional properties such as solubility, gelling properties, interface states and cost should be taken into consideration. In addition, the shell material that will provide the desired functional features in the last product is also a significant factor to consider. Many types of proteins and carbohydrates commonly used in the food industry. Gelatin is a type of animal protein and has been widely used as a shell material in commercial and research studies (Karim & Bhat, 2008). Milk proteins and plant polysaccharides have been researched for their applicability in food encapsulations for years (Hoyos-Leyva et al., 2018). So far, some oxygen and heat sensitive materials such as omega-3 oils, flavors, vitamins, minerals, phenolic compounds, etc. have been successfully capsulated by different encapsulation ways and combinations of shell matrices (Munin & Edwards-Lévy, 2011; Wang et al., 2019; Xiao ZuoBing et al., 2014). The achievement of the encapsulation process depends primarily on maintaining the stability of the encapsulated active substance. Studies indicate that the appropriate structural and functional property of the shell matrix, encapsulation process variables and core/shell compatibility are necessary variables for this (Soni et al., 2019). It is a fact that in order to be successful in the encapsulation method, the sensitivity of the active ingredients to physicochemical or environmental factors must first be taken into consideration. In this way, preservation of biological functionality, chemical stability or timely and adequate release of active substances will be possible (Ubbink & Krüger, 2006). Microencapsulation technology has been gaining popularity over the last 25 years, especially in the food and pharmaceutical industries; however, it has become increasingly popular in recent years.

This study mainly aims to provide brief but concise information about encapsulation technology, to discuss in more detail the different microencapsulation techniques currently available, the shell materials utilized in the food industry. Also performance measurement methods are given in this paper.

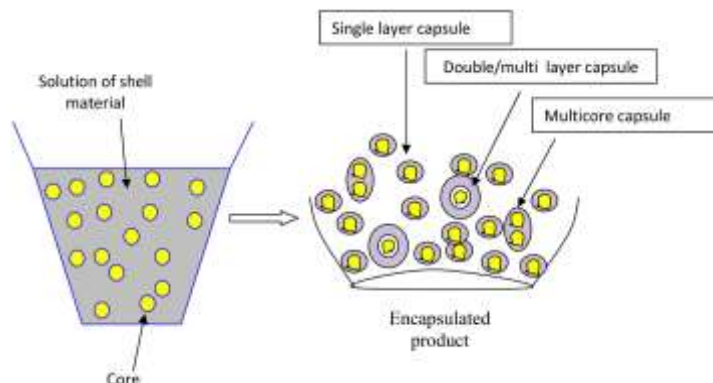

Figure 1. Schematic structure of encapsulated core in shell material.

2. ENCAPSULATION TECHNIQUE

In the literature, various encapsulation methods have been studied and published depending on the intended usage of the last product and the core & shell structure. Additionally, application techniques of encapsulation in various fields such as agriculture, food, pharmacy, etc. have been investigated (Yonekura et al., 2014). It can be said that each method has its own complexities. For example, the basic encapsulation method used in the food industry is to coat an active ingredient with a matrix of shell substance. This technique is applied by pan, spray or fluid bed coating and finally drying. In another methods, encapsulated material is obtained in dry powder form to provide easier handling and storage. As an example, these techniques are implemented by emulsification of an oil core material with a protein wall material followed by drying (Madene et al., 2006). In this section, information will be given about the encapsulation methods and applications used and developed in the food industry.

2.1 Spray drying: This method is widely used as an encapsulation technique in the food industry. Its some of the positive sides are being highly automative, being cost-effective and obtaining a good quality-dried-stable product.

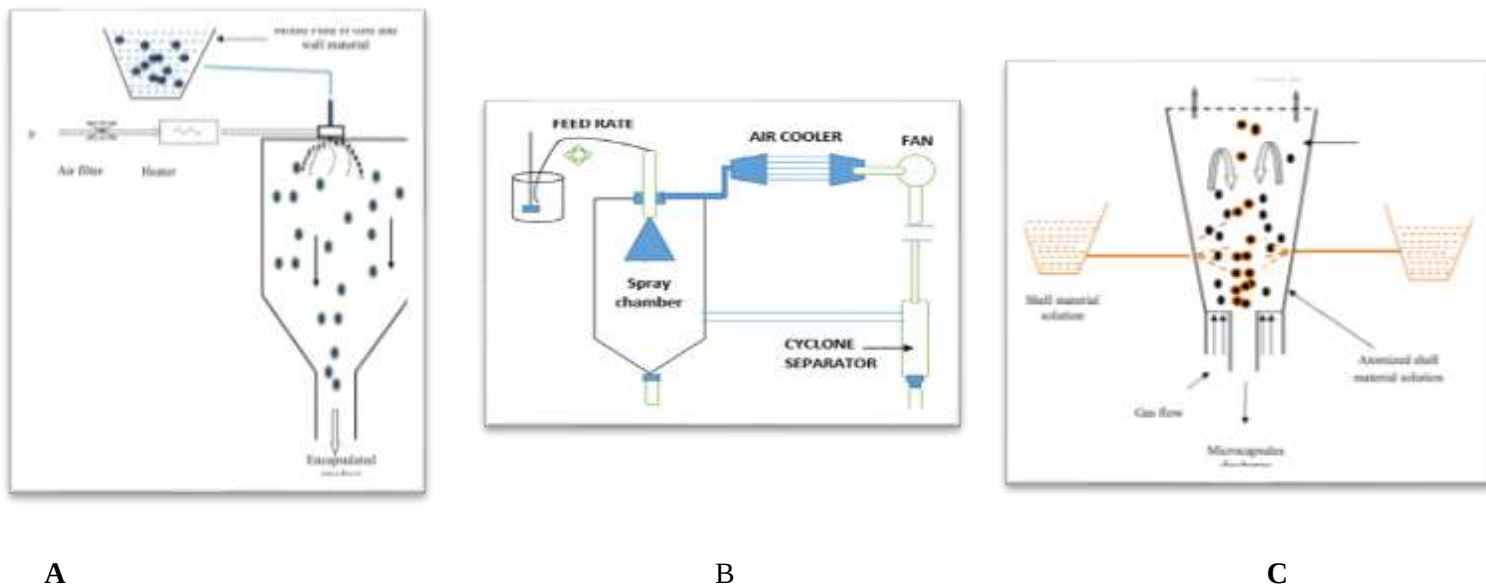

Figure 2. A schematic representation of encapsulation process by Spray Drying (A), Fluidized Bed Coating (B) and Spray Chilling (C) .

In the spray drying technique, the substance (active) is blended in the encapsulating substance to form an fine emulsion. In general, lipophilic core (e.g. oil type) and hydrophilic shell (e.g. protein type) materials are utilized to form. In this system, the emulsion is atomized in a drying chamber, water is removed and finally the coated dry active substance is obtained (Figure 2A). The encapsulated material has a stable structure against various environmental stress factors such as oxygen, light, etc. Vitamins, enzymes and some of the fats (PUFA) are highly sensitive and unstable products. This type of materials successfully encapsulated with spray drying method. However, temperature-sensitive materials such as probiotic strain type ones do not survive at well and dehydrated during this process conditions.

2.2 Fluidized Bed Coating: In this coating technique, core substance coated with wall coating solutions. Materials used for fluidized bed coating can be water-insoluble or water-soluble polymers and lipids. At a calm temperature degree, the core materials are sprayed with prepared coating solution (Figure 2B). Actually, this method is generally utilized for additional coating of the primarily already encapsulated products to improve their stability. For example, in a previous study, starch coating was applied as a secondary coating on fish oil that was primarily encapsulated with caseinate.

2.3 Spray Chilling/Cooling: This process principle is to solidify the atomized liquid spray into particles/granules (Figure 2C). In more detail, chilled or cooled air is used to atomize the core-wall solution mixture. Since there is no water evaporation process in this technique as in the spray dryer, it can be said to be a more efficient process in terms of energy and cost. Various vegetable oils which has melting point between 45-72°C can be used as a coating material in spray-cooling (Favaro-Trindade et al., 2015). As for spray-chilling, the coating material can be a fractionated /hydrogenated vegetable oil (melting point in the range of 32°C - 42°C). In the spray chilling and cooling process, the previously melted lipid is sprayed onto the core substance and after that allow cooling core-wall structure. Rapid solidification of the wall lipid results in perfectly sphere-shape and free-flowing capsule powders. Lipid coating with spray chilling/cooling enhance the insolubility of the encapsulated core material.

2.4 Extrusion Coating: In this method, dense encapsulated products can be produced (Figure 3). Extrusion coating process is applied by pumping the both active core and coating substance through a concentric orifice placed on the outer circumference of a rotating cylinder. In this system, core substance flows through the centre of the tube but coating substance flows through the other tube. Tiny particles are obtained as the centrifugal force pushes the rod outwards. In addition, the wall material moves on the core material due to its surface activity and completely surrounds the core. Flavors and vitamins are some of the products that are successfully encapsulated with this system. The attractive side of the extrusion based encapsulation method is to have larger final product particle size (0.1 - 5.0 mm) than other methods (Petrović et al., 2007). Cellulose, fatty acids and starches can be preferred as wall materials in the extrusion process.

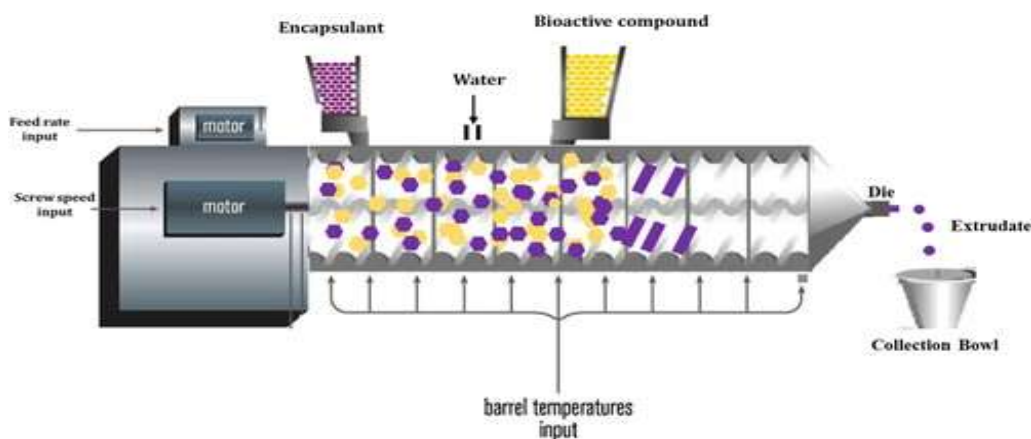

Figure 3. Schematic diagram of Hot-melt Extruder

2.5 Liposome Entrapment: Although this encapsulation method has been known for years, its popularity has increased since the 1990s. It is widely used especially in drug delivery and nutraceutical industry. Liposome is a special vesicle which is composed of one or more phospholipid bilayers (Anandharamakrishnan, 2015). Lesitin is a kind of phospholipids and dispersion of the lesitin and/or other phospholipids in an aqueous phase resulted in liposome formation (Timilsena et al., 2020). Functional core materials with different structures that are water or lipid soluble can be surrounded by spontaneous formation liposomes. Liposome entrapment have been used for delivery of vaccines, hormones, enzymes, vitamins etc. Furthermore, their cell membrane-like behavior has made it possible to use liposomes in pharmaceutical applications, such as directing drug delivery to specific targets (e.g., tumor cells) (Kırtıl & Öztıp, 2014). With the liposome encapsulation method, the unstable core material is surrounded by at least one lipid layer. In this way, the stability of the encapsulated material has increased and its quality has become high. The most important reason why liposomes are preferred as an encapsulation material is that they are completely biocompatible, biodegradable, have no toxic effects, and can release the encapsulated substance when desired.

2.6 Coacervation: The short definition of coacervation can be stated as the partial desolvation of a polymer solution into coacervate and equilibrium phases. Coacervation was the first method tried for encapsulation in industrial application. There are two categories of coacervation: simple and complex coacervation. Coacervation is mainly divided into two categories: simple coacervation and complex coacervation. Except for phase separation, the principle of the encapsulation process is the same for both types of coacervation. In simple coacervation, phase separation occurs by the addition of an agent, while in complex coacervation it occurs by the interaction of oppositely charged polymers. In complex coacervation, shell materials are selected from both protein and carbohydrate (Figure 4). In this system, the positive charge comes from the protein-based material and the negative charge comes from the carbohydrate-based material. If we talk about the most important weak point of complex coacervation, besides its good aspects, it is that it has stability in a narrow and certain pH and ionic strength range.

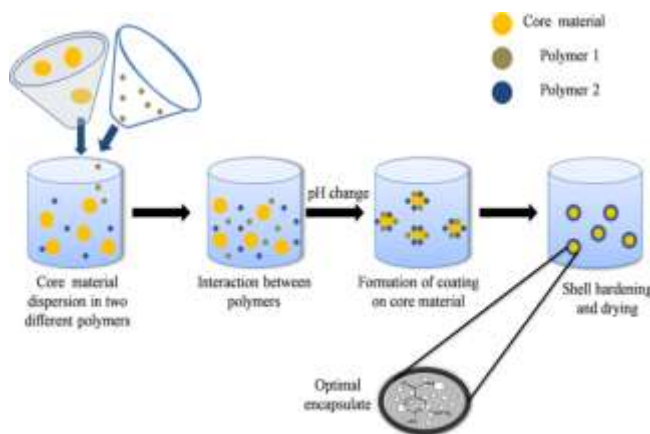

Figure 4. Illustrative representation of a complex coacervation encapsulation.

3. SHELL MATERIALS

Among various shell substances only a few of them have been certified and permitted for food applications as “generally recognized as safe” (GRAS) materials. These materials generally consist of biopolymers such as proteins, polysaccharides and their derivatives, and lipids. It should also be noted that the selection of encapsulation materials depends on the types and properties of food ingredients and the expected end product properties.

3.1 Carbohydrates: Starch and its derivatives such as maltodextrin, cellulose and its derivatives such as carboxymethyl cellulose, gum Arabic, guar gum, flax seed gum are the widely used carbohydrate type wall materials. They are abundant, cost-effective, non-toxic, bio-based materials with good protection performance. These materials can be used to encapsulate foodstuffs that require different protections, such as oxygen-sensitive and fatty acid-rich oils (Jafari et al., 2008). Also flavour, bioactive peptides and vitamins can be encapsulated with these wall materials. It has been reported that modified starches have better preservation ability and higher emulsion stability than their natural versions (Jeon et al., 2003). It is stated that volatile food substances are effectively encapsulated with Gum Acacia, but its cost is high. To solve this economic problem, acacia gum started to be used by blending it with cheaper wall materials (maltodextrin and mesquite gum) (Minemoto et al., 2002). Some other wall materials such as β -cyclodextrins, alginates or chitosan are comparatively new and research is ongoing to expand their use in the food sector.

3.2 Proteins: Protein-based materials have excellent functional properties such as high emulsification, good film-forming ability and gel-forming ability. These properties make protein a superior encapsulation agent (Bylaitė et al., 2001). Gelatin is a type of animal protein and is commonly used for encapsulating omega-3, vitamin D and fish oil. Whey protein (animal protein), soy protein and pea protein (plant proteins) are used for years as wall materials. Whey protein isolate has a great encapsulation efficiency of 90% (Jimenez et al., 2004). The authors reported that resultant microcapsules recovered by spray drying remain stable over 60 days at high water activity ($a_w = 0.74 - 0.90$) (Jimenez et al., 2004). Despite the high encapsulation capacity of proteins, their allergenic properties can significantly limit their use. Especially soy proteins, gluten (wheat protein) and peanut proteins are reported to be highly allergenic to a number of individuals. Blending proteins with other sources (e.g. maltodextrin, corn syrup solids) is an effective and applicable method to minimize the negative effects (Keogh et al., 2001).

3.3 Lipids: Lipids are hydrophobic structures. These are commonly used to protect water-loving materials that called "hydrophilic materials". A wide variety of lipid types, including glycerides, fatty acids, waxes, and phospholipids, have been investigated for their ability to encapsulate food actives. Although lipid-based encapsulation technology is relatively less studied and an emerging field, it is becoming quite popular as a means of delivering bioactive food, pharmaceutical, and nutraceutical ingredients.

4. THE WAYS TO DETERMINE ENCAPSULATION METHOD EFFECTIVENESS

The main purpose of encapsulating food bioactive is to protect it from adverse environmental conditions such as oxygen, moisture, light, heat and pH changes. In essence, the bioactive substance is isolated from environmental stressors and stabilized by the encapsulation method. An encapsulation process is considered successful when the target is stable and the cost is low. Therefore, measuring the effectiveness of the encapsulation process is important to evaluate the success of the developed technology. Even though the effectiveness of the encapsulation process is affected by a wide variety of factors, the same parameters are generally used to evaluate performance.

- Encapsulation Efficiency
- Release Kinetics
- Particle Size
- Stability
- Payload
- Encapsulation Yield

5. CONCLUSION

Although there are many different reasons for microencapsulation, many bioactive ingredients are encapsulated to preserve or enhance their longevity and functionality. Some bioactive ingredients are encapsulated to control their release in the gastrointestinal tract. For example, uncoated chemical leaveners have been reported to release carbon dioxide prematurely. This is even more pronounced in warmer environments. Additionally, ingredient degradation or loss of flavor during the cooking process may occur in systems using uncoated ingredients. PUFA-rich oils are encapsulated to prevent or minimize their oxidation. Bioactive peptides are encapsulated to control their release at the targeted site. Therefore, the method of encapsulation depends on the nature of the core material and the intended use of the final product. As a result, even though the encapsulation method has been known and studied for many years, it is seen that more work and application is needed to increase encapsulation efficiency and reduce costs.

REFERENCES

- Anandharamakrishnan, C. (2015). *Spray drying techniques for food ingredient encapsulation*. John Wiley & Sons.
- Bylaitė, E., Rimantas Venskutonis, P., & Maždpirienė, R. (2001). Properties of caraway (*Carum carvi* L.) essential oil encapsulated into milk protein-based matrices. *European Food Research and Technology*, 212, 661-670.
- Eratte, D., Dowling, K., Barrow, C. J., & Adhikari, B. (2018). Recent advances in the microencapsulation of omega-3 oil and probiotic bacteria through complex coacervation: A review. *Trends in Food Science & Technology*, 71, 121-131.
- Favaro-Trindade, C. S., Okuro, P. K., & Matos Jr, F. (2015). Encapsulation via spray chilling/cooling/congealing. *Handbook of encapsulation and controlled release*, 71-87.
- Hoyos-Leyva, J. D., Bello-Pérez, L. A., Alvarez-Ramirez, J., & Garcia, H. S. (2018). Microencapsulation using starch as wall material: A review. *Food Reviews International*, 34(2), 148-161.
- Jafari, S. M., Assadpoor, E., He, Y., & Bhandari, B. (2008). Encapsulation efficiency of food flavours and oils during spray drying. *Drying Technology*, 26(7), 816-835.
- Jeon, Y.-J., Vasanathan, T., Temelli, F., & Song, B.-K. (2003). The suitability of barley and corn starches in their native and chemically modified forms for volatile meat flavor encapsulation. *Food research international*, 36(4), 349-355.
- Jimenez, M., Garcia, H., & Beristain, C. (2004). Spray-drying microencapsulation and oxidative stability of conjugated linoleic acid. *European Food Research and Technology*, 219, 588-592.
- Karim, A. A., & Bhat, R. (2008). Gelatin alternatives for the food industry: recent developments, challenges and prospects. *Trends in Food Science & Technology*, 19(12), 644-656.
- Keogh, M., O'kenedy, B., Kelly, J., Auty, M., Kelly, P., Fureby, A., & Haahr, A. M. (2001). Stability to oxidation of spray-dried fish oil powder microencapsulated using milk ingredients. *Journal of Food Science*, 66(2), 217-224.
- Kırtıl, E., & Öztop, M. H. (2014). Enkapsülasyon maddesi olarak lipozom ve gıdalarda kullanımı: Yapısı, karakterizasyonu, üretimi ve stabilitesi. *Akademik Gıda*, 12(4), 41-57.
- Madene, A., Jacquot, M., Scher, J., & Desobry, S. (2006). Flavour encapsulation and controlled release—a review. *International Journal of Food Science and Technology*, 41(1), 1-21.
- Minemoto, Y., Hakamata, K., Adachi, S., & Matsuno, R. (2002). Oxidation of linoleic acid encapsulated with gum arabic or maltodextrin by spray-drying. *Journal of microencapsulation*, 19(2), 181-189.

- Munin, A., & Edwards-Lévy, F. (2011). Encapsulation of natural polyphenolic compounds; a review. *Pharmaceutics*, 3(4), 793-829.
- Petrović, T., Nedović, V., Dimitrijević-Branković, S., Bugarski, B., & Lacroix, C. (2007). Protection of probiotic microorganisms by microencapsulation. *Chemical Industry and Chemical Engineering Quarterly/CICEQ*, 13(3), 169-174.
- Soni, N., Shah, N. N., & Singhal, R. S. (2019). Dodecenyl succinylated guar gum hydrolysate as a wall material for microencapsulation: Synthesis, characterization and evaluation. *Journal of Food Engineering*, 242, 133-140.
- Timilsena, Y. P., Haque, M. A., & Adhikari, B. (2020). Encapsulation in the food industry: A brief historical overview to recent developments. *Food and Nutrition Sciences*, 11(6), 481-508.
- Ubbink, J., & Krüger, J. (2006). Physical approaches for the delivery of active ingredients in foods. *Trends in Food Science & Technology*, 17(5), 244-254.
- Wang, B., Adhikari, B., & Barrow, C. J. (2019). Highly stable spray dried tuna oil powders encapsulated in double shells of whey protein isolate-agar gum and gellan gum complex coacervates. *Powder Technology*, 358, 79-86.
- Xiao ZuoBing, X. Z., Liu WanLong, L. W., Zhu GuangYong, Z. G., Zhou RuJun, Z. R., & Niu YunWei, N. Y. (2014). A review of the preparation and application of flavour and essential oils microcapsules based on complex coacervation technology.
- Yonekura, L., Sun, H., Soukoulis, C., & Fisk, I. (2014). Microencapsulation of *Lactobacillus acidophilus* NCIMB 701748 in matrices containing soluble fibre by spray drying: Technological characterization, storage stability and survival after in vitro digestion. *Journal of functional foods*, 6, 205-214.

EVALUATION OF ANTIBACTERIAL PROPERTIES OF B-LACTAM-CONTAINING SCHIFF BASES AGAINST STAPHYLOCOCCUS AUREUS STRAINS

Aygun ISRAYILOVA¹, Elvin IBRAHIMLI^{2,3}, Ulkar HASANOVA¹

¹Laboratory of Microbiology and Virology, Center of Excellence, Baku State University

ORCID [0000-0002-6526-132X](https://orcid.org/0000-0002-6526-132X)

²High Molecular Compound Chemistry Department, Baku State University,

³GPOGC Scientific Research Institute, Azerbaijan State Oil and Industry University

ORCID [0000-0003-2930-3833](https://orcid.org/0000-0003-2930-3833)

Abstract

This study aims to synthesize biologically active Schiff bases and evaluate their antibacterial properties against various strains of *Staphylococcus aureus*. Schiff bases were prepared via the condensation reaction of primary amines with aldehydes or ketones. In the present work, the target compound was synthesized through a room-temperature condensation reaction between *o*-vanillin and ampicillin, a widely used β -lactam antibiotic. The antibacterial efficacy of the resulting Schiff base was investigated using *in vitro* assays against five *S. aureus* strains: ATCC 6538, ATCC 25923, 1199, 1199B, and a clinical isolate, LBD. The minimum inhibitory concentration (MIC) values were determined using the microdilution method in conjunction with resazurin dye, and results were compared with standard antibiotics, including ampicillin and gentamicin. Notably, the Schiff base demonstrated superior antibacterial activity compared to ampicillin, with *S. aureus* ATCC 6538 being the most susceptible strain (MIC = 4 μ g/mL). MIC values for *S. aureus* ATCC 25923 and the LBD isolate were 8 μ g/mL and 16 μ g/mL, respectively. Although *S. aureus* 1199 and 1199B exhibited lower susceptibility to the Schiff base relative to gentamicin, they were significantly more resistant to ampicillin (MIC = 256 μ g/mL) than to the synthesized compound. In contrast, gentamicin showed MIC values of 16 μ g/mL against both strains. These results indicate that the synthesized Schiff base possesses enhanced antibacterial activity against multiple *S. aureus* strains, outperforming ampicillin, and may warrant further investigation to elucidate its mechanism of action.

Keywords: antibacterial activity, Schiff bases, biological evaluation of beta lactam rings

SOĞUK STRESE MARUZ BIRAKILAN BİBERDE KLOROJENİK ASİT UYGULAMASININ STOMA SAYISI, İNDEKSİ VE ORANI ÜZERİNE ETKİSİ

Dr. Belgizar Karayığit¹

Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji Bölümü Tandoğan/ANKARA, Biyoloji, belgizar.06@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0001-5618-373X>

Biber dünyanın tropikal, subtropikal ve ılıman iklim etkisindeki birçok ülkede önemli yer tutan bir sebzedir. Düşük sıcaklık çoğu termofilik bitkiyi olumsuz yönde etkilemektedir. Bitkilerin optimum büyüme koşullardan saparak düşük sıcaklıklarda büyüme ve gelişim göstermesi, bitkilerde birtakım morfolojik ve anatomik değişikliklere sebep olmaktadır. Yüksek antioksidan etkisine sahip olan klorojenik asit bitkilere termotolerans kazandıran önemli bir fenoliktir. Bu çalışmada bitkisel materyal olarak olan soğuğa duyarlı (Kahramanmaraş) biber çeşidi kullanılmıştır. Strese maruz bırakılmadan önce 4-5 yapraklı biber fidelerine farklı konsantrasyonlarda klorojenik asit (1, 2 mM) , kontrol gruplarına ise distile su uygulaması yapılmıştır. Uygulamadan 3 gün sonra fideler 4° C ve 25° C (kontrol) sıcaklıklara maruz bırakılarak 0., 24., 48. ve 60. saatlerde alınan yaprak örnekleri anatomik çalışmalar için % 70'lik alkolde korumaya alınmış ve yaprak örneklerinden yüzeysel kesitler alınmış ve Leica Application Suite (LAS) v3.4 programı ile anatomik ölçümler yapılmıştır. Soğuk stres (4° C) uygulamasına maruz bırakılan biber fidelerine yapılan 1mM klorojenik asit uygulaması kontrol grubu (0mM) ile karşılaştırıldığında 48. saatte, 2mM klorojenik asit uygulaması kontrol grubu (0mM) ile karşılaştırıldığında 60. saatteki yaprak alt yüzeyindeki stoma sayısında önemli bir artış tespit edilmiştir. Soğuk stres uygulamasına maruz bırakılan biber fidelerine yapılan 2mM klorojenik asit uygulaması kontrol grubu (0mM) ile karşılaştırıldığında 0. ve 24. saatteki yaprak üst yüzeyindeki stoma sayısında ve stoma indeks oranında artış saptanmıştır. Soğuk stres (4° C) uygulamasına maruz bırakılan biber fidelerine yapılan 1mM klorojenik asit uygulaması kontrol grubu (0mM) ile karşılaştırıldığında 48. saatte, 2mM klorojenik asit uygulaması kontrol grubu (0mM) ile karşılaştırıldığında 24. saatteki yaprak alt yüzeyindeki stoma indeksinde, yaprak üst yüzeyinde ise 1mM klorojenik asit uygulamasının 0. Saatinde ve 2 mM klorojenik asit uygulamasının ise 0. ve 24. saatinde stoma indeksinde artış tespit edilmiştir. Klorojenik asit soğuk stresine duyarlı biber çeşidinde anatomik mekanizma aracılığıyla soğuk strese verilen yanıt olumlu etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: Biber, soğuk stres, klorojenik asit

EFFECT OF CHLOROGENIC ACID APPLICATION ON STOMA NUMBER, INDEX AND RATIO IN PEPPER EXPOSED TO COLD STRESS

Dr. Belgizar Karayığit¹

Ankara University, Faculty of Science, Department of Biology, Tandoğan/ANKARA, Biology,
belgizar.06@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5618-373X>

Pepper is an important vegetable in many countries of the world affected by tropical, subtropical and temperate climates. Low temperature negatively affects most thermophilic plants. When plants deviate from optimum growth conditions and grow and develop at low temperatures, it causes some morphological and anatomical changes in plants. Chlorogenic acid, which has a high antioxidant effect, is an important phenolic that provides thermotolerance to plants. In this study, the cold-sensitive (Kahramanmaraş) pepper cultivar was used as plant material. Before being exposed to stress, 4-5 leaf pepper seedlings were applied with different concentrations of chlorogenic acid (1, 2 mM) and the control groups were applied with distilled water. After 3 days of application, the seedlings were exposed to 4° C and 25° C (control) temperatures and leaf samples taken at 0, 24, 48 and 60 hours were preserved in 70% alcohol for anatomical studies and superficial sections were taken from the leaf samples and anatomical measurements were made with Leica Application Suite (LAS) v3.4 program. When 1mM chlorogenic acid application was applied to pepper seedlings exposed to cold stress (4° C) application, an increase was detected at 48 hours compared to the control group (0mM). When 2mM chlorogenic acid application was compared to the control group (0mM), a significant increase was detected in the number of stomata on the lower surface of the leaf at 60 hours. When 2mM chlorogenic acid application was applied to pepper seedlings exposed to cold stress application, an increase was detected in the number of stomata on the upper surface of the leaf at 0 and 24 hours compared to the control group (0mM). When pepper seedlings were exposed to cold stress (4° C) application, 1mM chlorogenic acid application was compared to the control group (0mM) at 48 hours, when 2mM chlorogenic acid application was compared to the control group (0mM), an increase was detected in the stomatal index on the lower surface of the leaf at 24 hours, and on the upper surface of the leaf at 0 hours of 1mM chlorogenic acid application and at 0 and 24 hours of 2mM chlorogenic acid application. Chlorogenic acid positively affected the response to cold stress through the anatomical mechanism in pepper varieties sensitive to cold stress.

Keywords: Pepper, cold stress, chlorogenic acid

ANALYSIS OF POTENTIAL DRUG INTERACTIONS OF FLUOXETINE USING SOFTWARE PROGRAMS

Research Assist. Dr. Seyma TETİK-RAMA¹/ Assist. Prof. Dr. Cengizhan CEYLAN²/ Pharm. Beyza YILMAZ³

¹Selcuk University, Faculty of Pharmacy, Department of Pharmacology, Konya, Turkey. E-mail: seymatettik86@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-5700-2419

²Selcuk University, Faculty of Pharmacy, Department of Clinical Pharmacy, Konya, Turkey. E-mail: c.ceylan20@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4164-9212

³Selcuk University, Faculty of Pharmacy, Department of Pharmacology, Konya, Turkey. E-mail: bybeyza.0@gmail.com, ORCID: 0009-0007-7877-8866

Abstract

Fluoxetine is a selective serotonin reuptake inhibitor used in the treatment of various psychiatric disorders such as anxiety, major depression and obsessive-compulsive disorder. Given the common use of fluoxetine in the clinic, it is important to evaluate potential drug interactions between fluoxetine and other drugs. The aim of this study was to retrospectively analyze drug interactions in prescriptions containing fluoxetine in five different independent pharmacies in Konya province in 2021, 2022 and 2023 using Medscape®, Drugs® and LexiComp® software programs and to determine the concordance between this programs. The study included 340 prescriptions. Kendall's W value was used to demonstrate agreement between Medscape®, Drugs®, and LexiComp® software programs. As a result of the study, 492 drug interactions were identified in the Medscape®, 381 in the Drugs®, and 624 in the LexiComp®. In addition, Kendall's W value, which shows the agreement between Medscape®, Drugs® and LexiComp® software programs, was calculated as 0.263. The results show that drug-drug interactions are common in prescriptions containing fluoxetine and these interactions can cause serious complications in patients. Therefore, patients using fluoxetine should be closely monitored by clinicians. It would be useful to evaluate multiple software programs when determining potential drug interactions of fluoxetine.

Keywords: Drug interactions, Fluoxetine, Polypharmacy

EFFECT OF INTRANASAL SUMATRIPTAN FORMULATION IN NITROGLYCERIN-INDUCED MIGRAINE MODEL IN RATS

Research Assist. Dr. Seyma TETIK-RAMA¹

¹Selcuk University, Faculty of Pharmacy, Department of Pharmacology, Konya, Turkey. E-mail: seymatettik86@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-5700-2419

Abstract

Migraine is one of the diseases that reduce the quality of life and limit activities of daily living. It is quite common in society and affects more than one billion people in the world. One of the most common symptoms of disease is headache, which is classified as moderate or severe, usually on one side of the head. Sumatriptan is indicated for the acute treatment of migraine attacks with or without aura. It acts by inhibiting vasodilation and inflammation by stimulating presynaptic 5-HT_{1D} receptors. However, rapid increase of sumatriptan plasma level is known to cause serious cardiovascular side effects. Also, the development of new formulations to replace oral sumatriptan is expected to reduce gastrointestinal side effects and improve patient compliance. The aim of this study was to evaluate the therapeutic effect of the new intranasal sumatriptan formulation in nitroglycerin-induced migraine model in rats. The experimental groups were divided into two: intranasal saline group and intranasal sumatriptan (4.2 mg/kg) group. Pain scores of the experimental groups were evaluated according to the Rat Grimace Scale (RGS). For pain scoring, the rats were placed in special boxes and continuous images were taken and recorded by cameras placed on both sides. The eye, ear and nose movements of the rats were analyzed and the duration of the pain was determined. In conclusion, when the pain scoring of the groups was evaluated according to RGS, the effect of the new intranasal sumatriptan formulation in migraine treatment was statistically significant compared to the control group ($p<0.05$). It is thought that this new preclinical study will be a new strategy in the treatment of migraine and will guide other preclinical and clinical research.

Keywords: Migraine, Rat Grimace Scale, Sumatriptan

ÇATALHÖYÜK'TE NEOLİTİK DÖNEM BESLENME KÜLTÜRÜ: TÜKETİM ALIŞKANLIKLARI, YEMEK HAZIRLAMA TEKNİKLERİ VE YİYECEK SAKLAMA YÖNTEMLERİNİN İNCELENMESİ

Doç.Dr., Gülçin ALGAN ÖZKÖK ^{1/} Ramazan GÜN ²

¹Selçuk Üniversitesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, gulcinalgan@selcuk.edu.tr, 0000-0001-6487-707X

²Selçuk Üniversitesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, rmzgn4212@hotmail.com, 0009-0004-8182-0189

Özet

Çatalhöyük, Neolitik dönemin en önemli ve en iyi korunmuş yerleşimlerinden biri olarak, bu döneme ait beslenme alışkanlıklarına dair benzersiz bir veri kaynağı sunmaktadır. Bu yerleşimin beslenme kültürü, dönemin insanların yaşam biçimleri, sosyal yapıları ve çevreleriyle olan karşılıklı etkileşimleri hakkında önemli bilgiler barındırmaktadır. Bu çalışma, Çatalhöyük'teki Neolitik dönem beslenme kültürünü çok yönlü bir yaklaşımla incelemeyi amaçlamaktadır. Bu temel amaç doğrultusunda, Çatalhöyük sakinlerinin diyetinin temelini oluşturan bitkisel ve hayvansal gıdaların belirlenmesi, kullanılan pişirme, öğütme, besin işleme ve saklama yöntemlerinin ortaya konulması, yerleşik hayata geçiş, tarımın gelişimi ve hayvanların evcilleştirilmesi gibi faktörlerin Çatalhöyük'ün beslenme alışkanlıkları üzerindeki etkilerinin analiz edilerek beslenme kültüründeki değişimlerin izlenmesi hedeflenmektedir. Geçmişteki beslenme sistemlerinin incelenmesi, günümüzdeki sürdürülebilir gıda sistemleri ve sağlıklı beslenme tartışmalarına tarihsel bir bakış açısı sunabilir. Eski toplumların beslenme stratejileri, günümüzün beslenme sorunlarına yönelik potansiyel çözümler veya ilham kaynakları sağlayabilir. Bu çalışma, Çatalhöyük'ün beslenme kültürünü kapsamlı bir şekilde inceleyerek Neolitik döneme ait önemli bilgiler sunması, insanlık tarihinin kritik adaptasyon süreçlerini anlamamıza katkıda bulunması, kültürel mirası aydınlatması ve gelecekteki araştırmalar için bir temel oluşturması açısından büyük önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çatalhöyük, Neolitik Dönem, Beslenme Kültürü, Beslenme Alışkanlıkları

Abstract

Çatalhöyük, as one of the most important and best preserved Neolithic sites, provides a unique source of data on the dietary habits of this period. The dietary culture of this settlement contains important information about the lifestyles of the people of the period, their social structure and their interactions with their environment. This study aims to analyze the dietary culture of the Neolithic period at Çatalhöyük with a multifaceted approach. In line with this main objective, it is

aimed to identify the plant and animal foods that formed the basis of the diet of the inhabitants of Çatalhöyük, to reveal the cooking, grinding, food processing and storage methods used, to analyze the effects of factors such as the transition to settled life, the development of agriculture and the domestication of animals on the dietary habits of Çatalhöyük and to monitor the changes in the dietary culture. The study of past nutritional systems can provide a historical perspective on today's debates on sustainable food systems and healthy eating. The dietary strategies of our ancestors may provide potential solutions or inspiration for today's nutritional challenges. This study is of great importance as it provides important insights into the Neolithic period by comprehensively examining the dietary culture of Çatalhöyük, contributing to our understanding of critical adaptation processes in human history, illuminating cultural heritage, and providing a basis for future research.

Keywords: Çatalhöyük, Neolithic Period, Nutrition Culture, Nutrition Habits.

GİRİŞ

İnsanlık tarihi boyunca beslenme, yalnızca biyolojik bir zorunluluk olarak değil, aynı zamanda toplumsal örgütlenmenin, kültürel kimliğin ve ekonomik sistemlerin temel yapı taşlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk insan topluluklarının avcı-toplayıcı düzenden tarım toplumlarına geçişiyle birlikte gıda üretimi, tüketim biçimleri ve yemek hazırlama teknikleri, hem bireylerin günlük yaşamını hem de toplumların genel yapısını derinden etkilemiştir. Beslenme, insan yaşamının temel gereksinimlerinden biridir. İlk insanlar, doğadan öğrendikleriyle bu ihtiyacı karşılarken, yerleşik hayata geçişle birlikte kendi ürettikleri tarımsal ürünleri de tüketimlerine eklemişlerdir. Tahıl, et ve sebze gibi besinler, baharat ve soslarla tatlandırılmış, pişirme yöntemleri çeşitlendirilmiştir (Güveloğlu, 2015). Bu süreçte beslenme alışkanlıkları, yalnızca fizyolojik ihtiyaçları karşılamaya yönelik bir eylem olmaktan çıkmış; inanç sistemleriyle, geleneklerle ve coğrafi koşullarla şekillenen çok katmanlı bir kültürel pratik halini almıştır (Gökalg, 2020). Antik Mezopotamya'dan Mısır'a, Roma'dan Osmanlı'ya kadar birçok uygarlık, mutfak kültürlerini yalnızca beslenme amacıyla değil, aynı zamanda sosyal statü göstergesi, diplomatik araç ve kültürel aktarım unsuru olarak da kullanmıştır (Yücel, 2018). Bu bağlamda gastronomi, yalnızca yemek hazırlama ve sunma biçimlerini ifade etmekle kalmaz; aynı zamanda geçmişten günümüze insanlık tarihinin sosyal, ekonomik ve kültürel dönüşümünü okuyabilmemize olanak sağlayan bir bilgi alanıdır. Nitekim modern dünyada da gastronomi, kültürel mirasın korunması, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin desteklenmesi ve turizm gibi birçok sektöre katkı sunan disiplinlerarası bir çerçevede ele alınmaktadır (Demirci & Gürsoy, 2019).

Bu çalışmanın temel amacı, Neolitik dönemin önemli yerleşim alanlarından biri olan Çatalhöyük özelinde beslenme kültürünü çok yönlü bir biçimde incelemektir. Bu bağlamda, Çatalhöyük'te yaşamış toplulukların tüketim alışkanlıkları, yemek hazırlama teknikleri ve yiyecek saklama yöntemleri gibi beslenmeye ilişkin temel unsurlar daha önceden konu hakkında yapılan bilimler çalışmaları ve arkeolojik veriler ışığında değerlendirilecektir. Söz konusu unsurlar yalnızca dönemin gıda temini ve tüketimiyle ilgili pratiklerini değil, aynı zamanda toplumsal yapıyı, üretim-tüketim ilişkilerini ve kültürel sembollerini de yansıttığından, çalışmada beslenme olgusu disiplinlerarası bir yaklaşımla ele alınacaktır. Böylelikle, Çatalhöyük'teki günlük yaşamın önemli bir bileşeni olan yemek kültürünün, yerleşik hayata geçiş süreciyle birlikte nasıl şekillendiği ve bu sürecin sosyo-kültürel yapıya ne ölçüde yansıdığı ortaya konulacaktır. Çalışmada, günümüzde döneme ait yemeklerin yeniden canlandırılması sonucu oluşturulan reçetelere yer verilmiştir. Ayrıca, döneme özgü gıda hazırlama ve saklama uygulamaları üzerinden, erken tarım topluluklarının çevreyle kurdukları ilişki, kaynakları değerlendirme biçimleri ve sürdürülebilir yaşam stratejileri de analiz edilecektir. Bu çalışma, hem tarih öncesi dönemlerdeki beslenme kültürünü anlamaya yönelik literatüre katkı sağlamayı hem de geçmişten günümüze uzanan yemek kültürünün izlerini takip etmeyi amaçlamaktadır.

KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Neolitik Dönem

Neolitik Dönem, insanlık tarihinin tarım devrimiyle başlayan ve yerleşik hayata geçişi simgeleyen önemli bir evresidir. M.Ö. yaklaşık 10.000 yılı civarında başlayarak, farklı coğrafyalarda farklı tarihlerde sona eren bu dönem, avcı-toplayıcı yaşam tarzından üretici ekonomilere geçişin temelini oluşturmuştur (Özdoğan, 2019). Bu süreçte insanlar, doğayı gözlemleyerek bitki ve hayvanları evcilleştirmeye başlamış; tarım ve hayvancılığın gelişimiyle birlikte, kalıcı yerleşimler ve karmaşık toplumsal yapılar ortaya çıkmıştır (Kuru, 2014). Neolitik çağ, yalnızca ekonomik üretim biçimlerinin değiştiği bir dönem değil, aynı zamanda kültürel, teknolojik ve sosyopolitik dönüşümlerin de yaşandığı bir zaman dilimidir. Bu dönemde mimari faaliyetler artmış, kerpiçten yapılmış çok odalı evler inşa edilmiş; topluluk yaşamı daha düzenli ve planlı hale gelmiştir.

Aynı zamanda seramik üretimi, dokuma teknikleri, taş alet yapımı ve besinlerin saklanmasıyla yönelik yeni yöntemler gibi teknolojik ilerlemeler de Neolitik toplumların yaşam biçimlerini köklü biçimde dönüştürmüştür (Özbaşaran, 2015). Anadolu coğrafyası, özellikle Konya Ovası'ndaki Çatalhöyük yerleşimiyle, Neolitik kültürün en erken ve en gelişmiş örneklerine ev sahipliği yapmıştır (Hodder, 2006). Dolayısıyla Neolitik Dönem, insanlık tarihinde yalnızca ekonomik üretim tarzının değil; aynı zamanda toplumsal örgütlenme biçimlerinin, kültürel pratiklerin ve gündelik yaşamın evriminde bir dönüm noktası olarak değerlendirilmelidir.

Neolitik Dönem'in en önemli özelliklerinden biri, insanların göçebe yaşam tarzını terk ederek kalıcı yerleşim alanları oluşturmalarıdır. Bu yerleşim alanları, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin sistematik olarak uygulanmaya başlanmasıyla birlikte şekillenmiş; mimari, toplumsal yapı ve ekonomik yaşam açısından dönemin kültürel zenginliğini yansıtmıştır. Anadolu, bu bağlamda Neolitik yerleşimlerin en erken ve en gelişmiş örneklerine ev sahipliği yapan önemli bir coğrafyadır. Konya Ovası'nda yer alan Çatalhöyük, M.Ö. 7400-6000 yılları arasında kesintisiz bir yaşamın sürdüğü, karmaşık yapısıyla dikkat çeken bir Neolitik yerleşimdir (Hodder, 2006). Kerpiçten yapılmış bitişik evleri, ortak kullanım alanlarının yokluğu ve iç mekan odaklı yaşam tarzı, Çatalhöyük'ün toplumsal örgütlenmesine dair önemli ipuçları sunmaktadır (Özdoğan, 2019). Bunun yanı sıra, Aşıklı Höyük (Aksaray) ve Boncuklu Höyük (Konya), erken yerleşik yaşamın izlerini taşıyan diğer önemli merkezler arasında yer almakta olup, özellikle konut mimarisi, bitki ve hayvan evcilleştirme süreçlerine dair verilerle bilimsel literatürde geniş yer bulmuştur (Özbaşaran & Duru, 2011). Anadolu dışındaki önemli Neolitik merkezlerden biri ise Jericho (Eriha) olup, Ürdün Vadisi'nde yer alır ve dünyanın en eski sur sistemlerinden birine sahiptir. Aynı şekilde, Ain Ghazal (Amman, Ürdün) gibi yerleşimler, heykelcik buluntuları ve ritüel alanlarıyla Neolitik dönem topluluklarının inanç sistemleri hakkında da bilgi sunmaktadır (Bar-Yosef, 2002). Bu yerleşimler, yalnızca barınma alanı değil, aynı zamanda üretim, depolama, toplumsal örgütlenme ve inanç sistemlerinin biçimlendiği mekânlar olarak değerlendirilmekte; Neolitik devrimin yalnızca ekonomik değil, bütüncül bir kültürel dönüşüm süreci olduğunu ortaya koymaktadır.

1.2. Çatalhöyük

Çatalhöyük, Orta Anadolu'nun güneyinde, günümüz Konya iline bağlı Çumra ilçesi sınırları içerisinde yer alan ve Neolitik Çağ'a tarihlenen önemli bir yerleşim alanıdır. M.Ö. 7400 dolaylarında kurulan bu yerleşim, yaklaşık 1400 yıl boyunca iskan görmüş ve arkeolojik tabakalaşması sayesinde Neolitik dönem yaşam biçimlerinin anlaşılmasına büyük katkı sağlamıştır (Duru, 2019). Çatalhöyük, yaklaşık 13 hektarlık bir alanı kaplayan iki tepelikten oluşmakta olup, bunlardan doğudaki daha erken tarihlidir ve klasik Neolitik mimari özelliklerini yansıtmaktadır (Şahoğlu, 2020). Yerleşim, sokaksız bir plana sahip olup, evler bitişik düzende ve genellikle kerpiç malzeme kullanılarak inşa edilmiştir. Girişler genellikle çatılardan sağlanmakta, iç mekânda ise ocak, tandır, platform ve niş gibi işlevsel alanlara rastlanmaktadır (Özbaşaran & Ay, 2022). Şekil 1'de Çatalhöyük yerleşkesi görülmektedir (<https://www.kulturportali.gov.tr/>). Çatalhöyük'ün dikkat çeken bir diğer yönü ise iç mekânlardaki sembolik öğelerdir; özellikle duvar resimleri, hayvan figürinleri ve mezar uygulamaları, bu yerleşimde yaşamın yalnızca fiziksel değil aynı zamanda ritüel ve kültürel düzlemde de sürdürüldüğünü göstermektedir (Harmankaya, 2020). Bu bağlamda Çatalhöyük, yalnızca bir yerleşim yeri değil, aynı zamanda Neolitik dönemin kültürel ve sanatsal birikimini yansıtan bir merkez olarak değerlendirilmektedir.

Şekil 1. Çatalhöyük Neolitik kenti

Çatalhöyük, keşfedildiği 1958 yılından bu yana hem Türkiye’de hem de uluslararası düzeyde önemli arkeolojik çalışmaların yürütüldüğü başlıca Neolitik yerleşimlerden biri olmuştur. Yerleşim ilk olarak James Mellaart tarafından 1961-1965 yılları arasında kazılmış, bu erken dönem çalışmaları yerleşimin kültürel zenginliğini bilim dünyasına tanıtmıştır (Mellaart, 1967). 1990’lı yıllardan itibaren ise Ian Hodder başkanlığında yürütülen uluslararası kazı projesiyle Çatalhöyük’te disiplinlerarası bir yaklaşım benimsenmiş; arkeobotanik, zooarkeoloji, mikromorfoloji, kimyasal analizler ve dijital modelleme gibi modern yöntemlerle yerleşimin sosyal, kültürel ve ekonomik yönleri çok yönlü olarak incelenmeye başlanmıştır (Hodder, 2006). Bu çalışmalar sayesinde evlerin kullanım biçimleri, gömü gelenekleri, üretim ve tüketim kalıpları ile ritüel pratikler daha net bir şekilde anlaşılmıştır. Ayrıca Türkiye’den bilim insanlarının da aktif rol aldığı bu projeler, hem Neolitik dönem araştırmalarına katkı sağlamış hem de arkeolojik kazıların etik ve koruma odaklı boyutlarını gündeme taşımıştır (Erimtan, 2018). 2012 yılında UNESCO Dünya Mirası Listesi’ne dahil edilen Çatalhöyük, bu statü ile birlikte hem bilimsel hem de kültürel koruma açısından uluslararası bir öneme kavuşmuş; günümüzde hâlen akademik araştırmaların sürdüğü yaşayan bir arkeolojik alan olma niteliğini korumaktadır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2023).

1.3. Çatalhöyük Neolitik Toplumunda Sosyal Organizasyon ve Tarımsal Üretimin Rolü

Çatalhöyük yerleşiminde ortaya çıkan arkeolojik veriler, toplumsal yapının büyük ölçüde eşitlikçi bir biçimde örgütlendiğini göstermektedir. Yerleşim düzeni incelendiğinde, konutların benzer büyüklükte ve planda olması, sosyal sınıflar arasında belirgin bir hiyerarşinin bulunmadığına işaret etmektedir. Merkezi otoriteyi yansıtan anıtsal yapılar, tapınaklar ya da yönetim binalarının olmaması da bu düşüncüyü desteklemektedir (Demirtaş, 2021). Mezar uygulamalarında da bireyler arasında statü farkını ortaya koyacak belirgin farklılıklar gözlenmemektedir; ölümler genellikle ev tabanlarının altına gömülmekte ve gömütlerde kullanılan ögeler sınırlı çeşitlilik göstermektedir (Tuna, 2020). Bu durum, Çatalhöyük toplumunun aile ya da haneye dayalı küçük sosyal birimler etrafında örgütlendiğini düşündürmektedir. Aynı zamanda, ev içlerinde duvar resimleri ve figürinler gibi sembolik öğelerin bulunması, her bir konutun yalnızca yaşam alanı değil, aynı zamanda inanç ve ritüel pratiklerin yürütüldüğü yerler olduğunu da göstermektedir.

Bu yönüyle Çatalhöyük, merkezi bir liderlikten ziyade, ortak kültürel değerlerle şekillenmiş, yatay ilişkiler ağına dayalı bir toplumsal sistem ortaya koymaktadır.

Çatalhöyük, Neolitik dönemde tarımsal üretimin sistemli biçimde yapıldığı önemli yerleşimlerden biridir. Arkeobotanik analizler, yerleşimde başta buğday (*Triticum*) ve arpa (*Hordeum*) olmak üzere çeşitli tahılların yoğun biçimde yetiştirildiğini ve baklagil türlerinin de tüketildiğini ortaya koymuştur (Akkaya, 2022). Tahıl kalıntılarının yanı sıra öğütme taşları, tahıl depolama çukurları ve fırınlar gibi buluntular, tarımsal ürünlerin yalnızca üretildiğini değil, işlendiğini ve depolandığını da göstermektedir. Elde edilen veriler, yerleşimde içe dönük ve kendi kendine yetebilen bir ekonomik yapının sürdürüldüğünü düşündürmektedir. Ayrıca, evcil hayvan kemiklerine rastlanması, tarıma ek olarak hayvancılığın da yaşamın bir parçası olduğunu göstermektedir. Tarım faaliyetlerinin mevsimsel düzenlemelere göre yürütüldüğü, bitki çeşitliliğinin zamanla arttığı ve üretim fazlasının depolandığı anlaşılmaktadır (Koroğlu, 2019). Bu durum, Çatalhöyük halkının yalnızca avcı-toplayıcı geleneklerden uzaklaştığını değil, aynı zamanda tarım temelli yerleşik yaşamın temel ilkelerini geliştirdiğini de ortaya koymaktadır.

1.4. Çatalhöyük Neolitik Dönem Beslenme Kültürü

Neolitik dönemin en önemli yerleşimlerinden biri olan Çatalhöyük'te gerçekleştirilen arkeolojik kazılar ve analizler, dönemin beslenme pratiklerine dair çok katmanlı ve detaylı bir tablo sunmaktadır. Özellikle bitkisel ürün çeşitliliği, bu yerleşimdeki tarımsal bilgi birikiminin ve doğadan sağlanan kaynakların ne denli etkin biçimde değerlendirildiğini göstermektedir. Yerleşimde en yaygın olarak tüketildiği tespit edilen tarımsal ürünler arasında buğday, arpa, çavdar, mercimek, nohut, bezelye, burçak ve badem yer almaktadır. Bunun yanı sıra, menengiç, yaban armudu, yabani fıstık, yabani hardal, turpgiller ve palamut gibi doğadan toplanan birçok bitki türü de tüketim repertuarında kendine yer bulmuştur. Yapılan arkeobotanik analizlerde, toprak içerisinde yoğun biçimde bulunan bu bitkilerin kabukları ve kalıntıları, bu türlerin sadece toplanmadığını, aynı zamanda düzenli şekilde tüketildiğini ve işlenerek hazırlandığını göstermektedir. Bu da Çatalhöyük toplumunun yalnızca tarımsal üretime bağlı kalmadığını, aynı zamanda çevresel kaynakları da etkin biçimde kullandığını ortaya koymaktadır (Tekerkaya, 2021). Beslenme kültürünün bir diğer önemli boyutu olan hayvansal gıda tüketimi de kazı alanlarında bulunan kemik, diş ve pişirme kapları üzerindeki kalıntılar sayesinde detaylı şekilde anlaşılabilmektedir. Özellikle koyun, keçi ve yabani sığır türlerinin etleri, yerleşimde temel protein kaynakları arasında sayılmaktadır. Kemikler üzerinde görülen kesme, sıyırma ve fileto izleri, etlerin farklı biçimlerde parçalanarak işlendiğini ve bu işlemlerin bilinçli tekniklerle yapıldığını göstermektedir. Ayrıca bazı kemiklerdeki kırma izleri, iliğin de gıda olarak değerlendirildiğini düşündürmektedir. Çatalhöyük'te yapılan çömlek ve kap analizlerinde birden fazla hayvan türüne ait gıda kalıntılarına rastlanmış, bu da farklı et türlerinin aynı kapta birleştirilerek pişirildiğini göstermiştir. Ayrıca, bazı seramik kapların iç yüzeylerinde süt ve süt ürünlerine ait yağ kalıntılarının tespit edilmesi, sütün doğrudan tüketilmenin ötesinde yoğurt, peynir gibi işlenmiş formlarda da kullanılmış olabileceğine işaret etmektedir. Bu bağlamda Çatalhöyük'teki beslenme alışkanlıkları, sadece temel gıda temininden ibaret olmayıp; aynı zamanda topluluğun kültürel, teknolojik ve çevresel koşullarıyla bütünleşmiş, gelişmiş bir beslenme sistemi sunduğunu ortaya koymaktadır (Tekerkaya, 2021).

Çatalhöyük'teki beslenme alışkanlıkları, toplumun ekonomik, kültürel ve sosyal yapısını derinden etkilemiştir. Arkeolojik buluntular, yemek hazırlama, pişirme ve depolama süreçlerinin toplumsal organizasyonu şekillendiren önemli unsurlar olduğunu göstermektedir. Yerleşimdeki çömlekler, pişirme kapları ve depolama alanları, gıda üretimi ve tüketimiyle ilgili belirgin bir uzmanlaşmayı işaret etmektedir. Çatalhöyük halkı, sadece tarımsal üretimi değil, aynı zamanda hayvancılıkla elde ettikleri ürünleri işleme konusunda da ileri bir bilgiye sahipti. Pişirme kaplarının içinde farklı hayvan türlerine ait et kalıntılarının bulunması, toplumsal hiyerarşiye ve kaynakların paylaşımına dair ipuçları sunmaktadır.

Ayrıca, gıda depolama yöntemlerinin çeşitliliği, yiyeceklerin hem günlük tüketime hem de uzun vadeli saklama amaçlı kullanıldığını ortaya koymaktadır. Gıda hazırlama ve depolama tekniklerinin zamanla evrimleşmesi, toplumda iş bölümünün gelişmesine ve belirli ailelerin veya grupların bu işlerde uzmanlaşmasına olanak tanımıştır. Bunun sonucunda,

gıda üretimi ve tüketimi sosyal yapıyı düzenleyen önemli bir faktör haline gelmiş, toplumda dayanışma gibi dinamiklerin şekillenmesine zemin hazırlamıştır (Öztürk, 2019; Çelik, 2020).

Çatalhöyük mutfağı, Neolitik dönemin beslenme alışkanlıklarını yansıtan çeşitli tahıl, et ve bitkisel kökenli yemeklerden oluşmaktadır. Yerleşimde temel gıda maddeleri arasında buğday, yulaf ve çavdar gibi tahıllar ön planda yer almış; bu tahıllar haşlama, çorba, lapa ve kavurma gibi farklı pişirme yöntemleriyle tüketilmiştir. Mercimek gibi baklagiller de tahıllarla birlikte önemli bir protein kaynağı olmuştur. Et yemeklerinde ise tavşan, yabani kuş, ördek, kaz ve tatlı su balığı gibi av hayvanları kullanılmış; etli kemik iliği ve odun ateşinde pişirme gibi yöntemler öne çıkmıştır. Bitkisel besinler arasında yabani hardal, menengiç, çitlembik ve incir gibi doğal kaynaklardan elde edilen ürünler tüketilmiş; bu bitkiler hem taze hem de kurutulmuş ya da kavrulmuş şekilde sofralarda yer bulmuştur. Bu çeşitlilik, Çatalhöyük topluluğunun hem tarıma dayalı hem de avcılık-toplayıcılık faaliyetlerine dayanan melez bir beslenme düzenine sahip olduğunu göstermektedir. Tablo 1'de bu döneme ait tespit edilmiş yemek örneklerinden bazıları sunulmaktadır (Tekerkaya, 2021).

TAHIL YEMEKLERİ	ET YEMEKLERİ	BİTKİSEL YEMEKLER
Buğday Çorbası	Tavşan Yahnisi	Bezelye
Buğday Lapası	Tavşan Kızartması	Yabani Hardal Otu
Yulaf Lapası	Yabani Kuş	Yabani Hardal Otu Kavurması
Çavdar Lapası	Odun Ateşinde Ördek	Çitlembik Kuruğu
Tahıl Kavurması	Etli Kemik İliği	Dövme Menengiç
Buğday Haşlaması	Kavrulmuş Et	Menengiç Sakızı
Mercimek Yemeği	Kaz Pişirme	Yabani İncir
Gernik Kavurması	Tatlı Su Balığı	Palamut Lapası

Tablo 1. Çatalhöyük Yemekleri

Çatalhöyük yerleşiminde gerçekleştirilen incelemeler, Neolitik Dönem topluluklarının beslenme kültürüne ilişkin önemli ipuçları sunmaktadır. Elde edilen bulgular doğrultusunda, buğday, çavdar ve yulaf gibi tahılların öğütülerek lapa veya çorba formunda tüketildiği düşünülmektedir. Bu bağlamda, buğday çorbasının, öğütülmüş buğday tanelerinin su ve yabani aromatik bitkiler ile birlikte odun ateşi üzerinde kaynatılması suretiyle hazırlandığı tahmin edilmektedir. Tavşan ve yabani kuş gibi av hayvanlarının ise, doğrudan ateş üzerinde kızartıldığı ya da taş kaplarda, su ve bitkisel katkılarla yahnî tarzında pişirildiği görülmektedir. Tavşan yahnisinin, düşük sıcaklıkta uzun süreli pişirme yöntemleriyle elde edildiği düşünülmektedir. Bezelye ve mercimek gibi baklagillerin ise haşlanarak basit yemekler biçiminde değerlendirildiği öne sürülmektedir. Odun ateşinde pişirilen ördek ve kaz etlerinde, nem kaybını önlemek amacıyla bitkisel malzemelerle veya kil ile kaplama yöntemlerinin kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca, yabani hardal otunun kavrularak veya yemeklere aroma katmak amacıyla ilave edildiği de değerlendirilmektedir. Çitlembik kuruğu, dövme menengiç ve yabani incir gibi yabani meyvelerin doğrudan tüketildiği ya da tahıl bazlı lapalara karıştırılarak besin değerinin artırıldığı varsayılmaktadır. Menengiç sakızının ise hem aromatik bir katkı maddesi hem de bağlayıcı bir unsur olarak kullanıldığı ileri sürülmektedir. Tatlı su balıklarının taş plakalarda veya köz üzerinde pişirilerek tüketildiği yönünde bulgular bulunmaktadır. Çatalhöyük halkının, doğadan sağladığı kaynakları çeşitli pişirme ve işleme yöntemleriyle kullanarak oldukça zengin bir beslenme çeşitliliği oluşturduğu düşünülmektedir.

Tablo 2'de, Çatalhöyük'te tüketildiği düşünülen bazı yemek türlerine örnekler sunulmuştur. Buğday çorbası, tavşan yahnisi ve ilikli et gibi yemekler, dönemin pişirme teknikleri ve malzeme çeşitliliği hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca, bezelye, mercimek ve yabani hardal otu gibi bitkisel ürünlerin kullanımına da tabloda yer verildiği görülmektedir.

BİTKİ YEMEKLERİ

Kaz Yumurtası

Bezelye

Yabani Hardal Otu

Palamut Lapası

ET YEMEKLERİ

Tavşan Yahnisi

Yabani Kuş

İlikli Et

Tatı Su Balığı

TAHİL YEMEKLERİ

Buğday Çorbası

Çavdar Lapası

Yulaf Lapası

Tahıl Kavurması

Tablo 2. Çatalhöyük'te Yapılmış Yemekler

1.5. Çatalhöyük'te Yemek Pişirme Süreci

Çatalhöyük'te yemek pişirme pratikleri, yerleşim yerinin sosyal ve ekonomik organizasyonunu yansıtan önemli bir unsurdur. Tekerkaya'ya (2021) göre, yerleşimde pişirme işlemleri, ince çeperli ve orta boyutlu çömleklerin kullanıldığı

ocak ve fırın sistemleriyle gerçekleştirilmiştir. Evlerin güney bölümlerine yerleştirilen fırınların yakınında bulunan, üstü açık oval ya da dörtgen biçimli ocakların, günlük yemek pişirme amacıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu mimari düzenlemeler, hanelerin kendi iç tüketimlerine dönük üretim yaptıklarını ve gıda hazırlığının gündelik yaşamın merkezinde yer aldığını göstermektedir. Bu bağlamda, Clark (2007) ve Hodder (2006), pişirme kaplarının biçimi ve yerleşim düzeniyle birlikte değerlendirildiğinde, pişirme faaliyetlerinin toplumsal organizasyonun ayrılmaz bir parçası olduğunu vurgular. Fırın ve ocakların uzun süre kullanımı sonucunda gelişen ısı kontrol sistemleri, sıcak kül ya da köz üzerine yerleştirilen pişirme kaplarıyla ısının düzenlenmesini mümkün kılmıştır (Tekerkaya, 2021). Ayrıca, kazılarda ele geçen dairesel ve yuvarlak formlu kil toplar da bu süreçte önemli bir yer tutmaktadır.

Bu kil topların, ocak ve fırınlarda ısıtılarak dolaylı pişirme aracı olarak kullanıldığı ve bazı örneklerde hayvansal yağ kalıntılarına rastlanması, etlerin bu yüzeylerde pişirildiğine işaret etmektedir (Evershed vd., 2008). Aynı zamanda bu kil topların, sıcaklık aktarımı sağlayarak kap-kacak ya da sepet içine yerleştirilen katı ve sıvı gıdaların pişirilmesinde kullanıldığı düşünülmektedir (Fairbairn vd., 2005). Bu bulgular, Neolitik dönemde yemek pişirme tekniklerinin yalnızca biyolojik gereksinimleri karşılamaktan öte, kültürel ve sosyal bir işlev taşıdığını ortaya koymaktadır.

1.6. Çatalhöyük'te Yemek Hazırlama ve Sunum Süreci

Neolitik dönemin en önemli yerleşimlerinden biri olan Çatalhöyük'te, yemek hazırlama ve sunum süreçleri, dönemin kültürel ve teknolojik birikiminin izlerini taşımaktadır. Bu yerleşimde, tahılların ve bitkisel ürünlerin öğütülmesi ve pişirilmesi gibi temel işlemler, ezgi ve öğütme taşları kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Özellikle tahılların un haline getirilmesi ya da haşlanabilir hale dönüştürülmesi için kullanılan öğütme taşlarının, yoğun bir kullanım izine sahip olduğu arkeolojik buluntularla belgelenmiştir (Tekerkaya, 2021). Hazırlanan yiyeceklerin karıştırılması, ezilmesi veya sıvı malzemelerin ayrıştırılması gibi işlemlerde ise kemikten ya da taştan yapılmış spatulalar ve karıştırma araçları önemli rol oynamaktadır. Bu araçların işlevsel çeşitliliği, Neolitik toplumların mutfak kültüründe önemli bir uzmanlaşmanın ipuçlarını sunmaktadır (Eryaman, 2020; Hodder, 2006).

Yemek sunumuna geçildiğinde, işlevsellik kadar görsel tercihlerin de gözlemlendiği görülmektedir. Ahşap, kil ve taş gibi çeşitli malzemelerden yapılmış tabaklar, tuzluklar ve yemek kaşıkları, sunum sırasında kullanılmış olabilir. Ayrıca, içme ve servis amacıyla çömlekler, kâseler ve sepetler de tercih edilmiştir. Bu araç-gereçler, yalnızca gıdanın sunulmasıyla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda pişirilen yemeklerin korunması ve tüketim öncesinde depolanmasına da katkı sağlamıştır (Tekerkaya, 2021; Fairbairn vd., 2005). Çatalhöyük'te ele geçen kapların biçimsel ve işlevsel analizleri, topluluğun yiyecek hazırlama ve sunma konusunda belirli normlara ve ritüellere sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bazı çömleklerin yüzeylerinde yer alan izler, onların doğrudan ateşe maruz kaldığını, dolayısıyla yemek hazırlama ve sunma işlevlerinin iç içe geçtiğini göstermektedir (Mellaart, 1967; Bogaard vd., 2009). Bu bulgular, Çatalhöyük sakinlerinin gündelik yaşamlarında yalnızca beslenme değil, aynı zamanda sosyal etkileşim ve kültürel aktarım açısından da yemek hazırlama ve sunum süreçlerine önem verdiklerini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, Çatalhöyük'teki mutfak araç gereçleri yalnızca teknik değil, aynı zamanda sembolik bir değer de taşımaktadır (Hodder, 2012).

1.7. Çatalhöyük Mutfak Düzeni

Çatalhöyük yerleşiminde mutfak alanlarının düzenlenişi ve kullanılan ekipmanlar, Neolitik dönemin ev içi organizasyonuna ve gündelik yaşam biçimine ışık tutan temel unsurlardan biridir. Evlerin çoğunda, pişirme ve yemek hazırlama faaliyetlerinin gerçekleştiği sabit ocaklar ve tandır çukurları tespit edilmiştir. Bu yapılar, genellikle evin merkezine yakın konumlandırılmış olup, hem ısınma hem de yemek pişirme işlevi taşımıştır (Hodder, 2006). Ocakların çevresinde tespit edilen kül birikintileri, yanık izleri ve karbonlaşmış organik kalıntılar, bu alanların yoğun kullanımına işaret etmekte; ayrıca taş havanlar, öğütme taşları, el değirmenleri ve sabit taş platformlar, özellikle tahıl ve baklagil gibi

bitkisel ürünlerin işlenmesinde kullanılmıştır (Wright, 1994). Bu aletler, evin belirli köşelerinde sabitlenmiş halde bulunmuş, bu da mekânsal uzmanlaşmanın ve tekrarlanan kullanımın göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Mutfak

ekipmanları yalnızca taş aletlerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda kemik ve çakmaktaşıdan yapılmış bıçaklar, spatulalar, kazıyıcılar ve delici aletler de yemek hazırlama süreçlerinde rol oynamıştır. Bu taşınabilir aletlerin yanı sıra, pişirme ve servis için kullanılan çeşitli seramik kaplar da bulunmuştur.

Bu kaplar arasında düz tabanlı tencereler, geniş ağızlı çömlekler ve küçük boyutlu kaplar yer almakta, bu çeşitlilik pişirme tekniklerinin ve yiyecek türlerinin çeşitliliğine işaret etmektedir (Bayliss vd., 2015). Bazı evlerde mutfakla ilişkili alanlarda depolama nişleri, kiler benzeri küçük hücreler ve yükseltilmiş platformlar tespit edilmiştir; bu tür yapıların, kuru gıda maddelerinin veya mutfak aletlerinin depolanması için kullanılmış olabileceği düşünülmektedir (Twiss vd., 2008).

Çatalhöyük yerleşiminde, ev içi depolama uygulamaları dönemin toplumsal ve ekonomik yapısına ışık tutar niteliktedir. Teker kaya'ya (2021) göre, özellikle yan odalarda yer alan ve nadiren ana yaşam alanında konumlandırılan kilden yapılmış tahıl ambarları, bireylerin gıda maddelerini uzun süreli muhafaza etme gereksiniminden doğmuştur. Bu yapılar, tahıl başta olmak üzere çeşitli bitkisel ürünlerin korunmasına yönelik işlevsel birer yapı elemanı olarak değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra, saz ve kamış gibi doğal malzemelerden örülmüş sepetlerin de benzer amaçla kullanıldığı, yapılan kazılarda elde edilen sepet kalıntılarından anlaşılmaktadır. Bu durum, Çatalhöyük çevresinde gerçekleştirilen etnografik araştırmalarda günümüz köy topluluklarının sepet ve ahşap kapları hâlâ depolama amaçlı kullanmalarıyla da desteklenmektedir (Hodder, 2006; Düring, 2011). Ayrıca, ev içlerinde bulunan ve tabanlara açılmış sığ çukurların da belirli besinlerin, özellikle kısa vadede tüketilmesi planlanan ürünlerin muhafazası amacıyla kullanıldığı değerlendirilmektedir (Çilingiroğlu, 2019). Bu çukurlar, zaman zaman organik atıklarla da ilişkili bulunmuş olup, depolama ile birlikte dönemin atık yönetimi ve gıda işleme stratejilerine dair veriler sunmaktadır. Kazı alanlarında belirlenen besin kalıntıları ve işleme izleri, yalnızca saklama değil, aynı zamanda ekin temizleme, kabuk ayıklama ve hatta yakıt olarak kullanılan hayvan dışkısının kurutulması gibi çok yönlü aktivitelerin gerçekleştirildiğini göstermektedir (Ekinci, 2020). Bu bağlamda, Çatalhöyük'te depolama alanlarının yalnızca pasif birer stok alanı olmadığı, aynı zamanda aktif bir üretim ve işleme sahası olarak işlev gördüğü söylenebilir. Çatalhöyük evlerinde gözlenen bu çok katmanlı depolama stratejileri, Neolitik dönemde tarıma dayalı yaşam biçiminin yerleşik hale gelmesiyle ortaya çıkan yeni ihtiyaçların nasıl karşılandığına dair önemli ipuçları sunmaktadır. Malzeme çeşitliliği, yapısal konumlandırma ve kullanım izleri birlikte değerlendirildiğinde, dönemin insanların çevresel koşullara uyum sağlayan oldukça gelişmiş bir depolama pratiği geliştirdikleri anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Çatalhöyük, Neolitik Dönem'in en önemli yerleşimlerinden biri olarak, dönemin beslenme pratiklerine dair sunduğu kapsamlı verilerle yalnızca arkeolojik değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel analizlere de olanak tanımaktadır. Çatalhöyük'te Neolitik döneme ait beslenme kültürünün incelenmesi kapsamında yürütülen bu çalışmada, tüketilen gıda türleri, besin işleme ve saklama yöntemleri değerlendirilmiş; yerleşik yaşam, tarımsal üretim ve hayvan evcilleştirme gibi etkenlerin beslenme alışkanlıklarına etkileri çok boyutlu bir yaklaşımla ele alınmıştır. Arkeobotanik ve zooarkeolojik bulgular temelinde yapılan analizler, Çatalhöyük sakinlerinin hem bitkisel hem de hayvansal kaynakları dengeli bir biçimde kullandıklarını ve beslenme stratejilerinde tarım, avcılık ve hayvan evcilleştirmenin birlikte önemli roller üstlendiğini göstermektedir. Ayrıca, tahılların öğütülmesi, çeşitli pişirme tekniklerinin geliştirilmesi, besinlerin işlenmesi ve saklanması gibi süreçlerin, bireylerin gündelik yaşam pratikleri kadar toplumsal örgütlenme biçimlerine ve kültürel normlara da yansıdığı anlaşılmaktadır. Çatalhöyük örneği, yerleşik yaşama geçişle birlikte üretime dayalı yaşam biçiminin beslenme alışkanlıklarında ve doğayla kurulan ilişkilerde köklü dönüşümlere yol açtığını ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgular, çevresel koşullara uyum sağlama çabalarının yalnızca konut mimarisi ve teknolojik gelişmelerle sınırlı kalmadığını, aynı zamanda gıda üretimi ve tüketimi pratiklerinde de kendisini gösterdiğini kanıtlamaktadır.

Sonuç olarak, Çatalhöyük'ün beslenme kültürüne ilişkin elde edilen bulgular, Neolitik Dönem'e ışık tutmakla kalmayıp, günümüz sürdürülebilir beslenme stratejileri için de tarihsel bir temel oluşturmaktadır. Erken yerleşimlerin tarım ve beslenme sistemlerine yönelik araştırmaların, çağdaş gıda politikalarının şekillendirilmesinde önemli bir kaynak niteliği

taşıdığı düşünülmektedir.

Sürdürülebilirliğin sosyal, çevresel ve ekonomik boyutları göz önünde bulundurulduğunda, geçmişten elde edilen verilerin, geleceğe yönelik daha dirençli ve adil gıda sistemlerinin geliştirilmesine katkı sağlayabileceği değerlendirilmektedir. Bu çerçevede, Neolitik toplulukların doğal kaynakları çeşitlendirerek ve dengeli biçimde kullanma pratiklerinin incelenmesi, günümüz tarım uygulamalarında biyoçeşitliliğin artırılması ve yerel gıda sistemlerinin güçlendirilmesi için model oluşturabilir. Ayrıca, atıkların azaltılması, mevsimsel ve yerel ürünlere yönelme gibi güncel stratejilerin tarihsel karşılıklarının araştırılması, sürdürülebilirlik politikalarının daha köklü temellere oturtulmasına imkân verebilir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda, Çatalhöyük gibi erken yerleşimlerdeki üretim-tüketim ilişkilerinin sosyal eşitlik, gıda adaleti ve ekolojik denge bağlamlarında daha ayrıntılı analiz edilmesi önerilmektedir. Böylelikle geçmişin deneyimlerinden yola çıkarak, hem insan sağlığını hem de çevresel sürdürülebilirliği önceleyen yeni gıda sistemleri tasarlanabilecektir.

KAYNAKLAR

- Bar-Yosef, O. (2002). The Natufian culture and the origin of the Neolithic in the Levant. *Current Anthropology*, 43(S4), 135–168.
- Bayliss, A., Hodder, I., Southon, J., & Taylor, R. E. (2015). Getting to the bottom of it all: A Bayesian approach to dating the start of Çatalhöyük. *Journal of World Prehistory*, 28(1), 1–26.
- Bogaard, A., Charles, M., Twiss, K. C., Fairbairn, A., Yalman, N., Sadık, E., ... & Nesbitt, M. (2009). Cultivating Çatalhöyük: The evidence for agriculture at Early Neolithic Çatalhöyük East. *Vegetation History and Archaeobotany*, 18(1), 91–103.
- Clark, J. (2007). *Craft specialization and social organization in prehistoric societies*. University of Arizona Press.
- Çelik, G. (2020). Pişirme ve depolama tekniklerinin toplum yapısındaki rolü: Çatalhöyük örneği. *Neolitik Dönem Çalışmaları*.
- Çilingiroğlu, Ç. (2019). Neolitik toplumlarda ev içi mekânsal organizasyon ve depolama alanları. *Anadolu Arkeolojisi Dergisi*, 4(1), 25–42.
- Demirci, A., & Gürsoy, D. (2019). *Gastronomi ve kültür: Yemekle gelen kimlik*. Detay Yayıncılık.
- Duru, G. (2019). Çatalhöyük kazıları ışığında Neolitik yerleşim mimarisi. *Anadolu Arkeolojisi Dergisi*, 24(2), 45–60.
- Düring, B. (2011). *The prehistory of Asia Minor: From complex hunter-gatherers to early urban societies*. Cambridge University Press.
- Ekinci, E. (2020). Çatalhöyük'te gıda üretimi ve depolama pratikleri. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 167, 15–32.
- Erimtan, H. (2018). Çatalhöyük kazıları ve günümüzde arkeolojik araştırmaların yönü. *Arkeoloji ve Sanat*, 161, 22–35.
- Eryaman, T. (2020). Neolitik toplumlarda mutfak kültürü: Çatalhöyük örneği. *Anadolu Arkeolojisi Dergisi*, 4(1), 45–59.
- Evershed, R. P., Payne, S., Sherratt, A. G., Copley, M. S., Coolidge, J., Urem-Kotsu, D., ... & Higham, T. F. G. (2008). Earliest date for milk use in the Near East and southeastern Europe linked to cattle herding. *Nature*, 455(7212), 528–531.
- Fairbairn, A., Asouti, E., Near, J., & Martinoli, D. (2005). Macro-botanical evidence for plant use at Neolithic Çatalhöyük South-Central Turkey. *Vegetation History and Archaeobotany*, 14(4), 313–327.
- Gökalp, N. (2020). Eski çağlardan günümüze beslenme alışkanlıklarının dönüşümü. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 23(1), 45–60.
- Güveloğlu, A. (2015). Eski Doğu Topluluklarında Beslenme ve Damak Tadı. In *Cahit Günbattı'ya Armağan Studies In*

- Honour Of Cahit Günbatı* (pp. 45–60). Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Harmankaya, S. (2020). Çatalhöyük yerleşimi üzerine genel bir değerlendirme. *Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 18–34.
- Hodder, I. (2006). *Çatalhöyük: The leopard's tale – Revealing the mysteries of Turkey's ancient town*. Thames & Hudson.
- Hodder, I. (2012). *Entangled: An archaeology of the relationships between humans and things*. Wiley-Blackwell.
- Kuru, A. (2014). Neolitik çağda Anadolu'da yerleşik hayat ve tarımsal faaliyetler. *Anadolu Kültür ve Araştırma Dergisi*, 18(2), 45–58.
- Mellaart, J. (1967). *Çatal Hüyük: Neolithic town in Anatolia*. Thames & Hudson.
- Özbaşaran, M. (2015). Neolitik dönemde üretim teknolojileri ve toplumsal yapı ilişkisi. *Tarih ve Uygarlık Dergisi*, 6(1), 27–39.
- Özbaşaran, M., & Ay, S. (2022). Neolitik dönem konut içi düzenlemeleri: Çatalhöyük örneği. *Arkeoloji ve Sanat*, 170, 11–28.
- Özbaşaran, M., & Duru, G. (2011). Boncuklu Höyük: Yeni bir Neolitik yerleşim. *Anadolu Arkeolojisi Dergisi*, 7(2), 34–49.
- Özdoğan, M. (2019). *Tarihte ilk köyler: Neolitik çağda Anadolu*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Öztürk, H. (2019). Çatalhöyük'te beslenme ve toplumsal yapı. *Arkeolojik Araştırmalar Dergisi*.
- Şahoğlu, V. (2020). Neolitik dönem yerleşimlerinin mekânsal özellikleri: Çatalhöyük örneği. *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Raporları Serisi*, 15, 77–91.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2023). Çatalhöyük Neolitik Kenti.
- Tekerkaya, U. (2021). *Boncuklu Höyük Ve Çatalhöyük 10.000 Yıllık Mutfak Kültürü - 10.000 Years Of Cuisine Culture*. Kültür Yayınları, Konya.
- Twiss, K. C., Bogaard, A., & Charles, M. (2008). Feeding Çatalhöyük: Insights from stable isotopes and microbotanical remains. *American Antiquity*, 73(4), 771–790.
- Wright, K. I. (1994). Ground-stone tools and hunter-gatherer subsistence in Southwest Asia: Implications for the transition to farming. *American Antiquity*, 59(2), 238–263.
- Yücel, A. (2018). *Tarihin mutfağında: Eski uygarlıklarda yemek kültürü*. Kültür Bakanlığı Yayınları.

ÇATALHÖYÜK BESLENME KÜLTÜRÜNDE TARIMIN ROLÜ VE DİYET ÇEŞİTLİLİĞİNE KATKISI

¹Doç.Dr. Gülçin Algan ÖZKÖK/ ²Hasan Hüseyin AYCAN

Selçuk Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, Konya Türkiye,
gulcinalgan@selcuk.edu.tr, 0000-0001-6487-707X

Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, Konya Türkiye,
234273002002@ogr.selcuk.edu.tr, 0009-0008-5559-9643

Özet

İnsanoğlunun yerleşik hayata geçiş süreci, Neolitik Devrim olarak adlandırılan ve tarıma dayalı yaşam şeklinin başladığı dönemle hız kazanmıştır. Bu gelişme, bilgi birikiminin paylaşımını zincirleme olarak artırarak günümüz medeniyetlerinin temellerini oluşturmuş ve dünya tarihinin en köklü değişimlerinden birini temsil etmiştir. Bu çalışmanın amacı, Neolitik dönemin önemli yerleşimlerinden biri olan Çatalhöyük'teki beslenme biçimlerini inceleyerek, tarım ve hayvancılıkla şekillenen gıda çeşitliliğini ortaya koymak ve bu yapının beslenme ve diyet anlamında ne gibi farklılıklar sunduğunu, günümüzde devam eden beslenme alışkanlıklarını incelemektir. Bir çok uygarlığa ev sahipliği yapmış Anadolu'da yer alan Çatalhöyük, Neolitik Çağ'da yaklaşık 5-6 bin insan yaşamış ve zengin arkeolojik kalıntılarıyla kendi dönemine olduğu gibi geleceğe de ışık tutmuştur. Tarım ve hayvancılığın başlaması, ilk şehir örnekleri, mimarlığın gelişmesi, üretimin artması ile birlikte ürün fazlasının ortaya çıkması gelişen şehir hayatının tarım, hayvancılık gibi mesleklerin doğması birçok önemli gelişme, insanlık tarihinin gidişatını değiştirmiştir. Bu yönleriyle bakıldığında birçok ilkin gerçekleştiği Çatalhöyük yalnızca bir dönem insanların yaşadığı bölge olmaktan çıkıp uygarlık tarihine ilkleri yaşatan, yaptıkları yeniliklerle geleceğe miras bırakan bir medeniyet haline gelmiştir. Tarımın gelişmesi ve çeşitlenmesi ile birlikte farklı beslenme şekilleri ortaya çıkmıştır. Bu dönemde artık istekleri doğrultusunda üretim yapmaya başlayan insanlar arpa, buğday gibi tahılları ve baklagilleri üretmeye ve tüketmeye başlamıştır. Sadece tarım ile sınırlı kalmayan bu faaliyetler daha önce faydalanılamayan koyun, keçi ve sığır gibi hayvanların evcilleştirilmesiyle beslenmede farklı kalori ve protein kaynaklarının ortaya çıkmasını sağlamış, evcilleşen hayvanlardan elde ettikleri süt ürünleri de daha sağlıklı, dengeli ve ileriye dönük bir diyetin temellerini atmıştır. Bu dönemde bulunan ve geliştirilen ürünleri saklama yönetimi ise yine tarım ve diyet açısından kayda değer bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. Çatalhöyük'ten kalan ve günümüze kadar ulaşan arkeolojik kalıntılar, yalnızca besin çeşitliliğini değil, aynı zamanda beslenme kültürünün gelişimini de bizlere sunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Çatalhöyük, tarım devriminin insan beslenmesi üzerindeki etkilerini incelemek açısından adeta geçmişe açılan bir pencere işlevi görmektedir. Bu çalışma aynı zamanda Çatalhöyük'te tarımın beslenme kültürüne olan etkisini ve diyet çeşitliliğine yapmış olduğu katkıyı inceleyerek, tarım toplumlarında gıda üretiminin toplumsal düzen, sağlık ve kültürel ilişkiler ile nasıl bütünleştiğini anlamamıza yardımcı olur. Tarımın sadece bir geçim şekli değil, aynı zamanda beslenme alışkanlıklarını ve kültürel değerleri şekillendiren temel bir unsur olduğunu ortaya çıkaran bu çalışma, günümüz sürdürülebilir gıda sistemleri ve geleneksel beslenme sistemleri için de önemli bilgiler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çatalhöyük, Beslenme, Kültür, Diyet Çeşitliliği, Tarım Devrimi

THE ROLE OF AGRICULTURE IN ÇATALHOYUK DIETARY CULTURE AND ITS CONTRIBUTION TO DIETARY DIVERSITY

Abstract

The process of human beings' transition to settled life accelerated with the period called the Neolithic Revolution and the beginning of a lifestyle based on agriculture. This development has laid the foundations of today's civilisations by increasing the sharing of knowledge in a chain and represented one of the most radical changes in world history. The aim of this study is to examine the dietary patterns in Çatalhöyük, one of the most important settlements of the Neolithic period, to reveal the food diversity shaped by agriculture and animal husbandry, to examine what differences this structure offers in terms of nutrition and diet, and to examine the eating habits that continue today. Çatalhöyük, located in Anatolia, which has hosted many civilisations, was inhabited by approximately 5-6 thousand people in the Neolithic Age and shed light on the future as well as its own period with its rich archaeological remains. The beginning of agriculture and animal husbandry, the first city examples, the development of architecture, the emergence of surplus products with the increase in production, the emergence of professions such as agriculture and animal husbandry in the developing city life, many important developments have changed the course of human history. In these aspects, Çatalhöyük, where many firsts took place, has not only been a region where people lived for a period of time, but has become a civilisation that has brought firsts to the history of civilisation and left a legacy to the future with its innovations. With the development and diversification of agriculture, different forms of nutrition have emerged. In this period, people started to produce and consume cereals such as barley, wheat and legumes. These activities, which were not limited to agriculture, led to the emergence of different calorie and protein sources in nutrition with the domestication of animals such as sheep, goats and cattle that could not be used before, and dairy products obtained from domesticated animals laid the foundations of a healthier, balanced and forward-looking diet. The method of storing the products found and developed in this period is also a remarkable development in terms of agriculture and diet. The archaeological remains from Çatalhöyük, which have survived to the present day, present us not only the diversity of food, but also the development of nutritional culture. From this point of view, Çatalhöyük serves as a window to the past in terms of analysing the effects of the agricultural revolution on human nutrition. By analysing the impact of agriculture on dietary culture and its contribution to dietary diversity at Çatalhöyük, this study helps us to understand how food production was integrated with social order, health and cultural relations in agricultural societies. This study reveals that agriculture was not only a mode of subsistence, but also a fundamental element shaping dietary habits and cultural values.

Keywords: Çatalhöyük, Nutrition, Culture, Dietary Diversity, Agricultural Revolution

GİRİŞ

İnsanlık tarihinin en köklü dönüşüm evrelerinden biri olan Neolitik Dönem, avcılık ve toplayıcılığa dayalı göçebe yaşam tarzından, üretime dayalı yerleşik hayata geçişin başladığı dönemdir. Bu çağ, sadece tarımın ve hayvancılığın başlangıcını değil, aynı zamanda insanlığın kültürel, ekonomik ve toplumsal yapılanmasında da köklü değişimlerin yaşandığı bir süreçtir (Soylu, 1980). Neolitik devrim olarak adlandırılan bu dönüşüm, tarımsal üretimin başlamasıyla birlikte bireylerin çevreyle kurduğu ilişkiyi yeniden tanımlamış, beslenme biçimlerini ve yaşam organizasyonlarını temelden değiştirmiştir. Bu dönemde ilk kez planlı yerleşim alanları, ev mimarisi, mutfak düzenlemeleri ve toplumsal iş bölümü gibi modern yaşamın temelini oluşturan birçok unsur ortaya çıkmıştır (Cömert ve Güner, 2020).

Çatalhöyük, Neolitik Dönem'in en önemli yerleşim merkezlerinden biri olarak, bu dönüşümün en somut örneklerinden birini sunar. Konya ilinin Çumra ilçesi sınırlarında yer alan bu höyük, yaklaşık 9.000 yıl önce kurulmuş olup, uzun yıllar boyunca kesintisiz yerleşime sahne olmuştur. Doğu ve Batı olmak üzere iki ana höyükten oluşan Çatalhöyük'te, binlerce kişinin bir arada yaşadığı tahmin edilmekte ve kazılar sonucunda ortaya çıkarılan bulgular, yerleşimin bir köyden çok bir kasaba ya da proto-kent özellikleri taşıdığını göstermektedir. Bu yerleşim alanı, mimarisi, dinsel ritüelleri, sanat anlayışı ve mutfak kültürüyle dönemin sosyo-kültürel yapısını anlamak açısından eşsiz bir laboratuvar işlevi görmektedir (Altuntaş, 2013).

Yerleşik yaşama geçişle birlikte tarımsal faaliyetlerin artması, Çatalhöyük'te beslenme alışkanlıklarının da kökten değişmesine neden olmuştur. Tarım, sadece gıda üretimini arttırmakla kalmamış, aynı zamanda tahıl depolama, yiyecekleri işleme ve pişirme gibi yeni mutfak tekniklerinin gelişmesine olanak tanımıştır. Bu süreçte kullanılan tarım aletleri, evcilleştirilen hayvanlar ve geliştirilen mutfak yapıları, dönemin beslenme kültürüne dair önemli bilgiler sunmaktadır. Çatalhöyük bu yönüyle, Neolitik insanın doğayla kurduğu ilişkinin, bilgi birikimiyle nasıl şekillendiğini gösteren bir kültürel miras niteliğindedir (Akın ve Esgici, 2015).

Bu bağlamda, Çatalhöyük yalnızca arkeolojik açıdan değil, aynı zamanda gastronomi ve beslenme tarihçiliği açısından da incelenmesi gereken bir merkezdir. Neolitik Dönem'in bu özgün yerleşimi, günümüz toplumlarının mutfak kültürüne dair ipuçları sunmakta ve insanlığın üretici hayata geçiş sürecini tüm boyutlarıyla anlamamıza yardımcı olmaktadır (Gürsoy, 2014).

Çatalhöyük'te Tarımın Başlangıcı ve Önemi

Çatalhöyük, eski Konya Gölü'nün çevresine yakın bir konumda, Beyşehir Gölü'nden doğan Çarşamba Çayı'nın kenarında kurulmuştur. Konya il merkezinin yaklaşık 52 kilometre güneydoğusunda, Çumra ilçesinin doğusuna düşen 10 kilometrelik bir mesafede yer almaktadır (Hodder, I. (2005). Çatalhöyük'ün en yoğun yerleşim döneminde yaklaşık 1000 evde 5 ila 6 bin kişinin yaşadığı tahmin edilmektedir. Farklı dönemlerde ise bu nüfusun 3 bin ile 8 bin arasında değişiklik gösterdiği öne sürülmektedir. (Özbaşaran, M. Ve Cutting, M. (2007).

Çatalhöyük, Neolitik Dönem'de tarımın sistematik bir şekilde uygulandığı en eski yerleşimlerden biri olarak dikkat çeker. Bu yerleşim, insanların ilk kez doğayı kontrol altına almaya ve tarımsal üretimle düzenli gıda temin etmeye başladıkları dönemin en güçlü kanıtlarını sunar. Tarım, bu dönemde yalnızca bir geçim biçimi değil, aynı zamanda sosyal yapının, mekânsal düzenin ve beslenme alışkanlıklarının şekillenmesinde belirleyici bir unsur olmuştur. Tarımsal üretim sayesinde insanlar sabit yerleşimlere geçmiş, iş bölümü gelişmiş ve nüfus artışı mümkün hale gelmiştir (Rosenberg, 1990).

Çatalhöyük'te yapılan arkeobotanik ve arkeozoolojik çalışmalar, burada yaşayan halkın başta buğday ve arpa olmak üzere çeşitli tahılları sistemli olarak ektiğini ve hasat ettiğini ortaya koymuştur. Ayrıca baklagiller, yabani meyveler ve yenilebilir bitkilerin de yoğun şekilde toplandığı belirlenmiştir (Çilingiroğlu, Mercangöz, Polat (Eds.), 2011). Bu üretim sürecinde kullanılan en önemli araçlar arasında taş öğütme taşları, saban benzeri toprak kazıyıcılar ve oraklar yer almaktadır. Kazı alanında yapılan çalışmalar sonucu çıkan bulgular müze de sergilenmektedir. Bu aletlerin varlığı, Neolitik bireyin sadece

doğayı gözlemleyen değil, aynı zamanda onu dönüştüren aktif bir üretici olduğunu göstermektedir (Postgate, 1995). Bu dönem kullanılan tarım aletlerinden bazıları fotoğraflarda verilmiştir.

Fotoğraf 1: Obsidyen Bıçak

Fotoğraf 2: Öğütme taşları, balta ve kil topraklar

Tarıma geçiş, Çatalhöyük halkının çevreyle kurduğu ilişkiyi de derinden etkilemiştir. Önceden yalnızca mevcut kaynaklarla yetinmek zorunda olan topluluklar, tarımla birlikte doğayı kendi ihtiyaçlarına göre biçimlendirmeye başlamıştır. Bu durum, daha sürdürülebilir bir gıda güvenliği sağlamış ve besinlerin depolanmasını, pişirilmesini ve paylaşılmasını olanaklı kılmıştır. Aynı zamanda buğday gibi besinlerin evcilleştirilmesiyle birlikte insan metabolizması ve diyetinde de ciddi değişiklikler meydana gelmiş, karbonhidrat temelli bir beslenme biçimi yerleşik hayatla birlikte baskın hale gelmiştir (Atar, 2017).

Çatalhöyük örneğinde görüldüğü gibi, tarımın başlaması yalnızca ekonomik bir dönüşüm değildir; bu süreç aynı zamanda toplumun örgütlenme biçimini, gündelik yaşam pratiklerini, hatta mimariyi ve dinsel ritüelleri dahi etkilemiştir. Tarlalarda geçirilen zaman, hasat döngüsü ve üretimin kolektif bir faaliyete dönüşmesi, toplumsal dayanışma ve iş birliğini zorunlu kılmıştır. Bu da, tarım toplumlarının zamanla karmaşık birer sosyal yapıya dönüşmelerinin önünü açmıştır (Çetin, 2018). Dolayısıyla, Çatalhöyük'teki tarımsal faaliyetler yalnızca tarihî bir dönemin teknik başarısı olarak değil; aynı zamanda insanlığın doğa ile kurduğu ilişkinin yeniden tanımlandığı, üretici zihniyetin yerleşik kültürü şekillendirdiği bir evrimsel adım olarak da değerlendirilebilir (Hodder&Gargett, Eski ve Yeni Çatalhöyük, 2020).

Beslenme Kültürü ve Diyet Çeşitliliği

Çatalhöyük'te beslenme kültürü, Neolitik Dönem'in üretime dayalı yaşam tarzına geçişiyle şekillenmiş, çeşitliliği ve sürdürülebilirliği ile dikkat çeken bir yapıya ulaşmıştır. Bu yerleşim merkezinde bulunan arkeobotanik ve arkeozoolojik buluntular, o dönemde yaşayan insanların oldukça zengin bir diyet repertuarına sahip olduğunu göstermektedir. Avcı-toplayıcı gelenekten miras kalan bitkisel ve hayvansal kaynakların yanı sıra, tarımın ve hayvancılığın getirdiği üretim kapasitesi, diyetin daha düzenli ve dengeli olmasını sağlamıştır (Steward ve Amerine, 1973: 1-27).

Bitkisel besinler arasında başta buğday (özellikle emmer ve einkorn gibi ilkel türler), arpa, mercimek, bakla, nohut, bezelye, yabani badem, çörekotu, keten ve hardal tohumu gibi çeşitler yer almaktaydı (Willcox, 2007). Bu bitkiler genellikle öğütülerek un haline getirilmekte ve daha sonra pişirilerek tüketilmekteydi. Öğütme taşları ve el değirmenleri, buğday ve arpa gibi tahılların işlenmesinde kullanılmış, bu da insanların daha sindirilebilir ve enerji verici gıdalar üretmesini sağlamıştır (Davis, 1982).

Et tüketimi de oldukça yaygındı ve önemli bir protein kaynağıydı. Evcilleştirilmiş keçi ve koyunlar, sığır, domuz ve zaman zaman yabani av hayvanları Çatalhöyük halkının diyetine katkı sağlamıştır. Ayrıca kümes hayvanları ve balık gibi kaynaklar da az da olsa tüketilmekteydi. Hayvan kemikleri üzerindeki kesim izleri, hayvanların sistemli bir şekilde kesildiğini, etlerinin işlendiğini ve saklanabilir hâle getirildiğini göstermektedir. Bu da topluluğun beslenme sisteminde hayvansal kaynaklara dayalı önemli bir yer olduğunu ortaya koyar (Konya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2016)

Çatalhöyük mutfağında kullanılan araç-gereçler de bu çeşitliliği destekleyen bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Çanak, çömlek, öğütme taşları, havanlar, kemik kaşıklar, spatulalar gibi mutfak gereçleri, gıdaların hazırlanması, karıştırılması ve pişirilmesinde kullanılmıştır. Bu araçlar hem işlevsel özellikleriyle hem de sanatsal süslemeleriyle dönemin estetik anlayışını da yansıtmaktadır. Ocak, fırın ve tandır gibi farklı pişirme tekniklerine uygun yapılar, gıdaların yalnızca haşlanarak değil, közde ve fırın benzeri sistemlerle pişirildiğini göstermektedir (Hodder, 2006a; Yalman, 2006: 38).

Gıdaların saklanması da bu dönemde önem kazanan bir konu olmuştur. Tahıllar genellikle kil kaplar ya da evlerin zeminine gömülü depolarda muhafaza edilmiştir (Tay Project, Erişim Tarihi 20.04.2025). Bu sayede ürünlerin uzun süre dayanması sağlanmış ve kıtlık zamanlarında dahi gıda güvenliği sağlanmıştır. Ayrıca tuz kullanımıyla et ve diğer bozulabilir gıdaların da uzun süre saklanabildiği düşünülmektedir (Cömert ve Güner, 2020). Beslenme kültürü sadece biyolojik bir zorunluluk değil, aynı zamanda toplumsal ve ritüel bir anlam da taşımaktaydı. Bazı gıdaların, özellikle hayvanların, ritüel amaçlarla kurban edildiği, bazen mezarlara yiyecek bırakıldığı arkeolojik bulgulardan anlaşılmaktadır. Bu da gıdanın, sadece yaşamı sürdürmenin değil, toplumsal kimliğin ve inanç sisteminin de bir parçası olduğunu göstermektedir. Tablo 1 ve tablo 2’de bu döneme ait tespit edilmiş ürün ve hayvan örneklerinden bazıları sunulmaktadır.

Tablo 1. Çatalhöyük’te kullanılan evcilleştirilmiş/av hayvanları

Materyal/Kategori	Yerel isim	Kaynakça
Evcilleştirilmiş Hayvanlar	Koyun/ Keçi Dişi sığır	Mellaart, 1970 Mellaart, 2003
Av Hayvanları	Domuz Geyik Türleri Yabani At / Eşek Tilki /Tavşan Kurt/Köpek Ayı	Erkal, 2003 Bober, 2003 Hodder, 2006 Özbaşaran ve Cutting, 2007 Martin ve Aydınoglugil, 2013 Akurgal, 2014 Russell vd.,, 2013

Tablo 2. Çatalhöyük’te kullanılan tarım/yabani bitkiler, meyveler ve tohumlar

Materyal/Kategori	Yerel isim	Tarım/Yabani Ürün	Kaynakça
Tahıl	Arpa / Buğday	Tarım Ürünü	Mellaart, 1970 Hastorf, 1999 Erkal, 2003 Pearson vd. 2003
Baklagiller	Acı Burçak / Nohut / Bezelye / Mercimek	Tarım Ürünü	Bogaard 2006; Tarım ürünü ve Charles, Erkal, 2003; Hastorf, 1999
Tohum	Kuzukulağı / Madımak / Hardal	Yabani Ürünü	Hastorf, 1999; Ağcabay ve Düzenli, 2005
Meyve ve tohumlar	Yabani Badem / Erik / Alıç / Armut / Meşe Palamudu / Pelit	Yabani Ürünü	Asouti 2003; Asouti ve Fairbairn, Erkal, 2003; ve Fairbairn, Meyve ve tohumlar 2006

Mutfak Yapıları ve Gıdaların İşlenmesi

Çatalhöyük yerleşkesi, Neolitik Dönem’in mutfak kültürüne dair bugüne ulaşan en zengin bulguları sunan merkezlerden biridir. Burada ortaya çıkarılan mutfak yapıları, sadece gıda hazırlama sürecini değil, aynı zamanda bu yapıların toplumsal yaşamdaki yerini ve işlevlerini de gözler önüne sermektedir. Çatalhöyük’te mutfak, genellikle evin bir parçası olarak iç mekân düzenlemesi içinde planlanmış, açık avlularla veya kilerlerle ilişkilendirilmiş çok işlevli bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır (Matthews, 2005: 139).

Çatalhöyük evlerinde mutfak faaliyetleri genellikle zemin seviyesinde yer alan ocaklar, fırınlar, tandırlar ve kemre gibi pişirme yapıları etrafında örgütlenmiştir. Ocaklar çoğunlukla dairesel formda ve taşlarla çevrili olarak inşa edilmiştir. Bu alanlar sadece yemek pişirmekle kalmamış, aynı zamanda ısınma, aydınlanma ve sosyalleşme gibi çok amaçlı kullanımlara da hizmet etmiştir. Özellikle fırın yapıları, dışarıdan beslenen ve alttan yakılan basit taş fırınlardan oluşmakta, bu da o dönemde kontrollü ısı üretimi ile pişirme tekniklerinin geliştiğini göstermektedir (Hodder, 2006).

Mutfak alanlarında bulunan tandırlar, Çatalhöyük halkının et ve tahıl ürünlerini pişirmede gelişmiş yöntemlere sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Tandırlar genellikle toprağa gömülü, silindirik yapılar olup üzerlerine yerleştirilen tavalarda ya da doğrudan içlerine konulan çömlerle yiyecekler pişirilmiştir. Bugünkü tandır geleneğinin temelleri sayılabilecek bu

pişirme tekniği, yerleşik tarım toplumlarının ısıyı verimli kullanma becerilerini yansıtır. Aynı zamanda kemre adı verilen organik gübre topraklarının yakıt olarak kullanıldığı da tespit edilmiştir. Bu da enerji kaynaklarının sürdürülebilir şekilde kullanıldığını göstermektedir (Çatalhöyük 2016 Arşiv raporu, Erişim Tarihi 20.04.2025).

Gıdaların işlenmesi ve hazırlanması sürecinde kullanılan mutfak araç-gereçleri, Çatalhöyük mutfak yapılarının ayrılmaz bir parçasıdır. Öğütme taşları (el değirmenleri) tahılların un haline getirilmesinde kullanılırken; spatulalar, kemik kaşıklar, çanaklar ve taş havanlar ise karıştırma, ezme, servis ve depolama işlemleri için kullanılmıştır. Arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan bu araçlar arasında, obsidyen bıçaklar, kil kaplar, çömlekler ve çeşitli taş kaseler de yer almaktadır. Söz konusu aletlerin çoğu, dönemin işlevselliğe dayalı mutfak anlayışını ve el işçiliğini yansıtmaktadır (Uhri, 2011: 16-19).

Gıdaların saklanması ise, pişirme kadar önemli bir süreç olarak dikkat çeker. Özellikle tarımsal ürünlerin sürekliliği ve tüketim planlaması açısından tahıllar kil çömleklerde, toprak altı silolarda veya evlerin zeminine gömülü kaplarda muhafaza edilmiştir. Bu yöntemler, Çatalhöyük halkının sadece üretici değil aynı zamanda planlayıcı bir yaşam tarzına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı zamanda bazı evlerde depo alanları, gıda malzemelerinin korunmasına yönelik özel bölmelerin yapıldığını da göstermektedir (Taşkiran, 2009). Çatalhöyük'teki mutfak yapıları, sadece teknolojik gelişmeleri değil, aynı zamanda sosyal yapıyı da yansıtır. Mutfak genellikle evin kadınları tarafından yönetilen bir alan olarak kabul edilmiştir ve bu nedenle mutfak yapıları, o dönemde toplumsal cinsiyet rollerinin de belirginleşmeye başladığına dair ipuçları sunmaktadır. Ayrıca bazı mutfak alanlarının ritüel amaçlarla da kullanıldığı, bazı ocakların çevresinde sembolik eşyaların bulunduğu tespit edilmiştir. Bu durum, mutfak mekânlarının sadece fiziksel değil, aynı zamanda kültürel ve sembolik anlamlar taşıyan alanlar olduğunu göstermektedir (Uyanık & Berk, 2016).

Tarım ve Beslenme Alışkanlıklarının Toplumsal Yansımaları

Çatalhöyük'te tarımın ve bu temelde şekillenen beslenme alışkanlıklarının toplumsal yapıya etkisi, Neolitik Dönem'in sadece ekonomik değil, aynı zamanda sosyal bir devrim olduğunun en önemli göstergesidir. Avcı-toplayıcı toplumların küçük ve dağınık yapılarından farklı olarak, tarıma dayalı yerleşik yaşam biçimi büyük nüfusları aynı alan içerisinde bir araya getirmiş, bu da iş bölümünü, üretim planlamasını ve toplumsal organizasyonu zorunlu kılmıştır. Bu süreçte besin üretimi ve paylaşımı, bireylerin topluluk içerisindeki rollerini ve ilişkilerini şekillendirmiştir (Ponting, 2000).

Tarımsal üretimin sürekliliği için insanların ekip biçme, hasat etme, öğütme, pişirme, depolama gibi çeşitli işlevleri organize bir şekilde yerine getirmesi gerekmiştir. Bu da topluluk içinde görev dağılımını ve sosyal rollerin netleşmesini beraberinde getirmiştir. Örneğin, mutfak yapılarının ve yemek hazırlama süreçlerinin genellikle kadınlar tarafından yürütüldüğü düşünülmekte, bu durum kadınların toplumsal hayattaki merkezi rolünü vurgulamaktadır. Aynı zamanda erkeklerin hayvancılık ve avcılık faaliyetlerinde aktif rol alması, tarım toplumlarında cinsiyet temelli iş bölümünün ilk izlerini ortaya koymaktadır (Özdoğan, 1995: 48).

Beslenme kültürü, aynı zamanda ritüel ve inanç sistemlerini de şekillendirmiştir. Çatalhöyük kazılarında, bazı evlerin içinde gıda sunumlarına dair sembolik nesneler, kurban edilmiş hayvan kalıntıları ve mezarlara bırakılan yiyecek kapları bulunmuştur. Bu bulgular, gıdanın yalnızca fizyolojik bir ihtiyaç olmadığını, aynı zamanda manevi ve toplumsal bağlamda da önemli bir araç olarak kullanıldığını göstermektedir. Gıda ile ilgili ritüeller, topluluğun ortak hafızasını oluşturan dini ve kültürel gelenekleri pekiştirmiştir (Frangipane, 2002).

Tarımın başlaması, aynı zamanda mekânsal organizasyonun değişmesine de neden olmuştur. Ekin alanları, tahıl depoları, mutfak yapıları ve toplu kullanım alanları, mekânların çok daha sistematik biçimde planlandığını göstermektedir. Bu yapılaşma, kentleşme fikrinin temelini oluşturmuş; evlerin içindeki ocaklar, ambarlar ve yemek alanları günlük yaşamın belli bir düzene oturtulduğunu yansıtmıştır. Bu da bireyler arası iş birliğinin arttığını, ortak yaşam kültürünün geliştiğini ve sosyoekonomik yapının karmaşıklaştığını göstermektedir (Çetin, 2018).

Neolitik beslenme alışkanlıklarının bir diğer önemli toplumsal yansıması da insan morfolojisindeki değişikliklerde gözlenmektedir. Besin üretiminin başlamasıyla birlikte daha fazla karbonhidrat ve nişasta ağırlıklı bir diyet uygulanmaya başlanmış; bu durum diş yapısında bozulmalara, iskelet sisteminde deformasyonlara neden olmuş ve sağlık koşullarını doğrudan etkilemiştir. Bu dönemde, üçüncü azı dişlerinin (20 yaş dişi) gerilemesi gibi kalıtsal değişimlerin başladığı da tespit edilmiştir. Bu gelişmeler, beslenmenin yalnızca kültürel değil, biyolojik olarak da insan topluluklarını dönüştürdüğünü ortaya koymaktadır (Özbek, 1985:345).

Çatalhöyük'te Keşfedilen 8.600 Yıllık Ekmek Kalıntısı

Konya'nın Çumra ilçesi sınırları içerisinde yer alan ve Neolitik Çağ'ın en önemli yerleşimlerinden biri olarak kabul edilen Çatalhöyük'te, 2024 yılı kazı sezonunda yapılan arkeolojik çalışmalar sonucunda 8.600 yıllık bir ekmek kalıntısı bulunmuştur. Süngerimsi yapıda, ortası parmakla bastırılmış şekilde tespit edilen bu organik kalıntı, yapılan analizler sonucunda bir ekmek örneği olarak tanımlanmıştır. 2024 yılında Çatalhöyük'te "Mekan 66" olarak adlandırılan yapının fırın yapısının bir köşesinde bulunan, küçük ve yuvarlak, süngerimsi yapıya sahip kalıntının detaylı analizleri sonucunda, bu nesnenin mayalanmış ancak pişirilmemiş bir ekmek parçası olduğu belirlenmiştir (Türkcan 2025). Karbon-14 (C14) yöntemiyle tarihlendirme çalışmaları neticesinde, bu ekmek kalıntısının yaklaşık M.Ö. 6600 yılına ait olduğu belirlenmiştir. Bu veri, bugüne kadar bilinen en eski ekmek örneği olan Mısır buluntularından daha eski bir tarihe işaret etmektedir. Kalıntının ortasına parmakla basılmış olması, o dönemde ekmek yapımında estetik ya da işlevsel bir uygulamanın varlığına işaret etmektedir.

Fotoğraf 5: Çatalhöyük'te Bulunan Ekmek Kalıntısı

Bu buluntu, Neolitik Çağ'da tahıl bazlı beslenmenin gelişmiş olduğuna dair yeni kanıtlar sunmakta ve buğday gibi tahılların sadece öğütülerek değil, fermantasyon gibi işlemlerle de kullanıldığını göstermektedir. Bu buluntu toplumsal yapıların ve tarımsal teknolojilerin anlaşılması açısından büyük önem taşımaktadır. Anadolu'nun, ekmek yapımı ve tahıl işleme teknolojileri açısından da öncü bir bölge olduğuna işaret etmektedir. Bulunan ekmek kalıntısı fotoğrafta verilmiştir.(Arkeofili (2024).

Kazı Heyeti Başkanı ve Anadolu Üniversitesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Ali Umut Türkcan, yapmış olduğu açıklamada “*Bu organik kalıntının, gözlem, analizler ve tarihlendirmesini de göz önüne alarak yaklaşık 8 bin 600 senelik bir ekmek olduğunu söyleyebiliyoruz. Somun ekmeğin küçültülmüş hali. Ortasına parmak basılmış, fırına girmemiş ama mayalanmış, içindeki nişastalarla beraber günümüze gelmiş. Çatalhöyük zaten birçok ilklerin merkeziydi. Konya ve Türkiye bu anlamda çok şanslı. Bulguların analiz çalışmalarının önemine işaret eden Türkcan, Necmettin Erbakan Üniversitesi'nin laboratuvarlarında tam teşekküllü bütün analizleri yapabilmek büyük bir şans. İlk defa Türkiye'deki laboratuvarlarda ortaya konulduğu için önemliydi. diye konuştu.*”

“*Çatalhöyük Mekan 66 Neolitik Dönem Ekmek Buluntusu Analizleri ve Değerlendirmesi*”ne katkı veren akademisyenlerden Gaziantep Üniversitesi öğretim görevlisi Salih Kavak da arkeobotanik alanında bugüne kadar en heyecan verici çalışmanın içinde olduğunu dile getirdi. Kalıntıyı mikroskop altında inceleyen Gaziantep Üniversitesi öğretim görevlisi Salih Kavak, “*En heyecanlandırıcı şey, tahıl kalıntılarının olması. Arpa, buğday ve bezelye gibi bitkilere ait öğütülmüş, kırılmış parçaların olması, zaten ilk başta hemen düşündüğümüz şey, ‘Bu acaba ekmek mi? ihtimalini güçlendirdi.’*” diyor. Kavak, “*Yapılan analizde özellikle SEM görüntülerinde, detaylı baktığımızda numunenin içinde hava boşlukları çok belirgindi. Bitkilere ait tohum ve doku parçaları, yaprak kalıntıları olması... Daha da detayına inildiğinde nişasta taneleri artık şüphelerimizi ortadan kaldırıyor. Yapılan diğer analizlerinde de kimyasal içeriklerine baktığımızda, hem bitkilerde bulunan kimyasal maddelerin olması hem de mayalanma göstergeleri var. Bu buluntunun suyla unun karıştırılıp bir süre bekletildiğini, mayalandığını, pişmediğini yapılan analizler gösterdi. Fırının yanında hazırlanmış ama pişirilememiş ya da pişirilememiş, o formda olduğunu görmüş olduk.*” (Büyükyıldırım 2025).

Fotoğraf 6: Deney evinde ocak ve fırının konumu

8 Bin 600 Yıllık Ekmek Tarifi

Yapılan kaynak araştırmaları ve incelemeler sonucunda yapılan ekmeğin tarifi ve içeriği ilk haline yakın bir şekilde ortaya çıkarılmıştır. Çoğunluğu bölgede betişen tahıl ürünleri bezelye, arpa, buğday, karaburçak el değirmeni adı verilen volkanik ezgi taşı kullanılarak yapılan bu ekmek bu anlamda da ilkleri barındırmakta Bu arkeolojik ilhamla, Konya'nın yöresel anlamda yerel bir şefi olan Ulaş Tekerkaya tarafından bir uygulama gerçekleştirilmiştir. Tekerkaya, tarifi denemeden önce bir çok kez deneme yanılma yöntemi ile ekmeğin farklı versiyonları denemiş son halini ise o dönemin şartlarında nasıl yapıldıysa o şekilde yapmıştır. Buğdayı ve malzemeleri taştan yapılmış öğütme aletleri ile öğüten ve un haline getiren şef yapmış olduğu çalışmadan dolayı ayrıca ödüle de layık görülmüştür. Ekmek ve Çatalhöyük mutfağı ile ilgili çalışmalarının devam edeceğini de akatarmıştır Söz konusu bu uygulama, gastronomi alanında örnek teşkil edecek olup tarih öncesi dönemdeki beslenme alışkanlıklarının yeniden canlandırılması açısından önemli bir yere sahiptir. Ayrıca bu tür girişimler, geçmişin kültürel mirasını günümüz gastronomisine taşıma potansiyeli ile kültürel sürekliliğe katkıda bulunmaktadır (Akra Media 2025).

Neolitik Çağdan Günümüze Beslenme Alışkanlıklarındaki İzler

Çatalhöyük toplumu, Neolitik devrimin getirdiği yerleşik yaşam biçimiyle birlikte tarımsal üretime dayalı bir diyet geliştirmiştir. Arkeolojik kazılarda elde edilen tahıl kalıntıları, buğday ve arpanın temel besin maddeleri arasında yer aldığını göstermektedir (Willcox & Savard, 2007). Bununla birlikte, nohut ve mercimek gibi baklagillerin de tüketildiği anlaşılmaktadır (Cömert & Güner, 2020). Bu ürünler, hem bitkisel protein kaynakları olarak hem de posa açısından zengin içerikleriyle sağlıklı bir beslenme modelinin temelini oluşturmuştur. Günümüzde “Akdeniz Diyeti” ve benzeri isimler ile gündemde olan diyet çeşitleri, benzer şekilde tahıl ve baklagil ağırlıklı beslenmeyi önermektedir.

Çatalhöyük'te hayvancılığın da beslenmede önemli bir rol oynadığı, sığır, koyun ve keçi gibi evcil hayvanların et, süt ve süt ürünleri için kullanıldığı bulgularla ortaya konmuştur. Bu hayvanlardan elde edilen protein kaynakları, o dönemde yaşayan insanların hayvansal gıda ihtiyacını karşılamış ve bu yönüyle günümüzdeki protein temelli diyet uygulamalarıyla benzerlik göstermektedir. Ayrıca kemik kalıntıları, bu hayvanların aynı zamanda deri, kemik ve boynuz gibi yan ürünlerinin de değerlendirildiğini düşündürmektedir; bu da kaynakların sürdürülebilir kullanımına dair ipuçları sunmaktadır. (Aksoy & Çetin, 2018)

Beslenme kültürünü sadece tüketilen gıdalarla sınırlı tutmak eksik olur. Çatalhöyük'te mutfak araç-gereçleri, pişirme teknikleri ve gıdaların hazırlanma süreçleri de günümüz geleneksel Anadolu mutfağıyla önemli paralellikler taşımaktadır. Örneğin, taş ocaklar ve fırın kalıntıları, buğday ve arpa karışımı ile yapılan yassı ekmeklerin tandıra benzer sistemlerde pişirildiğini göstermektedir (Akra Media, 2025). Bu yöntem, günümüzde hâlâ kırsal kesimlerde sürdürülen taş tabanlı fırınlarda ekmek pişirme geleneğiyle örtüşmektedir. Ayrıca yemeklerin pişirilmesinde seramik kapların kullanılması, bugünkü toprak tencerelerin kullanımına benzerlik göstermektedir (Çetin, 2018).

Arkeolojik bulgular, fermente edilmiş gıda ürünlerinin de tüketilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Özellikle süt ürünlerinin işlenmesiyle elde edilen yoğurt ve benzeri ürünlerin varlığına dair dolaylı izler, bu toplumda sindirimi kolaylaştırıcı ve koruyucu etkilerinden dolayı fermente ürünlerin önemsendiğini ortaya koymaktadır (Hodder, 2006). Günümüzde ise fermente gıdaların bağırsak mikrobiyotası üzerindeki olumlu etkileri bilimsel olarak kanıtlanmıştır.

Çatalhöyük'teki beslenme anlayışı, yalnızca bireyin sağlığını değil, toplumsal yapıyı da şekillendirmiştir. Gıdanın paylaşımı, topluluk bilinci ve kolektif üretim pratikleri; günümüzde “topluluk destekli tarım” ve “yerel üretici destekleme” gibi kavramlarla benzer değerler üzerine inşa edilmektedir. Ayrıca, yerel ve mevsimsel ürünlerin tercih edilmesi, o dönemin doğaya uygun yaşam anlayışını yansıtırken, günümüzde sürdürülebilir beslenmenin temel ilkeleriyle örtüşmektedir. (Uyanık & Berk, 2016) Sonuç olarak bakıldığında Çatalhöyük toplumunun binlerce yıl önce geliştirdiği beslenme kültürü, günümüz modern beslenme sistemleriyle önemli benzerlikler taşımaktadır. Tahıl ve baklagil temelli bir beslenme düzeni,

fermente ürünlerin kullanımı, yerel üretim ve sürdürülebilirlik gibi ilkeler, çağdaş beslenme modelleriyle oldukça benzerlikler göstermektedir. (Öztürk, H. (2019)

Sonuç ve Öneriler

Çatalhöyük ören yeri, Neolitik dönemde tarımın ve yerleşik yaşamın beslenme kültürü üzerindeki etkilerini anlamak bakımından inslik tarihi adına önemli yerlerden biridir. Bugüne kadar yapılan Arkeobotanik ve arkeozoolojik çalışmalar sonucu incelenen kalıntılar, tahıl tarımının, baklagil üretiminin ve hayvancılığın beslenme çeşitliliğine dolaylı yoldan katkı yaptığını göstermektedir. Tarımın sistematik bir faaliyet hâline gelmesiyle birlikte, toplumun gıda temini daha güvenli ve sürekli hâle gelmiş; bu durum beslenme alışkanlıklarında köklü değişimlere yol açmıştır. Özellikle ekmek benzeri ürünlerin üretimi, tahılların işlenmesi ve saklanması gibi uygulamalar, gıda çeşitliliğinin artmasında önemli bir rol oynamıştır. Çatalhöyük'te ortaya çıkan tarım ve beslenme alışkanlıkları, yalnızca bireysel sağlığı değil, aynı zamanda toplumsal bütünleşmeyi ve ekonomik kalkınmayı da etkilemiştir. Sonuç olarak, Çatalhöyük'te tarımın beslenme kültürüne katkısı, hem biyolojik hem de kültürel süreçlerinin anlaşılmasında önemli bir öneme sahiptir. Bu bulgular, tarımın insanlık tarihinde sadece bir üretim biçimi değil, aynı zamanda toplumsal ve sosyal bir dönüşümün temel dinamiklerinden biri olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Çatalhöyük'te tarım ve beslenme kültürüne ilişkin elde edilen bulgular, dönemin yaşam biçimini anlamada önemli katkılar sağlamaktadır. Ancak bu bilgilerin daha da derinleştirilebilmesi için ileri düzey arkeobotanik, paleogenetik ve biyokimyasal analiz yöntemlerinin kullanılması gerekmektedir. Gelecekte gerçekleştirilecek çalışmalarda, arkeoloji ve gıda bilimi gibi farklı meslek kollarının iş birliği içinde çalışma yürütmesi, dönemin beslenme alışkanlıklarının daha detaylı bir şekilde ortaya konmasına yardımcı olacaktır. Ayrıca, Çatalhöyük gibi erken tarım toplumlarının üretim ve tüketim modellerinin günümüz sürdürülebilir tarım ve sağlıklı beslenme politikalarıyla karşılaştırılması, geçmişten günümüze uzanan beslenme metotları konusunda farklı bakış açıları sunabilir. Bu nedenle elde edilen bulguların günümüz ihtiyaçları bakımından değerlendirilmesi, gelecekteki araştırmalar için önemli bir yönlendirme olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akın, E., & Esgici, R. (2015). Eski çağda tarım aletleri. *Tarım Makinaları Bilimi*, 11(1), 33–37.
- Akra Media. (2025, Nisan 24). Çatalhöyük'te 8 bin 600 yıl öncesinin ekmek tarifi uygulandı. <https://akra.media/Haber/HaberDetay/105946/catalhoyukte-8-bin-600-yil-oncesinin-ekmek-tarifi-uygulandi>
- Aksoy, M., & Çetin, K. (2018). Çatalhöyük mutfak yapıları ve araç-gereçlerinin 21. yüzyıl mutfak kültürüne yansımaları. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(1), 125–141.
- Altuntaş, C. (2013). Geçmişten günümüze Çatalhöyük. *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Studies*, 8(18), 134–137.
- Altuntaş, S. (2013, Mayıs). Eski Çağda Çatalhöyük.
- Atar, B. (2017). Gıdamız buğdayın, geçmişten geleceğe yolculuğu. *Süleyman Demirel Üniversitesi Yalvaç Akademi Dergisi*, 2(1), 1–12.
- Arkeofili. (2024, 5 Mart). Çatalhöyük'te 8.600 yıllık “ekmek” kalıntısı bulundu!. <https://arkeofili.com/catalhoyukte-8-600-yillik-ekmek-kalintisi-bulundu/> Erişim Tarihi: 15.04.2025
- Bozbay H. (2009). Neolitik dönem akarçay tepe yerleşmesinde küçük buluntular ışığında zanaat ürünleri (Yüksek Lisans Tezi İstanbul Üniversitesi, Sosyal <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/45456.pdf> Bilimler Enstitüsü, İstanbul. Erişim adresi
- Çatalhöyük. (2016). Çatalhöyük 2016 arşiv raporu. http://www.catalhoyuk.com/sites/default/files/media/pdf/RAPOR_2016.pdf
- Çetin, K. (2018). Çatalhöyük yerleşkesinin mutfak kültürü ve 21. yüzyıla yansımaları [Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi].
- Çilingiroğlu, A., Mercangöz, Z., & Polat, G. (Eds.). (2012). Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları (ss. 157–168). İzmir.
- Cömert, M., & Güner, E. (2020). Anadolu'da Neolitik dönemde beslenme alışkanlıkları ve mutfak kültürü. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8(4), 3426–3440.
- Davis, M. K. (1982). The Çayönü ground stone. In L. S. Braidwood & R. J. Braidwood (Eds.), *Prehistoric village archaeology in southeastern Turkey* (pp. 73–174). BAR International Series.
- Frangipane, M. (2002). Yakındoğu'da devletin doğuşu. *Arkeoloji ve Sanat Yayınları*.
- Güngör, A. (t.y.). Neolitik dönemde beslenmenin insan morfolojisine yansımaları.
- Gürsoy, D. (2014). *Deniz Gürsoy'un Gastronomi Tarihi*. Oğlak Yayıncılık.
- Güven, S. (2022). Geçmişten günümüze Çatalhöyük. *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Researches*, 8(18), 134–145. <https://doi.org/10.51293/socrates.281>
- Hodder, I. (2006). Çatalhöyük: The leopard's tale – Revealing the mysteries of Turkey's ancient town. Thames & Hudson.
- Hodder, I., & Gargett, R. (2020). Eski ve Yeni Çatalhöyük. *Aktüel Arkeoloji*.
- Konya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2016). Çatalhöyük Broşürü (No: 258).
- Matthews, W. (2005). Life-cycle and life-course of buildings. In I. Hodder (Ed.), *Çatalhöyük Perspectives: Reports from the 1995–99 seasons* (Vol. 6, ss. 125–151). McDonald Institute for Archaeological Research.
- Özbek, M. (1985). *Yakındoğu tarih öncesi toplumlarında bazı dış patolojileri ve anomalileri*. *Antropoloji Dergisi*, 12.

- Özdoğan, M. (1995). Neolithic in Turkey: The status of research. In Halet Çambel için Prehistorya Yazıtları (ss. 41–59). Grapis Yayınları.
- Öztürk, H. (2019). *Çatalhöyük'te beslenme ve toplumsal yapı*. *Arkeolojik Araştırmalar Dergisi*.
- Ponting, C. (2000). Dünyanın yeşil tarihi (çevre ve büyük uygarlıkların çöküşü). Sabancı Üniversitesi Yayınevi.
- Postgate, J. N. (1995). Early Mesopotamia: Society and economy at the dawn of history. New York.
- Rosenberg, M. (1990). Hallan Çemi. In M. Özdoğan & N. Başgelen (Eds.), Neolithic in Turkey: The cradle of civilization (ss. 25–34).
- Soylu, G. (1980). *Prehistorik devirlerde beslenme sorunu*. *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, 12, 437–450.
- Steward, G. F., & Amerine, M. A. (1973). Introduction to food science and technology. Academic Press.
- Taşkıran, H. (2009). Arkeoloji: Eski Anadolu uygarlıkları, Epi-Paleolitik (Ara taş çağı). Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi. <https://www.kulturportali.gov.tr/...>
- Tuncer, B., & Bulut, İ. (2019). Arkeo-turizm potansiyeli açısından Çatalhöyük. *The Journal of International Social Research*, 12(64), 278–288.
- Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri. (2025, Nisan 20). Tay Projesi, Cafer Höyük. <http://www.tayproject.org/TAYages...>
- Uhri, A. (2011). *Boğaz derdi: Arkeolojik, arkeobotanik, tarihsel ve etimolojik veriler ışığında tarım ve beslenmenin kültür tarihi* (ss. 16–19). *Ege Yayınları*.
- Uyanık, N., & Berk, F. M. (2016). *Mekan - şehir ve medeniyet bağlamında Çatalhöyük*. *Selçuk Üniversitesi Çatalhöyük Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1, 1–13. <http://sutsad.selcuk.edu.tr/...>
- Willcox, G., & Savard, M. (2007). Güneydoğu Anadolu'da tarımın benimsenmesine ilişkin botanik veriler. In M. Özdoğan & N. Başgelen (Eds.), *Türkiye'de Neolitik Dönem* (ss. 427–440).
- Yıldırım, O., Ali, T., & Salih, K. (2025, Nisan 24). Çatalhöyük kazılarında 8 bin 600 yıllık dünyanın en eski ekmeği keşfedildi. Arkeoloji Sanat Yayınları. <https://www.arkeolojisanat.com/shop/blog/...>

KARAYEMİŞ'İN BİYOAKTİF ÖZELLİKLERİ VE SAĞLIK ÜZERİNE ETKİSİ

Prof. Dr. Rezzan ALİYAZICIOĞLU¹

¹Karadeniz Teknik Üniversitesi, Eczacılık Fakültesi, Biyokimya Anabilim Dalı, rezzan@ktu.edu.tr,

ORCID ID: 0000-0003-2913-2528

Özet

Türkiye birçok meyve türünün yetişebildiği nadide ülkelerdendir. İklimine ve yöresine göre çok çeşitli ağaçların yetişmesine imkân veren verimli toprakları ile çoğu meyveyi barındırmaktadır. Özellikle, alternatif tıp açısından faydalı olabilecek bitkiler bilimsel araştırmacıların odak noktası olmaya başlamıştır. Sentetik ilaçların yan etkilerinin fazla olması sebebiyle bazı hastalıklarda koruyucu ve tedavi edici doğal ürünler üzerine yapılacak çalışmalar büyük önem arz etmektedir. Karayemiş (*Laurocerasus officinalis* Roem., syn: *Prunus laurocerasus* L.); Rosaceae familyası ve Prunoideaesub familyasında bulunan officinalis türünde kırmızı ve mor renkte bir yaz meyvesidir. Karayemişin besin değeri oldukça yüksektir. Bileşiminde yağ asitleri, organik asitler ve mineral maddeler bulunmaktadır. İçerdiği fenolik bileşikler ve bu bileşiklerin ortaya çıkardığı yüksek antioksidan kapasite sayesinde karayemiş değerli bir besin haline gelmiştir. Karayemiş geleneksel Türk halk tıbbında vücutta hücre yenilenmesinde, taş düşürücü ve spazm çözücü olarak sindirim sistemi tedavisinde, hemoroit, egzama, uykusuzluk ve bronşit tedavisinde kullanılmaktadır. Kemik yapısını geliştirir, kasların düzenli çalışmasını sağlar ve idrar söktürücü olarak kullanılır. Özellikle anti-diyabetik etkisinden dolayı geleneksel tedavide sıklıkla tüketilmektedir. Karayemiş mide ülseri, bronşit, ekzema ve hemoroid tedavisinde kullanılmaktadır. Karayemişin meyvesi, çekirdeği ve yaprakları sağlık üzerine olumlu etkisi olan besin öğelerini ve bileşenlerini yüksek oranda içermektedir. Bu derlemenin amacı özellikle Karadeniz bölgesinde yetişen bir meyve olan karayemişi tanıtmak, besin içeriği hakkında bilgi vermek ve sağlığa etkilerini araştırmaktır.

Anahtar Kelimeler: Karayemiş, fenolik bileşikler, biyoaktif özellikler, sağlık

BIOACTIVE PROPERTIES OF CHERRY LAUREL AND ITS EFFECTS ON HEALTH

Abstract

Türkiye is one of the rare countries where many types of fruit can grow. It hosts most fruits with its fertile soil that allows the growth of a wide variety of trees depending on its climate and region. In particular, plants that may be useful in terms of alternative medicine have begun to become the focus of scientific researchers. Due to the high side effects of synthetic drugs, studies on natural products that are preventive and therapeutic for some diseases are of great importance. Cherry laurel (*Laurocerasus officinalis* Roem., syn: *Prunus laurocerasus* L.); It is a red and purple summer fruit of the officinalis species in the Rosaceae family and Prunoideae sub family. The nutritional value of cherry laurel is quite high. Its composition includes fatty acids, organic acids and mineral substances. Cherry laurel has become a valuable food thanks to the phenolic compounds it contains and the high antioxidant capacity that these compounds reveal. Cherry laurel is used in traditional Turkish folk medicine for cell renewal in the body, as a stone reducer and antispasmodic in the treatment of the digestive system, and in the treatment of hemorrhoids, eczema, insomnia and bronchitis. It improves bone structure, ensures regular muscle function and is used as a diuretic. It is frequently consumed in traditional treatment, especially due to its anti-diabetic effect. Cherry laurel is used in the treatment of stomach ulcers, bronchitis, eczema and hemorrhoids. The fruit, seeds and leaves of cherry laurel contain high amounts of nutrients and components that have a positive effect on health. The purpose of this review is to introduce cherry laurel, a fruit grown especially in the Black Sea region, to provide information about its nutritional content and to investigate its effects on health.

Keywords: Cherry laurel, phenolic compounds, bioactive properties, health

Bioactive Properties of Cherry Laurel

The cherry laurel, also known among the public as Taflan, Yaz Yemişi, Laz Cherry, Karamış, is a tree belonging to the Spermatopyta branch, Magnoliatae class, Rosaceae family, Laurocerasus Duhamel. genus. Known as Laurocerasus officinalis Roem. (syn: Prunus laurocerasus L.), the cherry laurel is generally distributed in the Eastern Black Sea Region of Turkey, and rarely in the Hatay and Balıkesir regions. It grows worldwide in the Balkans, Northern Ireland, Western Europe, the Caucasus, Iran and some Mediterranean countries. The cherry laurel can grow in different soil types and in highly sloped areas. For this reason, it is also grown as a windbreaker and as a precaution against landslides. In addition to these benefits, it is grown both for its fruit and as an ornamental plant in parks and gardens (İslam, 2005).

While the cultivated types of the cherry laurel tree are around 20 meters tall, the wild types can grow up to 6 meters. Its fruits are about 8 mm in diameter and in clusters. When the cherry laurel shell ripens, it becomes dark purple, almost black. The fleshy part turns into a color between light pink and white. When cultivated cherry laurel is compared to wild type cherry laurel, the leaf size of the cultivated type is wider and its fruits are larger (Bostan and İslam, 1996).

Cherry laurel fruit, known for its unique taste and pharmacological properties, is consumed fresh or dried among the public (Karahalil and Şahin, 2011). It is also consumed as jam, marmalade, preserves, pickles, fruit juice and alcoholic beverages (Ayaz et al., 1997). Cherry laurel oil is also used. Cherry laurel oil is added as a flavoring agent to various food products such as alcoholic and non-alcoholic beverages, frozen desserts, confectionery and baked goods (Khan and Abourashed, 2011). Cherry laurel fruits are consumed fresh and dried, and are also used to make molasses. Wild cherry laurel fruits have a bitter taste. Cherry laurel fruits grown by grafting method are preferred because they are large and sweet (Ayaz et al., 1997; Kolaylı et al., 2003). The fruit, leaves and seeds of the cherry laurel tree are used in various areas. Since cherry laurel fruits are easy to digest, they can be consumed fresh, dried or roasted. In addition, jam, molasses, salting and pickling are also made from it. Cherry laurel fruits can be consumed alone or with hazelnuts and walnuts as a snack. It can also be added to cakes, pies and especially compotes to add scent and taste. It is preferred in diets because it gives a feeling of satiety (Çalışır and Aydın, 2004). In addition to consuming cherry laurel fruit as food, black cherry leaves are used in traditional Turkish medicine to treat asthma, cough and dyspepsia (Sezik et al., 1991). Cherry laurel has analgesic, narcotic, sedative and antispasmodic properties (Kolayli et al., 2003). Studies have shown that aqueous and ethanolic extracts of cherry laurel have antifungal (Sahan, 2011), antinociceptive and anti-inflammatory effects (Erdemoğlu et al., 2003). In addition, cherry laurel fruit and seeds are recommended for the treatment of digestive and respiratory disorders, bronchitis, eczema and hemorrhoids (Kolayli et al., 2003; Çolak et al., 2005).

Nutritional Content of Cherry Laurel

Cherry laurel has high water, protein and carbohydrate content. It also contains pectin, phenolic compounds (flavonoids (anthocyanin), flavonols, tannin, lignin), vitamins (A, C, D) and minerals (Karahalil and Şahin, 2011). Cherry laurel is a fruit rich in antioxidants (Kolayli et al., 2003). Cherry laurel contains fructose, glucose, xylose and arabinose (Alasalvar et al., 2005). The ripe fruits of the plant contain vanillic acid as a phenolic acid and linoleic acid as an unsaturated fatty acid (Ayaz et al., 1997; Akkol et al., 2012). The fatty acid content of the cherry fruit seed, when listed from largest to smallest in quantity, consists of oleic acid, palmitic acid, linoleic acid, elaidic acid, stearic acid and arachidic acid (Genç, 2009). In a study, the Mg, Ca, Na, Mn, Fe, Zn and Cu contents of cherry laurel were found to be 179, 153, 55, 24.2, 8.3, 1.9 and 0.8 mg/kg, respectively (Kolayli et al., 2003). In another study, the P, Ca, Na, Mg, Pb, Fe, Mn, Zn and Cu contents of cherry laurel were found to be 882.57, 1158.85, 72.40, 1242.18, 0.00, 15.12, 6.87, 7.31 and 4.32 mg/kg, respectively (Kalyoncu et al., 2013). The nutritional composition of cherry laurel has varied across studies. It has been observed that the composition of cherry laurel varies depending on where it is grown, the season, whether it is raw or ripe fruit, and color changes (Yildiz et al., 2014).

Health Effects of Cherry Laurel

Diabetes Mellitus (DM)

DM is a global disease with increasing prevalence, affecting approximately 8.5% of the adult population worldwide. DM is caused by a disorder in glucose homeostasis (World Health Organization, 2016). Drugs that help control serum glucose levels are very important in alleviating DM symptoms. Antidiabetic agents used in the treatment of DM may have some side effects as well as positive effects (Kaleem et al., 2006). It is important for DM patients to receive appropriate nutritional therapy according to their daily needs. Energy balance plays a role in the pathogenesis of DM patients. Excess energy intake causes blood sugar levels to rise and adipose tissue to increase. In the diet treatment of DM patients, macro and micronutrients should be sufficient and balanced. Complex carbohydrates with a low glycemic index should be preferred over simple carbohydrates such as sugar, which have a high glycemic index. In addition, whole grain products with a high fiber content should be chosen instead of refined products. Determining the total amount and type of fat specific to the individual is important in the nutritional treatment of DM. It has been reported that a diet low in saturated and trans fat content and rich in monounsaturated fatty acids (MUFA) and polyunsaturated fatty acids (PUFA) has a positive effect on the course of the disease (American Diabetes Association, 2017). In some DM patients, nutritional therapy alone is not sufficient to treat the disease. In such patients, an alternative nutrition or treatment method has been sought to minimize side effects. Black cherry is one of these researched foods. However, studies examining the effects of cherry laurel on serum glucose levels are quite limited. In a study conducted on diabetic rats, it was found that the serum glucose levels of the group receiving cherry laurel extract were lower than the group using oral anti-diabetic agents (Şenaylı et al., 2012). It has also been stated that cherry laurel extract acts as an anti-diabetic agent by regulating serum glucose levels in stress situations that lead to increased insulin secretion.

In a study conducted on rats with type 2 diabetes, the effects of cherry laurel fruit extract on the oxidant-antioxidant system were investigated. Glutathione peroxidase (GPx), superoxide dismutase (SOD), serum insulin, paraoxonase and arylesterase activities were found to be significantly higher in rats given cherry laurel extract compared to the control group. Rats in the group treated with black cherry extract had decreased blood glucose, triglyceride and malondialdehyde levels compared to the control group. In the same study conducted on rats with type 2 diabetes, a group was created that was given cherry laurel extract and a group that was given metformin, which is used as a drug against diabetes. According to the study results, an increase in GPx and SOD activities and a significant decrease in triglyceride levels were observed in rats given cherry laurel extract. In conclusion, it was observed that black mulberry had antioxidant, antihyperlipidemic and antihyperglycemic effects when given to diabetic rats alone or with metformin. In addition, it has been concluded that its use in diabetic patients will reduce oxidative stress and may help treatment by lowering blood sugar (Doğu, 2014). Another study found that cherry laurel extract increased blood sugar when given to hypoglycemic mice and reduced the elevated blood sugar after feeding to normal levels. Accordingly, it was concluded that the use of cherry laurel as an antidiabetic agent may have a positive effect on hyperglycemic and hypoglycemic patients (Turan et al., 2013).

In a different study, extracts of seedless fruit, fruit with seeds, and cherry tree extracts prepared only as seeds were given to normoglycemic, impaired glucose tolerance, and diabetic rats. It has been reported that the extract consisting only of cherry laurel seeds has a lowering effect on serum glucose levels in normoglycemic, impaired glucose tolerance and diabetic rats (Orhan et al., 2015). In another study, the dipeptidylpeptidase IV enzyme inhibition activity of cherry laurel extract was investigated. Dipeptidylpeptidase is an enzyme responsible for the destruction of incretin peptide hormones that play an important role in maintaining glucose balance. It is thought that diabetes can be controlled by inhibiting the dipeptidylpeptidase enzyme. It has been reported that cherry laurel extract has an inhibitory effect on the dipeptidylpeptidase IV enzyme (Zeytünlülü and Zihnioğlu, 2015).

Neurological Diseases

Tea obtained by drying the leaves of the cherry laurel fruit is used by the Anatolian people in the treatment of neurological diseases. Some researchers have investigated whether this plant actually has such an activity. Acetylcholinesterase and butyrylcholinesterase enzymes play an important role in the pathogenesis of Alzheimer's disease (AD) (Orhan et al., 2006). Inhibition of these enzymes is used in the treatment of Alzheimer's disease (Schneider, 2001). In a study, the effects of cherry laurel leaf extracts on cholinesterase were investigated. It was stated that cherry laurel leaf extracts were effective in inhibiting cholinesterase enzymes and exhibited neuroprotective properties with their antioxidant capacity (Orhan and Akkol, 2011).

Cancer

The treatment phase of cancer disease imposes a serious metabolic burden on the patient. Although combined drug therapy, especially used during chemotherapy, has positive effects in the treatment of cancer, free radicals formed during chemotherapy also increase cellular toxicity. As a result, it has been determined that it causes nephrotoxicity, cardiotoxicity, ototoxicity and peripheral neuropathy (Badjatia et al., 2010). The use of antioxidants is not recommended during these treatments. However, research to increase the effectiveness of treatments and prevent complications continues rapidly today. Cherry laurel has become a subject of research in recent years because it contains significant amounts of phenolic, flavonoid and ascorbic acid and belongs to the *Prunus* genus. The antiproliferative properties of different *Prunus* species have been evaluated in vitro (Nabende et al., 2015; Poongodi et al., 2015). Studies show that the compounds contained in cherry laurel fruit play a role in cancer prevention (Huang et al., 2009; Zhou et al., 2016). Anthocyanins give plants their bright colors, such as orange, red, purple and blue. Anthocyanins, which are natural phenolic compounds, are mostly found in flowers, fruits and vegetables. Cherry laurel fruit contains high amounts of anthocyanins (Karahalil and Şahin, 2011). Studies have shown that anthocyanins have potential health effects against cancer, aging, neurological diseases, inflammation, diabetes and bacterial infections (Colak et al., 2005). Although the effectiveness of many foods containing anthocyanins on cancer has been investigated, there are limited studies on cherry laurel. In an in vitro study investigating the effects of cherry laurel on cancer cells, it was shown that high concentrations of cherry laurel extract had anticarcinogenic effects and reduced the cytotoxic effects of pharmacological agents (Erenler et al., 2016). In a study, it was reported that benzaldehyde was found in fresh cherry laurel leaves (Stanisavljević et al., 2010). It was determined that benzaldehyde and its derivatives have antitumor effects. It has also been reported that it can be effective in the treatment of advanced cancer patients who do not respond to some standard therapies. In some patients, all signs and symptoms of cancer disappear, while in others, more than 50% regression is observed (Kochi et al., 1980; Kochi et al., 1985). In addition, long-term sequential administration of benzaldehyde did not have any toxic effects (Kochi et al., 1980).

In a study, the effectiveness of cherry extracts was investigated in experimental rat testicular damage caused by Methotrexate (MTX), one of the chemotherapy drugs. It was found that total sperm count, vitality and motility percentages and malondialdehyde levels were significantly decreased in the group receiving only MTX compared to the group receiving MTX and cherry laurel extract. According to the data of the study, it can be said that cherry laurel fruit extract has a protective effect against lipid peroxidation in systemic oxidative damage caused by MTX. In addition, it can be thought that this effect may be related to the antioxidant properties of the polyphenolic compounds contained in the cherry laurel fruit extract (Yılmaz, 2014). The cytotoxic effect of cherry laurel fruit extracted with dimethyl sulfoxide was investigated on prostate, breast, colon, lung, liver and cervix cancer cell lines and normal fibroblast cells (Demir et al., 2017). The extract exhibited selective cytotoxicity in colon and lung cancers, but did not show antiproliferative effects against prostate and breast cancers. In another study, the effect of cherry laurel fruit extract on dimethoate-induced hepatotoxicity was investigated. The extract obtained from black cherry fruit greatly improved the damage caused by Dimethoate, which causes liver toxicity (Eken et al., 2017).

Cardiovascular diseases

Cherry laurel contains high levels of procyanidins (Çapanoğlu et al., 2011). Studies have shown that procyanidins increase nitric oxide synthesis, inhibit platelet activation, promote the production of anti-inflammatory cytokines, and inhibit the production of some pro-inflammatory cytokines (Schramm et al., 2001; Zhu et al., 2003). It has also been emphasized that consumption of foods containing procyanidin reduces blood pressure, body weight and LDL cholesterol (Ataie-Jafari et al., 2008). It has been shown that cherry laurel inhibits LDL oxidation and the molasses form is more effective than fresh fruit (Liyana-Pathirana et al., 2006). Cherry laurel seeds contain antiatherogenic substances rich in MUFA sources (oleic acid) and phytosterols (b-sitosterol). Therefore, it is thought that the risk of coronary heart disease can be reduced by reducing LDL levels and increasing HDL levels (Alasalvar et al., 2006).

References

- İslam, A. (2005). Karayemiş yetiştiriciliği ve önemi. Ege Karadeniz Dergisi, 2(4).
- Bostan, S.Z., İslam, A. (1996). Ümitvar bir meyve: Karayemiş. Ziraat Mühendisliği Dergisi, 291(21).
- Ayaz, F.A., Kadioğlu, A., Reunanen, M., Var, M. (1997). Sugar composition in fruits of *Laurocerasus officinalis* Roem. and its three cultivars. Journal of Food Composition and Analyses, 10, 82-86.
- Khan, I.A., Abourashed, E.A. (2011). Leung's Encyclopedia of common natural ingredients used in food, drugs and cosmetics. John Wiley & Sons.
- Kolaylı, S., Küçük, M., Duran, C., Candan, F., Dinçer, B. (2003). Chemical and antioxidant properties of *Laurocerasus officinalis* Roem.(cherry laurel) fruit grown in the Black Sea region. Journal of Agricultural and Food Chemistry, 51(25), 7489-7494.
- Çalışır, S., Aydın, C. (2004). Some physico-mechanic proper ties of cherry laurel (*Prunus lauracerasus* L.) fruits. Journal of Food Engineering, 65, 145-150.
- Sezik, E., Tabata, M., Yeşilada, E., Honda, G., Goto, K., Ikeshiro, Y. (1991). Traditional medicine in Turkey. I. Folk medicine in northeast Anatolia. Journal of Ethnopharmacology, 35(2),191-196.
- Sahan, Y. (2011). Effect of *Prunus laurocerasus* L. (cherry laurel) leaf extracts on growth of bread spoilage fungi. Bulgarian Journal of Agricultural Science, 2011; 17:83-92.
- Erdemoglu, N., Küpeli, E., Yeşilada, E. (2003). Anti inflammatory and antinociceptive activity assess ment of plants used as remedy in Turkish folk medicine. Journal of Ethnopharmacology, 2003; 89, 123-129.
- Çolak, A., Özen, A., Dincer, B., Güner, S., Ayaz, F.A. (2005). Diphe nolases from two cultivars of cherry laurel (*Laurocerasus officinalis* Roem.) fruits at an early stage of maturation. Food Chemistry, 90, 801 807.
- Karahalil, F.Y., Şahin, H. (2011). Phenolic composition and antioxidant capacity of Cherry laurel (*Laurocerasus officinalis* Roem.) sampled from Trabzon region, Turkey. African Journal of Biotechnology, 10, 16293-16299.
- Akkol, E.K., Kırmızıbekmez, H., Küçükboyacı, N., et al. (2012). Isolation of active constituents from cherry laurel (*Laurocerasus officinalis* Roem.) leaves through bioassay-guided procedures. Journal of Ethnopharmacology, 139, 527-532.
- Genç, N. Taflan Çekirdeğinde (*Laurocerasus Offici nalis* Roem.) Fonksiyonel Bileşik Analizi Ve Antioksidan Kapasitesinin Araştırılması. Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tokat 2009.
- Kalyoncu, I.H., Ersoy, N., Elidemir, A.Y., Dolek, C. (2013). Mineral and some physico-chemical composition of 'karayemis' (*Prunus Laurocerasus* L.) fruits grown in Northeast Turkey. In: Proceedings of World Academy of Science, Engineering and Technology: World Academy of Science, Engineering and Technology (WASET); pp 1376.
- Yildiz, H., Ercisli, S., Narmanlioglu, H.K., et al. (2014). The main quality attributes of non-sprayed cherry laurel (*Laurocerasus officinalis* Roem.) genotypes. Genetika, 46, 129-136.
- Word Health Organization (WHO). Global report on diabetes. WHO Press 2016.

- Kaleem, M., Asif, M., Ahmed, Q.U., et al. (2006). Antidiabetic and antioxidant activity of *Annona squamosa* extract in streptozotocin induced diabetic rats. *Singapur Medical Journal*, 47, 670-675.
- American Diabetes Association (ADA). (2017). Standards of Medical Care in Diabetes-2017. Abridged for Primary Care Providers. *Clinical Diabetes*, 35(1), 5-26.
- Şenaylı, A., Şahin, A., Şenaylı, Y., et al. (2012). Evaluation the anti-diabetic activity of cherry laurel (*Laurocerasus officinalis*). *The Open Conference Proceedings Journal*, 3, 8-12.
- Doğu, İ. (2014). Tip 2 diyabet oluşturulmuş sıçanlarda *Prunus laurocerasus* (karayemiş)' un oksidan-antioksidan sistemler üzerine etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Biyoloji Anabilim Dalı.
- Turan, M.I., Turkoglu, M., Dunder, C., Celik, N., Suleyman, H. (2013). Investigating the effect of *Prunus laurocerasus* fruit extract in type II diabetes induced rats. *International Journal of Pharmacology*, 9(6), 373-378.
- Orhan, N., Damlaci, T., Baykal, T., et al. (2015). Hypoglycaemic effect of seed and fruit extracts of laurel cherry in different experimental models and chemical characterization of the seed extract. *Records of Natural Products*, 9, 379.
- Zeytinlioğlu, A., Zihnioğlu, F. (2015). Evaluation of some plants for potential dipeptidyl peptidase IV inhibitory effects in vitro. *Turkish Journal of Biochemistry*, 40, 217-223.
- Orhan, G., Orhan, I., Sener, B. (2006). Recent developments in natural and synthetic drug research for Alzheimer's disease. *Letters in Drug Design & Discovery*, 3, 268-274.
- Schneider, L.S. (2001). Treatment of Alzheimer's disease with cholinesterase inhibitors. *Clinics in Geriatric Medicine*, 17, 337-358.
- Orhan, I.E., Akkol, E.K. (2011). Estimation of neuroprotective effects of *Laurocerasus officinalis* Roem.(cherry laurel) by in vitro methods. *Food Research International*, 44, 818-822.
- Badjatia, N., Satyam, A., Singh, P., et al. (2010). Altered anti oxidant status and lipid peroxidation in Indian patients with urothelial bladder carcinoma. In: *Urologic Oncology: Seminars and Original Investigations*. Elsevier, pp 360-367.
- Nabende, P., Karanja, S., Mwatha, J., et al. (2015). Anti-proliferative activity of *Prunus africana*, *Warburgia stuhlmannii* and *Maytenus senegalensis* extracts in breast and colon cancer cell lines. *European Journal of Medicinal Plants*, 5, 366.
- Poongodi, T., Srikanth, R., Lalitha, G. (2015). Phytochemistry, GC-MS analysis and in vitro cytotoxic activity of *Prunus angustifolia* leaves against MCF-7 breast cancer cell line. *World Journal of Pharmacy and Pharmaceutical Sciences*, 4, 1489-1499.
- Huang, W.Y., Cai, Y.Z., Zhang, Y. (2009). Natural phenolic compounds from medicinal herbs and dietary plants: potential use for cancer prevention. *Nutrition and Cancer*, 62, 1-20.
- Zhou, Y., Wang, T., Zhai, S., et al. (2016). Linoleic acid and breast cancer risk: a meta-analysis. *Public Health Nutrition*, 19, 1457-1463.
- Erenler, R., Yılmaz, B., Tekin, Ş. (2016). Antiproliferative effect of Cherry laurel. *Journal of the Turkish Chemical Society, Section A: Chemistry*, 3, 217-228.
- Demir, S., Turan, I., Demir, F., et al. (2017). Cytotoxic effect of *laurocerasus officinalis* extract on human cancer cell lines. *Marmara Pharmaceutical Journal*, 21, 121-126.
- Stanisavljević, I., Lazić, M., Veljković, V., et al. (2010). Kinetics of hydrodistillation and chemical composition of essential oil from cherry laurel (*Prunus laurocerasus* L. var. *serbica* Pančić) leaves. *Journal of Essential Oil Research*, 22, 564-567.
- Kochi, M., Takeuchi, S., Mizutani, T., et al. (1980). Antitumor activity of benzaldehyde. *Cancer Treatment Reports*, 64, 21-23.
- Kochi, M., Isono, N., Niwayama, M., et al. (1985). Antitumor activity of a benzaldehyde derivative. *Cancer Treatment Reports*, 69, 533-537.

- Yılmaz, G. Siçanlarda Methotrexate Kaynaklı Testis Hasarına Karşı *Laurocerasus Officinalis* Roem. (Karayemiş)' In Antiapoptotik Ve Antioksidan Etkileri. Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Trabzon, 2014.
- Eken, A., Baldemir, A., Ünlü-Endirlik, B., Bakır, E., İlğün, S. (2017). Essential element and metal content of cherry laurel (*Laurocerasus officinalis* roem.) fruit and seeds. Journal of Health Sciences, 26(1), 1-4.
- Çapanoğlu, E., Boyacıoğlu, D., de Vos, R.C., et al. (2011). Procyanidins in fruit from Sour cherry (*Prunus cerasus*) differ strongly in chain length from those in Laurel cherry (*Prunus lauracerasus*) and Cornelian cherry (*Cornus mas*). Journal of Berry Research, 1, 137-146.
- Schramm, D.D., Wang, J.F., Holt, R.R., et al. Chocolate procyanidins decrease the leukotriene-prostacyclin ratio in humans and human aortic endothelial cells. The American Journal of Clinical Nutrition, 73, 36-40.
- Zhu, Q.Y., Hammerstone, J.F., Lazarus, S.A., et al. (2003). Stabilizing effect of ascorbic acid on flavan-3-ols and dimeric procyanidins from cocoa. Journal of Agricultural and Food Chemistry, 51, 828-833.
- Ataie-Jafari, A., Hosseini, S., Karimi, F., et al. (2008). Effects of sour cherry juice on blood glucose and some cardiovascular risk factors improvements in diabetic women: A pilot study. Nutrition & Food Science, 38, 355-360.
- Liyana-Pathirana, C., Shahidi, F., Alasalvar, C. (2006). Antioxi-dant activity of cherry laurel fruit (*Laurocerasus officinalis* Roem.) and its concentrated juice. Food Chemistry, 99, 121-128.
- Alasalvar, C., Wanasundara, U., Zhong, Y., et al. (2006). Functional lipid characteristics of cherry laurel seeds (*Laurocerasus officinalis* Roem.). Journal of Food Lipids, 13, 223-234.

FLAVONOİDLERİN BİYİYARARLILIĞINI ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN İNCELENMESİ

Prof. Dr. Rezzan ALİYAZICIOĞLU¹

¹Karadeniz Teknik Üniversitesi, Eczacılık Fakültesi, Biyokimya Anabilim Dalı, rezzan@ktu.edu.tr,

ORCID ID: 0000-0003-2913-2528

Özet

Flavonoidler; bitkisel diyetlerde bulunan polifenolik fitokimyasallardır. İnsan ve hayvan sağlığının korunmasında ve hastalık riskinin azaltılmasında etki gösteren bileşenlerle antibakteriyel, hepatoprotektif, antiinflamatuvar, antikanser ve antiviral ajanlar gibi birçok biyolojik özelliklere sahiptirler. Bu özelliklerinden dolayı geçmişten günümüze gelene kadar bu bileşikler içeren bitkiler çeşitli hastalıkları tedavi etmek için kullanılmıştır. Hastalıkları tedavi etmek için kullanılan pek çok farmakolojik ajanın çeşitli yan etkileri olması sebebiyle günümüzde bu yan etkilerin en aza indirilmesi amacı ile doğal ürünlerin arayışına gidilmiştir. Bu olası yan etkileri en aza indirmek için farmakolojik ajanlar çeşitli flavonoidler ile kombine edilerek ya da sadece flavonoid uygulaması ile hastalıkların tedavisinde kullanımı incelenebilir. Flavonoidlerin sağlık üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi için kimyasal yapılarının ve metabolizmadaki biyoyararlanımının çok iyi bilinmesi gerekmektedir. Meyve ve sebzelerde yüksek düzeyde bulunan flavonoidlerin sağlık üzerindeki olumlu etkileri çoğunlukla in vitro çalışmalarla ortaya konulmuştur. Flavonoidlerin insanlardaki metabolik dönüşümleri ve biyoyararlılık konuları hakkındaki çalışmalar yetersiz olup daha çok araştırılmaya ihtiyaç duyulmuştur. Yapılan çalışmalarda flavonoidlerin biyoyararlılığını etkileyen faktörler arasında flavonoidin sınıfı, kimyasal yapısı ve yapısında bulunan şeker grupları ile ilişkili olduğu bulunmuştur. Bunun yanı sıra alınan dozun ve alım şeklinin, beslenmenin, genetik özelliklerin, cinsiyet farklılıklarının, kolondaki mikrobiyal popülasyonun ve tüketilen gıdada mevcut diğer bileşenlerin de emilim ve biyoyararlılığı etkilediği gösterilmiştir. Bu derlemenin amacı, flavonoidlerin biyoyararlılığı ve bunu etkileyen faktörler ele alınarak insanlara çözüm odaklı öneriler sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Flavonoidler, biyoyararlılık, emilim, sağlık, metabolizma

INVESTIGATION OF FACTORS AFFECTING THE BIOAVAILABILITY OF FLAVONOIDS

Abstract

Flavonoids are polyphenolic phytochemicals found in plant-based diets. They have many biological properties such as antibacterial, hepatoprotective, anti-inflammatory, anticancer and antiviral agents, with components that are effective in protecting human and animal health and reducing the risk of disease. Because of these properties, plants containing these compounds have been used to treat various diseases from past to present. Since many pharmacological agents used to treat diseases have various side effects, natural products have been sought to minimize these side effects. In order to minimize these possible side effects, pharmacological agents can be combined with various flavonoids or their use in the treatment of diseases can be investigated with flavonoid application alone. In order to evaluate the effects of flavonoids on health, their chemical structures and bioavailability in metabolism must be well known. The positive effects of flavonoids found in high levels in fruits and vegetables on health have been demonstrated mostly by in vitro studies. Studies on the metabolic transformations and bioavailability of flavonoids in humans are insufficient and further research is needed. Studies have found that the factors affecting the bioavailability of flavonoids are related to the flavonoid class, chemical structure and sugar groups in its structure. In addition, it has been shown that the dose and method of intake, nutrition, genetic characteristics, gender differences, microbial population in the colon and other components present in the consumed food also affect absorption and bioavailability. The aim of this review is to offer solution-oriented suggestions to people by addressing the bioavailability of flavonoids and the factors affecting it.

Keywords: Flavonoids, bioavailability, absorption, health, metabolism

Effects of Flavonoids on Health

Flavonoids are natural compounds with low molecular weight found in plants that have positive effects on human health (Sghaiera et al., 2011). Flavonoids are the compounds that constitute the largest polyphenol group (Heim et al., 2002). Flavonoids are generally examined in 6 groups. These are classified as flavones (apigenin), flavonones (eriodictyol, hespeterin and narengenin), flavonols (quercetin, kaempferol, myricetin and isohamnetin), isoflavonoids (genistein daidzein), anthocyanins (cyanidin, delphinidin, malvidin, pelargonidin, petunidin, peonidin) and flavanols (epicatechin, proanthocyanidin) (Peterson and Dwyer, 1998).

The main sources of flavonoids are fruits (e.g. citrus fruits, rosehips, apricots, cherries, grapes, apples, currants, blueberries), vegetables (e.g. onions, green peppers, broccoli, tomatoes, spinach), beverages (red wine, coffee, tea), coffee beans, soy products and spices (Viskupicova et al., 2008). Flavanoids are compounds responsible for prevention of color, taste, fat oxidation, in addition preservation of vitamins and enzymes in foods (Yao et al., 2004).

Some reactive oxygen species produced by the reduction of oxygen, which is very important for human life, have the potential to cause harm to the body (Diplock, 1994). Flavonoids react with free radicals and eliminate their harmful effects.

A study has shown that flavonols found in tea have 20 times more antioxidant activity than vitamin C (Craig, 1999).

Flavonoids prevent lipid peroxidation and the growth of atherosclerotic plaques by capturing free radicals and inhibiting cyclooxygenase and lipoxygenase enzymes. Flavonoids protect against atherosclerosis due to their antithrombotic effect (Formica et al., 1995).

Flavonoids are reported to have antithrombolytic effects by reducing serum triglyceride levels and platelet aggregation (Morel et al. 1993). A study investigated whether tea consumption habits in Chinese society had a protective effect on hypertension. The risk of hypertension was found to be significantly reduced in individuals who consumed 120 mL of green or oolong tea per day for more than 1 year (Yang et al., 2004).

Flavonoids are seen to have antioxidant, antimutagenic, antiproliferative, antitumor, antiviral and anti-inflammatory properties. Epidemiological studies have shown the importance of flavonoid compounds in reducing the risk of cardiovascular diseases and cancer (Garcia-Lafuente, 2009).

In cell culture studies, flavonoids have been shown to have various anticancer effects such as apoptosis induction and proliferation inhibition (Wang et al., 2009). Hesperetin, a flavanone found in citrus species, has antiproliferative and antioxidant effects (Sghaiera et al., 2011). Flavonoids exhibit their anticancer effects through apoptosis, selective cytotoxicity and antiproliferative actions (Manthey 2001). Flavonoids have been shown to inhibit cells by arresting the cell cycle in colon (Nalini et al., 2012), breast (Choi, 2007), and gastrointestinal carcinoid (Zarebczan et al., 2011) (MichaudLevesque et al., 2012).

Flavonoid Metabolism and Bioavailability

When evaluating the health effects of flavonoids, it is very important to evaluate information on their absorption, bioavailability, and metabolism (Viskupicova et al., 2008). Bioavailability is the portion of the ingested nutrient that is accessible for use and storage in normal physiological functions (Parada and Aguliera, 2007). In order to evaluate the bioavailability of any phytochemical, descriptive information is needed on issues such as absorption, metabolism, distribution in tissues and organs, and excretion.

Flavonoids are found in the form of aglycones or glycosides, and the predominant form in foods is the glycoside form. The glycoside form is more difficult to absorb from the intestines than the aglycone form. Flavonoid glycosides are separated from the sugar moiety before entering the intestine, and their aglycones can freely pass through cell membranes (Chu et al., 2000, Viskupicova et al., 2008). Absorbed flavonoids are transported to the liver and undergo a wide range of metabolic

reactions, ultimately transforming into various conjugation forms such as glucuronides, sulfates and methylated derivatives. These conjugates are held responsible for the positive effects of flavonoids on health (Viskupicova et al., 2008). In addition, some studies have reported that polyphenols do not need to pass through the intestinal barrier to have an effect on health. Polyphenols have been found in high concentrations in the intestinal lumen. It is thought that flavonoids or other polyphenols may have an effect on the intestinal mucosa and protect against oxidative stress, cardiovascular disease or cancer (Hollman and Katan, 1999). Low-absorbability wine or tea polyphenols administered orally to rats were found to protect DNA in mucosal cells from oxidative damage (Giovannelli et al., 2000) and to reduce the number of tumors in rats (Caderni et al., 2000).

In contrast, the absorption of flavonoids taken through diet is thought to be at negligible levels because most of them are structurally bound to sugar. Since no enzyme capable of breaking down glycosidic bonds is secreted in the intestinal wall, only aglycones are expected to pass freely through the intestinal wall via the blood. However, recent studies have revealed that the bioavailability of some flavonoids is much higher than expected (McDougall et al., 2005, Ross and Kasum, 2002). Studies have reported that flavonoids bound to sugars are also bioavailable in elderberries (Milbury et al., 2002), onions, apples (Hollman and Katan, 1999), wine, berries (Lotito and Frei, 2006), tomato puree (Simonetti et al., 2005), blackcurrant juice, orange juice, green and black tea (Gonzalez-Barrio et al., 2004, Karakaya and Nehir-El, 2006), and soybeans (Cassidy et al., 2006).

In some studies, it has been found that quercetin and quercetin conjugates are present in plasma shortly after consumption of foods containing quercetin glycosides. Lactase and beta-glucosidase are enzymes found in the small intestine that function to break down flavonoid glycosides. On the other hand, there are uncertainties about which enzymes in the large intestine are effective in breaking down the sugar portion of flavonoids. Although it is known that beta-glucosidase and alpha-rhamnosidase enzymes in the gastrointestinal system break down flavonoid glycosides, it has been stated that other unidentified bacteria may also be important (Nemeth et al., 2003). It has been reported that anaerobic bacteria such as *Bacteroides distasonis*, *Bacteroides uniformis* and *Bacteroides ovatus* found in the large intestine microflora also have glycosidase enzymes that can break down flavonoid glycosides (Manach et al., 1996). It is known that flavonoid glycosides are generally broken down in the lumen or intestinal cells before absorption.

Factors Affecting Bioavailability

After flavonoids enter the digestive tract, absorption occurs in the small intestine. Absorption is affected by many factors. The degree of absorption varies among subclasses of flavonoids and is affected by chemical properties such as polarity (Larkin et al., 2008; Erlund, 2004). Important factors determining bioavailability include the chemical structure of the aglycone and the type of glycoside form. The bioavailabilities of different glycoside forms formed by the same aglycone bonding with different sugar groups are not the same and vary from each other (Lesser and Wolfram, 2006).

Factors Affecting Bioavailability in Humans (Porrini and Riso, 2008; Ercan and Nehir-El, 2010).

1. Factors Related to Antioxidants

- a) Chemical structure, class to which it is attached
- b) Type or form
- c) Concentration in food
- d) Amount taken into the body
- e) Interaction with other substances

2. Factors Dependent on Food/Preparation Method

- a) Characteristics of the food matrix
- b) Food processing method
- c) Presence of substances that positively affect absorption such as fat, protein, lecithin
- d) Presence of substances that negatively affect absorption such as fiber, chelating agents
- e) Storage period

3. Factors Dependent on the Person's Characteristics

- a) Diseases the person has had
- b) Age and gender
- c) Genetic and hormonal characteristics
- d) Nutrition and antioxidant status
- e) Intestinal microflora and HCl and enzyme secretion
- f) Enzyme activity in the intestine

4. External Factors

- a) Exposure to different environments
- b) Food availability

The highest bioavailability is observed in isoflavones, flavanols, flavonones and flavonol glycosides. Proanthocyanidins, flavanol gallates and anthocyanins were found to be absorbed to the lowest extent. Absorption is affected by various factors, especially dose, route of administration, nutrition, gender differences, genetic characteristics of individuals and microbial population in the colon (Carbone et al., 2009). The reason for the difference in absorption in different food groups is thought to be related to the differences in other functional groups as well as the saccharides on the flavan core (Tagliazucchi et al., 2010). In a study, the absorption rate of quercetin flavonoid was investigated in nine ileostomy patients. The experimental group was first subjected to a twelve-day quercetin-free diet. These individuals were then given diets containing fried onions (quercetin glycoside), pure quercetin rutinoid (the main quercetin glycoside found in tea), or 100 mg pure quercetin aglycone for 12 days to create experimental groups. As a result of the study, it was found that the absorption of quercetin aglycone was 24% and the absorption of quercetin glycosides in onion was 52% (Hollman et al., 1995). In another study, 15 healthy individuals were given either black tea (49 mg of quercetin) or fried onions (13 mg of quercetin). As a result of the study, it was determined that quercetin was absorbed, but the absorption from tea was half as low as from onion (De Vries et al., 1998).

In a rat study on the bioavailability of naringenin, the main flavonone in grapefruit and generally found in glycoside form, it was found that naringenin was absorbed efficiently, but this absorption differed depending on the sugar group attached to naringenin (Felgines et al., 2000). A study was conducted to determine the bioavailability of hesperetin and naringenin flavanones, which are abundant in citrus fruits in nature, in humans (De Pascual-Teresa et al., 2007). Fourteen healthy individuals (7 women and 7 men) were divided into 2 groups and a normal diet was applied to the individuals. Orange fruit was given to the first group in a single dose and to the second group in repeated doses. The short, medium and long-term bioavailability of hesperetin and naringenin flavanones was determined. To determine short-term bioavailability, individuals were given 400 g of orange fruit as a single dose. The changes in plasma concentrations of hesperetin and naringenin aglycones were investigated by measuring every hour for 6.5 hours. Initial plasma concentrations of hesperetin and naringenin were determined as 29.2 ± 19.8 nmol/L and 0 nmol/L, respectively. It reached maximum levels at the end of 6.5

hours and was measured as 148 nmol/L and 15 nmol/L, respectively. To determine medium and long-term bioavailability, individuals in the second group were given orange fruit in daily doses of 200 g for 14 days. Plasma concentrations of hesperetin and naringenin flavanones were measured as 94 nmol/L and 3 nmol/L, respectively, at the end of the 7th day, and 91 nmol/L and 2 nmol/L, respectively, at the end of the 14th day. This study has shown that regular daily consumption of orange fruit increases plasma concentrations of flavanone metabolites in the medium term. The fact that concentrations do not increase in the long term suggests that a saturation point has been reached for flavanones in plasma (De Pascual-Teresa et al., 2007).

In a study, it was determined that 10-20% of the isoflavones were absorbed in people who consumed 2 mg isoflavones/kg and that daidzein was absorbed more effectively than genistein (Xu et al., 1994). It is known that phytochemicals arriving in the large intestine are broken down into a wide variety of bioactive components by the intestinal microflora. Beta-glucosidase enzyme plays an important role in the bioavailability of isoflavones. The bacterial species with the highest enzyme activity are stated as probiotic bacteria such as bacteroids, bifidobacteria and lactobacilli. In a study, the effect of intake of probiotic cultures or prebiotic food components with foods on the bioavailability of soy isoflavones was investigated (Larkin et al., 2007). Participants in the trial were asked to consume probiotic yogurt or bread containing resistant starch along with soy products for 5 weeks. It was concluded that probiotic cultures or prebiotics did not have a significant effect on the absorption and metabolism of isoflavones. In another study, it was found that fructooligosaccharides, an oligosaccharide that is not digested, increased the absorption of isoflavone glycosides by increasing fermentation in the intestines (Matsukawa et al., 2009).

In recent years, more emphasis has been placed on bioavailability studies, which have revealed that bioavailability is different for different flavonoid classes. In addition, it has been determined that the dose and method of intake, nutrition, gender differences, genetic characteristics and other components present in the consumed food affect the absorption and bioavailability. In order to clearly understand the effects of flavonoids, bioavailability studies need to be carried out for many foods. In addition, it is of great importance to identify effective factors to increase bioavailability.

REFERENCES

- Sghaiera, M.B., Skandrani, I., Nasra, N., Francac, M.G.D., Chekir-Ghediraa, L., Ghediraa, K. (2011) Flavonoids and sesquiterpenes from *Tecurium ramosissimum* promote antiproliferation of human cancer cells and enhance antioxidant activity: A structure– activity relationship study. *Environmental Toxicology and Pharmacology*, AAPS, 32, 336–348.
- Heim, K.E., Tagliaferro, A.R., Bobilya, D.J. (2002). Flavonoid antioxidants: chemistry, metabolism and structure activity relationships. *Journal of Nutritional Biochemistry*, 13, 572–584.
- Chu, Y., Chang, C., Hsu, H. (2000). Flavonoid content of several vegetables and their antioxidant activity. *Journal of the Science of Food and Agriculture*, 80, 561–566.
- Peterson, J., Dwyer, J. (1998). Flavonoids, dietary occurrence and biochemical activity. *Nutrition Research*, 18(12), 1995–2018.
- Viskupicova, J., Ondrejovic, M., Sturdik, E. (2008). Bioavailability and metabolism of flavonoids. *Journal of Food and Nutrition Research*, 47(4), 151–162.
- Yao, L.H., Jiang, Y.M., Shi J., Tomas-Barberan, F.A., Datta, N., Singanusong R., Chen, S.S. (2004). Flavonoids in food and their health benefits. *Plant Foods for Human Nutrition*, 59, 113–122.
- Garcia-Lafuente, A., Guillamon, E., Villares, A., Rostagno, M.A., Martinez J.A. (2009). Flavonoids as antiinflammatory agents: implications in cancer and cardiovascular disease. *Inflammation Research*, 58, 537–552.
- Diplock, A.T. (1994). Antioxidant nutrients and disease prevention. *Molecular Aspects of Medicine*, 15, 293–376.
- Craig, W.J. (1999). Health-promoting properties of common herbs. *American Journal of Clinical Nutrition*, 70(3 Suppl), 491–499.
- Formica, J.V., Regelson, W. (1995). Review of the biology of quercetin and related bioflavonoids. *Food and Chemical Toxicology*, 33 (12), 1061–1080.
- Morel, I., Les Coat, G., Cogrel, P., Sergent, O., Padeloup, N., Brissot, P., Cillard P., Cillard, J. (1993). Antioxidant and iron-chelating activities of the flavonoids catechin, quercetin, and diosmetin on iron-loaded rat hepatocyte cultures. *Biochemical Pharmacology*, 45(1), 13–19.
- Yang, Y.C., Lu, F.H., Wu, J.S., Wu, C.H., Chang, C.J. (2004). The protective effect of habitual tea consumption on hypertension. *Archives of Internal Medicine*, 164(14), 1534–1540.
- Wang, L., Lee, I.M., Zhang, S.M., Blumberg, J.B., Buring, J.E., Sesso, H.D. (2009). Dietary intake of selected flavonols, flavones, and flavonoid-rich foods and risk of cancer in middle-aged and older women. *American Journal of Clinical Nutrition*, 89(3), 905–912.
- Manthey, J.A., Guthrie, N., Grohmann, K. (2001). Biological properties of citrus flavonoids pertaining to cancer and inflammation. *Current Medicinal Chemistry*, 8, 135–153.
- Nalini, N., Aranganathan, S., Kabalimurthy, J. (2012). Chemopreventive efficacy of hesperetin (citrus flavonone) against 1,2-dimethylhydrazine-induced rat colon carcinogenesis. *Toxicology Mechanisms and Methods*, 22(5), 397–408.
- Choi, E.J. (2007). Hesperetin induced G1- phase cell cycle arrest in human breast cancer MCF-7 cells: involvement of CDK4 and p21. *Nutrition and Cancer*, 59 (1), 115–119.
- Zarebczan, B., Pinchot, S.N., Kunnimalaiyaan, M., Chen H. (2011). Hesperetin, a potential therapy for carcinoid cancer. *The American Journal of Surgery*, 201, 329–333.

- Michaud-Levesque, J., Bousquet-Gagnon, N., Béliveau, R. (2012). Quercetin abrogates IL-6/ STAT3 signaling and inhibits glioblastoma cell line growth and migration. *Experimental Cell Research*, 318, 925–935.
- Viskupicova, J., Ondrejovic, M., Sturdik, E. (2008). Bioavailability and metabolism of flavonoids. *J Food Nutr Res*, 47 (4), 151–162.
- Parada, J., Aguilera, J.M. (2007). Food Microstructure Affects the Bioavailability of Several Nutrients. *Journal of Food Science*, 72 (2), 21–32.
- Giovannelli, L., Testa, G., De Filippo, C., Cheynier, V., Clifford, M.N., Dolara, P. (2000). Effect of complex polyphenols and tannins from red wine on DNA oxidative damage of rat colon mucosa in vivo. *European Journal of Nutrition*, 39, 207–215.
- Caderni, G., De Filippo, C., Luceri, C., Salvadori, M., Giannini, A., Biggeri, A., Remy, S., Cheynier, V., Dolara, P. (2000). Effects of black tea, green tea and wine extracts on intestinal carcinogenesis induced by azoxymethane in F344 rats. *Carcinogenesis*, 21, 1965–1973.
- McDougall, G.J., Fyffe, S., Dobson, P., Stewart, D. (2005). Anthocyanins from red wine – Their stability under simulated gastrointestinal digestion. *Phytochemistry*, 66, 2540–2548.
- Ross, J.A., Kasum, C.M. (2002). Dietary Flavonoids: Bioavailability, Metabolic Effects, and Safety. *Annual Review of Nutrition*, 22, 19–34.
- Milbury, P.E., Cao, G., Prior, R.L., Blumberg, J. (2002). Bioavailability of elderberry anthocyanins. *Mechanisms of Ageing and Development*, 123, 997–1006.
- Hollman, P.C.H., Katan, M.B. (1999). Dietary Flavonoids: Intake, Health Effects and Bioavailability. *Food and Chemical Toxicology*, 37, 937–942.
- Lotito, S.B., Frei, B. (2006). Consumption of flavonoid rich foods and increased plasma antioxidant capacity in humans: Cause, consequence, or epiphenomenon? *Free Radical Biology and Medicine*, 41, 1727–1746.
- Simonetti, P., Gardana, C., Riso, P., Mauri, P., Pietta, P., Porrini, M. (2005). Glycosylated flavonoids from tomato puree are bioavailable in humans. *Nutrition Research*, 25 (8), 717–726.
- Gonzalez-Barrio, R., Trindade, L.M., Manzanaran, P., De Graaff, L.H., Tomas-Barberan, F.A., Espin, J.C. (2004). Production of Bioavailable Flavonoid Glucosides in Fruit Juices and Green Tea by Use of Fungal α -L-Rhamnosidases. *Journal of Agricultural and Food Chemistry*, 52, 6136–6142.
- Karakaya, S., Nehir-El, S. (2006). Total Phenols and Antioxidant Activities of Some Herbal Teas and In Vitro Bioavailability of Black Tea Polyphenols. *GOÜ. Ziraat Fakültesi Dergisi*, 23 (1), 1–8.
- Cassidy, A., Brown, J.E., Hawdon, A., Faughnan, M.S., King, L.J., Millward, J., Zimmer-Nechemias, L., Wolfe, B., Setchell, K.D.R. (2006). Factors affecting the bioavailability of soy isoflavones in humans after ingestion of physiologically relevant levels from different soy foods. *Journal of Nutrition*, 136 (1), 45–51.
- Nemeth, K., Plumb, G.W., Berrin, J.G., Juge, N., Jacob, R., Naim, H.Y., Williamson, G., Swallow, D.M., Kroon, P.A. (2003). Deglycosylation by small intestinal cell beta-glucosidases is a critical step in the absorption and metabolism of dietary flavonoids in humans. *European Journal of Nutrition*, 42, 29–42.
- Manach, C., Regeat, F., Texier, O., Agullo, G., Demigne, C., Remesy, C. (1996). Bioavailability, Metabolism and Physiological Impact of 4-Oxo-Flavonoids. *Nutrition Research*, 16 (3), 517–544.

- Larkin, T., Price, W.E., Astheimer, L. (2008). The key importance of soy isoflavone bioavailability to understanding health benefits. *Critical Reviews in Food Science and Nutrition*, 48 (6), 538-552.
- Erlund, I. (2004). Review of the flavonoids quercetin, hesperetin, and naringenin. Dietary sources, bioactivities, bioavailability, and epidemiology. *Nutrition Research*, 24, 851–874.
- Lesser, S., Wolfram, S. (2006). Oral bioavailability of the flavonol quercetin - a review. *Current Topics in Nutraceutical Research*, 4 (3, 4), 239-256.
- Porrini, M., Riso, P. (2008). Factors influencing the bioavailability of antioxidants in foods: A critical appraisal. *Nutrition Metabolic and Cardiovascular Diseases*, 18 (10), 647-650.
- Ercan, P., Nehir-El, S. (2010). Koenzim Q10'un beslenme ve sağlık açısından önemi ve biyoyararlılığı. *TUBAV Bilim Dergisi*, 3 (2), 48-56.
- Carbone, F., Preuss, A., Vos RCH de, D'Amico E, Perrotta, G., Bovy, A.G., Martens, S., Rosati, C. (2009). Developmental, genetic and environmental factors affect the expression of flavonoid genes, enzymes and metabolites in strawberry fruits. *Plant, Cell and Environment*, 32 (8), 1117- 1131.
- Tagliazucchi, D., Verzelloni, E., Bertolini, D., Conte, A. (2010). In vitro bio-accessibility and antioxidant activity of grape polyphenols. *Food Chemistry*, 120 (2), 599-606.
- Hollman, P.C.H., de Vries, J.H.M., van Leeuwen, S.D., Mengelers, M.J.B., Katan, M.B. (1995). Absorption of dietary quercetin glycosides and quercetin in healthy ileostomy volunteers. *American Journal of Clinical Nutrition*, 62, 1276–1282.
- De Vries, J.H., Hollman, P.C., Meyboom, S., Buysman, M.N., Zock, P.L., van Staveren, W.A., Katan, M.B. (1998). Plasma concentrations and urinary excretion of the antioxidant flavonols quercetin and kaempferol as biomarkers for dietary intake. *American Journal of Clinical Nutrition*, 68, 60–65.
- Felgines, C., Texier, O., Morand, C., Manach, C., Scalbert, A. (2000). Bioavailability of the flavanone naringenin and its glycosides in rats. *American Journal of Physiology Gastrointestinal and Liver Physiology*, 279, 1148–1154.
- De Pascual-Teresa, S., Sanchez-Moreno, C., Granado, F., Olmedilla, B., De Ancos, B., Cano, M.P. (2007). Short and Mid-term Bioavailability of Flavanones From Oranges in Humans. *Current Topics in Nutraceutical Research*, 5 (2/3), 129-134.
- Xu, X., Wang, H.J., Murphy, P.A., Cook, L., Hendrich, S. (1994). Daidzein is a more bioavailable soymilk isoflavone than is genistein in adult women. *Journal of Nutrition*, 124, 825-832.
- Larkin, T.A., Price, W.E., Astheimer, L.B. (2007). Increased probiotic yoghurt or resistant starch intake does not affect isoflavone bioavailability in subjects consuming a high soy diet. *Nutrition*, 23, 709-718.
- Matsukawa, N., Matsumoto, M., Chiji, H., Hara, H. (2009). Oligosaccharide Promotes Bioavailability of a Water- Soluble Flavonoid Glucoside, alpha G-Rutin, in Rats. *Journal of Agricultural and Food Chemistry*, 57, 1498-1505.

FEN BİLGİSİ ÖĞRETMENLERİNİN SIFIR ATIK YAKLAŞIMININ UYGULANMASINA YÖNELİK DENEYİMLERİNİN NİTEL İNCELENMESİ

Cemile YAZICI (Birinci yazar)¹/ Prof. Dr., Murat SARAÇOĞLU (İkinci yazar)²

¹Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Öğrencisi, yazici.380@gmail.com, 0009-0001-5063-1287

²Erciyes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, muratsaracoglu@gmail.com, 0000-0003-4027-9643

Özet

Nitel araştırma yönteminin olgu bilim deseni kullanılarak yapılan bu çalışmada fen bilgisi öğretmenlerinin Sıfır Atık Yaklaşımına yönelik deneyimlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu çalışma öğrencilere çevre ve atık bilinci kazandırmada, öğrenilen bilgilerin davranışa dönüşmesinde önemli role sahip fen bilgisi öğretmenlerin Sıfır Atık Yaklaşımı ile ilgili deneyimleri ve konu hakkında sahip oldukları bilgi düzeylerini belirlemesi açısından önem taşımaktadır. Araştırmanın çalışma grubunu 2023-2024 eğitim öğretim yılında Kayseri ilinin Develi ilçesinde MEB'e bağlı okullarda görev alan Sıfır Atık Yaklaşımına yönelik deneyime sahip on iki (12) fen bilgisi öğretmeni oluşturmuştur. Veri toplama amacıyla katılımcılarla yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Elde edilen araştırma verileri içerik analizi kullanılarak incelenmiştir. Araştırma sonucunda fen bilgisi öğretmenlerinin Sıfır Atık Yaklaşımı konusunda bilgi sahibi olduğu fakat bazı konularda bilgilerinin yetersiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Fen bilgisi öğretmenleri Sıfır Atık Yaklaşımının uygulanmasına yönelik eksikliklerini günlük hayata uygulamamak, yeterince özen göstermemek, öğrencileri teşvik etmemek, yeterince zaman ayırmamak ve yeterince girişimci olmamak olarak ifade etmişlerdir. Araştırma sonucuna bağlı olarak öğretmenlere alanında uzman kişiler tarafından teorik ve uygulamalı eğitimler verilmesi, öğrencilerde etkili ve kalıcı öğrenmeler sağlamak için derslerinde etkinlik temelli ve sınıf dışı öğretim yöntem tekniklerini kullanmaları önerilmiştir. Ayrıca müfredatta sıfır atık ile ilgili konu ve kazanımların artırılması, müfredatta konunun daha önlere yer alması önerilmektedir. Sıfır atık konusunda halkın bilinçlendirilmesi için eğitimler verilmesi, atık kutularının yaygınlaştırılması ve yerel yönetimler ile işbirliği yapılması da öneriler arasında yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Deneyim, fen bilgisi öğretmenleri, sıfır atık

A QUALITATIVE EXAMINATION OF THE EXPERIENCES OF SCIENCE SCIENCE TEACHERS ON THE APPLICATION OF ZERO WASTE APPROACH

Abstract

In this study, which was conducted using the phenomenology design of qualitative research method, it was aimed to determine the experiences of science teachers towards the Zero Waste Approach. This study is important in terms of determining the experiences of science teachers about the Zero Waste Approach and their level of knowledge on the subject, which has an important role in bringing environmental and waste awareness to students and transforming the learned knowledge into behavior. The study group of the research consisted of 12 science teachers with experience in the Zero Waste Approach working in schools affiliated to the MEB in Develi district of Kayseri province in the 2023-2024 academic year. Semi-structured interviews were conducted with the participants for data collection. The research data obtained were analyzed using content analysis. As a result of the research, it was concluded that science teachers have knowledge about the Zero Waste Approach, but their knowledge is insufficient in some subjects. Science teachers expressed their deficiencies regarding the implementation of the Zero Waste Approach as not applying it to daily life, not paying enough attention, not encouraging students, not allocating enough time and not being entrepreneurial enough. Depending on the results of the research, it was suggested that teachers should be given theoretical and practical trainings by experts in their field and use activity-based and out-of-class teaching method techniques in their lessons to ensure effective and permanent learning in students. In addition, it is recommended to increase the subjects and achievements related to zero waste in the curriculum and to place the subject more prominently in the curriculum. Providing trainings to raise public awareness about zero waste, disseminating waste bins and cooperating with local governments are also among the suggestions.

Keywords: Experience, science teachers, zero waste

GİRİŞ

Çevre; insan dışındaki her şeydir ve çevrede bulunan tüm varlıklar birbiriyle etkileşim halinde olarak varlığını sürdürmektedir (Güler, 2011). İnsanoğlu çevreyle etkileşim halinde olan ve uzun yıllar çevreyle uyumlu yaşamayı başaramamış bir canlıdır (Sever & Yalçınkaya, 2018). Ancak zaman ilerledikçe, insan faaliyetleri sonucunda çeşitli çevre sorunları nedeniyle bu uyum bozulmaya başlamıştır. Çevrede oluşan her türlü olumsuz değişim çevre sorunu olarak adlandırılır. Bu çevre sorunları canlıların yaşamsal ihtiyaçlarının karşılanmasını zorlaştıran ya da engelleyen sorunlardır (Akça & Taştekin, 2021).

Sanayileşme, hızlı nüfus artışıyla ihtiyaçlar çeşitlenmiş ve tüketim artmıştır. Doğal kaynaklar azalmış ve çevre daha fazla kirlenmeye başlamıştır. Çevre kirliliği hava, su ve toprağın fiziksel, kimyasal ve biyolojik özelliklerinde değişikliklere neden olur. Canlılara, canlıların yaşam koşullarına ve tarihi eserlere zarar verir (Çingil Barış, 2019). Çevre kirliliğinin nedenlerinden biri olan atıklar yaşadığımız ortamdan uzaklaştırılması gereken ve artık kullanılamaz hale gelen her türlü malzeme olarak tanımlanabilir (Orhan, 2021). Çevre kirliliğini azaltmak ve kaynakların verimli kullanımı için atık yönetimine ihtiyaç duyulmuştur. Atık yönetimi; atık miktarının azaltılması, atık geri dönüşümünün sağlanması ile ilgili konuların tümüdür (Öktem, 2016). Birçok ülkenin benimsediği Sıfır Atık Yaklaşımı (SAY); atıkların kaynağında azaltılması, önlenmesi, yeniden kullanımı, geri dönüştürülmesi, geri kazandırılması gibi uygulamalar ile atık miktarının sıfırlanması anlayışına dayanan bir atık yönetim stratejisidir (Bilgili, 2021). Ülkemizde SAY, 2017 yılında Sıfır Atık Projesi adıyla uygulanmaya başlanmıştır (Türk, 2020).

Çevre eğitimi ve çevre bilincinin gelişmesi ilk olarak ailede başlar. Oluşan bu çevre bilinci eğitim yaşantılarıyla desteklenmelidir. Bu süreçte aile, öğretmen, toplumdaki diğer bireyler ve medyaya önemli sorumluluklar düşmektedir (Tokcan & Topkaya, 2021). Belirli bir eğitim almış ve duyarlılığa sahip olmuş kişilerin çevre sorunlarını çözmede daha istekli oldukları görülmektedir (Aydın, 2013). Bu nedenle öğretmenlerin bu konuda daha duyarlı olmaları ve sorumluluktan kaçmamaları beklenmektedir. Öğretmenler bilgiyi aktaran, rehberlik eden, eğitim ortamı hazırlayan ve öğrencilere rol model olan kişilerdir. Fen bilgisi öğretmenleri ders müfredatı kapsamında öğrencilerine çevre eğitimi verirler. Çevre bilincinin geliştirilmesi ve SAY'ın uygulanması noktasında fen bilgisi öğretmenlerinin farkındalığının yüksek olması görev aldığı okullarda bulunan öğrencilerin konuya bakış açısını olumlu etkileyecektir.

Bu çalışma öğrencilere çevre ve atık bilinci kazandırmada, öğrenilen bilgilerin davranışa dönüşmesinde önemli role sahip fen bilgisi öğretmenlerinin SAY ile ilgili deneyimleri ve konu hakkında bilgi düzeylerini belirlemesi açısından önemli olmaktadır. Literatürde çevre, çevre sorunları, çevre eğitimi, atık, atık yönetimi, geri dönüşüm ve sıfır atık ile ilgili birçok çalışma bulunmaktadır. Atık, çevre sorunları, geri dönüşüm ve sıfır atık ile ilgili öğrencilerin, öğretmenlerin, öğretmen adaylarının farkındalıkları, tutumları ve davranışlarını inceleyen çalışmalar yapılmıştır. Ancak fen bilgisi öğretmenlerinin SAY'a yönelik deneyimlerini belirlemeye yönelik çalışmalara fazla rastlanmamıştır.

Bu sebeplerden dolayı, yapılan çalışmanın amacı fen bilgisi öğretmenlerinin SAY'ın uygulanmasına yönelik deneyimlerini araştırmak, atık yönetimi konusunda eksik kalan noktaları belirlemek, bireylerin atık yönetimi ile ilgili neler yapabileceklerini ortaya çıkarmaktır. Ayrıca yapılan bu çalışmanın SAY'a yönelik farkındalığı artıracığı ve alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1. KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Çevre Kavramı

Çevre birbiriyle etkileşim içinde olan canlıların yaşam ortamı olarak tanımlanmıştır (Aktepe & Girgin, 2009). Başka bir tanımda çevre; canlı ve cansız öğeleri barındıran zengin bir kaynak olarak tanımlanmış ve bu öğelerin birbiriyle etkileşim içinde olduğu, varlığını devam ettirmeleri için sistematik bir düzen içinde yaşamaları gerektiği belirtilmiştir (Akyüz, 2020).

1.2. İnsan ve Çevre Etkileşimi

Küreselleşme süreci insanlığa yeni olanaklar sunduğu kadar, yeni sorunların ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Bu sorunların en başında çevre sorunları gelmektedir (Kaypak, 2013). Bu çevre sorunlarına nüfus artışı, mekan sorunları, su kirliliği, toprak kirliliği, katı atık kirliliği, hava kirliliği, ses kirliliği, görüntü kirliliği, küresel ısınma, radyoaktif kirlenme örnek verilebilir (Çepni & Aksoy, 2016). İnsanoğlu yaşadığımız yüzyılda daha önce görülmemiş büyüklükte çevre sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Hava, su, toprak gibi yaşamsal kaynaklarımız tükenmekte, atık miktarı artmaktadır. Hızlı nüfus artışı nedeniyle tarım arazileri ve ormanlar yok olmaktadır (Karaca, 2007). Doğal kaynakların dengesiz ve aşırı tüketiminin yol açtığı tahribat ve çevre sorunları insan dahil tüm canlıları tehdit edecek boyuta ulaşmıştır (Çürük, 2023). Ülkemizde 2019 yılında illerin çevre sorunları öncelik sırası ile ilgili yapılan bir araştırmada hava kirliliği, su kirliliği, toprak kirliliği, atıklar, gürültü kirliliği, erozyon ve doğal çevre tahribatı gibi çevre sorunlarından bahsedilmiştir (Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2020).

1.3. Atıklar ve Atık Türleri

Atıklar yaşamın her alanında var olan ve çeşitli faaliyetler sonucunda ortaya çıkan, tamamen ortadan kaldırılamayacak olan fakat birtakım yöntemlerle bertaraf edilebilecek istenmeyen maddelerdir (Balaban & Baki, 2011). Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğünde atık; “ev, hastane, fabrika gibi yerlerde kullanılmış, artık işlenemez veya çevre için zararlı olabilecek maddeler” olarak ve “üretimden tüketime kadar olan tüm aşamalarda ortaya çıkan, kullanıcının artık işine yaramayan maddelerin tümü” olarak tanımlanmıştır (TDK, 2022). Atıklar; üretim, tüketim, fiziksel ve kimyasal özellikleri dikkate alınarak katı atıklar, sıvı atıklar, gaz atıklar ve ambalaj atıkları olarak dört başlıkta toplanabilir (Gündüzalp & Güven, 2016).

Maddenin katı halinde bulunan, sıvılar gibi akışkan olmayan, gaz halde olmayan atıklar *katı atık* olarak tanımlanabilir (Bilgili, 2020). Katı atıklar oluşum yerlerine göre; evsel katı atıklar, endüstriyel atıklar, tehlikeli atıklar, özel atıklar, tıbbi atıklar, tarımsal ve bahçe atıkları, inşaat ve moloz atıklarıdır (Gündüzalp & Güven, 2016). Evsel temizlik suları, kanalizasyon suları, hastanelerde oluşan dışçılık yıkama suları, diyaliz makine suları, kan gibi hastane kaynaklı sular *sıvı atıklardır*. Sıvı atıkların sularda oluşturduğu kirlilik fiziksel, kimyasal ve biyolojik etkilere neden olur (Karasu, 2013). *Gaz atıklar*; fosil yakıtlar, çöp depolama ve kompostlaştırma, nükleer enerji santralleri, sanayi tesisleri kaynaklı ortaya çıkan ve hava kirliliğine, sera etkisine, küresel ısınmaya, koku oluşumuna, su kirliliğine neden olan atıklardır (Karasu, 2013).

1.4. Atık Yönetimi ve Sıfır Atık

Atık yönetimi; atıkların kaynağında azaltılması, oluşumunun engellenmesi, kaynağında türleri ve özelliğine göre ayrıştırılması, biriktirilmesi, toplanması, geçici depolanması, geri dönüşümü, geri kazanılması, yok edilmesi ve yok edilme sonrası izlenmesi, kontrol edilmesi ve denetlenmesi faaliyetlerinin tümünü kapsar (Atık Yönetimi Yönetmeliği, 2015). Sıfır Atık Aralık 2018’de Zero Waste International Alliance (Sıfır Atık Uluslararası İttifakı, ZWIA) yönetim kurulu tarafından şu şekilde tanımlanmıştır: “Ürün, ambalaj ve malzemelerin çevre ve insan sağlığını tehdit etmeyecek şekilde yanmadan, toprağa, suya, havaya boşaltılmadan üretimi, tüketimi, yeniden kullanımı, geri kazanılması yoluyla var olan kaynakların korunmasıdır.” (ZWIA, 2025). SAY ülkelerin atık sorunları ile yüzleşmelerini sağlamış atık yönetimi, artırımı, madencilik, kentsel gelişim, imalat gibi birçok sektörde uygulanan ve geliştirilen bir anlayış haline gelmiştir. Ülkemizde SAY, Sıfır Atık Projesi adıyla 2017 yılında uygulanmaya başlamıştır (Türk, 2020).

1.5. Okullarda Sıfır Atık Projesi

Sıfır Atık Projesi günlük hayatımızda rahatlıkla uygulayabildiğimiz ve bize yabancı olmayan bir projedir. İnsan yaşamının olduğu her yerde atıklar oluşmaktadır. Evlerde, işyerlerinde, okullarda yaşam sürdüğümüz her ortamda bu projeyi uygulamak öncelikli hedefimiz olmalıdır (Erdur, 2019). Resmi gazetenin 12 Temmuz 2019 tarih ve 30829 sayısında, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından yayınlanan “Sıfır Atık Yönetmeliği” nde; atık oluşumunun önlenmesini ya da en azından özelliklerine göre ayrı olarak biriktirilerek geri kazanıma yönlendirilmesini hedefleyen “Sıfır Atık Yönetim Sistemi” nin

kurulmasına ilişkin ilkeler ve uygulama esasları belirlenmiştir. Bu düzenleme ile iki yüz elli (250)’den fazla öğrencisi bulunan eğitim kurumu ve yurtlara 31 Aralık 2020’ye kadar “Sıfır Atık Yönetim Sistemi” ne geçiş şartı konulmuştur. Öğrenci sayısı 50-249 arası olan eğitim kurumları ve yurtların ise 31 Aralık 2022’ye kadar Sıfır Atık Sistemi’ne geçmeleri şartı konulmuştur (Sıfır Atık Yönetmeliği, 2019).

1.6. Çevre Eğitimi

Çevre eğitiminin tarihi ve gelişimi ile ilgili problemlerin insan yaşamını olumsuz etkilemesi sonucunda insanoğlunun çözüm yolları araması ile ilişkilidir. Beklenmeyen zamanlarda ve mekanlarda oluşan çevre felaketleri insanların dikkatini bu yöne çekmiş, bu yönde bilimsel çalışmalar yapılmış ve konu ile ilgili çeşitli kitaplar yayımlanmıştır. Doğal kaynakların sınırsız olmadığı böyle devam ederse insan ihtiyacını karşılayamayacak düzeye gelebileceği ve canlı yaşamını tehdit edebilecek boyutlara ulaşabileceği anlaşılmıştır. Tüm bunlar çevre eğitiminin gerekliliğini ortaya çıkarmıştır (Teksöz, 2020).

1.7. Çevre Eğitimi ve Fen Bilgisi Dersi

Türkiye’de uygulanmakta olan ilköğretim düzeyindeki programlarda çevre ile ilgili konular hayat bilgisi, fen bilgisi ve sosyal bilgiler dersi konularında yer almaktadır (Akınoğlu & Sarı, 2013). Ülkemizde 1992-1993 eğitim öğretim döneminden itibaren çevre ile ilgili derslere ağırlık verilmiştir. İlkokullara “Çevre, Sağlık, Trafik, Okuma” dersleri konulmuştur. Ortaokullarda ise çevre dersi “Fen Bilgisi” dersi içinde programa eklenmiştir (Tombul, 2006). Çevre eğitimi dersi “Talim ve Terbiye Kurulu” toplantısında alınan kararla 2015 yılından itibaren 7 ve 8. sınıflarda iki (2) saat “Çevre Eğitimi” seçmeli dersi olarak, 2022-2023 eğitim öğretim yılından itibaren ise 6 ve 7. sınıflarda bir (1) saat, 8. sınıflarda bir (1) ya da iki (2) saat “Çevre Eğitimi ve İklim Değişikliği” dersi olarak okutulmaktadır (MEB, 2024).

MEB’in hazırladığı ve 2024 yılında kademeli olarak uygulanmaya başlanan “Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli” öğretim programları incelendiğinde; “Sürdürülebilirliği Temel Alan Fen Öğretimi” fen bilgisi dersi öğretim programının temel yaklaşımı ve özel amaçları arasında yer almaktadır. Bu temel yaklaşım ve amaca uygun olarak öğrencilerin sürdürülebilirlik bilinciyle kaynakları verimli kullanan, doğaya ve çevre sorunlarına duyarlı çözüm geliştirebilen, sosyal sorumluluk bilinci ile ülkenin gelişimine faydalı olabilecek girişimci ve üretken bireyler yetiştirmek hedeflenmektedir (MEB, 2024).

1.8. İlgili Araştırmalar

Litereatürde çevre, çevre sorunları, çevre eğitimi, atık, atık yönetimi, geri dönüşüm ve sıfır atık ile ilgili öğrencilerin, öğretmenlerin, öğretmen adaylarının farkındalıkları, tutumları ve davranışlarını inceleyen birçok çalışma yapılmıştır. Ancak MEB’e bağlı okullarda çalışan fen bilgisi öğretmenlerinin “Sıfır Atık Yaklaşımına” yönelik deneyimlerini belirleme amaçlı yapılan çalışmalara fazla rastlanmamıştır. Bu nedenle yapılacak olan çalışma önem kazanmaktadır. İlgili çalışmalardaki gelişimi göstermek adına çalışmalar yıllara göre sıralanmıştır.

Wright (2011) tarafından yapılan çalışmada geri dönüşüm ile demografi, tutum ve bilgi arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla iki yüz (200) öğrenciye anket uygulanmıştır. Geri dönüşüm davranışı ile demografik değişkenler arasında ve tutum ile geri dönüşüm davranışı arasında önemli ilişki tespit etmiştir. Bilgi ile geri dönüşüm davranışı arasında ise daha yüksek ilişki olduğu olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Harman ve Çelikler (2016) yaptıkları çalışmada; üç yüz on beş (315) fen bilgisi öğretmen adayına geri dönüşüm farkındalık testi uygulamışlardır. Öğretmen adaylarının geri dönüşümün anlamı, gerekliliği ve yapılış amacı ile ilgili farkındalık düzeylerinin iyi olduğu ancak atık türlerine yönelik farkındalıklarının düşük olduğu saptanmıştır.

Ağtaş vd. (2019) ortaokul öğrencilerinin çevreye yönelik tutumlarını incelemiştir. Kayseri ili Sarioğlan ilçesinde üç yüz kırk bir (341) ortaokul öğrencisine “Çevreye karşı tutum ölçeği” ni uygulamışlardır. Araştırma sonucunda kız öğrencilerinin çevreye yönelik tutum puanlarının erkek öğrencilerin tutum puanlarından farklı olduğu tespit edilmiştir. Fakat yaş, okul

türü, sınıf seviyesi, ailenin eğitim durumu ve ailenin gelir düzeyi açısından öğrencilerin tutum puanından anlamlı bir farklılık bulunamamıştır.

Çelik ve Doğru (2019) tarafından Akdeniz Üniversitesi'nde iki yüz elli (250) fen bilgisi öğretmen adayı ile yapılan çalışmada, kız öğretmen adaylarının erkek öğretmen adaylarına göre çevre sorunlarına daha duyarlı olduğu ve lisans döneminde çevre eğitimi alan öğretmen adaylarının bu eğitimi almayan öğretmen adaylarından daha olumlu davranış sergilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Harman ve Yenikalaycı (2020), yaptıkları çalışmada fen bilgisi öğretmen adaylarının SAY'a yönelik farkındalık düzeyini belirlemeyi amaçlamışlardır. Araştırma sonucunda öğretmen adaylarının SAY'a yönelik farkındalıkdüzeyinin yeterli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Öğretmen adaylarının SAY'a ait anlatımlarının çevresel etkiler, tasarruf, ekonomi, atık yönetimi, geri kazanımı ve toplumu bilinçlendirme temelinde olduğu tespit edilmiştir.

Gül (2020) tarafından yapılan çalışmada Ankara'da ikamet eden bireylerin atık yönetimi ve Sıfır Atık Projesine yönelik algıları anket ile ölçülmüştür. Araştırma sonucunda bireylerin çoğunlukla atık yönetimi ve Sıfır Atık Projesi hakkında bilgi sahibi olduğu belirlenmiş ve bilgi düzeylerinin bazı demografik özelliklere göre değiştiği sonucuna ulaşılmıştır.

Aksan ve Çelikler (2020) yaptıkları çalışmada bir devlet üniversitesindeki otuz (30) fen bilgisi öğretmen adayının sürdürülebilir kalkınma için atıkların geri dönüşümü ile ilgili farkındalık oluşturmaya amaçlamışlardır. Araştırma sonucunda on (10) haftalık süren eğitimin fen bilgisi öğretmen adayının geri dönüşüm konusunda farkındalığının arttığı tespit edilmiştir.

Altınok (2021), Sıfır Atık Politikasının sosyal bilgiler dersine yansımaları ve öğretmen görüşlerini incelemişlerdir. Sosyal bilgiler öğretmenleri ile yapılan görüşmeler ve incelemeler sonucunda öğretim programının çevre eğitimi ve sıfır atık konusunda yetersiz kaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Sosyal bilgiler öğretim programının çevre, atık, sıfır atık, geri dönüşüm ile ilgili kazanımların artırılması ve ders kitaplarının içerik ve görsel açısından zenginleştirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Dal ve Okur Akçay (2021), çalışmalarını Ağrı ilinin merkez köylerinde görev alan yüz iki (102) fen bilgisi öğretmeni ile yapmışlardır. Araştırmalarını fen bilgisi öğretmenlerinin sürdürülebilir kalkınma ve sıfır atık ile ilgili görüşlerini belirlemek amacıyla yapmışlardır. Fen bilgisi öğretmenlerinin sürdürülebilir kalkınma ve sıfır atık ile ilgili kavramlar hakkında genel olarak bilgi sahibi oldukları fakat bazı konularda yeterli bilgiye sahip olmadıkları belirlenmiştir.

Yüksel (2021) bir devlet üniversitesinde 2018-2019 eğitim öğretim yılında bahar döneminde bir devlet üniversitesinde 130 fen bilgisi öğretmeniyle yaptığı görüşmeler sonucunda öğretmen adaylarına atıkların geri dönüşümü konusunda uygulamalı eğitim verilmesi ve Sıfır Atık Projesinin yaygınlaştırılması için eğitim verilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Erten ve Köseoğlu (2022) tarafından yapılan çalışmada ortaokul fen bilgisi kitaplarında Sıfır Atık Projesi incelenmiştir. 2020-2021 öğretim yılında MEB Devlet yayınlarına ait dört (4) kitap doküman analizi ile incelenmiş bu inceleme sonucunda çevre eğitime yönelik kazanımlara ait etkinliklerde atıkların tasarrufu ve kontrolünden ziyade geri dönüşüme daha fazla vurgu yapıldığı belirlenmiştir.

Yıldar (2022) tez çalışmasında Konya ilinde yirmi (20) fen bilgisi öğretmeni ile görüşmeler yaparak fen bilgisi öğretmenlerinin Sıfır Atık Projesine yönelik farkındalıklarını incelemiştir. Araştırması sonucunda fen bilgisi öğretmenlerinin sıfır atık konusunda yeterince bilgi sahibi olmadıkları, okullarındaki etkinlikleri uygulamada eksik kaldıkları ve sıfır atık ile geri dönüşüm kavramını karıştırdıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Özcan (2023) sosyal bilgiler öğretmenleriyle yaptığı çalışmada sosyal bilgiler öğretmen adaylarının Sıfır Atık Politikasına yönelik tutum ve davranış düzeylerinin yüksek olduğu belirlenmiştir. Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının tutum

düzeylerinin, cinsiyete ve çevre eğitimi ile ilgili ders alma durumuna göre değiştiği, öğrenim görülen üniversiteye ve sınıf düzeyine göre değişmediği sonucuna ulaşmıştır.

2. YÖNTEM

2.1. Desen

Bu araştırmada nitel araştırma desenlerinden biri olan fenomenoloji (olgubilim) deseninden yararlanılmıştır. Fenomonoloji deseni farkında olduğumuz fakat tam olarak ayrıntılı kavrayamadığımız olgulara odaklanır (Yıldırım & Şimşek, 2021). Fenomonoloji deseni ile yapılan çalışmalarda deneyim kritik öneme sahiptir (Toprak, 2021). Bu desen ile yapılan çalışmalarda araştırmanın esas aldığı temel; bir olay, kavram ya da fenomen ile ilgili araştırmasına katılan tüm bireylerin ortak deneyimlerinin ne ifade ettiğidir (Güler vd., 2015). Bu araştırmada çalışmaya katılan fen bilgisi öğretmenlerinin ortak deneyimlerinden yola çıkılarak sıfır atığın amacı, uygulanması, gerekliliği, uygulamada var olan eksiklikler ve uygulanma noktasında katılımcıların farkında oldukları ancak anlamını ayrıntılı olarak kavrayamadıkları konular araştırıldığı için fenomenoloji deseni tercih edilmiştir.

2.2. Çalışma Grubu

Bu araştırmada olasılıklı olmayan örneklem türlerinden amaçlı örneklem türü tercih edilmiştir. Amaçlı örnekleme araştırılan fenomeni tecrübe etmiş, bu konu ile ilgili deneyimleri olan ögelere ihtiyaç duyulur (Güler vd., 2015). Amaçlı örneklem türlerinden olan ölçüt örnekleme önceden belirlenmiş ölçüt ve ölçütü sağlayan tüm durumlar çalışılır (Şahan & Uyangör, 2021). Bu araştırmada katılımcı öğretmenler Kayseri ilinin Develi ilçesinde MEB'e bağlı okullarda görev alan SAY'a yönelik deneyime sahip olma ölçütüne göre seçilmiştir. Sıfır Atık Yaklaşımına yönelik deneyimlerden bazılarını film izleme, belgesel izleme, ders planı hazırlama ve eğitime katılma örnek verilebilir.

Nitel araştırmalarda toplanan veriler eski toplanan verilerin tekrarı haline gelmeye başlamışsa veriler doygunluğa ulaşmış demektir (Creswell, 2021). Ayrıca fenomenoloji araştırmalarında uzun görüşmeler ya da birden fazla oturum gerektiren görüşmeler yapılabilirdiği için örneklemin sınırlı sayıda bireyden oluşması doğaldır (Yıldırım & Şimşek, 2021). Bu görüşler doğrultusunda araştırmacı fen bilgisi öğretmenleri ile uzun görüşmeler sonucunda veri doygunluğuna eriştiğini düşündüğü için 12 fen bilgisi öğretmenini araştırmaya dahil etmiştir. Katılımcı öğretmenlerin altı tanesi kadın, altı tanesi erkek öğretmendir. Çalışma grubunda yer alan öğretmenlerin cinsiyet, eğitim durumu, mesleki deneyim, SAY ile ilgili deneyim ve çevre eğitimi alma durumuna ait demografik bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcılara ait demografik bilgiler.

Sıra	Kod	Cinsiyet	Eğitim durumu	Mesleki deneyim	SAY ile ilgili deneyim	Çevre eğitimi alma durumu
1	FÖ1	Kadın	Lisans	7	Eğitim alma	Evet
2	FÖ2	Kadın	Lisans	9	Film izleme	Hayır
3	FÖ3	Erkek	Yüksek lisans	9	Belgesel izleme	Hayır
4	FÖ4	Erkek	Lisans	25	Film izleme	Hayır
5	FÖ5	Kadın	Lisans	10	Film izleme	Hayır
6	FÖ6	Erkek	Yüksek lisans	7	Projeye katılım sağlama	Hayır
7	FÖ7	Kadın	Lisans	8	Online eğitim alma	Evet
8	FÖ8	Erkek	Lisans	8	Belgesel izleme	Hayır
9	FÖ9	Erkek	Lisans	17	Film izleme	Hayır
10	FÖ10	Erkek	Lisans	12	Eğitim alma	Evet
11	FÖ11	Kadın	Lisans	14	Belgesel izleme	Hayır
12	FÖ12	Kadın	Yüksek lisans	10	Ders planı hazırlama	Hayır

2.3. Veri Toplam Araçları

Verilerin toplanması için araştırmacı tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Hazırlanan görüşme formu ile fen bilgisi öğretmenlerinin sıfır atık yaklaşımına yönelik deneyimi belirlenmeye çalışılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formu geliştirilirken alan yazından faydalanılmış ve alanında uzman üç fen eğitimcisinin görüşü alınarak yeniden düzenlenmiştir. Görüşme formunda yer alan sorular alanında uzman fen eğitimcilerinin görüşünü almadan önce sekiz (8) sorudan oluşmaktaydı. Uzman eğitimcilerin görüşü alınarak bazı sorularda düzeltme yapılmış, konuyu daha detaylı inceleyebilmek için yeni sorular eklenmiştir. Görüşme formunun son halinde on iki (12) soru bulunmaktadır. Görüşme formunda yer alan sorular şunlardır:

1. Sıfır atık yaklaşımını daha önce duydunuz mu? Sıfır atık yaklaşımını ilk olarak nereden duydunuz ve bu konuda ne tür bir deneyime sahipsiniz?
2. Sizce sıfır atığın amacı nedir?
3. Siz Sıfır Atık Yaklaşımını yakın çevrenize anlatacak olsanız nasıl anlatırsınız?
4. Sıfır Atık Yaklaşımı konusunda öğrencilerinizi bilinçlendirmek için hangi yöntem ve materyalleri kullanıyorsunuz? Bu materyallerin etkililiğini nasıl değerlendiriyorsunuz?
5. Öğretmenlik mesleğiniz boyunca Sıfır Atık Yaklaşımını eğitim müfredatına entegre etme konusunda hangi zorluklarla karşılaştınız?
6. Okulunuzda sıfır atık yaklaşımını destekleyen politika ve uygulamalar var mı? Varsa bunlar nelerdir? Bu politika ve uygulamaların etkileri ne derecede oldu?
7. Sizce Sıfır Atık Yaklaşımının uygulanması noktasında kendinizde gördüğünüz eksiklikler var mı? Varsa bu eksiklikler nelerdir?
8. Sizce Sıfır Atık Yaklaşımının uygulanması sürecinde çevrenizde gördüğünüz eksiklikler var mı? Varsa bu eksiklikler nelerdir?
9. Sizce Sıfır Atık Yaklaşımının çevrenizde uygulanması için neler yapılabilir?
10. Öğrencileriniz ve meslektaşlarınız arasında sıfır atık konusunda bir liderlik rolü üstleniyor musunuz? Bu rolünüzü nasıl tanımlarsınız?
11. Sıfır Atık Yaklaşımının eğitim müfredatında daha etkin bir şekilde nasıl yer alabileceğini düşünüyorsunuz? Bu konuda somut önerileriniz nelerdir?
12. Bu konuda eklemek istediğiniz bir görüşünüz varsa belirtiniz?

2.4. Veri Toplama Süreci

Araştırma verilerini toplamak için öncelikle fen bilgisi öğretmenlerinin müsait olduğu gün ve saatler belirlenmiştir. Sonrasında görüşmeler gönüllülük esasıyla yüz yüze olarak gerçekleştirilmiştir. Görüşme öncesinde katılımcılar gizlilik ve etik kurallar hakkında bilgilendirilmiştir. Yapılan görüşmeler ortalama yirmi beş (25) dakika sürmüştür. Katılımcı onayı alınarak ses kayıt cihazıyla kaydedilmiş, katılımcılara teşekkür edilerek görüşme sonlandırılmıştır. Toplanan veriler doküman haline getirilmiş ve sonrasında bu dokümanlar katılımcıya onaylatılmıştır. Veri toplama süreci yaklaşık iki ay sürmüş ve sorunsuz bir şekilde tamamlanmıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Görüşme formundan elde edilen verileri analiz etmek için içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi, verilerin kavramsallaştırılması ve temalar yoluyla kavramlar arasındaki ilişkilerin açıklanması sürecine dayanır. Daha önceden belirgin olmayan tema ve boyutların belirgin olmasını sağlamak için toplanan veriler içerik analiziyle derinlemesine analiz edilir (Yıldırım & Şimşek, 2021).

Verilerin analiz sürecinde sırasıyla aşağıdaki aşamalar gerçekleştirilmiştir:

1. Görüşme verilerinin yazıya dökülmesi: Görüşmelerden elde edilen veriler bilgisayar ortamına aktarılmıştır.
2. Verilerden yola çıkılarak kodların oluşturulması: İlk olarak elde edilen veriler incelenmiştir. İncelenen veriler listelenmiş ve kodlar oluşturulmuştur. Daha sonra kodlar benzerlik ve farklılıklarına göre sınıflandırılarak kategoriler oluşturulmuştur. Kategorilerden ise tema oluşturmaya gerek duyulmamıştır.
3. Uzman ile birlikte tekrar inceleme: Alanında uzman bir fen eğitimcisi ile oluşturulan kodlar ve kategoriler tekrar incelenmiştir.
4. Uzman kontrolü sonrasında kodların indirgenmesi: Alanında uzman fen eğitimcisiyle kodlar ve kategoriler indirgenmiştir.
5. Kodların yeniden düzenlenmesi: Uzman geri bildirimleri sonucunda kod ve kategoriler son halini almıştır. Böylelikle geçerlilik ve tutarlılık artırılmıştır. Bu çalışmada görüşme formuna verilen cevaplardan yola çıkılarak “SAY’ı ilk duydukları yerler, SAY’ın amacı, SAY’ı anlatma yolları, SAY’ın öğretiminde kullandıkları yöntem teknikler, SAY’ın öğretiminde kullanılan materyaller, SAY’ın öğretiminde kullanılan metotların etkili olma nedenleri, SAY’ı programa entegre etme zorlukları, SAY’ı destekleyen politika ve uygulamalar, SAY’ı destekleyen politika ve uygulamaların etkili olma nedenleri, SAY’a yönelik katılımcılardaki eksiklikler, SAY’a yönelik katılımcıların çevrelerinde gördükleri eksiklikler, SAY’ın etkili uygulanması için yapılması gerekenler, SAY’ın etkili uygulanması sürecindeki katılımcı rolü, SAY’ın programda etkinliğine yönelik öneriler” olmak üzere 14 kategori bulunmaktadır.

3. BULGULAR

Araştırmanın temel amacı doğrultusunda öncelikle “Sıfır Atık Yakalaşımını ilk nereden duydunuz?” sorusuna cevap aranmıştır. Katılımcılardan elde edilen veri analizi sonucu oluşan bulgular Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Sıfır Atık Yaklaşımın ilk duydukları yerler.

Kategori	Kod	Katılımcı	Frekans
SAY’ı ilk duydukları yerler	Sosyal medya	FÖ5, FÖ7, FÖ11	3
	Üniversite	FÖ1, FÖ4, FÖ12	3
	Eğitim programı	FÖ3, FÖ10	2
	TV	FÖ2, FÖ9	2
	MEB	FÖ8	1
	Kitaplar	FÖ7	1
	İdareci	FÖ6	1

Tablo 2’ye göre fen bilgisi öğretmenlerinin görüşüne göre SAY’ı ilk duydukları yerlerin başında sosyal medya ve üniversite gelmektedir. Bu konuda FÖ1 “SAY’ı ilk olarak üniversite öğrenciliğimde duydum.” diye açıklamıştır. Bu konuda FÖ5 “SAY’ı ilk kez bir sosyal medya platformunda duydum.” şeklinde ifade etmiştir. Bu konuda FÖ8 “SAY’ı ilk kez MEB’in bir duyurusunda duydum.” şeklinde görüş bildirmiştir.

Araştırmada “Sıfır Atık Yaklaşımının amacı nedir?” sorusuna katılımcıların verdikleri cevaplar doğrultusunda ulaşılan bulgular Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3. Sıfır Atık Yaklaşımının amacı.

Kategori	Kod	Katılımcı	Frekans
SAY’ın amacı	İsrafi önlemek	FÖ3, FÖ4, FÖ5, FÖ6, FÖ11, FÖ12	6
	Doğayı daha az kirletmek	FÖ1, FÖ2, FÖ4, FÖ8, FÖ9	5
	Mevcut kaynakları verimli kullanmak	FÖ1, FÖ4, FÖ9, FÖ10	4
	Çevreyi korumak	FÖ2, FÖ10, FÖ12	3
	Geri dönüşümü artırmak	FÖ4, FÖ6, FÖ8	3
	Toplumda farkındalık oluşturmak	FÖ6, FÖ8	2
	Sürdürülebilir bir dünya oluşturmak	FÖ7, FÖ12	2
	Atıkları ayrıştırmak	FÖ4	1

Tablo 3’e göre fen bilgisi öğretmenleri SAY’ın en önemli amacını israfi önlemek olarak açıklamışlardır. Bu konuda FÖ11 adlı katılımcı “Bana göre sıfır atığın amacı tasarruf etmek, israfi önlemektir.” olarak görüşünü açıklarken FÖ9 adlı katılımcı “Bana göre sıfır atığın amacı kaynakların çok verimli kullanılmasıdır.” olarak görüşünü açıklamıştır.

Katılımcıların “SAY’ı çevrenize anlatacak olsanız nasıl anlatırsınız?” sorusuna verdikleri cevaplara ait bulgular Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4. Sıfır Atık Yaklaşımını anlatma yolları.

Kategori	Kod	Katılımcı	Frekans
SAY’ı anlatma yolları	Atıkların değerlendirilmesinin önemini vurgulayarak	FÖ4, FÖ8, FÖ10, FÖ11, FÖ12	5
	Ülke kaynakların korunmasının önemini vurgulayarak	FÖ2, FÖ5, FÖ6, FÖ7, FÖ11	5
	Çevre kirliliğinin önemini vurgulayarak	FÖ2, FÖ6, FÖ7, FÖ9	4
	Geri dönüşüm ile ilgili bilgilendirme yaparak	FÖ1, FÖ3, FÖ4	3
	Sürdürülebilirliğe katkısını açıklayarak	FÖ2	1

Tablo 4 incelendiğinde katılımcılar SAY’ı yakın çevresine daha çok atıkların değerlendirilmesinin önemini açıklayarak ve ülke kaynaklarının korunmasının önemini vurgulayarak analttıkları görülmektedir. Bu konuda FÖ12 “SAY’ı atık ürünlerin

birden fazla türe dönüştürerek değerlendirilebileceğinden yola çıkarak anlatırım.” şeklinde açıklamada bulunmuştur. FÖ7 ise “SAY’ın çevreye verdiğimiz zararı azaltmak için uygulanması gerektiğini anlatırım.” şeklinde açıklamada bulunmuştur.

Araştırmada cevap aranan dördüncü soru ”SAY konusunda öğrencilerinizi bilinçlendirmek için hangi yöntem ve teknikleri kullanıyorsunuz?” sorusuna verdikleri cevaba ait bulgular Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5. Sıfır Atık Yaklaşımının öğretiminde kullandıkları yöntem ve teknikler.

Kategori	Kod	Katılımcı	Frekans
SAY’ın öğretiminde kullandıkları yöntem ve teknikler	Sözlü anlatım	FÖ3, FÖ4, FÖ7, FÖ8, FÖ9, FÖ10, FÖ11	7
	Örnek olay	FÖ1, FÖ7	2
	Beyin fırtınası	FÖ5	1
	Münazara	FÖ5	1
	Gösterip yaptırma	FÖ7	1

Tablo 5’e göre katılımcıların SAY’ın öğretiminde en çok kullandıkları yöntem ve teknik sözlü anlatım olmuştur. FÖ4 adlı katılımcı bu konu hakkında “Konu ile ilgili öğrencilerimi bilinçlendirmek için sözlü anlatım yöntemini kullanıyorum.” açıklamasını yapmıştır. FÖ5 ise “SAY’ın öğretiminde beyin fırtınası ve münazara yöntemini kullanıyorum.” diyerek görüşünü açıklamıştır.

Araştırmada yanıtı aranan “Sıfır Atık Yaklaşımının öğretiminde hangi materyalleri kullanıyorsunuz?” sorusuna verilen cevaplardan elde edilen bulgular Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Sıfır Atık Yaklaşımının öğretiminde kullandıkları materyaller.

Kategori	Kod	Katılımcı	Frekans
SAY’ın öğretiminde kullandıkları materyaller	Proje ödevleri	FÖ2, FÖ6, FÖ8, FÖ9, FÖ10, FÖ11, FÖ12	7
	Videolar	FÖ1, FÖ5, FÖ6	3
	İnternet siteleri	FÖ1, FÖ3	2
	Görsel materyaller	FÖ5, FÖ6	2
	Etkileşimli uygulamalar	FÖ1	1

Tablo 6’ya göre katılımcı öğretmenler SAY’ın öğretiminde en çok proje ödevlerinden yararlandıklarını belirtmişlerdir. Bu konuda FÖ11 “Öğrencilerime bu yaklaşımı öğretmek için geri dönüşüm ile alakalı proje ödevlerini veriyorum. Bu proje ödevlerinde atık malzemeleri kullanmaları gerektiğini söylüyorum.” açıklamasında bulunmuştur. Bu konuda FÖ1 “Derslerimde sıklıkla öğrencilerin materyalle doğrudan etkileşime girdiği etkileşimli uygulamaları kullanıyorum.” açıklamasını yapmıştır.

Tablo 7. Sıfır Atık Yaklaşımının öğretiminde kullanılan metotların etkili olma nedenleri.

Kategori	Kod	Katılımcı	Frekans
SAY'ın öğretiminde kullanılan metotların etkili olma nedenleri	Öğrencileri bilinçlendirmesi	FÖ2,FÖ3, FÖ5, FÖ7, FÖ11, FÖ12	6
	Somut yaşantılarla desteklenmesi	FÖ1, FÖ6, FÖ9, FÖ10, FÖ11	5
	Gözlenebilir etkisi olmadı	FÖ4, FÖ8	2

Tablo 7'ye göre katılımcılar SAY'ın öğretiminde kullanılan metotların etkili olma nedenlerine en çok öğrencileri bilinçlendirilmesi cevabını vermişlerdir. Bu konuda FÖ2 *“Konunun öğretiminde kullandığım metotlar öğrencilerimin etkinliklere seerek katılmasını sağlıyor. Ayrıca öğrencilerimin konu hakkında bilinçlenmesini sağlıyor.”* açıklamasını yaptı. FÖ6 adlı katılımcı *“Konunun öğretiminde kullandığım materyaller öğrencilerde somut yaşantılar sağlayarak etkili oluyor ve bireyde kalıcılığı artırıyor.”* şeklinde görüş bildirdi.

Katılımcıların “Sıfır Atık Yaklaşımını programa entegre etme konusunda hangi zorluklarla karşılaştınız?” sorusuna cevap aranarak katılımcıların verdikleri cevaplardan elde edilen bulgulardan Tablo 8 elde edilmiştir.

Tablo 8. Sıfır Atık Yaklaşımını programa entegre etme zorlukları.

Kategori	Kod	Katılımcılar	Frekans
SAY'ı programa entegre etme zorlukları	Günlük hayata uyarlayamama	FÖ4, FÖ7, FÖ8	3
	Anlatılanların uygulamaya dönük olmaması	FÖ4, FÖ12	2
	Öğrencilerin duyarsızlığı	FÖ2, FÖ9	2
	Zaman sıkıntısı	FÖ2	1
	Atıkların teslim edilmemesi	FÖ1	1
	Konunun her sınıf düzeyinde olmayışı	FÖ6	1
	Herhangi bir zorluk yaşanmadı	FÖ3, FÖ5, FÖ10, FÖ11	4

Tablo 8'e göre SAY'ı programa entegre etme konusunda dört (4) katılımcı herhangi bir zorluk yaşanmadı yanıtını vermiştir. Zorluk yaşayan öğretmenler en fazla günlük hayata uyarlayamama konusunda zorluk yaşadığını ifade etmiştir. FÖ4 bu konuda *“Konu müfredatta yer aldığı için bilgi veriliyor fakat günlük hayatta yeteri kadar yansıtılamıyor.”* şeklinde açıklama yaptı. Bu konuda FÖ1 *“Bence bu yaklaşımı programa entegre etmede atıkların teslim edilememesi önemli bir problem.”* şeklinde açıklamasını yaptı.

Araştırmada sorulan “Okulunuzda Sıfır Atık Yaklaşımını destekleyen politika ve uygulamalar nelerdir?” sorusuna verilen katılımcı görüşleri doğrultusunda ulaşılan bulgular Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9. Sıfır Atık Yaklaşımını destekleyen politika ve uygulamalar.

Kategori	Kod	Katılımcılar	Frekans
SAY'ı destekleyen politika ve uygulamalar	Atık kutuları	FÖ1, FÖ2, FÖ3, FÖ4, FÖ5, FÖ7, FÖ9, FÖ10, FÖ11, FÖ12	11
	Ders kitapları	FÖ10, FÖ12	2
	Sıfır atık belgesi	FÖ6	1
	AB destekli e Twinning projesi	FÖ12	1

Tablo 9 incelendiğinde, katılımcıların neredeyse tamamı okullarında SAY'ı destekleyen politika uygulamalara atık kutuları cevabını vermişlerdir. Bu konuda FÖ3 “Okulumuzda atık kutularımız var. Kağıt, pil, plastik gibi...” şeklinde görüş bildirdi. Bu konuda FÖ10 düşüncesini “Okulumuzda yıl sonu kitapları topluyoruz. Ayrıca atıklar için geri dönüşüm kutuları var. Koridorlarda ve bahçelerde var. Cam, plastik, pil atıkların toplanması noktasında çalışmalar yapılıyor.” cümleleriyle ifade etmiştir.

Araştırmanın temel amacı doğrultusunda “Sıfır Atık Yaklaşımını destekleyen politika ve uygulamaların etkili olma nedenleri” ile ilgili soruya verilen cevaplardan elde edilen bulgular ile Tablo 10 oluşturulmuştur.

Tablo 10. Sıfır atık Yaklaşımını destekleyen politika ve uygulamaların etkili olma nedenleri.

Kategori	Kod	Katılımcılar	Frekans
SAY'ı destekleyen politika ve uygulamaların etkili olma nedenleri	Farkındalık yaratması	FÖ1, FÖ2, FÖ6, FÖ7, FÖ10, FÖ11, FÖ12	7
	Atık kutularına kolay ulaşılması	FÖ5, FÖ8	2
	Uygulamaya dönük olması	FÖ3	1
	Alışkanlığa dönüşmesi	FÖ7	1
	Yeterli düzeyde etkili olmadı.	FÖ4, FÖ9	2

Tablo 10’a göre katılımcılar SAY'ı destekleyen politika ve uygulamaların etkili olma nedenini büyük oranda farkındalık yaratması olarak açıklamışlardır. FÖ6 konu hakkında “Bu politika ve uygulamalar tam hedefine ulaşamasa da farkındalık oluşturdu.” açıklamasını yaparken FÖ3 ise “Uygulanan bu politika ve uygulamalar yeterince etkili oldu. Çocuklarımız atıkları çöp kutusuna atmak yerine bu kutulara atıyorlar.” açıklamasında bulundu.

Katılımcıların “Sıfır Atık Yaklaşımının uygulanması noktasında kendinizde gördüğünüz eksiklikler var mı?” sorusuna verdikleri cevaplara ait bulgular Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11. Sıfır Atık Yaklaşımına yönelik katılımcılardaki eksiklikler.

Kategori	Kod	Katılımcılar	Frekans
SAY’a yönelik katılımcılardaki eksiklikler	Günlük hayata uygulayamamak	FÖ5, FÖ8, FÖ9, FÖ10, FÖ11	5
	Yeterince özen göstermemek	FÖ3, FÖ4, FÖ5, FÖ11	4
	Zaman ayırmamak	FÖ7, FÖ10	2
	Öğrencileri teşvik etmemek	FÖ10, FÖ12	2
	Girişimci olmamak	FÖ1	1
	Herhangi bir eksiklik yok.	FÖ2, FÖ6	2

Tablo 11 incelendiğinde katılımcılar SAY’a yönelik eksikliklerini en çok günlük hayata uygulayamamak olarak açıklamışlardır. Bu konuda FÖ11 düşüncelerini “Bazen alışveriş yaparken ihtiyacım olmayan şeyleri alabiliyorum. Bu israf oluyor. Sıfır Atık yaklaşımını biliyoruz ama günlük hayatta uygulaymıyoruz.” şeklinde görüşlerini bildirdi. Bu konuda FÖ3

“SAY’ın uygulanmasına dikkat etmediğim zamanlar oluyor. Bazen çöpleri çöp kutusuna atmak zorunda kalıyorum.” diye açıklamada bulunmuştur.

Katılımcıların “Sıfır Atık Yaklaşımının uygulanması sürecinde çevrenizde gördüğünüz eksiklikler nelerdir?” sorusuna verdikleri cevaplardan elde edilen bulgular Tablo 12’de yer almaktadır.

Tablo 12. Sıfır Atık Yaklaşımına yönelik katılımcıların çevrelerinde gördükleri eksiklikler.

Kategori	Kod	Katılımcılar	Frekans
SAY’a yönelik katılımcıların çevrelerinde gördükleri eksiklikler	Halkın bilinçli olmaması	FÖ1, FÖ2, FÖ4, FÖ7, FÖ10, FÖ11, FÖ12	7
	Yeterince atık kutusunun bulunmayışı	FÖ1, FÖ2, FÖ3, FÖ6, FÖ12	5
	Projenin halka inmemesi	FÖ4, FÖ8, FÖ9	3
	Konunun önemsenmemesi	FÖ5, FÖ10	2
	Motivasyon düşüklüğü	FÖ9	1
	Devamlılık olmaması	FÖ9	1

Tablo 12’ye göre katılımcılar SAY’a yönelik çevrelerinde gördükleri eksikliği çoğunlukla halkın bilinçli olmamasını işaret ederek açıklamışlardır. FÖ11 konu ile ilgili “*Bu konuda çevremde gördüğüm en büyük eksiklik konu hakkında bilgi sahibi olmayışımızdır. Maalesef konuyu anlamış değiliz.*” şeklinde görüşünü açıklamıştır. Bu konu ile ilgili FÖ3 “*Gördüğüm kadarıyla atık kutuları eksik. Özellikle atık yağ kutusu yok.*” şeklinde açıklama yapmıştır.

Araştırmada cevap aranan “Sıfır Atık Yaklaşımının uygulanması için neler yapılabilir?” sorusuna ilişkin verilerin analizinden elde edilen bulgular Tablo 13’te verilmiştir.

Tablo 13. Sıfır Atık Yaklaşımının uygulanması için yapılması gerekenler.

Kategori	Kod	Katılımcılar	Frekans
SAY’ın uygulanması için yapılması gerekenler	Halkın bilinçlendirilmesi	FÖ1, FÖ2, FÖ4, FÖ6, FÖ7, FÖ10, FÖ11, FÖ12	8
	Projeler yapılması	FÖ4, FÖ5, FÖ7, FÖ12	4
	Ödül ve cezaların verilmesi	FÖ5, FÖ6, FÖ7, FÖ9	4
	Yerel yönetimlerin etkili çalışması	FÖ3, FÖ8, FÖ10	3
	Atık kutularının yaygınlaştırılması	FÖ3, FÖ8	2

Tablo 13 incelendiğinde katılımcılar SAY’ın uygulanması için yapılması gerekenleri en çok “halkın bilinçlendirmesi” olarak açıklamışlardır. FÖ1 konu ile ilgili “*Konu hakkında bilinçlendirmelere yapılmalı ve bunu sağlayacak zemin oluşturmalıdır.*” açıklamasını yaparken FÖ6 “*SAY’ın çevremizde etkili uygulanması için ödül ve cezalar verilmelidir. Bu*

yaklaşımı etkili uygulayanlar ödüllendirilmeli, uygulamayanlara caydırıcı cezalar verilmelidir.” şeklinde görüşünü belirtmiştir.

Katılımcıların “Sıfır Atık Yaklaşımının uygulanması sürecinde öğrencileriniz ve meslektaşlarınız arasında üstlendiğiniz rolü nasıl tanımlarsınız?” sorusuna verdikleri cevaplardan elde edilen bulgular Tablo 14’te verilmiştir.

Tablo 14. Sıfır Atık Yaklaşımının uygulanma sürecindeki katılımcı rolü.

Kategori	Kod	Katılımcılar	Frekans
SAY’ın etkili uygulanma sürecindeki katılımcı rolü	Rol model olmak	FÖ2, FÖ3, FÖ6, FÖ7, FÖ12	5
	Bilgilendirmek	FÖ1, FÖ4	2
	Destek olmak	FÖ8, FÖ10	2
	Bir rolüm yok.	FÖ5, FÖ9, FÖ11	3

Tablo 14’e göre katılımcılar SAY’ın etkili uygulanma sürecindeki rolünü daha çok rol model olmak olarak tanımlamışlardır. FÖ12 konu hakkında görüşünü “*Bu konuda öncülük yaptığımı söyleyebilirim. Öğrencilerime ve arkadaşlarıma rol model oluyorum.*” diyerek ifade etmiştir. Konu ile ilgili FÖ4 “*Bu yaklaşımın etkili uygulanması sürecinde bilgi verici konumdayım. Derste yaptığım sunumlar ile katkıda bulunuyorum.*” açıklamasını yapmıştır.

Araştırmada en son katılımcıların “Sıfır Atık Yaklaşımının eğitim müfredatında daha etkin bir şekilde yer alabileceğini düşünüyorsunuz?” sorusuna yönelik görüşlerinden elde edilen bulgular Tablo 15’te verilmiştir.

Tablo 15. Sıfır Atık Yaklaşımının programda etkinliğine yönelik öneriler

Kategori	Kod	Katılımcılar	Frekans
SAY’ın programda etkinliğine yönelik öneriler	Konu ayrı ders olarak işlenmeli	FÖ2, FÖ3, FÖ9, FÖ11	4
	Öğrenciler uygulamalı not ile değerlendirilmeli	FÖ2, FÖ5, FÖ8	3
	Proje ve kampanyalar yapılmalı	FÖ4, FÖ6, FÖ9	3
	Konu tüm sınıf kademelerinde yer almalı	FÖ4, FÖ5, FÖ6	3
	Diğer derslerle ilişkilendirilmeli	FÖ2, FÖ10	2
	Yerel yönetimlerle işbirliği yapılmalı	FÖ1, FÖ3	2
	Etkinliklerle zenginleştirilmeli	FÖ2, FÖ12	2
	Sınavlarda soru olarak çıkmalı	FÖ4	1
	Uzmanlardan destek alınmalı	FÖ7	1

Tablo 15 incelendiğinde katılımcılar SAY'ın programda etkinliğine yönelik en çok konu ayrı ders olarak işlenmeli önerisinde bulunmuşlardır. FÖ2 bu konu ile ilgili görüşünü “*Sıfır atık konusu ayrı bir ders olarak okutulmalı.*” olarak dile getirdi. FÖ6 ise “*Bu konuda çeşitli projeler yürütülebilir. Farklı uygulamalar yapılabilir.*” sözleriyle ifade etti. FÖ4 ise “*Konu her sınıf düzeyinde yer almalıdır.*” şeklinde açıklamada bulundu.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Araştırmanın temel amacı doğrultusunda öncelikle fen bilgisi öğretmenlerinin SAY'ı ilk duydukları yerler incelenmiştir. Fen bilgisi öğretmenlerinin önemli bir kısmı SAY'dan TV ve sosyal medya gibi kanallar aracılığıyla haberdar olduğunu belirtmiştir. Buradan hareketle öğretmenlerin konu hakkında bilgilendirilmelerinde eksiklik olduğu saptanmıştır.

Araştırmada yanıtı aranan bir diğer soru ise sıfır atığın amacı ile ilgilidir. Fen bilgisi öğretmenleri SAY'ın amacını daha çok doğayı daha az kirletmek, kaynakları verimli kullanmak, israfı önlemek, çevreyi korumak, geri dönüşümü artırmak, sürdürülebilir bir dünya oluşturmak ve atıkları ayrıştırmak olarak açıkladıkları sonucuna ulaşmıştır. Fakat yeniden kullanıma değinmedikleri görülmüştür. Buradan yola çıkarak sıfır atığın amacını tam olarak bilmedikleri sonucuna ulaşmıştır.

Bulgular kısmı incelendiğinde fen bilgisi öğretmenlerinin SAY'ı “atıkları geri dönüştürerek tekrar kullanmak olarak, geri dönüşüm ile ilgili bilgilendirmeler yaparak, çevre kirliliğinin önemini vurgulayarak, kaynakların korunumunu vurgulayarak, sürdürülebilirliğe vurgu yaparak, atıkların ayrıştırılmasına vurgu yaparak” çevrelerine açıkladıkları sonucuna ulaşmıştır. Fen bilgisi öğretmenlerinin SAY'ı çevrelerine anlatırken ekonomik getirilerinden bahsetmedikleri saptanmıştır.

Bulgulardan hareketle fen bilgisi öğretmenlerinin SAY'ın öğretiminde en çok sözlü anlatım yöntemini tercih ettikleri etkinlik temelli öğretim yöntemlerini ve sınıf dışı öğretim yöntemini pek fazla tercih etmedikleri anlaşılmıştır. Öğrencilerde somut yaşantılar sağlayan etkinlik temelli öğretim yöntem tekniklerinin ve gezi gözlem yönteminin daha fazla kullanılması gerektiği sonucuna ulaşmıştır.

Bulgulara bakıldığında fen bilgisi öğretmenlerinin SAY'ın öğretiminde daha çok proje ödevlerini kullandıkları görsel materyallerden, videolardan ve internet sitelerinden fazla yararlanmadıkları saptanmıştır.

Araştırma bulgularında fen bilgisi öğretmenleri SAY'ın öğretiminde kullandıkları metotların öğrencileri bilinçlendirmesi, somut yaşantılarla desteklenmesi ve farkındalıklarını artırması olarak açıkladıkları sonucuna ulaşmıştır.

Bulgular kısmı incelendiğinde fen bilgisi öğretmenlerinin SAY'ı programa entegre etmede en çok günlük hayata uyarlayamama, anlatılanların uygulamaya dönük olmaması konusunda zorluk yaşadığı anlaşılmaktadır.

Araştırma bulgularına bakıldığında fen bilgisi öğretmenlerinin neredeyse tamamı okullarında SAY'ı destekleyen politika ve uygulamaları ile ilgili soruya atık kutuları cevabını vermiştir. Buradan okullarda atık kutularının yeterli olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Elde edilen bulgulardan hareketle SAY'ı destekleyen politika ve uygulamaların farkındalık yaratması, atık kutularına kolay ulaşılabilir olması, uygulamaya yönelik olması ve alışkanlık haline gelmesi nedeniyle etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Araştırma bulguları incelendiğinde fen bilgisi öğretmenlerinin SAY'a yönelik eksikliklerinin; günlük hayata uygulamamak, yeterince özen göstermemek, öğrencileri teşvik etmemek, yeterince zaman ayırmamak, yeterince girişimci olmamak olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Bulgulardan hareketle fen bilgisi öğretmenleri SAY'a yönelik katılımcıların çevrelerinde gördükleri eksiklikleri; halkın bilinçli olmaması, yeterince atık kutusunun bulunmayışı, projenin halka inmemesi, konunun önemsenmemesi, devamlılık olmaması ve motivasyon düşüklüğü olarak sıraladıkları saptanmıştır.

Ulaşılan bulgulardan SAY'ın etkili uygulanması için halkın bilinçlendirilmesi, projeler yapılması, ödül ve cezalar verilmesi, yerel yönetimlerin etkili çalışması ve atık kutularının yaygınlaştırılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Bulgulardan yola çıkılarak fen bilgisi öğretmenlerinin SAY'ın etkili uygulanma sürecindeki görevini rol model olmak, destek olmak ve bilgilendirmek olarak ifade ettikleri belirlenmiştir.

Araştırma bulguları incelendiğinde öğretmenler bu yaklaşımın etkili uygulanmasında; konu ayrı ders olarak okutulmalı, konu ayrı ders olarak işlenmeli, tüm sınıf ve kademelerde yer almalı, öğrenciler uygulamalı not ile değerlendirilmeli, çeşitli proje ve kampanyalar yapılmalı, diğer dersler ile ilişkilendirilmeli, yerel yönetimler ile iş birliği yapılmalı etkinliklerle zenginleştirilmeli, uzmanlardan destek alınmalı ve sınavlarda soru olarak çıkmalı önerisinde bulunmuşlardır.

Araştırma bulgularından hareketle aşağıdaki önerilerde bulunulabilir:

- Fen bilgisi öğretmenlerine sıfır atık konusu ile ilgili bilgilendirici hizmet içi eğitim, seminer, konferanslar ve uygulamalı eğitimler verilebilir.
- Sıfır atık konusu fen bilgisi dersi müfredatında tüm sınıf kademelerinde yer alabilir. Sıfır atık ile ilgili konu ve kazanımlar artırılabilir. Çevre ile ilgili konu ve kazanımlar müfrdatta öne alınabilir. Sıfır atık konusu ile ilgili merkezi sınavlarda sorular sorulabilir.
- Öğrencilerde etkili ve kalıcı öğrenmeler sağlamak için dersler etkinlikler ile zenginleştirilebilir. Sıfır atık konusunda duyarlılığı artırmak için atık ve geri dönüşüm tesislerine gezi düzenlenebilir.
- Diğer dersler ile işbirliği yapılmalıdır.
- Öğrenciler uygulamalı not ile değerlendirilebilir.
- Sıfır atık konusunda okul aile iş birliği sağlamak için ailelerde sürece dahil edilebilir. Bu konuda ailelere eğitimler verilebilir.
- SAY ile ilgili uzmanlardan destek alınabilir. Uzmanlar tarafından öğrencilere ve öğretmenlere eğitim verilebilir.
- Sıfır atık ile ilgili öğrencileri ve öğretmenleri teşvik edici proje ve uygulamalar yapılabilir. Bireysel ve okullar arası yarışmalar yapılabilir.
- SAY'ın etkili uygulanması için atık kutuları yaygınlaştırılabilir, herkesin ulaşabileceği yerlere konulabilir.
- Yerel yönetimler ile işbirliği yapılabilir.

5. KAYNAKLAR

- Ağtaş, B., Bektaş, O., & Güneri, E. (2019). Ortaokul öğrencilerinin çevreye yönelik tutum düzeylerinin belirlenmesi. *Online Science Education Journal*, 4(1), 66-85.
- Akça, H., & Taştekin, A. (2021). Çevre sorunlarının çözümünde Türkiye’de çevre yönetimi ve politikalar. F. Ünal ve A. Kayan (Eds.), *Çevre Sorunları ve Çözüm Önerileri* içinde (s. 1-37). Gazi Kitabevi.
- Akinoğlu, O., & Sarı, A. (2013). İlköğretim programlarında çevre eğitimi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 30(30), 5-29.
- Aksan, Z., & Çelikler, D. (2020). Creating awareness of pre-service science teachers for sustainable development about waste recycling. *International Electronic Journal of Environmental Education*, 10(2), 147-166.
- Aktepe, S., & Girgin, S. (2009). İlköğretimde eko-okullar ve klasik okulların çevre eğitimi açısından karşılaştırılması. *İlköğretim Online*, 8(2), 401-414. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ilkonline/issue/8598/107024>
- Akyüz, E. (2020). *Çevre biliminin ABC’si :Yeni başlayanlar için çevre sorunları ve politikaları*. Seçkin Yayıncılık.
- Altınok, G. (2021). *Çevre eğitiminde sıfır atık politikasının sosyal bilgiler dersine yansımaları ve öğretmen görüşlerine göre incelenmesi*. (Tez No.702878) [Yüksek Lisans tezi, Aksaray Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Atık Yönetimi Yönetmeliği. (2015). T.C. Çevre Kanunu RG. 02.04.2015 tarih ve 29314 sayı. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/04/20150402-2.htm>
- Aydın, G. (2013). *Fen bilgisi ve sınıf öğretmen adaylarının ağır metal ve radyasyon kirliliği konusunda bilgi düzeyleri*. (Tez No. 380636) [Yüksek Lisans tezi, Giresun Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Balaban, Y., & Baki, B. (2011). Analitik ağ süreci yaklaşımıyla en uygun katı atık bertaraf sisteminin belirlenmesi: Trabzon ili örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(3), 183-197.
- Bilgili, M. Y. (2020). Katı atık yönetiminde kullanılan bazı kavramlar ve açıklamaları. *Avrasya Terim Dergisi*, 8(2), 88-97. <https://doi.org/10.31451/ejatd.773288>
- Bilgili, M. Y. (2021). Sıfır atık yaklaşımının kökenleri ve günümüzdeki anlamı. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(40), 683-703. <https://doi.org/10.46928/iticusbe.787711>
- Creswell, J. W. (2021). *Karma yöntem araştırmalarına giriş* (M. Sözbilir, 3. Baskıdan Çeviri). Pegem Akademi Yayıncılık. (Orijinal yayın tarihi 2014).
- Çelik, M., & Doğru, M. (2019). Fen bilimleri öğretmen adaylarının çevre sorunlarına yönelik davranışlarının incelenmesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(1), 1791-1813.
- Çepni, O., & Aksoy, B. (2016). Dünya çevre sorunları. F. Aydın (Ed.), *Günümüz dünya sorunları* içinde (s. 18-67). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Çingil Barış, Ç. (2019). Çevre kirlilikleri ve çözümleri. G. Hastürk (Ed.). *Çevre eğitimi* içinde (s. 141-185). Anı Yayıncılık.
- Çürük, S. (2023). *Çevre eğitiminde STEM yaklaşımı: çevreye yönelik tutum, bilgi düzeyi ve öğrenci görüşleri*. (Tez No. 838675) [Yüksek Lisans tezi, Gazi Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Dal, Ş., & Okur Akçay, N. (2021). Fen bilimleri öğretmenlerinin sürdürülebilir kalkınma ve sıfır atık ile ilgili görüşlerinin belirlenmesi. *E-Kafkas Journal of Educational Research*, 8(3), 438-459. <https://doi.org/10.30900/kafkasegt.862414>
- Erdur, E. (2019). *Türkiye’de sıfır atık projesi ve projenin kamu kurumlarında uygulanması; Süleymanpaşa belediyesi örneği* (Tez No. 564221) [Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

- Erten, S., & Köseoğlu, P. (2022). Ortaokul fen bilimleri kitaplarında “Sıfır Atık Projesi”. *Milli Eğitim Dergisi*, 51(234), 1085-1110. <https://doi.org/10.37669/milliegitim.837265>
- Gül, M. (2020). *Türkiye’de atık yönetimi ve sıfır atık projesinin değerlendirilmesi: Ankara Örneği* (Tez No. 652332) [Yüksek Lisans tezi, Karabük Üniversite]. Ulusal Tez Merkezi.
- Güler, A., Halıcıoğlu, M. B., & Taşgın, S. (2015). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma*. Seçkin Yayıncılık.
- Güler, Ç. (2011). *Çevre kirliliği ve çocuk*. Yazıt Yayıncılık.
- Gündüzalp A. A., & Güven S. (2016). Atık çeşitleri, atık yönetimi, geri dönüşüm ve tüketici: Çankaya Belediyesi ve semt tüketicileri örneği. *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*, 1-19. <https://web.archive.org/web/20200331144634/http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr/makaleler/Atik-Cesitleri-Yonetimi-GeriDonusumVeTuketici.pdf>
- Harman, G., & Çelikler, D. (2016). Fen bilgisi öğretmen adaylarının geri dönüşüm kavramı hakkındaki farkındalıkları. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 331-333. <https://doi.org/10.11616/basbed.vi.455855>
- Harman, G., & Yenikalaycı, N. (2020). Fen bilgisi öğretmen adaylarının sıfır atık yaklaşımına yönelik farkındalıkları. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 50, 138-161. <https://doi.org/10.9779/pauefd.589781>
- Karaca, C. (2007). Çevre, insan ve etik çerçevesinde çevre sorunlarına ve çözümlerine yönelik yaklaşımlar. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 1-19.
- Karasu, A. (2013). *Çevresel Atıklar, nedenleri, çevresel atıkların geri dönüştürülmesi ve yenilenebilir enerji olanaklarının araştırılması* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi]. Anadolu Üniversitesi-Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi.
- Kaypak, Ş. (2013). Çevre sorunlarının çözümünde küresel çevre politikalar. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31, 17-34.
- Orhan, A. T. (2021). Çevre bilimi ile ilgili temel kavramlar. H. Tokcan ve Y. Topkaya (Eds.), *Çevre eğitimi içinde* (s. 1-12). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Öktem, B. (2016). Atık yönetiminde entegre uygulama. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 6(2/1), 135-147.
- Özcan, F. (2023). *Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının Sıfır Atık Politikasına ilişkin tutumlarının ve davranış algılarının incelenmesi* (Tez No. 828850) [Doktora tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Sever, R., & Yalçınkaya, E. (2018). Çevre eğitime genel bir bakış ve temel kavramlar. R. Sever ve E. Yalçınkaya (Eds.), *Çevre eğitimi içinde* (s. 2-17). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Sıfır Atık Yönetmeliği (2019, 12 Temmuz). Resmi Gazete (Sayı 30829). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/07/20190712-9.htm>
- Şahan H. H., & Uyangör N. (2021). Bilimsel araştırmalarda örneklem seçimi. M. Çelebi (Ed.), *Nitel araştırma yöntemleri içinde* (s. 112-137). Pegem Akademi Yayıncılık.
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2020). *Türkiye çevre sorunları ve öncelikleri değerlendirme raporu (2019 yılı verileriyle)*. <https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/icerikler/tu-rk-yecevresorunlariveoncel-kler-2020-20210401124420.pdf>
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. (2024). “Çevre Eğitimi” Müfredatına “İklim Değişikliği” de Eklendi. <https://www.meb.gov.tr/cevre-egitimi-mufredatina-iklim-degisikligi-de-eklendi/haber/24859/tr>
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. (2024). *Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programları*. <https://mufredat.meb.gov.tr>

- Teksöz, G. (2020). Çevre eğitiminden sürdürülebilir kalkınma için eğitime: Tarihçe ve gündem. R. Olgan (Ed.), *Erken çocukluk döneminde çevre eğitimi* içinde (s. 2-17). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Tokcan, H. ve Topkaya, Y. (Ed.). (2021). *Çevre Eğitimi*. Pegem Yayıncılık.
- Tombul, F. (2006). *Türkiye’de çevre eğitime verilen önem* (Tez No. 186051) [Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Toprak, E. (2021). Nitel araştırma desenleri. M. Çelebi (Ed.), *Nitel araştırma yöntemleri* içinde (s.32-37). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Türk, B. (2020). *Atık yönetimi ve sıfır atık. Döngüsel ekonomi çerçevesinde atık yönetimi ve sıfır atık yaklaşımı: E atık oluşumunda planlı eskitme stratejilerinin etkileri*. (27-53). Gazi Kitabevi.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri, (2022). Güncel Türkçe Sözlük. Erişim Eylül 12, 2024, <https://sozluk.gov.tr>
- Wright, Y. (2011). Relating Recycling: Demographics, Attitudes, Knowledge and Recycling Behavior among UC Berkeley Students. UC Berkeley Student Recycling, 1-17. https://nature.berkeley.edu/classes/es196/projects/2011final/WrightY_2011.pdf
- Yıldar, K. (2022). *Öğretmenlerin Sıfır Atık Projesine yönelik farkındalık düzeylerinin belirlenmesi üzerine betimsel bir araştırma* (Tez No. 750045) [Yüksek Lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yüksel, İ. (2021). The views of pre-service science teachers on recycling. *International Journal of Progressive Education*, 17(4), 451-461. <http://dx.doi.org/10.29329/ijpe.2021.366.27>
- Zero Waste International Alliance. (2025). *Sıfır atık tanımı*. <https://zwia.org/zero-waste-definition/>

MEHMET RAUF'UN EYLÜL ADLI ROMANININ SÖZ VARLIĞI VE SÖZLÜĞÜ**Merve KONTAŞ UZCAN¹/ Prof. Dr. Suzan Suzi TOKATLI²****¹Erciyes Üniversitesi, Yeni Türk Dili, mervekontass@gmail.com, 0009-0008-1041-1985****²Erciyes Üniversitesi, Yeni Türk Dili, suzant@erciyes.edu.tr, 0000-0002-8479-1078****Özet**

Dil, yalnızca basit bir iletişim aracı olmanın ötesinde, kullanım bağlamına ve işlevine göre içinde yaşadığımız evreni daha anlamlı, derinlikli ve çok katmanlı bir hale getiren esaslı bir düşünce ve ifade mekanizmasıdır. Aynı zamanda, bir sanatçının yaratıcı ruhunu eserlerine yansıtabilmesi, büyük ölçüde dili kullanma becerisiyle doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda, yazarların edebî kimliklerini şekillendiren en önemli unsurlardan biri de söz varlığıdır; zira bir sanatçının, dilin sunduğu sözcük hazinesini eserlerinde ne denli ustalıkla işlediği, onun üslubunu ve anlatım gücünü belirleyen temel ölçütlerden biridir. Dolayısıyla, söz varlığı hem sanatçının ifade zenginliğini hem de eserin estetik değerini doğrudan etkileyen vazgeçilmez bir sanatsal bileşendir.

Söz varlığının sistematik bir kaydı olan sözlükler ise, bir dilin belli bir dönemdeki veya genel olarak tüm zamanlardaki kelime hazinesini alfabetik düzen ve anlam ayrıntılarıyla kayıt altına alan akademik birer hazineye dönüşür. Bu çalışmada, Mehmet Rauf'un Eylül adlı başyapıtı, söz varlığı açısından detaylı bir şekilde analiz edilmiş ve eserin dil dokusunu bütüncül bir yaklaşımla ortaya koyabilmek amacıyla "Eylül Sözlüğü" adı altında özel bir leksikografik çalışma gerçekleştirilmiştir. Böylece, hem romanın dilsel zenginliği akademik bir perspektifle incelenmiş hem de bu inceleme, filolojik bir tez çerçevesinde bilim dünyasına kazandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eylül, Mehmet Rauf, Söz Varlığı, Sözlük**Abstract**

Language is not merely a simple tool of communication; rather, it constitutes a fundamental mechanism of thought and expression that renders the universe we inhabit more meaningful, profound, and multilayered, depending on its context and function of use. Moreover, an artist's ability to reflect their creative spirit in their works is largely and directly related to their command of language. In this regard, one of the most significant elements that shape a writer's literary identity is their vocabulary, as the extent to which an artist skillfully employs the lexical resources offered by language serves as a principal criterion in determining their style and expressive power. Therefore, vocabulary is an indispensable artistic component that directly influences both the expressive richness of the author and the aesthetic value of the work.

Dictionaries, as systematic records of vocabulary, become academic treasures that document the lexicon of a language—either within a specific period or across all periods—in alphabetical order and with semantic precision. In this study, Eylül, the masterpiece of Mehmet Rauf, has been thoroughly analyzed in terms of its vocabulary. A specialized lexicographic work entitled The Dictionary of Eylül has been compiled with the aim of revealing the linguistic texture of the novel through a holistic approach. In doing so, the linguistic richness of the novel has been examined from an academic perspective, and this analysis has been presented to the scholarly community within the framework of a philological thesis.

Keywords: Eylül, Mehmet Rauf, Vocabulary, Dictionary

HALİT ZİYA UŞAKLIĞIL'IN “AŞK-I MEMNU” ESERİNDE TOPLUMSAL YAPILAR VE KADIN KARAKTERLERİN İÇSEL ÇATIŞMALARI

Bakı şəh. Bakıxanov qəs. Sülh küç. Aynur Bədəlova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Filologiya fakültəsi. Dilçilik şöbəsi. Azərbaycan, Bakı şəhəri.

<https://orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0002-9288-6218>

badalovaaynurrr@gmail.com

ÖZET

Makale, Halit Ziya Uşaklıgil'in Türk edebiyatındaki yerini ve eserlerini ele alırken, özellikle Aşk-ı Memnu romanı üzerinden toplumsal yapıları ve bireylerin içsel çatışmalarını derinlemesine işler. Makalede Halit Ziya'nın yazılarındaki realist ve naturalist yaklaşımlar ile karakterlerin psikolojik çözümlemeleri ön plana çıkmaktadır. Aşk-ı Memnu, özellikle yasak aşk, toplumsal normlar, sınıf farkları ve bireylerin içsel yalnızlıkları gibi temalarla modern Türk edebiyatında önemli bir yer tutar. Eserin dramatik yapısı çağlar ötesine ulaşarak günümüzün farklı nesillerine de hitap etmeye devam etmektedir. “Aşk-ı Memnu” daki kadın karakterler Halit Ziya Uşaklıgil'in toplumun belirli sınıflarını ve toplumsal normlarını eleştirmek amacıyla geliştirdiği karmaşık karakterlerdir. Romanın ana karakterleri üzerinden toplumsal eleştiriler yapılırken, Halit Ziya'nın kadın karakterlere odaklandığı ve onların içsel çatışmalarını, bireysel kimlik arayışlarını ortaya koyduğu belirtilmektedir. Her bir kadın karakter, hem bireysel olarak hem de toplumsal bağlamda farklı çatışmalar yaşar. Bu karakterlerin eleştirisi, hem dönemin kadınlarının toplum içindeki yerini hem de bireysel isyanlarını anlamamıza yardımcı olur. Ancak Uşaklıgil'in kadın karakterleri çoğu zaman sınırlı perspektiflerden değerlendirilir ve bazen toplumun baskıları altında ezilirler. Makale Aşk-ı Memnu'yu sadece dönemin toplumsal yapısını eleştiren bir eser olarak değil, aynı zamanda bireysel özgürlüklerin sınırlı olduğu bir dünyada kadınların yaşadığı içsel çatışmaları ve onların dramatik sonlarını da gözler önüne serer.

Anahtar kelimeler: yazar, roman, kadın, karakter.

ABSTRACT

The article examines the place and Halit Ziya Uşaklıgil's works in Turkish literature and particularly examines the social structures and individuals' internal conflicts through the novel "Aşk-ı Memnu". The article highlights the realist and naturalist approaches in Halit Ziya's writings and the psychological analyses of the characters. "Aşk-ı Memnu" holds an important place in modern Turkish literature, especially with themes such as forbidden love, social norms, class differences and the internal loneliness of individuals. The dramatic structure of the work continues to reach beyond the ages and appeal to different generations today. The female characters in "Aşk-ı Memnu" are complex characters developed by Halit Ziya Uşaklıgil in order to criticize certain classes and social norms of society. While social criticism is made through the main characters of the novel, it is stated that Halit Ziya focuses on the female characters and reveals their internal conflicts and individual identity searches. Each female character experiences different conflicts both individually and in the social context. The criticism of these characters helps us understand both the place of the women of the period in society and their individual rebellions. However, Uşaklıgil's female characters are often evaluated from limited perspectives and are sometimes crushed under the pressures of society. The article examines "Aşk-ı Memnu" not only as a work that criticizes the social structure of the period, but also reveals the internal conflicts experienced by women in a world where individual freedoms are limited and their dramatic endings.

Keywords: author, novel, woman, character.

GİRİŞ

Halit Ziya Uşaklıgil (1866–1945) Türk edebiyatının önemli realist ve naturalist yazarlarından biridir. Türk romancılığının gelişiminde önemli bir rol oynamış, aynı zamanda modern Türk edebiyatının öncülerindendir. Edebiyatı, özellikle insan ruhunun ve toplumun eleştirel bir şekilde incelenmesine odaklanmıştır. Halit Ziya'nın yazdığı romanlar, toplumsal değişimleri, bireylerin içsel dünyalarını ve ahlaki çelişkilerini derinlemesine işler. Halit Ziya, özellikle realizm ve naturalizm akımlarından etkilenmiştir. Bu akımlar toplumun sosyal yapısındaki adaletsizlikleri ve bireylerin psikolojik durumlarını derinlemesine incelemeyi amaçlar. Halit Ziya romanlarında karakterlerin iç dünyalarını, psikolojik çözümlemeleri ve toplumsal yapıların birey üzerindeki etkilerini büyük bir başarıyla ele almıştır. Eserlerinde toplumun birey üzerindeki etkisini, aşk ve aile ilişkilerini, toplumsal baskıları ve bireysel isyanları işlemiş, realist ve naturalist yaklaşımlar kullanarak Türk edebiyatında yeni bir anlayış getirmiştir. Ayrıca, Türk edebiyatındaki ilk psikolojik çözümlemeleri yaparak karakterlerin iç dünyasını derinlemesine ele almıştır. Bugün Aşk-ı Memnu ve diğer eserleri, Türk edebiyatının klasikleri arasında sayılmakta ve Halit Ziya Uşaklıgil edebiyat tarihinde önemli bir yere sahiptir.

ARAŞTIRMA VE BULGULAR

Aşk-ı Memnu Halit Ziya Uşaklıgil'in en önemli eserlerinden biri olarak Türk edebiyatında iz bırakan bir realist-naturalist romanıdır. 1899-1900 yıllarında tefrika edilmeye başlanan ve 1901'de kitap olarak yayımlanan bu eser dönemin toplumsal yapısını, bireylerin içsel çatışmalarını ve yasak aşkları derinlemesine irdeler. Romanın merkezi birçok karmaşık duygu ve ilişkiyi içinde barındıran bir aile dinamiği üzerine kuruludur. Bihter'in yaşadığı içsel yalnızlık, Adnan Bey'e duyduğu ilgi ve Behlül ile başlayan yasak ilişki, eserin ana temasını oluşturur. Zenginlik, dış görünüş ve toplumsal statü gibi unsurlar, karakterlerin psikolojik derinliklerini keşfetmek için kullanılan araçlardır. Nihal ve Behlül arasındaki ilişki de bir yandan romantik, bir yandan ise çelişkilerle dolu bir evlilik beklentisinin dramatik evrimini temsil eder. Firdevs Hanım'ın evlilikleri ve çocuklarıyla kurduğu ilişkiler, sınıf ayrımcılığının, kadınların toplumsal rollerinin ve dönemin baskılarının nasıl bir etkiye sahip olduğunu gözler önüne serer. Nihal'in Bihter'e olan düşmanlığı, Bihter'in evlilikten sıkılması ve nihayetinde yaşadığı trajik son romanın sürükleyici ve derinlemesine bir drama dönüşmesine neden olur. Eserdeki yasak aşk ve toplumsal normlar arasındaki çatışma, dönemin toplumunda kadınların ve bireylerin özgürlükleri konusunda önemli bir eleştiri yapmaktadır. Aynı zamanda, romanda bireylerin içsel yalnızlıkları, sosyal ilişkilerinin çöküşü ve aşkın yıkıcı gücü de vurgulanır. Aşk-ı Memnu, hem dönemin toplumsal yapısına ışık tutarken, hem de insan ruhunun karanlık ve karmaşık yönlerine derin bir bakış sunar. Şunu kabul edebiliriz ki: *“Romandaki şahıslar arasındaki çatışmalar, olay örgüsü içinde özellikle üç noktada yoğunlaşmaktadır. Birincisini Bihter'in annesine benzememe mücadelesinde başarıya ulaşamayacağı; ikincisini Bihter'le Behlül'ün ilişkilerinin nasıl sonuçlanacağı; üçüncüsünü ise Nihal'le Behlül'ün evlenip evlenemeyecekleri oluşturur.”* [3.]

Eserin dramatik yapısı çağlar ötesine ulaşarak günümüzün farklı nesillerine de hitap etmeye devam etmektedir. “Aşk-ı Memnu”daki kadın karakterler Halit Ziya Uşaklıgil'in toplumun belirli sınıflarını ve toplumsal normlarını eleştirmek amacıyla geliştirdiği karmaşık karakterlerdir. Her bir kadın karakter, hem bireysel olarak hem de toplumsal bağlamda farklı çatışmalar yaşar. Bu karakterlerin eleştirisi, hem dönemin kadınlarının toplum içindeki yerini hem de bireysel isyanlarını anlamamıza yardımcı olur. Ancak Uşaklıgil'in kadın karakterleri çoğu zaman sınırlı perspektiflerden değerlendirilir ve bazen toplumun baskıları altında ezilirler. Bihter romanın en karmaşık ve trajik karakteridir. O, kendi arzularını ve içsel boşluğunu bir türlü doyuramaz. Evli olduğu Adnan Bey'e aşık olduğunu düşünürken içsel dünyasında büyük bir boşluk vardır. Bunun yerine, Behlül ile olan yasak ilişkisiyle aradığı aşkı ve heyecanı bulmaya çalışır. Ancak bu ilişki ona sadece yıkım getirir. Bihter'in karakteri içsel çatışmalarını çözmek yerine başkalarına yasak aşklar üzerinden bir kaçış arayışı içine girer. Bu da onun zayıf, kararsız ve bağımlı bir karakter olarak görülmesine yol açar. Bihter adeta içsel çatışmalarından kurtulmak için başkalarını manipüle etmeye çalışır. Nihal ve Adnan Bey'in güvenini kazanıp onları terk etmek, onun acımasız tarafını ortaya koyar. Bu şekilde toplumsal baskılar ve duygusal sıkıntılarla baş edemeyen Bihter'in yaptığı hareketler, onu bir anlamda olgunlaşamayan ve kararsız bir karakter yapar. Doğru olarak belirtildiği gibi: *“Bihter'in temel*

iç çatışması annesi Firdevs - 153 - Hanım'a benzeyip benzemeyeceği sorunudur" [2.] Bihter'in intiharı, karakterinin bir tür kaçıışı ve çözülmemiş içsel çelişkilerinin simgesidir. Ancak bu çözümü seçmesi, onun kendi hayatına dair sorumluluk almaktan kaçan, dolayısıyla zaaflarını ve korkularını açığa çıkaran bir hamle olarak görülebilir. Firdevs hanım ise toplumsal statü ve dış görünüş konusu ile aşırı ilgilenen bir kadındır. O, güzellik ve zarafeti hayatının merkezi yapmış bir kadındır. Ancak kızı Bihter ile olan ilişkisi, onun duygusal boşluğunu ve sevgisizlik içinde yaşadığını gösterir. Firdevs hanım dış görünüş ve toplumsal prestijle fazlaca meşgul olurken, bu sebeple kızıyla sağlam bir ilişki kuramaz. Onun dramı dışsal güzellik ve maddiyatı ön planda tutarak, duygusal bağlardan yoksun olmasından kaynaklanır. Firdevs hanım'ın kızı Bihter ve Nihal ile olan ilişkisi anne olmanın ötesinde bir dayanışma göstermez. Firdevs hanım'ın kızlarına karşı duyduğu sevgi, ancak gençliğini ve güzelliğini kaybettiği için duyduğu kıskançlıkla şekillenir. Bu da onun bir anne olarak sorumluluklarının ve duygusal bağlılıklarının gerisinde kalmasına yol açar. Firdevs hanım'ın toplumsal yerini ve kadınlık rolünü ele alırken dönemin kadınlarının bağımsızlık adına sahip olduğu sınırlı seçeneklere de bir gönderme yapılır. Ancak Firdevs sahip olduğu gücü ve güzelliği başkalarına zarar vermek için kullanma eğilimindedir. Bu da onun kişisel tatminsizliğinin yansımasıdır. Nihal, Bihter'in üvey kızı, Adnan Bey'in kızıdır ve onun karakteri genç bir kadının büyüme süreci içinde karşılaştığı zorlukları ve içsel çatışmaları temsil eder. Nihal başlangıçta naif ve saf bir figürdür, ancak zamanla Bihter'in kötücül etkisi altında değişir. Kaynaklardan birinde şöyle denilmektedir: *"Öncelikle, Nihal bu romanda bir bas kisi değildir. Ancak, Nihal'in hikâyesi, neredeyse romanın bas kisisi Bihter kadar ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Çogu yerde anlatıcının Nihal'in ruhi portresi ile ilgili çözümlemelere girilmesi bu yargıyı destekler mahiyettedir. Büyüme romanları, daha önce de ifade edildiği gibi, roman bas kisisinin eğitim (olgunlaşma/formasyon/büyüme) süreci ile ilgilenir. Nihal'in çocukluktan ilk gençliğe geçişi, bu geçiş esnasında yaşadığı tecrübeler, bir büyüme romanındaki kadar ayrıntılı bir şekilde olmasa da, kısmen anlatılır."* [1.] Nihal Bihter'in içsel çöküşünü fark ettiğinde, ona karşı bir güvensizlik duymaya başlar. Nihal ilk başta Bihter'e hayranlık duysa da zamanla ona olan güveni sarsılır. Bu da onun masumiyetinin kaybolduğunu ve dünyaya olan bakışının değiştiğini gösterir. Nihal Bihter'e karşı zamanla bir tür bağlılık geliştirirken Bihter'in manipülasyonları ve ihanetine de maruz kalır. Nihal'in bu bağlılık içerisinde kendini bulamaması, onun özgüven eksikliği ve karakterindeki zaafları ortaya koyar. Nihal'in hikayesi genç yaşta aşık olma ve duygusal karmaşalarla başa çıkma mücadelesini temsil eder. Ancak Nihal'in sürekli olarak etrafındaki karakterlere bağımlı kalması onu kişisel bir olgunlaşmadan uzaklaştırır. Aşk-ı Memnuda kadın karakterler toplumsal normlar, duygusal çatışmalar ve bireysel isyanlar arasında sıkışmış figürler olarak öne çıkar. Ancak bu karakterlerin dramaları ve kararları bazen bir zaaflık, bazen de toplumsal koşulların etkisiyle şekillenir. Uşaklıgil kadın karakterleri aracılığıyla toplumun yüzeysel ve baskıcı yapısını, kadınların içsel özgürlük arayışlarını ve onların bireysel kimlik mücadelelerini ortaya koyar. Ancak aynı zamanda, bu kadınlar çoğunlukla çözümü dışsal bir çıkış yolunda ararlar ve sonuç olarak genellikle dramatik bir sonla karşılaşır.

SONUÇ

Halit Ziya Uşaklıgil "Aşk-ı Memnu" adlı eserinde realist ve naturalist akımların etkisiyle dönemin toplumsal yapısını, bireylerin içsel çatışmalarını ve duygusal mücadelelerini derinlemesine incelemiştir. Eser, hem toplumsal normların bireyler üzerindeki baskısını hem de kadınların içsel özgürlük arayışlarını gözler önüne serer. Halit Ziya'nın kadın karakterleri dönemin toplumsal yapısındaki sınıf farklılıkları, aile ilişkileri ve toplumsal beklentilerle şekillenen karmaşık karakterlerdir. Bihter, Firdevs hanım ve Nihal gibi karakterler aracılığıyla toplumun kadınlar üzerindeki baskıları, bireysel isyanlar ve toplumsal normlara karşı verilen mücadeleler açığa çıkar. Bihter'in trajik sonu, Firdevs hanım'ın duygusal boşluğu ve Nihal'in büyüme süreci eserin dramatik yapısını oluşturan ana unsurlar arasında yer alır. Bu karakterler toplumsal baskılar, bireysel zaaflar ve içsel çatışmalarla şekillenen insan ruhunun derinliklerini yansıtır.

"Aşk-ı Memnu" sadece dönemin toplumsal yapısını eleştiren bir eser olmanın ötesine geçerek kadınların özgürlükleri, bireysel kimlik mücadeleleri ve içsel yalnızlıkları üzerine evrensel bir bakış açısı sunar. Halit Ziya Uşaklıgil karakterlerinin psikolojik çözümlemeleriyle Türk edebiyatında önemli bir yer edinmiş ve toplumsal eleştiriye bireysel düzeyde

derinleştirerek Türk romanına yeni bir soluk kazandırmıştır. Bu eser günümüzde de hala farklı nesillere hitap eden ve toplumsal yapılar ile bireysel çatışmalar arasındaki ilişkiyi sorgulayan önemli bir başyapıttır.

Kaynaklar

1. Bahar (2004). Büyüme romani (bildungsroman) kavrami etrafında Aşk-ı Memnu ve roman kişisi Nihal. Milli Eğitim Dergisi.
2. Mahfuz ZARİÇ (Haziran 2017) Aşk-ı Memnu'da karakterlerin çatışmaları, tercihleri ve akıbetleri. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research Cilt: 10 Sayı: 50
3. Muharrem Kaya (Ocak 2002). Tatminsizlikten Yasak Aşka: Aşk-ı Memnu, Turnalar, sayı: 5, s. 26-30.
4. Aşk-ı Memnu (Halit Ziya Uşaklıgil)
<https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/ask-i-memnu-halit-ziya-usakligil>

THE CONCEPT OF MAGICAL REALISM AND ITS STUDY IN KAZAKH LITERATURE

Aibergenova Aidana Bakhytzhankyzy

1st-year PhD student in Kazakh Language and Literature

Kazakh National Women's Teacher Training University

Email: dana9508@mail.ru

ORCID: https://orcid.org/0009-0001-0928-9870

Abstract:

Magical realism is a literary, artistic, and cinematic style in which elements of everyday life and fantastic components coexist equally. In this genre, reality and fantasy are intertwined and harmonized, aiming to reveal a new form of truth to the reader. A distinctive feature of magical realism is the natural and organic presence of the miraculous in ordinary life. This style was first introduced by writers of Latin America.

This article employs comparative research methodology, hermeneutic analysis, and psychoanalytic interpretation.

The relevance of the topic lies in the fact that, although magical realism is widespread in world literature, in Kazakh literature, works containing elements of magical realism are still frequently considered part of mythological narratives. The article identifies the unique characteristics of magical realism and outlines the differences between magical realism and the genres of myth, mysticism, and fantasy. It also examines the historical evolution of magical realism over the years and analyzes its current state in contemporary literature.

The scientific significance of the study is to explore the methods and ways in which magical realism is expressed in world and Kazakh literary works. Short stories by Kazakh writers were used as the main research material.

Keywords: folklorism, postmodernism, symbol, magical realism, fantasy.

МАГИЯЛЫҚ РЕАЛИЗМ ҰҒЫМЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНДЕГІ ЗЕРТТЕЛУІ

Айбергенова Айдана Бахытжанқызы

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетінің 1-курс докторанты, dana9508@mail.ru,

<https://orcid.org/0009-0001-0928-9870>.

Андатпа. Магиялық реализм — әдебиет пен өнерде, киноөндірісінде қолданылады. Онда күнделікті өмірдегі оқиғалар мен фантастикалық элементтер бірдей кездеседі. Бұл стильде шындық пен фантастика астасып, олар бір-бірімен үйлесім тауып, оқырманға жаңа шындықты көрсетуге ұмтылады. Магиялық реализмнің негізгі ерекшелігі — ғажайыптың табиғи және қалыпты өмірде орын алуы. Бұл стильді алғаш рет Латын Америкасының жазушылары қолданған.

Мақалада компаративистік зерттеу әдісі, герменевтикалық талдау тәсілдері, психоаналитикалық талдау әдісі арқылы зерттеу жүргізілді.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі—магиялық реализм әдісі әлемдік әдебиетте кеңінен таралғанымен, қазақ әдебиетінде магиялық реализмнің элементтері бар шығармалар мифологиялық шығармалардың қатарында қарастырылып келеді. Мақалада магиялық реализм әдісінің мифтік, мистикалық, фантастикалық жанрлардан айырмашылығы мен өзіне тән ерекшеліктері көрсетіледі. Сондай-ақ магиялық реализмнің ұзақ жылдан бергі даму тарихы мен қазіргі әдебиеттегі даму деңгейі қарастырылады.

Зерттеудің ғылыми маңыздылығы — әлем әдебиеті мен қазақ әдебиетіндегі шығармалардағы магиялық реализмнің берілу жолы мен әдістерін саралау. Зерттеу материалы ретінде қазақ жазушыларының әңгімелері алынды. **Түйін сөздер:** проза, магия, готика, фольклоризм, постмодернизм, символ, магиялық реализм, фантастика.

Кіріспе. Магиялық реализмнің ұзақ жылдық тарихы бар. Ол термин ретінде 1920 -жылдары Германияда пайда болып, өнертанушы әрі сыншы Франц Ро (Franz Roh) неміс әдебиетін және еуропалық бейнелеу өнерін суреттеу үшін 1920 жылдары қолданған. Франц Роның «Nachexpressionismus: Magischer Realismus. Probleme der neuesten europäischen Malerei» («Постэкспрессионизм: Магиялық реализм. Жаңа еуропалық бейнелеу өнерінің мәселелері; Лейпциг, 1925) кітабы испан тіліне 1927 жыл аударылған соң, термин Еуропада көркем шығармаларды суреттеуде кеңінен қолданылды. (Кофман, 1990, 186 б).

1920 жылы Италиядағы жазушы М.Бонтемпелли бастаған әдеби қозғалысты да магиялық реализм деп атаған. Екінші дүниежүзілік соғыстан соң, магиялық реализм Германияда қайта жанданды. Неміс әдебиеттануында мәңгілік дүние, өмірді магиялық өлшеммен өлшеу секілді белгілер пайда болған.

Орыс әдебиетінде 1932 жылы париждік «Сандар» журналының (№ 6) С. Шаршун «Магиялық реализм» деген мақаласын шығарған (Шаршун, б. 229–231). Ол магиялық реализмді әлемдік әдебиет тенденциясы ретінде көрсетті. Оның ойынша, орыс әдебиетінде «магиялық реализмнің» басында Н. Гоголь тұрды. Орыс әдебиетінде XIX ғасырдағы реализм бағытындағы А.С. Пушкиннің «Пиковая дама», Н.В. Гогольдің «Портрет» шығармалары фантастикалық элементтер мен фольклорлық сарындарға толы. Дегенмен, ол кезеңдегі магиялық реализм белгілері бар шығармалар реалистік бағытта жазылған туындылардың қатарына жатқызылды.

Орыс әдебиеттануындағы А.А. Гугнин, К.Н. Кислицын, О.А. Овчаренко сынды ғалымдардың зерттеулерін негізге ала отырып, мынандай қорытынды жасауға болады:

- Магиялық реализм шығармаларының көркемдік әлемінде бірінші реттік және жасырын шындық болады. Ғажайып дүние, фантастика шындық әлемімен қатар өмір сүреді;
- Мәтіндегі магиялық реализм элементтерінің пайда болуы автор мен кейіпкердің мифтік-магиялық және реалистік көзқарастағы сананың формасына негізделеді;

- Кеңістік магиялық реализм белгілері бар шығармаларда бұрмаланып берілді. Нақты және нақты емес дүниелердің шекараларының ығысуы қолданылады.
- Көркемдік уақыт субъективті, ол жасанды қалыпта бейнеленуі мүмкін.

Магиялық реализмнің теориялық мәселелеріне қызығушылық XX ғасырдың II жартысында, 1970-жылдардан басталды. Ол латынамерикалық прозаның дамуымен тікелей байланысты. Шынында да, магиялық реализм латынамерикалық әдебиетте (роман, повесть, әңгімелерде) XX ғасырдың 40-70- жылдарында әдебиет тарихы мен әдебиет сынында әдеби ағым ретінде көрсетілген» (Кофман, 2003, б. 492). Ағымның көрнекті өкілдерінің ішінде — Алехо Карпентьер, Хулио Кортасар, Габриэль Гарсиа Маркес, Мигель Анхель Астуриас, Хорхе Луис Борхес, Хуан Рульфо, Карлос Фуэнтес, Марио Варгас Льоса, Аугусто Роа Бастос және т.б. Магиялық реализмнің Латын Америка халықының әдебиетінде қалыптасу жолына байланысты түрлі пікірлер бар. Латын Америка халықтарының әдебиетін зерттеуші А.Ф. Кофманның пікірінше, магиялық реализмнің поэтикасы мен көркемдік негіздері еуропалық авангардизмнің ықпалымен туындаған. Латынамерикалық жазушылар фантастикалық шындықты түрлендірудің кейбір принциптерін авангардизм өкілдерінен алған. Сондай-ақ еуропалық абстрактілі шығармалар латынамерикалық магиялық реализм шығармаларында нақтылық пен айқындылыққа ие болды. Сюрреальді арман шынайы өмірдегі мифпен ауыстырылды. Латынамерикандық жазушылар афроамерикандық және үнді мифологиясына ғана емес, XVI-XVII ғасырлардағы американдық дәстүрлерге де сүйенген» (Кофман, 2003, б. 492). Латынамерикандық магиялық реализмнің идеологиялық негізі- жазушының үнділік және афроамерикандықтардың мифологиялық санасымен сәйкестендірілген Латын Америка шындығы мен мәдениетінің сәйкестілігін анықтауға және оған бекінуге деген ұмтылысы (Кофман, 2003, б. 493). А.А. Гугниннің пікірі де латынамерикандық магиялық реализммен сәйкес келеді: «Магиялық реализмнің бірден-бір белгісіне утопияға қарама-қарсылық, антипрагматизм, антиидеологизм мен антидогматизмді жатқызады. Магиялық реализмде адам санасының барлық тарихи көріністері диалогқа түседі: синкреттілік (миф, фольклор), рационалдылық, иррационалдылық, діни, атеистік, мистикалық. Магиялық реализм еуроцентризм мен ұлтшылдықты жеңумен сипатталады. Магиялық реалисттер еуропалық 6 типті цивилизацияның шеңберінен шығып, әлемдік тәжірибені синтездеуге тырысады (Гугнин, 2003, б. 491). Латынамерикандық магиялық реализм прозасы XX ғасырдың II жартысынан бастап әлемдік әдеби үрдіске әсер етіп, елеулі көркемдік-эстетикалық құбылысқа айналғаны даусыз. А.Ф. Кофманның пікірінше, кейіннен латынамерикандық магиялық реализм еуропалық және солтүстік американдық әдебиетке айтарлықтай әсер етті. (Кофман, 2003, б. 493). Еуропа мен АҚШ-та латынамерикандық магиялық реализмге байланысты көптеген зерттеулер жарық көрген. Олардың ішінде: Вернер Херцогтің «Габриэль Гарсиа Маркестің «Жүз жылдық жалғыздық» романындағы тарихи және географиялық негіздер» (Werner Herzog «Geschichtliche und geographische Hintergründe im Werk “Hundert Jahre Einsamkeit” von Gabriel García Márquez» // Iberoamericana 1. 1979); Торстен В. Ляйнениң «Магиялық реализм кешеуілдетілген модерннің әдісі» (Torsten W. Leine «Magischer Realismus als Verfahren der späten Moderne». Berlin-Boston, 2018); Михаэль Шеффельдің «Магиялық реализм» (M. Scheffel «Magischer Realismus. Die Geschichte eines Begriffes und ein Versuch seiner Bestimmung». Tübingen, 1990); Гермион Христиан Шранцтің «Магиялық реалисттерден ақ жолбарыстарға дейін». Үнді-ағылшын әдебиетіндегі магиялық реализмнің дамуы Салман Рушдидің «Түн ортасының балалары» шығармасымен байланысты (Die Entwicklung der indoenglischen Literatur nach Salman Rushdies Midnight's Children». Wien, 2009). 1995 жылы Лондонда магиялық реализм және оның ерекшелігі, классикалық реализммен және өзге де әдеби ағымдармен байланысы туралы мақалалар жинағы жарық көрді — «Магиялық реализм: теориясы, тарихы» («Magical realism: theory, history, community») (Magical realism). Жинақтың авторлары: А. Карпентьер, Фэрис Бенди (Faris Wendy), Ирен Гюнтер (Irene Guenther), Скотт Симпкинс (Scott Simpkins), Роудон Уилсон (Rawdon Wilson), Р. Габриэлла Фореман (R. Gabrielle Foreman), Джон Эриксон (John Erickson), Стивен Ф. Уолкер 7 (Steven F. Walker), Мелисса Стюарт (Melissa Stewart), Луис Паркинсон Замора (Lois Parkinson Zamora), Ричард Тод (Richard Todd), Джон В. Фостер (John Burt Foster), Луис Лил (Luis Leal) және тағы басқалары болды. Орыс әдебиеттануында

соңғы 2–3 онжылдықта магиялық реализмді зерттеумен тарихшы әрі теоретик ғалымдар айналысқан: А.А. Гугнин («Магический реализм в контексте искусства и литературы XX века: феномен и некоторые пути его осмысления». М., 1998), В. Кутейщикова и Л. Осповат («Новый латиноамериканский роман. 50–70-е годы. Литературно-критические очерки». М., 1983), И. Тертерян («Человек мифотворящий. О литературе Испании, Португалии и Латинской Америки». М., 1988), В.Б. Земсков («Габриэль Гарсиа Маркес: Очерк творчества». М., 1986), А.Ф. Кофман («Проблема “магического реализма” в латиноамериканском романе» // Современный роман: опыт исследования. М., 1990), Д.М. Урнов («Вторжение мифа. Магический реализм и латиноамериканский роман» // Пристрастия и принципы: спор о литературе. М., 1991) және т.б. Әртүрлі әдебиеттердің негізінде диссертациялық жұмыстар жазылды: А.В. Биякаева («Роман М. Петросян “Дом, в котором...” в контексте современной магической прозы». Омск, 2017), К.Н. Кислицын («Проза С.А. Клычкова: поэтика магического реализма». М., 2005), Е.Г. Маслова «Традиции магического реализма в романном творчестве Т. Моррисон 1970–1990-х годов». Казань, 2012), М.Н. Панчехина («Магический реализм как художественный метод в романах М.А. Булгакова». Донецк, 2017), Н.З. Шамсутдинова («“Магический” реализм в современной британской прозе /Анжела Картер, Салман Рушди/». М., 2008) және т.б. О.Овчаренко атап көрсеткендей және зерттеулер дәлелдегендей, магиялық реализм ежелден халықаралық құбылысқа айналған, бірақ ол ұлттың болмысына байланысты ерекшеліктерге ие болуы мүмкін (Овчаренко, б. 440).

Магиялық реализм, көптеген зерттеушілер көрсеткендей, фольклорлық, әдеби дәстүрлермен байланысты және өзінің бойына батыс пен шығыстың дәстүрлерін тоғыстырады. Орыс әдебиеттануында магиялық реализмнің белгілерін анықтаған зерттеушілердің бірі-Александр Гугнин. Зерттеуші XIX–XX ғасырлардың арасындағы реализмді жіктеуді ұсынды. Александр Гугниннің пікірінше, реализмнің көркемдік әдістерінің дамуын бес түрлі тоқа жіктеуге болады. Біріншіден, рационалды-позитивистік бағыттағы реализм (критикалық реализм, социалистік реализм, неореализм, XX ғасырдағы реализм) (Гугнин, б. 60). Екіншіден, иррациональді-рациональді негіздегі реализм — сюрреализм (Гугнин, б. 61). Ол реализм иррациональді, бейсаналы болып, түпсанадан алынып, қағаз бетіне түседі. Үшіншіден, магиялық реализм, оған Гугнин нақты анықтама беруге қиналады. Төртіншіден, адам санасының барлық формасын меңгергісі келетін реализм (мифологиялық реализм) (Гугнин, б. 63). Бесіншіден, фантастика элементтерін қолданатын реализм (фантастикалық реализм, мистикалық концептуальді реализм) (Гугнин, б. 64). Сонымен қатар, зерттеуші Гугнин магиялық реализм мен социалистік реализмнің байланысын қарастырады. Магиялық реализмге жанрлық әртүрлілік тән. Мысалы, магиялық реализмнің өрнектері әңгімелерде повесттер мен романдарда кездеседі. Магиялық реализмнің белгілерін нақты сипаттаған К. Кислицын. Зерттеушінің пікірінше, магиялық реализмге екідайлы шындық тән (Кислицын, б. 30). Магиялық реализм мәтіндерінде мекеншәк қиындайды: шындық бұрмаланып, уақыт субъективті болады. Ғажайып, сиқырлы және фантастикалық элементтердің пайда болуы автор мен кейіпкердің шындықты белгілі бір бұрыштан көре білуімен сипатталады.

Қазақ әдебиеттануында магиялық реализм дәстүрі Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының шығармаларынан бастау алады десек қателеспейміз. Магиялық реализмді проза жанрында дамытқан жазушы Адам Мекебаев. Қазақ әдебиетінде көне аңыз, эпсаналарды қайта жаңғырту, мифологиялық элементтерді көркем әдебиетте қолдану XIX ғасырдан басталды. XX ғасырдың бірінші жартысында аңыз-әңгімелерді проза мен поэзияда қолдануды Мағжан Жұмабаев, Сәкен Сейфуллин негізге алды. Қазақ әдебиеттануындағы Ғабит Мүсіреповтің Ер Қаптағай, Жеңілген Исрафил сияқты шығармалары мифтік дәстүрдің бірден-бір үлгісі ретінде көрініс алған. Әбіш Кекілбаев, Мұхтар Мағауин, Оралхан Бөкей, Тынымбай Нұрмағанбетов, Сәкен Жүнісов, Дүкенбай Досжан, Роллан Сейсенбаев, Әкім Тарази секілді қаламгерлер көне аңыздық, мифологиялық дәстүрлерді өз шығармаларына арқау етті. Бұл жөнінде зерттеуші Айгүл Ісмақова: «Миф поэтикасы қазіргі әлемді ауқымды уақыттық мүмкіндіктер арқылы бейнелеулерімен байытып, қолданыстағы мәдени метафоралар мен ассоциациялар қорын кеңейтеді. Өз мағыналарын бұрын да танытып үлгерген поэтикалық архетиптердің «қайта тірілуі» байқалады», - деген пікірді

алдыға тартады (2, с.381-382). Ж.Аймұхамбетова «Қазіргі қазақ ақын-жазушылары авторлық позициясын танытуда, шығарманың идеясын ашып, көркемдік айшықтарын бедерлей түсуде мифтік сюжеттерді, мифологиялық түсініктерді, оның ішінде мифтік құбылушылықты мақсатты түрде пайдаланып, шығармашылықпен дамыта қолданғанын байқауға болады», - деп пікір білдіреді (3, 126 б.).

Аңыздар мен эпсаналарды, фольклорлық дәстүрді қайта жаңғыртып, шығармаларына арқау ету дәстүрі кейін де жалғасын тапты. 1970-1980 жылдардағы қазақ прозасында жаңа түрге ие болды. Мифологияны қазақ қаламгерлері пәлсапалық мағына мен өмір мәні мен мағынасын көрсетуде қолданды. Мифологизм магиялық реализм дәстүрін тәуелсіздік кезеңіндегі қазақ әдебиетінде қайтадан жаңғыртты.

Әбіш Кекілбайдың «Аңыздың ақыры», «Күй», «Ханшадария хикаясы», Оралхан Бөкейдің «Айпара-ана», «Жасын», «Құм мінезі», «Сайтан көпір», «Қар қызы», «Жетім бота», Роллан Сейсенбаевтің «Шайтанның тағы», «Өлілер құмды кезіп жүр», Сәтімжан Санбаевтың «Ақ Аруана», Төлен Әбдіковтің «Тозақ оттары жымыңдайды», Марал Ысқақбайдың «Ұят туралы аңыз», «Ғажайып бала» және тағы басқа шығармаларында магиялық реализм арқылы пәлсапалық ойлар мен өмірдің шындығы көрініс алды.

Отандық әдебиеттанудағы магиялық реализм жанрлық тұрғыдан тарихилық пен мифологияны бойына жинақтаған. Магиялық реализмнің белгілері мынандай: қиял элементтері түсіндірілмейді, қарама-қарсылықсыз болады; • шығармадағы кейіпкерлер магияның белгілерін ешбір қисынсыз қабылдайды; символдар беріледі; • адамның жеке басының сезімі суреттеледі; • кеңістік, уақыт ұғымдары бұрмаланып беріледі, сол себепті, ол бөлшек ретінде немесе мүлде жоқ секілді болады. Көркемдік әдісретінде коллапсты пайдаланады, ол дегеніміз- қазір болып жатқан оқиға бұрынғыны қайталайды яки қайта жаңғыртады; салдар және себеп алмастырылады, кейіпкер күйзеліске түсіп, өмірдің тауқыметін тартады; • фольклорлық, аңыздық элементтер кездеседі; • оқиғаны баяндаушы үшінші шақтан біріншіге ауысады, оқиғада ішкі монологтың бір-біріне алмасуы кездеседі; кейіпкерлер бір-бірімен қарама-қарсы болады; • кульминацияда өмірдің мәні неде екені түсіндіріледі. Осы белгілер қазақ магиялық реализміне тән.

XXI ғасыр жазушыларының ішінде магиялық реализм тақырыбында қалам тербеген Талғат Кеңесбаев пен Думан Рамазан сияқты қаламгерлерді атап өту орынды. Архаикалық кезең, философиялық ойлар шығармаларға негіз болған. Утопияға қарсылық, фантастика орын алған. Сонымен қатар, бұл шығармаларда мекеншәк кездеседі. Думан Рамазанның мистикаға толы «Жан» әңгімесі туралы осыны айта аламыз. Магиялық реализм арқылы латиноамерикалық жазушылар өткен ғасырдың 50-70 жылдары әлем әдебиетіне жаңа жанрды өмірге әкелді. Ол шығармалар өзге туындылардан ерекшеленген. Қазақ қаламгерлері орыс тіліне аударылған магиялық реализм белгілері бар шығармалар негізінде тәуелсіздіктен кейін қалам тербеген. Біздің жазушыларымыздың шығармаларында магиялық реализмді игеруі батыстық және христиан дінінің ықпалынсыз беріледі. Шығарма кейіпкері ұжымдық ойлауды меңгереді. Бір ғана кейіпкердің жеке басы мен өмірі арқылы тұтас ұлттың не болмаса әулеттің жағдайы баяндалады. Мысалы, Дидахмет Әшімханның «Тасқала» немесе «Жынды жел» әңгімесінен көреміз. Қазіргі заман прозасында жазушы Тынымбай Нұрмағанбеттің «Кене» әңгімесін мысалға келтірейік. Сыншы Амангелді Кеңшілікұлы Тынымбай Нұрмағанбетовтің «Кене» әңгімесін мистикалық шығармаға жатқызады, қазақ прозасының үлкен жетістігі деп пікір білдіреді. Әңгімеде қаламгер Тынымбай Нұрмағанбетов шынайылық мен мистиканы қатар қолданып, Франц Кафкамен бәсекелеседі (6, 116б.). Осы секілді сарында жазылған магиялық реализм қаламгерлерінің шығармаларында фольклорлық дәстүр, ғажайып элементтері кездеседі. Мәдени мен әдеби байланыстың негізінде қазақ әдебиеттануында «магиялық реализм» ағымы дүниеге келді. Магиялық реализм шығармаларында кейіпкер санасы магия элементтері пен фантастикаға толы.

Магиялық реализмнің көркемдік әдістеріне: әр оқиғаның кенеттен орын алуы (қорқынышқа толы оқиға кейіпкер өз басына қиын жағдай түскенде пайда болады); шығарма бойында не болып не қойып жатқанын түсінбеу (бұл ерек

құбылыстың қайдан келгенін ұғынбай, онымен қалай күресудің жолын білмей, көмекті қайдан күтуді білмей дал болушылық); құпиялық пен жұмбақтылық (шындық өмірде ақылға қонымсыз болса да, мәтін бойынан оқырман ұғына алатын шынайлық); күтпеген сюжет өрілімінің басқа бағытқа өрістеуі мен аяқ астынан туындайтын не авторлық не оқырмандық шешім шығару; туындыдағы оқиғалар мен қаһармандар образындағы мистикалыққа қарамай шындық өмірмен қисындылық жатады (10,306 б).

Қазіргі қазақ әдебиеттануында қаламгерлер шындық пен қоғамдағы келеңсіздіктерді көрсетуде реализм бөлшектерін қолданады. Қазақ магиялық реализмінде патша өкіметінің отаршылық саясаты, бодандық та көрініс алған. Қазақ магиялық прозасындағы шағын әңгіме жанрындағы Әділбек Ыбырайымұлының «Бейсауат кісі» шығармасы бодандық, отаршылдық саясатын суреттейді.

Отандық әдебиетте фольклорлық мұраларда шындық пен қиял аралас жанрдағы туындыларды «магиялық реализм» бағытының бастауы деп айта аламыз. С.Қасқабасов фольклорлық туындыларды жанрлық тұрғыда топтастырғанда «әпсаналар мен хикаяттар» деп, «шындық пен қиялдың элементтерін пайдалана отырып, белгілі бір тарихи оқиға, немесе атақты тұлға, я болмаса топоним жайында баяндайтын әңгімелер» (5, 42 б.) деген тұжырымдама жасайды. Әпсаналар мен хикаяттардың өзін іштей үш түрге бөледі: тарихи-мекендік әпсаналар, әлеуметтік-утопиялық әпсаналар және діни-кітаби хикаяттар. Бұл жанрдағы туындыларда көбінесе «қой үстіне бозторғай жұмыртқалаған» кезең, бақытты сәттер баяндалады, бас кейіпкер батырлық келбетімен дәріптеледі. Кейінгі жылдары көркем прозадағы магиялық реализм әдісін кеңінен пайдаланып, мифтік элементтер арқылы қиял мен шындықты қатар суреттеген Оралхан Бөкей, Асқар Алтай, Думан Рамазан, Тынымбай Нұрмағамбетов, Айгүл Кемелбаева, Лира Қоныс тағы басқа жазушыларымызды айтуға болады.

Қорытынды

Магия-адамзаттың рухани саласындағы күрделі құбылыс. Ол дінмен, ғылыммен, өнермен байланысты. Магия тақырыбындағы туындыларды діни, мифологиялық, философиялық дәстүрлердің негізінде қарастырған жөн. Зерттеу мақсаты етіп алынған магиялық реализм жанрының теориялық негіздерін, генезисін және қазақ әдебиетіндегі магиялық реализм жанрында жазылған шығармаларды анықтадық.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Аймұхамбетова Ж.Ә. Оралхан Бөкей прозасындағы мифологизм мәселесі. Филол.ғыл.канд. Ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссер.-я. Астана, 1999. – 126 б
2. Әбіл Серік Әбілқасымұлы. Милети реализм, Қазақи модерн, Алаши постмодернизм.
3. Биякаева А.В. О значении истины для природы двойственности художественной реальности в магическом реализме // Материалы III всероссийской научно-практической конференции с международным участием. – Омск: Изд-во ОГПУ, 2015. – С. 273-278.
4. Гарсиа Маркес Г. Жүз жылдық жалғыздық: роман / М.: АСТ, 2016. — 416 б.
5. Гугнин, А.А. Магический реализм в контексте искусства и литературы XX века: феномен и некоторые пути его осмысления / А.А. Гугнин. — М.: Институт славяноведения РАН, 1998. — 117 б.
7. Гугнин, А.А. Магический реализм / А.А. Гугнин // Литературная энциклопедия терминов и понятий / Гл. Ред. И сост. А.Н. Николюкин. — М.: Интелвак, 2003. — 489-492 б.
8. Жарылғапов Ж. Қазақ прозасы ағымдар мен әдістер. –Қарағанды: ЖШС «Гласир», 2009. – 358
9. Исмакова А.С. Казахская художественная проза. Поэтика, жанр, стиль (начало XX века и современность). – Алматы: Ғылым, 1998. – 394б.

8. Кофман, А. Проблема «магического реализма» в латиноамериканском романе / А.Ф. Кофман // Современный роман: опыт исследования. — М.: Наука, 1990. — 183-200 б.
9. Кофман, А.Ф. Латиноамериканский художественный образ мира / А.Ф. Кофман. — М.: Наследие, 1997. — 318 б.
10. Маслова, Е.Г. Традиции магического реализма в романном творчестве Т. Моррисон 1970-1990-х годов. Автореф. Дис. ... Канд. Филол. Наук: 10.01.03 / Е.Г. Маслова. — Казань, 2012. — 25 с
11. Овчаренко, О. Магический реализм (продолжение) / О. Овчаренко // Теория литературы: В 4 т. Т. IV: Литературный процесс. — М.: ИМЛИ РАН, Наследие, 2001. — 425-442
12. Урнов, Д.М. Вторжение мифа. Магический реализм и латиноамериканский роман / Д.М. Урнов // Пристрастия и принципы: спор о литературе. — М.: Советский писатель, 1991. — 86-95 б.
200 .

UZAKTAN EĞİTİM POLİTİKALARININ GELECEĞİ: YAPAY ZEKÂ TABANLI EĞİTİM TEKNOLOJİLERİ İŞİĞİNDA KURAMSAL BİR DEĞERLENDİRME

Dr. Öğr. Üyesi, Erdi Okan YILMAZ¹

¹Uşak Üniversitesi, Uzaktan Eğitim MYO, erdi.yilmaz@usak.edu.tr, 0000-0002-7423-725X

Özet

Pandemi süreciyle ivme kazanan uzaktan eğitim, Türkiye'deki üniversitelerin eğitim politikalarında kalıcı bir yer edinmiştir. Nitekim YÖK'ün politikaları doğrultusunda üniversitelerde derslerin %40'ına kadarının uzaktan öğretim yoluyla sürdürülebilmesine yönelik düzenlemeler, dijital eğitim teknolojilerinin yükseköğretim politikalarındaki kalıcılığını pekiştirmektedir. Eş zamanlı olarak, yapay zekâ tabanlı eğitim teknolojilerindeki hızlı gelişim, yükseköğretimde dijital dönüşümün yeni bir aşamasını tetiklemektedir. Türkiye'nin 2021-2025 Ulusal Yapay Zekâ Stratejisi ile YÖK ve MEB'in dijital eğitim vizyonları da, eğitimde yapay zekâ odaklı dönüşümü politika düzeyinde öncelikli hale getirmektedir. Örneğin, MEB'in 2023 Eğitim Vizyonu belgesi ve YÖK'ün Yükseköğretimde Dijital Dönüşüm Projesi gibi girişimleri, eğitimde yapay zekâ entegrasyonuna yönelik stratejik hedeflerin altını çizmektedir. Ancak bu dönüşüm vizyonunun hayata geçirilmesi, uygulamada önemli etik, pedagojik, yönetsel ve hukuki soruları da beraberinde getirmektedir. Literatüre dayalı bu kuramsal çalışmada, yapay zekâ destekli eğitim teknolojilerinin üniversitelerdeki uzaktan eğitim uygulamalarına ve politikalarına olası etkileri tartışılmaktadır. Mevcut eğilimler arasında, öğrenme analitiği, akıllı öğretim sistemleri ve sohbet robotları (büyük dil modellerine dayalı yazılı asistanlar dâhil) gibi yapay zekâ uygulamalarının uzaktan eğitimde kullanımının yaygınlaşması yer almakta; bu teknolojilerin öğrenci desteği, ölçme-değerlendirme ve içerik sunumu süreçlerine getirdiği yenilikler değerlendirilmektedir. Özellikle 2023 yılında yaygınlaşan üretken yapay zekâ araçları (ör. gelişmiş sohbet robotları), uzaktan eğitimde içerik oluşturma ve öğrenci etkileşimi konusunda yeni fırsatlar sunarken akademik dürüstlük ve değerlendirme süreçlerine ilişkin tartışmaları da tetiklemiştir. Ayrıca çalışma kapsamında, yapay zekâ destekli uzaktan eğitimin politika düzeyindeki yansımaları etik, pedagojik, yönetsel ve hukuki açılardan irdelenmektedir; bu bağlamda veri mahremiyeti, algoritmik adalet ve akademik dürüstlük ilkeleri, öğrenme deneyimlerinin kişiselleştirilmesi ve öğretim yöntemlerinin dönüşümü, kurumsal dijital altyapı ve insan kaynağı planlaması ile veri koruma ve fikrî mülkiyet düzenlemeleri gibi konular ele alınmaktadır. Sonuç olarak, analiz bulguları, yapay zekâ destekli uzaktan eğitimin Türkiye yükseköğretiminde mevcut uygulamaları iyileştirmenin ötesinde, eğitim politikalarının geleceğini şekillendirebilecek bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda, yükseköğretim politika ve stratejilerinin yapay zekânın sorumlu ve etkin kullanımını teşvik edecek şekilde güncellenmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Çalışma, özgün bakış açısıyla bu potansiyelin gerçekleşmesi için politika yapıcılara ve eğitim yöneticilerine yönelik önemli çıkarımlar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uzaktan Eğitim, Yapay Zekâ, Eğitim Politikaları, Eğitim Teknolojileri, Dijital Dönüşüm

THE FUTURE OF DISTANCE EDUCATION POLICIES: A THEORETICAL EVALUATION IN THE LIGHT OF AI-BASED EDUCATIONAL TECHNOLOGIES

Abstract

Accelerated by the COVID-19 pandemic, distance education has become a permanent component of higher education policies in Turkey. In line with the Council of Higher Education's (YÖK) new vision, regulations allowing up to 40% of courses to be delivered online have solidified the role of digital learning technologies in university-level education. Concurrently, the rapid advancement of artificial intelligence (AI)-based educational technologies has initiated a new phase in the digital transformation of higher education. National-level strategic documents, such as Turkey's 2021–2025 National Artificial Intelligence Strategy and YÖK's "Digital Transformation in Higher Education" project, signal a growing emphasis on the policy-level integration of AI in education.

This theoretical study, based on literature review and national education strategy documents, explores the potential impacts of AI-supported educational technologies on distance education practices and policies in Turkish universities. The discussion focuses on emerging trends such as learning analytics, intelligent tutoring systems, and AI-driven conversational agents (including large language models), which are increasingly used in areas like student support, assessment, and content delivery. Particularly, the widespread adoption of generative AI tools since 2023 has opened new opportunities in content generation and student engagement while also raising concerns about academic integrity and assessment practices.

Furthermore, this study critically examines the policy implications of AI-driven distance education from ethical, pedagogical, administrative, and legal perspectives. Issues such as data privacy, algorithmic fairness, academic honesty, personalization of learning, institutional capacity building, and intellectual property rights are analyzed in detail. Findings indicate that AI-supported distance education has the potential not only to improve existing practices but also to shape the future trajectory of higher education policy in Turkey. The study concludes with original insights and strategic recommendations for policymakers and institutional leaders aiming to implement responsible and effective AI integration into distance education frameworks.

Keywords: Distance Education, Artificial Intelligence, Eğitim Politikaları, Eğitim Teknolojileri, Dijital Dönüşüm

YAPAY ZEKA İLE DESTEKLENEN ERKEN MÜDAHALE PROGRAMLARININ OTİZM SPEKTRUM BOZUKLUĞU ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Doktora Öğrencisi Bayram DELEŞ¹, Prof. Dr. Neriman ARAL²

¹Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Çocuk Gelişimi Anabilim Dalı, Ankara/TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-7507-240X

delesbayram@gmail.com

²Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, Ankara/TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-9266-938X

aralneriman@gmail.com

Özet

Bu çalışma, Yapay Zeka (YZ) destekli erken müdahale programlarının Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB) olan çocukların sosyal, iletişimsel ve davranışsal gelişimleri üzerindeki etkilerini incelemektedir. Çalışmada OSB'nin erken tanısının ve yoğun özel eğitimin önemine vurgu yapılarak, YZ tabanlı tanılama araçlarının ve müdahale yaklaşımlarının OSB'li bireylerin yaşam kalitesini artırma alternatifi sunduğu belirtilmektedir. Tanılama alanındaki YZ destekli mobil uygulamalar ve makine öğrenmesi sistemlerinin erken ve doğru teşhis imkanı sunduğu, sosyal beceri ve davranışları destekleyen YZ tabanlı araçların ise terapistlere ve eğitimcilere yardımcı olabileceği ifade edilmektedir. Özellikle sosyal robotlar ve giyilebilir teknolojilerin OSB'li çocukların sosyal iletişim becerilerini geliştirmede umut vadeden sonuçlar sunduğu görülmektedir. Sonuç olarak, YZ'nin OSB olan çocukların tanılanması ve desteklenmesi süreçlerinde önemli bir alternatif taşıdığı belirtilmekle birlikte, bu alandaki araştırmaların henüz erken aşamada olduğu ve daha fazla kanıtı ihtiyaç duyulduğu vurgulanmaktadır. Gelecekteki araştırmalar için, büyük ölçekli ve uzun dönemli çalışmalar yapılması, farklı YZ tekniklerinin karşılaştırılması, kişiselleştirilmiş müdahale yaklaşımlarının geliştirilmesi, kullanıcı dostu arayüzlerin oluşturulması ve multidisipliner işbirliği önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Otizm Spektrum Bozukluğu, erken müdahale, yapay zeka, bireyselleştirilmiş müdahale

THE EFFECTS OF EARLY INTERVENTION PROGRAMMES SUPPORTED BY ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON AUTISM SPECTRUM DISORDER

Abstract

This study investigates the effects of Artificial Intelligence (AI)-supported early intervention programs on the social, communicative, and behavioral development of children with Autism Spectrum Disorder (ASD). The study emphasizes the importance of early diagnosis of ASD and intensive special education, noting that AI-based diagnostic tools and intervention approaches offer an alternative for improving the quality of life of individuals with ASD. AI-supported mobile applications and machine learning systems in the field of diagnosis offer the possibility of early and accurate diagnosis. At the same time, AI-based tools that support social skills and behavior can assist therapists and educators. In particular, social robots and wearable technologies are seen to offer promising results in developing the social communication skills of children with ASD. In conclusion, while AI is noted as an important alternative in the diagnosis and support of children with ASD, it is emphasized that research in this area is still in its early stages, and more evidence is needed. For future research, it is recommended to conduct large-scale and long-term studies, compare different AI techniques, develop personalized intervention approaches, create user-friendly interfaces, and promote multidisciplinary collaboration.

Keywords: Autism Spectrum Disorder, early intervention, artificial intelligence, individualized intervention

Giriş

Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB), erken çocukluk döneminde kendini göstermeye başlayan ve yaşam boyu süren nörogelişimsel bir farklılıktır. Geniş bir belirti çeşitliliği sunması nedeniyle “spektrum” olarak adlandırılan bu durum, bireylerin sosyal etkileşim, iletişim ve davranış alanlarında farklı düzeylerde zorluklar yaşamasına neden olabilmektedir (Çelik ve Buğday, 2022). Gelişimsel basamaklardaki sapmaların şiddeti, OSB tanısının konulma zamanını etkileyebilmekte, belirgin geriliklerin olduğu vakalarda ilk belirtiler 12 aydan önce fark edilebilirken, daha hafif seyreden durumlarda bu gecikmeler 24 aydan sonra belirgin hale gelebilmektedir (Additud, 2023). OSB'nin temelinde, özellikle sosyal etkileşimde ve iletişim kurmada belirgin güçlükler bulunmaktadır. Bu durum, göz teması kurmada zorluk, kendini ifade etmede kısıtlılık, çevreyi farklı algılama ve başkalarının duygusal ifadelerini anlamakta zorlanma olarak sıralanmaktadır (Çelik ve Buğday, 2022).

OSB'nin etiyolojisi multifaktöriyel bir yapıya sahiptir. Geçmişte OSB'nin yalnızca nörolojik veya psikolojik bir hastalık olduğu düşünülürken, günümüzde yapılan araştırmalar, bireyin vücudunun çoklu sistemini (immünolojik, gastrointestinal, metabolik, nörolojik ve mitokondriyal) etkilediğini göstermektedir (Li ve ark., 2019; Yano ve Hosokawa, 2023). OSB'nin yanı sıra gastrointestinal sistem (GİS) semptomları, uyku problemi, beslenme/yeme sorunları, davranış sorunları, epilepsi nöbetleri, anksiyete, dikkat eksikliği/hiperaktivite bozukluğu gibi sorunlar da görülebilmektedir (Yano ve Hosokawa, 2023). Bu eş zamanlı durumların varlığı, OSB'li bireylerin gelişim süreçlerini desteklemek ve karşılaştıkları güçlüklerle başa çıkmalarına yardımcı olmak amacıyla uygulanan müdahale yaklaşımlarının kapsamlı ve bütüncül olmasının önemini artırmaktadır (Ayanoğlu ve ark., 2019; Kaya ve ark., 2022). Bu bağlamda, son yıllarda hayatın pek çok alanında yaygınlaşan Yapay Zeka (YZ) temelli uygulamalar, OSB'li bireyler için etkili erken müdahale programlarının geliştirilmesine önemli destek sağlamaktadır.

Teknolojideki son yıllardaki hızlı ilerlemeler, YZ uygulamalarının sağlık ve eğitim alanlarında olduğu gibi OSB'li bireylerin yaşam kalitesini artırma potansiyelini ortaya çıkarmıştır (Holewa ve ark., 2022; Yun ve ark., 2017). OSB tanısı almış bireylerin günlük yaşam aktivitelerindeki zorlukları azaltmak, sosyal etkileşim becerilerini geliştirmek, iletişim yeteneklerini desteklemek ve öğrenme süreçlerine katkıda bulunmak amacıyla YZ destekli çeşitli uygulamalar geliştirilmekte ve kullanılmaktadır (Kumazaki ve ark., 2018; Srinivasan ve ark., 2016; Voss ve ark., 2019; Yun ve ark., 2017). YZ tabanlı müdahale yaklaşımları, bireysel hasta verilerine dayalı kişiselleştirilmiş tedavi imkanları sunması, tedavi süreçlerinin etkin takibine olanak tanınması ve bireyin değişen ihtiyaçlarına uyum sağlaması açısından önemli avantajlar sunmaktadır (Wankhede ve ark., 2024). Özellikle erken tanı konulmasıyla birlikte uygulanan YZ destekli müdahale programlarının, OSB'li bireylerin gelişimsel süreçlerini olumlu yönde etkilemede kritik bir rol oynayabileceği düşünülmektedir. Gelecekteki YZ alanındaki ilerlemelerle, OSB'li bireyler için kişiselleştirilmiş ve etkili müdahale yöntemlerinin geliştirilmesi ve bu bireyler ile ailelerinin yaşam kalitesinde önemli bir artışın sağlanması öngörülmektedir. Bu kapsamda çalışma, YZ destekli erken müdahale programlarının OSB'li çocukların sosyal, iletişimsel ve davranışsal gelişimleri üzerindeki etkilerini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Otizm Spektrum Bozukluğunda Erken Müdahalenin Önemi

Erken müdahale, tüm çocukların gelişimsel potansiyellerinin en üst düzeye çıkarılması hedeflenen çok boyutlu ve disiplinler arası bir yaklaşım olarak tanımlanmaktadır (Kılınç ve Aral, 2015). Bu müdahaleler aracılığıyla çocukların fiziksel (motor), bilişsel (zihinsel), sosyal-duygusal ve iletişim becerilerinin geliştirilmesi, öğrenme süreçlerinin desteklenmesi ve genel iyilik hallerinin artırılması amaçlanmaktadır (Gözün Kahraman ve Özdemir, 2025; Kaçmaz ve ark., 2024). Erken müdahale, sadece çocuğun kendisini değil, aynı zamanda ailesini ve çevresini de içine alan bir süreç olarak ele alınmakta ve ailelerin aktif katılımının başarısı için kritik öneme sahip olduğu belirtilmektedir (Serter, 2024).

OSB tanısı konmuş çocuklar için erken müdahalenin önemi ise daha da artmaktadır. OSB'nin erken tanısı ve hemen başlatılan yapılandırılmış müdahale programları, beyin gelişiminin en hızlı olduğu bu kritik dönemde sinaptik bağlantıları

olumlu etkileyebilir. Bu durum, OSB ile ilişkili temel zorluklar olan sosyal iletişim, etkileşim ve tekrarlayıcı davranışların hafifletilmesinde önemli bir rol oynayabilir. Erken müdahale ile OSB’li çocukların iletişim becerilerinin geliştirilmesine, sosyal ipuçlarını anlamalarına, akranlarıyla etkileşim kurmalarına ve uyum sağlayıcı davranışlar kazanmalarına yardımcı olunarak onların ileriki yaşamlarında daha bağımsız ve başarılı bireyler olmaları sağlanabilir. Bu kapsamda alan yazındaki araştırmalarda, erken müdahalenin dil gelişimine (Tekola ve ark., 2020), sosyal etkileşim becerilerine (Ensink ve ark., 2020), tekrarlayıcı davranışların azalmasına (Tercan ve Bayhan, 2020) ve ebeveynlerin çocuklarının gelişimi konusundaki bilgi ve becerilerinin artırılmasına (Bricker ve ark., 2020) katkı sağladığı vurgulanmaktadır. Erken müdahalenin bu çok yönlü ve kapsayıcı yapısıyla, OSB’li çocukların gelişimsel özelliklerinin olumlu yönde etkilendiği ve onların ileriki yaşamlarında daha başarılı ve topluma daha iyi entegre olmuş bireyler olmalarına katkıda bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, risk altında olma durumu (örneğin, genetik yatkınlıklar, erken gelişimsel gecikmeler) OSB tanısı alma olasılığını artırabileceği gibi, bu durumlarda gerçekleştirilen erken müdahalelerin ise olumsuz etkileri en aza indirmede kritik bir rol oynadığı belirtilmektedir (Ayanoglu ve ark., 2019; Kaya ve ark., 2022). Bu bağlamda erken müdahalenin OSB’li çocukların potansiyellerini tam olarak ortaya koyabilmeleri ve topluma aktif bir şekilde katılım sağlamaları için önemli bir unsur olduğu belirtilmektedir (Kılınç ve Aral, 2015; Serter, 2024).

Yapay Zeka: Tanımı ve Temel Alt Alanları

YZ kavramı, farklı araştırmacılarca çeşitli açılardan tanımlanmıştır. Genel olarak YZ tanımları, düşünce süreçlerine odaklananlar ve davranışları temel alanlar şeklinde iki ana bakış açısında toplanmaktadır. Erken dönemde kabul gören tanımlardan biri Bellman (1978) tarafından, insan zihnine özgü karar verme, problem çözme ve öğrenme gibi faaliyetlerin otomasyonu olarak yapılmıştır. Haugeland (1985) YZ’yı, bilgisayarları düşünmeye yöneltten ve zihinlere sahip makineler yaratma çabası olarak tanımlarken, Winston (1992) algılama, akıl yürütme ve harekete geçmeyi sağlayan hesaplamaların incelenmesi şeklinde ifade etmiştir. Davranış odaklı bir tanım ise Kurzweil (2005) tarafından, insanların zeka gerektiren işlerini yapabilen makineler yaratma gayreti olarak belirtilmiştir. Bu kapsamda YZ, çeşitli uzmanlık alanlarına ayrılmaktadır. Bu alanlar Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1. YZ’nın Alt Alanları

Uzman Sistemler

1960’ların ortalarında YZ araştırmacıları tarafından geliştirilen uzman sistemler (Allahverdi, 2002), belirli bir alandaki bilginin bilgisayarda depolanması ve algoritmalar aracılığıyla bu bilgiye danışılması prensibine dayanmaktadır. Uzmanlaştığı konuda çıkarımlar yapabilen ve sonuçlara ulaşabilen bu sistemler (Liao, 2005), kullanıcılara danışmanlık yapabilir ve tavsiyelerinin mantığını açıklayabilir (Turban ve Aronson, 2001). Günlük sorunlara esnek çözümler sunan uzman sistemlerin, birçok alanda uygulamaları bulunmaktadır (Allahverdi, 2002; Liao, 2005). Literatürde mühendislik, tıp, eğitim, tarım gibi birçok sektörde kullanıldığı görülmektedir (Abidi ve Manickam, 2002; Mahaman ve ark., 2003; Sabourin ve Villeneuve, 1996).

Doğal Dil İşleme

Makinelerle doğal dilde iletişim kurma hedefiyle ortaya çıkan Doğal Dil İşleme, bilgisayarların insan dilini anlamasını ve bu dilde yanıt vermesini amaçlamaktadır (Young ve ark., 2018). Derin öğrenme, özellikle konuşma tanıma sistemlerine (Cortana, Alexa, Siri vb.) büyük katkılar sağlamış olsa da, dilin yorumlanması gibi bazı sorunlar henüz tam olarak çözülememiştir (Brank ve ark., 2007).

Makine Öğrenmesi

Makinelerin deneyimleyerek öğrenmesini ve mantıklı sonuçlar üretmesini hedefleyen Makine Öğrenmesi, YZ'nin önemli bir alt dalıdır (Mohri ve ark., 2012; Smola ve Vishwanathan, 2008). Makine Öğrenmesi ile makinelerin performansı zamanla artabilir ve tasarımcısının öngöremediği bir öğrenme düzeyine ulaşılabilir (Xue ve Zhu, 2009). Makine Öğrenmesi'nde programlar, sunulan verilerden çıkarım yaparak performanslarını sürekli olarak geliştirmektedir (Alpaydin, 2016; Mohri ve ark., 2012; Smola ve Vishwanathan, 2008).

Yapay Sinir Ağları

Biyolojik sinir sistemlerini taklit eden Yapay Sinir Ağları, YZ alanında yoğun ilgi gören sistemlerdir (Daniel, 2013; Hamzaçebi ve Kutay, 2004). Basit bir algoritma mimarisiyle kendi kendini organize ederek doğrusal olmayan problemleri çözebilmektedir. Aynı zamanda insan beyninin öğrenme ve karar verme yeteneklerini kullanarak sorunlara çözüm üretebilir ve doğrusal modellerin yetersiz kaldığı durumlarda tahminlerde bulunabilir (Ataseven, 2013; Daniel, 2013; Hamzaçebi ve Kutay, 2004).

Otizm Spektrum Bozukluğunda Yapay Zeka Destekli Uygulamalar

OSB, yaşamın erken yıllarında kendini göstermesi ve yaşam boyu sürmesi nedeniyle erken tanı büyük önem taşımaktadır. Ancak OSB olan çocukların sergilediği davranışlardaki çeşitlilik, tanılama süreçlerinin uzamasına ve kritik eğitim dönemlerinin kaçırılmasına neden olabilmektedir. Bu zorluklar, YZ araştırmacılarının OSB'yi tanılama ve destek süreçlerinde YZ tabanlı sistemleri kullanma konusuna olan ilgisini artırmıştır. Bu bağlamda OSB'li çocukların tanılanmasına yönelik YZ uygulamaları alanında çeşitli araştırmalar yürütülmüştür. Duda, Daniels ve Wall (2016) tarafından oluşturulan ailelere yönelik mobil otizm risk değerlendirme (MARA) uygulaması, kısa bir anket aracılığıyla OSB riskini %89 doğruluk oranıyla diğer gelişimsel bozukluklardan ayırt ederek umut vadetmiştir. Bu tür sistemler, geleneksel tanı süreçlerinin uzunluğu ve maliyeti göz önüne alındığında, erken tanı açısından önemli bir fırsat sunmaktadır. Kosmicki ve arkadaşları (2015) tarafından yapılan bir çalışmada, otizm değerlendirme ölçeğinin (ADOS) belirli maddelerinden yararlanılarak geliştirilen makine öğrenmesi sistemi, %98 hassasiyet ve %89 özgüllük ile OSB taraması yapabildiği belirtilerek bu sistemlerin tarama ve tespitteki potansiyeli vurgulanmıştır. Bu sonuçlar, YZ tabanlı tanı sistemlerinin klinik uygulamalara entegrasyonu durumunda tanı doğruluğunun artabileceğine işaret etmektedir. Yuan ve arkadaşları (2017) tarafından geliştirilen doğal dil işleme tabanlı bir sohbet botu ise, kullanıcıların metin yanıtlarından anlamlar çıkararak karar ağacı oluşturmuş ve %88 doğrulukla OSB'nin şiddetinin tahminini yapabildiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu tür araçlar, klinik gözlemlere destek olabilecek alternatif veri kaynakları sağlamaktadır. Bu çalışmalar, geleneksel tanı araçlarının zamansal ve maddi yükünü azaltabilecek alternatif sistemlerin geliştirilebileceğini göstermektedir. Ancak bu sistemlerin yaygın klinik uygulamalara entegre edilmeden önce genellenebilirlik, kültürel uygunluk ve etik veri kullanımı gibi konularda daha derinlemesine araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Tanılamaya yönelik YZ uygulamalarının yanı sıra, OSB olan bireylerin sosyal, duygusal ve iletişimsel becerilerini desteklemeye yönelik teknolojiler de geliştirilmektedir. Amiri ve arkadaşları (2017), OSB olan çocukların motor stereotipik hareketlerini %94.6 hassasiyetle tespit edip kaydedebilen YZ tabanlı bir akıllı saat tasarlamışlardır. Bu tür teknolojilerin terapistler için veri toplama ve müdahale süreçlerini takip etmede faydalı olabileceği öngörülmektedir. Bu tür giyilebilir teknolojiler, müdahale sürecinde gözlem ve değerlendirme olanaklarını önemli ölçüde artırabilmektedir. Ayrıca farklı

becerilerin öğretiminde öğretmenlere yardımcı olmak amacıyla Srinivasan ve Parthasarathi (2013) tarafından tasarlanan YZ tabanlı araç ise, beceri analizlerini yazılı etkinlik çizelgeleri şeklinde sunarak öğrencinin performansındaki kopuklukları tespit edebilmektedir. Bu tür araçlar, bireyselleştirilmiş eğitim programlarının daha etkili şekilde yürütülmesini destekleyebilir.

OSB'li çocukların sosyal iletişim becerilerinin gelişimine katkı sağlayan en dikkat çekici alanlar arasında robot destekli müdahaleler yer almaktadır. Sosyal robotlar, OSB'li çocukların sosyal iletişim becerilerini geliştirmede giderek daha fazla kullanılmaktadır. Simut ve arkadaşlarının (2016) Probo-Mamut robotu ile yaptığı çalışmada, robotun sosyal etkileşimde motive edici bir unsur olarak işlev gördüğü belirtilmiştir. NAO, Rovio, iRobiQ ve CARO gibi robotlar ile yapılan çalışmalarda (Srinivasan ve ark., 2016; Yun ve ark., 2017) göz teması kurma, yüz ifadesi tanıma ve ortak dikkat gibi temel sosyal becerilerin gelişmesinde olumlu etkiler yarattığı gözlenmiştir. Kumazaki ve arkadaşları (2018), CommU adlı insansı robotun OSB'li çocuklarda ortak dikkatin gelişimine katkı sağladığını ve robotik müdahalenin insan müdahalesine göre daha etkili olduğunu ifade etmişlerdir. Vahabzadeh ve arkadaşları (2018), Empowered Brain akıllı gözlüklerinin OSB olan çocukların sosyal, duygusal ve davranışsal becerilerini iyileştirdiğine dair kanıtlar sunmuşlardır. Scasselati ve arkadaşları (2018), insansı bir robotla ev tabanlı müdahalenin OSB olan çocukların yetişkinlerle ortak dikkat becerilerinde iyileşme sağladığını belirtmişlerdir. Wong ve arkadaşları (2018), NAO robot tabanlı jest eğitiminin erken çocukluk dönemindeki OSB'li çocuklarda jestlerle ilgili gecikmeyi azaltabileceğini bulmuşlardır. So ve arkadaşları (2018), robot tabanlı müdahalenin jest tanıma ve üretme olasılığını artırdığını, ancak jestlerle ilgili öğrenme için güçlü bir kanıt olmadığını belirtmişlerdir. Voss ve arkadaşları (2019), giyilebilir dijital müdahale olan Superpower Glass'ın OSB'li çocukların sosyalleşme becerilerinde önemli gelişmeler sağladığını göstermiştir. So ve arkadaşları (2019), robot tabanlı oyun-drama müdahalesinin okul öncesi OSB olan çocukların anlatı becerilerini ve jestlerle ilgili iletişimlerini geliştirebileceğini ileri sürmüşlerdir. Marino ve arkadaşları (2020), NAO robot ve bilişsel davranışçı terapi kombinasyonunun OSB'li çocukların duygu anlama ve sosyal-duygusal bakış açısı alma becerilerinde önemli gelişmeler sağladığını tespit etmişlerdir. Holeva ve arkadaşları (2022), robot destekli psikososyal müdahalelerin OSB'li çocukların psikososyal becerilerini geliştirmede faydalı olabileceğini belirtmişlerdir. Son olarak Griffen ve arkadaşları (2023), GAINS adlı tablet tabanlı YZ uygulamasının el yıkama gibi görevlerin öğretiminde terapistler için faydalı olabileceğini gözlemlemişlerdir. Bu tür araçlar, özellikle bireyselleştirilmiş eğitim programları (BEP) kapsamında, öğretim içeriğini öğrenci performansına dayalı biçimde güncellemeye olanak tanıyabilir.

YZ destekli uygulamalar, OSB'li çocukların sosyal iletişim ve bilişsel becerilerini geliştirme potansiyeline sahiptir. Bu nedenle gelecekte özel eğitimde standart uygulamalar arasında yer alma olasılıkları yüksektir. Özellikle hareket temelli, ritim ve robotik müdahalelerin sosyal iletişim becerilerini olumlu etkilediği görülmektedir (Kumazaki ve ark., 2018; Srinivasan ve ark., 2016; Yun ve ark., 2017). Ancak bu müdahalelerin bireysel farklılıklara duyarlılığı, teknik sınırlamaları ve maliyeti hâlâ tartışmalıdır. Yaygınlaştırma sürecinde etik, pedagojik ve kültürel faktörler mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır. Veri gizliliği, algoritmik önyargı ve cihazlara bağımlılık gibi riskler giderilmeden sınıf ortamına entegrasyon önerilmemelidir. Bu nedenle, disiplinlerarası iş birlikleri içinde yürütülen etik temelli araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

YZ destekli erken müdahale programlarının OSB tanısı almış çocukların sosyal, iletişimsel ve davranışsal gelişimleri üzerinde önemli etkileri olabileceği görülmektedir. Erken tanılama için YZ tabanlı araçlar yüksek doğruluk özellikleri sunarken, sosyal beceri ve davranışları desteklemeye yönelik uygulamalar terapistlere ve eğitimcilere önemli kolaylıklar sağlamaktadır. Özellikle sosyal robotlar ve giyilebilir teknolojiler aracılığıyla kurulan etkileşimlerin temel sosyal becerilerin gelişimine katkıda bulunduğu ve bazı durumlarda insan müdahalesine göre daha etkili olabileceği belirtilmektedir. Ancak bu alandaki araştırmaların henüz erken aşamada olduğu ve YZ teknolojilerinin etkinliği, güvenilirliği ve etik boyutları hakkında daha fazla kanıtı ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, YZ'nin OSB riski taşıyan çocukların

tanılanması ve desteklenmesi alanındaki durumunun tam olarak anlaşılabilmesi için daha kapsamlı ve uzun vadeli çalışmalara, farklı YZ tekniklerinin karşılaştırılmasına, kişiselleştirilmiş müdahale yaklaşımlarının geliştirilmesine, kullanıcı dostu arayüzlerin oluşturulmasına ve multidisipliner işbirliğine odaklanılabilir.

Kaynakça

- Abidi, S. S. R., & Manickam, S. (2002). Leveraging XML-based electronic medical records to extract experiential clinical knowledge. *International Journal of Medical Informatics*, 68(1-3), 187-203. [https://doi.org/10.1016/S1386-5056\(02\)00076-X](https://doi.org/10.1016/S1386-5056(02)00076-X)
- Allahverdi, N. (2002). *Uzman sistemler: Bir yapay zeka uygulaması*. Atlas Yayın Dağıtım.
- Alpaydin, E. (2016). *Machine learning: The new AI*. MIT Press.
- Amiri, A. M., Peltier, N., Goldberg, C., Sun, Y., Nathan, A., Hiremath, S. V., & Mankodiya, K. (2017). WearSense: Detecting autism stereotypic behaviors through smartwatches. *Healthcare*, 5(1), 11. <https://doi.org/10.3390/healthcare5010011>
- Ataseven, B. (2013). Yapay sinir ağları ile öngörü modellemesi. *Öneri Dergisi*, 10(39), 101-115.
- Ayanoğlu, M., Boğa, E., Kay, M. A., İnci, R., Tarkoçin, S., Kaçmaz, C., ... & Gögebakan, Ş. (2019). Çocukluk Döneminde Görülen Duygusal ve Davranışsal Sorunlarla İlgili Türkiye’de Yapılan Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi. *İnönü Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 7(2), 196-210.
- Bellman, R. (1978). *An introduction to artificial intelligence: Can computers think?*. Thomson Course Technology.
- Brank, J., Grobelnik, M., & Mladenić, D. (2007). Automatic evaluation of ontologies. In A. Kao & S. R. Poteet (Eds.), *Natural language processing and text mining* (pp. 193-219). Springer.
- Bricker, D. D., Felimban, H. S., Lin, F. Y., Stegenga, S. M., & Storie, S. O. M. (2020). A proposed framework for enhancing collaboration in early intervention/early childhood special education. *Topics in Early Childhood Special Education*, 41(1), 3-15.
- Çelik, O. T., & Buğday, B. (2022). Otizmlili çocuklarda fiziksel aktivite. *Anatolian Journal of Health Research*, 3(1), 30-32.
- Daniel, G. (2013). *Principles of artificial neural networks*. World Scientific.
- Duda, M., Daniels, J., & Wall, D. P. (2016). Clinical evaluation of a novel and mobile autism risk assessment. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 46(6), 1953-1961. <https://doi.org/10.1007/s10803-016-2718-4>
- Ensink, J. B., de Moor, M. H., Zafarmand, M. H., de Laat, S., Uitterlinden, A., Vrijkotte, T. G., ... & Middeldorp, C. M. (2020). Maternal environmental risk factors and the development of internalizing and externalizing problems in childhood: The complex role of genetic factors. *American Journal of Medical Genetics Part B: Neuropsychiatric Genetics*, 183(1), 17-25.
- Gözün Kahraman, Ö., ve Özdemir, E. S. (2025). Prematüre Bebeklere Yönelik Erken Müdahale Çalışmalarına İlişkin Tarama Çalışması. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 10(1), 115-124. <https://doi.org/10.61399/ikcusbfd.1238230>
- Griffen, B., Lorah, E. R., Caldwell, N., Hantula, D. A., Nosek, J., Tincani, M., & Lemley, S. (2023). The effects of artificial intelligence on implementors’ fidelity of instructional strategies during handwashing acquisition in children with autism. *Journal of Developmental and Physical Disabilities*, 32(1), 1-27. <https://doi.org/10.1007/s10882-023-09937-1>
- Hamzaçebi, C., & Kutay, F. (2004). Yapay sinir ağları ile Türkiye elektrik enerjisi tüketiminin 2010 yılına kadar Tahmini. *Gazi Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 19(3), 227-233.
- Haugeland, J. (1985). *Artificial intelligence: The very idea*. MIT Press.

- Holeva, V., Nikopoulou, V., Lytridis, C., Bazinas, C., Kechayas, P., Sidiropoulos, G., Papadopoulou, M., & Evangeliou, A. (2024). Effectiveness of a robot-assisted psychological intervention for children with autism spectrum disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 54(2), 577–593.
- Kaçmaz, C., Çelik, O. T., Sağlam, M., Kay, M. A., & İnci, R. (2024). Bibliometric trends and thematic areas in research on cognitive disengagement syndrome in children: A comprehensive review. *Research on Child and Adolescent Psychopathology*, 52(5), 671-711.
- Kaya, S., Sağlam Ak, A., & Melekoğlu, M. A. (2022). Özel Öğrenme Güçlüğünde Erken Müdahale ve Erken Tanı: Müdahaleye Tepki Modeli. *Milli Eğitim Dergisi*, 51(236), 3679-3692. <https://doi.org/10.37669/milliegitim.1034793>
- Kılınç, F., & Aral, N. (2015). Erken Müdahale İçin Bir Model: Anne Çocuk Etkileşim Programı. *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal*, (1), 63-76.
- Kosmicki, J. A., Sochat, V., Duda, M., & Wall, D. P. (2015). Searching for a minimal set of behaviors for autism detection through feature selection-based machine learning. *Translational Psychiatry*, 5(2), e514. <https://doi.org/10.1038/tp.2015.7>
- Kumazaki, H., Yoshikawa, Y., Yoshimura, Y., Ikeda, T., Hasegawa, C., Saito, D. N., ... & Hirata, M. (2018). Effect of robot-mediated intervention on joint attention in children with autism spectrum disorder. *Molecular Autism*, 9(1), 54.
- Kurzweil, R. (2005). *The singularity is near: When humans transcend biology*. Penguin Books.
- Li, D., Larsen, L., Yang, Y., Wang, L., Zhai, Y., & Sullivan, W. C. (2019). Exposure to nature for children with autism spectrum disorder: Benefits, caveats, and barriers. *Health & Place*, 55, 71–79.
- Liao, S. H. (2005). Expert system methodologies and applications-a decade review from 1995 to 2004. *Expert Systems with Applications*, 28(1), 93-103. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2004.08.003>
- Mahaman, B. D., Passam, H. C., Sideridis, A. B., & Yialouris, C. P. (2003). DIARES-IPM: A diagnostic advisory rule-based expert system for integrated pest management in Solanaceous crop systems. *Agricultural Systems*, 76(3), 1119-1135. [https://doi.org/10.1016/S0308-521X\(02\)00187-7](https://doi.org/10.1016/S0308-521X(02)00187-7)
- Marino, F., Chilà, P., Sfrassetto, S. T., Carrozza, C., Crimi, I., Failla, C., ... & Pioggia, G. (2020). Outcomes of a robot-assisted social-emotional understanding intervention for young children with autism spectrum disorders. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 50, 1973-1987.
- Mohri, M., Rastomizadeh, A., & Talwalkar, A. (2012). *Foundations of machine learning*. The MIT Press.
- Sabourin, L., & Villeneuve, F. (1996). OMEGA, an expert CAPP system. *Advances in Engineering Software*, 25(1), 51-59.
- Scassellati, B., Boccanfuso, L., Huang, C. M., Mademtzi, M., Qin, M., Salomons, N., ... & Shic, F. (2018). Improving social skills in children with ASD using a long-term, in-home social robot. *Science Robotics*, 3(21), eaat7544.
- Serter, S. S. (2024). Toplumsal Farkındalık Amaçlı Belgesel Film Yapımı ve Etkileri: Erken Çocuklukta Erken Müdahale ve Aile Temalı Deneysel Bir Araştırma. *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(14), 9-48.
- Simut, R. E., Vanderfaellie, J., Peca, A., Van de Perre, G., & Vanderborght, B. (2016). Children with autism spectrum disorder make fruit salad with the social robot Probo: An interaction study. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 46(1), 113–126. <https://doi.org/10.1007/s10803-015-2556-9>
- Smola, A., & Vishwanathan, S. V. N. (2008). *Introduction to machine learning*. Cambridge University Press.

- So, W. C., Cheng, C. H., Lam, W. Y., Huang, Y., Ng, K. C., Tung, H. C., & Wong, W. (2020). A Robot-Based Play-Drama Intervention May Improve the Joint Attention and Functional Play Behaviors of Chinese-Speaking Preschoolers with Autism Spectrum Disorder: A Pilot Study. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 50(2), 467–481.
- So, W. C., Wong, M. K. Y., Lam, C. K. Y., Lam, W. Y., Chui, A. T. F., Lee, T. L., ... & Fok, D. C. W. (2018). Use of a social robot to teach gesture recognition and production in children with autism spectrum disorder. *Disability and Rehabilitation: Assistive Technology*, 13(6), 527-539.
- Srinivasan, B., & Parthasarathi, R. (2013). An intelligent task analysis approach for special education based on MIRA. *Journal of Applied Logic*, 11(1), 137-145. <https://doi.org/10.1016/j.jal.2012.12.001>
- Srinivasan, S. M., Eigsti, I. M., Gifford, T., & Bhat, A. N. (2016). Effects of embodied rhythm and robotic interventions on spontaneous and reactive verbal communication skills of children with Autism Spectrum Disorder (ASD): Further results of a pilot randomized controlled trial. *Research on Autism Spectrum Disorders*, 27, 73-87.
- Tekola, B., Girma, F., Kinfe, M., Abdurahman, R., Tesfaye, M., Yenus, Z., ... & Servili, C. (2020). Adapting and pre-testing the World Health Organization's Caregiver Skills Training programme for autism and other developmental disorders in a very low-resource setting: Findings from Ethiopia. *Autism*, 24(1), 51-63.
- Tercan, H., & Bayhan, P. (2020). Erken Müdahale Kapsamında Taranan 0-72 Aylık Çocuklarda Gelişimsel Gecikmelerin Dağılımı. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(22), 25-37. <https://doi.org/10.38155/ksbd.676455>
- Turban, E., & Aronson, J. E. (2001). *Decision support systems and intelligent systems* (6th ed.). Prentice International Hall.
- Vahabzadeh, A., Keshav, N. U., Abdus-Sabur, R., Huey, K., Liu, R., & Sahin, N. T. (2018). Improved Socioemotional and Behavioral Functioning in Students with Autism Following a School-Based Smart Glasses Intervention: A Multiphase Feasibility and Controlled Efficacy Study. *Behavioral Sciences*, 8(10), 85. <https://doi.org/10.3390/bs8100085>
- Voss, C., Schwartz, J., Daniels, J., Kline, A., Haber, N., Washington, P., ... & Feinstein, E. C. (2019). Effect of a Wearable Digital Intervention to Improve Socialization in Children With Autism Spectrum Disorder: A Randomized Clinical Trial. *JAMA Pediatrics*, 173(5), 446–454.
- Wankhede, N., Kale, M., Shukla, M., Nathiya, D., RR, Kaur, P., Goyanka, B., Rahangdale, S., Taksande, B., Upaganlawar, A., Khalid, M., Chigurupati, S., Umekar, M., Kopalli, S. R., Koppula, S., & Asya J Psikiyatr. (2024). Artificial intelligence in autism spectrum disorder: A systematic review and future research directions. *Asian Journal of Psychiatry*, 101, 104241. <https://doi.org/10.1016/j.ajp.2024.104241>
- Winston, P. H. (1992). *Artificial Intelligence* (3rd ed.). Addison-Wesley.
- Xue, M., & Zhu, C. (2009). A study and application on machine learning of artificial intelligence. In *2009 International Joint Conference on Artificial Intelligence* (pp. 272-274). IEEE. <https://doi.org/10.1109/JCAI.2009.55>
- Yano, N., & Hosokawa, K. (2023). The importance of comprehensive support based on the three pillars of exercise, nutrition, and sleep for improving core symptoms of autism spectrum disorders. *Frontiers in Psychiatry*, 14, 1119142.
- Young, T., Hazarika, D., Poria, S., & Cambria, E. (2018). Recent trends in deep learning based natural language processing. *IEEE Computational Intelligence Magazine*, 13(3), 55-75. <https://doi.org/10.1109/MCI.2018.2840738>
- Yuan, J., Holtz, C., Smith, T., & Luo, J. (2017). Autism spectrum disorder detection from semi-structured and unstructured medical data. *EURASIP Journal on Bioinformatics and Systems Biology*, 2017(1), 1-9. <https://doi.org/10.1186/s13637-017-0057-1>
- Yun, S. S., Choi, J., Park, S. K., Bong, G. Y., & Yoo, H. (2017). Social skills training for children with autism spectrum disorder using a robotic behavioral intervention system. *Autism Research*, 10(7), 1306-1323.

WORDS FOR ANIMALS IN THE ARTIFICIAL LANGUAGES KONYA AND ILOMI

Dr. Alan Reed LIBERT

University of Newcastle, College of Human and Social Futures, School of Humanities, Creative Industries and Social Sciences, Callaghan, Australia / Khazar University, Department of English Language and Literature, Azerbaijan

Alan.Libert@newcastle.edu.au

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1446-4183>

Abstract

Konya and Iloimi are artificial auxiliary languages created by Larry Sulky, that is, languages meant to assist with communication among people speaking different natural languages, although one may have doubts about the extent to which they were serious attempts. (The most famous such language is Esperanto, but there are many others.) As far as can be determined, neither of them was completed, and their vocabularies are small, especially that of Konya. However, both languages have words for various types of animals; this paper will be a study of them, and will also look at which animals are not represented in their vocabularies. For example, Konya has the words *xupi* ‘animal, beast’, *koti* ‘cat’, and *paipi* ‘bird’, but lacks words for ‘dog’ and ‘cow’ (at least based on publicly available and currently accessible materials on the language). Iloimi has words for them, *akansu* and *amuka* respectively, but lacks a word for ‘fish’. Perhaps surprisingly, both languages have a word for ‘canary’: *xelen-paipi* (Konya) and *amalunyolo* (Iloimi). This study will contribute to our knowledge of word formation in artificial languages.

Keywords: Artificial Languages, Constructed Languages, International Auxiliary Languages

1. INTRODUCTION

Over the past several hundred years, a large number of artificial auxiliary languages have been designed. These languages are artificial, because they were deliberately created by one or more people unlike natural languages such as Turkish, Chinese, and English. They are auxiliary languages, or international auxiliary languages, because their purpose is to help communication among speakers of different natural languages. Esperanto is the best-known such language, but there have been many others.¹ Two of these languages are Konya² and Iloimi,³ both designed relatively recently by Larry Sulky,⁴ who says the following about Konya: “Konya is a constructed, international auxiliary language. It's intended to be easy to learn for as many people as is practical.”⁵ He uses identical words to describe Iloimi.⁶ Neither of these languages was fully

¹ Books about this type of language include Couturat and Leau (1903), Clark (1907), Pei (1958), Monnerot-Dumaine (1960), and Duličenko (1990).

² There is no connection between this language (or its name) and the Turkish city Konya; in the the “Q&A” page of <<https://www.oocities.org/handydad/konya/konya-main.html>>, Sulky says “**Q:** What does ‘Konya’ mean, anyway? **A:** Well, it's not supposed to mean anything, just be a nice-sounding name. But a friend informs me that it's also the name of the town in Turkey where the Whirling Dervishes arose”.

³ Iloimi was apparently originally called Elomi; see <<http://web.archive.org/web/20060203002637/http://ca.geocities.com:80/handydad/elomi/elomi-main.html>>.

⁴ However, Sulky apparently was not the only contributor to Iloimi; Shannon (2012:3) says the following:

A case in point is Larry Sulky's Iloimi which went public in November of 2005. One month into the project Larry posted a proposal that the members divide up the Universal Language Dictionary and each tackle the job of coining words to fill in a particular lexical category. Through the remainder of that month and halfway into the next there were a few discussions on grammatical matters, but it was clear that the focus had moved on to vocabulary building.

Sulky designed or co-designed some other artificial languages, including Esperloja and Qakwan.

⁵ <<https://www.oocities.org/handydad/konya/konya-main.html>>.

⁶ <<https://www.oocities.org/handydad/elomi/elomi-main.html>>.

developed; Konya has a quite small vocabulary,¹ while that of Ilomi is larger, but still lacks equivalents of even some relatively common words of natural languages.² However, they both have words for some types of animals (and for ‘animal’); this paper will examine these words.

Given how many artificial auxiliary languages have already been created, and how little success the vast majority of them have had, one may have difficulty believing that Konya and Ilomi (and various other languages) were meant to be entirely serious projects. However, consider the following passage by Sulky:³

Q: Why another IAL (international auxiliary language)?

A: I like to imagine that someday the United Nations will be in a position to seriously entertain proposals for the adoption and promotion of an IAL. When that time comes, I would like there to be a variety of good languages to choose from. All of the IALs that I know of, good though they be, have some features that I consider drawbacks. *If* the UN also considers them drawbacks, then it would be good to have Konya available as yet another alternative; or to serve as the basis for further development of a combined IAL. But whatever the UN settled on in this scenario, as long as it had the broad support of language groups around the world, I’d be happy.

He makes quite similar remarks about Ilomi.⁴

2. DATA AND DISCUSSION

In Table 1 the words for animals in Konya and Ilomi are shown. We can see that Ilomi has considerably more of these words than Konya.

Table 1. Konya and Ilomi words for animals

English	Konya ⁵	Ilomi (and sources/influences, if given) ⁶
‘animal, beast’	xupi ⁷	axupi
‘ape’	sukin-xupi	axupinyata ⁸
‘ass, donkey, burro, pack animal’		axupinyeloso
‘baby bird, chick’		apennyamalu
‘bird’	paipi	amalu
‘bull’		amukapyu
‘calf’		amukanyape
‘canary’	xelen-paipi	amalunyolo
‘cat’	koti	apusa
‘chick (baby chicken)’		apuletwi
‘chicken’		apule “[Fr. poulet, BrEn. pullet]”

¹ Sulky says “**Help!** Konya is not finished. Konya needs a much bigger vocabulary; its grammatical structures need testing and possibly expansion; much that is written here is subject to correction or change. Discussion and help are welcome!” (<<https://www.oocities.org/handydad/konya/konya-main.html>>).

² I can only speak about words in publicly available and currently accessible sources on the languages. There were Yahoo discussion groups for both languages, and more Konya and Ilomi words may have been presented in them, but these groups no longer seem to be accessible. In <<https://www.oocities.org/handydad/elomi/elomi-main.html>>, Sulky makes the same remark about Ilomi as he did about Konya, as given in the previous footnote.

³ From the “Q&A” page of <<https://www.oocities.org/handydad/konya/konya-main.html>>.

⁴ See the “Q&A” page of <<https://www.oocities.org/handydad/elomi/elomi-main.html>>.

⁵ These words come from the “Vocabulary” page of <<https://www.oocities.org/handydad/konya/konya-main.html>>.

⁶ These words come from the “Vocabulary” page of <<https://www.oocities.org/handydad/elomi/elomi-main.html>>.

⁷ The Konya letter <x> is pronounced like the <sh> digraph of English. The same is true of the Ilomi letter <x>.

⁸ This word is glossed as ‘ape, monkey gorilla’ in the Ilomi “Vocabulary” page.

'cow'		amuka
'doe, female rabbit'		alapitukya
'dog'		akansu
'duck'		amalunyaka
'ham, pig, pork'		akonxo "[Fr. cochon]"
'hen'		apulekya
'horse'	xefali	akuta
'rabbit'		alapitu
'rooster'		apulepyu

One will notice that there are not many Konya words in the table – overall the vocabulary of Konya is small, and even lacks words for 'dog' and 'cow'. Ilomi has these words, but neither language has words for 'fish', 'goat', 'insect', 'snake', or 'spider'. One may therefore be surprised to see that both languages have a word for 'canary'. Sulky may have created these words to serve as examples of how compounding works in Konya and Ilomi.¹ The Konya word consists of *xele* 'yellow', "the compounding hyphen **n-**",² and *paipi* 'bird'; the Ilomi word contains *amalu* 'bird', "the compounding hyphen **ny**",³ and *olo* 'yellow'. Thus the order of the main components of the Ilomi word is the reverse of that of the Konya word. The Ilomi word for 'duck' is another compound involving *amalu*; in this case the other main part is *aka* 'water'.

All of the Ilomi words here start with *a*; this is because this is the starting sound/letter for all nouns in the language, with the exception of names. The Konya and Ilomi words for 'animal, beast' are identical except for this initial *a*. This is not true for any other words, i.e. when both languages have a word for the same kind of animal, they differ more, e.g. the words for 'horse', Konya *xefali* (which appears to have come from French) vs. Ilomi *akuta*. However, the words in both languages for 'ape' are similar in that they both contain the root meaning 'animal', *xupi*. In the Konya word, this is preceded by *suki* 'person' and then "the compounding hyphen **n-**", so its literal meaning is 'person-animal'. On the other hand, in the Ilomi word this root is followed by *ata* 'person', with "the compounding hyphen **ny**" between them.

There are two Ilomi words here which contain the "masculine suffix"⁴ *pyu*: *amukapyu* 'bull' and *apulepyu* 'rooster'. There are two Ilomi words in the table containing the "feminine suffix"⁵ *kya*: *alapitukya* 'doe, female rabbit'⁶ and *apulekya* 'hen'. (One might note that the Ilomi word for 'cow', *amuka*, does not have this suffix.) Two of the Ilomi words here are compounds involving *ape* 'child': *apennyamalu* 'baby bird, chick' and *amukanyape* 'calf'. It is intriguing that the position of *ape* differs in them. Another Ilomi word, *apuletwi* 'chick (baby chicken)', is similar in meaning to the former word, but it is not a compound; rather, it contains the suffix *-twi*, which indicates 'slightness, smallness'.

The Ilomi "Vocabulary" page sometimes gives information on languages which are sources of or influences on words, but that is only true for two of the words in the table. With regard to the words of Konya, Sulky says, "English is an influence on the vocabulary, but then, so are the Romance languages and many others"⁷ and "The vocabulary is mostly based on European languages, because that's what I know, but the morphological rules of Konya tend to render any but the shortest

¹ See "Sample sentences and explanation" in <<https://www.oocities.org/handydad/konya/konya-main.html>> for Konya and in <<https://www.oocities.org/handydad/elomi/elomi-main.html>> for Ilomi.

² <<https://www.oocities.org/handydad/konya/konya-main.html>>.

³ <<https://www.oocities.org/handydad/elomi/elomi-main.html>>.

⁴ Ibid.

⁵ Ibid.

⁶ The English word *doe* is probably most commonly used to mean a female deer, but one might think that *alapitukya* can only mean a female rabbit.

⁷ From the "Q&A" page of <<https://www.oocities.org/handydad/konya/konya-main.html>>.

words unrecognizable. And a lot of the words are *a priori*”.¹ Concerning Ilomi’s words Sulky says, “English is an influence on the vocabulary, but then, so are the Romance languages, Malayo-Polynesian languages, and many others”² and “Ilomi borrows its words from a great many languages, but the morphological rules of Ilomi tend to render words less recognizable. And a lot of the words are *a priori* anyway”.³

The Konya word *koti* ‘cat’ has perhaps been taken from English. The number of (publicly available and currently accessible) Konya sentences is not very large, but *koti* occurs in a fairly large proportion of them, including the following: *koti komu pomi kalune* ‘The cat eats a green apple’, *min-wi tonu tun-yo koti saseti* ‘I give a basket to the cat’, *pan-xene faye komu koti* ‘It’s unusual to eat cats/It’s unusual, eating cats’, *koti noxu pose pen-suki ye xom* ‘The cat bit the man and the leg’.⁴ *Koti* is part of a compound in another sentence, *kun-wi pesan-fetu xayu kotin-koxi* ‘She invented a “cat-car”’.⁵ The equivalent Ilomi word, *apusa*, likewise occurs in a fair number of sentences of that language, and the term for ‘cat-car’ is also found in one sentence, *axa epensonyefa uya akoxonyapusa uyamwa*,⁶ which has the same meaning as the Konya sentence just cited.

3. CONCLUSION

Although Konya and Ilomi are rather obscure artificial languages,⁷ and not successful and perhaps not (entirely) serious attempts at an artificial auxiliary language, they are still interesting objects of study and we can perhaps learn something by examining them, in this case one area of their vocabulary, and by comparing them with other artificial languages. In particular, one might want to look at other artificial languages with limited vocabularies to see which kinds of animals they have and lack words for.

REFERENCES

- Clark, W. J. (1907). *International Language*. London: J. M. Dent.
- Couturat, L., and Leau, L. (1903). *Histoire de la langue universelle*. Paris: Librairie Hachette.
- Duličenko, A. D. (1990). *Meždunarodnye vspomogatel’nye jazyki*. Tallinn: Valgus.
- Libert, A. R. (2012). “The Representation of Korean and Other Altaic Languages in Artificial International Auxiliary Languages”. *Journal of Universal Language* 13.1:125-167.
- Libert, A. R. and Moskovsky, C. (2015). “Terms for Bodies of Water in *a Posteriori* and Mixed Artificial Languages”. *Journal of Universal Language* 16.2:27-62.
- Monnerot-Dumaine, M. (1960). *Précis d’interlinguistique générale et spéciale*. Paris: Librairie Maloine.
- Pei, M. (1958). *One Language for the World*. New York: Devin-Adair.
- Shannon, G. J. (2012). “Is a Collaborative Conlang Even Possible?”. *Fiat Lingua*. <<https://fiatlingua.org/wp-content/uploads/2012/08/fl-00000C-00.pdf>>

¹ Ibid. With respect to artificial languages, *a priori* means not coming from any natural language.

² From the “Q&A” page of <<https://www.oocities.org/handydad/elomi/elomi-main.html>>.

³ Ibid.

⁴ All of these sentences occur in the “Sample sentences and explanation” page of <<https://www.oocities.org/handydad/konya/konya-main.html>>.

⁵ Ibid. The word *xayu* “marks *ad hoc* constructions, including compound words” (ibid.).

⁶ From the “Sample sentences and explanation” page of <<https://www.oocities.org/handydad/elomi/elomi-main.html>>. The word *uya* “marks *ad hoc* constructions, including compound words. It can be loosely translated as *so-called*” (ibid.).

⁷ They have also received little or no scholarly attention, with the exception of works which I myself have been involved in, such as Libert (2012) and Libert and Moskovsky (2015).

ÖZBEKİSTAN’DA ÇOCUK VE KADIN ŞARKILARI

Dilshoda MUBARAKOVA

Doç. Dr. Kitle İletişim ve Gazetecilik Üniversitesi (Özbekistan)

drmubarakova@gmail.com

ORCID 0000-0001-6433-3937

ÖZET

Çocuk şarkıları da, toplumun sosyokültürel yapısının bir aynası olarak bilinmektedir. Dolayısıyla ritimleri, melodileri, kullanılan dizileri de toplumun genel müzik kültürünün yansımasıdır. Çocuk şarkılarında ele alınan konu, çocuğun yaşına, zevkine uygun olmalı, melodik yapısı ise çocuğa doğru mesajları vermelidir. Çocuklar için yetişkinler tarafından veya çocukların kendisi tarafından yaratılan sözlü edebiyat örnekleri çocuk folkloru diye adlanır. Çocuk folkloru sınırları çok geniş olup, onun örnekleriyle halk biliminin tüm şekillerinde karşılaşmak mümkün. Bunlar türküler, masallar, tekerlemeler, oyun şarkıları, bilmece vs.

Şarkı, sözlü folklorun en yaygın ve popüler türlerinden biridir. Şarkıların çocuk yetiştirmesindeki rolü büyüktür. Bazen şarkıya dans da eşlik eder. Yani şarkı olması için şiir ve melodilere ihtiyaç var. Özellikle, bebeğin ilk duyacağı şarkı da annesinin ona söylediği ninnisidir ve böylece insan şarkılar dünyasına girer.

Doğal olarak, çocuklar giyinme tarzı, beslenme gibi davranışlarını yetişkinlerden öğrenmeye çalışırlar. Çalışma esnasında söylenen şarkılar da çocuklar tarafından öğrenilip, üzerinde değişimler yapıp yeni o şarkıya benzer çocuk şarkısı yapılmıştır. Çocuk şarkıları arasında mevsim ve etkinliklere yönelik yaratılan ve söylenen mevsim şarkıları da çoktur. Çocuklar şarkılarında güneş, ay, bulutlar, doğa olayları; yağmur, kar ve diğerler çocuk dilinden anlatılıyor. Halk arasında su hakkında sayısız efsaneler, şarkılar, masallar, hikayeler oluşturulmuştur. Özbek Türklerinin en güzel hayâları su ile bağlıdır. Çocuklar da bu ruhtan uzak kalmadılar. Onların oyun ve şarkılarında da su, doğa olayları konusu yer almıştır. Hayvanlar, kuş ve çiçekler hakkında şarkılar da çocuklar arasında yaygındır. Özellikle, kırlangıcın ve leylek hakkında çok sayıda şarkı vardır. Çocuk hayatı şarkı, oyun, eğlenceden bir dakika olsun ayrılmaz. Çocukların şarkıları da kendileri gibi çok renkli ve çeşitlidir. Bu makalede Özbek çocuk folkloru ve çocuk şarkıları hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

Anahtar kelimeler: Çocuk folkloru, çalışma şarkıları, mevsim ve etkinlikler şarkısı, çocuk seçme şarkılar

ABSTRACT

Children's songs are also known as a mirror of the sociocultural structure of society. Therefore, their rhythms, melodies and scales used are also reflections of the general musical culture of society. The subject addressed in children's songs should be suitable for the child's age and taste, and its melodic structure should give the right messages to the child. Oral literature examples created for children by adults or by children themselves are called children's folklore. The boundaries of children's folklore are very wide and it is possible to come across its examples in all forms of folklore. These are folk songs, fairy tales, rhymes, game songs, riddles, etc.

Song is one of the most widespread and popular types of oral folklore. Songs play a great role in raising children. Sometimes the song is accompanied by dance. In other words, poems and melodies are needed for it to be a song. In particular, the first song a baby will hear is the lullaby sung to him by his mother, and thus the person enters the world of songs.

Naturally, children try to learn behaviors such as dressing style and nutrition from adults. The songs sung during the study are also learned by children, changes are made on them and a new children's song similar to that song is made. There are also many seasonal songs created and sung for seasons and events among children's songs. In children's songs, the sun, the moon, clouds, natural events; rain, snow and others are told in children's language. Numerous legends, songs, tales and stories have been created about water among the people. The most beautiful dreams of Uzbek Turks are connected with water. Children did not stay away from this spirit. The subject of water and natural events is also included in their games and songs. Songs about animals, birds and flowers are also common among children. In particular, there are many songs about swallows and storks. Children's life is not separated from songs, games and entertainment for even a minute. Children's songs are as colorful and diverse as themselves. In this article, we will try to give information about Uzbek children's folklore and children's songs.

Keywords: Children's folklore, work songs, season and events song, children's selected songs

Giriş

Şarkı çocuk yetiştirmede büyük rol oynar. Şarkı, liriğin en eski türlerinden biridir ve şarkı söylemeye adanmış birkaç şiirden oluşur. Sözlerin Şarkılar müzik ve ritimle söylenir. Bazen bir şarkı bir oyun ile çalınır. Yani bir şarkı için şiir ve müziğe ihtiyacımız var. Şarkı, folklorun en popüler ve önemli türlerinden biridir. Paul Lafarg, ‘Düğün Şarkıları ve Gümrükleri’ adlı kitabında şunları yazıyor: “Zor zamanlarda yaşayan eski insanların hayatlarında olan her şeyde şiir ve doğaçlama var. İster düğünde ister cenazede olsun, köylerde dini festivaller, düğünlerde ticaret, uzun kış geceleri ve birkaç kişinin olduğu her yerde dönemin etkinliklerini söyleyen şairler olacaktır ”. ¹

Şarkılardan özellikle, "Alla" ‘Ninni’ şarkısı insanlar arasında çok yaygındır. Beşik şarkısı- ninnilerde bebeğin ilk gülümsemesi, ilk defa elini ayağını hareket etmesi ve jestleri anlatılır. Anne, yeni doğan bebeğinden neşe ve mutlulukla şarkı söyler. Anne bebek onun söylediği ninninin sözlerini anlamasa da ona ninni söyler. Anne ninnisinde etrafındaki dünyayı ve onun etkisini anlatarak hisle söyler. Bütün gece iyi uyuması gerektiğini, uyuyup büyümesi gerektiğini de belirtir:

Yot, bolam, uxla, qo‘zim,/Uyu, yavrum, uyu, kuzum,
Uylarda o‘chdi chiroq./ Evlerde sondu ışık.
Uxlar asalarılar,/ Uyur balarılar,
Uxlar baliqlar tinchroq./ Uyur balıklar sakın.
Ko‘kda oy yarqiraydi,/ Gökte ay ışık saçar,
Derazadan qaraydi./ Pencereden bakar.
Ko‘zlaring yumgin, qo‘zim,/ Gözlerin kapat kuzum,
Yot, quvonchim, qunduzim!/ Yat, kıvancım, kunduzum!
Alla, alla,/ Ninni, ninni
Suv sepganday, uylar tinch.../ Her yer sakın su serpmiş gibi...
Qorong‘i hujralar tinch.../ Karanlık odalar sakın
Hech darvoza tiq etmas./ Hiç kapıda ses yok
Ko‘zlaringni yum, qo‘zim,/ gözlerin kapat, kuzum,
Ovunchog‘im, qunduzim!/ Canım benim kunduzum!
Alla, alla./ Ninni, ninni
Qushcham g‘amsiz yashaydi,/ Kuşum gamsız yaşar,
Uning har dam vaqti chog‘./ Onun her zaman keyfi yerinde.
Shirinliklar mo‘l-u ko‘l,/ Tatlılar çok çok
Ko‘pdır qiziq o‘yinchoq./ Çoktur ilginç oyuncak.
Bari sengadir, qo‘zim!/ Hepsi sana kuzum!
Yig‘lama, quvonchim, qunduzim!/ Ağlama, kuvancım, kunduzum!

¹ Madayev O. O‘zbek xalq og‘zaki poetik ijodi. Toshkent 1999.

Alla, alla./ Ninni, ninni

Alla, alla, alla-yo. Ninni, ninni

Uxla qo‘zim, alla-yo./ Uyu kuzum, ninni

Yum ko‘zingni, yulduzim./ Kapat gözünü yıldızım,

Yum-yum ko‘zingni, qunduzim./ Kapat gözünü kunduzum.

Anne için çocuğun sakinleşmesi, gülümsemesi çok önemli. Çocuk yüzündeki tebessüm anne için en güzel bayram, onun bütün bedenini nurlara sarar.

Dilimdagi himmatim, alla./ Kalbimdeki himmetim, ninni,

Og‘zimdagi novvotim, alla./ Ağzımdaki kandım, ninni.

Daryo suvga to‘layotir, alla./ Derya suya dolar, ninni,

O‘g‘lim menga kulayotir, alla./ Oğlum bana gülüyor, ninni.

O‘g‘lim menga qarab kulsa, alla./ Oğlum bana gülerse, ninni,

Ko‘nglim nurga to‘layotir, alla./ Gönlüm nura dolar, ninni.

Sakinleştiren-ninni herkes- anneler, dedeler, neneler tarafından söyler. Ninni böylece yavaş yavaş herkesin şarkısına dönüşür. İlk deva çocuğu beşiğe yatırırken ilk önce beşik hakkında şarkı söylenir. Beşiğin ne kadar yumuşak ve rahat olduğunu, çocuğun beğeneceğini güzel bir şekilde söylenir:

Beshigi taxta./ Beşiği ağaç,

Orqasi paxta./ ortası pamuk.

Egasi keldi./ Sahibi geldi,

Kuchugi qoch./ Köpeği kaç.

Ichida yotganning/ İçinde yatanın

Bahrini och/ Rahatını ver

Çocuk beşikte rahatça uyuyup uyandıktan sonra beşikten çocuk çıkarılırken söylenilen şarkı da çok önemlidir. Allah beşikteki yavruya rahatlık verdiğini, bu yüzden hiçbir ‘düşman’ onun rahatını bozmadığını belirtilen ninni söylenir:

Taq-tuqi gavora bo‘lsin./ Tak-tuk def olsun,

Dushmani ovora bo‘lsin./ Düşmanı yok olsun.

Uyqusi beshikda qolsin./ Uykusu beşikte kalsın,

Dushmani eshikda qolsin./ düşmanı kapıda kalsın.

Halk şarkıları çok çeşitlidir. Hepsi mükemmel. Hepsi gerekli. Örneğin, ilk defa bir kızın saçını örülürken söylenen şarkılarda, saçın uzunluğu, kalınlığı ve kabarıklığı övülür. Bazı şarkılarda saçın tanımı ay ve güneş ile ilişkilendirir. Güçlü ve uzun saçlar, ay ve güneşe uzanır diye söylenir:

Oyda – quloch./ Ayda kulaç

Kunda – tutam./ Günde tutam.

Senga – kuyov,/ Sana damat

Menga – palov./ Bana pilav

Böylece, beşik şarkıları genç neslin gelişiminde ve terbiyesinde özel rol oynamaktadır. Çocuklar ebeveynleri ve büyükanne ve büyükbabalarının güzel, etkili şarkılarını ve ninnilerini dinleyerek büyür, konuşkan, sağlıklı ve zeki olarak büyürler ve hayatlarını şarkıların kanatları üzerinde sürdürmeye çalışırlar. Bu tür şarkılardan bir örneği Çittigül. Çittigül'daki konu çok renkli ve çok ilginç:

Oq sholiga ko‘k sholi,/ Ak pirince

Oq sholini oqlaylik,/ Ak pirinci aklayalım,

Ko‘k sholini ko‘klaylik,/ yeşil pirinci yeşil yapalım,

Yaxshi kunga saqlaylik,/ İyi güne saklayalım,

Ha-yu, chittigul,/ Hey hey çittigül,

Ha-yu, chittigul/ Hey hey çittigül

Bu gibi mısralarla pirinç hasadının iyi olduğunu; bu hasadı ziyan etmeden kullanmayı çocuklara güzel sunmuştur. Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz, şarkılar çocuklara yaşama ve çalışmaya tutkuyla bakmayı, vatanseverlik, dostluk ve hümanizm ile yaşamayı öğretir. Bu tür şarkıların ve folklor örneklerinin özü insani iyiliğe, çevresindeki güzellikleri bulmaya ve bu güzelliği korumaya davet bile vardır.

Kullanılan Kaynaklar:

- 1.Özbek folklori. II kitob, Toshkent,1941.-B.8.
- 2 Jahongirov G. Bolalar ertaklari. -T.: Cholpon, 1972.-B. 120.
3. Alaviya M. Özbek xalq qoshiqlari.Toshkent,1959.
5. Madayev O. Özbek halk oğzaki poetik icodi. Toshkent 1999.
6. Sarimsoqov B. Sovet davri o‘zbek folklorini o‘rganish masalalari //«O‘zbek tili va adabiyoti» jurnali 1-son, 1987.
7. Sarimsoqov B. O‘zbek folklorining janrlar sostavi. O‘zbek folklori ocherklari. Uch tomlik, 1-tom, Toshkent, 1988.
8. Safarov O.O‘zbek bolalar poetik folklori. Toshkent, 1985.
9. Safarov O. Alla-yo alla. Toshkent,1999.

İTHALAT VE İHRACATIN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ: TÜRKİYE ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Dr. Öğr. Üyesi, Anıl LÖĞÜN¹

¹Atatürk Üniversitesi, Ekonometri, anil.logun@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2543-3964

Özet

Literatürde ihracat ve ithalatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisine ilişkin farklı bulgular mevcuttur. Bazı çalışmalar bu etkinin olumlu olduğunu savunurken, bazıları olumsuz veya önemsiz olduğunu ortaya koymuştur. Çalışma, Türkiye'nin TR2 bölgesi (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli, Balıkesir ve Çanakkale) özelinde ithalat ve ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini 2013–2023 dönemi verileri kapsamında incelemeyi amaçlamaktadır. Dış ticaretin ekonomik kalkınma üzerindeki etkisi, gelişmekte olan ülkelerde özellikle ihracata dayalı büyüme stratejilerinin artan önemiyle birlikte daha belirgin hale gelmiştir. Çalışmada, panel veri analiz yöntemleri kullanılarak bölgesel düzeyde dış ticaretin ekonomik büyüme ile olan ilişkisi değerlendirilmiştir. Uygulanan sabit ve tesadüfi etkili modeller sonucunda ihracat ve ithalatın ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı etkileri olduğu tespit edilmiştir. Sabit etkili modele göre, ihracat ve ithalatta meydana gelen %1'lik artış, ekonomik büyümeyi sırasıyla %1.465 ve %1.196 oranında artırmaktadır. Bu bulgular, TR2 bölgesinde dış ticaretin ekonomik büyümeyi destekleyici yönde etkiler yarattığını ortaya koymakta ve bölgeye özgü kalkınma politikalarının oluşturulması açısından önemli çıkarımlar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İhracat, İthalat, Ekonomik Büyüme, TR2 Bölgesi

THE IMPACT OF IMPORTS AND EXPORTS ON ECONOMIC GROWTH: AN EMPIRICAL ANALYSIS ON TURKEY

Abstract

The literature presents mixed findings regarding the impact of exports and imports on economic growth. While some studies argue that this effect is positive, others reveal a negative or insignificant relationship. This study aims to examine the impact of imports and exports on economic growth in Turkey's TR2 region (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli, Balıkesir, and Çanakkale) for the period between 2013 and 2023. The effect of foreign trade on economic development has become more evident, particularly in developing countries, with the increasing importance of export-oriented growth strategies. In this study, the relationship between foreign trade and economic growth at the regional level is analyzed using panel data analysis methods. The results obtained from fixed and random effects models indicate that both exports and imports have a positive and statistically significant effect on economic growth. According to the fixed effects model, a 1% increase in exports and imports leads to an increase in economic growth by approximately 1.465% and 1.196%, respectively. These findings reveal that foreign trade creates supportive effects on economic growth in the TR2 region and offer important implications for the formulation of region-specific development policies.

Keywords: Export, Import, Economic Growth, TR2 Region

GİRİŞ

Küreselleşmenin hız kazandığı son birkaç on yılda, dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerde oldukça incelenen bir konudur. İhracat ve ithalat, ülkelerin dışa açıklık düzeylerini yansıtan temel göstergelerden biri olarak kabul edilmekte ve ekonomik kalkınma süreçlerinde belirleyici rol oynamaktadır. Neoklasik ve endojen büyüme teorileri kapsamında dış ticaretin büyümeyi nasıl şekillendirdiği üzerine yapılan çalışmalar, dış ticaretin teknoloji transferi, kaynak tahsisi ve verimlilik artışı gibi kanallar aracılığıyla ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkileyebileceğini ortaya koymaktadır (Romer, 1990; Grossman ve Helpman, 1991).

Özellikle bölgesel düzeyde incelendiğinde, dış ticaretin büyüme üzerindeki etkisi, bölgenin üretim yapısı, dış ticaret kompozisyonu, sanayileşme düzeyi ve altyapı yeterliliği gibi faktörlere bağlı olarak farklılık gösterebilmektedir. Bölgesel dengesizliklerin giderilmesi, yerel üretim kapasitelerinin artırılması ve uluslararası rekabet gücünün geliştirilmesi açısından ihracat ve ithalatın bölgesel ekonomik performans üzerindeki etkisinin anlaşılması, hem ulusal politika yapıcılar hem de yerel yöneticiler için büyük önem arz etmektedir (Rodríguez-Pose, 2013).

Birçok gelişmekte olan ülkede, özellikle ihracata dayalı büyüme stratejilerinin benimsenmesiyle birlikte dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki rolü daha fazla görünür hale gelmiştir. İhracat, yerli üreticilere daha geniş bir pazar erişimi sağlarken, ithalat ise yerli tüketicilere daha çeşitli ve ucuz ürün seçenekleri sunmakta; aynı zamanda sermaye malları ithalatı yoluyla üretkenliği desteklemektedir (Balassa, 1978; Feder, 1983). Öte yandan, ithalatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi daha karmaşık bir yapı sergilemektedir. İthalat, bir yandan ara malı ve sermaye malı temininde kritik rol oynayarak üretim kapasitesini artırırken (Rivera-Batiz ve Romer, 1991), diğer yandan yerel üreticiler üzerinde rekabet baskısı oluşturabilmektedir (Aghion vd., 2018).

Türkiye’de bölgesel düzeyde dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen çalışmalar sınırlıdır. Mevcut literatür daha çok ulusal düzeydeki ilişkileri analiz etmekle sınırlı kalmıştır (Öztürk ve Acaravcı, 2010). Bu bağlamda, bu çalışma Türkiye’nin TR2 bölgesi düzeyinde ihracat ve ithalatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini panel veri analiz yöntemleriyle incelemeyi hedeflemektedir. Böylelikle, bölge bazlı kalkınma stratejilerinin oluşturulmasına katkı sağlanması hedeflenmektedir. Analizlerde, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından sağlanan 2013-2023 dönemine ait bölgesel veriler kullanılacaktır.

1. LİTERATÜR

Literatürde yapılan bazı çalışmalarda ithalat ve ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi olumsuz olarak bulunmuştur. Kartikasari (2017) Endonezya için ihracat, ithalat, yatırım ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Analizler sonucunda ekonomik büyüme üzerinde ihracat ve ithalatın olumsuz etkisi olduğu görülmüştür. Sholeh ve Mispandi (2022) Endonezya’da ihracat ve ithalatın ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediğini göstermiştir.

İthalat ve ihracatın ekonomik büyüme üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı çalışmalar söz konusudur. Mukhlis ve Qodri (2019) Endonezya’daki ekonomik büyüme üzerinde kısa dönemde ihracat ve ithalatın önemli bir etkisinin olmadığını ortaya koymuştur. Juliansyah (2022) 1967 – 2020 dönemi için Endonezya’daki ihracat ve ithalatın hem kısa hem de uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde olumlu ancak önemsiz etkisi olduğunu ortaya koymuştur.

Bazı çalışmalarda ise ithalat ve ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi olumlu olarak görülmüştür. Awokuse (2008) ithalatın Arjantin, Kolombiya ve Peru’da ihracattan daha çok ekonomik büyüme üzerinde bir artırıcı etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Achchuthan (2013) Sri Lanka için ekonomik büyüme, ihracat ve ithalat arasındaki ilişkiyi 1970 – 2010 dönemi kapsamında incelemiştir. Çalışma sonucunda ihracat ve ithalatın ekonomik büyüme üzerinde önemli bir pozitif etkiye sahip olduğu görülmüştür. Ahmed vd. (2014) ithalat ve ihracatın Pakistan’da ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Millia, Ernawati ve Heriberta (2023) Endonezya için ihracat, ithalat, doğrudan yabancı yatırım

ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda ihracatın ekonomik büyüme üzerinde doğrudan kısa vadeli bir etkiye sahipken, ithalatın hem kısa vadeli hem de uzun vadeli doğrudan bir etkisi olduğu görülmüştür.

Farklı ülkeler için yapılan bazı çalışmalarda, ekonomik büyüme üzerinde ihracatın olumlu, ithalatın ise olumsuz etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Taghavi vd. (2012) 1962 – 2011 döneminde İran’da ihracatın uzun dönemde ekonomik büyüme ile pozitif ilişkili, ithalatın ise negatif etkili olduğunu göstermiştir. Bakari, Fakraoui ve Tiba (2019) 1970 – 2017 döneminde Brezilya’da kısa vadede ithalat, ihracat ve iç yatırım ekonomik büyümeye neden olurken, ihracat, ithalat ve ekonomik büyümenin iç yatırıma neden olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, uzun vadede iç yatırım ve ihracat ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkiye sahipken, ithalatın ise olumsuz bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Millia vd. (2021) Endonezya’da ihracat artışları ve ithalat azalışları ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkilere sahip olduğunu göstermiştir. Ayrıca, uzun vadede, ithalatla %1’lik bir düşüş ekonomik büyümede %1,17’lik bir artışa yol açarken, ihracatta %1’lik bir artış ekonomik büyümede %1,83’lük bir artışa yol açtığı görülmüştür.

Farklı dönem ve ülkeler için yapılan bazı çalışmalarda ise ekonomik büyüme üzerinde sadece ithalatın veya sadece ihracatın olumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bakari (2017b) 1965 – 2016 döneminde Tunus’daki ihracatın uzun vadede ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkisinin olduğu, ithalatın ise ekonomik büyüme üzerinde olumlu olduğu görülmüştür. Ogbodo (2018) ithalatın Nijerya’daki ekonomik büyüme üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkisinin olduğu sonucunu elde etmişken, ihracatın etkisinin olumsuz ve anlamsız olduğu sonucuna ulaşmıştır. Rana ve Ahammed (2019) Bangladeş’te ekonomik büyüme üzerinde ihracatın olumlu bir etkiye sahip olduğunu, ithalatın ise olumsuz ve önemsiz bir etkisi olduğunu göstermiştir. Bandara (2022) SAARC ülkelerinde ihracatın ekonomik büyüme üzerinde önemli bir pozitif etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur.

İsmail vd. (2009) Pakistan için ekonomik büyüme, ihracat ve yatırım arasındaki ilişkiyi 1980 – 2009 dönemi kapsamında araştırmıştır. Analiz sonucunda uzun dönemde, yatırımda %1’lik bir artışın ekonomik büyümeyi %0,179 artırdığı görülmüştür. Ayrıca, ihracata dayalı büyüme hipotezinin Pakistan’da geçerli olmadığı sonucuna varılmıştır.

İthalat, ihracat ve ekonomik büyüme arasında uzun dönem ilişkisiyi araştıran çalışmalarda farklı bulgular elde edilmiştir. Teodora ve Marinela (2011) Romanya’da ekonomik büyüme, yatırım ve ihracat arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu sonucuna varmıştır. Ayrıca, yatırım ile ekonomik büyüme ve yatırım ile ihracat arasında çift yönlü nedensellik bulunmuştur. İhracat ile ekonomik büyüme arasında ise herhangi bir nedensellik ilişkisine ulaşılamamıştır. Bakari (2017a) 1965 – 2015 döneminde Mısır’da ihracat, ithalat, iç yatırım ve ekonomik büyüme arasında eşbütünleşme ilişkisi bulamamıştır. Etahisoa (2020) Madagaskar’da ithalat, ihracat ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemde bir ilişkiye sahip olmadığını 1975 – 2017 dönemi için tespit etmiştir.

2. VERİ VE YÖNTEM

Çalışmada ithalat ve ihracatın Türkiye’deki ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu bağlamda, Tekirdağ, Edirne, Kırklareli, Balıkesir ve Çanakkale illerinden oluşan TR2 bölgesi 2013 – 2023 dönemi yıllık verileri kapsamında analiz edilmiştir. Ekonomik büyüme kapsamında gayri safi yurtiçi hasıla değeri kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan serilerin doğal logaritmaları alınmıştır.

Bu çalışmada, panel veri yapısına uygun olarak sabit etkili ve tesadüfi etkili modeller kullanılmıştır. Panel veri, hem zamana hem de kesite bağlı değişimleri göz önünde bulundurması bakımından geleneksel zaman serisi veya yatay kesit analizlerine göre daha güçlü ve esnek bir yapı sunmaktadır (Baltagi, 2005). Sabit etkiler modeli, değişkenler arasındaki ilişkiyi incelerken her bir birimin zaman içinde değişmeyen özelliklerini kontrol altına alır. Bu modelde, birey, firma ya da ülke gibi analiz birimlerine ait gözlemlenmeyen sabit etkilerin modele dahil edilmesiyle, sapma riski azaltılır. Sabit etkiler modelinde bu sabit etkiler hata terimine dahil edilmek yerine regresyon sabiti şeklinde modele yansıtılır (Wooldridge, 2010). Sabit etkili bir panel veri modeli aşağıdaki gibidir:

$$Y_{it} = \alpha_i + \beta_{1it}X_{1it} + \beta_{2it}X_{2it} + \dots + \beta_{kit}X_{kit} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Denklem (1)'de Y_{it} , bağımlı değişkeni; α_i , sabit terimi; $\beta_{1it}, \beta_{2it}, \dots, \beta_{kit}$, bağımsız değişken katsayılarını ve ε_{it} , hata terimini göstermektedir.

Tesadüfi etkiler modeli ise bireysel sabit etkilerin rassal dağıldığını ve bağımsız değişkenlerle ilişkisiz olduğunu varsayar. Bu model, bireyler arasında sabit olmayan varyans yapılarının olduğu durumlarda daha verimli tahminler sunabilir (Greene, 2012). Tesadüfi etkili bir model aşağıdaki gibidir:

$$Y_{it} = \alpha_{it} + \sum_{k=1}^K \beta_k X_{it} + u_i + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Denklem (2)'de α_{it} , sabit terimi; Y_{it} , bağımlı değişkeni; X_{it} , bağımsız değişkeni; β_k , bağımsız değişkenin katsayısını göstermektedir.

3. BULGULAR

Tablo 1'de yatay kesit bağımsızlık testleri sonuçları gösterilmiştir. Breusch-Pagan LM, Pesaran scaled LM ve Pesaran CD testi sonuçlarına göre tüm değişkenlerin yatay kesit bağımsızlığı %1 önem düzeyinde reddedilmiştir. Tüm değişkenlerin yatay kesit bağımlılığa sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 1. Yatay kesit bağımsızlık testleri

Testler	büyüme	ihracat	ithalat
Breusch-Pagan LM	109.702* (0.000)	46.206* (0.000)	37.319* (0.000)
Pesaran scaled LM	22.294* (0.000)	8.096* (0.000)	6.109* (0.000)
Pesaran CD	10.474* (0.000)	6.028* (0.000)	4.975* (0.000)

Not: * %1 önem düzeyine göre anlamlıdır. Parantez içindekiler prob değerlerini ifade etmektedir. Logaritmaları alınmış seriler incelenmiştir.

Tablo 2'de yatay kesit bağımlılığı dikkate alan Pesaran (2007) birim kök testinin sonuçlarına yer verilmiştir. Test sonuçlarına göre büyüme ve ihracat değişkenlerinin %5 önem düzeyinde, ithalatın ise %10 önem düzeyinde birim köke sahip olma durumu reddedilmiştir. Değişkenler düzeyde durağan olarak bulunmuştur.

Tablo 2. Pesaran (2007) birim kök testi sonuçları

Değişkenler	Test istatistiği
büyüme	-3.632**
ihracat	-3.324**
ithalat	-3.209*

Not: **, * sırasıyla %5 ve %10 önem düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. Tablo

kritik değerleri önem düzeylerine göre %1 için -3.88, %5 için -3.27 ve %10 için -2.98'tir.

Tablo 3'te sabit ve tesadüfi etkili modellerin tahmin sonuçları verilmiştir. Modeller değişen varyans ve otokorelasyon sorunlarına karşı daha iyi olan robust standart hatalar ile tahmin edilmiştir. Sonuçlara göre sabit etkili modelde tüm katsayılar %1 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuşken, tesadüfi etkili modelde sadece ithalat katsayısı istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Sabit etkili model sonuçlarına göre ihracat ve ithalatın ekonomik büyüme üzerinde

pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğu görülmüştür. İhracat ve ithalatta %1 artış meydana gelmesi ekonomik büyümeyi sırasıyla %1.465 ve %1.196 artırmaktadır. Tesadüfi etkili modele göre ihracattaki %1'lik artış ekonomik büyümeyi %0.543 artırmaktadır. Hausman testine göre sabit etkili modelin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3. Model tahmin sonuçları

Değişkenler	Sabit Etkili Model		Tesadüfi Etkili Model	
	Katsayı	P-değeri	Katsayı	P-değeri
ihracat	1.465*	0.000	0.543**	0.038
ithalat	1.196*	0.001	0.122	0.710
Sabit	-16.111*	0.001	8.979*	0.000
Hausman test	$\chi^2 = 37.772^* (0.000)$			

Not: * %5 önem düzeyine göre anlamlılığı ifade etmektedir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışma, Türkiye'nin TR2 bölgesinde (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli, Balıkesir ve Çanakkale) ihracat ve ithalatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz etmeyi amaçlamıştır. Panel veri analiz yöntemleri kullanılarak 2013-2023 dönemine ait yıllık veriler incelenmiş ve elde edilen bulgular, ihracat ve ithalatın bölgesel ekonomik büyümeyi anlamlı derecede pozitif yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Sabit etkili model sonuçlarına göre, ihracattaki %1'lik bir artış, ekonomik büyümeyi %1.465 oranında artırırken, ithalattaki %1'lik artış ise büyümeyi %1.196 oranında desteklemektedir. Bu sonuçlar, TR2 bölgesinde dış ticaretin ekonomik kalkınma için kritik bir rol oynadığını göstermektedir.

Elde edilen bulgular, dış ticaretin özellikle bölgesel düzeyde ekonomik büyümeyi desteklediğini göstermektedir. İhracatın büyümeyi artırıcı etkisi, üretim kapasitesinin genişlemesi, ölçek ekonomilerinin sağlanması ve dış pazarlara erişim sayesinde firmaların rekabet gücünün artmasıyla açıklanabilir. TR2 bölgesindeki ihracat potansiyelini artırmak için yerel üreticilere yönelik ihracat teşvikleri, vergi indirimleri ve finansman destekleri sağlanmalıdır. İthalat ise özellikle sermaye ve ara mallarının temini yoluyla üretim verimliliğini artırmakta ve büyümeye dolaylı katkı sağlamaktadır. İthalatın büyümeyi destekleyici etkisi göz önüne alınarak, özellikle sermaye malları ve ara malların ithalatında vergi kolaylıkları sağlanmalıdır. Ayrıca, ihracat ve ithalatın uzun vadeli ekonomik büyümeye katkısını sürdürmek için çevre dostu üretim ve yeşil enerji yatırımları teşvik edilmelidir.

Bu çalışma, TR2 bölgesinde ihracat ve ithalatın ekonomik büyümeyi önemli ölçüde desteklediğini ortaya koymuştur. Ancak, bu etkinin sürdürülebilir olması için politika yapıcıların bölgesel kalkınma stratejileri geliştirmesi gerekmektedir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda, farklı bölgeler veya sektörel bazlı analizlerle dış ticaretin büyüme üzerindeki etkisi daha detaylı incelenebilir.

KAYNAKLAR

- Achchuthan, S. (2013). Export, import, and economic growth: evidence from Sri Lanka. *Journal of economics and sustainable development*, 4(9), 147-55.
- Aghion, P., Bergeaud, A., Lequien, M., & Melitz, M. J. (2018). The impact of exports on innovation: Theory and evidence. *NBER Working Paper No. 24600*.
- Ahmed, M., Hunjra, A. I., Iqbal, M. K., & Khalil, J. (2014). Impact of foreign direct investment, imports, exports of goods and services on economic growth of Pakistan. *Bulletin of Business and Economics (BBE)*, 3(3), 155-165.
- Awokuse, T. O. (2008). Trade openness and economic growth: is growth export-led or import-led?. *Applied economics*, 40(2), 161-173.
- Bakari, S. (2017a). The relationship between export, import, domestic investment and economic growth in Egypt: Empirical analysis. *Euro Economica*, 36(02), 34-43.
- Bakari, S. (2017b). The three-way linkages between export, import and economic growth: New evidence from Tunisia. *Journal of Smart Economic Growth*, 2(3), 13-53.
- Bakari, S., Fakraoui, N., & Tiba, S. (2019). Domestic investment, export, import and economic growth in Brazil: An application of vector error correction model.
- Balassa, B. (1978). Exports and economic growth: Further evidence. *Journal of Development Economics*, 5(2), 181-189.
- Baltagi, B. H. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data* (3rd ed.). John Wiley & Sons.
- Bandara, S. (2022). The Impact of FDI, Import, and Export on the Economic Growth of SAARC Countries. *Import, and Export on the Economic Growth of SAARC Countries (February 10, 2022)*.
- Etahisoa (2020). THE IMPACT OF IMPORT-EXPORT ON ECONOMIC GROWTH IN MADAGASCAR. *Journal of Smart Economic Growth*, 5, 57-66.
- Feder, G. (1983). On exports and economic growth. *Journal of Development Economics*, 12(1-2), 59-73.
- Greene, W. H. (2012). *Econometric Analysis* (7th ed.). Prentice Hall.
- Grossman, G. M., & Helpman, E. (1991). *Innovation and Growth in the Global Economy*. MIT Press.
- Ismail, A., Zaman, K., Atif, R. M., Jadoon, A., & Seemab, R. (2009). The Role of Exports, Inflation and Investment on Economic Growth in Pakistan. *International of Economy*, 1(1), 1-9.
- Juliansyah, H., Ganesha, Y., Ichsan, I., Nailufar, F., & Terfiadi, S. Y. (2022). Effect of export import and investment on economic growth In Indonesia (VECM Analysis Method). *Journal of Malikussaleh Public Economics*, 5(1), 16-32.
- Kartikasari, D. (2017). The effect of export, import and investment to economic growth of Riau Islands Indonesia. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 7(4), 663-667.
- Millia, H., Ernawati, E., & Heriberta, H. (2023). Do foreign direct investment, trade and their interactions affect economic growth in Indonesia?. *Jurnal Perspektif Pembiayaan Dan Pembangunan Daerah*, 11(1), 1-16.
- Millia, H., Syarif, M., Adam, P., Rahim, M., Gamsir, G., & Rostin, R. (2021). The effect of export and import on economic growth in Indonesia. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 11(6), 17.

- Mukhlis, I., & Qodri, L. H. (2019). Relationship between Export, Import, Foreign Direct Investment and Economic Growth in Indonesia. In *Third Padang International Conference on Economics Education, Economics, Business and Management, Accounting and Entrepreneurship (PICEEBA 2019)* (pp. 729-737). Atlantis Press.
- Ogbodo, C. E. (2018). *Impact of international trade on economic growth of Nigeria* (Doctoral dissertation, Godfrey Okoye University).
- Öztürk, İ., & Acaravcı, A. (2010). The causal relationship between energy consumption and GDP in Albania, Bulgaria, Hungary and Romania: Evidence from ARDL bound testing approach. *Applied Energy*, 87(6), 1938-1943.
- Rana, M. M., & Ahammed, S. (2019). IMPACT OF EXPORTS AND IMPORTS ON ECONOMIC GROWTH IN BANGLADESH: AN EMPIRICAL ANALYSIS BASED ON VECM FRAMEWORK. *Journal of Hamdard University Bangladesh*, 5(2).
- Rivera-Batiz, L. A., & Romer, P. M. (1991). Economic integration and endogenous growth. *Quarterly Journal of Economics*, 106(2), 531-555.
- Rodríguez-Pose, A. (2013). Do institutions matter for regional development? *Regional Studies*, 47(7), 1034–1047.
- Romer, P. M. (1990). Endogenous technological change. *Journal of Political Economy*, 98(5, Part 2), S71–S102.
- Sholeh, M., & Mispandi, M. (2022). The Effect of Investment, National Government Expenditure, Exports, and Imports on Indonesia's Economic Growth. *Jurnal Ekonomi Dan Pembangunan*, 30(1), 56-69.
- Taghavi, M., Goudarzi, M., Masoudi, E., & Gashti, H. P. (2012). Study on the impact of export and import on economic growth in Iran. *Journal of Basic and Applied Scientific Research*, 2(12), 12787-12794.
- Teodora, M. I., & Marinela, S. R. (2011). An investigation of longrun relationship between economic growth, investment and export in Romania. *Annals of Faculty of Economics*, 1(1), 316-321.
- Wooldridge, J. M. (2010). *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data* (2nd ed.). MIT Press.

TÜRK DEVLETLERİ ARASINDA ORTAK SAVUNMA GİRİŞİMLERİ: HUKUKİ ÇERÇEVE VE İŞLETMESEL YAPI

Aysha Sevgi HAJALOGHLU¹/ Doç. Dr. Umut AKDENİZ²

¹Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İşletme, aishasevgi.hajaloghlu@gmail.com, ORCID 0000-0002-4957-9696

²Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Ticaret Hukuku, uakdeniz@ogu.edu.tr, ORCID 0000-0003-0108-9900

Özet

Son yıllarda, Türk Devletleri arasında savunma alanında gelişen işbirliği daha kurumsal hale gelmiş, kapsamını oldukça artırmıştır. Bu bağlamda, hukuki altyapı ve işletmesel mekanizmaların oluşturulması öncelikli bir gündem haline gelmiştir. Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) tarafından yürütülen bu çabaların amacı, üye ülkelerin güvenlik çıkarlarını gözetken, egemenliğe ve karşılıklı saygıya dayanan bir işbirliği modeli oluşturmaktır. Ancak, elbette tüm bunların yanında Türk devletlerinin ortak tarihe ve geçmişe dayanan bir platformun oluşturulması da bu işbirliğinin en esas amaçlarından bir tanesidir. Bu tür girişimlerin açık, anlaşılır ve uygulanabilir bir hukuki çerçeveye sahip olması, savunma alanında yürütülen projelerin sürekliliği ve meşruiyeti açısından çok önemlidir.

Bu girişimlerin başarılı bir şekilde yürütülmesi için, hukuki çerçevenin ötesinde, işletmesel bir yapının kurulması da çok önemlidir, zira her ne kadar ortak kültüre sahip olsak da zaman-zaman dış ülkelerin Türk devletlerine yaptığı baskı ve müdahaleler kültürel zincire belirli bir ölçüde etki etmiştir. Ortak üretim, savunma sanayiinde bilgi paylaşımı, askeri eğitim ve ortak tatbikatlar gibi alanlarda yürütülecek faaliyetlerin koordinasyon içinde yürütülmesi için etkili ve kalıcı bir kurumsal mekanizma gereklidir. Bu bağlamda, gelecekteki Türk devletleri arasında kalıcı bir güvenlik mimarisi oluşturmak için bir Türk Savunma İşbirliği Koordinasyon Merkezi gibi projeler üzerine yapılan konuşmalar, bu amaç için oldukça uygundur. Ek olarak, ortak savunma girişimleri yalnızca siyasi kararlılıkla değil, aynı zamanda taraflar arasında teknik uyum, hukuki bağlılık, bütçesel sürdürülebilirlik ve dış etkilere karşı dirençli bir yapı kurmakla mümkündür. Sonuç olarak, TDT savunma alanında yapılacak her adım, açık bir yasal temel, net sorumluluk alanları ve ortak stratejik hedefler içermelidir.

Anahtar Kelimeler: Türk Devletleri, savunma, hukuk, kurumsallaşma

JOINT DEFENSE INITIATIVES AMONG TURKIC STATES: LEGAL FRAMEWORK AND OPERATIONAL STRUCTURE

Abstract

In recent years, the cooperation between the Turkic States in the field of defense has become more institutional and has increased its scope considerably. In this context, the establishment of legal infrastructure and operational mechanisms has become a priority agenda. The aim of these efforts carried out by the Organization of Turkic States (OTS) is to establish a cooperation model that respects the security interests of member countries and is based on sovereignty and mutual respect. However, of course, in addition to all these, the establishment of a platform based on the common history and past of the Turkic States is also one of the most fundamental purposes of this cooperation. It is very important for such initiatives to have a clear, understandable and applicable legal framework in terms of the continuity and legitimacy of projects carried out in the field of defense.

In order for these initiatives to be carried out successfully, it is also very important to establish an operational structure beyond the legal framework, because although we have a common culture, the pressure and interventions of foreign countries on the Turkic states from time to time have affected the cultural chain to a certain extent. An effective and permanent institutional mechanism is necessary for the coordination of activities to be carried out in areas such as joint production, information sharing in the defense industry, military training, and joint exercises. In this context, talks on projects such as a Turkic Defense Cooperation Coordination Center to create a permanent security architecture between the future Turkic states are quite suitable for this purpose. In addition, joint defense initiatives are possible not only with political determination, but also with the establishment of technical harmony, legal commitment, budget sustainability, and a structure resistant to external influences between the parties. As a result, every step to be taken in the field of OTS defense should include a clear legal basis, clear areas of responsibility, and common strategic goals.

Keywords: Turkic States, defense, law, institutionalization

Giriş

21. yüzyılda dünya güvenliği büyük bir değişime uğradı. Bu değişiklik, uluslararası güçler arasında yeniden kurulan ittifakların yanı sıra bölgesel güçlerin kendi güvenlik ve savunma kapasitelerini geliştirme çabalarının bir sonucudur. Bu durumda, kültürel ve tarihsel bağları nedeniyle bir araya gelen Türk Devletleri, hem ekonomik, hem diplomatik konularda, hem de savunma ve güvenlik konularında daha kurumsal ve bütünleşik bir işbirliği arıyor.

3 Ekim 2009 Nahçıvan Anlaşması'nın imzalanmasıyla kurulan Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (Türk Konseyi) Türk Dünyası'nın her alanda daha yakından işbirliği yapmasının ilk tohumlarını atmıştır. İlk aşamada Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye'nin imzalamasıyla kurulan konsey, 2019 yılında Özbekistan'nın katılmasıyla genişlemiştir. 12 Kasım 2021 tarihinde İstanbul'daki Demokrasi ve Özgürlükler Adası'nda düzenlenen 8. Türk Devletleri Teşkilatı İstanbul Zirvesi'nde, örgütün adı Türk Devletleri Teşkilatı olarak değiştirilmiş ve Türkmenistan gözlemci ülke olarak teşkilata dâhil olmuştur. Hali hazırda Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkiye olmak üzere 5 tam üye, Türkmenistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Macaristan olmak üzere 3 gözlemci üyesi bulunmaktadır. (Erkiner & Eray, 2022)

Son yıllarda Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) çatısı altında artan ortak askeri tatbikatlar, savunma sanayiinde teknoloji transferi ve stratejik diyaloglar, bölge ülkeleri arasında daha kapsamlı bir güvenlik mimarisi oluşturma konusunda ciddi bir irade olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, bu iradenin somut, kalıcı ve uluslararası hukuka uygun bir şekilde uygulanabilmesi için, ortak savunma girişimlerinin hem hukuki çerçevesinin hem de işletmesel altyapısının kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesi çok önemlidir.

TARİHSEL ARKA PLAN

Türk devletleri arasındaki iş birliği ideolojisi, tarihsel olarak kültürel ve etnik bağlara dayanmaktadır. Bu bağların siyasi ve askeri iş birliğine dönüşmesi çeşitli sebeplerden dolayı uzun yıllar boyunca sınırlı kalmıştır. En büyük sebeplerden biri de yaklaşık 70 yıl boyunca Türk devletlerinin Sovyetler Birliği'nin esareti altında kalmasıdır. Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılması, Orta Asya'da ya da diğer ve daha doğru adıyla Türkistan'da bağımsızlığını kazanan Türk cumhuriyetlerinin uluslararası sistemde kendi ulusal güvenlik stratejilerini belirleme sürecini tanımlamıştır. Ancak, hem siyasi istikrarsızlık, hem de ekonomik yetersizlikler sebebiyle savunma sanayii alanında çoğunlukla Rusya'ya bağımlı kalmaya devam etmiştir. Elbette, eski Sovyetler Birliği ülkelerinden Azerbaycan, Türkiye'ye hem coğrafi, hem de tarihsel yakınlığından dolayı savunma sanayii alanında daha avantajlı konumda olmuştur. (Uzunağaç, 2025)

SAVUNMA SANAYİİ KAPSAMINDA TÜRKİYE VE TÜRK DÜNYASI İLİŞKİLERİ

Bu süreçte, Türkiye'nin savunma sanayisindeki hızlı gelişimi, Türk devletleri ile iş birliğini daha somut hâle getirmiştir. Özellikle Azerbaycan ile yapılan ikili savunma anlaşmaları, askeri eğitim ve danışmanlık faaliyetleri, ortak tatbikatlar ve savunma ürünlerinin ihracatı gibi alanlarda adımlar atılmıştır. Örnek olarak, TÜSAŞ, ASELSAN, BAYKAR Teknoloji gibi şirketlerin bu ülkelerle yaptığı iş birliği önemli ölçüde savunma sanayii alanına katkıda bulunmuştur.

Türkiye ve Azerbaycan arasında Karabağ Savaşı sonrasında geliştirilen iş birliğinin altı özellikle çizilmelidir. Ermenistan'ın Dağlık Karabağ ve çevresindeki bölgeleri işgal etmesi, Azerbaycan için önemli bir güvenlik tehdidi oluşturmuş ve uzun yıllar boyunca bölgedeki dengeleri bozmuştu. 2020 yılında Türkiye, işgalin sona ermesini ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün yeniden tesis edilmesine önemli ölçüde katkı sağladı. Bu başarı, Azerbaycan'ın uluslararası arenadaki konumunu güçlendirirken aynı zamanda Türkiye ile askeri ve stratejik işbirliğinin hayati önemini göstermiştir. Karabağ Savaşı'nın ardından, iki ülke arasındaki ilişkiler hem askeri, hem ekonomik, hem kültürel, hem de siyasi yönden güçlenmiştir. Savunma sanayii, ortak tatbikatlar ve teknoloji transferi gibi alanlarda çok yönlü hükümler içeren Şuşa Beyannamesi, tarafların müttefiklik seviyesinde bir işbirliğini benimsemelerini sağlamıştır. (Özer, 2025)

HUKUKİ ÇERÇEVE VE İŞLETMESEL BOYUT

Türk Devletleri Teşkilatı üye ülkelerinin stratejik konumu, bölgenin güvenliğini önemli ölçüde etkilemektedir. Türkistan, Kafkasya ve Türkiye, stratejik önemi, enerji rezervleri ve ticaret yollarıyla bu büyük güçlerin merkezidir. Bununla birlikte, bölge çeşitli "güvenlik tehditleriyle" karşı karşıya. Bu riskler arasında terörizm ve radikalizm, sınır güvenliği, enerji güvenliği ve hibrit tehditler gibi unsurlar bulunmaktadır. (Tarçın, 2025)

Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) üyesi ülkeler arasında farklı jeopolitik koşullara rağmen, güvenlik ihtiyaçları birbirini tamamlar. Bu nedenle savunma alanında daha güçlü bir işbirliği sistemi gereklidir. Üye ülkeler, öncelikle ortak güvenlik tehditlerine karşı işbirliği yapabilme yeteneğine sahip olmalıdır. Bölgenin istikrarı için sınır güvenliği çok önemlidir. Aynı şekilde, enerji hatları ve altyapılarının korunması, hem ekonomik hem de stratejik olarak bağımsızlık için çok önemlidir.

Uluslararası hukuk, uluslararası örgütlerin işleyişi ve meşruiyetini belirler. Bu nedenle, söz konusu kuruluşların kurulmasına ve çalışmalarına ilişkin temel hukuki temel, uluslararası anlaşmalar olarak kabul edilir. Uluslararası anlaşmalar, devletlerin veya diğer uluslararası hukuk süjesi aktörlerin hak ve yükümlülüklerini üstlenmelerini sağlayan yazılı anlaşmalardır. Bu tanım, sadece ikili veya çok taraflı devlet ilişkileri için değil, aynı zamanda uluslararası örgütler için de geçerlidir. Uluslararası örgütler genellikle devletlerin ya da bazen doğrudan diğer uluslararası örgütlerin bir araya gelerek yaptıkları yazılı sözleşmelerle ortaya çıkar. Bu durumda, örgütlerin kurucu belgeleri (şartlar, tüzükler, protokoller vb.) kuruluş amacını ve yetki alanlarını, karar alma mekanizmalarını ve tarafların birbirlerine karşı sorumluluklarını belirtir. Bu yazılı belgelerin varlığı ve uygulanabilirliği, bir uluslararası kuruluşun uluslararası hukuk kişiliği kazanması ve işleyebilmesi ile doğrudan ilişkilidir. (Erkiner & Eray, 2022)

Benzer şekilde, Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) gibi bölgesel örgütlerin hukuku da şekillenmektedir. TDT'nin kurumsal yapısı ve işlevleri, uluslararası anlaşmalar tarafından oluşturulurken, savunma ve güvenlik gibi alanlarda atacağı adımlar da aynı hukuki çerçeveye dayanmalıdır. Sonuç olarak, savunma alanında ortak girişimlerin inşa edilmesi sürecinde, örgütün kurucu belgelerine uyulması ve taraf devletlerin onaylanması çok önemlidir. Aksi takdirde, işbirliği girişimleri meşruiyet krizine girebilir. (Erkiner & Eray, 2022)

Birleşmiş Milletler Şartı'nın 51. maddesi, devletlere meşru müdafaa hakkı tanır. Bu bağlamda, uluslararası hukuk, birden fazla devletin ortak bir güvenlik sistemi kurma ve olası tehditlere karşı ortak savunma girişiminde bulunma hakkını tanımaktadır. Bu hukuki çerçeve, NATO ve Şanghay İşbirliği Örgütü gibi kuruluşları da şekillendirmiştir. Türk Devletleri'nin bölgesel ölçekte kendi güvenlik çıkarlarını göz önünde bulundurarak benzer bir savunma sistemi oluşturması, aynı hukuki temellere sahiptir. (BM, 51. Madde)

BM Şartı'nın 52. ve 53. maddeleri, kolektif güvenliği ve barışı korumak için bölgesel güvenlik anlaşmaları ve ittifaklarını teşvik etmeyi de onaylamaktadır. Bu bağlamda, TDT'nin savunma ittifakına dönüşmesi, uluslararası hukuk açısından olumlu hükümlerle desteklenmektedir. (BM, 52 ve 53 Madde)

Sonuç ve Öneriler

Son yıllarda, Türk Savunma Sanayii'nin ihraç potansiyeli önemli ölçüde artmıştır. Bununla birlikte, Türk Savunma Sanayii ürünlerinin dış ülkelere ihraç edilmesini koordine eden, sürekliliğini sağlayan bütüncül ve etkili görevler net olarak tanımlanmamıştır. Özellikle savunma sanayiinde, dünya çapında belirli bir konuma sahip ülkelerin bu süreç için farklı bir sistem ve organizasyon geliştirdikleri görülmüştür. Sonuç olarak, Türk Savunma Sanayii için sürekli, devlet garantili, dış politikada kullanılabilecek bir yapı kurulması gerektiği sonucuna varılmıştır. (Akyar, 2023)

Türk Devletleri arasındaki ilişki günümüzde bağımsızlık sürecine bakıldığında yetersiz kalmaktadır. Barışı koruma ve insani yardım kapasitesini geliştirerek afet ve krizlere ortak müdahale etme yeteneği sağlanmalıdır. Savunma sanayiinde iş birliği, yerli ve daha etkili çözümler üretmek için dışa bağımlılığı azaltması Türk Devletlerinin daha sık ilişkiler içerisinde olması gerektiğini göstermektedir. Son olarak, birlikte çalışabilirlik için düzenli ortak eğitim ve tatbikatlar gereklidir. Türk

Devletleri Teşkilatı'nın, bu ihtiyaçlar nedeniyle daha kurumsal ve verimli bir savunma iş birliği yapısına geçmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Akıncı E. (2007), Türk Savunma Sanayiinde Teknoloji ve Strateji, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Akyar M. S. (2023), Türk Savunma Sanayinde Bütüncül Durumsal Farkındalık; Türk Yabancı Askeri Satışlar Sistemi, TESAM Akademi Dergisi, Yıl 2023, Cilt: 10 Sayı: 2, 559 - 589

Birleşmiş Milletler Teşkilatı, 51. Madde, VII. Bölüm, Barışın Tehdidi, Bozulması ve Saldırı Eylemi Durumunda Alınacak Önlemler, <https://legal.un.org/repertory/art51.shtml>

Birleşmiş Milletler Teşkilatı, 52. Madde, VIII Bölüm, Bölgesel Anlaşmalar, <https://legal.un.org/repertory/art52.shtml>

Birleşmiş Milletler Teşkilatı, 53. Madde, VIII Bölüm, Bölgesel Anlaşmalar, <https://legal.un.org/repertory/art53.shtml>

Erkiner H. H., Eray İ. (2022), “Uluslararası Hukuk Bakımından Bir Uluslararası Örgüt Olarak Türk Devletleri Teşkilatı”, Gv. Str. Derg., 2022, TDT Özel Sayısı: 217–250.

Özer Ç. (2025), “II. Karabağ Savaşı Sonrasında Türkiye Azerbaycan Güvenlik ve Savunma İlişkileri”, İstanbul Kent Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 1, Yıl: 2025.

Tarçın U. (2025), “Türk Devletleri Teşkilatı'nda Askerî İş Birliği: Stratejik Bir Perspektif”, MUTAD, Türk Devletleri Teşkilatı (Dünü, Bugünü, Yarını) Özel Sayısı: e244–267.

Türk Devletleri Teşkilatı, <https://www.turkicstates.org/tr>

Uzunağaç E. (2025), “Bağımsızlıktan Kurumsallaşmaya: Türk Devletleri Teşkilatı'nın Kuruluş Süreci”, MUTAD, Türk Devletleri Teşkilatı (Dünü, Bugünü, Yarını) Özel Sayısı: e268–285.

ÜRETKEN YAPAY ZEKA VE EĞİTİM: BİBLİYOMETRİK BİR İNCELEME

Öğr. Gör. Dr., Gülten ŞENKUL^{1/} Begüm Eylül ÖZDAŞ^{2/} Araş. Gör., Betül KARAKUŞ³

¹Başkent Üniversitesi, Yönetim Bilişim Sistemleri, gulteng@baskent.edu.tr, 0000-0003-0775-318X

²Başkent Üniversitesi, Yönetim Bilişim Sistemleri, 22410209@mail.baskent.edu.tr, 0009-0005-2599-4966

³Başkent Üniversitesi, Yönetim Bilişim Sistemleri, betulkarakus@baskent.edu.tr, 0009-0003-9277-5654

Özet

Bu çalışmanın amacı, Scopus veri tabanındaki üretken yapay zeka (Generative AI) ve eğitim üzerine yapılmış yayınları inceleyerek bibliyometrik analiz yöntemiyle literatürdeki temel eğilimleri, anahtar kelimeleri, yazarları, ülkeleri ve işbirlikleri ağlarını ortaya koymaktır. Bu amaç çerçevesinde analiz süreci için VOSviewer yazılımı tercih edilmiştir. Scopus veri tabanında yapılan tarama sonucunda 2019-2025 yılları arasında üretken yapay zeka (ÜYZ) ve eğitim kavramlarını içeren toplam 3297 yayına ulaşılmıştır. Yayımlanan çalışmaların konu alanlarına bakıldığında en çok yayının sırasıyla sosyal bilimleri, bilgisayar bilimleri ve mühendislik alanında yapıldığı görülmüştür. Yayın türlerine bakıldığında ise, makalelerin yüksek bir dağılım aldığı ancak konferans bildirilerine de iyi bir dağılıma sahip olduğu görülmüştür. Bu sonuç, üretken yapay zeka ve eğitim alanlarının kesişimine yönelik akademik ilginin giderek arttığını göstermektedir.

Voswiever analizleri sonucunda elde edilen bulgulara göre en çok atıf alan yazarlar sırasıyla Partha Pratim Ray, Cecilia Ka Yuk Chan, ve Aras Bozkurt olmuştur. Ülkelerin atıf analizine bakıldığında ise sırasıyla ABD, Avusturalya ve Hong Kong'un en fazla atıf alan ülkeler olduğu tespit edilmiştir. Yazar iş birlikleri analizi sonucunda Cecilia Ka Yuk Chan, Aras Bozkurt ve Ahmed Tlili'in gibi yazarların önemli bağlantılar kurarak alana katkı sağladığı söylenebilir. Anahtar kelimeler incelendiğinde ise beklenildiği gibi en çok "Üretken Yapay Zeka" kavramı karşımıza çıkmaktadır. Ardından "ChatGPT" ve "Yükseköğretim" kavramları gelmektedir. Bu kelimelerin öne çıkması ÜYZ'nin eğitimde önemli bir rolü oynadığını, üretken yapay zeka teknolojilerinin özellikle yükseköğretim bağlamında yoğun bir şekilde araştırıldığını ve ChatGPT gibi araçların bu alandaki tartışmaların merkezinde yer aldığını göstermektedir. Belgelerin bibliyografik eşleşme analizi sonuçları ise Dwevedi(2023), Ray (2023) ve Tlili (2023) gibi yazarların çalışmaları arasında güçlü bağlantılar olduğunu ve bu yayınların ilişkili alanda daha fazla etki yaratmış olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışma sonuçlarına göre, ÜYZ ve eğitim alanındaki akademik çalışmaların hız kazandığı, anahtar kelimelerde yükseköğretim ve ChatGPT'nin üzerinde durulduğu, yazarlar arasında güçlü iş birliklerinin olduğu ve bu çalışmaların literatürde daha fazla etki yarattığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Üretken Yapay Zeka, Eğitim, Bibliyometrik Analiz, VOSviewer

GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND EDUCATION: A BIBLIOMETRIC ANALYSIS

Lecturer Dr. Gülten ŞENKUL¹ / Begüm Eylül ÖZDAŞ²/Research Assistant Betül KARAKUŞ³

¹Başkent University, Management Information Systems, gulteng@baskent.edu.tr, 0000-0003-0775-318X

²Başkent University, Management Information Systems, 22410209@mail.baskent.edu.tr, 0009-0005-2599-4966

³Başkent University, Management Information Systems, betulkarakus@baskent.edu.tr, 0009-0003-9277-5654

Abstract

This study aims to examine the publications on Generative AI and education in the Scopus database, and to reveal the main trends, keywords, authors, countries, and collaboration networks in the literature through bibliometric analysis. For this purpose, VOSviewer software was used during the analysis process. As a result of the search conducted in the Scopus database, a total of 3,297 publications containing the concepts of Generative AI and education were identified between the years 2019 and 2025. When the subject areas of the published studies are examined, it is observed that the majority of the publications were in the fields of social sciences, computer science, and engineering, respectively. In terms of publication types, while journal articles dominate, conference proceedings also show a considerable distribution. This result indicates the growing academic interest in the intersection of Generative AI and education.

According to the findings obtained from the VOSviewer analyses, the most cited authors were Partha Pratim Ray, Cecilia Ka Yuk Chan, and Aras Bozkurt, respectively. In terms of country-based citation analysis, the United States, Australia, and Hong Kong were identified as the countries receiving the highest number of citations. The author collaboration analysis indicates that scholars such as Cecilia Ka Yuk Chan, Aras Bozkurt, and Ahmed Tlili have made significant contributions to the field by establishing strong collaborative networks. When examining the keywords, as expected, the term “Generative Artificial Intelligence” appears most frequently, followed by “ChatGPT” and “Higher Education.” The prominence of these terms suggests that Generative AI plays a significant role in education, that Generative AI technologies are being extensively studied particularly in the context of higher education and that tools such as ChatGPT are at the center of scholarly discussions in this domain. The results of the bibliographic coupling analysis reveal strong connections among the works of authors such as Dwivedi (2023), Ray (2023), and Tlili (2023), and that these publications have had a substantial impact in the relevant field. Based on the findings of the study, it can be concluded that academic research on Generative AI and education has gained momentum, with a particular emphasis on higher education and ChatGPT among the keywords, strong collaborations among authors, and a growing influence of these studies in the academic literature.

Keywords: Generative AI, Education, Bibliometric Analysis, VOSviewer

BIST SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ENDEKSİ'NDEKİ ŞİRKETLERİN NİTELİKLİ EĞİTİME (SKA 4) KATKISI: TEKNOLOJİ ŞİRKETLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Öğr. Gör. Dr., Gülten ŞENKUL¹/ Araş. Gör., Betül KARAKUŞ²/ Begüm Eylül ÖZDAŞ³

¹Başkent Üniversitesi, Yönetim Bilişim Sistemleri, gulteng@baskent.edu.tr, 0000-0003-0775-318X

²Başkent Üniversitesi, Yönetim Bilişim Sistemleri, betulkarakus@baskent.edu.tr, 0009-0003-9277-5654

³Başkent Üniversitesi, Yönetim Bilişim Sistemleri, 22410209@mail.baskent.edu.tr, 0009-0005-2599-4966

Özet

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA), Birleşmiş Milletler'e üye ülkelerin daha yaşanabilir, adil ve sürdürülebilir bir dünya kurmak amacıyla benimsediği küresel hedeflerdir. Bu hedefler, çevresel kaynakların korunmasını, ekonomik kalkınmanın teşvik edilmesini ve toplumsal eşitsizliklerin azaltılmasını esas almaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'de Borsa İstanbul (BIST) Sürdürülebilirlik Endeksi'nde bulunan şirketler, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine önemli katkılar sağlamaktadır. Söz konusu şirketler, benimsedikleri politikalar ve uygulamalarla, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin yerel düzeyde benimsenmesine ve yaygınlaşmasına öncülük etmektedir. Bunun yanında faaliyetlerini şeffaf raporlamayla kamuoyuyla paylaşarak diğer şirketlere de örnek teşkil etmektedirler.

Bu çalışma, BIST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer alan teknoloji tabanlı on şirketin 2023 yılına ait sürdürülebilirlik raporları temel alınarak, bu şirketlerin Nitelikli Eğitim (SKA 4) hedefine nasıl katkıda bulunduğunu tematik bir yaklaşımla incelemektedir. Eğitimle ilgili kurumsal faaliyetler; Eğitim Programları ve Sertifikasyonlar, Gençlerin ve Öğrencilerin Desteklenmesi, Üniversite-Sanayi İş birlikleri ve Eğitimde Erişim Fırsatları olmak üzere dört tema altında analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, bu şirketlerin yalnızca kurumsal çalışan gelişimini değil, aynı zamanda gençlerin istihdam edilebilirliğini ve dezavantajlı grupların eğitime erişimini destekleyen bütüncül stratejiler geliştirdiğini ortaya koymaktadır. Raporlar ayrıca dijitalleşme, çevrim içi öğrenme platformları, girişimcilik ekosistemine katkı ve afet sonrası eğitim desteği gibi alanlarda inovatif uygulamaların arttığını göstermektedir. Özellikle dijital becerilerin kazandırılması, gençlerin teknoloji sektörüne entegrasyonu ve kadınların güçlendirilmesine yönelik eğitim projeleri dikkat çekmektedir. Sonuç olarak, şirketlerin nitelikli eğitim süreçlerine yaptığı yatırımlar, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesinde yalnızca birey düzeyinde değil, toplumsal kalkınma ve refahın artırılması açısından da kritik bir rol üstlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA), Nitelikli Eğitim (SKA4), BIST Sürdürülebilirlik Endeksi

THE CONTRIBUTION OF COMPANIES LISTED IN THE BIST SUSTAINABILITY INDEX TO QUALITY EDUCATION (SDG 4): AN ANALYSIS OF TECHNOLOGY COMPANIES

Lecturer Dr. Gülten ŞENKUL¹ / Research Assistant Betül KARAKUŞ² / Begüm Eylül ÖZDAŞ³

¹Başkent University, Management Information Systems, gulteng@baskent.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0775-318X

²Başkent University, Management Information Systems, betulkarakus@baskent.edu.tr, ORCID: 0009-0003-9277-5654

³Başkent University, Management Information Systems, 22410209@mail.baskent.edu.tr, 0009-0005-2599-4966

Abstract

Sustainable Development Goals (SDGs) are global goals adopted by member countries of the United Nations to establish a more livable, fair, and sustainable world. These goals are based on the protection of environmental resources, the promotion of economic development, and the reduction of social inequalities. In this context, companies included in the Borsa Istanbul (BIST) Sustainability Index in Turkey make significant contributions to sustainable development goals. These companies lead to the adoption and dissemination of sustainable development goals at the local level with the policies and practices they adopt. In addition, they set an example for other companies by sharing their activities with the public through transparent reporting. This study examines how ten technology-based companies included in the BIST Sustainability Index contribute to the Quality Education (SDG 4) goal with a thematic approach, based on their 2023 sustainability reports. Institutional activities related to education were analyzed under four themes: Education Programs and Certifications, Support for Youth and Students, University-Industry Collaborations, and Access Opportunities in Education. The findings reveal that these companies develop holistic strategies that support not only corporate employee development but also the employability of young people and access to education for disadvantaged groups. The reports also show that innovative applications such as digitalization, online learning platforms, contributions to the entrepreneurial ecosystem, and post-disaster education support are increasing. In particular, education projects aimed at providing digital skills, integrating young people into the technology sector, and empowering women are noteworthy. As a result, investments made by companies in quality education processes play a critical role in achieving sustainable development goals not only at the individual level but also in terms of increasing social development and welfare.

Keywords: Sustainable Development Goals (SDGs), Quality Education (SDG 4), BIST Sustainability Index

TÜRKİYE’DE YEŞİL BÜTÇELEME YAKLAŞIMININ PERFORMANS ESASLI PROGRAM BÜTÇE SİSTEMİYLE ENTEGRASYONU: MERKEZİ YÖNETİM BÜTÇESİ ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

Arş. Gör. Dr. Merve BEYDEMİR

İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü

merve.beydemir@inonu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-0112-166X

Özet

İklim değişikliğinin neden olduğu çevresel, ekonomik ve toplumsal etkiler sürdürülebilir kalkınma politikalarının bütçeler aracılığıyla desteklenmesini zorunlu hale getirmiştir. Bu doğrultuda yeşil bütçeleme yaklaşımı, kamu maliyesi içinde çevre odaklı bakış açısının kurumsallaştırılması ve kamu bütçesinin çevresel hedeflerle uyumlu hale getirilmesini amaçlayan yenilikçi bir mali araç olarak öne çıkmaktadır. Özellikle kamu harcamalarının ve kamu gelirlerinin çevresel etkilerinin değerlendirilmesi bütçe kararlarının iklim politikalarıyla entegrasyonunu mümkün kılmaktadır. Türkiye’de yeşil bütçe uygulamaları, özellikle iklim değişikliği ile mücadele, çevresel koruma ve sürdürülebilir kalkınma hedefleri çerçevesinde son yıllarda önem kazanmıştır. Bu kapsamda kamu bütçesinin çevresel etkilerle uyumlu hale getirilmesi ve çevresel politikaların mali planlama süreçlerine entegre edilmesi hedeflenmektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, Türkiye’de uygulanan performans esaslı program bütçe sistemi ile yeşil bütçeleme yaklaşımı arasındaki ilişkiyi ortaya koymak ve söz konusu sistemin çevresel sürdürülebilirlik açısından taşıdığı potansiyeli değerlendirmektir. Çalışma kapsamında 2021-2024 yılları merkezi yönetim bütçesinde iklim değişikliği, sürdürülebilirlik ve çevreyle ilişkili bütçe programları incelenmiştir. Elde edilen bulgular, Türkiye’de yeşil bütçelemenin gelişimi için birtakım yollar kat edilmesi gerektiğini ve performans esaslı program bütçe sistemi ile bütünleşik bir yapının oluşmadığını ortaya koymaktadır. Program amaçlarında zaman zaman çevre duyarlılığına yer verilse de performans göstergelerinde bu hedeflerin yeterince somutlaştırılmadığı ve izlenebilirliğinin sınırlı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla yeşil bütçelemenin etkili şekilde uygulanabilmesi için kamu bütçelerinde çevreye duyarlı performans göstergeleri geliştirilmesi, kurumlar arası koordinasyonun güçlendirilmesi ve şeffaf raporlama mekanizmalarının oluşturulması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yeşil bütçeleme, iklim değişikliği, çevresel sürdürülebilirlik, performans esaslı program bütçe sistemi

INTEGRATION OF THE GREEN BUDGETING APPROACH WITH THE PERFORMANCE-BASED PROGRAM BUDGETING SYSTEM IN TURKIYE: AN EVALUATION THROUGH THE CENTRAL ADMINISTRATION BUDGET

Abstract

Climate change has necessitated the support of sustainable development policies through budgets due to its environmental, economic, and social impacts. In this context, the green budgeting approach has emerged as an innovative financial tool aimed at institutionalizing an environmentally focused perspective within public finance and aligning public budgets with environmental objectives. Particularly, the assessment of environmental impacts of public expenditures and revenues enables the integration of budgetary decisions with climate policies. In Türkiye, green budgeting practices have gained importance, especially within the framework of combating climate change, environmental protection, and sustainable development goals in recent years. The aim in this context is to align the public budget with environmental impacts and to integrate environmental policies into financial planning processes. The purpose of this study is to reveal the relationship between the performance-based program budget system implemented in Türkiye and the green budgeting approach, as well as to evaluate the potential of this system in terms of environmental sustainability. In the study, budget programs related to climate change, sustainability, and the environment in the 2021-2024 central government budget have been examined. The findings indicate that significant progress needs to be made for the development of green budgeting in Türkiye and that an integrated structure with the performance-based program budget system has not been established. Although environmental sensitivity is sometimes included in program objectives, it is observed that these goals are not sufficiently concretized in performance indicators and that their traceability is limited. Therefore, for green budgeting to be effectively implemented, it is necessary to develop environmentally sensitive performance indicators in public budgets, strengthen interinstitutional coordination, and establish transparent reporting mechanisms.

Keywords: Green budgeting, climate change, environmental sustainability, performance-based program budget system

GİRİŞ

21. yüzyılın en önemli küresel sorunlarından biri olan iklim değişikliği, çevresel bozulmanın yanı sıra ekonomik ve sosyal sistemlerde köklü dönüşümleri zorunlu kılan çok boyutlu bir krizdir. Fosil yakıtların yoğun kullanımı, doğal kaynakların tahrip edilmesi, sürdürülemez üretim ve tüketim alışkanlıkları gibi insan kaynaklı faaliyetler iklim değişikliğine hız kazandırmakta ve ekolojik dengeyi bozarak geleceği tehdit etmektedir. Ancak küresel farkındalığın artmasıyla birlikte sürdürülebilir kalkınma ve iklim odaklı politikalar ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu doğrultuda karar alıcılar, iklim krizinin çözümü için geleneksel yaklaşımların ötesine geçen yenilikçi kamu politikaları geliştirme arayışındadır. Yeşil bütçeleme yaklaşımı da bu kapsamda ortaya çıkan ve kamu maliyesi alanında dikkat çeken yenilikçi araçlardan biri olarak görülmektedir. Geleneksel olarak devlet bütçeleri, gelir ve giderlerin planlanması ve kontrolü işlevini görürken, yeşil bütçeleme ile bütçenin kapsamı finansal rakamların ötesine genişlemekte ve her bir gelir ve harcama kaleminin çevresel etkisinin de hesaba katıldığı bir perspektif benimsenmektedir. Kamu ekonomisinin büyüklüğü ve kamu harcamalarının milli ekonomi üzerindeki belirleyici etkisi dikkate alındığında, bütçenin yeşil dönüşüme hizmet edecek şekilde kullanılması iklim hedeflerine ulaşılabilirliği açısından kritik bir önem taşımaktadır. Nitekim, kamu bütçelerinde yeşil bütçeleme yaklaşımının benimsenmesiyle ülkelerin iklim taahhütlerini yerine getirebilecekleri, kamu mali yönetiminde çevresel sürdürülebilirliği sağlayabilecekleri ve iklim değişikliğinin yol açtığı olumsuz etkileri uzun vadede azaltabilecekleri öngörülmektedir. Dolayısıyla iklim hedeflerine ulaşmak ve çevre sorunlarıyla mücadele etmek için bütçenin stratejik olarak kullanılması önem arz etmektedir. Bütçenin çevresel sürdürülebilirlik amacıyla bu şekilde kullanılması literatürde “yeşil bütçeleme” ya da “çevreye duyarlı bütçeleme” olarak adlandırılmaktadır. Ancak yeşil bütçeleme, yalnızca belirli çevre vergilerinin uygulanması gibi dar kapsamla sınırlı kalmayıp, bütçenin tüm gelir ve gider boyutlarını çevre hedefleri doğrultusunda dönüştürmeyi içeren kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Bu dönüşümün Türkiye bağlamındaki yansımaları ise performans

esaslı program bütçe sistemiyle şekillenmektedir. Türkiye’de son yıllarda kamu mali yönetiminde program bazlı, çıktı ve sonuç odaklı bir yaklaşıma geçilmesi, yeşil bütçeleme entegrasyonu açısından kurumsal bir zemin oluşturmaktadır. Ancak yeşil bütçeleme kurumsal düzeyde yerleşebilmesi için çevresel önceliklerin stratejik planlara, program amaçlarına ve performans göstergelerine somut bir şekilde entegre edilmesi gerekmektedir. Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye’de yeşil bütçeleme yaklaşımının performans esaslı bütçeleme sistemiyle nasıl bütünleştirilebileceğini merkezi yönetim bütçesi üzerinden değerlendirmektir. Bu amaç doğrultusunda öncelikle yeşil bütçeleme yaklaşımının kuramsal arka planı ele alınmaktadır. Daha sonra Türkiye’deki üst düzey strateji belgelerinde (Orta Vadeli Program ve Kalkınma Planı) yer alan çevresel öncelikler ile bütçe arasındaki ilişki ele alınmaktadır. Devamında, merkezi yönetim bütçesinde yer alan bütçe programlarının yeşil bütçeleme perspektifinde analizi yapılarak mevcut durum ortaya konulmaktadır. Son bölümde ise bulgular ışığında ulaşılan sonuçlar tartışılarak, çevre odaklı bütçeleme uygulamalarını güçlendirmeye yönelik öneriler sunulmaktadır.

1. YEŞİL BÜTÇELEME YAKLAŞIMI

Yeşil bütçeleme, kamu maliyesi araçlarının çevresel politika hedefleriyle daha etkili biçimde uyumlaştırılmasını amaçlamaktadır. Bu yaklaşıma göre bütçeleme süreci, harcama kalemlerinin çevresel etkilerinin belirli performans kriterleri doğrultusunda ölçülmesine ve kaynak tahsisinin bu etkilerle ilişkilendirilmesine dayanmaktadır (Bova, 2021:6). OECD ise yeşil bütçelemeyi iklim ve çevresel hedeflere ulaşmak amacıyla bütçeleme politikası araçlarının kullanılması olarak tanımlamaktadır. OECD’nin yeşil bütçeleme çerçevesi, yeşil bütçeleme yaklaşımını dört temel unsur üzerine inşa etmektedir. Bunlar; kurumsal yapılanmalar, yöntemler ve araçlar, hesap verebilirlik ve şeffaflık ile bütçelemede çevresel etkilerin oluşturulmasına imkan sağlayan ortamdır. Bu çerçeve, çevre dostu kamu harcamalarının artırılmasını desteklemenin ötesinde, bütçeleme süreçlerinin tamamının çevresel etkilerle bütünleştirilmesini hedefleyen bir yönetim reform niteliği taşımaktadır (OECD, 2024:9). Yeşil bütçeleme yaklaşımı, literatürde “ekolojik bütçe”, “çevreye duyarlı bütçe” ve “çevre bütçesi” gibi kelimelerle eş anlamlı olarak kullanılmaktadır (Kılıçer, 2016:38).

Yeşil bütçeleme yaklaşımı, günümüzde sürdürülebilir kalkınma politikalarının merkezinde konumlanan ve çevresel hedeflerin kamu maliyesi araçlarıyla desteklenmesini sağlayan önemli bir yaklaşım olarak kabul görmektedir. Bu yaklaşım yalnızca ülkeler bazında geliştirilen uygulamalarla sınırlı kalmamakta aynı zamanda uluslararası düzeyde de kurumsal destek bulmaktadır. OECD, IMF ve Dünya Bankası gibi küresel aktörler, kamu harcamalarının çevresel performans temelli kurgulanması yönünde üye ülkelere rehberlik etmekte; teknik araç setleri ve uygulama modelleri sunarak yeşil bütçeleme kurumsallaşmasına katkı sağlamaktadır. Yeşil bütçeleme bu denli önem kazanmasının temelinde, iklim değişikliği başta olmak üzere günümüzün çok katmanlı çevresel krizlerinin geleneksel bütçeleme mantığıyla yönetilemeyeceği yönündeki farkındalık yatmaktadır (Şentürk Ulucak, 2024:479). Bu yaklaşım, kamu bütçesini yalnızca finansal kaynakların dağıtım aracı olarak değil aynı zamanda çevresel hedefleri gözetken ve destekleyen stratejik bir politika aracı olarak konumlandırmaktadır (Ergen, 2021:65).

2. YEŞİL BÜTÇELEME YAKLAŞIMI VE MERKEZİ YÖNETİM BÜTÇESİ İLE İLİŞKİSİ

Kamu politikalarının etkili araçlarından biri olan bütçe, çevresel sürdürülebilirliğin sağlanmasında giderek daha belirgin bir rol üstlenmektedir. Özellikle çevre kirliliğinin azaltılması, enerji üretiminde fosil kaynaklardan yenilenebilir kaynaklara geçişin teşvik edilmesi ve ekosistemlerin korunması gibi hedefler doğrultusunda bütçe süreçleri stratejik olarak yeniden yapılandırılmaktadır (Armağan, 2023:4). Özellikle sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesi açısından bütçelerin, çevresel öncelikler doğrultusunda yeniden yapılandırılması büyük önem taşımaktadır (Ağcakaya&Kaya, 2022:516). Bu doğrultuda yeşil bütçeleme yaklaşımı, merkezi yönetim bütçesine çevresel duyarlılığı entegre etmeyi amaçlayan yeni nesil bir kamu maliyesi stratejisidir. Bütçe politikaları ile çevresel hedefler arasında bir ilişki kurmaktadır (Avcı, 2022:890).

Türkiye’de 2000’li yıllarla birlikte kamu mali yönetiminde kapsamlı bir dönüşüm süreci yaşanmış, 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu çerçevesinde şeffaflık, hesap verebilirlik ve sonuç odaklılık ilkeleri doğrultusunda performans esaslı bütçeleme anlayışı benimsenmiştir. 2021 yılından itibaren ise performans esaslı bütçelemenin daha etkin ve işlevsel bir yapıya kavuşturulması amacıyla geçmiş uygulamalardan elde edilen deneyimlerin ve sistemden sağlanan çıktıların değerlendirilmesine dayalı yeni adımlar atılmıştır. Bu doğrultuda, bütçede kaynak tahsisi ile politika hedefleri arasındaki ilişkiyi güçlendirecek şekilde performans bilgileri ile harcama kalemleri arasındaki bağın daha açık biçimde kurulmasını öngören bir yaklaşım benimsenmiştir (T.C. SBB, 2021:12). Bu amaçla, performans esaslı program bütçelemenin kurumsal düzeyde yeniden yapılandırılması yönünde karar alınmış ve bütçe süreçlerinin politika belgeleriyle daha sıkı entegrasyonunu sağlayacak reformlar gündeme getirilmiştir. Program bütçe; *“harcamaların program sınıflandırmasına göre tasnif edildiği, harcama önceliği geliştirme konusunda karar alıcılara kamu hizmet sunumu performansına ilişkin bilgilerin sağlandığı ve bu bilgilerin kaynak tahsisi sürecinde sistematik olarak kullanıldığı bir bütçeleme sistemidir”* (T.C. SBB, 2024a:11-12). Bu yapı, yalnızca mali şeffaflık ve hesap verebilirliği artırmakla kalmayıp, aynı zamanda bütçenin stratejik hedeflerle tutarlılığını sağlamayı da amaçlamaktadır. Dolayısıyla yeşil bütçeleme gibi çevresel duyarlılık temelli yaklaşımların da bu sistematik içinde yer bulmasına olanak tanımaktadır. Çünkü yeşil bütçeleme, bütçe kararlarının çevresel sürdürülebilirlik hedefleriyle ne ölçüde örtüştüğünü değerlendirebilmek için bütçe programlarının hedefleriyle çevresel politika belgeleri arasında anlamlı bağların kurulmasını gerektirmektedir. Performans esaslı program bütçe sistemi ise bu bağın kurulabileceği zemini hazırlamaktadır. Bu nedenle yeşil bütçeleme uygulamalarının başarıya ulaşması, büyük ölçüde performans esaslı program bütçeleme sisteminin çevresel göstergelerle desteklenmesine bağlıdır.

2.1. Üst Politika Belgeleri ve Yeşil Bütçe Yaklaşımı

Türkiye’de bütçe sürecinin şekillendirilmesinde belirleyici olan temel üst politika belgeleri arasında Kalkınma Planları ile Orta Vadeli Programlar ön plana çıkmaktadır. Bu belgeler, merkezi yönetim bütçesinin hazırlanmasına yön veren stratejik belgeler olarak kamu kaynaklarının tahsisinde politika önceliklerini belirlemekte ve bütçe programlarının yapısal temelini oluşturmaktadır. Dolayısıyla söz konusu belgelerde iklim değişikliğiyle mücadele ve çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine ne ölçüde yer verildiğinin ortaya konulması, bütçenin çevresel hassasiyetlere ne derece duyarlı olduğunu analiz etmek açısından önem arz etmektedir. Bu çerçevede Kalkınma Planı ve Orta Vadeli Programın, yeşil bütçeleme yaklaşımı ile ne düzeyde örtüştüğünün değerlendirilmesi, bütçe süreçlerinin çevresel hedeflerle bütünleşme kapasitesini ortaya koymak açısından anlamlı bir katkı sunacaktır. 12. Kalkınma Planı kapsamında belirlenen ana politika başlıkları arasında özellikle “Afetlere Dirençli Yaşam Alanları, Sürdürülebilir Çevre” başlığı altında iklim ve çevresel hedeflere yönelik politikalara yer verildiği görülmektedir. Özellikle “Çevrenin Korunması” kapsamında 864. maddede; *“Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) doğrultusunda iklim değişikliğinin etkilerine karşı dirençli ve düşük karbonlu bir ekonomiye geçişin sağlanması, sosyal adalet anlayışıyla çevre ile doğal kaynakların korunması ve yönetilmesi, toplumun çevreye karşı duyarlılığı ve bilincinin artırılması temel amaçtır.”* ifadesi yer almaktadır (T.C. SBB, 2024c:210). Türkiye’nin çevre politikalarını sürdürülebilir kalkınma vizyonu çerçevesinde yeniden şekillendirme iradesini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede amaç, hem politika belgelerine çevresel perspektifin entegre edilmesi hem de merkezi yönetim bütçesinin bu hedeflerle uyumlu programlarla desteklenmesi açısından yeşil bütçeleme yaklaşımına güçlü bir temel sunmaktadır. Özellikle düşük karbonlu ekonomi vurgusu, kamu harcamalarının yeşil dönüşüme katkı sağlayacak şekilde yeniden yapılandırılması gerektiğine işaret ederken; toplumun çevresel farkındalığını artırma hedefi ise bütçeleme sürecinde katılım ve şeffaflık ilkelerini de gündeme taşımaktadır.

2025-2027 dönemine özgü olarak hazırlanan Orta Vadeli Program kapsamında ise “Yeşil dönüşümün hızlandırılması, İhracatta yeşil ve dijital dönüşüm, Yeşil, dijital ve tedarik zinciri odaklı yatırımların artırılması” başlıkları altında yeşil dönüşüme ilişkin politika ve tedbirler ifade edilmiştir. “Makroekonomik Hedefler ve Politikalar” kapsamında “Büyüme” başlığı altında “Yeşil Dönüşümün Hızlandırılması” hedefi kapsamında *“Sürdürülebilir büyüme için yeşil dönüşüm sürecinin hızlandırılmasına yönelik politikalar hayata geçirilerek uluslararası düzenlemelere uyum güçlendirilecek, yenilenebilir*

enerji kaynaklarının kullanımı ve enerji verimliliği artırılacaktır” ifadesi yer almakta ve 23 tane alt hedef belirtilmektedir (T.C. SBB, 2024b:30). Söz konusu hedef, yeşil dönüşümün yalnızca çevre politikalarıyla sınırlı kalmadığını aynı zamanda sürdürülebilir büyüme hedefinin bir bileşeni haline geldiğini göstermektedir. Bu kapsamda, yeşil dönüşüm sürecinin hızlandırılmasına yönelik politikaların uygulanacağı; bu politikaların ise uluslararası düzenlemelerle uyumlu şekilde geliştirileceği ifade edilmektedir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının daha etkin kullanımı ve verimliliğinin artırılması gibi hedeflerin açık biçimde belirtilmiş olması, OVP’nin kamu harcamalarının yönlendirilmesinde çevresel kriterleri gözetten bir yaklaşım benimsediğini ortaya koymaktadır. Bu durum, merkezi yönetim bütçesi içerisinde yeşil yatırımların önceliklendirilmesi ve kamu kaynaklarının karbon salınımını azaltacak alanlara tahsisi açısından yeşil bütçeleme uygulamalarına zemin sunmaktadır. Sonuç olarak çevresel sürdürülebilirliğin makroekonomik politika tasarımı dahil edildiğini göstermektedir. Ancak OVP’de kamu harcamalarının belirlenmesinde ve bütçe çerçevesinin oluşturulmasında yeşil bütçeleme uygulandığına dair herhangi bir bilgi yer almamaktadır (TEPAV, 2025). Bu durum, politika belgelerinde yeşil dönüşümün amaç düzeyinde ifade edilmesine karşın uygulama düzeyinde gerekli kurumsal mekanizmaların ve bütçeleme araçlarının geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. OVP’de bütçenin hazırlanmasında yeşil bütçeleme nasıl dikkate alındığı ve hangi göstergeler ile ilişkilendirildiği konusunda açık ve sistematik bir bilgi sunulmaması çevresel hedeflerin bütçeleme süreçlerine entegrasyonu açısından önemli bir boşluğa işaret etmektedir.

2.2. Merkezi Yönetim Bütçe Programlarının Yeşil Bütçe Yaklaşımı Perspektifinde İncelenmesi

Çalışmada 2021-2024 yılı Merkezi Yönetim Bütçesi Gerekçesi’nde yer alan bütçe programları, yeşil bütçeleme yaklaşımına uygunlukları açısından analiz edilmiştir. Bu kapsamda, seçilen programların iklim değişikliğiyle mücadele, doğal çevrenin ve biyoçeşitliliğin korunması, sürdürülebilir ekonomik faaliyetlerin desteklenmesi ve yeşil dönüşüm politikalarıyla örtüşüp örtüşmediği değerlendirilmiştir. Merkezi Yönetim Bütçesi’nde yer alan toplam 68 program içinden doğrudan ya da dolaylı olarak iklim krizi, çevre koruma ve sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle ilişkilendirilebilecek 14 program seçilmiştir. Söz konusu programlar, üst politika belgelerinde yer alan çevresel öncelikler ve stratejik hedeflerle olan bağları dikkate alınarak değerlendirilmiş; program amaçlarının ve göstergelerinin yeşil bütçeleme yaklaşımı ile ilişkisi analiz edilmiştir. 14 program içerisinde “Sürdürülebilir Çevre ve İklim Değişikliği”, “Enerji Arz Güvenliği, Verimliliği ve Enerji Piyasası”, “Ormanların ve Doğanın Korunması ile Sürdürülebilir Yönetimi” programlarının amaçlarının ve performans göstergelerinin yeşil bütçeleme yaklaşımı ile doğrudan bağlantılı olduğu görülmektedir. Ancak diğer programların amaçlarında dolaylı olarak çevresel hedeflere yer verilse de hedefe yönelik performans göstergelerinin yeniden dizayn edilmesi gerekmektedir. Program düzeyinde çevresel etkilerin izlenebilmesi ve bütçe süreçlerinin yeşil dönüşüm hedefleriyle daha güçlü bir şekilde ilişkilendirilebilmesi için diğer bütçe programlarına çevre ve iklim odaklı performans göstergelerinin dahil edilmesi önemli bir adımdır. Programlara eklenecek bu göstergeler yalnızca alt programlar değil aynı zamanda alt programların hedefleri ve çıktılarının da çevresel uyum bakımından yeniden düzenlenmesini gerektirmektedir. Böylelikle yeşil bütçeleme yaklaşımının taşıdığı çevresel amaçlarla program hedefleri arasında bütünlük sağlanabilecektir.

Bütçe programları kapsamında gerek program amacının gerekse anahtar göstergelerin yeniden dizaynına gerek olan bir diğer önemli program “Yerel Yönetimlerin Güçlendirilmesi”dir. Yerel yönetimler, iklim değişikliği ile mücadelede ve sürdürülebilir kalkınmanın yerel düzeyde uygulanmasında kritik bir aktör olarak öne çıkmaktadır (Kılıçer, 2016:38). Bu durumda “Yerel Yönetimlerin Güçlendirilmesi” programının hem amaç metinleri hem de performans göstergeleri düzeyinde çevresel sürdürülebilirlik ile ilişkili unsurları içermesi beklenmektedir. Ancak bu programın ne genel hedeflerinde ne de anahtar göstergelerinde yeşil bütçeleme yaklaşımıyla doğrudan örtüşen herhangi bir çevresel vurguya yer verilmediği görülmektedir. Yeşil dönüşüm sürecinin yerelde etkili bir şekilde yürütülebilmesi için merkezi yönetim ile yerel yönetim arasında stratejik bir iş birliği sağlanması gerekmektedir. Bu nedenle, ilgili programın gerek hedef yapısının gerekse göstergelerinin, çevre politikaları ve iklim değişikliğiyle mücadele perspektifiyle yeniden ele alınması önem arz etmektedir (Tepekule&Köslü, 2023:400).

Tablo 1. Merkezi Yönetim Bütçe Harcamalarının Yeşil Bütçeleme Yaklaşımı İle İlişkili Bütçe Programlarına Göre Dağılımı (2021-2024)

Program Adı	2021	2022	2023	2024
Demiryolu Ulaşımı	35.008.660	63.047.042	106.444.266	208.592.576
Denizyolu Ulaşımı	489.845	2.098.594	2.095.922	4.816.971
Enerji Arz Güvenliği, Verimliliği ve Enerji Piyasası	89.375.139	149.695.863	173.883.826	308.462.571
Karayolu Ulaşımı	53.911.571	127.637.659	227.359.311	269.820.110
Kombine Taşımacılık, Lojistik ve Tehlikeli Mal Taşımacılığı	3.421	14.001	32.776	86.515
Ormanların ve Doğanın Korunması İle Sürdürülebilir Yönetimi	4.306.066	7.161.970	13.688.199	25.977.850
Sanayinin Geliştirilmesi, Üretim ve Yatırımların Desteklenmesi	14.552.667	28.159.006	50.486.666	101.763.343
Sürdürülebilir Çevre ve İklim Değişikliği	3.096.153	4.413.012	10.155.349	14.409.418
Şehircilik ve Risk Odaklı Bütünleşik Afet Yönetimi	16.969.325	21.265.130	894.910.845	817.619.856
Tabii Kaynaklar	1.546.951	2.071.978	4.428.789	7.345.317
Tarım	32.606.501	81.097.224	165.166.253	302.622.593
Toprak ve Su Kaynaklarının Kullanımı ve Yönetimi	19.078.505	45.678.744	78.248.250	150.346.575
Uzay ve Havacılık	2.255.125	103.020.258	2.080.187	378.800.564
Yerel Yönetimlerin Güçlendirilmesi	143.825.553	292.838.284	545.357.548	890.260.488
Toplam MYB	1.754.360.859	3.244.989.439	7.146.251.431	11.854.633.479
Toplam MYB İçindeki Payı	%23.77	%28.6	%31.83	%29.36

Kaynak: Muhasebat Genel Müdürlüğü istatistiksel verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 1’de 2021-2024 yılları arasında merkezi yönetim bütçesinden yeşil bütçeleme yaklaşımıyla ilişkilendirilebilecek programlara ayrılan harcamaların yıllık dağılımına ilişkin veriler yer almaktadır. Tablodaki veriler, çevresel sürdürülebilirlik hedefleriyle doğrudan veya dolaylı bağlantılı olan bütçe programlarının zaman içindeki kaynak tahsisindeki değişimini analiz etmeye olanak sağlamaktadır. 2021 yılından sonra Türkiye’de yeşil bütçeleme yaklaşımıyla ilişkilendirilebilecek programların finansmanında nicel bir artış olduğu görülmektedir. Özellikle ulaşım, enerji ve tarım alanlarında önemli kaynak tahsisleri yapılmakta; bu da çevresel hedeflerin kamu bütçesine yansıdığını göstermektedir. Ancak bazı kalemlerin (örneğin; karayolu ulaşımı) içerik yönünden yeşil dönüşüme ne ölçüde hizmet ettiği netleşmeden nitel bir değerlendirme yapmak da sınırlı kalabilmektedir. Ayrıca doğrudan iklim değişikliğiyle mücadele, doğal alanların korunması ve biyolojik çeşitliliğin sürdürülebilir yönetimi gibi temalara ayrılan kaynakların görece düşük kalması bu alanlarda daha fazla bütçe desteğinin gerekliliğine işaret etmektedir.

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

Küresel çevre krizi, çağdaş kamu maliyesinin yönünü ve araçlarını yeniden tanımlamayı zorunlu kılan çok katmanlı bir meydan okumaya dönüşmüştür. Artan doğal afetler, biyolojik çeşitlilik kaybı, su ve hava kirliliği gibi çevresel tehditlerin yanı sıra iklim değişikliğinin yıkıcı etkileri ekolojik sistemlerin yanı sıra ekonomik yapıları ve toplumsal refah düzeylerini de doğrudan etkilemektedir. Bu durum sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin yalnızca çevresel değil aynı zamanda mali, kurumsal ve sosyal boyutlarının da eş zamanlı olarak yeniden ele alınmasını gerektirmektedir. Bu dönüşüm bağlamında yeşil bütçeleme, kamu sektöründe çevresel kaygıları önceliklendiren stratejik bir mali planlama aracı olarak ortaya çıkmaktadır. Temel amacı, çevresel sürdürülebilirliği kamu harcamaları ve gelir politikaları aracılığıyla desteklemek olan bu yaklaşım, kamu kaynaklarının tahsisini sadece verimlilik ve etkinlik ilkeleri çerçevesinde değil aynı zamanda çevre dostu, iklim dirençli ve ekosistem duyarlı biçimde yönlendirmeyi hedeflemektedir. Yeşil bütçeleme yaklaşımı, bu dönüşümün temel taşı niteliğinde olup, kamu mali yönetiminin çevresel hedeflerle uyumlu hale getirilmesini öngören bütüncül bir anlayışı ifade etmektedir. Yeşil bütçeleme bu yönüyle kamu mali yönetiminin hesap verebilirliğinin yanı sıra ekolojik meşruiyetini de yeniden inşa eden bir araçtır.

Son yıllarda kamu mali yönetimi alanındaki güncel reformlar yeşil bütçeleme çabalarını destekleyebilecek önemli bir zemin hazırlamaktadır. Performans esaslı program bütçeleme sistemi, söz konusu reformların başlıca örneklerinden biri olup, kamu kaynaklarının stratejik önceliklere ve ölçülebilir sonuçlara göre dağıtılmasını hedeflemektedir. Bu sayede Türkiye’de kamu bütçeleme, çıktı ve sonuç odaklı bir yapıya kavuşturulmuş; bütçeleme süreci politika belgeleri, stratejik planlar ve performans göstergeleri ile ilişkilendirilerek daha bütüncül bir yapıya dönüştürülmüştür. Bu yapı, yeşil bütçeleme açısından kurumsal bir zemin oluştursa da uygulamada çevresel hedeflerin performans esaslı program bütçe sistemine ne ölçüde yansıtılabildiği ve performans göstergeleri aracılığıyla nasıl izlenebildiği tartışmalıdır. Ayrıca bütçenin hazırlık sürecine ilişkin önemli dokümanlar olan Kalkınma Planı ve OVP’de çevresel sürdürülebilirlik vurgusunun giderek artmasına rağmen yeşil bütçeleme yaklaşımına ilişkin somut düzenlemelere veya uygulama çerçevesine yeterince yer verilmediği görülmektedir. Temel üst politika belgelerinde çevrenin korunması, düşük karbonlu ekonomik dönüşüm ve yenilenebilir enerji kullanımı gibi çevresel hedeflere açıkça yer verilmekte ancak bu hedeflerin bütçeye entegrasyonu açısından uygulamaya dönük mekanizmaların henüz yeterince kurumsallaşmadığı anlaşılmaktadır. Merkezi yönetim bütçesinde incelenen programların çoğunda çevresel hedeflerin yeterince açık tanımlanmadığı ve performans göstergelerinde çevresel ölçütlerin sınırlı kaldığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak, Türkiye’de yeşil bütçeleme yaklaşımının kurumsallaşmasına yalnızca teknik bir reform olarak değil; çevresel sürdürülebilirliği esas alan bir kamu yönetimi paradigmasının inşası olarak ele alınmalıdır. Bu nedenle Türkiye’de yeşil bütçeleminin kurumsal kapasitesi, çevreyle uyumlu harcama kalemlerinin tespiti, bu kalemlerin performans odaklı takibi ve bütçe döngüsüne çevresel göstergelerin dahil edilmesi yönünde bir gelişim sürecine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda sunulan öneriler aşağıda yer almaktadır. Buna göre;

- **Bütçe programlarının gözden geçirilmesi;** Türkiye’de yeşil bütçeleminin uygulanabilirliği açısından mevcut bütçe programlarının amaçlarının çevresel öncelikler doğrultusunda yeniden tanımlanması gerekmektedir.
- **Alt programların geliştirilmesi;** bütçe hedefleriyle uyumlu ve çevresel amaçlara hizmet edecek şekilde özel alt programlar tasarlanmalıdır.
- **Kaynak tahsisinde uyum;** çevresel hedefleri gerçekleştirmek için gerekli mali kaynakların, bütçeyle doğrudan ilişkilendirilerek etkili bir şekilde tahsis edilmesi sağlanmalıdır.
- **Performans göstergelerinin entegrasyonu;** hedeflere ulaşıp ulaşılmadığını değerlendirmek amacıyla çevresel etkileri ölçebilecek somut performans göstergeleri oluşturulmalıdır.
- **Tüm bütçe sürecine entegrasyonu;** yeşil bütçeleme yaklaşımının sadece belli aşamalarda değil bütçe sürecinin tamamında dikkate alınması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Ağcakaya, S.&Kaya, I. (2022). “Sürdürülebilir Kalkınma ve Yeşil Ekonomi Perspektifinden Yeşil Maliye Politikaları Uygulamaları”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32(2), 512-525.
- Armağan, A. (2023). “Yeşil Bütçeleme Yaklaşımı: Türkiye’de Uygulanabilirliği”, *Scientific Journal of Finance and Financial Law Studies*, 3(1), 1-22.
- Avcı, M. (2022). “OECD Ülkelerinde Yeşil Bütçe Girişimleri Ne Durumda? Kanıtların Değerlendirilmesi”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 20(46), 885-914.
- Bova, E. (2021). *Green Budgeting Practices in the EU: A First Review*. European Economy Discussion Papers.
- Ergen, Z. (2021). “Ekolojik Dengeyle Uyumlu Yeşil Bütçeler ve Yerel Yönetim Uygulamaları”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30(2), 62-73.
- Kılıçer, E. (2016). “Çevreye Duyarlı Bütçeleme”, *Ejovoc (Electronic Journal of Vocational Colleges)*, 6(2), 37-53.
- OECD. (2024). *Green Budgeting in OECD Countries 2024*. OECD Publishing, Paris.
- Şentürk Ulucak, Z. (2024). “Sürdürülebilir Kalkınma Perspektifinde Yeşil Bütçeleme ve Vergi Politikaları”, *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 9(2), 478-493.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2021). 2022-2024 Dönemi Bütçe Hazırlama Rehberi, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/09/2022-2024_ButceHazirlamaRehberi-1.pdf (11.04.2025).
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2024a). 2025-2027 Dönemi Bütçe Hazırlama Rehberi, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2024/09/2025-2027_ButceHazirlamaRehberi.pdf (11.04.2025).
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2024b). 2025-2027 Orta Vadeli Program, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2024/09/Orta-Vadeli-Program_2025-2027.pdf (10.04.2025).
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2024c). On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028), https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/12/On-Ikinci-Kalkinma-Plani_2024-2028_11122023.pdf (10.04.2025).
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Merkezi Yönetim Bütçe İstatistikleri, <https://muhasabat.hmb.gov.tr/merkezi-yonetim-butce-istatistikleri> (10.04.2025).
- Tepekule, U.&Köslü, G. (2023). “Yeşil Bütçeleme Yaklaşımı ve Performans Esaslı Program Bütçe Uygulaması: Türkiye İçin Bir Değerlendirme”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 59, 373-406.
- Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV). (2025). “Yeşil Bütçeyi Ne Zaman Konuşacağız?”, <https://tepav.org.tr/tr/blog/s/7444>.

DİJİTAL PAZARLAMA VE TÜKETİCİ DAVRANIŞI İLİŞKİSİ: TEORİK BİR YAKLAŞIM

Dr. Leyla Akdoğan

Milli Eğitim Bakanlığı-Hasanpaşa Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Çorum-Türkiye

leylaakdgn@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-1800-7708

Özet

Tüketici davranışı durağan değildir. Devam eden gelişmelere bağlı olarak zaman içinde doğası gereği değişim gösterebilmektedir. İşletmelerin başarılı olması değişen tüketici davranışlarını doğru okumalarıyla ilişkilidir. Hedef tüketicilerin davranış değişikliğine etki eden gelişmeleri irdelemeleri gerekmektedir. Dijital teknoloji, diğer sektörlerde olduğu gibi pazarlama iletişimde ve tüketici davranışında köklü değişikliklere neden olmuştur. İşletmelerin hedef kitleleriyle etkileşim kurma biçiminde devrim yaratmış ve pazarlama stratejilerinin temel bir bileşeni haline gelmiştir. Teknoloji, pazarlamacılar ile tüketicilerin iletişim kurması için yeni fırsatlar yaratmıştır.

Tüketiciler, işletmelerin mal ve hizmet satışında kritik bir öneme sahip olan ve tüketicilerin gereksinim ve isteklerini belirlemede önemli rolü olan sosyal medya pazarlaması, e-posta pazarlaması, web sitesi tasarımı, arama motoru optimizasyonu ve ücretli reklamcılık dahil olmak üzere çeşitli çevrimiçi pazarlama biçimlerini kullanmaya odaklanmışlardır. Tüketiciler satın alma davranışlarını gerçekleştirirken salt tek başlarına karar vermeseler de akran önerileri, sosyal kanıt ve düşük fiyat ve indirimlerin toplam bir etkisi vardır.

Bu çalışma, güncel literatür doğrultusunda dijital pazarlama ve tüketici davranışı ilişkisini inceleyerek konuya olan duyarlılığın artırılması, pazarlama profesyonellerine ve literatüre teorik katkı sunabilme amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmada tüketici, tüketici davranışı, dijital teknoloji ve dijital pazarlama anahtar kelimeleri kullanılarak, Google Scholar veri tabanı ve ilgili literatürden yararlanılmıştır. Çalışmanın akışı ise girişin ardından, 2. Bölümde kavramsal çerçeve sunulmuş olup, devamında literatürde yer alan ilgili araştırma sonuçlarına yer verilmiştir. 3. Bölümde sonuç yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital Pazarlama, Tüketici, Tüketici Davranışı.

RELATIONSHIP BETWEEN DIGITAL MARKETING AND CONSUMER BEHAVIOR: A THEORETICAL APPROACH

Abstract

Consumer behavior is not static. It can change over time due to ongoing developments. The success of businesses is related to their ability to correctly read changing consumer behavior. They need to examine the developments that affect the behavioral changes of target consumers. Digital technology, as in other sectors, has caused radical changes in marketing communication and consumer behavior. It has revolutionized the way businesses interact with their target audiences and has become a fundamental component of marketing strategies. Technology has created new opportunities for marketers and consumers to communicate.

Consumers are focused on using various forms of online marketing, including social media marketing, email marketing, website design, search engine optimization, and paid advertising, which are critical to businesses selling goods and services and play a significant role in determining consumers' needs and wants. Although consumers do not make decisions alone when making purchases, peer recommendations, social proof, and low prices and discounts have a cumulative effect.

This study was carried out in order to increase sensitivity to the subject by examining the relationship between digital marketing and consumer behavior in line with the current literature and to make a theoretical contribution to marketing professionals and literature. The study used the keywords consumer, consumer behavior, digital technology and digital marketing, and benefited from the Google Scholar database and relevant literature. The flow of the study is as follows: after the introduction, the conceptual framework is presented in the 2nd section, and the relevant research results in the literature are given. The 3rd section includes the conclusion.

Keywords: Digital Marketing, Consumer, Consumer Behavior.

1. GİRİŞ

Dijital pazarlama, işletmelerin hedef kitleleriyle etkileşim kurma biçiminde devrim yaratmış ve pazarlama stratejilerinin temel bir bileşeni haline gelmiştir (Basu ve Naskar, 2023: 99). Dijital pazarlama, öncelikle internette olmak üzere dijital teknolojiler ve platformlar kullanılarak ürün veya hizmetlerin tanıtımı anlamına gelir. Mevcut ve potansiyel müşterilerle bağlantı kurmak için çeşitli çevrimiçi pazarlama taktiklerini, stratejilerini ve kanallarını kapsar. Dijital pazarlamanın amacı, hedef kitlelere uygun maliyetli ve ölçülebilir bir şekilde ulaşmak ve onlarla etkileşim kurmaktır (George and Manuel, 2024: 4117). Dijital pazarlamada işletmelerin küresel olarak büyümesi için büyük bir potansiyel mevcuttur. İnsanlar artık zamanlarının çoğunu çevrimiçi olarak, özellikle sosyal ağ sitelerinde geçirmektedir. Ürünleri hızlı ve kolay bir şekilde alabilmekte ve çok çeşitli seçeneklere ve bilgilere erişebilmektedirler (Krishna vd., 2022: 5724).

Tüketici davranışının dinamikleri, dijital pazarlamanın kullanımıyla önemli bir değişime uğramıştır (George and Manuel, 2024: 4117). Bir tüketicinin kullandığı mal ve hizmetlere ve bunları sunan işletmelere karşı davranış veya tepki gösterme biçimi tüketici davranışı olarak bilinir (Sharma, 2024: 722). Urban vd., (2000) son yıllarda İnternet stratejilerinin hızlı bir evrim geçirdiğini ifade etmektedir ve yeni çağın zorluklarına yanıt olarak, kullanıcılar İnternet'teki davranışlarını buna göre uyarlamaktadırlar. Bu değişimler, giderek yeni kullanıcıları çekmek için kişiselleştirilmiş stratejilerle karakterize edilen dijital bir ortamda yeni kullanıcı alışkanlıklarının ve davranışlarının gelişmesine yol açmıştır (Reyes-Menendez vd., 2019: 1; Saura vd., 2020: 190).

Dijital pazarlama tüketicilerin markalarla etkileşim kurma biçimini değiştirdiği gibi satın almadan önce ürün ve hizmetleri araştırmalarını da kolaylaştırmaktadır. Tüketiciler artık ürün incelemeleri, fiyatlandırma bilgileri ve rakip analizleri dahil olmak üzere çevrimiçi olarak çok sayıda bilgiye erişebilmektedir. Bu, tüketicilerin ürün ve hizmet satın alma konusunda bilinçli kararlar almasını kolaylaştırmaktadır (Basu ve Naskar, 2023: 100). Nitekim dijital pazarlamanın tüketici davranışı üzerindeki etkisini ortaya koyan araştırmalar mevcuttur (Anand vd., 2023: 84; Ganesh Nayak P, 2024; Mahalakshmi ve Soumya, 2025; Çolakoğlu Gürer ve Demir, 2021). Bununla birlikte bazı kişilerin hala bu konuda gerekli bilgilere sahip olmadığı, literatürün nispeten yeni olduğu ve umut verici daha fazla araştırmaya ihtiyaç olduğu da vurgulanmaktadır (Varma, 2021: 3185; Li, 2024: 2; Stephen, 2016: 17; Bhosale vd., 2020: Özet).

Dijital pazarlama ve tüketici davranışlarının arka planı göz önüne alındığında sürekli değişen doğaları daha fazla araştırmayı gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, dijital pazarlamanın tüketici davranışındaki rolleri hakkında daha fazla araştırma yapılması hususundaki akademik çağrılara teorik olarak katkı sağlayabilmeyi hedeflemektedir. Araştırmanın akışı ise; girişin ardından 2. bölümde literatür taraması yapılarak konu ile ilgili yayınlanmış çalışmalar irdelenecek olup, 3.bölümde araştırma sonucu ve önerilere yer verilmesi planlanmaktadır.

2. DİJİTAL PAZARLAMA

Dijital pazarlamaya yönelik ilk yaklaşımlar, bunu geleneksel pazarlamanın, araçlarının ve stratejilerinin İnternet'e yansıtılması olarak tanımlanmıştır. Ancak, dijital dünyanın özellikleri ve pazarlamaya uyarlanması, çevrimdışı düşünülemeyecek araçlara ve stratejilere yol açan kanalların, formatların ve dillerin geliştirilmesini teşvik etmiştir. Günümüzde, geleneksel pazarlamanın bir alt türü olmaktan ziyade, dijital pazarlama, pazarlama hedeflerine ulaşmak için özelleştirme ve kitlesel dağıtımı bir araya getiren yeni bir olgu haline gelmiştir (Pineiro-Otero ve Martinez-Rolan, 2016: 38).

Smith (2007)'in belirttiği gibi, Dijital Pazarlama Enstitüsü (DMI), dijital pazarlamayı “Müşterileri kazanma ve elde tutmanın yanı sıra onlarla daha derin ilişkiler kurmaya yardımcı olan entegre, hedefli ve ölçülebilir bir iletişim oluşturmak için dijital teknolojilerin kullanılması” olarak ifade etmiştir (Wymbs, 2011: 94; Royle and Audrey, 2014: 65). Dijital pazarlama; sosyal medya pazarlaması, e-posta pazarlaması, web sitesi tasarımı, arama motoru optimizasyonu ve ücretli reklamcılık dahil olmak üzere çeşitli çevrimiçi pazarlama biçimlerini kullanmaya odaklanır. Tüketiciler, kullandıkları ürün ve hizmetlerle ilgili görüşlerini ve deneyimlerini paylaşmak için sosyal medya platformlarına giderek daha fazla

güvenmektedir. Tüketici davranışındaki bu değişim, görünürlüğü artırmayı, ürün satışlarını artırmayı ve müşteri sadakatini iyileştirmeyi hedefleyen markalar için önemli sonuçlara sahiptir. Dijital pazarlamanın temel bir bileşeni olan sosyal medya, etkileşimli platformlar, veri desteği ve kullanıcı katılımı sağlayarak dijital pazarlamanın etkinliğini ve etkisini önemli ölçüde artırmıştır (Pei, 2024: 34).

Müşterilere ulaşmanın, ilişki kurmanın ve satışları artırmanın en etkili yollarından biri e-posta pazarlamasıdır (Kumar, 2024: Özet). Bu, yeni müşteriler çekmek veya halihazırda sahip olduklarınızı markaya sadık kılmak için kullanılan bir iletişim aracıdır. Teknolojinin hızla değiştiği bir ortamda, e-posta hem içerik hem de kapsam ve nüfuz açısından değişime en iyi uyum sağlayan Web araçlarından biri olmuştur. Bu nedenle, e-posta pazarlaması dijital bir stratejideki ana araçlardan biri haline gelmiştir (Pineiro-Otero ve Martinez-Rolan, 2016: 53). Dumitrescu (2012), arama motoru optimizasyonunun, tüketicilere ortamın ilk sayfasında ürünleri göstererek olumlu bir müşteri deneyimi yaratmayı amaçladığını ifade etmektedir (Nuseir vd., 2023: 38). Arama Motoru Optimizasyonu (SEO), Google veya Bing gibi arama motorlarında bir web sitesinin görünürlüğünü ve sıralamasını iyileştirmek için kullanılan bir dizi tekniktir. SEO, işletmelerin daha fazla organik trafik çekmesine yardımcı olur, bu da sonuçta potansiyel müşteri oluşturma ve satış yapma şansını artırır. Statista (2021) tarafından yapılan bir araştırmaya göre, tüm çevrimiçi deneyimlerin yaklaşık %93'ü bir arama motoruyla başlıyor ve kullanıcıların %75'i arama sonuçlarının ilk sayfasından sonrasına geçmiyor. Bu nedenle, arama sonuçlarında daha yüksek bir sıralamanın çevrimiçi tüketici davranışı üzerinde önemli bir etkiye sahip olabileceği açıktır (Antczak, 2024: 323).

Watchfire (2000) web deneyimini, tüketicinin çevrimiçi işletmeyle ilgili toplam izlenimi olarak tanımlamaktadır (Ashrafuzzaman vd., 2022: 286). Web sayfası tasarım özellikleri tüketicilerin çevrimiçi satın alma kararlarını etkilemektedir. Ho ve Wu (1999), ana sayfa sunumunun müşteri memnuniyetinin önemli bir öncülü olduğunu bulgulamıştır. Diğer öncüllerin ise mantıksal destek, donanım ve yazılım gibi teknolojik özellikler, bilgi özellikleri ve ürün özellikleriyle ilgili olduğunu belirtmektedir (Limayem vd., 2000: 422). Dijital pazarlama, edinme, ilişki kurma, marka tanıtımı ve müşteri elde tutmada etkili olan ve satışları artıran tüm dijital teknikleri içeren bir şemsiye terimdir (Sundaram vd., 2020: 246). Çevrimiçi reklamcılık, web sitelerine, arama motorlarına ve sosyal medya platformlarına reklam yerleştirmeyi içerir. Çevrimiçi reklamcılık, geniş ve çeşitli bir kitleye ulaşmanın uygun maliyetli bir yoludur ve işletmeler ayrıca demografik özelliklere, ilgi alanlarına ve davranışlara göre belirli grupları hedefleyebilir (Antczak, 2024: 323).

Küresel erişim, dijital pazarlamanın önemlerinden biridir. İşletmelerin büyük finansal taahhütlerde bulunmadan dünya çapında bir müşteri kitlesine ulaşmasını sağlar. Dijital pazarlama, geleneksel pazarlama yöntemiyle karşılaştırıldığında genellikle en iyi maliyet etkin yaklaşımlardan biridir. Maliyetleri daha ucuz ve etkileşim daha yüksek olduğundan, üstün bir yatırım getirisi sunar (George and Manuel, 2024: 4117). Geleneksel pazarlamaya kıyasla dijital pazarlamayı benimsemenin diğer bir faydası, ölçüm kolaylığıdır. Her internet kullanıcısının dijital ayak izinde bulunan kapsamlı veriler, rekabet analizi için değerli bilgiler sağlayabilir. (Mukhtar vd., 2023: 2). Ayrıca bu verilerden yola çıkarak işletmeler son derece hedefli kampanyalar oluşturabilirler (Wilson vd., 2024: 2).

Dijital pazarlama alanında, akran önerileri ve sosyal kanıt özel bir güce sahiptir. "Sosyal kanıt" olarak bilinen psikolojik fenomen, insanların kendi davranışlarını etkilemek için başkalarının inançlarını ve eylemlerini nasıl kullandıklarını açıklar. Bu, sosyal medya ortamında derecelendirmeler, yorumlar ve kullanıcı incelemeleri şeklinde görülebilir. Akran önerilerinin müşteri güveni ve satın alma kararları üzerinde büyük bir etkisi vardır. Bunlar sıklıkla kullanıcı tarafından oluşturulan içerik ve incelemelerle mümkün hale gelir. Arkadaşlardan, akrabalardan ve diğer kullanıcılardan gelen önerilere, tüketiciler tarafından geleneksel reklam mesajlarına göre daha fazla güvenilme olasılığı vardır (Akram, 2024: 1274).

Pazarlama iletişim politikası artık yalnızca kuruluştan tüketiciye doğru tek yönlü olarak görülmemeli, aynı zamanda tüketiciden şirkete doğru hareket eden çift yönlü olarak görülmelidir. Dahası, günümüzde tüketici, bir işletmenin sunduğu ürün/hizmetlerden memnun kaldığında en güvenilir ve etkili iletişim kanallarından biri olarak kabul edilerek, kuruluşun iletişim sisteminin bir bileşeni olarak görülmektedir (Duralıa, 2024: 96). Sonuç olarak dijital pazarlama kanalları,

işletmelerin müşterileriyle etkileşime girmelerine ve onlarla uzun vadeli ilişkiler kurmalarına yardımcı olabilir (Basu ve Naskar, 2023: 102).

Dijital pazarlama yüksek düzeyde yenilik ve uyum sağlama yeteneği gerektirir. Aslında bu, işletmelerin pazarda rekabet edebilmeleri için önemli bir avantajdır. Dolayısıyla markaların, sosyal medya platformlarındaki değişikliklere ve gelişen tüketici tercihlerine yanıt vermek için içeriklerini ve pazarlama stratejilerini sürekli olarak yenilemeleri gerekir. Bu esneklik, markaların yeni pazar fırsatlarından hızla yararlanmalarına ve tüketici katılımını ve sadakatini artırmalarına yardımcı olabilir. Örneğin, yeni sosyal medya eğilimlerine veya özellik güncellemelerine zamanında yanıt vermek, markaları rekabette önde tutabilir. Ancak, sürekli yenilik aynı zamanda zaman ve kaynak yatırımının artması ve pazar yanıtında olası belirsizlik gibi zorluklar da ortaya çıkarır. Aşırı sık stratejik ayarlamalar tutarsız marka imajına yol açabilir ve tüketici güvenini etkileyebilir. Bu nedenle, markaların pazarlama faaliyetlerinin etkinliğini ve sürdürülebilirliğini sağlamak için yenilik ve uyum sağlama arayışlarında uzun vadeli marka oluşturma ile kısa vadeli pazar yanıtı arasındaki dengeyi tartmaları gerekir (Pei, 2024: 37).

Dekay (2012) dijital pazarlama ve araçlarının işletmelere sunduğu faydaların yanı sıra, kullanımına ilişkin bazı risklerin de olduğunu belirtmektedir. Örneğin, en sık karşılaşılan öngörülemeyen durumlardan biri, kullanıcılar tarafından yapılan olumsuz yorumlardır. Son çalışmalar, birçok işletmenin bu tür yorumlara yanıt vermediğini veya bunları sildiğini ortaya koymaktadır. Dahası, olumsuz yorumlara yanıt veren işletmeler bile, bu yorumları iletişim için değerli fırsatlara dönüştüren açık stratejiler benimsememektedir. (Dekay, 2012). Bu tür durumların etkisiz bir şekilde ele alınması, sosyal medya kullanıcıları arasında olumsuz ağızdan ağıza iletişime yol açabilmektedir (Ashrafuzzaman vd., 2022: 278).

The Impact of Social Media

and Digital Marketing on

Consumer Behavior

The Impact of Social Media

and Digital Marketing on

Consumer Behavior

The Impact of Social Media

and Digital Marketing on

Consumer Behavior

3. TÜKETİCİ DAVRANIŞI

Teknoloji, zaman içinde dünyamızı değiştirdi. Teknolojik yenilik, varoluşun her ögesini yeniden şekillendiriyor. Hızlı teknolojik gelişmeler, herkesin temel bilgilere erişmesini mümkün kıldı. Cep telefonları, dünya çapındaki haberleri ve bilgileri eskisinden çok daha hızlı ve kolay bir şekilde edinmemizi sağlıyor (Ziko ve Asfour, 2023: 46). Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı evrim ve ilerleme, tüketicilerin davranışlarında ve satın alma kararlarında da değişikliklere yol açmaktadır. Bu, bilgi arayışı, alternatifleri değerlendirme ve istenen ürünleri ve bilgileri onaylayarak tercihlerini ifade etme gibi eylemleri kapsar (Mukhtar vd., 2023: 1).

Tüketici, ürün veya hizmetleri kişisel kullanımı için satın alan ve üretim veya yeniden satış için satın almayan herhangi bir bireydir. Tüketici, mağazadan bir ürün satın alıp almamaya karar veren kişi veya reklam ve pazarlamadan etkilenen kişidir. Mal ve hizmetlerin dağıtım zincirindeki son kullanıcılardır. Alıcılar, ürünü veya hizmeti satın alan ve onu kullanabilecek veya kullanamayacak kişilerdir. Ürünü veya hizmeti nihai olarak kullanan kişi tüketicidir. Tüketici, hizmetlerin veya ürünlerin nihai olarak kendisi için tasarlandığı kişidir (Chopra ve Gupta, 2020: 1944). Tüketici davranışı, bireylerin,

grupların veya kuruluşların ve ihtiyaçları karşılamak için ürün, hizmet, deneyim veya fikirleri seçmek, güvence altına almak, kullanmak ve elden çıkarmak için kullandıkları süreçlerin ve bu süreçlerin tüketici ve toplum üzerindeki etkilerinin incelenmesidir (Stankevich, 2017: 8).

Belch ve Belch (2009) tüketici davranışının, tüketicilerin satın alma işlemi yaptıklarında deneyimledikleri süreçleri ve kararlarını etkileyen faktörleri içerdiğini ifade etmektedir. Birçok ürün ve hizmet için satın alma kararları, geniş bir bilgi araması, marka karşılaştırması ve değerlendirmeyi içerebilen uzun ve ayrıntılı bir sürecin sonucudur. Pazarlamacıların satın alma davranışını etkilemedeki başarısı büyük ölçüde tüketici davranışını ne kadar iyi anladıklarına bağlıdır. Pazarlamacıların, müşterilerin karşılamaya çalıştıkları belirli ihtiyaçları ve bunları satın alma özelliklerine nasıl dönüştürdüklerini bilmeleri gerekir. Tüketicilerin farklı alternatifler hakkında nasıl bilgi topladıklarını ve bu bilgileri rakip markalar arasında seçim yapmak için nasıl kullandıklarını anlamaları gerekir (Stankevich, 2017: 8). Sternthal ve Craig (1982) tüketici karar alma sürecinin, bireysel tüketim davranışının kritik yönlerini gösterdiğini belirtmektedir (Chopra ve Gupta, 2020: 1944). Tüketici davranışı beş aşamaya ayrılabilir.

Şekil 1. Tüketici Karar Süreci

Kaynak: Ziko ve Asfour, 2023.

- Problemin tanınması
- Bilgi arama

- Alternatiflerin değerlendirilmesi
- Nihai karar
- Satın alma sonrası kararlar

İhtiyaç farkındalığı ya da problemin tanımlanması aşamasında, tüketiciler belirli bir ihtiyaç veya sorunun farkına varırlar. Bilgi arama aşamasında, tüketiciler ihtiyaçlarını karşılamak için çeşitli kanallar aracılığıyla çözümler ararlar. Alternatiflerin değerlendirilmesi aşamasında, tüketiciler farklı ürünleri veya hizmetleri karşılaştırırlar. Satın alma kararı aşamasında, tüketiciler nihayetinde bir ürünü seçer ve satın alır. Satın alma sonrası davranış aşamasında, tüketiciler satın alma deneyimini değerlendirir ve satın almayı tekrarlayıp tekrarlamayacağına karar verir. Satın alma sonrası davranış aşamasında, tüketiciler satın alma deneyimini değerlendirir ve tekrar satın alıp almamaya veya başkalarına tavsiye edip etmemeye karar verirler (Pei, 2024: 36).

Tüketici davranışını şekillendirmede büyük etkisi olan pazarlama iletişimindeki değişiklikler artık göz ardı edilemez veya küçümsenemez. Dijitalleşme çağında, gerçek ve potansiyel tüketiciler her gün çok sayıda mesajla bombardımana tutulmaktadır (Duralıa, 2024: 107). Teknoloji, pazarlamacılar ile tüketicilerin iletişim kurması için yeni fırsatlar yaratıyor. İnternet ve web, işletmelerin çalışma biçimini değiştirdi; örneğin, bir fare düğmesine tıklayarak, birkaç gün içinde kapınıza bir Amazon paketi teslim ettirebilirsiniz; tüketiciler artık markalara tam erişime sahip; ve işletmeler müşterilerle zamanında iletişim kurmaya ve müşteri şikayetleri üzerinde çalışmaya daha isteklidir (Ziko ve Asfour, 2023: 46).

Modern tüketiciler bilgili ve güçlü. Daha önce hiç olmadığı kadar çok dijital içerikle karşı karşıya kalmaktadırlar. Günümüzde tüketiciler çeşitli markalar arasından seçim yapabiliyor. Tüketiciler giderek daha talepkar hale geliyor. Ne istediklerini, nasıl elde edeceklerini ve kimin tedarik etmesini istediklerini biliyorlar. Tüketiciler kişiselleştirilmiş bir hizmet deneyimi ve ihtiyaçlarına göre özelleştirilmiş tutarlı mesajlaşma istiyor. Tüketiciler pazarlama olarak algıladıkları her şeyi giderek daha fazla reddediyor. Tüketiciler pazarlama konusunda daha bilgili. Tüketicilerin bilgisayar becerileri arttıkça, istenmeyen içerik ve konuşmalardan daha fazla rahatsız oluyorlar. Arkadaşlarından, etkili kişilerden, uzmanlardan ve tüketicilerden gelen önerilere, derecelendirmelere, referanslara, web sitesi değerlendirmelerine ve markayla ilgili bir Google aramasına güveniyorlar. Çevrimiçi derecelendirmeleri ve incelemeleri kontrol ediyorlar. Modern tüketiciler sadık değil; birkaç şeyi denemeyi ve sık sık marka değiştirmeyi tercih ediyorlar. Tüketiciler faaliyetlerine anında yanıt, sorularına net ve hızlı bir yanıt ve hizmetinden memnun olmadıklarında bir işletmeyi uyarmak için viral gönderiler veya tweetler yapma yeteneğini de kullanılmaktadırlar (Ziko ve Asfour, 2023: 47).

Dijital pazarlama, tüketicilerin satın alma kararlarını verme biçimini temelden değiştirmiştir. Google (2017) tarafından yapılan bir araştırmaya göre, tüketicilerin %80'inden fazlası bir satın alma işlemi yapmadan önce çevrimiçi araştırma yapıyor ve arama motorları ve sosyal medya en çok kullanılan iki bilgi kaynağından ikisidir. Sonuç olarak, dijital pazarlama, alışveriş yapanların ürünleri kolayca karşılaştırabileceği, incelemeleri okuyabileceği ve markaları araştırabileceği daha bilgili ve güçlendirilmiş bir tüketici tabanı oluşturmuştur. (Antczak, 2024: 323). Nitekim literatürde dijital pazarlama ve tüketici davranışı ilişkisini inceleyen araştırmalar da mevcuttur.

4. İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Pillai vd., (2021) dijital pazarlamanın tüketici kararları üzerine etkisi ve tüketicilere daha geniş bir ürün tabanı sunabileceği önermesiyle gerçekleştirdikleri araştırmalarında; katılımcıların, çevrimiçi olarak satın aldıkları ürünler için sosyal medya platformlarından daha fazla etkilendiklerini, çevrimiçi satın alma işlemindeki müşteri memnuniyetinin çok yüksek olduğunu bulgulamışlardır (Pillai vd., 2021: 84). Ayrıca araştırma sonucu, dijital pazarlamanın en popüler ve cep dostu pazarlama ortamı olduğunu ortaya koymaktadır. Dijital araçları kullanarak pazarlamanın faydaları maliyetinden daha ağır basmaktadır. Araştırma, dijital pazarlama aracılığıyla tüketicilerin farklı işletmeler tarafından sunulan yeni ürünlere maruz kaldığını ve böylece ürün tabanlarını artırdığını göstermiştir Pillai vd., 2021: 85). Genel olarak, araştırmadan, dijital pazarlamanın

yalnızca işletmelere değil, aynı zamanda tüketicilere de avantajlar sağlayan büyüyen bir pazarlama biçimi olduğu sonucuna varmışlardır.

Chopra ve Gupta (2020), 15-25 yaş grubundaki katılımcılarla, tüketicilerin karar verme süreçlerinde sosyal medyanın rolünü ve sosyal medyanın kullanımıyla deneyimlerin ne ölçüde değiştiğini belirlemek amacıyla bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Araştırma sonucu, sosyal medya kullanımının bilgi arama ve alternatif değerlendirme aşamalarında tüketici memnuniyetini etkilediğini, tüketicinin nihai satın alma kararına ve satın alma sonrası değerlendirmeye doğru süreçte ilerledikçe memnuniyetin arttığını göstermektedir (Chopra, ve Gupta, 2020: 1959)

Anand vd., (2023) özellikle çevrimiçi alışveriş alışkanlıklarıyla ilgili olarak dijital çağda değişen tüketici davranışlarını araştırmak ve anlamak amacıyla gerçekleştirdikleri çalışmanın bulguları, dijital çağda tüketici davranışına ilişkin ilgi çekici fikirler ortaya koymuştur. Anket verilerinin analizi, çevrimiçi perakendecilerin kolaylığının, ürün çeşitliliğinin, fiyat rekabetçiliğinin ve güvenilirliğinin tüketicilerin çevrimiçi alışveriş kararlarını etkileyen temel etkenler olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte çalışma sosyal etki, kişiselleştirilmiş öneriler ve müşteri yorumlarının satın alma niyetlerini şekillendirmedeki rolü gibi faktörlerin önemini ortaya koymuştur (Anand vd., 2023: 84).

Nori (2019), gençlerin değişen satın alma davranışlarını ve bunların dijital pazarlama üzerindeki etkilerini anlamak amacıyla bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Araştırmanın bulguları, gençlerin bir satın alma işlemi yapmak için, ürün tasarımına bakma, ilgili web sitesinde sağlanan bilgileri analiz etme, özellikle ürünün kalitesi ve fiyatı hakkında, ardından diğer tüketiciler tarafından yapılan yorumları inceleme ve ardından satın alma yapıp yapmamaya karar verme gibi benzersiz bir süreçten geçtiklerini göstermektedir. Ayrıca, genellikle hafta sonları satın almak istedikleri ürünlerin yeni tasarımlarını ve özelliklerini aramak için haftada 20 kereden fazla çevrimiçi mağazaları ziyaret ettikleri bulundu. Daha düşük fiyatlı çekici ürünleri tercih ettikleri ve düzenli teklifler ve indirimler ile iade ve geri satın alma gibi politikalarla iade politikalarının kolay olduğu çevrimiçi web sitelerini tercih ettikleri bulundu. (Nori, 2019: 151-152).

Varma (2021), dijital pazarlamanın farklı biçimlerini, yaklaşımlarını ve uygulamalarını analiz ederek dijital pazarlamanın tüketici davranışını nasıl etkilediğini araştırmıştır (Varma, 2021: 3182). Çalışmanın bulguları, sosyal medya pazarlamasının günlük yaşamda önemli bir rol oynamasına rağmen bazı insanların hala bu konuda gerekli bilgiye sahip olmaması gibi, bahsedilmeyen birkaç yönü vurgulamaktadır. Dijital pazarlamanın sadece çevrimiçi alışverişten çok daha fazlası olduğu gerçeği, toplumun bazı kesimleri tarafından hala bilinmemektedir. Dijital pazarlama, tüketicilerin ve kuruluşların iletişim kurma biçimini dönüştürmüş, tüketici davranışlarını ve satın alma tercihlerini değiştirmiştir. Araştırmacı ayrıca, bu dijital iklimde, tüketici psikolojisini anlamanın kritik öneme sahip olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla, sürekli değişen tüketici davranışını doğru bir şekilde kavramak gerekmektedir (Varma, 2021: 3185).

Koçarslan ve Kılınç (2019), tüketicilerin dijital pazarlama ve internet alışverişi bağlamında algılarını ve davranışlarını belirleme amacıyla bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Araştırma bulguları, katılımcıların %91,6 gibi çok yüksek bir oranda internette alışveriş yaptıklarını ortaya koymuştur. Bir diğer bulgu ise, internette satılan ürünlerin görece olarak fiyatlarının düşük ve indirimli olmasının satın almada ilk tercihleri olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcıların %55,7'lik oranla internet alışverişlerinin giyim eşyası ve aksesuar olduğu saptanmıştır. Katılımcılar dijital alışverişte en çok hizmet kalitesi, sistem kalitesi ve güven boyutlarının onlar için önem taşıdığını belirtmişlerdir (Koçarslan ve Kılınç, 2019: 1263).

5. SONUÇ

Teknolojinin hızla geliştiği ve buna bağlı olarak bilginin de hızlı bir şekilde yayıldığı bir iklimde işletmeler, hem yerel hem de küresel rekabet ortamında ayakta kalabilmek için pazarlama araçlarında yenilikleri benimsemelidir. Sosyal medya pazarlaması, e-posta pazarlaması, web sitesi tasarımı, arama motoru optimizasyonu ve ücretli reklamcılık dahil olmak üzere çeşitli çevrimiçi pazarlama araçlarını kullanmaya odaklanan dijital pazarlama, işletmelerin tüketicilerle iletişim ve etkileşiminde devrim yaratmıştır. Benzer şekilde tüketici davranışının dinamikleri de dijital pazarlamanın kullanımıyla önemli bir değişim yaşamaktadır.

Tüketiciler yeni çağın zorluklarına yanıt olarak, İnternet'teki davranışlarını buna göre uyarlamaktadırlar. Günümüzde tüketiciler ne istediklerini nasıl elde edeceklerini bilen ve işletmelere karşı talepkâr olan bir tüketici davranışı sergilemektedir. İşletmeler ise kişiselleştirilmiş bir hizmet deneyimi sunan, tüketicilerle zamanında iletişim kurmaya ve tüketici şikayetleri üzerine performans göstermeye daha isteklidirler. Ancak kimi araştırmalar, dijital pazarlamanın günlük yaşamda önemli bir rol oynamasına rağmen bazı insanların hala bu konuda gerekli bilgiye sahip olmaması gibi, bahsedilmeyen birkaç yönü vurgulamaktadır.

KAYNAKLAR

- Akram, N. (2024). Digital marketing strategies and consumer behavior: Analyzing the effectiveness of social media campaigns. *European Economic Letters*, 14(3), 1274-1282.
- Anand, B., Chakravarty, H., Gurunath, S., Varalaxmi, P. and Mishra Kumar, A. (2023). Understanding consumer behaviour in the digital age: A study of online shopping habits. *Shodha Prabha (UGC CARE Journal)*, 48(3), 84-93.
- Antczak, B. (2024). The influence of digital marketing and social media marketing on consumer buying behavior. *Journal of Modern Science*, 2(56), 310-335. DOI: doi.org/10.13166/jms/189429
- Ashrafuzzaman, M., Rishat, A. A. H., Hossain, M. S. and Alam, M. T. (2022). *The impact of social media and digital marketing on consumer behavior*. In book: *The Impact of Social Media and Digital Marketing on Consumer Behavior* (pp.275-294) Publisher: IGI Global. DOI:10.4018/978-1-6684-4168-8.ch012
- Basu, P. and Naskar, M. (2023). The impact of digital marketing on consumer behavior: A comprehensive review. *International Journal of Applied Science and Engineering*, 11(02), 99-107. DOI: 10.30954/2322-0465.2.2023.2
- Bhosale, S., Salunkhe, A. and Ghavat, L. (2020). The Role of Digital Marketing in Consumer Behavior. *Conference: National Seminar on "Trends in Geography, Commerce, IT And Sustainable Development", Aayushi International Interdisciplinary Research Journal (ISSN 2349-638x) (Special Issue No.77)* At: Khed, Ratnagiri, Maharashtra
- Chopra, C. and Gupta, S. (2020). Impact of social media on consumer behaviour. *International Journal of Creative research Thoughts*, 8(6), 1943-1961.
- Duralia, O. The impact of digital marketing on consumer behaviour. *Studies in Business and Economics*, 19(2), 96-109. DOI 10.2478/sbe-2024-0027
- Ganesh Nayak, P. and P, R. (2024). A study on the impact of digital marketing on consumer buying behaviour. *International Journal for Multidisciplinary Research*, 6(4), 1-8.
- George, R. and Manuel, J. (2024) An analysis of the impact of digital marketing on consumer purchasing behaviour. *Educational Administration: Theory and Practice*, 30(5), 4117-4123. Doi: 10.53555/kuvey.v30i5.3261
- Koçarslan, H. ve Kılınç, H. (2019). Dijital Pazarlamada Tüketici Algısı, İnternette Alışveriş Üzerine Bir Araştırma. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (17), 1263-1273.
- Krishna, P. R., Krishna, N., Venkat, N., Kumar, M. S., Rao, M. S. and Kusuma B. (2022). Impact of digital marketing on consumer perception and buying behaviour. *NeuroQuantology*, 20(15), 5724-5732. DOI:10.14704/NQ.2022.20.15.NQ88577
- Kumar, S. (2024). Digital marketing strategies and their impact on consumer behavior. *International Journal For Multidimensional Research Perspectives*, Online, DOI:10.61877/ijmrp.v2i9.179
- Li, J. (2024). Impact of digital marketing on consumer behavior. *SHS Web of Conferences*, 1-6. <https://doi.org/10.1051/shsconf/202420701026>
- Limayem, M., Khalifa, M., & Frini, A. (2000). What makes consumers buy from Internet? A longitudinal study of online shopping. *IEEE Transactions on Systems, Man, and Cybernetics - Part A. Systems and Humans*, 30(4), 421–432. doi:10.1109/3468.852436

- Mahalakshmi, V. and Soumya, P. (2025). Assessment of the impact of digital marketing strategies on consumer purchasing decisions in the present era of AI and social media. *Journal of Information Systems Engineering and Management*, 10(24s), 352-360.
- Mukhtar, S., Mohan, A. C., and Chandra, D. (2023). Exploring the Influence of digital marketing on consumer behavior and loyalty. *International Journal of Research - GRANTHAALAYAH*, 11(9), 1-18. doi: 10.29121/granthaalayah.v11.i9.2023.5308
- Nori, S. G. (2019). Impact of digital marketing on buying behavior youth. *Journal of Emerging Technologies and Innovative Research*, 6(6), 150-152.
- Nuseir, M. T., El-Refae, G. A., Aljumah, A. I. and Alshurideh, U. T. (2023). Digital marketing strategies and the impact on customer experience : A systematic review. In book: *The Effect of Information Technology on Business and Marketing Intelligence Systems* (pp.21-44). Studies in Computational Intelligence 1056 DOI: [10.1007/978-3-031-12382-5_2](https://doi.org/10.1007/978-3-031-12382-5_2)
- Pei, J. (2024). Digital marketing and consumerbehaviour: The role of social media in decision-making. *Advances in economics management and political sciences*, 137(1), 34-38. DOI: 10.54254/2754-1169/2024.1807
- Pillai, R., Holla, N. and Srinivas, D. (2021). A study on digital marketing and its impact on consumer behavior. *PalArch s Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology*, 18(9), 78-85.
- Pineiro-Otero, T. and Martinez-Rolan, X. (2016). Understanding digital marketing-basics and actions. C. Machado, J. P. Davim (Ed.) In book: *MBA Theory and Application of Business and management Principles* (pp. 37-74). Publisher: Springer DOI: [10.1007/978-3-319-28281-7_2](https://doi.org/10.1007/978-3-319-28281-7_2)
- Reyes-Menendez, A., Saura, JR. and Filipe, F. (2019). The importance of behavioral data to identify online fake reviews for tourism businesses: a systematic review. *PeerJ Comput.* 1-20. Sci. 5:e219 <http://doi.org/10.7717/peerj-cs.219>
- Royle, J. and Audrey, L. (2014). The digital marketing skills gap: Developing a Digital Marketer Model for the communication industries. *International Journal of Information Management*, 34(2), 65-73. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2013.11.008>
- Saura, J. R., Reyes-Menendez, A., Matos, N.,Correia, M. B. and Palos-Sanchez, P. (2020). *Journal of Spatial and Organizational Dynamics*, VIII(3), 190-196.
- Sharma, V. (2024). Impact of digital marketing on consumer behaviour: A review. *Journal of Emerging Technologies and Innovative Research*, 11(7), 722-725.
- Stankevich, A. (2017). Explaining the consumer decision-making process: Critical literature review. *Journal of International Business Research and Marketing*, vol. 2(6), 7-14. DOI: 10.18775/jibrm.1849-8558.2015.26.3001
- Stephen, A. T. (2016). The role of digital and social media marketing in consumer behavior. *Current Opinion in Psychology*, 10, 17–21. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2015.10.016>
- Sundaram, R., Sharma, R. and Shakya, A. (2020). Power of digital marketing in building brands: A review of social media advertisement. *International Journal of Management*, 11(4), 244-254.
- Wilson, G., Johnson, O. And Brown, W. (2024). The influence of digital marketing on consumer purchasing dicisions. *Preprints.org*, 1-20. DOI: [10.20944/preprints202408.0347.v1](https://doi.org/10.20944/preprints202408.0347.v1)
- Wymbs, C. (2011). Digital marketing: The time for a new “Academic Major” has arrived. *Journal of Marketing Education*, 33(1), 93–106.
- Varma, A. (2021). A study on digital marketing and its impact on consumer behavior. *Webology* (ISSN: 1735-188X), 18(4), 3178-3187.
- Ziko, A. O. A. and Asfour, A. (2023). Effect of digital marketing on consumer buying behaviour in the modern trade sector in egypt. *Journal of Business and Management Sciences*, 11(1), 46-62. doi: 10.12691/jbms-11-1-4.

TÜRKİYE’DE YAŞ KUŞAKLARININ KIRSAL REKREASYON TERCİHLERİ: KIRSAL TURİZMİN GELECEĞİ BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME

Doç. Dr. Mustafa ÖZGERİŞ¹

¹Atatürk Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Erzurum, Türkiye

m.ozgeris@atauni.edu.tr

ORCID: 0000-0003-1006-9303

Özet

Kırsal alanlar sahip oldukları doğal ve kültürel peyzaj kaynak değerleriyle çeşitli rekreasyon faaliyetlerine imkan tanımaktadır. Kırsal alanların sahip olduğu bu potansiyel, kırsal turizm ve kırsal kalkınma fırsatlarını da beraberinde getirmektedir. Kırsal turizm, insanların sürekli yaşadıkları yerler dışındaki kırsal alanları ziyaret ederek, bu alanlarda çeşitli rekreasyon faaliyetleri gerçekleştirmeleri, kırsal alanların özgün peyzajı içerisindeki doğal ve kültürel unsurları deneyimlemeleri olarak tanımlanabilmektedir. Ancak gelecekte toplumların kırsal alanlara duyacağı ilginin hangi düzeyde olacağı tam olarak bilinmemektedir. Bu araştırma Türkiye’de yaş kuşaklarının kırsal alanlara duyduğu ilgiyi ve kırsal rekreasyon tercihlerini belirleyerek, kırsal kalkınma bağlamında değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında Türkiye genelinde farklı yaş kuşaklarından 1120 kişi ile anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Anket verileri SPSS 20.0 programıyla analiz edilerek, yaş kuşaklarının kırsal rekreasyon tercihlerine ait ortalama puanlar hesaplanmıştır. Ayrıca ANOVA testi yapılarak, yaş kuşaklarının tercihleri arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark olup olmadığı incelenmiştir. Anket sonuçları Z kuşağı olarak bilinen yaş kuşağının, en yüksek kırsal rekreasyon ilgisine sahip olan kuşak olduğu göstermiştir. Ayrıca Z kuşağının kırsal rekreasyon faaliyetlerinden daha az hareket gerektiren etkinlikleri tercih ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma kırsal alanlara, rekreasyon ve turizm amaçlı bir ilginin gelecekte de devam edebileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kırsal turizm, Rekreasyon, Yaş Kuşakları, Türkiye.

RURAL RECREATION PREFERENCES OF AGE GENERATIONS IN TURKEY: AN EVALUATION IN THE CONTEXT OF THE FUTURE OF RURAL TOURISM

Abstract

Rural areas provide opportunities for various recreational activities with their natural and cultural landscape resource values. This potential of rural areas brings opportunities for rural tourism and rural development. Rural tourism can be defined as visiting rural areas other than the places where people live permanently, carrying out various recreational activities in these areas, and experiencing the natural and cultural elements in the unique landscape of rural areas. However, it is not known exactly at what level the interest of societies in rural areas will be in the future. This research aims to determine the interest of age generations in rural areas and rural recreation preferences in Turkey and to evaluate them in the context of rural development. Within the scope of the research, a survey was conducted with 1120 people from different age generations throughout Turkey. The survey data were analysed with SPSS 20.0 software and the average scores of the rural recreation preferences of the age generations were calculated. In addition, ANOVA test was performed to examine whether there is a statistically significant difference between the preferences of age generations. The survey results showed that the age generation known as Generation Z is the generation with the highest interest in rural recreation. In addition, it was concluded that Generation Z prefers activities that require less movement from rural recreation activities. The research shows that an interest in rural areas for recreation and tourism purposes may continue in the future.

Keywords: Age Generations, Recreation, Rural tourism, Turkey.

1. GİRİŞ

Sanayileşme ile birlikte literatüre girmiş olan serbest zaman tanımlaması, rekreasyon kavramının temelini oluşturmaktadır (Kozak, 2012). Serbest zaman, insanların günlük çalışma ve diğer zorunlu ihtiyaçları (uyku, yeme-içme vb.) ile ailevi ve toplumsal görevlerini karşılama gibi işlerinin dışında, istedikleri şekilde değerlendirebilecekleri zaman anlamındadır (Sabbag ve Aksoy, 2011; Altunay, 2015; Türker vd., 2016). Rekreasyon ise insanların serbest zamanlarında dinlenmek, eğlenmek, güzel vakit geçirmek ve yenilenmek amacıyla gerçekleştirdikleri faaliyetlerdir (Altunkasa ve Uzun, 1991; Hazar, 2014; Yaşar, 2015; Yıldırım vd., 2022).

Günümüz dünyasının yorucu iş temposu, stresli yaşam koşulları ve kentlerin inorganik dokusu rekreasyonu insanlar için temel bir ihtiyaç haline getirerek, farklı mekânlarda ve türlerde rekreasyon aktivitelerine yönlendirmektedir. Bunun yanında kentlerdeki hava, ışık ve gürültü kirliliği ile kentlerin gri peyzajı insanların doğaya ve yeşile olan özlemini artırmaktadır. Bu bağlamda nispeten daha az bozulmuş olan kırsal peyzajlar insanlar için rekreasyon amaçlı kaçış mekânları haline gelmektedir.

Kırsal alanlar; kentsel yerleşimler dışında kalan, doğal peyzajı yansıtan çevre koşullarının hâkim olduğu, düşük nüfusa sahip ve ana ekonomik faaliyetin tarım ve turizm olduğu alanlardır (Anonim, 2023). Günümüzde kırsal kalkınmanın iki önemli bileşeninden biri turizmdir. Çünkü kırsal alanların sahip olduğu doğal, kültürel ve sosyo-ekonomik peyzaj kaynak değerleri kırsal rekreasyon ve turizmi gündeme getirerek kırsal alanlar için bir kalkınma penceresi aralamaktadır (Ahişapoğlu ve Çelteç, 2006; Özer ve Çavuşoğlu, 2014).

Kırsal turizm ABD, Avusturya, İsviçre, İngiltere ve birçok İskandinav ülkesinde yaygın bir turizm türü olarak değerlendirilmektedir (Esengün vd., 2010). Kırsal turizm, insanların sürekli yaşadıkları yerler dışındaki kırsal alanları ziyaret ederek, bu alanlarda çeşitli rekreasyon faaliyetleri gerçekleştirmeleri, kırsal alanların özgün peyzajı içerisindeki doğal ve kültürel unsurları deneyimlemeleri olarak tanımlanabilmektedir (Çakır ve Çakır, 2012). Kırsal turizm içerisinde; çiftlik turizmi, botanik turizmi, tarım turizmi, agroturizm, termal turizm, yayla turizmi, eko turizm, yeşil turizm, kayak, avcılık, balıkçılık, macera etkinlikleri, doğa gezileri, sanat, tarih, spor, ikinci evlerde konaklamalar gibi birçok bileşeni sunmaktadır (Kati vd., 2014; Genç vd., 2017; Sekban vd., 2018; Savgın ve Zengin, 2019; Ekiztepe, 2020; Demir ve Aracı, 2022). Kırsal turizm doğa temelli gerçekleştirilen alternatif turizmin bir formudur (Çeken vd., 2012) ve mevsimsel turizm yoğunluğunu dengeli hale getirerek (Cengiz ve Akkuş, 2012; Demir vd., 2017; Demir ve Aracı, 2022) kırsal gelişime sosyo-ekonomik katkılar sağlamaktadır (Özdemir, 2012).

Bununla birlikte gelecekte kırsal alanlara rekreasyon ve turizm bağlamında duyulacak ilgi tam olarak bilinmemektedir. Çünkü rekreasyon tercihleri yaş, gelir düzeyi gibi demografik özelliklere göre değişebilmektedir. Dolayısıyla kırsal turizm faaliyetlerinin geleceğini değerlendirmek için yaş kuşakların kırsal alanlara duyduğu ilgiyi ve kırsal rekreasyon tercihlerini anlamak gerekmektedir.

Literatürde yaş kuşaklarına yönelik çalışmalar ilk olarak Strauss ve Howe (1991) tarafından yaş kuşaklarının tanımlanmasıyla başlamıştır. Daha sonraki çalışmalarda ise yaş kuşakları 20. yüzyılda dünyaya gelmiş olan insanların belirgin ayırt edici özelliklerine göre sınıflandırılmıştır (Lancaster ve Stillman, 2002; Oblinger ve Oblinger, 2005; Mc Crindle, 2012). Bu özellikler, insanların davranışlarının, tutumlarının ve eğilimlerinin farklılığıyla ilgilidir. Literatürde yaygın olarak kullanılan yaş kuşağı sınıflandırması Mc Crindle (2012)'den derlenerek Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Yaş kuşağı sınıflandırması (Mc Crindle, 2012)

Mc Crindle (2012)
Gelenekçi Kuşak (1925–1945)
Bebek Patlaması (1946–1964)
X Kuşağı (1965–1979)
Y Kuşağı (1980–1994)
Z Kuşağı (1995–2010)

İkinci Dünya Savaşı'nın bitimine kadar dünyaya gelen insanları kapsayan gelenekçi kuşak, köklerine sıkı bir şekilde bağlı olan gelenekçi bireylerden oluşmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra dünyadaki rahat ortamla birlikte doğum oranlarının artması, bebek patlaması kuşağını ortaya çıkarmıştır (Zemke vd., 2013; Ekşili ve Antalyalı, 2017). 1960'lı yılların ortalarından 1980'li yıllara kadar gerçekleşen doğumlar X Kuşağı olarak adlandırılmıştır. Bu kuşağın fertleri geleneklerine bağlı, yeniliklere açık, sosyal duyarlılıkları yüksek, çekimser, aile kavramına değer veren ve mutlu olacakları işlerle ilgilenen bireylerdir (Ekşili ve Antalyalı, 2017; Taş ve Kaçar, 2019). Y kuşağı ise mahalle kültüründe büyümüş, özgürlüklerine düşkün, otoriteden hoşlanmayan, teknoloji kullanımına yatkın ve çevresel ve toplumsal olaylara karşı duyarlı olan bireyleri tanımlamaktadır (Gürbüz, 2015; Taş ve Kaçar, 2019). İçinde bulunduğumuz yüzyılın ilk kuşağı olan Z kuşağı ise 1995 ile 2010 yılları arasında dünyaya gelmiştir (McCrindle ve Wolfinger, 2008; Grail Research, 2011; Sladek ve Grabinger, 2014; Ghani vd., 2016). Z kuşağı değer bağlılıkları önceki kuşaklar kadar yüksek olmayan, özgürlüğüne düşkün, sosyal sorumlulukları ve girişimci özellikleri yüksek (Taş ve Kaçar, 2019); teknolojik cihazlara, elektronik eğlencelere ve sosyal medyaya düşkün bir kuşaktır (Biddle vd., 2009; Akgiş İlhan vd., 2023). Z kuşağı serbest zaman değerlendirme biçimi bakımından kapalı alanları ve daha az hareket gerektiren rekreasyon faaliyetlerini tercih etmektedir (Biddle vd., 2009; Micali vd., 2014; Ghani vd., 2016).

Yaş kuşaklarının davranışsal özelliklerinden kaynaklanan rekreasyon tercihleri ve eğilimleri de literatürde araştırılan konular arasındadır. Konu ile ilgili literatürdeki çalışmalarda Z kuşağının ve bundan sonra gelecek olan kuşakların kırsal alanlara ya da daha genel anlamda açık hava etkinliklerine duyabileceği düşük ilginin toplum sağlığını, kırsal turizmi ve kırsal kalkınmayı olumsuz etkileyebileceği belirtilmektedir. Özellikle kendinden önceki kuşaklara göre insan-doğa ilişkisine sahip olmayan, kırsal bölgelerde bir yaşamsal geçmişi bulunmayan Z kuşağının, kırsal rekreasyon faaliyetlerine duyacağı düşük ilgi günümüze kırsal kalkınmanın önemli bileşenlerinden biri olan kırsal turizmi olumsuz etkileyebilecektir.

Bu araştırma Türkiye'de yaş kuşaklarının kırsal rekreasyon tercihlerini ve kırsal rekreasyon ilgisini belirleyerek, kırsal turizm bağlamında değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Çalışmanın hipotezi aşağıda verilmektedir:

H1₀: Yaş kuşakları arasında kırsal rekreasyon ilgisi bakımından anlamlı bir fark bulunmamaktadır.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

2.1. Materyal

Çalışmanın materyalini Türkiye'de yaşamakta olan ve literatürde bebek patlaması, X, Y ve Z kuşağı olarak adlandırılan bireyler oluşturmaktadır. Araştırma konusu ile ilgili literatürdeki diğer çalışmalar ise ikincil materyal olarak kullanılmaktadır.

2.2. Yöntem

2.2.1. Araştırma Deseni

Araştırma betimsel ve karşılaştırmalı araştırma yöntemlerinin birlikte kullanıldığı nicel araştırma deseniyle yürütülmüştür. Betimsel araştırma yöntemi kapsamında, araştırma kapsamındaki değişkenlere ait ortalama puanlar belirlenmiştir. Karşılaştırmalı yöntem kapsamında ise değişkenler arasındaki anlamlı farklılıklar saptanarak, araştırmanın hipotezi test edilmiştir.

2.2.2. Çalışma Grubu

Çalışma grubunu 1946-2010 yılları arasında dünyaya gelmiş ve Türkiye’de yaşamakta olan Z, Y, X ve Bebek patlaması kuşağı bireyleri oluşturmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre 2023 yılı Türkiye nüfusu 85 milyon 372 bin 377 kişidir. Çalışmanın evreni 2023 yılı nüfusu içindeki 17-77 yaş aralığındaki 55.269.771 kişiden oluşmaktadır (TÜİK, 2024). Çalışma grubundaki katılımcı sayısı çalışmanın evrenindeki birey sayısı dikkate alınarak Cochran (1977)’ın formülünden yararlanılarak %95 güven aralığında $d=0,03$ örneklem hatası ile 1067 olarak belirlenmiştir (Tablo 2). Ancak çalışma hata payı gözetilerek 1120 kişi ile yürütülmüştür. Araştırmanın katılımcıları basit tesadüfi örnekleme yöntemine göre belirlenmiştir (Kılıç, 2013).

Tablo 2. Anket örneklem sayısı hesaplama formülü

$$n = \frac{N \cdot t^2 \cdot p \cdot q}{(N - 1) \cdot d^2 + t^2 \cdot p \cdot q}$$

Çalışmanın katılımcılarına ait demografik bilgiler Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Çalışmanın katılımcılarına ait demografik bilgiler

Demografik Değişken	Değişkenler	Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Erkek	574	51,2
	Kadın	546	48,8
Yaş	17-27 (1995-2010)	441	39,4
	28-42 (1980-1994)	316	28,2
	43-57 (1965-1979)	246	22
	58-76(1946-1964)	117	10,4
Eğitim	İlköğretim	13	1,2
	Lise	92	8,2
	Önlisans	54	4,8
	Lisans	655	58,5
	Lisansüstü	306	27,3

Çalışmanın katılımcıları cinsiyet bakımından birbirine yakın bir dağılım göstermektedir. Katılımcıların önemli bölümü (%39,4) Z kuşağına mensupken, %28,2’si Y kuşağına, %22’si X kuşağına ve %10,4’ü bebek patlaması kuşağına mensup

kişilerden oluşmaktadır. Eğitim durumu bakımından ise katılımcıların büyük çoğunluğu (%58,5) lisans düzeyinde bir eğitime sahiptir.

2.2.3. Veri Toplama

Araştırma kapsamında kırsal rekreasyon faaliyetlerine duyulan ilginin belirlenebilmesi amacıyla çeşitli kırsal rekreasyon faaliyetlerinin yer aldığı bir anket hazırlanmıştır (Tablo 4). Anketlerde ölçek olarak ise 5’li (1-5) Likert Ölçeği kullanılmıştır (Likert vd. 1934). Anketler, 2024 yılı Mayıs ve Kasım ayları arasındaki 6 aylık süreçte online olarak yürütülmüştür.

Tablo 4. Anket ifadelerine ait açıklamalar

	Kırsal Rekreasyon Faaliyetleri (KRF)	
	Faaliyet	Kodları
Kırsal Rekreasyon İlgisi (KRI)	KR1	Fauna Gözlemi (Yaban hayatı, kuş, kelebek gözlemi gibi etkinlikler)
	KR2	Flora Gözlemi (Bitki gözlemi, botanik turizmi etkinlikleri gibi.)
	KR3	Macera Etkinlikleri/Ekstrem sporlar (Dağcılık, Kaya tırmanışı, bungee jumping, yamaç paraşütü, wingsuit, buz tırmanışı, rafting, sörf gibi.)
	KR4	Manzara seyri ve/veya Fotoğrafçılık
	KR5	Eğitim/Araştırma (Doğa ve çevre eğitimleri, doğal ve kültürel oluşumları araştırma, jeolojik mirası araştırma ve tanıma gibi etkinlikler)
	KR6	Avcılık
	KR7	Kamping (Çadır yada karavanda kamp yapma)
	KR8	Doğa yürüyüşü/trekking/bisiklet
	KR9	Suya dayalı etkinlikler (Yüzme, kürek, kano, yelken, olta ile balık tutma)
	KR10	Safari/Off Road (ATV/Jeep safari, Foto Safari)
	KR11	Termal Kaynaklar (Kaplıca/ılıca/termal tesisleri günübirlik ve/veya konaklamalı ziyaret)
	KR12	Konaklama (Bungalov/taş evlerde, çiftlik evlerinde dinlenme amaçlı konaklamalar)
	KR13	Gastronomi (yerel lezzetleri ve ürünleri tatma ve tanıma)
	KR14	Kültür/Tarih ziyaretleri (sivil mimari örneklerini, tarihi yapıları görme, kırsal yaşam müzeleri ziyaretleri ve yerel kültürleri tanıma gibi.)
	KR15	Piknik (Günübirlik piknik etkinlikleri)

2.2.4. Verilerin Analizi

Verilerin analizi SPSS Statistics 20.0 programı ile gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizinde katılımcıların Kırsal Rekreasyon Faaliyeti Tercihleri (KR1, KR2,.....KR15) için ortalama puan ($\bar{X}$) ve standart sapma (σ) hesaplanmıştır. 15 farklı kırsal rekreasyon faaliyetinin ortalaması ile Kırsal Rekreasyon İlgisi (KRI) hesaplanmıştır. Bunun yanında kırsal rekreasyon faaliyeti tercihlerinin ve kırsal rekreasyon ilgisinin yaş kuşaklarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığı test edilmiştir. Anket verilerinin analizinde öncelikle güvenilirlik (Cronbach’s Alpha) testi yapılarak Cronbach’s Alpha değeri 0,810 bulunmuştur ve George and Mallery (2003), Kılıç (2016)’ın çalışmalarında belirttiği 0,7 referans değerine göre

çalışma güvenilir olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca anketlerin analizi için uygun testi seçebilmek amacıyla normallik testi gerçekleştirilmiştir. Normallik testinde George and Mallery (2010)'nin çalışmalarında belirttiği çaprazlık ve basıklık değerleri olarak -2, +2 aralığı referans alınmıştır ve çaprazlık ve basıklık değerleri -2, +2 aralığında gerçekleştiğinden verilerin normal dağılım gösterdiği varsayılarak parametrik testlerden ANOVA testi gerçekleştirilmiştir. Ayrıca ANOVA testi ile saptanan anlamlı farklılıkların hangi gruplar arasında olduğu belirleyebilmek için Post-Hoc test gerçekleştirilmiştir. Analizler 95% güven aralığında $p=0,05$ değerine göre yapılmıştır.

3. BULGULAR

Ankette yer alan ifadelerin yaş gruplarına göre ortalamaları, standart sapmaları ve ANOVA testi bulguları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Yaş kuşaklarının kırsal rekreasyon tercihleri

Kodlar	Z Kuşağı (1995-2010) $\bar{X} \pm \sigma$	Y Kuşağı (1980-1994) $\bar{X} \pm \sigma$	X Kuşağı (1965-1979) $\bar{X} \pm \sigma$	Bebek Patlaması Kuşağı (1946-1964) $\bar{X} \pm \sigma$	p
KR1	3,2948±1,31225	3,3734±1,38236	3,4268±1,38237	3,6667±1,49712	,068
KR2	3,5102±1,26330 ^{ab}	3,6203±1,23241	3,7805±1,19206 _a	3,8889±1,45494 ^b	,006
KR3	3,7959±1,32771 ^{abc}	3,3608±1,43966 ^b	3,1707±1,26947 _c	2,3333±1,05863 ^{ab} _c	,000
KR4	4,3787±,93876	4,2975±,97921	4,4146±,76587	4,3333±,94686	,453
KR5	3,6508±1,18343	3,7152±1,24003	3,5976±1,2308 ₃	3,5556±1,64759	,592
KR6	2,0136±1,43963 ^a	1,8038±1,34026 ^b	1,7805±1,17134 _c	1,0000±,00000 ^{abc}	,000
KR7	3,8889±1,29646 ^{abc}	3,2468±1,46791 ^a	3,4268±1,45151 _b	2,7778±1,48040 ^a _{bc}	,000
KR8	4,2381±1,05529 ^a	4,0570±1,22017 ^b	4,1585±1,11175 _c	4,5556±,68788 ^{abc}	,000
KR9	3,6372±1,40773 ^a	3,5696±1,38641 ^b	3,4268±1,38237 _c	2,4444±1,17036 ^a _{bc}	,000
KR10	3,6599±1,41500 ^{abc}	3,1203±1,54656 ^a	3,0000±1,44279 _b	2,5556±1,34834 ^a _{bc}	,000
KR11	3,8685±1,18165	3,9304±1,16083	3,9756±1,12822	4,1111±1,29174	,229
KR12	4,3311±1,06137	4,1392±1,15727	4,3659±,93257	4,2222±1,32034	,052
KR13	4,2971±1,07247 ^a	4,2848±1,14416 ^b	4,3902±,79420 ^c	5,0000±,00000 ^{abc}	,000
KR14	4,1088±1,04313 ^{abc}	4,3101±1,03219 ^a	4,4146±,87063 ^b	5,0000±,00000 ^{abc}	,000
KR15	4,3084±1,06820 ^a	4,0696±1,29034 ^a	4,1341±1,10393	4,3333±,82001	,013
KRI	3,7988±,71589 ^a	3,6599±,78451	3,6976±,62625	3,5852±,62072 ^a	,007

x^a, y^b, z^{ab} ise z hem x hem de y ile anlamlı bir şekilde farklılaşmıştır.

$w^{abc}, x^a, y^b, z^{abc}$ ise w; x, y ve z ile z; w, x ve y ile anlamlı bir şekilde farklılaşmıştır.

Araştırma bulgularına göre Z kuşağına mensup katılımcıların en çok tercih ettikleri kırsal rekreasyon faaliyetleri KR4 (4,3787), KR12 (4,3311) ve KR15 (4,3084), en az tercih edilen faaliyet ise KR6 (2,0136) olmuştur. Y kuşağına mensup

katılımcıların en çok tercih ettikleri faaliyetler ise 4,3101 ortalama puan ile KR14, 4,2975 ortalama puan ile KR4 ve 4,2848 ortalama puan ile KR13 faaliyetleri olmuştur. Y kuşağı en düşük ortalama puanı KR6 faaliyetine verirken, KRI ortalama puanı 3,6599 olarak gerçekleşmiştir. X kuşağı en yüksek ortalama puanları 4,4146 ile KR14 ile KR4 faaliyetlerine verirken, en düşük ortalama puanı 1,7805 ile KR6'ya vermiştir. Bebek patlaması kuşağı ise 5,0000 ortalama puan ile KR13 ve KR14 faaliyetlerini tercih ederken, KR6 faaliyetini 1,0000 ortalama puan ile değerlendirmiştir.

Araştırma macera etkinlikleri, suya dayalı etkinlikler ve safari/off road gibi ekstrem sporları da içeren rekreasyon faaliyetlerinin Z kuşağı tarafından daha fazla tercih edildiğini ve yaş ilerledikçe tercih edilme durumunun istatistiki olarak anlamlı bir şekilde azaldığını göstermektedir. Termal kaynaklara dayalı günübirlik veya konaklamalı etkinlikler ile bungalov/taş evlerde veya çiftlik evlerinde dinlenme amaçlı konaklamalar bakımından ise yaş kuşakları arasında anlamlı bir farklılaşma gerçekleşmemiştir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu araştırma Türkiye'deki yaş kuşaklarının kırsal rekreasyon tercihlerini belirleyerek, kırsal turizm bağlamında değerlendirmek amacıyla yürütülmüştür. Araştırma kapsamında literatürde Z, Y, X ve Bebek Patlaması kuşağı olarak nitelendirilen yaş kuşaklarına mensup 1120 katılımcı ile bir anket yapılmıştır.

Araştırma sonuçları Z kuşağının kırsal alanlarda piknik, gastronomik lezzetleri tatmak, kırsal mekânlarda konaklama, tarihi mekânları gezmek, manzara seyri ve fotoğrafçılık gibi daha az hareketli rekreasyon faaliyetlerini tercih ettiklerini göstermektedir. Literatürde Z kuşağının daha az hareket getiren rekreasyon etkinliklerine ilgi duydukları belirtilmektedir. Çalışmanın bulguları Biddle vd. (2009), Micali vd. (2014), Ghani vd. (2016)'nin çalışmalarının sonuçlarıyla benzerdir. Bunun yanında macera etkinlikleri, suya dayalı etkinlikler ve safari/off road gibi ekstrem sporlar da yükseğe yakın bir ortalama puan ile değerlendirilen etkinlikler olmuştur.

Kırsal rekreasyon faaliyetlerine duyulan ilgi tüm yaş kuşaklarında yükseğe yakın düzeyde bir ortalama puan ile değerlendirilmiştir. Bununla birlikte Z kuşağının ortalama puanı, Bebek Patlaması kuşağına göre anlamlı bir şekilde farklılaşmıştır. Bu bulgu, kırsal bölgelerin gelecekte de rekreasyon ve turizm faaliyetleri için tercih edilme potansiyeli taşıdığı şeklinde yorumlanmıştır.

Serbest zaman değerlendirme biçimleri cinsiyet, yaş, gelir, eğitim gibi demografik özelliklere göre değişebilmektedir (Türker vd., 2016). Bununla birlikte kendinden önceki kuşaklar gibi kırsalla herhangi bir bağı olmayan Z kuşağının kırsal alanlara duyduğu ilgi önemlidir. Bu ilginin ortaya çıkmasında araştırmaya katılan Z kuşağı bireylerinin diğer demografik özelliklerinin yanında çocukluktaki kırsal alan ziyaretleri de etkili olabilir. Nitekim Ward Thompson ve Aspinall (2011) çalışmasında çocukluktaki doğa deneyimi ile yetişkinlikteki doğal dünya eğilimleri arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir.

Bu araştırma ile elde edilen bulgular, kırsal rekreasyona duyulan ilginin gelecekte de devam etme potansiyeline sahip olabileceğini ortaya koymaktadır. Bu durum kırsal alanlar için turizm hareketliliğine dayalı kalkınma fırsatlarının devam edebileceğine işaret etmektedir. Ancak bu fırsatlardan doğru bir şekilde yararlanmak ve kırsal turizminin ziyaretçi sürdürülebilirliğinin sağlayabilecek şekilde planlanması önemlidir. Bu bağlamda çalışma ile geleceğe yönelik kırsal turizm yatırımlarında yaş kuşaklarının ve özellikle genç kuşakların rekreasyon tercihlerinin ve kırsal destinasyonlardan beklentilerinin anlaşılmasının önemi vurgulanmaktadır.

Araştırma ile elde edilen sonuçlara dayanarak kırsal turizm bağlamında aşağıdaki öneriler getirilmektedir:

- Kırsal peyzaj bileşenlerinden yerel kültüre ait değerler korunmalı ve geliştirilmesine yönelik faaliyetler planlanmalı,
- Genç kuşakların kırsal alanlara sürekli ziyaretleri için maceraya dayalı rekreasyon etkinlikleri planlanmalı,
- Kültürel değerleri ve tarihi yapıları içeren güzergahlar oluşturularak, kültür gezileri düzenlenmeli,
- Yerel ürünler ve gastronomik kaynaklar kırsal turizm kapsamında değerlendirilmeli,

- İkinci konutların kırsal peyzaja vereceği zararların önüne geçilmesi için öncelikli olarak kırsal doku ile uyumlu butik oteller ile kiralanabilir çiftlik evleri, taş evler, bungalov evler gibi alternatif çözümler geliştirilmelidir.

Etik Onay

Bu çalışma Atatürk Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Etik Komitesinin 05.04.2023 tarihli ve 2300115588 sayılı kararıyla etik yönden bir sakınca olmadığı yönünde onaylanmıştır.

KAYNAKLAR

- Ahipaşaoglu, S., & Çeltek, E. (2006). *Sürdürülebilir kırsal turizm*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akış İlhan, Ö., Balyalı, T. Ö., & Aktaş, S. G. (2022). Demographic change and operationalization of the landscape in tourism planning: Landscape perceptions of the Generation Z. *Tourism Management Perspectives*, 43, 100988.
- Altunay, B.R. (2015). *Ankara ili Keçiören ilçesindeki ilköğretim okullarında görev yapan öğretmenlerin boş zaman etkinliklerine katılım motivasyonu (Yüksek lisans tezi)*. Türkiye Cumhuriyeti Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Altunkasa, M., & Uzun, G. (1991). *Rekreasyonel planlamada arz ve talep*. Adana: Çukurova Üniversitesi Yayınları.
- Anonim (2023). *Ulusal kırsal kalkınma stratejisi*. <https://www.tarimorman.gov.tr/TRGM/Belgeler/UKKS-Strateji-Belgesi.pdf>
- Biddle, S. J. H., Marshall, S. J., Gorely, T., & Cameron, N. (2009). Temporal and environmental patterns of sedentary and active behaviors during adolescents' leisure time. *International Journal of Behavioral Medicine*, 16(3).
- Cengiz, G., & Akkuş, Ç. (2012). Kırsal turizm kapsamında yöre halkının kalkındırılması. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(22), 61- 74.
- Cochran, W.G. (1977). *Sampling techniques*. New York: John Wiley & Sons.
- Çakır, A., & Çakır, G. (2012). Kırsal kalkınmayı sağlayıcı bir unsur olarak Şarköy ve çevresinde kırsal turizm potansiyelinin değerlendirilmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14 (22), 53-60.
- Çeken, H., Dalgın, T., & Çakır, N. (2012). Bir alternatif turizm türü olarak kırsal turizmin gelişimini etkileyen faktörler ve kırsal turizmin etkileri. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 2 (2), 11-16.
- Demir, M., Demir, Ş.Ş., Davras, G.M., Bulgan, G., & Davras, Ö. (2017). *Genel turizm: kavramlar ve farklı boyutlarıyla değerlendirme*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Demir, M., & Aracı, S. (2022). Bibliometric analysis of studies on rural tourism with a critical perspective. *Journal of Applied Tourism Research*, 3(1), 25-36.
- Ekiztepe, A. B. (2020). *Kırsal yoksulluğun azaltılmasında kırsal turizmin yeri ve önemi: aşağı Büyük Menderes havzası örneği (Doktora tezi)*. Muğla, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ekşili, N., & Antalyalı, Ö.L. (2017). Türkiye'de y kuşağı özelliklerini belirlemeye yönelik bir çalışma: okul yöneticileri üzerine bir araştırma. *Humanities Sciences (NWSAHS)*, 12(3), 90–111. DOI: 10.12739/NWSA.2017.12.3.4C0219.
- Esengün K., Akça H., & Sayılı, M. (2010). Dağlık ve Ormanlık Alanlarda Kırsal Turizm Faaliyeti ve Sürdürülebilir Kırsal Kalkınma. Türkiye Ormancılık Kooperatifleri Merkez Birliği. www.orkoop.org.tr/uploads/files/12.doc (Erişim Tarihi:03.08.2024)

- Genç, Ö.G.K., Şengel, A.G.Ü., & Işkın, M. (2017). Abant Tabiat Parkı'nın eko-turizm potansiyelinin değerlendirilmesi. *Tourism Research*.
- George, D., & Mallery, M. (2003). *SPSS for Windows step by step: A simple guide and reference. 11.0 update (4th ed.)*. Boston: Allyn & Bacon.
- George, D., & Mallery, M. (2010). *SPSS for Windows step by step: a simple guide and reference*. Boston: Pearson
- Ghani, N., Mansor, M., & Zakariya, K. (2016). *Patterns of Gen Zs' leisure time behavior and their needs towards urban recreational park: a review*. https://ipsas.upm.edu.my/dokumen/IISS_021_kidin.pdf
- Gürbüz, S. (2015). Kuşak farklılıkları: Mit mi gerçek mi?. *İş ve İnsan Dergisi*, 2(1), 39-57.
- Grail Research, (2011). *Consumers of Tomorrow: insights and observations about Generation Z*.
- Hazar, A. (2014). *Rekreasyon ve animasyon*. Ankara. Detay Yayıncılık.
- Kati, P., Puhakka, R., Semi, J., & Hall, C.M. (2014). Generation y and second homes: continuity and change in Finnish outdoor recreation. *Tourism Review International*, 18 (3), 207-221.
- Kılıç, K. (2013). Örneklemeye yöntemleri. *Journal of Mood Disorders*, 3(1), 44-46, 2013.
- Kılıç, S. (2016). Cronbach's Alpha Reliability Coefficient Article. *Journal of Mood Disorders*, 6 (1), 478.
- Kozak, N. (2012). *Genel turizm bilgisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Lancaster, L. C., & Stillman, D. (2002). *When generations collide*. New York: Harper Business.
- Likert, R., Roslow, S., & Murphy, G. (1934). A simple and reliable method of scoring the Thurstone attitude scales. *The Journal of Social Psychology*, pp. 5, 228–238. <https://doi.org/10.1080/00224545.1934.9919450>
- Micali, N., Ploubidis, G., De Stavola, B., Smonoff, E., & Treasure, J. (2014). Frequency and Patterns of Eating Disorder Symptoms in Early Adolescence. *Journal of Adolescent Health*, 54(5), 574–581.
- Oblinger, D. G., & Oblinger, J. L. (2005). *Educating the net generation*. Washington, DC: Educause
- Özer, E., & Çavuşoğlu, F. (2015). Rekreasyonel bir faaliyet olarak yerel etkinliklerin kırsal turizme etkisi. *International Journal of Sport Culture and Science*, 2 (2), 191-202.
- McCrindle, M., & Wolfinger, E. (2008). *The ABC of XYZ: Understanding the global generations*, Sydney. Australia: University of New South Wales Press Ltd.
- McCrindle, M. (2012). *Generations defined*. Retrieved from <http://mccrindle.com.au/resources/Generations-Defined-Sociologically.pdf>
- Sabbağ, Ç., & Aksoy, E. (2011). Üniversite Öğrencileri ve Çalışanların Boş Zaman Etkinlikleri: Adıyaman Örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(4), 10-23.
- Savgın, E. C., & Zengin, B. (2019). Çiftlik turizmi faaliyetlerinin geleneksel mutfak kültürü sürdürülebilirliği açısından değerlendirilmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7(1), 484-504.
- Sekban, D.Ü.G., Bekar, M., & Acar, C. (2016). Trabzon ilinin yayla turizmi potansiyelinin değerlendirilmesi ve farkındalık yönünden incelenmesi. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 349-361.
- Sladek, S., & Grabinger, A. (2014). *Gen Z: The first generation of the 21st century has arrived!*
- Strauss, W., & Howe, N. (1991). *Generations: The History of America's Future*, Fort Mill, 538.

- Taş, H. Y., & Kaçar, S. (2019). X, Y ve Z kuşağı çalışanlarının yönetim tarzları ve bir işletme örneği. *OPUS–Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11(18), 643-675. DOI: 10.26466/opus.554751
- TÜİK, (2024). Türkiye İstatistik Kurumu. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95andlocale=tr> (Erişim Tarihi: 10.03.2024)
- Türker, N., Ölçer, H., & Aydın, A. (2016). Yerel halkın serbest zaman değerlendirme alışkanlıkları: Safranbolu örneği. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (1), 49-62.
- Yaşar, N. N. (2015). *Türkiye’deki bireylerin kişilik özellikleri, facebook kullanımları ve boş zaman aktiveleri*. İstanbul, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Yıldırım, M., Kuvetli, E., & Kıran, Ö. (2022). Atakum (Samsun) İlçesinde Halkın Rekreasyon Algısı Üzerine Bir Araştırma. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (41), 536-570.
- Ward Thompson, C., & Aspinall, P. A. (2011). Natural environments impact activity, health, and quality of life. *Applied Psychology: Health and Well-Being*, 3(3), 230–260.
- Zemke, R., Raines, C., & Filipczak, B. (2013). *Generations at work: managing the clash of boomers, Gen Xers, and Gen Yers in the workplace* (2nd ed. b.). USA: Amacom.

NDNSIM SİMULATÖRÜNDE KARINCA KOLONİSİ ALGORİTMASINA DAYALI BİR SÜRÜ YÖNLENDİRME TASARIMI

Anmar Balasim KADHIM (Birinci yazar)¹/ Dr. Öğr. Üy. Didem KIVANÇ TÜRELİ (İkinci yazar)²

¹İstanbul Okan University, İstanbul, Turkey, anmar.balasim.2014@gmail.com, ORCID: 0009-0007-2148-0137

²İstanbul Okan University, İstanbul, Turkey, didem.tureli@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6835-2940

Özet

Adlandırılmış Veri Ağı (Named Data Networking - NDN), IP tabanlı ağlara bir alternatif olarak önerilmiştir. NDN'de adresleme, ağa bağlı cihazlara değil, verilere dayanır. Bu protokol, içerik dağıtım ağları ve kullanıcıların oldukça hareketli olduğu ve rotalarını sık sık değiştirmeleri gereken senaryolar gibi birçok senaryo için uygundur. Adlandırılmış Alan Ağlarında, veri isteyen bir düğüm, veri isteğini belirten bir İlgi paketi gönderir. Verilere sahip olan bu İlgi paketini alan ilk düğüm isteği yanıtlar. Ara düğümler, veri isteklerini yanıtlamak için de kullanılabilen Veri Depoları adı verilen önbellekleri kurar. NDNSim, NDN projesi tarafından geliştirilen bir simülatördür. Popüler NS-3 simülatörüne dayanmaktadır. Simülatör, NDN'yi uygulamak için adresleme katmanını değiştirecek şekilde değiştirilmiştir. Bu makale, NDN'de kullanılmak üzere Karınca Kolonisi Optimizasyonu (Ant Colony Optimization - ACO) tabanlı paket yönlendirmesinin bir uygulamasını sunmaktadır. ACO geçmişte bir yönlendirme algoritması olarak önerilmiştir. Çoğumuzun bildiği gibi karıncalar yiyeceğe giden bir iz bulmada çok iyidir. ACO, karıncaların yiyecek arama, yiyecek bulma ve en kısa yolu kullanarak yuvalarına geri taşıma şekillerinden esinlenen bir algoritmadır. Algoritma, feromon kullanımıyla ağdaki bağlantılarda bellek oluşturur. Karınca paketleri adı verilen özel kısa ilgi paketleri, en kısa yolları bulmak için ağda dolaşır. Bağlanmaya istekli üreticiler, bu paketlere karınca veri paketleriyle yanıt verir. Bu paketler, verilerin değiş tokuş edilmesine izin vermek için ağda rotalar oluşturur. Bu makale, Karınca Kolonisi Optimizasyonu kullanılarak Adlandırılmış Alan Ağlarında paket yönlendirmeye genel bir bakış ve NDNSim'de ACO yönlendirmesinin simülasyon sonuçlarını sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bilgisayar ağları, Adlandırılmış Veri Ağları, Karınca Kolonisi Optimizasyonu, sürü optimizasyonu.

DESIGN OF A SWARM ROUTING BASED ON ANT COLONY ALGORITHM ON THE NDNSIM SIMULATOR

Abstract

Named Data Networking (NDN) has been proposed as an alternative to IP based networking. In NDN addressing is based on data rather than on the device the data originates from. This protocol has advantages for many scenarios including scenarios such as content delivery networks and scenarios where users are highly mobile and need to frequently change their route. In Named Domain Networks, a node requesting data sends an Interest packet stating its request for data. The first node to receive this Interest packet that has the data answers the request. Intermediate nodes set up caches, called Data Stores that can also be used to answer data requests. NDNSim is a simulator developed by the NDN project. It is based on the popular NS-3 simulator. The simulator has been modified to change its addressing layer, in order to implement NDN. This paper presents an implementation of Ant Colony Optimization (ACO) based routing for use in NDN. ACO has been proposed in the past as a routing algorithm. As many of us know ants are very good at finding a trail to food. ACO is an algorithm inspired by how ants forage, find food and carry it back to their nest using the shortest path. The algorithm builds memory in the network at links through the use of pheromones. Special short interest packets called ant packets traverse the network to find shortest paths. Producers which are willing to connect answer these packets with ant data packets. These packets establish routes in the network to allow data to be exchanged. This paper presents an overview of packet routing in Named Domain Networks using Ant Colony Optimization and simulation results of ACO routing on NDNSim.

Anahtar Kelimeler: Sürü Zekası, Adlandırılmış Veri Ağları (Named Data Networks), Yönlendirme, Karınca kolonisi Optimizasyonu.

INTRODUCTION

Named Data Networking (NDN) represents a transformative shift in network architecture by changing the fundamental role of network services from delivering packets to specified addresses to retrieving data based on designated names. In NDN, data consumers send Interest packets containing the names of the requested data, and any network node with the relevant data can respond with a Data packet (Afanasyev et al., 2013; Zhang et al., 2014). Unlike traditional IP-based networking, the NDN model enables data retrieval by name, improving security, scalability, and adaptability [2]. One unique aspect of NDN is adaptive forwarding, where a node expects a Data packet in response to an Interest within an acceptable time frame; otherwise, a NACK message or timeout is triggered [3].

Despite these advancements, NDN still faces critical challenges, particularly in routing. Unlike conventional networking, where data packets follow predetermined paths, routing in NDN requires adaptive mechanisms to efficiently locate and deliver content [4, 5]. This study focuses on enhancing routing efficiency in NDN through Swarm Intelligence (SI), a computational paradigm inspired by the cooperative behaviors of biological organisms such as ants, bees, and termites. SI-based approaches have demonstrated potential in solving complex optimization problems, particularly in network routing, by leveraging autonomous software agents that dynamically adapt to network changes.

Among various SI techniques, Ant Colony Optimization (ACO) stands out due to its efficiency in pathfinding and resource discovery. Modeled on the foraging behavior of ant colonies, ACO algorithms employ pheromone trails to dynamically optimize network routes. This study explores the novel application of ACO in NDN routing, aiming to improve efficiency, adaptability, and scalability in network communications. Previous research has highlighted the potential of SI-based routing in telecommunications, but its integration into NDN remains largely unexplored (Wedde & Farooq, 2006).

The primary objective of this research is to design, implement, and evaluate a Swarm Intelligence-based ACO algorithm for NDN routing. Key research questions include assessing SI's viability as an alternative to existing routing techniques, determining the architectural modifications required for SI integration in NDN, and evaluating the approach's efficiency and scalability. The study aims to provide initial evidence supporting SI-based routing as a promising alternative, with a particular focus on its ability to adapt to network expansion and dynamic conditions.

While the proposed method seeks to demonstrate promising routing behavior, it does not yet present a fully deployable solution. Instead, the research focuses on evaluating SI's potential in handling routing challenges in NDN and identifying key factors influencing its scalability and efficiency. By investigating these aspects, this study contributes to the growing body of research on intelligent routing techniques in next-generation networking paradigms.

LITERATURE REVIEW

At the optimization and control issues in wireless ad hoc and sensor networks via the lens of swarm intelligence (Selvarajah & Kadirkamanathan, 2006). First, using swarm intelligence methods, an examination of the newly suggested particle swarm optimization is provided. Due to the challenges associated with theoretical analysis involving random parameters, prior stability investigations of particle swarm optimization have been limited to this assumption. Without making these limiting assumptions, we use Lyapunov stability and passive systems principles to examine the stability of the particle dynamics (Yi et al., 2012). Particle swarm optimization then takes care of the problem of where to put the sink nodes in sensor networks. Swarm protocols have been used for routing in mobile ad hoc networks as well. Two protocols have been built and included into the NS2 network simulator, drawing inspiration from the search strategies used by actual ants (Wedde & Farooq, 2006) (Mastorakis et al., 2017).

The first protocol relies on a routing table that is impacted by mobile nodes to determine which node will route packets (Saxena et al., 2016). A crucial component of mobile ad hoc network route changes is the ability to predict the neighbor node's movement via the use of HELLO packets; this is similar to how pheromone decay works in biological systems.

Although functionally indistinguishable from the first protocol, the second one places more emphasis on the drain rate and remaining energy of adjacent nodes than on their mobility. This research makes it very evident that swarm intelligence techniques may be a powerful tool for solving the management and control issues that plague wireless ad hoc and sensor networks (Jacobson et al., 2014; Lai et al., 2016).

Ant colony-based Multicast Routing (AMR) was developed by Sabari et al. (Sabari & Duraiswamy, 2008) to optimize many goals concurrently and so address the traffic engineering multicast challenge. As a whole, the algorithm's goal is to reduce the maximum multicast tree depth and average delay to a single, minimized cost measure (Xylomenos et al., 2014). The ACO algorithm determines the shortest route from the root of the tree. In order to ensure that all hosts are linked to the source via a host that is reasonably close to the root, degree constrained spanning trees are constructed using a modified heuristic algorithm. Since node (a) can't be connected to a parent (b) that is further from the root than it is, the distance between the two must be more than the distance between the two nodes themselves (Yu et al., 2019).

As a result, less time is lost as a result of taking a route that isn't the fastest one. With a maximum speed of 10 m/s and a stop interval of 5 seconds, NS2 allows for the movement of anywhere from 25 to 75 nodes across an area of 600*600 m². We model traffic as CBR flows and run the simulation for 50 seconds. The PDR, the latency times the depth, and the control overhead are the key performance indicators. Researchers found that by adjusting the number of nodes, they may improve the packet delivery ratio while cutting down on management and routing overhead (Sandvine, 2016).

In the context of MANET, Deepalakshmi et al. (Deepalakshmi & Radhakrishnan, 2011) proposed an Ant-based Multi objective on demand QoS Routing approach (AMQR). This method is very adaptive, efficient, and scalable, and it reduces end-to-end latency in situations when there is a significant degree of mobility. The proposed method consists of two stages: determining and maintaining the best path. Local route discovery is accomplished by "ant-like" packets. Route replies and data packets are biased towards strong pheromone, and the next hop is determined stochastically by laying artificial pheromone on communication lines between neighboring nodes (Ghasemi et al., 2020). The technique relies on three tables stored in each node: neighbor, path preference, and routing. On demand, the routing database for a given destination will be updated to reflect the neighboring node with the highest route preference value. The NS2 simulation lasts for 900 seconds, during which time 50–100 nodes cover an area of 1500–1500 m² at speeds of 10–80 m/s. Delay, throughput, jitter with different flow counts, node mobility, and stop periods have all been studied for AMQR with AODV and ANTHOCNET. However, it has a large routing overhead despite its high packet delivery ratio, lower latency, and lower jitter (Ghaznavi et al., 2021; Hidouri et al., 2022).

Roy et al. (Roy et al., 2012) outlined a method that combines the Optimized Link State Routing (OLSR) protocol with the idea of ant colony optimization in order to find many stable paths between source and destination nodes. There are both reactive and proactive parts to the algorithm. During a data session, various pathways may be chosen from during the reactive path creation phase to establish a connection between the source and the destination. Multiple nodes are selected with the use of ant agents, and those nodes then utilize more ant agents to communicate with intermediate nodes (Shah et al., 2023).

Routing protocols in NDN networks are analyzed and simulated at length by Yi et al. (Yi et al., 2014). The routing process involves the dissemination of topology and policy information, both at the outset and as they evolve over time, and the generation of a routing table to direct packet forwarding (Hurali & Patil, 2022). While routing used to be responsible for handling temporary fluctuations in the network, this is no longer the case now that the forwarding plane can identify errors and recover fast. NDN is able to employ routing protocols that were formerly deemed inappropriate for actual networks since they are no longer subject to short-term churns, dramatically improving their scalability and stability in the process (Azamuddin et al., 2024; Zafar et al., 2023).

According to research conducted by Saxena et al. (Saxena et al., 2016), the Internet was first designed as a packet data network. On this network, users and data providers (servers) each had their own unique IP addresses, and they communicated with one another over a channel that had already been set up. In more recent times, this traditional way of data connection between clients and servers has morphed into a peer-to-peer mode of data sharing (Azamuddin et al., 2023). The concept of user-generated material has been fundamentally altered by the proliferation of user-friendly applications such as YouTube, Bit Torrent, and social networks. Users in today's world are only interested in certain data pieces, regardless of where they came from. Therefore, the concept of identifying servers hosting specific material by employing IP addresses is becoming less significant as time goes on (Bari et al., 2012). In addition, a lack of IP addresses is a difficult problem that has been plaguing the Internet community for a very long time. Named Data Networking (NDN) is one solution that has been offered in response to the current need for a content-centric networking platform that places less emphasis on the significance of the data hosts. Users of NDN are able to float a data request without having any prior knowledge of the organization that is holding it (Ahdan et al., 2021). NDN is able to more effectively manage user mobility and security concerns than the present Internet does. Despite the fact that NDN was suggested in 2010, there is not yet a survey article that studies its architecture and the numerous schemes that have been presented for its various distinguishing characteristics. These distinguishing features include naming, adaptive forwarding and routing, caching, security, mobility, and many more. In this research, the authors provide an original taxonomy that may be used to investigate NDN properties in more detail. Additionally, they have covered a number of NDN applications. They concluded by conducting a poll, in which they designate a collection of open issues that scholars ought to address at some point in the future (Karim et al., 2022), (Ran et al., 2013) and (Signorello, 2018).

Swarm intelligence (SI), according to Chakraborty and Kar's research (Chakraborty & Kar, 2017), is becoming more important in the field of artificial intelligence (AI) as the need for solutions to more complicated problems grows. This research seeks to give a comprehensive assessment of eight different SI algorithms, as well as describe the governing notion, determine the prospective application domains, and suggest probable application regions (da Silva et al., 2022). Insect-based and animal-based algorithms, both of which were recently created, are the focus of the research paper's discussion of their minute-by-minute development. To be more precise, they concentrate on the algorithms that were motivated by things like ants, bees, fireflies, glow-worms, bats, monkeys, lions, and wolves (Chiocchetti et al., 2013), (Wang & Hoque, 2012). The inspiration studies performed on these algorithms provide information on the operations carried out by these algorithms. Following the completion of the inspiration study, many iterations of these algorithms were developed. Researchers that are interested in the topic have also been provided with specific areas that have been identified as possible applications of such algorithms. This research tries to give a foundational knowledge for the further investigation of the technical features of algorithms and the potential applications of those characteristics in academics and in practice (Hoque et al., 2013), (Garcia-Luna-Aceves, 2014).

The research done by Descamps Vilà, (Descamps Vilà, 2019) demonstrates how the many routing approaches that have been offered to overcome this issue go in very different ways. A deterministic link-state and a broadcast system are two examples of the methods covered here. Given the similarities between the two concepts, the literature review suggests that Name Data Networking, an ICN research project, might theoretically use a swarm method to its routing and forwarding planes. As a result, these methods are being investigated in depth in preparation for the presentation of a design proposal that would implement them (Wang et al., 2023). This design proposal would apply the characteristics of an ant-based system and conform to the NDN architecture. A simulator, which is built using several rounds of design implementation, is the component of the system that performs the evaluation of the design. The collection of data takes place over two separate topologies and is the result of a variety of experiments. The findings demonstrate that the system is behaving properly, that it is carrying out its duties as designed, and that it is producing intriguing findings. In addition, the contrast between a flooding system and an ant-based design reveals that the latter produces a more successful end in terms of the amount of material recovered as well as the length of the route. The contribution made by this research is to provide an alternative to

the routing approaches that are presently being used in the NDN area that has the potential to produce positive outcomes. With any luck, the proposed solution will be able to provide support to more effort in this area of study (da Silva et al., 2022; Negara & Rachmana Syambas, 2020).

METHODOLOGY

Named Data Networking (NDN) uses name-based data retrieval instead of IP addresses. While improving security and scalability, it poses routing challenges. This study applies Ant Colony Optimization (ACO)—a Swarm Intelligence (SI) technique inspired by nature—to improve NDN routing. A custom simulation framework was used to design and evaluate an ACO-based routing algorithm, focusing on efficiency, scalability, and adaptability. The approach combined qualitative and quantitative analysis, including performance metrics, worst-case scenarios, and confidence intervals. The simulation features five nodes, multiple routers, and controlled traffic (1–3 Mbps, 2–8 agents). Bottleneck bandwidth is 2–8 Mbps; access links run at 1000 Mbps. Delays include 0.1 ms (access) and 5 ms (bottleneck). Traffic uses Constant Bit Rate (CBR) over 60 seconds. Routing is tested under various conditions using traditional and ACO-based methods.

ACO adapts NDN routing by introducing Interest Ant (forward scout) and Domain Ant (feedback) packets to build and reinforce efficient paths. FIBs are extended with pheromone metrics. A Pending Agent Table (PAT) complements the Pending Interest Table (PIT), improving routing control and congestion handling. Routers use stochastic forwarding based on pheromone trails. Ant packets explore paths and update metrics; once content is located, traditional Interest packets retrieve it efficiently.

The routing algorithm was implemented using ndnSIM 2.0 on Ubuntu via Oracle VirtualBox, with development in Python and C++. ndnSIM, built on ns-3, simulates NDN environments. Key components include: Packets (for ant and content Interests/Data, using Nonce to avoid loops), Interfaces (for bandwidth management and queuing), Consumers (which generate content requests), Producers (which respond based on name matching), and Nodes (core units with Content Store, Interfaces, FIB, PIT, and PAT). The simulation follows an incremental evaluation approach using a defined topology to analyze routing behavior. An extra consumer was introduced to assess routing accuracy, Interest packet propagation, and the impact of multi-consumer cooperation on path discovery and routing efficiency.

The PAT keeps a record of the number of times a packet is successfully delivered back from a given neighbor of the node, indexed by the “face” that is used to communicate with that node. The results of every ant pheromone must be stored separately to allow the system to delete expired pheromones. This can be performed by ant “agents” in the system in a more advanced implementation, where ants can be small programs similar to viruses which can traverse the network. The pheromones listed in the PAT are set to expire over some time, to allow the routing algorithm to adapt to changes in the topology. In the following experiments the entries are set to expire within 500ms and 5 seconds, based on the rate of generation of new ant packets in the experiments. This lifetime is adjustable within the code. Since the simulations that were performed with no mobility, it is shown to work successfully. However, in this simulation the node routing strategy keeps track of the PAT and all pheromones over time. Due to the small size of the network in these experiments, and the lack of mobility for the nodes, the network pheromone concentrations quickly converge. Decreasing the time it takes for the pheromone to expire would decrease the probability that a data node takes a less ideal path. It remains to be investigated in a high traffic system what result this will generate.

In this simulation, in addition to ant packets, data packets also leave pheromones. However when a Node has a real Interest packet to send, it will only send it along one direction, with preference given to the higher pheromone direction. Thus sometimes Data packets travel along the path with higher delay, leaving a pheromone trail keeping this route active as well. While it may be efficient for Data packets to remove this trail, it also encourages some diversity for routing to reduce the load in the links along the more efficient route.

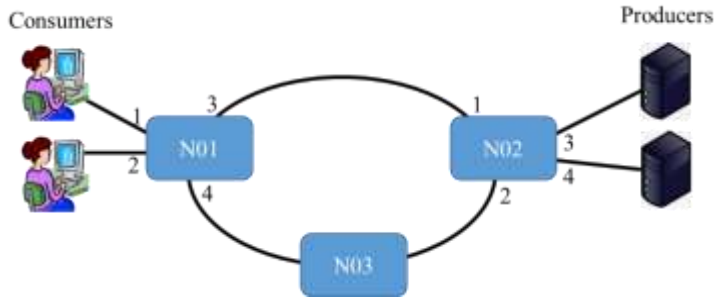

Figure 1. Experiment Topology.

Table 1. Experiment Descriptions.

Experiment	No. Consumers	No. Producers	Content Names
Experiment 1	1	1	1
Experiment 2	2	1	1
Experiment 3	1	2	2

Experiments conducted as part of this study use the topology shown in Figure 1. The number of producers and consumers in the topology change with the experiments and these are shown in Table 1. Both the stochastic behavior and overall performance of the system may be altered by modifying parameters of the ndnSIM simulator code. Table 2 gives a list of simulation parameters. For instance constant bit rate and exponential traffic are supported. Verifying the implementation's basic routing algorithm and assessing its performance is the main goal of these experiments.

Table 2. Experiment Parameters.

Experiment	Experiment 1 and 3	Experiment 2
Ant Interest Packet Generation Rate	50 packets/second	5 packets/second/provide
Data Interest Packet Generation Rate	5 data packets/1 ant packet	
Pheromone evaporation rate	0.5 seconds	5 seconds
Packet size	256	
Packet lifetime	4 seconds	
Content Store size	100	
Ant packet size	256 bytes	
Data packet size	1024 bytes	

The primary purpose of Experiment 1 is to put the fundamental routing concepts and needs in the implementation to the test. Because of this, only a single transmitter and receiver is simulated. This choice is the result of coming to the realization that it is necessary to put in place an accurate routing system in order to be able to access content objects.

In Experiment 2, the number of consumers is increased to 2. Consumer 1 starts to request ant packets at time 0 and begins requesting data packets at time 1 seconds. Consumer 2 begins sending ant request packets at time 1 and begins requesting data packets at time 2. Both consumers request the same packets, with Consumer 2's requests being delayed. Content store size is 100, which allows consumer 2 to collect the requested information packet from intermediate nodes during the first

request, including from Consumer 1. The goal of this experiment is to study the performance of ACO routing in a more complex traffic scenario. In this case the ant packets are also identical, but with consumers located at different access nodes. Results show that the system is able to tolerate a lower traffic rate as route establishment becomes more complicated.

In Experiment 3, two consumer and two producer nodes are inserted. The producers contain separate data, which is requested by the consumers using different prefixes. Consumer 1 starts to request ant packets at time 0 and begins requesting data packets at time 1 seconds. Both its ant and data packets are requested from Producer 1. Consumer 2 begins sending ant request packets at time 1 and begins requesting data packets at time 2. Consumer 2 requests ant and data packets from Producer 2.

RESULTS AND DISCUSSION

This section presents the results of all experiments. For each experiment, figures illustrating the results of the simulation are drawn and these results are analyzed.

3.1. Experiment 1 Results

Figure 2 shows the simulation running in the visualizer on ndnSIM. Link delays for network links are shown on the figure.

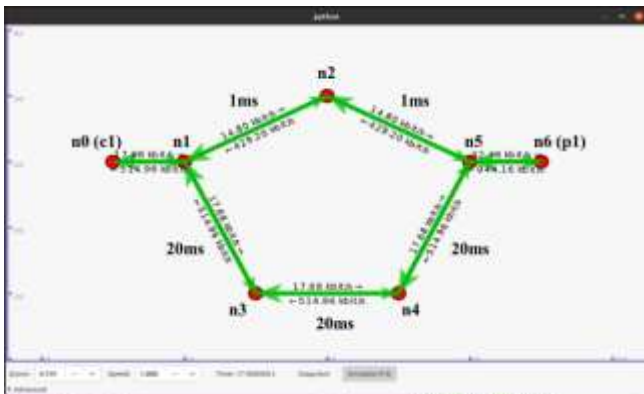

Figure 2. Simulation in ndnSIM visualizer.

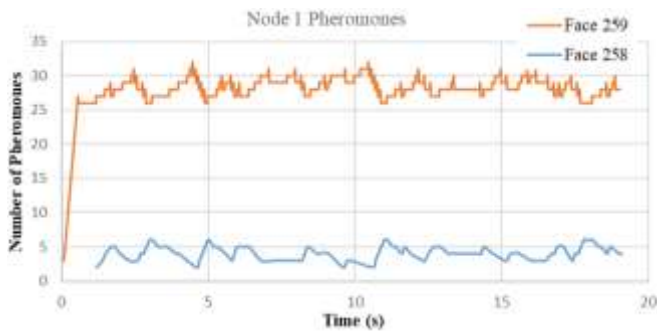

Figure 3. Experiment 1, Node 1 pheromone evolution in the faces for CBR traffic.

The progression of the pheromone is shown in Figure 3 to Figure 5. These figures were created based on traffic depicting Interest packets generated at a constant bit rate, with one Interest packet generated every 0.02 seconds (50 Interest packets per second). Pheromones are shown along the y-axis of the figures, while time is represented along the x-axis. In Figure 3, Node 1 has two faces in this topology, one leading to node 2 and one leading to node 3. These nodes both connect via different paths to node 5 and then to node 6 as can be seen in Figure 2. Thus the only node which makes a routing decision is Node 1. Ant packets are multicast through the network whereas data packets follow a path that is selected probabilistically based on the pheromones of the faces.

Figure 3 shows two different plots, Face 259 corresponds to the link from n1 to n2 and Face 258 corresponds to the link from n1 to n3. Since the lower path n1-n3-n4-n5 accrues a delay of 60ms, while the upper path n1-n2- n5 accrues a delay of 2ms, the pheromone levels on the upper path increase quickly and stay much higher than the pheromones on the lower path, which is the expected behavior of the algorithm.

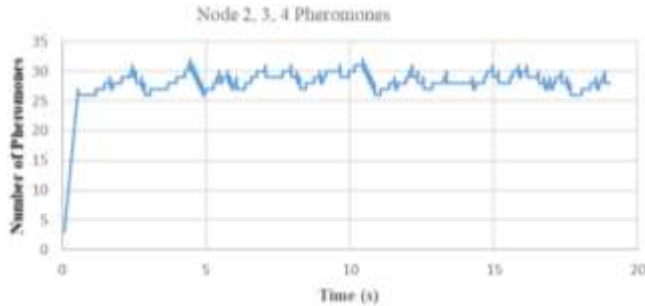

Figure 4. Experiment 1, Node 2 to Node 4 pheromone evolution in the nodes for CBR traffic.

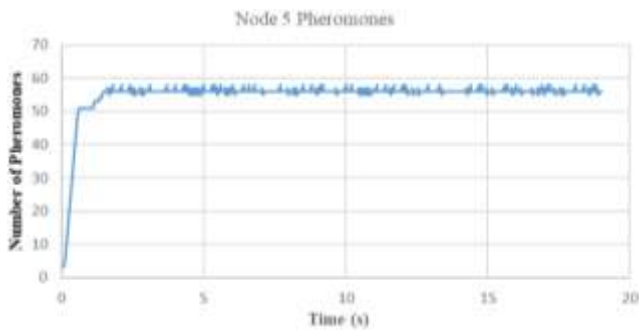

Figure 5. Experiment 1, Node 5 pheromone evolution in the node for CBR traffic.

Pheromone packets are multicast uniformly through the network, which means that Nodes 2 to 4 all receive the same Ant Interest packets. Since all packets arrive at these nodes and the nodes have only one outgoing link, the Ant Domain packets that travel back down this path all leave the same amount of pheromones. These packets are then forwarded to Node 5, which as can be seen receives twice the volume of data that Node 1 transmits. In further work it is of interest to reduce the flooding caused by the multicast routing to reduce traffic load. No packet drops occurred in this topology with the volume of traffic generated, which was on average of 10 interest packets and 50 ant interest packets generated per second. Each interest packet was 1024 bytes while each ant interest packet was fixed at 256 bytes.

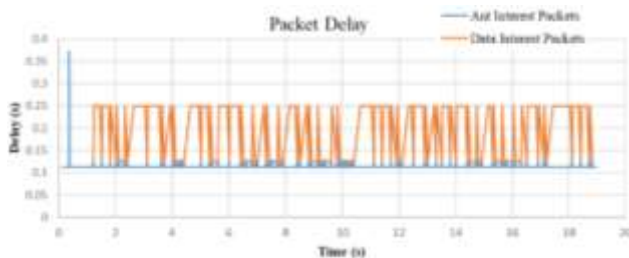

Figure 6. Experiment 1, Packet delay for CBR traffic.

Packet delay results in Figure 6 show that data packets are delayed more than ant packets. This occurs for two reasons. Firstly, ant packets are smaller than data packets, although the difference in delay due to this is not significant. The larger difference in delay is due to the fact that ant interest packets are flooded using the multicast protocol to all possible paths in

the network. When an Ant Domain packet is produced in reply, it is always directed to the direction of the first received Ant Interest packet, thus the ant packet always takes the shorter path. Data packets on the other hand probabilistically pick one of the paths based on pheromones. Due to queueing in the network, this path chosen is occasionally the path with 20ms delay rather than the path with 1ms delay. This causes the delays shown in the data. While this may appear to be a waste for this simple scenario in more complicated scenarios with more simultaneous data transmissions it is important to spread the data traffic across alternative routes when necessary. This also provides robustness against changes in the topology of the network, as may occur due to mobility or other challenging conditions in wireless networks.

For the same topology, the results do not change significantly if interest packets follow an exponential timing distribution rather than a constant bit rate request. Figure 7 shows the distribution of pheromones on Node 1 over simulation time while Figure 8 shows packet time delay. The number of pheromones on a link will vary over time as pheromones are deposited by successfully received ant packets and expire over time. This variability is slightly higher for exponentially distributed requests, as the number of pheromones arriving and expiring can change over time.

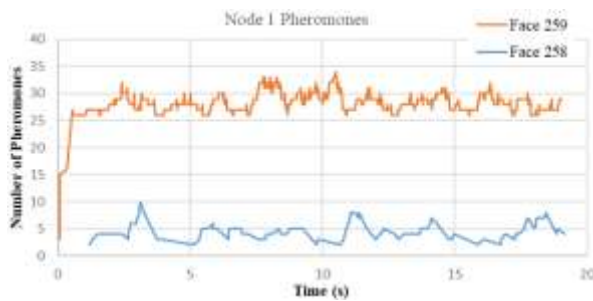

Figure 7. Experiment 1, Node 1 pheromone evolution in the faces for exponential traffic.

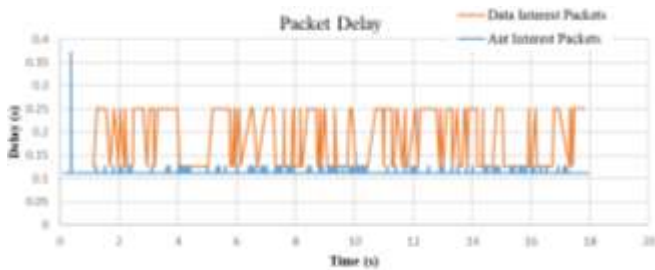

Figure 8. Experiment 1, Packet delay for exponential traffic.

3.2. Experiment 2 Results

This experiment is similar to Experiment 1, however, the data packet traffic should remain lower than twice the volume. First, when Ant Interest packets and Interest packets arrive separately from Node 3 and Node 5, these are identifiable using the Nonce field of the packet. Only one copy of the data is expected to be sent back into the network. Second, some packets requested by Customer 2, should already be in the content store of intermediate nodes to p1. In particular, almost all these packets should be in the content store for node n2. This is because Customer 2 (Node 1) begins transmitting interest packets a full second after Customer 1 (Node 0) and it will ask for the same sequence of packets that Customer 1 asked for. The two nodes also send identical Ant Interest packets.

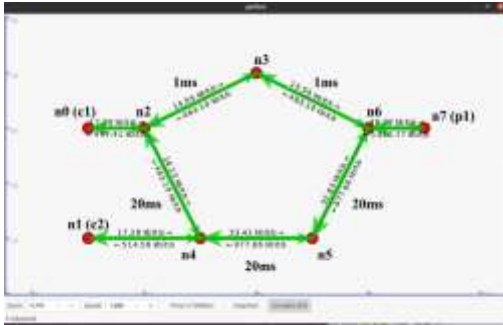

Figure 9. Experiment 2, Simulation in ndnSIM visualizer.

In observation of simulations however it was found that this did not work as expected in high traffic. The Content Store lookup process takes some time. If there is too much incoming traffic at the node, the retransmission time is reached before the lookup process can take place. Figures 10 to 13 show the pheromone concentration on each link. Compared to the pervious simulation it is clear that pheromone levels closer to the results of Experiment 1 than Experiment 3, because, in particular for the second node, much of the data traffic comes from its neighbor nodes that already have this information. Even in this experiment, the delay in routing data that is available in the Content Store of a neighbor means that sometimes the node needs to its second or third hop neighbor to retrieve data that has already been delivered to its immediate neighbor.

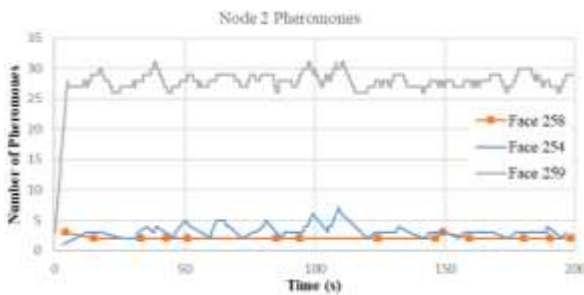

Figure 9. Experiment 2, Node 2 pheromone evolution in the faces for CBR traffic.

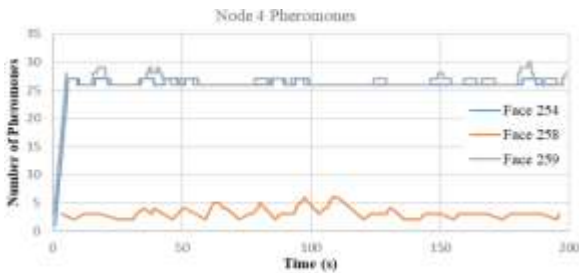

Figure 10. Experiment 2, Node 4 pheromone evolution in the faces for CBR traffic.

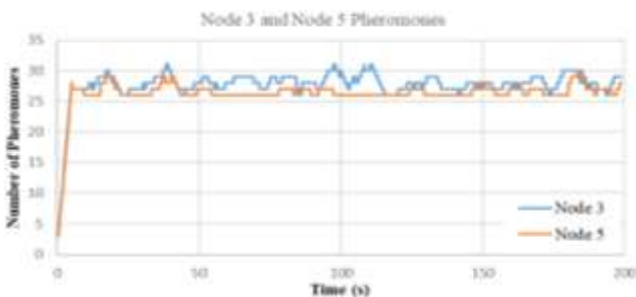

Figure 11. Experiment 2, Node 5 pheromone evolution in the faces for CBR traffic.

In this Experiment, it was found that even with reduced traffic, some Interest packets require re-transmission due to delayed Data packets. Nodes 2 and 4, connecting Customer 1 and 2 respectively, each have three faces, enabling data sharing between the customers' Content Stores. This setup benefits Customer 2 more significantly by reducing delay and retransmissions, as it often retrieves data locally from Node 2 or Customer 1. Customer 1 benefits less since its requests precede Customer 2's by a second, gaining only from occasional retransmissions.

Experimental results showed that Customer 2 experienced lower delay (22ms upper path, 40ms lower path), with nearby nodes at only 20ms latency. This results in balanced pheromone levels across paths. However, packet delays up to 20 seconds suggest retransmissions or queuing, possibly due to increased Content Store size, which appears to slow packet searches. Further testing is needed to confirm this.

During this simulation Customer 1 received 160 Data and 1887 Ant packets, while Customer 2 received 143 Data and 1682 Ant packets. Each request generates an Interest or Ant Interest, and intermediate nodes store responses for future requests. However, Content Store performance was inconsistent—Node 2 matched only 40 Interest packets from an expected ~70—indicating possible limitations in ndnSIM's Content Store implementation.

3.3. Experiment 3 Results

In this experiment there is a single customer, requesting data from two different producers. The producers are connected to the network through the same node. This experiment eliminates the ability to use the Content Store, the focus is now traffic. The Customer starts sending Interest packets for Producer 1 at time $t = 1$ second, ending at time $t = 19$ seconds. The same Customer starts sending Interest packets aimed at Producer 2 at time $t = 2$ seconds and ending at $t = 18$ seconds. The volume of data requested is again doubled as both sets of requests have the same parameters as in Experiment 1. Figure 12 shows the simulation running in the ndnSIM visualizer, node labels and link delays have been annotated on this figure for convenience.

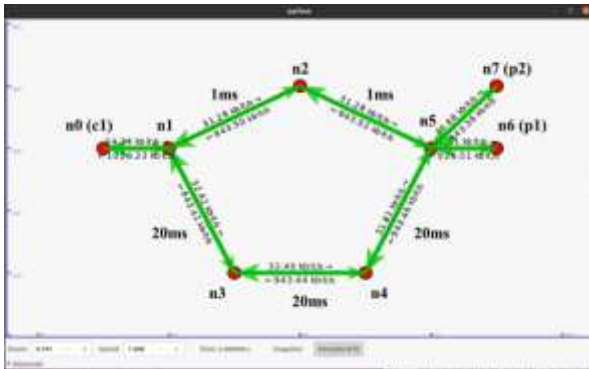

Figure 12. Experiment 3, simulation in ndnSIM visualizer.

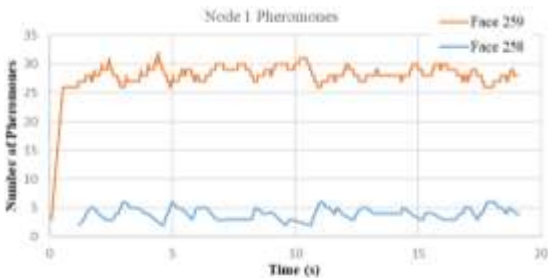

Figure 13. Experiment 3, Node 1 pheromone evolution in the faces for CBR traffic.

The results from this simulation show that since the data cannot be obtained from the Content Store of a closer node, the number of pheromones is much higher especially along the top path. The Ant Interest packets are sent along all paths to the Producers, and they deposit pheromone along the path that the Data is routed back along. While each Interest Ant will trigger a data packet that travels back along the path it first traveled along, at any node along the path that the two paths cross, only the first arriving Data triggered by the same Ant Interest will be allowed to continue. This bottleneck occurs at Node 5 in this example.

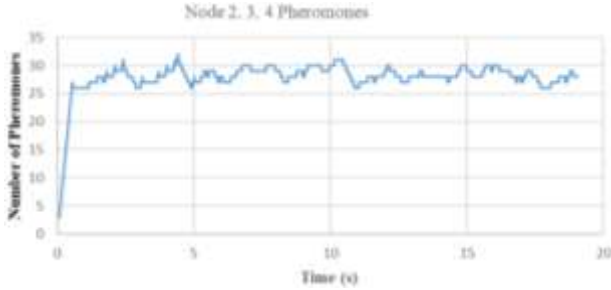

Figure 14. Experiment 3, Node 2, 3 and 4 pheromone evolution in the faces for CBR traffic.

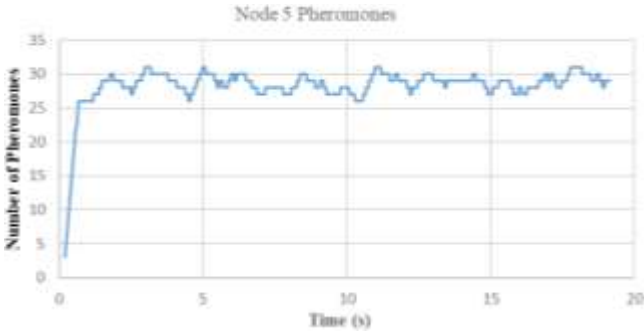

Figure 15. Experiment 3, Node 5 pheromone evolution in the faces for CBR traffic.

SUMMARY AND CONCLUSIONS

In Named Data Networking (NDN), efficient routing mechanisms play a crucial role in ensuring seamless data flow. Traditional routing techniques have been effective, but they can be further optimized. This study explores Swarm Intelligence (SI) as an alternative approach, inspired by decentralized, self-organized systems in nature, such as ant colonies. The objective is to assess SI's feasibility and effectiveness in enhancing NDN routing. The research validates the Ant Colony Optimization (ACO) routing algorithm with window reduction, demonstrating its ability to efficiently discover routes, populate routing tables, and propagate pheromones along optimal paths. The experiment confirms that SI-based routing effectively directs data traffic within NDN networks. Further findings highlight the impact of consumer interactions on routing. Initially, different consumers follow separate routes, but cooperative agent behavior results in convergence on the shortest path. Pheromone levels indicate route optimization, reinforcing the system's adaptability. The results confirm that SI-based routing dynamically adjusts to network changes, optimizing resource allocation.

Beyond routing, the study examines forwarding and caching mechanisms in NDN. Caching significantly reduces retrieval time, with consumers benefiting from stored content instead of retrieving data directly from producers. The experiment highlights the role of caching in improving network efficiency and reducing congestion. The study confirms that SI-based routing enhances NDN performance through decentralized decision-making, adaptability, and optimized data delivery paths. This approach offers scalability, resilience, and fault tolerance, making it suitable for large-scale networks. Additionally, the findings open avenues for further research into hybrid routing algorithms and optimization techniques.

Despite its promising results, the study has limitations. The experiments were conducted in controlled environments, limiting real-world applicability. Scalability was not addressed, and further studies are needed to assess SI-based routing in larger networks. Moreover, the study focused primarily on routing efficiency, without analysis of latency and throughput. This research demonstrates the potential of Swarm Intelligence as a transformative approach to NDN routing. By leveraging decentralized decision-making and adaptive routing strategies, SI-based algorithms can enhance network performance, paving the way for future advancements in data networking.

KAYNAKLAR

- Afanasyev, A., Yi, C., Wang, L., Zhang, B., & Zhang, L. (2013). Scaling NDN Routing: Old Tale, New Design. *NDN, Technical Report*. <http://named-data.net/techreports.html>
- Ahdan, S., Nurhayati, A., Nurkahfi, G. N., & Syambas, N. R. (2021). Adaptive Forwarding Strategy in Named Data Networking: A Survey. *2021 15th International Conference on Telecommunication Systems, Services, and Applications (TSSA)*, 1–6. <https://doi.org/10.1109/TSSA52866.2021.9768238>
- Ali, Z., & Shahzad, W. (2013). Analysis of Routing Protocols in AD HOC and Sensor Wireless Networks Based on Swarm Intelligence. *International Journal of Networks and Communications*, 3(1), 1–11. <https://doi.org/10.5923/j.ijnc.20130301.01>
- Azamuddin, W. M. H., Aman, A. H. M., Sallehuddin, H., Abualsaud, K., & Mansor, N. (2023). The Emerging of Named Data Networking: Architecture, Application, and Technology. *IEEE Access*, 11(December 2022), 23620–23633. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2023.3243006>
- Azamuddin, W. M. H., Mohd Aman, A. H., Sallehuddin, H., Salam, M., & Abualsaud, K. (2024). Mathematical Models for Named Data Networking Producer Mobility Techniques: A Review. *Mathematics*, 12(5), 649. <https://doi.org/10.3390/math12050649>
- Bari, M., Chowdhury, S., Ahmed, R., Boutaba, R., & Mathieu, B. (2012). A survey of naming and routing in information-centric networks. *IEEE Communications Magazine*, 50(12), 44–53. <https://doi.org/10.1109/MCOM.2012.6384450>
- Beni, G., & Wang, J. (1993). Swarm Intelligence in Cellular Robotic Systems. *Robots and Biological Systems: Towards a New Bionics?*, 2, 703–712. https://doi.org/10.1007/978-3-642-58069-7_38
- Bonabeau, E., Dorigo, M., & Theraulaz, G. (1999). *Swarm Intelligence: From Natural to Artificial Systems*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780195131581.001.0001>
- Chakraborty, A., & Kar, A. K. (2017). Swarm Intelligence: A Review of Algorithms. In *Modeling and Optimization in Science and Technologies* (Vol. 10, Issue October, pp. 475–494). https://doi.org/10.1007/978-3-319-50920-4_19
- Chiocchetti, R., Perino, D., Carofiglio, G., Rossi, D., & Rossini, G. (2013). Inform: a dynamic interest forwarding mechanism for information centric networking. *Proceedings of the 3rd ACM SIGCOMM Workshop on Information-Centric Networking*, 9–14. <https://doi.org/10.1145/2491224.2491227>
- da Silva, E. T., Costa, A. L. D., & de Macedo, J. M. H. (2022). On the realization of VANET using named data networking: On improvement of VANET using NDN-based routing, caching, and security. *International Journal of Communication Systems*, 35(18), 1–48. <https://doi.org/10.1002/dac.5348>
- Deepalakshmi, P., & Radhakrishnan, S. (2011). An ant colony-based multi objective quality of service routing for mobile ad hoc networks. *EURASIP Journal on Wireless Communications and Networking*, 1, 153. <https://doi.org/10.1186/1687-1499-2011-153>
- Descamps Vilà, A. (2019). *Swarm Routing in Information Centric Networks* [NTNU]. <https://ntnuopen.ntnu.no/ntnu->

xmlui/handle/11250/2623166

- Garcia-Luna-Aceves, J. J. (2014). Name-based content routing in information centric networks using distance information. *Proceedings of the 1st ACM Conference on Information-Centric Networking*, 7–16. <https://doi.org/10.1145/2660129.2660141>
- Ghasemi, C., Yousefi, H., & Zhang, B. (2020). Far cry: Will CDNs hear NDN's call? *Proceedings of the 7th ACM Conference on Information-Centric Networking*, 89–98. <https://doi.org/10.1145/3405656.3418708>
- Ghaznavi, M., Jalalpour, E., Salahuddin, M. A., Boutaba, R., Migault, D., & Preda, S. (2021). Content Delivery Network Security: A Survey. *IEEE Communications Surveys and Tutorials*, 23(4), 2166–2190. <https://doi.org/10.1109/COMST.2021.3093492>
- Hidouri, A., Hajlaoui, N., Touati, H., Hadded, M., & Muhlethaler, P. (2022). A Survey on Security Attacks and Intrusion Detection Mechanisms in Named Data Networking. *Computers*, 11(12), 186. <https://doi.org/10.3390/computers11120186>
- Hoque, A. K. M. M., Amin, S. O., Alyyan, A., Zhang, B., Zhang, L., & Wang, L. (2013). NLSR: Named-data Link State Routing Protocol. *Proceedings of the 3rd ACM SIGCOMM Workshop on Information-Centric Networking*, 15–20. <https://doi.org/10.1145/2491224.2491231>
- Hurali, L. C. M., & Patil, A. P. (2022). Application Areas of Information-Centric Networking: State-of-the-Art and Challenges. *IEEE Access*, 10(November), 122431–122446. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2022.3223667>
- Jacobson, V., Burke, J., Zhang, L., Zhang, B., Claffy, K., Krioukov, D., Papadopoulos, C., Abdelzaher, T., Wang, L., & Yeh, E. (2014). Named data networking (NDN) project 2013–2014 report. *Palo Alto Research Centre*.
- Karim, F. A., Aman, A. H. M., Hassan, R., Nisar, K., & Uddin, M. (2022). Named Data Networking: A Survey on Routing Strategies. *IEEE Access*, 10(August), 90254–90270. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2022.3201083>
- Lai, F., Qiu, F., Bian, W., Cui, Y., & Yeh, E. (2016). Scaled VIP Algorithms for Joint Dynamic Forwarding and Caching in Named Data Networks. *Proceedings of the 3rd ACM Conference on Information-Centric Networking*, 160–165. <https://doi.org/10.1145/2984356.2984377>
- Mastorakis, S., Afanasyev, A., & Zhang, L. (2017). On the Evolution of ndnSIM: an Open-Source Simulator for NDN Experimentation. *ACM SIGCOMM Computer Communication Review*, 47(3), 19–33. <https://pdfs.semanticscholar.org/a5f4/a1ac695eadea269efc6f7f7a68490add8ef0.pdf>
- Negara, R. M., & Rachmana Syambas, N. (2020). Caching and Machine Learning Integration Methods on Named Data Network: a Survey. *2020 14th International Conference on Telecommunication Systems, Services, and Applications (TSSA)*, 1–6. <https://doi.org/10.1109/TSSA51342.2020.9310811>
- Ran, J. H., Lv, N., Zhang, D., Ma, Y. Y., & Xie, Z. Y. (2013). On Performance of Cache Policies in Named Data Networking. *Proceedings of the 2013 International Conference on Advanced Computer Science and Electronics Information, Icacsei*, 668–671. <https://doi.org/10.2991/icacsei.2013.160>
- Roy, B., Banik, S., Dey, P., Sanyal, S., & Chaki, N. (2012). Ant colony based routing for mobile ad-hoc networks towards improved quality of services. *Journal of Emerging Trends in Computing and Information Sciences*, 3(1), 10–14.
- Sabari, A., & Duraiswamy, K. (2008). Ant based multicast routing algorithm with multiple constraints for mobile adhoc networks. *2008 International Conference on Security Technology*, 35–40.
- Sandvine, I. (2016). Global internet phenomena report. *North America and Latin America*.

- Saxena, D., Raychoudhury, V., Suri, N., Becker, C., & Cao, J. (2016). Named Data Networking: A survey. *Computer Science Review*, 19, 15–55. <https://doi.org/10.1016/j.cosrev.2016.01.001>
- Selvarajah, K., & Kadirkamanathan, V. (2006). Energy efficient sink node placement in sensor networks using particle swarm optimization. *Ant Colony Optimization and Swarm Intelligence: 5th International Workshop, ANTS 2006, Brussels, Belgium, September 4-7, 2006. Proceedings 5*, 510–511.
- Shah, M. S. M., Leau, Y.-B., Anbar, M., & Bin-Salem, A. A. (2023). Security and Integrity Attacks in Named Data Networking: A Survey. *IEEE Access*, 11, 7984–8004. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2023.3238732>
- Signorello, S. (2018). *A multifold approach to address the security issues of stateful forwarding mechanisms in Information-Centric Networks*. May. <https://tel.archives-ouvertes.fr/tel-01883287/>
- Wang, L., & Hoque, A. K. M. M. (2012). OSPFN : An OSPF Based Routing Protocol for Named Data Networking. In *NDN Technical Report*. NDN. <https://named-data.net/publications/techreports/trospfn/>
- Wang, L., Lane, A., Serban, C., Elwell, J., Afanasyev, A., & Zhang, L. (2023). *Investigating the Synergy between Routing and Forwarding Strategy in NDN Networks*. 67–77. <https://doi.org/10.1145/3623565.3623714>
- Wedde, H. F., & Farooq, M. (2006). A comprehensive review of nature inspired routing algorithms for fixed telecommunication networks. *Journal of Systems Architecture*, 52(8–9), 461–484. <https://doi.org/10.1016/j.sysarc.2006.02.005>
- Xylomenos, G., Ververidis, C. N., Siris, V. A., Fotiou, N., Tsilopoulos, C., Vasilakos, X., Katsaros, K. V., & Polyzos, G. C. (2014). A Survey of Information-Centric Networking Research. *IEEE Communications Surveys & Tutorials*, 16(2), 1024–1049. <https://doi.org/10.1109/SURV.2013.070813.00063>
- Yi, C., Abraham, J., Afanasyev, A., Wang, L., Zhang, B., & Zhang, L. (2014). On the role of routing in named data networking. *Proceedings of the 1st ACM Conference on Information-Centric Networking*, 27–36. <https://doi.org/10.1145/2660129.2660140>
- Yi, C., Afanasyev, A., Wang, L., Zhang, B., & Zhang, L. (2012). Adaptive forwarding in named data networking. *ACM SIGCOMM Computer Communication Review*, 42(3), 62–67. <https://doi.org/10.1145/2317307.2317319>
- Yu, K., Eum, S., Kurita, T., Hua, Q., Sato, T., Nakazato, H., Asami, T., & Kafle, V. P. (2019). Information-Centric Networking: Research and Standardization Status. *IEEE Access*, 7, 126164–126176. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2019.2938586>
- Zafar, W. U. I., Rehman, M. A. U., Jabeen, F., Ullah, R., Abbas, G., & Khan, A. (2023). Decentralized Receiver-based Link Stability-aware Forwarding Scheme for NDN-based VANETs. *Computer Networks*, 236(December 2022), 109996. <https://doi.org/10.1016/j.comnet.2023.109996>
- Zhang, L., Afanasyev, A., Burke, J., Jacobson, V., Claffy, K., Crowley, P., Papadopoulos, C., Wang, L., & Zhang, B. (2014). Named data networking. *ACM SIGCOMM Computer Communication Review*, 44(3), 66–73. <https://doi.org/10.1145/2656877.2656887>

BETON VE ASFALT ATIĞI İÇEREN KOLEMANİT KATKILI HARÇLARIN MEKANİK VE FİZİKSEL ÖZELLİKLERİNİN İNCELENMESİ

İnş. Yük. Müh. Onur FİDAN¹/Doç. Dr. Behçet DÜNDAR² / Dr. Öğr. Üyesi Emriye ÇINAR RESULOĞULLARI³

¹Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İnşaat Mühendisliği Bölümü, Yapı Malzemeleri, onurfidan4@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0002-1691-3632>

²Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi İnşaat Mühendisliği Bölümü, Yapı Malzemeleri, behcetdundar@osmaniye.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0724-9469>

³Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi, İnşaat Mühendisliği Bölümü, Yapı Malzemeleri, emriyecinar@osmaniye.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-9435-2968>

(Sorumlu Yazar)

Özet

İnşaat sektöründe yaygın olarak kullanılan beton veya harçların yaklaşık %70-75'ini agregaya oluşturmaktadır. Geri Dönüştürülmüş Agregaya (GDA) doğal ham madde tüketimini, çevre kirliliğini ve enerji kullanımını azaltarak maliyeti düşürmektedir. Geri Dönüştürülmüş Beton Atığı (GDBA) ve Geri Dönüştürülmüş Asfalt Atığı (GDAA) beton veya harçlarda agregaya yerine belirli oranlarda yer değiştirilerek kullanılmaktadır. Bu çalışma kapsamında, GDBA ve GDAA içeren Kolemanit (K) katkılı harçların mekanik ve fiziksel özellikleri incelenmiştir. Deneysel çalışmalar için üretilen harç numunelerinde bağlayıcı olarak CEM I 42.5/R tipi Portland Çimentosu, agregaya olarak ise 0-4 mm boyutlarında kırma kum, GDBA ve GDAA kullanılmıştır. Kırma kum ile ağırlıkça %25, %50, %75 ve %100 oranlarında GDBA ve GDAA, çimento ile ağırlıkça %1, %2 ve %3 oranlarında K ikame edilerek karışıma dahil edilmiştir. Üretilen 40x40x160 mm boyutlarındaki numunelere 7. ve 28. günde eğilme ve basınç dayanımı, ultrases geçiş hızı, su emme ve porozite 71x71x71 mm boyutlarında üretilen numunelere ise 28. günde aşınma deneyi yapılmıştır. GDAA içeren numunelerin GDBA içeren numunelerden daha düşük porozite ve su emme yüzdelere sahip olduğu, GDBA ve GDAA kullanımı ile K0 (referans) numunesine göre ultrases geçiş hızı değerlerinin azaldığı, eğilme dayanımının %45 ve basınç dayanımının %25 oranında azalma gösterdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Asfalt Atığı, Beton Atığı, Kolemanit, Mekanik Özellikler

INVESTIGATION OF THE MECHANICAL AND PHYSICAL PROPERTIES OF COLEMANITE MORTARS CONTAINING CONCRETE AND ASPHALT WASTE

Abstract

Aggregate constitutes approximately 70-75% of the concrete or mortars commonly used in the construction industry. Recycled Aggregate (RA) reduces costs by reducing natural raw material consumption, environmental pollution and energy use. Recycled Concrete Waste (RCW) and Recycled Asphalt Waste (RAW) are used in concrete or mortars by replacing aggregate in certain proportions. In this study, the mechanical and physical properties of Colemanite (C) added mortars containing RCW and RAW were investigated. CEM I 42.5/R type Portland Cement was used as the binder in the mortar samples produced for the experimental studies, and 0-4 mm crushed sand, RCW and RAW were used as the aggregate. Crushed sand, RCW and RAW at the ratios of 25%, 50%, 75% and 100% by weight, and C at the ratios of 1%, 2% and 3% by weight, were included in the mixture by replacing cement. Flexure and compressive strength, ultrasonic pulse velocity, water absorption and porosity experiments were performed on the samples produced in the dimensions of 40x40x160mm on the 7th and, 28th days. The samples produced in 71x71x71mm dimensions were subjected to abrasion tests on the 28th and 90th days. It was found that the samples containing RAW had lower porosity and water absorption percentages than the samples containing RCW, and the ultrasound transmission rate values decreased with the use of RCW and RAW compared to the K0 (reference) sample. It was determined that the bending strength decreased by 45% and the compressive strength by 25%.

Keywords: Asphalt Waste, Concrete Waste, Colemanite, Mechanical Properties

1. GİRİŞ

Beton veya harçlar, inşaat uygulamalarında en yaygın olarak kullanılan malzemelerden biridir. Bağlayıcı olarak kullanılan çimentonun üretimi esnasında CO₂ salınımı meydana gelmekte ve çevre kirliliğine neden olmaktadır. Bu nedenle çimento kullanımını azaltmak için çimentonun yerine belirli oranlarda mineral katkılar ilave edilerek dayanım ve dayanıklılık özellikleri iyileştirilmektedir. Çimento kullanımının azaltılmasına ek olarak, inşaat uygulamalarında gerekli hammaddelerin karşılanması, GDBA ve GDAA'nın agrega yerine kullanımı yaygınlaşmaktadır. Ortaya çıkan inşaat yıkıntılarının büyük miktarda olması bu atıkların depolanması ve çevre kirliliğine neden olması gibi birçok problemi ortaya çıkarmaktadır. Bu sorunlarına yönelik çözümlerden birisi ise ortaya çıkan bu atıkların tekrar kullanımıdır. Çevrenin korunması ve insan sağlığına yönelik tehditlerin artması nedeniyle, inşaat ve yıkıntı atıkları için geri dönüşüm planlarının geliştirilmesine yol açmıştır. Bu sebeple GDA'ların üretilmesi ve kullanılması, birçok ülkenin inşaat endüstrilerinde yaygın olarak kullandığı uygulamalardandır. GDA'lar, doğal agregalar ve çimento harcı ile kaplanan ve beton yığınlarının daha küçük parçalara ufalanmasından üretilen kompozit bir malzemedir (İsmail ve Ramli, 2013; Kong, vd., 2010; Çınar, vd., 2021). Beton yada asfaltın içine yer değiştirme yoluyla bir endüstrinin ürünlerinin yerine atık malzeme kullanmak ve her ikisinin de çevresel etkisini azaltmak planlanmaktadır. Yapı malzemeleri ve elemanlarının üretiminde atık ürün kullanımı çevre kirliliğini azaltmanın yanında ekonomik açıdan da yarar sağlamaktadır (Mehta, 2002; Rao, vd., 2007). Son yıllarda hızla artan kentleşme, yıkım çalışmaları ve çeşitli inşaat faaliyetlerine yol açmış, bunun sonucunda büyük miktarlarda inşaat ve yıkıntı atığı, özellikle beton atığının ortaya çıkmasına neden olmuştur. İnşaat yıkıntı atıkları, etkin bir şekilde kullanılmadan geliştiği güzel veya düzenli depolama alanlarına bekletilmektedir. Bu nedenle sağlık ve çevreyi kirleten inşaat atıklarının geri dönüştürülmesine ihtiyaç vardır. İnşaat yıkıntı atıklarını kullanmak sadece çevre kirliliğini çözmekle kalmaz, aynı zamanda yol malzemelerinde kullanımı sayesinde ekonomik kazanç elde etmek gibi eksikliği de giderir. Bu yüzden GDBA'nın yeniden kullanımı, atık bertarafı sorununu en aza indirmenin en uygun yolu olduğu bilinmektedir. Bilindiği üzere geri dönüştürülmüş inşaat atıklarının çevre dostu bir malzeme haline getirilmesi ve moloz olarak kullanılmaları giderek yaygınlaşan bir yöntemdir (Li, vd., 2019; Marinkovic, vd., 2010; Yu, vd., 2014). Artan miktarlarda atık malzeme, depolama alanlarının yetersizliği ve doğal kaynakların eksikliği, atık malzemelerin geri dönüştürülmesi ve yeniden kullanılması için yenilikçi yöntemler bulmanın önemini arttırmaktadır. Yeni otoyollar, ticari binalar, konut geliştirme ve altyapı projelerine yönelik artan talep nedeniyle inşaat atıkları artmaktadır. Düzgün bir şekilde geri dönüştürülmediği takdirde, bu büyük miktarlardaki atıklar depolama alanlarında bekletilmekte ve hammadde talebi nedeniyle doğal kaynaklar hızla tükenmektedir. Günümüzde inşaat ve yıkıntı atıklarından elde edilen GDA, doğal agregalara alternatif bir çözüm olarak değerli bir kaynak haline gelmiştir (Bolden, 2013; Conceição Leite, vd., 2011). Avrupa Hazır Beton Birliğinin 2020 yılı verileri incelendiğinde; beton üretimi AB'ye üye ülkelerde 252,7 milyon m³ iken, Türkiye'de ise 95 milyon m³ üretilmektedir. Türkiye, Avrupa Birliği ülkeleri içinde birinci sıradadır (THBB, 2020). Bu kadar beton ihtiyacının olduğu durumda GDA'ların kullanılması, inşaat sektörünün doğal agregalara olan bağımlılığını azaltmak için alternatif malzeme kaynakları sağlamada önemlidir. Bu nedenle, GDA'ların kullanımının bir sonraki adımı inşaat sektörünün doğal agregalara olan bağımlılığını azaltabilir, bu durumun sonucunda sürdürülebilirlik ve ekonomik fayda sağlar (Rodríguez, vd., 2007; Cabral, vd., 2010; Pereira, 2007). Doğal agregaların yetersiz olduğu, taş ocaklarının işleyişinin aksadığı veya üretimin durduğu, çevre için zararlı etkilerin görüldüğü ve çimento üretimi için küresel CO₂ salınımının endişe verici seviyelerde olduğu zamanlarda, alternatif agrega kaynakları bulmaya ihtiyaç duyulmuştur. Alternatif agrega kaynaklarından bir diğeri de esnek kaplamaların frezeleme, kaplama yıkımı ile elde edilen geri kazanılmış asfalt kaplama agregalarıdır (IRC: 120, 2015). Son yıllarda, sürdürülebilir çözümlere ulaşmak için endüstriyel atık malzemelerin üstyapı koruma, bakım ve yeniden yapılanma işlemlerinde yeniden kullanılması gerekliliği geniş çapta değerlendirilmektedir. Dünya çapında her yıl milyarlarca ton atık malzeme üretilmekte olup, bu atık malzemeler geri dönüştürülerek üstyapı uygulamalarında yeniden kullanılabilir. Böylece çöp sahalarının birikmesini azaltarak, çevreden çıkarılan ham maddeleri koruyarak ve daha az miktarda enerji tüketerek çevrenin korunmasını sağlamaktadır. Ayrıca, üstyapı yapısında atık malzeme olarak GDAA kullanılması, atmosfere sera gazı emisyonunu azaltarak çevre sağlığında iyileşmeye yol açmaktadır (Chen ve Wang, 2018).

Beton veya harçların üretiminde gerekli çimento üretimi için büyük miktarda enerjiye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle çimento yerine kullanılacak yeni malzemeler tercih edilerek düşük enerji ve maliyete indirme ihtiyacı çıkmaktadır. Artan nüfus ve teknolojiye gelişmeler atıkların çoğalmasına neden olmaktadır. Bu nedenle, birçok araştırmacı ve bilim insanı bu atıkları azaltmanın yeni yollarını bulmak için çeşitli çalışmalar yapmaktadırlar (Acharya ve Patro, 2016; Bhardwaj ve Kumar, 2017). Bor rezervinin yaklaşık %73'üne sahip olan Türkiye dünyadaki bor rezervleri bakımından zengin bir ülkedir. Bor elementinin pek çok kullanım alanı bulunmaktadır. Bunlardan bazıları çimento, cam, kimya, seramik, makine, nükleer ve otomobil sanayi ayrıca enerji ve tarım sektörüdür. K, bor rezervinden elde edilen B₂O₃ içeren minerallerin içerisinde en yaygın kullanılan mineraldir (Dündar, vd., 2020). K, yangın geciktirici, gübre, deterjan, tekstil, dezenfektan, cam, cam elyaf, yapıştırıcı, emaye, kozmetik, tekstil ve naylon gibi birçok ürünün üretiminde kullanılmaktadır.

2. YÖNTEM

Harç numunelerinin üretilmesinde bağlayıcı olarak TS EN 197-1 (2012) standardına göre üretilmiş olan CEM I- 42.5/R tipi çimento kullanılmıştır. Deneysel çalışma için üretilen harçlarda bağlayıcı olarak kolemanit kullanılmıştır. Çalışma kapsamında kullanılan çimentonun ve Eti Maden işletmesinden elde edilen K'nın fiziksel ve kimyasal özellikleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Kullanılan CEM I 42.5/R çimentosu ve K'nın fiziksel ve kimyasal özellikleri

Kimyasal Bileşik	Analiz Sonuçları (%)	
	CEM I 42.5/R	K
SiO ₂	20.62	5.6
Al ₂ O ₃	5.65	0.15
Fe ₂ O ₃	4.05	0.03
CaO	62.08	27.24
MgO	2.55	2.84
SO ₃	2.57	0.1
K ₂ O	0.73	39.85
Na ₂ O	0.26	24.19
Özgül Yüzey (Blaine) cm ² /g	3054	3839
Özgül ağırlık	3.11	2.42

Harç numuneleri üretiminde TS 706 EN 12620+A1'a uygun olan 0-4 mm boyutunda kırma kum agregası kullanılmıştır (TS 706 EN 12620+A1, 2009). Kullanılan kumun incelik modülü 3.22, su emme yüzdesi %1.16 ve yoğunluğu ise 2.67 gr/cm³ olarak belirlenmiştir. Harç üretiminde kullanılan beton atığı ve asfalt atığı agregaları Şekil 1'de görülmektedir. GDBA ve GDAA, Şekil 1'deki çeneli kırıcı yardımıyla 0-4 mm tane boyutuna sahip agregaya haline getirilmiştir. Deneysel çalışma kapsamında Osmaniye ili, içilebilir şehir şebeke suyu kullanılmıştır (TS EN 1008, 2003).

Şekil 1. Çeneli Kırıcı, GDBA ve GDAA görünümü

Numunelerin üretilmesinde kırma kum, farklı oranlarda GDA ile yer değiştirilmiş, Portland çimentosu ve çimento ile %1, %2 ve %3 oranlarında ikame edilerek K kullanılmıştır. Harç numuneleri mekanik ve fiziksel deneyler için 40x40x160 mm, aşınma deneyi için 71x71x71 mm boyutlarında üretilmiştir. Numunelerin hazırlanmasında, agrega/bağlayıcı/karışım suyu oranları TS EN 196-1'e göre 3/1/0.5 olarak belirlenmiştir. GDBA ve GDAA kullanım oranları %0, %25 %50, %75, %100 olarak belirlenmiştir. Taze haldeki harç karışımların yayılma tablası deneyi (TS EN 1015-3, 2000) ile işlenebilirlikleri belirlenmiştir. TS EN 12390-2 standardına uygun olarak 24 saat boyunca kalıplarda bekleyen harç numunelerini kalıplardan çıkardıktan sonra 20±2°C sıcaklık ve %100 nem ortamındaki kür havuzunda beklemeye bırakılmıştır (TS EN 12390-2, 2019). Harç numunelerine uygulanacak deneyin süresi gelene kadar 7, 28 gün boyunca standart kür havuzunda bekletilmiştir. Harç numunelerinin ifade edilmesinde kolaylık sağlamak amacıyla Şekil 2'deki gibi kodlama yapılmıştır.

Şekil 2. Numunelerin kodlanma şeması

Üretilen numuneler üzerinde arşimet terazisi yardımıyla porozite ve su emme yüzdeleri belirlenmiştir (TS EN 1097-6, 2013). Harç numuneleri 28 günlerde kür havuzundan çıkartılarak su içerisindeki sepete koyulmuş ve ağırlıkları kaydedilmiştir. Daha sonra sudan çıkarılan numuneler kuru yüzey doygun hale getirilerek tartılıp ağırlıkları not edilmiştir. Numuneler daha sonra 105°C sıcaklıktaki etüv cihazında 24 saat bekletilerek etüv kurusu haline getirilmiştir. Daha sonra etüvden çıkarttığımız numunelerin etüv kurusu ağırlıkları alınmıştır. Elde edilen veriler kullanılarak numunelere ait porozite ve su emme yüzdeleri değerleri hesaplanmıştır (TS EN 1170-6, 1999). Üretilen 71x71x71 mm boyutlarındaki harç numunelerinin aşınmalarını belirlemek için aşınma deneyi yapılmıştır (TS 2824 EN 1338/AC, 2009). Deneyde kullanılan aşınma cihazı Şekil 4'te gösterilmiştir.

Şekil 3. Aşınma deney düzeneği

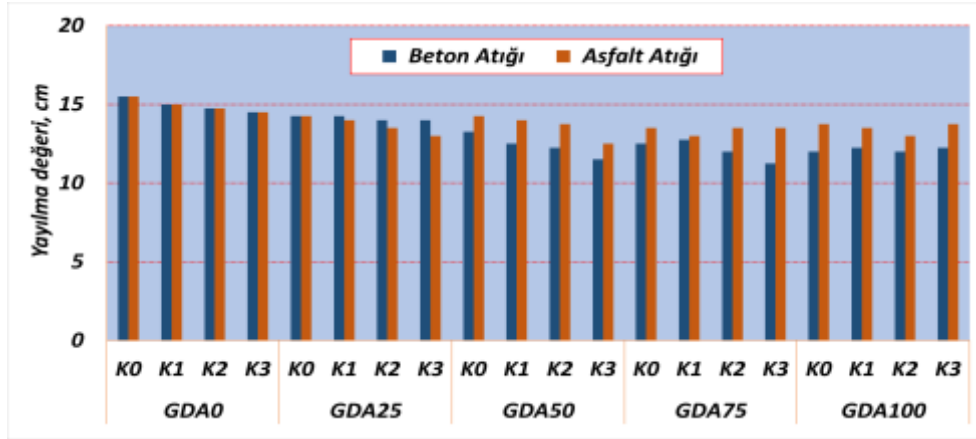
Üretilen numunelerin ultrases geçiş hızı ölçümleri TS EN 12504-4, 2012 standardına göre Şekil 4’deki ultrases deney cihazı ile yapılmıştır. Numuneler standart kür havuzunda 28 gün boyunca bekletilmesinin ardından etüv kurusu haline getirildikten sonra ultrases deneyi uygulanmıştır. Standart kür havuzunda bekletilen harç numuneleri 7. ve 28. günlerin sonunda eğilme ve basınç dayanımı deneyleri yapılmıştır. Eğilme ve basınç dayanımı deneyleri standartlara göre, gerçekleştirilmiştir (TS EN 196-1 2016).

Şekil 4. Ultrases deney düzeneği

3. BULGULAR

Harç numunelerine ait Şekil 5’deki grafikte verilen yayılma değerleri incelediğinde, K0 numunesinde 15.5 cm değerini alırken, K oranı arttığında yayılma değerlerinde azalmalar görülmüştür. K kullanılmadan üretilen GDA25, GDA50, GDA75 ve GDA100 numunelerde de GDA oranı arttıkça yayılma değerlerinin düştüğü görülmektedir. GDA oranının %50 ve üstü olduğu durumlarda GDAA ile üretilen numunelerin yayılmasının GDBA ile üretilen numunelerinin yayılmasından daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 5. Harç numunelerinin yayılma değerleri

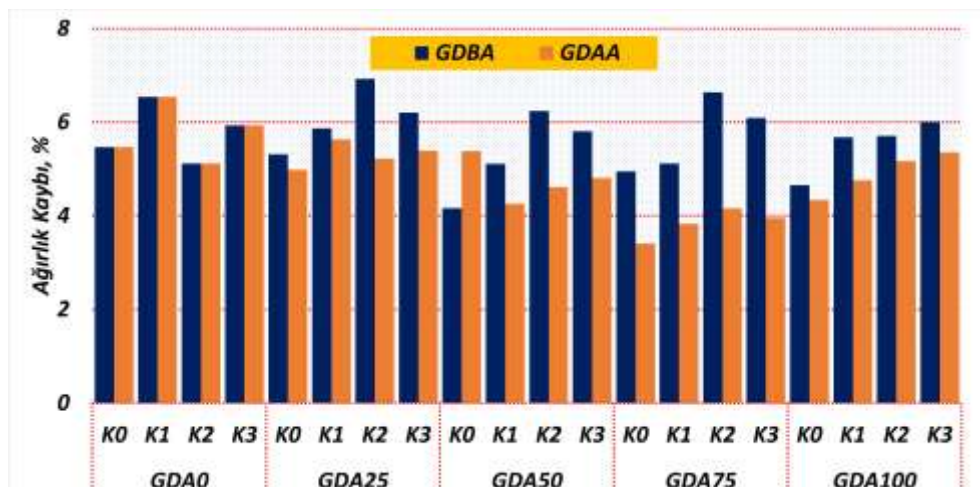
GDBA ve GDAA ile üretilen harç numuneleri üzerinde yapılan deneyler sonucunda elde edilen su emme yüzdelere ait veriler Şekil 6’da verilmiştir. Numunelerin 28 gün sonunda belirlenen su emme yüzdeleri incelendiğinde, en az su emme yüzdesi %7.51 ile K0 numunesinde, en fazla su emme yüzdesi GDBA100-3K numunesinde %12.32 olarak tespit edilmiştir. GDBA25 ve GDBA50 numunelerinin su emme yüzdelerinde K0 numunesine artış görülürken GDBA75 ve GDBA100 numunelerinde sırasıyla azalış görülmüştür. K ile üretilen GDBA numunelerinde K oranının artmasıyla su emme yüzdelerinde artış görülmüştür. GDA’ların yüzeyinde hidratlı çimento hamuru bulunmasından dolayı doğal kuma göre daha yüksek, %6 ile %13 oranlarında su emme yüzdesine sahiptir (Fan, vd. 2016; Evangelista ve Brito, 2007). GDBA ve GDAA ile üretilen harç numunelerinin porozite yüzdelere ait veriler Şekil 2’de verilmiştir. 28 gün sonunda belirlenen porozite yüzdeleri incelendiğinde, en az porozite yüzdesi %16.02 oranı ile K0 numunesinde, en fazla porozite yüzdesi GDBA100-3K numunesinde %24.01 olarak tespit edilmiştir. GDBA25, GDBA50, GDBA75 ve GDBA100 numunelerinin porozite

yüzdeleri K0 numunesine göre sırasıyla %13.04, %16.54, %23.47 ve %29.53 oranlarında artış göstermektedir. GDAA ile üretilen harç numunelerini 28 gün sonunda belirlenen porozite yüzdeleri incelendiğinde, en az porozite yüzdesi %16.02 oranı ile K0 numunesinde, en fazla porozite yüzdesi GDAA100-3K numunesinde %20.22 olarak tespit edilmiştir. GDAA25, GDAA50, GDAA75 ve GDAA100 numunelerinin porozite yüzdeleri K0 numunesine göre sırasıyla %6.24, %5.24, %2.68 ve %11.49 oranlarında artış göstermektedir. GDAA25, GDAA50, GDAA75 ve GDAA100 numunelerinin porozite yüzdelерinde K0 numunesine göre azalış görülmüştür. GDAA ile üretilen numunelerin içindeki K oranı arttıkça GDAA25-1K numunesi hariç porozite yüzdelерinin arttığı saptanmıştır.

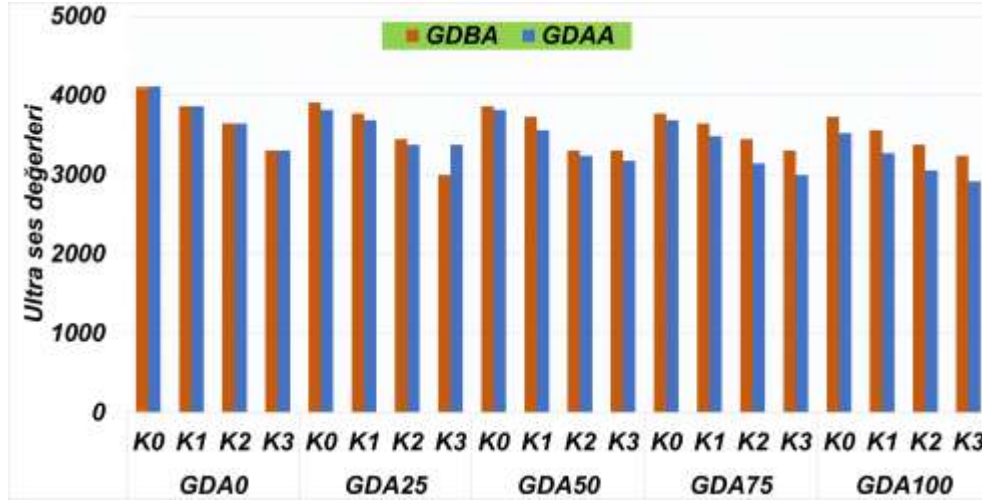
Şekil 6. Harç numunelerinin su emme ve porozite değerleri

GDBA ve GDAA ile üretilen harç numuneleri üzerinde yapılan aşınma deneyleri sonucunda yüzdece belirlenen ağırlık kayıpları Şekil 7’de verilmiştir. 28 gün sonunda belirlenen ağırlık kayıpları incelendiğinde GDBA numunelerinin aşınma kaybı yüzdeleri K0 numunesinin aşınma kaybı yüzdelerinden daha azdır. K0 numunesinin aşınma kaybı %5.47 iken, GDBA ve GDAA içeren numunelerin hepsinde aşınma bu değerin altında kalmıştır. En az %2.74 gdba25, en fazla ise gdaa75 ile %37.66 oranında olmuştur.

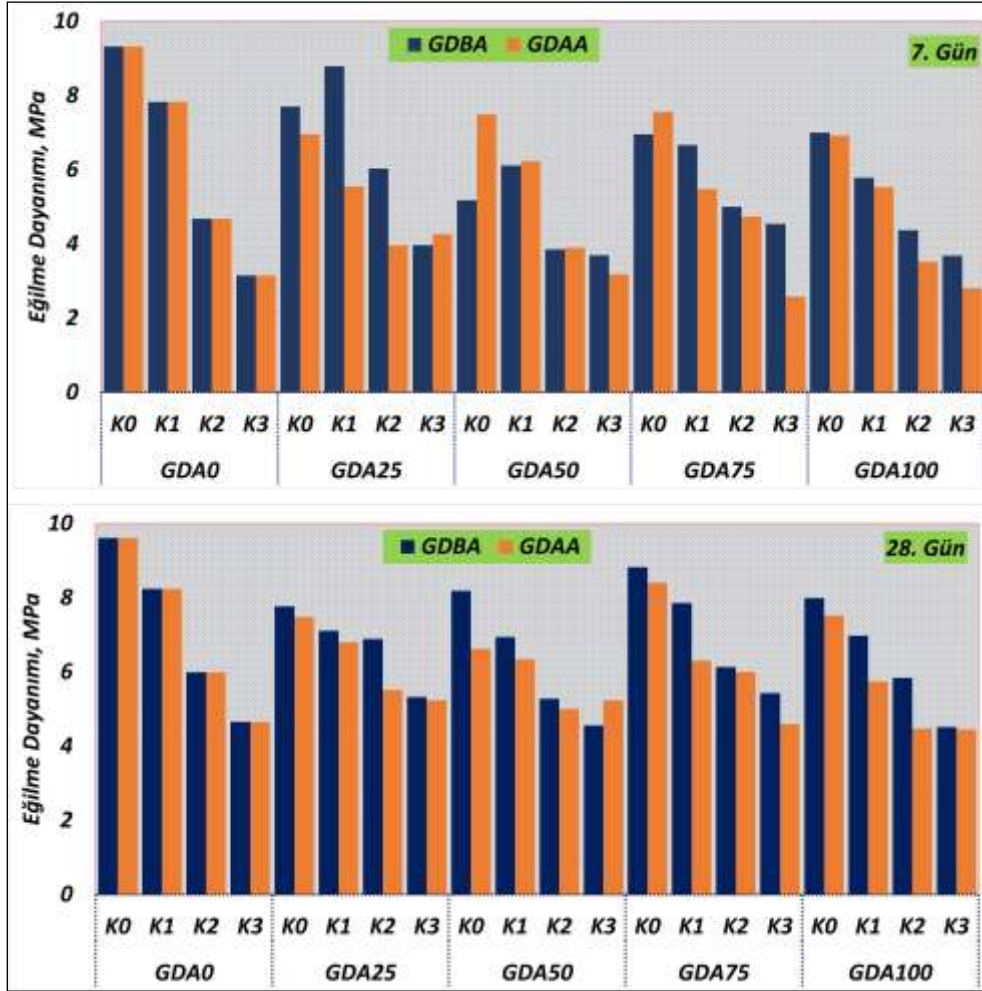
Şekil 7. GDAA numunelerinin aşınma kaybı yüzdeleri

Harç numunelerine 28 günlerde ultrases geçiş hızı deneyi uygulanmıştır. GDBA ve GDAA ile üretilen numunelere ait ultrases geçiş hızı değerleri Şekil 8’de verilmiştir. Numunelere ait 28 günlük veriler incelendiğinde, en yüksek ultrases geçiş hızı değerinin 4113 m/s ile K0 numunesinden alındığı tespit edilmiştir. K ile üretilen GDBA ve GDAA numunelerinin hepsinde K oranı arttıkça ultrases değerlerinin düştüğü görülmektedir. GDBA numunelerinin ultrases geçiş hızı değerlerinin K0 numunesine göre azaldığı tespit edilmiştir. GDAA ile üretilen numunelere ait ultrases geçiş hızı değerleri En düşük ultrases değeri ise 2914 m/s ile GDAA75-3K numunesinde görülmüştür. Genel olarak bakıldığında ise GDA oranının %50 ve üstü olduğu durumlarda GDAA numunelerinin ultrases geçiş hızı değerlerinin GDBA numunelerinin ultrases geçiş hızı değerlerinden daha düşük olduğu görülmüştür. Ultrases geçiş hızı değerlerine göre numunelerin yaşları ilerledikçe sahip oldukları ultrases geçiş hızı değerlerinin arttığı görülmüştür. Numune yaşı ilerledikçe ultrases geçiş hızı değeri artmaktadır.

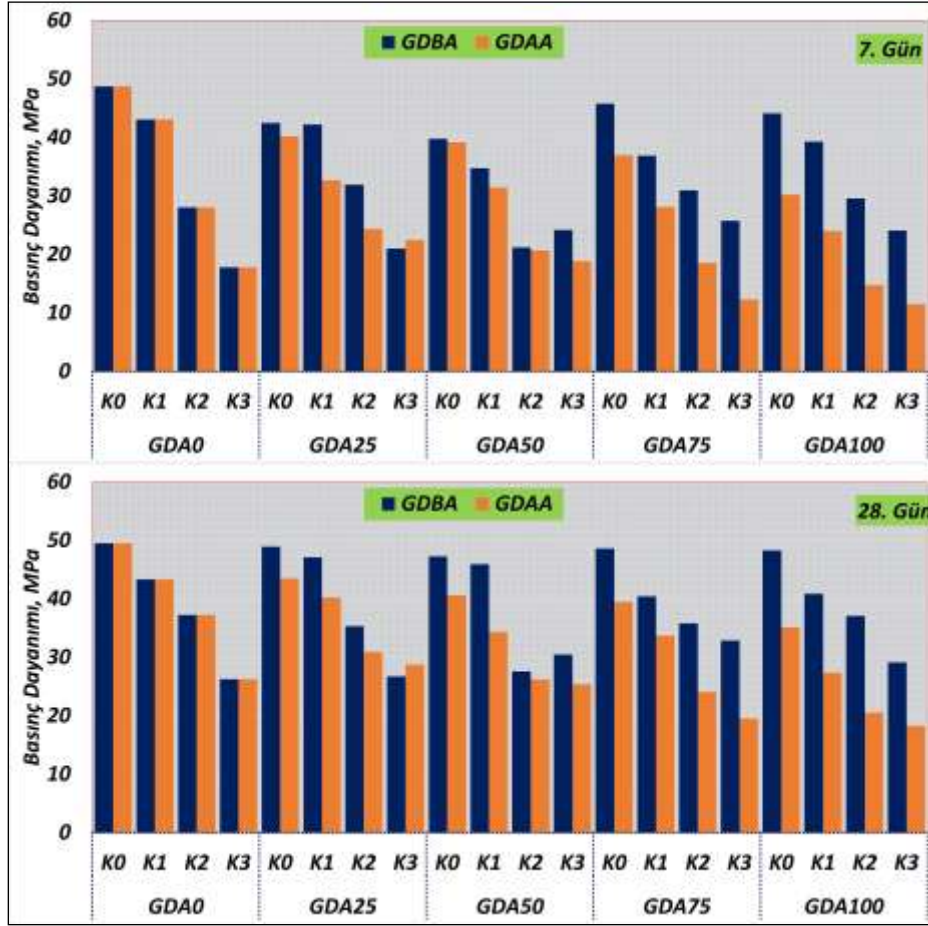
Şekil 8. Numunelerinin ultrases geçiş hızları

GDBA ile üretilen harç numunelerine ait 7 ve 28 günlük standart kür havuzunda kür uygulanmasının ardından eğilme dayanımı değerleri Şekil 9’da verilmiştir. 7 günlük verilere bakıldığında, en yüksek eğilme dayanımı değeri 9.32MPa ile K0 numunesinde görülmüştür. En düşük eğilme dayanımı değerinin okunduğu numune ise 3.15MPa ile K3 numunesi olmuştur. 28 günlük verilere bakıldığında, en yüksek eğilme dayanımı değeri 9.61MPa ile K0 numunesinde görülmüştür. En düşük eğilme dayanımı değerinin okunduğu numune ise 4.51MPa ile GDBA100-3K numunesi olmuştur. Numunelerin 7, 28 günlük sonuçlarına göre GBAA ile üretilen tüm numunelerinde de K oranı arttıkça eğilme dayanımının düştüğü tespit edilmiştir. GDAA ile üretilen numunelere ait eğilme dayanımı değerleri Şekil 4.19’da verilmiştir. 7 günlük verilere bakıldığında, en yüksek eğilme dayanımı değeri 9.32 MPa ile K0 numunesinde görülmüştür. En düşük eğilme dayanımı değerinin okunduğu numune ise 2.8 MPa ile GDAA100-3K numunesi olmuştur. 28 günlük verilere bakıldığında, en yüksek eğilme dayanımı değeri 9.61 MPa ile K0 numunesinde görülmüştür. En düşük eğilme dayanımı değerinin okunduğu numune ise 4.45 MPa ile GDAA100-3K numunesi olmuştur.

Şekil 9. GDAA numunelerinin eğilme dayanımı değerleri

Bütün harç numunelerine 7 ve 28 günlük kür uygulamasının ardından basınç dayanımı testleri uygulanmıştır. GDBA ile üretilen numunelere ait basınç dayanımı değerleri Şekil 10'da verilmiştir. 7 günlük veriler incelendiğinde, en yüksek basınç dayanımı değeri K0 numunesinde 48.7 MPa olarak görülmüştür. En düşük değerde kalan numune ise 17.78 MPa ile K3 numunesi olmuştur. Numunelerin 28 günlük verileri incelendiğinde, en yüksek basınç dayanımı değeri K0 numunesinde 49.53 MPa olarak görülmüştür. En düşük değerde kalan numune ise 26.27 MPa ile K3 numunesi olmuştur. 7 günlük veriler incelendiğinde, en yüksek basınç dayanımı değeri K0 numunesinde 48.7 MPa olarak görülmüştür. En düşük değerde kalan numune ise 11.52 MPa ile GDAA100-3K numunesi olmuştur. 28 günlük verileri incelendiğinde, en yüksek basınç dayanımı değeri K0 numunesinde 49.53 MPa olarak görülmüştür. En düşük değerde kalan numune ise 18.26 MPa ile GDAA100-3K numunesi olmuştur. Numunelerin yaşı ilerledikçe basınç dayanımının arttığı tespit edilmiştir. GDAA ile üretilen numunelerin basınç dayanımının GDBA ile üretilen numunelerin basınç dayanımından daha az olduğu saptanmıştır. Geri dönüştürülmüş agregalı betonun basınç dayanımı, GDA arttığında kademeli olarak azalır ve agregada değiştirme seviyesi %100 olduğunda yaklaşık %24 azalır. Harç veya beton numunelerindeki GDA oranının artmasıyla basınç dayanımlarındaki azalmanın nedeni GDA'nın içeriğindeki eski harcın varlığıdır. Çünkü eski harç yapısında porozite yüksektir ve bu nedenle dayanımı düşüktür. Ayrıca GDA'nın içeriğindeki farklı maddeler de basınç dayanımındaki azalmaya sebep olabilir. Bu konuda daha önce yapılan araştırmalarda, GDA ilave edilen numunelerde daha iri taneli GDA kullanıp, çimento miktarını arttırarak basınç dayanımlarının artması sağlanabileceği tespit edilmiştir (Padmini vd., 2008).

Şekil 10. GDAA numunelerinin basınç dayanımı değerleri

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

GDAA ve GDBA agregası kullanılarak K katkılı harçların inlenen fiziksel ve mekanik özelliklerinden elde edilen sonuçlar aşağıdaki gibidir.

- Harç üretiminde K oranı arttığında yayılma değerlerinde azalmalar görülmüştür. K kullanılmadan üretilen GDBA numunelerinde GDA oranı arttıkça yayılma değerlerinin düştüğü görülmektedir. GDA oranının %50 ve üstü olduğu durumlarda GDAA ile üretilen numunelerin yayılmasının GDBA ile üretilen numunelerinin yayılmasından daha fazla olduğu tespit edilmiştir.
- Numunelerinin 28 gün sonunda belirlenen porozite yüzdesi incelendiğinde, en az porozite yüzdesi K0 referans numunesinde, en fazla porozite yüzdesi ise GDBA100-3K numunesinde tespit edilmiştir. GDBA oranı arttıkça K0 referans numunesine göre porozite değerleri artış göstermektedir. GDBA ile üretilen numunelerin içindeki K oranı arttıkça porozite yüzdesinin arttığı saptanmıştır. GDAA ile üretilen numunelerinin 28 gün sonunda belirlenen porozite yüzdesi incelendiğinde, GDAA oranı arttıkça K0 referans numunesine göre porozite değerleri artış göstermektedir. GDAA ile üretilen numunelerin içindeki K oranı arttıkça porozite yüzdesinin arttığı saptanmıştır.
- GDAA ile üretilen numunelerinin 28 gün sonunda belirlenen su emme yüzdesi incelendiğinde, GDAA25, GDAA50, GDAA75 ve GDAA100 numunelerinin su emme yüzdesi K0 numunesine göre artış göstermektedir. K ile üretilen GDAA numunelerinde K oranının artmasıyla su emme yüzdesinde artış olmaktadır.

- GDBA ile üretilen numunelerin 28 gün sonunda belirlenen aşınma ağırlık kayıpları incelendiğinde GDBA numunelerinin aşınma kaybı yüzdeleri K0 numunesinin aşınma kaybı yüzdelerinden daha azdır. K0 numunesinin aşınma kaybı %5.47 iken, GDBA içeren numunelerin hepsinde aşınma bu değerin altında kalmıştır. GDAA ile üretilen numunelerin 28 gün sonunda belirlenen ağırlık kayıpları incelendiğinde GDAA numunelerinin aşınma kaybı yüzdeleri K0 numunesinin aşınma kaybı yüzdelerinden daha azdır. K0 numunesinin aşınma kaybı %5.47 iken, GDAA içeren numunelerin hepsinde aşınma bu değerin altında kalmıştır. GDBA ve GDAA içeren numuneler daha az aşınmaya uğramıştır. Buradan anlaşılabileceği üzere GDBA ve GDAA numunelerinin aşınmaya karşı dirençleri daha fazla olduğu tespit edilmiştir.
- GDBA ile üretilen numunelerin 28 günlük verileri incelendiğinde, en yüksek ultrases geçiş hızı değerinin K0 numunesinde olduğu tespit edilmiştir. En düşük ultrases değeri ise GDBA25-3K numunesinde görülmüştür. K ile üretilen GDBA numunelerinin hepsinde K oranı arttıkça ultrases değerlerinin düştüğü görülmektedir. GDBA numunelerinin ultrases geçiş hızı değerlerinin K0 numunesine göre azaldığı tespit edilmiştir. GDAA ile üretilen numunelerin 28 günlük veriler incelendiğinde, en yüksek ultrases geçiş hızı değerinin K0 numunesinde olduğu tespit edilmiştir. En düşük ultrases değeri ise GDAA75-3K numunesinde saptanmıştır. Ultrases geçiş hızı değerlerine genel olarak bakıldığında numunelerin yaşları ilerledikçe sahip oldukları ultrases geçiş hızı değerlerinin arttığı görülmüştür.
- GDAA ile üretilen numunelerin 7, 28 günlük eğilme dayanımı verilerine en yüksek eğilme dayanımı değeri K0, en düşük eğilme dayanımı değeri ise GDAA100-3K numunesi olmuştur. K ile üretilen GDAA numunelerinde de K oranı arttıkça eğilme dayanımının düştüğü saptanmıştır. GDBA ile üretilen numunelerin 7, 28 günlük eğilme dayanımı verileri incelendiğinde, en yüksek basınç dayanımı değeri K0, en düşük eğilme dayanımı ise K3 numunesinde olmuştur. K ile üretilen GDBA numunelerinde de K oranı arttıkça basınç dayanımının düştüğü saptanmıştır. GDAA ve GDAA katkı oranı arttıkça numunelerinin eğilme dayanımı değerlerinin K0 numunesine göre azaldığı tespit edilmiştir.
- GDAA ile üretilen numunelerin 7, 28 günlük eğilme dayanımı verileri incelendiğinde, en yüksek basınç dayanımı değeri K0 numunesinde olarak görülmüştür. En düşük değerde kalan numune ise GDAA100-3K numunesi olmuştur. K ile üretilen GDAA numunelerinde de K oranı arttıkça basınç dayanımının düştüğü saptanmıştır. Genel olarak bakıldığında, Numunelerin yaşı ilerledikçe basınç dayanımının arttığı bulunmuştur. GDAA ile üretilen numunelerin basınç dayanımının GDBA ile üretilen numunelerin basınç dayanımından daha az olduğu saptanmıştır.

Harç üretiminde GDA kullanarak doğal agregaların azalması ve buna bağlı olarak daha ekonomik harç numuneleri üretilebilir. Dolayısıyla da harçlarda veya betonlarda GDA kullanarak çevreye verilen zarar azaltabilir. Yapılan deneylerden alınan verilere bakıldığında GDA'ların harç veya beton karışımlarında kullanılabileceği belirlenmiştir. GDA ile üretilen harç numunelerde GDA'nın boyutu arttırılarak karışım hazırlandığında basınç dayanımlarında artışlar sağlanabilir. Ayrıca, farklı kimyasal ve mineral katkıları kullanılarak GDA'nın çeşitli mühendislik özelliklerine etkisi araştırılabilir.

KAYNAKLAR

- Acharya, P.K., Patro, S.K., Strength sorption and abrasion characteristics of concrete using ferrochrome ash (FCA) and lime as partial replacement of cement, *Cement and Concrete Composites*, 74, 16-25, 2016.
- Bhardwaj, B., Kumar, P., Waste foundry sand in concrete: A review, *Construction and Building Materials*, 156, 661-674, 2017.
- Bolden, J.J., Innovative Uses of Recycled and Waste Materials in Construction Application, Doctoral dissertation, North Carolina Agricultural and Technical State University, 2013.
- Cabral, AEB., Schalch, V., Molin, DCCD., Ribeiro, JLD., Geri dönüştürülmüş agregalı betonun mekanik özelliklerinin modellenmesi, *Constr Build Mater*, 24 (4), 421-430, 2010.
- Chen, X., Wang, H., Life cycle assessment of asphalt pavement recycling for greenhouse gas emission with temporal aspect, *Journal of Cleaner Production*, 187, 148-157, 2018.
- Çınar Resuloğulları, E., DüNDAR, B., Uygunoğlu, T., Geri dönüştürülmüş beton agregası kullanılarak üretilen harçlarda yüksek sıcaklık etkisinin araştırılması, *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi* 9(1), 108 -115, 2021.
- Conceição Leite, F.D., Dos Santos Motta, R., Vasconcelos, K.L., Bernucci, L., Laboratory evaluation of recycled construction and demolition waste for pavements *Constr. Build. Mater*, 25 (6), 2972-2979, 2011.
- DüNDAR, B., Çınar, E., Farklı mineral katkılı hafif harçların mekanik ve fiziksel özelliklerine yüksek sıcaklığın etkisi, *Bingöl üniv. Türk doğa ve fen dergisi* 9(2), 42-49, 2020.
- Eti maden İşletmeleri Genel Müdürlüğü, Bor sektör raporu, Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, Mayıs, 2021.
- Evangelista, L., Brito, J., Mechanical behaviour of concrete made with fine recycled concrete aggregates, *Cement Concr. Compos*, 29 (5) 397-401, 2007.
- Fan, C.C., Huang, R., Hwang, H., Properties of concrete incorporating fine recycled aggregates from crushed concrete wastes, *Constr. Build. Mater*, 112(6), 708-715, 2016.
- IRC: 120, Recommended practice for recycling of bituminous pavements, Indian Road Congress, New Delhi, 2015.
- Ismail, S., Ramli, M., Engineering properties of treated recycled concrete aggregate (RCA) for structural applications, *Construction and Building Materials*, 44, 464-476, 2013.
- Kong, D., Lei, T., Zheng, J., Ma, C., Jiang, J., Jiang, J., Effect and mechanism of surface-coating pozzalanics materials around aggregate on properties and ITZ microstructure of recycled aggregate concrete, *Constr. Build. Mater*, 24 (5), 701-708, 2010.
- Li, Z., Lulu, L., Shihao, Y., Mengke, Z., Jingjing, X., Yongli, X., Effect of freeze-thaw cycles on mechanical and porosity properties of recycled construction waste mixtures, *Construction and Building Materials*, 210, 347-363, 2019.
- Marinkovic, S., Radonjanin, V., Malesev, M., Ignjatovic, I., Doğal ve geri dönüştürülmüş agregalı betonun karşılaştırmalı çevresel değerlendirmesi, *Atık Yönetimi*, 30 (11), 2255 – 2264, 2010.
- Mehta, K.P., Greening of the Concrete Industry for Sustainable Development, *Concrete International*, 24, 23-28, 2002.
- Padmini, A.K., Ramamurthy, K., Mathews, Influence of parent concrete on the properties of recycled aggregate concrete, *Construction and building materials*, 23(2) 829-836, 2008.
- Pereira, J.J., Mineral security through landuse planning case study of rock aggregates, in *Eastern Selangor Bull Geol Soc*, Malaysia, 53, 89-93, 2007.

- Rodríguez, G., Alegre, F.J. , Martínez, G., The contribution of environmental management systems to the management of construction and demolition waste: the case of the autonomous community of Madrid (Spain) Resour. Conserv. Recycl., 50 (3), 334-349, 2007.
- TS 2824 EN 1338/AC, Zemin döşemesi için beton kaplama blokları-Gerekli şartlar ve deney metotları, TSE, Ankara Turkey, 2009.
- TS 706 EN 12620+A1, Beton agregaları, TSE, Ankara Turkey, 2009.
- TS EN 1008, Beton-Karma Suyu-Numune Alma, deneyler ve beton endüstrisindeki işlemlerden geri kazanılan su dahil, suyun, beton karma suyu olarak uygunluğunun tayini kuralları, TSE, Ankara Turkey, 2003.
- TS EN 1015-3, Kagir harcı - Deney metotları - Bölüm 3: Taze harç kıvamının tayini (yayıma tablası ile), TSE, Ankara Turkey, 2000.
- TS EN 1097-6, Agregaların mekanik ve fiziksel özellikleri için deneyler bölüm 6: Tane yoğunluğu ve su emme oranının tayini, TSE, Ankara Turkey, 2013.
- TS EN 1170-6, Ön yapımlı beton mamuller-Cam elyaf takviyeli çimento (ctc) deney metodu-Bölüm 6: Suyu daldırma yoluyla su emme ve kuru yoğunluk tayini TSE, Ankara Turkey, 1999.
- TS EN 12390-2, Beton – Sertleşmiş beton deneyleri – Bölüm 2: Dayanım deneylerinde kullanılacak deney numunelerinin hazırlanması ve küre tabi tutulması, TSE, Ankara Turkey, 2019.
- TS EN 12504-4, Beton deneyleri-Bölüm 4: Ultrases geçiş hızının tayini TSE, Ankara Turkey. 2021.
- TS EN 196-1, Çimento deney metotları – Bölüm 1: Dayanım tayini, TSE, Ankara Turkey, 2016.
- TS EN 197-1, Çimento - Bölüm 1: Genel çimentolar - Bileşim, özellikler ve uygunluk kriterleri, TSE, Ankara Turkey, 2012.
- Yu, R., Shui, Z., Efficient reuse of the recycled construction waste cementitious Materials, Journal of Cleaner Production, 78, 202-207, 2014.

DUAL-END SPINDLE İLE MODÜLER VE SERVİS ODAKLI TASARIM: ÇOK İSTASYONLU YORULMA TEST SİSTEMLERİ İÇİN YENİ BİR YAKLAŞIM

Öğr. Gör., Abdurrahman DOĞAN ^{1/} Prof. Dr., Kürşad GÖV ^{2/} Prof. Dr., İbrahim GÖV ³

¹Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, Makine ve Metal Teknolojileri Bölümü, abdurrahman.dogan@gibtu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6768-1021>

²Gaziantep Üniversitesi Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi, Havacılık ve Uzay Mühendisliği, gov@gantep.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3776-865X>

³Gaziantep Üniversitesi Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi, Havacılık ve Uzay Mühendisliği, igov@gantep.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5513-0158>

Özet

Çok istasyonlu yorulma test sistemleri, yüksek örneklemeye olanak tanıyan yapılarıyla önemli bir zaman tasarrufu sağlasa da; bu tür sistemlerin spindle tasarımı, montaj karmaşıklığı ve servis zorluğu, literatürde genellikle göz ardı edilen sorun alanlarıdır. Bu çalışmada, hem üretimi kolaylaştıran hem de arıza durumunda hızlı müdahale imkânı sunan yeni bir dual-end spindle mimarisi sunulmaktadır. Geliştirilen sistemde, ultra hassas taşlanmış yüzeylere sahip pens tutucular sırt sırta konumlandırılmış ve kasnak gövdesine cıvatalı bağlantı yöntemiyle sabitlenmiştir. Böylece, arıza durumunda yalnızca hasarlı pensin değiştirilmesi yeterli olmakta; sistem, dakikalar içinde tekrar devreye alınabilmektedir. Ayrıca düz kayış-kasnak mekanizmasıyla uzun mesafeli tahrik, düşük bakım gereksinimi ve sessiz çalışma avantajı sağlamaktadır. Çok sayıda kasnağın eş zamanlı döndürüldüğü bu sistemde, düz kayışın kavrama yüzeyi bombeli geometride tasarlanarak, kayışın kasnak merkezine kendini hizalaması ve kavramada süreklilik sağlaması amaçlanmıştır. Bu yapı, tahrik sisteminin denge ve kararlılığını önemli ölçüde artırmıştır. Çok adetli spesimen uygulamasında operatör kullanımını kolaylaştırmak amacıyla, spesimen ekseninin doğru şekilde yerleştirilmesini sağlayan özel bir hizalama mastarı tasarlanmış, bağlama hataları büyük ölçüde azaltılmıştır. Tasarımın modüler yapısı sayesinde sistem, daha fazla test istasyonu içerecek şekilde ölçeklenebilir biçimde yapılandırılabilir. Elde edilen bu yapının üretim kolaylığı, bakım-onarım sürelerinde sağladığı avantajlar ve uygulama esnasında sağladığı sürdürülebilirlik, bu sistemin benzerlerinden ayrılan temel özelliklerindendir. Bu yönüyle, çok istasyonlu rotating bending fatigue test düzeneklerinin geliştirilmesinde mühendislik literatürüne anlamlı bir katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dual-end spindle, Modüler tasarım, Servis kolaylığı, Döner eğilme yorulma testi, Çok istasyonlu test ünitesi

MODULAR AND SERVICE ORIENTATED DESIGN WITH DUAL-END SPINDLE: A NEW APPROACH FOR MULTI-STATION FATIGUE TEST SYSTEMS

Abstract

Although multi-station fatigue test systems provide significant time savings with their high sampling capability, the spindle design, assembly complexity and serviceability of such systems are problem areas that are often overlooked in the literature. In this study, a new dual-end spindle architecture is presented that both facilitates production and provides rapid intervention in case of failure. In the developed system, collet holders with ultra-precision ground surfaces are positioned back to back and fixed to the pulley body by bolted connection method. Thus, in case of failure, only the damaged collet needs to be replaced and the system can be reactivated within minutes. In addition, the flat belt-pulley mechanism provides the advantage of long-distance drive, low maintenance and quiet operation. In this system, where multiple pulleys are rotated simultaneously, the driving surface of the flat belt is designed with a curved geometry to ensure that the belt aligns itself to the pulley centre and provides continuity in the engagement. This structure has significantly increased the balance and stability of the drive system. In order to facilitate the operator's use in multiple sample applications, a special alignment gauge has been designed to ensure the correct positioning of the sample axis and clamping errors have been greatly reduced. Thanks to the modular design, the system can be scalably configured to include more test stations. The ease of production, advantages in maintenance and repair times and sustainability during application are the main features of this system that distinguish it from similar systems. In this respect, it makes a significant contribution to the engineering literature in the development of multi-station rotating bending fatigue test setups.

Keywords: Dual-end spindle, Modular design, Serviceability, Rotary bending fatigue test, Multi-station test unit

GİRİŞ

Yorulma kaynaklı hasarlar, mühendislik yapılarında sıklıkla karşılaşılan ve zamanla birikerek ani kırılmalarla sonuçlanabilen kritik arıza türlerindendir. Özellikle döner elemanların tekrarlı yüklere maruz kaldığı uygulamalarda, yüksek çevrimli yorulma davranışının doğru bir şekilde belirlenmesi, sistem güvenilirliği açısından büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle, döner eğilme yorulma testleri, hem akademik araştırmalarda hem de endüstriyel kalite kontrol süreçlerinde yaygın olarak tercih edilen deneysel yöntemler arasında yer almaktadır.

Literatürde yer alan birçok sistem, genellikle tek spesimenli test prensibine dayanmakta ve bu durum, istatistiksel güvenilirlik gerektiren çalışmalarda yetersiz kalmaktadır. Son yıllarda geliştirilen çok istasyonlu test düzenekleri sayesinde, daha kısa sürede daha fazla veriye ulaşmak mümkün hale gelmiş olsa da, bu sistemlerde servis erişimi, bakım kolaylığı ve operatör etkileşimi gibi önemli kriterler çoğunlukla göz ardı edilmektedir.

Bu çalışmada, söz konusu eksiklikleri gidermeye yönelik olarak, dual-end spindle mimarisiyle geliştirilen ve her bir ekseninde çift spesimen testine imkân tanıyan modüler bir yorulma test sistemi sunulmaktadır. Geliştirilen yapıda, pens mekanizmaları birbirinden bağımsız şekilde değiştirilebilir tasarlanmış, böylece sistemin genel test sürekliliği korunarak arıza sonrası müdahale süresi önemli ölçüde azaltılmıştır. Ayrıca düz kayış-kasnak esaslı tahrik mekanizması sayesinde sistemde düşük bakım ihtiyacı, sessiz çalışma ve uzun mesafeli tahrik avantajları sağlanmıştır. Modüler tasarım yaklaşımı ile test düzeneği, farklı ihtiyaçlara göre ölçeklenebilir bir yapıya kavuşturulmuş ve kullanıcı kaynaklı hizalama hatalarını önlemek üzere özel bir spesimen yerleştirme aparatı geliştirilmiştir.

Bu yönleriyle çalışma, çok istasyonlu döner eğilme yorulma test sistemlerinin tasarımı konusunda literatüre yenilikçi ve uygulanabilir bir katkı sunmaktadır.

1. KURAMSAL ÇERÇEVE

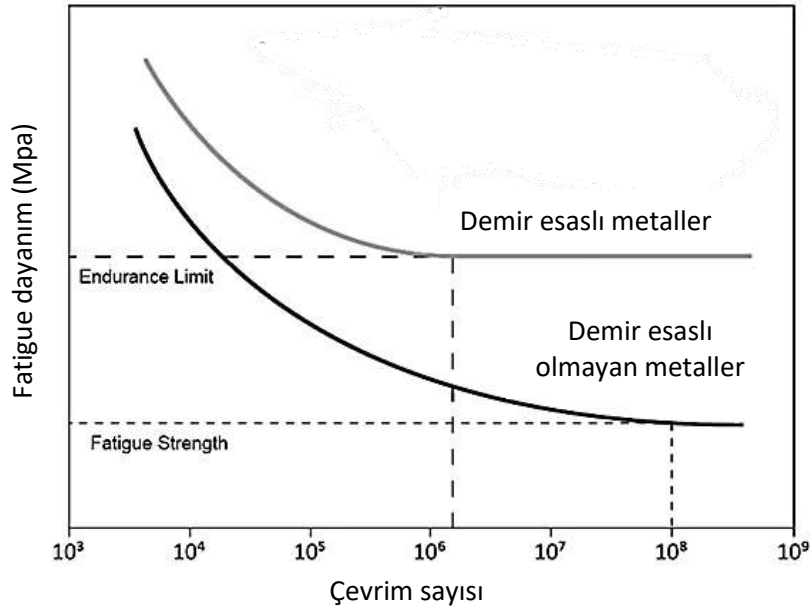
Fatigue davranışın incelenmesi hususunda en yaygın sınıflandırma, malzemenin elastik bölgedeki dinamik yüklere karşı davranışı ile plastik bölgedeki yüklere karşı davranışı şeklinde tarif edilebilir. Elastik bölgede malzemede kalıcı şekil değişimi gözlenmediği için bu aralıkta uygulanan dinamik yüklemelerde malzeme ömrü oldukça uzun veriler içerir. Bu nedenle bu test usullerine uzun ömürlü yorulma deneyleri de denir. Plastik bölge, malzemenin ağır yüklerde akma gerilmesi civarında ya da üzerindeki yüklerde kalıcı şekil değişimini ifade ettiği için; bu tip yüklerle yapılan dinamik testlerde malzemenin ömür verileri kısa (10^5 çevrimin altı) çevrim sayıları ile ifade edilir. Dolayısıyla kısa ömürlü fatigue deneyleri olarak ta ifade edilen bu test gurubunda çevrim sayısı ve her çevrimde elde edilen strain miktarının devamlı kaydedilmesi prosedürüne dayanır. Usul itibari ile bu tip uygulamalar strain kontrollü test uygulamaları olarak bilinir.

Uzun ömürlü fatigue test uygulamalarında ise belirli bir gerilmenin uygulanması ve bu gerilme etkisiyle elde edilen yorulma ömrünün kaydedilmesi şeklinde uygulama prosedürü geçerlidir. Bu uygulamalar ise stress kontrollü fatigue test uygulamaları şeklinde ifade edilmektedir. Çoğunlukla endüstriyel alanda tasarım içeriği elastik bölgedeki davranışı referans alarak yapıldığı için uzun ömürlü fatigue deneyleri en çok tercih edilen deney tipleridir. Uzun ömürlü fatigue deney tipleri çeşitli analiz ve uygulama sahalarına sahiptir. Gelişen test metotlarına ve analiz yöntemlerine rağmen hala en çok tercih edilen test metodu rotating bending fatigue tipidir.

Rotating bending fatigue deneylerinin daha çok tercih edilmesinin başlıca sebepleri şu parametrelerdir:

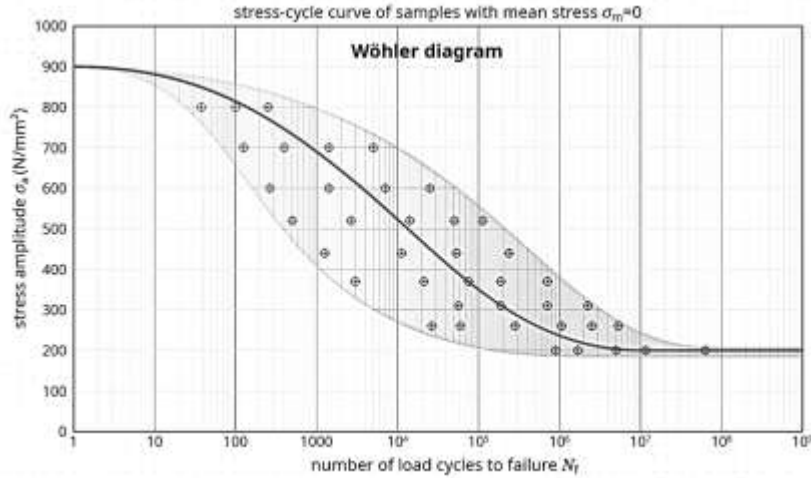
- Uygulaması ve analizi basit oluşu
- Test donanımının görece olarak daha ucuz oluşu
- Malzemenin S/N eğrisinin kolaylıkla elde edilebilmesi

Uygulama olarak akma gerilmesine yakın gerilmeden test etmeye başlayarak ömür deneyleri yapılır. Her defasında yapılan yüklemeden daha az yük uygulanarak yeni ömür verileri elde edilir. Daha düşük yükler altında malzemede gerçekleşen ömür çevrimi daha fazla olmaktadır (Banavasi et al., 2018; Çipil et al., 2024). Bütün verilerin grafiksel olarak ifade edildiği eğriye S/N eğrisi denir. Malzemenin dinamik yük davranışı bu eğri ile tarif edilmektedir. Demir esaslı malzemelerde düşük yüklerde ömür eğrisi asimptot şekline dönüşür (Şekil 1). Malzemenin kopmadığı ve sonsuz ömüre sahip olduğu tespit edilen bu asimptot noktadaki gerilme değeri endurance limit şeklinde ifade edilir. Bu limit sonsuz servis ömrünün olduğu en büyük değeri ifade eder. Bu gerilmenin altında malzemenin yorulma hasarına uğramayacağı, üzerinde ise S/N eğrisinde görüldüğü şekilde hasar oluşumu gözlemlenecektir. Demir esaslı olmayan metallerde yük azaltıldıkça ömür süresi sürekli uzar (Ali et al., 2019). Bu tip malzemelerde belirli bir endurance limit gözlenmez.

Şekil 1. Bazı malzeme türlerine göre S/N ömür eğrisinin örnek şeması

Yorulma deneyinin yapılışı esnasında tüm şartların aynı olduğu durumlarda tekrarlı yapılan deneylerde farklı ömür verilerinin gözlenmesi oldukça sık rastlanan bir durumdur. Özellikle düşük yük uygulandığı deneylerde tekrarlı iki spesimen arasındaki ömür farkının yüzbinlerce çevrimi bulması mümkündür (Şekil 2). Alüminyum gibi belirgin endurance limite sahip olmayan malzemelerde ise gereken tekrarlı deney miktarı daha fazla olacaktır. İstatistiki bir doğaya sahip olan fatigue test sistemlerinde deney analiz usulleri de oldukça önem arz etmektedir. Standartlarda ve literatür kaynaklarında bu analizin doğruluğu açısından S/N grafiğinin çizilmesi için minimum 5-7 civarı gerilme değerinde yaklaşık 10-12 tekrarlı deneylerin yapılması önerilir (Esin, 1981; Marin, 1962). Deney hacmi olarak bazen 70-80 civarı tekrar ile test uygulaması gerekebilmektedir. Tekrarlı deneylerde elde edilen sonuçların aritmetik ortalaması alınır. Ömür eğrisi bu ortalama çevrim ömür verileri ile çizilir (Budynas & Nisbett, 2011). Aynı zamanda bu eğriye Wöhler eğrisi de denir.

Şekil 2. Fatigue S/N eğrisinin istatistiki doğası ve wöhler eğrisi

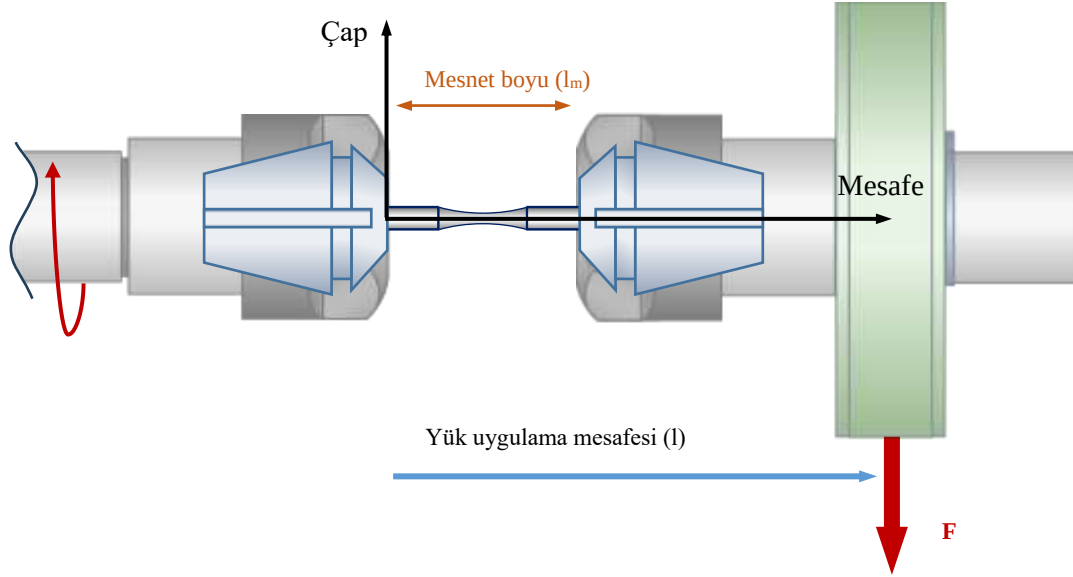
Yorulma test sistemlerinin mühendislik literatüründeki gelişimi, temel olarak test edilen spesimen sayısının artırılması ve deney süresinin azaltılması yönünde evrilmiştir. Özellikle yüksek çevrimli yorulma deneylerinin haftalar sürebilen test döngüleri, çok istasyonlu sistemlere olan ilgiyi artırmıştır (Yamamoto et al., 2017; Yamamoto et al., 2012). Bununla birlikte, literatürde yer alan çok sayıda sistem yalnızca test kapasitesine odaklanmakta; bakım kolaylığı, müdahale süresi, modülerlik ve kullanıcı etkileşimi gibi kritik parametreleri sınırlı düzeyde ele almaktadır.

Uzun ömürlü yorulma analizleri için kullanılan rotatif bending fatigue test yöntemleri şunlardır:

- Döner ankastre kiriş metodu (Cantilever type)
- Dönerli dört nokta bükme metodu (Moore type)

1.1. Döner ankastre kiriş metodu

Tasarım olarak spesimenin bir uçtan bağlanıp döndürüldüğü, diğer ucun ise serbest kaldığı uygulama şeklidir (Şekil 3). Serbest uca uygulanan yük etkisinde moment oluşur ve neticede bükme elde edilir (Isakov et al., 2022). Elde edilen moment, yük uygulama mesafesinden, spesimenin mesnet bağlantı noktasına doğru sürekli artma eğilimi gösterir (Kattimani et al., 2020). Düzensiz moment grafiği nedeniyle spesimen bağlanmasında oldukça dikkatli olunmalıdır. Oldukça basit bir sistem gereksinimi vardır ve tasarımı oldukça kolaydır.

Şekil 3. Döner ankastre çubuk tipindeki fatigue deney şematik gösterimi

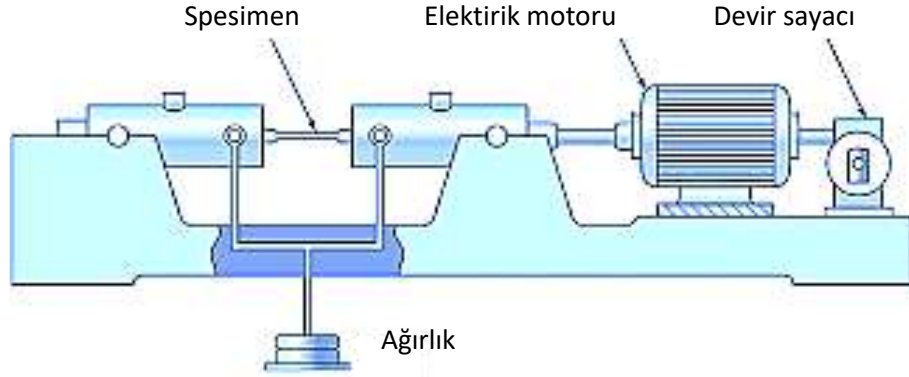
Yamamoto ve arkadaşları (2012), dört istasyonlu döner eğilme yorulma test düzeneği geliştirerek veri izleme süreçlerinde LCD ekranlar ve foto sensörler aracılığıyla kontrol sistemi oluşturmuşlardır (Şekil 4). Ancak sistemin servis erişimi veya hızlı müdahale imkânları üzerine detaylı değerlendirme yapılmamıştır.

Şekil 4. Yamamoto ve arkadaşlarımız geliştirdikleri fatigue test ünitesi (Yamamoto et al., 2012)

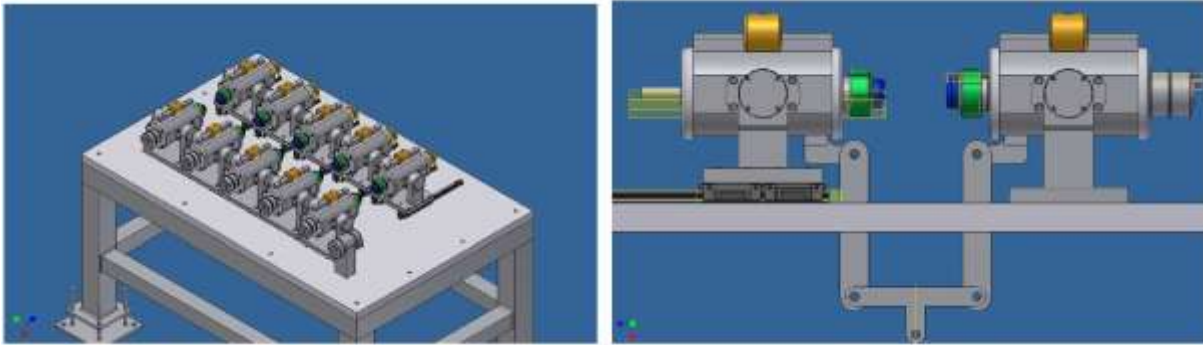
1.2. Dönerli dört nokta bükme metodu

Spesimen her iki ucundan pensler ile tespit edilir (Şekil 5). Uygulanan yük altında mesnetli tasarımdaki test ünitesi spesimeni iki ucundan homojen şekilde bükür. Moment grafiği düzgün şekilde elde edilen bu yöntemde spesimen üzerinde elde edilen gerilme değerleri hesabı da oldukça kolaydır. Bu test ünitelerinin tasarımı daha fazla unsur içerir ve 1. metottan daha zordur.

Şekil 5. Dönerli dört nokta bükme metodu şematik gösterimi

Bu tip sistemler ile geliştirilen çok istasyonlu test ünitelerinde paralel şekilde yan yana dizilmiş istasyon modeli üzerinde çalışılmıştır. Gentile ve Martorelli (2012) çok spesimenli döngü izleme amacıyla encoder tabanlı sistemler geliştirmiş, ancak sistemin ölçeklenebilirlik ve bakım ergonomisine yönelik kapsamı sınırlı kalmıştır (Şekil 6).

Şekil 6. Moore tipi deney usulünde çok istasyonlu test ünitesi tasarımı (Gentile & Martorelli, 2012)

2. YÖNTEM

Modern endüstriyel tasarım ürünlerinde kolay bir montaj şematığı ile pazarlanan ürünler, kişinin kendi uygulayabileceği basitlikte tasarlanmaktadır. Bu teknik, mevcut çalışmada fatigue test işleminde de ele alınmıştır. Bu çalışmada sunulan yorulma test sistemi, çok istasyonlu yapıların tasarım sürecinde sıklıkla karşılaşılan servis erişimi, bakım süresi ve modüler genişleme gibi sorunlara çözüm sunmayı hedefleyen özgün bir mühendislik yaklaşımı ile geliştirilmiştir. Sistem tasarımı, hem mekanik yapı hem de kullanıcı etkileşimi açısından bütüncül olarak ele alınmış; montaj kolaylığı, arıza müdahale süresi ve operatör dostu kullanım öncelikli tasarım kriterleri olarak belirlenmiştir. Tasarım hedefleri kısaca şu şekilde özetlenebilir:

- Sistem tasarımında kullanılan makine elemanları, piyasadan doğrudan temini kolay olan ürünler arasından seçilmelidir.
- Döner elemanlar için balans alınması kolay olmalıdır.
- Ölçeklenebilir şekilde istasyon miktarı artırma revizyonları için adapte olabilir olmalıdır.

Yapılan tasarım etüdü, detaylı olarak bu başlık altında ele alınacaktır.

2.1. Silindirik saplı pens tutucu

Silindirik geometrideki spesimenlerin tutulmasında genel olarak iki metot kullanılmaktadır. Malzeme silindirik çap yüzeyi üzerinde birkaç noktadan tutulur, ya da malzeme silindirik sap yüzeyinin tamamıyla kavranarak tüm yüzey ile tutulur. Açıkça görülmektedir ki tüm yüzey ile tutma işlemi birkaç noktadan tutma işleminden daha doğru merkezleme ve daha doğru tutuş kuvveti sağlar. Fatigue deneylerinde bu iki tip tutuş için matkap mandreni ve pens kullanılmaktadır. Belirtilen sebeplerden ötürü tüm yüzeyi ile tutma imkanı sağlayan pens kullanımı önemli ölçüde avantajlıdır.

Tek bir spindle tasarımının iki ucunun da konik şekilde pens yuvası olarak işlenmesi imalat açısından önemli bir problemidir. Çünkü iş parçasına hem çok hassas ve küçük toleranslarda eksantriklik olmadan işlenecek, hem sertleştirilecek hem de taşlanacak şekilde bir iş akışı uygulanmalıdır. Ayrıca bu durumda balans alınması işlemi de gerekecektir. İmalat açısından bu tarz sistemleri elde etmek zordur. Özellikle çok sayıda sökme ve tekrar bağlama gerektiren parçalarda, her bir tutma işleminde mekanik tutma hatası payının da eklendiği düşünülürse bu sistemin tercihinin zorluğu daha da anlaşılır bir hal alacaktır.

Bu problemin çözümü için piyasada kolaylıkla temin edilebilen silindirik saplı pens tutuculardan kullanılmıştır (Şekil 7). Pens tutucunun konik pens yüzeyi ve pens tutucu sapı sertleştirilmiş ve taşlanmış yüzeylere sahiptir. Ayrıca balansı alınmış şekilde servis edilmekte oldukları için fatigue deney için kullanıma elverişli ürünlerdir.

Şekil 7. Spesimen tespitinde kullanılan silindirik saplı pens tutucular

2.2. Düz kayış-kasnak tahrik mekanizması

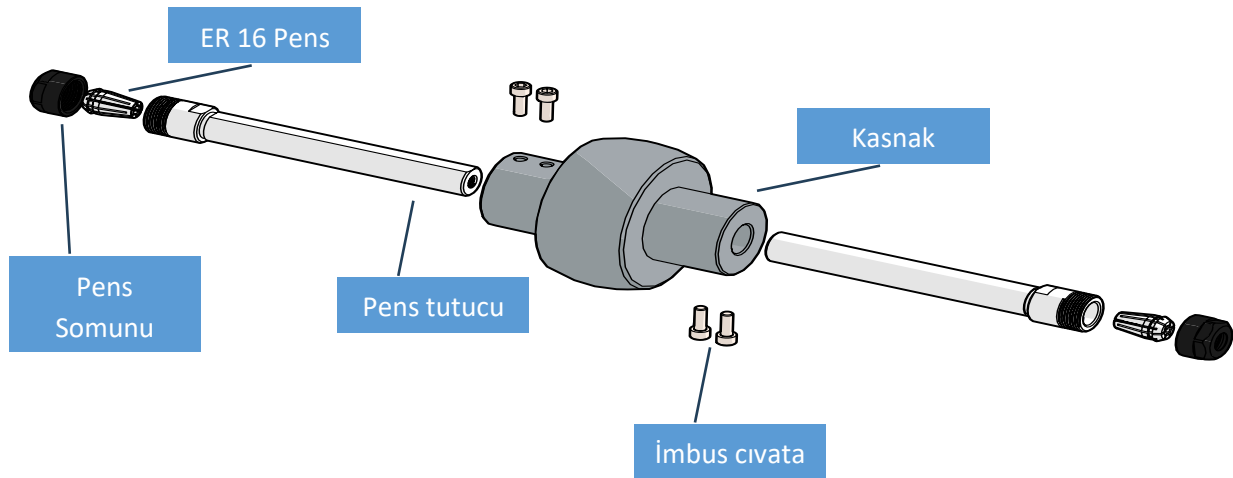
Tahrik sisteminde, geleneksel V kayış yerine düz kayış tercih edilmiş; bu sayede uzun mesafeli tahrikte hizalama problemleri ve bakım sıklığı önemli ölçüde azaltılmıştır. Kasnak yüzeyleri bombeli geometri ile tasarlanarak, kayışın kasnak merkezine kendiliğinden hizalanması sağlanmış ve sistemin çalışma kararlılığı artırılmıştır. Ayrıca kasnak gövdesi kaplin görevi görecektir. Düz kayış bağlantı ile pens saplarının montajı için kullanılacak şekilde tasarlanmıştır. Kasnak tasarımında balans alınması işleminin de kolaylığı referans alınmıştır. Kasnak işlenirken iç çap tam ölçüsünün ve kasnak bombeli yüzeyinin tek bağlamada işlenmesiyle, işlenmeden kaynaklı balans oluşma durumu büyük ölçüde ortadan kaldırılmıştır (Şekil 8).

Şekil 8. Kasnakların CNC torna tezgahında işlenmesine ait görüntü

2.3. Dual-end spindle mimarisi

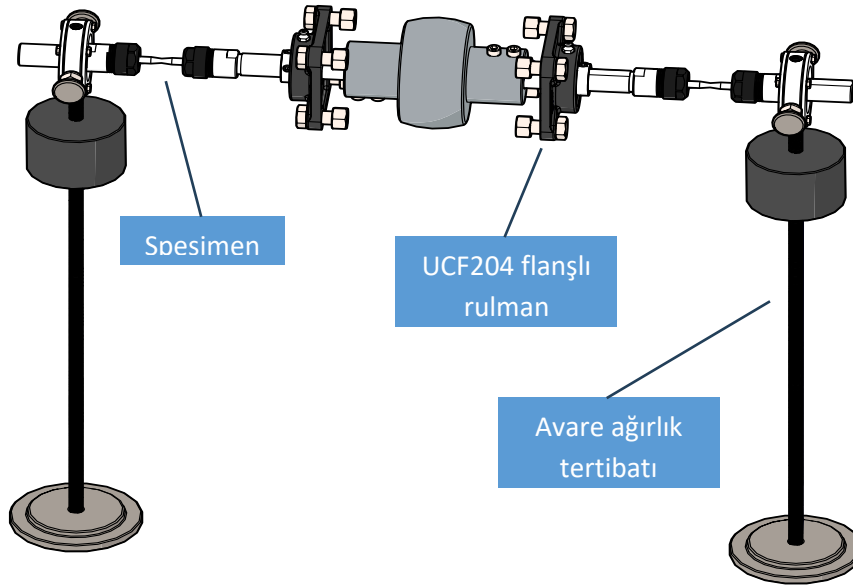
Geliştirilen sistemin merkezinde, her iki ucuna numune bağlanabilen ve aksel olarak sırt sırta konumlandırılmış pens tutuculardan oluşan bir çift uçlu (dual-end) spindle yapısı yer almaktadır (Şekil 9). Bu yapı, her bir spindle biriminde eşzamanlı olarak iki numunenin test edilmesine olanak tanımakta olup, bağımsız olarak değiştirilebilen pens mekanizmaları sayesinde sistemin genel operasyon sürecinde oluşabilecek kesintileri en aza indirmektedir. Hassas taşlama işlemiyle elde edilen yüzey geometrisine sahip bu pensler, yüksek rijitlik ve aksel denge sağlayarak test doğruluğunu artırmaktadır. Ayrıca, yalnızca 1 dakikalık bir montaj süresine sahip olan bu sistem, teknik bilgiye sahip olmayan kullanıcılar tarafından dahi gerektiğinde kolayca sökülüp takılabilecek şekilde tasarlanmıştır..

Şekil 9. Dual-end spindle mimarisinin montaj şeması.

Avare ağırlık tertibatının tasarımında spesimen tutma işlemi için boyu kısa olan silindirik saplı pens tutucusu kullanılmıştır. Pens tutucunun sapına sekman ile montajı sağlanan 1204 sarhoş bilye aracılığı ile yük uygulama durumunda rahat bir mekanik yataklama elde edilmiştir. Yük uygulama için ağırlık kefi ise bu rulman üzerine geçirilen bir aparat aracılığı ile yerleştirilmiştir. Tasarımda deney uygulaması için avare ağırlık tertibatı ile spesimenin boşta kalan ucundan tespiti sağlanarak yük uygulanma işlemine geçilir.

Dual-end spindle mimarisinin makine gövdesine yataklanması için UCF 204 tipi yataklı rulman tercih edilmiştir. Bu teknikte sistem yataklama ve spesimene yük uygulama prosedürleri Şekil 10'da gösterilmektedir.

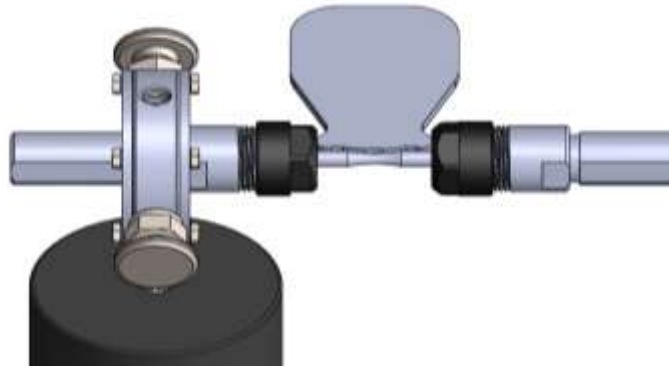
Şekil 10. Dual-end spindle mimarisi sistem montajı ve yük uygulama şematığı.

2.4. Hizalama mastarı ile montaj hassasiyeti

Spesimen bağlama sürecinde karşılaşılan eksen kaçıklığı ve yanlış hizalama problemlerini ortadan kaldırmak amacıyla, bir hizalama mastarı tasarlanmıştır (Şekil 11 a). Bu aparat sayesinde, spesimenler sistem eksenine paralel şekilde konumlandırılmakta ve bağlama işlemi standartlaştırılmıştır (Şekil 11 b). Böylece test sonuçlarının tekrarlanabilirliği artırılmış; operatör kaynaklı bağlama hataları minimize edilmiştir.

a

b

Şekil 11. Spesimen bağlamada kullanılan: a) Spesimen hizalama mastarı, b) Spesimen hizalama mastarı uygulanması.

3. BULGULAR

Geliştirilen sistem, fatigue test işlemlerine modüler olarak genişletilebilirlik avantajı sağlamaktadır. Çok istasyonlu yorulma cihazlarının tasarlanabilmesi ve üretilebilmesi açısından oldukça kolaylık sağlamakta olan bu metot ile ilgili bazı bulgular bu bölümde irdelenmiştir.

3.1. Servis kolaylığı ve müdahale süresi

Tek parçalı gövdeden yapılan bir dual-end spindle tasarımında olası hasar oluşumunda ancak zaman alıcı bir takım onarım çalışmaları ile tekrar devreye almak mümkün olacaktır. Bu çalışmada sunulan dual-end spindle mimarisi, yalnızca ilgili pens mekanizmasının değiştirilmesiyle sistemin tekrar aktif hâle getirilmesine imkân tanımaktadır. Sistem bileşenlerinin cıvatalı bağlantılarla birleştirilmiş olması, gerek ilk kurulum sürecinde gerekse bakım-onarım işlemlerinde mekanik sadelik ve erişilebilirlik sağlamaktadır. Pens mekanizmasının montaj süresinin 1 dakika civarında olduğu düşünülürse tasarımın saha kullanımı açısından servis verimliliğini arttırmakta ne derece etkili bir çözüm sunduğu daha net anlaşılabacaktır.

3.2. İşletim kolaylığı ve kullanıcı odaklılık

Tahrik sisteminde tercih edilen düz kayış–kasnak mekanizması, yalnızca düşük bakım gerektirmesiyle değil; aynı zamanda sessiz çalışma ortamı sağlamasıyla da dikkat çekmektedir. Bu durum, özellikle akademik laboratuvar gibi kullanıcıya yakın ortamlarda sistemin güvenli ve konforlu kullanılmasını mümkün kılmaktadır. Ayrıca geliştirilen hizalama aparatı ile spesimenlerin bağlanma süreci standardize edilmiş ve bağlama hatalarının minimuma indirilmesi sağlanmıştır. Bu gelişme, test sonuçlarının tekrarlanabilirliğini doğrudan artıran bir etkidir.

3.3. Modülerlik ve genişleme yeteneği

Geliştirilen sistem mimarisi, fatigue test deneyinde istasyon sayısının artırılmasına imkân tanımaktadır. Sisteme ilave edilmek istenen spindle birimleri, yapılacak olan makine tasarımına kolaylıkla entegre edilebilmekte; bu durum tasarımın farklı test kapasitelerine uygun olarak yapılandırılmasını mümkün kılmaktadır. Modüler yapı sayesinde kullanıcı, sistem kapasitesini deneysel ihtiyaçlara göre dinamik biçimde uyarlayabilmektedir. Bu teknik kullanılarak yapılan bir çalışmada 11 adet dual-end spindle kullanımı ile 22 istasyonlu bir fatigue test cihazı imal edilmiştir. Ortalama olarak günde 8 saat test mesaisi ile klasik metotlar ile 2-2,5 ay sürede bitirilecek deneyleri, test cihazı ile durmaksızın çalışarak 4 günde tamamlanmıştır. Bu gelişmeler önerilen sistemin çok istasyonlu fatigue uygulamalarında zor olan tasarımsal ve üretim süreci için etkili bir çözüm sunmakta olduğunu göstermektedir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışma kapsamında dual-end spindle mimarisi, mevcut sistemlerde gözlemlenen tasarımsal ve uygulamaya yönelik sınırlılıkları aşmayı hedefleyen bütüncül bir mühendislik yaklaşımı sunmaktadır. Dual-end spindle mimarisi ile yapılandırılan sistem, servis sürekliliği, arıza müdahale kolaylığı ve yapısal modülerlik gibi özellikleriyle literatürdeki benzer sistemlerden teknik açıdan ayrılmaktadır.

Özellikle spindle ünitesine entegre edilen bağımsız değiştirilebilir pens mekanizmaları, lokal müdahalelerin yapılmasına imkân tanımakta; bu durum planlı bakım dışı arızalarda test süreçlerinin kesintisiz şekilde sürdürülmesini mümkün kılmaktadır. Bu özellik, yüksek çevrimli yorulma testlerinin uzun süreli doğası dikkate alındığında, sistem verimliliğini önemli ölçüde artırmaktadır.

Düz kayış ve bombeli kasnak yapısının birlikte kullanılmasıyla elde edilen tahrik sistemi ise, kayış hizalamasını otomatik olarak sağlayan ve bakım ihtiyacını azaltan bir mekanik avantaj sunmaktadır. Bu sistem sayesinde uzun mesafeli tahriklerde oluşabilecek kayma, hizasızlık ve titreşim problemleri minimize edilmiştir. Ayrıca, düşük gürültü seviyesi ile çalışması, sistemin akademik laboratuvar koşullarında kullanımını kolaylaştırmaktadır.

Spesimen bağlama süreçlerinde geliştirilen hizalama aparatı, kullanıcı bağımsız bir standartlık sağlayarak bağlama hatalarının ve eksen kaçıklıklarının önüne geçmektedir. Bu durum, deneysel sonuçların tekrarlanabilirliğini doğrudan etkileyen bir parametre olarak değerlendirilmekte ve sistemin veri güvenilirliğini artırmaktadır.

Tasarımın modüler yapısı, farklı test ihtiyaçlarına göre sistemin genişletilebilmesini mümkün kılmakta ve bu yönüyle hem akademik ölçekli uygulamalara hem de sanayi odaklı yüksek kapasiteli test ortamlarına entegre edilebilecek esnek bir yapı sunmaktadır.

KAYNAKLAR

- Ali, S., Tahir, M. H., Saeed, M. A., Zaffar, N., & Khan, M. K. (2019). Design and Development of Fatigue Machine: Rotating Bending Fatigue Testing of different Materials. *International Journal of Advanced Engineering and Management*, 4(2), 8-15. <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.13140/RG.2.2.32181.32484>
- Banavasi, S. M., K. S., R., & Naik, P. S. (2018). Review on Design and Fabrication of Fatigue Testing Machine. *International Journal of Novel Research and Development*, 3(5), 5-14.
- Budynas, R. G., & Nisbett, J. K. (2011). *Shigley's Mechanical Engineering Design*. McGraw-Hill <https://books.google.com.tr/books?id=B7wivgAACAAJ>
- Çipil, M., Karabudak, F., & Zamanlou, H. (2024). Design and manufacturing of rotating bending fatigue test machine. *The European Journal of Research and Development*, 4(2), 77-95. <https://doi.org/https://doi.org/10.56038/ejrnd.v4i2.434>
- Esin, A. (1981). *Properties of Materials for Mechanical Design*. M.E.T.U. Printing Office.
- Gentile, D., & Martorelli, M. (2012). Design and realization of a multisamples rotating high cycle fatigue machine. *Frattura ed Integrità Strutturale*, 6(22), 85-92. <https://doi.org/https://doi.org/10.3221/IGF-ESIS.22.09>
- Isakov, M., Rantalainen, O., Saarinen, T., & Lehtovaara, A. (2022). Large-Scale Fatigue Testing Based on the Rotating Beam Method. *Experimental Techniques*, 47(3), 553-563. <https://doi.org/https://doi.org/10.1007/s40799-022-00571-8>
- Kattimani, M. A., Khatib, M. I., G., M. M., Sajjad, M. A., Jahangir, S., Baqtaiyan, H., & Sadiq, M. (2020). Design and Fabrication of Fatigue Testing Machine. *International Journal of Scientific Research in Science, Engineering and Technology*, 7(1), 295-304. <https://doi.org/https://doi.org/10.32628/IJSRSET20728>
- Marin, J. (1962). *Mechanical Behavior of Engineering Materials*. Prentice-Hall.
- Yamamoto, T., Benning, L., & Gotoh, K. (2017). Relationship between temperature property and loading frequency of rotating bending fatigue testing machine of cantilever type. International Conference on Very High Cycle Fatigue (VHCF), Dresden, Germany.
- Yamamoto, T., Kokubu, A., Sakai, T., Kiyama, I., & Nakamura, Y. (2012). Development and fundamental preformance of dual-spindle rotating bending fatigue testing machine with special device providing corrosive environments. Asia Pacific Conference on Fracture and Strength – Mechanics and Materials (APCFS-MM2012), Japan.

GEMİ İNŞA ENDÜSTRİSİ BLOK MONTAJ ÜRETİM HATTINDA KAYNAK KISITLI PROJE ÇİZELGELEME PROBLEMİ

Arş. Gör. Abdullah TÜRK

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Gemi İnşaatı ve Gemi Makineleri Mühendisliği Bölümü, abdullahturk@ktu.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-5225-3566

Özet

Gemi inşa endüstrisi, büyük ölçekli ve karmaşık projelerin yürütüldüğü, üretim süreçlerinin yüksek oranda kaynak kısıtları ile şekillendiği stratejik bir sektördür. Bu çalışmada, blok montaj üretim hattı özelinde ele alınan kaynak kısıtlı proje çizelgeleme problemi kapsamında, yalnızca proje tamamlanma süresini (makespan) minimize etmeye odaklanan tek amaçlı bir çizelgeleme modeli geliştirilmiştir. Söz konusu model, gemi bloklarının istasyonlar arasında belirli öncelik ilişkileri doğrultusunda akışını ve her bir görev için gerekli iş gücü atamalarını esas almaktadır. Modelin çözümünde, farklı iş gücü yapıları ve beceri düzeylerini dikkate alan altı farklı genetik algoritma (GA) tabanlı çözüm yaklaşımı tasarlanmıştır. Bu yaklaşımlar, proje tamamlanma süresini minimize etmek için iş gücünün farklı yönlerini yansıtan senaryolardır. Yaklaşımların karşılaştırılmasında deney tasarımı yöntemi kullanılmış; belirlenen kontrol faktörleri ve seviye kombinasyonları altında 27 farklı deney senaryosu çalıştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar, faktör düzeylerinin proje tamamlanma süresi üzerindeki etkisini ortaya koyarken, aynı zamanda hangi GA tabanlı çözüm yaklaşımının daha verimli olduğunu da göstermektedir. Bu çalışma, hem kaynak kısıtlarının yoğun olduğu üretim ortamlarında çizelgeleme performansının nasıl optimize edilebileceğini göstermekte hem de farklı iş gücü stratejilerinin operasyonel verimliliğe etkilerini ölçen sistematik bir değerlendirme sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gemi inşaatı, Blok montaj, Proje çizelgeleme

RESOURCE-CONSTRAINED PROJECT SCHEDULING PROBLEM IN THE BLOCK ASSEMBLY PRODUCTION LINE OF THE SHIPBUILDING INDUSTRY

Abstract

The shipbuilding industry is a strategic sector characterized by large-scale, complex projects and resource-constrained production environments. This study addresses the resource-constrained project scheduling problem within the context of a block assembly production line, by developing a single-objective model that aims exclusively to minimize the project makespan. The proposed model considers the precedence relations between ship blocks across workstations and the workforce assignments required for each task. To solve the problem, six different genetic algorithm (GA)-based approaches were developed, each incorporating various configurations of workforce structure and skill levels. These approaches represent scenarios that reflect different aspects of the workforce in order to minimize the project completion time. A design of experiments (DoE) methodology was employed to systematically evaluate the performance of each approach under 27 experimental scenarios, defined through combinations of control factors and their respective levels. The findings reveal not only the impact of key factors on makespan, but also identify which GA-based approach yields the most efficient scheduling performance. The results show that certain workforce structures and algorithmic configurations significantly improve makespan outcomes under specific conditions. This study contributes to the literature by demonstrating how scheduling performance can be enhanced in highly resource-constrained shipbuilding environments. Moreover, it provides a structured assessment of workforce-related strategies, offering valuable insights into the operational consequences of tactical and operational workforce decisions in shipyard production settings.

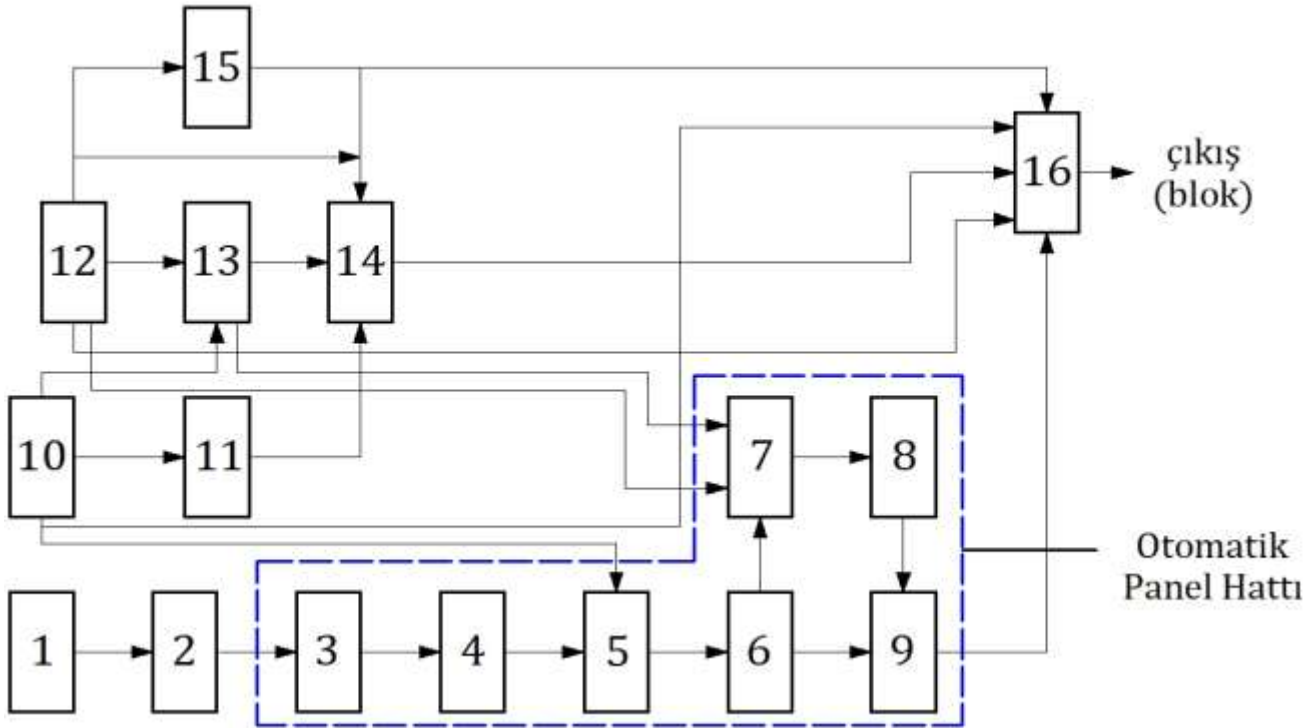
Keywords: Shipbuilding, Block assembly, Project scheduling

1. GİRİŞ

Gemi inşa endüstrisi, deniz taşımacılığı, küresel ticaret ve ulusal güvenlik açısından kritik bir rol üstlenmektedir. Mühendislik-tasarım odaklı üretim sistemi ve proje bazlı yapısıyla bu sektör, yüksek düzeyde özelleştirme gerektiren, uzun teslim süreli ve çok aşamalı üretim süreçleri ile karakterize edilmektedir (Cho et al., 2021; Ma'ruf et al., 2024; Nam et al., 2018). Bu süreçler arasında yer alan blok montaj aşaması, hem operasyonel karmaşıklığı hem de zaman ve kaynak kullanımı bakımından en kritik üretim adımlarından biridir (Shang et al., 2017). Bloklar, daha küçük parçalardan oluşan ara ürünler olup, istasyonlar arasında belirli bir akış ve öncelik ilişkisine bağlı olarak monte edilir (Park et al., 2014). Ancak, sınırlı alan, kaynak kısıtları ve iş gücü planlamasına ilişkin zorluklar, bu aşamadaki verimliliği doğrudan etkilemektedir (Dixit et al., 2018). Bu çalışma, söz konusu zorluklara odaklanarak, blok montaj hattında yalnızca proje tamamlanma süresini (makespan) minimize etmeye yönelik tek amaçlı bir kaynak kısıtlı proje çizelgeleme modeli geliştirmektedir. Model kapsamında, görevler arasındaki öncelik ilişkileri ve iş gücü atamaları dikkate alınmakta; farklı beceri düzeylerine ve yapısal özelliklere sahip iş gücü senaryoları üzerinden altı farklı genetik algoritma (GA) tabanlı çözüm yaklaşımı önerilmektedir. Bu yaklaşımlar, iş gücü esnekliği ve beceri seviyesi gibi taktiksel ve operasyonel kararları yansıtmakta olup, hangi yaklaşımın daha etkin sonuç verdiğini belirlemek amacıyla deney tasarımı yöntemiyle sistematik olarak test edilmiştir. Elde edilen bulgular, hem iş gücü stratejilerinin proje süresine etkisini değerlendirmekte hem de çizelgeleme performansının optimize edilmesine katkı sunmaktadır.

2. PROBLEMİN TANIMI VE KULLANILAN YÖNTEM

Yukarıda bahsedildiği gibi, bu çalışmada gemi inşa endüstrisinde önemli bir üretim aşaması olan blok montaj aşamasında görev yapan çeşitli becerilere sahip işgücünün belirli senaryolar eşliğinde etkin bir şekilde blok montaj departmanındaki iş istasyonlarına atanması ele alınmaktadır. Bahsi geçen blok montaj departmanı ve iş istasyonlarının gösterimi Şekil 1'de sunulmaktadır.

Şekil 1. Blok montaj departmanı iş istasyonları, otomatik panel hattı ve öncelik ilişkileri

Şekil 1’deki her bir iş istasyonunda farklı becerilere gerektiren görevler yürütülmektedir ve halihazırda ise bu görevlere atanmayı bekleyen farklı beceri türlerine sahip işçilerin olduğu işgücü bulunmaktadır. Buradaki amaç, farklı becerilere sahip işçilerin olduğu bu işgücünü etkin bir şekilde farklı beceriler gerektiren iş istasyonlarındaki görevlere atamaktır. Böylece, etkin atama işlemi ile proje tamamlanma süresi (makespan) minimize edilmek istenmektedir. Bu durum, kaynak kısıtlı proje çizelgeleme problemini ortaya çıkarmaktadır. Öte yandan, bu çalışmada, iş istasyonlarında gerçekleştirilen görevlerin kurulum süreleri göz ardı edilmekte ve görevlerin kesintisiz olarak tamamlanacağı varsayılmaktadır. Tüm işçilerin başlangıçta ($t = 0$) hazır olduğu ve istasyonlara atanabilir durumda bulunduğu kabul edilmiştir. Ayrıca, görevler için kesintili işlem (preemption) uygulanmamaktadır ve her görev için gerekli işçi sayısı önceden bilinmektedir.

Bahsi geçen blok montaj departmanında kontrol edilen bazı faktörleri ele almak mümkündür. Bunlar şu şekildedir: iş istasyonu sayısı (A), beceri sayısı (S), işçi sayısı (W), otomatik panel hattındaki iş istasyonu sayısı (B) ve son olarak zaman faktörü (H) olarak sıralamak mümkündür. Bu kontrol edilen faktörlerin değişen seviyeleri ile proje tamamlanma süresinin nasıl etkilendiği gözlemlenmektedir. İşçi sayısı (A), i ve j indisi, becerisi sayısı (S) k indisi, işçi sayısı (W) r indisi, otomatik panel hattındaki iş istasyonu sayısı (B) ise m indisi ve son olarak zaman ise t indisi ile temsil edilmektedir. Optimizasyon modelinin parametreleri ise şu şekildedir:

a_i : istasyon i ’nin işlem süresi

$\mathcal{F}$: proje için önceden tanımlanan bitiş süresi

w_r : işçi r ’nin ortalama yeterlilik seviyesi

$\partial_{i,k}$: istasyon i ’de beceri k ’yı gerçekleştirmek için gerekli toplam işçi sayısı

κ_i : istasyon i , B kümesine aitse 1, aksi halde 0

$\vartheta_{r,k}$: işçi r , beceri k ’yı yapabiliyorsa 1, aksi halde 0

$\varsigma_{i,k}$: istasyon i ’deki görev beceri k ’yı gerektiriyorsa 1, aksi halde 0

Optimizasyon modelinin karar değişkenleri ise şu şekildedir:

Γ_i : istasyon i ’nin başlangıç zamanı

Δ_i : istasyon i ’nin bitiş zamanı

$\Lambda_{i,t}$: istasyon i , zaman t ’de başlarsa 1, aksi halde 0

$\Pi_{i,r,t}$: istasyon i ’deki görev için zaman t ’de işçi r başlarsa 1, aksi halde 0

$\Psi_{i,r,k}$: istasyon i ’de beceri k ’yı gerçekleştirmek için işçi r atanırsa 1, aksi halde 0

Bununla birlikte, önerilen model bazı kısıtları da içermektedir. Bu kısıtlar şu şekilde özetlenebilir: İş istasyonları arasında öncelik ilişkileri bulunmakta olup, bir istasyondaki göreve, öncülü tamamlanmadan başlanamamaktadır. Her bir işçi, aynı anda yalnızca bir iş istasyonunda görev alabilir. Bu çalışmada ele alınan senaryolara göre, bir işçi istasyondaki görevini tamamladıktan sonra başka bir istasyona atanabilir ya da atanamaz. Blok montaj departmanı için hesaplanan proje tamamlanma süresi, önceden tanımlanmış proje bitiş süresini aşmamalıdır. Her iş istasyonundaki görev en az bir beceri gerektirmektedir ve bu görevler yalnızca ilgili becerilere sahip işçiler tarafından yerine getirilmelidir. Ayrıca, her görev yalnızca bir başlangıç zamanında başlatılabilir. Son olarak, otomatik iş istasyonu sayısı toplam istasyon sayısından her zaman daha az olmalıdır. Bu kısıtlar doğrultusunda modelin amaç fonksiyonu, proje tamamlanma süresini minimize etmeye yöneliktir ve bu süre aşağıdaki denklem aracılığıyla hesaplanmaktadır.

$$\text{amaç} = \min (C_{max})$$

2.2. Önerilen İşçi Atama Senaryoları

Bu çalışma kapsamında, blok montaj departmanındaki iş istasyonlarındaki görevlere mevcut işgücünü etkin bir şekilde atamak için üç farklı senaryo ile altı farklı genetik algoritma (GA) tabanlı yaklaşım önerilmektedir. Bu senaryo ve çözüm yaklaşımları Şekil 2’de gösterilmektedir.

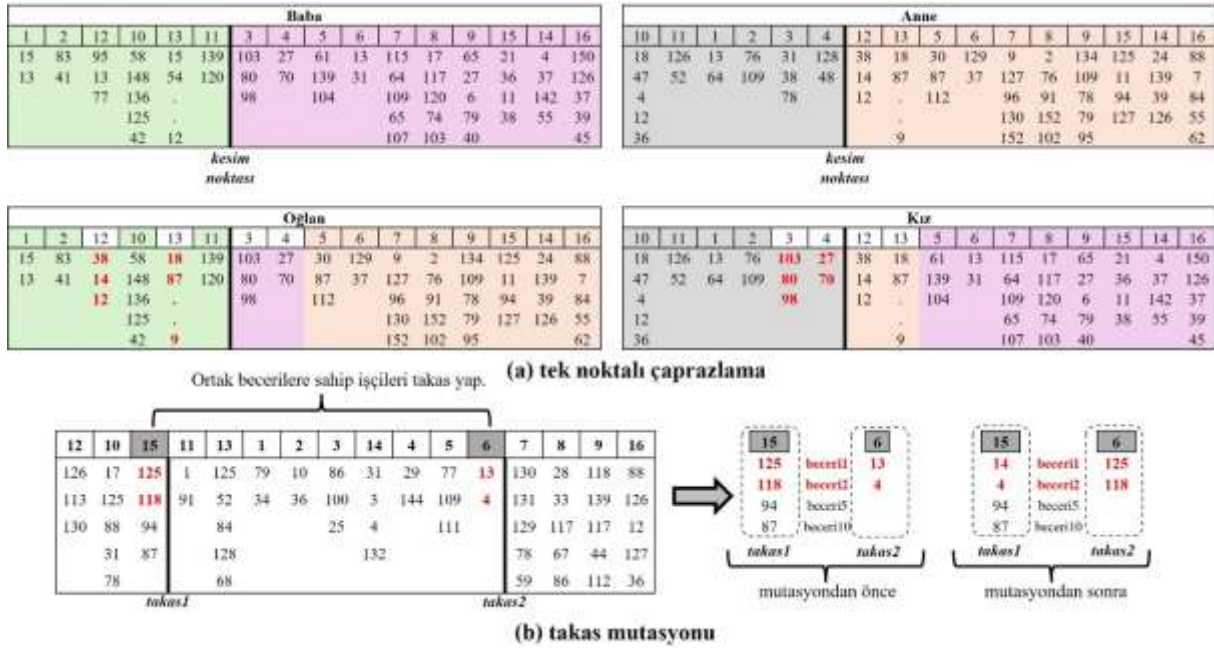
Şekil 2. İşgücü atama senaryoları ve çözüm yaklaşımları

Şekil 2’de gösterildiği üzere, Senaryo 1’de işçilerin tamamı tekli becerilidir ve homojen ya da heterojen yeterlilik seviyelerine sahip olabilir. Bu senaryoda, işçiler yalnızca atandıkları iş istasyonlarında görev alabilmektedir. Senaryo 2’de yine tekli becerili işçiler bulunmaktadır ve homojen ya da heterojen yeterlilik seviyeleri geçerlidir. Ancak bu senaryoda, işçiler atandıkları istasyondaki görevlerini tamamladıktan sonra diğer istasyonlardaki görevlere de atanabilmektedir. Son olarak, Senaryo 3’te işçiler çoklu becerilidir ve yine homojen ya da heterojen yeterlilik seviyelerine sahiptir. Senaryo 2’ye benzer şekilde, işçiler görevlerini tamamladıklarında farklı istasyonlarda da görevlendirilebilmektedir. Bu bağlamda, tekli becerili işçiler yalnızca bir beceride yetkin olarak tanımlanırken, çoklu becerili işçiler en az iki beceride yetkin olarak kabul edilmektedir. Homojen yeterlilik seviyesi, tüm işçilerin aynı düzeyde yetkinliğe sahip olduğunu ifade ederken; heterojen yeterlilik seviyesi, işçiler arasında farklılık gösteren beceri düzeylerini temsil etmektedir. Bu doğrultuda, her senaryo için iki farklı çözüm yaklaşımı olmak üzere toplam altı çözüm yaklaşımı ile iş gücü atamalarının proje tamamlanma süresi üzerindeki etkisi analiz edilmektedir.

2.2. Çalışmada Kullanılan Yöntem

Bu çalışmada, Holland (1992) tarafından önerilen Genetik Algoritma (GA) yaklaşımı kullanılmaktadır. GA, özellikle kaynak kısıtlı çizelgeleme problemleri gibi çözümü zor optimizasyon problemlerinde yaygın olarak tercih edilen, iyi bilinen bir yöntemdir (Chen et al., 2024; Rodríguez-Ballesteros et al., 2024; Tang et al., 2024). GA, her biri kromozom olarak adlandırılan çözüm adaylarının yer aldığı bir popülasyon üzerinden çalışmaktadır. İlk adımda başlangıç popülasyonu oluşturulur ve her bir kromozomun amaç fonksiyonu değeri hesaplanır. Ardından, seçim operatörü ile uygun bireyler seçilerek popülasyonun evrimi başlatılır. Bu bireyler üzerinde uygulanan çaprazlama ve mutasyon operatörleri aracılığıyla yeni çözüm adayları üretilir ve popülasyondaki çeşitlilik artırılır. Bu çalışmada, tek noktali çaprazlama ve takas mutasyonu uygulanarak alternatif çözümler elde edilmektedir. Çözüm adayları, iki aşamalı bir kromozom yapısı ile temsil edilmektedir. İlk aşamada, iş istasyonlarında gerçekleştirilmesi gereken görev sıralamaları yer almakta; ikinci aşamada ise bu görevlere

atanan, farklı beceri türlerine sahip işçilerin dağılımı bulunmaktadır. İki aşamalı yapı sayesinde hem görev sıralaması hem de iş gücü ataması aynı anda optimize edilebilmektedir. Söz konusu kromozom yapısı ile bu yapıya uygulanan çaprazlama ve mutasyon operatörlerinin nasıl çalıştığını gösteren örnekler Şekil 3'te sunulmaktadır.

Şekil 3. İki aşamalı kromozom yapısı ile çaprazlama ve mutasyon operatörlerinin gösterimi

2.3. Deneysel Tasarım

Bu çalışmada, blok montaj üretim departmanında kontrol edilen faktörler (A, S, W ve B) için belirlenen seviyeler Tablo 1'de sunulmaktadır.

Tablo 1. Deneysel tasarım için faktör seviyeleri ve işlem süreleri

Faktörler	Seviyeler		
	1	2	3
A	12	16	20
S	5	10	15
W	100	150	200
B	5	7	9
Parametreler	Üretim Örneği		
a_i	Düzgün [100-2500]		

Tablo 1'de görüldüğü gibi, her faktörün üç farklı seviyesi vardır. Bunun anlamı, $3^4=81$ çalıştırma yapılması gerektiğidir. Ayrıca, 6 farklı çözüm yaklaşımına ek olarak tüm çözüm yaklaşımları 5 kez tekrar edildiğinden toplam çalıştırma sayısı $81 \times 6 \times 5 = 2430$ olarak hesaplanmaktadır. Bu durum, problemin hesaplama karmaşıklığını göstermektedir.

2.3. Elde Edilen Sürelerin RPD Değerlerinin Hesaplanması

Yukarıda bahsedilen GA tabanlı çözüm yaklaşımlarını etkin bir şekilde kıyaslamak için kullanılan yöntemlerden biri Görelî Yüzde Sapma (Relative Percentage Deviation-RPD) olarak adlandırılmaktadır ve bu performans ölçütü ile kıyaslanacak

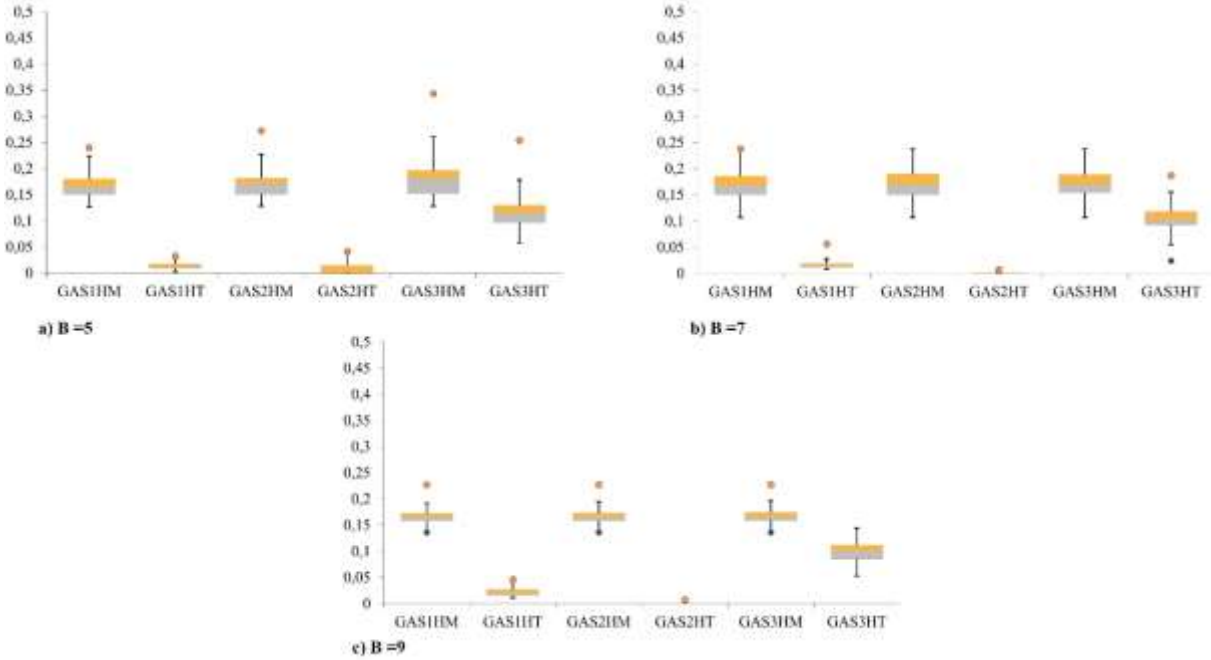
çözümler arasındaki sapmalar minimize edilmektedir (Gürsoy Yılmaz & Yılmaz, 2022). RPD, aşağıdaki formül kullanılarak hesaplanmaktadır.

$$RPD = 100 \times (obj - best\_obj) / best\_obj$$

Öte yandan, GA tabanlı çözüm yaklaşımlarını çalıştırmak için ise GA parametrelerinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu çalışmada, deneme-yanılma yöntemi ile literatürde kabul görmüş GA parametreleri tercih edilmiştir ve şu şekildedir: popülasyon büyüklüğü=100, çaprazlama olasılığı=0.9, mutasyon olasılığı=0.1 ve iterasyon sayısı=500. Bu parametre ayarları ile Tablo 1'deki tüm faktör seviyeleri, otomatik panel hattındaki iş istasyonları (B) seviyelerine göre çalıştırılarak her bir B değeri için 27 deney yapılmıştır. Ayrıca, tüm kodlamalar MATLAB 2015a versiyonunda yapılarak tüm deneyler için elde edilen sürelerden RPD değerleri elde edilmiştir.

3. BULGULAR

Tüm faktör seviyelerinin kombinasyonları dikkate alınarak deney tasarımı altında tüm çözüm yaklaşımları için proje tamamlanma süreleri hesaplanmıştır. Tüm B değerlerine göre elde edilen RPD değerleri Şekil 3'te verilmektedir.

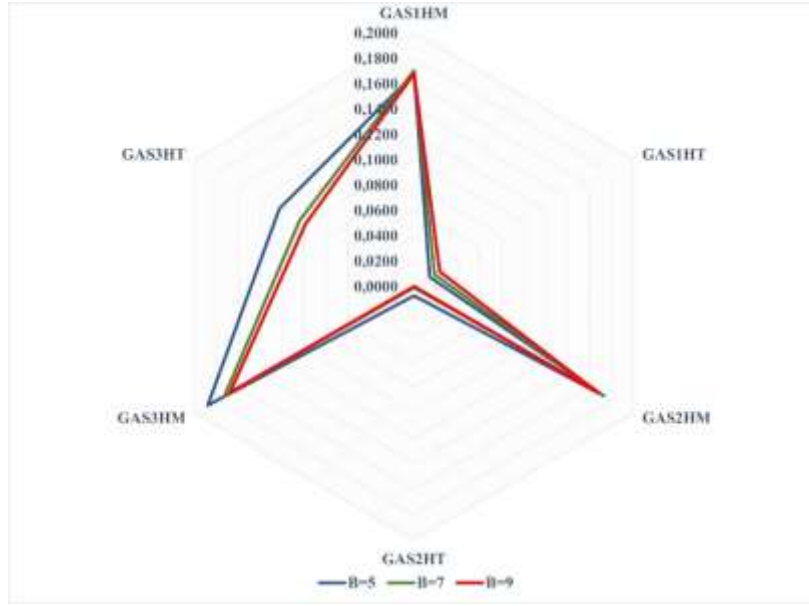

Şekil 3. GA tabanlı yaklaşımlardan tüm B değerlerine göre elde edilen RPD değerleri

Şekil 3 incelendiğinde öne çıkan temel bulgu, heterojen yapıya sahip işgücü atamalarının proje tamamlanma süresi açısından daha iyi performans sergilediğidir. Tüm B değerleri göz önünde bulundurulduğunda, işçilerin homojen yeterlilik seviyesine sahip olduğu senaryoların, heterojen yapıdaki senaryolara kıyasla belirgin şekilde daha yüksek RPD değerleri ürettiği görülmektedir. Bu doğrultuda, en düşük RPD değerlerini sağlayan GAS2HT yaklaşımı, en başarılı çözüm olarak öne çıkmaktadır. Bu sonuç, blok montaj üretim departmanında tekli becerili ve heterojen yapıdaki işçilerin, görevlerini tamamladıktan sonra farklı istasyonlarda da görev alabilmelerinin proje süresi açısından avantaj sağladığını göstermektedir.

Benzer şekilde, GAS1HT yaklaşımı da düşük RPD değerleri ile dikkat çekmektedir. Her ne kadar GAS2HT kadar etkili olmasa da işçilerin yine tekli becerili ve heterojen yapıda olduğu bu senaryoda, istasyon değişikliği kısıtı bulunmasına rağmen kabul edilebilir düzeyde bir performans sergilenmiştir. Tüm B seviyelerine göre ortalama RPD değerlerinin değişimi

ise Şekil 4'te sunulmakta olup, GAS1HT'nin düşük B seviyelerinde, GAS2HT'nin ise yüksek B seviyelerinde daha iyi sonuçlar verdiği gözlemlenmektedir.

Şekil 4. Tüm B değerlerine göre ortalama RPD değerleri

Şekil 4 incelendiğinde, tüm B değerlerinde GAS1HT ve GAS2HT yaklaşımlarının ortalama RPD değerlerinin oldukça düşük olduğu görülmektedir. Öte yandan, GAS1HT yaklaşımı düşük B değerlerinde daha iyi sonuçlar verirken GAS2HT yaklaşımı ise yüksek B değerlerinde daha iyi sonuçlar vermektedir.

Bir diğer değerlendirme bulgusu ise Tablo 2'de görüldüğü gibi GAS2HT algoritması için üç yönlü ANOVA sonuçlarıdır.

Tablo 2. GAS2HT için ün yönlü ANOVA: RPD değerlerine karşı A, S, W

Kaynak	SD	Düz. KT	Düz. OK	F-değeri	P-değeri
A	2	0.000336	0.000168	3.08	0.054
S	2	0.000087	0.000044	0.80	0.454
W	2	0.000135	0.000067	1.24	0.298
A*S	4	0.000090	0.000022	0.41	0.799
A*W	4	0.000211	0.000053	0.97	0.432
S*W	4	0.000112	0.000028	0.51	0.725
A*S*W	8	0.000228	0.000029	0.52	0.833
Hata	54	0.002940	0.000054		
Toplam	80	0.004139			

Sig. (p) <0.05 istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğunu gösterir.

Tablo 2'ye göre, kontrol edilen faktörlerin büyük çoğunluğunun istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yaratmadığı görülmektedir. Her ne kadar iş istasyonu sayısını temsil eden A faktörü sınır değerinde anlamlılık göstermiş olsa da diğer faktörlerin seviye değişimleri sistem performansı üzerinde belirgin bir etki oluşturmamıştır. Bu durum, GAS2HT yaklaşımının farklı senaryolara karşı oldukça sağlam ve istikrarlı bir performans sunduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, uygulayıcılar blok montaj üretim departmanında kontrol edilen faktörlerin seviyelerini belirlerken bu bulguları dikkate alarak daha esnek kararlar alabilirler.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Gemi inşa endüstrisi, büyük ölçekli projelerin yürütüldüğü ve yoğun kaynak kısıtları altında şekillenen stratejik bir üretim alanıdır. Bu çalışmada, blok montaj üretim hattında yalnızca proje tamamlanma süresini minimize etmeye odaklanan tek amaçlı bir çizelgeleme modeli geliştirilmiş ve farklı iş gücü yapıları ile beceri düzeylerini dikkate alan altı farklı GA tabanlı çözüm yaklaşımı değerlendirilmiştir. Deney tasarımı yöntemi ile gerçekleştirilen 27 senaryo sonucunda, heterojen yapıya sahip tekli becerili iş gücünün daha verimli sonuçlar verdiği gözlemlenmiştir. Özellikle, işçilerin farklı istasyonlarda çalışabildiği GAS2HT yaklaşımı, tüm B değerlerinde en düşük RPD sonuçlarını sunarak en etkili çözüm olarak öne çıkmıştır. GAS1HT yaklaşımı da düşük RPD değerleriyle dikkat çekmiş ve belirli koşullarda tercih edilebilir bir alternatif olarak değerlendirilmiştir. Üç yönlü ANOVA sonuçları ise, GAS2HT algoritmasının kontrol faktörlerindeki değişimlere karşı istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediğini, dolayısıyla bu yaklaşımın sağlam bir çözüm sunduğunu ortaya koymaktadır.

Bu çalışmanın bulguları, blok montaj üretim departmanında çizelgeleme performansının iyileştirilmesinde iş gücü yapısının belirleyici olduğunu göstermektedir. İlerleyen çalışmalarda, bu model diğer üretim departmanlarına uyarlanarak sistem performansı karşılaştırılabilir. Ayrıca, farklı meta-sezgisel algoritmalar (örneğin, parçacık sürü optimizasyonu veya gri kurt algoritması) kullanılarak elde edilen sonuçların çeşitliliği incelenebilir. Bununla birlikte, sadece proje tamamlanma süresine odaklanan bu modelde, gelecekte maliyet gibi ek hedeflerin de değerlendirilmesi önerilmektedir. Son olarak, deterministik işlem sürelerinin kullanıldığı bu model, belirsizliklerin dikkate alındığı sağlam (robust) optimizasyon yaklaşımlarıyla genişletilerek daha gerçekçi analizler sunabilir.

KAYNAKLAR

- Chen, G., He, W., Tian, Y., & Ma, K. (2024). Resource-constrained project scheduling with multiple states: Bi-objective optimization model and case study of aircraft maintenance. *Computers & Industrial Engineering*, 191, 110169.
- Cho, S., Lee, J. M., & Woo, J. H. (2021). Development of production planning system for shipbuilding using component-based development framework. *International Journal of Naval Architecture and Ocean Engineering*, 13, 405–430. <https://doi.org/10.1016/J.IJNAOE.2021.05.001>
- Dixit, V., Verma, P., Raj, P., & Sharma, M. (2018). Resource and time criticality based block spatial scheduling in a shipyard under uncertainty. *International Journal of Production Research*, 56(22), 6993–7007. <https://doi.org/10.1080/00207543.2018.1424369>
- Gürsoy Yılmaz, B., & Yılmaz, Ö. F. (2022). Lot streaming in hybrid flowshop scheduling problem by considering equal and consistent sublots under machine capability and limited waiting time constraint. *Computers & Industrial Engineering*, 173, 108745.
- Holland, J. H. (1992). *Adaptation in natural and artificial systems: an introductory analysis with applications to biology, control, and artificial intelligence*. MIT press.
- Ma'ruf, B., Mustajib, M. I., Bisri, A., Suwahyu, S., Suwarni, E., Nurcholis, N., Rina, R., Bahri, S., Armansyah Sugiarto, M. M., Fadhilah Nur Imani, B., & Rahadi, S. J. A. (2024). Technology capability of Indonesian medium-sized shipyards for ship production using Product-oriented Work Breakdown Structure method (case study on shipbuilding of Mini LNG vessel). *Cogent Engineering*, 11(1). <https://doi.org/10.1080/23311916.2023.2284534>
- Nam, S. H., Shen, H. Q., Ryu, C., & Shin, J. G. (2018). SCP-Matrix based shipyard APS design: Application to long-term production plan. *International Journal of Naval Architecture and Ocean Engineering*, 10(6), 741–761. <https://doi.org/10.1016/J.IJNAOE.2017.10.003>
- Park, J., Lee, D., & Zhu, J. (2014). An integrated approach for ship block manufacturing process performance evaluation: Case from a Korean shipbuilding company. *International Journal of Production Economics*, 156, 214–222. <https://doi.org/10.1016/J.IJPE.2014.06.012>
- Rodríguez-Ballesteros, S., Alcaraz, J., & Anton-Sanchez, L. (2024). Metaheuristics for the bi-objective resource-constrained project scheduling problem with time-dependent resource costs: An experimental comparison. *Computers & Operations Research*, 163, 106489.
- Shang, Z., Gu, J., Ding, W., & Duodu, E. A. (2017). Spatial scheduling optimization algorithm for block assembly in shipbuilding. *Mathematical Problems in Engineering*, 2017. <https://doi.org/10.1155/2017/1923646>
- Tang, N., Wang, X., Gao, S., Ai, B., Li, B., & Shang, H. (2024). Collaborative ship scheduling decision model for green tide salvage based on evolutionary population dynamics. *Ocean Engineering*, 304, 117796.

E-TİCARETTE WEB SİTESİ TASARIMININ ÖNEMİ: TEKNOLOJİ KABUL MODELİ (TKM) ÇERÇEVESİNDE BİR İNCELEME

Abdoul Aziz OUEDRAOGO

Orcid Numarası: 0009-0007-2755-6964

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi/Türkiye

ÖZET

Günümüzde internetin yaygınlaşması, tüketicilerin alışveriş alışkanlıklarını değiştirerek online alışverişi ön plana çıkarmıştır. Bu durum, e-ticaret işletmelerinin web sitesi tasarımına yönlendirmiştir. Teknoloji Kabul Modeli (TKM) çerçevesinde yapılan araştırmalar, web sitesi tasarımının çevrimiçi alışveriş deneyimini etkilediğini ortaya koymaktadır. TKM, kullanıcıların bir teknolojiyi benimseme niyetini açıklamak için algılanan fayda ve kullanım kolaylığı faktörlerine odaklanır. Algılanan fayda, teknolojinin yararlı olduğuna, kullanım kolaylığı ise kullanımının basit olduğuna duyulan inançtır.

Web sitesi tasarımı, TKM'nin temel faktörlerinden olan Algılanan Fayda (AF) ve Algılanan Kullanım Kolaylığı (AKK) ile ilişkilidir. İyi tasarlanmış bir web sitesi, kullanıcı dostu arayüzü, kolay navigasyonu ve güvenli ödeme seçenekleriyle AF ve AKK'yı güçlendirir, kullanıcı memnuniyeti ile sadakati artırır. Kötü tasarım ise bu algıları olumsuz etkileyerek kullanıcıların siteyi terk etmesine neden olur. Araştırmada nicel yöntemler kullanılmıştır. Veri toplama aracı olarak Likert ölçeğine dayalı bir anket uygulanmıştır. Araştırmanın örnekleme, kolayda örnekleme yöntemiyle seçilmiş olup, toplamda 410 katılımcıdan çevrimiçi anket yoluyla veri toplanmıştır. Verilerin analizi SPSS, programı aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.

Araştırma bulguları, web sitesi tasarımının çevrimiçi alışveriş deneyimini doğrudan etkileyen bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır. Bu kapsamda, kullanıcı odaklılık, kullanılabilirlik, estetik, güvenlik ve mobil uyumluluk gibi bileşenlerin, tüketicilerin çevrimiçi alışveriş deneyimlerini iyileştirdiği belirlenmiştir. Kullanıcı odaklılık, kullanıcıların ihtiyaç ve beklentilerine uygun olarak tasarlanmasını ifade ederken, kullanılabilirlik, sitenin kolay gezilebilir ve arananlara hızla ulaşılabilirliğini ifade etmektedir. Estetik unsurlar, görsel açıdan çekici ve kullanıcıların beğenecek şekilde tasarlanmasını kapsarken, güvenlik, kullanıcıların kişisel ve finansal bilgilerini koruyacak önlemlerin alınmasını ifade etmektedir. Mobil uyumluluk ise web sitesinin farklı cihazlarda (bilgisayar, akıllı cihazlar vb.) çalışmasını sağlamayı ifade etmektedir.

Son olarak, TKM çerçevesinde yapılan analizler, iyi tasarlanmış bir web sitesinin, tüketicilerin AF ve AKK algılarını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. E-ticaret işletmelerinin, rekabet avantajı elde edebilmek için, web sitelerini kullanıcı dostu, güvenli ve estetik açıdan tatmin edici bir şekilde tasarlamaları önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Teknoloji Kabul Modeli, Web Sitesi Tasarımı, Online Alışveriş Deneyimi, E-ticaret

Abstract

Today, the widespread use of the internet has changed the shopping habits of consumers and brought online shopping to the forefront. This situation has led e-commerce businesses to website design. Research conducted within the framework of the Technology Acceptance Model (TAM) reveals that website design affects the online shopping experience. TAM focuses on perceived usefulness and ease of use factors to explain users' intention to adopt a technology. Perceived usefulness is the belief that the technology is useful and ease of use is the belief that it is simple to use.

Website design is related to Perceived Benefit (PB) and Perceived Ease of Use (PEOU), which are the key factors of CAC. A well-designed website, with its user-friendly interface, easy navigation and secure payment options, strengthens AF and EOU and increases user satisfaction and loyalty. Poor design, on the other hand, negatively affects these perceptions and causes users to leave the website. Quantitative methods were used in the research. A questionnaire based on Likert scale was applied as a data collection tool. The sample of the research was selected by convenience sampling method and data were collected from 410 participants in total through online survey. The data were analysed using SPSS software.

Research findings reveal that website design is a factor that directly affects the online shopping experience. In this context, it has been determined that components such as user orientation, usability, aesthetics, security and mobile compatibility improve consumers' online shopping experiences. While user orientation refers to the design of the website in accordance with the needs and expectations of the users, usability refers to the ease of navigation and quick access to the searched items. Aesthetic elements include designing the website in a visually attractive and user-pleasing way, while security refers to taking measures to protect users' personal and financial information. Mobile compatibility refers to ensuring that the website works on different devices (computers, smart devices, etc.).

Finally, the analyses conducted within the framework of CQM show that a well-designed website positively affects consumers' perceptions of AF and AFC. It is recommended that e-commerce businesses should design their websites in a user-friendly, secure and aesthetically satisfying manner in order to gain competitive advantage.

Keywords: Technology Acceptance Model, Website Design, Online Shopping Experience, E-commerce

VİRAJ DENGİ DEMİR ÇUBUKLARININ BÜKÜM AÇILARININ SONLU ELEMANLAR YÖNTEMİYLE İNCELENMESİ

Proses Mühendisi, Orhan EKER¹

Ür-ge Mühendisi, Berkay MENDİ²

Doçent Doktor , İbrahim YAVUZ³

¹Phi Metal Otomotiv San. Tic. Ltd. Şti. ,AR-GE,orhaneker94@gmail.com,0009-0004-7300-1028

²Phi Metal Otomotiv San. Tic. Ltd. Şti. ,AR-GE,berkaymendi@gmail.com ,0009-0003-5633-0762

³Afyon Kocatepe Üniversitesi ,Teknoloji Fakültesi , iyavuz@aku.edu.tr , 0000-0002-4480-2342

Özet

Denge çubuğu, bir aracın ön, arka veya her iki ucunda kullanılan ve bağlı olduğu tekerlek çifti arasındaki eşit olmayan dikey harekete direnç göstererek gövde yuvarlanmasını azaltan bir süspansiyon elemanıdır. Bu elemanlar, aracın yönüne bağlı olarak virajın içine ya da dışına doğru savrulmasını önlemek amacıyla kullanılmaktadır. Viraj denge çubukları, yalnızca araç dinamiğini doğrudan etkileyen yapısal bileşenler olmakla kalmaz, aynı zamanda sürüş güvenliği ve konfor açısından da kritik bir rol üstlenir.

Bu çalışmada, bir SUV araca ait viraj denge çubuğunun mekanik performansı, sonlu elemanlar analizi (FEA) yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. Analiz sürecinde, parçanın gerçek çalışma koşullarını temsil edecek şekilde tanımlanan sınır şartları ve yükleme senaryoları doğrultusunda, bileşen üzerinde oluşan gerilme dağılımları, deformasyonlar ve ilgili yapısal tepkiler ayrıntılı olarak incelenmiştir. Analiz sonucunda maksimum gerilme ve maksimum deformasyonun oluştuğu bölgeler belirlenerek kritik bölgeler belirlenmiştir. Özellikle bu kritik bölgelerde olan büküm açıları gözlemlenmiş ve bu açıların yapısal dayanım üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Yapılan gözlemler sonucunda, büküm açıları azaldıkça viraj denge çubuğu üzerinde oluşan gerilmelerin arttığı gözlemlenmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda, viraj denge çubuklarının geometrik yapısında büküm açılarına dikkat edilmesinin tasarım iyileştirmeleri açısından önemli katkılar sağlayabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Denge Çubuğu, Viraj Çubuğu, Süspansiyon, Gerilme.

INVESTIGATION OF THE BENDING ANGLES OF ANTI-ROLL BARS USING THE FINITE ELEMENT METHOD

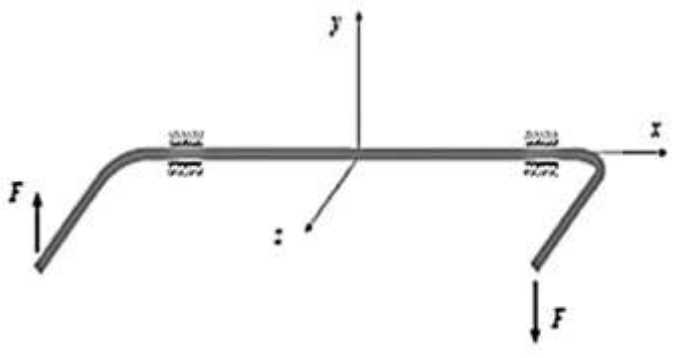
Abstract

A stabilizer bar is a suspension element used at the front, rear or both ends of a vehicle and reduces body roll by resisting unequal vertical movement between the pair of wheels to which it is attached. These elements are used to prevent the vehicle from drifting towards the inside or outside of the curve depending on its direction. Stabilizer bars are not only structural components that directly affect vehicle dynamics, but also play a critical role in terms of driving safety and comfort. In this study, the mechanical performance of an SUV vehicle's stabilizer bar was evaluated using the finite element analysis (FEA) method. During the analysis process, the stress distributions, deformations and related structural responses on the component were examined in detail in line with the boundary conditions and loading scenarios defined to represent the actual operating conditions of the part. As a result of the analysis, critical regions were determined by determining the regions where maximum stress and maximum deformation occurred. In particular, the twist angles in these critical regions were observed and the effects of these angles on structural strength were investigated. As a result of the observations, it was observed that the stresses on the stabilizer bar increased as the twist angles decreased. In line with the findings obtained, it is thought that paying attention to the twist angles in the geometric structure of the anti-roll bars can make significant contributions to design improvements.

Keywords: Anti-roll bars, Suspension, finite element analysis.

GİRİŞ

Viraj denge çubukları (anti-roll bar), taşıtların süspansiyon sistemine entegre edilen ve aracın viraj alma anında oluşan yanal kuvvetleri karşılayarak gövde salınımını azaltan mekanik elemanlardır. Araç viraj alırken, dış tekerleğin süspansiyonu sıkışırken iç tekerleğin süspansiyonu genişler. Bu durum, aracın savrulmasına yol açabilir. Viraj denge çubuğu, bu dengesizliği azaltmak için görev alır. Çubuğun iki ucu, süspansiyon sisteminin sağ ve sol tarafına bağlıdır ve araç viraj aldığı anda burulma hareketi ile kuvvet aktarımı sağlar. Çalışma şekli şekil 1 de verilmiştir. Bu sayede gövde salınımı kontrol altına alınır. Sürüş güvenliği ve yol konforu açısından hayati önem taşıyan bu elemanların, hem tasarımı hem de üretimi titizlikle ele alınmalıdır (Bayrakceken vd. 2006). Viraj denge çubuğu, literatürde sıklıkla “stabilizatör çubuğu” veya “Anti-roll bar” olarak da adlandırılan, genellikle çelik malzemeden imal edilen ve aracın sağ ve sol süspansiyon sistemlerini birbirine bağlayan yapısal bir elemandır.

Şekil 1 Viraj denge demiri çalışma şekli şematik görünüşü (Nikhil ve Daspute 2018)

Viraj denge çubuğu, otomobillerin süspansiyon sistemlerinin temel bileşenlerinden biridir. Bu elemanın burulma direnci, gövdenin yana yatmasını sınırlama kapasitesini belirler ve bu özellik "devirme rijitliği" (roll stiffness) olarak tanımlanır. Viraj denge demirlerinin günümüzde üretilen araçların büyük çoğunluğunda ön aksta bulunmaktadır. Ancak hem ön hem de arka akslara montaj edilmiş denge çubukları, gövde devrilmesini daha etkin şekilde sınırlandırarak, aracın genel dinamik performansını iyileştirmektedir (Bharane vd. 2014).

Doğru şekilde boyutlandırılmış ve uygun biçimde monte edilmiş denge çubukları, aracın gövde salınımını minimize ederek yol tutuş performansını artırmakta ve sürücüyü daha güvenli bir sürüş hissiyatı sunmaktadır. Ön denge çubuğunun yay sabitinin artırılması, aracın ön tarafında daha fazla tutunma sağlayarak ön tekerlek kayması (understeer) eğilimini artırırken; arka denge çubuğundaki benzer bir rijitlik artışı, arka tekerlek kayması (oversteer) yönünde bir davranışa neden olabilir. Bu durum, denge çubuklarının sadece roll kontrolü değil, aynı zamanda sürüş dinamiklerinin yönetimi açısından da önemli rol oynadığını göstermektedir.

Bir viraj denge demiri'nin rijitliği, viraj sırasında araç gövdesine uygulanan yuvarlanma direncini doğrudan etkiler. Daha yüksek rijitlik değerleri, gövde salınımının azalmasına ve böylece daha fazla araç stabilitesine katkı sağlar. Bu bağlamda yapılan çalışmalarda, farklı otomotiv uygulamaları için viraj denge demiri konfigürasyonlarının değerlendirilmesiyle birlikte rijitlik değerlerinin hesaplanmasına yer verilmiştir (Alpar vd., 2024; Tobolár vd., 2019; Li vd., 2023). Özellikle optimize edilmiş tasarımlarda viraj denge demiri boyunca oluşan gerilme dağılımı, çubuğun operasyonel yükler altında hasar görmeden çalışabilmesi için büyük önem taşır (Alpar vd., 2024).

Viraj denge demiri'nin bükülme açıları yalnızca malzeme özelliklerine değil, aynı zamanda çubuğun çapı ve uzunluğu gibi geometrik parametrelerine de bağlıdır (Chen vd., 2018). Yapılan araştırmalar, bu parametrelerin optimize edilmesinin çubuğun taşıma kapasitesini önemli ölçüde artırabileceğini ortaya koymaktadır; bu da dinamik koşullar altında araç dengesinin sağlanması açısından kritiktir (Mariappa 2018, Taha vd. 2017).

Viraj denge demiri tasarımı üzerine yapılan çalışmalar literatürde detaylı biçimde incelenmiştir. Örneğin, yapılan bir çalışmada, Viraj denge demiri 'nin süspansiyon geometrisine göre hizalanmasının optimize edilmesinin, ani manevralar sırasında yuvarlanma açılarını kontrol etmede etkili olduğu gösterilmiştir. Özellikle ağır araçlarda, bu sistemlerin doğru şekilde kalibre edilmesiyle ani direksiyon hareketlerinde devrilme eğiliminin azaldığı rapor edilmiştir (Kelkar vd., 2021; Yim vd., 2010). Yapılan çalışmaların bir kısmında ise simülasyon tekniklerinden yararlanılmıştır. Bu tür çalışmalar, ARB'lerin araç kullanım karakteristiklerini nasıl değiştirdiğini göstermekte ve optimize edilmiş bükülme açısı tasarımlarının yatay yol tutuş tepkisini artırdığına işaret etmektedir (Yim, 2011; Hwang vd., 2020).

Viraj denge demirleri üzerine yapılan başka çalışmalarda ise malzemeleri üzerinedir. Özellikle kompozit malzemelerin denge çubuğu üretiminde kullanılması, artırılmış yorulma ömrü ve uzun vadeli performans kararlılığı gibi önemli avantajlar sunmaktadır (Zhao ve diğ., 2023; Zhi ve diğ., 2022). Bu gelişmiş malzeme özellikleri, daha optimize edilmiş geometrik tasarımlara imkân tanırken, doğrudan bükülme açılarını ve dolayısıyla aracın genel dinamik davranışlarını olumlu yönde etkilemektedir (Gao ve diğ., 2021).

Bu çalışmada, bir SUV araca ait viraj denge çubuğunun yapısal dayanımı, sonlu elemanlar analizi (FEA) yöntemiyle ayrıntılı şekilde incelenmiştir. Analiz aşamasında, bileşenin gerçek kullanım koşullarını yansıtacak biçimde sınır şartları ve yükleme durumları tanımlanarak, gerilme dağılımları, deformasyon miktarları ve yapısal tepkiler kapsamlı olarak değerlendirilmiştir. Elde edilen analiz sonuçları doğrultusunda, maksimum gerilme ve deformasyon değerlerinin meydana geldiği bölgeler tespit edilmiş ve bu bölgeler potansiyel yapısal risk taşıyan kritik alanlar olarak belirlenmiştir.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada, otomotiv süspansiyon sistemlerinde yaygın olarak kullanılan viraj denge demirinin yapısal davranışı, Sonlu Elemanlar Yöntemi (FEM) kullanılarak sayısal olarak analiz edilmiştir. Analiz süreci kapsamında, bileşenin tipik yükleme koşulları altındaki mekanik tepkileri değerlendirilmiş; özellikle gerilme ve deformasyon dağılımları detaylı bir şekilde incelenmiştir. Yapılan bu analizler, bileşenin dayanım kapasitesinin belirlenmesi ve tasarım parametrelerinin optimize edilmesine katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Şekil 2 Farklı açılarda tasarlanan viraj denge demirleri CAD görünüşü

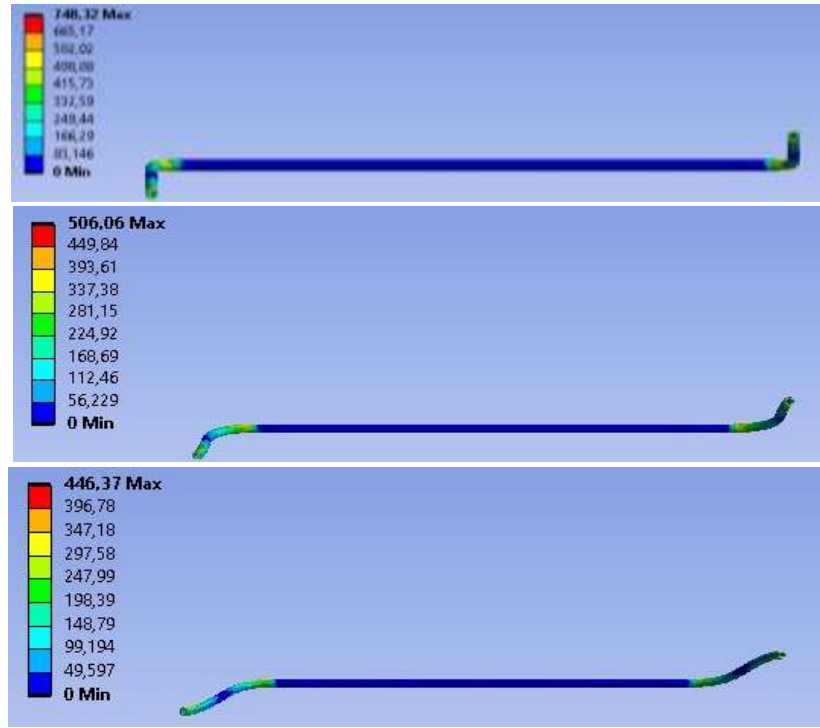
Çalışmanın ilk aşamasında, viraj denge demirinin geometrik modeli, teknik çizim ve ölçüler esas alınarak bir Bilgisayar Destekli Tasarım (CAD) yazılımı olan SolidWorks aracılığıyla oluşturulmuştur. Elde edilen katı model, sonlu elemanlar analizinin temelini oluşturarak daha sonraki adımlar için referans yapı olarak kullanılmıştır (Logan, 2016). İkinci aşamada, oluşturulan CAD modeli, ANSYS ticari sonlu elemanlar yazılımı aracılığıyla uygun elemanlara ayrıştırılmıştır. Yapısal

analizlerin doğruluğunu artırmak amacıyla tetrahedral ve hexahedral eleman tipleri tercih edilmiş; eleman boyutları ise çözüm doğruluğunu ve hesaplama süresini dengeleyecek şekilde optimize edilmiştir. Özellikle yüksek gerilme oluşması muhtemel bölgelerde daha sıkı bir ağ yapısı tercih edilerek sonuç hassasiyeti artırılmıştır (Zienkiewicz & Taylor, 2000). Üçüncü aşamada, analizde kullanılacak malzemenin mekanik özellikleri belirlenmiştir. Elastik modül, Poisson oranı, akma gerilmesi ve benzeri özellikler, güvenilir veri tabanlarından ve literatür kaynaklarından temin edilerek ANSYS ortamına tanımlanmıştır. Doğru ve eksiksiz malzeme tanımlaması, Sonlu elemanlar analiz sonuçlarının fiziksel gerçeklikle örtüşmesi açısından kritik öneme sahiptir (Reimpell et al., 2001). Dördüncü aşamada, viraj denge demirinin gerçek kullanım koşulları dikkate alınarak yükleme senaryoları oluşturulmuş ve uygun sınır şartları modele uygulanmıştır. Tipik bir viraj alma senaryosu esnasında oluşan kuvvetler, tekerleklerden iletilen dikey yükler ve burç bağlantı noktalarındaki kinematik kısıtlamalar temel alınarak modele entegre edilmiştir. Bu kapsamda, statik yükleme koşulları altında analiz gerçekleştirilmiş ve literatürde yer alan deneysel ve teorik çalışmalardan yararlanılmıştır (Dixon, 1996).

Son aşamada, tüm sınır şartları, malzeme özellikleri ve yükleme koşulları tanımlanmış olan model analiz edilmiştir. SEY çözümü sonucunda elde edilen gerilme, yer değiştirme ve deformasyon verileri mühendislik kriterleri doğrultusunda değerlendirilmiştir. Analiz bulguları, malzeme dayanımı ve otomotiv endüstrisinde kabul gören tasarım sınırları ile karşılaştırılarak viraj denge demirinin yapısal yeterliliği yorumlanmıştır (Taşatar, 2006).

3. BULGULAR

Analiz sonuçlarına göre, çubuk üzerinde en fazla gerilmenin olduğu bölgeler, genellikle büküm açılarının bulunduğu kritik geçiş bölgeleridir. Bu bölgelerdeki gerilme değerleri, çubuğun elastik sınırına oldukça yaklaşmakta ve uzun süreli kullanımlarda yorulma riski oluşturmaktadır. Ayrıca, büküm açısının azaldığı durumlarda çubuk daha sert bir şekilde burulmakta ve oluşan iç gerilmeler artmaktadır. Deformasyon analizlerinde ise çubuğun uç kısımlarına yakın bölgelerde maksimum yer değiştirmeler gözlemlenmiştir. Bu bulgular, çubuğun dayanım performansının doğrudan geometrik yapı ile ilişkili olduğunu göstermektedir.

Şekil 3 Von-mises gerilmeleri

Yapılan sonlu elemanlar analizleri sonucunda, 90°, 120° ve 150° bükülme açılarına sahip viraj denge çubuklarının Von Mises gerilme dağılımları incelenmiştir. Elde edilen maksimum gerilme değerleri sırasıyla 748,32 MPa (90°), 506,06 MPa (120°) ve 446,37 MPa (150°) olarak belirlenmiştir. Bu değerler, bükülme açısı arttıkça maksimum gerilme seviyesinde anlamlı bir azalma yaşandığını göstermektedir.

90° bükülme açısına sahip çubukta gerilme, özellikle keskin dönüşlerin bulunduğu bölgelerde yoğunlaşmakta ve kritik gerilme seviyesine ulaşmaktadır. Bu durum, keskin köşe geometrisinin gerilme yığılmasına sebep olduğunu göstermektedir. 120° açılı çubukta bu gerilme yığılması daha yayılı bir dağılım göstermekte olup, maksimum gerilme değeri yaklaşık %32 oranında azalmıştır. 150°'lik bükülme açısına sahip çubuk ise daha geniş bir eğrilik yarıçapına sahip olduğundan, yük dağılımı daha homojen olmakta ve maksimum gerilme en düşük seviyeye inmektedir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, viraj denge çubuğunun bükülme açısının yapısal gerilme üzerindeki etkisi sonlu elemanlar yöntemiyle incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar, bükülme açısının artmasıyla Von Mises gerilme değerlerinde belirgin bir azalma olduğunu göstermiştir. En yüksek gerilme 90° açılı çubukta gözlemlenirken, 150° bükülmeye sahip çubukta gerilme minimum seviyeye düşmüştür. Bu durum, daha geniş açılarının daha homojen yük dağılımı sağladığını ve yapısal dayanımı olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuştur.

Gerilme yığılması, özellikle keskin köşe geçişlerinde daha yoğun olarak gözlenmiş ve bu durum 90°'lik tasarımın kırılma açısından daha riskli olduğunu göstermiştir. 120° ve 150°'lik tasarımlarda eğrisel geçişin etkisiyle gerilme dağılımı daha dengeli hale gelmiş, bu da yorulma dayanımı açısından avantaj sağlamıştır. Ancak, çubuğun geometrisinin değiştirilmesi aracın dinamik özelliklerini de etkileyebileceğinden, mekanik avantajlar ile sürüş performansı arasında optimum bir denge kurulmalıdır.

Gelecek çalışmalarda, farklı malzeme türlerinin bu geometrilerle olan etkileşimi de değerlendirilmelidir. Ayrıca, sadece statik yükleme değil, dinamik testler ve yorulma analizleriyle desteklenen kapsamlı bir değerlendirme yapılması önerilmektedir. Gerçek sürüş koşullarına benzer deneysel doğrulamalarla birlikte, bükülme açısının araç performansına olan etkisi çok boyutlu olarak ele alınmalıdır.

KAYNAKLAR

- Alpar, M., Savran, E., & Karpat, F. (2024). Anti-roll bar optimization of an urban electric bus. *Archives of Advanced Engineering Science*, 1-8. <https://doi.org/10.47852/bonviewaaes42022250>
- Bayrakceken, H., Tasgetiren, S., & Aslantas, K. (2006). Fracture of an automobile anti-roll bar. *Engineering Failure Analysis*, 13(5), 732-738.
- Bharane, P., Tanpure, K., Patil, A., & Kerkal, G. (2014). Design, analysis and optimization of anti-roll bar. *International Journal of Engineering Research and Applications*, 4(9), 137-140.
- Chen, Y., Peterson, A., & Ahmadian, M. (2018). Achieving anti-roll bar effect through air management in commercial vehicle pneumatic suspensions. *Vehicle System Dynamics*, 57(12), 1775-1794. <https://doi.org/10.1080/00423114.2018.1552005>
- Dixon, J. C. (1996). *Tires, Suspension and Handling* (2nd ed.). SAE International.
- Gao, J., Wu, F., & Li, Z. (2021). Study on the effect of stiffness matching of anti-roll bar in front and rear of vehicle on the handling stability. *International Journal of Automotive Technology*, 22(1), 185-199. <https://doi.org/10.1007/s12239-021-0019-1>
- Hwang, H., Lan, T., & Chen, J. (2020). Developing a strategy to improve handling behaviors of a medium-size electric bus using active anti-roll bar. *Symmetry*, 12(8), 1334. <https://doi.org/10.3390/sym12081334>
- Kelkar, S., Gautam, P., Sahai, S., Agrawal, P., & Manoharan, R. (2021). A detailed study on design, fabrication, analysis, and testing of the anti-roll bar system for formula student cars. *Sn Applied Sciences*, 3(3). <https://doi.org/10.1007/s42452-021-04279-z>
- Li, Y., Chen, Z., Hou, M., & Guo, T. (2023). Multi-objective optimization design of anti-roll torsion bar using improved beluga whale optimization algorithm. *Railway Sciences*, 3(1), 32-46. <https://doi.org/10.1108/rs-10-2023-0037>
- Logan, D. L. (2016). *A first course in the finite element method* (6th ed.). Cengage Learning.
- Mariappa, A. P. P. (2018). Design and optimization of anti-roll bar (Doctoral dissertation, Kauno technologijos universitetas).
- Nikhil, M. K., & Daspute, D. H. (2018). Dynamic analysis of anti roll bar. *Materials today: proceedings*, 5(5), 12490-12498.
- Reimpell, J., Stollfuß, H., & Betzler, J. W. (2001). *The automotive chassis: Engineering principles*. Butterworth-Heinemann.
- Taha, M. M., Sapuan, S. M., Mansor, M. R., & Aziz, N. A. (2017). Development of an automotive anti-roll bar: a review. *Journal of the Society of Automotive Engineers Malaysia*, 1(1), 63-81.
- Taşatar, C. (2006). *Viraj denge çubuğunun yapısal analizi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. <https://acikerisim.sakarya.edu.tr/handle/20.500.12619/81979>
- Tobolář, J., Leitner, M., & Heckmann, A. (2019). Anti-roll bar model for nvh and vehicle dynamics analyses.. <https://doi.org/10.3384/ecp1915799>
- Yim, S. (2011). Design of a rollover prevention controller with differential game theory and a coevolutionary genetic algorithm. *Journal of Mechanical Science and Technology*, 25(6), 1565-1571. <https://doi.org/10.1007/s12206-011-0431-y>
- Yim, S., Yoon, J., Cho, W., & Yi, K. (2010). An investigation on rollover prevention systems: unified chassis control versus electronic stability control with active anti-roll bar. *Proceedings of the Institution of Mechanical Engineers Part D Journal of Automobile Engineering*, 225(1), 1-14. <https://doi.org/10.1243/09544070jauto1444>
- Zhao, R., Liu, Y., Liu, W., Ye, D., Tang, L., Xu, L., ... & Mohammad, Z. (2023). Lightweight optimization design and fatigue lifetime analysis for anti-rolling torsion bar of rail vehicle. *Journal of Physics Conference Series*, 2468(1), 012052. <https://doi.org/10.1088/1742-6596/2468/1/012052>
- Zhi, P., Wang, Z., Chen, B., & Sheng, Z. (2022). Time-variant reliability-based multi-objective fuzzy design optimization for anti-roll torsion bar of emu. *Computer Modeling in Engineering & Sciences*, 131(2), 1001-1022. <https://doi.org/10.32604/cmesc.2022.019835>
- Zienkiewicz, O. C., & Taylor, R. L. (2000). *The finite element method: Solid mechanics*. Butterworth-Heinemann.

VİRAJ DENGİ ÇUBUKLARININ TASARIMINDA İÇİ BOŞ KESİT GEOMETRİSİNİN MEKANİK DAYANIM AÇISINDAN SONLU ELEMANLAR İLE İNCELENMESİ

Proses Mühendisi, Orhan EKER¹

Ür-ge Mühendisi, Berkay MENDİ²

Doçent Doktor , İbrahim YAVUZ³

¹Phi Metal Otomotiv San. Tic. Ltd. Şti., AR-GE, orhaneker94@gmail.com, 0009-0004-7300-1028

²Phi Metal Otomotiv San. Tic. Ltd. Şti., AR-GE, berkaymendi@gmail.com, 0009-0003-5633-0762

³Afyon Kocatepe Üniversitesi, Teknoloji Fakültesi, iyavuz@aku.edu.tr, 0000-0002-4480-2342

Özet

Viraj denge çubuğu, araç süspansiyon sistemlerinin önemli bir parçasıdır. Aracın viraj alma esnasında maruz kaldığı yanıl kuvvetlerin dengelenmesinde ve gövde hareketlerinin azaltılmasında önemli rol oynayan süspansiyon elemanıdır. "Anti-roll bar" veya "stabilizer bar" olarak da adlandırılan bu parça, genelde aracın ön ve arka akslarına monte edilen, iki süspansiyon parçasını birbirine bağlayan ve burulmaya karşı direnç gösteren metal çubuktur. Viraj denge çubuğunun temel işlevi, viraj alma sırasında ortaya çıkan merkezkaç kuvveti etkisini kısmen aktararak gövde hareketlerini (gövde salınımı) azaltmaktır. Bu durum, hem sürüş konforu hem de yol tutuş açısından olumlu etki sağlar. Viraj denge çubuğu, bu önemli işlevi çok basit bir fizik prensibiyle, burulma momentine karşı direnç göstererek gerçekleştirir.

Otomotiv endüstrisinde sürdürülebilirlik, enerji verimliliği ve performans odaklı tasarım oldukça önemlidir. Bu durumda araçların kütlesinin azaltılması oldukça verimli olmaktadır. Araç kütlesinin azaltılması, motorun hareket etmesi için ihtiyaç duyduğu gücü doğrudan etkiler. Özellikle içten yanmalı motorlarla çalışan araçlarda yakıt tüketiminin düşürülmesinde etkilidir. Literatürde, toplam araç kütlesinde sağlanan her %10'luk azalma, ortalama %5 ile %7 arasında yakıt tasarrufu sağladığına dair veriler bulunmaktadır. Bu durum, karbon emisyonlarının azaltılmasında da oldukça etkilidir. Özellikle Avrupa Birliği başta olmak üzere birçok ülkenin uyguladığı çevresel kurallara uyum açısından kritik bir rol oynamaktadır.

Bu çalışmada, viraj denge çubuklarının hafifletilmesine yönelik olarak içi boş kesit tasarımının yapısal dayanım üzerindeki etkileri sonlu elemanlar yöntemi ile incelenmiştir. Analizler sonucunda, çubuğun burulma yükü altında yeterli dayanımı koruyarak, belirli geometrik düzenlemelerle içi boş olarak üretilebileceği görülmüştür. Bu tasarım yaklaşımı, toplam araç kütlesinin azaltılmasına katkı sağlayarak hem yakıt tüketiminin düşürülmesi hem de karbon emisyonlarının azaltılması açısından önemli avantajlar sunmaktadır. Elde edilen bulgular, otomotiv sektöründe çevresel regülasyonlara uyum sağlamak ve enerji verimliliğini artırmak amacıyla viraj denge çubuğu gibi süspansiyon elemanlarının yeniden tasarlanmasının mümkün ve etkili bir çözüm olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler:Denge Çubuğu,Süspansiyon,Ağırlık azaltma,burulma,FEA

INVESTIGATION OF HOLLOW SECTION GEOMETRY IN THE DESIGN OF STABILIZER BARS FOR MECHANICAL STRENGTH USING FINITE ELEMENT ANALYSIS

Abstract

Anti-roll bar is important part of vehicle suspension system. It is suspension element that play an essential role in balancing the lateral forces that the vehicle is exposed during cornering and reducing body movements. This part, also called "anti-roll bar" or "stabilizer bar", it is generally mounted on the front and rear axles of the vehicle, connecting right hand side and left hand side suspension parts together and resisting torsion. The main function of anti-roll bar is to partially transfer centrifugal load effect during cornering and to reduce body movements (body roll). This has a positive effect on both driving comfort and handling. Anti roll bar realizes this important role with very simple principle of physics by resisting against torque. When the vehicle moves on straight path , both suspension arms act similarly and no load on the anti-roll bar exist. However, at the cornering, displacement differences occur between rhs and lhs of suspension system and this situation makes the driver feel uncomfortable due to roll effect. To avoid this uncomfortable situation, the stabilizer bar is used and transfers force to the suspension arm in the opposite direction with the torsional effect.

Sustainability, energy efficiency and performance-oriented design is very important in the automotive industry. In this situation , reducing the weight of vehicles are very efficient. Reducing weight of vehicles directly affects the power the engine needs to move. It is particularly effective in reducing fuel consumption in vehicles powered by internal combustion engines. There are datas in the literature on fuel saving performance of 5% to 7% on average for every 10% reduction in total vehicle weight. This is very effective in reducing carbon emissions. It plays a critical role in compliance with environmental rules implemented by many countries, especially the European Union.

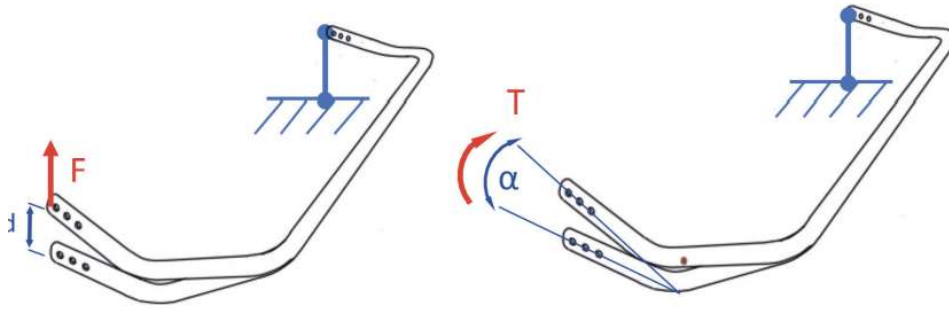
In this study, the effects of hollow section design on the structural strength of stabilizer bars were investigated using the finite element method, with a focus on weight reduction. The analysis results showed us the anti-roll bar can be manufactured with a hollow section through specific geometric modifications while maintaining sufficient strength under torsional loading. This design approach offers significant advantages by contributing to the reduction of the total vehicle weight, thereby lowering fuel consumption and decreasing carbon emissions. The results showed that redesigning suspension components such as stabilizer bars is a possible and effective solution to improve energy efficiency and comply with environmental regulations in the automotive industry

Keywords: Anti-roll bar, Suspension, finite element analysis, Reducing weight, body roll.

GİRİŞ

Bir araç viraja girdiğinde merkezkaç kuvvetinin etkisiyle aracın ağırlık merkezinin dışa kayması sonucu gövdenin dış tarafa doğru eğilmesiyle oluşur. Bu durum hem sürüş konforunu azaltır hem de yol tutuşunu olumsuz yönde etkileyerek güvenlik risklerini artırabilir. Denge çubukları, araç süspansiyon sistemlerinde viraj alma sırasında ortaya çıkan viraj sırasında oluşan merkez kaç kuvvetlerini en aza indirerek aracın yanal stabilitesini artıran temel bileşenlerdir. Genellikle aracın ön ve arka süspansiyon sisteminde yer alır ve sol ile sağ tekerlekleri birbirine bağlar. Araç viraja girdiğinde, tekerlekler arasında oluşan seviye farkı nedeniyle denge çubuğu burulma kuvvetine maruz kalır. Bu çubuk, tekerleklerin bağımsız hareketini kısıtlayarak gövdenin virajın dışına yatmasını sınırlar. Bu sırada en çok karşılaşılan kuvvet türü **burulma (torsiyon)** kuvvetidir. Bunun yanı sıra, bükülme momenti, dinamik yükler ve özellikle uzun süreli kullanımda oluşan yorulma yükleri de çubuğun mekanik performansını etkileyen diğer önemli kuvvetlerdir.

Viraj denge demirlerinin üretiminde yüksek mukavemetli alaşımlı yay çelikleri tercih edilir. Yay çeliği olarak genellikle SAE 5160, 50CrV4 veya 60SiCr7 gibi yüksek elastiklik ve yorulma dayanımı sağlayan malzemeler kullanılır. Bu malzemeler, burulma altında elastik şekil değiştirme kabiliyetine sahiptir ve sürekli tekrar eden yükler altında uzun süre dayanabilir. Viraj denge demirinin çalışma şeklini gösteren şematik görünüşü Şekil 1 de verilmiştir. Taşıt boyut ve ağırlıkları arttıkça viraj esnasında bu kuvvetleri taşıyabilmek için daha büyük kesitli malzemelere ihtiyaç vardır. Geleneksel olarak kullanılan katı yapılı denge çubukları bu yuvarlanma etkisini sınırlamada etkili olsa da, yüksek kütleleri nedeniyle aracın toplam ağırlığını artırarak yakıt tüketimini ve genel verimliliği olumsuz etkileyebilir. Bu nedenle, içi boş kesit geometrilerine sahip denge çubuğu tasarımları, yapısal mukavemetten ödün vermeden ağırlığı azaltarak daha verimli ve dengeli çözümler sunar (Oduntan et al., 2022; Kim, 2019). Bu yeni nesil tasarımların farklı yükleme senaryoları altındaki mekanik davranışlarını değerlendirmek amacıyla kullanılan sonlu eleman analizi (FEA), mühendislerin performans analizlerini hassas biçimde yapmasına olanak tanıyan güçlü bir mühendislik aracıdır. FEA sayesinde, içi boş kesitli denge çubuklarının optimizasyonu sağlanarak hem yapısal dayanım artırılabilir hem de araç dinamikleri iyileştirilebilir.

Şekil 1 Viraj denge demiri çalışması (İnt. Kyn. 1)

Denge çubuklarının tasarımında içi boş kesit geometrilerinin araştırılması, özellikle mekanik mukavemetin elde edilmesinde sonlu elemanlar analizi (FEA) açısından önemli bir araçtır. Denge çubuğu gibi uygulamalarda tercih edilen içi boş kesitlerin incelenmesi, yeterli mukavemetin korunurken ağırlığın azaltılmasına olanak tanıyan belirgin mekanik avantajlar sunar. Bu yaklaşım, malzeme bilimi alanındaki gelişmelerle uyumludur ve modern mühendisliğin taleplerine cevap veren optimize edilmiş tasarımların geliştirilmesine katkı sağlar.

Nguyen'in çalışması, çelikten imal edilmiş içi boş dairesel kesitli denge çubuklarının araç dinamikleri üzerindeki etkisini incelemiştir. Söz konusu yapılandırma; bir ucu tekerlek göbeğine (yaylanmamış kütle), diğer ucu ise yataklar aracılığıyla şasiye bağlanan bir salıncak kolunu içermekte olup, dinamik yükler altında stabilite ve performans açısından sağlam tasarım ilkelerinin gerekliliğini ortaya koymaktadır (Nguyen, 2023). Bu tür sistemlerin analizinde, gerilim dağılımını doğru tahmin

edebilmek için uygun modelleme tekniklerine ihtiyaç duyulmakta ve FEA, çeşitli çalışma senaryoları altında bu yapıların analiz edilmesini sağlayarak tasarım verimliliğini artırmaktadır.

Benzer şekilde, Jabbar ve arkadaşlarının yaptığı araştırma, içi boş kirişlerdeki açıklıkların burulma, eğilme ve döngüsel yükleme davranışları üzerindeki kritik etkilerine dikkat çekmiştir. Elde edilen bulgular, genel yapısal performansın artırılabilmesi için doğru geometrik yapılandırmaların esas alındığı sağlam tasarım yöntemlerinin gerekliliğini vurgulamaktadır (Jabbar et al., 2016). Bu durum, dengeleyici uygulamalarda içi boş kesitlerin gerçek performans potansiyelinin değerlendirilmesinde ileri düzey modelleme tekniklerine olan ihtiyacı bir kez daha göstermektedir.

Boş çelik kesitler üzerine yapılan araştırmalar, özellikle dinamik ve değişken yüklemelere maruz kalan yapılar için burulma altındaki davranışları anlamada önemli bulgular sunmuştur. Areo ve arkadaşları, üretim sürecine bağlı yapılandırmaların mekanik özelliklerde kayda değer farklılıklara yol açabileceğini göstermiştir. Bu da, farklı yükleme senaryoları altında içi boş kesit davranışlarının tahmin edilebilmesi için kapsamlı simülasyon çalışmalarının gerekliliğini ortaya koymaktadır (Areo et al., 2019). Geometrik yapılandırmaların araştırılması aynı zamanda yapısal kararlılık açısından da önem arz etmektedir. Shen ve Chacón'un çalışması, soğuk şekillendirilmiş paslanmaz çelikten imal edilmiş içi boş kesitlerin basınç dayanımı ve yerel kusurların genel performans üzerindeki etkilerini tartışmaktadır (Shen & Chacón, 2019). Bu çalışmalarda kullanılan sonlu eleman analizleri, mekanik uygulamalarda sağlam tasarım elde edebilmek için gerekli olan önemli mühendislik içgörülerini sağlamaktadır.

Yüksek sıcaklıkların özellikle GFRP çubuklar üzerindeki etkilerini ele alan araştırmalar, içi boş kesitli yapıların çeşitli ortamlarda dayanıklılığına katkı sağlayan korozyon direncindeki gelişmeleri ortaya koymuştur (Li et al., 2018). Bu bulgular, hem ilk tasarım aşamalarında hem de uzun vadeli mekanik dayanım analizlerinde gelişmiş modelleme tekniklerinin önemini pekiştirmektedir.

Sonlu eleman analizi ve malzeme bilimi alanındaki ilerlemeler, dengeleyici uygulamalarda içi boş kesitlerin mekanik dayanımını temel alan yenilikçi tasarımların önünü açmıştır. Literatürde, çok malzemeli tasarım stratejilerinin daha üstün performans özellikleri sunduğu gösterilmiştir. Örneğin, içi boş yapıların kompozit malzemelerle entegrasyonu, mekanik performansın anlamlı şekilde iyileştirilmesine katkıda bulunmaktadır (Wang et al., 2015). Farklı malzeme türlerinin ve kesit geometrilerinin bir araya getirilmesiyle, dengeleyici sistemlerde daha güçlü ve uzun ömürlü tasarımlar geliştirilebilir.

Sonuç olarak, denge çubuğu tasarımında içi boş kesit geometrilerinin sonlu elemanlar analiziyle incelenmesi; malzeme seçimi, kesit profili ve üretim süreci gibi çok sayıda etkenin birlikte değerlendirilmesini gerektirir. Bu yapısal elemanların mekanik dayanımını optimize etmek amacıyla sürekli araştırma faaliyetlerinin sürdürülmesi ve ileri analiz tekniklerinin uygulanması büyük önem taşımaktadır. Çok işlevli malzemelere ve yenilikçi tasarım anlayışlarına odaklanan güncel çalışmalar, dengeleyici sistemlerin gelecekteki gelişimi açısından umut verici bir çerçeve sunmakta ve modern mühendislik gereksinimlerini karşılamayı hedeflemektedir.

2. YÖNTEM

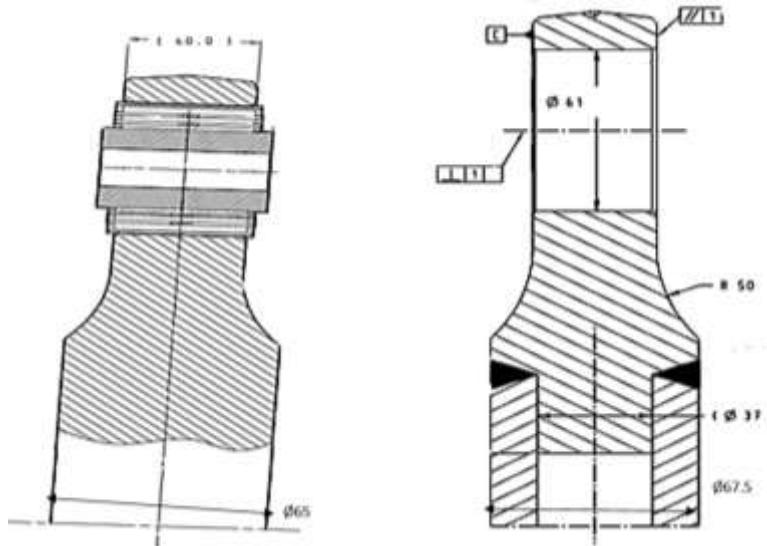
Sonlu elemanlar yöntemi, karmaşık yapıların analizini kolaylaştırmak amacıyla geliştirilen bir yaklaşımdır. Bu yöntemde, çözüm yapılacak bölge, sonlu eleman olarak adlandırılan küçük, basit ve birbiriyle bağlantılı parçalara ayrılır. Bu sayede oldukça büyük bir sistem, düğüm noktalarıyla birbirine bağlanmış daha küçük bileşenlere bölünerek analiz edilebilir hale gelir. Düğüm noktalarının oluşturduğu, ızgarayı andıran yapıya ağ (mesh) denir. Bu ağ yapısı, malzeme özellikleriyle birlikte modellenerek sistemin belirli yükleme koşullarında nasıl tepki vereceği belirlenir. Düğüm noktaları, yapının çalışma sırasında maruz kalacağı gerilme durumlarını hesaplamakta kullanılır. Elde edilen gerilme değerleri, yapının ilgili yük altındaki davranışını tahmin etmede önemli rol oynar. FEM, mühendislik alanında stres ve deformasyon gibi fiziksel güzellikleri için önemli bir araç ve dinamik sistemlerin çözümlerini elde tutmakta kritik bir rol oynamaktadır (Li vd., 2021).

FEM'nin temel yapısı, karmaşık bir sistem, genellikle üç boyutlu, sonlu sayıda eleman olan daha basit alt yapılardır. Bu elemanlar, belirli bir şekil ve davranışı sergileyen çeşitli geometrik biçimlere sahip olabilir. Her bir eleman üzerindeki fiziksel davranış, belirli denklemlerle (bir anlamda diferansiyel denklemler) tanımlanarak, bu elemanların birleşim yerlerinde (düğüm bölümleri) bölümleri (Luo vd., 2019). Sonlu elemanlar, yapısal bileşenlerin özellikleri için matris şeklinde ifade edilir. Dışarıdan etki eden yük güçleri ve sınır koşulları uygulanarak, her bir elemanın değişim durumu belirlenir. Sonuç olarak, sistemdeki tüm elemanların işleyişi, bir bütün olarak aktarımın yerine getirilmesi çözümlemeleri gerçekleştirilmektedir. Bunun yanı sıra, FEM, dayanıklılık, dayanım ve sıcaklık gibi etkinliklerin analizi için de kullanılır (Nguyen vd., 2024). Sonlu elemanlar yöntemi, özellikle otomotiv, havacılık, inşaat mühendisliği ve biyomedikal mühendislik gibi birçok alanda kullanılmaktadır. Örneğin otomotiv sektöründeki sistemlerin çözüm tasarımı ve yanal denge barları üzerinde yapılan analizlerde, bu yöntem önemli bir yer tutar. FEM (Sonlu Elemanlar Analizi), bu tür mühendislik uygulamalarını, sistemlerin bütünlüğünü genişleterek zenginleştirme fırsatları sunar (Tolentino vd., 2023).

Bu çalışmada, viraj denge çubuğunun yapısal analizi için ANSYS Workbench yazılımı kullanılmıştır. Modelleme SolidWorks ortamında gerçekleştirilmiş olup, geometrik veriler ANSYS'e aktarılmıştır. ANSYS içerisinde sonlu elemanlar ağı (mesh) oluşturulmuş, uygun sınır koşulları ve yüklemeler tanımlanarak statik yapısal analiz yapılmıştır. Analizlerde, çubuğun gerilme dağılımı, kritik bölgelerdeki mekanik davranışı değerlendirilmiştir. Bu sayede, içi dolu ve içi boş kesitli tasarımların yapısal performansları güvenilir şekilde karşılaştırılmıştır.

2.1 Ürün tasarımı

Viraj denge çubuğunun tasarımı SolidWorks tasarım programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. İlk olarak, çubuğun hem içi dolu hem de içi boş kesitli versiyonları üç boyutlu olarak modellenmiştir. Modeller, gerçek araç süspansiyon sistemlerindeki U profiline benzer şekilde oluşturulmuş ve bağlantı kolları ile sabitleme yatakları da detaylı şekilde tanımlanmıştır. Şekil 2'de tasarımlarda kullanılan viraj denge demirlerinin kesit görünüşleri verilmiştir. Dolu olan malzeme dış çapı 65 mm olarak tasarlanmış olup içi boş olan ise dış çap 67,5mm iç çap ise 37 mm olarak tasarlanmıştır.

Şekil 2 Tasarımlarda kullanılan viraj denge demirlerinin kesit görünüşleri

2.2 Mesh Yapısı

Gerçekleştirilen sonlu elemanlar analizinde, model toplam 30.161 adet düğüm noktası (node) ve 18.040 adet elemandan (element) oluşmaktadır. Her bir eleman yaklaşık 5 mm boyutunda olacak şekilde tanımlanmış ve bu boyut, analiz hassasiyeti ile hesaplama süresi arasında dengeli bir yapı oluşturmak amacıyla seçilmiştir. Fiziksel çözüm tercihi "Mekanik"

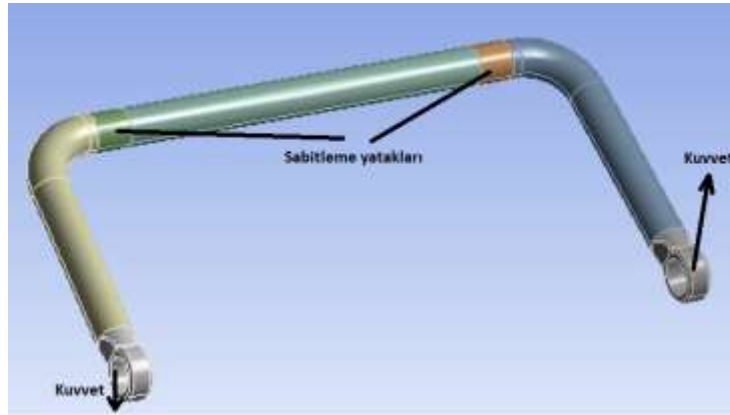
(Mechanical) olarak belirlenmiş, böylece modelde gerilme dağılımları, deformasyon miktarları ve burkulma gibi yapısal davranışlar ayrıntılı şekilde analiz edilmiştir. Mesh yapısının başlangıç boyutlandırması, sistemdeki tüm montaj bileşenlerini aktif şekilde kapsayacak biçimde “Active Assembly” seçeneğiyle yapılandırılmıştır. Elemanlar arası geçişlerin daha yumuşak olması ve çözüm doğruluğunun artırılması amacıyla orta düzey ağ düzgünleştirme (smoothing: medium) işlemi uygulanmıştır.

Ağ kalitesinin değerlendirilmesinde eleman şekil faktörü, warping (bükülme), aspect ratio (boy/en oranı) ve skewness (çarpıklık) gibi kriterler dikkate alınmıştır. Özellikle üç boyutlu analizlerde tetrahedral elemanlar kullanıldığında, yüksek skewness değerleri çözüm kararlılığını düşürebileceğinden, bu tür elemanların sayısı sınırlı tutulmalı veya yüksek kaliteli hexahedral elemanlarla değiştirilmelidir. Ayrıca, yükleme bölgeleri, dar geçiş alanları ve geometrik keskinliklerin bulunduğu bölgelerde daha sık ve hassas mesh uygulanarak gerilme yığılmalarının doğru tespiti hedeflenmiştir.

3. BULGULAR

Bu çalışmada, viraj denge çubuğunun yapısal davranışı, dolu ve içi boş kesitli olmak üzere iki farklı geometrik yapı üzerinden sonlu elemanlar yöntemi (FEM) ile analiz edilmiştir. Modeller, aynı sınır koşulları altında burulma yüklemesine tabi tutulmuş ve oluşan gerilme dağılımları karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

Şekil 3’de yer alan viraj denge çubuğu modeline uygulanan sınır şartları, çubuğun araç üzerindeki gerçek çalışma koşullarını temsil edecek şekilde tanımlanmıştır. Modelde iki uç noktaya uygulanan kuvvetler, viraj alma sırasında tekerleklerden çubuğa iletilen yanal kuvvetleri simüle etmektedir. Bu kuvvetler çubuğun uç bağlantı noktalarına uygulanarak çubuğun burulma etkisi altındaki davranışı incelenmektedir. Orta kısımdaki sabitleme yatakları ise çubuğun araç şasisiyle bağlantılı olduğu noktaları ifade eder; bu bölgelerde çubuğun dönmesine izin verilmeksizin yalnızca belirli doğrultularda yer değiştirmesi sınırlandırılmıştır. Bu sınır koşulları, çubuğun hem rijitlik hem de gerilme analizlerinin doğru şekilde yapılabilmesi için gereklidir ve yapının gerçekçi yükleme altında nasıl davrandığını belirlemeye olanak sağlar.

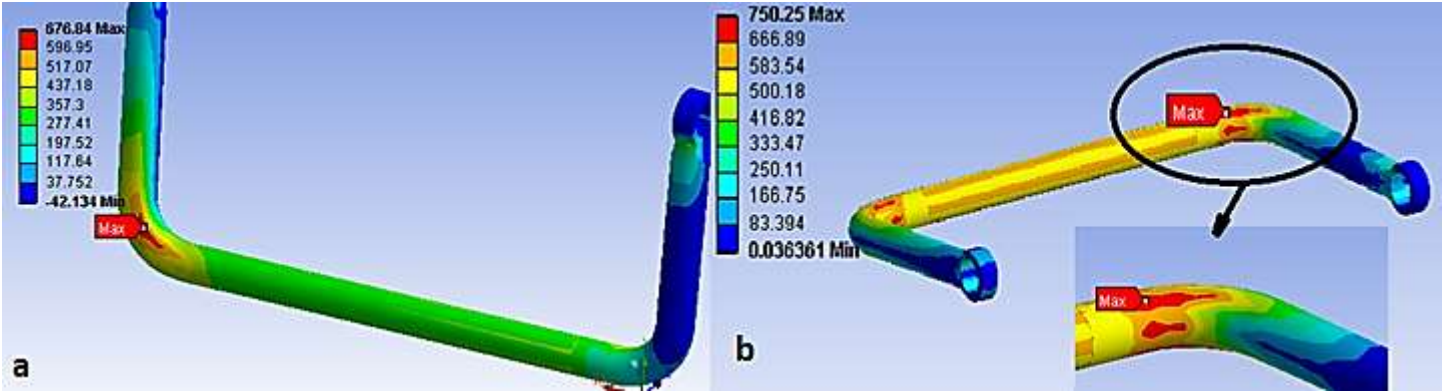

Şekil 3 Sınır şartları

Şekil 4a’da sunulan analiz, içi dolu (solid) kesitli viraj denge çubuğuna aittir. Bu modelde, maksimum gerilmenin 678,94 MPa seviyesinde olduğu ve bu gerilmenin çubuğun kıvrımlı (dirsek) bölgesinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu bölgede meydana gelen gerilme birikimi, geometrik süreksizlik ve yük aktarımının etkisiyle açıklanmaktadır. Yapı genelinde gerilme dağılımı homojen olup, maksimum değer yalnızca sınırlı bir alanda gözlemlenmiştir.

Şekil 4b’de ise aynı çubuğun içi boş (hollow) kesitli versiyonuna ait analiz sonuçları yer almaktadır. Bu konfigürasyonda maksimum gerilme değeri 750,25 MPa olarak hesaplanmış ve yine çubuğun dirsek bölgesinde yoğunlaştığı tespit edilmiştir.

İçi boş yapının, kesit alanının azalmasına bağlı olarak burulma rijitliğinde düşüşe ve dolayısıyla yerel gerilme artışına neden olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, gerilme dağılımı içi dolu çubuğa kıyasla daha geniş bir alana yayılmıştır.

Şekil 4 Analiz sonuçları a: dolu mil, b: içi boş mil

Her iki durumda da çubuğun sabitleme yatakları ile bağlantılı bölgelerinde gerilme düzeylerinin düşük olduğu ve bu alanlarda yapının büyük ölçüde rijit kaldığı gözlemlenmiştir. Dolu çubuk modelinde daha düşük maksimum gerilme değerleri elde edilmiş olsa da, içi boş modelin sunduğu kütle azaltımı ile birlikte yapısal performans açısından kabul edilebilir sınırlar içerisinde kaldığı değerlendirilmiştir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu araştırmada, otomotiv süspansiyon sistemlerinin önemli bir bileşeni olan viraj denge çubuğunun kütlesini azaltmaya yönelik olarak, içi boş kesitli geometrik tasarımların yapısal performansa etkisi sayısal yöntemlerle incelenmiştir. Analizlerde, sonlu elemanlar yöntemi (Finite Element Method - FEM) kullanılarak, çubuğun burulma momenti altındaki gerilme dağılımları, değerlendirilmiştir. İçi boş kesitlerin optimum duvar kalınlığı, çap oranları ve kesit şekilleri dikkate alınarak modellenmiş; hem mukavemet hem de ağırlık kriterleri çerçevesinde çok kriterli analizler gerçekleştirilmiştir.

Analiz sonuçları, uygun parametrik optimizasyon ile içi boş kesitli tasarımların, burulma rijitliğinden taviz vermeden yapısal bütünlüğü koruyabildiğini ve böylece denge çubuğunun mekanik performans açısından yeterli olduğunu ortaya koymuştur. Bu doğrultuda, içi dolu çubuklara kıyasla %10'a varan ağırlık azaltımı sağlanabileceği belirlenmiştir. Bu tür bir hafifletme, taşıtın toplam kütlesine doğrudan etki ederek yakıt verimliliğini artırmakta ve özellikle içten yanmalı motorlu araçlarda enerji tüketimini optimize etmektedir. Ayrıca, taşıt kaynaklı karbon emisyonlarının azaltılması açısından da çevresel regülasyonlarla uyumlu sürdürülebilir mühendislik çözümleri sunmaktadır.

Elde edilen bulgular, viraj denge çubuğu gibi pasif süspansiyon bileşenlerinin yeniden tasarımı ile enerji verimliliği, çevresel sürdürülebilirlik ve üretim maliyetlerinde iyileşme sağlanabileceğini göstermektedir. Bu kapsamda, ileri düzey sonlu eleman analizleri ve yapısal optimizasyon yaklaşımları ile desteklenen içi boş kesitli tasarımlar, hem otomotiv endüstrisinin hafif yapılar hedefi doğrultusunda hem de çevresel performans kriterleri açısından stratejik bir tasarım yaklaşımı olarak değerlendirilmektedir.

KAYNAKLAR

- Areo, S., Khan, R., Ndaliman, M., & Lawal, S. (2019). Evaluation of some process parameters for production of investment bar castings. *Nigerian Journal of Technology*, 38(4), 965. <https://doi.org/10.4314/njt.v38i4.20>
- Jabbar, S., Hejazi, F., & Mahmod, H. (2016). Effect of an opening on reinforced concrete hollow beam web under torsional, flexural, and cyclic loadings. *Latin American Journal of Solids and Structures*, 13(8), 1576-1595. <https://doi.org/10.1590/1679-782512629>
- Kim, S. (2019). The automotive stabilizer bars prepared by the third-generation method of composite fabrications. *Functional Composites and Structures*, 1(2), 025005. <https://doi.org/10.1088/2631-6331/ab2605>
- Li, G., Zhao, J., & Wang, Z. (2018). Fatigue behavior of glass fiber-reinforced polymer bars after elevated temperatures exposure. *Materials*, 11(6), 1028. <https://doi.org/10.3390/ma11061028>
- Li, Q., Lu, K., Wu, K., Zhang, H., Sun, X., Wu, X., ... & Xiao, D. (2021). A novel high-speed and high-accuracy mathematical modeling method of complex mems resonator structures based on the multilayer perceptron neural network. *Micromachines*, 12(11), 1313. <https://doi.org/10.3390/mi12111313>
- Luo, X., Zeng, X., Zou, P., Lin, Y., Wei, T., Yuan, X., ... & Liao, S. (2019). A finite element analysis-computational fluid dynamics coupled analysis on thermal-mechanical fatigue of cylinder head of a turbo-charged diesel engine. *Proceedings of the Institution of Mechanical Engineers Part D Journal of Automobile Engineering*, 234(6), 1634-1643. <https://doi.org/10.1177/0954407019890481>
- Nguyen, P., Le, H., & Pham, M. (2024). Development of a 1-dof compliant mechanism to support rotation. *Advances in Science and Technology*, 136, 3-8. <https://doi.org/10.4028/p-8mkfxo>
- Nguyen, T. (2023). Using a novel fuzzy 3-inputs algorithms to control the active hydraulic stabilizer bar with the complex model of the vehicle nonlinear dynamics. *Plos One*, 18(3), e0282505. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0282505>
- Oduntan, Y., Stubbs, C., & Robertson, D. (2022). High throughput phenotyping of cross-sectional morphology to assess stalk lodging resistance. *Plant Methods*, 18(1). <https://doi.org/10.1186/s13007-021-00833-3>
- Shen, Y. and Chacón, R. (2019). Effect of uncertainty in localized imperfection on the ultimate compressive strength of cold-formed stainless steel hollow sections. *Applied Sciences*, 9(18), 3827. <https://doi.org/10.3390/app9183827>
- Tolentino, M., Almeria, K., & Basilia, B. (2023). Prediction of mechanical properties and failure behavior of nano-alumina reinforced poly(lactic) acid composite for fused deposition modeling 3d printing via finite element analysis. *Materials Science Forum*, 1085, 9-16. <https://doi.org/10.4028/p-07jw47>
- Wang, Y., Wang, Y., Chen, J., Deng, J., Yu, R., & Xing, X. (2015). Nd_{1-x}Ce_xFeO₃ (x = 0, 0.3) hollow core-shell microspheres for ethanol gas sensing. *European Journal of Inorganic Chemistry*, 2015(35), 5767-5772. <https://doi.org/10.1002/ejic.201500869>

İnternet Kaynakları

<https://optimumg.com/bar-talk/> (20.04.2025)

GÜNEŞ SANTRALİ BAĞLANTI KAPASİTESİ ANALİZİ: TRAKYA ÜNİVERSİTESİ VAKA ANALİZİ

Dr.Öğr.Üyesi Cihat Çağdaş UYDUR

Trakya Üniversitesi, Edirne Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, ccagdasuydur@trakya.edu.tr, 0000-0002-0908-2722

Özet

Enerji talebinin artmasıyla mücadele eden geleneksel elektrik şebekelerinde, kayıpları minimize etmek ve gerilim profilini iyileştirmek için güç dağıtım sisteminin yeniden yapılandırılması, kapasitör veya dağıtık üretim sistemlerinin sisteme dahil edilmesi gibi çeşitli çözümler önerilmektedir. İletim hatlarının ek maliyetleri ve kolay uygulanabilir olmamaları gibi sebepler, güç sisteminin yeniden yapılandırılma sürecini zorlaştırmaktadır, bu nedenle dağıtık üretim sistemleri önem kazanmaktadır. Kayıpları azaltma, gerilim profilini iyileştirme, şebeke kesintilerine çözüm üretme ve güç kalitesi avantajları nedeniyle, düşük maliyetli olan yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanabilen dağıtık üretim teknolojileri yaygınlaşmaktadır. Merkezi santrallerle beslenen elektrik şebekelerinde tek yönlü olan yük akışı, dağıtık üretim enerji sistemlerinin katılımıyla çift yönlü hale gelir. Bu durum, güç kayıplarında artışa ve koruma sistemlerinde hatalı alarm veya açma gibi çeşitli olumsuz etkilere neden olabilmektedir. Yapılan incelemeler sonucunda, dağıtık üretim tesislerinin şebekeye bağlantısı sırasında, bağlantı yapılacak bölgenin ve şebekenin bağlantı kapasitesinin (BK) kritik bir rol oynadığı belirlenmiştir. Bu çalışmada, Trakya üniversitesinin yeşil dönüşüm uygulamaları kapsamında, yenilenebilir enerji kaynaklarının elektrik tüketim ihtiyacını karşılamada kullanılmasını sağlamak için bağlantı kapasitesi analizi yapılmıştır. Üniversite kampüsünün elektrik dağıtım şebekesi tek hat şeması kullanılarak DIGSILENT PowerFactory yazılımında benzetim çalışmaları yapılmıştır. Oluşturulan şebeke modeli ile 5000 kW kurulu güce sahip güneş enerji santralinin elektrik dağıtım şebekesine entegrasyonu gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bağlantı kapasitesi, Dağıtık üretim, DIGSILENT PowerFactory, Elektrik dağıtım şebekesi, Yük akışı analizi, Güneş enerji santrali.

ANALYSIS OF HOSTING CAPACITY FOR SOLAR POWER PLANT: TRAKYA UNIVERSITY CASE STUDY

Abstract

In traditional electricity grids struggling with the increase in energy demand, various solutions such as restructuring the power distribution system and incorporating capacitors or distributed generation systems into the system are proposed to minimize losses and improve the voltage profile. Reasons such as the additional costs of new lines and the fact that they are not always feasible make the power system restructuring process difficult, so distributed generation systems are gaining importance. The use of distributed generation technologies, which can use cheap and unlimited renewable energy resources, is increasing due to their ability to reduce losses, improve the voltage profile, provide solutions to grid outages and various power quality contributions. The load flow, which is unidirectional in grids fed by central generation, becomes bidirectional with the integration of distributed generation systems. This can cause various negative effects, such as increased power losses and fault detection problems in protection systems. As a result of the investigations, it is determined that the region to be connected and the hosting capacity of the grid play a critical role during the connection of distributed generation facilities to the grid. In this study, a hosting capacity analysis has been performed to ensure that renewable energy sources are used to meet the electricity consumption needs of Trakya University within the scope of green transformation practices. Simulation studies were carried out in DIGSILENT PowerFactory software using the single line diagram of the electricity distribution grid of the university campus. With this model, the integration of a solar power plant with an installed power of 5000 kW into the electricity distribution grid was realized.

Keywords: Hosting capacity, Distributed generation, DIGSILENT PowerFactory, Electricity distribution grid, Load flow analysis, Solar power plant.

GİRİŞ

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından yayımlanan “Ulusal Enerji Planı” doğrultusunda ülkemizin elektrik sisteminde mevcut durumda sahip olduğu ve önümüzdeki dönemde sahip olabileceği esneklik imkanları ve yenilenebilir enerji potansiyeli dikkate alınarak, rüzgar ve güneş gibi yenilenebilir enerji kaynaklarının toplam elektrik üretimi içindeki paylarının yükseltilmesi planlanmıştır. Yenilenebilir enerji kaynaklarının entegrasyonu ile sistemdeki esneklik gereksinimi artmaktadır. Esneklik gereksiniminin; komşu ülkeler arasında enterkonneksiyon kapasitesinin artırılması, talep tarafı katılımı, batarya depolama, pompaj depolamalı hidroelektrik santraller, elektrolizörler ile hidrojen üretimi gibi yöntemlerle, elektrikli araçların sisteme sağlayabileceği esneklik yoluyla ve esnekliği yüksek santraller ile karşılanması mümkündür. Ancak, daha büyük ölçekte dağıtık üretim enerji santrallerinin kurulumuna yönelik çalışmalar daha sınırlıdır. Cumhurbaşkanlığı tarafından yayımlanan “Onikinci Kalkınma Planı 2024-2028” doğrultusunda, enerjinin sürekli ve kaliteli, sürdürülebilir ve güvenli olması temel amaç olarak belirlenmiştir. Özellikle, 2053 yılı net sıfır emisyon hedeflerini esas alarak yerli yenilenebilir enerji kaynaklarının değerlendirilmesinin önemi ortaya çıkmıştır. Elektrik üretiminde ve enerji teknolojilerinde yerleşmeyi önceleyen politikalar kalkınma planı kapsamında açıkça belirlenmiştir. Bu bağlamda, yenilenebilir enerji kaynaklarını ileri teknolojiler ile elektrik şebekemize entegre eden ve enerji ticaretinde stratejik konumumuzu güçlendiren çalışmaların ihtiyacı açıkça görülmektedir.

1. KURAMSAL ÇERÇEVE

Yapılan birçok çalışma, dağıtık üretim enerji santrallerinin şebekeye yerleştirilmesinin avantajları arasında güç kayıplarını azaltma, enerji verimliliğini artırma, gerilim profilinde iyileştirme ve güvenilirliği artırma gibi etkileri vurgulamaktadır (Edmunds vd., 2021; Liu & Zhao, 2022). Bu çalışmalar genellikle, dağıtık üretim enerji santrallerinin optimal konumunu ve büyüklüğünü belirleyen dağıtım şebekeleri için en uygun yerleşim problemiyle ilgilenmektedir. Şu ana kadar, dağıtık üretim enerji santralleri genellikle dağıtım sistemi operatörleri tarafından şebeke işleyişini olumsuz etkilemeyecek yerlere yerleştirilmiştir. Dağıtık üretim enerji santrallerinin yerleştirileceği güç sistemlerinde uygun olmayan konum ve kapasite durumlarında, sağladığı avantajlar dezavantajlara dönüşebilir. Örneğin, dağıtık üretim enerji santrallerinin ana indirici merkezine yerleştirilmesi, fiderin kapasite sorunlarına çözüm sunmamaktadır (Santos vd., 2019). Eğer bu santraller, gerilim regülatöründen sonraya yerleştirilirse, fider yükü düzgün bir şekilde ölçülemez, regülasyon kontrolü doğru bir şekilde yapılamaz ve gerilim profilini olumsuz etkileyebilir (Santos vd., 2019). Ayrıca, dağıtık üretim enerji santrallerinin fiderin kapasitesini aşan güçte enerji sağlaması durumunda, hatların termal sınırlarının aşılabileceği bazı durumlar meydana gelebilir, ancak bu durumda fiderlerde gerilim sorunu olmayabilir (Santos vd., 2019).

Enerji kaybının azaltılması amacıyla, dağıtım sistemlerinde dağıtık üretim enerji santrallerinin en uygun yerleşim çözümlerinin yanı sıra elektrik şebekesinin yeniden yapılandırılması için şebeke fideri anahtarlarının açık/kapalı durumlarının değiştirilmesi gibi çalışmalar da yapılmaktadır. Yüklerin zaman içinde değişen doğası ve şebeke için yeniden yapılandırma maliyetleri gibi sebeplerle karmaşıklaşan planlama problemleri için, enerji kaybını azaltmak amacıyla talep tarafında dağıtık üretim enerji santrallerinin kurulması etkili bir çözüm olarak önerilmektedir (Salih vd., 2014; Wang vd., 2017).

Dağıtık üretim enerji santrallerinin dağıtım sistemlerine yerleştirilmesi ve enerji kaybını azaltmak için ağı yeniden yapılandırılma problemini inceleyen çalışmalarda, şebeke yapılandırması ile dağıtık üretim enerji santrallerinin yerleşim problemlerine çözüm algoritmaları sunulmuştur. Bu çalışmalarda, sezgisel ve metasezgisel olmak üzere iki ana kategoriye ayrılan çeşitli algoritmalar kullanılmıştır (Ismael vd., 2019; Xiao vd., 2020; Mulenga vd., 2021). Bu algoritmaların kombinasyonu ile dağıtık üretim enerji santrallerinin yerleşimi için etkin ve verimli bir yeniden yapılandırma yöntemi geliştirilmiştir (Ednardo vd., 2016). Dağıtık üretim enerji santrallerinin yerleştirme problemi için kullanılan klasik metotlar arasında ikinci derece algoritma metodu, metasezgisel metotlar arasında genetik algoritma ve Hereford Ranch algoritması, bulanık-genetik algoritması, tabu arama algoritması, parçacık sürü optimizasyonu, solucan algoritması, yapay arı kolonisi

algoritması, Monte Carlo simülasyon temelli olasılıksal algoritma; analitik metotlar arasında ise 2/3 kuralı, yaklaşık en uygunu bulma algoritması, radyal sistemlerde ve şebekelerde analitik yaklaşım gibi birçok yöntem bulunmaktadır (Mistry & Roy, 2012; Seker & Hocaoglu, 2013; Zio vd., 2015).

Özellikle hat kayıplarını en aza indirmek amacıyla yapılan çalışmalarda, dağıtım ve iletim sistemlerinde dağıtık üretim enerji santrallerinin büyüklüğü ve yerleşeceği konumu belirlemek için sezgisel ve metasezgisel algoritmalar kullanılarak avantajlı sonuçlar elde edilmiştir. Bu çalışmalar, dağıtık üretim enerji santrallerinin yerleşimine yönelik etkin ve verimli bir yeniden yapılandırma yönteminin geliştirilmesinde önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir (Esmaeilian & Fadaeinedjad, 2015). Sezgisel algoritma olarak geliştirilmiş anahtar değişim yöntemi ile geleneksel bir metasezgisel algoritma olan genetik algoritmanın birleştirildiği yeni bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu yenilikçi yaklaşım, dengeli ve dengesiz yükleme koşullarına sahip olan 33 ve 83 baralı test dağıtım sistemlerine uygulanmıştır. Çalışmaların sonuçları, önerilen yaklaşımın diğer uygulanan yöntemlere göre optimum yapılandırmaya hızlı ve etkili bir şekilde ulaştığını göstermektedir (Esmaeilian & Fadaeinedjad, 2015).

Gerilim profilini düzeltmek amacıyla dağıtık üretim enerji santrallerinin en uygun yerini belirlemeye yönelik literatürde çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalardan bazıları, genetik algoritma (Griffin vd., 2000), analitik metot (Wang vd., 2004) ve çok amaçlı programlama (Gozel vd., 2005; Acharya vd., 2006) gibi yöntemler kullanarak, gerilim profilini düzelten dağıtık üretim enerji santrallerinin en uygun konumlarını belirlemeyi amaçlamaktadır. İletim ve dağıtım sistemleri için geliştirilen metasezgisel metotlar, çok amaçlı problemlerle başa çıkma yetenekleri nedeniyle tercih edilmektedir. Bu metotlar, en az kayıp maliyeti, en küçük dağıtık üretim enerji santrallerinin gücü veya sayısı, en az bara gerilim sapması gibi hedeflere ulaşmak için kullanılmaktadır. Ancak, bu optimizasyon algoritmalarının dezavantajı, işlem sayısının fazla olması ve çözüme yavaş yaklaşmasıdır (Zhu vd., 2006; Kim vd., 2008). Gelişmekte olan ülkelerdeki dağıtım sistemlerindeki gerilim profilinin düzeltilmesi ihtiyacına yönelik çalışmalarda, dağıtık üretim enerji santrallerinin gerilim regülasyonu için kullanılan yük altında kademe değiştirici, dinamik gerilim regülatörü, statik kompensatör gibi çeşitli cihazlardan ve yöntemlerden bahsedilmiştir (Ali vd., 2020; Balakrishnan vd., 2022; Yalman vd., 2022). Son olarak, dağıtık üretim enerji santrallerinin kapasitesini artırmaya yönelik çalışmalar, mevcut AC orta gerilim hatlarını DC hatlara dönüştürerek transfer kapasitelerini artırma ve hibrit AC/DC dağıtım şebekesi oluşturma konseptini önermektedir. Bu hibrit yapının, orta gerilim dağıtım şebekesinde güç aktarma kapasitesini artırabileceği ve daha yüksek YES kapasitesine ulaşılabilceği belirtilmiştir (Zhang vd., 2018; Taghavi vd., 2022).

Önerilen optimizasyon algoritmalarının birleşik şekilde kullanıldığı bir çalışmada, dağıtım sistemine dağıtık üretim enerji santrallerinin aktif gücü, güç faktörü ve konumu eş zamanlı olarak ele alınmıştır. Bu çalışmada, analitik algoritma ve genetik algoritma yöntemleri kombinlenerek, 33 ve 69 baralı test dağıtım sistemlerine uygulanmıştır. Sonuçlar, önerilen yöntemin diğer yöntemlere kıyasla daha düşük kayıplara ulaştığını göstermektedir (Mohanty vd., 2016). Radyal dağıtım şebekesinde dağıtık üretim enerji santrallerinin optimum yerleşim problemine yönelik yapılan bir başka çalışmada, yeni geliştirilen öğretim-öğrenme temelli optimizasyon tekniği, parçacık sürü optimizasyonu ve genetik algoritma yöntemleri ile kıyaslanmıştır. Bu çalışma, gerilim profilini iyileştirmek, gerçek güç kaybını azaltmak ve her bir baradaki gerilim kararlılığını artırmak amacıyla yüksek performans ve etkililiğini göstermiştir (Vatani vd., 2016). Bir diğer çalışmada, tam kayıp formülü ve analitik çözüm kullanılarak dağıtım sistemlerinde radyal ve gözlü sistemler için sistem kayıpları hesaplanmıştır. Bu çalışmada, duyarlılık ifadesi ile bir algoritma geliştirilerek karşılaştırılmış ve kesin sonuçlar elde edilmiştir (Haddadi vd., 2022).

Sistemin güç kayıplarını ve ortalama gerilim sapması değerini en aza indirecek dağıtık üretim enerji santrallerinin sistemde en uygun yere en uygun büyüklükte yerleştirilmesi bir minimizasyon; sistemin güç kayıplarını ve ortalama gerilim sapması değerini artırmayacak şekilde sistemde bulunan dağıtık üretim enerji santrallerinin kapasitesinin artırılması ise bir maksimizasyon denklemi olarak algoritma akışında amaç fonksiyonları şeklinde tanımlanır (Balakrishnan vd., 2022; Yalman vd., 2022). Ayrıca dağıtık üretim enerji santrallerinin kapasitesi ve bara gerilimleri için kısıt denklemleri ve klasik

yük akışı denklemleri doğrusal olmayan programlama metoduyla pek çok programlama dilleri ve algoritmaları ile çözülmek üzere kurulan optimizasyon modellerinde yer almaktadır (Ullah vd., 2020; Ahmed vd., 2021; Memon vd., 2021; Ali vd., 2022; Haddadi vd., 2022; Ma vd., 2022).

Bu çalışmada, Trakya üniversitesinin yeşil dönüşüm uygulamaları kapsamında, yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik enerjisi tüketim ihtiyaçlarının karşılanması için BK analizi yapılmıştır. Üniversite kampüsünün elektrik dağıtım tek hat şeması kullanılarak DIGSILENT PowerFactory yazılımında benzetim çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Benzetim çalışmasında, 5000 kW kurulu güce sahip güneş enerji santralinin elektrik dağıtım şebekesine entegrasyonu gerçekleştirilmiştir. Güneş enerji santralinin etkisi tartışılmıştır.

2. YÖNTEM

Bu bölümde, güç sistemlerinde kullanılan temel denklemler ve benzetim çalışmasında kullanılan elektrik dağıtım şebekesinin genel özellikleri ve parametreleri paylaşılmıştır.

2.1. Güç Sistemleri Denklemleri

Güç sistemlerinde aktif ve reaktif güç kayıpları Denklem 1 ve Denklem 2'deki gibi hesaplanır (Ahmed vd., 2021).

$$P_L^t = \sum_{i=1}^l \left\{ (I_i^t)^2 \cdot R_i \right\} \quad (1)$$

$$Q_L^t = \sum_{i=1}^l \left\{ (I_i^t)^2 \cdot X_i \right\} \quad (2)$$

Burada, P_L^t t anındaki toplam aktif güç kaybını (kW), Q_L^t t anındaki toplam reaktif güç kaybını (kVAr), I_i^t t anında i nolu hattın akan akımı (A), l dağıtım sisteminde yer alan toplam hat sayısını, R_i i nolu hattın direncini (Ω) ve X_i i nolu hattın reaktansını (Ω) temsil etmektedir.

Belirli bir zaman aralığındaki (Δt) aktif ve reaktif enerji kayıpları Denklem 3 ve Denklem 4'teki gibi hesaplanır (Ullah vd., 2019).

$$E_{LP} = P_L^{\Delta t} \cdot \Delta t \quad (3)$$

$$E_{LQ} = Q_L^{\Delta t} \cdot \Delta t \quad (4)$$

Güç talebinin birim zamanlık bazda incelenmesi durumunda, yıllık (8760 saatlik) toplam aktif ve reaktif enerji kayıpları Denklem 5 ve Denklem 6'daki gibi hesaplanır.

$$AE_{LP} = \sum_{t=1}^{8760} P_L^t \quad (5)$$

$$AE_{LQ} = \sum_{t=1}^{8760} Q_L^t \quad (6)$$

Burada, AE_{LP} yıllık toplam aktif enerji kaybını (kWh) ve AE_{LQ} yıllık toplam reaktif enerji kaybını (kVArh) temsil etmektedir.

Bara gerilimlerinin sistem nominal gerilimine yakınlığı, gerilim devinim indeksi (voltage deviation index-VDI) olarak tanımlanır ve Denklem 7'deki gibi hesaplanır (Ali vd., 2018).

$$VDI = \sum_{t=1}^T \sum_{i=1}^b (U_n - U_i^t)^2 \quad (7)$$

Burada, VDI gerilim devinim indeksini, T hesaplamada alınan zaman periyodunu (saat), b dağıtım sisteminde yer alan toplam bara sayısını, U_n dağıtım sisteminin nominal işletme gerilimini (pu, kV) ve U_i^t i nolu baranın t anındaki gerilimini (pu, kV) temsil etmektedir.

Güç sistemlerinde, üretilen tüm güçlerin toplamı, tüketilen güçlerin ve kayıpların toplamına eşit olmalıdır. Bu durum güç dengesi olarak tanımlanır ve Denklem 8 ve Denklem 9'daki gibi ifade edilir (Ullah vd., 2020).

$$P_G + \sum_{i=1}^{N_{DG}} P_i^{DG} = \sum_{i=1}^b P_i^D + P_L \quad (8)$$

$$Q_G + \sum_{i=1}^{N_{DG}} Q_i^{DG} = \sum_{i=1}^b Q_i^D + Q_L \quad (9)$$

Burada, P_G ana şebekeden çekilen aktif gücü, Q_G ana şebekeden çekilen reaktif gücü, P_i^{DG} i nolu dağıtık üretim enerji santralinin ürettiği aktif gücü, Q_i^{DG} i nolu dağıtık üretim enerji santralinin ürettiği reaktif gücü, P_i^D i nolu baradaki aktif talep gücü, Q_i^D i nolu baradaki reaktif talep gücü ve N_{DG} dağıtık üretim enerji santralleri sayısını temsil etmektedir.

Aktif ve reaktif güç büyüklüğü için verilen eşitsizlik kısıtı Denklem 10 ve Denklem 11'de belirtilmiştir (Ali vd., 2022).

$$0 = P_i^{DGmin} \leq P_i^{DG} \leq P_i^{DGmax} = P_i^D \quad (10)$$

$$0 = Q_i^{DGmin} \leq Q_i^{DG} \leq Q_i^{DGmax} = Q_i^D \quad (11)$$

Burada, P_i^{DGmin} i nolu dağıtık üretim enerji santralinin minimum aktif güç üretim değerini, P_i^{DGmax} i nolu dağıtık üretim enerji santralinin maksimum aktif güç üretim değerini, Q_i^{DGmin} i nolu dağıtık üretim enerji santralinin minimum reaktif üretim değerini ve Q_i^{DGmax} i nolu dağıtık üretim enerji santralinin maksimum reaktif üretim değerini temsil etmektedir.

Dağıtık üretim enerji santralleri entegre edildikten sonra, herhangi bir bara üzerindeki gerilim değeri, entegrasyon öncesindeki değerden küçük olamaz. Ayrıca, dağıtık üretim enerji santralleri yerleştirilirken, bara gerilimleri belirlenen minimum ve maksimum sınırlar içinde olmalıdır. Bu durumu sağlamak için Denklem 12 ve Denklem 13'teki eşitlikler kullanılır (Aman vd., 2014).

$$U_i^{base} \leq U_i^{DG} \quad (12)$$

$$0.9 \text{ p. u.} = U_{min} \leq U_i \leq U_{max} = 1.1 \text{ p. u.} \quad (13)$$

Burada, U_i^{base} i nolu baranın dağıtık üretim enerji santralleri yerleştirilmeden önceki gerilimini, U_i^{DG} i nolu baranın dağıtık üretim enerji santralleri yerleştirildikten sonraki gerilimini, U_{min} minimum gerilim sınır değerini, U_i i nolu baranın gerilimini ve U_{max} maximum gerilim sınır değerini temsil etmektedir.

Ayrıca, birinci baraya dağıtık üretim enerji santralleri tahsis yapılamaz ve her bir baraya en fazla bir dağıtık üretim enerji santralleri tahsis edilebilir. Konum sınırı Denklem 14'teki gibi ifade edilir (Aman vd., 2014; Nguyen vd., 2019).

$$2 \leq L_i^{DG} \neq L_j^{DG} \leq b \quad (14)$$

Burada L_i^{DG} ve L_j^{DG} sırasıyla, i nolu ve j nolu dağıtık üretim enerji santralleri konumlarını temsil etmektedir. Dağıtım sisteminde herhangi bir güç kalitesi parametresi veya indeksi, dağıtık üretim enerji santralleri entegre edildikten sonra, önceki durumdan daha kötü bir duruma gelmemelidir. İlgili bağıntılar Denklem 15, Denklem 16, Denklem 17 ve Denklem 18'da sunulmuştur.

$$U_{min}^{base} \leq U_{min}^{DG} \quad (15)$$

$$VDI^{DG} \leq VDI^{base} \quad (16)$$

$$P_L^{DG} \leq P_L^{base} \quad (17)$$

$$Q_L^{DG} \leq Q_L^{base} \quad (18)$$

Burada, U_{min}^{base} temel durumdaki en düşük bara gerilimini ve U_{min}^{DG} dağıtık üretim enerji santralleri yerleştirildikten sonraki en düşük bara gerilimini, VDI^{DG} dağıtık üretim enerji santralleri yerleştirilmesinden sonraki gerilim devinim indeksini ve VDI^{base} dağıtık üretim enerji santralleri yerleştirilmeden önceki gerilim devinim indeksini ifade etmektedir. P_L^{DG} dağıtık üretim enerji santralleri yerleştirilmesinden sonraki aktif güç kaybını, P_L^{base} dağıtık üretim enerji santralleri yerleştirilmeden önceki aktif güç kaybını tanımlanmaktadır. Q_L^{DG} dağıtık üretim enerji santralleri yerleştirilmesinden sonraki reaktif güç kaybını, Q_L^{base} dağıtık üretim enerji santralleri yerleştirilmeden önceki reaktif güç kaybını temsil etmektedir.

2.2. Trakya Üniversitesi Elektrik Dağıtım Şebekesi

Kampüs içerisinde bulunan tüketim yük değerleri; Fen Fakültesi 600 kW, Eczacılık Fakültesi 1000 kW, fen Fakültesi 650 kW, İktisat Fakültesi 1000 kW, İlahiyat fakültesi 300 kW, Menza 750 kW, Mühendislik Fakültesi 800 kW, TUTAGEM 300 kW'lık tüketime sahiptir. Bara tüketim değerleri bir yıllık ortalama değerler dikkate alınarak belirlenmiştir. Tablo 1, Trakya Üniversitesi Kampüsü içindeki baralar arasındaki ve analizlerde kullanılan kablo uzunluklarını ve çeşitlerini vermektedir. Tablo 2'de Trakya Üniversitesi Kampüsü içindeki bulunan transformatörlere ait etiket bilgileri bulunmaktadır.

Tablo 1. Kampüs içerisindeki baralar arası hat bilgileri

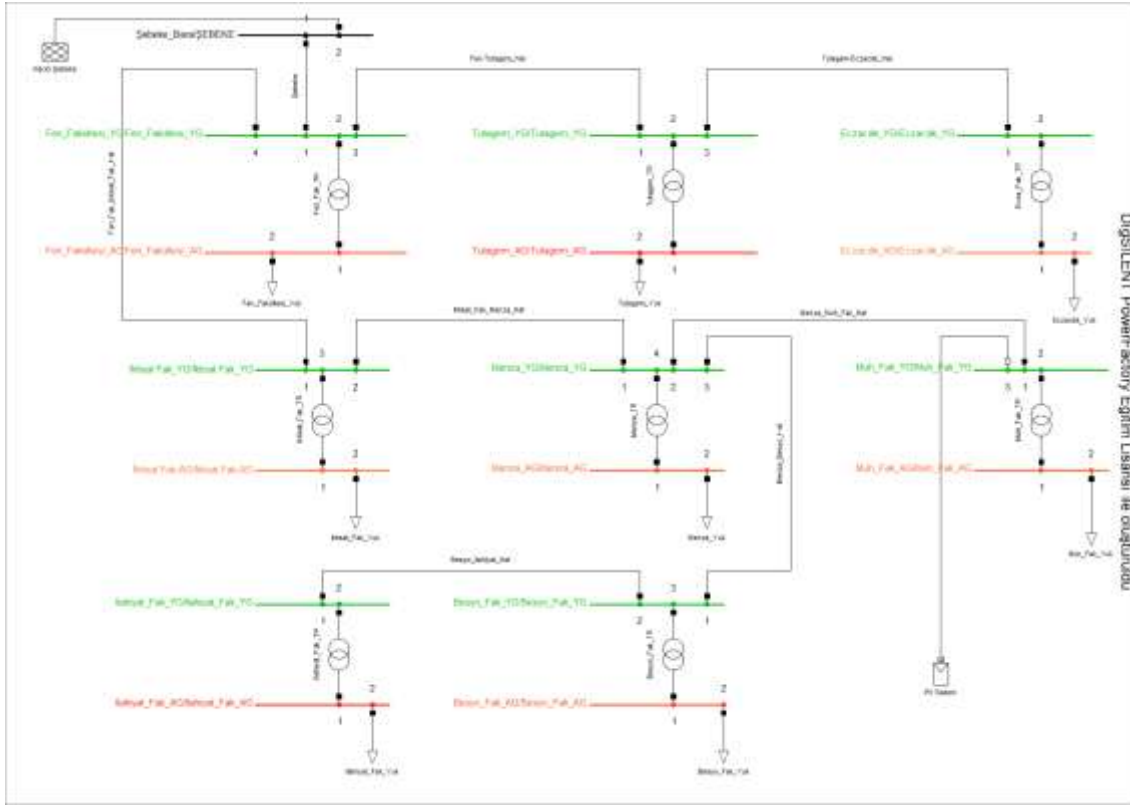
Başlangıç noktası	Bitiş noktası	Hat uzunluğu(m)	İletken türü
Şebeke	Fen Fakültesi	350	1x70 mm ² XLPE
Fen Fakültesi	TUTAGEM	300	1x70 mm ² XLPE
TUTAGEM	Eczacılık Fakültesi	200	1x95 mm ² XLPE
Fen Fakültesi	İktisat Fakültesi	350	1x70 mm ² XLPE
İktisat Fakültesi	Menza	550	1x70 mm ² XLPE
Menza	Mühendislik Fakültesi	1350	1x50 mm ² XLPE
Menza	BESYO	460	1x70 mm ² XLPE
BESYO	İlahiyat Fakültesi	430	1x95 mm ² XLPE

Tablo 2. Kampüs içerisindeki transformatörlerin etiket verileri

Trafo adı	Gücü(kVA)	Gerilimi(kV)	Bağlantı grubu	Bağlı kısa devre gerilimi
Fen Fakültesi	1000	34,5/0,4	Dyn11	%6
TUTAGEM	400	34,5/0,4	Dyn11	%3
Eczacılık Fakültesi	1250	34,5/0,4	Dyn11	%6,5
İktisat Fakültesi	1250	34,5/0,4	Dyn11	%6,5
Menza	1000	34,5/0,4	Dyn11	%6
Mühendislik Fakültesi	1250	34,5/0,4	Dyn11	%6,5
BESYO	1200	34,5/0,4	Dyn11	%6,5
İlahiyat Fakültesi	400	34,5/0,4	Dyn11	%3

3. BULGULAR

Simülasyon çalışmaları sırasında iki farklı senaryo oluşturulmuştur. Normal çalışma koşullarını içeren durum, Senaryo A olarak adlandırılmıştır. Güneş enerji santralinin sisteme dahil edildiği durum ise Senaryo B olarak adlandırılmıştır. Smülasyon sonuçları şematik gösterimi Şekil 1'de paylaşılmıştır. Senaryo A ve B için elde edilen simülasyon sonuçlarına ait veriler sırasıyla Tablo 3 ve 4'de sunulmuştur.

Şekil 1. Bağlantı kapasite analizi şematik diyagramı

Şekil 2, incelendiğinde baralardaki renk dağılımında yeşil renk yüksek bağlantı kapasite oranını, kırmızı renk ise düşük bağlantı kapasitesi oranını ifade etmektedir. Bağlantı kapasitesi analizi sonucunda elektrik dağıtım şebekesi şeması üzerinde bulunan trafolarla yüklenme oranları; BESYO transformatoründe %75.7, Eczacılık transformatoründe %80.8 olduğu gözlemlenmiştir. Fen Fakültesi transformatoründe %65.6, İktisat fakültesi transformatoründe %80.8, İlahiyat fakültesi transformatoründe %76.8, Menza transformatoründe %75.8, Mühendislik fakültesi transformatoründe %80.9, TUTAGEM transformatoründe %75.8 olarak tespit edilmiştir.

Bağlantı kapasitesi analizi sonuçları incelendiğinde en yüksek bağlantı kapasitesinin İktisat Fakültesi transformatorü ve Fen Fakültesi transformatorü yüksek gerilim bağlantı barasında 25.5 MVA olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan, en düşük bağlantı kapasitesi değerinin 16.22 MVA ile BESYO Fakültesi transformatorü yüksek gerilim bağlantı barasında olduğu gözlemlenmiştir.

Alçak gerilim baralarının bağlantı kapasitesi değerlendirildiğinde en yüksek değerin İktisat Fakültesi ve Eczacılık Fakültesi transformatorlerinde 2.25 MVA olarak gerçekleştiği belirlenmiştir. Diğer taraftan, en düşük bağlantı kapasitesi değerlerinin İlahiyat Fakültesi ve TUTAGEM transformatorlerinde 0.71 MVA olduğu tespit edilmiştir.

Analiz sonuçları irdelendiğinde, birim başına (p.u.) gerilim değerlerinde en yüksek oranın 1.02 p.u. ile İlahiyat Fakültesinin alçak gerilim bağlantı barasında olduğu görülmüştür. Öte yandan en düşük gerilim değerinin İktisat Fakültesi, TUTAGEM, MENZA, Eczacılık ve BESYO alçak gerilim bağlantı barasında 0.97 p.u. olduğu görülmektedir.

Simülasyon sonuçlarından elde edilen diğer bir bilgi de transformator yüklenme oranlarının %100'e yakınsadığı elde edilmiştir.

Tablo 3. Bağlantı kapasite analizi Senaryo A için simülasyon sonuçları

Bağlantı barası	S(MVA)	Gerilim(pu)	Yüklenme oranı(%)
İktisat Fak_YG	25.50	0.98022	99.8556
İktisat Fak-AG	2.24	0.97696	98.7441
Tutagem_YG	16.57	0.97762	99.9715
Tutagem_AG	0.70	0.97669	99.8334
Muh_Fak_YG	16.16	0.98096	99.9709
Muh_Fak_AG	1.81	0.97713	99.8919
Menza_YG	17.76	0.98141	99.9371
Menza_AG	1.76	0.97712	99.7253
İlahiyat_Fak_YG	16.24	0.98389	99.9912
İlahiyat_Fak_AG	0.71	1.02759	99.8696
Fen_Fakültesi_YG	25.46	0.97815	99.8409
Fen_Fakültesi_AG	1.66	0.97674	99.7018
Eczacılık_YG	16.58	0.97762	99.9854
Eczacılık_AG	2.26	0.97678	99.9844
Besyo_Fak_YG	16.22	0.98056	99.9759
Besyo_Fak_AG	1.40	0.97717	99.7919

Senaryo B’de Mühendislik Fakültesinin yüksek gerilim barasına 5 MW’lık güneş enerji santrali entegre edilmiştir. Bağlantı kapasitesi analizi sonucunda elektrik dağıtım şebekesi şeması üzerinde bulunan transformatörlerinin yüklenme oranlarının değişmediği gözlemlenmiştir.

Bağlantı kapasitesi analizi sonuçları değerlendirildiğinde en düşük bağlantı kapasitesi değerinin 12.3 MVA ile MENZA Fakültesi transformatörü yüksek gerilim bağlantı barasında olduğu gözlemlenmiştir.

Alçak gerilim baralarının bağlantı kapasitesi değerlendirildiğinde en yüksek değerin İktisat Fakültesi ve Eczacılık Fakültesi transformatörlerinde 2.26 MVA olarak gerçekleştiği belirlenmiştir. Diğer taraftan, en düşük bağlantı kapasitesi değerlerinin İlahiyat Fakültesi ve TUTAGEM transformatörlerinde 0.71 MVA olduğu tespit edilmiştir.

Analiz sonuçları değerlendirildiğinde birim başına (p.u.) gerilim değerlerinin değişimi en düşük gerilim değerinin İktisat Fakültesi, TUTAGEM, MENZA, Eczacılık ve BESYO transformatörlerinin alçak gerilim bağlantı barasında 0.97 p.u.

olduğu görülmektedir. Öte yandan, en yüksek değerinin ise İlahiyat Fakültesinin alçak gerilim bağlantı barasında 1.02 p.u. olduğu tespit edilmiştir.

Senaryo A'da olduğu gibi Senaryo B'de de simülasyon sonuçlarından elde edilen diğer bir bilgide transformatör yüklenme oranlarının %100 e yakınsadığı bilgisi elde edilmiştir.

Tablo 4. Bağlantı kapasite analizi Senaryo B için simülasyon sonuçları

Trafo adı	S(MVA)	Gerilim(pu)	Yüklenme oranı(%)
Besyo_Fak_AG	1.40	0.97869	99.6456
Besyo_Fak_YG	12.74	0.98290	99.9353
Eczacılık_AG	2.26	0.97830	99.9518
Eczacılık_YG	16.58	0.97914	99.9527
Fen_Fakültesi_AG	1.76	0.97827	99.6688
Fen_Fakültesi_YG	20.57	0.97938	99.9709
İlahiyat_Fak_AG	0.71	1.02911	99.9655
İlahiyat_Fak_YG	12.76	0.98381	99.9913
Menza_AG	1.76	0.97864	99.9720
Menza_YG	12.73	0.98158	99.9673
Muh_Fak_AG	1.81	0.97865	99.9726
Muh_Fak_YG	11.12	0.98113	99.9893
Tutagem_AG	0.70	0.97821	99.8010
Tutagem_YG	16.57	0.97915	99.9387
İktisat Fak-AG	2.26	0.97848	99.9278
İktisat Fak_YG	20.61	0.98106	99.9738

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, Trakya üniversitesinin yeşil dönüşüm uygulamaları kapsamında, yenilenebilir enerji kaynaklarının elektrik tüketim ihtiyacını karşılamada kullanılmasını sağlamak için bağlantı kapasitesi analizi yapılmıştır. Üniversite kampüsünün elektrik dağıtım şebekesi tek hat şeması kullanılarak DigSILENT PowerFactory 2024 yazılımında benzetim çalışmaları yapılmıştır. Oluşturulan modelleme ile 5000 kW kurulu güce sahip güneş enerji santralinin elektrik dağıtım şebekesine

entegrasyonu gerçekleştirilmiştir. Bu entegrasyon ile değişim gösterecek gerilim seviyeleri ve transformatörlerin yüklenme oranları incelenmiştir. Elde edilen çıktılar karşılaştırmalı olarak sunulmuştur.

Çalışmadan elde edilen sonuçlar şu şekilde sıralanabilir;

- Bağlantı kapasitesinin yüksek gerilim baralarında daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır.
- Alçak gerilim baralarında bağlantı kapasitesini etkileyen ana faktörler, transformatör yüklenme oranları ve yüklerin karakteristiğidir.
- Transformatör gücü bağlantı kapasitesinin belirlenmesinde etki sahibidir.
- İşletme koşullarında en yüksek bağlantı kapasitesinin İktisat ve Fen Fakültesinde olduğu belirlenmiştir.
- İşletme koşullarında en düşük bağlantı kapasitesinin İlahiyat Fakültesi ve TUTAGEM’de olduğu tespit edilmiştir.
- Güneş enerji santrali elektrik dağıtım şebekesine entegre edildiğinde, bağlantı kapasitesinin dikkate değer oranda değiştiği ortaya çıkarılmıştır.
- Senaryo B de en yüksek bağlantı kapasitesinin İktisat ve Fen Fakültesinde olduğu fakat bağlantı kapasitesinin %20 oranında azaldığı belirlenmiştir.

Dağıtık üretim sistemlerinin elektrik şebekesine entegrasyonu sırasında bağlantı kapasitesinin belirlenmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda çalışma kapsamında yenilenebilir enerji kaynaklarından güneş enerji santrallerinin barındırma kapasitesi değerlendirilmiştir. Bağlantı kapasine etki eden faktörler ortaya konulmuştur. Böylelikle, gelecekte rüzgar enerji santralleri, batarya sistemlerinin ve diğer yenilenebilir enerji kaynaklarının bağlantı kapasine etkisini araştırmak için yol haritası ortaya çıkarılmıştır. Sonuç itibarıyla yeşil enerji dönüşümü kapsamında farklı senaryoları kapsayan analizlerin yapılması planlanmıştır.

KAYNAKLAR

- Acharya, N., Mahat, P. & Mithulananthan, N. (2006), An analytical approach for DG allocation in primary distribution network. *International Journal of Electrical Power & Energy Systems*, 28(10), 669-678.
- Ahmed, A., Khan, M. F. N., Khan, I., Alquhayz, H., Khan, M. A., & Kiani, A. T. (2021). A novel framework to determine the impact of time varying load models on wind DG planning. *IEEE Access*, 9, 11342-11357. doi: 10.1109/ACCESS.2021.3050307.
- Ali, A. H., Youssef, A. R., George, T., & Kamel, S. (2018). *Optimal DG allocation in distribution systems using Ant lion optimizer*. 2018 International Conference on Innovative Trends in Computer Engineering (ITCE) (pp. 324-331), Aswan: IEEE. doi: 10.1109/ITCE.2018.8316645
- Ali, A., Mahmoud, K., & Lehtonen, M. (2020). Enhancing hosting capacity of intermittent wind turbine systems using bi-level optimisation considering oltc and electric vehicle charging stations. *IET Renewable Power Generation*, 14(17), 3558–3567. <https://doi.org/10.1049/iet-rpg.2020.0837>.
- Ali, M. H., Kamel, S., Hassan, M. H., Tostado-Véliz, M., & Zawbaa, H. M. (2022). An improved wild horse optimization algorithm for reliability based optimal DG planning of radial distribution networks. *Energy Reports*, 8, 582-604. doi: 10.1016/j.egyr.2021.12.023.
- Aman, M. M., Jasmon, G. B., Bakar, A. H. A., & Mokhlis, H. (2014). A new approach for optimum simultaneous multi-DG distributed generation Units placement and sizing based on maximization of system loadability using HPSO (hybrid particle swarm optimization) algorithm. *Energy*, 66, 202-215. doi: 10.1016/j.energy.2013.12.037.
- Balakrishnan, R. K., & Hur, S. H. (2022). Maximization of the power production of an offshore wind farm. *Applied Sciences (Switzerland)*, 12(8), 4013. <https://doi.org/10.3390/app12084013>.
- Edmunds, C., Galloway, S., Dixon, J., Bukhsh, W., & Elders, I. (2021). Hosting capacity assessment of heat pumps and optimised electric vehicle charging on low voltage networks. *Applied Energy*, 298, 117093. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2021.117093>.
- Rocha, E.P., Moura, A.A.F., Galdino, F.C.S., Moura, A.P. (2016). Hosting capacity of distribution systems connected with wind turbines type IV. *Anais Do VI Simpósio Brasileiro de Sistemas Elétricos*, 2021. <https://doi.org/10.20906/cps/sbse2016-0027>.
- Esmaeilian, H. R. & Fadaeinedjad, R. (2015). Energy loss minimization in distribution systems utilizing an enhanced reconfiguration method integrating distributed generation. *IEEE Systems Journal*, 9(4), 1430-1439.
- Gozel T., Hocaoglu M. H., Eminoglu U. & Balikci A. (2005). Optimal placement and sizing of distributed generation on radial feeder with different static load models. *2005 International Conference on Future Power Systems*, (pp. 2-6), Amsterdam, Netherlands.
- Griffin T., Tomsovic K., Secrest D. & Law A. (2000). Placement of dispersed generation systems for reduced losses. *Proceedings of the 33rd Annual Hawaii International Conference on System Sciences*, (pp. 1-9), Maui, HI, USA.
- Haddadi, M., Rabiee, A., & Nikkhah, S. (2022). Location-based uncertainty management of off-shore wind farms: A multiple radius robust decision making. *International Journal of Electrical Power and Energy Systems*, 136, 107667. <https://doi.org/10.1016/j.ijepes.2021.107667>.
- Ismael, S. M., Abdel Aleem, S. H. E., Abdelaziz, A. Y., & Zobaa, A. F. (2019). State-of-the-art of hosting capacity in modern power systems with distributed generation. *Renewable Energy*, 130, 1002–1020. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2018.07.008>.

- Kim K. H., Song K. B., Joo S. K., Lee Y. J. & Kim J. O. (2008). Multiobjective distributed generation placement using fuzzy goal programming with genetic algorithm. *European Transactions on Electrical Power*, 18(3), 217-230.
- Liu, Z. & Zhao, H. (2022). Analysis of grid-connected operation characteristics and limit access capacity of offshore wind farms. *Energy Reports*, 8, 1123–1132. <https://doi.org/10.1016/j.egyr.2022.08.140>.
- Ma, Q., Huang, X., Wang, F., Xu, C., Babaei, R., & Ahmadian, H. (2022). Optimal sizing and feasibility analysis of grid-isolated renewable hybrid microgrids: Effects of energy management controllers. *Energy*, 240, 122503. doi: 10.1016/j.energy.2021.122503.
- Memon, S. A., Upadhyay, D. S. & Patel, R. N. (2021). Optimal configuration of solar and wind-based hybrid renewable energy system with and without energy storage including environmental and social criteria: A case study. *Journal of Energy Storage*, 44, 103446. doi: 10.1016/j.est.2021.103446.
- Mistry K., Roy R. (2012). *CRPSO based optimal placement of multi-distributed generation in radial distribution system*. IEEE International Conference on Power and Energy (ss. 852-857). Kota Kinabalu: IEEE. 10.1109/PECon.2012.6450337.
- Mohanty B. & Tripathy S. (2016). A teaching learning based optimization technique for optimal location and size of DG in distribution network. *Journal of Electrical Systems and Information Technology*, 3(1), 33-44.
- Mulenga, E., Bollen, M. H. J. & Etherden, N. (2021). Solar PV stochastic hosting capacity in distribution networks considering aleatory and epistemic uncertainties. *International Journal of Electrical Power and Energy Systems*, 130, 106928. <https://doi.org/10.1016/j.ijepes.2021.106928>.
- Nguyen, T. P. & Vo, D. N. (2019). Improved stochastic fractal search algorithm with chaos for optimal determination of location, size, and quantity of distributed generators in distribution systems. *Neural Computing and Applications*, 31(11), 7707-7732. doi: 10.1007/s00521-018-3603-1.
- Salih, S. N., Chen, P., Carlson, O. & Tjernberg, L. B. (2014). Optimizing wind power hosting capacity of distribution systems using cost benefit analysis. *IEEE Transactions on Power Delivery*, 29(3), 1436–1445. <https://doi.org/10.1109/TPWRD.2014.2303204>.
- Santos, Antonio. C.-S., Asensio, E. R. & Diez D. B. (2019). *Distributed wind energy generation*, (1st Edition) Nova Science Publishers.
- Seker, A. A. & Hocaoglu M. H. (2013). Artificial Bee Colony algorithm for optimal placement and sizing of distributed generation. *8th International Conference on Electrical and Electronics Engineering*, (pp. 127-131), Bursa.
- Taghavi, M., Delkhosh, H., Moghaddam, M. P. & Fini, A. S. (2022). Combined PV-wind hosting capacity enhancement of a hybrid AC/DC distribution network using reactive control of convertors and demand flexibility. *Sustainability (Switzerland)*, 14(13). <https://doi.org/10.3390/su14137558>.
- Ullah, Z., Elkadeem, M. R., Wang, S., Sharshir, S. W. & Azam, M. (2020). Planning optimization and stochastic analysis of RE-DGs for techno-economic benefit maximization in distribution networks. *Internet of Things*, 11, 100210. doi: 10.1016/j.iot.2020.100210.
- Ullah, Z., Wang, S. & Radosavljević, J. (2019). A novel method based on PPSO for optimal placement and sizing of distributed generation. *IEEJ Transactions on Electrical and Electronic Engineering*, 14(12), 1754-1763. doi: 10.1002/tee.23001.

- Vatani, M., Alkaran, D. S., Sanjari, M. J. & Gharehpetian, G. B. (2016). Multiple distributed generation units allocation in distribution network for loss reduction based on a combination of analytical and genetic algorithm methods. *IET Generation, Transmission & Distribution*, 10(1), 66-72.
- Wang, C. & Nehrir, M. H., (2004). Analytical approaches for optimal placement of distributed generation sources in power systems. *IEEE Transactions on Power Systems*, 19(4), 2068-2076.
- Wang, Y., Yu, Y. & Zhang, J. (2017). Analysis for distribution network on hosting capacity of distributed wind turbines considering additional income under procedure conditions. *The Journal of Engineering*, 2017(13), 1373–1377. <https://doi.org/10.1049/joe.2017.0556>.
- Xiao, J., Li, Y., Qiao, X., Tan, Y., Cao, Y. & Jiang, L. (2020). Enhancing hosting capacity of uncertain and correlated wind power in distribution network with ANM strategies. *IEEE Access*, 8, 189115–189128. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2020.3030705>.
- Yalman, Y., Celik, O., Tan, A., Bayindir, K. C., Cetinkaya, U., Yesil, M., Akdeniz, M., Tinajero, G. D. A., Chaudhary, S. K., Guerrero, J. M. & Khan, B. (2022). Impacts of Large-Scale offshore wind power plants integration on Turkish power system. *IEEE Access*, 10, 83265–83280. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2022.3196779>.
- Zhang, L., Liang, J., Tang, W., Li G., Cai, Y. Sheng, W. (2018). Converting AC distribution lines to DC to increase transfer capacities and DG penetration. *IEEE Transactions on Smart Grid*, 10(2), 1477-1487.
- Zhu, D., Broadwater, R. P., Tam, K. S., Seguin, R. & Asgeirsson, H. (2006). Impact of DG placement on reliability and efficiency with time-varying loads. *IEEE Transactions on Power Systems*, 21(1), 419-427.
- Zio, E., Delfanti, M., Giorgi, L., Olivieri, V. & Sansavini, G. (2015). Monte Carlo simulation-based probabilistic assessment of DG penetration in medium voltage distribution networks. *International Journal of Electrical Power & Energy Systems*, 64, 852–860.

YÜKSEK GERİLİM İLETİM HATLARI PERFORMANS ANALİZİ: FARKLI TÜR İLETKENLERİN KARŞILAŞTIRILMASI

Dr.Öğr.Üyesi Cihat Çağdaş UYDUR

Trakya Üniversitesi, Edirne Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, ccagdasuydur@trakya.edu.tr, 0000-0002-0908-2722

Özet

Günümüzde elektrik enerjisi üretiminin önemi tartışılmaz iken üretilen bu enerjinin son tüketiciye kadar taşınması göz ardı edilmemelidir. Elektrik enerjisinin iletimi ve dağıtımı yapılırken nihai tüketiciye ulaşana kadar enerji kalitesini en iyi şekilde sağlamak sistem operatörlerinin başlıca görevleri arasında yer almaktadır. Güç ve enerji kalitesinin sağlanması için gerekli olan parametrelerden en önemlisi iletim ve dağıtım hatlarında meydana gelebilecek gerilim düşümü, aktif ve reaktif güç kaybı, yük akışı, akım kaybı gibi hat parametrelerini mümkün olan en düşük değere indirmektir. Bu çalışmada, havai iletim hatlarında bakır ve alüminyum gibi geleneksel hat iletkenleri ile gelişen teknoloji ile birlikte kullanımı mümkün olan süperiletken sınıfı hat iletkeninin performans analizleri gerçekleştirilmiştir. Analizler, 380 kV ve 154 kV elektrik enerjisi iletim hatları için kısa, orta ve uzun iletim hatlarını içeren farklı varyasyonlardan oluşmaktadır. Simülasyon çalışmaları sırasında DIgSILENT PowerFactory yazılımı kullanılmıştır. Benzetim çalışmalarında, yük akışı analizi, aktif ve reaktif güç kayıpları incelemesi tüm iletken türleri için karşılaştırmalı olarak paylaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yüksek gerilim, Enerji iletimi, DIgSILENT PowerFactory, Havai iletim hatları, Yük akışı analizi.

ANALYSIS OF PERFORMANCE FOR HIGH VOLTAGE TRANSMISSION LINE: COMPARISON OF DIFFERENT TYPES OF CONDUCTORS

Abstract

While the importance of electrical energy production is indisputable today, the transportation of this energy to the end consumer should not be ignored. While transmitting and distributing electrical energy, ensuring the best energy quality until it reaches the end consumer is among the primary duties of system operators. The most important parameter required to ensure power and energy quality is to reduce line parameters such as voltage drop, active and reactive power loss, load flow, and current loss that may occur in transmission and distribution lines to the lowest possible value. In this study, performance analyzes of conventional line conductors such as copper and aluminum in overhead transmission lines and superconductor class line conductors that can be used with developing technology were performed. The analyzes consist of different variations including short, medium and long transmission lines for 380 kV and 154 kV electrical energy transmission lines. DIgSILENT PowerFactory software was used during the simulation studies. In the simulation studies, load flow analysis, active and reactive power loss examination were shared comparatively for all conductor types.

Keywords: High voltage, Power transmission, DIgSILENT PowerFactory, Overhead transmission lines, Load flow analysis.

GİRİŞ

Elektrik enerjisi, büyük santrallerde üretildikten sonra uzun kablolarla evlere, iş yerlerine ve fabrikalara ulaştırılır. Bu iletim sırasında elektrik önce yüksek gerilimli hatlarla şehirdeki dağıtım merkezlerine gelir. Buradan da mahallelerde bulunan küçük trafolarla aktarılır ve son olarak evlerimize kadar ulaşır. Ancak elektrik bu yolculuğu yaparken geçtiği kablolar bir miktar enerji kaybına neden olur. Bunun sebebi, kabloların içinden geçen akıma karşı gösterdiği dirençtir. Yani kablolar, tıpkı bir su borusundaki sürtünme gibi, akımı zayıflatır. 1800’lü yıllarda bilim insanı Onnes, bazı özel maddelerin çok soğuk ortamlarda direncinin tamamen ortadan kalktığını keşfetmiş ve bu olaya “süperiletkenlik” adını vermiştir. Bu çalışmada, süperiletken tellerin geleneksel tellerle karşılaştırıldığında enerji iletiminde ne kadar verimli olduğu araştırılmıştır. 380 kV ve 154 kV şebekelerde yapılan bilgisayar destekli analizlerde, her iki kablo tipi için enerji kayıpları, voltaj düşüşleri ve sistem performansı karşılaştırılmıştır. Amaç, süperiletkenlerin enerji tasarrufu sağlayıp sağlamadığını görmek ve gelecekte bu teknolojinin enerji nakil hatlarında kullanılıp kullanılmayacağını değerlendirmektir.

1. KURAMSAL ÇERÇEVE

Yapılan birçok çalışma, dağıtık üretim enerji santrallerinin şebekeye yerleştirilmesinin avantajları arasında güç kayıplarını Elsherif ve arkadaşlarının gerçekleştirdiği çalışmada, süperiletken (HTS) kabloların trafo merkezlerinde kullanılması durumunda enerji kayıplarının nasıl azalacağı, Matlab/Simulink ortamında yapılan sayısal simülasyonlarla incelenmiştir. HTS kabloların elektriksel direnci sıfır olduğundan dolayı, teorik olarak herhangi bir enerji kaybı görülmemiştir. Araştırmacılar, bu kabloların dağıtım sistemlerinde kullanılmasının trafo merkezlerinin ve anahtarlama (şalt) tesislerinin maliyetlerini düşürebileceğini ifade etmektedir. Özellikle Seul kentinin enerji altyapısında yapılan analizler, geleneksel kablolarla kıyaslandığında 2035 yılına kadar %25 oranında daha az yeraltı kablosuna ihtiyaç duyulacağını, iletim kayıplarının %3,5 oranında azalacağını ve inşaat maliyetlerinde yaklaşık 1,736 milyar dolar tasarruf sağlanabileceğini göstermektedir (Elsherif vd., 2014).

Benzer şekilde, Jin ve arkadaşları da Matlab yazılımı kullanarak 345 kV gerilim seviyesine, 60 Hz frekansa ve 10.000 MVA güce sahip yüksek voltajlı bir iletim sisteminin performansını analiz etmek üzere bir model geliştirmiştir. Bu modelde, sistem önce kararlı hale gelmekte, ardından regülatörlerin tepkisini incelemek için referans akım ve gerilim değerlerine adım değişiklikleri uygulanmaktadır. Simülasyonlar sonucunda, iletim hattı direnci arttıkça ve gerilim seviyesi düştükçe sistemdeki enerji kayıplarının da arttığı gözlemlenmiştir. Öte yandan, iletim sisteminde süperiletken teknolojiler kullanıldığında, gerilim seviyesi daha düşük olsa bile enerji kayıplarının daha az olduğu ve sistem verimliliğinin arttığı belirlenmiştir (Jin vd., 2007).

Kevser Gök ise Kocaeli ilinde bulunan Rabak fideri üzerine yaptığı çalışmada, bu dağıtım hattını Digsilent PowerFactory yazılımında modellemiş ve süperiletken kablolarla yapılan simülasyonları geleneksel kablolarla karşılaştırmıştır. Sonuçlar, süperiletken kullanımının dağıtım şebekelerinde kayıpları önemli ölçüde azaltılabileceğini ortaya koymuştur (Gök, 2020).

Nijerya’daki 330 kV’luk iletim sistemine yönelik yapılan bir başka çalışmada ise teknik güç kayıpları Power World Simulator yazılımı kullanılarak analiz edilmiştir. Newton-Raphson yöntemiyle yapılan hesaplamalar sonucunda, sadece 2005 yılı içinde iletim hatlarından kaynaklanan enerji kaybının 337,5 GWh olduğu belirlenmiştir. Bu kayıpların azaltılabilmesi için şebekeye yeni trafo merkezleri eklenmesi ve hat uzunluklarının kısaltılması önerilmiştir (Onohaebi vd., 2007).

Son olarak, Gamze Uyanık’ın Kütahya’da gerçekleştirdiği çalışmada yeraltı ve havai hatlar kullanılarak dağıtım şebekesindeki enerji kayıpları ve yatırım maliyetleri karşılaştırılmıştır. Yeraltı kablolarının güç kaybı açısından daha avantajlı olduğu, ancak havai hatların kurulum ve bakım maliyetlerinin daha düşük olduğu tespit edilmiştir (Uyanık, 2020).

Bu çalışmada, havai iletim hatlarında bakır ve alüminyum gibi geleneksel hat iletkenleri ile gelişen teknoloji ile birlikte kullanımı mümkün olan süperiletken sınıfı hat iletkeninin performans analizleri gerçekleştirilmiştir. Analizler, 380 kV ve

154 kV elektrik enerji iletim hatları için kısa, orta ve uzun iletim hatlarını içeren farklı varyasyonlardan oluşmaktadır. Simülasyon çalışmaları sırasında DİGSILENT PowerFactory yazılımı kullanılmıştır. Benzetim çalışmalarında, yük akışı analizi, aktif ve reaktif güç kayıpları incelemesi tüm iletken türleri için karşılaştırmalı olarak paylaşılmıştır.

2. YÖNTEM

Bu bölümde, güç sistemlerinde kullanılan temel denklemler paylaşılmıştır.

Güç sistemlerinde aktif ve reaktif güç kayıpları Denklem 1 ve Denklem 2'deki gibi hesaplanır (Ahmed vd., 2021).

$$P_L^t = \sum_{i=1}^l \left\{ (I_i^t)^2 \cdot R_i \right\} \quad (1)$$

$$Q_L^t = \sum_{i=1}^l \left\{ (I_i^t)^2 \cdot X_i \right\} \quad (2)$$

Burada, P_L^t t anındaki toplam aktif güç kaybını (kW), Q_L^t t anındaki toplam reaktif güç kaybını (kVAr), I_i^t t anında i nolu hattın akan akımı (A), l dağıtım sisteminde yer alan toplam hat sayısını, R_i i nolu hattın direncini (Ω) ve X_i i nolu hattın reaktansını (Ω) temsil etmektedir.

Belirli bir zaman aralığındaki (Δt) aktif ve reaktif enerji kayıpları Denklem 3 ve Denklem 4'teki gibi hesaplanır (Ullah vd., 2019).

$$E_{LP} = P_L^{\Delta t} \cdot \Delta t \quad (3)$$

$$E_{LQ} = Q_L^{\Delta t} \cdot \Delta t \quad (4)$$

Güç talebinin birim zamanlık bazda incelenmesi durumunda, yıllık (8760 saatlik) toplam aktif ve reaktif enerji kayıpları Denklem 5 ve Denklem 6'daki gibi hesaplanır.

$$AE_{LP} = \sum_{t=1}^{8760} P_L^t \quad (5)$$

$$AE_{LQ} = \sum_{t=1}^{8760} Q_L^t \quad (6)$$

Burada, AE_{LP} yıllık toplam aktif enerji kaybını (kWh) ve AE_{LQ} yıllık toplam reaktif enerji kaybını (kVArh) temsil etmektedir.

Bara gerilimlerinin sistem nominal gerilimine yakınlığı, gerilim devinim indeksi (voltage deviation index-VDI) olarak tanımlanır ve Denklem 7'deki gibi hesaplanır (Ali vd., 2018).

$$VDI = \sum_{t=1}^T \sum_{i=1}^b (U_n - U_i^t)^2 \quad (7)$$

Burada, VDI gerilim devinim indeksini, T hesaplamada alınan zaman periyodunu (saat), b dağıtım sisteminde yer alan toplam bara sayısını, U_n dağıtım sisteminin nominal işletme gerilimini (pu, kV) ve U_i^t i nolu baranın t anındaki gerilimini (pu, kV) temsil etmektedir.

3. BULGULAR

Bu bölümde, DİGSILENT PowerFactory yazılımı kullanılarak yapılan benzetim çalışmaları hakkında detaylı bilgi verilmiştir. Benzetim çalışmaları sırasında kullanılan tek hat diyagramı Şekil 1'de sunulmuştur. Tek hat diyagramında bulunan elektriksel ekipmanların parametreleri Tablo 1'de paylaşılmıştır.

Şekil 1. İletim hattı analizi şematik diyagramı

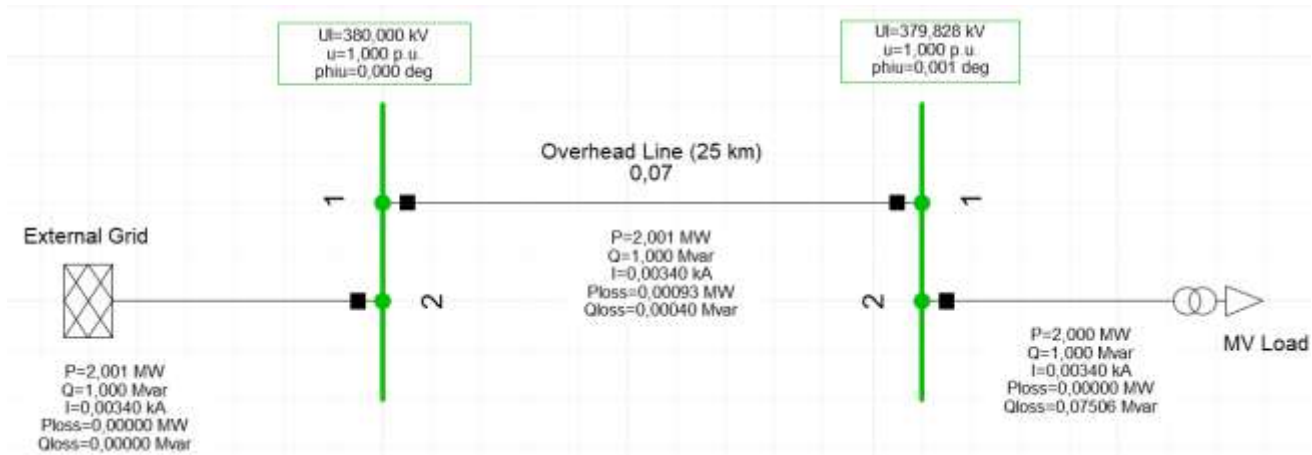
Simülasyon çalışmaları sırasında kısa, orta ve uzun hatları temsil etmesi açısından 25 – 250 – 500 km uzunluğundaki hatlarda analizler gerçekleştirilmiştir. Benzetim çalışmalarında, yük akışı analizi, aktif ve reaktif güç kayıpları incelemesi yapılarak, elde edilen sonuçlar tüm iletken türleri için karşılaştırmalı olarak paylaşılmıştır.

Tablo 1. Benzetim çalışmasında kullanılan elektrik ekipmanların parametreleri

İletken Türü	Gerilim (kV)	Akım (A)	Direnç (Ω/km)	Reaktans (Ω/km)	Hat Uzunluğu (km)
Swallow	380	5000	1,0742	0,4644	25 – 250 – 500
Süper İletken	380	5000	0,001	0,005	25 – 250 – 500
Swallow	154	3000	1,0742	0,4644	25 – 250 – 500
Süper İletken	154	3000	0,001	0,005	25 – 250 – 500

3.1. 380 kV İletim Hatları için Benzetim Sonuçları

Bu bölümde 380 kV gerilim seviyesi için benzetim çalışması sonuçları paylaşılmıştır. Elde edilen veriler Tablo 2’de sunulmuştur. Şekil 2’de 380 kV gerilim altında swallow iletkeni kullanılan 25 km uzunluğundaki havai hat için yapılan benzetim çalışması sonuçları görülmektedir.

Şekil 2. 380 kV – Swallow – 25 km iletim hattı yük akışı analizi sonuçları

Şekil 3'te 380 kV gerilim altında swallow iletkeni kullanılan 250 km uzunluğundaki havai hat için yapılan benzetim çalışması sonuçları paylaşılmıştır.

Şekil 3. 380 kV – Swallow – 250 km iletim hattı yük akışı analizi sonuçları

Şekil 4'te 380 kV gerilim altında swallow iletkeni kullanılan 500 km uzunluğundaki havai hat için yapılan benzetim çalışması sonuçları sunulmuştur.

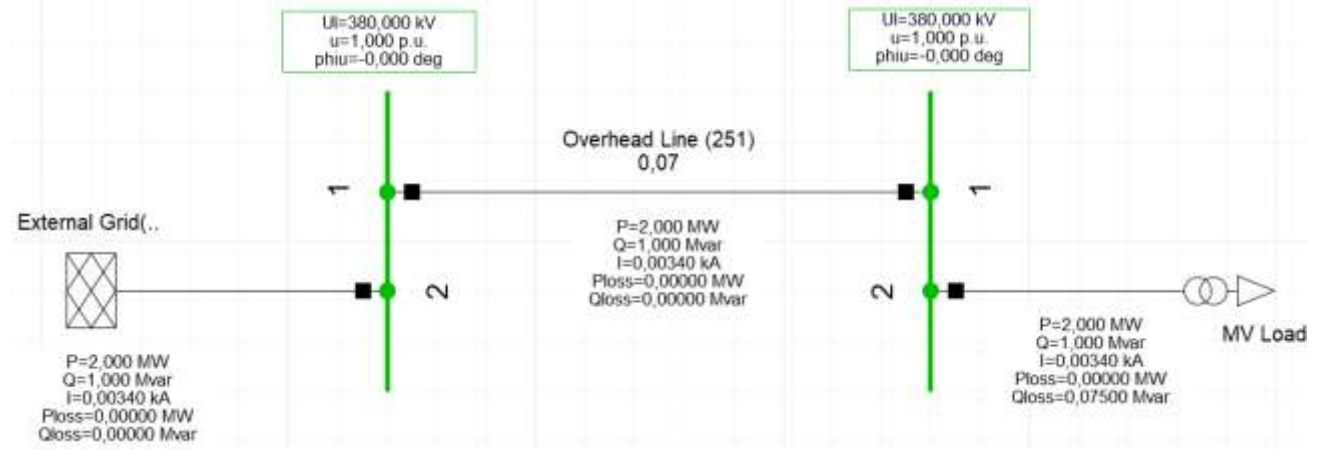
Şekil 4. 380 kV – Swallow – 500 km iletim hattı yük akışı analizi sonuçları

Şekil 5'te 380 kV gerilim altında süper iletkeni kullanılan 25 km uzunluğundaki havai hat için yapılan benzetim çalışması sonuçları görülmektedir.

Şekil 5. 380 kV – Süper – 25 km iletim hattı yük akışı analizi sonuçları

Şekil 6’da 380 kV gerilim altında süper iletkeni kullanılan 250 km uzunluğundaki havai hat için yapılan benzetim çalışması sonuçları paylaşılmıştır.

Şekil 6. 380 kV – Süper – 250 km iletim hattı yük akışı analizi sonuçları

Şekil 7’de 380 kV gerilim altında süper iletkeni kullanılan 500 km uzunluğundaki havai hat için yapılan benzetim çalışması sonuçları sunulmuştur.

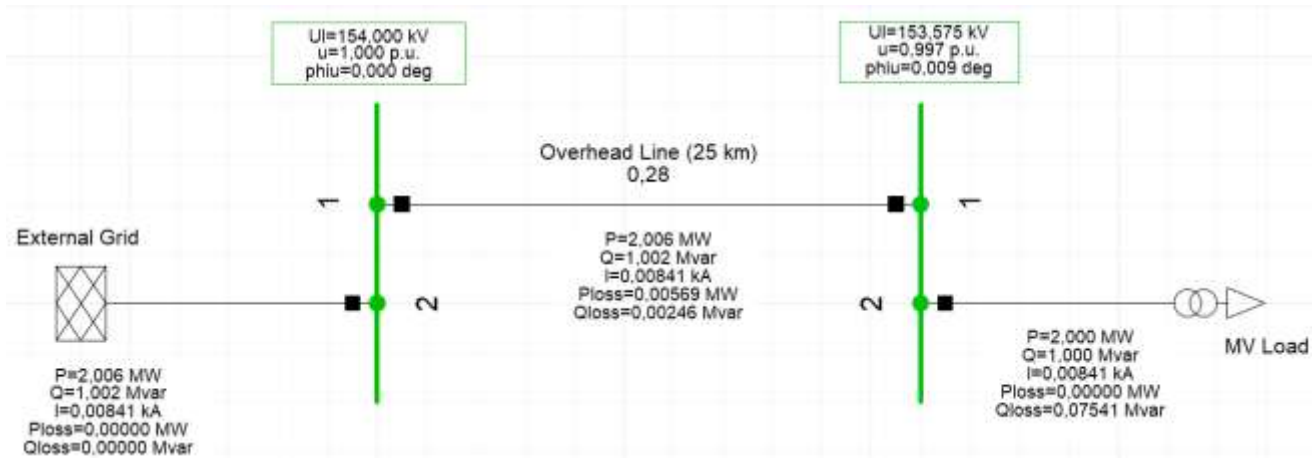
Şekil 7. 380 kV – Süper – 500 km iletim hattı yük akışı analizi sonuçları

Tablo 2. 380 kV gerilim seviyesi için benzetim çalışması sonuçları

İletken Türü	Hat Uzunluğu (km)	Yüklenme Oranı (%)	Gerilim Düşümü (p.u.)	Aktif Güç Kaybı (kW)	Reaktif Güç Kaybı (kVAr)
Swallow	25	7	1	0,93	0,4
Swallow	250	7	0,995	9,38	4,06
Swallow	500	7	0,991	18,94	8,19
Süper İletken	25	7	1	0	0
Süper İletken	250	7	1	0	0
Süper İletken	500	7	1	0	0

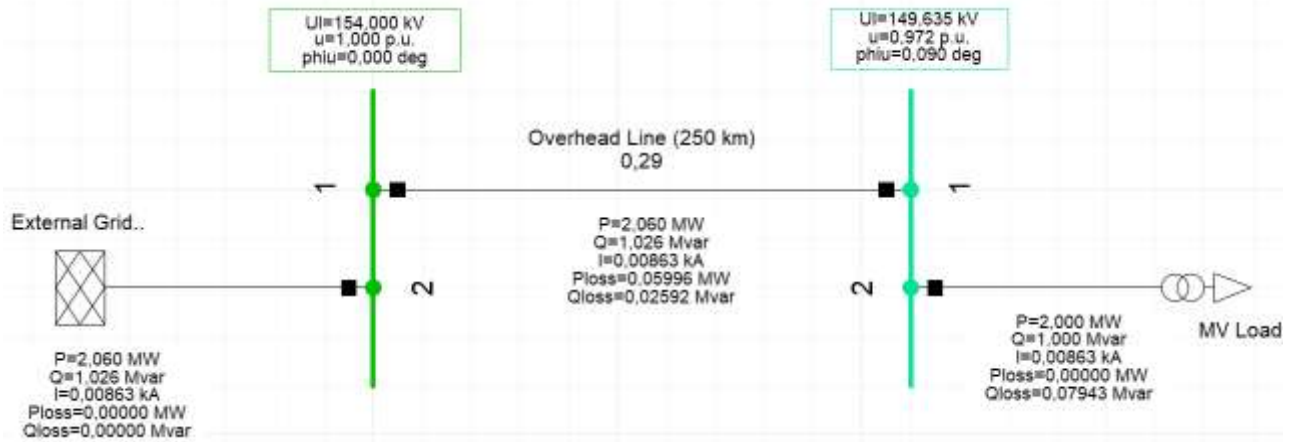
3.2. 154 kV İletim Hatları için Benzetim Sonuçları

Bu bölümde 154 kV gerilim seviyesi için benzetim çalışması sonuçları paylaşılmıştır. Elde edilen veriler Tablo 3'te sunulmuştur. Şekil 8'de 154 kV gerilim altında swallow iletkeni kullanılan 25 km uzunluğundaki havai hat için yapılan benzetim çalışması sonuçları görülmektedir.

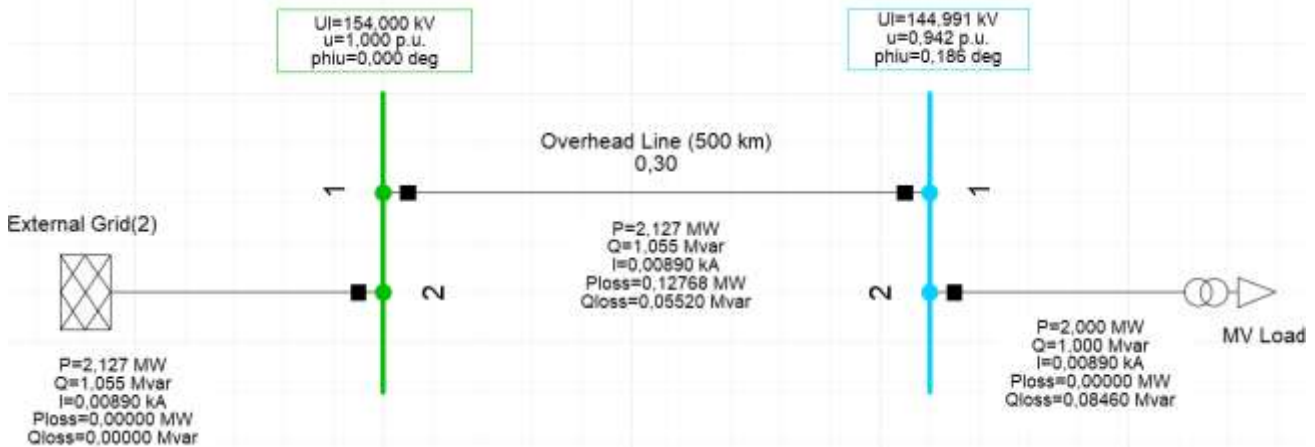
Şekil 8. 154 kV – Swallow – 25 km iletim hattı yük akışı analizi sonuçları

Şekil 9'da 154 kV gerilim altında swallow iletkeni kullanılan 250 km uzunluğundaki havai hat için yapılan benzetim çalışması sonuçları paylaşılmıştır.

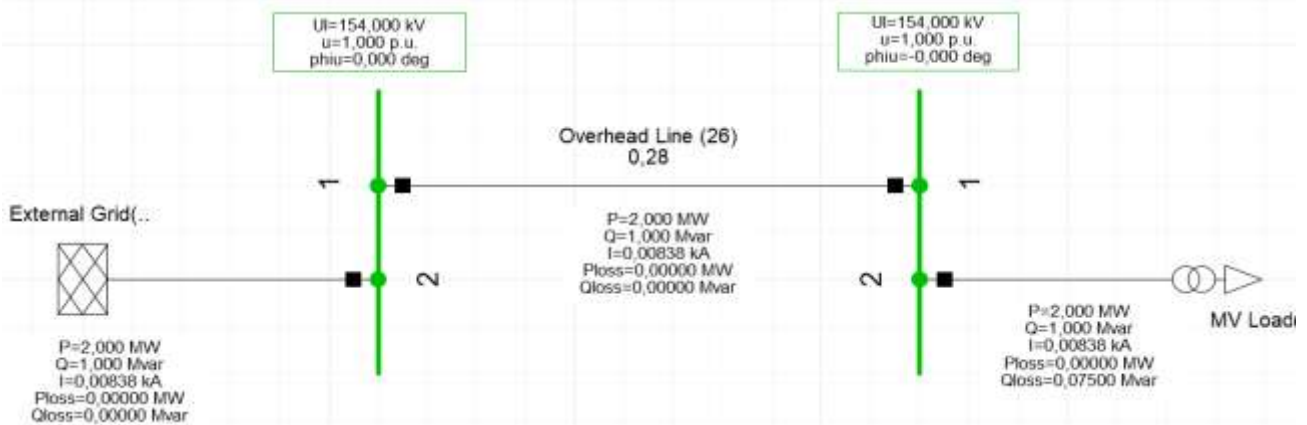
Şekil 9. 154 kV – Swallow – 250 km iletim hattı yük akışı analizi sonuçları

Şekil 10'da 154 kV gerilim altında swallow iletkeni kullanılan 500 km uzunluğundaki havai hat için yapılan benzetim çalışması sonuçları sunulmuştur.

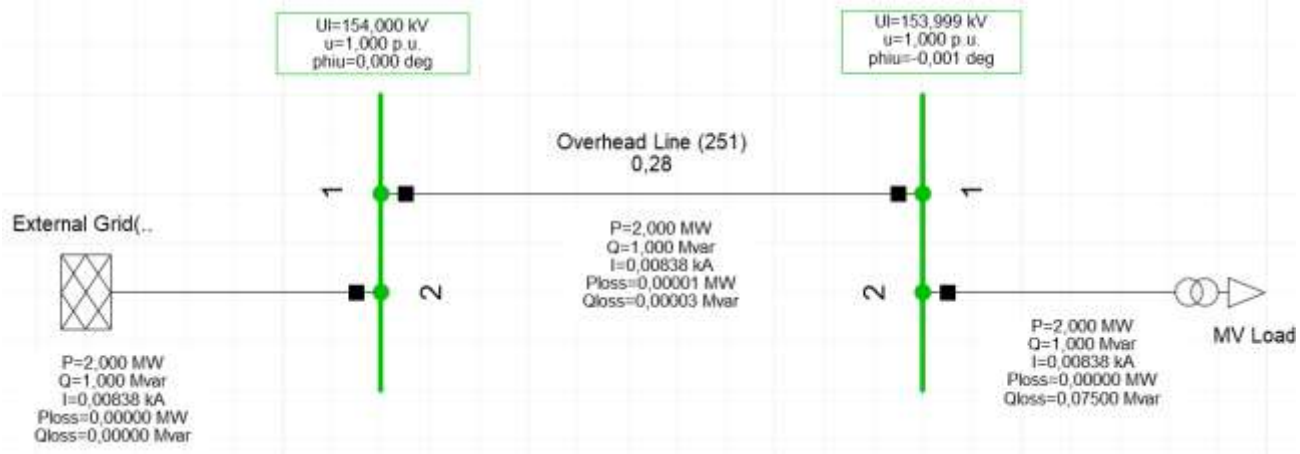
Şekil 10. 154 kV – Swallow – 500 km iletim hattı yük akışı analizi sonuçları

Şekil 11'de 154 kV gerilim altında süper iletkeni kullanılan 25 km uzunluğundaki havai hat için yapılan benzetim çalışması sonuçları görülmektedir.

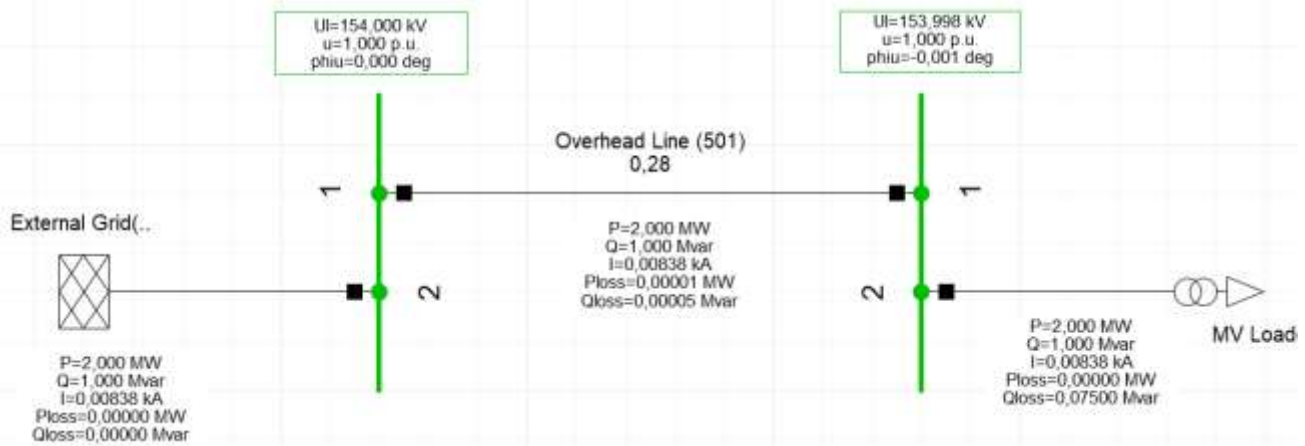
Şekil 11. 154 kV – Süper – 25 km iletim hattı yük akışı analizi sonuçları

Şekil 12’de 154 kV gerilim altında süper iletkeni kullanılan 250 km uzunluğundaki havai hat için yapılan benzetim çalışması sonuçları paylaşılmıştır.

Şekil 12. 154 kV – Süper – 250 km iletim hattı yük akışı analizi sonuçları

Şekil 13’de 154 kV gerilim altında süper iletkeni kullanılan 500 km uzunluğundaki havai hat için yapılan benzetim çalışması sonuçları sunulmuştur.

Şekil 13. 154 kV – Süper – 500 km iletim hattı yük akışı analizi sonuçları

Tablo 3. 154 kV gerilim seviyesi için benzetim çalışması sonuçları

İletken Türü	Hat Uzunluğu (km)	Yüklenme Oranı (%)	Gerilim Düşümü (p.u.)	Aktif Güç Kaybı (kW)	Reaktif Güç Kaybı (kVAr)
Swallow	25	28	0,997	5,69	2,46
Swallow	250	29	0,972	59,96	25,92
Swallow	500	30	0,942	127,68	55,20
Süper İletken	25	28	1	0	0
Süper İletken	250	28	1	0	0
Süper İletken	500	28	1	0	0

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, havai iletim hatlarında bakır ve alüminyum gibi geleneksel hat iletkenleri ile gelişen teknoloji ile birlikte kullanımı mümkün olan süperiletken sınıfı hat iletkeninin performans analizleri gerçekleştirilmiştir. Analizler, 380 kV ve 154 kV elektrik enerji iletim hatları için kısa, orta ve uzun iletim hatlarını içeren farklı varyasyonlardan oluşmaktadır. Simülasyon çalışmaları sırasında DİGSILENT PowerFactory yazılımı kullanılmıştır. Benzetim çalışmalarında, yük akışı analizi, aktif ve reaktif güç kayıpları incelemesi tüm iletken türleri için karşılaştırmalı olarak paylaşılmıştır.

Simülasyon çalışmaları sonucunda, gerilim düşümü ve güç kayıpları açısından süper iletkenlerin geleneksel iletkenlere üstünlüğü bariz olarak kanıtlanmıştır.

KAYNAKLAR

- Ahmed, A., Khan, M. F. N., Khan, I., Alquhayz, H., Khan, M. A., & Kiani, A. T. (2021). A novel framework to determine the impact of time varying load models on wind DG planning. *IEEE Access*, 9, 11342-11357. doi: 10.1109/ACCESS.2021.3050307.
- Ali, A. H., Youssef, A. R., George, T., & Kamel, S. (2018). *Optimal DG allocation in distribution systems using Ant lion optimizer*. 2018 International Conference on Innovative Trends in Computer Engineering (ITCE) (pp. 324-331), Aswan: IEEE. doi: 10.1109/ITCE.2018.8316645
- Elsherif, M. A., Zaggout, M. N., ve Yahia, E. Z. (2014). Applying High-Temperature Superconductor Technologies into Power Systems. Misurata University, Misurata.
- Gök, K. (2020). Süperiletken Dağıtım Şebekesi Parametrelerinin İncelenmesi: Kocaeli Rabak Fider Uygulaması. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Jin, J. X., Zhang, J. L., Guo, Y. G., Zhan, Y. D., ve Zhu, J. G. (2007). Next generation of DC power transmission technology using High Tc superconducting cables. Curtin University of Technology.
- Onohaebi, O. S. ve Kuale, P. A. (2007). Estimation of Technical Losses in the Nigerian 330kv Transmission Network. *International Journal of Electric Engineering*, Nigeria.
- Ullah, Z., Wang, S. & Radosavljević, J. (2019). A novel method based on PPSO for optimal placement and sizing of distributed generation. *IEEJ Transactions on Electrical and Electronic Engineering*, 14(12), 1754-1763. doi: 10.1002/tee.23001.
- Uyanık, G. (2020). Elektrik Dağıtım Şebekelerinde Kayıpların İncelenmesi Kütahya Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Kütahya.

LCC REZONANS DÖNÜŞTÜRÜCÜDE PWM VE PFM TABANLI HİBRİT KONTROL YAKLAŞIMLARININ KARŞILAŞTIRMALI PERFORMANS ANALİZİ

Börteçine Ayşe ARMUTLU / Prof. Dr., Ömerülfaruk ÖZGÜVEN

İnönü Üniversitesi, Devreler ve Sistemler, baarmutlu@gmail.com, 0009-0006-6076-0943

İnönü Üniversitesi, Devreler ve Sistemler, omer.ozguven@inonu.edu.tr, 0000-0002-8376-641X

Özet

Yumuşak anahtarlama teknikleri, anahtarlama kayıplarını azaltarak güç dönüştürücülerin verimliliğini artırmada önemli rol oynamaktadır. Bu çalışmada, LCC rezonans konvertörü üzerinde PWM ve PFM modülasyonlarının hibrit olarak uygulanmasıyla yumuşak anahtarlama performansı incelenmiştir. Amaç, sistemin ZVS (Zero Voltage Switching) koşullarını daha geniş yük aralıklarında koruyarak güç elektroniği elemanlarının ömrünü uzatmak ve termal kayıpları minimize etmektir.

Modelde kullanılan bulanık mantık ve PI tabanlı kontrol yapısı, çıkış voltajı ile referans arasındaki hata sinyalini değerlendirerek hem frekans hem de darbe genişliği üzerinde eş zamanlı etki oluşturur. Bu yaklaşım sayesinde, hem sabit frekanslı modların kararlılığı hem de değişken frekanslı yapıların esnekliği bir araya getirilmiştir. Tam köprü inverter yapısıyla desteklenen sistem, Simulink simülasyon ortamında analiz edilmiştir.

Simülasyon sonuçları, hibrit modülasyonun yalnızca hızlı dinamik tepki vermekle kalmayıp, aynı zamanda anahtarlama sinyallerinin rezonans akımıyla uyumlu çalıştığını göstermiştir. Bu da ZVS koşullarının korunmasını sağlamıştır. Görsellerle desteklenen analizlerde, voltaj salınımlarının minimize edildiği ve çıkış geriliminin istenilen değerde tutulduğu gösterilmiştir. Özellikle bulanık mantık denetleyicinin, PI denetleyiciye kıyasla daha kararlı çıkış cevabı aldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: LCC dönüştürücü, PWM-PFM hibrit kontrol, ZVS, bulanık mantık, PI denetleyici, güç elektroniği.

COMPARATIVE PERFORMANCE ANALYSIS OF PWM AND PFM BASED HYBRID CONTROL APPROACHES IN LCC RESONANT CONVERTER

Abstract

Soft switching techniques play an important role in increasing the efficiency of power converters by reducing switching losses. In this study, soft switching performance was investigated by hybrid application of PWM and PFM modulations on LCC resonant converter. The aim is to extend the life of power electronic elements and minimize thermal losses by maintaining the ZVS (Zero Voltage Switching) conditions of the system in wider load ranges.

The fuzzy logic and PI-based control structure used in the model evaluates the error signal between the output voltage and the reference and creates a simultaneous effect on both frequency and pulse width. Thanks to this approach, both the stability of fixed-frequency modes and the flexibility of variable-frequency structures are combined. The system supported by the full-bridge inverter structure was analyzed in the Simulink simulation environment.

The simulation results showed that the hybrid modulation not only provides fast dynamic response, but also works in harmony with the resonant current of the switching signals. This also ensured the preservation of ZVS conditions. In the analyses supported by visuals, it was shown that the voltage oscillations were minimized and the output voltage was kept at the desired value. In particular, it has been observed that the fuzzy logic controller has a more stable output response compared to the PI controller.

Keywords: LCC converter, PWM-PFM hybrid control, ZVS, fuzzy logic, PI controller, power electronics.

PWM-PFM HİBRİT KONTROLLÜ LCC REZONANS DÖNÜŞTÜRÜCÜLERDE GENİŞ ZVS ARALIĞI İÇİN MODELLEME VE SİMULİNK TABANLI GERÇEKLEŞTİRİLMESİ

Börteçine Ayşe ARMUTLU / Prof. Dr., Ömerülfaruk ÖZGÜVEN

İnönü Üniversitesi, Devreler ve Sistemler, baarmutlu@gmail.com, 0009-0006-6076-0943

İnönü Üniversitesi, Devreler ve Sistemler, omer.ozguven@inonu.edu.tr, 0000-0002-8376-641X

Özet

Bu çalışmada, LCC rezonans dönüştürücü için geliştirilmiş bir PWM-PFM hibrit kontrol yapısı tasarlanmış ve Simulink ortamında modellenmiştir. Geleneksel sabit frekanslı PWM kontrolünün yük değişimlerine karşı sınırlı tepki süresi ve geniş frekans aralıklı PFM kontrolünün kararsızlık riski, hibrit bir yapıyla incelenmiş ve çalıştırılmıştır. Tasarlanan sistemde, bir PI kontrolör yardımıyla çıkış voltajı regülasyonu sağlanırken, anahtarlama frekansı yük koşullarına göre dinamik olarak ayarlanmıştır.

Simulink ortamında kurulan modelde, tam köprü evirici, LCC rezonans tankı, çıkış doğrultucusu ve kontrol mekanizması bir bütün olarak entegre edilmiştir. Hibrit kontrol algoritması, belirlenen voltaj hatasına göre hem frekans hem de darbe genişliği üzerinde etki oluşturarak yüksek verimlilik ve yumuşak anahtarlama sağlanmaktadır. Simülasyon sonuçlarında, çıkış voltajının belirlenen referansa ulaştığı ve değişimlere karşı kararlı bir şekilde sürdürüldüğü gözlemlenmiştir.

Elde edilen sonuçlar, hibrit kontrolün yalnızca verimlilik değil, aynı zamanda elektromanyetik girişim (EMI) azaltımı açısından da avantaj sağladığı görülmektedir. Ayrıca, ZVS koşullarının daha geniş bir yük aralığında sistemin çıkış cevabı alınmış ve analizi gerçekleştirilmiştir. Bu yapı, özellikle yenilenebilir enerji sistemleri ve batarya şarj cihazları gibi geniş yük yelpazesinde çalışan uygulamalar için uygun bir alternatif sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: LCC, rezonans dönüştürücü, PWM, PFM, hibrit kontrol, ZVS, Simulink.

MODELING AND SIMULINK-BASED REALIZATION FOR WIDE ZVS RANGE IN LCC RESONANT CONVERTERS WITH PWM-PFM HYBRID CONTROL

Abstract

In this study, a PWM-PFM hybrid control structure developed for the LCC resonant converter was designed and modeled in the Simulink environment. The limited response time of the traditional fixed-frequency PWM control to load changes and the instability risk of the wide-frequency range PFM control were examined and operated with a hybrid structure. In the designed system, output voltage regulation was provided with the help of a PI controller, while the switching frequency was dynamically adjusted according to the load conditions.

In the model established in the Simulink environment, the full-bridge inverter, LCC resonant tank, output rectifier and control mechanism were integrated as a whole. The hybrid control algorithm provides high efficiency and soft switching by affecting both the frequency and pulse width according to the determined voltage error. In the simulation results, it was observed that the output voltage reached the determined reference and was maintained stably against the changes.

The obtained results show that hybrid control provides advantages not only in terms of efficiency but also in terms of electromagnetic interference (EMI) reduction. In addition, the output response of the system in a wider load range under ZVS conditions was obtained and analyzed. This structure offers a suitable alternative for applications operating in a wide range of loads, especially renewable energy systems and battery chargers.

Keywords: LCC, resonant converter, PWM, PFM, hybrid control, ZVS, Simulink.

TÜRKÇE KONUŞMA TANIMADA MEL FREKANSI KEPSTRAL KATSAYILARI VE DOĞRUSAL ÖNGÖRÜLÜ KODLAMA YÖNTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Elektrik-Elektronik Mühendisi, Mehmet ÖZTÜRK / Prof. Dr. Ömerülfaruk ÖZGÜVEN

Millî Eğitim Bakanlığı, Memur, ozmehh@gmail.com, 0000-0002-5037-6941

İnönü Üniversitesi, Prof. Dr., omer.ozguven@inonu.edu.tr, 0000-0002-8376-641X

Özet

Konuşma insanlar arasında iletişimde doğal yöntemdir. Makine insan etkileşiminde nihai olarak konuşmanın kullanılması hedeflenmektedir. Otomatik konuşma tanıma ses işaretinin metne dönüştürülmesi işlemine denir. Otomatik konuşma tanıma İngilizce dili için yeterli olgunluğa ulaşmıştır. Türkçe için birçok çalışma yapılmakla beraber çalışmalar henüz İngilizce seviyesine ulaşmamıştır. Bu çalışmada küçük kelime hazineli, konuşmacı bağımlı, yalıtılmış kelimeler Otomatik Konuşma Tanıma Sistemleri geliştirilmiştir. Kelime hazinesi 33 kelimedir. Konuşma Tanıma sisteminin öznitelik çıkarma kısmında iki teknik kullanılmıştır. Bunlar Mel Frekansı Kepstral Katsayıları ve Doğrusal Öngörülü Kodlama teknikleridir. Otomatik Konuşma Tanıma sisteminin sınıflandırma kısmında ise Dinamik Zaman Bükmesi metodu kullanılmıştır. Dolayısıyla iki çeşit Otomatik Konuşma Tanıma sistemi geliştirilmiştir. Birincisi, öznitelik çıkarmada Mel Frekansı Kepstral Katsayılarını kullanan sınıflandırmada Dinamik Zaman Bükmesinin kullanan sistem. İkincisi, öznitelik çıkarmada Doğrusal Öngörülü Kodlama tekniğini kullanan sınıflandırmada Dinamik Zaman Bükmesinin kullanan sistem. Bu iki sistem Kelime Hata Oranı açısından kıyaslanmıştır. Türkçe dili için öznitelik çıkarma yöntemlerinden Mel Frekansı Kepstral Katsayıları mı yoksa Doğrusal Öngörülü Kodlama yönteminin mi daha iyi sonuçlar verdiği karşılaştırılmıştır. Türkçe dili için Mel Frekansı Kepstral Katsayıları tekniğinin Doğrusal Öngörülü Kodlama tekniğine göre daha iyi sonuçlar verdiği gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Otomatik Konuşma Tanıma, Mel Frekansı Kepstral Katsayıları, Doğrusal Öngörülü Kodlama, Dinamik Zaman Bükmesi, Kelime Hata Oranı

DEMİR ÇAĞI'NDA DİNİ RİTÜELLER: MİNUAHİNİLİ ÖRNEĞİ**Dr. Öğr. Üyesi, Ayhan YARDİMCİEL¹/ Öğr. Görevlisi, Duygu DURMUŞ²**¹Kafkas University, Faculty of Arts and Sciences, Archaeology Department, Kars ORCID 0000-0003-4196-2102²Kafkas University, Kazım Karabekir Technical Sciences Vocational School, Kars ORCID: 0000-0001-7621-8768**Özet**

Tunç Çağı'nın sona ermesiyle insanların hayatında ve bağlı oldukları kültürel yapıda birçok değişim ve gelişim ortaya çıkmıştır. Bunların en önemlisi şüphesiz büyük kentlerin inşa edilmesiyle oluşan merkezi krallıklardır. Bu krallıkların ortaya çıkması ise aynı zamanda yağma seferlerinin merkezi bir güç tarafından ve sistematik olarak yapılmaya başlamasına sebep olmuştur. Krallıklar için gerekli olan hammadde ve insan gücü bu dönemde önem kazandığından bu yağma seferleri krallıklar için vazgeçilmez bir uğraşı olmuştur. Bu krallıklardan birisi de şüphesiz Doğu Anadolu Bölgesi'nin Van Gölü Havzası'nda kurulan Urartu'dur. Urartu Krallığı kurulduğu andan itibaren kuzeybatıya doğru yani Aras Havzası'na seferler yağma seferleri düzenlemeye başlamıştır. Bu seferler sonucunda birçok ganimet ve insanı başkent Tuşpa'ya götürerek başkentin ihtiyaç duyduğu hammadde ve insan gücünün teminini sağlamıştır. Çok tanrılı bir dine sahip olan bu dönem kültürleri ile uyumlu olarak Urartu Krallığı da çok tanrılı bir dine sahipti. Urartu panteonunun başında ateş ve savaş tanrısı Haldi yer almaktaydı. Urartu'nun düzenlediği seferleri kayıt altına alan çivi yazılı yazıtlarda genel olarak Haldi sürekli ön planda tutulmuştur. Iğdır'ın Karakoyunlu ilçesinde bulunan Minuahinili yerleşmesi de benzerleri gibi bir dizi ganimet savaşı sonrası kurulan ve Haldi'ye adanan bir tapınağa sahip yerleşim yeridir. Bu yerleşim yerinde yaptığımız araştırmalar Urartu döneminin burada iki tepeye yayılmış tapınak, stadel ve kale eklentileriyle temsil edildiğini ortaya koymuştur. Tapınak bünyesinde ise Haldi Kapısı ismiyle özel bir alan bulunmaktadır. Ayrıca tapınağın tamamında dağınık şekilde libasyon üniteleri bulunmaktadır. Bu tapınak ve üzerindeki mimari yapılar dönem kültürün din ile olan bağını ve uyguladığı ritüeller hakkında fikir vermesi açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Iğdır, Minuahinili, Tapınak, Haldi Kapısı

RELIGIOUS RITUALS IN THE IRON AGE: THE EXAMPLE OF MINUAHİNİLİ**Abstract**

With the end of the Bronze Age, many changes and developments occurred in the lives of people and the cultural structure they were affiliated with. The most important of these was undoubtedly the central kingdoms that emerged with the construction of large cities. The emergence of these kingdoms also led to the start of plundering expeditions by a central power and systematically. Since the raw materials and manpower required for the kingdoms gained importance during this period, these plundering expeditions became an indispensable occupation for the kingdoms. One of these kingdoms was undoubtedly Urartu, which was established in the Lake Van Basin of the Eastern Anatolia Region. From the moment the Urartian Kingdom was founded, it began to organize plundering expeditions to the northwest, namely the Aras Basin. As a result of these expeditions, it took many spoils and people to the capital Tuşpa, providing the raw materials and manpower that the capital needed. In line with the cultures of this period, which had a polytheistic religion, the Urartian Kingdom also had a polytheistic religion. At the head of the Urartian pantheon was Haldi, the god of fire and war. In cuneiform inscriptions recording the expeditions organized by Urartians, Haldi has always been in the foreground. The Minuahinili settlement in the Karakoyunlu district of Iğdır, like its counterparts, is a settlement with a temple dedicated to Haldi, founded after a series of booty wars. Our research in this settlement has revealed that the Urartian period is represented by temples, stadiums and castle annexes spread over two hills. There is a special area called the Haldi Gate within the temple. There are also libation units scattered throughout the temple. This temple and the architectural structures on it are important in terms of providing an idea about the connection of the culture of the period with religion and the rituals it practiced.

Keywords: Iğdır, Minuahinili, Temple, Haldi Gat

GİRİŞ

Demir Çağı ile birlikte bölgesel krallıkların ortaya çıktığı görülmektedir. Bilinen haliyle Doğu Anadolu Bölgesi'ni yazıyla tanıştıran Urartu Krallığı'na ait çivi yazılı yazıtlar Van Gölü ve Aras havzaları hakkında bazı bilgiler vermektedir. Bu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Van'da kurulan Urartu, sonrasında Aras Havzası'na yönelmiş ve burada bulunan Erikua Krallığı ile uzun süre mücadele etmiştir. Urartu'nun geride bıraktığı yazıtlar sadece siyasi olaylarla ilgili olmayıp aynı yazıtlar krallığın benimsediği din ile ilgili bilgiler de vermektedir. (Danışmaz, 2018). Urartu'nun kraliyesi olarak tanımlanan Minuahinili'de de birçok kaya işareti bulunmaktadır. Bu kaya işaretlerinin tam olarak ne için yapıldıkları bilinmemektedir. Ancak anlaşıldığı kadarıyla dini törenlerdeki bir ritüeli tamamlamaktadırlar. Bu tür kaya işaretlerinin genellikle mezarlık alanları ile tapınak etraflarında yoğunlaşmış olması bu işaretlerin dini yönlerine atıf yapmaktadır. Yapılan dini törenlerde kaya işareti olarak genellemesi yapılan kaya çanakları ve kanalların fonksiyonel olarak bir ritüeli tamamladıkları anlaşılmaktadır. Kayalık alanlar yapılan çanak, oyuk, kanal gibi işlemlerin kurban edilen hayvan kanları ile şarabın konulup akıtıldığı bölümler olduğu düşünülmektedir. Iğdır'ın Karakoyunlu ilçesine bağlı Minuahinili yerleşmesi bu kaya işaretlerinin tamamının tespit edildiği önemli bir merkez görünümündedir (Şekil 1). Bu alanda kaya çanağı, kaya oluğu ve kanal olmak üzere çok farklı kaya işaretleri bir arada tespit edilmiştir (Yiğitpaşa, 2022). Hatta spesifik bir örnek olarak kaya çanağı ile kaya oluğu aynı kaya üzerinde tespit edilmiştir (Şekil 2).

Şekil 1: Minuahinili kaya çanakları

ARAŞTIRMA

Iğdır bulunduğu konum itibarıyla önemli bir alandır. Bu alan Kafkasya, İran ve Anadolu'nun birbirlerine en yakın olduğu alandır. Iğdır ve kurulu olduğu Iğdır Ovası bu alanı, önemli bir coğrafi aktörü olan Ağrı Dağı'nın kuzey yamaçlarıdır. Dolayısıyla bahsi geçen üç bölge arasındaki yollar ve geçitler Ağrı Dağı tarafından şekillendirilmiştir. Bu yollar binlerce yıl boyunca kültürel alış verişe sebep olmuşlardır (Metin 2023, Aydın 2024). Iğdır'ın bu konumu Iğdır'da Kalkolitik Çağ'dan beridir yerleşik yaşam karakterinin devam etmesine de olanak sağlamıştır (Ural 2023). Verimli Iğdır Ovası bugün olduğu gibi binlerce yıl önce de önemli olsa gerek ki; Urartu Krallığı kuruluş yıllarından itibaren bölgeye seferler düzenlemişlerdir Yardimciel-Metin 2024). Urartu Krallığı'nın Iğdır'daki varlığına atıf yapan en önemli merkez Minuahinili yerleşmesidir. Iğdır'ın Karakoyunlu ilçesine bağlı Minuahinili yerleşmesi Urartu Kralı Minua tarafından inşa edilen bir merkezdir. Merkezin Urartu Kralı Minua tarafından inşa edildiğine dair bilgiler bizzat kralın kendi tarafından yazdırılan çivi yazılı yazıtlardan anlaşılmaktadır. Bu yazıtlarda kral Iğdır bölgesindeki Erikua ülkesine yaptığı sefer sonrasında burada

bir kale ve Haldi Kapısı ismiyle bir tapınak yaptırdığını söylemektedir. Dolayısıyla Karakoyunlu batı yerleşmesinin belirtilen Haldi Kapısı doğu yerleşmesinin ise kale olduğu yaptığımız araştırmalarla netlik kazanmıştır (Yardımcıel-Karataş-Aydın-Mandacı-Doğantekin 2024). Batı yerleşmesi olarak adlandırdığımız tepe üzerinde mezarlık alanlar, bir kaya mezarı, dörtgen düzgün planlı bir yapı kalıntısı ile olası Haldi Kapısı ve kaya çanaklarının yoğun olduğu bölüm bulunmaktadır. Bu bölümünün kuzeybatı uzantısında ise Ruslar zamanında tespit edilen çizi yazılı yazıt bulunmaktaydı. Ancak bu yazıt yerinden sökülerek götürülmüştür. Bu iki tepenin güneyinde bulunan olası Erikua Krallığı'na ait yerleşim yeri ve bu yerleşim yerine bağlı mezarlık alanı ile oldukça karışık bir arkeolojik manzara ile karşılaşmaktadır. Bu üç tepeye yayılmış yerleşim yerlerinden Minuahinili doğu yerleşmesi ile güneydeki olası Erikua yerleşmesi savunma duvarlı yerleşmeler olup oldukça geniş alanlara yayılmışlardır.

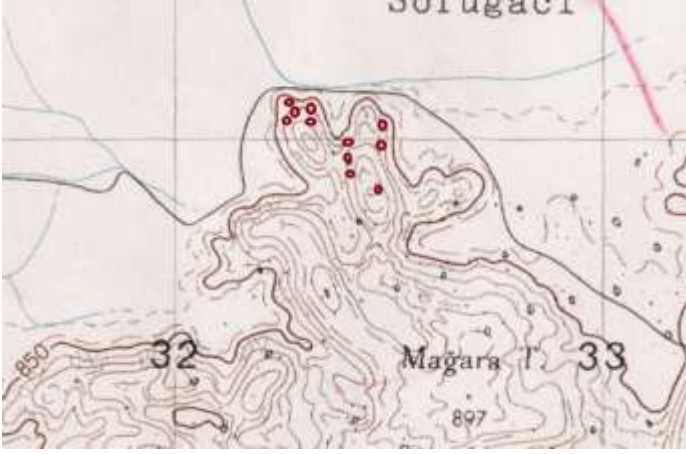

Şekil 2: Koya oluğu ile kaya çanağı

BULGULAR

Iğdır Minuahinili yerleşmesi Karakoyunlu ilçesinin yaklaşık 3 km. doğusundadır. Bu yerleşmeler Ağrı Dağı'nın kuzeyde ova ile birleşen son lav yükseltilerdir. Burada bulunan üç ayrı tepe üzerinde çok önemli yerleşmeler tespit edilmiştir. Bu yerleşmelerden güneyde olan yapısal özelliği bakımından Erikua Krallığı'na tarihlenmiş olan oldukça büyük bir mezarlığa sahip savunma duvarlı bir yerleşim yeridir. Bu yerleşmenin kuzeyinde kalan iki tepeden batıda olan ile doğuda olan üzerindeki yerleşmelerde çok sayıda kaya işaretleri tespit edilmiştir. Kaya işaretleri olarak adlandırılan bu uygulamalar kaya çanağı, oluk ve kanal gibi kayalara işlenmiş yapılardır. Karakoyunlu Minuahinili yerleşmesindeki çeşitlilik bu bakımdan konuya referans görünümündedir. Bölgede tespit edilen çivi yazılı yazıtlar ışığında Urartu Kralı Minua zamanında yapıldığı bu anlaşılan Minuahinili yerleşmesinin mezarlık, kaya mezar ve tapınak olarak kullanıldığı anlaşılan batı tepesinin kuzeybatı

yönündeki ovaya doğru uzanan çıkıntısı üzerinde kaya çanakları tespit edilmiştir. Dağınk olarak tespit edilen bu kaya çanaklarının çap ve derinlikleri birbirlerine neredeyse eşit durumdadır.

Yazıtta bahsi geçen Haldi Kapısı olarak adlandırılan mimari yapının da bu bölümde bulunduğu düşünülmektedir. Doğal olarak bu alan dini ritüellerin yapıldığı bir alan kimliğine kavuşmaktadır. Bu sebeple; kaya çanaklarının bu dini ritüellerinin bir parçası olduğu anlaşılmaktadır. Diğer kaya çanakları ise doğudaki tepede bulunmaktadır. Doğudaki tepe Urartu sonrasında muhtemelen Persler zamanında tapınak olarak kullanılmıştır. Burada tespit edilen ateş çukuru etrafında ise libasyon uygulamalarında kullanılan kaya işaretleri bulunmaktadır. Bu merkezin doğu ucunda ise yine bir kaya çanağı ile aynı kaya üzerinde oluk beraber tespit edilmiştir.

SONUÇ

Kaya işaretleri, tam olarak tanımlanamayan ancak arkeolojik alanlarda ana kayalara uygulanan bazı işlemlerdir. Ancak Minuahinili örneğinde olduğu üzere bu kaya işaretlerinin genellikle mezarlık ve tapınak alanlarda yoğunlaşmış olmaları işaretlerin, dini boyutuna dikkat çekmektedir. Genel kabule göre de bu işaretler sunu ve libasyon olarak kullanılan yapılardır. Bölgede özellikle Demir Çağı yerleşmelerinde tespit edilen bu tür işlemlerin Tunç Çağı'na kadar uzandığı belirtilmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla binlerce yıl boyunca farklı kültürler tarafından bu kaya işaretleri bir ritüel olarak kullanılmıştır.

Minuahinil yerleşmesinde iki farklı tepede kaya çanakları, kaya oyukları ve kanallar tespit edilmiştir. Bu bakımdan bu tepelerin dini açıdan kutsal sayıldıkları anlaşılmaktadır. Minuahinili yerleşmesi ile alakalı tespit edilen Urartu Kralı Minua tarafından yazdırılmış çivi yazılı yazıtta belirtilen Haldi Kapısı kavramı da bu görüşümüzü desteklemektedir.

KAYNAKÇA

Aydın, T., (2024). Geçmişten Günümüze Ağrı Dağı ve Çevresindeki Geçitler, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34, 479-514.

Danışmaz, H., (2018). Palu Kalesi'ndeki Urartu Kaya İşaretleri, Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Uluslararası Palu Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Ed. Enver Çakar, Kürşat Çelik, Yavuz Kısa, Cilt 1, 193-199.

Metin, H., (2023). Demir Çağı'nda Doğubayazıt-Iğdır Arasındaki Kafkasya Yolu: Savunma Üniteleri, Aras Havzası II, Tarih Coğrafya Arkeoloji Kültür ve Sanat, Ed. Ayhan Yardımcıel, Kabalcı Yayıncılık, 95-108.

Ural, S., (2023). Cumhuriyet Devrinde Orta Aras Havzası'nda Arkeolojik Faaliyetler, Aras Havzası II, Tarih Coğrafya Arkeoloji Kültür ve Sanat, Ed. Ayhan Yardımcıel, Kabalcı Yayıncılık, 119-137.

Yardımcıel, A., Karataş, A., Aydın, T., Mandacı, E., Doğanekin, E., (2024). Ağrı-Iğdır İlleri Orta ve Son Tunç Çağı Aras Boyahıları Kültürü Kale, Nekropol, Yerleşim Yeri ve Çanak Çömlekleri 2022 Yılı Yüzey Araştırması, 39. Araştırma Sonuçları Toplantısı Cilt 1, 199-210.

Yardımcıel, A., Metin, H., (2024). Demir Çağı'nda Urartu'nun Orta Aras Havzası'na Düzenlediği Askeri Operasyonlar: Urartu-Erikua Krallıkları Arasındaki Mücadeleler, Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8 (2), 683-701.

Yiğitpaşa, D., (2022). Reflections on the Problems of the City of Minuahinili, Aras Havzası I, Tarih Coğrafya Arkeoloji Kültür ve Sanat, Ed. Ayhan Yardımcıel-Taner Aydın, Kabalcı Yayıncılık, 263-290.

ORTA ARAS HAVZASI'NDA KÜLTÜREL YOLLAR

Öğr. Görevlisi, Duygu DURMUŞ¹ / Dr. Öğr. Üyesi, Ayhan YARDİMCİEL²

¹Kafkas University, Kazım Karabekir Technical Sciences Vocational School, Kars ORCID: 0000-0001-7621-8768

²Kafkas University, Faculty of Arts and Sciences, Archaeology Department, Kars ORCID 0000-0003-4196-2102

Özet

Orta Aras Havzası konumu itibarıyla Kafkasya, Anadolu ve İran'nın kesiştiği alanda bulunmaktadır. Bu kesişim alanında bulunan Ağrı Dağı kütleli varlığı ile bu üç kültür bölgesi arasındaki yolların şekillenmesinde birinci dereceden etkili olmuştur. İran'dan gelen ve Ağrı Dağı'nın güneyinden geçen İpek Yolu, güneyi İpek Yolu'na entegre olan ve kuzeye uzayan Kafkasya Yolu en önemli iki ana yoldur. Kafkasya Yolu, Iğdır'a ulaştığında ikiye ayrılmaktadır. Batı kolu, kuzeye doğru Kars ve Kafkasya'ya devam ederken doğu kolu Ağrı Dağı'nın kuzeyinden Ağrı Dağı'nın doğusuna doğru uzanarak Nahçıvan ve İran bölgesine devam etmektedir. Bu ana yollara ek olarak önemli ara yollar ve geçitler de bulunmaktadır. Bu geçitlerin en önemlisi doğudan batıya doğru Serdarbulak ve Çilli geçitleridir. Bu yollarda yaptığımız araştırmalarda yolların eski ve yeni olmasından ziyade alternatif yollar olarak kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Bu tespit yolların rakım olarak yüksek bölümü olan Doğubayazıt ile Iğdır arasındaki geçiş noktalarında bulunan savunma tesislerinden anlaşılmaktadır. Tamamı Urartu öncesi Demir Çağı'nda inşa edilmişlerdir. Anlaşıldığı kadarıyla bu yollar benimsenen ekonomik model olan hayvancılık kapsamında bölgeler arası geçişi kontrol altında tutmak amacıyla savunma tesisleriyle donatılmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Orta Aras Havzası, Ağrı Dağı, Yollar, Geçitler, Savunma Tesisleri

CULTURAL ROADS IN THE MIDDLE ARAS BASIN

Abstract

The Middle Aras Basin is located at the intersection of the Caucasus, Anatolia and Iran due to its location. Mount Ararat, located at this intersection, has been primarily effective in shaping the roads between these three cultural regions with its massive presence. The Silk Road coming from Iran and passing south of Mount Ararat, and the Caucasus Road, the south of which is integrated into the Silk Road and extending north, are the two most important main roads. The Caucasus Road splits into two when it reaches Iğdır. The western branch continues northwards to Kars and the Caucasus, while the eastern branch extends from the north of Mount Ararat to the east of Mount Ararat and continues to the Nakhchivan and Iran region. In addition to these main roads, there are also important side roads and passes. The most important of these passes are the Serdarbulak and Çilli passes from east to west. In our research on these roads, it is understood that the roads are used as alternative roads rather than being old and new. This determination is understood from the defense facilities located at the transition points between Doğubayazıt and Iğdır, which are the high altitude sections of the roads. They were all built in the Iron Age before Urartu. As far as can be understood, these roads were equipped with defense facilities in order to keep the transition between regions under control within the scope of the adopted economic model of animal husbandry.

Keywords: Middle Aras Basin, Mount Ararat, Roads, Passes, Defense Facilities

GİRİŞ

Orta Aras Havzası konumundan ve coğrafi şartlarından dolayı Kalkolitik Çağ ile birlikte sürekli yerleşik yaşama ev sahipliği yapmıştır (Ural, 2023). Bugün bölgenin tarihi ve arkeolojik varlıkları, geçmişin bu sürecini gözler önüne sermektedir. Bölgenin özellikle Anadolu, İran ve Kafkasya arasındaki konumu da bu tarihsel gelişime önemli katkılar sunmuştur. Orta Aras Havzası'nda bulunan Ağrı Dağı belirtilen üç kültür bölgesinin kesiştiği alanda bulunmaktadır. Bölgenin en yüksek dağlarından biri olan Ağrı Dağı'nın kütsel varlığı bu üç bölge arasındaki yolların da şekillenmesine sebep olmuştur. İran bölgesini Anadolu'ya bağlayan ve İpek Yolu olarak bilinen yol, İran'dan Doğubayazıt'a ulaşmakta ve kentin kuzeyinden ve Ağrı Dağı'nın güneyinden geçerek Anadolu içlerine yönelmektedir. Güneyi bu yola entegre olan Kafkasya yolu ise Ağrı Dağı'nın hemen batısından geçerek Iğdır'a ulaşmaktadır. Kafkasya Yolu Iğdır Ovası'nın güneyinde ikiye ayrılmaktadır. Bu yolun kuzeye doğru yönelen Kars üzerinden Kafkasya'ya doğru ilerlerken, doğuya doğru yönelen Ağrı Dağı'nın hemen kuzeyinden geçerek İran bölgesine ilerlemektedir. Dolayısıyla belirtildiği üzere Ağrı Dağı bu yolların yön, uzunluk ve güzergahlarında birinci dereceden etkili olmuştur. Bu yollar önemli bölgeler arasındaki bağlantıları sağladıklarından ve topografya açısından en uygun rotaları oluşturduklarından tarihsel öneme de sahiptirler. Belirtilen rotaların güzergahları boyunca çok önemli tarihi ve arkeolojik kalıntılar bulunmaktadır.

ARAŞTIRMA

Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izni ile 2016 yılında bölgede başlattığımız yüzey araştırmalarının ilk senesi bölge coğrafyasını tanımak üzerine şekillendirilmiştir. Bu çalışma Ağrı ve Iğdır illerinde öncelikle ana yollar sonrasında ise tali yollar ve geçitler incelenmiştir. Bu ön çalışma sonrasında Doğubayazıt kentinin kuzeyinden ve aynı isimli ovanın güneyinden geçen İpek Yolu bölgenin en önemli yolu olarak karşımıza çıkmıştır. Kuzeybatı İran'dan gelerek Doğubayazıt üzerinden Anadolu'ya giriş yapan bu yol Ağrı Dağı ve Doğubayazıt Ovası'nın güneyinden geçerek Anadolu içlerine doğru devam etmektedir. Güneyi bu yola entegre olan ve Kafkasya Geçidi, Pamuk Geçidi olarak da adlandırılan bugünkü modern Doğubayazıt-Iğdır yolu ise Ağrı Dağı'nın batısından ve Aras Dağları'nın doğusundan geçerek Iğdır Ovası'na ulaşan ikinci önemli yol olarak karşımıza çıkmıştır. Diğer bütün yollar ve geçitler bu yollar ile bağlantılı alternatif ulaşım sistemleridir. Dolayısıyla 2016-2022 yılları arasında sürdürdüğümüz arkeolojik yüzey araştırmaları bu yollar ve bu yollarla bağlantılı diğer yol ve geçitler üzerinden şekillendirilmiştir. Doğubayazıt bölgesinin ortalama 1500 rakım değerine karşın Iğdır bölgesinin ortalama rakım değeri 800'dür. Ancak iki ova arasındaki yolların ve geçitlerin rakımları 2250 rakım değerine kadar ulaşmaktadır. Bu dalgalı rakım değerine sahip bölgede araştırma yapmak da oldukça zorlayıcı olmuştur. Çalışmaların ilerleyen aşamalarında Doğubayazıt ve Iğdır ovaları arasında tek bağlantının Kafkasya Geçidi olmadığı görülmüştür. Büyük ve Küçük Ağrı dağları arasında bulunan Serdarbulak Geçidi'nden başlamak üzere batıya doğru Bezirhane ve Çilli gibi alternatif yol ve rotaların var olduğu görülmüştür. Bu güzergahlarda yapılan araştırmalarda yol ve geçitlerin savunma tesisleri ile kontrol altına alındığı anlaşılmıştır. Bu savunma tesisleri ise iki ova arasında Iğdır'a doğru rakımın hızla düştüğü bölgelere inşa edilmişlerdir. Dolayısıyla iki ova arasındaki geçişlerin özellikle Demir Çağı'nda kontrol altında tutulduğu anlaşılmaktadır.

BULGULAR

Orta Aras Havzası bulunduğu konum itibarıyla çok önemli yol ve geçitlere ev sahipliği yapmaktadır (Durmuş, 2023). Belirtilindiği üzere bu yolların tamamı tarihsel süreçte yoğun bir kültür alışverişine imkan sağlayan yollar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Demir Çağı'ndan başlamak üzere günümüze kadar yolların tamamı aktif olarak kullanılmaktadır. Bunlar içerisinde Serdarbulak ve Bezirhane geçitleri diğerlerine göre daha seyrek bir kullanıma sahiptirler. Yolların başlangıçlarından itibaren ve yolun devam ettiği rota boyunca bu yollar çeşitli savunma tesisleri ile güvenlik altında tutulmuşlardır. Bu tespit, yolların Demir Çağı'nın başlangıcından itibaren kullanılıyor olduklarına işaret etmektedir. Demir Çağı'nda hayvancılığın yoğun bir ekonomik faaliyet olarak ortaya çıktığı arkeolojik alanlarda tespit edilen ağıllardan

anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu savunma tesislerinin bazıları doğrudan Doğubayazıt ve Iğdır ovaları arasındaki hayvan sürülerinin hareketini kontrol ve güvenlik altında tutmak için tasarlanmış olmalıdırlar.

Serdarbulak Geçidi

Büyük ve küçük Ağrı dağları arasında bulunan geçidin en yüksek yeri 2725 rakım değerine sahiptir. Bu yol İran ve Anadolu arasında ticaret için uzun süre kullanılmış yollardan birisidir. (Aydın, 2024). Doğubayazıt'ın Yaygınyurt Köyü civarından başlayan yol Rus kışlasının batısından geçerek Iğdır'ın Aralık İlçesi'nin Gödekli Köyü'ne ulaşmaktadır. Bu geçidin farklı bir kolu da Yenidoğan Köyü'ne ulaşmaktadır. Bu rota yüksek rakım değeri boyunca genellikle bahar ve yaz aylarında tercih edilmektedir (Şekil 1).

Şekil 1: Serdarbulak Geçidi; Büyük Ağrı Dağı'ndan

Kafkasya Yolu (Kafkasya/Pamuk Geçidi)

Kafkasya Yolu olarak bilinen yol bugünkü modern Doğubayazıt ve Iğdır arasındaki yoldur. Yolun en güneyi Doğubayazıt Ovası'nın ve Ağrı Dağı'nın güneyinden geçen İpek Yolu'na entegredir (Metin, 2023). Doğubayazıt Ovası'nın ve Ağrı Dağı'nın batısından geçen yol daha sonar Doğubayazıt Ovası'nın kuzeyinden ve Gresor Dağı eteğinden geçerek Iğdır Ovası'na doğru inmeye başlar. Bu yol boyunca da tespit edilen birçok savunma tesisi bulunmaktadır. Bunların ilki Kafkasya Yolu ile İpek Yolu'nun kesiştiği bölgedeki Kalus Dağı'nın üzerindeki Kalus Kalesi'dir (Şekil 2). Kafkasya Yolu kuzeye ilerledikçe Doğubayazıt'a bağlı Bardaklı Köyü bölgesinde Hasanbey Kalesi (Şekil 3), daha ilerde Iğdır sınırlarında ise Caf Kalesi bulunmaktadır. Tüm bu savunma tesisleri yolun güvenliğini sağlayan belirli mesafelerle inşa edilmiş savunma tesisleridir. Kafkasya Yolu gerçekten de önemli bir kültür yolu olarak karşımıza çıkmaktadır. Savunma tesisleri dışında yolun her iki yakasında da kurgan mezarlıklar, yayla yerleşmeleri gibi farklı arkeolojik kalıntılar da bulunmaktadır. Kafkasya Yolu, Iğdır'a ulaştıktan sonra ikiye ayrılmaktadır. Yolun ilki kuzeye doğru Sarıkamış ve Halıkışla geçitleri aracılığı ile Kars'a ulaşırken (Deniz-Tuysuz-Yardimciel, 2015) diğer yol Ağrı Dağı'nın kuzeyinden geçerek Nahçıvan ve İran bölgelerine ulaşmaktadır (Metin, 2023).

Şekil 2: Kalus Kalesi'nden Kafkasya Yolu

Şekil 3: Hasanbey Kalesi'nden Kafkasya Yolu

Bezirhane Geçidi

Kafkasya Yolu, Doğubayazıt'ın Karabulak Köyü'nden sonra Aras Dağları'na doğru alternatif bir yol oluşturmaya başladıktan sonra Çilli Geçidi ismi ile anılmaktadır. Bu geçit Aras Dağları üzerindeki Üçtepeler mevkiğine ulaştığında doğuya doğru ayrılan yol Bezirhane Geçidi (Aydın, 2024) olarak adlandırılırken batıya doğuru ayrılan yol ise Çilli Geçidi olarak adlandırılmaktadır. Bu iki yolun ayrıldığı Üçtepe mevkinini orta kısmında Luhiuni Antik Kenti bulunmaktadır. Ancak Luhiuni Kenti ve buradaki savunma tesisi doğrudan Çilli Geçidi'nin güvenliği ile ilişkilidir. Bezirhane Geçidi'nin Üçtepe Mevkisinden sonraki güzergahını gözetleyen savunma tesisi Suveren Kalesi'dir.

Çilli Geçidi

Çilli Geçidi belirtildiği üzere Kafkasya Yolu'nun Karabulak Köyü'nden ayrılıp alternatif bir yol oluşturan kısmına verilen addır. Bu yol Aras Dağları'nın güney eteklerinden kıvrılarak zirvede Üçtepe Mevkiine ulaşmaktadır. Üçtepe mevkiinin batısından geçerek Üçtepe'nin kuzeyinde Bezirhane Geçidi ile birleşerek Iğdır Ovası'na ulaşmaktadır. Güzergahtaki en önemli arkeolojik kültür varlığı Erikua Krallığı'nın başkenti Luhiuni (Şekil 4) olabilecek potansiyele sahip yerleşim yeridir (Yardimciel-Karataş-Aydın-Mandacı-Doğantekin, 2024, Yardimciel-Metin, 2024). Çift surla çevrili bu yerleşim yerinde 50'ye yakın yapı kalıntısı bulunmaktadır. Aynı zamanda yerleşimin mezarlığı, göletleri ve bey konağı da bulunmaktadır. Bu geçitler dışında Balık Gölü bölgesinde de bazı alternatif geçitlerin bulunduğu bilinmektedir. Luhiuni Yerleşmesi ve savunma tesisi 2250 rakım değeri ile Iğdır ve Doğubayazıt Ovaları'nı ve Kafkasya Yolu'nu kontrol eder konumdadır (Şekil 5).

Şekil 4: Luhiuni Yerleşmesi'nin bulunduğu tepe

Şekil 5: Luhiuni'den Kafkasya Yolu ve Doğubayazıt Ovası

Sonuç:

Iğdır ve Doğubayazıt ovaları, rakım değeri yükek bir bölge olan Kafkasya, Anadolu ve İran'ın kesiştiği bölümdedirler. Iğdır Ovası, Ağrı Dağı'nın kuzeyinde yer alırken Doğubayazıt Ovası dağın güneyindedir. Ancak bu iki ovanın rakım değeri bölgenin tamamına göre düşük olduğundan ovalarda Kalkolitik Çağ'dan itibaren yerleşik yaşamın başladığı görülmektedir. Urartu yazıtlarının lokasyonları ve içeriklerine bakıldığında bu iki ova Demir Çağı'nın başlangıcında Erikua Krallığı'nın kontrolü altında bulunmaktadır. Doğal olarak bu iki ova arasında ana yollar dışında bazı yol ve geçitlerin de kullanıldığı yine bu yollara entegre edilmiş savunma tesislerinden anlaşılmaktadır. Bu yollardan özellikle Kafkasya Yolu, Urartu Krallığı'nın Aras Havzası'na düzenlediği askeri seferlerin ana rotası olmuştur. Her biri ayrı bir kültür rotası potansiyeline sahip bu yol ve geçitler Aras Havzası'nın en önemli yollarıdır. Yollar güzergahlarının belirli bölümlerinde bulunan savunma tesisleri dışında Anadolu, İran ve Kafkasya kültürlerinin etkileşimini de sağladıkları için ayrıca önemlidirler.

KAYNAKÇA

- Aydın, T., (2024). Geçmişten Günümüze Ağrı Dağı ve Çevresindeki Geçitler, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34, 479-514.
- Deniz, A., Tuysuz, C., Yardimciel, A., (2015). Orta Aras Havzası'nda Tarihi Yollar: Bölgedeki Kültürel ve Ekonomik Etkileşimler, Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 6, Sayı 9, 225-234.
- Durmuş, D., (2023). İlk Tunç Çağı Araştırmaları Orta Aras Havzası, Sonçağ Akademi Yayınları, Ankara.
- Metin, H., (2023). Demir Çağı'nda Doğubayazıt-Iğdır Arasındaki Kafkasya Yolu: Savunma Üniteleri, Aras Havzası II, Tarih Coğrafya Arkeoloji Kültür ve Sanat, Ed. Ayhan Yardimciel, Kabalcı Yayıncılık, 95-108.
- Ural, S., (2023). Cumhuriyet Devrinde Orta Aras Havzası'nda Arkeolojik Faaliyetler, Aras Havzası II, Tarih Coğrafya Arkeoloji Kültür ve Sanat, Ed. Ayhan Yardimciel, Kabalcı Yayıncılık, 119-137.
- Yardimciel, A., Karataş, A., Aydın, T., Mandacı, E., Doğanterkin, E., (2024). Ağrı-Iğdır İlleri Orta ve Son Tunç Çağı Aras Boyalıları Kültürü Kale, Nekropol, Yerleşim Yeri ve Çanak Çömlekleri 2022 Yılı Yüzey Araştırması, 39. Araştırma Sonuçları Toplantısı Cilt 1, 199-210.
- Yardimciel, A., Metin, H., (2024). Demir Çağı'nda Urartu'nun Orta Aras Havzası'na Düzenlediği Askeri Operasyonlar: Urartu-Erikua Krallıkları Arasındaki Mücadeleler, Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8 (2), 683-701.

ILLIADA VE ODYSSEIA’DA GEÇEN HIEROPHANİLER

Büşra ÖCAL¹/ Doç. Dr. Erdener PEHLİVAN²

¹ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi,
ocalbusra35@gmail.com, ORCID ID: 0009-0007-6738-7122.

² Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, erdenerpehlivan@cumhuriyet.edu.tr,
ORCID ID: 0000-0003-0327-7980.

Özet

Çalışmanın konusunu, Antik Çağın ünlü ozanı Homeros’un yazmış olduğu İlliada ve Odysseia’da yer alan hierophaniler oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında, Antik Dönem edebiyatının önemli eserlerinden olan İlliada ve Odysseia destanları ele alınmış olup İlliada Destanı, Troya Savaşı’nı ve Odysseia Destanı ise Odysseus’un kendi ülkesine dönerken yol boyunca yaşadığı serüvenlerin anlatmaktadır. Çalışmanın materyalini oluşturan Hierophani, kutsal anlamına gelen “hierō” kelimesi ile “şey” anlamına gelen phani kelimelerinden oluşturulmuş bir bileşik isimdir.

Çalışmanın amacı her iki destanda da yer alan kutsal kavramları saptamak ve bu sayede Antik Dönem insanının zihninde var olan kutsal varlıkların ya da nesnelerin neler olduğunu belirlemektir. Çalışmada yöntem olarak bahsi geçen destanların metin incelemesi yapılmıştır. Buna ek olarak Grek mitolojisi ile ilgili diğer antik kaynaklar ve mitografların yazdığı metinlerden de faydalanılmıştır. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi çalışmanın odak noktasını Homeros’un bu iki destanı oluşturmaktadır.

Çalışmanın ana soruları şunlardır: Her iki destan içerisinde hierophani olarak neler belirlenmiştir? Hierophaniler hangi durumlarda ortaya çıkmıştır? Bu iki destanda saptanan hierophaniler, dua, kurban, ağaçlar, dağlar, kâhinler ve kehânet merkezleridir. Söz konusu destanlarda tespit edilen hierophaniler sayesinde bu eserlerin etki ettiği coğrafyada yaşayan Antik Dönem insanın zihninde oluşan kutsal kavramların neler olduğu saptanmıştır. Bu sayede edebi bir metin yoluyla somut dünyanın nasıl şekillendiğine ilişkin bir veri oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İlliada, Hierophani, Kutsal, Mitoloji, Odysseia.

HIEROPHANIES IN THE ILIAD AND THE ODYSSEY

Abstract

The subject of this study is the hierophanies found in the *Iliad* and *Odyssey*, two epic poems written by the renowned poet of Antiquity, Homer. Within the scope of this research, these two cornerstones of ancient literature are examined—*The Iliad* narrates the Trojan War, while *The Odyssey* recounts the adventures of Odysseus on his journey back to his homeland. The term “hierophany,” which forms the basis of this study, is a compound word derived from “hierō,” meaning sacred, and “phany,” meaning appearance or manifestation.

The aim of the study is to identify the sacred concepts found in both epics and, through this, to determine the sacred beings or objects that existed in the mindset of people in Antiquity. As a method, textual analysis of the epics is employed. In addition, other ancient sources related to Greek mythology and the writings of mythographers are also consulted. However, as mentioned above, the primary focus of the study remains on Homer’s two epics.

The main research questions are as follows: What are the identified hierophanies within both epics? Under what circumstances do these hierophanies emerge? The hierophanies identified in the epics include prayers, sacrifices, trees, mountains, prophets, and oracular centers. Through these hierophanies, the sacred notions present in the minds of Ancient people living in the cultural geography influenced by these epics have been revealed. In this way, literary texts have been used as a source for understanding how the concrete world was shaped by the sacred.

Keywords: Iliad, Hierophany, Sacred, Mythology, Odyssey.

CARPE DIEM FELSEFESİNİN REKLAMLARDAKİ SÖYLEMSEL KURGUSU

Arş. Gör. Dr. Süheyla AYVAZ¹

¹Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi, reklamcılık, suayvaz@gmail.com, 0000-0002-1065-592X

Özet

Çağdaş toplumun anı yaşama becerisi hız kültürü içinde aşınıyor olsa da egemen tüketim kültürü anın deneyimine ilişkin farkındalığın artmasını talep etmektedir. Bu kültür kesintisiz mutluluk ve ertelenemez tüketim hazlarının yaşandığı bir zaman olarak anın önemini maksimize etmektedir. Bununla ilişkilendirilen carpe diem felsefesi günümüz tüketim kültürü kapsamında geçmişi ve geleceği bir kenara bırakarak burada ve şimdiyi hedonist bir şekilde deneyimlemek anlamına gelmektedir. Bu bağlamda tüketim kültürünün ideolojik aygıtı olarak işlev gören reklamlar carpe diem sloganını, farklı şekillerde de olsa sıklıkla tekrarlamaktadır. Bu kapsamda araştırmanın amacı tüketim kültürü ile iç içe geçmiş carpe diem felsefesinin söylemsel düzeyde reklamlar aracılığıyla nasıl kurulduğunu tartışmaktır. Bu amaçla araştırma nitel bir paradigmayı benimseyerek Fairclough'un metin, söylem pratiği ve sosyo-kültürel pratikten oluşan sistematığını içeren eleştirel söylem analizini analitik bir araç olarak kullanmaktadır. Analiz edilecek reklamlar amaçlı örnekleme yoluyla belirlenmiştir. YouTube platformunun arama aracına 'reklam' kelimesiyle birlikte 'anı yaşa', 'anı yakala', 'anda kal' ve 'anın tadını çıkar' arama terimleri girilerek araştırma amacına uygun temadaki reklamlar tespit edilmiştir. 11 reklam arasından farklı sektörden görüntülenme sayıları en yüksek 4 reklam analiz edilmiştir. Bulgular, metinsel açıdan reklamların carpe diem felsefesi kapsamında seyahat, spor ve alışveriş gibi boş zaman etkinliklerinin anlık deneyiminde fiziksel rahatlık ve güvenliği; özgürlük duygusu ve gençlik enerjisiyle karakterize edilen eğlence odaklı anlık hazzın keyfini; deneyimleri yavaşlatma, geri sarma ve yeniden oynatma seçeneği de dahil olmak üzere teknolojik araçlarla ana hükmetme becerisini; tüketim nesnelerinin bireylerin bedenleri ve duyguları ile bütünleşmesini vurgulayarak ana dalma duygusunu inşa ettiğini saptamaktadır. Bununla birlikte reklamlardaki carpe diem söyleminin sterilite, sağlık, ergonomi, kişisel bakım, aktif beden, deneyim, gençlik, özgürlük, bireysellik, haz, romantizm, teknoloji, kontrol sende, doğaya dönüş ve zihinsel dinginlik gibi farklı söylemlerle ilişkilendirildiğini ortaya koymaktadır. Son olarak, sosyokültürel açıdan carpe diem felsefesinin reklamlardaki tüketim ideolojisiyle hegemonik bir ilişki kurduğu, her ikisini de yeniden ürettiği ve pekiştirdiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Carpe diem, söylem analizi, reklam, tüketim kültürü, Youtube.

DISCURSIVE CONSTRUCTION OF THE CARPE DIEM PHILOSOPHY IN ADVERTISEMENTS**Dr. Süheyla AYVAZ¹**¹Selcuk University Faculty of Communication, advertising, suayvaz@gmail.com, 0000-0002-1065-592X**Abstract**

The philosophy of carpe diem means experiencing the here and now in a hedonistic way, leaving aside the past and the future in the context of today's consumer culture. In this context, advertising, which is the ideological apparatus of consumer culture, often repeats the carpe diem slogan, albeit in different ways. The aim of the research is to discuss how this philosophy, which is intertwined with consumer culture, is established through advertising at a discursive level. The research used Fairclough's critical discourse analysis and purposive sampling to identify the advertisements to be analysed. The search terms 'live in the moment', 'seize the moment', 'stay in the moment' and 'enjoy the moment' were entered into the YouTube platform's search tool along with the word 'advertisement' and the advertisements with the appropriate theme were identified. From the 11 ads, the 4 ads with the highest number of views from different sectors were analysed. The findings suggest that, from a textual perspective, the ads construct physical comfort and safety in the immediate experience of leisure activities such as travel, sport and shopping; the enjoyment of entertainment-oriented instant gratification characterised by a sense of freedom and youthful energy; the ability to control the moment through technological means, including the ability to slow down, rewind and replay experiences; and a sense of immersion in the moment by emphasising the integration of consumer objects with the individual's body and emotions. It also shows that the carpe diem discourse in advertising is associated with various discourses such as sterility, health, ergonomics, personal care, active body, experience, youth, freedom, individuality, pleasure, romance, technology, control, return to nature and mental serenity. Finally, from a sociocultural perspective, it shows that the philosophy of carpe diem establishes a hegemonic relationship with the ideology of consumption in advertisements, reproducing and reinforcing both.

Keywords: Carpe diem, discourse analysis, advertisement, consumer culture, Youtube.

MASTaura TERİTORYUMU'NDAKİ SU KUYULARI

Dr. Mustafa ÇİDEM

ORCID:0000-0002-0974-2428

E-Posta (cidem89@gmail.com)

Özet

Mastaura antik kenti Aydın İli, Nazilli İlçesi'nin yaklaşık 3 km kuzeyinde, Bozyurt, Dereagzı ve Eycelli mahalleleri sınırlarında, yüksek tepelerle çevrili bir vadide yer almaktadır. Ege kıyılarını Anadolu'nun içlerine bağlayan ve Büyük Menderes (Maiandros) boyunca uzanan Caput Viae yolunun önemli kentlerinden biridir. Konumu itibarıyla Karia ve Lydia bölgeleri arasındaki geçiş güzergahında yer almaktadır. Khrysaoris Deresi tarafından ikiye bölünen kent, oldukça verimli bir alana sahiptir.

Bu çalışmada, kentin kuzeyindeki vadide yapılan araştırma kapsamında tespit edilen 5 adet su kuyusu incelenmiştir. Bölge kırsalındaki Türkmen yerleşimleri dikkate alındığında kuyuların en az 100-150 yıllık bir geçmişe sahip olduğu görülmektedir. Kuyuların yapısal ve teknik özellikleri önemli veriler sağlamaktadır. Kuyular, yeraltındaki akifer tabakasına ulaştıktan sonra geçirgen bir toprak tabakası veya duvardan sızarak su alan ve bir süre sonra aynı seviyeye geri dönen kuyulara örnektir. Sızıntı ve yağmur sularının da su seviyesine katkısı olmaktadır. Kullanılan baca tipi kuyu, en yaygın olarak tercih edilen tiptir. Kuyuların duvar yapısı genellikle kaya ve kireç taşı malzemeden oluşan çokgen taşlarla yapılan kuru duvar örgüsünden oluşmuştur. Değerlendirme örneklerine bakıldığında yuvarlak bacaların iç çapı genellikle 0.50-1 m arasında değişmektedir. Kentteki bu kuyuların işlevi, kentin kırsaldaki temel ihtiyacını karşılayıp, sosyal hayatın devamlılığını sağlamaktır. Çalışmada bu su yapılarını kullanan ve bu kültürde yaşayan yerel halkla görüşmeler yapılmış ve suyla ilgili somut olmayan su mirası öğeleri derlenmiştir. Zira insanlığın ilk yerleşimlerinden beri var olan bu tür sistemler yakın zamana kadar bu bölgede aktif olarak kullanılmıştır. Çalışmamızda söz konusu kuyular somut su mirası yapıları olarak incelenmiştir. Kuyuların mevcut durumdaki ölçümleri yapılarak GPS noktaları alınmıştır. Bu yapılar farklı bölgelerdeki çalışmalarla karşılaştırılarak Antik Dönem'den günümüze su mirası yapıları bütüncül olarak incelenmiştir.

Bu çalışmanın amacı kent territoryumunda tespit edilen su kuyularını tanıtmak, mimarisini incelemek, sosyo-kültürel yönlerini açıklamak ve veriler ışığında kent çevresindeki bölgenin hidrolojik bağlamını yorumlamaktır. Böylece arkeolojik, tarihi ve coğrafi veriler temelinde incelenen Mastaura su kuyuları, ekonomik, sosyal ve kültürel tarih bağlamında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mastaura, Su Kaynağı, Yeraltı Suyu, Kuyu, Sosyo-Kültürel Etkiler.

WATER WELLS IN THE MASTAURA TERRITORIUM

Abstract

The ancient city of Mastaura is located in a valley surrounded by high hills, approximately 3 km north of Nazilli District of Aydın Province, on the borders of Bozyurt, Dereağzı and Eycelli neighborhoods. It is one of the important cities of the Caput Viae road, which connects the Aegean coast to the interior of Anatolia and extends along the Büyük Menderes (Maiandros). Due to its location, it is located on the transition route between the Carian and Lydian regions. The city, divided into two by the Khrysaoris Stream, has a very fertile area.

The focus of this study is the 5 water wells detected so far in the valley to the north of the city. Considering the Turkmen settlements in the rural areas of the region, it is seen that the wells have a history of approximately 100-150 years. The wells in question are examples of wells that receive water by seeping through the permeable soil layer or wall after reaching the aquifer layer underground and return to the same level after a while. Seepage and rainwater also contribute to the water level. The chimney-type well used is the most commonly preferred type. The wall structure of the wells is generally made of dry wall made of polygonal stones made of rock and limestone. When we look at the evaluation examples, the inner diameter of the round chimneys generally varies between 0.50-1 m. The function of these wells in the city is to meet the basic needs of the city in the countryside and to ensure the continuity of social life. In the study, interviews were conducted with the local people who use these water structures and live in this culture, and intangible water heritage elements related to water were compiled. Since such systems, which have existed since the first settlements of humanity, have been actively used in this region until recently. In our study, the wells in question were examined as tangible water heritage structures. The current measurements of the wells were made and GPS points were taken. These structures were compared with studies in different regions and water heritage structures from the Ancient Period to the present were examined holistically.

The aim of this study is to introduce the water wells detected in the city territory, examine their architecture, explain their socio-cultural aspects and interpret the hydrological context of the region around the city in the light of the data. Thus, the Mastaura water wells, which were examined on the basis of archaeological, historical and geographical data, were evaluated in the context of economic, social and cultural history.

Keywords: Mastaura, Water Source, Groundwater, Well, Socio-Cultural Influences.

UTANCIN İNFERTİL KADINLARDA BENLİK VE BENLİK İDEALİ KAVRAMLARI İLE İNCELENMESİ

Aybıçe DEMİRKOL ¹, Pınar ALGEDİK ²

¹Lisansüstü Öğrencisi, Haliç Üniversitesi, aybicedemirkol@gmail.com, 0009-0008-6197-5879

²Dr. Öğretim Üyesi, Haliç Üniversitesi, Çocuk ve Ergen Psikiyatrisi, pinaralgedik@gmail.com, 0000-0002-9617-6224

Özet

Bu araştırmada infertilite tanısı almış kadınlar ile doğurganlık açısından sağlıklı kabul edilen multipar kadınlar arasında utancın alt boyutu olan dışsal utanç, gerçek benlik ve benlik ideali kavramları karşılaştırılmış ve bu değişkenler arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Bu amaçla dışlama kriterleri doğrultusunda 20-49 yaş aralığındaki 59 infertilite tanısı almış kadın ve 55 multipar kadın olmak üzere toplam 114 katılımcının verileri değerlendirilmiştir. Araştırmada kullanılan veri araçlarını “Sosyodemografik Bilgi Formu”, “Utandırıcı Diğer Ölçeği-2” ve “İdeal ve Gerçek Benlik Kavramı Ölçeği” oluşturmaktadır. Veriler IBM SPSS 22 programı ve Process Macro 4.3 eklentisi ile analize tabi tutulmuştur. Kontrol ve çalışma grubunun karşılaştırılması için Bağımsız Örneklem T-Test’i uygulanmış, değişkenlerin birbiri ile olan ilişkilerini incelemek için Pearson Korelasyon Testi, Çoklu Regresyon Analizi ve Düzenleyici Değişken Analizi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda infertilite tanısı almış kadınların utanç duygusunun multipar kadınlara göre anlamlı bir farka sahip olmadığı bulunmuştur. Gerçek benlik ve benlik ideali arasındaki farkın büyüklüğünün dışsal utanç duygusu ile ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu araştırma utanç duygusunun yalnızca biyolojik faktörlerden etkilenmediği ve psikososyal faktörler, baş etme yöntemleri, eğitim ve kültür gibi değişkenlerin de utanç deneyiminde etkili olduğu sonucunu ortaya koymuştur. Kişinin ulaşılması zor bir benlik ideale sahip olmasının utanç duygusunu arttırabileceğini desteklemektedir. Araştırma, infertilite ve utanç arasındaki ilişkiyi ele alarak literatüre katkı sağlamaktadır. Ancak, çalışmanın örneklem büyüklüğünün sınırlı olması ve İstanbul ili içerisinde seçilmiş olması genellenebilirlik açısından bir sınırlılık olarak değerlendirilmektedir. Bu araştırmanın gelecekte yapılacak olan benzer çalışmalar için daha geniş örneklemde ve farklı kültürel bağlamlarda yürütülmek üzere yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Utanç, Dışsal Utanç, Gerçek Benlik, Benlik İdeali, İnfertilite.

EXAMINATION OF SHAME IN INFERTILE WOMEN THROUGH THE CONCEPTS OF SELF AND IDEAL SELF

Abstract

This study compared the dimensions of shame, specifically external shame, the real self, and the ideal self, between women diagnosed with infertility and multiparous women considered healthy in terms of fertility, and examined the relationships between these variables. For this purpose, data from a total of 114 participants, including 59 women diagnosed with infertility and 55 multiparous women, aged 20- 49, were evaluated according to exclusion criteria. The data collection tools used in the study were the "Sociodemographic Information Form," the "Shaming the Other Scale-2," and the "Ideal and Real Self Concept Scale." The data were analyzed using IBM SPSS 22 and the Process Macro 4.3 plugin. Independent Samples T-Test was applied to compare the control and study groups, while Pearson Correlation Test, Multiple Regression Analysis, and Moderator Analysis were used to examine the relationships between variables. The results of the study indicated that there was no significant difference in the feeling of shame between women diagnosed with infertility and multiparous women. It was found that the magnitude of the difference between the real self and the ideal self was related to external shame. This study concluded that the feeling of shame is not only influenced by biological factors but also by psychosocial factors, coping strategies, education, and cultural variables. The findings suggest that having an unattainable ideal self may increase the feeling of shame. The study contributes to the literature by addressing the relationship between infertility and shame. However, the limited sample size and the fact that the sample was selected from the Istanbul province are considered limitations in terms of generalizability. It is believed that this study will serve as a guide for similar future research to be conducted with a larger sample size and in different cultural contexts.

Keywords: Shame, External Shame, Real Self, Ego-İdeal, Infertility.

THE CIVIL IN CIVILIZATION: REFLECTIONS ON CIVILITY AND CIVIL SOCIETY IN A CHANGING WORLD

Asst. Prof., Erdi TOPÇUOĞLU¹

¹Bartın University, Politics and Public Administration, etopcuoglu@bartin.edu.tr,

ORCID: 0000-0002-3596-3611

Abstract

This paper examines the conceptual and normative relationship between civilization, civility, and civil society, arguing that the erosion of civility in contemporary democracies reflects a deeper disintegration within civil society itself. Drawing on Michael Edwards' tripartite model, which understands civil society as associations, as a moral vision of the good society, and as a deliberative public sphere, the study explores how civil society can only fulfill its democratic and civilizational role when these three dimensions coexist in balance. Through a normative-conceptual methodology, informed by classical and contemporary political thought, the paper analyzes how two systemic forces have disrupted this balance. Populist politics distorts civil society's ethical function by imposing exclusionary moral narratives, while digital media fragments its discursive capacity through performative outrage and passive civic expression. By situating these developments within the broader context of political sociology, the study offers a critical framework for understanding how civil society is being reshaped in the age of polarization and platform capitalism. It concludes with a call to reimagine civil society not as a single domain, but as a moral, institutional, and communicative infrastructure essential for sustaining civility and renewing democratic civilization.

Key words: Civilization, Civility, Civil Society, Democratic Erosion, Populism

INTRODUCTION

What sustains a civilization in times of democratic erosion, political polarization, and declining public trust? While institutional durability (Nahan, 2001), economic stability (Sachs, 2011), and cultural heritage remain critical (Assmann, 2011), this paper argues that the long-term resilience of any society ultimately rests on the moral and civic infrastructure that binds individuals into a shared political community. This infrastructure is rooted in civil society, the often-overlooked space where social norms, civic identities, and democratic values are produced, performed, and contested.

Civil society, however, is not a singular or monolithic domain. Following Michael Edwards' typology (Edwards, 2009), this paper conceptualizes civil society as a three-dimensional structure: (1) as a network of associations that organize collective action; (2) as a vision of the good society, in which civic virtues and ethical ideals are cultivated; (3) and as a public sphere that facilitates pluralistic discourse and deliberation. Each of these dimensions draws from distinct intellectual traditions, liberal pluralism, communitarian ethics, and deliberative democracy, but they are mutually dependent. Only when held in balance can civil society fulfill its democratic and civilizational promise (see, Topçuoğlu, 2023).

In the contemporary era, however, this balance is under escalating threat. Two systemic forces are particularly corrosive. The first is populist politics, which undermines civil society's pluralistic and discursive character (Berlet, 2019) by recasting the "good society" in exclusionary terms, delegitimizing dissent, and instrumentalizing civic institutions in service of majoritarian moralism. The second is digital media, which has shifted the public sphere from dialogic engagement to fragmented, affect-driven expression (Culp, 2023). Far from fulfilling the early promise of a digital agora, social media often erodes deliberative norms and encourages passive, performative forms of participation that substitute symbolic acts for sustained civic involvement (see, Aseeva & Budanov, 2022).

This paper takes these dual challenges as a starting point for a conceptual inquiry into the relationship between civil society, civility, and civilization. Drawing from classical and contemporary theorists, Tocqueville (2016), Elias (2000), Habermas (1991), Walzer (1995), and Edwards (2009), it asks:

RQ 1: What does it mean for a society to be "civilized" when civility is weaponized or abandoned?

RQ2: Can civil society retain its integrative function in the face of ideological polarization and platform capitalism?

RQ3: And how might political sociology rearticulate the normative and institutional foundations of civil society for the twenty-first century?

This study argues that the erosion of civility and the fragmentation of civil society are not isolated phenomena but symptoms of a broader crisis in democratic civilization. It calls for a renewed understanding of civil society not as a functional subsystem, but as a dynamic intersection of associational life, ethical imagination, and communicative rationality. By diagnosing how contemporary forces disrupt this integration, the paper offers both a critical framework for analyzing civil society's decline and a normative vision for its potential reinvention.

1. THEORETICAL FRAMEWORK

The conceptual triad of civilization, civility, and civil society reflects a historically layered and normatively charged set of ideas about how societies cohere, evolve, and sustain moral and political order. While these terms are often used in different registers, civilization at the macro-historical level, civility at the interpersonal level, and civil society at the institutional level, they are deeply interconnected. This section first unpacks the intellectual trajectories of civilization and civility, before turning to Michael Edwards' tripartite model of civil society, which forms the central analytical framework of this study.

1.1. Civilization: A Contested Ideal of Human Progress

The term civilization emerged in Enlightenment Europe as a way to describe the movement from “barbarism” to cultural and institutional refinement (Monnier, 2008). Thinkers such as Condorcet, Turgot, and Voltaire envisioned civilization as a process of human betterment through reason, education, science, and enlightened governance (Febvre, 2017). Civilization, in this tradition, denoted not only technological or administrative advancement but a moral and discursive order (Alker, 2007) in which individuals could live together under shared norms of decency, justice, and progress (Bhargava, 2000). This ideal, however, was often tethered to colonial hierarchies and Eurocentric developmentalism. The civilizing mission justified imperial conquest and imposed Western cultural values as universal (see, Kipling, 2016). Still, the concept retained a normative core: a belief in the possibility of advancing society through intellectual, institutional, and ethical improvement.

In the 20th century, Norbert Elias (2000) reframed this legacy by exploring the sociogenesis of civilization. In *The Civilizing Process*, he argued that civilization was not a state to be achieved, but a long-term process of internalized behavioral regulation, especially around violence, emotional control, and bodily conduct. Civilization, in Elias’s account, was sustained not only by state structures but by the micro-practices of self-restraint, empathy, and social interdependence that emerge through historical change. This dual nature, as both a project of institutional organization and interpersonal ethics, makes civilization an important anchor for political sociology. In moments of political rupture or discursive breakdown, it is not merely political order that is at stake, but the very civilizational capacity to maintain social cohesion, moral pluralism, and dialogic engagement.

1.2. Civility: Norms of Respect, Restraint, and Recognition

If civilization refers to the moral and institutional infrastructure of collective life, civility refers to the everyday norms and practices that make such a life possible (Calhoun, 2000). Civility involves more than politeness or etiquette; it encompasses behaviors and dispositions, restraint, mutual recognition, active listening, reason-giving, that regulate conflict, sustain dialogue, and acknowledge the dignity of others (Kekes, 1984, Assmann, 2013).

Historically, civility has been linked to both cultural capital and power. In early modern Europe, as Norbert Elias observed, the refinement of manners was not only about decorum but about the management of emotions in increasingly complex, interdependent societies. Civility marked class boundaries and distinguished the “civilized” from the “vulgar,” embedding behavioral norms in broader systems of domination (Elias, 2000).

At the same time, civility has played a central role in democratic theory (e.g. Gutmann, 2005). Civility, in this sense, is not a form of social quietism but a normative ethic of engagement, particularly vital in pluralistic societies. Yet civility is also a contested concept. Critics have pointed out that appeals to civility can be weaponized to silence dissent, enforce hegemonic norms, or marginalize disruptive but necessary political claims (Zerilli, 2014). This is especially evident in racialized and colonial contexts, where civility has been used to uphold hierarchies and delegitimize resistance (Zamalin, 2021).

Thus, civility must be approached dialectically: it is both a civic virtue and a disciplinary tool, a requirement for democratic coexistence and a potential instrument of exclusion. Its value lies in fostering inclusive, respectful, and reasoned interaction, but only when embedded in structures that guarantee equal voice and recognition. This balance is precisely what civil society, when functioning well, can help achieve.

1.3. Civil Society: A Three-Dimensional Framework

The concept of civil society has long occupied a central place in political and sociological thought (Chambers, 2002). Traditionally viewed as the space between the state and the market, civil society has been theorized as a domain of voluntary association, moral community, and public reasoning. However, its normative and analytical scope varies significantly across traditions. In an influential synthesis, Michael Edwards offers a typology that captures the multidimensional nature of civil society, distinguishing three interrelated understandings: civil society as associations, as the good society, and as the public

sphere. Each of these traditions offers important insights, but none is sufficient alone. When civil society becomes reduced to only one dimension, be it institutional, normative, or discursive, its democratic and civilizational potential is compromised (Edwards, 2009).

The first understanding, civil society as associational life, views civil society primarily in organizational terms: a network of NGOs, charities, professional groups, unions, religious organizations, and grassroots movements. This perspective has deep roots in Tocqueville's analysis of voluntary associations in *Democracy in America*, where he argues that intermediary groups foster civic habits, counterbalance the state, and serve as schools of citizenship. For political sociology, this dimension highlights how associational life cultivates social capital and civic engagement, especially in liberal democracies (Edwards, 2021).

The second dimension, civil society as the “good” society, conceives civil society as an expression of ethical ideals and collective values (Bateille, 2001). In this vision, civil society becomes an aspirational site for shaping the kind of society we want to live in, a moral horizon against which policies and institutions are judged. However, this emphasis on shared values can also be co-opted, particularly by populist actors who impose exclusionary definitions of “the good,” undermining pluralism and dissent.

The third conception, civil society as the public sphere, emerges most clearly in the work of Jürgen Habermas, who defines civil society as a communicative space where citizens engage in reasoned debate about matters of public concern. This dimension foregrounds deliberation, inclusivity, and the norm of reciprocity. The public sphere ideal emphasizes the importance of civility not simply as etiquette, but as a condition for the democratic legitimation of power. It also draws attention to the media's role in shaping public discourse, an increasingly fraught issue in the digital age.

1.4. The Need for Integration

While each model offers distinct analytical value, their separation in practice often weakens civil society's democratic function. When the associational dimension dominates without normative grounding, civil society risks becoming technocratic or depoliticized. When the good society ideal is privileged without pluralistic discourse, it opens the door to moral authoritarianism. And when the public sphere is disconnected from organized associations, it becomes a disembodied arena vulnerable to manipulation and fragmentation. For civil society to foster civility and support democratic civilization, these three dimensions must be held in dynamic tension, reinforcing rather than undermining each other.

This paper adopts Edwards' tripartite framework not only as a conceptual tool but as a diagnostic lens to assess the structural and normative degradation of civil society in contemporary contexts. By drawing from the traditions of political sociology, it examines how macro-level developments, populist moralism and digital fragmentation, interfere with the balance of association, value, and discourse. In doing so, the paper aims to contribute to a more holistic understanding of civil society's role in cultivating democratic civility.

2. METHODOLOGY

This study adopts a normative-conceptual methodology situated within the tradition of political sociology (see, Wiener, 2007; Turner, 2010). Rather than relying on empirical data, it offers a theoretical investigation into the evolving relationship between civil society, civility, and civilization, drawing on classical and contemporary political thought to critically engage with current sociopolitical dynamics. The objective is not to test causal relationships or generate policy recommendations, but to develop an interpretive and evaluative framework for understanding the conditions under which civil society fosters, or fails to foster, civility and democratic life.

The analysis is guided by Michael Edwards' typology of civil society as comprising three interdependent dimensions: associations, the good society, and the public sphere. These dimensions serve as a diagnostic lens through which to examine

how civil society functions normatively, structurally, and discursively. As mentioned before, the study also engages with a range of canonical thinkers to situate this framework within broader traditions of civic theory and political sociology.

This methodological approach is appropriate for three reasons. First, the key concepts (civility, civil society, civilization) are themselves contested and value-laden, requiring conceptual clarification and normative reflection. Second, the phenomena under investigation, such as populist co-optation, discursive polarization, and digital fragmentation, are systemic and ideational, and thus not easily reducible to individual-level data or event-based analysis. Third, political sociology has a long tradition of engaging with such meta-institutional questions through interpretive, theoretical, and critical methods, which this paper seeks to extend.

By combining typological reasoning, conceptual history, and normative analysis, this study contributes to the political sociology of civil society by reframing the contemporary crisis of civility as a consequence of structural imbalances and ideological shifts within civil society itself. It aims to offer a theoretically robust account of the conditions necessary for sustaining civil society as a pluralistic, ethical, and deliberative foundation of democratic civilization.

3. FINDINGS

In the contemporary era, the normative promise of civil society as a bearer of civility is increasingly strained. The rise of political polarization (Fiorina & Abrams, 2008), the disruptive influence of digital Technologies (Beaufort, 2018), and the spread of populist ideologies (Schroeder, 2020) have reshaped the civic landscape. Civil society is no longer a uniformly democratic or inclusive space (Pasha & Blaney, 1998) ; it is fragmented, contested, and at times instrumentalized for illiberal ends (see, Sombatpoonsiri, 2024).

Digital media, while expanding access to civic engagement, have also fostered incivility through rapid opinion-formation, echo chambers, and emotional escalation (Conover et al. 2011). Populist movements have mobilized segments of civil society in ways that challenge pluralism and deepen societal divides (Osborne, 2021). Moreover, in authoritarian and semi-authoritarian regimes, civil society faces legal, financial, and administrative restrictions, limiting its capacity to foster civic dialogue and mutual respect (Rutzen, 2015).

Nevertheless, civil society remains a site of civic innovation and ethical engagement. Grassroots organizations, intercultural forums, and human rights networks continue to promote civility through inclusive practices and dialogue. The findings suggest that civility must be understood not as mere politeness, but as a civic ethic grounded in recognition, reason-giving, and reciprocal engagement. From a political sociological lens, these developments highlight the dual role of civil society as both a mirror and a maker of broader social dynamics. It reflects existing fractures but also holds the potential to transform them through moral imagination, institutional support, and participatory practices.

3.1. Populist Moralization and the Hijacking of the “Good Society”

Populism, particularly in its authoritarian or illiberal variants, poses a direct threat to civil society’s normative and discursive integrity. Populist leaders and movements often position themselves as the sole legitimate representatives of the people’s will, collapsing political plurality into a moral binary between “the pure people” and “the corrupt elite.” This discursive logic infiltrates civil society by co-opting its normative dimension, the “good society”, and redefining it in exclusionary, majoritarian terms.

Rather than fostering diverse moral visions and ethical deliberation, populist civil society becomes an instrument for enforcing a single, state-aligned notion of the public good. Organizations that align with the ruling ideology are rewarded; those that advocate for minority rights, democratic accountability, or pluralism are delegitimized or suppressed. In such contexts, civility is reframed not as a democratic ethic, but as conformity to a dominant moral order.

This phenomenon is observable in cases such as Hungary, Poland and Brazil, where governments have cultivated civil society actors that reinforce nationalist or religious majoritarianism while undermining rights-based and deliberative organizations (Grzymala-Busse, 2017; Gouvêa & Branco, 2022). The associational infrastructure may remain intact, but its ethical function is hollowed out, replaced by a form of moral authoritarianism incompatible with democratic civility.

3.2. Digital Media and the Collapse of the Public Sphere

While populism distorts the normative core of civil society, digital media threatens its public sphere function (see, Parnes, 2016). Initially hailed as tools of democratization and civic innovation, social media platforms have increasingly become spaces of polarization, performative outrage, and epistemic confusion (Beaufort, 2018; Lee, 2016). Instead of nurturing deliberative norms, such as reciprocity, listening, and reason-giving, digital interactions are structured by virality, emotional intensity, and algorithmic segmentation.

This dynamic fosters what some scholars call “clicktivism” and “slacktivism”, forms of symbolic participation that give the illusion of engagement without cultivating sustained, organized, or relational civic practices (Schulman, 2009). Retweeting a political message, posting solidarity hashtags, or engaging in moral denunciation may offer affective gratification, but they rarely lead to structured dialogue or institutional change (Eveland & Hively, 2009). Moreover, online incivility erodes social trust and drives individuals into fragmented, self-reinforcing echo chambers (ss, Goel & Merkle, 2024).

From the Edwards perspective, the public sphere dimension of civil society is being disaggregated and commodified. Rather than serving as a shared communicative space, it becomes a market for attention and affect, undermining the very conditions that make civil discourse and mutual recognition possible. Even the associational dimension suffers, as digital platforms often displace traditional civic institutions, leading individuals to perceive expression as a substitute for participation.

3.3. Fragmentation, Substitution, and the Decline of Integrated Civil Society

Together, these developments reveal a deeper crisis: the disintegration of civil society’s internal balance. Populist regimes instrumentalize associations and ethics for regime legitimation, while digital environments fracture discourse and devalue civic deliberation. What remains is a disjointed and weakened civil sphere, in which each component operates in isolation, or is reconfigured for undemocratic ends.

From a political sociological standpoint, this shift signifies a transformation in how citizens relate to one another, how they imagine the public, and how they understand civic responsibility. Civility becomes either a manipulated discourse of obedience or an absent norm in the chaos of digital hostility. Civil society no longer functions as a mediating layer between individuals and institutions, it becomes either an extension of power or a space of atomized expression.

The claims above suggest that if civil society is to fulfill its democratic promise, its three dimensions (associational, normative, and discursive) must be reintegrated under conditions that safeguard pluralism, autonomy, and dialogic engagement. Without this reintegration, the civil in civilization will remain precarious, and the foundations of democratic life will continue to erode.

4. CONCLUSION, DISCUSSION AND SUGGESTIONS

This study has examined the evolving relationship between civil society, civility, and civilization through the conceptual lens of Michael Edwards’ triadic model. It has argued that the erosion of civility in contemporary democratic societies is deeply tied to the disintegration of civil society’s associational, normative, and discursive dimensions. In place of an integrated civic sphere capable of fostering pluralism, deliberation, and moral community, we are increasingly confronted with polarized civil societies, shaped on one hand by populist moralization, and on the other by digital fragmentation.

From a political sociological perspective, these findings point to a deeper transformation in the structure of civic life and the social foundations of democracy. Civil society no longer mediates between individuals and institutions in a balanced,

pluralistic fashion. Instead, it is either instrumentalized by majoritarian regimes seeking to impose a singular vision of the good, or substituted by algorithmically-governed platforms that flatten discourse and produce civic illusions. Civility, in both cases, is either hollowed out or rendered obsolete.

Yet this diagnosis is not meant to be purely pessimistic. Rather, it should serve as a call to reimagine and reinvest in civil society as a meaningful civic space, a space where associations foster trust, where values are debated rather than imposed, and where public discourse is guided by norms of reciprocity and ethical engagement. To achieve this, several interrelated efforts are necessary: (1) Normative reorientation: Civility must be redefined not as passive politeness, but as an active democratic virtue. This includes cultivating practices of reason-giving, listening, and mutual recognition; even, and especially, amid disagreement. (2) Institutional pluralism: States and donors should avoid privileging regime-friendly or ideologically aligned civil society actors. Instead, support should prioritize the autonomy, diversity, and pluralistic accountability of civic institutions. (3) Civic education: Schools, universities, and community programs must go beyond procedural civics to teach deliberative norms, ethical reasoning, and critical media literacy, preparing citizens for meaningful participation in both physical and digital public spheres. (4) Democratic infrastructure for the digital age: Scholars and practitioners must explore how to reclaim digital space as a genuine civic forum. This may include algorithmic transparency, platform accountability, and the creation of deliberative digital spaces oriented toward dialogue rather than outrage.

These suggestions do not aim to restore a nostalgic past but to construct a forward-looking civic architecture attuned to the realities of our time: plural, digital, unequal, and contested. Civil society must be reimaged as a moral and institutional infrastructure capable of withstanding populist capture and technological disruption. The core contribution of this paper lies in its integration of political sociology, normative theory, and classical civic thought to diagnose a critical transformation in democratic life. By showing how the disarticulation of civil society's three dimensions contributes to the erosion of civility, it advances a new conceptual framework for analyzing civic breakdown and for imagining renewal. Ultimately, the future of democratic civilization depends not only on institutional design or electoral procedures but on the moral and relational capacities of civic life. Civil society, when functioning in its full associational, normative, and deliberative breadth, remains one of the few spaces where those capacities can be cultivated. If we are to defend the civil in civilization, we must begin by restoring the conditions under which civil society can once again serve as its ethical and dialogic heart.

REFERENCES

- Alker, H. R. (2007). Discussion: On the Discursive Turn in Civilizational Analysis. In *Civilizational Identity: The Production and Reproduction of “Civilizations” in International Relations* (pp. 51-58). New York: Palgrave Macmillan US.
- Aseeva, I., & Budanov, V. (2020). Digitalization: potential risks for civil society. *Economic Annals-XXI/Ekonomičnij Časopis-XXI*, 186.
- Assmann, A. (2011). *Cultural memory and Western civilization: Functions, media, archives*. Cambridge University Press.
- Assmann, A. (2013). Civilizing societies: recognition and respect in a global world. *New Literary History*, 44(1), 69-91.
- Beaufort, M. (2018). Digital media, political polarization and challenges to democracy. *Information, Communication & Society*, 21(7), 915-920.
- Berlet, C. (2019). Following the Threads. In *Unraveling the Right* (pp. 17-40). Routledge.
- Beteille, A. (2001). Civil society and the good society. *Sociological bulletin*, 50(2), 245-258.
- Bhargava, R. (2000). Restoring decency to barbaric societies. Truth v. justice: The morality of truth commissions, 45-67.
- Calhoun, C. (2000). The virtue of civility. *Philosophy & public affairs*, 29(3), 251-275.
- Chambers, S. (2002). A Critical Theory of Civil Society. in Simone Chambers & W. Kymlicka (Ed.), *Alternative Conceptions of Civil Society* (ss. 90-110). Princeton University Press.
- Conover, M., Ratkiewicz, J., Francisco, M., Gonçalves, B., Menczer, F., & Flammini, A. (2011). Political polarization on twitter. In *Proceedings of the international aaai conference on web and social media* (Vol. 5, No. 1, pp. 89-96).
- Culp, J. (2023). Democratic citizenship education in digitized societies: A habermasian approach. *Educational Theory*, 73(2), 178-203.
- Edwards, M. (2009). *Civil society*. Polity.
- Edwards, M. (2021). Civil society as associational life. In *The Nature of the Nonprofit Sector* (pp. 336-349). Routledge.
- Elias, N. (2000). *The civilizing process*.
- Eveland Jr, W. P., & Hively, M. H. (2009). Political discussion frequency, network size, and “heterogeneity” of discussion as predictors of political knowledge and participation. *Journal of communication*, 59(2), 205-224.
- Febvre, L. (2017). History and Civilization: ‘Civilisation: Evolution of a Word and a Group of Ideas’ (1930). In *Classical Readings on Culture and Civilization* (pp. 160-190). Routledge.
- Fiorina, M. P., & Abrams, S. J. (2008). Political polarization in the American public. *Annu. Rev. Polit. Sci.*, 11(1), 563-588.
- Goel, N., & Merkley, E. (2024). The Nature of Online Talk: Incivility of Opposing Views and Affective Polarization. *Political Behavior*, 1-18.
- Gouvêa, C. B., & Branco, P. H. V. B. C. (2022). *Populist Governance in Brazil*. Springer International Publishing.
- Grzymala-Busse, A. (2017). Populism and the Erosion of Democracy in Poland and in Hungary. In conference ‘Global Populisms,’ Stanford University.
- Gutmann, A. (2005). Afterword: Democratic disagreement and civic education. *The public schools*, 347-359.

- Habermas, J. (1991). The structural transformation of the public sphere: An inquiry into a category of bourgeois society. MIT press.
- Kekes, J. (1984). Civility and society. *History of Philosophy Quarterly*, 1(4), 429-443.
- Kipling, R. (2016). The white man's burden. LibriVox.
- Lee, F. L. (2016). Impact of social media on opinion polarization in varying times. *Communication and the Public*, 1(1), 56-71.
- Monnier, R. (2008). The concept of civilisation from enlightenment to revolution: An ambiguous transfer. *Contributions to the History of Concepts*, 4(1), 106-136.
- Nahan, M. (2001). From the editor: Time to defend the institutions of civilization. *Review-Institute of Public Affairs*, 53(3), 2.
- Osborne, T. (2021). Civil society, populism and liberalism. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 34(2), 175-190.
- Parnes, J. (2016). Internet media as the digital public sphere: Possibilities and problems. *Central European Journal of Communication*, 9(16), 90-103.
- Pasha, M. K., & Blaney, D. L. (1998). Elusive paradise: The promise and peril of global civil society. *Alternatives*, 23(4), 417-450.
- Rutzen, D. (2015). Authoritarianism goes global (II): Civil society under assault. *Journal of Democracy*, 26(4), 28-39.
- Sachs, J. (2011). The price of civilization: Economics and ethics after the fall. Random House.
- Schroeder, R. (2020). Political power and the globalizing spread of populist politics. *Journal of Political Power*, 13(1), 22-40.
- Shulman, S. W. (2009). The case against mass e-mails: Perverse incentives and low quality public participation in US federal rulemaking. *Policy & Internet*, 1(1), 23-53.
- Sombatpoonsiri, J. (2024). Civil society and autocratization. In *The Routledge Handbook of Autocratization* (pp. 305-317). Routledge.
- Tocqueville, A. D. (2016). Democracy in america. In *Democracy: A Reader* (pp. 67-76). Columbia University Press.
- Topçuoğlu, E. (2023). ‘Sivil’ ve ‘Demokratik’ Bir Sivil Toplum Nasıl Mümkün Olabilir?. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 11(1), 97-119.
- Turner, S. P. (2010). Explaining the normative. *Polity*.
- Walzer, M. (1995). The concept of civil society. *Toward a global civil society*, 7.
- Wiener, A. (2007). Contested meanings of norms: A research framework. *Comparative European Politics*, 5, 1-17.
- Zamalin, A. (2021). *Against civility: the hidden racism in our obsession with civility*. Beacon Press.
- Zerilli, L. (2014). *Against civility: A feminist perspective*. Civility, legality, and justice in America, 107-131.
- Eveland Jr, W. P., & Hively, M. H. (2009). Political discussion frequency, network size, and “heterogeneity” of discussion as predictors of political knowledge and participation. *Journal of communication*, 59(2), 205-224.

DÜZENLİ OLARAK FITNESS YAPAN BİREYLER İLE SEDANTER BİREYLERİN SON ÖĞÜN BESİN ZAMANLAMASI AÇISINDAN ANTROPOMETRİK ÖLÇÜMLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dyt, Selis BELLİ (Birinci yazar)¹

¹İstanbul Okan Üniversitesi, Beslenme ve Diyetetik, selis.atakan@hotmail.com, 0009-0005-1819-8267

Özet

Bu araştırmada, düzenli olarak fitness yapan bireyler ile sedanter bireylerin son öğün zamanlamaları bakımından farklılık gösterip göstermediği ve bu farklılığın antropometrik ölçümler, vücut kompozisyonu ve yaşam tarzı faktörleri üzerindeki etkileri incelenmiştir. Kesitsel tarama modeliyle yürütülen çalışma, bir fitness salonunda 18–64 yaş aralığındaki 92 düzenli fitness yapan ve 89 sedanter olmak üzere toplam 181 yetişkin erkek birey üzerinde gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar, son öğünlerini erken saatlerde veya geç saatlerde tüketmelerine göre gruplandırılmıştır.

Veri analizi için demografik özellikler, genel sağlık bilgileri, fiziksel aktivite özellikleri, antropometrik ölçümleri ile biyoelektrik empedans analizlerini içeren anket formu, Uluslararası Fiziksel Aktivite Anketi Kısa Formu, 3 günlük besin tüketim kaydı ve bunların yanında 3 günlük uyanma ve yatma saatleri kaydedilmiştir.

Analizler sonucunda, son öğün saatinin vücut kompozisyonu üzerinde anlamlı etkiler yarattığı belirlenmiştir. Son öğünlerini daha erken saatlerde tüketen bireylerin bel çevresi, vücut yağ oranı ve viseral yağ düzeyleri anlamlı şekilde daha düşük bulunmuştur ($p<0,05$). Düzenli egzersiz yapan bireylerin enerji alımı daha yüksek ve makro besin dağılımları daha dengelidir. Bu grupta protein alımı daha yüksek, yağ alımı daha düşüktür. Ayrıca, düzenli egzersiz yapan bireylerin son öğün saatleri daha erkendir ve bu bireyler daha düşük beden kütle indeksine ve daha yüksek kas kütlelerine sahiptir. Uyku süresi uzun olan bireylerin enerji alımları da daha yüksektir ve bu bireyler genellikle son öğünlerini daha erken saatlerde tüketmektedir ($p<0,05$).

Sonuç olarak, son öğün zamanlaması yalnızca bir beslenme alışkanlığı değil, aynı zamanda vücut kompozisyonu, metabolik sağlık ve yaşam kalitesi açısından belirleyici bir etkidir.

Anahtar Kelimeler: Son öğün, besin zamanlaması, fiziksel aktivite, vücut kompozisyonu, antropometrik ölçümler

EVALUATION OF ANTHROPOMETRIC MEASUREMENTS IN TERMS OF MEAL TIMING OF THE LAST MEAL IN INDIVIDUALS WHO REGULARLY PERFORM FITNESS AND SEDENTARY INDIVIDUALS

Dyt, Selis BELLİ (Birinci yazar)¹

¹Istanbul Okan University, Nutrition and Dietetics, selis.atakan@hotmail.com, 0009-0005-1819-8267

Abstract

In this study, the aim was to examine whether there are differences in the timing of the last meal between individuals who regularly engage in fitness activities and sedentary individuals, and to investigate the effects of such differences on anthropometric measurements, body composition, and lifestyle factors.

The study was conducted using a cross-sectional survey design and included a total of 181 adult male participants aged between 18 and 64 years, comprising 92 individuals who regularly engage in fitness training and 89 sedentary individuals. Participants were categorized based on whether they consumed their last meal at an earlier or later time of day.

For data collection, a comprehensive questionnaire was used that included demographic characteristics, general health information, physical activity patterns, anthropometric measurements, and bioelectrical impedance analysis results. Additionally, the International Physical Activity Questionnaire – Short Form (IPAQ-SF), a 3-day food consumption record, and 3-day sleep and wake time logs were utilized.

The analyses revealed that the timing of the last meal had significant effects on body composition. Participants who consumed their last meal at an earlier time had significantly lower waist circumference, body fat percentage, and visceral fat levels ($p<0.05$). Those who regularly exercised had higher energy intake and more balanced macronutrient distribution. In this group, protein intake was higher, and fat intake was lower. Furthermore, regular exercisers tended to have earlier last meal times, lower body mass index, and higher muscle mass. Individuals with longer sleep durations also exhibited higher energy intake and generally consumed their last meals earlier ($p<0.05$).

In conclusion, the timing of the last meal is not merely a dietary habit, but also a determining factor for body composition, metabolic health, and overall quality of life.

Keywords: Last Meal, Meal Timing, Physical Activity, Anthropometric Measurements

EXERCISE AND NEUROPLASTICITY: PHYSIOTHERAPEUTIC APPROACHES TO MOTOR LEARNING PROCESSES IN THE GERIATRIC POPULATION

Lecturer Dr. Burak BUĞDAY¹

¹Vocational School of Health Services, Department of Therapy and Rehabilitation, İnönü University, Malatya, Turkey, burak.bugday@inonu.edu.tr, 0000-0001-9806- 291X

Abstract

Aging is associated with progressive declines in neuromuscular, cognitive, and motor functions, posing significant challenges to functional independence in older adults. As the global elderly population continues to rise, maintaining brain plasticity and motor learning becomes a critical target in physiotherapeutic interventions. Neuroplasticity the brain's capacity to adapt structurally and functionally in response to internal and external stimuli plays a central role in healthy aging and functional recovery. Contrary to earlier beliefs, recent findings suggest that neuroplastic potential persists even in later life, provided that appropriate stimulation strategies are applied. This review aims to examine physiotherapeutic approaches that enhance neuroplasticity and facilitate motor learning in the geriatric population. It systematically explores the cellular and molecular mechanisms of neuroplasticity, age-related alterations in motor learning, and the impact of non-invasive and lifestyle-based interventions such as aerobic exercise, task-specific training, manual therapy, cognitive stimulation, and sleep hygiene. Additionally, integrative strategies combining physical, cognitive, and nutritional components are discussed in the context of enhancing cognitive reserve and functional performance. Evidence from neuroimaging, clinical trials, and meta-analyses indicates that regular physical activity and multidimensional lifestyle interventions can modulate synaptic function, improve executive function, and slow neurodegenerative processes. The findings underscore the importance of personalized, goal-oriented physiotherapy protocols that not only restore physical mobility but also reinforce neurocognitive health. Ultimately, this review highlights the growing relevance of physiotherapy as a transdisciplinary tool for promoting brain health and independence in aging populations.

Keywords: Neuroplasticity, Aging, Physiotherapy, Motor Learning, Cognitive Reserve

INTRODUCTION

Aging exerts a widespread and complex impact on physiology, cognition, and physical activity, leading to progressive functional decline after adulthood, and has emerged as a global concern in modern societies. Age-related deterioration in these domains not only reduces the quality of life and independence of older individuals but also affects families, communities, and national economies. Among the functional declines observed in the elderly, cognitive impairment has drawn considerable attention. The rapid global increase in the elderly population has made the preservation of functional independence and the enhancement of quality of life for older adults a priority in public health policies. Neuromuscular degeneration, reduced motor skills, and impairments in balance and coordination, which occur with advancing age, lead to increased risk of falls and dependency. In this context, geriatric rehabilitation has gained importance as a specialized field encompassing multidimensional interventions such as exercise, adaptive equipment, assistive devices, and the modification of functional tasks. In recent years, the concept of neuroplasticity has come to the forefront in physiotherapy-based interventions, leading to the development of innovative and individualized strategies that support motor learning processes (Wong et al., 2010).

Research aimed at understanding brain aging is increasingly focused on developing effective treatment strategies to slow age-related cognitive decline. However, a major methodological challenge in this field is the lack of appropriate model systems that can biologically represent the natural aging process of the human brain. This limitation hinders the in-depth understanding of neurocognitive changes associated with aging and the evaluation of intervention effectiveness. In this regard, the concept of neuroplasticity—defined as the nervous system's ability to structurally and functionally reorganize in response to intrinsic and environmental stimuli—has attracted growing attention. Although once believed to be limited to younger individuals, various experimental and clinical studies have demonstrated that this capacity can be sustained in older adults through appropriate stimulation (Burke & Barnes, 2006). In particular, sensory-, motor-, and cognition-based exercise programs implemented within the scope of physiotherapy have been shown to support synaptic reorganization and enhance motor learning in the elderly (Varghese Thiruthanathil, 2024).

Neuroplasticity encompasses several cellular and molecular mechanisms such as synaptic potentiation and depression, neurogenesis, synaptic remodeling, and modification of neuronal connections, forming the neurobiological foundation of learning and memory processes (Kempermann, 2011; Magee & Grienberger, 2020). Neuroplastic changes observed in adults not only promote the development of cognitive and motor skills but also enhance the adaptive capacity of the nervous system in the face of disease, trauma, or aging. However, the notion that neuroplastic potential decreases with age is supported by a range of behavioral and neurophysiological evidence. While plasticity levels are typically higher in younger individuals and relatively limited in older adults, this difference is thought to represent an adaptive response to the heightened learning demands in early life (Barnes, 2003; Ridding & Ziemann, 2010; Kempermann, 2011). Behavioral manifestations of this change include slowed movements, difficulties in acquiring new motor skills, and impairments in adapting initiated actions as needed (Carmona & Michan, 2016).

Collectively, these findings underscore the need for more comprehensive investigation of age-related changes in neuroplasticity from both basic science and clinical rehabilitation perspectives. Interventions targeting neuroplasticity are gaining increasing relevance in efforts to preserve or improve motor and cognitive functions in the aging population. As the number of elderly individuals grows, so does the burden of motor function loss on healthcare systems. Although older adults have traditionally been considered to possess limited plasticity potential, recent studies suggest that neuroplastic changes are still possible in aging through appropriate exercise approaches. These developments highlight that physiotherapy should not only aim to alleviate symptoms but also include comprehensive strategies that support neurological reorganization.

The aim of this review is to systematically examine the effects of exercise-based physiotherapeutic approaches on neuroplasticity and provide a scientific perspective on supporting motor learning processes in older adults.

1. MECHANISMS OF NEUROPLASTICITY AND AGE-RELATED CHANGES

Neuroplasticity is a fundamental property of the human brain that enables individuals to learn from various experiences and adapt accordingly. This capacity allows lifelong learning, the consolidation of existing skills, and compensatory adaptations in response to neural injuries. Neuroplastic changes occur at both micro levels (synaptic activity, neurogenesis, synaptic pruning, myelination) and macro levels (cortical reorganization, alterations in connectivity networks) (Popescu et al., 2024).

These processes underpin a wide range of cognitive and behavioral abilities, including motor learning, memory, attention, decision-making, and executive functions. In particular, neuroplasticity induced by exercise and enriched experiences facilitates the formation of new synaptic connections and the modulation of existing ones. This enables both the maintenance of optimal function in healthy individuals and the deceleration of cognitive decline associated with aging or disease (Burke & Barnes, 2006).

The brain's ability to reorganize itself holds important implications for developmental science, neurological recovery, and medical rehabilitation. In the context of neurodegeneration, how surviving neurons adapt to the loss of others—through the formation of new connections or enhanced neurotransmission—remains critical. Factors influencing neuroplasticity include age, experience and learning, genetics, general health or comorbidities, exercise, diet, and sleep, with age being the most prominent. However, age-related declines in neuroplasticity may not solely be the result of cellular aging. Rather, they may reflect the need for stable neural networks that underlie self-identity and personal consistency (Seng et al., 2022).

Neuroplasticity is classified into two main forms: physiological and pathological. Physiological neuroplasticity is involved in normal cognitive functions such as learning and memory and typically supports positive adaptations. It is closely associated with the long-term potentiation (LTP) mechanism, which involves glutamatergic transmission via NMDA and AMPA receptors, calcium-dependent signaling pathways (CaMKII, PKC, MAPK), and synaptic strengthening (Popescu et al., 2024). LTP results in enhanced synaptic activity, the formation of new connections, and the remodeling of neural networks. In contrast, long-term depression (LTD) may occur in rarely used connections, promoting forgetting (Nicoll & Schulman, 2023).

Pathological neuroplasticity refers to abnormal reorganization processes arising in conditions such as traumatic brain injury, stroke, or neurodegenerative diseases. Although this form of plasticity may support compensatory adaptations, it can also lead to maladaptive synaptic reorganizations. For example, the development of aberrant networks after stroke can contribute to late-onset epileptic seizures, representing a typical case of maladaptive plasticity (Heuts-van Raak et al., 1996; Bove et al., 2024).

The key distinction between physiological and pathological aging lies in the preservation of cognitive reserve versus the manifestation of severe cognitive impairment. While physiological aging may involve structural brain changes, individuals often retain functional cognition due to the brain's capacity for compensation—termed “brain reserve.” Cognitive reserve reflects how efficiently this capacity is utilized and is influenced by both environmental (e.g., physical activity, diet) and genetic factors.

In contrast, pathological aging, as seen in neurodegenerative disorders like Alzheimer's disease (AD) and Parkinson's disease (PD), involves severe disruptions in synaptic plasticity, neuronal integrity, and glial cell function. Prominent structural losses are observed in regions such as the hippocampus and cerebral cortex. Astrocyte dysfunction, reduced glutamate reuptake, and increased oxidative stress contribute to synaptic degradation. Age-related reductions in microglial activity further impair synaptic pruning and neuroprotection (Guo et al., 2022). Mitochondrial dysfunction, common in aging, results in decreased ATP production and elevated reactive oxygen species (ROS), which promote neuronal damage.

Disrupted intracellular calcium (Ca^{2+}) regulation adversely affects hippocampal synaptic plasticity. Declines in NMDA receptor activity and weakened LTP processes in older adults reinforce these effects. Nevertheless, these mechanisms do not imply that neurological changes in aging are irreversible (Marzola et al., 2023). Exercise plays a vital role in modulating these processes, as it has been shown to improve cardiovascular function, reduce neuroinflammation, enhance anti-inflammatory cytokine production, and stimulate neuroplasticity. Healthy lifestyle habits—such as regular physical activity, balanced nutrition, and avoidance of harmful behaviors—not only extend lifespan but also mitigate age-related cognitive and motor decline (Santos-Parker, LaRocca & Seals, 2014).

2. MOTOR LEARNING PROCESSES AND CHALLENGES IN AGING

Motor development refers to the functional and adaptive changes in movement behavior observed throughout the lifespan and the underlying processes that contribute to these changes. These alterations are influenced by factors such as maturation, aging, and experience. However, not every movement change is developmental in nature. Motor learning is therefore defined as relatively permanent changes in motor skill acquisition or enhancement resulting from practice or targeted interventions, emphasizing the learning process rather than age-related development (Schmidt et al., 2018). It occurs in three stages—cognitive, associative, and autonomous—which may progress more slowly and vary among older individuals. Age-related changes such as cognitive slowing, reduced attention span, and increased reaction time can negatively affect motor learning. Nevertheless, research indicates that repetition-based and goal-directed exercises can effectively support this process. Understanding the neurobiological basis of motor learning is key to personalizing physiotherapy interventions (Voelcker-Rehage, 2008).

Motor skills are organized and coordinated sequences of voluntary bodily movements performed to achieve a specific goal. The execution of these skills relies on critical sensory, perceptual, and cognitive inputs. Environmental factors, task characteristics, and individual abilities influence the planning, regulation, and execution of movements. Motor abilities, in contrast, are innate or developmentally acquired traits that determine one's capacity to perform motor tasks. For example, multi-limb coordination, movement speed, aiming ability, and static strength contribute to the components of a motor skill such as a tennis serve. These abilities thus serve as foundational resources for both skill level and learning potential (Newell, 1986).

The effectiveness of motor learning is influenced not only by individual factors such as age, neurophysiological capacity, and physical fitness, but also by the structural and cognitive demands of the task. Task complexity, difficulty level, and familiarity are among the primary determinants of learning efficacy (Voelcker, Wiertz & Willimczik, 1999). According to Wulf and Shea (2002), a motor skill is considered "complex" if it involves multiple degrees of freedom, requires several practice sessions to learn, and closely resembles real-world scenarios. This definition encompasses tasks with high ecological validity that involve not just physical, but also cognitive and environmental interactions. The assumption that principles derived from simple tasks can be directly applied to complex skills is now outdated, as complex tasks with high cognitive and motor demands require distinct learning dynamics (Wulf & Shea, 2002).

Complexity is also linked to the integration of underlying subsystems required to perform a task. Core motor components such as muscle strength, postural control, balance, and multi-limb coordination may serve as limiting factors in older adults. Complex motor tasks therefore demand not only neural planning but also the integrated activation of multidimensional motor abilities. For instance, a tennis serve necessitates simultaneous coordination of direction, duration, force, and timing. Task difficulty is characterized by cognitive load, attention requirements, and the duration of learning. As difficulty increases, greater neural resource engagement is needed to elicit neuroplastic responses. When combined with age-related declines in cognitive processing and slowed motor command generation, this may limit learning efficiency in older adults (Voelcker-Rehage & Niemann, 2013).

Familiarity refers to an individual's experiential proximity to a motor skill and spans a continuum from novel to highly automatized skills. In older adults, a primary objective is often the re-acquisition of previously learned but subsequently diminished or lost skills, such as improving gait patterns or restoring balance strategies. Examining motor learning from both developmental and age-related perspectives—especially in terms of task complexity and familiarity—yields valuable insights into how task-specific neuroplasticity is activated. Such motor learning-based approaches allow for more objective analysis of performance differences associated with aging. Complex task structures can simultaneously engage both cognitive reserve and motor adaptability in older adults, enriching the overall learning experience (Voelcker-Rehage, 2008).

3. PHARMACOLOGICAL AND NON-INVASIVE STRATEGIES TO ENHANCE NEUROPLASTICITY DURING AGING

Aging is characterized by molecular, cellular, and structural changes within the central nervous system, which lead to the weakening of neuroplasticity mechanisms such as synaptic plasticity, neurogenesis, and network reorganization. These changes contribute to declines in both cognitive functions and motor performance. Age-related volume reductions in brain regions responsible for cognitive processes, particularly the prefrontal cortex and hippocampus, have been linked to slower information processing and executive dysfunction. However, this neurological decline is not entirely inevitable. The concept of "cognitive reserve" reflects the brain's resilience against damage and its capacity to maintain functional competence, playing a protective role against age-related neurodegenerative diseases. In this context, various non-pharmacological and non-invasive strategies have been shown to enhance neuroplasticity by increasing cognitive reserve and delaying or alleviating neurodegenerative processes (Garzón et al., 2021).

Recent studies have revealed that lifestyle-based interventions—such as regular physical activity, cognitive and social stimulation, environmental enrichment, healthy eating habits, adequate sleep, and stress management—significantly boost neuroplasticity and mitigate the neurological impairments associated with aging. These strategies not only support brain health but also positively influence synaptic transmission, the release of neurotrophic factors (e.g., BDNF), mitochondrial function, and overall neural resilience. Moreover, these approaches are regarded as promising therapeutic tools for enhancing cognitive performance and quality of life in older adults (Gavelin et al., 2021; Xie et al., 2013).

3.1. Physiotherapeutic Approaches

The aging process induces significant physiological changes in both the musculoskeletal and central nervous systems. Reduced synaptic density, lower secretion of neurotrophic factors, and weakened cortical reorganization are among the factors contributing to the decline in motor and cognitive functions in older adults. However, these changes are not irreversible. Environmental, behavioral, and therapeutic stimuli can reactivate neuroplasticity. In this context, physiotherapy-based interventions offer valuable opportunities to improve motor control and enhance brain adaptability in the elderly (Tsao et al., 2010).

Chronic pain is a common symptom in older adults and is frequently associated with maladaptive cortical changes. For instance, studies have shown that individuals with chronic low back pain experience cortical thinning and altered brain activation (Seminowicz et al., 2011). Nevertheless, with appropriate treatment, such changes may be reversible, indicating sustained neuroplastic potential. Motor control training contributes to the reorganization of both movement mechanisms and cortical representations. Tsao et al. (2010) demonstrated that deep abdominal muscle training with real-time ultrasound feedback induced cortical map changes similar to those in healthy individuals. This effect was not observed with general exercise, suggesting that only targeted, individualized training can trigger neuroplastic adaptations. This highlights the importance of personalized exercise design for effective motor training in the elderly.

Manual therapy techniques may also influence neuroplasticity indirectly. Dishman et al. (2008) reported that lumbar spine manipulation temporarily increased motor cortical excitability. In older adults, such approaches may positively affect brain-structure relationships, particularly when integrated with goals such as pain reduction and improved mobility (Dishman, Greco, & Burke, 2008). In addition, task-specific repetitive motor training protocols—long used in neurological rehabilitation and adapted for older adults—align closely with principles of experience-dependent neuroplasticity. Richards et al. (2008) found that task-specific training led to significant activation changes in the lesioned sensorimotor cortex of stroke patients. Similar strategies have been shown to reduce fall risk, improve balance, and enhance performance in activities of daily living in elderly individuals (Snodgrass et al., 2014).

Protecting brain health involves increasing physical activity, preventing metabolic syndrome, maintaining mental health, and improving sleep quality. Physical activity encompasses a broad range of exercises—from walking to intensive sports—that contribute to cerebral blood flow, a healthy sympathetic system, and cellular brain renewal. It has been scientifically validated as a non-invasive strategy that supports neuroplasticity and preserves cognitive functions during aging. Exercise promotes the production of neurotrophic factors such as BDNF, which are essential for neuronal survival and synaptic growth. Additionally, exercise has been shown to increase the expression of synapsin-I, a presynaptic protein associated with motor performance (Vaynman et al., 2004).

Research has shown that regular exercise enhances hippocampal volume and significantly improves spatial memory in older adults. These effects are observed not only in healthy aging individuals but also in those with mild cognitive impairment or dementia. Numerous studies evaluating the impact of physical activity on cognitive function report notable improvements in attention, processing speed, memory, and executive functions. Systematic reviews and meta-analyses have confirmed that exercise produces meaningful and consistent benefits in cognitive performance in both healthy older adults and those at risk of cognitive decline (Smith et al., 2010; Northey et al., 2018).

These findings are also corroborated at the neurophysiological level. Transcranial magnetic stimulation studies indicate that older adults who engage in regular exercise exhibit greater cortical plasticity and a more flexible response to environmental stimuli. Magnetic resonance imaging (MRI) studies have shown that physically active older individuals possess greater gray matter volume in the prefrontal cortex, a region involved in decision-making and higher-order cognitive processes. These findings underscore the role of exercise not only in maintaining physical health but also in preventing age-related cognitive decline and preserving neuroplastic capacity. Together, these studies suggest that exercise can be a powerful tool to support neuroplasticity and cognitive health during aging. By enhancing trophic support through BDNF production and promoting structural and functional brain changes, exercise helps protect the brain against cognitive deterioration and contributes to improved quality of life in later years (Colcombe et al., 2006).

Dance-based exercises offer broader neurological activation than traditional repetitive activities. Improvisational and group dances, in particular, support both neuroplasticity and psychosocial functions in older adults. Studies involving individuals with Parkinson's disease and chemotherapy-induced neuropathy have reported notable improvements in balance, gait, and social engagement (Batson et al., 2024; Rehfeld et al., 2018).

In addition to physical interventions, cognitive training programs may also be effective in preserving cognitive performance. These approaches can help slow or prevent age-related cognitive decline. Given the strong link between cognitive decline and cardiovascular risk factors such as hypertension, diabetes, and obesity, aerobic exercise is often recommended as a cognitive-protective intervention due to its capacity to improve cardiovascular and metabolic function. However, findings from intervention studies on the effects of aerobic exercise on cognitive performance have been mixed. While some report improvements, others have found no significant differences between exercise and control groups. Meta-analyses confirm that aerobic exercise can enhance cognitive performance in healthy older adults, but the effect may not always be statistically significant compared to controls (Chao et al., 2020).

Another emerging approach is the use of hybrid exercise models that integrate both physical and cognitive components. These combined protocols have been reported to exert stronger effects on cognitive functions. Factors such as exercise type, intensity, frequency, and duration are considered important variables influencing cognitive and neuroplastic outcomes. Neuroimaging studies indicate that both cognitive training and physical exercise can support neuroplasticity and cognitive function not only in individuals with mild cognitive impairment (MCI) but also in healthy older adults. Moderate-intensity aerobic exercise, in particular, has been shown to enhance connectivity between the executive control network (ECN) and default mode network (DMN), and to reduce brain atrophy in areas such as the anterior cingulate cortex (ACC) and medial temporal lobe. Diffusion tensor imaging (DTI) analyses have demonstrated that exercise significantly improves the integrity of white matter connections associated with motor function (Weng et al., 2017; Svatkovam et al., 2015). However, the specific effects of exercise performed with varying cognitive loads (i.e., high or low cognitive engagement) on neuroplasticity and cognitive function remain to be fully elucidated (Kantawala et al., 2023).

The table below summarizes physiotherapy-based interventions that promote neuroplasticity in older adults and their effects on the nervous system (Table 1).

Table 1. Physiotherapy Interventions Promoting Neuroplasticity in Older Adults

Type of Intervention	Effects on Neuroplasticity
Motor control training	Facilitates remapping of the motor cortex; strengthens neural representation of movement
Manual therapy	Temporarily increases motor cortical excitability; influences brain activation
Task-specific repetitive exercise	Promotes functional reorganization in sensorimotor areas and improves motor learning
Aerobic exercise	Increases BDNF levels, enhances hippocampal volume, and strengthens connectivity between brain networks
Dance-based exercise	Supports broad brain activation and motor-cognitive integration; enhances social interaction
Cognitive training	Enhances cognitive reserve and increases functional activity in the prefrontal cortex

3.2. Lifestyle-Based Strategies to Support Neuroplasticity

In addition to physiological approaches, interventions that focus on the overall lifestyle of older individuals are essential to support neuroplasticity. Neuroplasticity refers to structural and functional changes in the nervous system that occur in response to experience, and these changes are not limited to the motor system; they are also directly influenced by cognitive, emotional, and environmental stimuli. In this context, holistic assessment and intervention approaches adopted by physiotherapists must consider factors such as cognitive stimulation, socialization, dietary habits, calorie control, and sleep

quality, all of which are crucial for long-term brain health. It is scientifically proven that cognitively demanding activities (e.g., reading, writing, problem-solving, and learning new skills) enhance neuroplasticity. Systematic reviews have shown that individuals engaged in mentally stimulating activities exhibit reduced risk of cognitive decline and greater gray matter volume in cognitive centers such as the hippocampus and prefrontal cortex. Activities such as juggling, playing musical instruments, or board games have been shown to improve visuomotor integration and support synaptic connectivity (Ware et al., 2021).

Another lifestyle factor contributing to cognitive reserve is bilingualism. Lifelong use of more than one language offers substantial benefits in aging, particularly in areas such as executive functioning, attentional control, task switching, and cognitive inhibition. Studies have shown that bilingual older adults perform better than monolinguals in episodic memory, verbal fluency, and overall intelligence scores (Armstrong et al., 2019).

Humans are inherently social beings. Throughout evolution, the formation of social structures among individuals has not only shaped societal functioning but also provided essential advantages for survival, reproduction, and species continuity. These social formations have evolved alongside supportive mechanisms at behavioral, neurological, hormonal, cellular, and genetic levels. In this regard, loneliness and social isolation have emerged as significant risk factors that negatively impact psychological and cognitive health. Research on loneliness has revealed that individuals who feel lonely:

- Display lower overall cognitive performance,
- Have an increased risk of depression,
- Experience accelerated cognitive decline,
- Are more sensitive to social threats.

Similarly, social isolation has also been associated with lower cognitive functioning. These findings demonstrate that the long-term effects of loneliness and social isolation on brain health are substantial and cannot be overlooked (Flexman, 2021).

Nutrition is a fundamental lifestyle factor that directly influences neuroplasticity. It plays a critical role in maintaining brain health by regulating both energy metabolism and cellular repair processes. Specifically, omega-3 fatty acids (EPA and DHA) support synaptic flexibility by increasing BDNF production, while healthy diets rich in fruits, vegetables, whole grains, and lean proteins help sustain cognitive functions. In contrast, diets high in saturated and trans fats can increase neuroinflammation and adversely affect brain structure (Pronk, 2021).

Caloric restriction has been identified as an effective strategy for slowing age-related neurological changes by promoting the release of neurotrophic factors such as BDNF and supporting synaptic plasticity. Clinical studies have shown significant improvements in verbal memory and executive functions with this method. Therefore, physiotherapists should collaborate in interdisciplinary teams to provide weight management and dietary counseling for sedentary older adults and encourage lifestyle modifications that align with neurobiological needs (Kachlik, Walaszek & Cubała, 2024).

Sleep and nutrition are two essential lifestyle components that shape neuroplasticity. Recent research has revealed a bidirectional relationship between these factors, mediated by mechanisms such as neuroinflammation, neurogenesis, and synaptic plasticity (Godos et al., 2020). Individuals who closely adhere to the Mediterranean diet report better sleep quality and duration (Campanini et al., 2017). The ketogenic diet has also been shown to improve sleep quality, extend REM sleep, and enhance quality of life in clinical conditions such as obesity and epilepsy (Castro et al., 2018).

Similarly, good sleep quality supported by exercise positively influences cognitive functions such as working memory, verbal recall, and attention. The reciprocal relationship between sleep and exercise has been found to modulate neuroplasticity in contexts such as depression, recovery after brain injury, and age-related cognitive decline (Smith et al., 2021).

Together, sleep and nutrition provide a strong foundation for enhancing the brain's neuroplastic capacity (Pickersgill, 2022). However, the effects of different combinations of these two factors on the response to neuroplasticity-enhancing interventions—such as exercise or transcranial magnetic stimulation (rTMS, PAS)—have not yet been directly investigated. Therefore, interdisciplinary clinical and experimental studies are needed to further examine the mechanisms of this complex interaction. Furthermore, educational and motivational strategies can enable older adults to better understand the impact of lifestyle changes on neuroplasticity, fostering conscious and sustainable behavioral changes. Sharing the neurobiological foundations with patients can increase adherence to brain-supportive habits such as exercise, nutrition, and sleep, thereby reinforcing structural and functional brain adaptations (Cabral et al., 2025).

Table 2. Clinical Physiotherapy Interventions Supporting Neurocognitive Function in Older Adults

Application Domain	Clinical Implementation Strategy	Targeted Neurocognitive Gain
Cognitively-enriched exercise	Guided walking, dual-task exercises, cognitive-motor integration techniques	Enhancement of executive functions, attentional control, and strengthening of cortical network connectivity
Social interaction-based therapy	Group-based exercise sessions, dance therapy, socially-oriented skill-building activities	Social cognition, emotional regulation, and prevention of cognitive decline associated with social isolation
Integration of nutritional counseling	Multidisciplinary referral for diets rich in omega-3, antioxidants, and B vitamins	Increased BDNF secretion, reduction of neuroinflammation, and support for synaptic plasticity
Sleep hygiene education	Stimulus control, relaxation techniques, structured sleep routine education	Optimization of synaptic remodeling and support for memory consolidation processes

4. CONCLUSION AND FUTURE PERSPECTIVE

The aging process induces structural and functional changes in both the central and peripheral nervous systems, potentially reducing the brain's capacity for neuroplasticity. However, physiotherapy-based interventions, through multidimensional strategies such as exercise, cognitive stimulation, nutrition, sleep regulation, and social interaction, can modulate this decline. A comprehensive and interdisciplinary approach that integrates lifestyle factors supporting neuroplasticity contributes significantly to the preservation of cognitive and motor functions in older adults.

Future research is expected to explore the interactive and long-term effects of these interventions in greater depth, thereby advancing clinical physiotherapy practices toward more personalized and goal-directed protocols. In this context, physiotherapy is positioned not only as a tool for physical recovery but also as a fundamental scientific discipline that supports neurocognitive health.

REFERENCES

- Armstrong, B. A., Ein, N., Wong, B. I., Gallant, S. N., and Li, L. (2019). The effect of bilingualism on older adults' inhibitory control: a meta-analysis. *Gerontologist*, 61, 102–117. <https://doi.org/10.1093/geront/gnz086>
- Barnes, C. A. (2003). Long-term potentiation and the ageing brain. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series B: Biological Sciences*, 358(1432), 765–772. <https://doi.org/10.1098/rstb.2002.1244>
- Batson, G. B., Bläsing, B. E., DeSouza, J. F., Haas, A. N., & Hugenschmidt, C. E. (2024). Dance, embodied agency and neuroplasticity in aging. *Frontiers in Aging Neuroscience*, 16, 1508074.
- Bove, F., Angeloni, B., Sanginario, P., Rossini, P. M., Calabresi, P., & Di Iorio, R. (2024). Neuroplasticity in levodopa-induced dyskinesias: An overview on pathophysiology and therapeutic targets. *Progress in Neurobiology*, 232, 102548. <https://doi.org/10.1016/j.pneurobio.2023>
- Burke, S. N., & Barnes, C. A. (2006). Neural plasticity in the ageing brain. *Nature Reviews Neuroscience*, 7(1), 30–40. <https://doi.org/10.1038/nrn1809>
- Cabral, D. F., Bigliassi, M., Morris, T. P., Gomes-Osman, J. R., & Fried, P. J. (2025). Integrating neural substrates, diabetes self-management, and behavior change for tailored lifestyle interventions in type-2 diabetes: A neurobehavioral perspective. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 106103.
- Campanini, M. Z., Guallar-Castillón, P., Rodríguez-Artalejo, F., & Lopez-Garcia, E. (2017). Mediterranean diet and changes in sleep duration and indicators of sleep quality in older adults. *Sleep*, 40, zsw083. <https://doi.org/10.1093/sleep/zsw083>
- Carmona, J. J., & Michan, S. (2016). Biology of healthy aging and longevity. *Revista de Investigación Clínica*, 68(1), 7–16.
- Castro, A. I., Gomez-Arbelaes, D., Crujeiras, A. B., Granero, R., Aguera, Z., Jimenez-Murcia, S., et al. (2018). Effect of a very low-calorie ketogenic diet on food and alcohol cravings, physical and sexual activity, sleep disturbances, and quality of life in obese patients. *Nutrients*, 10(10), 1348. <https://doi.org/10.3390/nu10101348>
- Chao, Y. P., Wu, C. W., Lin, L. J., Lai, C. H., Wu, H. Y., Hsu, A. L., & Chen, C. N. (2020). Cognitive load of exercise influences cognition and neuroplasticity of healthy elderly: An exploratory investigation. *Journal of Medical and Biological Engineering*, 40, 391–399.
- Colcombe, S. J., Erickson, K. I., Scalf, P. E., Kim, J. S., Prakash, R., McAuley, E., ... & Kramer, A. F. (2006). Aerobic exercise training increases brain volume in aging humans. *The Journals of Gerontology Series A: Biological Sciences and Medical Sciences*, 61(11), 1166–1170.
- Dishman, J. D., Greco, D. S., & Burke, J. R. (2008). Motor-evoked potentials recorded from lumbar erector spinae muscles: A study of corticospinal excitability changes associated with spinal manipulation. *Journal of Manipulative and Physiological Therapeutics*, 31(4), 258–270.
- Flexman, R. (2021). Lifelong learning: a key weapon in Delaware's fight against cognitive decline. *Delaware Journal of Public Health*, 7(4), 124.
- Garzón, B., Lövdén, M., de Boer, L., Axelsson, J., Riklund, K., Bäckman, L., ... & Guitart-Masip, M. (2021). Role of dopamine and gray matter density in aging effects and individual differences of functional connectomes. *Brain Structure and Function*, 226, 743–758.

- Gavelin, H. M., Dong, C., Minkov, R., Bahar-Fuchs, A., Ellis, K. A., Lautenschlager, N. T., ... & Lampit, A. (2021). Combined physical and cognitive training for older adults with and without cognitive impairment: A systematic review and network meta-analysis of randomized controlled trials. *Ageing Research Reviews*, 66, 101232.
- Godos, J., Currenti, W., Angelino, D., Mena, P., Castellano, S., Caraci, F., et al. (2020). Diet and mental health: review of the recent updates on molecular mechanisms. *Antioxidants*, 9(4), 346. <https://doi.org/10.3390/antiox9040346>
- Guo, J., Huang, X., Dou, L., Yan, M., Shen, T., Tang, W., & Li, J. (2022). Aging and aging-related diseases: From molecular mechanisms to interventions and treatments. *Signal Transduction and Targeted Therapy*, 7(1), 391.
- Heuts-van Raak, L., Lodder, J., & Kessels, F. (1996). Late seizures following a first symptomatic brain infarct are related to large infarcts involving the posterior area around the lateral sulcus. *Seizure*, 5(3), 185–194. [https://doi.org/10.1016/s1059-1311\(96\)80034-3](https://doi.org/10.1016/s1059-1311(96)80034-3)
- Kachlik, Z., Walaszek, M., & Cubala, W. J. (2024). Low-carbohydrate diet as a disease modifier for relapse prevention of treatment-resistant depression: Spotlight on neuroplasticity and brain-derived neurotrophic factor. *Medical Hypotheses*, 187, 111356.
- Kantawala, B., Ramadan, N., Hassan, Y., Fawaz, V., Mugisha, N., Nazir, A., ... & Uwishema, O. (2023). Physical activity intervention for the prevention of neurological diseases. *Health Science Reports*, 6(8), e1524.
- Kempermann, G. (2011). Seven principles in the regulation of adult neurogenesis. *European Journal of Neuroscience*, 33(6), 1018–1024. <https://doi.org/10.1111/j.1460-9568.2011.07599.x>
- Magee, J. C., & Grienberger, C. (2020). Synaptic plasticity forms and functions. *Annual Review of Neuroscience*, 43, 95–117. <https://doi.org/10.1146/annurev-neuro-090919-022842>
- Marzola, P., Melzer, T., Pavesi, E., Gil-Mohapel, J., & Brocardo, P. S. (2023). Exploring the role of neuroplasticity in development, aging, and neurodegeneration. *Brain Sciences*, 13(12), 1610.
- Newell, K. M. (1986). Constraints on the development of coordination. In *Motor Development in Children: Aspects of Coordination and Control* (pp. 341–360).
- Nicoll, R. A., & Schulman, H. (2023). Synaptic memory and CaMKII. *Physiological Reviews*, 103(4), 2877–2925. <https://doi.org/10.1152/physrev.00034.2022>
- Northey, J. M., Cherbuin, N., Pampa, K. L., Smee, D. J., & Rattray, B. (2018). Exercise interventions for cognitive function in adults older than 50: a systematic review with meta-analysis. *British Journal of Sports Medicine*, 52(3), 154–160.
- Pickersgill, J. W., Turco, C. V., Ramdeo, K., Rehsi, R. S., Foglia, S. D., & Nelson, A. J. (2022). The combined influences of exercise, diet and sleep on neuroplasticity. *Frontiers in Psychology*, 13, 831819.
- Popescu, B. O., Batzu, L., Ruiz, P. J. G., Tulbă, D., Moro, E., & Santens, P. (2024). Neuroplasticity in Parkinson's disease. *Journal of Neural Transmission*, 131(11), 1329–1339.
- Pronk, N. P. (2021). Neuroplasticity and the role of exercise and diet on cognition. *The American Journal of Clinical Nutrition*, 113(6), 1392–1393.
- Rehfeld, J., et al. (2018). [Citation details not fully provided—please verify]
- Richards, L. G., Stewart, K. C., Woodbury, M. L., Senesac, C., & Cauraugh, J. H. (2008). Movement-dependent stroke recovery: A systematic review and meta-analysis of TMS and fMRI evidence. *Neuropsychologia*, 46(1), 3–11.

- Ridding, M. C., & Ziemann, U. (2010). Determinants of the induction of cortical plasticity by non-invasive brain stimulation in healthy subjects. *The Journal of Physiology*, 588(13), 2291–2304. <https://doi.org/10.1113/jphysiol.2010.190314>
- Santos-Parker, J. R., LaRocca, T. J., & Seals, D. R. (2014). Aerobic exercise and other healthy lifestyle factors that influence vascular aging. *Advances in Physiology Education*, 38(4), 296–307.
- Schmidt, R. A., Lee, T. D., Winstein, C., Wulf, G., & Zelaznik, H. N. (2018). *Motor Control and Learning: A Behavioral Emphasis*. Human Kinetics.
- Seminowicz, D. A., Wideman, T. H., Naso, L., Hatami-Khoroushahi, Z., Fallatah, S., Ware, M. A., ... & Stone, L. S. (2011). Effective treatment of chronic low back pain in humans reverses abnormal brain anatomy and function. *Journal of Neuroscience*, 31(20), 7540–7550.
- Smith, A. E., Dumuid, D., Goldsworthy, M. R., Graetz, L., Hodyl, N., Thornton, N. L., et al. (2021). Daily activities are associated with non-invasive measures of neuroplasticity in older adults. *Clinical Neurophysiology*, 132, 984–992. <https://doi.org/10.1016/j.clinph.2021.01.016>
- Smith, P. J., Blumenthal, J. A., Hoffman, B. M., Cooper, H., Strauman, T. A., Welsh-Bohmer, K., ... & Sherwood, A. (2010). Aerobic exercise and neurocognitive performance: A meta-analytic review of randomized controlled trials. *Psychosomatic Medicine*, 72(3), 239–252.
- Svatkova, A., Mandl, R. C. W., Scheewe, T. W., Cahn, W., Kahn, R. S., & Hulshoff Pol, H. E. (2015). Physical exercise keeps the brain connected: Biking increases white matter integrity in patients with schizophrenia and healthy controls. *Schizophrenia Bulletin*, 41(4), 869–878.
- Tsao, H., Galea, M. P., & Hodges, P. W. (2010). Driving plasticity in the motor cortex in recurrent low back pain. *European Journal of Pain*, 14(8), 832–839.
- Vaynman, S., Ying, Z., & Gomez-Pinilla, F. (2004). Hippocampal BDNF mediates the efficacy of exercise on synaptic plasticity and cognition. *European Journal of Neuroscience*, 20(10), 2580–2590.
- Voelcker, C., Wiertz, O., & Willimczik, K. (1999). Möglichkeiten und Grenzen einer Re-Interpretation von Untersuchungen zum motorischen Lernen. *Psychol Sport*, 6, 90–101.
- Voelcker-Rehage, C. (2008). Motor-skill learning in older adults—a review of studies on age-related differences. *European Review of Aging and Physical Activity*, 5, 5–16.
- Voelcker-Rehage, C., & Niemann, C. (2013). Structural and functional brain changes related to different types of physical activity across the life span. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 37(9), 2268–2295.
- Ware, C., Dautricourt, S., Gonneaud, J., & Chételat, G. (2021). Does second language learning promote neuroplasticity in aging? A systematic review of cognitive and neuroimaging studies. *Frontiers in Aging Neuroscience*, 13, 706672.
- Weng, T. B., Pierce, G. L., Darling, W. G., Falk, D., Magnotta, V. A., & Voss, M. W. (2017). The acute effects of aerobic exercise on the functional connectivity of human brain networks. *Brain Plasticity*, 2(2), 171–190.
- Wong, E. K., Hoang, P. M., Kouri, A., Gill, S., Huang, Y. Q., Lee, J. C., ... & Straus, S. E. (2024). Effectiveness of geriatric rehabilitation in inpatient and day hospital settings: a systematic review and meta-analysis. *BMC Medicine*, 22(1), 551.

KRONİK NONSPESİFİK BEL AĞRILI BİREYLERDE ENGELLİLİĞİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER**Araştırma Görevlisi İrem VALAMUR^{1/} Doç. Dr. Anıl ÖZÜDOĞRU²****¹Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fizyoterapi ve Rehabilitasyon, iremvalamur@gmail.com, 0000-0003-4478-3660****²Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fizyoterapi ve Rehabilitasyon, aozudogru@hotmail.com, 0000-0002-7507-9863****Özet**

Kronik nonspesifik bel ağrısı, pek çok ülkede ciddi problemlere neden olan bir sağlık sorunudur. Bireylerin günlük yaşam aktivitelerini ve iş hayatlarını olumsuz etkileyen kronik nonspesifik bel ağrısı aynı zamanda bireylerin psikolojik ve fiziksel durumlarını da olumsuz etkilemektedir. Bu olumsuz etkilerin çoğunluğu ağrıyla ilişkili engellilikten kaynaklanmaktadır. Birçok çalışma ağrı üzerine odaklanmış olup ağrı ile ilişkili olan engellilik düzeyini göz ardı etmiştir. Bu nedenle çalışmanın amacı kronik nonspesifik bel ağrılı bireylerde engellilikle ilişkili faktörleri incelemektir. Çalışmaya kronik nonspesifik bel ağrısı olan toplam 252 birey (118 erkek, 134 kadın) dâhil edildi. Hastaların değerlendirme öncesi yaş, boy, kilo ve vücut kütle indeksleri kayıt altına alındı. Kronik nonspesifik bel ağrılı bireylerin engellilik düzeyi Oswestry Engellilik İndeksi (OEİ) ile, ağrı şiddeti görsel analog skala (GAS) ile, lumbal bölge eklem hareket açıklığı (EHA) değerlendirmesi manuel gonyometre ile değerlendirildi. Pearson korelasyon analizi ile bağımsız değişkenlerin birbiri ile olan ilişkisi değerlendirildi. OEİ ile GAS, lumbal bölge EHA açı değerleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler bulundu ($p<0,05$). Çalışma bulgularımız kronik nonspesifik bel ağrılı bireylerde engellilik düzeyi ile ilişkili olan bu faktörleri değerlendirme ve tedavi programlarının planlanması sırasında göz ardı edilmemesi gerektiğini düşündürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bel ağrısı, Engellilik, Eklem hareket açıklığı

FACTORS AFFECTING DISABILITY IN INDIVIDUALS WITH CHRONIC NONSPECIFIC LOW BACK PAIN**Abstract**

Chronic nonspecific low back pain is a health problem that causes serious problems in many countries. Chronic nonspecific low back pain, which negatively affects individuals' activities of daily living and work life, also negatively affects individuals' psychological and physical conditions. The majority of these negative effects can result from pain-related disability. Many studies have focused on pain and ignored the level of disability associated with pain. Therefore, the aim of the study was to examine the factors associated with disability in individuals with chronic nonspecific low back pain. A total of 252 individuals (118 males, 134 females) with chronic nonspecific low back pain were included in the study. Age, height, weight, and body mass index were recorded before the evaluation. Disability level of individuals with chronic nonspecific low back pain was assessed by the Oswestry Disability Index (ODI), pain intensity was assessed by the visual analog scale (VAS), and range of motion (ROM) of the lumbar region was assessed by manual goniometer. Pearson correlation analysis was used to evaluate the relationship between independent variables. Statistically significant relationships were found between ODI and VAS and lumbar ROM angle values ($p<0.05$). Our study findings suggest that these factors, which are associated with the level of disability in individuals with chronic nonspecific low back pain, should not be ignored during evaluation and planning of treatment programs.

Keywords: Low back pain, Disability, Range of motion

PANORAMİK RADYOGRAFİLERDE YAPAY ZEKÂ DESTEKLİ OSTEOPOROZ TESPİTİNE YÖNELİK GÜNCEL YAKLAŞIMLAR

Uzm. Dt. İbrahim Tevfik GÜLŞEN

Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi, Ağız, Diş ve Çene Radyolojisi, Antalya, Türkiye

ibrahimtevfikgulsen@gmail.com

0000-0002-1014-4417

Özet

Osteoporoz, kemik mineral yoğunluğunun azalması ve kemik dokusunun mikroyapısal bozulmaları ile karakterize, sistemik ve sessiz seyreden bir hastalıktır. Genellikle herhangi bir belirti vermeden ilerlemesi nedeniyle tanısı çoğunlukla patolojik kırıklar sonrasında konulmaktadır. Bu durum, hastalığın erken dönemde tespit edilmesine yönelik güvenilir, düşük maliyetli ve kolay uygulanabilir tarama yöntemlerinin önemini artırmaktadır. Diş hekimliğinde sık kullanılan panoramik radyografiler, mandibular kemik yapılarındaki değişikliklerin incelenmesine olanak sağlayarak osteoporozun ön tanısı açısından değerli bir görüntüleme aracı haline gelmiştir. Günümüzde tıbbi görüntü analizlerinde yapay zekâ temelli sistemlerin kullanımı giderek yaygınlaşmaktadır. Bu sistemler, panoramik radyografi gibi iki boyutlu görüntülerden elde edilen kemik yapılarına ait sayısal verileri otomatik olarak analiz edebilmekte ve bu analizler üzerinden osteoporoz riskini değerlendirebilmektedir. Özellikle son yıllarda geliştirilen çok katmanlı yapay sinir ağı tabanlı modeller ile geleneksel gözlensel yöntemlere kıyasla daha hızlı, tarafsız ve tekrarlanabilir sonuçlar elde edilebilmektedir. Yapılan araştırmalarda bu tür sistemlerin tanı doğruluğunun yüksek olduğu ve klinik karar süreçlerine entegre edilebileceği gösterilmiştir. Panoramik radyografinin yaygın olarak kullanılması, düşük radyasyon dozu içermesi ve hasta açısından zahmetsiz bir görüntüleme yöntemi olması, sistemik hastalıkların erken belirlenmesinde bu yöntemi cazip hale getirmektedir. Yapay zekâ destekli analizlerin bu görüntülerle bütünleştirilmesi, diş hekimliğinde sistemik risklerin erken teşhisinde yeni bir bakış açısı oluşturabilir. Bununla birlikte, bu sistemlerin klinik pratiğe etkin biçimde dâhil edilebilmesi için büyük ölçekli, çok merkezli, standartlaştırılmış ve uzun dönemli çalışmaların yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bildiride, mevcut literatür çerçevesinde panoramik radyografiler üzerinden yapay zekâ ile osteoporoz riskinin değerlendirilmesine yönelik genel bilgiler sunulmakta ve bu alanın gelecekteki potansiyeline dikkat çekilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zekâ, Osteoporoz, Panoramik Radyografi, Kemik Yoğunluğu, Görüntü Analizi

CURRENT APPROACHES TO ARTIFICIAL INTELLIGENCE–ASSISTED OSTEOPOROSIS DETECTION ON PANORAMIC RADIOGRAPHS

Abstract

Osteoporosis is a systemic and asymptomatic disease characterized by decreased bone mineral density and microarchitectural deterioration of bone tissue. Since it typically progresses without noticeable symptoms, the diagnosis is often made only after pathological fractures occur. This highlights the importance of reliable, cost-effective, and easily applicable screening methods for early detection. Panoramic radiographs, which are frequently used in dental practice, allow for the examination of changes in mandibular bone structures and have emerged as valuable imaging tools for the preliminary detection of osteoporosis. In recent years, the use of artificial intelligence (AI)–based systems in medical image analysis has become increasingly widespread. These systems can automatically analyze quantitative data from bone structures obtained from two-dimensional images such as panoramic radiographs and assess the risk of osteoporosis based on these analyses. Notably, multilayered artificial neural network–based models developed in recent years have shown the potential to deliver faster, more objective, and more reproducible results compared to traditional observational methods. Various studies have reported that such systems demonstrate high diagnostic accuracy and can be integrated into clinical decision-making processes. The widespread use of panoramic radiography, its low radiation dose, and its convenience for patients make it an attractive method for the early identification of systemic diseases such as osteoporosis. The integration of AI-assisted analyses with these imaging tools may introduce a new perspective for the early diagnosis of systemic risks in dentistry. However, for such systems to be effectively incorporated into clinical practice, large-scale, multicenter, standardized, and long-term studies are necessary. This presentation provides an overview of the current literature on the assessment of osteoporosis risk using artificial intelligence applied to panoramic radiographs and emphasizes the future potential of this approach.

Keywords: Artificial Intelligence, Osteoporosis, Panoramic Radiography, Bone Density, Image Analysis

YAPAY ZEKÂ DESTEKLİ ÇÜRÜK TESPİTİNDE GÜNCEL DURUM: TANI DOĞRULUĞU VE KLİNİK UYGULANABİLİRLİK ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Uzm. Dt. İbrahim Tevfik GÜLŞEN

Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi, Ağız, Diş ve Çene Radyolojisi, Antalya, Türkiye
ibrahimtevfikgulsen@gmail.com, 0000-0002-1014-4417

Özet

Diş çürüğü, tüm yaş gruplarını etkileyen en yaygın oral sağlık problemlerinden biri olmayı sürdürmektedir. Geleneksel tanı yöntemleri arasında yer alan görsel muayene ve radyografik değerlendirmeler, özellikle erken dönem çürüklerin tespitinde sınırlı kalabilmektedir. Bu nedenle, çürüğün erken ve hassas bir şekilde belirlenmesine yönelik yeni teknolojilere duyulan ihtiyaç artmaktadır. Son yıllarda yapay zekâ (YZ) teknolojilerinin, diş hekimliği alanında özellikle görüntü analizinde kullanımına yönelik ciddi bir artış yaşanmıştır. Bu bağlamda, YZ temelli algoritmalar kullanılarak dental radyograflar üzerinden çürüklerin otomatik olarak tespit edilmesi yönünde birçok çalışma gerçekleştirilmiştir. Özellikle çok katmanlı sinir ağı yapıları ve görüntü sınıflandırmaya yönelik algoritmalar, panoramik, bitewing ve periapikal radyograflarda yüksek doğruluk oranlarıyla çürükleri saptayabilmektedir. Literatürde yer alan çalışmalarda bildirilen tanı doğruluğu %73,3 ile %98,8 arasında değişmekte olup, bazı modellerin insan uzmanlarla eşit veya daha yüksek performans gösterdiği raporlanmıştır. Bu bulgular, YZ sistemlerinin ikinci görüş aracı olarak diş hekimlerine destek sunabileceğini göstermektedir. YZ destekli sistemlerin kullanımı sayesinde tanısal süreçlerin standardizasyonu sağlanabilir, hekimler arası yorum farklılıkları azaltılabilir ve hasta yönetimi daha güvenilir hale getirilebilir. Ayrıca, YZ uygulamaları çürüğün erken dönemde tespiti ile tedaviye daha erken başlanmasına olanak tanıyarak hem diş dokusunun korunmasını hem de ileri tedavi ihtiyacının azaltılmasını sağlayabilir. Bununla birlikte, çalışmalardaki yüksek heterojenite, kullanılan veri setleri, algoritma türleri ve değerlendirme yöntemlerindeki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Bu durum, elde edilen sonuçların genellenebilirliğini sınırlayabilmektedir. Bu nedenle, YZ'nin çürük tespitindeki etkinliğini daha net ortaya koymak adına çok merkezli, prospektif ve standardize edilmiş çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zekâ, Diş Çürüğü, Tanı Doğruluğu, Radyografik Görüntüleme, Klinik Karar Destek

CURRENT STATUS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE-ASSISTED CARIES DETECTION: AN EVALUATION OF DIAGNOSTIC ACCURACY AND CLINICAL APPLICABILITY

Abstract

Dental caries remains one of the most prevalent oral health problems affecting all age groups. Conventional diagnostic methods such as visual inspection and radiographic evaluation often fall short in detecting early-stage lesions. Consequently, the need for advanced technologies that enable more sensitive and accurate diagnosis has become increasingly evident. In recent years, there has been a significant rise in the use of artificial intelligence (AI) in the field of dentistry, particularly in radiographic image analysis. In this context, numerous studies have investigated the use of AI-based algorithms to automatically detect carious lesions from dental radiographs. Specifically, multilayered neural networks and image classification algorithms have demonstrated high diagnostic performance in detecting caries on panoramic, bitewing, and periapical radiographs. Reported accuracy rates in the literature range from 73.3% to 98.8%, with some models achieving performance equal to or exceeding that of human experts. These findings suggest that AI systems can serve as valuable second-opinion tools to support clinical decision-making. AI-assisted systems offer several advantages, including increased standardization in diagnostic processes, reduced inter-observer variability, and enhanced reliability in patient management. Moreover, by facilitating the early detection of caries, AI can enable timely intervention, which in turn contributes to the preservation of tooth structure and reduces the need for invasive treatments. However, considerable heterogeneity among studies—arising from differences in datasets, algorithm architectures, and evaluation protocols—poses challenges to the generalizability of results. Therefore, to establish the efficacy and reliability of AI in caries detection more definitively, further multicenter, prospective, and standardized research is warranted.

Keywords: Artificial Intelligence, Dental Caries, Diagnostic Accuracy, Radiographic Imaging, Clinical Decision Support